

Stankov

AZ ORSZÁGOS MAGYAR GAZDASÁGI
EGYESÜLET KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA

A LÓ ÉS TENYÉSZTÉSE

IRTÁK

KOVÁCSY BÉLA és MONOSTORI KÁROLY

a kassai gazdasági tanintézet
igazgatója

a m. kir. állatorvosi főiskolán
az állattenyésztés tan. ny. r. tanára

600 KÉPPEL, 14 MÜMELLÉKLETTEL ÉS
1 SZINES LÓTENYÉSZTÉSI TÉRKÉPPEL

Stankov

HARMADIK JAVITOTT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS

BUDAPEST

"PATRIA" IROD. VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1905

Stankov

TARTALOM.

Előszó az I-ső kiadáshoz (Monostori)	Oldal VII
Előszó a II-ik kiadáshoz „	IX
Előszó a III-ik kiadáshoz „	XI

I. Rész.

(Monostori.)

Bevezetés	1
Természettrajzi adatok	6
A ló eredete és története	19

II. Rész.

(Monostori.)

Bevezetés	30
Az egészség és betegség jelei	34
A ló szervezete	37
A ló vérmérséklete és természete	39
A ló erőbeli állapota (Conditio)	41
Nemes ló, közönséges ló	43
Vér, telivér, félvér	46
A ló csontváza és külеме	48
A ló külső részeinek részletes leírása	53
A) A fej és egyes részei	53
B) A törzs és egyes részei	68
C) A lábak és azok egyes részei	101
A lábak egészben tekintve	141
A ló teste egészben tekintve	149
A ló nagysága, alapformája és méretei	151
A ló színei és jegyei	174
Fogtan	182
A ló mozgása	207
A ló osztályozása a hasznosítás szerint	251

III. Rész.

(Monostori.)

A ló fajtái és tenyésztése az egyes országokban	274
Bevezetés	274
Arábiai lovak	276

Ázsiai-Törökország, Egyiptom és a Nilus vidékének lovai	283
Berberia lovai	286
Persia lovai	287
A mongolság és tatárság lovai	288
Anglia lovai	291
Franciaország lovai	315
Belgium lovai	323
A német birodalom lovai	324
Poroszország lovai	326
A szász királyság lovai	331
Mecklenburg lovai	331
Oldenburg lovai	331
Württemberg lovai	332
Bajorország lovai	332
Az orosz birodalom lovai	333
Spanyolország lovai	338
Olaszország lovai	340
Schweiz lovai	342
Ausztria lovai	342
Bosnia lovai	348
Románia lovai	348
Szerbia lovai	350
Amerika lovai	350

(Kovácsy.)

Magyarország lótenyésztése	357
Magyarország lótenyésztésének története	357
Magyarország lótenyésztése a jelenben	377
Mezőhegyes	388
Bábolna	396
Kisbér	401
Fogaras	407
Kolozs	410
Gödöllő	410
Ménetelek	411
Magánménészek	414

IV. Rész.

(Monostori.)

Általános és különleges tenyésztés	424
Bevezetés	424
A) A lótenyésztésről általánosan	426
A lótenyésztés módjai	427
A pázás	429
Az átöröktetés és fogamzás	431
Balhindelmek	433
A tenyészállatok megválasztásáról általában	434
B) A lótenyésztésről részletesen	439
A tenyészállatok megválasztása a cél szerint	439

Az egymással párzandók megválasztása	444
A tenyészkanckához kötött kívánalmak	445
A tenyészmenhhez kötött kívánalmak	446
A sárlás és a hágatás	448
A vemhesség vagy hasasság	454
A vemhes kanckával való bánásmódról	455
Az ellés vagy szülés	457
Szülési rendellenességek	458
Az ellés utáni teendők	462
A csikó felnevelése	467
A csikó az 1-ső évben	468
a 2-ik	472
a 3-ik	473
a 4-ik	474
A leggyakoribb csikóbetegségek	475

V. Rész.

(Monostori.)

A lóistálló és annak berendezése	477
Az istálló	477
Az istálló talaja, fekvése és tőrnagysága	478
a fala, padlása és teteje	479
a burkolata és csatornázata	482
a hőmérséke és légcseréje	486
a ajtó és ablakai	489
egyéb belső berendezései	492

VI. Rész.

(Kovácsy.)

A ló takarmányozása	504
Takarmányozás	504
Szemes takarmányfélék	508
Szálás takarmányfélék	514
Gyök- és gumós növények	524
Mesterséges takarmányfélék	525
Legeltetés és zöld takarmányozás	527
A víz	529
Fűszerek	530
Takarmányadag és takarmányrend	531

VII. Rész.

(Monostori.)

A ló ápolása és patkolása	538
A ló ápolása	538
A ló patkolása	552

VIII. Rész.
(Monostori.)

	Oldal
Lószerszámok	561
A kötőfék	561
A kantár	561
A zabla	564
A nyereg	565
A hám	567
Az ostor	569
A békó és nyűg	571
A póráz és pányva	571
A szekér és kocsi	571
A szán	575
A szerszámok gondozása	576

IX. Rész.
(Monostori.)

A ló betanítása, lovaglása, hajtása és rossz szokásai	582
A ló betanítása	582
A training	587
Versenyek	591
Lovaglás	596
Lóhajtás	606
A ló rossz szokásai	615

X. Rész.
(Monostori.)

Lóeladás és lóvásárlás	639
Lóeladás	641
Lóvásárlás	641
Betűsoros tárgymutató	647

Képmellékletek:

I. Noniusunkhoz hasonló anglonorman csődör	17
II. Nonius XXXVI.	65
III. Nonius XXIX.	113
IV. Gidran XXXVII.	161
V. Furioso XXIII.	209
VI. North Star V.	257
VII. North Star IV.	305
VIII. Ó-Baján kanca	353
IX. Ó-Baján törzsmén	369
X. Dunure	417
XI. Fenék	465
XII. Bona Vista	513
XIII. Neapolitano	591
XIV. Maestoso Erga	609
Magyarország lótenyésztési térképe	385

Előszó az I-ső kiadáshoz.

Mikor A LÓ ÉS TENYÉSZTÉSE című könyvünk vázlatát elkészítettük, egy pillanatil se ringattuk magunkat abban a hitben, hogy valami egészen tökéletest fogunk nyújtani s őszintén szólva, nem reméltük, hogy a rendelkezésünkre álló adatok oly egészszszé lesznek feldolgozhatók, mint a milyennek immár e kész könyvben mutatkoznak.

Önmagukra utalva, meg kellett feszítnünk erőinket, hogy az adat-halmaz, a mely a szakirodalom és a gyakorlat, meg tapasztalás teréről összegyűlt, egy oly egészszszé legyen, a mely tapogtén tegyen azon a téren, a melyeknek érdekében összegyűjtetett.

Tesz-e hát számot, azt eldönti a jövő; hajt-e hasznat, azt megmutatja a következő; mi azt hiszszük, hogy a lótenyésztési ismeretek terjesztésében ez a könyv már se játszott egészen alárendelt szerepet, minthogy teljes megjelenése előtt hazánkban ritkán tapasztalható mérvben elterjedt.

Rajta voltunk minden erőnkkel, ügyszeretünkkel, lelkesedésünkkel, hogy magánosok, osztályok érdekeire való tekintet nélkül, az általános lótenyésztési érdekek szempontjából mindazt közrebocsássuk, a mit arra való tekintettel jónak, czélszerűnek, igaznak véltünk. Merítettünk is minden jónak látott forrásból. Segítségül vettük a magunk szerény ismeretei mellé az angol, a német, a francia szakismereteket s különösen figyelemre méltattuk a hazai szakirodalmi termékeket.

Könyvünk nagyszámú ábráit részint magunk rajzoltuk, részint rajzoltattuk, fotografáltattuk, avagy bel- és külföldi jeles művekből másoltuk és másoltattuk.

Lótenyésztési térképünket hivatalos adatok alapján Hátsek Ignáz m. kir. térképészszel csináltattuk, könyvünk összes ábráit pedig kivétel nélkül hazai erőkkkel zinkografáltattuk. Ez utóbbiak nagyszáma és minősége — egy pár olyan kivételével, a mely technikai okok miatt nem sikerült — az hiszszük, hogy a méltányos kívánságokat teljesen kielégíti.

A sajtó könyvünket — ez előző megírásáig — osztatlan elismeréssel fogadta; ez azonban nem ment fel minket az alól, hogy a további részrehajlatlan és tárgyilagos bírálatot tisztelttel kérjük s az abból meríthető tanulságokat művünk 2-ik kiadásában felhasználjuk. Sőt az esetleges 2-ik kiadás érdekében azon kérelemmel fordulunk a magyar lótenyésztő közönséghez és szakértőkhöz, hogy könyvünk hiányaira rámutatni és a hiányok pótlásában nekünk segédkezet nyújtani szíveskedjenek.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a lehető leglelkiesmeretesebb korrigálás dacára, művünkben néhány értelemzavaró sajtóhiba maradt benn. Ezek egyébként hátul ki vannak javítva.

Könyvünk használhatóságát emelendő, betűsoros tárgymutatót készítettünk és csatoltunk s kiállításánál különben is arra törekedtünk, hogy papír, berendezés és nyomás tekintetében se essék méltányos kifogás alá.

Óhajunk most már csak az, vajha a közkedveltség, melyben füzetenként részesült, ne csökkenne az egész művel szemben se, mert akkor hinnünk lehetne, hogy munkánkkal a nagy hézag egy részét legalább sikerült betöltenünk.

Mi, szerény úttörők ezzel is meg volnánk elégedve.

Kassa, 1889 ápril hó.

Kovácsy Béla
tanár.

Budapest, 1889 ápril hó.

Monostori Károly
tanár.

Előszó a II-ik kiadáshoz.

ALÓ ÉS TENYÉSZTÉSE című jelen művünk első kiadása nem egészen két év alatt 1500 példányban elfogyott. E páratlannak mondható sikert első sorban annak tulajdonítjuk, hogy művünket a lehető legolcsóbb áron bocsátottuk az érdeklődők rendelkezésére s tetemes kedvezményeket is adtunk, csak hogy a műbe letett ismeretek minél szélesebb körre kiterjedhessenek. Innen van, hogy vállalkozásunk anyagi haszonnal nem járt, de bizonyára innen van, hogy erkölcsi eredménye annál nagyobb volt.

A lefolyt idő alatt alkalmuk volt meggyőződni a felől, hogy a sajtó épúgy mint az érdekelt közönség elismeréssel nyilatkozott művünkről, s hogy hazai lótenyésztőink zöme igazat adott nekünk egynémely oly kérdésben, a melyet könyvünk a közérdek szempontjából vitatott.

Ezek a tenyésztők bátorítottak minket jelen második kiadás megszerkesztésére. A mit az első kiadásban czélszerűnek, jónak tapasztaltunk, azt itt változatlanul adjuk megint; a mit ott helytelennek, hibásnak találtunk, azt itt mellőztük vagy javítottuk; s újabb adatokat ékelünk mindenhová, a hol a régiek helyüket többé meg nem állhatták. Az első kiadás rosszul sikerült ábráit jól sikerültekkel cseréltük ki s a szöveg közé több új ábrát iglattunk, egy szóval azon voltunk, hogy még becsebb művel köszönjük meg a szíves pártfogást, melyben könyvünk első kiadása részesült. Ezen fáradságot és költséget nem kimélő őszinte és önzetlen iparkodásunkkal sikerült talán a nagyméltóságú földművelésügyi miniszteriummal szemben is

mélyen érzett az iránti hálánk és köszönetünk egy részét lerónunk, hogy művünk első kiadásában minket anyagilag segíyezni kegyes volt.

Egyebekre nézve még csak azt jegyezzük meg, hogy minden erőnkkel, ügyszeretetünkkel és lelkesedésünkkel most is azon voltunk, hogy magánosok, osztályok érdekeire való tekintet nélkül, könyvünk ezen kiadásával is az általános lótenyésztési érdeket szolgáljuk.

S most könyvünket útra bocsátva, arra kérjük az érdekelteket, hogy fogadják azt oly szívesen, a mily önzetlen jóakarral mi ajánljuk.

Kassa, 1892 ápril hó.

Kovácsy Béla
tanár.

Budapest, 1892 ápril hó.

Monostori Károly
tanár.

Előszó a III-ik kiadáshoz.

römmel tapasztaltuk, hogy A LÓ ES TENYÉSZTÉSE című munkánk 2-ik kiadása az első kiadást 2 év múlva nyomon követve is, hazai szakirodalmunkban ritkán tapasztalható pártfogásban részesült, úgy, hogy íme 3-ik kiadásban kell azt közrebocsátanunk.

Az utolsó kiadás óta lefolyt évtized alatt sok történt a lótenyésztés terén, a miről ez újabb kiadásban kell számot adnunk. Elméletben és gyakorlatban tisztultak azóta a nézetek, felfogások és tapasztalatok s új dolgok is merültek fel, a melyek felől tájékoztatót adni e kiadásban, kötelességgé vált.

Nem elég tökéletesnek mutatkozó részeit e műnek tökéletesbitni kellett, hogy az mindenképpen az ismeretek mai színvonalára emelkedhessék. Ez okból újra is jobbakkal kellett kicserélni a régi nem eléggé kielégítő illusztrációkat is és számos új ábrát kellett felvenni, hogy a könyv a szigorú, de méltányos kritikát ezen 3-ik kiadásában is megbírhassa.

Ily irányban való tökéletesbitése a könyvnek, hazai viszonyainkat tekintve, önként érthetőleg nem kicsinyelhető szellemi és anyagi áldozatot követelt. Ez áldozatokat szívesen meghoztuk mi és készségesen meghozta t. kiadónk, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, úgy lévén meggyőződve, hogy hazánkban minden áldozat, mely a lótenyésztés előbbvitelére és felvirágoztatására érdekében hozatik, nagyhordozó erejű és közgazdaságilag felettén háladatos.

Mi, a kik e kiadást legjobb tudásunk szerint megjavítottuk, kibővítettük és számos új ábrával felszereltük, hálásan mon-

dunk köszönetet a magyar gazdaközönségnek eddigi pártfogásáért s kérjük őt, hogy művünk jelenlegi tökéletesebb kiadását is pártfogására méltatni szíveskedjék. Köszönettel adózunk t. kiadónknak is, a ki a mű lehető legjobb kiállítása iránt emelt kérésünket készséggel teljesítette s kiállítására és terjesztésére nagy áldozatoktól se riadt vissza.

Valami egynegyedszázadnyi szakirodalmi működés áll immár a hátunk mögött, nem lehet remélnünk hát, hogy ezen ügy-szeretettel, lelkesedéssel életre hozott művünk 4-ik kiadását is megérjük. Bárhogynak lesz is, a magyar gazda közönség iránti törhetlen szeretettel, s mélységes hálával elteleve juttatandjuk át majd szerény munkánkat a mienknél talán még jóval erősebb, avatottabb kezekbe, hogy azok azt még tökéletesebben adhas-sák át hazánk következő gazdaggenerációjának, szívesen emlé-keztetve vissza reánk, szerény és gyenge úttörőkre.

Kassa, 1904 november hó.

Budapest, 1904 november hó.

Kovácsy Béla
tanár.

Monostori Károly
tanár.

I. RÉSZ.

Bevezetés. Természettrajzi adatok. A ló eredete és története.

Bevezetés.

az az állat, melynek történelmi adataival, tűzetes leírásával, faj-táinak ismertetésével, tenyésztésének, tartásának és haszná-lásának kimerítő tárgyalásával a következőkben foglalkozni fogunk, egyike a leghasznosabb háziállatoknak.

Eltelkintve testének anyagától, melyet az ember sokféle-képen szintén hasznára fordíthat, ez az állat különösen életében nyújt az embernek hasznos és kellemes szolgálataival olyan segítséget, a milyet egyetlen más állat sem.

Már a természettől nyert alakja s szervezetének sokoldalú képessége, ereje, tanulékonyága és készsége, melylyel kizsákmányolható tulajdon-ságait az ember akaratának alárendelni képes, mind oly állattá teszik a lovat, a melyet az embernek más állattal pótolnia lehetetlen.

Nem egy nemzet története fényesen a mellett tanuskodik, hogy a hírnévben, jólétben, gazdaságban, hatalomban, előhaladottságban, melyet bir, a lónak, ennek a nemes házi állatnak is nem kis része van.

Nemzetek, melyeknek lótenyésztése vesztegel vagy éppen a pusztulás felé siet, rendszeren maguk is örvény fölött járnak s létük kérdéses; egyes népfajok, törzsek léte vagy nem léte, gyakran oly szoroson összfűgg a ló létezésével, mint egyik láncszem a másikkal.

S a ki azt hiszi, hogy mindez csak a múltban volt így; a ki azt véli, hogy az ismétlődő fegyverek, a gőz és a villamosság mai időszakában ez a háziállat értékéből bármi keveset is veszített, az téved; nemcsak hogy jelentősége, kereslete nem csökkent, de sőt fokozódott a hozzá kötött várakozás s hasznának sokoldalúsága még többoldaluvá vált kívánságok által provokáltatik. Valóban, nincs az ember birtokában több oly rabszolgá-állat, mint a ló, mert ettől kívántatik manapság a legtöbb és legkülönbélebb szolgálat.

Hiszen igaz, hogy a vasutak, automobil és hajózási vállalatok mindinkább való terjedésével az áruknak közrevaló továbbítása s az utasoknak szállítása csekélyre csökkent; de nagyot emelkedett ennek révén az áruknak és utasoknak a vasutakhoz való és onnan elvivő forgalma.

A belterjesebb gazdálkodás terjedésével, dacára minden holt gépnek, hazánkban e leggyorsabb élő mozgató erőnek a lónak szüksége annál inkább fokozódott, mert a szarvasmarha-tenyésztés terén újabb időben oly áramlat kapott túlsúlyra, amely hazai marhafajtánk, ezen szintén kiváló élő motor tenyésztésének melegebb felkarolását, nem igen alkalmas előtérbe helyezni. Aztán állandó haderőnk sincs oly körülmények között s egyhamar alig is lesz, hogy csökkenhessen; már pedig ennek szükséglete ilyen körülmények között szintén csak fokozódhatik s első sorban mi vagyunk hivatva e tetemes lözsükséglet fedezésére is. Ha még meggondoljuk, hogy eddigi rendes vásárlóink: Ausztria, Franciaország, Törökország, Görögön, Svájc, Anglia stb. egyhamar alig fognak oly helyzetet teremthetni, hogy kivált katonai lözsükségletüket a magukból fedezhessék, szemünk előtt áll teljes világításban hazai lötenyésztésünknek messzeható fontossága.

Az aztán magától érthető, hogy minél nagyobb a lovaink iránti kereslet a jelenben s minél több kilátás van arra, hogy az a jövőben sem lesz kisebb, hanem talán még nagyobb lesz s minél többoldalúvá s fokozódottabbá lesz a szükséglet, annál inkább várható az árak emelkedése is. Ez persze újmatatás képez arra nézve, hogy a kereslet fokozódása, a többoldalú szükséglet kielégítése s ezzel együtt a mostani áraknak, vagy még magasabbaknak elérése csak akkor lehetséges, ha lovakat tudunk a verő elé állítani, melyek jók, a követelményeknek minden irányban megfelelők s így hát tenyésztőiknek nemcsak hasznára valók, hanem még becsületére valók is.

Hiszen döröszeg volna tőlünk vitatni azt, hogy a lötenyésztés több esélylyel, nagyobb kiadással és fáradsággal jár, mint akármelyik más hasznos állatnak a tenyésztése; de a ki mindamellett azt mondja, hogy a lötenyésztés nem fizeti ki magát, az elárulja, hogy az okszerű lötenyésztés elveivel és szabályaival távoli ismeretséget sem kötött.

És — ne süssük le szemünket — hazánkban még ma is nagyon kis fáradsággal összehátható azon lötenyésztők száma, a kik a díszes szakértő jelzőt teljesen megérdemlik.

Csodálatos ez csakugyan, ha meggondoljuk, hogy nemzetünk lovon jött ki őshazájából, lovon foglalta el a hont, a melynek immár ezer esztendeje birtokában van s lovon kalandozta be és szarcolta meg a félvilágot.

Hiszen örököltük is mi őseinktől a ló iránti szeretetet; meg is tudjuk ülni a lovat keményen; annak is értjük a módját szerfelett, hogy miként kell *akármilyen* kanca-állományunk közé *akármilyen* csődört kiverni s miként kell az *akármilyen* csikót a ménesből pályával kifogni; de sőt sokan mesterek abban is, hogy elhittetik a ló gyomrával, miszerint a nyújtott szecska nem szalma, hanem zab.

Ám — tisztelet a kivételnek — ez nem szakértelmes tenyésztése, hanem derűre-borúra való szaporítása a lónak.

És épen itt van a hiba. Nemcsak hogy nagy még a mi lötenyésztési szakértelmünknek a hiánya, de okszerűségünkhöz is nagyon sok szó fér.

Keserű igazságot hangoztatunk, de mi már elérkezettnek látjuk erre az időt.

Mert habár mi teljes elismeréssel adózunk az államnak azért, hogy lötenyésztésünk érdekében oly nagy áldozatokra szánja el magát; s habár mi kellőképen méltányoljuk s igazi örömmel bizonyítjuk, hogy beavatkozása nemcsak hogy üdvös, de ezidőszent valóban nélkülözhetetlen: óriási és sok tekintetben mégis meddő küzdelemnek vagyunk kénytelenek azt a beavatkozást jelezni mindaddig, míg hazánkban a lötenyésztésre vonatkozó szakismeretek nagyobb terjedelmet nem öltenek s különösen míg be nem hatolnak hazánk kisebb lötenyésztőinek körébe is.

Távol áll tőlünk tagadni azt, hogy a tisztá gyakorlat semmit sem ér; de mert az elmélet a tapasztalásból táplálkozik s a gyakorlat az elmélet tételeinek méltatása nélkül csak forma, a mely száz év múlva is az lesz, a mi tegnap volt: oda kell a lötenyésztő elé állítanunk az újabb kor elméleti vívmányait épögy, mint a gyakorlatban szerzett újabb tapasztalatokat s akkor megadtuk az útmutatót, a mely talán göröggyözebb ösvényt jelez, de szebb sikerrel biztat és biztosabban célhoz vezet.

Mert ám gondoljunk utána: mit eredményezhet s mennyi időre eredményezhet valamit az állam és mindenféle a lötenyésztés emelését célzó társaság és intézmény, ha maga a tenyésztő talán cél és irány nélkül, körülményeinek, erőinek figyelmen kívül hagyásával, cél- és okszerűtlen alapon megy neki a ló tenyésztésének, igazi kontár módon gondoskodva egy bizonyos kancaállományról, melytől talán a legjobb mén után se várható számottevő ivadék, hanem inkább *csak a számat szaporítja*. Avagy mit ér akarmely beavatkozás, ha a tenyésztő a csikóápolásnak, nevelésnek, tanításnak stb. talán még okszerű abc-jét se tudja?

S ha már ez igaz — pedig az — vajjon honnan vegye a lötenyésztő

azon ismereteket, a melyek a maga érdekében s hazájára nézve közvetlen legalább is előnyösek?

Hát ott van megint az állam. Ez a jóságos gondoskodó intézeteket állított fel az országban, a hol a hazára nézve a legfontosabb mesterséget, a gazdálkodást tanítják; ott meg lehet tanulni a lótenyésztés mikéntjét is. Igen ám, csak hogy hánynak adatott az, hogy tehesse? S a kiknek adatott is, vajjon elég lesz-e majd nekik ott kinn az életben az az íge, a mely vajmi könnyen elroppen a tanító ajkáról anélkül, hogy a tanuló emlékében nyomot hagyna.

Nos hát ott vannak a vándortanítók, meg a szakkönyvek.

Hatalmas elme volt, a mely a vándortanítói intézményt kigondolta — egy hiba van benne csak: nem lehet, mint a könyvet, a mestergerendáról levenni s felütni épen akkor, a mikor szükségünk van rá. Sajnos aztán persze, hogy az öregebb hiba az, hogy könyvünk sincs a mestergerendánkon. Sok helyen azért nincs, mert ott a betűt ki nem állhatják, némely helyen meg azért nem volt, mert könyv se volt.

Egy-két, kizárólag a kisgazdák számára írt s a maga nemében értékes könyvecske kivételével nem rendelkezünk a lótenyésztést kimerítően és az újabbkori ismeretek és vívmányok alapján tárgyaló magyar munkával.

Hallottuk is sokszor az erre vonatkozó panaszt; éreztük is a hiányt mi magunk is, különösen azóta, mióta feladatunkká tétetett az ifjabb nemzedéknek ily ismeretekkel való ellátása. Mi vettük volna a legnagyobb örömmel, ha ez íge kipróbáltabb apostolai törik vala meg az utat; de szerény erőnknek meg nem becsülése, a hozzánk is kötött várakozásnak semmibe vévése s a kedves kötelesség elmulasztása lett volna tovább is tétfenül várnunk arra, hogy az út megtöressék.

Megirtuk hát 15 év előtt e könyvet, daczára annak, hogy hazai viszonyaink közepette még csak kilátásunk sem lehetett arra, hogy vállalkozásunkat anyagi siker is fogja követni; kiállítottuk és ki is adtuk mi magunk díszesen és oly gazdagon, hogy szerénytelenség nélkül véljük odaállíthatni sok ilyenmű külföldi mű közé.

Nem lehetett célunk az egész népies tárgyalás, de még kevésbé az egészen magas írómodornak követése; azt gondoltuk, hogy a közép-utak követése s a súlyt legfőképp a tartalom gazdagságára fektetve, lehető tömör és könnyen érthető nyelven beszélve, a célzt legbiztosabban megközelíthetjük.

Mert célunk különösen az volt, hogy könyvet adjunk tanítványaink kezébe, mely előadásainknak hífi tükre legyen, a melyet a nagyobb birtokos ép oly haszonnal forgathasson, mint a mezőgazda és kistenyésztő; könyvet, mely a lótarlónak is épúgy szolgálatot tegyen, mint mindenkinek, ki a lóval szemben érdekelt vagy érdeklődő.

Megközelítettük-e, vagy éppen elértük-e ezt a célunkat, azt ítélem meg az elfogulatlan bíráló.

Mi, kik írtuk s kiadtuk, rajta voltunk épúgy szellemi, mint anyagi tehetségeinkkel, hogy e könyvünk céljának megfeleljén.

Súlyos volt a feladat, nehéz volt az út, de íme ma már tény, hogy e művünk első kiadása nem egészen két év alatt 1500 példányban, 2-ik kiadása (bizony csak 11 év alatt) hasonló számú példányban elfogyott s ezen harmadiknak kiadása szükségessé vált. Vajha e 3-ik kiadás is maga-magát ajánlaná, mert ez esetben elmondhatnók immár, hogy a lótenyésztési ismeretek terjesztésében könyvünk a helyét becsülettel megállta s utat tört már oda is, a hová eddig ösvény se vezetett.

Természettajzi adatok.

Aló a melegvérű gerinces állatok osztályába tartozik, melyet emlősök osztályának nevezünk. Alapszerkezetére nézve teljesen hasonlít is a többi emlősökhöz, melyeknek általában piros, meleg vérük van, melyben a vértestecsek korong alakúak s oly szívvel rendelkeznek, melynek két kamrája s két pitvarja van. Hasonlít abban is, hogy mellüregre a hasürtől a rekeszizom által el van választva s hogy tödővel lélegzik. A test a lónál is, mint a legtöbb emlősnél, szőrrel van fedve s a végtagok száma négy. A magzat nála is a méhben fejlődik s a megszületés után a tejmirigy váladékával táplálják mindaddig, míg másnemű táplálék felkeresésére, felvételére és megemésztésére képessé válik.

Hanem aztán egyebekben a ló tetemesebb eltéréseket mutat a többi emlős állattól. Nevezetesen mindenekelőtt, végtagjai páratlan ujjban, jobban mondva nem páros patában végződnek, azon állatok közé tartozik tehát, a melyek *perissodactyla*-knak (*páratlan ujjúaknak*) nevezetnek s ezeknek egyetlen ú. n. egy patás (*solidungula*) képviselői éppen a ló és a lószérű állatok: az equidák.

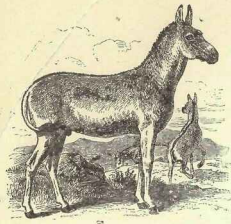
Ezen lószérű állatok vagy equidák főbb állattani ismertető jelei, az eddig felsoroltakon kívül a következők: szársontjai két oldalán egy-egy kapcsolaton áll, melyek valószínűleg az oldalujjak durványai. Kis állcsontjaiban 6—6 (12), nagy állcsontjaiban szintén 6—6 (24) foga van. Az előbbieket metsző, az utóbbiak őrlő- vagy ú. n. zápfogak. A metszőfogak rágó lapja harántméllyedéssel (kupával) bír, mely idő folytan lekopik. A zápfogaknak 4 zománczredőjük van. A metsző- és zápfogsor között fogatlan részel, a hordász terül el, melyben hímeknél egy-egy, összesen 4 agyar fészkel. Az állcsontok nyultak, e miatt a fej hosszúkás. A szem látónyílása, a pupilla, haránttojtásdad alakú. A hosszas nyakon sörény van. A farok többé-kevésbé hosszú szőrrel benőtt. A csacs a csombok között a hason van elhelyezve és két bimbóval bír. A gyomor aránylag kicsi és egyszerű. A májona epehólyag nincs. Növényevő, társaságban élő állatok, melyek nőtényei 11 hónapi hordás után rendszeren egy magzatot szünek s e magzat oly tökéletesen fejlődött szokott lenni, hogy néhány órával a megszületés után anyját már követni képes. Az equidák himje általában csodórnek, ménnek, monyasnak nevezetnek, a nőténynek pedig kancza a magyar neve. E két állat magzatját, mint ismeretes, csikónak hívják.

Az equidáknak legkiválóbb és tenyésztési szempontból egyedül fontos képviselője a szelid ló. Erről azonban természetrajzilag még bővebben

is e fejezet végén kívánván megemlékezni, lássuk most az equidák többi, leginkább vadon élő képviselőjét.

1. A diszgettai. (*Equus hemionus*.)

Es az Ázsia fensíkjai és hegyei között vadon élő lófélé, a lefrások szerint 1'30—1'50 méter magas, tetszetős, karcsú testű állat, meglehetősen könnyű fejjel, hosszú, de vékony, felálló és igen mozgékony fülekkel, meglehetősen hosszú nyakkal, jól formált törzzsel, alig csapott farral és bojtos farokkal. Végtagjai finomak s állásban alig kifogásolhatók. A végtagjain gesztenye (szarubéka) nincs. Színe nyáron át sötét-izebella, télen világos egérszürke. A lábak belső felülete és a száj környéke világosabb. Tarkójától kezdve a háton és a farkon végig fekete csík vonul, mely a szintén fekete farkbojtban ér véget. (*Lásd az 1. ábrát.*)

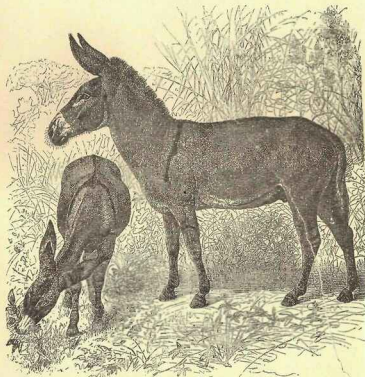
1. ábra. Diszgettai.

E felettén mozgékony állat csapatoiban él s télire dél felé vonul. Minden csapatnak egy csodór a vezetője, melynek a lóhoz hasonló nyertő hangja van s mely, ha bármilyen módon elpusztul, a kanczák szétoszlanak, más csapatokhoz szegődnek, vagy pedig ha két csodór harcza folytan pusztult el vezető himjük, a győztes csodór mellett megmaradnak. A fiatal, de már hágóképes himeket a vezető csodórok többnyire kiverik a csapatból, ezeknek azonban csakhamar sikerül kanczákat gyűjteni maguk köré. Azt tartják, hogy ez az állat megszeldíthetetlen. A sárlás tavaszkor jelentkezik náluk s magzatjukat 11 hónapig viselik. Tibetben, ha igaz, szelid lóval keresztezik s a létre jövő fajelegy állítólag termékeny. Mondják, hogy a számmárral, quaggával és zebrával is eredményesen pázik. A benszültötteknek vadászszákmánya a diszgettai.

2. Az onager vagy kulan (*Equus onager*), másként gaur. (*Equus hemippus*.)

Szintén Ázsia állatja s különösen gyakori Beludisztánban, Persiában, Mesopotamiában. Minthogy életmódja a diszgettáéhoz egészen hasonló, minthogy továbbá küllem tekintetében is avval meglehetősen egyezik, maga *Brehm* is avval egy és ugyanazon állatnak véli. A különbség

2. ábra. Vad szamár.

azonban elég tetemes, mert az onager feje vaskosabb, a nyaka kevésbé hosszú, végtagjai magasabbak s lapoczkájukon és csombjukon is gyakran csikosak, a mi pedig a diszgettánál nem fordul elő. Egyébiránt ez az állat is vadászszákmányt képez.

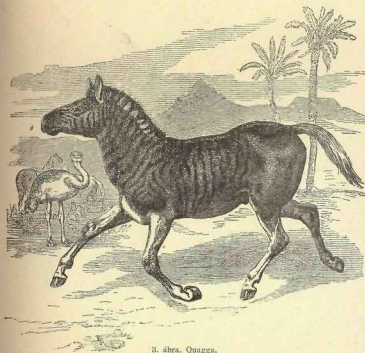
3. Az afrikai vadszamár. (*Equus taeniopus. Asinus africanus.*)

Kelet- és Észak-Afrikában egész Szudánig van elterjedve. Nagyon hasonlít a szelid szamárhoz. Magasra nőtt, erős, izmos, igen gyors, elővigyázó állat. Feje nehézkes, füle széles és hosszú. Nyaka rövid, erőteljes, Fara csapott. Végtagjai rövidek. Színe hamúszürke vagy izabella

Hátán sötét kereszt-csik van. Szájkörnyéke világos. Farka feltűnően gazdag bojtú. (Lásd 2. ábrát.)

Ez az állat a délen elterjedt szelid szamárnak minden bizonyynyal őse. Az *asinus africanus* egyébiránt manapság is befogatik s részint szelid szamár tenyésztésére (vérfriítés), részint más hasznat hajtó szolgálatokra igénybe vétetik.

Nem valószínűtlen, hogy ez a vadszamár az európai szelid szamárnak

3. ábra. Quagga.

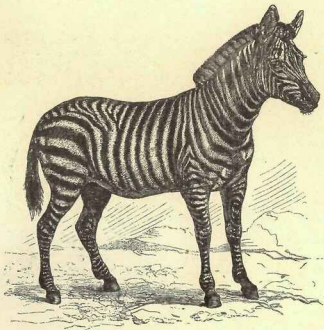
is őstét képezi, némelyek azonban inkább az előbb ismertetett onagert vélik annak.

4. A quagga. (*Equus quagga*.)

Feltűnő, hogy ez az állatolag a kutyaugatáshoz hasonló hanggal bír s Dél-Afrikában vadon élő lófélé a szelid lóhoz mennyire hasonlít. (Lásd a 3. ábrát.)

Feje, mint a rajzból is látható, nem nagy, tetszetős s magasan hordatik. A fülek rövidek. A nyak izmos, jó hajlású. A sörény nem hosszú és felálló, színe a nyak színével megegyezik, azaz sötétebben és világó-

sabban csikolt s a csik elosztódás a sörényben, a nyak-csik osztódásait követi. A veres-szürke és barna csikolt szín a vállra és hátra is áterjed, de azontúl egyszínű szürkessé válik. Hátán sötét csik fut végig. Patái feketék és inkább a lóhoz, mint a számárhoz hasonlók. A farkok szőrzete nem képez bojtot, hanem tőtől kezdve hosszúk a szálai. A quagga különben a csikolt lovak között a legnagyobb és megszelidítése már nem egyszer teljesen sikerült. A lóval eredményesen pázik.

4. ábra. Zebra.

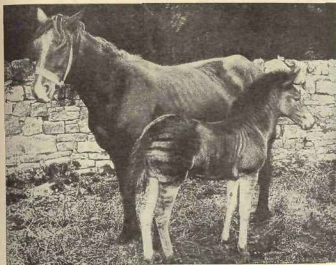
5. A zebra. (*Equus zebra*.)

Test formáit tekintve inkább a számárhoz, mint a lóhoz hasonlít mert füle is vaskos és hosszú s farkán bojt van. Ez is csikolt (l. a 4. ábrát), mint a quagga, csak hogy a csikoltság az egész testre kiterjed, kivéve a hasat és a czombok belső felületét, melyek csikolatlanok. Olykor a végtagok külső felülete se csikolt. Alapszíne fehér vagy sárgás s ezen vannak a fekete sávok. A hát szíjalt, vagyis fekete csik vonul rajta végig. Patái feketék, kicsik, a számárhoz hasonlóak. A végtagokon gesztenye nincs. Hangja nyertés, de élesebb, mint a lóé. Állítólag 6

ágyécsigolyája van. A nőstény zebra nem oly szépen csikolt, mint a him s e tekintetben inkább a quagga-hoz hasonlít. Ezt az állatot megszelidíteni nagyon nehéz. Dél-Afrikában honos. Lóval u. n. zebroidokat nemz. (L. 5. ábra.)

6. A tigris ló. (*Equus burchelli*.)

A lóhoz hasonló, 1'10–1'30 méter magas, szintén Dél-Afrika sivatagjain, csapatokban vadon élő lófélé. Ez is sávolozott és pedig oly módon, hogy a fekete és világossárgás széles csikokon kívül még a világosokon keskeny, sötét sáv vonul végig. (Lásd a 6. ábrát.) Sörénye

5. ábra. Zebroid.

rövid és felálló, farkszőre inkább a lóhoz hasonló, de nincs egész tövig hosszú szőrrel ellátva. Szelidítése többször sikerült. Az 1878. évi párisi lókiállítás alkalmával egy ilyen csodör vízhordásra alkalmaztatott.

7. A szelid számár. (*Equus asinus. Asinus domesticus*.)

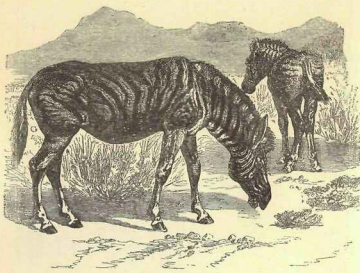
Ez állat, melynek valószínű származására az imént rámutattunk, mindenkori előtt eléggé ismeretes. A rossz ápolás és takarmányozás, a tulajdonság megerősítés s a vele való rossz bánásmód következtében nyomoruságos kinézése nálunk a gúnynak szolgál czéltáblájául. Nem úgy azonban a délibb tartományokban, különösen Egyiptomban, Szíriában, Persiában, Spanyol- és Olaszországban s Franciaország déli vidékein, de még Amerikában is, a hol a jobban tenyésztett, ápolott és takarmányozott állat szebb, élénkebb; e tartományokban a számár majdnem pótolhatatlan

állatot képvisel kevés igényűségével, a mesével határos szívósságával, kitartásával és munkaképességével. E vidékeken egy-egy ilyen állatért nem ritkán 1800—1800 koronát is megadnak, míg nálunk sokszor 30-at is soknak érte.

Hazánkban egyébiránt a szamar tenyésztésének nem sok értelme van, mindazáltal nem egy vidéke van országunknak is, a hol ez állatnak okszerűbb tenyésztése kifizetné magát.

Ezért is leírásunk teljessége kedvéért ide iktatjuk még ez állatról a következőket.

A szamar nálunk nem nő nagyra s testformái se alakulnak valami kedvezően. (Lásd a 7. ábrát.)

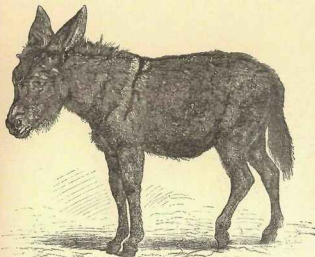

6. ábra. Tigris ló.

Feje rendesen nagy, nehéz s nemcsak a vaskos, hosszú fülek miatt, hanem különben is igazán nem szép. Igazi üstöke nincs s gyakran szakállá nő, a mi szépségét távolról sem emeli. Nyaka rövid, formátlan s kevés mozgékonyaságú. Hátonala többnyire felfelé ívelődő s e miatt teherviselési képessége nagy, de persze tetszetősségének emeléséhez ez épúgy nem járul, mint csapott fara, melyből meglehetősen rövid s többnyire csak a hegýén dúsabban szőrzett, u. n. bojtos farkok lóg le, feltűnő mozgékonytalanul.

Végtagjai vékonyak, majd mindig meredek állásuak s egyébképen is ritkán szabályosak, de meglehetősen mozgékonyak és erősek. Színe nálunk leggyakrabban sötét hamuszürke s piszkos barnás. Olykor világosabbak is találkoznak. Nyakán valódi sórény nincs, de azért az ott

nővő szőr hosszabb s többnyire sötétebb, mint a test színe. A hátón és a vállon keresztirányú van. Hátsó lábain nincs gesztenye. Hangja az ismeretes ordítás vagy i-á kolás. Érzékszervei igen jól fejlettek, egyedül a szag és bőrérzékenység dolgában húzott rövidet, mert eléggé ismeretes, hogy míg egyfelől minden giz-gazt megeszik, addig másfelől az útést-verést is példásan tűri. Sajátságos csakugyan, hogy a vízben mégis válogatós, épúgy mint a ló s említésre méltó igazán, hogy rendesen nagy vonzóddással, odaadással csüng magzatján s mindennemű bántal-

7. ábra. Szamar.

mazás ellen ritka bátorsággal védi azt a kis ugrándozó komikus teremtet, mely bohókás mozdulataival, ugrándozásaival a szemlélő ajkaira kikerülhetetlenül mosolyt csal.

A szamar egyébiránt, mint tudjuk, betegségekkel szemben rendkívül ellenálló és hosszú életű. Lóval öszvéreket nemz.

8. A vad ló (*Equus ferus*), másként tarpán.

Vad lónak irtuk, a helyett, hogy egyszerűen tarpánnak neveztük volna.

Mert hiszen tudjuk mi, hogy a természetbuvárok nagy része abban a véleményben van, hogy manapság vad lovak egyáltalában nem, hanem csakis elvadult lovak léteznek, olyanok tehát, melyeknek elődjai vala-

mikor már mint megszelídítettek, az ember szolgálatában állottak s különféle okok folytán ismét szabaddá lettek s elvadultak. Am sok jel arra mutat, hogy mások ama nézete, hogy vad lovak tényleg ma is léteznek, figyelmen kívül nemcsak hogy nem hagyható, hanem mivel éppen sok jel mutat rá, megfontolandó.

Hogy mi éppen azok mellé szegődünk, kik az igazi vad ló mai létezését hizzik s e szerint mi a tarpánnal mint igazi vad lóval foglalkozunk, annak többrendbeli oka van.

Nem tagadjuk azt a vad lovak létezése ellen érvül felhozott tényit, hogy elvadult lovak léteznek, de nagyon valószínűnek tartjuk, hogy igazi vad lovak még ma is vannak; igaziak, olyanok tehát, melyek ős időktől fogva vadak.

Nem is lehet tagadni az elvadult lovak létezését, mert hiszen sok más adaton kívül történelmileg is ismeretes, hogy az Amerikában még ma is található vad lovak elődei, a *Petro de Mendoza* által odavitt és Buenos-Ayres város elhagyása után szabadon bocsátott spanyol eredetű lovak voltak.

Hasonló példa még sok volna felhozható mellett, hogy a legtöbb vad ló tényleg csak elvadult ló.

Hogy minő alapon indulunk, mikor mindezek dacára az éppen szóban forgó tarpánt mi is őseredeti vad lónak tartjuk és mint ilyet ismertetjük, azt megpróbáljuk a következőkben részletezni.

A tarpán mindenekelőtt megszelídíthetetlen, Szabadságkedvelő, vad természetű oly mélyen begyökerezett a ki nem számítható idő folytán szervezetébe, hogy rabságba ejtve menthetlenül elvész.

Ez az eset az elvadult lovakra nézve nem áll. Az előbb említett amerikai lovak még kifejődött állapotban is annyira szelídíthetők és idomíthatók, hogy az embernek hasznos szolgálatot tenni alkalmasokká válnak.

A tarpán, dacára az ember üldözésének, szigorú életfeltételeinek, rendületlenül tartja magát; ellenben az imént már ismételten említett amerikai elvadult ló, kedvezőbb életfeltételei dacára, még inkább pusztul, vész és satnyul.

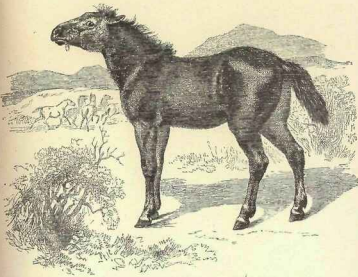
A vad ló sörénye, mint később látni fogjuk, rövid, borzas. Ilyen a farka is; az elvadultaké és félvadaké ennek ellentéte. Az elvadult lovak általában többszínűek, több formájúak; a vad ló, a tarpán egyforma, egyszínű. A tarpán felső ajaka ormányszerűen megnyult; más lónál ez az ajakalakulás legfeljebb mint visszaütés (atavismus) fordul elő. A tarpán nyertése magasabb hangú, mint akár az elvadult, akár a szelíd lóé. Az elvadult ló a szelíd lótól nem idegenkedik, a vad ellenben igen.

Mindezeknél s az itt fel se sorolhatókna fogva, a tarpánt őseredeti vad lónak tartani legalább is indokolt, annál inkább, mert egy másik vad lóról is van tudomásunk.

A mi a tarpánnak közelebbi ismeretét illeti, azt a következőkben adjuk. (Lásd a 8. ábrát.)

Alacsony és rövid testű ló, nem hosszú, ékalkalús fejjel, melynek arczorri vonala az u. n. juh- és fél kosfej formát mutatja. Füle kicsi. A szeme élénk, vad tekintetű. Felső ajaka elhagyvesedő és rövid ormányszerűen megnyult s lefelé hajlott. Állkapcsai szélesek és erősek, tarkója rövid. Nyaka a testhez képest meglehetősen hosszú és erőteljes s rajta a

sörény rövid, tömött s inkább borzas, mint göndör. Marja nem sok van. A háta egyenes, meglehetősen hosszú. Fara csapott, de terjedelmes s farka jól tűzött és sűrű, habár nem hosszú szőrrel, tövig benőtt. Vála meredek s mellkasa a könyöktájon szűkül. A végtagok csontjai, ízületei és inai szépen fejlődöttek, erősek s elől elég szabályosan állók. A hátsó végtagok a csánkánál közel vannak egymáshoz. (Tehén-állás.) A csüdök elég rövidek s a paták kicsik és szilárdak. Szőrzete kissé hullámos, hátul gyakran göndör is; nyáron szürkés-barna s rövid, télen világosabb,

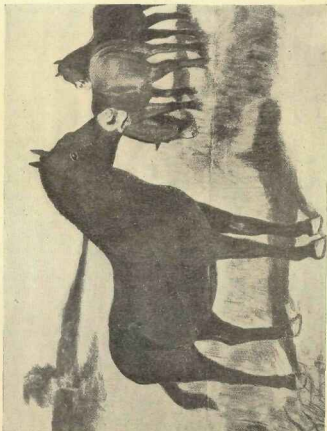
8. ábra. Tarpán. (Vad ló.)

tömött és hosszú. Hátán csik fut végig, torok táján pedig télen olykor formális szakál nő.

Turánban és a kirgiz pályayokon él, de elkalandoz Ázsia nyugati határhegyeihez is. A mult század közepéig állítólag a felső Don vidékén is létezett, honnan kártekonysága miatt kiszorított.

Mint az equidák általában, úgy a tarpán is társaságkedvelő állat. Kisebb csapatokban barangolva, a közelítő ember elől idejekorán menekszik, ragadozó állatokkal azonban harcra száll. Oly gyors, hogy az ottani szelíd lovak nyomába érni képtelenek. Ezekkel szemben ellenszenvvel viseltetik. A befogott és fogságban felnevelt tarpán ellenszegülő, rosszindulatú marad, úgy, hogy használni nem igen lehetséges, a kifejődött állat pedig éppen megszelídíthetetlen.

A benszülöttek maguk a tarpánt szintén vad lónak tartják s az elvadultaktól megkülönböztetik. Egyébiránt nagy előszeretettel ejtik zsákmányul, mert különösen a csikók húsa általuk nagyra becsültetik.

9. ábra. A Przewalski-féle vad ló.

Mennyiben van igazuk azoknak, a kik a most létező szelíd lovak egynémelyikét a tarpántól eredőnek tekintik s mennyiben tévednek, vagy nem tévednek azok, a kik ezt tagadják: azt ez idő szerint véglegesen eldönteni valóban igen nehéz volna.

9. A Przewalski-féle vad ló. (*Equus przewalskii*)

A Przewalski orosz természetvizsgáló által Közép-Ázsiában valami 25 év előtt felfedezett ezen equida ma már nagyobb mennyiségben is ismeretes a hamburgi Hagenbeck-féle állatseregletből, a hol 2 év előtt 28 db ilyen csikót neveltek fel mongol kanczáik alatt.

Ez az állat, mint az itt levő 9-ik ábra mutatja, határozottan ló és nem (mint némelyek állítják) szamár. Bizonyítja ezt, hogy ezek az állatok kislüldek, rajtuk keresztcsáv nincs, farkuk töben is hosszabb szőrű, mint a szamáré. Hangjuk lóhang. Különben a számárra mutat világos színű ajkuk s az üstöknek hiánya. Színük sötét pej, hasukon majdnem fehér, hátukon sárgás színárnyalattal. Sörényük is sötét pej és rövid, felálló, borzas.

10. ábra. Szelíd ló.

10. A szelíd ló. (*Equus domesticus*, *Equus caballus*)

Mulasztással kellene magunkat vádolni, ha a lófélék legkiválóbb képviselőjének, a szelíd lónak főbb természetrajzi ismertető jeleit csak azért, mert a következőkben úgyis folyton ez állat ismertetésével fogunk foglalkozni, e helyen fel nem sorolnók. Tennünk kell ezt annál is inkább, mert ez állat boncz- és élettanának tárgyalásába becsátkozni csak oly mértékben szándékozunk, a mily mértékben az ezután mondandóink megértéséhez elkerülhetetlenül szükséges.

A szelíd ló (lásd a 10. ábrát) az ezen fejezet elején felsorolt általános természetrajzi ismertető jeleken kívül, még jellegzetesítik az által, hogy farka lestimul, hosszú. Fülai a fej felé hosszánál mindig rövidebbek. A test szőrzetének színe igen sokféle, vagyis a tiszta fehértől az egész feketéig majdnem mindenféle színű ló előfordul. Böre redők nélküli, szorosan ráfekvő. Mind a négy végtagján gesztenye van. Patája osztatlan tokot képez s az első kerekded, a hátsók inkább tojásdad alakúak.

Rágó műszervei tökéletesek; 12 metsző s 24 zápfoga van. Olykor 4 ü. n. farkasfog is nő állcsontjában s a hím 4 agyarral bír.

Tüdeje nagy, osztatlan. A szájtüreg keresztül nem tud légezni. Gyomra aránylag kicsi, ferdén nyíló s e miatt, rendes körülmények között hányásra képtelen. Mája epehólyag nélküli. Belei 10—12-szer oly hosszúk, mint a test hossza, hurka és vakbele nagyon tág. Szíve két oldalú és négy üregű. Heréje kettő van s a hason elhelyezett. A csécs is a hason van s két bimbóval bír. Nősz ösztöne közönségesen tavaszkor jelentkezik. A kancza 11 és fél hónapig hordja magzatát s ikret ritkán szül. A csikó nyitott szemmel s szőrrel borítottan jön a világra s végtagjai a testhez képest aránytalanul hosszúk szoktak lenni, de oly erősek, hogy néhány óra múlva a csikó anyját követni képes. A ló aránylag rövid életű állat, a 20—30 éves ritka ló éli túl. Társaságkedvelő, jóindulatú, tanulékony s a hol az ember, ott a ló is többnyire létezni képes. Kis terjedelmű, de tartományban (láppláományokban) gazdag növényi táplálékokra utalt, tisztaságkedvelő állat, melynek haszna úgy életében, mint halála után igen sokoldalú. Nagyon sok betegségnek van alávetve s különösen agy-, tüdő-, bél- gyomor- és patabetegségekkel szemben fogékony.

Az equidák fajailegyei.

A lófélék egymással eredményesen pároszhatók, a létrejövő fajailegy (a különféle öszvérek, zebroidok) azonban egymással párosítva terméketlenek. Hoznak ugyan fel példákat az öszvérek közötti termékenység mellett is, ezek azonban eddig feltétlen hitelt nem érdemelnek.

A ló-öszvér és a számar-öszvér hazánkban is eléggé ismeretes. Az előbbinek a számar, az utóbbinak ló az apja; ennek számar, amannak pedig ló az anyja s ehhez képest míg az egyik így létre jött fajailegy inkább a lóhoz, a másik inkább a számarhoz hasonlít.

Az öszvérek tenyésztése nálunk korlátozott; Spanyol- és Olaszországnak, Dél-Amerikának és Franciaország déli vidékeinek kiterjedt.

A többi lófélék fajailegyei kevésbé ismeretesek. Az irodalomban nyoma van a dísgietai és zebra, a quagga és számar, a quagga és ló, a quagga és dísgietai, a számar és dísgietai, a dísgietai és a szelíd ló, a zebra és ló bastardjainak, sőt felelmeitnek, hogy a zebra és számartól eredő fajailegyet a szelíd ló eredményesen háta meg.

Es ezzel a lófélékre vonatkozó természetrajzi adatok közlését befejezzük, lássuk most a ló eredetéről és történetéről vonatkozó adatokat.

A ló eredete és története.

Lehet a ló valószínűleg jóval az ember előtt létezett a földön, a kettőnek története mégis oly közelről érintkezik, hogy a ló eredetének és történetének tárgyalásánál ki nem kerülhetjük, hogy az ember eredetét és történetét is itt-ott ne érintsük.

Magának a földnek története — a mennyire ez ismeretes — azt mutatja, hogy az emlős állatok a harmadkor (a kréta- és jura-korszak) előtt nem léteztek. A lónak és az embernek megjelenése is tehát erre a korszakra esik.

E korszakot jellegzi, hogy a szárazföld kezd előtérbe nyomulni. A kőzetek már sokféle: mészkő, homokkő, barnaszén már létezik. Érzékzetelek, só, gipsz, kén vannak. A vulkanikus kítőrések bazaltot, trachitot, phenolitot szivagokkal együtt előtérbe löknek. Pálma, myrtus, kámforfaerdők vegetálnak. Később a miocénban, ezekhez mimozák, akácok, fűgék társulnak; még később a harmadkor felső rétegének kezdetén plátán, dió, cser, tölgy, fenyő stb. keveredik közéjük.

A földréteget, melyben akár az ember, akár a ló legelőször megjelenik, bizonyossággal megnevezni persze nem lehet; annyi azonban ismeretes, hogy a harmadkor legáltalabban rétegében és a diluviumban már élt ember s ugyanezen korszak (a harmadkor) alsó földrétegében egy lófélé, a *paläotherium* fogai és csontjai vannak eltemetve.

Ennek a lószérű, átnemelt alaknak eddig a párisi gypsarakodmányokban találhatók legtanulságosabb példányai s azon törzscsoportnak kell őket tartanunk, melyből egyfelől a tapírok, másfelől a lovak fejlődtek. Ez ősi állatnak határozottan kifejlődött 3 uja volt s mind a háromra rálepett. Több alakját, illetőleg nagyságát ismertetik. Így a *P. magnum*-ot (ló nagyságú), *P. medium*-ot (közép nagyságú) és a *P. minus*-t (kicsi), mely utóbbi csak rókanagyságú volt.

A második ásatag lófélé az *anchitherium* vagy másként *hippotherium*, a felső miocénban van eltemetve s úgy látszik, követője és származéka volt a *paläotherium*-nak, mert e korszakban ez utóbbi már nem létezett.

A *hippotherium* se volt még egypatás állat, vagyis ép úgy, mint a *paläotherium*-nak, ennek is 3 uja volt, csakhogy már, habár a földet érinthette a két oldalsó is, a testsúly inkább a középső ujjon felelt s ez állat fogazata és fejalakulása már a mai lóhoz jobban hasonlított, mint amazé.

Az alsó pliocénban végre egy másik ásatag lófélé található, az ü. n. *hipparion*, mely a mai lóhoz főbb vonásaiban még inkább hasonlított. Körülbelül öszvérnagyságú lehetett s kapcsolatai, melyek a mai ló-

nál a bőr alatt fekszenek, még ujszerűek voltak, körmöt hordtak, de már a földet nem érinthették.

Ezen európai őseletek szerint tehát a harmadkori lófélék következőképen követték egymást:

1. az eocén legidősebb rétegein, hol az emlősök általában először jelennek meg, élt a *palaeotherium*;
2. a felső eocén az *anchitherium*;
3. az alsó pliocén a *hipparion*.

Már a harmadkor fiatalabb rétegeiben és a negyedkori alluviumban oly lomadványok fekszenek, melyek a mai lóval majdnem teljesen egyeznek.

Ezen leleteken kívül igen becses, a ló eredetét és őstörténetét szépen megvilágító leletek az amerikaiak.

Ismeretes, hogy Amerika felfedezésekor ott ló nem találtak. Az újkori ásatások azonban azt mutatják, hogy ott a történelem előtti időben, nevezetesen pedig a harmadkorban, ép úgy léteztek a lónak és formái, mint bármely más világ részben, sőt a földrész diluvialis márgájában oly alakjai is, melyek Európa ilyen fossz (ásatag) lovaitól eltérést nem mutatnak, a mi körülbelül annak a jele, hogy Amerika az óvilággal valamikor szárazföldi összeköttetésben volt.

Ezen amerikai ősi lófélék legrégibb formája, a leletek szerint, az *orohippus* a középső eocénban, mely róka nagyságú volt; ezt követte a felső eocénban az *orohippus*, mely juh nagysággal bírt; ezt ismét az alsó miocénban a *mesohippus*, majd a felső miocénban a *miohippus*, melyek számár nagyságuk voltak a végre követték, illetőleg felváltották ezeket az alsó pliocénban a *protohippus*, a felső pliocénban *pliohippus* s a negyed és jelen korban a *ló*, úgy, hogy a ló törzsfája ezek szerint a következő (*Haeckel*):

Korszak	Lónem	Mellső láb	Hátó láb
Jelen és negyedkor	Ló (<i>Equus</i>)	1 ujj	1 ujj
Felső-pliocén	<i>Pliohippus</i>	1 fő- és 2 mellékujj	1 ujj
Alsó-pliocén	<i>Protohippus</i> (<i>Hipparion</i>)	1 fő- és 2 mellékujj	1 fő- és 2 mellékujj
Felső-miocén	<i>Miohippus</i> (<i>Anchitherium</i>)	3 ujj; a középső nagyobb	3 ujj; a középső nagyobb
Alsó-miocén	<i>Mesohippus</i>	3 ujj	3 ujj
Felső-eocén	<i>Orohippus</i>	4 ujj	3 ujj
Közép-eocén	<i>Eohippus</i> (ős ló) a lovak ősalakja	4 ujj, 1 dúrvány	3 ujj
Alsó-eocén	<i>Hippodon</i> , a lóág törzsalakja	5 ujj; a középső nagyobb	4 ujj
Legelső-eocén (és kréta?)	<i>Coryphodon</i> , a patások törzsalakja	5 egyforma nagyságú ujj	5 egyforma nagyságú ujj

A mint e sorozatból kitűnik, a lófélék egymást követő ősalakjait különösen a mellékujjak fokozatos visszaféldése, eldurványosodása jellegzi, mely elrudimentálódás határát a mai lóban leli, melynél már csak egy ujj van.

Bizonyára az egymást követő, változott külső viszonyok folytán lépett az ősi ló mindinkább a középső ujjára, mely ujj e miatt hovatovább fölényt nyert a többi ujj felett, erősbödött, tökéletesbedett, a kevésbé használt mellékujjak pedig mindinkább elcsatultak s végre eltűntek.

Ezt bizonyítják a negyedkor ásatag lovainak maradványai is.

Említtük ugyanis előbb, hogy a harmadkort követő negyedkor faunája (állatvilága) már oly lóalakokat tüntet fel, melyek a jelenkor loval majdnem teljesen egyeznek.

E korszaknak, a negyediknek, régibb vagy diluvialis rétegében a mammut, az őstulok, orrszarvú, őriásszarvas, barlangi medve, barlangi oroszlán és barlangi ember fosszilis maradványai mellett ott találhatók az ú. n. *Equus fossilis* vagy *angustidens*, az *Equus spelaeus* (*barlangi ló*) és az *Equus caballus* maradványai is, ifjabb rétegeiben pedig az alluviumba való átmenetnél és magában az alluviumban, ott lelhetők a csörlőlakók csontjai társaságában az ú. n. *csörlő-* és *tőszőlő*. (*Equus caballus antiquus*.) S azok a lovak már, melyek (az *equus caballus*, mai ló kivételével) ásatag ló (*Equus fossilis*) gyűjtő név alá foglalhatók s ma nem élnek, oly mérvben hasonlítanak a mai lóhoz, hogy a nagyság és zápfog alakulásától eltekintve, alig van különbség közöttük.

A zápfogakon mutatkozó eltérések a következők (*Rüttimeyer*):

<i>Eq. fossilis fogai</i>		<i>Eq. caballus fogai</i>	
1. előzápfog szélessége	14, hossza 35	1. előzápfog szélessége	16, hossza 33
2. „ „ „ „	15, „ 31	2. „ „ „ „	16, „ 28
3. „ „ „ „	14, „ 29	3. „ „ „ „	15, „ 28
1. hátsó zápfog	13, „ 27	1. hátsó zápfog	13, „ 25
2. „ „ „ „	7, „ 28	2. „ „ „ „	12, „ 26
3. „ „ „ „	14, „ 37	3. „ „ „ „	13, „ 30

A nagyságban mutatkozó különbség az *Eq. fossilis* kisebb voltában nyilvánul.

Ezek szerint tehát az *Equus fossilis* egy olyan közbevetett alaknak kell tekintetünk, mely az ósvilág lóféléit az *E. stenonis* és *E. intermedius* közbeékelődésével, az *Equus caballus*sal összeköti úgy, hogy éppen az *Equus intermedius* volna az alak, mely jelenlegi lovainak legfiatalabb őseinek egyikét képviseli. (*Kitt*.)

A leletek szerint az Európában élt diluvialis vad ló két típusu lehetett, t. i. az egyik keskeny homlokú és fejű (*dolichocephal*), a másik pedig széles homlokú és fejű (*brachicephal*) s míg az előbbi vastag csontú (e miatt *Equus robustus*nak nevezett) volt, addig ez utóbbi (*Equus parvus*) finomabb csontokkal bírt s nem valószínű, hogy ez utóbbi az északi törpe lovak (pony), az előbbi pedig a nyugat-európai nehéz testű lovak ősi elődjét képviseli. (*Nehring*.)

Mint említettük, Európában, a diluviumban, a fosszilis ló csontjai mellett a mai lónak, az *Equus caballus*nak csontjai is fellelhetők. A külső

viszonyok és befolyások által átídomított ezen utóbbi alak a felsőbb földrétegekben mindinkább győztes marad a háttérbe szoruló ősvilági alakok fölött s végre teljesen ez dominál.

Az eddig mondottakból nyilvánvaló mindenekelőtt az, hogy a ló épügy, mint minden élő lény, a föld átalakulásaival lépést tartva fejlődött azzá, a minék és milyennek ma látjuk; nyilvánvaló, hogy az ő emberrel a megjelenésben megelőzte vagy legalább is vele együtt osztozkodott a legelső létérti küzdelmekben; bizonyos, hogy a most élő összes egypatásoknak egy közös őspatás törzse volt, a mely mellék-hajtásokat bocsátva, a mai változatos lóformákat létesítette; bizonyos, hogy az ember szolgáltatában levő ma lófaját összes változatainak vad

11. ábra. Óskori lófej-karcsok. 12. ábra.

ló, és pedig *különbő* vad ló volt a közelebbi őse, a melyeket már a barlanglakó és czölöplakó ember táplálkozási czélokra bizonyára zsákmányul ejtett és valószínűleg meg is szelidített.

A ló megszelidítésének, házivá tételének korát és helyét azonban biztosan meghatározni majdnem a lehetetlenséggel határos, de ténynek vehető az, hogy a lovat e tekintetben minden más házivá lett emlős-állat megelőzte, vagyis az embernek legelsőbb sikerült a lovat úgy hatalmába ejtenie, hogy azt élő állapotban czéljaira felhasználhassa.

Ha a ló megszelidítésének első nyomait akarjuk kutatni, mindenekelőtt a barlangi embert kell felkeresnünk, melynek társaságában más állatok felhasított csontjai mellett a ló felhasított csontjait is fel lehet lelteni.

E csontok határozottan arra mutatnak, hogy az ősember a gyümölcs-, mag- és gyökértáplálék mellett (különösen a barlanglakó ősember) állati táplálékkal is élt, mely első időben valószínűleg »esett«

állatok húsából, velőjéből stb. állhatott, később azonban igazi *zsákmányul* ejtett állatoktól kerülhetett s nyers állapotban fogyasztott.

Hogy aztán a barlanglakó ősember a lovat meg is szelidítette-e, az, mint említett, nem valószínű, de bebizonyítani vajmi nehéz; majdnem minden arra mutat azonban, hogy már a czölöplakó ember szelidített lovat ismert, lett legyen aztán az általa szelidítve, vagy más-honnan, mint szelid importálva. Erős bizonyíték erre különösen az, hogy a fiatalabb bronzkorszakbeli czölöpléptírmények helyein a ló-csontok társaságában bronz-zablák lehetők.

Vannak, a kik az ősbarlangokban lelt ló- és lófej-rajzokból következtetnek arra, hogy e korban már szelidített ló is létezett s az ősművész, ki barna szénre és rénszarvas agancsra ily alakokat karcsolt, szelid lovat használt modellul; e feltevésnek azonban ellene szól némileg az, hogy e lovakon és lófejekken, (mint azt a 11., 12. és 13. ábra mutatja) semmi nyoma sincs oly köteléknek, vagy eszköznek (pánya, kötőfék, zabla stb.), mely mai fogalmak szerint a szelidítendő vagy megszelidített lóval együtt jár.

Ki volt hát és hol volt az első ember, a ki az első ló nyakába hogy úgy mondjuk: pányvát vetett; mely néptörzs volt az, a mely az első lovat törbe vagy hurokba csalta, vagy ejtette, azt nem tudjuk; de majdnem kétségtelennek kell tartanunk, hogy a földtér különböző részein, egymástól függetlenül, a maga szükségleteitől ösztönözötve, többféle emberfaj próbálkozott meg a ló megszelidített állattal kötetett módon, a ló szelidítésével s ezt bizonyára nem kifejlődött vad lovon, hanem talán annak csikóján hajtotta végre úgy, hogy az őreget vadász-zsákmányul ejtve, a fiatal elfogta, haza vitte, s talán a nő gondjaira bízta.

A vadember törzseknél ma is példát lelünk erre, azért alig téved a ki azt hiszi, hogy a férfi csak folkereste, vagy közelébe csalta s csellel vagy bármiképp elfogta a fiatal csikót, a nő pedig etette, ápolta, magához édesgette s így megszerettetvén általa magát, a rabsághoz oda kötötte s elviselhetővé tette azt számára. (Tormay.)

Mikor aztán felnőtt, valószínűleg a férfi volt az, a ki a lónak akaratát észbeli fölnyével, bátorságával megtörte és így uralma alá hajtotta.

Mikor pedig már ekepen úr volt felette, könnyű volt czéljaira tovább felhasználni. Az bizonyos, hogy az így megszelidített ló távolról se lett azért igazán házivá, vagyis domesticatio akkor kezdődött, mikor rabságában párzott és szaporodott is, s talán még ma sem fejeződött be teljesen, ha meggondoljuk, hogy a szelid ló még ma is elvadulhat.

Mi hajthatta az ősembert arra, hogy állatokat egyáltalán hatalmába ejtsen, azt röviden elmondani bajos volna; a létérti küzdelem lehetett erre az első és leghatalmasabb rúgó; de magának a lónak megszelidítésére aligha nem az vezette az embert, hogy az anyjától megfosztott csikó könnyű szerrel kezébe került. Ezenkívül talán ösztönözhetette az is, hogy a hosszas üldözés és zsákmányolás folytán a ló

13. ábra. Óskori lórajz.

tartózkodási helyén megkevesedett, ő tehát iparkodott annyit, a mennyit lehetséges volt, a maga köréhez élve feláncolni.

A lónak egyéb hasznát, minthogy húsát meg lehet enni és hogy az jó, az ősember nem igen ismerhette s csak akkor táruhatott fel előtte a lónak sokoldalú képessége és használta, mikor az már ott körében szaporodott s tökéletesedett.

Hogy a ló képességeinek felismerése után az ember előtt becsben mindinkább nyert, az önként érthető, valamint az is, hogy az ember azon volt, hogy minél több ily becses állat jusson birtokába és uralma alá.

A félig-meddig vagy éppen egészen megszelídült lovak utódjai aztán az ember beavatkozó keze alatt, mindinkább használhatóbbakká lettek biztosabban pározottak s ennek folytán nagyobb mérvben szaporodtak s mindinkább tökéletesbedtek; az akkori ember is elég összehasonlító és ítélő képességgel bírhatott arra nézve, hogy lovai között a kiválóbbakat felismerje s mert látta, hogy azok tulajdonaikat ivadékaikra átöröklítik, bizonyára a jobbat szaporította s így már az ősember, az okszerű lótenyésztés egy bizonyos kezdetleges formáját űzte.

Honnan indult ki és mikép és hogyan terjedt el aztán idők folytán a ló az egész földtekén, azt sorrendben egy egészszé fűzni nem igen lehet.

Eddig az a nézet tartotta magát, hogy az áriai vagy indo-germán népesoporthoz tartozó népek Ázsiából történt fokozatos ki- és szétvándorlásaik alkalmával a lovat is őshazájából az egész föld kerekére szétvitték; ma azonban inkább az a nézet uralkodik, hogy a ló szelídítését a mongol néptörzsek hajtották végre s ezek kezéből indult ki a szelíd ló igazi világhódító útjára s tény az, hogy a népvándorlások korában leginkább lovas népekkel találkozunk, a mi a ló szétterjedésének egyik útjára és módjára mutat.

A legrégibb népek a mongolok, kik 8000 évvel ezelőtt Ázsia nagy részét uralmuk alatt tartották, őshazájukból kivándorolva s több ágra szakadva, bizonyára magukkal vitték lovaikat s különösen egyik ága, mely az *Euphrates* és *Tigris* folyók felé vonult s a másik ága, mely a mai Chinát alapította, hatalmas tényezője lehetett a ló elterjedésének.

A chinaiak szent könyvéből ismeretessé lett, hogy Kr. előtt 3468 évvel *Fo-hi* király uralkodása alatt lettek az első háziállatok szelídítve s hogy ezen királynak utódja *Chin-nong* találta fel a szekeret; *Hoang-ti* király trónra lépésekor pedig (Kr. e. 2698-ban) a ló használata általánossá vált, úgy hogy ő már harci szekérben küzdött, ellenfele pedig lóháton harczolt ellene. A *Siang* dynastia alatt (2000 évvel Kr. e.) a mandarinok is már általánosan lóháton ültek.

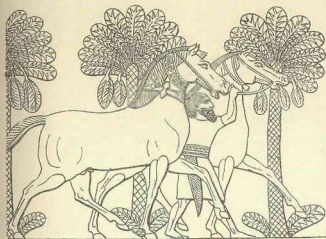
Ezek szerint tehát a chinaiak legalább is 3600 évvel Kr. e. fogtak a ló szelídítéséhez s mivel ez idő előbb volt, mint az őshazájukból való kiköltözködés ideje, mely *Fo-hi* király alatt ment végbe, valószínű, hogy az általános szétválások s a többi mongol eredetű nép is ismerte a ló használatát s szétterjesztésében az is hathatósan közreműködött.

Midőn az áriai néptörzs nagy része őshazájából kiköltözve, körülbelül 3000 évvel Kr. e. az *Oxus* és *Jaxartes* folyók közt elterülő bálcsóját elhagyja, a lovat már szintén magával viszi. Hogy pedig ez a ló

akkor már szelíd volt, mutatja az, hogy az áriai néptörzshöz tartozó indek, médek, kelták, perzsák stb. nyelvében a ló neve egy és ugyanazon gyökre vezethető vissza.

A médek szent könyve a *Zend-Avesta* felemlíti, hogy a mongolokkal folytatott harcaikban úgy mint nekik, amazoknak is lovaik voltak. Használóképen nyilatkozik az ind szent könyv, a *Rig-Veda*, mely azt mondja, hogy ők, az indek, a már előbbi időben Indiába vándorolt mongol néptől ló kísérletében foglalták el Indiát.

Legvalószínűbb mindezek megfontolása után az, hogy egyrészt — és pedig a legrégibb időben — a mongol népesaláddhoz tartozó ázsiai őslakók szelídítették meg az u. n. *mongol lovat*, másrészt — ezekről

14. ábra. Assíriai antik lovak.

függetlenül és későbbi időben — a mongoloktól délfelé eső vidékeken tanyázó áriaik szintén egy vad lovat szelídítettek meg, mely az áriai (későbbben arab) lónak típusát képviseli.

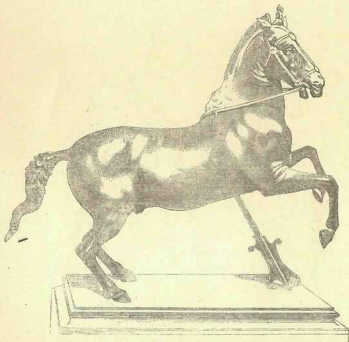
E népfajok révén terjedt és szaporodott el tehát a ló a földtekén, úgy hogy azon időben, a melyben valamely nép a történelem keretébe lép, a lovat már mint háziállatot bírja.

Messze vezetne, ha a lovat mindazon eseményeken keresztül, melyeket a történelem felmutat, követni akarnók; ez egy különlegesen évvel foglalkozó műnek a feladata; de ott, hol az egyes országok lótenyésztésével foglalkozunk, nem mulasztjuk el lehetőleg messze visszanyulni azon nemzet lovainak és lótenyésztésének történetébe, a melyről éppen szó lesz.

Am e helyet jól hégagosnak kellene tartanunk, ha — bár rövid

vonásokban — nem emlékezni meg a ló további sorsáról s szerepéről, melyet a történelmi időkben, a népek életében játszott.

Felvévén tehát a fonalat ott, a hol elhagytuk, mindenekelőtt ide igtatjuk, hogy assyriai népeknél a domborműveken a ló alakja gyakori, s minthogy még a legrégibb ily műveken is a ló vagy hadiszekér elé fogva, vagy ember társaságában és kezében ábrázoltatik, kétséget nem szenvedhet, hogy e népeknél Kr. e. legalább is 2500 évvel a szelíd ló ismeretes volt.

15. ábra. Görög antik ló (Bucephalus).

Említtetett az előbb, hogy ide mongol és áriai népek jöttek egymást követőleg s ezek lovaikat magukkal hozták s valószínűleg itt keveredett először a mongol és arabs típusu ló. A szulpturákon egyébiránt a lóalakokban meglehetősen látszik is ez, de általában az assyriai antik ló inkább az arabs typust mutatja. (Lásd 14. ábrát.)

Egyiptomban a ló valószínűleg a *hyksus* nevű mongol-semita pásztor népek révén került (Ebers), de hogy mikor, nem tudatik; történelmi tény azonban, hogy az egyiptomiak Kr. e. 1600 évvel harci szekeren küzdöttek s ellenségüktől, több mint 2000 lovat zsákmányoltak.

Az egyptomi legrégibb műemlékek azonban a ló alakját nem viselik magukon, de igenis más állatok között a számárát, mely arra mutat, hogy ez az állat előbb ismeretes volt ott, mint a ló. A későbbi műemlékek azonban (Kr. e. 1400 évvel) már a harci szekér elé fogott lovat

16. ábra. Római antik ló és lovas.

gyakran ábrázolják, s Diodor irataiból tudva van, hogy Sesostris király alatt (Kr. e. 1388-ban) az egyptomi állandó hadsereg 600 000 gyalogból, 24 000 lovasból és 27 000 hadi szekérből állott.

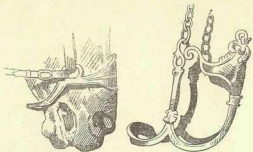
1333-ban Kr. e. már ekébe fogott lóról birunk tudomással, s későbbi időkben, különösen a VIII. században Kr. e. nagy királyi ménesekről tétetik említés ez országban.

Valószínűleg az egyiptomiaknál későbbben vették használatba a lovat a *phöníciaiak* és *izraeliták*. Utóbbiakhoz állítólag Salamon király 1096-ban Kr. e. vitte be azokat Egyiptomból.

A *persákhoz* valószínűleg az assyروktól s médektől került a ló s már Dárius királynak híres ménesei voltak, melyekben 100.000 ló volt tenyésztésre elhelyezve (Gruner), Dárius és Xerxes seregeiben pedig számos ló létezett. *Kis-Ázsiában* is igen régi időben fel lehet találni a szelid lovat az ember szolgálatában s pl. *Croesusnak*, mint ismeretes, nagy lovassága volt.

A *görögök*, mythologiai adataiktól eltekintve is, igen régen birtokában voltak a lónak s pl. a trójai hadjáratban ama bizonyos fa-lovon kívül, igazi lovak is részt vettek. E nép antik lovát a 15. ábra, mely *Bucephalust*, Nagy Sándor háts lovat szobor alakban ábrázolja, igen szépen feltünteti.

A régi *gallok*, *germánok* épúgy, mint az *indek* (ezek már 1500 évvel

17. ábra. Pompeji kantárak.

Kr. e.) lovakat áldoztak az isteneknek, a mi arra mutat, hogy az ott szelidített állapotban ismeretes volt.

A *szarmaták* és a mongol származású *saktyák* már ősi időkben lóra temert népek voltak s ős temetkezési szertartásaiknál a megnyúzott ló épúgy szerepelt, mint életükben, mikor t. i. »a ló tejét itták, húsát ették és bőrébe öltözködtek«. (Tacitus.)

A régi *pogány magyaroknál* a ló szerepe eléggé ismeretes. Pánczéllal borított lovon harcoltak ezek is, melyek kicsik, nem szépek, de rendkívül kitartók, gyorsak, bátrak voltak.

A *hunok*ról is tudva van, hogy »a húst a ló nyerge alatt puhították s nyersen ették«. Ejjel-nappal lovon aludtak, lovon ették, ittak. Még gyűlésezések alkalmával se szálltak le a lóról. (Marcellinus.)

A pelagusi népcsoport egyik ága (körülbőlül 1200 évvel Kr. előtt) *Lydiából Itáliába* vándorolva s az *etruszi* államot megalapítva, a lovat bizonyosan magával vitte, mert az ősrégi etruszok síremlékei a lovat nem egyszer domborművekben tüntetik fel.

Ezekről a *rómaiakhoz* is elkerült a ló s ezeknek antik arabs typust

mutató lovat és kantárját a 16. és 17. ábra tünteti fel, melyek közül az első *Marc-Aurelius* lovagszobrát, a második a Pompejiben talált kantárt ábrázolja.

Hispániába vagyis Spanyolországba, a phöníciaiak és carthagóiak közvetítése által szintén már igen régen kerülhetett be a szelid ló s itt is nemkülönb az ariai (arabs) typust képviseli.

E rövid vázlatból kitűnik, hogy csakugyan a legtöbb nép, midőn a történelem keretébe lép, a lovat már mint hasznos társat bírja s hogy az ember művelődéstörténetével a ló története szorosan kapcsolatos, olyannyira, hogy népfajok, nemzetek sorsa, megállása és kidőlése ez állattól is függ.

És ezzel a ló eredetére és történetére vonatkozó adatok rövid, de lehetőleg tájékoztató felsorolását is befejezván, rátérünk a jelenkori lovak külsőjének tárgyalására.

II. RÉSZ.

Bevezetés. Az egészség és betegség jelei. A ló szervezete. A ló vérmérséklete és természete. A ló erőbeli állapota vagy tápláltsága. Nemes ló. Közönséges ló. Vér, telivér, félvér. A ló csontváza és küleme. A ló külső részeinek részletes leírása. A ló nagysága, alapformája s méretei. A ló színei s jegyei. A ló életkorának meghatározása. A ló mozgása. A ló osztályozása a hasznosítás szerint.

Bevezetés.

Hazánkban a loísmerek, azt hisszük, hogy általában két csoportba oszthatók. Az egyik csoportba azok tartoznak, a kik a ló külső formáira, alakulásaira nagy súlyt fektetve, minden kis — gyakran szépségi — hibán is fennakadnak. Ezek bátran az elmélet embereinek nevezhetők.

A másik csoportba, mely a praktikusok csoportjának mondható, oly emberek sorakoznak, a kik, mint az angol, azt tartják, hogy fut a ló, ha fut, minden formában, vagyis hogy a ló testalakja, úgy általában semmi, téteményképessége azonban minden.

Hát a ki valaha a ló külsejének, alakjának s ezzel kapcsolatosan téteményképességének összehasonlító tanulmányozásával foglalkozott, tudni fogja, hogy itt is az arany középut, a mely félre legkevésbé vezet; mert hiszen áll az, hogy a ló teste, ez a szerves gép, ideg-, vér-, légző- és emésztő meg más rendszere nélkül ugyan nem működhetik, legyen bár alakja akármily szép s erőműtani alapon bármily tökéletesen szerkesztett, de viszont áll az is, hogy a hátrányosan vagy hibásan szerkesztett lótest, csörgedezzen bár ereiben a vér quintessenciája s legyen bár minden — hogy úgy mondjuk — gözt szolgáltató berendezése a tökélynek mintaképe: ha maga mechanikai alapon nincs a czélnak megfelelően berendezve, avagy épen el van itt-ott romolva, téteményképessége talán a minimumra leend redukálva.

Önként érthető ebből, hogy mi a ló külsejének, testformáinak stb. tárgyalásánál nem szegődhetünk sem az egyik, sem a másik csoporthoz, hanem azon kevesekhez, a kik a ló alkatának kisebb hibáit se tévesztik ugyan szemük elől, de azért a ló különféle hasznosításának tekintetbe vételével sokat elnéznek ott, a hol az elnézés keservesen meg nem boszúlhatja magát.

Mert hiszen miért van szüksége a tenyésztőnek arra, hogy a ló külsőjét, alakulását tüzetesen ismerje? Azért-e, hogy az u. n. szép lovat a rüttöl megkülönböztetni tudja, avagy azért, hogy a czéljának megfelelő lovat fölismerni képes legyen?

Igen: neki a ló külsejéből olvasni kell tudni; neki meg kell látnia, hogy ettől vagy attól a lótól, akár közönséges használási, akár tenyésztési tekintetben mit lehet várni; neki tisztában kell lenni avval, hogy minő lóban forgatja meg értéket képviselő takarmányát; neki fel kell ismernie, hogy a ló külső tulajdonságainak (azokat a belső tulajdonságokkal összehasonlítva) mi az értékük.

De maga a lótarló is, ki tenyésztéssel nem foglalkozik, tehetetlenül áll és érzékeny károknak, csalódásoknak néz elébe, ha a ló külsejének szakszerű ismeretével fel nincs fegyverkezve.

S a szakszerű ismeret távolról sem áll egyedül a ló hibáinak felismerésében, hanem kiváltképen czélszerűségének megítélni tudásában.

S erre csak az elmélet vagy csak a gyakorlat senkit meg nem tanít, de igenis az, a ki elméleti ismeretekkel és gyakorlati tapasztalatokkal fegyverkezve lép sorompóba, hogy valamely ló használhatósága s értéke fölül ítéletet mondjon: csak az remélheti, hogy nagyobb tévedéseknek, csalódásoknak, megkárosodásoknak kitéve kevésbé leszzen.

Mert még az így fegyverkezett loísmérő is ki van téve kisebb tévedéseknek és csalódásoknak azon egyszerű és igazán természetes oknál fogva, hogy a lovat, ezt az élő gépet nem lehet oly biztos számfejtés alapján megítélni, mint a holt gépet. De természetes, hogy a ki ebbe az élőgépbe előzetesen szerzett elméleti és gyakorlati ismereteinek szemüvegével fegyverkezve pillant belé, többet láthat s jobban ítéltel, mint az, a ki pl. elfogultságában egy mértékkel méri a lovat, legyen bár az nehéz igasló, vagy angol telivér.

A ki tehát a lótenyésztés ama tételének tárgyalásába és tanulásába kap, melyet külemtannak neveznek, tisztában kell lennie először is avval, hogy az alapot, a melyen megindul, tulajdonképen a ló testalakulásainak s ebből folyó működésének s munkájának megítélése és megbírálása képezi és mert ez képezi: úgy a tanítni akaró, mint a tanulni vágyó, a ló boncz- és élettanának, fajtanának stb.-nek ismerete nélkül boldogulni nem fog.

Mi eszerint így alapra helyezkedve rajta voltunk, hogy boncz- és élettani s más adatokkal is támogatassuk külemtani mondandóinkat; ezért is bocsátottuk előre az erre vonatkozó adatokat.

Az imént mondottakból minden olvasónk kivethette, hogy mi lehetségesnek tartjuk a ló tételeményképességének megítélését annak külemből is. A ki ezt tagadja, ám dobja tűzbe mindama műveket, melyek ezzel valaha foglalkoztak s várja be, míg születik ember, a ki az eddigi ismeretek lomtárba dobásával, valamelyes maig ismeretlen, titkos jelekből avagy talán csak a ló származásából fog ítéletet mondani az épen vizsgált ló képessége felől.

Hiszen nem tagadhatjuk, a mit sokan hangoztatnak, hogy a ló képességét hosszabb próba után lehet igazán és biztosan megítélni s annak fokát és milyenségét megállapítani; tudjuk mi, hogy olyan ember még nem jár közöttünk, a ki képes volna pl. 10, nagymértékben hasonló külső alkattal bíró, de különben ismeretlen ló közül kijelölni azt, a mely p. o. 1000 métert leggyorsabban befut, avagy még épen azt is, hogy melyik lesz a 2-ik, 3-dik s 10-ik; de hiszen ezt nem is követeli a lóismerőtől senki, hanem azt már jogosan követeli mindenki, hogy a lóismerő a ló testformáiból, testalakulásaiból úgy külső, mint belső tulajdonságaira és képességeire *következtetni tudjon* s származásának, fajtájának, egészségi állapotának, tápláltsági fokának, szervezetének, mozgásának, vérmérsékletének és korának tüzetes méltatása után várható képességeit s tulajdonságait lehető biztosan *meg is tudja határozni*.

Ebből világosan kivehető, hogy a csánk pókot hajhászó, egér-fület, csuka-féjet, csak pej vagy sárka színt s több efféléet kereső, még távolról sem lóismerő, hanem ismerője talán a ló hibáinak, bolondja talán egyenmely fej- vagy fül-alaknak és valamely lószínnel vagy jegynek.

A ló külsőjének ismertetője ezeknél fogva se szorítkozhatik tehát kizárólag a ló testén található egyes külemtani részek egyszerű leírása s ezek hibás és nem hibás alakulásainak, formáinak tárgyalására és fel-tüntetetésére; körébe kell vonnia, segítségül kell hívnia az összes részeknek egészben való méltatását s bírálását is és figyelnie kell ama kíváncsiakra is, mely az adott esetben ahhoz a lóhoz köttetik; de sőt nem kerülheti el, épen ennek folytán, mindannak méltatását se, a minék pl. e könyv más részeiben bő adatai vannak.

Nem kis szorgalommal, ügyeszeretettel, kitartással, igazi »jó szemmel« és megfigyelő képességgel kell bírnia tehát annak, a ki bő elméleti ismeretekkel kiterjedt gyakorlati tapasztalatokat szerezzve s elfogulatlanul, részrehajlatlanul ítélve, végre elmondhatja, hogy: *itt állók — én a lovat ismerem*.

Mi a következőkben rajta leszünk, hogy a tapasztalások által megrostált külemtani tételeket helyezzük kiválóan az előtérbe; de szembe kell ezeket állítanunk holmi meg nem rostált tételekkel, sőt olyanokkal is, melyek a tapasztalás rostáján feltartóztatlanul keresztül estek; mert csak így véljük elérhetőnek azt, hogy az elvetett jobb mag termőföldre találva kikeljen s gyökeret verve, a hazai lótenyésztés előnyére erős esemétévé nőjön.

Az egészség és betegség jelei.

Lehet a ló hibátlanul alkotott s minden tekintetben kitűnő, de ha nem egészséges s különösen ha súlyosabb beteg, értéke már majd mindég csak a bőre árával egyenlő, mert felfegyővülése legalább is kérdéses.

Azért mi, mielőtt tovább mennénk, első helyen avval látjuk célszerűnek foglalkozni, hogy mik a lónál az egészségnek s mik a betegségnek főbb jelei.

Megjegyezzük mindenekelőtt, miszerint azt megítélni, hogy valamely ló *absolute* egészséges-e, gyakran még állatorvosnak sem lehetséges; nem is ez a lótenyésztő gazdának legelső feladata, hanem az, hogy a könnyebben észrevehető, feltűnőbb jelekből, a ló beteg voltára következtetni tudjon. És erre nézve akarunk mi tájékoztatót nyújtani.

Az állatok általában egészségi állapotukat minden tetetés nélkül külik s mindenesetre a kivételek közé tartozik, ha a kutya vagy a majom pl. nem létező fájdalmat szimulál.

A ló egészségére mutat mindenekelőtt idegrendszerének szabályos működése. Az ilyen ló általában figyelmes szokott lenni, környezetére tekintget, füleit hallgatódzva hegyezi stb. Istállóban ez nem mindég észlelhető, mert ott a háborítatlan nyugalomnak adja át magát a legtöbb ló, különösen oly időben, mikor tudja, hogy zavarni nem szokták. Ilyenkor még a legnemesebb, tehát kevésbé aluszékony lovak is csak erősebb megszólításra lesznek figyelmissé. Szabadban azonban minden egészséges ló érdeklődést mutat környezete iránt s különösen ismeretlen tárgyak keltek fel erősebben figyelmét. Beteg lovak ellenben nem igen érdeklődnek semmivel szemben, rendszeren szomorgók és figyelmetlenek s egyedül istállótársa távozását vagy jövetelét szokta egy némely beteg ló is nyertéssel vagy vihogással fogadni. Egészséges lovak ezt majdnem kivétel nélkül megcselekszik s eközben élénken és minden irányban szét szoktak tekinteni.

Az idegrendszer tömpultságával ellentétben, annak fokozódottsága is gyakran betegsége mutat s ez legtöbbször féktelenkedésben nyilvánul.

Egészséges lovak bőre rendszeren érzékeny, betegké túlérzékeny vagy érzéketlen szokott lenni. A látható nyálkahártya a szájban, az orrban, a végbélben stb. egészséges lovaknál rózsaszínű, mérsékelted nedves és nem forró, de nem is hideg. Ennek ellenkezője valamely betegsége enged következtetni. Különösen fontos e tekintetben az orrüreget bélelő nyálkahártya, mely ha nem sima, fényes és nedves, a légzőszervek különféle bántalmainak a jele. Megjegyezzendő, hogy mozgást végzett lovak orrának nyálkahártyája rendszeren élénkebb vörössé lesz, ez tehát egymá-

gában betegség jelének nem tekinthető. Öregbebb lovak nyálkahártyái különben halványabbakká lesznek, ezt se lehet hát azonnal valamely kör jelének venni. A szem látható hártványának tisztasága, fénye és mérsékelt nedvessége szintén az egészségségnek jelét képezi. Epígy a bőrnek rugalmasságú s a szőrnek simasága és fénye.

Az egészséges ló, ha csak rosszúl táplálva és lecsigázva nincs, jó húsbán szokott lenni. A nagyfokú soványság általában rossz jele lónál; a megerőltető munka folytán s talán a hiányos takarmányozás következtében keletkezett soványságot azonban mindjárt rossz jelek tekinteni nem szabad.

A ló testének külső hőmérséke rendszeren nem egyforma; a végtagok pl. az egészséges lónál is hidegebbek szoktak lenni, mint a test többi részei. Mindazáltal a nagyobb melegségi különbözet a testen, nem mutat a szervezet egészséges voltára. Munkát végzett lovak külső hőmérséke természetesen magasabb; ezt figyelmen kívül hagyni tehát nem szabad. A belső hőmérsék a lónál 36 és 38 C. között még rendes; ezen felül és alul többnyire rendellenes. Megerőltető munka, különösen hosszabb ideig való gyors mozgás a lónál a belső és külső hőfoknak emelkedését idézi elő, ezt tehát nem szabad számításon kívül hagyni.

Az egészséges szervek szabályos működésére mutat az étvágy s részben a szomjnak rendszer időközökben való jelentkezése. Ez a lónál, ha a takarmányozási rendhez hozzá van szokva, az abrakolás közelgő idejének jelzésében nyilvánul. Ily lovak, különösen ha már a jelző harangot vagy trombitát is hallják, nyugtalanodni kezdenek és nyertésben s az ajtó felé tekintgetésben mutatják ki érzelmüket. Egészséges ló különben időközben is szívesen hozzálát az élbe tett, különösen kedvenc takarmányhoz, ellenben a beteg ló többnyire a hozzázagolással éri be. Megjegyezzendő, hogy némely egészséges ló se szereti pl. a czukrot vagy kenyert, ezzel tehát az étvágy jelenlétét vagy hiányát kikütdtati nem mindég lehet.

Az egészséges ló az élbe tett kedvenc takarmányhoz mohón szokott nyúlni s azt nemcsak amúgy ímmel-ámmal, hanem teljes odaadással szokta rágni, különösen az evés kezdetén. Kénytelen-kedvelten evő lovak ritkán egészségesek. A zabot még nem ismerő lovak nem nagy kedvvel nyúlnak ahhoz, míg jószágát nem tapasztalják; a mely ló azonban a zabot ismeri és mégis inkább a szénát és szalmát eszi, vagyis a zabot megveti, többnyire egészségtelen szokott lenni. A szénát és zabot megvető s az alomszalmát fogyasztó ló emésztő szervei sincsenek rendben.

Egyébiránt a lovak között is vannak gyorsan evők és lassan evők. Ez utóbbiakat a ki gyanús szemmel nézi, van némi oka rá.

Az egészséges ló ivás alkalmával csak az ajkai szélét mártja be a vízbe s úgy szítja fel, egy aránylag kicsinyre csinált szájnnyíláson az italt, miközben füleit majd minden kortynál előre s hátra moztatja. A beteg ló — különösen idült agybántalomban szenvedő — egész száját s orrlukait is beléteszi a vízbe s nem igen iszik, vagy túlságos sokat iszik. Egy némely ló idegen kút vízehez hozzá se nyúl s némely vízminőséget a legtöbb ló meg se iszik. Ezt tehát mindjárt betegsége magyarázni nem kell.

A húgy és bélsárnak mennyisége és minősége szintén olyan jeleket szolgáltat, a melyeket a ló egészségi állapotának megítélésénél jól érté-

kesíteni lehet. Legelő lovak bélsára zöldes és gyakran híg, nem golyós; száraz takarmányon élő lovak bélsára ellenben többnyire fényesen bevont, világosabb vagy sötétebb sárga, tojásnagyságú és alakú golyókat képez, melyek nyugvó lovaknál naponta (24 óra) körülbelül 8–10-szer ürítetnek ki, mozgó és dolgozó lovaknál többször is. Az ettől eltérő bélsár-minőség és mennyiség többnyire betegségre mutat épügy, mint a túlkevés, vagy túlsók, gyakori és igen sötét színű vizelet.

A vérkeringés az egészsége nyugvó lónál nem gyors, mert az érűtés és szivlések száma percenként 28–45. Munkát végző, vagy végzett lovaknál valamivel több, de ez rövid nyugvás után a rendeshez visszatér. Ha nem tér vissza, vagyis annál állandóan több vagy kevesebb marad, az valamely súlyosabb bántalomnak a jele.

A lélegzés a lónál a legtöbb tévedésre szolgáltat alkatmat, mert nyugvó lónál az némelykor oly lassú, hogy rendellenesnek látszik, mozgott lónál pedig olykor olyan gyors és feltűnő, hogy kész betegség jelenék tekinthető.

Nagyon vigyázva kell hát itélni a lélegzésére nézve annál inkább, mert épen a lélegző szervi bántalmak nagyon gyakoriak a lónál.

Oly ló, mely több órán keresztül az istállóban nyugodtan állt, perczenkint ritkán vesz több lélegzetet 8–14-nél s légvételek közben orrcimpái és hasfalai alig észrevehetőleg mozognak. Meleg időben a nyugodt ló is több lélegzetet vesz, de a légvételek számának szaporodása és annak állandó fennmaradása már a betegségnek képezi jelét.

Az oly ló, a mely dolgozott, sokszor rendkívül gyorsan és feltűnően lélegzik; de ha egyébként egészséges, egy pár erősebb fűvás és prüszkölés után 5, legfeljebb 20 perc múlva lélegzése lecsendesedik s a rendeshez tér vissza.

A hideg levegő, a por stb. a lovat gyakran készíti köhögésre; minden oly lovat tehát, mely egyet-kettőt olykor köhög, betegnek tartani egy kissé túlhajtott dolog volna. A hosszasan tartó és el nem múló köhögést azonban ártatlan természetűnek nézni hiba lenne.

Ismeretes, hogy a ló, ha egészséges is, csak igen keveset és akkor s inkább állva nyugszik és alszik s a legkisebb zaj is felébreszti. Elég baj ez nála a maga nemében, mert igazán jól csak ritkán nyughatja így ki magát. A beteg lovak, a kór természetéhez képest vagy egyáltalán le se fekszenek, vagy folyton fekszenek. Ezt hát a betegség megítélésénél jó szem előtt tartani.

Egyébiránt az egészségnek nemcsak a nyugalomban levő, hanem a munkáló lónál is meg vannak a maga jelei.

Egészséges lovak, különösen ha nem rossz erkölcsűek, fiatalok és erőteljesek, kedvvel, jóindulattal, odaadással dolgoznak s mozgásuk és viselkedésük élénk. Az ilyen lovak szükség esetén utolsó erejük megfeszítésétől se idegenkednek. A beteg lovak ellenben kedvtelenül végzik a rájuk szabott munkát, gyorsan fáradnak, nógatásra keveset hederítenek s mérsékelt teher viselése közben is hamar kidőlnek.

Egyéb betegségekre mutató jeleknél közelebbi méltatása a szakértő állatorvos feladatát képezi, ki ily jelekből aztán a különféle bántalmak konstatálására és gyógyítására hivatott; mi tehát rátérünk most más, különösen fontos tételek tárgyalására, nevezetesen legelőbb is a ló szervezetének méltatására.

A ló szervezete (Constitúciója).

Szervezet alatt az állati test összes szöveteinek s az ezekből felépült szerveknek alak- és élettanilag vett szerkezetét, milyenségét értjük s ehhez képest megkülönböztetünk olyan szervezett lovat, melynek szövetelei összpontosulók (concentrikusok) és olyan szervezett lovat, melynek szövetelei, a sejtek, kevésbé központ felé törekvők (excentrikusok). Más szóval az előbbit *szilárd*, az utóbbit *petyhüdt* szervezetűnek mondjuk.

A szilárd szervezettű ló szövetei tömörek, ellenállóak, nagy fajsúlyúak, a petyhüdtéi ellenben lazábbak, kevésbé ellenállóak s kisebb fajsúlyúak.

Jóllehet a ló testének ilyen vagy amolyan constitúciója közelebbi értelemben egyéni tulajdonság, mégis meg lehet különböztetni egyes csoportjait (fajtáit) a lovaknak, melyek egyenlő, vagy jobban mondva hasonló szervezettel bírnak és ez fajtajellegeiknek egyikét képezi.

Vannak, a kik az előbbi kettőn felül *erős* s *gyenge* s *egészséges* és *beteg* szervezetet is megkülönböztetnek s talán nem is minden ok nélkül, mert nem következtetés, hogy pl. a szilárd szervezettű ló egyszerűen erős és egészséges szervezettű is, valamint hogy a petyhüdt szervezettű ló nem mindig gyenge, vagy épen egészségtelen constitúció.

Erősnek általában akkor nevezzük a ló szervezetét, ha mindenekelőtt teste egy bizonyos nagysággal bír, vagyis nem kicsi; csontjai, izmai, inai pedig a nagysághoz mért fejlettségűek s mindezeknek munkája és ellenállási képessége nagy. Ellenkező esetben a ló szervezetét méltán „gyenge” jelzővel illetjük.

Beteg szervezetűnek az olyan lovat szokás nevezni, a mely daczára kedvező élettelteteinek, a betegítő okokkal szemben csak kevés ellenállást képes kifejezni, avagy a melyet a mutatózó jelek folytán igazán egészségesnek nyilvánítni sohase vagyunk képesek. Ellenkező esetben, különösen huzamosabb időn át folyton egészségesnek mutatózó lovat semmi okunk sincs *egészséges* szervezetűnek nem mondan.

Ebből különben érthető aztán az is, hogy egy-kétszeri látásra e felett végleg nyilatkozni nem lehetséges.

Némelyek *finom* és *goromba* vagy durva szervezetet is megkülönböztetnek a lónál, nézetünk szerint nem minden alap nélkül.

Finom szervezetűnek lehet nevezni t. i. az olyan lovat, a melynek a feje kicsi, könnyű, csontjai vékonyak, inai, szalagai hasonlóképen, bőre lágy, vékony, szőrzete finom, teste karcsú, nem nagy súlyú s kötő- és zsírszövetben szegény. Az evel ellentétben levő goromba csontú, zsíres és kötőszövetben bővelkedő testű, durva szőrzetű ló, azt hisszük, szintén méltán nevezetük *goromba* szervezetűnek.

Egyébiránt a szervezetnek az a minősége, melyet finomnak mondunk, fokozódott formában is képzelhető, mikor t. i. a túlságosan elfinomított testrészek már teljes aránytalanságban egy u. n. *túlfinomodott* szervezetet állítanak elénk, melynek különösen mozgató részei már a várható teteményképesség mögött messze elmaradnak.

Az aztán önként következik ebből, hogy finom lehet a szervezet anélkül, hogy egyszersmind gyenge volna a viszont erős lehet anélkül, hogy egyszersmind goromba is volna, továbbá, hogy a finom és erős szervezet legtöbbször szilárd is, a goromba pedig egyszersmind petyhűdt és gyenge is, de persze ez alól kivételek is vannak s az ítélelhozatalnál nem elégséges tisztán csak a test külsőjének a megtekintése, hanem szükséges a ló származásának figyelembe vétele és gyakran munkaképességének kipróbálása is.

Mindazonáltal az a ló, a mely száraz végtagokkal, erős fejlődésű, szilárd, jól körvonalozott inakkal és izmokkal rendelkezik s mozgása élénk és kiadó s teteményképessége az egyszeri szemlénél is mozgása, bátran szilárd és egyszersmind erős és egészséges szervezetűnek is mondható; az a ló ellenben, a melynek izmai, inai, nem kővér állapotban, elgömbölyödöttek, elmosódottak, végtagjai burkoltak, mozgása nehézkes, talán bizonyos értelemben erős s valószínűleg egészséges is, de bizonyára már nem szilárd, hanem petyhűdt szervezetű.

Vannak, a kik aztán azt hiszik, hogy jobb, okosabb takarmányozás, idomítás stb. által a petyhűdt szervezet valamivel szilárdabbá tehető. Hát ezt nem vonjuk ugyan kétségbe, de megjegyezzük, hogy a petyhűdt apától és anyától eredő csikó igazán szilárdra sohasem lesz, azon oknál fogva, melyet e tétel elején a szövetelemek különféleségéről beszéltünk hangoztatunk.

Láttuk is a történelmi részben, hogy a szilárd szervezetű fajták ősszármazása is valószínűleg egészen más, mint a petyhűdteké s tapasztalhatjuk a gyakorlati életben is, hogy szilárd és petyhűdt lovak keverése, keresztezése, a tenyésztőt nem igazán szilárd, nem is igazán petyhűdt, hanem a kettő között áhó szervezettel bíró csikóval örvendezteti meg s csak ritka kivételek azok, a melyeknél a csikó e tekintetben inkább a talán szilárd szervezetű apjára, avagy a talán petyhűdt szervezetű anyjára jut.

A ló vérmérséklete és természete.

vérmérsékletet némelyek a szervezet szóban rejlő fogalommal szeretik azonosítani, nézetünk szerint tévesen. Mert nem tagadható ugyan az, hogy a vérmérséklet minősége a szervezet minőségétől is függ valami, de viszont áll az is, hogy egy és ugyanazon szervezettől lónál a vérmérséklet (Temperamentum) különböző lehet.

Aztán vérmérséklet alatt nem is az értendő, hogy az állat szervei alak- és élettanilag miként vannak szerkesztve, hanem inkább az, hogy a szervezet a külső és belső hatásokkal szemben sajátos, egyéni módon hogy viselkedik, hogy nyilvánul. Más szóval tehát a vérmérséklet és az ezzel kapcsolatos természet (Natura, Naturell) a lónál is az, a mi az embernél s épúgy léteznek phlegmatikus lovak, mint melancholicus vagy sanguinicus emberek s a mint szelíd és házsártos emberek is vannak, úgy léteznek konok, jóindulatú stb. természetű bíró lovak is.

Az azonban bizonyos, hogy ezt a lónál is oly biztosan meghatározni és elkülöníteni, mint az embernél, nem lehet. De azért ki nem tudná megkülönböztetni pl. az élénk vérmérsékletű lovat a csendes, nyugodt, phlegmatikus vérmérsékletűtől, avagy a konok, ellenszegtűl természetűt az engedelmestől, jóindulatútól? Avagy nincs-e különbség az élénk vagy másféltüzes és az úgynevezett izékonny vérmérsékletű és természetű ló között? aztán egy és ugyanazon lófajta keretében nincsenek-e különféle vérmérsékletű és természetű egyedek?

Nem is mondhatjuk ennél fogva, hogy a ló vérmérséklete és természete annak constitutiójával *elválaszthatatlannal* kapcsolatos, vagy még érthetőbben kifejezve: hogy emennek minősége, amannak milyenségére *egyedül* dönt; a vérmérsék és naturell inkább összeredménye, nyilatkozása a szervezet összes részeit együttműködésének s leginkább az idegrendszer az, a mely, a ló miként történt nevelésével együtt, elhatározó tényezőt képez arra nézve, hogy az így, vagy amúgy és nem másképp nyilvánuljon.

Azt mondtuk, hogy a ló miképp történt nevelésével együtt. Igen, a nevelés, a bánásmód, melyben különösen fiatal korában részesül a ló, nem kis szerepet játszik abban, hogy milyen természetűvé, vérmérsékletűvé válik az.

Egy élénk vérmérsékletű állat ugyan nem egykönnyen válik pl. phlegmatikussá, vagy egy phlegmatikus tüzesé, de az egyes, különösen előtérbe nyomul tulajdonok, melyek az egyik vagy másik vérmérséklettel összefüggésben állanak, mégis nagymértékben módosíthatók a nevelés, bánásmód, idomítás stb. által.

Erre a gyakorlati életben is nem egy a példa. Alkalmas bánásmóddal pl. nem egy félénk, ijedős lovat bátrabbá, nyugodtabbá lehet tenni, s nem egy ellenszegülő, konok, erőszakoskodó lovat tett már a helyén alkalmazott szigor vagy más beavatkozás engedékenynyé. Élénk vérmérsékletűek, tüzesek általában az ú. n. nemes lovak szoktak lenni s ezek válnak leggyakrabban izgékonyakká, ingerlékenyekké, is; ámha csikó korukban okszerűen a nevelés útján beavatkozunk, várható teteményképességük csökkentése nélkül, sőt inkább annak előnyére, kezesekké, bizalmasabbakká, biztosabban s veszély nélkül ebben használatókká tehetjük őket.

A rossz szokások fellépését s meggyökerezését is, melyek mint ilyenek, a ló vérmérsékletével és természetével szorosan kapcsolatosakká lesznek, nagy mértékben megakadályozhatjuk a szakértelmes nevelés és bánásmód által; épígy a hím állatok gyakran fékezhetlenné váló természetét is, előre bocsátott és helyén alkalmazott beavatkozással módosíthatjuk.

Mindebből eléggé kiláglik különösen az, hogy a ló természetének és vérmérsékletének méltatása már a külem vizsgálatánál is fontos s annak megítélése már ez alkalommal is nem lehetetlen, mert hiszen a vizsgált ló ezt viselkedésében nagyrészt elárulja.

Égészégi állapotának vizsgálása közben tehát ezt is figyelemre kell méltatni épígy, mint mindazt, a mit a következő fejezetekben esetselünk.

A ló erőbeli állapota, vagy tápláltsága (Conditio).

conditio szóhoz kötött fogalmat magyarban röviden, egy szóban kifejezni nem igen lehet. A ló testének munkára alkalmas voltát, vagy kevésbé alkalmas állapotát és tápláltságát akarjuk vele röviden jelezni, mikor mondjuk, hogy pl. jó, vagy rossz conditióban van a ló; eszerint vonatkozik a test ezen értelemben vett állapota egyfelől annak izmosabb, vagy izomszegényebb voltára, erőteljeségére, vagy gyengeségére, másfelől a tápláltság és fejlettség, sőt az idomultság kisebb nagyobb fokára, a test zsírgazdagságára vagy zsírszegénységére, a hasúri szerveknek concentricusan vagy excentricusan történt fejlődésére s a vérmennyiségnek több vagy kevesebb voltára is.

A conditio vizsgálatánál tehát annak a megítélése képezi feladatunkat, hogy vajjon a ló testi állapota, erőbeli volta alkalmas-e arra, a mire számván van, vagyis képes-e megfelelni annak, a mi tőle követeltetik.

Sovány, leromlott, vérszegény lovakra, még ha teljesen egészségesek is, azt mondjuk, hogy rossz conditióban vannak, mert az ilyenektől valamely számbavehető képesség, munkásság nem igen várható. Ellenben jól táplált, de nem kövér, rendes, túlnemhajtott munka által megedzett, begyakorlott s belterjesen tápláló takarmányon jó erőben megtartott lóra, minthogy attól megfelelő teteményképesség várható, bátran rámondhatjuk, hogy jó conditióban van.

A kövér és túlkövér lovak, szedték legyen ezt a haszonatlan holt súlyt akár az istállóban, akár a legelőn magukra, jól tápláltaknak talán igen, de jó, megfelelő conditióban levőknek nem mondhatók, még akkor sem, ha petyhüdt szervezetű, nehéz lovakraól van szó, mert ezeknél is megkívánjuk, hogy jó conditióban levőknek mondhasunk, azt, hogy túlságos mennyiségű, haszonatlan súlylyal megrakva ne legyenek, mert az ilyen fölösleges terű az izmok munkaképességének emelésére távolról se alkalmas.

Gyakran halljuk, hogy »a ló verseny formában van«, avagy »készen van a gyepre«, »verseny conditióban van«.

E kifejezések azt jelzik, hogy az intensív táplálás folytán a verseny-lónál felhalmozódott vizet és zsírt — ezeket a holt súlyokat — az idomítás folytán sikerült legnagyobb részben eltávolítani; sikerült a lovat jó hátsóhozni: sikerült az izmleteket, inakat szabaddá tenni; sikerült szóval a ló egész szervezetét oly állapotba helyezni, a mely állapotban az a természetből nyert erőt a rendesnél még magasabb folban érvényre juttatni képes.

Általában azt mondhatjuk, hogy a versenytutást kivéve, minden közönséges szolgálatra alkalmas conditióban van az olyan ló, a mely erősen határoltan (markirozottan) fejlődött izmokkal és inakkal bír s a melynek hasa nem túlságosan nagy, de nem is felhuzódott, főlöslegesen zsírszövettel pedig teste megterhelve nincsen.

Es ezekben álláspontunkat, de a tudnivalókat is röviden jelezvén, lássuk most, hogy az eddig felsoroltak szem előtt tartásával, hogyan vagyunk a *nemes és közönséges* kifejezésekkel.

Nemes ló, közönséges ló.

A ló külsőjének vizsgálása alkalmával nem egyszer hangoztatják a vizsgálók az előbb leírt szavakat, gyakran anélkül, hogy tisztábban lennének a fogalommal, mely azokhoz kötve van. Ilyeneken esik meg aztán az, hogy minden könnyű, nekik tetszetős formájú, felborsolt-paprikázott lovat, minden további gondolkodás nélkül nemesnek s minden nehéz, különösen nyugati származású lovat, legyen az a maga nemében bármily szabályosan alkotott és bármily jó, közönségesnek nyílvánítanak.

Pedig a ki nem feleli azt, hogy egy szabályosan alkotott, megfelelő constitutiójú és conditiójú nehéz igáslónak teteményképessége a tulajdonosra nézve époly hasznos és becses lehet, mint a könnyű és szép ló tulajdonosára nézve annak kecses formája, mozgása és intensív munkája, az egy pillanatig se fog habozni, mikor pl. egy minden tekintetben kitűnő igáslóra a fennebbi jelzők egyikét vagy másikat alkalmaznia kell; vagyis a *maga nemében* épőgy nemesnek fogja nevezni a kitűnő igáslóvat, mint a maga nemében nemesnek hívja a kitűnő nyerges- avagy versenylovat.

Es méltán; mert a mily nemes, jó, egy angol félvér tenyésztőre nézve pl. a jó angol telivér, ép oly nemes, ép oly jó a mezőgardára nézve pl. egy jó belga, muraközi vagy francia nehéz ló s szomorú volna, ha az utóbbi csak azért, mert ő az angol telivért ekébe, boronába nem foghatja, azt közönségesnek nevezné.

Tágabb értelemben tehát nemes minden ló, legyen az szilárd szervezetű vagy petyhüdt, a mely a fajtájához tartozó jó tulajdonságoknak kiválóan birtokában van; a miért pl. az orosz ügető ló vagy az anglo-norman ló nem tiszta származású, azért a maga nemében igen nemes lehet s viszont habár az arabs telivér általában már azért is nemesnek nevezhető, mert tiszta származású, mégis ki méltatná a nemes jelzőre az oly arabs vagy angol telivért, a mely pl. már tenyésztésileg nem sikerült s máskülönben is talán egy haszontalan gebe, a melynek értéke a bőrével egyenlő avagy — élő állapotban — teljesen haszontalan.

Egészen más aztán, ha arról van szó, hogy milyen származású valamely ló; vajjon nemes származású-e vagy nem, mert ha ki lehet mutatni egy lóról, hogy apja s anyja az előbbi értelemben vett nemes lovak voltak, semmi okuk sincs azok ivadékát még akkor is nemes származásúnak nem nevezni, ha a nemes jelzőre az ivadék távolról sem érdemes.

A nemes és nem nemes vagy közönséges szók problematikus jelentését s a zavart, melyet okoznak, be is látták már többen s azért a nemes szót a *melegvérrel*, a nem nemest vagy közönségest pedig *hidegvérrel* cserélik fel.

Ez olyanféle, mint az embernél a kék és nem kék vér kifejezés s nézetünk szerint meglehetősen szerencsétlenül van választva, vagyis még semmitmondóbb, mint a nemes és közönséges kifejezés, mert eltekintve attól, hogy valamennyi ló melegvérű, vagyis oly hőkülönbség a vérben, a mely a hideg kifejezésre feljogosítana, egyik és másik lóminőség között fenn nem forog, még a közbeeső alakokról sincs a megnevezés szempontjából gondoskodva, pedig a lófajták egy nagy részét éppen azok teszik ki, a melyek a nemes és közönségestől vagy mondjuk a hideg- és melegvérűektől eredve, egy átmeneti minőséget képviselnek.

Lelemény dolgában az sem nevezhető szerencsésebbnek, a ki az u. n. nemes lovak csoportját *könnyű vagy nyerges ló*, a közönségeseket pedig *nehéz vagy ígásló* fajtáknak nevezi, mert ismét eltekintve attól, hogy ez a megkülönböztetés nem annyira a származás minőségére, mint inkább tisztán a használatra vonatkozik, még homályosabb az előbbi megnevezéseknél azért is, mert a legtöbb, úgynevezett nyergeslő fajta egyszersmind kocsiló fajta is, másrészt pedig a hát- vagy nyergeslőtől a szekeres és koci-lovon keresztül egészen a gazdasági- vagy más ígáslóvalig, mint már jeleztük, egy egész átmeneti láncolat létezik, sőt vannak lócsoportok, a ponyk, melyeket a többivel egy kalap alá venni szintén nem lehet.

Mindezeknél fogva talán nem cselekszünk helytelenül, ha a nemes és nem nemesnek a jelzett értelmében vett fogalmát el nem dobla, származására nézve az ismeretes beosztás mellett maradunk s azt mondjuk, hogy vannak *keleti* s vannak *nyugati* származású lovak s léteznek e kettő között álló *átmenetiek*, s végre vannak az úgynevezett *ponyk*, melyek *északi*oknak is mondhatók.

Ez aztán nem zárja ki, hogy a lófajtáknak teli- és félvér, meg nyugoti és illetőleg hidegvér szerinti osztályozását is el ne fogadjuk, annak idején és helyén országonként tárgyalván azokat.

Mielőtt e fejezettel végeznénk, helyénvalónak látjuk az előbb jelzett négy csoportbeli lovaknak főbb kültemeni ismérveit itt felsorolni.

A *keleti származású* lovak szilárd szervezetűek, könnyű testűek, gyors mozgásúak, vékony bőrűek, finom, szilárd csontúak, finom szőrzetűek és szívós, erős patájúak.

A *nyugati származásúak* petyhüdt szervezetűek, nehéz testűek, lassú mozgásúak, vastag bőrűek, durvább csontúak és szőrzetűek, s nagy porhanyó patájúak.

Az *átmeneti lovak* a szerint, a mint bennük a keleti származásúnak avagy a nyugotinak vére túlnyomó, egyik vagy másikhoz inkább hasonlítanak, leggyakrabban azonban a kettő között állnak.

A *ponyk* vagy törpelovak végre inkább a szilárd szervezettű keleti lovakhoz állanak közelebb, de a magassághoz képest szélesek lévén, e tekintetben már inkább a nyugotiakhoz hasonlítanak.

Ily értelemben valamely ló »hovátartozása« könnyű szerrel megítélhető lévén, használhatóságának meghatározása is könnyebbé válik;

a végcél pedig ez; mert megrakhatunk valamely lovat szebbnél-szebb és hangzatosabb jelzőkkel, de ha célunknak származásával, szerveztének minőségével, conditójával, egészségi állapotával stb. meg nem felel, ha maga mint individuum mitsem ér; rá lehet tetoválva akár a csillagos ég s nyakában függhet quintessentionális vérének mustrája gyémánt üvegcsében, ezekkel ő nemesebbé, jobbá, használhatóbbá, reánk nézve tenyésztési értelemben értékesebbé nem lesz.

Vér, telivér, félvér stb.

Előre bocsátván, hogy sokan a »vér« szót s az annak tulajdonított értelmet, mihelyt nem tisztán élettani alapon méltattatik, üres frázisnak tartják, lássuk mindenekelőtt, hogy mi mindenféle értelemben vették ez a szó: »vér«.

Használtatik ez a kifejezés a *nemes* helyett és a *fajta* helyén; a származást akarják tehát jelezni, mikor pl. azt mondják: »vérbeli állat«, »vérlő«, vagyis hát: *nemes állat, fajtabeli ló*.

A tenyésztők általában a »vér« szóhoz még bővebb fogalmat is kötnek, melyet csakis úgy határozhatunk meg, ha azt mondjuk, hogy ezáltal az állat szervezetének alakját, szervei alakulásának módját, a környezet iránti kifejezést s végre azon képességet jelezzük, melynél fogva az állat alakját, szervezetét és az ezekből eredő tulajdonait utódaira átörökíteni képes. (Tormay.)

Mások nem mennek ilyen messze, vagy ha úgy tetszik: még messzebb mennek s azt mondják, hogy a vér azt a »tulajdonságokban« rejlő részt jelzi, melyet valamely ló az u. n. *telivér lőtől* nyert vagyis birtokol s ehhez képest aztán vannak *telivér* lovak, *félvérek*, *vérből magasan és vérből alacsonyán állók*, léteznek $\frac{3}{4}$ és $\frac{7}{8}$ s az ég tudja még, hogy mi mindened vérték. (Szerencse aztán igazán, hogy *vérnélküliek* még ezen hányadosságot hánytorgatók szerint sincsenek.)

Érdekes aztán módfelett az is, hogy a hippologok legnagyobb része csak azt a lovat tartja *telivérnek*, a mely a *general stud-bookba*, a telivérek törzskönyvébe bevezetett apától és anyától származik, vagy oly szülőktől ered, melyek maguk is arabs credésűek voltak.

Ezek szerint pl. a pinzgaui nehéz ló, legyen bár visszavezethető ezer tiszta pinzgaui ősré, nem telivér azon egyszerű oknál fogva, mert az áriai vagy arabs lónak, avagy a berbernek a vére nem csörgedez ereiben úgy, mint az angol telivér lóban s a mi fő: a *general stud-bookba* sincs bevezetve.

Ezeknek aztán ki merne beszélni pl. telivér lippizai lóról vagy Noniusról és Gidránról, sőt csak lesütött szemmel lehet beszélni telivér *angol-arab* lóról is, dacára annak, hogy az angol és arabs szerintők is telivér, így összekeverve hát *dupla telivér*! De mikor nincs ama bizonyos stud-bookba bevezetve.

Az ily módon túlhajtott »vérkérdés« gyeplőhúzóivá szegődni mi hajlandóságot nem érezünk; de anélkül, hogy konokul és feltétlenül az individuális potentia (egyéni képesség) védői és hangoztatói mellé sorakoznánk, mi is elismerjük, hogy van arab és van angol telivér ló, hanem azt merjük állítani mégis, hogy van más telivér ló is; vagyis minden

oly ló, mely a fajtáját jellegző jó tulajdonokkal kiváló mértékben bír s az azokkal járó teteményképességet magas fokban birtokolja s ivadékaikra mindezt át is örökíti *a maga nemében a telivér névre ép oly érdemes*, mint az a ló, a melynek származását a próféta-kanczál vagy a royal mares-ekig vissza lehet vezetni.

Hogy aztán ily értelemben félvérű pinzgau lovak épúgy képzelhetők, mint félvérű Orlov-lovak vagy Gidránok, az önként következik, valamint hogy léteznek nem telivér, de telivértől származott félvérű vagy magasvérű angol vagy arabs lovak.

Sohse játszon hát a lótenyésztő és lóismerő a szókkal; ragadja ki inkább a kifejezések tömkelegéből a gyakorlatban legjobban megálló, fogalmat, mely egy vagy több kifejezéshez kötve van s az elfogulatlan, józan ész szavára adjon legtöbbet, mert végre is az itt a döntő kérdés, hogy: *jó-e a ló?* Már pedig nevezze bár pl. a fogarasi lovakat akárki nemesnek, de nem telivérnek, vagy mondja a muraközi nehéz lovat bárki közönségesnek, vagy akár hidegvérűnek, azért jó, ha jó a maga nemében, vagy rossz, ha rossz, ez is, az is épúgy, mint az angol vagy arab ló.

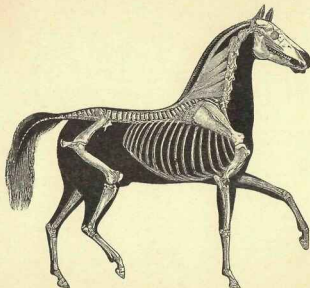
Mi rámutattunk álláspontunkra, hát tovább mehetünk.

A ló csontváza és küleme.

lő egész testének szilárd alapját, mint már tudjuk, az ú. n. váz képezi, erre van mintegy ráépítve, vagy ebbe van helyezve mind az a szerv és készülék, mely az egész testet teszi s ennek mikénti alakulásától függ nagy részben az az alak, melylyel a ló teste bír. (Lásd a 18. ábrát).

Ez a csontváz részint magába zárja, részint borítja és védi a lágy részeket, részint ezek rátapadva és vele összekötve, támasz-

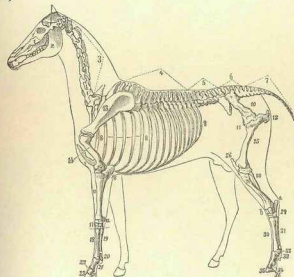

18. ábra. A ló csontalapja és testalkata.

pontokat, ízületeket, emeltyülkarokat képezve járulnak és pedig lényegesen, az egész szerves gép, a ló testének képezéséhez.

A boncztan feladata a ló kétszázötven csontból álló vázának

rözetesebb leírása, mi célunkhoz képest csak a következő, külsőtanilag elkerülhetlen csontcsoportok ismertetésére szorítkozunk. (Lásd a 19. ábrát.)

19. ábra. A ló csontváza.

1. A koponya csontjai.	14. A fölkarcsont.	26. A térdkalácsont.
2. A hátsó állcsontok.	15. Az alkarcsont.	27. A nagy } alczombcsont
3. A 7 nyakcsigolya.	16. A könyökcsont.	28. A kis }
4. A 18 hátcsigolya.	17. A lábtő 8 csontja.	29. A csánk 6 csontja.
5. A 6 ágyékcsgigolya.	a) a horgas csont.	a) a sarokcsont.
6. A keresztcsont.	18. A szárcsont.	b) a csigacsont.
7. A 18 farkcsigolya.	19. A kapocsont.	30. A szárcsont.
8. A 36 borda fele része.	20. Az egyenítőcsont.	31. A kapocsont.
9. A szűgcsont.	21. A csüdcson.	32. Az egyenítőcsont.
10. A csipőcsont.	22. A pártacsont.	33. A csüdcson.
11. A farsont.	23. A patacsont.	34. A pártacsont.
12. Az ülőcsont.	24. A nyircsont.	35. A patacsont.
13. A lapockacsont.	25. A koncz v. fölczombcs.	36. A nyircsont.

Ez a csontváz izmokkal, pőlyákkal, szalagokkal, inakkal stb. felszerelve és a bőrrel borítva képezi a ló testét, melynek koponyájában az agy; gerinczűrében a gerinczagy; szájüregében a fogak, a nyelv; toroküregében a gégefő és garat; mellüregében a tüdő, a szív; hasüregében a gyomor, belek, máj, lép; medenczűrében a vesék, a petefészkek, a méh, a húgyhólyag stb. vannak elhelyezve.

Az így összealkotott test külsőmetani szempontból tekintve, a következő testtájakkal vagy részekkel bír. (L. a 20. ábrát)

1. A koponya.	23. A torok.	43. A hát.
2. A homlok.	24. A torkolati viszér-barázdá.	44. Az ágyék.
3. Az üstök.	25. A sörényél.	45. A far.
4. A tarkó.	26. A sörény.	46. A farok.
5. A fül.	27. A mar.	47. Az oldal.
6. A halánték.	28. A szügy.	48. A sarkantyú ér.
7. A vakásem.	29. A vállsög.	49. A has.
8. A szembolt.	30. A váll vagy lapoczka.	50. A lágyék vagy horpász és a haskorcz.
9. A szem.	31. A fölkar.	51. A csipő.
10. Az orrhát.	32. A könyök.	52. A kancshajlat.
11. Az orr.	33. Az alkar.	53. A koncz.
12. Az orrlyuk.	34. A szarubéka v. gesztenye.	54. A czomb.
13. A szájrés.	35. A lábtő.	55. A térd.
14. A felső ajak.	36. A szár.	56. A csánk.
15. Az alsó ajak.	37. A boka.	57. A cömbszár és horpászín táj.
16. Az áll.	38. A csüd.	58. A csánkajlat.
17. A pofa, orca és arczléc.	39. A bokaszőr.	59. A herék.
18. Az állkapcza.	40. A pártá.	60. A vasszora (kanczánál a csec).
19. Az állgödör.	41. A pata.	61. A végbél és kanczánál a péra.
20. A torokjárat.	42. A sarok.	
21. A fültömörigy-táj.		
22. A nyakoldál.		

Az ezen apróbb részletekből álló test 3 főrésze osztható, t. i. fejre (Caput), amely a nyakkal és farokkal az ú. n. kormányzó rész képezi; törzsre (Truncus), mely fix vagy mozdulatlan résznek is mondatik és végtagokra vagy lábakra (Extremitates), melyek mozgató részeknek is hivatalnak.

Mi azon beosztást tartjuk czél szerűnek, amely a nyakat és farkat a törzshöz számítja s ehhez képest a három főrészt nevezetesebb apróbb részleteinek egymáshoz viszonyát, még közelebbi megnevezését és fekvését a következőkben adjuk.

A fej. (Lásd a 20. ábrát.) Legmagasabb része ennek a koponya (Cranium 1), melyből az üstök (3) és fül (5) indulnak ki s mely hátul a tarkóval (Occiput 4) érintkezik, oldalt pedig a halántékok (Tempora 6), vakásem (Fovea temporalis 7) és szemboltot (Arcus orbitalis 8) képezi. Aláfelé a koponya érintkezik a homlokokkal (Frons 2), ennek két oldalán vannak a szemek (Oculi 9), a szem alatt az orca, arczléc és lejjebb, az orrhát oldalán a pofa (Buccae 17). Az orrhát-táj (Regio-nasalis 10), az orra (11) és orrlyukakba (Nares 12) folytatódik s a felső ajakkal (Labium anterius 14) és alsó ajakkal (L. posterius 15), a szájrészt (Rima oris 13) képezi. Az alsó ajakon alul az áll (Mentum 16) és az állgödör (19) van, mely a torokjáratba (Regio submentalis 20) folytatódik. Az arcz-orri rész mögött és alatt, a nyakba való átmenetnél van az állkapczatáj (Regio Masseterica 18).

A fej a tarkónál és toroknál összeköttetésben áll a nyak útján a törzsszel.

A törzs. (Lásd a 20. ábrát.) E testrésznek meg lehet különböztetni mindenekelőtt nyaki, mellkasi, hasi és medencei részletét.

A nyaknak (Collum) két oldaltája van (Regiones laterales colli 22), mely felül a sörényt (26) hordó sörényéll (25) függ össze, alul pedig a torkolati viszérbarázdá (Fossa jugularis 24) közbeékelődésével a torok-táji élbe (Regio trachealis 23) megy át. A fej felé való összeköttetésénél, az állkapczák mögött és a fültövek alatt találjuk a fültömörigy-táját (Regio parotidea 21) a mellkasba átmenetnél, a szügyet jelző 28. szám táján pedig a szivgödört (Fovea supraclavicularis).

20. ábra. A ló testtájai.

A mellkasi részletet (Thorax) képezi fenn a nyakkal összeköttetésben levő mar (27) s az e mögött fekvő hát (Dorsum 43). Ezek alatt terülnek el a mellkasnak oldaltájai (Regiones thoracis laterales 47), melyeknek meg lehet különböztetni lapoczka alatti és bordái táját (Regiones scapularis et costalis). Az oldalak és a könyök közötti tájon van a lapoczka mögötti gödör (Fovea axillaris). A nyak alatt s a két vállsög (29) között terül el a mellkasnak szügyi tája (Regio sternalis 28).

A hasnak (Venter 49) több tája van, nevezetesen: a) a lapdós porczai táj (Regio gastrica) a szügy végződésénél alul; b) a mellshasi táj (Regio epigastrica), mely a rekeszizomtól az utolsó borda függélyes irányáig terjed; c) a borda alatti has-táj (Regio hypochondriaca) és a középső

hastáj (Regio mesogastrica), melybe belécsik az ágyék (44), a lágyék vagy horpász és a köldök (50); *d)* a *hátsóhasi táj* (Regio hypogastrica), melynek hátsó és alsó részén terül el a szeméremtáj (Regio pubis) a csescsel, herékkel (59) és vaszorával (60). Ezen a részen van továbbá a térdrel összeköttetésben a haskorcza.

A medencei (Pelvis) részlet a törzs hátsó felét képezi s meg lehet rajta különböztetni a keresztizját (Regio sacralis) vagy más szóval a fart (45), melyből a farok (Cauda) (46) nyúlik ki. A farrészlet két oldalán van a csípőtáj (Regio cosarum 51), mely hátrafelé a konczhajlatba (52) és ülgömöba, lefelé pedig a konczba megy át. A farok alatt és a két koncz között van a gát (Perinaeum), mely a szeméremtájjal összeér s melyen a kanczánál a péra s minden lónál a végbél (Anus 61) van elhelyezve. A gáttáj végződési helye a két ccomb között hasítéknak hivatik.

A végtagok. (Lásd a 20. ábrát.) *a)* A *mellső végtagok* legfelső része, mely a törzshöz kötőszóvettel és izmokkal van odafüggesztve: a lapoczka (Scapula 30); ez a fölkarra (Brachium 31) a vállszögletben (29) egyesül. Ez ismét a könyöknél (32) az alkarra (Antibrachium 33) függ össze, mely belső felületén a szarubékát (34) hordja. Ezután a lábtő (Carpus 35) következik, hol a szárnak (Metacarpus 36) az alkarral való fözülése van. A szár a bokán (37) át a csüdbe (Phalanx prima 38) vezet. A bokafüzetl hátsó felületén van a szarusarkantyú és a boka-szőr (39). A csüd végre a pártába (Phalanx secunda 40) és ez a patába (Phalanx tertia 41) ízesül.

b) A *hátsó végtagok* legfelső része a koncz (Femur 53) a medencével csontizölésével függ össze, úgy nemkülönben a térdben (Patella 55) a ccombba (Crus 54) is. A ccomb a csánk- (Tarsus 56) füzetlben a hátsó szárral (36) egyesül, ez alatt van a hátsó boka (37), melyben a csüd (38) ízesül; aztán a párta (40) következik, míg végre a hátsó láb is a patában (41) és sarokban (42) véget ér.

Ezen egyes részek fejlettsége, formája, egymással összeköttetése, minősége dönti el a ló egész külsőjének formáját és minőségét s a test téteményképességének foka e részek mikénti alakulásától ép úgy függ, mint a többi testrészekről vagy szervektől.

Lássuk hát most, egyebek előtt, ezen részeket közelebbről és részletesen.

A ló külső részeinek részletes leírása.

A) A fej és egyes részei.

okan abban a téves hitben, hogy a fejből a ló használhatóságára, értékére következtetni nem lehet, oly valaminek tekintik ezt a testrészt, a mely felett legjobb néhány semmitmondó szóval elslklani.

Mi nem tartozunk ezek közé, mert habár jól tudjuk mi is, hogy a fejnek egészben vett *alakja* nagyon alárendelt szerepet játszik a ló téteményképességében, mégis nem feledjük, hogy a fej formája, nagysága, egyes részeinek minősége nem kicsinyelhető támaszpontokat nyújtanak többek között annak a megítélésére, hogy attól a lótol mi és mennyi várható.

Mert nem kell figyelmen kívül hagyni, első sorban azt, hogy a fej az agynak, hogy úgy mondjuk: az értelemnek széke s koponyai részleteinek pl. nagysága, formája, befolyással van az agy nagyságára is és így a ló értelmi képességeinek mekkorasága, közvetve a fej alakulásától is függ.

De másrésről, a mint azt tüstént látni fogjuk, a fejből a ló fajtájára, ivarára, korára, szervezetére, természetére is következtetni lehet, sőt amaz érelemlényilvánulások, vagy másként: indulat kifejezések, melyek lovaknál ép úgy jelentkeznek, mint más állatoknál, épen a fejen figyelhetők s láthatók meg legjobban.

A fej egyes részeinek a fontossága aztán külemtani alapon véve is elég szembeszökő, ha pl. meggondoljuk, hogy a fül alakja és nagysága, a szemek minősége, az orrháti vonal iránya, az ajkak és a száj alkata stb. mind hozzájárulnak először ahhoz, hogy a fej tetszetősége vagy rúttá legyen s vele az egész test is szebbé vagy csúfabbá alakuljon; de hozzájárulnak ahhoz is, hogy a ló használhatósága fokozódjék vagy csökkenjen — a mint az, az ezután mondandókból eléggé ki fog tűnni.

Mindzeknél fogva mi a fejjel ép úgy általában, mint részleteiben, lehető kimerítően foglalkozunk s mindenekelőtt különbséget teszünk a *sűrűs* vagy *finom* és a *húsos* vagy *görmös* fej között.

A *sűrűs*, *finom* fej (lásd a 21. ábrát) szikár, vagyis a csontokat kevés kötőszóvet és zsír fedi s vékony bőr borítja, mely alatt még az apróbb véredények is látszanak. A csontok élei, szögletei jól kivehetők. A fejen levő összes szőrzet vékony szálú és rövid. A fülek finomak, hegyesek és nem nagyok. Az orrcimpák erősen íveltek, az orrlukak tágak, az ajkak lágyak, rugalmasak. A szemek nagyok s nem fekszenek

mélyen. Az állkapczák szilárd izomzatúak s nem vaskosak. A torokjártatág és száraz.

21. ábra. Finom fej.

sége többnyire fajta és származási jelt képez és pedig úgy, hogy a finom fej szilárd szervezettű, keleti származású, élénk vérmérsékletű, nemes, a goromba fej ellenben általában petyhüdt szervezettű, nyugoti származású közönséges, flegmatikus lóra mutat.

Közbevetjük itt, hogy az ú. n. *sovány fej*t nem téveszti össze a finom száraz fej-jel az, a ki figyelembe veszi, hogy a soványág minden fejformánál és minőség-nél előfordulhat és hogy a test sovány-ságával együtt jár, miért is leggyakrabban rosszul táplált, vén, elcsigázott állatoknál találkozunk vele.

Azt talán nem kell aztán különösen hangsúlyoznunk, hogy a vaskosabb, gorombább fej, ha ugyan túlságosan el nincs nehezdedve, a nyugoti származású, petyhüdt szervezettű lovaknál hátrányosnak vagy hibásnak nem nevezhető; ellenben nemcsak szépségi, hanem használati hibának is mondható az esetlen és goromba fej a keleti származású, szilárd szervezettű lovaknál, különösen akkor, ha túlságosan el van nehezdedve.

A mi aztán épen a fejnek könnyebb vagy nehezebb voltát illeti, meg lehet különböztetni a testhez képest *kicsi és könnyű, nagy és nehéz* fejeket. Rendesen kicsinek nevezik a ló fejét akkor, ha annak hossza a marnál levő testmagasság $\frac{1}{3}$ -át megköze-líti; középagnak mondják akkor, ha annak $\frac{2}{3}$ -ét és nagyinak, ha három vagy több ötödét teszi ki.

Némelyek a fej nagyságát és ezzel kapcsolatos súlyát, mely 20 és 40 kiló

goromba; a csonttelek elmosódottak s a kötőszövet és zsír sok. A bőr vastag s rajta a szőr durva szálú. A fülek vaskosak, nagyok, a szemek kicsik, az orrcimpák lohadtabbak s az orrlyukak szűkebbek. Az állkapczák gorombák, az ajkak húso-sak, a torokjártat pedig szűkebb és tele van, vagyis nem száraz, hanem kötőszöveti- és zsírrészekkel kitöltött.

E kétféle fej alakulása és minő-

22. ábra. Goromba fej.

23. ábra. Büszke fejartás.

között mozoghat, valami mellékes dolognak tartják s ismét mások túlságosan latolgatják. Mi a testhez képest túlkicsi és könnyű fejet ép úgy, mint a *túl nagyot* és súlyosat, az aránytalanság miatt, csúfnak tartjuk s azt hisszük, hogy e testrésznek az arányossága nemcsak szépségi, de hasznosítási tekintetben is előnyös, mert a végtagokra eső súlypontnak irányítására a fej súlya is befoly, de e mellett a ló jó vagy rossz vezetéke a fej által ki-váló mérvben feltételeztetik. Ne is mondja nekünk senki, hogy lehet a ló feje akár oly nagy, mint egy kis bögő, mert ha jól van a nyakra illesztve és a száj lágy, a ló jó

25. ábra. Rosszindultu ló feje.

vezetékű leend (Wrangel); ne mondja, mert az esetlen, nagy fej, a nyakhöz jól illesztve nem is lehet épen azon aránytalanság miatt, mely a fej és a többi testrészek között ten-forog.

A mi a kor- és ivarbeli különbségeket illeti, erre nézve megjegyezzük, hogy a csikó feje rendesen arányilag rövid és elgombolyodó s legerősebben a koponyai részlete van kifejlődve. Az orrcsai és orri részlet élei és szögletei elmosódottak s az illeszkedő rész gyenge fejlettségűek. A szemek kifejezés-nélküliek s az orrcimpák általában lohad-tabbak. Az életkor haladtával mindezek meg-változnak, úgy, hogy a részek erősböde-se, kiélesedése és megnagyobbodása mellett,

24. ábra. Vénasszony fej.

arányosabb egész képződik s a fej ezáltal jellegzőbb formát és kitejezést nyer, míg végre az öreg korban többnyire megnyúlik s ismét elformát-lanodik.

Az ivarbeli különbség meglehetősen szembeszökő és abban áll, hogy a csődör feje nagyobb, állkapczai részlete erősebb; az arczori részlet is erősebben fejlett s a szemek általában nem oly nyugodt kifejezésűek, mint a kanczáéi.

A herélt lovak, különösen ha fiatal korukban fosztattak meg heréktől, inkább a kanczáéhoz hasonló fejfel bírnak s ezeknek, t. i. a kanczáknak a feje, ren-desen kisebb, szárazabb s finomabb rész-letekkel bír, mint a csődöré s szeimeik nyugodtabb tekintetűek.

A fej egyes részeinek, különösen a szemeknek, füleknek s orrcimpáknak viselkedéséből, eltekintve egyebektől, gyakran igen biztos következtetést lehet vonni a ló természetére. S ez használati

26. ábra. Jedős ló feje.

szempontból nem kis fontossággal bír. Szükségesnek tartjuk hát már itt a következők figyelembe ajánlását.

Oly lovak, melyeknek szemei, nagyok, mérsékelten künn ülők, nyugodt, de bátor és biztos tekintetűek s melyeknek fülei fennállóak s csak mérsékelt játéklúak, orrcimpáik pedig ívelten állók ugyan, de nem akaratosan tágitottak: rendesen jóindulatúak szoktak lenni s bizonyos előkelőség fedezhető fel rajtuk. (L. a 21. ábrát.) Oly lovak ellenben, melyek kis és mélyen ülő szeműek, melyeknek szemfedelei húsosak, félig záródottak, fülei kissé hátradülők és kevés mozgékonyssággal bírók, melyeknek továbbá orrcimpáik elhadtak: általában kevés intelligenciával bíró, nagyon is csendes, flegmatikus természetűek szoktak lenni. (Lásd a 22. ábrát.)

Vannak aztán lovak, melyek félig behunyt szemekkel, büszkén megszegve fejüket, fülüket előre és felfelé irányítva s orrcimpáikat felhúzza, a büszkeségnek és önértetnek minden jelét mutatják. (Lásd a

27., 28., 29. ábra. Egyenes fej. Fél kosfej. Kosfej.

23. ábrát.) Nem így azon lovak, melyek alig mozgó, benn ülő, kicsi szemmel, horgasztott, játék nélküli fülekkel, letyfedt ajakkal és orrcimpákkal, az aluszékonyágnak, önértethiánynak minden jelenségét elárulják. (L. a 24. ábrát.)

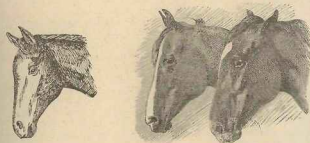
Azok a lovak aztán, a melyek künn ülő szemeket forgatva, haragosan és nyugtalanul tekintenek körül, miközben szemük fehérje az orr felé eső szögletnél nagyon látható lesz, továbbá melyeknek fülei teljesen hátraszegezve vannak s orryukaikat kitágítva, czimpáikkal együtt felső ajkukat időnkint fel-felemelik: rosszindulatúságuknak, gonosz természetüknek adják félremagyarázhatatlan jelét. (L. a 25. ábrát.) Végre az a ló, a melynek künn álló szeme feltűnően ide-oda tekint, úgy, hogy szemféhére különösen a szembolt felé eső részen lesz láthatóvá s emellett füle nyugtalanul s inkább hátra irányítva mozog, orrcimpái pedig fáradhatatlan szagló- és fúvó mozgásokat végeznek — többnyire félnék, ijedsz természetű szokott lenni. (L. a 26. ábrát.)

A mi aztán a fejnek egészen vett formáját illeti, azt nagyrészen az arczori rész alakja, vagyis a profilvonal határozza meg. Így értelemben a fejnek következő formái lehetnek:

1. Az egyenes fej. (L. a 27. ábrát.) E fejalak arczori vonala a homlok kezdetétől az orrcimpáig egyenes, vagy majdnem egyenes. Nemesebb származású lovaknál gyakoribb s általában a szép fejalakok közé sorolják.

2. A fél kosfej. (L. a 28. ábrát.) Így nevezik a homlok kezdetétől az orrhát közepéig egyenes, innét kezdve azonban megívelődött vonallal bíró fejet. Ha az orr görbülete nem nagy, ez a fejalak is tetszetősnek mondható. Gyakran észlelhető a nápolyi és lippizi lovaknál és ezek származékainál, úgy nemkülönben a hazai Noniusoknál.

3. A kosfej. (L. a 29. ábrát.) E fejalaknál a profil ívelődése a tarkónál kezdődik s ha nagyfokú, szépen valóban az elfogult is mondható. Dacára ennek, ez a fejalak pl. a múlt században igen kedvelt volt, ma azonban ritkán találkozunk vele. Jóllehet a ló haszonvétele ez a fejalak hátrányosan nem igen foly be, tenyészállatoknál mégsem mondhatjuk előnyös fejalaknak, mert végre is nagyobb azok száma, a kik ezt a fejformát nem szeretik, mint azoké, akik szeretik.

30. ábra. Juhfej.

31. ábra. Ékfej.

32. ábra. Ökörfej.

4. A juhfej. (L. a 30. ábrát.) E fej a homlok és felső orrháti tájon, különösen a szemboltok között, ki van domborodva, innét kezdve pedig az orrhát egyenes és nem lapos, hanem elgömbölyöd. Nézetünk szerint habár az angol telivér lovaknál is elég gyakori, nem szép fejalakulás.

5. Az ékfej. (L. a 31. ábrát.) Az elülről ép úgy, mint oldalról tekintve ékalkotó mutató, vagyis felül széles, alul elkeskenyedett fejet nevezzük így s minthogy az elhagyasodás gyakran igen nagyfokú, tetszetősnek mondani nem igen lehet.

6. Az ökörfej. (L. a 32. ábrát.) Így szokták azon fejalakot nevezni, a mely a mellett, hogy esetlen és nehéz, még a négyuszóghoz közeledő formával is bír s különösen felső részeiben húsos, elburkolt s szélességi méretéhez képest rövid. Közöséges lovaknál elég gyakori és nagyon is nem szép.

7. A disznófej. (L. a 33. ábrát.) A majdnem derékszög alatt álló fülekkel éktelenített, koponyai részletén húsos, a szembolti tájtól lefelé elhagyasodó, kis szemekkel ellátott fejet nevezik így s lónál általában csúfnak tartják.

8. A vénasszonyfej. (L. a 24. ábrát.) A hosszú, sovány, keskeny fejet szokás e névvel illetni. Ez a fejalak, beesett szemekkel, lógó fülekkel és ajkakkal, többnyire rosszul táplált, elcsigázott, beteges vagy aluszékony lovaknál, különösen az öregebb korban fordul elő s bátran visszasztárnónak mondható.

33. ábra Disznófej.

9. A csukafej. (L. a 23. ábrát.) E fejalaknál az arczori vonal a közép tájon be van horpadva. A homlokki részlet rendszeren széles és domború s az orrhat elkeskenyedő. Ha a borpadás csekély, ez a fejalak igen szépnek mondható s nemes származású lovaknál — pl. az arabnál — igen gyakori. A túlságosan behorpadt orrhat már a fej szépségének emeléséhez nem igen járul, azért az ilyen csukafejet aztán nem is tartja szépek senki.

Még szokták még különböztetni az u. n. számár- és öszvérféjet is a lónál, minthogy azonban ezeknél csak a fülek nagysága és alakja vétetik alapul, külön fejmódozatnak nem mondható.

A fej egyébiránt egyenes irányban van felfüggesztve a nyakra s ritka az oly ló, a mely ferdén illesztett fejével születik. Az ilyen ferdén álló fej, hogy sem szép, sem nem alkalmas, az önként érthető.

A mi már most a fej egyes részleteit illeti, ezek között a legmagasabb helyet a fülek között elterülő tarkó (20. ábra 4.) foglalja el, mely részben a fejhez, részben a nyakhoz számítható s éppen e miatt lényeges befolyást gyakorol a fejnek a nyakkal való mikénti összeköttetésére. Alapját a tarkócsont s részben az első nyakcsigolya veti meg s belőle indul ki a nyakon végigfutó tarkószalag, mely a mar és hátón is egészen a keresztáig ágazik. Ezen kívül más szalagok és izmok, melyek a fejfejtülés erősítéséhez járulnak, erednek e tapadnak itt s mindezeket a bőr feszesen borítja.

Eppen azon oknál fogva, hogy a tarkó lényegesen befoly a fejnek a nyakkal való mikénti összeköttetésére, vagyis mivel a fejfejtülés erősebb vagy gyengébb volta, a fejnek jobb vagy rosszabb illesztése, mozgékonyága stb. a tarkó milyenségétől függ, elkerülhetetlen, hogy e testrészszel bővebben ne foglalkozzunk.

Jónak mondhatjuk a tarkót általában, ha az hosszú, széles, erős fejlődésű és mérsékelt domborodva megy át a nyak tarajába; *hibásnak* kell mondanunk általában, ha oly alakulást és fekvést, hogy e miatt a fej a nyaktarajnál alacsonyabbra vagy magasabbra esik, mert ez esetben a fejfejtés hibás lévén, általa a mozgékonyág és szép fejhordás hátrányosan befolyásoltatik.

A tarkó hibás volta állhat annak *rövidségében* és *keskenységében*, mikor is a fülek közötti tér kicsi lévén, a tarkó a reá tapadó szalagok és izmok számára elegendő tért nem nyújt s e miatt gyenge; állhat továbbá hibás volta *túl magas-* és *túlszalagos*-ságában, mely esetben a fejnek a nyakkal való hibás összeköttetése forog fenn. Nem lehet végre szabályosnak mondanunk a tarkót, ha az *túlsóvány* vagy *túlszírosodott*, mert előbbi esetben a tarkón levő lágy részek gyengén fejlettek s e miatt a tarkó nemcsak hogy nem lehet elég erős, hanem még a kantar vagy kötőfék tarkószíjja által is igen könnyen feltörethetik; utóbbi

esetben pedig a lágy részek túlsok kötőszöveti és zsírrészekkel lévén megterhelve, a fej szabad mozgatása megnehezíttetik.

Egyébiránt a szilárd szervezettű lovak tarkója szilárdabb, mint a petyhüdt szervezettűek, ez tehát figyelembe veendő éppúgy, mint az, hogy a csődör tarkója általában szélesebb, erősebb mint a kancaé vagy herédé s fiatal csikónál éppúgy, mint öreg lónál, a tarkó rendszeren gyengébb szerkeztű.

Nem kis figyelmet érdemel továbbá a tarkó sérülése, mely lehet kis vagy nagyfokú, de általában veszélyes, mert könnyen genyosulyedés és sipoly képződésre vezet s e bántalmak meglehetősen makacs természetűek. A tarkónak kézzel való megtapintását, tehát pl. lóvásárlásnál, nem jó elmulasztani, mert széles tarkószíjjal a sérült helyek könnyen elrejtethetők.

Megemlítjük befejezésül, hogy a tarkó és első nyakcsigolya közt egy, csupán lágy részekkel fedett rész van, hova ha késsel beszúrunk, a nyult agyat találva, a lovat gyorsan és biztosan kiirthatjuk.

Ugyancsak a fülek között fekszik és a homlokra lóg le az *üstök*, (l. 20. ábra 3.) ez a hosszú szőrköbű álló pamacs, mely ha szép, a fej tetszettségé s tételéhez nem kis mértékben járul hozzá.

Nemes származású, szilárd szervezettű lovak üstöke finom szálló, gyakran hosszú is, de nem igen sűrű növéssű; ellenben a nyugoti származásuaké tömött és durva szálló, gyakran nagyon dús és göndör is. A ménék üstöke rendszeren dúsabb mint a kancaé s a csikók felálló és göndör szokott lenni. A felálló, kuszált üstök semmiféle lónál sem mondható szépek, a koszos tövű még kevésbé. Kupeczek tömött növéssű üstökkel bíró lovaiknál szálakat szoltak kitépni, hogy ezáltal nemesebb származásúnak tüntessék fel azokat; ezáltal hátrányos hatást érkeztetve a vizsgálatnál, különösen a szálak vékonyságát megfigyelve.

A fülek (l. 20. ábra 5) kilemtant szempontból nemcsak azért bírnak fontossággal, mert a fej szépségét nagyságuk és alakjukkal befolyásolják, hanem azért is, mert a halló szerveknek külső részeit képezik. Alapját a fülnak a fülkagyló veti meg, mely tövével a belső halló szervekbe folytatódik s mely több hozzá tapadó izom segítségével, minden irányban mozgatható.

Szépnek szokás mondani a ló fület, ha az a fejhez arányosítva, nem nagy, ha majdnem függőlegesen hordatik és mozgékony. (L. a 21. ábrát, mely igen szép, arányos, szabályos és jó alkattú füleket mutat.)

Vannak, a kik a fülek alakjára, nagyságára, fekvésére semmi súlyt se fektetnek s egyedül azt kívánják, hogy a ló süket ne legyen.

Nem lehet tagadni, hogy léteznek ugyanis csunya fülekkel bíró lovak, a melyek egyébképpen kiválóbbak, mint egyénylet u. n. szép füll bíró; de azért éppen semmibe se venni e testrész alakját, minőségét, mégis hibá válna, mert láttuk már az előbbieknél, hogy a fülnék formája és viselkedése a lónak általánosan való megértésénél előnyösen felhasználható.

Különböztetett a fül állására és formájára, a következő alakokat szokás megkülönböztetni.

1. A tehénfűl. (Lásd a 34. ábrát.) Így nevezik a széles, vastag, széjjel álló és majdnem derékszőgben fekvő fület, melyet lónál szépeknek mondani csakugyan nem lehet. Többnyire petyhüdt lovaknál találjuk, de akad a szilárd szervezettűek között is ló, pl. mindjárt az angol telivér

között, melynek ilyen füle van. A tapasztalásból ítélve, a tehénfülű lovak csendes, jóindulatúak s munkásként szoktak lenni; nehéz ígáslovaknál tehát a fülalak ellen nem szólnak; de már könnyű lovaknál, habár tudjuk, hogy a többi között pl. *Cintra*, ez a szép tétéményképességű versenylovas is ily füllel volt ellátva, mégsem tartjuk ezt a fülalakot olyannak, a melyet dicsérni lehetne, mert a nem elég élénk vérmérsékletnek egyik jelét képezi s határozottan csúf.

2. *A nyúlful.* (L. a 35. ábrát.) A keskeny, hosszú, hegyes és egy-máséhoz közelálló füleket nevezik így. Ha az ily fülűk nem túlságosan vékony kagylóúak és nem túlmozgékonyak, a szebb fülalakok közé sorozhatók; a túlvékony nyúlful elinomodott szervezetű, a túlmozgékony pedig erkölcsösségre mulat. Hogy egyébiránt a nyúlfulű lovak igen kifarigkodhatnak, megmutatta *Kincsem*, a melynek a nyúl- és az alább említendő szármárful között álló fülalakulása volt.

3. *A szármárful.* (L. a 36. ábrát.) Így, az aránylag hosszú, széles, felfelé irányuló, de egymástól távol álló füleket nevezik s nem tartják szépeknek különösen akkor, ha kellő mozgékonyssággal nem bírnak. Sokszor igen nemes származású lovaknál is előfordulnak.

94., 35., 36., 37., 38. ábra. Tehénfűl, Nyúlful, Szármárful, Egérful, Dísznőfűl.

4. *Az egérful.* (L. a 37. ábrát.) Ez egyike a szebb füleknek, föltevén, hogy nem túlságosan kicsi. Általában az aránylag rövid, vékony kagylójú, hegyén elkerékített fület nevezik egérfulnak s ezelőtt a nagyobb füleket gyakran csontkittatták a ló tulajdonosok ilyené, hogy a fejnek tetszetősebb formája legyen. Nem akarjuk a mások kedvétrontani, de mi az ilyen füleknek, minthogy az a fej nagyságával nincs arányban, csak feltélesen vagyunk barátai.

5. *A díznőfűl.* (L. a 38. ábrát.) A vaskos, széles, előre- és lefelé görbült füleket így, mely az állat mozgásakor letyfedten ide-oda lötyög. Nem sokat érő, közönséges, petyhüdt lovaknál fordul elő s nézetünk szerint valamennyi fülalakulás között ez a legcsínyább.

A fülek egyike vagy másika állhat kajlán is; ez persze hiba, mert benuálás következtében jön létre; az egészséges, ép fülek egyformán szoktak állani s csak a beteg és nagyon kimerült lovak látgatják le mozdulatlanul egy vagy mindkét fülüket.

Az ép, egészséges ló füleivel folyton figyel s különösen arra fordítja fülkagylói homorú felületét, a merről a hang jó. Minden igaz ok nélkül a füleket folyton és fáradságtalanul ide-oda hegyező ló vagy ijedős, félénk, vagy rossz szemű, avagy vak szokott lenni; a füleit állandóan hátrafelé irányító pedig rügös vagy harapós.

A figyelmes lövőszálgó a fület nemcsak kívülről szokta jól megnézni,

hanem belé is nyúl az ujjával, meggyőződést szerzendő arról, hogy vajjon érzékeny-e a ló füle és nincs-e benne valamely kóros bántalom jelen. A mely lónak fülébe lehet nyúlni anélkül, hogy avval szemben ellenállást fejtene ki, az valószínűleg az idegrendszer, különösen az agy tomplúságában szenved, az a ló pedig, mely füle megközelítését egyáltalán meg nem engedi, rendszeren idültbűbű fülbetegségben szenved, vagy hibás, rossz bándsmód következtében vaddá lett. Gyakori ez utóbbi eset oly lovaknál, melyeket pl. patkolás alkalmával le szoktak fűlni fogókkal, csipetőkkal, vagy éppen fogakkal szorongatván azok egyik vagy másik fülét, avagy ostor nyelet vagy egyebet dugván annak kagylójába.

A fülek állásának, formájának a ló tetszetősebb voltára való befolyását s fontosságát a lókupeczek is már régen felismerték s érezték. Innen van, hogy ezek a túlnagy füleket még ma is csontkitták, a lógókat pedig a kantár homlokszíja segélyével vagy a levonó izmok átvágásával, avagy a ló szőréhez hasonló színű selyemfonál behúzásával és összekészével igazítják. Ugyanezek abban a hitben, hogy a ló fület szebbé tessék, annak védelemre rendelt belső kagylószerét lenyírják, meg nem gondolva, hogy az a szőr a pornak, piszoknak s rovaroknak behatolását van hivatva megakadályozni.

Végezetül felemlítjük e tételnél, hogy a lovaknál a süketséget felismerni biztosan csak hosszabb megfigyelés után lehet; mindazáltal gyanús, hogy süket az olyan ló, a mely szólitgatásra, subintásra nem igen heredit s tenyérről, ha észrevétlenül ráültünk, kirög.

A koponya, másként fejtető, vagy fej-él, (L. 20. ábra 1.) a fülek között a tarkótól a homlokig fejtető azon fejrész, mely üreben a nagy agyat zárja. Kisebb-nagyobb domborodottsága az agy gyengébb, vagy erősebb fejlettségére s így a ló kevesebb vagy több tanulékonyági képességére enged következtetni.

A halántékok (L. a 20. ábra 6.) a koponya két oldalán a vakszemek fölött fekszenek és az állkapcsai ízület kiegészítéséhez is hozzájárulnak. Keleti származású lovak halántéka száraz, kiálló; nyugatiaké burkolt, elmosódott szokott lenni.

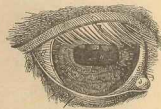
A vakszemek, jobban mondva a halántékgödrök (L. 20. ábra 7.) a szemek felett vannak s egészséges fiatal lovaknál többnyire kitöltöttek, ellenben beteges, vén lovak ezen gödrei mélyek szoktak lenni. Erősen fejlett, magas halántékkal bíró lovaknál egyébiránt a vakszemek sűrűpedtebbek még akkor is, ha a ló egészséges és fiatal. Kupeczek, mint-hogy a beesett szemgödrök általában az öregség jelenék tekintetnek, ez ürt fel szokták fújni. Jó tehát ezt el nem felelni.

A szemboltok. (20. ábra 8.) A szemek és vakszemek között levő csontok s ezek kisebb-nagyobb ívelődése elhatározó befolyást gyakorol a fej formájára. Így pl. juh-, kos- és disznófej-alkalán erősen ívelt, a többi fejalaknál kevésbé. A fej tetszetőssé tételéhez ez a rész nagyban hozzájárul, sőt a szemek tökéletes fejlődésére is enged következtetni, mert a lapos, kevésbé ívelődő szembolt rendszeren gyengében fejlett, kisebb szemmel jár együtt. A szemboltot kopasz helyek szem- és agybántalmakban szenvedő lovaknál fordulnak gyakrabban elő, azért ezeket gyanús szemmel kell nézni, épúgy, mint az eltérő színű szőroket.

melyek ha fehérek, vénségre mutatnak, ha pedig nem olyanok, mint a többi szőr, valószínűleg a vénség álcázása czéljából festettek.

A homlok (20. ábra 2.) a szemek között és az orr fölött elterülő azon fejrész, a mely fenn a koponyával érintkezik. A mérsékeltlen széles, kevésbé domborodó vagy lapos homlok csak emeli a fej szépségét; a keskeny, horpadt vagy a nagyon is széles s talán túldomború homlok ellenben a fejet tetszetősebbé nem igen teszi. Legarányosabb a homlok, ha szélessége a fej hosszának $\frac{1}{3}$ -adát teszi ki. A keskeny homlokú lovat azért sem szeretik, mert az ilyennek koponyai részlete is keskeny s az ily ló agybántalmakra fogékonyabb. Bőrhorzsolások a homlokon szinte gyanúsak, de már az itt nagy ritkán előforduló szarúkinövések (szarvak) semmi jelentőséggel sem bírnak. A homlokon előforduló jegyekről később leendő szó.

A szemek. (20. ábra 9) Ha valamelyik állatnál, hát a lónál határozottan igen fontos testrész a szem, mert igaz ugyan, hogy a vak lovat is lehet használni és pedig bizonyára jobban, mint a rossz szeműt, de

39. ábra. Lószem

hiába, legjobban mégis az épszemű ló használható. Ez az egyik oka, hogy a szemmel kimerítőbben szándékozunk itt foglalkozni, a másik ok erre az, hogy a szemhibák kiváló mértékben öröklődnek; tenyészllovak megválasztásánál tehát e testrésznek tüzetes vizsgálata felettlen fontos.

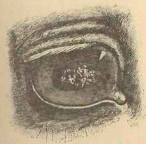
A ló szemének formája, nagysága, kifejezése egyébiránt az egész fejnek tetszetősebbé tételéhez, vagy visszaszításhoz voltához is lényegesen hozzájárul s mint már láttuk, a szem vizsgálata ebből a ló rossz, vagy jó természetére, flegmatikusabb vagy tüzebb voltára is következtetni lehet.

A szem egyébiránt a szemtekéből vagy golyóból és az ú. n. segéd-szervekből áll s kívülről látható főbb részei a következők: (1. a 39. ábrát.)

1. a felső, 2. alsó szemfedél; 3. a belső, 4. a külső szemszöglet; 5. a pislahártya; 6. a könnyűsocska; 7. a pillaszőrök; 8. a szemteke tüllőkhártyája; 9. a szivárványhártya vagy Iris; 10. a szőlőfürt testecskéi; 11. a szemlyuk, vagy láta (pupilla), melyre a szaruhártya (cornea) van kifeszítve.

Az egészséges szemet ha vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az tiszta, nedves és egyforma nagyságú. Elölről tekintve, az ilyen szemnek rendszeren csak a pupillája és a szivárványhártyája látszik s ennek is felső harmada a szemhéj által többnyire fedve van. Kiálló tüzes szemű lovaknál a külső szemszögletnél a tüllőkhártya egy része is látható. Ha az egészséges szem üvegszerű szaruhártyáján s a pupillán át a szem belsejébe tekintünk, minthogy az abban fekvő lencse és üvegtest ép állapotban állatszó, nem fogunk mást látni, mint egy fekete fűrt. Ha tehát a pupillán apró fehér pontokat, vagy csillagos fehér foltokat látunk (lásd a 40. és 41. ábrát), a szaruhártya elhomályosodásával vagy szűrkehályggal van dolgunk, melynek közelebbi, tüzetes meghatározása az állatorvos

dolga. Megjegyezzük azonban erre nézve mi is, hogy ha ez az elhomályosodás nincs közvetlenül a pupilla előtt, a látás még fennállhat; minél inkább elzárja azonban a fénysugaraknak a látán keresztül a szembe való jutását, a látás annál tökéletlenebb.

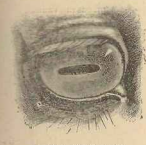
40. ábra. Hibás szem.

41. ábra. Hibás szem.

A pupillanyílás elé olykor a megnagyobbodott szőlőfürt testecsek (39. ábra 10) is olyképen lóghatnak le, hogy a látást zavarhatják, szükséges tehát ezeket is figyelemre méltatni, megjegyezvén, hogy fehér kalappal vagy sapkával szemet ne vizsgáljunk, mert az a szín, folt alakjában visszatükröződik s esetleg ott is látunk szemhályogot, a hol nincs.

Akadhatunk aztán oly szemre is, a melynek szaruhártyája talán ép, de a pupillán át a szemlencse látszik. Ez a lencse részletes vagy általános megzavarodása és elhomályosodása esetén észlelhető s közelebbi meghatározása szintén a szakértő állatorvoshoz tartozik.

42. ábra. Szűkülő pupilla.

43. ábra. Tágult pupilla.

Van aztán továbbá arra is eset, hogy a szemlencse talán ép, de az ú. n. üvegtest van megbetegedve. Ezt a bántalmat, minthogy az ily szem látája zöldecs színt mutat, közönségesen zöld hályognak nevezik. Végre előfordul, hogy a ló szemének minden hártájája szép tiszta és

átlátszó, a lenese és üvegtest sem beteg, de a ló azért mégis vak. Ezt a vaktságot feketehályognak vagy *szépvakságnak* szokták nevezni s a szem fényérző idegei azok, a melyek ilyen esetben meg vannak betegedve. Felismerése nem könnyű, mégis erről gyanús az oly szem, a mely kisebb, mint a társa. Az *időszaki szemgyuladásban* (*havi vaktságnak*) szenvedő lovak szemei se szoktak egyforma nagyságúak lenni, azért tehát jól megfigyelendő, hogy a ló mindkét szeme egyforma nagy-e.

Egyébiránt a szemek vizsgálásánál jó a következő fogásokhoz nyúlni.

Minthogy az ép szivárványhártyának (39. ábra 9) az sajátsága van, hogy erősebb világosság behatására összehúzódik s ennek következtében a láta megszűnik, sötétségben ellenben a szivárványhártya elernyedvén, a pupilla kitágul: állítsuk a vizsgálendő lovat az ablak felé, s nézzük, s jegyezzük meg, hogy látja-e szűkül-e és mennyire; aztán borítsuk le szemét félig tenyerünkkel s vizsgáljuk, hogy a sötétben pupillája tágul-e? Ha azt tapasztaljuk, hogy előbbi esetben, t. i. a világosság behatására oly módon megszűnik a pupillája, a mint a 42. ábra mutatja, ellenkező esetben, t. i. sötétben pedig úgy kitágul, a mint azt a 43. rajz feltüntet, biztosak lehetünk, hogy fényérző és ép szemmel van dolgunk, feltéve, hogy azt egyébképen is egészségesnek és épnek találtuk.

Különb a következő eljárást ajánljuk még a szemek vizsgálatánál.

Ostorral kezünkben álljunk két-három lépésnyire a ló elé s emeljük meg előtte az ostort, mintha ütni akarná őt, de úgy, hogy suhogást, levegőmozgást ne okozunk. Ha a ló fejét elkapja, vagy hátrál, jele, hogy egyik vagy mindkét szemével lát. A felől aztán, hogy melyik szemével lát, vagy mindkettővel lát-e, könnyű meggyőződni, ha felváltva egy-egy szemét külön-külön vetjük hasonló próba alá.

Vége a szem épségét, vagyis a ló látóképességét úgy is vizsgálják, hogy akadályokat, pl. kifeszített köteleket, előre állított deszkákat stb. tesznek a mozgóló útjába, melyeket az épszemű ló vagy kikerül, vagy át lép, a vak ló azonban e tárgyakban, ha elég magasan vannak elhelyezve, kivétel nélkül megbotlik.

Az előbb jelzett időszaki szemgyuladásra, vagyis a havi vaktságra mutatnak egyebek között a kopasz helyek, melyek a belső szemzölgetek táján, az orczán keletkeznek részeit gyógykezelés, részeit az edző könyvek következtében; ezt a szemátlalmat azonban, ha már elmut, még a szakértő állatorvos is csak igen tüzetes vizsgálat után képes biztosan konstatálni, azért gyanú esetén cselezzék idejekorán ahhoz fordulni, mert úgy ez, mint a szépvakság kezességi hiba, mely az adásvéset feloldja.

A lovak között ép úgy, mint az emberek között, vannak rövidlátók, azonban a szemhibára lónál legfeljebb jédősségből következtethetünk, az jédősség pedig próbák közben könnyen felismerhető. Nem szabad persze felednünk, hogy a rossz bánásmód, hibás nevelés stb. is jédőssé tehetik a lovat, vagyis ha valamely ló jédős, nem következik, hogy rossz szemű; de az úgynevezett bolkrósság igen gyakran mégis hibás szemű lovaknál észlelhető.

A szem minőségére és kifejezésére való tekintettel lónál megkülönböztetjük:

1. a *parázzszemetet*, mely nagy és túllékhártyája majdnem egész körben látható;
2. a *dísznőszemetet*, mely kicsi, mélyen ülő és nyugodt;
3. a *düledt vagy ökörszemetet*, mely künn ülő, nagy, de kifejezetlenül;
4. az *élnék szemetet*, mely arányos nagy, fényes, eleven tekintetű és kifejezesteli;
5. a *nyugaltnak szemetet*, mely folyton forog és vadtekinetű;
6. az *üvegzerű szemetet*, melynek szivárványhártyája nem rendes barna, hanem szürke, fehér, vagy gyöngyházzerű;
7. a *csókaszemetet*, mely a láta kivételével egészen fehér;
8. a *gyűrűs szemetet*, melynek pupillája körül az Iris fehér gyűrűt képez, de egyéb részletlen barna.

Mondanunk se kellene talán, hogy e szemminőségek a látószerv jóságára közvetlen befolyást nem gyakorolnak, mindazonáltal a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a barna szivárványhártyájú szemek erősebbek, a kicsi szemek pedig szemátlalmakra fogékonyabbak; az pedig, hogy ezen szemformák közül ki melyiket szereti, nagyon egyéni dolog, de bizonyos, hogy az ökor- és dísznőszemet tetszetősnek kevés ember fogja mondani.

A szemek alatt az orrhát mögött és az állkapcra előtt terül el az *ábrázat* vagy *orca* és az *ábrázat-* vagy *arcalécs*. A nemes származású ló ábrázata szikár, a közönségesé húsos, vaskos; az előbbinél az ábrázatlécs magas és száraz, az utóbbinál alacsony és elburkolt. Ugyan e helyen, de lejjebb, fekszik a *pofo* (20. ábra 17), mely közönséges lovaknál nemkülönböztetve vaskos, nemeseknél ellenben laposabb, kevésbé duzzadt szokott lenni.

Az orca, arcalécs és pofának még közelebbi vizsgálatát sem szabad elmulasztani, mert az orczán a kopasz helyek, mint már mondtuk, szemátlalomra valhatnak, az arcalécsen és kornekén levő bőrhegedések pedig esetleg a csont meglekélésének lehetnek nyomai, a pofátáján meg fogpisoly s nyálvezeték sipoly lehet jelen.

Az itt elősorolt fejrészek előtt és a homlok alatt fekszik az orrhát és *ori* (20. ábra 10. és 11.). E két rész alakulásától függ, mint láttuk, nagy része az egész fej formája. Keleti származású lovak orrhátja száraz s inkább lapos, mint domború és észrevehetően megy át az orczálba s pofákba; a nyugoti, nehéz lovak orrhátja ellenben domború, burkolt, s alig lehet észrevenni a határát.

Az orrhát középtáján olykor horpadt helyet, vagy éppen megkeményedést, talán fel is tört részt találunk. Ez a kényszerféleknek a nyoma s ha csödör orrán látjuk, talán még eltekinthetünk tőle, de herélt- vagy kanezalónál arra kell hogy gyanúnk ébredjen, miszerint az az állat a vasalást nem tűri, vagy másképp rosszindulatú.

Az orrnak s vele kapcsolatosan az *orczipp*knak az x alakú porcveti meg alapját s ennek alakja és ívelődése szintén elhatárolzó befolyással van a fej alakjára. Általában a tömpe és ívelt czippakkal bíró nagy lyukú orrot tartják szépeknek, ám ez inkább a keleti származású lovaknál található fel; nyugoti lovak orrczippi lohadtabbak s ezeknek orrlyukai is kisebbek.

Az orrlyukak (20. ábra 12) első sorban azért érdemelnek kiváló figyelmet, mert a ló száján át lélegzeni nem tudván, az egész légmennyiség,

a mely a tüdőbe vagy onnét kijut, e lyukakon keresztül kell, hogy útát vegyen: azért a tág orrlyukak minden lónál előnyösnek mondhatók. De az orrlyukak falait bélelő nyákhártya minősége is igen fontos jeleket szolgáltatathat a légzőszervek egészségi állapotára nézve, azokat tehát tüzetesen megvizsgálni ne is mulasztás el senki s vegye figyelembe azt, a mit az erre vonatkozó tételről már elmondottunk.

Az ott említett kiegészítésül megjegyezzük: hogy fiatal, egészséges lovak ornyákhártyái rózsapirosak, simák, nedvesek, őregebb lovakéi halványabbak; túlveres vagy nagyon is halvány, sárgás avagy szederjes nyákhártya, a mely mellé talán még száraz is, vagy éppen a mely sebesedett, fekélyes betegségre gyanús. Ha aztán e mellett az orrból kenőcszerű, piszkos nyák foly, az a ló valószínűleg taknyoságban szenved. Az ily állatot a nem szakértő okvetlenül állatorvossal vizsgálta meg.

Az orrúrbán egyébiránt kisebb-nagyobb tömlő-szerű képletek, ú. n. polypusok is előfordulnak olykor s van eset, hogy a légzést megnehezítik.

A mely lónak orrcimpái nyugalom közben feltűnően mozognak s túlságosan távolnak, annak légzőszerve vagy a hártás üreg, melyben a tüdő fekszik, alighanem beteg. Az ily lovat tehát czélszerű mihamarabb fulladozásra nézve állatorvossal megvizsgáltatni.

Előfordul végre, hogy a légutakban, különösen pedig a légcsőben, valamely akadály, pl. szűkülés miatt a levegő nem áramolhat szabadon s a miatt hörgés vagy sipolás észlelhető. A hörgés és sipoló lovat — habár némelyek e bántalomra ügyet se vetnek — mi tenyésztésre nem mernők lelkiismeretesen ajánlani.

Az ajkák (20. ábra 14 és 15) minden lónál akkor igazán jók és alkalmasak, ha feszesek és zártak, vagyis ha a szájrés (20. ábra 13) nyitva nincs.

Nemes lovak ajka finom bőrű s csak néhány vékony tapintószőr van rajta. Nyugati lovaknál vastosabb az ajak s ezeknél olykor formális bajusz- és szakáll-szőrök nőnek. A lógó, vagy éppen beült ajak nemcsak hogy nem szép, de hátrányos is, mert a tápfelvétel elé ezáltal némi akadály gördül; aztán a beült ajkú ló arról is gyanús, hogy a hűdés más testrésztét is érte, vagy alkalomadtán érni fogja.

A patkolást nem tűrő, ellenszegülő természetű lovak ajkain rendszeren a pipának nyomai láthatók, olykor meg a szájrés szegletei vannak az u. n. lengyelcipa által feltörve; a szájrés szeglete különben keményszájú, rossz vezetékű lovaknál a zablá által is feltörtetik, azért mindkét irányban szükséges az ily lovat vétel előtt kipróbálni.

A megnyitott szájrés mögött terül el a szájjüreg, mely többek között a fogakat és a nyelvet rejti magában.

A fogakról később igen kimerítően akkor fogunk megemlékezni, mikor a ló életkorának meghatározásáról szó lesz; a nyelvre vonatkozólag azonban megjegyezzük, hogy a lovászárról sohase restelje kihúzni s megnézni s ugyanez a szájjüregtől bélelő nyákhártyát is figyelmeztet, mert a ló egészségi állapotára, különösen pedig az emésztő szervek kóros bántalmaira már ezen nyákhártya minőségéből is következtetni lehet.

Égészséges ló szájjüregre mérsékelt meleg és kissé nyálás és nyákos.

A forró, száraz, vagy a nagyon is nyálás és nyákos szájjüreg nem mutat egészséges állapotra s többnyire a toroküreg vagy az emésztő szervek betegségének jele.

A szájjüregszálat alkalmával egy pillantást nem kell sajnálni a zápfogaktól se, mert hibásan kopott zápfogakkal bíró lóval sok a baj.

A nyelv épségének megítélése nem nehéz, mert az ily nyelv rugalmas, mozgékony s nem lóg ki a szájból.

Némely ló rossz szokásból s nem betegség folytán lógatja ki a nyelvet; erről majd a rossz szokások tárgyalásánál emlékeztünk meg.

Ugyancsak a szájjüregben, a metsző fogak és zápfogak között terül el az u. n. *hordás*, mely a zablát van hivatva viselni s vizsgálata éppen e miatt csak nyer fontosságban, a mennyiben ennek minőségétől is függ, hogy a ló *kemény* vagy *lágyszájú-e*, azaz nehéz vagy könnyű vezetékű-e.

Nehézvezetékűek, vagyis keményszájúak legtöbbször a magas, de lapos vagy eldomborodott hordással bíró lovak szoktak lenni, lágy szájjúak, vagy könnyűvezetékűek ellenben az olyanok, melyeknek hordása alacsony s e miatt a zablá a nyelven fekszik, avagy az olyanok, melyeknek hordása élescsontú és vékony nyákhártyájú. Akadnak oly lovak is, melyeknek csak egyik oldali hordása nehézvezetékű s ezek még az egészen keményszájú lovaknál is kellemetlenebbek. Épen ez utóbbiak, t. i. a félig vagy egészen keményszájú lovak hordásza szokott feltörve lenni némelykor egészen a csontig; sőt van eset, hogy magából a kis állcsontból egy elhalt darabka hiányzik.

Egyébiránt megjegyezre méltó, hogy a ló könnyű vagy nehézvezetékű nemcsak a hordás minőségétől függ, hanem befolyást gyakorol erre — mint már láttuk — a fej tüzése és — mint látni fogjuk — a nyak alkata s még egyéb is.

A szájjüreg vizsgálataánál még a *szájjüreg* megtekintése is indokolt, mert itt szolgált a tudatlan kovácsok s más kontárok a »békát« nyomorgatni, vagyis ha a ló bármilyen oknál fogva nem eszik, a szájjüreg az első, melyet ezek a kuruzslók tüzes vassal megégetnek némelykor oly keservesen, hogy hetekig kell aztán az állatorvosnak a gyógyítással kinlódnia.

Az alsó ajak kiegészítő részéről az *átlóról* (20. ábra 16) kevés a mondanivalónak, de az *átlóról* (20. ábra 19.) meg kell említenünk, hogy ide fekszik, ha ugyan és a mikor alkalmaztatik, a zablá állandó láncza, mely a ló könnyebb és biztosabb fékezhetése czéljából vétetik igénybe. A túlsóvony, száraz állgödör a keményszájú lónál (melyet ily lánczczaal is szükség fékezni) a lovasok nem szeretik, mert könnyen feltörlik; a túldús, lapos, erős állgödör a feltörésnek jobban ellenáll, de a fej orri részletének tetszetősebbé tevéséhez nem igen járul.

E helyen a keményedett bőrrészeket s esetleges sebek — mint az önként érthető — arra engednek következtetni, hogy a ló nehezen kormányozható, keményszájú, szóval a szolgálata nem eléggé megbízható, a mit pedig a vevőnek jó előre tudni.

A *torokjárat* (lásd 20. ábra 20.) a lónál ama háromszögletű tér, a mely az állgödörtől kezdve, az állkapcsák között egészen a nyakig terjed, s izmokkal, mirigyekkel, kötőszövettel stb. van kitöltve.

Minden lónál előnyös, ha a torokjárat bő, mert a mellett, hogy az ilyen a fej megszűrését s ezzel a jobb vezetékét teszi lehetőbbé, még

a fültőmirigynek (20. ábra 21.) a nagy állcsontok és a nyakcsigolyák közé szorítását és így azok meglobosodását sem segíti elő. Aztán bizonyos az, hogy a bőrtorokjában, az ott elhelyezett szervek (a garat, gége stb.) erősebben fejlődtek, mint a szűk torokjában; de valaminthogy a túlszűk torokjára a fejnek nem biztosít elég mozgékony-ságot, úgy a túlbő igen is nagyot biztosít s pl. nyerges lovaknál mind a két eset hátrányos.

E helyen szokás egyébiránt az állati mirigyek állapotát vizsgálni. S ezek megvizsgálását elmulasztani nem is szabad, mert lehet, hogy ha azok dagadtak, érzékenyek s mozgathatók, hát csak egyszerű mirigykőr van jelen a lónál; de lehet, hogy az állati mirigyek érzéketlenek, kemények, mozdíthatatlanok s ekkor már gyanúra adnak okot s talán épen a taknyosság gyanújára.

Ugyancsak e helyen, a nagy állcsont vágányában lehet a ló érve-rését ujjunkkal a legkönnyebben kitapintani s ezt tegyük is mindany-nyszor, a hánszor lovat vizsgálunk, szem előtt tartván mindazt, a mit erre nézve már előbb az egészség és betegség jeleinek tárgyalásánál mondottunk.

A már jelzett fültőmirigytől végre azért érdemel említést, mert e tájon, közvetlenül a bőr alatt fekszik a fültőmirigy, mely a nyálát egy vezetéken keresztül a 3-ik zápfog táján a szájtüregbe önti s mely eldu-gulás vagy más bántalom esetén meglehetősen gyakran meg szokott dagadni a lónál. Az ilyen megdagadt fültőmirigyre mondják a kuruzslók, hogy »egere« nőtt a lónak s ez az egér az, a melyet aztán ugyan ők foggal s fogóval szorongatni és tüvel szurkálni elég ostobák.

B) A törzs és egyes részei.

A törzs, mint már említettük, a test nyugvó részének is nevezetetik, azon résznek tehát, melyet a lábak visznek tovább s melyet a fej, nyak és fark kormányoznak.

Jelztük, hogy mi a nyakot és a farkot is a törzshöz számítjuk s ehhez képest azokat is e fejezet alatt ismertetjük.

Tagadhatatlan, hogy ha a ló törzsét egészen tekintjük s arányaira nézve a többi testrészekkel összehasonlítjuk, azt mondhatjuk, hogy lehet a törzs a fejhez és a lábakhoz képest épígy arányos és arány-talan, mint a hogy a fej és végtagok a törzshez képest.

Az egész test arányairól és alapformájáról azonban külön fejezetben óhajtván megemlékezni, itt egyenesen rátérünk a törzs egyes részeinek tárgyalására, elsőnek vévén a fej után következő nyakat.

A nyak (lásd 20. ábra 26.) szilárd alapját a 7 nyakcsigolya (lásd 19. ábra 3.) veti meg s a rátapadó izmok, szalagok és inak segítségével a fej és az igazi törzs közötti összeköttetést létesíti.

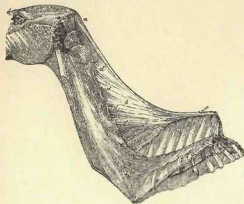
A fej és nyak függesztést és mozgást nagymértékben befolyásoló tarkószalag elhelyeződését és berendezését szükségesnek tartjuk itt rajz kíséretében közelebbről is ősmertetni, hogy ezután mondandóink annál érthetőbbek lehessenek.

E szalag, melynek a rajz (l. a 44. ábrát) nyaki részletét tünteti fel, a nyakszirtcsont tarkónyújtványától két ággal kezdődik s meg lehet

különböztetni kötélszerű (a) és lemezszerű (b) részét, melynek oldalt fogas nyújtványai (d) vannak, a nyakcsigolyák tövis nyújtványai között pedig hosszában futó (c) szalagai. A tarkószalag nyaki része a marnál (f) átmegy a hátí részbe, (e)-nél pedig egy tojásdad lyukat képez. Mind e részeket több izom egészíti ki s a bőr borítja.

Külméleti szempontból meglehet különböztetni a nyaknak két oldalát (20. ábra 22) felső vagy sörény élét (20. ábra 23),-az alsó vagy torokéllét (20. ábra 23) és a barázdáját (20. ábra 24).

Illesztésére nézve állhat a nyak magasán, vízszintesen és mélyen s a míg pl. a könnyű nyerges- és kocsilovaknál a nyaknak magas illesztése a szabadon való mozoghatás szempontjából nagyon kívánatos, addig pl. a nehéz igavonó lovaknál nemcsak hogy nem szükséges, de sőt a mélyebben való illesztés előnyösebb, mert a terű tovább mozgításánál

44. ábra. A nyak és tarkó szalaga.

az ilyenkor előbbre eső testsúlypontt határozottan közreműködik. Verseny-lovaknál még az egészen vízszintesen álló nyaknak se vagyunk ellen-ségei, mert ily nyakillesztés mellett az első lábak terőlése nagyobb, mint a magasán illesztett nyaknál.

Mi ennél fogva könnyű szekeres- és nyergeslovaknál a 45-ik, gyor-sabban mozgó vadász- és versenylovaknál a 46-ik és igálovaknál a 47-ik ábrával feltüntetett nyakillesztést tartjuk legalkalmasabbnak.

A mi a nyak hosszát és vastagságát illeti, bizonyos, hogy a hosz-sabb és izmosabb nyak nagyobb teteményképességet fejtethet ki, mint a rövid és vékony; mindazáltal, a míg pl. a nehéz lovaknál a rövidebb és vastagabb nyak, addig könnyű lovaknál a hosszabb és vékonyabb leend a legalkalmasabb, mert előbbieknél a közös fej-nyak és karizom vonó-ereje, utóbbiaknál pedig annak emelő-ereje jó számításhoz, már pedig vonó-erőt a kisebb téren fekvő, de nagy tömegű, emelő erőt pedig a nagy, vagy hosszú téren, központostottan fekvő izom képes igazán kifejejéni.

Ez okból, a míg aránytalannak, de hibásnak is kell tartanunk a nehéz lónál a vékony, hosszú nyakat, addig arányosnak kell mondanunk és alkalmasnak kell tartanunk azt a könnyű lónál, össze nem tévesztvén persze a hosszút az aránytalanul hosszúval, a vékonyt az aránytalanul vékonyval stb., a melyek természetesen hibásak.

Ehhez képest meg is szolták különböztetni a következő nyakminőségeket.

1. a *karcsú, egyenes nyakat* (l. a 45. és 46. ábrát), mely a szűgytől részutosan s mindinkább elvékonyodva halad felfelé s a tarkó mögött és a toroknál csekély hajlással tér a fejbe;

2. a *hosszú, vékony nyakat* (l. a 48. ábrát), mely kevés izmú és keskeny átmérőjű, gyenge;

3. a *deiskanyakat*, mely az előbbihez hasonló, de laposabb és kevés mozgékonyaságú;

4. az *ökörnyakat*, mely rövid, lapos és szintén nem eléggé mozgékony;

5. a *szarvas vagy fordított nyakat* (l. a 49. ábrát), melynek sörény-éle egyenes vagy hajlott, torokéle pedig ki-domborodó s e miatt a fej nincs eléggé megszegve;

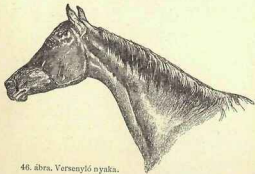
6. a *hattyúnyakat* (l. az 50. ábrát), mely nem más, mint a szabályos karcsú nyak, avval a különbséggel, hogy a sörényéle nagy ívet képez s a fej e miatt túlságosan szegve van;

7. a *rövid vastag, vagy másképp disznónyakat* (l. az 51. ábrát), mely vastkos és aránytalanul rövid;

8. a *terhelt vagy szalonnás nyakat* (l. az 52. ábrát), melynek sörény-éle kötőszöveti és zsírrészekkel erősen megrakott s mely ha oldalra ledől, *lógó*, ha pedig középen barázdált, akkor *osztott* nyaknak is mondatik.

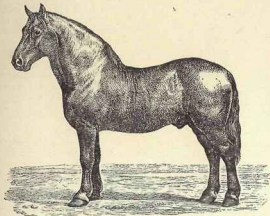
45. ábra. A könnyű ló nyaka.

46. ábra. Versenylő nyaka.

Az itt elsorolt és bemutatott nyakminőségek között kétségkívül legszebb, de könnyű testű lovaknál legjobb is a karcsú, egyenes nyak; szép, de nem mindig jó a hattyúnyak, mert evvel gyakran a gyenge tarkó együtt jár s míg pl. a szarvasnyakú ló azért rossz vezetékű, mert feje nincs megszegve, a hattyúnyakú azért, mert nagyon is meg van szegve a feje, s ez a nyak oly nagy hajlékonyságú, hogy olykor az ily ló állat a nyakához támaszthatja, miáltal aztán a vezető kézből teljesen kiesik.

Eltekintve a már jelzett, származásból eredő különbségektől, megjegyezzük, hogy a csödör nyaka általában vastagabb szokott lenni, a herélt ló nyaka pedig inkább a kanczáéhoz hasonlóan karcsúbb, feltéven, hogy fiatal korában lett herélve.

47. ábra. Ígás ló nyaka.

A nyak felső élén van, mint jeleztük, a *sörény* (20. ábra 26), mely ha arányos hosszú, fényes, sima vagy hullámos, nem kis mértékben díszíti a lovat.

Nemes származású lónál a sörény nem tömött és vékony szálú, közönséges lónál sűrű, durva és borzas vagy göndör. A sörény hosszúsága nagyon alárendelt szerepet játszik ma már a ló értékének emelésében, sőt a divat nem ritkán odáig megy, hogy a sörényt le is vágja; de nem lehet tagadni, hogy pl. a szűgyig vagy a földig és sörényt ma szépek éppúgy nem mondja senki, mint nem mondta szépek ezelőtt pl. 200 évvel a rövidet.

Az az él, a melyen a sörény nő, mint láttuk, elhatároló befolyást gyakorol a nyaknak nemcsak formájára s nehezebb vagy könnyebb voltára, hanem a nyak oldalain levő izmokkal egyetemben a nyak mozgékonyaságára is.

A nyak fel és le, meg jobbra és balra irányuló mozgékonyasága különösen fontos nyerges-, kocsi- és hintós-lovagnál, azért annak tüzetes méltatását a lóvizsgáló sohasse mulassza el.

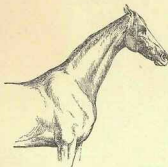
Hogy minő elhatározó befolyással van a nyak-, illetőleg a fejfordozás a test többi részeinek mikénti megterhelésére, azaz a súlypontnak irányítására, azt a következő példa világosabbá teszi: s egyszerűen felderíti jobban is azt, hogy a nyak minden irányban való mozgékonyasága mily előnyös a súly- és teherviselés arányos megoszlása szempontjából.

Képzeltük, hogy az 53. ábra *f)* pontja a ló feje s az innen a *d)*-hez menő vonal a ló vízszintesen álló nyaka. Látható, hogy ily nyakállás mellett a fej, ez a súly, a támasztó pontból *o)* *h)* teljesen kiesik s mozgás közben majdnem kényszerülve van a ló, daczára a tarkószalag ellenműködésének, éppúgy hátsó, mint még inkább első lábaival jobban előre- és kilépni, hogy a súlyt alátámassza. Ez a nyakállás tehát a mozgásban levő versenylónál és igavonólónál hátrányosnak nem mondható, az előbbinél annál kevésbé, mert a nyak nagy hajlékonysága folytán a ló a súlyt szükség esetén a feje felemelésével az *e)* *n)* *d)* képlet szerint hátrább helyezheti, sőt fejét egészen felemelve az *e)* *m)* *d)* irányba hozhatja, mely helyzetben persze nem mondható a viszony kedvezőnek.

A nyak kisebb mozgékonyasága vagy merevsége esetén a súlypontnak ilyen keresése és feltalálása a ló részéről kevésbé léven lehetséges, természetes, hogy a testnek a nyakkal és fejfel való irányítása és kormányzása is tökéletlenebb.

Az előbb jelzett kedvezőtlen viszony a fejnek és nyaknak *e)* *m)* *d)* helyzeténél azáltal áll elő, hogy *(a mint azt az 54. ábra mutatja)* a súly egy része részint hátra, részint és még inkább a hátsó végtagokra helyeződik át s ennek folytán a mellső lábak részben felszabadulnak a súly viselésé alól, minek, ha az állat mozgása közben történik, az lesz a következménye, hogy a ló nem fog úgy haladhatni, s végre az egész megterhelhetést a hátsó végtagokra helyezvén át, egy ágaskodással vagy ugrással próbálja meg az attól való szabadulást. Ellenkező esetben pedig, mikor t. i. a fej és nyak a vízszintesnél is mélyebben áll, ugyancsak helytelen súlymegoszlás következtében a test előrebukása túlnagy s ha ezt mozgás közben a két első láb kellőképen nem egyensúlyozza, (s legtöbbször a fel nem emelhet és botlások miatt nem is egyensúlyozhatja), egy bizonytalan hanyathomlok mozgás létesülhet csak. A két szélsőség között tehát a mérsékelt magas fej- és nyakhordozás az, a mely legelőnyösebb valamennyi hasznosítású lónál, mindazáltal úgy, hogy az a fej és nyak megfelelő mozgékonyasággal bírjon s a szélsőghöz képest, feljebb emelhető és megszeghető legyen, s jobbra és balra is kitérni és alkalmazkodni tudjon.

A nyak torki életét illetőleg felemlítjük, hogy annak erősebb fejlettése, nagyobb terjedelmé semmiféle lónál se hiba, mert az elülről tekintve széles torokból rejt magába tágas ürfi légsővet, ez pedig minden lónál előnyös. Úgy ezt a részt, mint a torkolati viszerbarázdát,

48. ábra. Vékony nyak.

49. ábra. Szarvasnyak.

50. ábra. Hattyúnyak.

czélszerű egyébiránt arra nézve is megvizsgálni, hogy nincs-e rajta heghely, mely légsőmetszésnek és érvágásnak lehet nyoma.

A nyak jobb- vagy baloldalát fedő sörényt is czélszerű mindég felemelni s megnézni, hogy a nyak oldalán nincs-e valamely bélyegsütés

51. ábra. Disznónyak.

52. ábra. Terheltnyak.

vagy egyéb s ilyenkor a sörény tövét is meg kell vizsgálni, mert pl. a koszos tövű sörény nem kívánatos valami.

A *mar* (20. ábra 27) a nyak sörénylécének tövétől egy csekély mélyedéssel, az u. n. baltavágással veszi kezdetét s alapját az első 12 hátsógolya képezi, melynek oldalaira és tövisnyújtványaira izmok, inak és szalagok helyezvők.

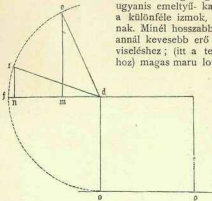
A csontalap jelzett tövisnyújtványainak minősége nem kis fontossággal bír, mert minél szélesebbek, magasabbak és hátrafelé irányulóbbak ezen tövisnyújtványok, annál mélyebben nyulik be az általuk alkotott ív a hátba, annál több izom tapadhat rájuk és melléjük s e miatt biztosak hogy erősebbé lesz a mar, hanem egyszerűságra nagyobb tért biztosít a nyak, hát és lapockával összeköttetésben levő izmoknak és jobb fekvést a nyereg számára.

A marnak minősége továbbá, éppen a jelzetteknel fogva, lényeges befolyást gyakorol a mellkas mikénti alakulására, a nyak tűzés milyenségére és a vállak fekvésére és minőségére is.

Általában azt mondhatjuk, hogy minél izmosabb a mar s minél hosszabb téren s minél menetelesebben nyulik be a hátba, azt azáltal rövidebbé tevén, annál jobb.

A mar magasságát feltételező tövisnyújtványok ugyanis emeltyű-karoknak tekinthetők, melyekhez a különféle izmok, ezen erő kifejtő részek tapadnak. Minél hosszabb pedig valamely emeltyűkar, annál kevesebb erő szükséges a súly vagy terüviseléshez; (itt a test hátsó részének továbbbítéséhez) magas maru lovak vágatására, ugrásra, szóval gyors mozgásra, mint a tapasztalás bizonyítja, csakugyan alkalmasabbak, mint az alacsony maruak.

Látjuk is pl., hogy az igen sebes mozgásra képes angol telivér lónak a legmagasabb és leghosszabb marja van, a mivel persze nem azt akarjuk mondani, hogy a mely lónak az angoléhoz hasonló marja nincs, az sebes mozgásra nem képes, hanem igenis mondani akarjuk azt, hogy minél inkább megköze-

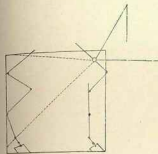
53. ábra. Nyakállás vázlata.

liti a háti és a luxus ló marja az angol telivér marjának formáját és minőségét, annál előnyösebbnek lesz az nevezhető.

Ebből aztán önként következik, hogy pl. igazlónál ily követelmény-nyel már nem igen állhatunk elé, sőt az arabs eredetű, tehát szintén keleti származású s szilárd szervezettű lovaknál is gyakran meg kell elégednünk az alacsonyabb és rövidebb marral, de nem ritkán bátran meg is elégedhetünk, mert tapasztalni lehet, hogy a rövidebb, alacsonyabb maru lovak között is, legyenek azok angol, vagy arabs eredetűek, igen szépen és gyorsan mozgó példányok kerülnek, a mi világosan mutatja, hogy a ki a ló vizsgálatánál egyetlen testrész minőségére »nyergel» majdnem kivétel nélkül »elárpapáz».

Egy hátú vagy luxuslónak tehát elég, ha olyan marja van, a mely az angol telivérét magasságban, hosszúságban s izomerősségben megközelíti; mert bizonyos ugyan, hogy az az eszményi forma a hát erősítéséhez rendkívüli módon hozzájárul, de bizonyos az is, hogy az így

alkotott nyergeslovat nem minden lovas képes hatalmában tartani, pedig pl. a katonaságnál erre szükség van. Nem képes pedig azért, mert a magas és hosszú maru lónál a nyereg maga s vele a lovas is hátrább kerül, s az ily ló első lábai, a kisebb teher viselése miatt, túlságosan fel-szabadulnak, s erős derekát se adva be, nagyon jó lovas kell hogy legyen az, a ki ura marad az ily lónak.

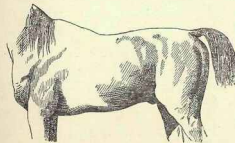

54. ábra. Nyakállás vázlata.

Magas, hosszú maru lónál még többnyire a nyak is alacsonyabban, rövid s alacsonyabb maru lónál ellenben magasabban van illesztve; emellett, az előbbinél rendszeren dültebb, az utóbbinál pedig meredekebb a váll; emiatt az előbbinél sokkal szabadabbak a mellső lábak, mint az utóbbinál, a miből eléggé érthető, hogy az általános és közönséges használatra való nyergeslónál az a bizonyos eszményi mar nem szükség hogy okvetlenül jelen legyen.

A terjedelmet és alakulást tekintve, meg lehet különböztetni a következő mar-minőségeket.

1. *A magas és hosszú mar.* (L. az 55. ábrát.) Ez a maga félmagasságával emelkedik a vízszintes hát fölé s meneteles hajlással nyulik a hátba, melylyel körülbelül a 13—14-ik hátcsigolyánál összefoly. Ha ez a mar izmos, nyerges- és hintós-lovaknál a legkedvezőbb alakulásának mondható.

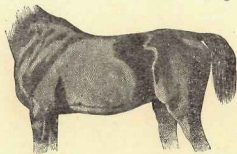
55. Hosszu, magas mar.

2. *A magas, rövid mar* (l. az 56. ábrát.) már nem nyulik oly mélyen a hátba, mint az előbbi s hirtlenebb hajlású; de ha elég izmos, a jobb mar alakulások közé számítható, sőt az előbbinél előnyösebbnek is mondható, oly hátú lovaknál, melyeknek nehéz vezetékeknem nem

szabad lenniök. Habár a nyereg az előbbit is könnyen feltörheti, ez annak még inkább ki van téve.

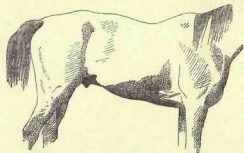
3. A magas, éles mar (l. az 57. ábrát) az, a mely akár vele született minőségénél, akár szerzett tulajdonságánál fogva izomszegény és élén nem eléggé eldomborodott. Ezt a mart a nyereg már felettén

56. Magas rövid mar.

könnyen feltöri, azért nyerges lónál, egyebektől eltekintve is, meglehetősen hiányos maralakulás.

4. Az alacsony és rövid mar (l. az 58. ábrát) csak kevésbé emelkedik a hát vonala fölül s e miatt az ily lovak elől alacsonyak, hátul

57. ábra. Magas éles mar.

pedig túlnőttek. Az ily marú ló háta hosszú s e miatt gyengébb, a lapoczkája pedig meredekebb s e miatt, meg a magasabban illesztett nyak miatt, a lépés elől nem elég kiadó s e mellett a nyeregfekvés túlságosan előre tolt és pl. a kumetfekvés is határozottan rossz.

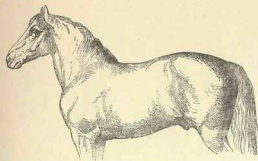
Ha az alacsony mar hosszú, kedvezőbbnek mondható, különösen nehéz igáslovaknál, melyeknél a rövid és alacsony mar se képez lényeges hibát, feltéve, hogy csakis a használat s nem a tenyésztés

szempontjából ítéltek meg. Az alacsony és rövid mar azonban, mely a nyak és hát között szélesen s oly laposan terül el, hogy határai meg se különböztethetők, minden lónál lényeges hibának tekinthető azon okoknál fogva, melyeket az előbbiekben bőven esettünk.

5. Piposnak mondjuk az olyan mart, mely ép úgy a nyaknál, mint a hátán erősen el van határolva és magas, elgömbölyödő. Evvel is a hátának gyengesége s a lapoczka mereksége együtt jár.

6. Süppednek nevezik végre a mart akkor, mikor nemcsak hogy a hát magasságát se éri el, hanem a lapoczkák közé be van süppedve. Lazán odakötött vállak esetén gyakori s vén, elcsigázott lovaknál is előfordul s egyike a leghibásabb maralakulásoknak.

Megjegyzendő, hogy a csikók marja, a kellőképen még meg nem ívelődött gerincoszlop folytán rendszeren alacsonyabb.

58. ábra. Alacsony rövid mar.

A mar, részint a nyereg, részint a kumet által, mint már jeleztük, feltörhetik. Ily martörések gyakran veszélyessékké válnak, azért figyelmünket ne kerüljük ki.

A hát. (20. ábra 43.) Nálunk nem annyira, mint külföldön, szeretik azt az egész felső testrészt, mely a nyaktüzéstől a farig terjed, hátának nevezni.

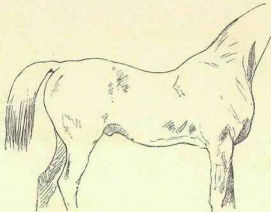
Boncztani alapon véve a dolgot, ez nem helyes, kültemtani alapon véve még kevésbé, mert mint látni fogjuk, egészen más szempont alá esik a bordákkal alátámasztott igazi hát, mint az alá nem támasztott ágyék, mely utóbbinak különben is egészen másként alkotott csigolyák vetik meg az alapját.

Láttuk az imént, hogy a mar hossza milyen lényegesen befolya a hátának rövidebbé tevésére; de erre befoly még a hátszigolyák hossza, elhelyeződésük sűrűsége és száma is. Mert hogy éppen a hát rövidege vagy hosszúsága az, a mi e testrészt megítélésénél első sorban figyelmet érdemel, azt mindenki beláthatja, a ki nem feleli, hogy ez a testrészt az ágyékkal együtt azt a hidat képezi, a mely a mellő testrészt a hátsóval összeköti s ez a testrészt az, mely nyerges- és podgyász-hordó, meg kétkerekű taligát vonó lónál a terhet első sorban viseli.

S éppen ebből önként foly, hogy minél rövidebb és íveltebb a gerincoszlopnak háti része, minél erősebben s tömörebben függnek össze egyes csigolyái és minél hosszabbak és szélesebbek tövisnyújtványai, annál könnyebben és biztosabban képes a hát a terhet viselni, különösen ha még szalagjai s izmai is erős fejlődésűek.

Legjobb e szerint különösen a nyerges lónál, a rövid, széles, ívelt vagy egyenes és izomban gazdag hát. (Lásd a 45. és 55. ábrát.)

Egyébiránt nemcsak azért legelőnyösebb az ilyen hát, mert a terhet jobban képes viselni, hanem azért is, mert ha rövid, a terű az erőhöz (a hátsó végtagokhoz) közelebb esik, annak emelése és továbbítása tehát annál inkább könnyítve van, mert a mellő végtagok szabaddátétele is lehetségesebb. Ha aztán az izmok a mellett még hosszú emeltyű-

59. ábra. Hajlott hát.

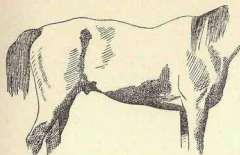
karokon (tövisnyújtványokon) vannak elhelyezve, a téteményképesség, mint azt már a marnál is láttuk, csak fokozódhatik.

Mindezek távolról sem képeznek ellenmondást azon sokak által méltán hangoztatott kíváncsalommal szemben, hogy a gyors mozgásra hivatott ló minél nagyobb földön álljon, vagyis az első és hátsó lábak közötti távolság minél nagyobb legyen, mert e távolság nagyobbítását szabályos testalkatnál nem annyira a hát és ágyék, mint inkább a mar hosszabb volta dönti el, ezt pedig kíváncsatos tulajdonság gyanánt állítottuk oda.

Az tűnik ki egyébiránt mindebből, hogy a hát túlrövid tulajdonképpen nem is lehet. Hát ez áll is, de megjegyzendő, hogy a hátsócsigolyák nagy rövidsége folytán keletkező túlrövid hátat rendszeren hosszabb ágyék kíséri s ekkor az egyik a másikat kiegészíti; ha azonban az ágyék is rövid s ennek következtében a mellő és hátsó végtagok túlságosan közel állanak egymáshoz, vagyis a ló egész teste feltűnően kurta: egy igen nagy teherviselési képességgel bíró, fordulásokra felet-

tén alkalmas, de kevésbé gyors és a lovast nagyon rázó s talán patkóba vágó lóval leendő dolgunk, a mit pedig számításon kívül hagyni gyakran nem szabad.

Az itt esetelt rövid hátnak ellentéte a *hosszú hát* (l. az 56. ábrát), mely ha egyébképen szabályos szerkezetű és hosszú mar s rövid ágyékkal áll kapcsolatban, hosszú izmainál fogva kisebb terhet alatti gyors mozgásra a körülményekhez képest egészen alkalmas lehet. Nem így az a hosszú hát, a mely rövid marnál s talán hosszú ágyékkal áll összeköttetésben; ez, ha csak nem erősen ívelt és nem nagyon izmos, terüviselésre kevésbé alkalmas és legfeljebb kényelmes öreg urak és gyenge asszonyok alá való lesz az ilyen hátú ló, mert a terhet lassúbb mozgás közben mégis csak elviseli és nem ráz, hanem persze a hibás csontalap gyengeségét a hát izmainak megfeszített erejével lévén kénytelen az ily ló istápolni, hamar hajlott hátúvá válik. A hajlott hát (lásd az 59. ábrát) pedig már lényeges hiba, különösen nyerges lovaknál,

60. ábra Pontyhát.

mert kényelmes, biztos ülés esik ugyan az ily hátú lovon, de ez a hát akkor is gyenge, ha rövid, még inkább persze, ha hosszú, ha csak jó alakulást és minőségű mar és ágyék által némileg jobba nem tétetik, mert utóbbi esetben a hajlott hát annál kevésbé mondható lényeges hibának, minthogy gyakran igen szép téteményképességet, különösen pedig jó lépést és ügetést lehet az ily hátú lótlól várni.

Különbön a hajlott hát többnyire szerzett tulajdonság s keletkezését elősegíti a csikó hátának korai túlterhelése, terítés tápláléknak huzamosabb időn át való nyújtása, magas szénaszkorból való etetés, a túlöntség elől, s végre a kanczánál a többszöri csikóviselés.

A hajlott hátnak ellentéte a *pontyhát* (lásd a 60. ábrát), mely boltozatosan görbül felfelé. Hátülónál csak annyiban hibás, hogy az ily hátú ló nagyon ráz. Hibás volta azonban fokozódik, ha éles és izomszegény, lgás- és szekeres, meg hintóslónál, minthogy ezeknél a terüviselés inkább a test hosszirányába esik, a pontyhát mint határozottan gyenge, melynél t. i. az izomerő kellőképpen ki nem használható, nagyon hátrányos.

A csikó ezt a hátfórmát olykor örökli, gyakran azonban, különösen szelkeres lovaknál, huzamosabb terhes munka is előidézi.

A pontyhátnak mérsékeltőbb ívelődést formáját, mely egyszersmind széles és izmos, nem lehet egyik hasznosítású lónál se a rossz hátfórmák közé számítani.

Éppen így igazlovalknál a jobb hátalakulások közé sorolható a *barázdás hát*, melyen az izmok a tövisnyújtványok oldalain szélesen nyúlnak végig s erősen fejlődöttek, magasan állnak. Ha azonban a hosszant futó hátbarázdát a tövisnyújtványok rövid volta által feltételeztetik s nem annyira izom, mint inkább a kötőszövet és zsír az, a mi melléjük lera-kódva van — a hátat a jobbak közé sorozni nem igen lehet.

Szélesnek az oly hátat szokás nevezni, a mely élén meglehetősen lapos és belőle a bordák a derékszőveget megközelítő irányban indulnak ki; az ezzel ellenkezőt *keskeny* vagy *éles hátnak*, s ha izomszegény, *sovány hátnak* is mondják. A hát soványsága alatt egyébiránt czélszerűbb azt érteni, hogy izmos, de nem zsíros.

Domború hátnak nevezik végre az olyant, a mely a bordákkal együtt teljes félkörívet alkot s ez a dongás vagy hengeres mellkassal majdnem mindig együtt jár.

A hátón a szerszám és nyereg gyakran okoz feltöréseket s ezek, ha gyógyulnak, többnyire fehér szőrfoltokat hagynak vissza. Leggyakrabban a nem teljesen egyenes, vagyis félfoldalra elhajló hát van az ily töréseknek kitéve, különösen ha az ily hát még éles és izomszegény is; a félfoldalra görbülő hát azonban lónál szerencsére meglehetősen ritka, ám az éles annál gyakoribb.

Az ágyék. (20. ábra 44.) Ha már a hát, úgy még inkább a bordák által alá nem támasztott ágyék igazán hídát képezi, a mely a mellső testrészt a hátsóval összeköti. Alapját általában 6, olykor (arabs lovaknál) csak 5 csigolya veti meg, melynek különösen erősen fejlett oldalnyújtványai és izmai vannak.

Valamint a közönséges értelemben vett hídak közül egyenlő szerkezet mellett az az erősebb, a mely íveltebb, rövidebb és szélesebb, úgy a ló ágyéka is akkor tétevény- és hordozóképesebb, mikor rövid, izmos, széles és ívelt vagy egyenes.

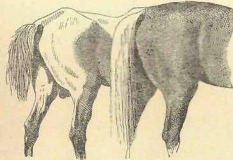
Innen is van, hogy pl. a számár és öszvér meg az arabs származású lovak, melyeknek t. i. legrövidebb s legíveltebb ágyékuk van, a legjobb terüviselő állatok.

Az ilyen minőségű ágyék egyébiránt már csontalapjának szerkezeténél fogva is sokkal előnyösebb, mint akármelyik más minőségű, mert a terheltetést izomerejének kímélésével is jobban képes viselni s az így kímélt izomerővel hosszabban kitart, többet győz.

Az ily ágyékkal bíró lóra rendszeren azt szokták mondani, hogy *jól zárt*. Tévednek azonban, a kik tekintet nélkül az ágyék rövidségére, minden oly lóra, a melynek csípője és az utolsó bordája közti távolság kicsi, rámondják, hogy jól zárt, mert ha a csípő előrenyúl, az utolsó borda pedig hátrafelé ívelődve áll, zártnak látszik a ló akkor is, ha a zárttság tényleg nem rövid ágyékból indul ki. A zártság megítélésénél tehát magát az ágyékot kell néznünk.

Az aztán külön is megjegyzendő, hogy rövid ágyékúak általában a keleti s különösen az arabs eredetű nemesebb lovak szoktak lenni; a

nem nemes keleti és nyugati származású lovak ágyéka habár talán széles, de általában hosszú s e miatt, meg a miatt is gyengébb, mert a csigolyák tövisnyújtványai inkább egyenesen állnak vagy éppen hátrafelé hajlók.

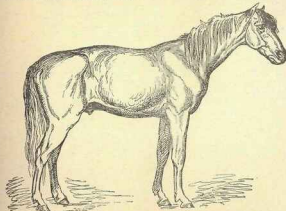

61. ábra. Horpadt ágyék.

62. ábra. Ívelt ágyék.

Különbözni lehet a következő ágyékalakulásokat:

1. A *rövid, egyenes ágyék* (l. a 45. és 65. ábrát), melynek már csontalapja is rövid és vízszintes irányú. Ez, ha még széles is, egyike a legjobb

63. ábra Magas ágyék.

jobb, leghordóképesebb ágyékoknak s összes hátránya csak az, hogy ha rövid háttal társul — ráz.

2. A *horpadt vagy mély ágyék* (l. a 61. ábrát), mely a farnál alacsonyabban áll s mellé többnyire hosszú és keskeny is. A leghibásabb

ágyék, különösen akkor, ha a horpadtság alacsony tövisnyúlványok folytán forog fenn; mert van eset, hogy az ágyék egyenes, talán rövid és széles is, de horpadtnak látszik azért, mert izomszegény, a kereszt-csont pedig erős fejlődésű és magasan álló. Ez utóbbi határozottan jobb az előbbinél.

3. A rövid, ívelt ágyék (l. a 62. ábrát), melynek gyakran csontalapja is, de különösen izmai kis ívvel hajolnak át a farba. Ez a rövid, egyenes ágyéknál is erősebb, de jobban is ráz, hanem pl. podgyász-hordó lónál igazán kitűnőnek mondható.

4. A magas ágyék (l. a 63. ábrát) a pontyhátal rendesen együtt jár s minthogy többnyire sovány, éles és hosszú is, erősnek s jónak nem mondható.

5. A hosszú ágyék (l. a 64. ábrát) az esetben, ha széles és izmos ígáslóvaknál talán még megfelelőnek mondható, de már nyerges lovak-

64. ábra. Hosszu ágyék.

65. ábra. Rövid ágyék.

nál mindenképen gyenge arra, hogy alkalmasnak tarthatnók. Az ilyen ágyékú lovakra szokták mondani, hogy rosszul zártak, de mint láttuk, a csípő és borda közti távolságot irányadóknak venni nem lehet, mert pl., mint azt a 65. ábra mutatja, gyakran meglehetősen nagy az utolsó borda és a csípő közötti távolság, hanem azért az ágyék nem hosszú s esetleg igen kitűnő.

6. A barázdált ágyék ugyanilyen hátal és farral jár együtt. Ha oka az ágyékcsigolyák tövisnyútványainak rövidségében rejlik: hátrányos alakulás, ha ellenben izmai oly erős fejlődésűek, hogy a csontnyútványok magassága fölött két oldalon kiállnak, akkor, különösen nehéz lovaknál, előnyösnek tekinthető, feltéve, hogy széles, nem hajlott s nem felettén hosszú.

Hogy a tövisnyútványok rövidéke-e, azt nem annyira magán az ágyékon, hanem a maron lehet megítélni. Ha ugyanis a mar nagyon alacsony, valószínű, hogy az ily lónál az ágyék tövisnyútványai is alacsonyak.

Az ágyékon kívülről látható sérülések ritkán fordulnak elő, de annál

gyakoribbak az olyan ágyék-gyengeségek, melyek első pillanatra meg nem láthatók.

Egészen helyes hát azoknak eljárása, a kik vizsgálat közben a ló hátvonalán hüvelyk- és mutatóujjukkal erősebb nyomás közben végig simítanak, meggyőződve, hogy mily mértékben képes viselni a ló e nyomást. Erős ágyékú lovak e simításra egyszerűen csak nyugtózódni szoktak, gyenge ágyékúak ellenben derekukat „beadják”, vagyis hátukat meghajlítják.

A kötés erősségének és a gerincscsatornába zárt gerincvelő épségének megítélésére egyébiránt a ló megmozgatása közben méginkább le-betűsleges. Ha nevezetesen az ügetésben vagy lépésben mozgó ló hátsó része jobbra és balra túlságosan inog, ha hátulját mintegy maga után húzva viszi tovább, ha hátsó lábával botlik s ezen patáinak eleje (a hordozószél) esetleg túlságosan kopott: erőművi vagy más úton keletkezett ágyékbántalomra, talán éppen tenyészbénaságra gyanakodhatunk, különösen, ha az ágyékon kopasz helyek — a gyógykezelés nyomai — vannak.

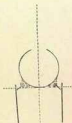
Előfordul az is, hogy az ágyék két vagy több csigolya összenövése folytán rugalmasságát részben elveszti, vagyis merevvé válik. Ez pl. katonalovaknál meglehetősen hátrányos, mert az ily ló gyors és biztos fordulatokra s a hátsó végtagokból kiinduló erő tökéletes átvitelére kevésbé alkalmas.

A far. (20. ábra 45.) Így nevezetik magyarul (és nem keresztátnak) az a testrész, mely az ágyék, farok és koncok között terül el s melybe beleesik a csípő és ülőgumó is. Csontalapját a kereszt- és medence-csontok képezik s ezeken fekszenek, ezekből indulnak ki vagy ezekhez tapadnak és támaszkodnak azon hatalmas fejlettségű izmok, melyek úgy a test középső, mint részben mellső és hátsó részét mozgatják, úgy, hogy ez a testrész a koncczal és cizmából egyetemben nem hiába mondatik az egész testet továbbmozdító erők tulajdonképeni tartálynak.

Mint ilyen, lényeges befolyással is bír az egész test teteményképességére és pedig különösen azért, mert alakata és minősége, nevezetesen pedig hossza, szélessége és iránya határozza el azt, hogy az általa és a hátsó végtagok által kifejtett erő miként, mily fokban vitetik át az ágyék és hát közvetítésével az egész testre.

Vizsgáljuk ezt közelebbről.

A far alapjak középz medencze egy szilárdan álló rúgó emeltyűnek tekinthető, melynek forgási pontja a csípőzúletben van. A háti vonalt terhelő súly azon irányban vitetik át a hátsó lábakra, a mely irányban a súlypontból bocsátott függőleges vonal a csípőzúleten át vízszintesen képzelt vonalt derékszögben szeli. (Lásd a 66. ábrát.) Minthogy azonban a csípőszöglet, ülőgumó és csípőzúlet közötti szöglet, a medencecsontok alakulása és iránya szerint különféle, úgy a jelzett súlyátvitel, mint a hátsó végtagokból kiinduló erőnek a faron át a többi testrészeire való átvitele is éppen a faralakulás szerint nem egyforma. Lássuk ezt is közelebbről.

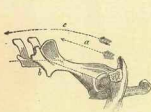
66. ábra.

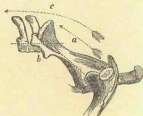
67. ábra.

A csípőszögletnek és ülőgumónak a csípőízülethez való iránya leggyakrabban olyan (l. a 67. ábrát), mint $a-d$, $a-e$, vagy $b-d$, és $b-e$; ritkábban olyan, mint $c-d$ s még ritkábban mint $c-e$. E szögletekhez képest a súly- és erőátvitel, meg a terüviselés váltakozva tökéletesebb vagy tökéletlenebb, a mint az a következő példákban kiderül.

A 68-ik ábra egy, a vízszintes fekvést erősen megközelítő medencét mutat, mely rendszeren az ú. n. vízszintes vagy horizontális farnak képezi alapját. Ez alakulás megtekintése közben azonnal feltűnik nagy

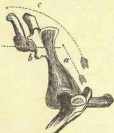

68. ábra.

69. ábra.

itt az ágyékra való erőátvitel $a)$ felettén kedvező, mert a szöglet, mely alatt a hátsó végtagok továbbblokk ereje hat, rendkívül nyílt, az erő tehát majdnem töretlenül származik át; de ezzel ellentétben, minthogy a medence, vagyis a far, nemcsak továbbbitólag, hanem támasztólag is van hivatva hatni, e faralakulás erre való tekintettel már nem eléggé előnyös, mert a $b)$ -nél keletkező szöglet is nagyon nyílt s emiatt az ágyék nincs elég erősen alátámasztva.

70. ábra.

Baj aztán ennél a faralakulásaúl az is, hogy a mellső testrészt emelő erő, $c)$ majdnem vízszintesen kénytelen hatni s e miatt nagyobb téteményelődésére annál kevésbé képes, minél alacsony egyszerűs mind a mar. Ez az alakulás különösen hátrányos a vágatásra és ugrásra hivatott lónál, mert a mellső testrésznek könnyű felemelése meglehetősen nehézítve van; de e mellett még a terüviselés is tökéletlenebb lévén, az ily ló kényelmes lovas alatt kellemes járást, de

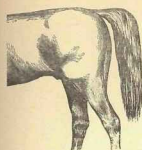
bizonyára gyengébb hátú s inkább lépésre és talán ügetésre leendő alkalmasabb.

Az ú. n. dinnyelalakúsú farhoz közeledő, vagy éppen dinnyelalakú far alapját megvető medence már (l. a 69. ábrát) hegyesebb szög alatt $b)$ egyesülven az ágyékkal, nemcsak terüviselő képességben nyer, hanem a mellső testrészt emelő erő is kedvezőbb szög $c)$ alatt hatván, minden mozgásra alkalmasabbá válik annál inkább, mert a hátsó végtagok továbbító ereje is még mindig elég kedvező szög $a)$ alatt működhetik s ha meggondoljuk, hogy a mi itt az erőből esetleg veszendőbe

megy, az a tökéletesebb ágyék támasztó erőnél megnyeretik: ezt a faralakulást hátú lovaknál kiválóan alkalmasnak kell tartanunk.

Az itt példaképpen felhozott harmadik faralakulásnál, (lásd a 70. ábrát) az ú. n. csapottfarnál, a medence a függőleges irányhoz egészen közel állván, a támasztó erő még kedvezőbb szög alatt $b)$ hat, de már kedvezőtlenebb szög alatt $a)$ az előre lökő és a mellső részt emelő $c)$ erő. Ily farú lovak a hát megterhelését könnyebben viselik, de már gyors és kiadó mozgásra kevésbé alkalmasak; nehéz terhek lassú toavonaszására azonban — különösen akkor, ha a fart nagyon széles, izmos és erősen fejlett konczok és czombok istápolják — egészen alkalmasnak mondhatnók.

Önként érthető mindezekből, hogy a far alkalmas és jó voltára nemcsak a csípőízület és ülőgumó, meg csípő közötti szöglet minősége s a medence csontjainak fekvése, iránya gyakorol döntő befolyást, hanem befolyást gyakorol az ülőgumónak és csípőnek a csípőízületől

71. ábra. Vízszintes far.

72. ábra. Egyenes far.

való távolsa is; minél nagyobb ugyanis a távolság s minél hosszabb ugyanakkor a keresztcsont s így együtt az egész far, annál alkalmasabb az gyors, kiadó és tartós téteményképességekre, míg ennek ellenkezője, megfelelő szélesség és izmosság mellett is, csak lassúbb nehéz munkára teszi alkalmassá a lovat.

Látjuk is, hogy a míg pl. a lassan mozgó nehéz pinzgauzi ló farának hossza az egész test hosszának csak $28\frac{1}{2}\%$ -ját, addig a már gyorsabban mozgó suffolké 30, a még gyorsabban percheroné 32 s a leggyorsabb angol telivéré 35–36 $\frac{1}{2}\%$ -ját teszi ki.

Formájára és alakulására nézve lehet a far:

1. Vízszintes vagy horizontális (l. a 71. ábrát), midőn felső vonala a keresztcsont és ágyékkal, meg a farokkal egy színben fut s az ülőgumó és csípő szintén majdnem egy magasságban fekszenek. Előnyét és hátrányát a 68-ik ábrával s az ahhoz adott magyarázattal eléggé megvilágítottuk, itt még csak azt jegyezzük meg, hogy ezt a faralakulást ritkán mondani annál kevésbé lehet, mert ilyen farból a farok rendszeren magasán áll ki és szépen hordatik.

2. *Egyenesnek* mondatik a far akkor is, mikor felső vonala nem teljesen vízszintes ugyan, de azt a magasan tűzött farokállás miatt megközelíti. (L. a 72. ábrát.) E farkak ülgümója már alacsonyabban fekszik, mint a csipő s emiatt, meg hosszán, menetelesen gömbölydős formája miatt méltán nevezetük szépnak s mint már láttuk, nem hiába tartatuk jónak is.

3. *Tojásalakú* vagy ovális, másként *dinnyefar*. (L. a 65. és 69. ábrát.) Ez a farak az előbbtől abban különbözik, hogy felső vonala hátrafelé már jobban, de szintén menetelesen lejt s emiatt a faroktűzés valamivel alacsonyabb. A far maga azonban nagyon hosszú s az ülgümó még alacsonyabban elhelyezett.

Ez a farak, mint azt a 69-ik ábra magyarázatánál láttuk, már igen előnyösnek nevezhető s határozottan szépnak is mondható. Nagy téteményképességű nyergeslovaknál többnyire ilyen farral élünk.

4. A *csapottfar* (73. ábra) felső vonala erősen, hirtelen lejt s a farok

73. ábra. Csapottfar.

74. ábra. Barázdáltfar.

mélyen tűzött. Ennél a farnál, mint azt a 70. ábra magyarázatánál láttuk, az ülgümó nagyon mélyen fekszik, s maga az ily far inkább lassú mozgásra való lónál és akkor nem hátrányos, ha egyszersmind széles és izmos is. Ez a far egyébiránt éppen úgy, mint a gömbölyű, barázdált minőségben is előfordul.

5. A *barázdált* vagy *osztott far* (l. a 74. ábrát) középvonalán be van mélyedve, s gyakran barázdált ágyék és hát kíséretében észlelhető. Megjegyezvén, hogy a sekély barázdálódás a dinnyecsalakú farnál is előfordul, az erősebben barázdált far különösen a nyugoti származású lovaknál gyakori s jósága attól függ, hogy a mély barázdák izomdúság, avagy rövid tövisnyújtványok által van-e feltételezve. Ha az előbbi eset forog fenn, e farminőség a nehéz ígáslovaknál határozottan előnyösnek mondható.

6. A *disznófár* (l. a 61. ábrát) szintén csapott, de egyúttal keskeny és sovány is és az ülgümók felé elhagyasodik. Ez éppúgy, mint a következő, egyike a leghibásabb, leggyengébb faralakulásoknak.

7. A *kecskefar* (l. a 75. ábrát), másként *összefar*, vagy *hegyesfar*,

hasonlít némileg az előbbihez, de a keresztájón ez kiemelkedőbb, valamivel hosszabb, de szintén keskeny és kopár.

Ha aztán oldalrészletein erősen lejt, ezt a farr *koporsófedél alakúnak* is mondják éppúgy, mint az ilyen minőségű disznófarr is.

8. A *gömbölyűfar* (l. a 76. ábrát) rövid és eldomborodó s a farok benne rendesen mélyen tűzött. A mi felfogásunk szerint ez az alak nem csúf, de habár általában jól izmolt, téteményképessége a már ismert okoknál fogva nem nagy. Némelyek megkülönböztetik még:

9. az *elfari*, mely egyenes vonalú, de keskeny és rövid s emiatt gyenge.

Megjegyzendőnek véljük, hogy a kancza fara egy és ugyanazon fajta keretében is rendesen szélesebb, s ezt határozottan előnyösnek kell az állatnál tartanunk, mert szélesebb farral tágasabb medencezőr jár együtt.

Egyébiránt a far lehet egy csipőjű, mikor t. i. az egyik csipőnek kisebb-nagyobb része le van törve. Ha a letört rész nem nagy, használati hibát nem igen képez, de nem csak szépségi, hanem használati hibát is képez akkor, ha a letört részlet nagy.

Nem ritka az az eset se, hogy a far egyik-másik részén az izmok sorvadtabbak s ez többnyire az ugyanazon oldali végtag hosszabb működési zavarának a következménye; előfordul végre az is, hogy akár melyik farakak zsiradékkal oly erősen meg van rakva, hogy a faroktőnél formális zsirúp, vagy két oldalán igazi zsirpárnák képződnek. Ez nem csak hogy nem szép, de hátrányos is s többnyire keveset dolgozó, jól táplált lovaknál észlelhető.

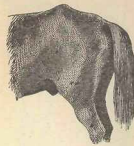
A farok (20. ábra 46) szilárd alapját 16—18 farkcsigolya veti meg, s ezeken hosszirányban többrendbeli izom fut végig, melyek a farok minden irányban való mozgását eszközlik.

Ez a testrész, általános felfogás szerint, a ló díszítéséhez is hozzájárul, de ezenkívül másnemű szolgálatot is tesz: takarja és védi nevezetesen a végbél és a méhüthely-nyílást s hatalmasan oltalmazza a ló testét a rovarok ellenében.

Meg lehet különböztetni a *tövést* vagy *répáját*, melynek alsó felülte szőrtelen és *kocányát*, mely tőle kezdve végig hosszú szőrökkel benőtt.

Maga a répa lehet *kinttűzött* (l. a 64. ábrát), mikor t. i. a farból meglehetősen ki, de azért lefelé áll; lehet *benttűzött* (l. a 73. ábrát), mikor a répa a farból alig áll ki; lehet *magasan tűzött* (l. a 45. ábrát), mikor nemcsak hogy kint, hanem még a far vonala fölé is tűzött s végre *mélyen tűzött* (l. a 74. ábrát), mikor ugyanis az ülgümök táján indul ki a farból.

Mint a hivatkozott rajzok mutatják, ezen farktűzések többnyire bizonyos faralakulásokkal együtt járnak, mindazáltal pl. a mélyen tűzött farok egyesek farnál is előfordul éppúgy, mint p. o. a kinttűzött a csapott farnál.

75. ábra. Kecsefar.

A fark hordozása éppen a tűzéből folyólag, lehet *magas, alacsony és ferde*; ez utóbbi a félrevonó izmok egyenlőtlen munkája, vagyis ereje folytán szokott léteetni, míg a magas hordozás legtöbbször a felvonó izmok, az alacsony hordozás pedig a levonó izmok erősebb volta által teteleztetik fel.

Hogy a fark magasabb hordozása tetszetősebbé teszi a ló hátulját, azt majdnem kivétel nélkül mindenki beismeri.

A fark szőre hol hosszabb, hol rövidebbé növesű s a keleti lovaknál vékony szálú; az átmeneti fajták és nyugoti lovak szőrzete durvább; határozottan csúf és valószínűleg át is örökíthető az ú. n. *patkány-fark*, mely tőtől kezdve nagyon gyér szőrzetű.

A szerint, a mint a fark szőre hosszabbra vagy rövidebbre nő, avagy amint az lenyíratik, meg lehet különböztetni a *seprő-szerű farkot* (l. a 65. ábrát), mely rövidre csontkított és kurtára nyírott; az *angolos farkot* (l. a 64. ábrát), mely a csánkig, vagy a folé lenyíratik; az *arabos farkot* (l. a 62. ábrát), mely a csánkon alul ér s hegyesre van növe vagy nyírva; az *uszályfarkot*, mely csúdig, vagy a földig ér; a *fűcánfarkot*, mely a seprő-farkhoz hasonlít, de majdnem vízszintesen hordatik; a *kürti-farkot* (l. az 55. ábrát), mely nagyobb ívben hordatik; a *zászló-farkot*, melynek repája majdnem függőlegesen feláll s a csontkított kocsányról a rövid szőr, mint a török ló fark-zászlóról lelóg (l. a 10. ábrát); a *bozontos-farkot* (l. a 73. ábrát), mikor a szőr tömött növesű, durva szálú s talán göndör is; az *ürrű-farkot*, mikor a fark a czombok közé mozdulatlanul lelóg s járás közben ide-oda lötyög.

Minthogy a farknak formája, hordása és szőrzete a ló tetszetősebbé tételéhez nem kis mértékben hozzájárul, kupeczek gyakran vetik e testrészt oly kezelési alá, a mely az egyéni kíváncsalomnak, divatnak van hivatva hódolni. Így pl. a tömött szőrt kihúzás által ritkítják; a hosszú szőrt tetszés szerint rövidítik; az alacsony hordott farkot a levonó izmok átmetszésével megemelik, avagy néhány farkcsigolya lecsontkításával a magasabb hordozhatást lehetőbbé teszik; a nagyon ritka növesű és a már említett patkányfarkot, formális paróka felillesztésével sűrítik; az eltérő színű, vagy tarka farkot megfestik stb.

A farkon végre különféle beteges állapotok is előfordulhatnak és rossz szokásból eredő műveletek is mutatkozhatnak. Így pl. a rosszúl ápolott, nem tisztogatott fark bőrének, különösen a tövén, viszketőség s vakaródzás folytán kopasz helyek keletkeznek. Ugyanily helyek mutatkozhatnak egy lovaknál, melyeknek végbelében bögölyálcák élőköd-

70. ábra. Gömbölyű far.

nek, vagy melyeket szőr- és bőrtátek kiznoznak, avagy melyeknek vég-belisajlyuk van.

A farkokrépa alsó táján némely lovaknál festeny-dagok keletkeznek, melyek olykor oly helyzetűek és terjedelműek, hogy a bélsár ürülését akadályozzák.

Az egész fark hűdött állapota, habár ritkán, de szintén előfordul s többnyire húgyhólyag- és vécélő-bénulással van szövődve.

A fark-törés már gyakoribb s annyiban hátrányos, hogy az ilyen fark görbén szokott összenőni s a törési helyen alul bék.

Némely ló farkát csupa szokásból, folyton csóválja vagy czombjaihoz szorítja stb. Erről bővebben a rossz szokások tárgyalásánál szólnunk.

A **melkas**, melynek elől fekvő része szűgnek (20. ábra 28) hívatik, a törzs azon részét képezi, mely elől a nyak, hátul a has, felül pedig a mar és hát által határoltatik.

Alapját a szegy- vagy mellesont (19. ábra 9) és az összes bordák (19. ábra 8) képezik s felül az ezek által alkotott ürt — a mellfregtet — a hátcsigolyák (l. 19. ábra 4) és a hasnál a rekeszizom határolják.

Ebben az ürtben a többek között bennfoglaltatik a tüdő és a szív a maga nagyobb véredényeivel együtt.

Éppen mivel ezen fontos szervek a mellürtbe vannak behelyezve, a melkas alkatának, minőségének vizsgálatánál figyelmünk legelőször is annak terjedelmére kell hogy irányuljon.

Erre való tekintettel meg kell különböztetnünk mindenekelőtt a melkasnak *mélységét, szélességét*, vagy másképp *dongásságot és hosszát*.

A mélység a bordák hosszától van feltételezve s a melkasnak azon méretét képezi, a mely függőlegesen a mar legmagasabb csúcsától a szegyesontig terjed.

Általában kedvezőnek mondható ez a méret, ha a marnál mért egész testmagasságának felét teszi ki.

Megjegyzendő mindenesetre, hogy ez a viszony egynémely rövid-lábú, nehéz ló kivételével vajmi ritkán forog fenn, úgy, hogy mások szélszerűbbnek vélik egyszerűen azt mondani, hogy nagyon kedvező a melkas mélysége, ha az a könyökizületen alól ér, még mindig kedvező, ha csak a könyökizületig ér, és kedvezőtlen, ha a mellesont a könyökizületig nem ér le.

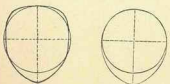
A legelső *nagyon mély*, a második *mély*, a harmadikat *sekély mell-kasnak* vagy szűgnek szokás nevezni.

Az egész melkas második méretét annak vízszintes keresztátmérője, másként szélessége teszi s ez a bordák ívelődésének kisebb vagy nagyobb voltától függ, még pedig rendszeren úgy, hogy a méret legnagyobb a 7., 8. és 10-ik bordatájon s mindinkább kisebböd előre éppúgy, mint hátrafelé (lásd a 19. ábrán a melkas csontvázát).

Ha ez a méret a lapozkák mögött akkora, hogy az egész testmagasságának 2/3-adát kiteszi, igen kedvezőnek mondható, feltétlenül, hogy elő- vagy hátrafelé túlságosan és hirtelen meg nem kisebbedik.

A melkas hosszaméretét végre az oldaloknak (20. ábra 47) a hossza, illetőleg a vállszögnek az utolsó álbordától való távolsága adja s ennek kisebb-nagyobb volta függ egyfelől a mellesont, másfelől a hát csigolya-sor hosszától és a bordák hátrafelé irányuló ívelődésétől, sőt még a rekeszizom elhelyezkedésétől is.

Ez a méret általában a keleti származású lovaknál szokott nagy lenni, vagyis a nyugati lovak oldalai többnyire dongások, de rövidiek. Egyébiránt a mellkas kedvezőbb, vagy kedvezőtlenebb terjedelmére és alakulására döntő befolyást gyakorol első sorban maga a mellcsont, nevezetesen annak hossza és szélessége. Minél hosszabb és szélesebb ugyanis ez a csont, annál tágasabb, hosszabb üreg létesülése van megadva a lehetőség s ez létesül is, különösen akkor, ha a mellkas mélységi és dongássági mérete is nagy.

77. Mellkas-metszet. 78. Mellkas-metszet.

A dongásság jellemzője arra, hogy a mellkas-űr terjedelmesebb legyen, nem elkerülhetetlenül szükséges, mint hogy oldalt lapítottabb, de felül szélesen meginduló s igen mély mellkas, hanem tojásalakot mutat, határozottan nagyobb ürt zárhat körül, mint azt a 77-ik vázlatos rajz mutatja is. Hogy aztán a nem lapított, hanem dongás mellkas, mely azonban mély, szintén nagyobb ürt vehet körül, az a 78-ik vázlatos ábra megtekintése után önként érthető lesz, valamint az is, hogy a felül szélesen meginduló, oldalt meglapuló s lefelé mélyen ereszkedő oldalak kellemesebb és biztosabb ülést biztosítanak a lovas számára.

A mellcsontnak hosszabb vagy rövidebb volta még azért is előnyösen s illetőleg hátrányosan foly be a nyergeslovak mellkasának alakulására, mert ha hosszú, a nyereghevedernek ő adja meg a biztos fekvést, ha pedig rövid, a heveder a mozgékony bordákon lelhet csak helyet s ez nemcsak azért hátrányos, mert ezeken a nyereg fekvése nem elég biztos, hanem azért is, mert éppen e bizonytalan fekvés miatt a heveder erősebb szorítása válik szükségessé, már pedig e fokozott szorítás a bordák szabad működését gátolja s ezáltal a lélegzést is nehezíti.

Hátulovaknál tehát észszerű, ha a mellcsont legalább is a 12-ik bordáig terjed, más hasznosítású lovaknál azonban megelégedhetünk, ha a 7-ik bordáig ér.

A mellüregnek kisebb-nagyobb volta s ezzel az abban foglalt zsigernek tökéletesebb fejlettsége s munkássága egyébiránt még attól is függ, hogy a bordák ott, a hol a lapocska és fülkar által fedve vannak és ott, a hol a szívtág létezik, nagy vagy kicsi ívet alkotnak-e. A szívtág horpadtabb volta székebb mellüregre enged következtetni s a mely futó lóra pl. azt mondják, hogy »nincs szíve«, annál rendszeren ilyen nyomott szívtágat lelünk.

A mellkas terjedelmének a minőségének megítélésénél és a ló munkára való alkalmatosságának megírásánál különben sohase szabad figyelmen kívül hagyni annak azon részét se, melyet magyarul szűgynek mondunk.

Ez a rész a nyak alatt, a két váll, meg felkar között és előtt terül el s szélesebb vagy keskenyebb volta s izmainak mikénti fejlettsége és formálódása szerint meg szokták különböztetni

1. a széles szűgyet (l. a 79. ábrát), mely egy középen futó sekély

barázda által két mérsékelt domborodású félre van osztva s válszögletei csak annyira állnak ki és oldalra, hogy az oldalak legkisebb álló pontjaival körülbelül egy színben fektessenek.

E szűgyalakulással többnyire szabályos, nem tág, nem szűk és oszlopszerű végtag-állás jár együtt, azért, különösen gyors mozgásra hivatott, de a szekeres- vagy hintós-lónál is, a legjobb szűgyminőségnek nevezhető.

2. Megkülönböztetik a szűk- vagy keskenyszűgyet (l. a 80. ábrát), mely az előbbinek ellentéte s nemcsak azért hibás, mert a lélegzési műveletre nem előnyös, hanem azért is, mert a végtagok szűk állásával együtt jár, ez pedig magában véve is azért baj, mert a törzs alátámasztása, különösen mozgás közben, tökéletlen, de e mellett még izomerő-elpcsékolással is kapcsolatos. Ehhez aztán az ily szűgynél az is járul, hogy az ürmöt kevés s e miatt a mellő lábak munkája korlátozottabb. Természetesen emélfogva, hogy az ily szűgyű ló minden munkára alkalmatlanabb s egyedül akkor kevésbé hibás az ily szűgy, ha keskenységét a mélység esetleg pótolja.

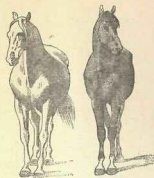
3. Megkülönböztetjük az oroslánszűgyet (l. a 81. ábrát), melynél a válszöglek egymástól nagyon távol állanak, a végtagok tág állásuk s a test alátámasztása ennek folytán nagyfokú.

Ez a szűgyalakulás különösen a nagyon ívelt bordájú, elzsírosodott izmú, nehéz lovaknál fordul elő s minthogy a testtölynek az ily tágan álló lábakra való felváltott átvitele mozgás közben azáltal van meghiúsítva, hogy a test túlságos oldalmozgásokat kénytelen tenni: ezt a szűgyalakulást éppen csak a lassan mozgó, nehéz igáslovaknál szeretjük; könnyű gyors mozgásra hivatottnak ellenben ingadozó és nem eléggé gyors járást létesítő minőségénél fogva alkalmatlanok nem tartjuk.

Megjegyzendő, hogy ha nem is oroslánszűgy, de mindenesetre tág állás a ménlovaknál a fedeztetési idő végén gyakran észlelhető amiatt, hogy hágások alkalmával a két első végtag egymástól folyton kijebb és kijebb feszítetik. Ez a szűgy szélesebbé válásával is kapcsolatos s a már nem fedező csődörnél működéno eltérő képez.

Felémlijük itt, hogy e kétféle szűgyalakulásnál, t. i. a keskeny- és oroslánszűgynél, a fenforgó mozgatási és testalátámasztási nehézségek, a mellő végtagok alsó részleteinek módosuló elhelyezkedése és állása által gyakran igen előnyösen kiegyenlítettnek. Így pl. a keskenyszűgynél a szűk végtagállás gyakran azáltal lesz kedvezőbbé, hogy a végtag a lábtól kezdve *kijebb* az oroslánszűgynél pedig azáltal, hogy *befelé* irányul. Ez utóbbi kiegyenlítődsé nemelykor oly tökéletes, hogy a test igen oldalmozgásra egészen megszűnik s ez esetben az oroslánszűgyű ló még nyereg alatti szolgálataban is alkalmatlan lesz mondható.

A keskeny szűgynél is beálhat ily nagyfokú kiegyenlítődsé, csak-

79. ábra. Szélesűgy.

80. ábra. Keskenyszűgy.

hogy azért a szűk mellkas tágasabbá nem válik s emiatt a keskeny szűgyű ló mindenkor hibásnak kell hogy tartassék.

4. A *kakasszűgyet* (l. a 82. ábrát) szintén külön szűgyalakulásnak lehet mondanunk, mert ennél a mellcsont a lapockák hátrahelyezett volta miatt s nem a hollócsőrnyujtvány kinnállása folytán áll ki élesen s ezenkívül az ily szűgy még nagyobb mértékben izmos is.

5. Meg szokták különböztetni a *sólyomszűgyet* (l. a 83. ábrát), melynél a mellcsont hollócsőrnyujtványa erősebben fejlődött élesen kiáll s ez

81. Oroszlánszűgy.

a kevés szűgyizmok mellett még szembetűnőbbé válik. Ez a szűgyalak a hátrányosabb alakulásuk közé tartozik, különösen azért, mert izomszegénységénél és élességénél fogva a hám vagy iga (kumet) által könnyen feltöretik.

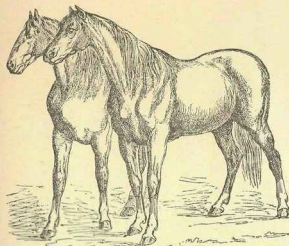
Hogy aztán ez utóbbi alakulás hátrányosabb, mint az előbbi, az könnyen belátható, de nem tagadható az sem, hogy a kakasszűgy is könnyen feltöretik a szerszámok által.

6. A *kecskeszűgy* (l. a 84. ábrát) végre a mellett, hogy keskeny, még horpadt és sekély is s a lapockák az ily szűgyű lónál elől elhelyezettek.

Emiatt nemcsak azért kedvezőtlen, mert a mellkastű kicsi, hanem azért is, mert sovány is lévén, könnyen feltörik s hibás végtagállással gyakran együtt jár.

Megemlítjük, hogy e szűgyformának egy másik változata is ismeretes. Mikor ugyanis a vállak szintén hátul elhelyezettek, de a szűgy maga izmos és erősen kidomborodó, úgy, hogy a vállszög a szűgy-felzínvonalánál tetemesen hátrább áll, akkor azt szokták mondani, hogy a ló túlságosan szegyes. Ez az alakulás azért hiba, mert a hátul elhelyezett lapockák miatt a testtűly túlságosan éri az első vétagokat s azok emiatt hamar leromlanak.

A szűgyen magán többnyire szerszámtörés következtében, olykor pedig gyökérhúzás és bőrdugás folytán daganatok vagy sebhelyek kelet-

82. ábra. Kakasszűgy. 83. ábra. Sólyomszűgy.

keznek, a mellkas oldalrészsein pedig heveder-nyomás vagy sarkantyúverés miatt vannak ilyen elváltozások. E tekintetben is szükséges tehát az egész mellkast tüzetesen megvizsgálni, mert használati lovaknál olykor egyetlen ilyen fájdalmas daganat egy időre teljesen munkakép-telenné teszi az állatot.

A *has* (20. ábra 49) a mellcsont vége, az utolsó álborda, az ágyék és a medencecsontok által határoltattik és erős izmok és a bőr által takart úrt képez, melyben elől az emésztő, hátul pedig az ivarszervek is benn foglaltatnak s mindezek a mellüregtől s az abban levő szervektől a rekeszizom által vannak elkülönítve.

Éppen a hasürben elhelyezett szervek nagyságától és fejlettségétől függ első sorban a has minősége és meklorasága is s csak másodsor-

ban függ attól, hogy a ló mily anyagokkal takarmányoztatik és attól, hogy pl. a kanca hánszór volt vemhes.

A has működésének megítélésénél szolgáljon zsinórmértékül mindekelőt az, hogy lónál nagyon előnyös, ha a hasúri emésztőszervek minél nagyobb mennyiségű takarmány felvételére képesek, mert csak az a ló győzi az erős munkát és az tart ki evés nélkül hosszasan, a mely egyszerre nagymennyiségű tápszert képes hasüregi emésztő szerveibe felvenni és azokban elhelyezni.

Ebből azonban nem az következik, hogy pl. a pókhasú lónak ezen testrésze előnyösebb alakulást, mint pl. a hengeres hasúaké, hanem következik az, hogy a nagyon is kicsi has lehet igen szemrevaló, de nem lehet egyszersmind czélyszerű és pedig épűgy nem, mint a túlságosan nagy, a mely a mellett, hogy csúf, még holt súlyt is képez, mely különösen gyorsmozgásra hivatott lovaknál igazán »súlyosan« esik a mérlegbe.

Szabályosnak mindezeknél fogva az a has nevezhető, a mely a mell-kas minden irányú méretét maga is megtartja s csak hátsó részletén menetelesen karcsúl meg s hosszan és terjedelmesen nyúlik a gáttájba.

Formára, terjedelmére lehet a has:

1. *Karcsú* (l. az 55. ábrát), mely a nagyon intensívvá táplált lovaknál gyakori s az igazi szabályos, vagy *hengeres* hastól (l. az 56. ábrát) csak abban különbözik, hogy izmai és a bőr által feszesebben borított és a haskorcztájón alig észrevehetőleg felhúzódtabb. Ezzel nem téveszthető össze:

2. *A felhúzódtott has* (l. az 57. ábrát), mely már hibás. Ez a hasalakulás többnyire szűk mellkassal együtt fordul elő s ebben az esetben annál inkább hátrányos, mert kevésbé jól fejlett emésztő és más hasúri szervekkel jár. Versenyfutásra idomított lovaknál is előfordult, mint a karcsú hasnak fokozata, de minthogy ez esetben bő mellkas van jelen s a has felhúzódtottsága a nagyon belterjes táplálásnak következménye, hibásnak nem mondható, sőt a futólónál egyenesen előnyösnek nevezhető.

A felhúzódtott has fokozatának mondható:

3. *Az agár-has* (l. a 85. ábrát), mely egészen elvékonyodó s különösen a haskorcztájón nagyon felhúzódtott. Ez a has a hasúri szervek gyenge fejlettségére és beteg állapotára mutat, vagy legalább is annak a jele, hogy a ló nem eléggé étkes, a mi pedig önként érthetőleg nem kis hátrányt képez.

Az előbbieknél határozott ellentéte:

4. *A zsálya- vagy pók-has* (l. a 86. ábrát), mely leginkább terimés és nagymennyiségű takarmány etetése folytán szokott létrejönni s intensívebbül tápláló anyagok etetésére elműlik. Legelőlovaknál, a füvére

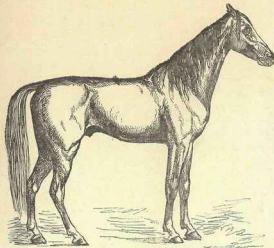
84. ábra. Karcsúszűgű.

folytán is kifejlődik s ezeknél még jó jelnek vétetik azért, mert étkes-ségre mutat.

Egészen más azian:

5. *Az u. u. csüngő-has*, mely a pók-hasból is kifejlődhetik, ha t. i. az extensív takarmányozás a belekre és hasfalakra hosszasan kitágítólag hat. Az ilyen has belterjesebb takarmányozás által se igen tehető karcsúbbá, azért mindenkor hátrányosnak tekinthető, kivéven azt az esetet, a midőn a has leereszkedése vagy csüngése öregebb kanczáknál fordul elő, melyeknél lényegesebb hibának önként érthető ok miatt nem mondhatjuk.

A has vizsgálatánál meg kell az előbb jelzetteken kívül azt is nézni, hogy nincs-e rajta sérv. A has-sérv — a köldöktájón előforduló kivéte-

85. ábra. Agár-has.

lével — többnyire erőművi sértés folytán úgy jön létre, hogy a hasfal izma megreped s a repedésen át a bőr alá egy bélkacs todul. A köldöksérv többnyire csikóknál fordul elő s okzerű kezeléssel majd mindig biztosan gyógyítható, ellenben az erőművi úton keletkezett sérvnek többnyire gyógyíthatatlanok s a ló értékéből sokat levonnak.

A hason nagyobb téztás tapintatú daganatok is előfordulhatnak s többnyire belső megbetegedések külső jeleit képezik.

A *lágycék*, másnéven *horpasz* (20. ábra) az ágyék alatt és a has fölött, meg az utolsó álborda és csípőszöglet között elterülő azon rész, mely a czombok között a has szeméremtájával érintkezik és koplál, meg beteges emésztőszervű lovaknál mint *éhgödör* jól szembevetünik.

Eppen mivel a gödört képező lágycék az emésztő szervek bántalmára

is mutathat, mivel továbbá azt is jelzi, hogy a ló nincs jóllakva, talán éppen a miatt, mert rossz étük; s még továbbá, mivel a nagyon szembe-tűnő lágyék többnyire hosszú és keskeny ágyékkal jár együtt, sőt hátrafelé talán nem eléggé ívelt álbordákkal is kapcsolatos: általában szeret-jük, ha a horpasz nem látszik, vagy alig tűnik szembe; más szóval nem vagyunk barátja a mélyen horpadt lágyéknak s azt a lovat, a melynek éhgyomra nagy, szakadtnak mondjuk, mert a test hátsó és mellő része között az összeköttetés csakugyan megszakítottnak tűnik fel s ez lényeges hiba az előbb említettekén kívül azért is, mert a test áthidalása gyenge.

Egyébiránt, mint azt már az ágyék tárgyalásánál említettük, a csípő-nek az álbordától távolra irányadónak nem vehető a lágyék nagyságának megítélésénél se, mert gyakori az eset, hogy a csípő az utolsó álbordától távol áll, de azért az ágyék s az alatta fekvő lágyék még se hosszú és megfordítva.

Ezen a testrészen különben éppúgy

86. ábra. Pók-has.

előfordulhatnak a sérvek, mint a tulajdonképeni hason s különösen az u. n. lágyéksérv nem is nagyon ritka a lovaknál. Ezekre tehát szükséges a figyelmünket kiterjeszteni. Közelebbi méltatást érdemel ezen kívül a lágyék mozgása, mely nyugodt állapotban alig tűnik fel, megerőltető munka közben azonban meglehetősen nagy, de egészséges lónál csakhamar megszűnik, mihelyt a munka félbeszakad.

Különben extensívvá táplált lovak lágyéka a kitöltött emésztőszervek nyomása miatt élénkebb mozgású, ez azonban nem tévesz

tendő össze a kóros lágyékmozgással, mely légzőszervi bántalmakban, különösen pedig fulladozásban szenvedő lovaknál nagyon szembetűnő szokott lenni, oly annyira, hogy az álbordáknak a hasfallal való összeközdási helyén valóságos barázda, az u. n. *kehbarázda* keletkezik a gyorsabb ki- és belélegzés alkalmával.

Ez utóbbi mutatkozása esetén saját érdekünkben teszünk, ha a vásárolt lovat idejekorán, de mindenesetre 15 nap keretén belül szakértő állatorvossal megvizsgáltatjuk.

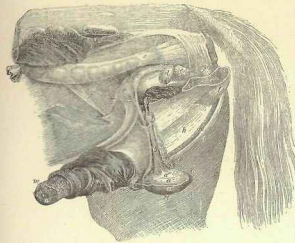
A lágyék, has és térd összejeveteli helyén a bőrkettőződés folytán keletkező *haskorcz*-ról kevés mondanivalónk van. A tésztás tapintatú, vastag *haskorcz* a test nagyobb kövérségére enged következtetni, ez azonban az egész test tápláltsági fokából még biztosabban megítélhető s lónál távolról se oly fontos, mint pl. szarvasmarhánál.

A nemzőszervek részben a medencezörfben, de részben a hason és gáttáján lévén elhelyezve, bennünket itt még közelről érdekelnek.

A ló testének tisztán külső leírásával foglalkozók többnyire nagyon mostohán bánnak el e testrészek ismertetésével; mi azonban, a

kik feladatunkká tettük a lótenyésztésnek beható megbeszélését is, nem sikkamoltunk el a tenyésztési szempontból igazán fontos nemző részek felett néhány általánosan odavetett szóval, azért itt e szerveknek éppúgy külső, mint belső részeit lehető terjedelmesen a következőkben ismer-tetjük:

A nemzőszervek feladata a fajfentartás lévén, első sorban azon csira képzésére hivatottak, melyből az új állat (a magzat) fejlődik s második sorban a nemzőszervekkel kapcsolatos csacs arra, hogy alkalmas szervi anyagot (tej) szolgáltatasson, mely a méhben kifejlődött és világra jött magzatnak első táplálékát képezzé.

87. ábra. Himlő ivarszervei.

A ló nemnél, mint ismeretes, a nemzőszervek két állapotban vannak elhelyezve: a himállatban készűl t. i. az ondó, a nőstényben pedig a pete, minél fogva him és női nemzőszerveket szükséges megkülönböztetnünk.

A him nemzőszerveihez tartoznak a *herék* (20. ábra 59) és *him-vesesek*, minden járulékos részekkel; a női nemzőrészeket pedig a *petefészek* és a *méh* képezik s ezekhez járulnak a többi részek, mint: a méhhüvely, csacs stb. A herék *ondók*, másként mondva *magot* képező mirigyes szervek, melyek megelémedett lónál a két czomb között a hason vannak elhelyezve. (L. a 87. ábrát.)

A *here* (87. és 88. ábra) gomolyagba tekeredett, csövekből (az u. n. ondócsövecsövekből) álló tojásdad alakú szerv s a pete megtermékenyítésére szolgáló, mozgó ondószálcsákát termeli. Járulékos része először is a mellékhere (88. ábra b—d), melyet egy szalag (88. ábra c) köt

hozza. A mellékhere feje (88. ábra b') az igazi here csőveinek gyűlöpontja; ezek ugyanis itt 15 gomolyagba szedődve, végre egy csővé lesznek, mely cső aztán feljebb az ondóvezetéké (88. ábra c) válik. Ez utóbbi az ondószínórral (88. ábra d) együtt, melyen a here függ, a hasüregbe lép (l. a 87. ábrát c—e-nél), majd a medenczeüregbe hág s a húgyhólyag (87. ábra r) fölött elhaladva, az ondóhólyagcsába (87. ábra d) beleszájadjik s ezzel közösen a húgycsőben (89. ábra k) ér véget.

Maga az ondószínór még a here véredényeit (88. ábra f), idegeit és a here egyik izmát zárja savós-rostos hüvelybe.

Az ondóhólyagcsák (89. ábra b) szintén mirigyes szervek s váladékuk az ondóval keveredve (88. ábra k-nél) a húgycsőbe ömlesztetik. Ugyanide ömlik (89. ábra d-nél) a dűlmirigyek (89. ábra e) és (89. ábra f-nél) a Cowper-féle mirigyek (89. ábra e) váladéka, továbbá a húgyhólyagból (89. ábra i) a húgy.

88. ábra. Here.

A himvessző vagy mony az ülsőcsont-tájón (87. ábra l) veszi eredetét s a gát-tájón és czombok között s herék felett, a bőr alatt végig haladva, a vaszorában, másként mony-borékban (87. ábra g) ér véget. Merevedésre alkalmas teste (87. ábra h és 89. ábra l) üreges s ez üregeknek viszeres vérral való megtelése folytán mered fel a himtag, mi a párzás sikeres voltára szükséges is. A himvessző duzzadtabb vége a makk (87. ábra m) s ennek hegyén szájadzik ki a húgycső (87. ábra n és m), melyen keresztül közösülésnél az ondó a méhbe fecskendeztetik.

A petefészkek (90. ábra l és m 91. ábra k) a hasüregben az ágyéktájón fekszenek s a széles méhszalagokkal (90. ábra t—t') vannak felfüggesztve. Feladatuk petét termelni, melyet az ondó termékenyít meg a méhben, mikor vele érintkezésbe jut.

A petefészkekből a pete egy-egy hólyagcsa, az u. n. Graaf-féle tüszű felpattanása folytán jut a petevezetékbe (90. ábra k és 91. ábra i) s úgy tovább a méh szarván (91. ábra h) keresztül a méhbe. (90. ábra h és 91. ábra g—g')

A méh (melyet egészben és felnyitva a 91. ábra mutat) egy rugalmas, igen erős falú és nyálkahártyával kibélelt zsákot képez s testéből a már említett szarvak folytatást képeznek.

Üres állapotban apró ránczokba van szedődve és nagyrészen a húgyhólyag és végbél között terül el s kívül savós-hártyával van bevonva.

A termékenyített pete befogadására és továbbfejlesztésére, hordására, majd kiürítésére hivatott.

A méhnek éppen itt említett részén kívül meg lehet még különböztetni nyakát (91. ábra g), mely a hüvelybe (l. 90. ábra g és 91. ábra d) nyúlik. A hüvelybe szájadzik még a húgyhólyagnak (91. ábra e) nyílása is (91. ábra e'), mely fölött egy billentyű (91. ábra f) van.

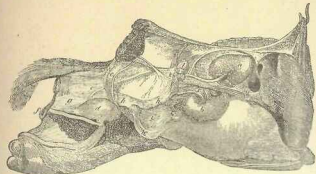
89. Himvessző.

A méhűvel hátrafelé a végbél alatt a szeméremajkakba (90. ábra f és 91. ábra a—a') folytatódik s ezen ajkak alsó szögletében van elhelyezve a csikló. (91. ábra b.)

A csec vagy tőgy a czombok között a hason fekszik s kanczánál 2 bimbója van. Fürtös mirigy, mely tejelválasztásra van hivatva s közepén egy hártya által két részre van osztva. A bimbók nyílása záróizmossal bír s a tejmedenczébe, ez pedig a tejvezetékbe folytatódik, emezek pedig a mirigyszemcsékkel állnak összefüggésben.

Ezen szemcsékben a fogamzás után élénk sejtszaporodás és elzsírosodás szokott beállni s a vérből odaáramló anyagokkal együtt az ekként szétesett sejtek képezik a tulajdonképeni tejet, mely a magzat első táplálékát képezi.

Az ezekben bonczani és élettani alapon röviden ismertetett nemzőszervek közül azok, melyek kívül fekszenek, külemtani szempontból

90. ábra. Nőstény ivarszervei.

éppúgy, mint tenyésztési szempontból, még különös méltatást érdemelnek, miként azt a következőkben adjuk.

A csődör heréi akkor mondhatók szabályosaknak, ha a testhez képest nem túlnagyok s nem túlságosan lógók. Az egészséges ép here ondószínórára pedig feszes. A megvastagodott ondószínór kóros kitágulás vagy sérv következtében létesül s a használati hibák közé tartozik éppúgy, mint a herezacskósér és herevízkór.

Gyakorta találunk csődöröket, melyeknek csak egy heréjük van. A tapasztalásból ítélve, e félheréjű ménnek olyanok, a melyeknek egyik heréjük a hasüregen visszamaradt (hererejtők) vagy olyanok, melyek egyik heréjüktől megfosztattak (vert heréjűek). Mondanunk se kell, hogy tenyészállatnál előnyösebb, ha mind a két here a tokzacskóban kúnn van és ép s egészséges.

A vaszora (20. ábra 60) vagyis az a bőrtasak, mely a himvesszőt körülveszi és védi, akkor szabályos, ha nem túlságosan bő, hanem azért belőle a himvessző — különösen a húgyozás és fedezés alkalmával — könnyen kiülthető. A szűk, vagy a fagygyúváladékkal és

piszokkal telt vaszorából a hímvessző nem lévén könnyen kiölthető, tasakba hugyozás léteül.

Németesen ezt nadrágba hugyozásnak mondják, s azért hátrányos, mert a vaszora belső hártájára emiatt rendszeren feledződik, kisebesedik s bűzös váladék-folyás indul meg belőle.

A túlságosan tág vaszora, ha kisebb hiba is az előbbinél, de elég kellemetlen, mert különösen hátulovagnál ügetés közben csunya kitykity hangok keletkezésére nyújt alkalmat, a mi pedig pl. dávalonál, de minden luxusalónál is, a lehető legalkalmasabb minden illúsió lerontására.

A kupeczek kellőképen mérlegelni tudják ezt a hátrányt, s eladásra felállított kotyogó lovak hímvesszőit rongyokkal, csapával csavarják körül, hogy ezzel a mozgás közben keletkező kellemetlen hangok létezésének az eladás idejére útját vágják.

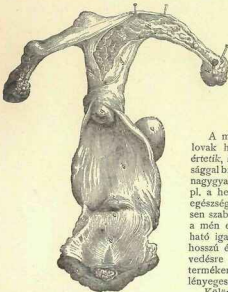
A mi végre a hím és herélt lovak hímvesszőjét illeti, önként értetik, hogy a mily kevés fontossággal bír az az utóbbiaknál, éppoly nagyval bír az előbbieknél s míg pl. a herélt ló ezen testrésze ha egészséges és kiölthető, hát teljesen szabályosnak mondható, addig a mén e része csak akkor mondható igazán megfelelőnek, ha elég hosszú és egyenes is és ha merevedésre képes, minthogy a megtermékenyítésnél e tulajdonságai lényegesen közreműködnek.

Különben, ha bár ritkán, de előfordul, hogy a herélt lovak hímvesszője visszahúzhatatlanná és szakadatlanul kiűző. Ha luxusalónál

fordul ez elő, kupeczek által megcsontkíttatik. Ma azonban nem vétezik valami nagyon szeméremértőnek, s azért e műtétre sor ritkán kerül.

Ménéknél a hímvesszőn netán előforduló hólyagcsás kiütések, húgycsőfolyások, festsenydágok s vaszoraduzzanatok mindég gyanús szemmel tekintendők.

Herélt lovaknál, egyik vagy legtöbbször mindkét here ki van véve. Maga a műtét *sofőképpen, de mindig azért hajtatik végre, hogy a ló kezeesebbé, biztonságban használhatóbbá legyen.* Ennek az operatiónak elég gyakran hátrányos következményei is szoktak lenni, azért figyeljük meg lóvársárlások alkalmával, hogy a herélt tökéletesen hajtott-e

91. ábra. Mh. (Uterus.)

végre s nem maradtak-e annak kellemetlen vagy éppen hátrányos következményei, pl. ondószindr megkeményedés vagy sipoly stb.

A csőcsnek külső tenyésztési szempontból való vizsgálatánál főfigyelem fordítandó annak egészségi állapotára és ép voltára.

A tenyészkanca csőcsétől megkívánjuk nevezetesen, hogy az elég nagy és egészséges mirigyes tapintatú legyen, bimbói pedig épek és nyitottak, vagyis lyukkal ellátottak legyenek. A kicsi, göcsös s talán elzárult csőcs rossz tejprodukáló szokott lenni s ily kanca mellett a tenyésztőnek a csikó felnevelésével meg szokott gyűlni a baja.

A külső női nemzőszervek vizsgálatánál még a szeméremajkak, vagyis a péra és ennek, meg a méhüvely látható részének nyákhártyája az, a mi figyelmet érdemel. Ezen részek ép és egészséges volta kívánatos; még pedig egészséges a péra, ha az — különösen fiatal kanczáknál — jól zárva van s a sárlás és szülés utáni idő és hugyozás kivételével belőle máskor semmiféle folyadék nem szivárog vagy nem csapeg, ha nyákhártyája sima, mérsékelt nedves és rózsapiros. Gyanús szemmel kell nézni az oly pérát és hüvelyt, melynek nyákhártyáján hólyagcsás kiütések vannak.

Felelmitük még, hogy nálunk nem annyira, mint külföldön, ott is inkább a primitívebb lótenyésztési viszonyokkal bíró vidékeken, szokásban van olyankor, mikor a fiatal, még nem hágatandó kanczákat ménesikokkal együtt legetetik, a péra ajkait azokon keresztülhúzott sodronygyűrűvel elzárni, vagyis mint mondják, arra lakatot tenni, hogy a közösülést lehetetlenítsék. Ennek a gyűrűzésnek ritkán ugyan, de aztán nagyon is maradandó nyoma szokott lenni, mikor pl. a gyűrű dörzsölődés közben valamibe megakad s a szeméremajkait kiharítja.

A végbél (20. ábra 61.) végre azon okoknál fogva érdemel figyelmet, a melyeket részint az egészség és betegség jeleinek, részint a faroknak a tárgyalásánál már elmondottunk; itt azonban kiegészítéssel még felelmitük, hogy kanczáknál nehéz szülés következtében a méhüvely és végbél közötti gát néha megreped s ritkán forr össze, vagyis kloaka marad vissza, a mi rút, de anyafálatnál hátrányos is.

C) A végtagok vagy lábak és azok egyes részei.

Jeleztük annak idején, hogy a lábakat mi is azon részeknek tartjuk, a melyek a ló testűráján nemcsak hordják, s azt nemcsak támasztják, hanem mozgatják, vagyis jobban mondva viszik, továbbbítják is. Különösen áll ez a véleményünk a hátsó lábakra nézve, melyek nemcsak támasztók és továbbbító, hanem még irányítók is. Más szóval a hátsó végtagok határozottan több, nagyobb munkát végeznek, mint a mellsők s hogy erre képesek, hatalmas izmaikon, inaikon, szalagaikon s izületeiken kívül azon csontos összeköttetéseknek köszönhető, mely a csípőizületben létezik s melyhez hasonló a mellső végtagoknak (melyek csak kötőszövettel és izmokkal vannak a törzshez függőszte) nincsen.

Ez az utóbbi berendezés egyébiránt a mily tökéletesnek látszik első pillanatban, éppoly célzerűsnek bizonyul közelebbi vizsgálatnál. A hátsó végtagok által tovább lökött test ugyanis a mellső végtagokra esve, igen erős megrázkódtatásoknak volna kitéve, ha közte és a láb

között az összeköttetés csontos volna s ezen megárlókódítások bizonyára a mellső végtagok sokkal gyorsabban bekövetkező végleges megromlását okoznák.

Ezen rázkódások egyébiránt nagy mértékben mérséklődnek elől és hátul a különféle szögletek alatt egyenlő izületeknél is, de sehol se oly nagy mértékben, mint ott, hol a törzs a két első láb közé a rugalmas izom és kötőszövet, meg inakból álló készülékkel felfüggesztve van.

A végtagoknak aztán éppógy támasztó és terhet viselő, mint továbbító erejük, nagy mértékben és igen kedvezően istápolatnak mindazon izület által, mely rajtuk megalkotva van. S ezeknek milyen szög alatt való létesülése, alakta és elhelyeződése, mind döntő befolyást gyakorol azon munka nagyságára és tökéletességére, melyet a lábak állásközben vagy mozgásban végeznek.

Mert hogy ez a munka nem tisztán és kizárólag a végtagokból indul ki, hanem azok indítását az egész szervezettől is kapnak, az magától értetlik; hanem az is bizonyos, hogy a nyert indítás, vagy mondjuk az általános hajtóerő egyesülve a helyierővel, igazán nagy teteményre csak akkor képes, ha czélszerűen szerkesztett lábrészekre — hogy úgy mondjuk kerekekre — lel; mert valamint a holt gépénél gyakran egy csavar hiánya, egy kitért kerékfog, egy megkopott dugattyú az egész gépezet haszontalanságát idézheti elő, úgy vonhatja maga után a ló élő gépezete ezen kerekének hiányos, czélszerűtlen vagy éppen rossz volta az egész gépezetnek kevésbé hasznos voltát vagy éppen haszontalanságát, a mint azt már volt alkalmunk jelezni.

Hogy aztán a legtrókéletebbben alkotott lábak, kerekék se érnek semmit, vagy csak keveset érnek megfelelő hajtóerő, gőz nélkül, az ismét bizonyos.

Am mi előre bocsátottuk a fejnek s törzsnek ezen — hogy már így mondjuk — villamateriának és gőzalkóknak s fűtőkészüléknek, részeit boncz- és élettani, részeit kültani alapon vett czélszerű és jó minőségű, berendezését, alakulását, különféle formáját stb. hasonló alapon tehát ráterhetünk már most a testet tovább vivő ezen részek t. i. a lábak még közelebbi és részletes tárgyalására.

I. A mellső végtagok.

Mondandóink könnyebb érthetése kedvéért bemutatjuk itt tájékoztatóbb rajzban is (l. a 92. ábrát) mindenekelőtt az éppen megbeszélendő mellső végtagok egyikének csontvázát.

A mint a rajzon látni lehet, legfelső részét a váll- vagy lapoczkacsont *A*) képezi, melynek meg lehet különböztetni felül a porczát *a*), közepén a tövisét *(1)*, alsó végén pedig az izduorát *(2)* és az izgödret *(3)*, melybe a felkarsont *(B)*, ifjeje *a*) belezselül.

A felkarsontnak csiganyujtványait *(5)*, forgatóját *(6)*, melyhez a forgató izmok tapadnak és csigát *(7)*.

A felkarsont alatt van a könyökcsonk *(C)*, mely hátul az alkarral *(D)* áll összeköttetésben; a könyökcsonknak megkülönböztetjük a búbját *(8)*, az alkarnak izgödreit *(9)*, felső *(10)* és alsó *(11)* ifjeit. Az alkarcsont alatt terül el a lábtő *(E)*, mely a következő apró csontokból áll: a

koczkacsont *(12)*, a csövekcsonk *(13)*, a sokszögű esont *(14)*, a kúpcsonk *(15)*, a sajkcsonk *(16)*, a félholdcsont, mely ezen a rajzon nem látszik, a horgacsont *(18)* s a borsócsont, mely itt szintén nem volt feltüntetve.

(F) a szárcsont, *(19)* az egyik kapocscsont, *(20)* ennek gombja s *(22)* az egyik egyenítő csont, *(G)* a csüd-, *(H)* a pártá- és *(J)* a patacsont, *(23)* a nyír-csont s *(24)* a patacsont falának a vályuja.

Mindezen csontok részint hatalmas izmokkal és inakkal vannak borítva és összekötve, részeit ilyenekkel a törzshez vannak fűzve, maguk között pedig különféle szögletben izületeket képeznek. Így nevezetesen a váll és felkar a vállizület, a felkar és alkar a könyökizület, az alkar és szár, meg a térd apró csontjai a lábtő vagy mellső térdizület, a szár és csüd a bokazület, a csüd és pártá a pártazület, a pártá és pata pedig a pataizület.

Ezek közül a vállizület szabad, forgó izület, mely minden irányban való mozgást megenged s az azt alkotó két csont rendszeren 90—100 fokú vagy 100—110 fokú szögletet alkotva koczkodik össze.

A könyökizület tökéletes csuklóizület képez, vagyis az alkar csak előre és hátra hajlítható. Az itt létesülő szöglet rendszeren 135—140, vagy 140—150 fokú.

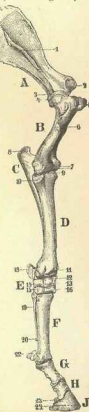
A lábtőben is csuklóizület van, mely azonban csekély oldalmozgásokra is képes. Itt a végtag rendszeren függőleges.

A bokazület is ilyen, csak hogy itt a szár- és csüdcsonk 140 fokú szöglet alatt koczkodik össze.

A pártá- és pataizület is csukló, csak hogy szöglet itt sem középdik.

Lássuk most mindezen részeket kültani és erőműtani alapon.

A váll vagy lapoczka *(20. ábra 30)* alatt közönségesen azon mellső végtagrészt szokták érteni, mely a marnál kezdődik és a könyöknél végződik. Mi azonban az előre bocsátott bonczani adatok méltatásával, de kültani szempontból is, vállnak azt részét nevezzük, melynek a lapoczkacsont vet, meg a szilárd alapját. Ez a rész tehát a martól csak a váll szögletéig *(20. ábra 29)* terjed s izmok és kötőszövet segítségével van a bordákra és marcsgolyákra ráörösztve. Ez összeköttetésnél fogva a váll mindenek fölött előre és fel s hátra és lefelé irányuló ingaszerű mozgásokra képes, de ezenkívül egészen előre- és hátra- és fel- meg lefelé is kitéréseket tehet. — Eppen midőn ezen többrendbeli mozgásokra nagymértékben képes a lapoczka, szokott az »szabad«-nak, s midőn mind erre csak kisebb mértékben képes, »kötött«-nek nevezeteni.

92. ábra.

A lapoczka kötött vagy szabad volta, önként érthetőleg, csak mozgás közben ítélhető meg. A szabad lapoczka a végtag alsó részleteinek megemeléskor felső felével hátra, alsó felével pedig előre kimozdul s a lábvég levetésekor előbbi helyzetét ismét elfoglalja. Minél korlátoltabb ez a kimozdulás, a lapoczka annál kötöttebbnek mondható. Önként érthető másfelől, hogy a nagyon is korlátlanul kimozduló s különösen felfelé is könnyen elcsuszamló váll gyengébben van a bordákhöz oda kötve s az ilyet »laza« válnak mondják.

A nyugalomban levő ló lapoczkáját hosszúság, dülttség, szélesség, izmolttság és szögletalkotás tekintetében kell vizsgálnunk s erre nézve a következő megjegyzéseink vannak.

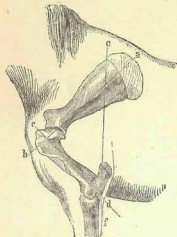
A szögletalkotás kivételével (mely a lapoczka dültségétől és a felkar fekvési irányától függ) a többi tulajdonságot első sorban a mellkas alakulása határozza meg. Csak mély szűgy és hosszú s magas mar esetén lehet a lapoczka hosszú és kellőképen dült; csak hosszú oldalak esetén széles, csak általában jól fejlett izomrendszer mellett izmos.

A szögletalkotásra csak közvetve folynak be e viszonyok azt közvetlenül a vállszögletben összeközdő két csont fekvési iránya határozza meg, úgy, hogy ha mind e viszony kedvezően közrejátszik, a vállizület a már jelzett 90 vagy 100 foknyi szögletet alkotja, (l. a 93. ábra a) b) és c) d) vonalait) vagyis a lapoczka a függőlegeshez (e f) 45 fokban hajlik.

Mikor azonban a lapoczkát ilyen és ezekhez hasonló kíváncsnak szerint bíráljuk, nem szabad felednünk, hogy milyen használatra van dolgunk. A míg pl. az előbb jelzett szöglet alatt fekvő lapoczka — ha mellé hosszú, széles és izmos is, — egy gyors mozgásra hivatott könnyű nyerges lónál az eddig említett s alább még említendő okoknál fogva előnyös, addig a lassú mozgásra hivatott nehéz lónál, ha nem is hátrányos, de nem elkerülhetetlenül szükséges.

Am lássuk.

A lapoczkát, mint jeleztük, úgy kell képelnünk, mint egy kétkarú emeltyűt, melynek forgási vagy támpontja körülbelül a csont közepére esik. Ha most a lapoczka a függőlegeshez 45 fokra dőlten áll, (93. ábra a) b) c) f) akkor nemcsak előre, hanem felfelé is s nemcsak hátra, hanem felfelé is egyenlő nagy mozgásokra, kitérésekre képes; holott hogyha ez a szöglet hegyesebb, vagyis a váll túlágosan dült, akkor a vállszög inkább csak fel- és kevésbé előfelé, ha pedig a szöglet tompább vagy a váll meredekebb, akkor a vállszöglet ellenkezőleg

93. Váll és vállkar szöglete.

inkább előfelé s kevésbé felfelé mozgattatik, e két utóbbi eset pedig, hogy a kevésbé magas, gyors és kiadó végtag mozgással azonos, az önként érthető, vagyis nyilvánvaló, hogy a kellőképen dült és hosszú lapoczka az, a mely a végtagoknak nemcsak tetszetős, hanem kiadó és gyors mozgását s a test súlyának legtekélyesebb, legrugalmasabb alátámasztását s hordását eszközöli.

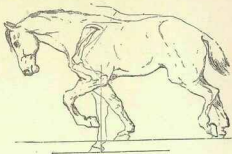
Azt mondtuk az imént ismételtel is, hogy a kellőképen dült és hosszú lapoczka. Igen, a dülttség mellett a hosszúság is dönt a végtag kiadó mozgása tekintetében, mert minél hosszabb a lapoczkának már jelzett alsó emeltyű kara, annál nagyobb kitéréseket, mozgásokat tehet előre és felfelé; ezen nagyobb mozgásokkal pedig az emelt és előre vitt végtag terelése is nagyobb.

Hogy aztán a test súlyának rugalmasabb és tökéletesebb alátámasztása és hordása tekintetéből is előnyösebb a hosszú lapoczka, az könnyen belátható, ha meggondoljuk, hogy a nagyobb téren több izommal és kötőszövettel a lapoczkák közé függesztett test ama rázkódásoktól, melyek a végtagokról jönnek, jobban kímélve van s eszerint a test teherviselése tartósabb, biztosabb.

A sok, erősen fejlett, határolt izommal borított váll aztán, mely úgy a marba, mint az oldalakba és nyakba alig észrevehetőleg megyen át, a mellső végtagok hordozó és mozgató képességének emeléséhez csak hozzájárul, azért az ilyen u. n. izmos, száraz lapoczkát (55. ábra) a könnyű lónál keressük és szeretjük s hátrányosnak mondjuk ennél az elburkolt vagy zsíros, terhelt vállat (81. ábra), melyet nehéz lovaknál mégis csak megbocsáthatónak tartunk éppúgy, mint az aránylag rövidebb és meredekebb vállat.

Lássuk ez utóbbinak is az okát.

A nehéz igavonó ló burkoltabb és kevésbé dült váll mindenek előtt biztosabb fekhelyet nyújt az iga (kumet) és hájt számára; emellett a test mellső részének súlyát is fokozza, a mi pedig a tehernek helyből való kimozdításánál és lassú tovább vonzásánál éppen nem hátrány. Az ilyen ló meredekebb váll a végtagnak magasra való emelését és messze kitevészt meg lehetően gátolja ugyan, de a kapaszkodásnál való erő kifejtésre hátrányos befolyással nem igen van, mert erősebb húzás alkalmával az ígáló, midőn a szerszámba beledől, normális szög alatt álló vállat is meredekebb állásba helyezi (l. a 94. ábra), ennél fogva hát, ha már az természet szerint is meredekebben áll s talán szintén kevésbé dült helyzetű felkar és kissé hajlottabb

94. Házi ló vállszöglete.

csüd által támogatják, határozottan előnyösnek kell tartanunk nem ugyan egy gazdasági igaslónál, melytől mégis gyorsabb és kiadóbb lépést követelünk, hanem egy nehéz, lassan mozgó igaslónál, melynél nem a gyorsaság, hanem a nagy tehervontási képesség dönt.

Ebből aztán önként érthető, hogy előny a dült, izmos és hosszú váll minden lónál; de hiába, a nehezebb lovak egyesének kivételével ezt ezeknél különben sem találjuk fel s a mint láttuk, bizonyos körülmények között a rövidebb és meredekebb, de különben izmos vállal tényleg meg is lehetünk elégedve, mert az ily vállú ló nagyobb testűlyval s több erővel képes a szerszámba belédúlni.

Mindenesetre hibásnak kell azonban igaslónál is az oly vállat tartanunk, mely zsírral, kötőszóval túlságosan burkolva van, mert habár ez a hámbadülkör súlyt képvisel, mégis a váll szabad mozgása elé akadályt gördít. Az ilyen vállat *tülszerűnek* szokták nevezni.

Az izmos, száraz, terhelt és tülszerűt zsíros lapoczkán kívül meg szokták még különböztetni a *sovány* (33. ábra) és a *kopár* vállat.

Mindkét kifejezés a gyengébben fejlett izmokkal bíró lapoczkára alkalmaztatik s a kopár kifejezés az olyan nagyon izom-szegény vállra vonatkozik, melynél a lapoczkacsont a bőr alól — mintha izom se volna rajta — azonnal teljes körvonalaiban túlságosan szembe tűnik.

Hogy az ilyen váll gyenge s hogy a szerszám is rossz felhelyet lei rajta, az önként érthető; szerencse még, hogy leggyakrabban csak vén, lecsigázott, beteg és rosszul táplált lovaknál fordul elő.

A lapoczka egyébiránt helyzetét tekintve is, lehet a rendestől eltérő.

Rendes helyzetűnek akkor mondjuk, mikor a vállszöglet a szügy mellől felszínével egy síkban fekszik (55. ábra); *elől elhelyezettnek* akkor, ha a vállszög előbb; *hátra elhelyezettnek* pedig akkor, ha hátrább fekszik. (84. és 82. ábra.)

Ezen elhelyeződések gyakran a szügy alakulástól is függnek, de attól függetlenül is fenforoghatnak; igaslóvalnál a hátra helyezett váll kisebb hibának mondható, mint az elől elhelyezett; nyerges lovaknál azonban egyiknek se vagyunk barátai, mert a súlymegoszlás és a szabad, kiadó mozgás mindkét esetben hátrányosan befolyásoltatik általuk.

Francia, angol és német írók megkülönböztetik még az u. n. *hideg vállat*, az a megnevezés nem a váll formájára vagy alakjára, hanem működésére vonatkozik.

Az induláskor feszesen, kötötten mozgó vállra mondják, hogy hideg, mely munka közben aztán mintegy »belé melegedve«, szabadabb mozgásúvá lesz. Leginkább túlságosan megerőltetett és öreg lovaknál találkoznak ilyen lapoczkával.

Végre meg lehet különböztetni olyan lapoczkákat, melyek *egymáshoz közel* és olyanokat, melyek *egymástól távol* állanak.

Ez, mint önként érthető, nem annyira a lapoczkáknak maguknak a helyzetétől és fekvésétől, mint inkább a mellkasnak szűkebb vagy bővebb voltától függ (84. és 81. ábra). Hogy mi lehet az ily lapoczkának a hátránya, azt már a kecske- és oroszlántügy tárgyalásánál jeleztük, de még ráterünk, mikor a különféle mozgásnemekről szó lesz.

Végül felemlítjük, hogy a lapoczkák különféle kóros bántalmaknak képezhetik fészéket. Legközönségesebbek rajta a különféle feltörések, daganatok és sipolyok, melyek gyakran a marból indulnak ki. Ezeknek kívül heghelyek lehetnek a lapoczkán, melyek az u. n. szalaghúzásnak képezik nyomait. Ilyen operationak rendesen a váll-bénaságban szenvedő lovakat vetik alá, azért a lapoczka heghelyeit gyanus szemmel kell nézni.

Egyébiránt a váll-bénaság oly bántalom, a mely nem könnyen ismerhető fel s gyakori az eset, hogy nem szakértők váll-bénaság elleni kezelés közben veszik észre, hogy a sánta ló patájában s nem a váll-izületében van a baj.

A váll-bénaságra mutató tünetek abban állnak, hogy a ló beteg lábát nem rakja olyan előre a mozgás közben, mint egészséges lábát, patáját maga után húzza és botlik, körben mozgatva pedig, jobban sántít hibás végtagjára, ha nem red, hanem egészséges lábára forgatjuk, különösen ha nem sima, hanem mély és egyenetlen talajon mozgatjuk.

A vállszög (20. ábra 29) ott létezik, a hol a lapoczka a fülkarral egyesül. A szöglet, mely e helyen képződik (ha a lapoczka a függőlegeshez a már jelzett 45 fokban hajlik), akkor legelőnyösebb, ha 90 fokot képez (1. 23. ábra a-b és c-d vonalát), vagyis ha a felkar a föld vízszintes vonalához 45 fokban hajlik. Ez a szögletes nemcsak azért előnyös, mert a felkar ez esetben a váll rugalmasságának emeléséhez tetemesen hozzájárul, hanem azért is, mert a könyökizület s így az egész alsó végtagrészek az ingamozgás irányában történő előbbvittele és emelése tökéletesebb, vagyis a lépés tértőlőbb lehet.

Megkívánjuk még azt is, hogy a vállszögletek túlmagaszan vagy túlalacsonyban ne álljanak. Ha a vállszögleteknek keresztül vont vízszintes vonal a már legmagasabb pontjától, a szügy alsó felületéig vont függőleges vonalat éppen felerészénél szegi, a vállszögletek túlmagaszan állónak s e szerint hibásoknak kell mondanunk és megfordítva is, úgy, hogy szabályosnak tarthatjuk a vállszög magasságát akkor, ha a jelzett vízszintes vonal a függőleget akként metszi, hogy nemesebb keleti lovaknál az alsó részlet úgy aránylik a felsőhöz, mint 5 a 7-hez, közönséges nyugati lovaknál pedig mint 5 a 6-hoz.

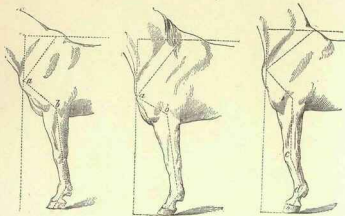
Különben szükséges, hogy a két vállszög egy magasságban álljon, laposan és egyformán elgömbölyödő legyen, vagyis túlélesen ki ne álljon, ezenkívül különösen nyerges lovaknál, hogy se túlközelben, se túltaávolban ne álljon egymástól azon okoknál fogva, melyeket az oroszlántügy és kecskeszügy tárgyalásánál felhoztunk s melyeket a mozgásnemek tárgyalásánál még ki fogunk bővíteni.

E testrészen a feltörések és daganatok igen gyakoriak és különösen hámos lovaknál azért hátrányosak, mert hosszabb időre is szolgáltatékeltlenül teszik az állatot.

A felkar (20. ábra 31) az a végtagrészt, melynek a felkarcsont (20. ábra 14) veti meg a szilárd alapját s a vállszögtől a könyökig terjed. Fekvési irányára nézve már megjegyeztük, hogy nagyon előnyös, ha a lapoczkával 90 fokú szöget alkot, vagyis ha körülötté egy négyyszöget képzelünk, annak átlóját (diagonálisát) képezi. — Itt még arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a felkar egykarú emeltyűnek tekinthető, melynek

fig pontja majd a könyök, majd a vállüzletben van a szerint, a mint a mozgás felőlről le, vagy alulról felfelé terjed tovább, vagy hajtatik végre.

Jóllehet, némelyek (*Wrangel*) nem tartják czélszerűnek a felkart, ha hosszú, azért, mert mint mondják, a végtag alsó részlete emiatt igen hátra esik, mások (*Adam, Hoffmann stb.*) és ezekkel mi is czélszerűnek tartjuk a hosszú felkart s azt hisszük, hogy az túl hosszú minőségben a lónál elő se fordul. Czélszerűnek tartjuk pedig azért, mert az ilyen dültebb lapoczkával jár s azért is, mert nagyobb a lengési távolsa s ezzel a végtag emelése és előbbvittele. Mi sem feledjük, hogy egynemely igen gyorsan mozgó állatnak (pl. az agárnak, nyúlak, tigrisnek, oroszlánnak) aránylag rövid felkara van, gyorsaságát azonban nem egyedül

95., 96. és 97. ábra. Hátraállítottság okai.

ebben, hanem a rendkívül czélszerűen alkotott csánkban keressük s azért a túl rövid felkart a lónál nagyobb hibának tartjuk, mint a túl hosszút s nem osztjuk azok véleményét, kik hangoztatják, hogy hosszú felkarral hátraállítottság jár együtt, mert a hátraállítottság, ha a lapocka hosszú és dült, létre se jöhet, hanem igen is létrejön a váll és a fölkarból kiindulólak akkor, ha

1. a váll rövid és meredek s ehhez képest a felkar hosszú. (Lásd a 95. ábrát.) Vagy:
2. létre jöhet, ha a lapocka hosszú és dült s vele a fölkar a kelletnél hegyesebb szög alatt egyesül. (L. a 96. ábrát.) Vagy végre:
3. ha a lapocka hátraállított.

Már nem a váll és felkarból kiindulólak létesül a hátraállítottság: 4. akkor, ha a ló »térdes« vagyis ha a szár (lásd a 97. ábra c—d) hátrahajlott, a csüd pedig (d—e) meredek.

Az előbb jelzett okoknál fogva a nehéz ígásvoknakál is előnyösnek

tartjuk a hosszú és kellőképen dült felkart, és pedig ezeknél annál inkább, mert lapoczkájuk többnyire nem elég hosszú s nem is eléggé dült.

A felkar izmossága végre époly fontos, mint annak a bordákhoz való helyzete. Csak az erősen fejlett, élesen határolt izmok emelő, mozgató és tartó képességétől várhatunk itt is nagy teteménységességet s ezért a sovány, izomszegény felkart semmiféle lónál se kedveljük.

A mi a felkarnak a bordákhoz való helyzetét illeti, rendszeren azt találjuk, hogy ha a bordák a felkar alatt nem eléggé íveltek, a szobán forgó testrészt nyomottabb helyzetet vesz fel, vagyis különösen a könyöküzlet tájon túlságosan befelé fordul. Ennek aztán első sorban az a következménye, hogy a könyök és felkarmozgás kötöttebb, másodszorban pedig az, hogy az alsó végtagrészek többnyire kifelé irányulók, a mi pedig egymagában se előny.

Szűk mellkasú lovaknál az is észlelhető, hogy a felkar nemcsak a könyöktáján, hanem egészben nyomott helyzetű. Ebben az esetben az u. n. szűk állás létesül, mint azt már a kecskeszűgy megbeszélésénél is láttuk.

A befelé fordult és nyomott fekvésű felkarnak a kifelé fordult s az egymástól távol álló az ellentéte s előbbi esetben a végtag alsó részleteinek befelé fordulása, az utóbbi esetben pedig azoknak egymástól való tág állása forog fenn. Ennek hátrányait már az oroszlánszűgy tárgyalásánál említettük, amannak és a kifelé fordítottak bővebb esetelesére pedig később még visszatérünk.

Felemlítjük e tétel befejezésül, hogy a felkaron sebések, daganatok ritkán fordulnak elő.

A könyök (20. ábra 32) azért érdemel még különösen említést, mert azon üzletet képezi, melyben a felkar az alkarral összezsonglik s felvése, szögellése époly elhatározóan foly be a végtag alsó részletének minőségére s irányára, mint maga a felkar.

A szöglet itt, mint jeleztük, rendszeren 135 fok, vagyis az alkar a törzs alatt szabályos állás esetén teljesen függőlegesen fekszik s ennél fogva az itt alakuló szöglet nagyságát ritkán az alkar, hanem majd mindig a felkar felvése határozza meg.

Ismétlésekbe kellene bocsátkoznunk, ha e szögellés előnyeit ecsegtelní akaránk, azért ennek kikerülésével megjegyezzük először is azt, hogy akkor előnyös fekvésű a könyök, ha az a test hosszanti irányonálak megfelelően fekszik, vagyis ha nincs se kifelé, se befelé fordulva. E szabálytalan elfordulások hátrányos következményeit a felkar tárgyalásánál már láttuk.

Megkivánjuk egyébiránt még azt is, hogy a könyökcsont maga lehetőleg hátrafelé irányuló és hosszú legyen, mert az is egy emelőkart képez, melyhez az alkart nyújtó izmok tapadnak, azoknak működése pedig nagyobb, tökéletesebb, ha hosszú emelőtkarra hatnak. Különböen igen előnyös, ha a könyöktáj lefelé is izmos, mert ez az izomlóság az alkar erejére is befoly.

A könyök búbján a feltörések és kisebb-nagyobb daganatok nem ritkák. Ezek többnyire tudóbántalomban szenvedő lovaknál úgy keletkeznek, hogy az állat mellőse végtagjait, mint a marha, hasa alá szedve

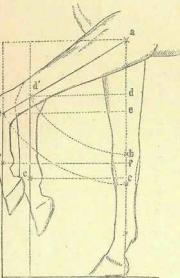
felcsik és patkójának sarki részével a könyököt ilyen módon felzúzza. Ha a zúzódás triss, a daganat meleg, fájdalmas — ha pedig régi, hideg szokott lenni s tojás nagyságú — olykor ökölnyi, sőt nagyobb — daganatot képez, vagy fityegő zacskószerű tömölét, mely ritkán használati, inkább csak szépségi hiba.

Az alkar (20. ábra 33) a könyökdíszlet és a lábtő vagy mellső térd között fekvő azon testrész, melynek szilárd alapját a test alatt függőlegesen álló alkaresont (19. ábra 15) veti meg. Ezen a csonton csak felül vannak izmok, alul inkább futnak rajta végig s ezért kívánatos, hogy az alkar felülről szélesen és vastagon induljon meg s lefelé menetelesen és laposan haladva, alig észrevehetőleg menjen át a lábtőbe.

Hosszúságát illetőleg körülbelül mérvadóknak lehet tekinteni azt, hogy az egész mellső végtagnak a könyökdíszlettől a földig mért hosszát rendes körülmények között a mellső térdhajlás felezi. Ez azonban a fajták szerint eltéréseket is mutat, t. i. majd olyan, hogy a felső fél, majd meg hogy az alsó fél hosszabb.

Sokan azt tartják, hogy a ló, ha alarka rövid, azt magasabbra képes emelni, mint ha hosszú, mások ennek ellenkezőjét állítják. Nézetünk szerint — minthogy hosszú alkarral rövidebb szár, hosszabb szárral rövidebb alkar jár együtt — a kérdés nem azon forog meg, hogy a ló alkarát mily magasra emeli vagy emelheti, hanem azon, hogy patája a földtől mennyire távolodik el az alkar emelése folytán. Mi élő lovon tett kísérleteink közben a felül győződünk meg, hogy a hosszú alkarú és rövid szárú ló patája egyenlő fokú emelés esetén is magasabbra esik a földtől, mint a rövid alkarú és hosszúszerű lóé, vagyis hogy a 98. ábrán feltüntetett viszony a valóságnak tényleg megfelel.

Ez ábra nevezetesen feltünteti, hogy 60 foknyi emelés mellett a hosszabb (a-c) alkarnek és rövidebb szárnak c-e a körzője, s f-f a boka magassága, míg a rövidebb alkar (a-b) és hosszabb szárnak b-d a körzője és csak c-e a boka magassága, vagyis a mellett, hogy a hosszabb alkar a patát magasabbra emeli, még a mellső térdet és az egész alsó részt kijebb és illetőleg előbbre is viszi. Eszerint tehát a rövidebb alkar a térdet ugyan magasabban emeli, de a patát alacsonyabban hagyja, ha csak rövid szárral nincs kapcsolatban, mert

g ————— e

b ————— d

98. ábra. Az alkar emelés mérete.

és rövid szárú ló patája egyenlő fokú emelés esetén is magasabbra esik a földtől, mint a rövid alkarú és hosszúszerű lóé, vagyis hogy a 98. ábrán feltüntetett viszony a valóságnak tényleg megfelel.

Ez ábra nevezetesen feltünteti, hogy 60 foknyi emelés mellett a hosszabb (a-c) alkarnek és rövidebb szárnak c-e a körzője, s f-f a boka magassága, míg a rövidebb alkar (a-b) és hosszabb szárnak b-d a körzője és csak c-e a boka magassága, vagyis a mellett, hogy a hosszabb alkar a patát magasabbra emeli, még a mellső térdet és az egész alsó részt kijebb és illetőleg előbbre is viszi. Eszerint tehát a rövidebb alkar a térdet ugyan magasabban emeli, de a patát alacsonyabban hagyja, ha csak rövid szárral nincs kapcsolatban, mert

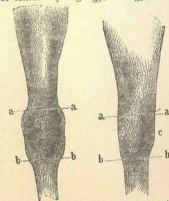
ez esetben az ilyen végtag határozottan magasabban jár, mint a másik, mely ha még mellő hosszú szárral is kapcsolatos, nagyon alacsonyan járóvá lesz. A lépés kiadó voltát illetőleg azonban a mi az egyiknél önmagában hátrány, az a másiknál előny; vagyis a rövid alkart a kiadó lépés tekintetében a ki- és előrenyúló hosszú szár, a rövid szárt pedig a hosszú alkar segíti és kiegyesíti. Igaz aztán az, hogy a hosszú szár gyengébb s azért hibás; de ebből persze még inkább az következik, hogy az alkar túlhosszú tulajdonképpen való tétőlést, haladást vesszük mérvadóknak. Aztán előttünk különben is úgy rémlik (kevés számú megfigyeléseink nem jogosítanak fel más kifejezés használatára), hogy pl. a fogarasi lovak (más szóval a lipizzaiak) alkarjai a test egyéb részeihez arányosítva nem rövidek, s járásuk, végtag emelésük mégis magas, de ismételtük, nekünk úgy rémlik, hogy nem azért, mert alkaruk rövid, hanem azért, mert lapockájuk, felkaruk és könyökük, sőt még a nyakillesztésük is mind olyan, hogy a magasabb járást mintegy magával hozza.

Ezeknél a lovaknál éppúgy, mint a legtöbb nápolyi és spanyol eredetű lónál, ugyanis az alkar a könyökben nagyfokú előre- és felhajlásra képes s így a lábtőnek s vele együtt a végtag alsó részleteinek magas megemelése annál inkább lehetővé, mert egyúttal a lapockáról induló izmok a vállsögletet is magasra emelik s a fölkart is feljebb vonják. Ilyen berendezés esetén az aránylag hosszú alkar is magasabb aktióban mozog, a mint azt egynémely angol telivérnél vagy ennek származékánál látjuk. Mindebből az következik, hogy a hosszú alkar soha semmiféle lónál se hátrány, ha ugyan jól izmolt, jól inalt és a test alatt úgy előlről, mint oldalról tekintve, függőlegesen, vagyis oszlopszerűen áll.

Az oldalról tekintve keskeny, izomszegény alkar nem lehet elég erős, mindazáltal e testrészről, mikor ebben a tekintetben ítélnék, ne feledjük, hogy alsó részleteire maga a természet se tett sok izmot. Az olyan alkarral, melynek alsó részlete előlről tekintve úgy néz ki, mint a hogy a 99. ábra feltünteti, oldalról tekintve pedig úgy, a hogy a 100. ábra mutatja, minden lónál meg lehetünk elégedve.

A függőlegestől eltérő alkarra még később visszatérünk, mindamellett, hogy erről röviden már a könyök tárgyalásánál is megemlékeztünk; befejezésül tehát még csak azt jegyezzük meg, hogy ezen a testrészen sértések s egyéb kóros állapotok vajmi ritkán fordulnak elő; itt fordul elő azonban természetesen ismét az u. n. szarubéka vagy gesztenye (20. ábra 34), mely az őslő 5-ik ujja rudimentumának tekinthető s mely, habár úgy általában nemesebb lovaknál kicseri, közönségesebbnél nagyobb szokott lenni, tapasztalásunk szerint erre nézve biztos jelnek el nem fogadható.

A mellső térd vagy lábtő (20. ábra 35.) Ez a testrész a mely alárendelt ter-

99., 100. ábrák. Széles lábtő előlről s oldalról.

mésztűtnek látszik, épp oly fontos a valóságban, és pedig nemcsak azért, mert izületet képez, hanem azért is, mert szögletet nem alkot s ennél fogva a rázkódásoknak s ebből folyólag a gyorsabb elromlásnak sokkal jobban ki van téve, mint a végtagoknak — talán a paták kivételével — bármely része.

A lábtőben izmok már alig vannak s csak a felkarról és könyökről eredő hajlító és feszítő-izmok inas végéi mennek itt végig s részint a térd horgas csontjára, részint a szár- s illetőleg kapocscsontokra tapadnak s a lábtőnek és az azon alul levő részeknek rögzítését, feszítését és hajlítását eszközölik.

A lábtőnek már felsorolt és rajzban is bemutatott apró csontjai két feszes és egy hátrafelé csukló izületet képeznek s ez izület erősítéséhez az itt elhelyezett különféle szalagok járulnak.

Mint minden izület, úgy ez is akkor lehet igazán erős, ha csontjai szilárdságuk mellett terjedelmesek is, mert csak ilyen csontokon lehetnek a szalagok és inak is erős fejlettségűek s csak ilyen terjedelmesebb téren lelhetnek a hajlító és feszítő inak is biztos fekhelyet. Ez okból meg is kívánjuk minden ló mellől térdétől, hogy az előről tekintve széles legyen s túlságosan el ne gömbölyödjék (99. ábra), oldalról tekintve pedig (100. ábra) szintén ne legyen túlságosan elgömbölyödő és keskeny, hanem inkább a horgascsonthoz (100. ábra c) lehetőleg járuljon hozzá jól a megszülesítéséhez, mindazáltal úgy, hogy innét aztán a szárhoz menetelesen menjen át és nem nyakaltan, mint a hogy azt a 101. ábra feltünteti, mert ez esetben a hajlító in elvékonyulása és elgyengülése forog fenn, a mi pedig e rész erősítéséhez természetesen nem járul. Az ilyen térd *nyakalt*nak mondatik s ha valamelyik, éppen ez az, a mely leggyorsabban azon hibás végtag állásához vezet, a melyet már előbb térdességnek neveztünk.

Különbön távolról sem hiba, ha a lábtő úgy elülről, mint oldalról tekintve, felső részletén valamivel szélesebb, mint alsó részletén (1. 99. és 100. ábra a—a és b—b részeit), hanem igenis hiba ennek ellenkezője, mely szerencsére ritkán fordul elő s többnyire hibás csontképződés, innegvastagodás, s tokszalag-kitágulás folytán létesül.

Csak futólag említvén újra is, hogy az alkarnak és szárnak a lábtőben, mindenfelől tekintve, függőlegesen kell lennie, figyelembe ajánljuk a térden levő bőrnek tüzetes megvizsgálását. Rendes körülmények között a bőr itt feszes és ép. Kopasz helyek, hegek, sebek mind arra mutatnak itt, hogy a ló botlik és térdre szokott esni. A sebek itt annál veszedelmesebbek szoktak lenni, mert a bőr alatt majdnem közvetlenül a tokszalag következik, a mely ha a sebzés folytán kinyitattik, rendkívül nehezen gyógyul. Egyébiránt minden ló térdésrűlését nem szükséges mindjárt arra magyarázni, hogy az állat botlik, mert a legszabályosabb járási lovon is megeshik, hogy lábtővéte véletlenül megsértsék; aztán az oly lovak, melyek rossz szokásból az almot hátra kaparják, térdökük külső részét felkvés alkalmával éppen amiatt, hogy a csupasz földre, padozatra, vagy kővezetűre fekszenek, elég gyakran feltörlik.

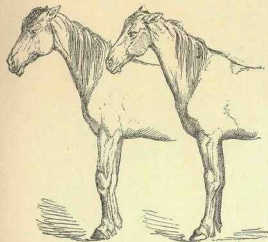

101. ábra.
Nyakalt láb.

Illyenféle zúródások és törések következménye szokott lenni az u. n. *térdtápló* is, mely nem más, mint a térd bőrének és kötőszövetének megvastagodása. Ezenkívül a térdhajlásban, részint a kötőfékszárhoz hágás, részint más okok folytán bőrsebzések, sömörök és kérgesedések fordulnak elő, továbbá magas járású lovaknál a lábtőnek a paták általi megsértése is elég gyakori éppúgy, mint a hajlító- és feszítőinak hüvelyének a kitágulása is.

Említettük, hogy szabályos állapotban a lábtő az alkarral és szárral együtt függőlegesen fekszik. Az ettől való hibás eltérések a következők:

1. Az *előrehajlott térd*. (L. a 102. ábrát.) Ennél a térdalakulásnál az alkar és szár tompa szögletben egyesülnek s az ily végtagállás

102. ábrn. Előre hajlott térd. 103. ábra. Hátra hajlott térd.

közönségesen *térdességnek* mondatik azért, mert a térd kis ívben előre kiáll.

Ez a szabálytalanság leggyakoribb a lecsigázott öregebb állatoknál melyeknél többnyire a hajlító inak megrövidülése és a térd szalagainak elernyedése folytán létesül, de nem ritka az egészen fiatal csikóknál sem, melyeknél velük született eltérésnek mondható, s idő folytán vagy elmúlik, vagy megmarad.

A térdességnek, mint végtagállás-hibának megítélésénél határozottan figyelniünk kell arra is, hogy az a térd nyakaltságával kapcsolatban fordúl-e elő, mert ez esetben nagyobb hibának kell azt mondanunk, éppúgy mint akkor, a mikor meredeken álló csüddel együtt fordul elő.

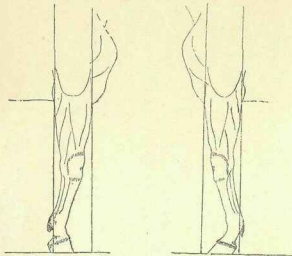
Szabályos szögletben hajlott csüddel bíró lovak ugyanis még akkor is biztosabb járásúak, ha térdük előre hajlott, mert a csüd szabályos

hajlása a térd szabálytalan hajlását kiegyenlíti, a meredek ellenben fokozza s különösen a test szabályosabb alátámasztása (mint az a 104. és 105. ábrából eléggé kitünik) éppen a normalis csüd esetén lehetségesebb.

A csüd állásának méltatásán kívül a térdességnél az is megfigyelendő, hogy állás közben reszket-e a végtag. Ha reszket, mindenkor gyengébb, mintha nem reszket, hanem azért itt azt sem szabad feledni, hogy ez a reszketés olykor a gyenge csüd folytán is mutatkozik.

Egyébiránt mihielyt valamely ló a térdben reszketni kezd, gyanunk lehet, hogy ez az izület lazul s ha ez a reszketés állandóbban mutat-

104. ábra. A térdesség két formája. 105. ábra.

kozik, akkor nem hiába illetjük e testrészt *laza térd* elnevezéssel s jogosan mondjuk azt nagyon is hibásnak.

A térdességnek ellentéte:

2. a *hátrahajlott térd* (103. ábra), mely — jóllehet némelyek az ellenkezőt állítják, — nézetünk szerint nem kevésbé hibás, mint amaz, mert a test alátámasztása ezzel is éppoly tökéletesen, mint a másikkal s míg az előbbinél a feszítő-, ennél a hajlítóin van túlságosan terhelve, a mi pedig nemcsak a mozgás tökéletességét korlátozza, hanem még a végtag elromlását is sietti.

Ez az utóbbi térdállás többnyire veleszületett hiba s egynémely lófajtánál (dán és holsteini lovaknál) nagyon gyakori.

Ugyancsak a térdből kiinduló, hibás végtag állás:

3. a *térdben tág állás* vagyis a löcsalábúság (l. a 106. ábrát) és

4. a *térdben szűk állás* vagyis ökörtérdség. (L. a 107. ábrát.)

A térd ezen két hibája, mint látni fogjuk, leggyakrabban a csüd hibásságával együtt fordul elő s hátránya első sorban szintén abban rejlik, hogy a test nincs az ily végtagok által kellően alátámasztva s emellett még a járás is nemcsak hogy csúf, de bizonytalan is, mi mellett még az is fennforog, hogy az ily lábtözlöt gyorsan romlík.

Hasonlóképpen hibás a térd, mikor kifelé vagy befelé el van csavarodva, vagyis mikor mellőls felszínei nem állnak egy síkban. Ez a hiba gyakran a fel- és alkar hibás fekvéséből indul ki, s ha az elcsavarodás befelé irányuló, akkor hadonászó végtag mozgatas létesül, ha pedig kifelé irányuló, akkor nem ritkán bokázásra ad alkalmat.

Nemkülönbön hibás az oly térd, mely oldalt oly *lapos*, hogy alig áll kijjebb, mint az alkar és szár; továbbá az olyan térd is hibás, a mely majd csak olyan széles, mint a szár és alkar és az olyan is, mely felülről lefelé nagyon kis terjedelmű. Habár ritkán, de előfordul, hogy a térd nagyon *előre tolt*, anélkül, hogy a függőleges iránytól eltérne.

Mind e hibák méltatásánál óvakodjék mindenki nagyon is túlhajtani a dolgot, de még inkább azok semmibe vételétől.

A *szár* (20. ábra 36) a lábtő alatt a bokásig terjedő azon részlet, melynek szilárd alapját a szárcsont (92. ábra F és 108. ábra M) és a két kapocsront (108. ábra S) veti meg.

A szár, mint láttuk, rendes körülmények között függőlegesen vagyis oszlopszerűen áll a törzs alatt s izmai nincsenek, hanem csakis a különféle hajlító és nyújtóinak futnak rajta végig. (L. a 108. ábrát.) Hogy éppen ezen inak minél biztosabb fekhelyet lelhesse-nek, szükséges, hogy a szárcsont széles s lapos legyen, vagyis túlságosan el ne hengeresedjék s meg ne vékonyodjon, minthogy az ilyen *pípaszár* látnak nevezett alakulás e rész gyengeségével többnyire együtt jár, különösen az esetben, ha a hajlító inak túlságosan közel állnak a csonthoz. Megkívánjuk tehát, hogy különösen a pártá és patahajlító inak (108. ábra A) és B) a csonttól elkülönítetten legyenek a bőr alatt érezhetők, vagyis köztük e csont között egy barázda legyen látható. Ezt nemcsak a könnyű, hanem a nehéz lovaknál is szeretjük s ilyenkor a szárt száraznak és jól *inálnak*, ellenkező esetben pedig *sodrott innak* mondjuk vagy *esztergályosott*nak is nevezzük.

106. ábra.
Térdben tág állás.

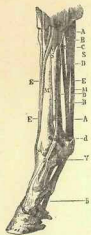
107. ábra
Térdben szűk állás.

Minthogy a szárcsont a többi végtag csontokhoz képest aránylag vékony, minthogy továbbá csak inakkal bír és izmokkal, melyek erősebbé tennék, nem rendelkezik, kell, hogy megfelelő rövideggyel bírjon, hogy erősségben ezáltal is nyerjen.

Egyebeket illetőleg utalunk az alkar tárgyalásánál elmondottakra, hol a szár hosszabb vagy rövidebb voltának előnyeit és hátrányait már kellőképen megvilágítottuk.

A száron végig futó inak erősségének és tisztaságának vizsgálatánál ne feledjük, hogy az aránylag nagyobb átmérőjűnek mutakozó hajlítónak, melyek nehéz, petyhüdt lovaknál gyakoribbak, nem következés, hogy erősebbek, sőt inkább azt találjuk, hogy a szilárd szervezetű könnyű lovak kisebb átmérőjű inai sokkal szilárdabbak lévén, tartósabbak

108. ábra. A lábvég és inai.

109. ábra. Holt tetem.

110. ábra. Incsoport.

s tétéményképesebbek. Ezért, a míg pl. a gyorsan mozgó lónál a kisebb átmérőjű, de nagyon szívós, erős ín, távolról se hiba, addig a lassú mozgású nehéz igáslónál a vékony ín, mert az a petyhüdt szervezetből folyólag ritkán szívós és erős, határozottan hátrány.

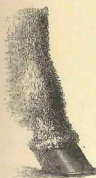
A mi az inaknak s magának a szárnak tisztaságát illeti, ez alatt azt akarjuk érteni, hogy azon semmi fölösleges sincs, vagyis a csontok és inak körösen el nem változottak.

A kóros elváltozások mindenekelőtt csont újképletekben állhatnak, melyek leggyakrabban a szárcsont belső, külső és mellső felületén többnyire erőművi behatások folytán keletkeznek s közönségesen *holttetemeknek* hivatnak. (L. a 109. ábrán a jobb láb belső részletét.)

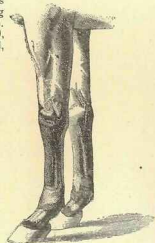
Ezek a tetemek mindaddig, míg valamelyik innak vagy szalagnak működését nem akadályozzák, szépségi hibának tekinthetők, ellenkező

esetben habár ritkán nagyfokú, de mégis használati hibának képezhetik okát s ezért több figyelmet érdemelnek.

A 108. ábrán feltüntetett inak közül a feszítőin (E) ritkán van kórosan elváltozva, de annál gyakrabban a hajlítónak (A, B, C, D, Y). Ezek ugyanis előrement gyuladás következtében igen gyakran meg szoktak vastagodni s ekkor az u. n. *incsoportot* képezik (l. a 110. ábrát), mely ha nagyfokú, a ló értékéből,

111. ábra. Borzós láb.

112. ábra. Szabályos mellső lábak.

használatosságából sokat levon, mert többnyire gyógyíthatatlan és mellé még a csüd nagyfokú merevedésével is együtt jár.

Említésre méltó végül, hogy a csüdön előforduló és később említendő sörnyők a szára is kiterjed s hogy az u. n. bokaszőr egyenlő tájánál (pl. mindjárt a nehéz Clydesdale lónál) a szár közepéről indul meg.

E testrészen egyébiránt, különösen az inak mentén, tüzes vassal való égetéseknek lehetnek nyomai. Ilyen égetésekhez éppen a megvastagodott inak gyógyítása céljából szoktak nyúlni.

A boka (20. ábra 37) a szárcsont alsó és a csüdcsontról felső vége s a két egyenlítő csont (22. ábra 22) által képeztetik s az itt tovább futó inak s különféle szalagok stb. által egészített ki.

Mint már jelezte, itt egy csukló-izület, az ú. n. csüd- vagy bokaizület van, mely a szár és csüd között 140 fokot képez.

Hogy ez a testrészt, mind izület erős lehessen, szükséges, hogy terjedelmes legyen s túlságosan el ne gömbölyödjék, mert különben az itt végig futó és támpontot nyerő inak munkája is korlátozottabb és tökéletlenebb.

113. ábra. Szabályos csüd.

Máskülönbön pedig kívánatos, hogy a boka burkolt ne legyen, hanem hogy a bőr alatt fekvő képletek jól kivehetők legyenek. Az ilyen bokát száraznak és tisztának mondjuk.

A burkoltságon kívül elég gyakori e részen a tokszalag kitágulása s a bokázás folytán létrejött kisebb-nagyobb fokú sérülés.

A boka hátsó felszínén a legtöbb lónál hosszabb szőr az ú. n. *bokaszőr* (20. ábra 39) nő s egy szarúképlet, t. i. a *sarú-sarkantyú* van még e részen elhelyezve.

A bokaszőr és sarkantyú keleti származású, nemesebb lovaknál kicsi, nyugati eredésű lovaknál nagy; nagyon nemis származású lovaknál nincs is bokaszőr, azért a kevésbé nemis lovak ezen szőrzetét a lócseskedők le szokták nyírni, vagy a szőr szálait ki szokták tépni, hogy így a lovak nemesebb származásuaknak látszódjának.

Közvetlenül megjegyezvén, hogy a boka hosszasan való tétlen állás közben a lovaknál majdnem nélkül megduzzad, de jártatás és ledörzsölés után ismét lelohad, felemlítjük e helyen, hogy legtöbbnyire a csüd bőrének sömörös bántalma után némelykor a bokának állandó megduzzadása marad vissza. Az ilyen bokán a szőr össze-vissza kuszálódva borzasan áll s azért ezt a lábat *borzos láb*-nak szokták nevezni. (L. a 111. ábrát.)

A boka végre túlerőltetés következtében *feszessé* válhat és *lazodó* lehet; az előbbi esében meredek, az utóbbiban hajlott csüd társul hozzá s mindkét formában a lábvégi hibáságot csak fokozza.

A bokából kiindulólág végre más hibás csüd- és pataállások is ösmertések, ezekről azonban alább emlékeztünk meg.

A csüd. (20. ábra 38) alapját a csüdesont képezi, mely mint már láttuk, felül a szár-, alul pedig a pártá- vagy koronacsonttal ízesül és pedig úgy, hogy rendes körülmények között a föld színéhez 45–50, a függőlegesen álló szárhoz pedig 140 vagy 135 fokban hajlik s ezenkívül a test hosszanti irányvonalának megfelelőleg úgy van elhelyezve, hogy egymással összehasonlítva is parallel áll. (L. a 112. és 113. ábrát, mely utóbbi egy igasló szabályos csüdjét tünteti fel.)

Ha ezen normális szögelésű csüdtől az eltérés olyan, hogy a csüd a függőleges álláshoz közeledik, akkor azt *meredeknek*, ha pedig a vízszinteshez közelebb áll, akkor *hajlottnak* mondjuk. Némelyek az előbbi *szeleldúságnak*, az utóbbi pedig *puha-csüdségnek* vagy *medvelőbúságnak* is mondják.

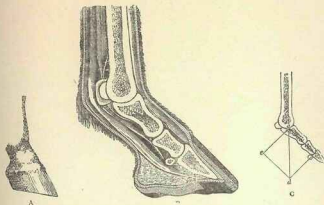
E két utóbbi csüdalakulásnak hibás volta tőstént érthető lesz, ha meggondoljuk, hogy a meredek csüd már a csont összeköttetésnél fogva a földdel való érintkezés és a testsúly riasés következtében keletkező lökéseket, rázkódásokat tökéletlenebbül törli meg, mint a szabályos szögletben álló vagy a hajlott csüd s emiatt nemcsak hogy kellemetlenebb válik a lovasra nézve, hanem még hátrányosabb lesz az izületekre nézve is, melyek ezen kellőképen meg nem tört lökések következtében gyorsan kifáradnak s hamar meg is romlanak. Ha aztán a meredek csüd talán még hajlott térdrel is kapcsolatos, akkor mint már láttuk, a viszony még hátrányosabb lesz.

A hajlott csüd, minthogy ezen az említett rázkódások nagyon megtörnek, a lovasnak kellemetlenséget az igaz hogy nem okoznak, de annál nagyobb hátrányra vannak, már nem az izületeknek, tehát a

csontoknak, hanem az inaknak és az ezekkel összeköttetésben álló izmoknak, mert a megterheletés nagyobb részét ily esetben éppen ezeknek kell viselniük.

A szabályos szögelésű csüd tehát azért felettén kívánatos a lónál, mert a jelzett viszonyok kiegyenlítésére éppen a legalkalmasabb, a mint az a következőkből még jobban is kiviláglik.

A testről jövő megterheletés éppúgy nyugalomban, mint mozgásban a csüd vagy bokaizület közvetítésével részben az izület alatt fekvő csontokat a (csüd-, korona- és patacsontokat), részben pedig az ezen csontok között levő izületeket s az inakat és szalagokat éri. Az összes súly vagy nyomás, eszerint a csüdiszületben két részre oszlik, t. i. az egyik a csüdesont fekvésének megfelelőleg hátulról és felülről előre és lefelé (l. a 114. ábra C, a–b), a másik pedig a csüdiszülettel függőlegesen hatva

114. ábra. Szabályos csüdszögelés.

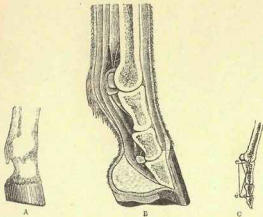
le- és hátrafelé (114. ábra C, a–c). Az első megterheletésnek tehát a rugalmasan összerakott csontok, a másodiknak pedig a szintén rugalmasan kifeszített és az egyenlítő csontoknál alátámasztott hajlítónak állának ellen s a terhelés — mint azt a 114. ábra C, a, b, c, d, parallelogrammja feltünteti, — egyenlően oszlik meg akkor, a mikor a csüd a már ismert szabályos szögletet alkotja.

Nem így azonban akkor, a mikor a csüd meredek. Ennél a csüdalaklásnál, mint azt a 115. ábra C rajza feltünteti, a megterheletés majdnem teljesen a csontokat éri s az inak vajmi kevés részt vesznek a terhelésben; holott a hajlott csüd éppen az ellenkező ok miatt inaiiban ter esően és csontjaiban kevésbé terhelve (l. a 116. ábra C rajzat) úgy, hogy a 45 fokban hajlott csüd (114. ábra), mint már jeleztük, a megterhelést inaiival és csontjaival egyenlő mérvben viseli; a meredek pl. a 73 fokban álló csüdnél (115. ábra) inai ellenben a terének csak $24\frac{1}{10}$ -ját, a 27 fokban hajlott csüdnél (116. ábrát) inai pedig annak már

67°/o-ját viselik, vagyis előbbi esetben a csontok, utóbbi esetben pedig az inak vannak túlságosan terhelve.

A csüd hosszára nézve általában az mondatik, hogy legalkalmasabb ha az a szár hosszának egy harmadát teszi ki. Mások a csüdet a boka függőleges hosszával mérik össze s azt tartják, hogy nemesebb lónál igen czélszerű, ha e két rész mérete egyforma.

Nézetünk szerint a gyors mozgásra hivatott nyerges vagy kocsiló csüdjé túlhosszú alig lehet, feltéven, hogy az szabályos, terjedelmes bokából indul ki s normális szögletet alkot és erősen fejlett hajlító-inakkal istápoltatik; mert eltekintve attól, hogy az ily csüdű ló a lovasra nézve kellemes mozgású, még lábának térőlelése is nagyobb; sőt mivel a hajlítóinak ez esetben nagy téren fekszenek s hosszú emeltyűkarok

115. ábra. Meredek csüdszöglet.

közepén vannak (az egyenítő-csontoknál) alátámasztva, a feszülést, más szóval a megterhelést biztosabban, nagyobb fokban képesek elviselni.

Túlhosszú s így igazán hibás, nézetünk szerint, tehát csak az a csüd, a mely igen kicsi bokából indul ki, erősen fejlett inak által nem eléggé istápoltatik és a mely a vízszinteshez hegyesebb szögletben hajlik s talán hozzá még ki vagy befelé, oldalra is el van hajolva.

Nehezebb lovaknál már határozottan lehet túlhosszú is a csüd s az ilyeneknél ezt hibásnak kell neveznünk nemcsak azért, mert a súlyosabb test alatt s a lassú mozgás mellett az ilyen csüd gyorsabb elromlásnak van kitéve, hanem azért is, mert terüvönzolás közben a végtaggal való kapaszkodás nem lehet oly tökéletes, mint rövidebb csüd esetén.

A csüd vastagságára nézve felelmiük, hogy a szárnál vékonyabb csüd elég erős nem lehet, azért szeretjük, ha a csüd vastagsági mérete nagyobb mint a száré.

Mindezeket összevetve:

1. Szabályos a csüd, ha hátí- és luxuslónál terjedelmes bokából indul ki, ha hosszú s 45 fokban hajlik a földhöz és ha a test hosszanti irányonál egy síkban fekszik. (112—114. ábra.)

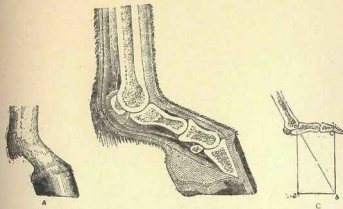
2. Szabályos a csüd nehezebb, lassan mozgó lovaknál, ha az előbbi-nél talán rövidebb, de egyébként éppen olyan. (113. ábra.)

3. Hibás a gyenge inakkal istápoltt, túlságosan vékony csontú s meredek, vagy hajlott csüd. (115—116. ábra.)

4. Hibás a bokából kifelé irányuló csüd (107. ábra), mely *táncmester állásnak* nevezetik.

5. Hibás a bokából befelé irányuló (106. ábra), mely *hegytíprő állásnak* mondatik.

E két utóbbi állás, mint már jeleztük, nem mindig a bokából indul

116. ábra. Hajlott csüdszöglet.

ki; hanem azért, bárhonnan is indul ki, hibás azért, mert először a test-súly nem oszthatik meg a patán egyformán s hibás másodsor azért is, mert a szabályos, ingaszerű mozgástól eltérő fölösleges oldalmozgásokat tesz az ilyen lábú ló, mint az a 117. ábra A, B és C rajzaiból kitünik.

Szabályos végtagállás esetén ugyanis a lábak a test hosszanti irányonál (A) megfelelően igazszerűen az (a a' a'') irányban, hegytíprő állás esetén kifelé köríven (b b' b''), táncmester állás esetén pedig befelé szintén köríven (c c' c'') mozognak.

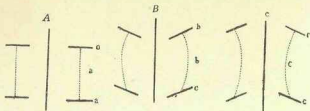
Egyébiránt túlhajtott dolog volna minden, a szabályostól kisebb fokban eltérő csüdállást mindjárt nagy hibának tekinteni; éppen a kisebb-nagyobb fokú hibás eltérése szerint kell tehát a végtagállás hibáit kisebb-nagyobb vagy nagyobbban mondanunk, nem feledvén mindazáltal, hogy az egyes végtaghibák dacára nagy teteményképességűnek mutatózó lovak

nem azért mutatkoznak ilyeneknek, mert az a végtaghiba a tétemény-képességére hátrányos befolyást nem gyakorol, hanem azért, mert az más végtagrészek formálódása által kiegyenlítették, kijavították.

A csüdön előforduló kóros változások többféleképpen lehetnek. Így pl. a közönséges sebéseken kívül a csüdhajlatban meglehetősen gyakran előfordul *fagyás*, a kötélbehágás folytán létrejött *fekély* és *csüdsömör*. Ezeknek kívül a csüdön a pártáizületől kiindulólag előfordul bizonyos csontkinövés, melyet *kapta-tetemenek* hívnak. Ez nemcsak szépségi, hanem gyakran használati hiba is és igen sokan átörökíthetőnek mondják, miért is azt a tenyésztálatoknál nem szeretik.

Figyelmeztetjük a lóvizsgálókat, hogy különösen nemesebb lovaknál, melyeknek csüdje a pártá izületnél szép száraz, a csüdcsonst alsó végének a bőr alól kiálló két oldal szélét a kaptatetemmel össze nem téveszték, úgy nemkülönb, hogy a nyűg vagy békótörés folytán esetleg létrejött bőrmegvastagodást se tartsák valamelyes inmegvastagodásnak vagy csontújképletnek.

A bakról ide lefogó szörpamacsra nézve az a megjegyzésünk, hogy nyári időben azt rövidere nyírni tanácsos, őszi és téli időben azonban

117. ábra. Rendes és rendellenes végtagigás.

jó, ha az a szőr a bokáról a csüd-hajlásra lefog, mert a csüd bőrét a megfagyás ellen védi. De persze tisztántartása elengedhetetlen.

A *pártá* (20. ábra 40) akkor szabályos a lónál, ha ép és ha a patát mérsékelt duzzanatban köríti.

Hogy itt izület létezik, az a nemesebb lovaknál is alig tűnik szembe, közönséges nehéz lovaknál még kevésbé, mert ezeknél duzzadtabb szokott lenni s az izület eltakarja.

Kíváncsok, hogy a csüd a pártáizületben meglehetősen feszes legyen. Jó ennél fogva lóvásárlásoknál a lábat felemeltetni s a patát megfogva meggyőződni, hogy az a pártáizületben túlságos oldalmozgásokat nem tesz-e?

Mindhogy a pártán sok lónál hosszabb szőr nő, mely az esetleg jelenlévő sérüléseket eltakarja, célszerű ezt a testrészt annál inkább titízesen megvizsgálni, mert több oly bántalom fordul elő rajta, a mely a lovat értékében nagyon alácsökkentja.

Igy mindenekelőtt a pártán fordul elő az u. n. *gyűrűtetem*, meg a *vápástetem* és a *kaptatetem*, melyek mindannyian csontkinövés és az lovat a szolgálásban is nem ritkán igen lényegesen akadályozzák s emellett valószínűleg is öröklődnek.

Ezek között még legártalmatlanabb a kaptatetem, mert ez a pártának csak egy kis részén fordul elő; már hátrányosabb a gyűrűtetem, mely az egész pártáizületet gyűrű alakban veszi körül s még hátrányosabb a vápástetem, mely körben a csüdcsonst alsó végéről a pártácsont felső végére terjed át s így az izületet magát nem ritkán teljesen összerasztja, vagyis az itteni mozgékonyaságot végleg megszünteti.

Nagy figyelmet fordítson ezeken kívül a lóvásárló a pártán előforduló sérülésekre, mert lehetnek ugyan ezek egészen felületesek is, melyek hamar gyógyulnak, de lehetnek pártatiprús folytán oly mélyek is, hogy egészen a pataporczig vagy csontig hatolnak s ez esetben gyakran igen veszedelmesek, sőt egyenesen halált okozók.

Nem szabad feledni továbbá, hogy lelkiismeretlenebb kúpeczek a régi pártabajt, pl. a gyűrűs- vagy vápástetemet, meg a pataporcz-sípolt azáltal igyekeznek álcázni, hogy a pártát eladás előtt közvetlenül felkarcolják, hogy így a vevőt tévútra vezessék.

Nem mondjuk, hogy lóvásárlásoknál nem célszerű a ló pártájára ráhágni, meggyőződést szerzendő, hogy érzékeny-e, csak arra figyelmeztetünk mindenkit, hogy öregebb, elcsigázott, vagy nagyon vastag bőrű és szőrű ló pártája a rátaposásnál gyakran érzéketlennek mutatkozik, dacára annak, hogy az a ló nem butacsírás. Mert éppen ez idézté agybántalom az, a melyet fulbényúlással, fejfelemeléssel és pártára való taposással szoktak nyilvánulásra erőszakkal, meglehetősen tévesen, ha meggondoljuk, hogy p. egy izgatott kenőccsel bekent, vagy tükkel megszurkált pártá akkor is érzékenységet fog mutatni a rálépésnél, a mikor a ló tényleg butacsírás.

Gyanú esetén legcélszerűbb tehát e kórra nézve idejekorán állatorvosi szakvizsgálatot ejtetni.

A *pata* (20. ábra 41) és a *sarok* (20. ábra 42) a lábának azon legalsó részét képezi, a mely a földdel, ha a pata vasalva nincs, közvetlenül érintkezik.

Erre a testrésze nagyon sok lóvizsgáló és lóvásárló semmi súlyt sem fektet, pedig tényleg — hogyha már a szóval játszani kell — ezen a lábrészen fekszik minden súly.

Mindazon megerthetetés, mely a vétagokat a testsúly részéről közvetve vagy közvetlenül éri, sőt még mindazon terüvelésnek nagyrésze is, mely munkaközben a vétagokra átháramlik, a patát érintetlenül nem hagyja. És ez eléggé mutatja, hogy ha a lábak vége nincs szabályosan szerkesztve s nem ép és egészséges, hiábavaló mind a többi testrészeket legszabályosabb alkotás is, mert a munkára hivatott ló legjobban esetben egy gép lesz, a melynek kerekai talán a helyből való kimozdulásra se alkalmasak, gép tehát, a mely ily értelemben teljesen haszontalan.

De ha nem a munkára hivatott, hanem a tenyésztésre szánt lovat tekintjük is, nem szabad felednünk, hogy éppen a patahibák azok, melyek a legnagyobb bizonyossággal átöröklődnek, eltekintve persze egy némely oly patahibától, a mely futólag a használat közben keletkezik és el is múlik.

A ló ezen csizmái: a paták, tehát nagy figyelmet érdemelnek s mi azokról könyvünk más részében igen bőven meg is fogunk emlékeztetni; itt tehát csak oly értelemben foglalkozunk vele, a mely értelemben külemtani szempontból vele foglalkozni elkerülhetetlenül szükséges.

És ebben a tekintetben megjegyezzük, hogy a szilárd szervezetű ló patájának szárúja szívósabb, a petyhüdt szervezetű lazább; az előbbi patája általában kisebb, az utóbbié nagyobb, terültebb.

A mellső pata különben inkább kóralakú hordozó széllel bír és nagyobb mint a hátsó; talpfelülete kevésbé homorodott s a szárúfal földhöz hajlása épp annyi, mint a csüdé, t. i. 45 fok. A szárúfal magassága elől a hegyfalon legnagyobb, oldalt és a sarki tájon kisebb, úgy, hogy ha a hegyfalon 3, az oldalfalon 2, a sarkifalon pedig 1 az egymáshoz képesti arány. (L. a 114. ábra A) rajzát.)

Az ép pata szárúja egyébiránt síma, talpa és sarka ép, nyírja széles, szívós s egészben ruganyos.

Az ilyen szabályos patától alakra és minőségre nézve sokféle eltérés fordul elő a lónál. Így pl. a szűk és a terült, a ferde és a szorult, a törékeny és porhanyó pata stb., melyekről a patkolás tárgyalásánál bővebben is szó leszen.

II. A hátsó végtagok.

A végtagokról általában szólva, felemlítettük már, hogy a hátsó lábknak a test támasztásában és továbbvitelében sokkal nagyobb feladatot jutott, mint a mellsőknek. Elhez képest a hátsó végtagokat már a természet nemcsak hogy a legnagyobb csontokkal és legerősebb izmokkal látta el, hanem még egészben olyképen szerkesztette össze, hogy feladatának lehető legtökéletesebben megfelelni tudjon.

Míg a mellső végtagok ugyanis oszlopszerűbb berendezésűknél fogva különösen a test támasztására alkalmasak, addig a hátsó végtagok szögletesebb alkatuknál fogva kiválóbban a test előrelökésére hivatnak.

Láttuk, hogy a mellső lábak 3 igazi szögletben vannak szerkesztve; a hátsó végtagokon 4 ilyen szöglet van s míg a mellső lábak szögletfokainak összes száma 380—400, addig a hátsókéi 500—525, vagyis 100—145-tel több.

Erőműtani alapon tehát a hátsó végtagok nemcsak hogy erősebbek, hanem olyan berendezésűek egyszersmind, a milyen a jelzett czélnak legjobban megfelel.

Lássuk a berendezést közelebbről.

A hátsó végtag legfelső részének csontalapját, melybe a koneycsont beleüszül, a medencecsont képezi (l. a 118. ábrát A-nál). E csontnak a következő részei vannak: a) a *bél-* vagy *csípőcsont*, b) a *szeméremcsont*, c) a *far-* vagy *ülcsont*. 1. a belső, 2. és 3. a külső csúcsa, 4. a pete képző lyuk, 5. az ülgumó.

A hátsó végtag tulajdonképeni legfelső csontja a *koney-* vagy *főlcsoncsont* (118. ábra B) s ennek következő részei vannak: 6. a nagy vagy felső forgató, melyhez a nagy- és külső farizom tapad; 7. a középső forgató, melyhez a kis- és középső farizom tapad; 8. a kis forgató, melyhez a külső- és nagy farizom egy-egy részlete tapad; 9. a főlcsoncsont izfeje, a 3 medencecsont által képzett izvápában; 9. és 10. a főlcsoncsont izbütykei; 11. és 12. csiganyujtványai; 13. a térdkalácsont.

C) Az *alcsoncsont*, D) a *lábikra* vagy *kis alcsoncsont*. 14. és 16.

az alcsoncsont izfelszínei, melyen a főlcsoncsont csiganyujtványai mozognak; 15. az alcsoncsont taraja, melyre az ül-keresztcsonti izmok tapadnak; 17. a külső bokanyujtvány.

E) A *csánk* csontjai, nevezetesen: 18. a sarokcsont, 19. ennek búbja, melyre az Achilles- vagy horgasín tapad; 20. a csigacsoncsont, 21. a koczkacsoncsont, 22. a nagy, 23. a kis sajácsoncsont. (A gúla alakú csont itt nem látszik.)

F) A *száracsont*, 24. az egyik kapcsolócsont; 25. a száracsont izhengerei; 26. és 27. az egyenítő csontok. G) A *csüd*, H) a *párta*, J) a *patacsont*; 28. a nyircsont.

Mindezen csontok éppúgy, mint a mellső lábon, hatalmas izmokkal, inakkal és szalagokkal vannak ellátva s maguk között, mint már jeleztük, ízületeket képeznek. Így nevezetesen a medencecsontok és a főlcsoncsont az *csípőizület*; (118. ábra 7-nél) a főlcsoncsont és alcsoncsont a *térdizület* (12-nél), az alcsoncsont és száracsont a csánkban a *csánkizület*, (17-nél), a szár- és csüdcsont a *boka*, vagy *csüdizület* (25-nél), a csüd- és pártacsont a *párta*- és *patacsont* pedig a *pataiszület*.

Ezek közül a csípőizület szabad forgóizület s mint a lapocka a vállkarral, ez is avval szembe fordulva 90—100 foknyi szögletet képez. (L. a 119. ábrát.)

A térdizület tökéletes csuklóizületet képez s a felülről és hátulról előre irányuló főlcsoncsont s a felülről és elülről hátrafelé irányuló alcsoncsont az összekoczkodási helyen 120—130 foknyi szögletet alkot.

A csánkizület 150 fokú szögletben szintén tökéletes csuklóizületet képez.

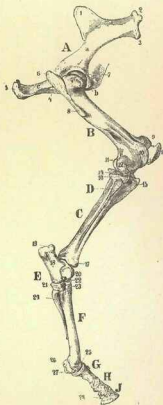
A hátsó bokában nemkülönböztet tökéletes csuklóizület van, de a szöglet itt nem ritkán több, mint a mellső bokánál, t. i. 150 fok.

A párta- és pataiszület olyan, mint a mellső lábak ugyanezen ízületei.

Térjünk ezek után ezen részeknek külemtani és erőműtani alapon vett közelebbi tárgyalására.

A medencei részletről a farnál már megemlékeztünk, lássuk hát a koneycsont.

A *koney* (20. ábra 53), melynek alapját és helyzetét az imént már

118. ábra. Hátsó láb csontváza.

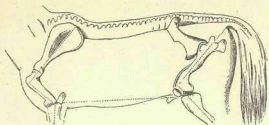
jeleztük, egyike a hátsó végtagok azon részeinek, melyek a ló kiadó mozgására lényegesen befolyolnak. Azért e testrész minősége közeli méltánylást igényel úgy fekvése, izmoltsága és szögélése, mint hosszúsága tekintetében.

Gyorsmozgásra hivatott lovaknál mindenekelőtt kívánatos, hogy a koncz hosszú legyen s a csípőizülettől kissé kifelé irányuljon, vagyis hogy a térdizület valamivel kijebb álljon, mint a csípőizület.

A hosszabb konczon ugyanis az izmok is hosszabbak s ezzel kapcsolatban azok emelő ereje összehuzódáskor nagyobb; ha emellett aztán az izmok még erős fejlettségűek is, a koncz téteményképessége csak fokozódhatik.

A rövid koncz a térdet kellőképen nem emelheti, tehát gyors és terelelő mozgást nem létesíthet; lassan mozgó igásolovaknál azonban rövidebb lépés mellett nagy erő kifejtésre képes, azért ezeknél a jól izmolt és szabályos szögletben álló rövidebb konczot hibásnak mondanunk nem lehet.

A koncz szabályos és már ismeres szögletését, az azt borító hatalmas izmok miatt, nem könnyű felismerni; figyeljük meg hát jól a térd

119. ábra. Az izületek szögélése.

fekvését, hasonlítsuk azt össze a csípőszöglettel és könyökkel: ha ugyanis a térd vízszintes irányban a könyökkel, függőleges irányban pedig a csípőszöglettel egy síkban fekszik, bizonyára normális szögletű.

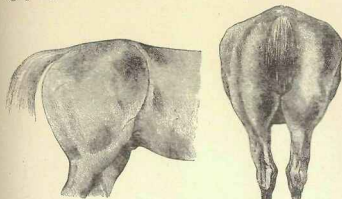
A koncz izmoltságát nemcsak oldalról, hanem hátulról tekintve is méltassuk figyelmünkre s vizsgáljuk, hogy a két koncz közötti hasíték magasan kezdődik-e vagy mélyen. Ha oldalról tekintve a koncz olyan, a milyent egy gyors mozgásra hivatott lónál a 120. ábra, hátulról tekintve pedig a 121. ábra feltünteti; ha a hasíték olyan mélyen kezdődik, a hogy azt az utóbb jelzett rajz mutatja, s a konczhajlat nem nagyobb, mint a milyennek azt a 20. ábra 52-nél feltünteti, akkor a konczot telnek és jónak mondhatjuk, téteményre nagymértékben képesnek jelezhetjük, feltéve, hogy szögélése is normális s egyébképen is ép és egészséges.

A telt koncznak (l. a 65. ábrát) ellentéte az izomszegény, lapos *nyurga koncz* (64. ábra) és a feltű izmos, de a térdkalács felé hirtelen elvékonyodó *nyúlkoncz* (61. ábra), a hosszú koncznak pedig (62. és 63. ábra), a rövid koncz (74. ábra).

E testrészen zúzódások, sebek, izomsorvadások fordulnak elő, azon kívül itt szokták némelyek a lovat égetővel megbélyegezni.

A koncz- vagy a csípőizületben a rándulások is gyakoriak és sántításban nyilvánulnak, mikor is ez izületen erős bedörzsöléseknek is láthatók a nyomai.

A hátsó térd (20. ábra 55) azon elgömbölyödő részlet, melynek a térdkalácsont (118. ábra 13) veti meg a szilárd alapját s e helyen van, mint láttuk a térdizület, mely fölött az izmokkal és szalagokkal megrakott térdkalács le és fel mozog. Maga a térdkalácsont reá tapadó izmok segítségével a hátsó lábak alsó részeiteinek fel és előre vonását is eszközöli, azért az a körülmény, hogy vajjon a test irányvonalának megfelelően fekszik-e, avagy attól ki- vagy befelé eltér-e és illetőleg hogy nem áll-e túlságosan hátrafelé vagy előre, mind fontos a végtagmozgásra nézve. Sőt maga az itt létező izület még a csánkizületi

120. ábra. Szabályos koncz oldalról és hátulról. 121. ábra.

mozgásokra is lényeges befolyást gyakorol és pedig úgy, hogy annak merevsége a csánkizület munkazavarát hozza magával. Ezt nem ritkán szemtől-szembe észlelni lehet olyankor, mikor a térdkalácsont erőmővi behatás folytán helyéből kimozdul. Az ily lovak mindaddig, míg csonkjuk vissza nem helyeztetik, a térdén alul eső végtagrészek mozgására, különösen a csánkknak hajlítására képtelenek.

Különbözik ha a hátsó térd túlságosan kifelé irányul, a végtag alsó részletei is így irányulnak, ellenkező esetben pedig megfordítva; ha pedig a térd túlságosan előre, vagy hátra avagy túl lenn, vagy túl fenn áll, mindannyiszor szabálytalan végtagállás létesül, a mint azt egy másik helyen bőven ecseteljük.

A térdén egyébiránt ha nem is gyakran, de előfordulnak a különféle sérüléseken kívül: térdkalácsuszamlások, ficamok, kitágulások, szalagszakadások stb., melyek mind lényegesen csökkentik az állat értékét.

Az alczomb (30. ábra 54), melyet katonatisztek németesen nadrag-nak is neveznek, a hátsó térdtől a csánkig terjed, s szilárd alapját mint láttuk, az alczombesont és a lábakraesont veti meg. Gyors mozgásra hivatott lovaknál kívánatos, hogy ez a testrész is hosszú legyen s jó, hogyha a test irányvonalának megfelelőleg fekszik; vagy pedig az esetben, ha a koncz (főlczomb) kissé kifelé van irányulva, czélszerű, ha az alczomb egy kevésbé befelé irányul, úgy, hogy hátulról tekintve a 121. ábrán feltüntetett alakulást mutassa, melyet a később említendő tehénállással nem kell összetévesztetni.

A hosszúságra nézve megjegyzendő azonban, hogy a gyors mozgású vadállatoknak is rendszeren hosszú alczombjuk van; mindazáltal a lónál a túl hosszú alczomb rendszeren igenis hátrahelyezett csánkot s ezzel együtt u. n. kardállást létesít; azért vegyük figyelembe, hogy rendszer alczomb hosszúság esetén az ügumóktól bocsátott függélyes vonal a csánk sarkát éri. Ha ez a függélyes vonal a sarkadudor mögé esik, akkor az alczomb bizonyára rövid és meredekebben fekszik a térd és csánk között s így a szabad, kiadó lépésre kevésbé alkalmas; ha ellenben a függélyes a sarkadudor elébe esik, az alczomb bizonyára nagyon is hosszú, vagy pedig túlságosan hátraállított s e miatt a végtag a csánkban vagy kardállású, vagy u. n. hátraállított. Ezek a viszonyok pedig határozottan hátrányosak, mint azt később alkalmunk lesz bővebben is megmagyarázni.

Egyszóval: körülbelül szabályos hosszúságúnak mondhatjuk az alczombot akkor, ha a térdtől a csánkig mért hosszúság nem kisebb s nem nagyobb, mint a csánktól a bokáig mért távolság.

Az alczomb izomosságára nézve megjegyezzük, hogy annál jobb, minél izmosabb. S míg pl. a nehezebb ígáslovaknál a rövidebb alczombot hibásnak nem igen vehetjük, addig az izomszegényt minden lónál hátrányosnak kell vennünk. Ha valahol, éppen e testrészen keressük minden hasznosítású lónál az aczélos izmokat, melyek az állatot a legvalószínűbb téteményképességre teszik alkalmassá. Minél mélyebben nyulnak le e testrészen a szilárd, aczélos izmok a csánkra, annál jobbnak kell azt jeleznünk. Különösen hátulról tekintve nagyon előnyös alakulás, ha az alczomb külső részén az izmok hasasan kiállanak. (121. ábra.)

Az oldalról tekintve is széles és minden méretében izmos alczomb telnek mondatik s ez azon alczomb, a mely minden lónál izmosságra nézve a legkiválóbbnak mondható (65. ábra). Az ilyen czombnak a hajlata kicsi, vagyis a végtag a horgas inba való átmenetnél erős. Nem így a *nyurga-* vagy másképp *róka-czomb* (64. ábra), mely keskeny, kevés izmú, szóval gyenge.

Mint láttuk, az alczomb a főlczommbal 120–130, a szárral pedig a csánkban 150 fokú szögletet alkot. Ha ezen iránytól az alczomb eltér, részint az u. n. székláb, részint pedig az u. n. kardláb állásra adhat alkalmat, a mint azt alább a csánk tárgyalásánál látni fogjuk.

Az alczombnak a függőleges iránytól való eltérése is két hibás végtag állásra adhat alkalmat, t. i. a *donga-* vagy *lőcsszerű-* és a *gacso-* vagy *tehnállásra*, melyekről alább szintén bővebben is szó lesz.

E testrészen nagy figyelmet érdemel még az Achilles vagy horgasin (20. ábra 57), mely a hátsó felszínen végig futva, a sarkcsont búb-

ján tapad meg. Kívánatos t. i., hogy ez az in az alczomb-csonttól távol álljon, szilárd, aczélos legyen s feszesen függjön össze a sarkcsontal.

Az alczombon különben a sérüléseken kívül egyéb kóros bántalmak nem igen fordulnak elő s leggyakrabban a rosszul alkalmazott istráng okoz rajta mélyebb vagy sekélyebb horzsolásokat.

A csánk (20. ábra 56) egyike a lótest azon részeinek, a melyeken a löismerők is nem ismerők — hogy már így mondjuk — leggyakrabban »lovagolnak«.

Nem hisszük, hogy akadna e sorok olvasói között egy is, a ki valaha valahol nem tapasztalta volna, hogy különösen a fészakértők hányszor »nyergelnek« e testrésze s csak a mindentudó a megmondhatója, hogy hányszor nem »paripáznak« el.

De nem is csoda, mert az igazi szakértőt is nem ritkán éppen e testrész megítélésénél hagyja cserben a tudomány, olyannyira, hogy az e tekintetben csatlathatlan löismerőket talán a kezünk újjain nagyon is fel tudnók sorolni.

Hát nem is tagadható, hogy a csánkizület felettén bonyolódott szerkezetű; az a sok csont, a mely alkotja, fejlettsége, formája s elhelyeződése szerint majdnem minden egyes lónál más és más minőségűvé teszi ez izületet, járulékos részei pedig (t. i. a szalagok, inak, véredények stb.) csak növelik azon komplikációt, a melylyel e rész megítélésénél számolni kell.

Mi tapasztalásból mondhatjuk, hogy az, a ki a csánk bonczatni szerkezetével nem ismerős, e testrészt helyesen megbírálni képtelen s legalább is csont alapját kell hogy ismerje az, a ki megközelítőleg helyes ítéletet akar mondani e testrésze felett.

Mi a 118. ábra E pontjára utalva megjegyezzük e helyen, hogy a csánkknak ott jelzett csontjai 3 sorban fekszenek s egymás között izületet képeznek, úgy, hogy csak az alczomb (118. ábra C) és a csánk csigacsontjai (118. ábra 20) között létesül az a tökéletes csukló-izület, mely e helyen — mint már jeleztük — 150 fokú szögletet alkot.

A ki már most a csánkot bonczatni szerkezetének méltatásával is lehetőleg biztosan óhajtja alkatára és minőségére nézve felismerni és elbírálni, vegye figyelembe annak 1. hosszúságát, 2. szélességét, 3. vastagságát, 4. szárazságát, 5. tisztaságát, 6. szögletét, 7. fekvését s 8. mozgékonyágát.

Hosszú a csánk akkor, ha felülről lefelé mérve nagy terjedelmű; széles akkor, ha mellől felszíne a hátsótól távol áll; vastag akkor, ha a külső és belső felszín között a méret nagy; száraz akkor, ha csontjainak elei szögletei a bőr alatt jól látszanak; tiszta akkor, ha főlöleges vagy szabálytalan részlet nincs rajta; helyes szögletű akkor, ha a 150 foktól nem igen tér el; szabályos fekvésű akkor, ha függőlegesen a test hosszanti irányvonalában áll s végre rendes mozgékonyágú akkor, ha szabadon előre hajlik, hátra jól feszül, oldalmozgásokat nem tesz s mozgás közben nem rángatózik.

S az ilyen csánk tulajdonképen az, a mely mindenféle lónál szépnek és jónak mondható.

Ily csánkot tünet fel oldalról tekintve, ha nem is tökéletes, de nagyon tájékoztató rajzban a 122. ábra s hátulról tekintve a 123. ábra.

Mielőtt a csánkról eddig mondottaknak részletezésébe fognánk, szükségesnek látjuk a következők közbeszírását.

Mint minden csukló-izületben, úgy a csánkban is a mozgás elélelő a hajlításban, hátrafelé pedig a nyújtásban (másként feszítésben) áll.

A végtagnak csánkban való meghajlása kétféleképpen következhetik be, t. i. nyugalomban a testsúly ránehezedése folytán minden izomműködés nélkül, és mozgásközben az izmok, különösen a térdről kiinduló hajlító izmok működése folytán.

A csánkiizület kinyújtása vagy feszítése már tisztán az izmok működése által eszközölhetik s ez a mozgás tulajdonképpen az az erő, a mely az egész végtag kiegyenesítése, jobban mondva meghosszabbodása közben, a testsúlyt előre löki. Ezt a munkát legnagyobb részben az alczomb hátsó felszínén fekvő s a konczsontól eredő *kétfasú csánki-nyújtó izom* (musculus gastrocnemius) végzi, mely erős inba megy át s a pártá hajlító inával együttesen az Achilles- vagy horgas-inat képezve, a sarokcsont búbján tapad meg. A feszítésben segítségére van ez izomnak az *alczomb sarokcsonti izom*, másként a *sarokcsont kétsz nyújtója* (musculus soleus), mely a lábikracsontról fejeződik s az Achilles-innal a sarokcsont fölött egyesül.

E két izom a sarokcsontot emeltyűlkar gyanánt használja, miből önként érthető, hogy nagy erőt igazán akkor képesek kifejteni, ha ez az emeltyűlkar hosszú, más szóval: ha a csánk hosszú és függőlegesen is terjedelmes. Mert a csánknak éppúgy szélessége, mint hosszúsága első sorban a sarokcsont hosszúságától és hátra s felfelé irányuló váltólátó függ. Megjegyzendő mindenesetre, hogy a nagyon hosszú sarokcsont a mily nagy mértékben képes a csánk lököerejét nagyobbítani, oly kis mértékben képes a mozgatás gyorsaságát fokozni. E miatt a leggyorsabb mozgó versenylovaknak a túl hosszú sarokcsontot nem igen szeretik s egyedül a vadászlovaknak tartják kedvező alakulásnak, melyeknél nem annyira gyors mozgatás, mint az akadályok lehető biztos

122. ábra.
Jól alakult csánk.

a sík talajon való gyors mozgatás, mint az akadályok lehető biztos leküzdése jó számítással.

Minden más lónál azonban, legyen az hátí- vagy katonaló, szekeres- vagy igás-ló, a sarokcsont túl hosszú tulajdonképpen nem is lehet, tehát általában előnyös, ha a sarokcsont hosszú.

A csánk szélességének növeléséhez, mint már láttuk, a sarokcsont is hozzájárul, de hozzájárulnak ehhez a 3 sorban fekvő többi csánksontok is; vagyis csak akkor lehet igazán széles s mellé vastagsági átméretben is terjedelmes a csánk, ha ezen csontok erős fejlődésűek.

S ez a nagy terjedelem nemcsak azért előnyös, mert általa az izület ellenállási képességben nyer, hanem előnyös azért is, mert így terjedelmesebb részen az összes képletek (inak, szalagok stb.) tökéletesebb fejlettségűek lévén, munkaképességük is tökéletesebb s velük a csánk tartóssága is nagyobb.

Hibásnak kell ennélfogva tartanunk minden lónál a rövid, keskeny, vékony, szóval a kis terjedelmű csánkot (l. 124. ábra), mely ez izület

gyengeségével kapcsolatos s melynek lökö ereje is azért felettlen csekély, mert a túl rövid és nem eléggé hátrafelé szögölő sarokcsont a horgas-in számára megfelelő emeltyűlkar nem szolgálhat.

Mindamellett a csánk többször említett nagy terjedelme nem szabad, hogy fölösleges zsír- és kötőszöveti részek, vagy éppen káros csontmegnagyobbodások által alkotottak; ellenkezőleg: annak erősen, szabályosan fejlett csontok, szalagok és inak által kell feltételeznie, mi ha nem forog fenn, a csánkot nagyinak nevezhetjük ugyan, de tisztának és száraznak nem. Pedig a csánk szárazsága és tisztasága kívánatos tulajdonság gyanánt állítottuk oda s íme éppen most van helyén, hogy erről bővebben is megemlékezzünk.

Ha, mint már jeleztük, mindazon alkotó rész és készülék, mely a csánkiizület külső határait képezi, a bőr alatt jól meglátszik, vagyis ha a csontok és szögletek s az inak és szalagok által képezett külső határvonalak élesen tűnnek a szembe s valamely fölösleges el vagy dudorodás által megszakítva nincsenek — a csánk *száraznak és tisztának* mondható.

Elburkolt, másképp *húsos* vagy *zsíros* s illetőleg *nem száraz* az oly csánk, melynek vonalai elmosdottak, vagyis a csánk nem eléggé szögletes, hanem gömbölyödő; *nem tiszta*, vagyis *pókos* pedig az oly csánk, a melynek szabályos vonalai, szegletei, hegyei, felületei megszakítottak, és pedig forduljon elő ez a megszakadás akár a mellő, akár a hátsó, akár a külső vagy belső felszínen, avagy e belső felszínnek találkozási helyein.

Most tűnik fel igazán, hogy miért oly nehéz a csánknak megítélése, mert íme látjuk, hogy itt oly részzel van dolgunk, a mely nem gömbölyű, nem is három- vagy négyszögű, hanem többszögletű, hegyű, élő és felületű s nincs semmi, a mihez hozzá lehetne hasonlítani, mikor szemünk egy fölösleges dudort, élt vagy szegletet vél rajta látni.

A csánk száraz voltának a megítélése, mint ebből kitűnik, még hajgán, de tisztaságának a megítélése nem kis feladat; azért a ki nem akar nagyot tévedni, véssse emlékébe mindenek előtt azon vonalakat, melyeket a végtagok elülről és hátulról tekintve rendes körülmények között alkotnak (l. a 125. és 126. ábrákat); jegyezze meg jól az oldalról és rézsztosan látható szabályos vonalakat is (n. a 122. ábrát); képzelje maga elébe a csánk csontalapját összes felszerelésével együtt s akkor áll fogjon hozzá, az összehasonlító tanulmányozás eredményeivel fegyverkezve, az alább említett különféle hibák rámutatásához.

A hibák, melyek a csánk nem tiszta voltát vagyis pókosságát okozzák, lényegileg és általában kétféleké, t. i. olyanok, melyek a csontokból, és olyanok, melyek a lágy részekből indulnak ki s e miatt *kemény- és lágypókosság* is nevezetnek.

A pók elnevezés egyébiránt legfeljebb a csánk szabályellenes *lúgy* emelkedéseire találó, a mennyiben ezek csakugyan pókhasz-szerűen gömbölydedek; a csontkinövéssek ellenben ritkán ilyenek s azért ezek egy-némelyikét a magyar nem is póknak, hanem tetemnek nevezi itt is, mint a mellő végtagon, hol, mint láttuk, *kollettet*, *kopita-tetem*, *gyűrű-tetem*, *vápas-tetem* nevekké vannak azok illette.

123., 124. ábra.
Széles és keskeny csánk.

Ezen kóros csontszaporulatok (l. 127. ábra a–b) megnevezésében más nemzettek se nagyon szerencsések, mert pl. a francia eparvin s a német Spath szó is mindent kifejez, csak éppen azt nem, a mit kellene, úgy, hogy azokhoz képest a mi *tetem* szónk, mely egy élettel nem bír vagy már haszontalan, sőt kellemetlen testet jelent, még igazán kifejezőteljesnek mondható, nem vévén figyelembe itt a *ponk* szót, mely erdélyiesen kiszögélest (kiállást, kiugrást) jelent s melylyel ott a csontpókot tényleg illetik is, mint a mely a többi szabályos rész közül csakugyan kiáll, kiszögél.

Vannak egyébiránt, a kik ezen csontkinövések egynémelyikét tetemnek, másikat póknak nevezik (pl. csánk-pók, ökör-tetem, őz-tetem stb.).

Ezt mi a német kifejezések követésének látjuk, s nem szólnánk ellene, ha magyarban megállná a helyét. De nem állja meg; azért mi csak azon szabálytalan kinövéseket s dudorokat nevezzük pókoknak, melyek lágyak; azokat ellenben, melyek kemények, tetemeknek mondjuk.

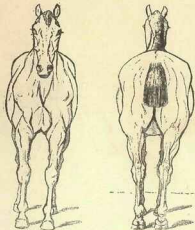
Ily csont-tetem, vagyis kóros csontkinövés (mely előre ment csont hártyalob folytán szokott leggyakrabban létesülni), nézetünk szerint három fordul elő a csánkokon, t. i. annak külső, hátsó és belső felületén.

A külső felületen előfordul, melyet némelyek (Günther stb.) kaptatetemnek is hínak, az úgynevezett *őz-tetem*. (l. a 128. ábrát.) Ezt a csont-újképletet a legtöbbször valami nagyon ártatlan természetűnek rajzolják, holott még akkor is, ha nem nagy terjedelmű, de a szalagok alá ér, vagy éppen, mint a később említendő csánk-pók, az inak útjába esik (l. a 129. ábrát) feltűnő munkaszavarrá adhat okot. (Az állatorvosi főiskola gyűjteményében van egy Tormay min. tanácsos által akvirált csánk, melyen az őz-tetem oldalról hátra és előre is úgy szét van terülve, hogy a hajtó és nyújtó inaknak teljesen útjába esik.)

Ha ellenben az őz- vagy bármely más tetem oly helyzetű, hogy a szalagok és inak útjába nem esik, akkor a ló használatára nézve csakugyan ártatlan természetű.

Némelyek különben szeretik őz-tetemnek nevezni mindazon lágy dudort is, mely a csánk külső felszínén fordul elő. Mi ezekhez nem szegődünk s azokat a maguk nevének fogjuk alább nevezni.

A csánk hátsó felszínén, vagyis a sarokcsonton s illetőleg annak tövében fordul elő a második csont-szabálytalanság, az ú. n. *nyúl-tetem*.

125. ábra. A végtagok szabályos körvonala elülről és hátulról.

(l. a 130. ábrát.) Ez a csont-szabálytalanság tapasztalásunk szerint kétféle, t. i. olyan, a mely igazi csont újképlet és olyan, a mely nem az, hanem semmi más, mint a sarokcsont tövének vagy a kapocs-csont fejének egyszerű kijebb állása.

A míg tehát az előbbi esetben igazán kóros csontkinövés képezi a nyúl-tetemet, addig az utóbbi esetben csak hibásan összeillesztett s illetőleg szabályos fekvésűkből talán kitolt csánkok alkotják azt s éppen ezért az előbbi alakokkal gyakrabban csak a teljesen kifejezett lovaknál, az utóbbival ellenben fiatal csikónál találkozunk, melyek sokszor e hibával születnek.

Használat közben egyébiránt a nyúl-tetemnek mind a két alakja kifejlődhetik az oly lovaknál is, melyek nem születnek azzal s leggyakrabban a kardállású lovak kapják meg a nyúl-tetem mind két alakját.

127. ábra. Csonttetem.

128. ábra. Őz-tetem.

129. ábra. Csontpók a szalagok közt.

Különbözik ez a hiba is olyan, hogy ha csontújképlet, de a szalagok és inak működését nem zavarja, egyebet szépségi hibának nem képez, feltétlen, hogy a csánk egyébképpen szabályos alkattú. (Ilyen csánkot mutat igazi nyúl-tetemmel [csontkinövessel] a 131. ábra.) Ha azonban az ilyen nyúl-tetem különben is szabálytalan csánkon fordul elő s talán még az inakat vagy szalagokat is hátrányosan befolyásolja — lényegesebb hibává lesz. (Ilyen csánkot tüntet fel a 133. ábra.)

Az egyszerűen hibás csontösszeköttetésen alapuló nyúl-tetem végre (l. a 132. ábrát) leggyakrabban csak azért hátrányos, mert nagyobb fokú kardállással jár.

Hogy aztán tenyésztési szempontból egyik is, másik is hátrányos, az érthető, ha megfontoljuk, hogy majd minden csont-szabálytalanságra való fogékonyaság átörököltetik.

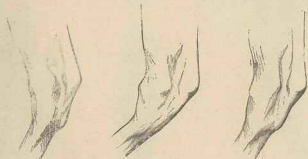
A harmadik csontkinövés a csánk belső alsó részén fordul elő, s ez az, a melyet hazánkban általánosan *csánk*-,

130. ábra. Nyúl-tetem.

jobban mondva: *csont-póknak* neveznek. Ezen, németül *Spath*-nak nevezett csontújképlet nevét nincs okunk mással felcserélni s csakis akkor vagyunk hajlandók azt inkább *ökör-teremnek* nevezni, a mikor nem oly kicsi, mint a minőnek azt *előlről* a 134., *hátról* a 135. és *rézsutosan nézve* a 136. ábrák feltüntetik, hanem oly nagy, mint a minőnek azt a 137. ábra mutatja, mely ábra egyszersmind azt is feltünteti, hogy ezen *ökör-teremnek* nevezett csontújképlet nagyobb terjedelme mellett nem tisztán a szart szemölcs előtt, hanem a felett és előtt a csánk középtáján fekszik.

Eszerint tehát mi nem a sokak által *ökör-teremnek* nevezett *lágypókot* vagy az erősebben fejlett csigacsontot nevezzük így, hanem a csánk belső oldali csontpókját akkor, ha nagyobb terjedelmű s a csánk közepé táján terül el s megkülönböztetjük úgy ezt, mint a lejjebb fekvő, kisebb terjedelmű pókot azon csánkalakulástól, melyet a németek *abgesetztes Sprunggelenk*-nek neveznek, mi pedig *zömök-csánk*-nak keresztelünk el. (L. 138. ábrát.) Megkülönböztetjük pedig ezt amazoktól azért,

131., 132., 133. ábra. Nyúl-tetem különféle formái.

mert ez utóbbinál csontújképlet nincs jelen, s egyedül az erősebben fejlett szabályos csánkcsontok azok, a melyek a pók fekvési helyén az ilyen csánk terjedelmesebbé teszik.

A míg tehát a két előbbi csánk határozottan hibás, addig az ú. n. *zömök-csánk* nemcsak hogy nem hibás, hanem, mert erős, még előnyös, különösen lassú mozgásra s nagy terhek vonzolására hivatott lovaknál.

Az óz-, nyúl- és ökör-tetem s illetőleg a csánk összes csontpókjai, habár ritkán, de egymással szövődve, egy és ugyanazon csánkon egyszerre, vagyis együtt is előfordulhatnak, a mint azt egy birtokunkban levő s szintén Tormay tanácsos által szerzett csánk mutatja. Az ily csánkra, tudunkkal, semmiféle nemzetnek nincs kifejezése; mi, minthogy az ily csánk csontjai a kóros csontszaporodás folytán össze vannak forrva: hajlandók vagyunk azt *összeforradt csánk*-nak nevezni.

Az eddig tárgyaltakból mindenekelőtt az világlik ki, hogy a csánk valamennyi csontpókjai mindaddig, míg munkazavart (sántitást) nem okoz, szépségi hibának tekinthető, de tenyésztési szempontból még így is nem kívánatos, sőt egyenesen hátrányos valaminek nyilvánítható.

A munkazavart okozó csontpók pedig nemcsak a tenyészállatoknál képez újmutatást arra, hogy az oly állat tenyésztésbe-vételéről lehetőleg őrizkedjünk, hanem a használati lovaknál is arra int, hogy ilyen lovat ne vásároljunk, mert a csánk csontpókjai majdnem feltétlenül gyógyíthatatlanok, sőt használat közben még nagyobbodók is.

Erre vonatkozó mondandóink befejezésül fel említtük végre, hogy van eset, a mikor a ló csánkja épnek és tisztának látszik s mégis sántit, habár végtagja más részén se mutatható ki e munkazavar oka.

Ily esetben *rejtett pókrol* szokás beszélni, egy oly csont ki- vagy összenövésről tehát, mely kívülről nem látszik, mely el van rejtve, vagyis az egyik vagy másik csont ízfületén fekszik.

Az irodalomban nem találtuk nyomát annak, hogy ily csontújképlet az ízfületeken csakugyan előfordul, de birtokunkban van egy csánk, mely ezt bizonyítja. Hogy azian ama járásnem, melyet később kakas-lépésnek vagy cseberbe-hágásnak fogunk nevezni, ily rejtett póknak köszöni-e létrejövetelek, azt, bizonyíték híján, csak valószínűnek mondhatjuk.

Mielőtt most már a csánk ú. n. *lágypókjainak* tárgyalásába fognánk, lássuk, hogy egyáltalában miként, miből és hogyan ismerhetjük fel a csánk egyik vagy másik csontpókjának a jelenlétét.

Előre bocsátottuk volt, hogy a csánk tisztaságának megítélése nem könnyű; rámutattunk a segédeszközökre is s csak azt nem jegyeztük meg, a mi egyébiránt önként érthető, hogy a csánk pókjait pl. csak előlről, vagy csak oldalról vagy hátrólól meglátni nem lehet, s nem említtük azt sem, hogy a tapintó ujjakat is segítségül kell hívunk, ha többé-kevésbé biztos véleményt óhajunk mondani.

135. ábra. Csánk-pók.

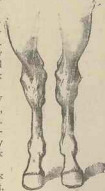
136. ábra. Csánk-pók.

137. ábra. Ökör-tetem.

138. ábra. Zömök csánk.

Az *ötletem*, különösen ha kicsi, oldalról és előlről nem igen látható, sőt hátról is csak akkor, ha nagyobb. Hátról vagy előlről rézsutosan azonban a jó szem előtt még akkor is feltűnik, ha kicsi. (L. a 128. ábrát.)

A *nyúl-tetem* kizárólag csakis oldalról tekintve tűnik szembe (l. a 130. ábrát), hátrólól rézsutosan nézve csak akkor, ha nagy és oldalra is terjed.

134. ábra. Csánk-pók.

Az ökor-tetem és az ú. n. csánk-pók elől-hátulról, és részatosan hátulról tekintve tűnik teljesen a szembe, a mint azt a 134. és 137. ábrák fel is tüntetik.

A csánk már előbb jelzett határvonalainak megszakítottasága, vagyis valamely csontkinövésnek vagy lágy póknak jelenléte tehát a szemmel felismerhető, de már annak lágyasága vagy kemény volta a tapintó útjal. Azért nem is kell elmulasztani a csánknak kézzel való megtapintását mindannyiszor, a hányszor szemünk valamely fölösleges, rendellenes részt lát a csánkon, mert csak így dönthetjük el, hogy vajjon az eddig tárgyalt kemény, avagy az alább tárgyalandó lágy kinövéssekkel vagy csánkpókokkal van-e hát dolgunk.

Mindenesetre őrizkednünk kell holmi kisebb kiemelkedések, duzzanatok látásakor és tapintásakor az elhatározó szó kifejtésétől, mert mint már ismételt is jeleztük, nem mind pók az, a mi annak látszik, aztán a kapoc-csont fejének, vagy a sarokcsont és csigacsont különféle büttyeinek erősebb fejlettsége nem csonttípképlet; s mi, ha ilyeneken is fennakadunk, még nem vagyunk látszerűk, hanem elfoglalt „pókszakok,” a kik talán egy ilyen semmisség miatt a legjobb lovat is dögnek fogjuk nyilvánítani. De aztán az ellenkező hibába sem szabad esnünk, mert gyakori pl. az az eset is, hogy a ló mindkét csánkja egyformán pókos s egyik és másik határvonalai között nincs különbség, a mi útmutatást nyújtana.

A csánk vizsgálatánál emiatt a mozgást is meg kell figyelni. Csontpókos lovak rendszeren a hosszabb állás utáni induláskor sántítanak s ha állásközben jobbra vagy balra léptetik őket, nem arra a lábra bicsaklanak meg, a melyre fordítjuk, hanem az ellenkezőre. Egészséges, ép lábú lovak jobb és bal csánkja többnyire egyforma nagyságú és alakú s az izületben egyformán és tökéletesen hajlik és feszül s emelésnél és letévesnél nem reszket, nem vonaglik, nem biczeg, nem rángatózik. Fordulnak azonban elé oly lovak is, a melyeknek egyik vagy másik csánkja kisebb vagy nagyobb; az ilyenek megfigyelésénél szokatlan a felszakértők a „sulykot elvetni,” vagyis a nagyobbikat minden igaz ok nélkül pókosnak mondani.

A csánk pókos helyét, a belső-alsó felszínen, a ló ellenoldali patájával nem ritkán megsérti, avagy kupeczek a pók felett a bőrt felsértik, hogy az ott lévő duzzanat friss sebzésnek tűnjék fel. Láttunk már olyan lovat is, a melynek egészséges csánkját, a cigánykupecz beszuklás által meglobosította azért, hogy daganat fejlődjék rajta, mely az ellenoldali pókos csánkhöz tegye hasonlóvá, jó tehát az efféle fogásokról meg nem feledkezni, épúgy, mint az erős bedörzsölések s égetések után visszamaradt jelekről se.

A mi már most a csánkon elforduló lágy pókokat illeti, azok háromfélék s a tokszalag az inthüvely és a véredény kitágulásában állanak.

A kitágult tokszalag, mely *istok-póknak* vagy *hólyagnak* nevezetik (l. a 139. ábrát), a csánk mellő és mindkét oldalsó felszínén külön-külön vagy együttesen fordul elő s a míg kicsi, pl. hüvelyk-bütyök nagyságú, nagyobb hibának nem tekinthető. A nagyobb hólyagokra való fogékonyság azonban átöröklhető léven, tenyészállatoknál különösen számításba veendő. Az olyan tokszalag kitágulás egyébiránt, a

mely hólyagok alakjában mindkét oldalán s elől is jelen van, keresztetadó vagy közlekedő póknak vagy hólyagnak nevezetetik, az pedig, a mely a sarok és alczomb, meg az Achilles in között terül el (139. ábra, felső nyíl) *sarki póknak* mondatuk, s ha mindkét oldali, akkor *átható sarki-póknak* hivatik.

Ezt különben nem kell összetéveszteni az ú. n. *sarkpókkal* (l. a 140. ábrát és a 141-et e-nél), mely a sarokcsont búbján részint a bőr megvastagodásában, részint az inthüvely kitágulásában, részint az in megvastagodása avagy a csánk-búb csontállományának megzsaporodásában áll és *sarokdaganatnak* meg *tojásdagnak* is hivatik. (141. ábra e.)

A *vérpók* végére (l. a 141. ábrát d-nél) a csánk belső-mellő feületén végig futó ütőér vagy viszér, szóval egy nagyobb véredény kitágulásában áll, mely kitágulás ha kisfokú, számításba nem veendő. A véredény nagyobb mértékű kitágulása ellenben már azért is több figyelmet érdemel, mert az előbb jelzett hólyagokkal összehasonlítható. Vizsgálat közben nyomjuk el hát kezünkkel e daganatot alul; ha erre megkisebbedik, viszérpókkal van dolgunk, ha pedig megnagyobbodik, akkor ütőpókkal. A hólyag a nyomásra nagyságát nem változtatja, legfeljebb az egyik oldalról olykor a másikra áttolható.

Különbön fölösleges volna hangsúlyoznunk is, hogy ezen három rendbeli pók mindég lágy, s egyedül a sarokpók keményebb akkor, ha oka kóros csontzsaporulatban rejlik, a mi ritkaság s ez esetben már nem is a lágy, hanem a kemény pókok közé sorolandó.

Épúgy, mint a kemény pókok, a lágyak is nagyobb munkazavart csak akkor okoznak, ha nagyok; hogy azonban még a kisebbek is a lábat eléktelenítik, az bizonyos, valamint nagyon valószínű, hogy még a legkisebb lágy pókkal bíró ló is az erre való fogékonyságot ivadékaira átörökíti.

Rátérve már most a csánknak a szabályos szögletestől való eltérésére, mindenekelőtt felemlítjük, hogy a 150 foktól le- vagy fel kismértékben eltérő csánkot még mindég elég szabályos szögletűnek mondhatjuk s csak ha ezen eltérés nagyobb fokú, beszélhetünk meredek vagy hajlott csánkról s illetleg szék- és kardlábról.

A meredek csánk (l. a 142. ábrát) legalább is 160 fokú szögletet alkot s a mellett, hogy a rendesen fesszebb és kevésbé kiadó mozgást létesít, még legtöbbször hátul túlnőtséget is okoz. Mindenesetre kisebb hibának veendő azonban, ha ily szöglet mellett a csánk széles és a sarokcsont hosszú s talán a térd és csüdizület szabályos szögletesű. Fialat csikóknál a csánk meredek állása ritkán szokott a növekvés közben kiegyenlítődni, azért azt azoknál előnyösnek nem mondhatjuk.

139. ábra.
Hólyag.

140. ábra.
Sarki pók.

141. ábra.
Tojásdag és vérpók.

teljesen fedi, a mellső térd pedig az ugyanazon oldali csánk nagyrésztét, előlről ha tekintjük, szemünk előtt elzárja.

A végtagok egészben vett állásaira egyébiránt később még visszatérünk, itt tehát még csak azt említjük fel, hogy a csánk mozgékony-sága a ló mozgatása közben azon szempontok szerint ítélendő meg, a melyeket éppen e tételben itt-ott megfelelően esetseltünk.

Az erőtűvi sérülések a csánkon elég gyakoriak s gyakran veszedelmesek, mert ezen izület a mily bonyolódott és erős szerkezetű, éppoly kényes az ilyen sértésekkel szemben azért, mert a behatás majd mindég csontot és tok-szalagot ér, a melyeknek sebei nehezen vagy éppen nem gyógyulnak.

Végül felemlítjük, hogy a félszakértők mindannyiszor, a hány-szor a csánk minőségét megítélni nem tudják, *homályos és göröngyös* szerkezetű csánkról szoktak beszélni. Ezt a kifejezést kupeczek szájából is akkor lehet hallani, a mikor a pókos csánkot szépíteni ürekszenek.

A **hátsó szárról** (20. ábra 36) a mellsők-ről elmondottak után kevés a feljegyezni valónk, mindazonáltal megemlítjük, hogy a hátsó szár általában valamivel hosszabb és erősebb szokott lenni. Különben pedig mindez, a mi a mellsőre nézve mondatott, erre is áll.

A **hátsó boka, csüd és pártá** se különbözik lényegesen a mellső végtagok ezen részeitől, mindazonáltal a hátsó csüd rendes körülmények között is valamivel meredekebb állású és erősebb fejlettségű, mint a mellső.

A csüd szabályellenes meredeksége és hajlítottsága (lásd a 146. és 147. ábrákat) a hátsó végtagon is gyakori éppúgy, mint mindazon bántalom, melyeket a mellső végtagok ezen részeinek tárgyalásánál említettünk.

A **hátsó pata** nem kör-, hanem inkább tojásdad alakú hordozó szélel bír s talpfelülete homorúbb, mint a mellső patáé. Más tekintetben utalunk a patáról már eddig elmondottakra s az ezután mondandókra.

146. ábra.

Meredek és hajlott csüd.

147. ábra.

A végtagok egészben tekintve.

Az előzőekben rámutattunk már itt-ott a végtagoknak éppúgy rendes, mint rendellenes állásaira, de nem méltattuk még elég kimerítően arra, hogy azokra nézve kellő tájékozottság lett volna nyerhető; azért e helyen, némi ismétlésekkel kapcsolatban, közelebbi megbeszéléstük is szükségesnek tartván, eszetelni fogjuk azon végtagállásokat, melyek szabályosak és azokat is, melyek szabálytalanok.

A ló mind a négy lábát tekintve, azok állása akkor mondható szabálynak, ha a test alatt oszlopszerűen vannak elhelyezve, vagyis éppúgy két oldalról, mint előlről és hátulról nézve függőlegesen állnak s egymást fedik. (125. és 126. ábra.)

Éz esetben a négy láb patája egy egyenközénynek négy sarkát képezi, melynek éppúgy két hosszabb, mint két rövidebb átmérője egy-más között egyforma és minden irányban derékszög alatt álló, vagyis olyan, hogy annak felfelé meghosszabbított függélyes vonalaiba a váll-, szögletek és ülgumók is belécsenek.

Éz az egyenközény tehát nem más, mint azon tér, a melyen a ló áll s önként érthető, hogy minél nagyobb ilyen téren (földön) áll a ló, testének alátámasztottsága annál tökéletesebb, vagyis két ló közül, melyek egyébként egyformák, az áll a lábain s az mozog végtagjaival bizto-sabban, a melynek ezen oszlopai a (lábai) rövidebbek és nagyobb föld-ön állnak; más szóval: az a ló nyújt a biztos mozgásra legtöbb bizto-sítékot, a mely széles és hosszú, vagyis »sok földön áll« és úgy áll azon a sok földön, hogy teste a lábak támasztó vonalából ki nem esik. Mert ha kiesik akár úgy, hogy nagyon is alá van támasztva, akár úgy, hogy nem eléggé van alátámasztva, mindannyiszor a szabályos mozgog-hatásnak hátrányára esik ki, a mint azt részben már láttuk, de még tústént látni fogjuk.

Hogy már most oszlopszerűen vagyis függőlegesen állnak-e hát a végtagok, azt megítélhetjük, ha tudjuk továbbá azt is, hogy *szabályos* állás esetén elől a vállszöglet középből bocsátott függőleges vonal valamennyi alulfekvő izületet a középen érint; oldalról, a könyök-izület középből bocsátott ilyen függélyes pedig az alulfekvő izületeket szintén középközen érinti s felfelé meghosszabbítva a lapoczkát, a középen harántul találja, legalul a patánál pedig közvetlenül a sarkok között érinti a földet.

A hátsó végtagok oszlopszerű állásának megítélésénél figyeljük meg, hogy vajjon az ülgumóktól képzelt függélyes vonal a csánk sarkát és a

boka hátsó felszínét érintve; közvetlenül a sarkok mögé esik-e s hogy vajjon a hátsó térd az ágyék és far összekoczkodási helyével függőlegesen szintén egy síkban fekszik-e? Ha igen, a hátsó végtagokat szabályos állásúnak mondhatjuk.

148. ábra.
Földön szűk állás.

149. ábra.
Földön tág állás.

A mellő és hátsó lábak ezen szabályos állásától az eltérések, mint részben már láttuk is, annyiféleké, a hány ízület van a végtagokon. Kiindulhat nevezetesen az eltérés elől a vállból, vállszögletből, könyökből, lábtöbbsz. stb., hátul pedig a könyv- vagy csípő-izületből, térdből, csánkából stb., mint azt az egyes részek tárgyalásánál már szintén láttuk.

Egészben véve a végtagokat, azokon a szabályostól való eltérések a következők lehetnek:

1. A mellő lábakon:

- a) a befelé irányult vagy földön szűk állás; (l. a 148. ábrát)
- b) a kifelé irányult vagy földön tág állás; (l. a 149. ábrát)

c) az előre irányult állás (l. a 150. ábrát)

d) a hátra irányult állás; (l. a 151. ábrát)

e) a teljes tág állás; (l. a 152. ábrát)

f) a teljes szűk állás; (l. a 153. ábrát)

2. A hátsó lábakon:

g) a felül tág és földön szűk állás; (l. a 144. ábrát)

h) a felül szűk és földön tág állás; (l. a 145. ábrát)

i) a hátra irányult állás; (l. a 155. ábrát)

j) az előre irányult állás;

(l. a 154. ábrát)

k) a teljes tág állás; (l. a 150. ábrát)

l) a teljes szűk állás; (l. a 157. ábrát).

Lássuk ezeket még közelebbről:

a) A befelé irányuló mellő lábak többnyire széles mellkas alatt vannak elhelyezve s éppen csak az a hibájuk, hogy alsó részleteikben túlságosan közel állnak egymáshoz, miért is az ily lábú lovak teste sohasincs teljes egyensúlyban s mozgásuk ingó és bizonytalan.

150. ábra.
Előre irányult állás.

151. ábra.
Hátra irányult állás.

b) A kifelé irányuló mellő lábak már jobban támasztják a testet, de belső részleteikben túlságosan vannak terhelve; minthogy emellett szűk mellkassal járnak együtt, nem mondhatók kevésbé hibásoknak, mint a befelé irányult lábak.

c) Az előre irányult állás a végtagok hátsó részleteinek túlterhelésével jár s többnyire a hátsó lábak egyik vagy másik szabályellenes állását vonja maga után. Egyébképen, minthogy a lovat a nagyobb, kiadóbb lépésben nem gátolja, a kapaszkodásban azonban meglehetősen akadályozza, hátulovaknál kisebb hibának tekinthető, mint hámoslovaknál. Ez az állás egyébiránt több formában ismeretes s az ok is, a melynek folytán létesül, többféle.

A legkisebb fokú előreállítottág akkor létesül, a mikor a kellőképen dől, de rövid lapoczka, (l. 158. ábra a) meredeken álló folkkal függ össze (b-c). Már nagyobb fokú létesül, mikor a talán egészen szabályos lapoczka (159. ábra a-b) rövid b-c folkkal függ össze s ez hátra hajlott térd (160. ábra d) esetén, mely talán még hajlott csüdél (e-f) is kapcsolatos, még akkor is folkozódik, ha a váll és a folkar szabályos szögletű és hosszúságú.

Különbözik ez a végtagállás általában baj azért is, mert a hát meghajlását tetemesen elősegíti.

d) A hátra irányult állás éppen ellenkezőleg, mint az előbbi, hámos lovaknál nem oly hátrányos, mint hátulovaknál, ugyanazon ok miatt, melyet az előbb feljegyeztünk. Különbözik ez az állás mulékonyan mutatkozni szokott a legelőn élő lovaknál is a nélkül, hogy az velük született hiba volna, vagy a végtagrészeknek szabályellenes összekalkotásából folyna. Gyakoribb persze az utóbbi két eset s azért a ló mellő lábainak

154. ábra.
Előre irányult állás.

155. ábra.
Hátra irányult állás.

152. ábra.
Teljes tág állás.

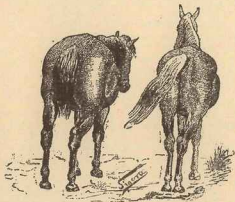
153. ábra.
Teljes szűk állás.

hátraállítottágát ily esetben feltehetően nagyobb hibának kell tekintenünk, mert az ily végtagok a testet kellőképen nem támasztják, kiadóbb lépésre nem igen képesek s mozgás közben azon »hanyat-homlok járás» létesül, mely a lovasra nézve biztosnak távolról sem mondható; létesül pedig ez a járás annál inkább, mert elől a fej és nyak súlyosan esnek a »serpenyőbe». Ha aztán hátul még túlnőtségg, vagy hátra

állottóság forog fenn, ez a körülmény csak fokozza a veszedelmességet és rosszszaságot.

Maga e végtagállásbiba egyébiránt (mint azt már a fölkar tárgyalásánál láttuk) legközönségesebben akkor jön létre, ha a váll rövid és meredek s ahhoz képest a fölkar hosszú (95. ábra); vagy akkor, ha a fölkar a lapockával a keltetnél hegyesebb szögletben egyesül (96. ábra); avagy akkor, ha a ló térdes (97. ábra); s végre akkor, ha a lapocka egészen hátra állított.

e) A teljes szűk állásban a ló elől kevés földön áll s e miatt a teste oldalaslag nincs eléggé alátámasztva; baj aztán az is, hogy az ily állású végtagok többnyire szűk mellkas alatt szorognak, mint azt már az ú. n. kecskeszűgy tárgyalásánál említettük, a hol egyébiránt a mozgásbeli hátrányokra is rámutattunk.

156. és 157. ábra. Teljes tag és teljes szűk állás.

f) A teljes tag állás, habár sokkal nehezekebb mozgással kapcsolatos, mint a normalis, nagyobb hibának nem vették, különösen akkor, ha a végtagok egyébképen szabályosak, mert ily végtagállás esetén a törzs határozottan nagyon kedvezően van alátámasztva, a szűgy is széles (többnyire oroszlánszűgy) s azért pl. nehéz igásovaknál bizonyos előnyei is vannak, a mint azt az oroszlánszűgy tárgyalásánál láttuk. De ott láttuk azt is, hogy gyors mozgásra hivatott lovaknál az ilyen tágan álló lábak azért nem alkalmasak, mert járásközben oldalmozgásokat is kénytelenek tenni; ezen fölül az mozgások pedig a gyorsabb haladásra nem folytak be előnyösen.

g) A hátsó lábakon a felül tag és alul szűk állás, a mint azt már alkalmunk volt megjegyezhetni, habár széles far alatt fordul elő, mégis felettén hibás, mert a csánk alatt levő lábrészek egymáshoz túlközel állván, a test hátulját kéllőképpen nem támaszthatják; aztán az ilyen lábak mozgás közben szintén íveket írnak le, vagyis ingaszerű mozgásra

képtelenek, a mi sem a gyors haladásnak, sem a biztos súlyviselésnek előnyét nem nyújt.

Hogy egyébiránt ez a végtagállás nehéz igásovaknál mégis tűrhetőbb, az eddig ismertek után bővebb magyarázatot alig igényel.

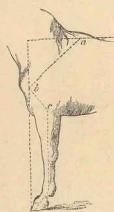
Hogy pedig ezt az állást, melyet hegyitpró és donga-állásnak is nevezünk, nem szabad összetéveszteni az alább említendő teljes tag állással, azt sem szükséges különösen hangsúlyoznunk.

h) A felül szűk és alul, vagyis a földön tág állás, mint azt már a czomb és csánk tárgyalásánál is láttuk, leggyakrabban abban áll, hogy a czombok alsó végei és a csánkok egymáshoz közel, a csánk alatt fekvő végtagrészek pedig egymástól igen távol állanak.

Ez a végtagállás, még ha nagyfokú is (ú. n. gacsos- vagy téhén-állás) a test alátámasztása tekintetében kívánni valót nem igen hagy

158. ábra.

159. ábra.

160. ábra.

Hibás állások okai.

fenn; de a míg az előbbinél a paták külső, addig emennél azok belső oldalai vannak túlságosan terhelve, a mi egymagában is hátrány; emellett még az ilyen láb is nem az ingamozgás irányában, hanem befelé félkörívben vitéik tova, különösen, ha földön való tag állás kardállással kapcsolatos. Túltságosan van terhelve ilyen állás esetén a csánk belső és hátsó felelete is, a mi az ily láb hasznavehetőségét szintén kisebbíti.

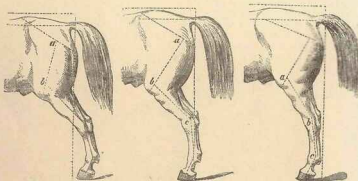
Megjegyzésre méltó mindenestre e tételnél, hogy kis fokban gacsos, különösen gyors mozgásra hivatott lovak, sokszor bámulatos tetemény-képességet fejtenek ki, azért a csánkban valamivel közelebb, a földön pedig valamivel távolabb álló hátsó végtagú lovat túlkevésre becsülni hiba volna.

i) A hátrairányú állású ló ágyéka túlságosan terheltek a lovas vagy podgyász által s ez már eléggé nagy hátrány arra, hogy ezt a

lábállást ne szeressük. Ilyen lábú lovak mellső végtagjai is a kellestén túl megterhelődnek s ha pl. azok előre nyúlt állásúak, vagy a túlterhelés következtében azokká lesznek, ha nem kimaradhatatlan következmény a hát meghajlása és így annak meggyengülése.

A hátrairányult állású ló egyébiránt, ha ez az állás nem a hibás szögelségből, hanem a nagyon hosszú czombból indul ki, gyors mozgásra, vagy téteményképességre egészen alkalmas lehet. Mutatják is ezt

101. ábra.

Hibás állások okai.

102. ábra.

103. ábra.

az angol telivérnek egyesei, melyek sokszor meglehetősen nagyfokú hátraállítottságok daczára, bámulatos gyorsaságot fejtenek ki. Az igaz, hogy ezeknél e hibát éppen a többi részek szabályos alkotása egyenlíti ki.

Egyezővel tehát ne szeressük mi soha lónál a hátraállítottságot s ha jelen van, figyeljük meg annak fokát és okát, nem feledvén, hogy az ú. n. »nyers« lovak, vagyis melyek tanítva és idomítva egyáltalán nincsenek, nagyon gyakran hátraállítottak szoktak lenni, az azonban náluk az idomítás alatt többnyire eltűnik.

A mi az okokat illeti, a melyek ezt a hibás állást létesíthetik, azok általában és leggyakrabban a következők:

1. a koncz meredksége (l. a 101. ábrát $a-b-nl$);
2. a túlhegyes szöglet a koncz és czomb között (l. a 102. ábrát $a-b-c-nl$);
3. a nem elég hegyes szöglet a czomb és szár között a csánkban (l. a 103. ábrát $a-b-c-nl$);

j) az előre irányult állású ló hátsó végtagjai, különösen azoknak csánkjai és bokái, a kellesténél nagyobb mértékben vannak megterhelve s így megromlásnak kitéve. Az ily módon túlterhelt hátsó lábak megfelelően kinyúltni s e közben a testet oly tökéletesen előre lökni, mint azt a szabályos végtagok tehetik, nem képesek. De másfelől a has alá állított hátsó végtagokkal gyakran előre irányult mellső végtagok járnak együtt s e miatt a hátsók túlterheltsége még nagyobb. Az ily ló talán

elől magasan jár (mert végtagalakulása mindegyre ágaskodásra kényeszeríti), de nem halad. Igáslovaknál a has alá állítottság azon esetben válik tűrhetővé, ha nem nagyfokú és ha rendes állású mellső végtagokkal kapcsolatos.

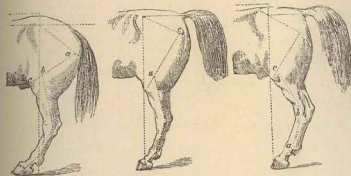
A hátsó végtagoknak ezen has alá állítottsága létrejön:

1. ha a koncz (l. a 104. ábra $a-b$) túlságosan dűlten fekszik s e miatt a térd (c) nagyon előre kerül;
2. ha a czomb (l. a 105. ábra $a-b$) a konczczal túlságosan ($a-c$) nyílt szögletben fekszik;
3. ha a czomb (l. a 106. ábra $b-c$) a szárral ($a-b$) a csánkban túlhegyes szögletben egyesül (kard-láb);
4. ha a csüd (l. a 107. ábra $a-b$) túlhoszú és hajlott.

k) A teljes csánkállás hátul épp oly nagy hiba, mint elől, mert az ilyen végtagok majdnem kivétel nélkül keskeny far alatt fekszenek s a testnek oldalaslag való alátámasztottsága kevés; az egyensúly fentartása is kevésbé lehetséges, ebben a tekintetben tehát ez az állás a tehénállásnál hátrányosabb.

Ennek ellenkezője:

l) A teljes tág állás már széles far alatt fordul elő s annál inkább kisebb hiba, mert az egyensúlyfentartás, vagyis a testalátámasztás sokkal tökéletesebb. Nehéz igáslovaknál nem is szokták ezt az állást hibá-

104. ábra.

105. ábra.

106. ábra.

Hibás állások okai.

nak tekinteni, sőt némelyek (Wrangel stb.) még a gyors mozgásra hivatott lovaknál is előnyösnek tartják azt, abból indulván ki, hogy voltak és vannak lovak, a melyek ilyen állású és dongás végtagokkal bámulatos téteményképességet fejtenek ki.

Hízen olvastuk mi is, hogy pl. a világhíró Eclipse hátul oly szélesen járt vágatás közben, hogy lábai között egy talicska elfért volna; olvastuk, hogy a híres West-Australian, a mely 1853-ban egymásután a Derby, St. Leger és 2000 Guine-ás díjakat megnyerte s még ugyanazon évben két más díjat is gazdája, Mr. Bowes zsebébe juttatott, szín-

tén »tágon járt hátul«; nem is vitatjuk mi azt, hogy »a tágon jár« ló nagy téteményképességgel lehet, hanem egyszerűen jelezzük azt, hogy a hátul teljes tág állás és a tágas vagy széles járás nem mindegy; de ha mindegy volna is, ingó járás nem az, a melyet a teljes tágállás létesít, vagy a melyet a tágon járó ló végrehajt, s azért azt kívánatosnak nem jelezhetjük, nem pedig annál kevésbbé, mert mi 52 teljes tágállású ló közül csak 3-nál észleltünk elég hosszú czombot, csak 6-nál szabályos csánkot, a mi pedig a gyors mozgásra hivatott lónál önmagában is elég hátrány.

Az itt esetelt hibás végtagállásokra különben a ló mozgásának tárgyalásánál még visszatérünk, e helyen tehát még csak azt jegezzük meg, hogy a felsorolt hibás állások egymással különféleképen szövődve is előfordulnak egy és ugyanazon lónál, a mint azt már érintettük is. Így nevezetesen elég gyakori pl. a félvad menésekben tartott fiatalabb síki lovagnál, hogy mind a négy lábuk hátra irányult állású.

167. ábra. Hibás állás oka.

hogy a két első láb hátra, a két hátsó előre, avagy hogy a két mellső előre, a két hátsó pedig hátra irányult. Ezt az utóbbit *szék-állásnak*, az előbbit pedig *zerge-állásnak* hallottuk nevezni.

A zerge-állású ló a mellett, hogy rendesen patkóba ütköző, még igazán gyenge lábón áll, annál inkább, mert az ily lábak többnyire befelé irányulók is és idővel az ilyeneknél ponty-hát fejlődik; a szék-állású ló már biztosabban van alátámasztva, de ennél meg az a baj, hogy háta csakhamar hajlottá válik. Az ilyen hátú és lábállású lóra szokta mondani a gyakorlott lovas, mikor rajta ül, hogy »ne bántuk a kézmögöttit, mert úgy sem tudja, hogy a közelőtti mit cselekszik«.

Másnemű, pl. olyan hibás állás, hogy az egyik mellső láb az ellenoldali hátsóval keresztben előre vagy hátra áll stb. csak beteg lovagnál fordul elő; ezeknél egyébiránt a szabálytalan állások valamennyie előfordulhat, de természetesen egészen más elbirálás alá esik, mint az egészséges lónál.

És most még néhány szót a ló testéről, mint egészről is.

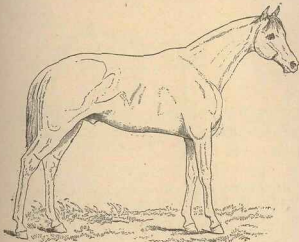
A ló teste egészben tekintve.

szóban forgó állat testnagyságáról, alapformájáról és méreteiről külön fejezet alatt óhajtván megemlékezni, itt csak a következőket jegezzük fel.

A használat és különösen a lovas szempontjából, a ló testét igen helyesen *mellső részre, közép részre és hátsó részre* szokták osztani.

A mellső rész felül a mar végződéséig terjed s ehhez tartoznak a fej, a nyak, a szügy, a mellkas a lapátos porczig és a mellső végtagok.

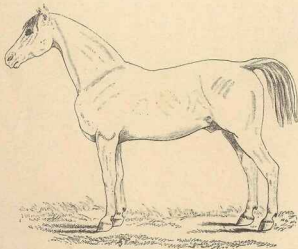
168. ábra. Tülsőtestég első.

A középső részt a hát, ágyék, lágyék, az oldalak és a has egy része képezik, a hátsó részhez pedig a far, farok, a has hátsó része és a hátsó végtagok tartoznak.

A lovas szempontjából a mellső részt *késelőtti*, a hátsó részt *késmögöttinek* is mondják.

A ló egész testének vizsgálatánál éppen az figyelendő meg első sorban, hogy ez a három rész mily arányban áll egymáshoz. Van t. i., és pedig sok olyan ló van, melynek mellső része avagy hátsó része gyengébb fejlettségű és vannak olyanok is, melyeknek középső része nincs a többivel arányban s olyanok végre, melyeknek egyik része sincs a másikkal összhangzásban.

Különösen gyakori az az eset, hogy a mellső vagy a hátsó rész túlnőtt (lásd a 168. és 169. ábrákat). Már ritkább eset, de előfordul, hogy a ló középső része van gyengén s a másik két része erősen fejlődve. Az ilyen lovat *esztergyáposított vagy laskanyjító törzsűnek* szokták nevezni.

168. ábra. Túlöntség hátul.

Előfordul továbbá, hogy a végtagok a törzshöz képest túl hosszúak, vagyis a ló túlrövid. (Erről a végtagokról is szó van.) Ennek ellentéte is előfordul, hogy t. i. a ló magasságához képest nagyon is hosszú. A hosszúságához és magasságához képest némely ló túl széles vagy túl keskeny is lehet. Csüdörök rendszeren elől, kanczák inkább hátul szélesebbek s ez bizonyos fokig náluk hibának nem is vehető. Még oly lovak is találkoznak, a melyek testének felső fele gyengébben fejlett, mint az alsó, vagy megfordítva. Ilyen, különben egészséges és ép lovat, egy hatvani gazdánál volt alkalmunk látni. Egyes páros testrészeknek nagyságban, fejlettségben való tetemesebb eltérése azonban többnyire csak beteges állapotban (sorvadás, túltengés) észlelhető.

A ló nagysága, alapformája és méretei.

Mindenki előtt eléggé ismeretes az a körülmény, hogy két hasonló minőségű ló közül azért ad gyakrabban több pénzt a vevő, a melyik nagyobb. Annak a biztos megítélése tehát, hogy milyen nagy a ló, nem kis fontosságú. Fontos az előbbi körülménytől eltekintve azért is, mert e tekintetben sokféle visszaélés követetik el, a miket a vevőnek ellenőriznie kell.

Nem egyszer halljuk az életben a mondatát, hogy »én csak rátekintek a lóra s már tudom, hogy hány markos«. A ki így beszél, olyan szemmértéket tulajdonít magának, a milyennel »köztünk járó« ember nem rendelkezhetik.

Nem mondjuk mi, hogy a hosszas gyakorlat, pl. a katonaság számára sorozó szakértőt annyira nem képezi, hogy »megközelítőleg« már messziről is megmondja, hogy az éppen elővezetett ló a mértéket megtűti, vagy nem tűti, de határozottan kétségbe vonjuk, hogy jár közöttük olyan löismerő, a ki tíz lónál egymásután legalább is 2—3 centimétert nem téved. Két-három centiméter pedig gyakran nagy különbség, azért, a ki a ló igazi nagyságát, avagy csak magasságát is biztosan tudni akarja, el nem kerülheti, hogy a lovat meg ne mérje s ekkor, ha kétségtelen adatot öhajít, nem a régi *szalagmértéket*, hanem az újabb *botmértéket* fogja használni, mely a ló valódi magasságát, hosszúságát, szélességét fogja feltüntetni.

Azért mondjuk, hogy a botmértéket, mert a szalagmérték meg nem bízható, a mint az a következő összeállításból nyilvánvaló.

Ugyanis magasságra nézve:

ha egy ló bottal mérve	100 ^q / _m	— szalaggal mérve	106—107 ^q / _m
> > >	120	>	126—128
> > >	140	>	146—151
> > >	150	>	156—162
> > >	155	>	161—165
> > >	160	>	166—172
> > >	165	>	171—178
> > >	170	>	176—183
> > >	175	>	181—189

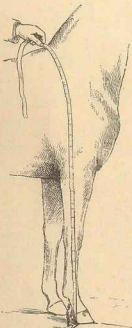
és így tovább; vagyis minél magasabb valamely ló, a szalaggal és bottal mért távolságok között a különbség annál nagyobb.

Ez a különbség úgy származik, hogy a szalaggal való mérésnél (l. a 170. ábrát) az al- és folkarnak s lapoczkának izomdomborulatai is

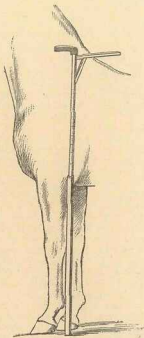
együtt méretnek, holott a bot-, vagyis rúd-mértékkel való mérésnél ez az eset nem forog fenn (l. a 171. ábrát).

A hol tehát egy-két cm. különbség is dönt (mikor pl. egy lóhoz párt választunk), ott szalagot használni nem célszerű, de sőt máskor is a rúd-mérték ajánlatosabb.

Tagadhatatlan azután az, hogy a szalagmérték kényelmesebb, mert könnyebben hordozható, de újabb időben oly botmértékek szerkesztettek,

170. ábra. Mérés szalaggal.

171. ábra. Mérés bottal.

a melyeket sétatbot gyanánt bárki magával hordhat, ez tehát ma már akadályt nem képez. Hogy a ló a botmértéktől jobban félne, mint a szalagtól, azt nem tapasztaltuk, de persze némi ügyesség, gyorsaság kell ahhoz, hogy a ló akármelyik eszközzel való mérésnél is nyugtalanná ne váljon.

Azok, a kiknél egy-két cm. különbség nem dönt, vagy a kiknél még 5 cm. különbség se számít, a szemmértékkel is beérlik, feltéve, hogy szemük már eléggé gyakorlott. Ezek azonban ne feledjék, hogy a ki pl. évcken keresztül folyton nyergeslovakat mért így szemével, s szeme

ennek folytán egy bizonyos magassághoz, pl. 165—170 cm.-hez hozzá szokott, sokkal kisebb, vagy sokkal nagyobb lovak magasságának a megítélésénél nagy tévedéseknek van kitéve.

Eppígy ne feledje a szemmértékkel mérő soha, hogy a tüzes vérmérsékletű, talán magasabb helyre állított kis ember által vezetett, vagy kisebb lovak társaságában levő, különösen sötét színű ló, nagyobbak, ellenkező esetben és körülmények között pedig kisebbnek fog feltűnni.

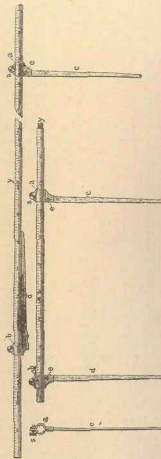
Azért, ha már igazi mértéket nem akar valaki használni, mérje meg legalább a maga állának, orrának a földtől való magasságát s a ló mellé állva, így következtessen annak magasságára. Avagy állítsa pl. a makranczosabb lovat deszka vagy sövénykerítés, avagy fal mellé s azon jegyezze meg szemével s mérje le utólag a ló magasságát.

Különben hogy akármelyik mérő-eszköz is biztos adatot szolgáltatthasson, szükséges, hogy a megmértendő ló lehetőleg egészen vízszintes talajon vagy helyen álljon s mind a négy lába függőlegesen legyen a törzse alatt elhelyezkedve.

Nem szabad feledni továbbá, hogy különösen a kupeczek nagyon értik a módját annak, hogy miként lehet a lovat az eladás alkalmára egy két cm.-rel nagyobbá vagy kisebbé tenni. Ezek rendszeren *készítéssel* maguk mérik meg szemünk előtt a lovat s a mérést úgy tudják csinálni, hogy a 165 cm.-es ló ott szemünk előtt 170 cm.-essé, a 170-es pedig 165-sé lesz, a szerint, a mint mi ilyen vagy amolyan keresünk.

Nem jó tehát röstelkedni, hanem célszerű kezünkbe venni a *magunk* mérő eszközét s szükséges a lovat mi magunknak megmérni.

Még ekkor is vigyáznunk kell az eddig elsoroltakon kívül arra, hogy nagyobb méretet kapunk, ha a ló meg van borsozva, paprikázva, ha a hasa alá állított lábakkal áll; ha a nyakát s fejét a kupecz feltartja, ha patája tűnött, ha magas sarkú patkóval van megvasalva; ha a mérőbot alsó vége vagy a szalag lemeze gödörbe vagy a kövezet mélyedésébe esik; ha a bot nem állítatik függőlegesen; *kisebb* méretet

172. ábra. Kritzer-féle mérőbot.

nyerünk pedig akkor, ha a ló ki van fáradva; ha szétvetett lábakkal áll; ha feje s nyaka nagyon meg van szegve; ha patája nagyon le van faragva; ha sarok nélküli patkóval van vasalva; ha a mérőbot alsó vége, vagy a szalag lemeze emeltebb helyre kerül; ha a mérőbot nem függőlegesen, hanem a ló hasa alá irányulva áll; ha nem a mar legmagasabb pontjánál, hanem azelőtt vagy amögött méretik a ló.

A magassági méreten kívül, mely a mar legmagasabb pontja és a mellső láb patájának hordozó széke között eszközöltetik (170., 171. ábra), újabban a ló testének hosszát (a vállszöglettől az ügumögig s illetőleg a koncz hátsó széleig) is meg szokták mérni, úgy nemkülönbén a törzs szélességét is, a két vállszög, a két oldal és a két konczszület között.

Erre a célra (s egyszersmind a magasságmérésre is) igen alkalmas két eszköz az, a melyet a 172., 173. és 174. ábrák feltüntetnek.

Az egyik (172. ábra) az u. n. Krümer-féle mérőbot, szarvasmarha mérésre van ugyan szánva, de ló-mérésre is jól használható, különösen ha e mérések tanulmányi célból eszközöltetnek.

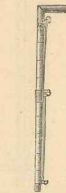
Ez az eszköz, mint a rajzból kivehető, két centiméterekre beosztott hengeres fabotból áll, mely

(y—y-nál) rézsavarral egymásra erősíthető. Ehhez járul két aczélből készített kar (c és d), melynek réztokja (a—a) a botra húzható s azon bármely helyen megerősíthető. E karok a könnyebb hordozhatóság kedvéért (e—e-nél) sarkon fordíthatók s a botra reá hajlíthatók (d).

A két félből összeállított egész bot a magasságok mérésére szolgál s egészben 195 cm. hosszú. A bot egyik (alsó) fele kétféle centiméter beosztással bír. Az egyik, mely fekete színű s a bot végén kezdődik, kisebb magassági méretek, pl. a lábtőnek, a mellkasnak a földtől távolságának mérésére, a másik beosztás pedig, mely a bot végétől 10 cm.-nyire kezdődik és vörös színű, a szélességi méretek felvételére szolgál s 90 cm. terjedelmű. Az ily szélességi mérések

173. ábra. Lydtin-féle mérőbot nyitva.

174. ábra. Lydtin-féle mérőbot zárva.

megkezdése előtt a (d) aczélikar mozdulatlanul, a (c) pedig mozgathatólag alkalmaztatik a botra, úgy, mint azt az ábra mutatja.

A másik mérőbot, melyet bezárt állapotban a 174., nyitott állapotban pedig a 173. ábra mutat, az u. n. Lydtin-féle.

Ez is szarvasmarha-mérés céljából konstruáltatott, de a lónál is igen jó szolgálatot tesz, mert ez még jobban hordozható.

Ez az eszköz is centiméterekre beosztott fabot, mely azonban már egymásba jár s három járulékos aczel része van, melyek közül a bot fogantyujánál levő a magasságmérésnél, ez és a bot végén levő pedig együtt a hosszúság- és szélességmérésnél jó használatba.

A mi már most a ló nagyságát, vagyis magasságát, hosszát, szélességét és súlyát illeti, általában felveszük, hogy a ló a mily magas, époly hosszú és súlya középzámmal 4—500 kiló. A szélességek e tekintetben 100 és 1000 kiló.

Mi a lovat, magasságát illetőleg, következőképen látjuk czélszerűnek osztályozni.

Igen kicsi a ló, ha 100—140 cm.

kicsi a ló, ha 140—150 »

közép nagy a ló, ha 150—160 »

nagy a ló, ha 160—170 »

igen nagy a ló, ha 170 és több cm.

A régi marok-mértéket szándékosan nem használtuk, a mennyiben az már úgyis jórészt kiment a forgalomból s csak elvétve akadnak egyesek, a kik még ma is használják; éppen ezért tájékozást kívánunk nyújtani e tekintetben is, s közülük a következő táblázatot:

A régi lómérték (marok) centiméterekben kifejezve.

Marok	Hüvelyk	Centiméter	Marok	Hüvelyk	Centiméter
1	—	10 ³ / ₄	14	2	151
10	—	105	14	3	155
10	1	108	15	—	157
10	2	110	15	1	160
10	3	113	15	2	163
11	—	115	15	3	165
11	1	118	16	—	168
11	2	121	16	1	171
11	3	123	16	2	173
12	—	126	16	3	176
12	1	129	17	—	179
12	2	131	17	1	181
12	3	134	17	2	184
13	—	136	17	3	186
13	1	139	18	—	189
13	2	142	18	1	192
13	3	144	18	2	194
14	—	147	18	3	197
14	1	150	19	—	200

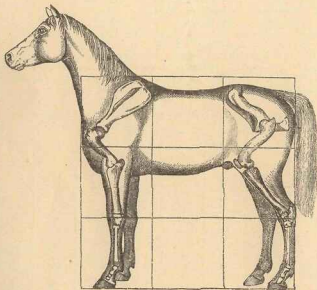
Ha most az egyes lovak hosszúságának és szélességének a magassághoz mért arányát közelebbről szemügyre akarjuk venni, előre kell bocsátanunk, hogy olyan mértani vagy más alaphúra, mely minden hasznosítású lóra találó volna, nem létezik. A ló testének alapformája nézetünk szerint legáltalában egy nem minden részén egyforma átmérőjű lapított henger, mely négy oszloppal van alátámasztva s épügy a hengernek, mint az oszlopoknak a hossza s minden más mérete más és

másféle, olyannyira, hogy mi két — alpméreteire nézve egyenlő lovat nem tudunk képzelni.

Azért, mikor némelyek azt hangoztatják, hogy akkor szabályos és nagy téteményképességre legalkalmasabb a ló teste, ha magassága és hossza egyforma, mások szerint meg akkor, ha hosszabb, mint a minő magas, mi mindig gondolkodóba esünk s a meghányás-vetésnek az a vége, hogy egyiknek sincs feltétlenül igazsága, de azért bizonyos tekintetben mindkettőnek igaza van.

Nincs igazsága, mert ezer meg ezer kitűnő képességű ló van olyan, a melynek teste oly hosszú, a mily magas és még több van olyan,

176. ábra. Négyzetös-elmélet.

a melynek a teste hosszabb, mint annak magassága, de azért bámulatos téteményképességet nyilvánít; s igaza van másfelől, mert egyik és másik alpméretű lovak között rosszak egyformán kerülnek.

A ló használhatóságának a megítélésénél tehát nem szabad, hogy bennünket holmi »minta lóról« vett alpméret vakon vezessen, de viszont döresség volna tőlünk lábnunk alól teljesen kirögni azt a talajt, a melyet tanulmány, gyakorlat és tapasztalás már eredményesen taposott.

Igy lévén meggyőződve, mi méltán kívánjuk a maga érdeme szerint a ló testének arányairól szóló tan tételeit is, lehetőleg összhangzásba hozván azokat a gyakorlat követelményeivel.

A részek arányairól szóló tan nem is olyan új keletű, mint a milyennek azt az ember gondolná. Németországban már *Dürer*, a festő, foglalkozott avval s 1564-ben *Lautensack*, szintén egy festő, könyvet is írt róla. Ugyanezen időtájban egy *Pinier* nevű író pedig egy tant állított fel erre nézve, melynek alapját, vagyis kiindulását az 5 részre osztott *fej* képezte. Ez a tan idők folytán kibővíte és változtatva még máig is tartja magát, habár *Lafosse*, *Haenemann*, *Hochstetter* és mások megbízhatlanságára rámutatva, a részek arányáról szóló tant a ló testének magasságára rámutatták. Ismét mások, különösen a francia *Herbin*, a ló *lapockájait* vették alapul az arányok konstatálására s akadtak olyanok is, a kik *Dupaty* nyomán (ki 1766-ban írt erről a tárgyról) a ló alpméretjét a már jelzett *egyenlőségekben*, a parallelogrammban és a parallelopipedonban vélték föllelni s végre mások, élükön *Koloffal*, az u. n. *aranyselet*-et használták és használják ma is a ló alpméretjének kimutatásánál és megítélésénél, nem is említvén sok más elméletet, melyek idők folytán napvilágot láttak és letűntek, vagy ma is kísértének.

Nem lehet célunk e sokféle elméletnek s zöldsztalnál készült sablonnak tüzetes megbeszélése, mert hiszen mint jeleztük, azok magukban egy külön tant képeznek; de lehetetlen mégis nem érintenünk egyikét és másikat azért, mert könyvünket olyannak szántuk, a melyben a legszükségesebbek és legújkeztatottabbak benne legyenek.

Fölösleges talán külön hangsúlyoznunk, hogy mindezen »aranykeresések« nem pusztán a ló használhatósága, hanem az u. n. szépsége tekintetében is bolygattatnak. Hát tagadhatlan, hogy egy szabálytalanul összealkotott ló, lóismereti szempontból, nem szép, de a kőnséges értelemben nem szép ló gyakran nagyon is jó ló. Az u. n. araboman (kulínaris nyelven az arabs ló bolondja) minden oly lovat csúfnak, de sőt rossznak is tart, a mely az arabs lóhoz nem hasonlít; az angolman ellenben (a kit konyhai nyelven az angol telivér bolondjának mondanak), mindazon lovat, a mely az angol telivér formáit magán nem viseli, nemcsak hogy csúfnak tart, de dögnék is néz. Vagy ám próbálja valaki a salzburgi lötenyészőnek azt mondani, hogy az arabs telivér szebb, mint a pinzgau.

Egyszóval, lónál a szépség fogalma nagyon egyéni valami s azért épúgy ebben a tekintetben, mint a használhatóság tekintetében egy *ideális lóról*, vagy egy u. n. *normál-lóról* szó sem lehet.

A részek arányáról szóló különféle tanok megalapítói tehát, mihelyt egy általánosan szép, jó és hasznos lóról kezdenek beszélni, azonnal nevétségesekké válnak s ettől egynehány tan megalapítója meglehetősen őrizkedett is, a mint azt tüstént látni fogjuk.

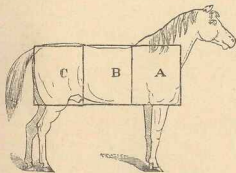
Mi a magunk részéről csak annyit mondunk, hogyha az általunk már jelzett *nem mindenütt egyforma átmérőjű lapított henger* megfelelően van álmátaszva s belé tűzött járulékos részei, a fej, nyak, farok is az egészek kellőképen szekundálnak, a ló testre nemcsak hogy szép, de jó is lesz.

Hogyan kell aztán, hogy az a lapított, henger meg a négy oszlop szerkesztve legyen s hogyan legyenek járulékos részei megfelelően tűzve, az e könyv külsőtan tárgyalása közben lett feltüntetve.

A magunk álláspontját ekképen már kétszer is jelezvén, lássuk most a mások álláspontját is.

Eltekintve *D'Alton*-tól, ki kezdő volt, lássuk *Bourgelat* elméletét, ki az előbbi nyomán indult meg. Ez elmélet szerint már nem az 5, hanem a három részre osztott lófej képezi az alpméretet. Ezen három rész primának nevezetik s minden prima 3 secundára s minden secunda 24 tertiára osztatik. Ezekhez arányosítottak azután a test többi része.

A kontroll-vizsgálatokból mindenekelőtt az derült ki, hogy *Bourgelat* »mintalova« a valóságban nem létezik. Ennek a mintalónak ugyanis a feje túlságosan hosszú, a nyaka túlrövid és olyannyira felfelé hajlott, hogy legelőn az ilyen ló (mert fejével a földre nem érhet) élen kellene hogy elpusztuljon. Emellett marja is túl magas, elől túlszéles, vállszöge nem elég erős, térdé hátrahajlott, hátsó végtagjai teljes tágáltságuk és súlypontja a támasztó vonalból teljesen kiesik. (Csunyább bírdát egy mintalovat csakugyan nem érhet!)

176. és 177. ábrák. A parallelepipedon elmélet.

Bourgelat-nál már sokkal szerencsésebben választott alapformából indulnak ki azok, kik (újabb időben élükön *Settegast*-tal) a négyszöget veszik alapul.

Ez elmélet szerint a czélszerűen alkotott ló teste lábaival együtt egy teljes négyszögbe illik bele úgy, a mint azt a 175. ábra feltünteti, vagyis a jól alkotott ló a milyen magas, éppen olyan hosszú.

Ez elmélet szerint a lónak lábak nélküli törzse is a négyszögnek megfelelőleg úgy van alkotva, hogy rendes körülmények között az a vállszögtől a mar végéig, innét a csipőig s a csipőtől az álgumóig szintén egyenlő 3 négyszöget képez (l. a 176. ábra A, B, C), sőt ez a viszony forog fenn a ló törzsét felülről (177. ábra), elülről (178. ábra) és hátulról (179. ábra) tekintve is.

Ez elmélet szerint minél inkább kitölti a ló teste ezen négyszögeket s nagyságra nézve minél inkább hasonlít azok egymáshoz, a ló annál szabályosabb és arányosabb, megjegyezvén azonban, hogy az A és C szögek ha nagyobbak mint a B szög, az csak előny.

Ez alapformák elseit, t. i. az egész testre vonatkozó négyszöget egymagában vévén figyelembe (melyet függőlegesen és vízszintesen 2-2 vonallal 9 kisebb négyszögre szoktak beosztani), feltűnik, hogy a nyak és fej arányára nézve az semmi támpontot se nyújt. De emellett azt sem tudjuk meg, hogy milyennek kell hát lenni a hát és has-vonalnak; meddig terjedjen lefelé a mellkas; hol legyen elhelyezve a vállszög stb.

Az egyedüli tehát, mire nézve a négyszög felvilágosítást nyújt az, hogy a ló oly magas, a mily hosszú, már t. i. mikor nem hosszabb.

Ha aztán a törzsre magára vonatkozó négyszöget ismét egymagában tekintjük, mindenekelőtt megállapíthatjuk a való életből, hogy a legtöbb ló hátul szélesebb, mint elől, a két részt tehát egyenlő nagy négyszögletbe szorítani nem lehet.

A kettőt kombinálva sem kapunk valami teljesen kielégítőt, mert láttuk, hogy az összes létező lovak egy igen nagy része nincs oly magas, mint a milyen hosszú s ezeket azért aránytalannak, nem szépeknek, vagy éppen czélszerűtlennél alkotottaknak mondani távolról sem lehet, sőt inkább ezek között vannak a legtöbb teteményre képes állatok.

Alapformának eszerint ez a mértani figura se alkalmas, ha arról van szó, hogy egyes különféle tartozó lovakat bíráljuk meg általa; de nyer czélszerűségben akkor, ha a nagyobb négyszögek apróbbakra is be vannak osztva úgy, hogy a törzs egész hossza (mint pl. *Settegast* figurájánál) 24, vagyis 3-szor 8 részből áll.

Ez esetben meglehetősen tájékoztatónak mondható az a számítás, hogy arányosan alkotott az a gazdasági ló, a melynek:

hossza	magassága	mélysége	szélessége	könyökének földtől távolsága
24	20—23	10	8	10—12

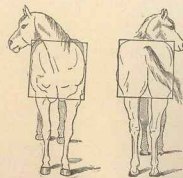
és az a nyerges ló, a melynek:

hossza	magassága	mélysége	szélessége	könyökének földtől távolsága
24	22—25	10	8	12—15

Más kérdés aztán mindenestre, hogy az így alkotott lónak feje, nyaka, lába stb. szintén arányosak-e, a mit ezen az úton kimutatni nem igen lehet; más kérdés továbbá, hogy az így alkotott ló mindenki szemének szép-e s a mi még fontosabb, hogy vajon jó-e?

Es éppen ebben a vajjon-ban rejlik minden általánosított sablonnak a botlópája.

Egy másik alapforma hívei és követői szintén arra az alapra helyezkedve, hogy az arányosan alkotott ló éppoly hosszú, mint a milyen magas, az u. n. *arányselet* segítségével igyekeznek a többi részeknek a magassághoz és hosszúsághoz való arányát kimutatni.

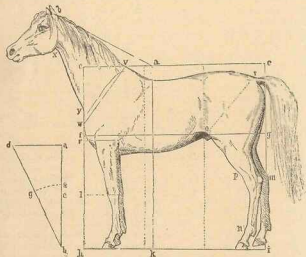
178. ábra.
A parallelepipedon elmélet.

179. ábra.

Ez az *aranyselet*, mint az olvasóink legnagyobb része előtt eléggé ismeretes, úgy nyerték, hogy egy bizonyos hosszúságú vonal (*i*80. ábra *h—i*) két egyenlő részre osztatik úgy, hogy a kisebbik (*h—k*) oly viszonyban álljon a nagyobbikhoz (*k—i*), mint ez az egész (*h—i*) vonalhoz. A kisebb részlet (*h—k*) *minor*-nak, a nagyobb pedig (*k—i*) *major*-nak neveztetik. (A 180. ábrán az *i—g*, *e—a* és *f—h* is a majornak a *q—e*, *a—e* és *e—f* pedig szintén a minornak felel meg.)

Ha most a major és minor érintkezési helyén (*a*-tól *k*-ig) egy függőlyest bocsátunk, ennek megfelelőleg fekszik a ló testének központja s illetőleg súlypontja.

Az *a*-tól *k*-hez húzott vonal megfelel az *a* és *e* közötti major hosszának; az *x*-tól *y*-ig terjedő nyakhossz egy minort (*h—k*) tesz ki;

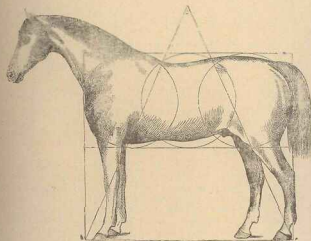
180. ábra. Aranyselet-elmélet.

ennyit vagy valamivel kevesebbet tesz ki a fej hossza is. A hátsó lábak térdé (*o*) a földtől egy majornyi (*i—g*) távolságra van, a sarok pedig (*m*) egy minornyi (*h—k*) távolságra. A boka (*n*) a saroktól (*m*) és ez a térdtől (*o*) egyenlő távolságra van, vagyis az *o* és *n* távolságát *p* felezi. A mellső lábak egész hosszát a könyöktől (*r*) a patától (*h*) a térd (*i*) felezi. A könyöknak (*r*) a földtől való távolsa tehát $\frac{1}{2}$ minor, vagyis éppen annyi, mint a hátsó végtagok hossza a bokától (*n*) a térdig (*o*). A mar legmagasabb pontjától (*v*) a vállázig (*w*) terjedő méret egyenlő a hátsó térd (*o*) és a faroktól (*g*) közti mérettel s mindezen méretek a minornak felelnek meg. A fölkar a hátsó térdet vízszintesen metsző (*f—g*) vonal által felezettik, vagyis a térd a felülről lefelé számított minorba (*e—g*) esik bele.

Mindezeknek tekintetbevételével ha számítást teszünk, hogy p. egy 157 cm. magas ló egyes testrészei hány cm. hosszúak, a következő adatokat nyerjük:

157 cm.-nek minorja 60, majorja pedig 97 cm. tesz; eszerint tehát a 157 cm. magas ló feje 60 cm., nyakának alsó hosszúsága 60 cm., sarkának a földtől távolsa 60 cm., térdé hátul 97 cm-nyire van a földtől, felkarának közepe is ennyire van, könyök búbja 90—92 cm.-nyire és mellső térdé 45—46 cm.-nyire.

Mindezekből kiviláglik, hogy a hát és hasvonalra nézve itt se nyertünk semmi felvilágosítást, de sőt a szélességi mértékre nézve se kapunk útmutatót, hanem azért a felhozott méretek egy jól alkotott arabs lóra meglehetősen ráillenek. Alkalmunk lesz e tétel végén érdekes össze-

181. ábra. Ritter elmélete.

hasonlító méretek közlésére, azért itt ezeket mellőzvé, lássuk azt az elméletet, a mely háromszöggel kombinált köröket vesz alapul a ló alapformájának és arányainak kimutatására.

Az elmélet odaállítja, *Ritter* táboreszernagy, a négyszög alapján indul meg, de azt változtatja annyiban, hogy $\frac{1}{2}$ -ed részzel hosszabbá teszi, mint a mily magas. Szerinte t. i. a gyors mozgásra hivatott lónak hosszabbnak kell lenni, mint a milyen magas, s különösen a törzs mellső és hátsó részének kell terjedelmesebbnek lennie, mint a közbelső (háti) résznek.

Az ilyen hosszabb négyszöget $\frac{1}{2}$ a közepén vízszintesen két egyenlő részre osztja (*l*. a 181. ábrát) s 3 egyenlő kör képzelt egymásra fektetve úgy, a mint azt az ábra felülről. Ezenkívül a négyszög alsó sarkából

egy háromszöget gondol (*a, b, c*) s azt tartja, hogy minél jobban kitölti a lapoczkai és fari részlet e háromszög által a négyyszög felső sarkainál kiinn hagyott hézagot, vagyis minél jobban kitölti a ló teste a közbülső rész rovására a két szélső kört, annál megfelelőbb lesz az egy gyorsmozgásra hivatott oly ló számára, a mely egyszersmind rövid-hátú is kell hogy legyen.

Hát ez a gondolat nem mondható szerencsétlennek, kár persze, hogy ezen az alapon se jövünk tisztába a ló testének szélességi viszonyával s fejének és nyakának arányaival, a mik pedig éppoly fontosak, mint a testrészeknek oldalról tekintett viszonyai.

Dominik patkolástan munkájában már tovább megy (és pedig szintén nem nagyon szerencsétlenül) s méltatja már a nyakat és fejet is, sőt a test szélességi arányait is említi következőképen.

Képzeljünk magunk elé egy szabályos alkotású arabs lovat, fej, nyak és farok nélkül, határoljuk el azt felül, alul és mindkét oldalon egyenes vonalakkal s nyerünk egy négyyszöget. Lássuk el ezt vízszintes, függőleges és egyenközi vonalakkal s látni fogjuk, hogy a törzs mélysége és a lábak hossza egyforma (*l. 182. ábrát*). Hosszabbítsuk meg most az egyik egyenközi vonalat a nyak és fej felé a négyyszög $\frac{1}{3}$ részének hosszúságában s megkapjuk a nyak hosszát és irányát (*182. ábra*). Egy függőleges és vízszintes vonal, mely a többivel összekötetésben áll, megadja a fej hosszát és irányát is. Vizsgáljuk most már ezt a lovat előlről s képzeljünk magunknak egyenes vonalakat, melyek a bal vállszögtől a bal hátsó térdig és a jobb vállszögtől a jobb hátsó térdig s egyik vállszögtől a másikig és egyik hátsó térdtől a másikig terjednek s előttünk fog állni egy paralell trapez (egyenközény), a ló teste, mely alatt a négy láb függőlegesen áll.

Ez az alapforma, mint kivethető, egy arabs ló testformájának demonstrálására meglehetősen alkalmas, de nem alkalmas más lovakra; sőt nektünk úgy rémlik. (*l. a többször idézett 182. ábrát*), hogy a súlypont az ilyen lónál túlságosan hátra esik, hogy az ilyen ló is, minthogy rövid nyakával és fejével a földet aligha elérhetné, étlen veszne el a legelőn, hacsak kénytelenségből a térdén való legelést meg nem tanulná.

Mellsőve *Oeynhausens*-nek szintén a fej hosszára alapított elméletét, mely a *Bourgelat*-énál nem sokkal szerencsésebb, felemlítjük még *Herrbin* és *Wranzel* vizsgálódásait, melyeknél nevezettek a lapoczka hosszát vévén alapul, abból indulnak ki, hogy minden czélyszerűen alkotott ló teste hosszabb kell hogy legyen, mint a milyen magas; szóval a lónak »sok földön» kell állnia, mert csak akkor képes igazán egy mozgási aktus alatt sok földet hátra is hagyni.

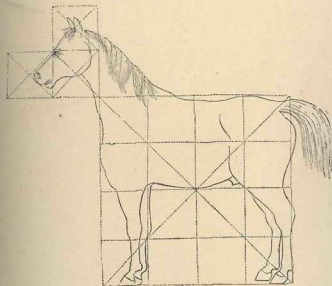
Hát ebben a tekintetben mi sem gondolkozunk másképp, de azért az arányosság és tehetőképesség megítélésénél a lapoczkából se mernénk feltétlenül kiindulni, a minthogy nem mernénk megindulni azokon a nyomokon se, a melyeket előbb már megnevezettük tapostak.

De ám lássuk a lapoczkából kiinduló theoriát is, a mely nem olyan egésszerűtlen, hogy hallgatással mellőznünk kellene.

Nevezett szerzők, kik a lapoczkára »építenek», feltétl gyanánt állítják oda, hogy a lapoczka dült és hosszú legyen. Nos tehát minden meredekebb és rövidebb vállú lovat ebből a megbeszélésből előre is kizárhatunk, a mi mutatja, hogy nevezettek előtt, különösen az angol telivér

és annak származékai lebegtek, mikor pl. azt mondták, hogy egy jól alkotott lónál:

1. a lapoczka hosszúságának (*l. a 183. ábra 1. vonalát*) megfelel a lapoczka tövisétől a csípőig terjedő hosszúság (*183. ábra 2. vonala*);
2. a csípőszögletől a koncz hátsó éléig terjedő hosszúság (*183. ábra 3. vonala*);
3. a nyakhosszúság (*183. ábra 4. vonala*). Különbön az 5. és 6. vonal is egyforma. Emellett az így alkotott lónál az egész hosszúság (C—D) a legmagasabb helyen (E-nél) feleztetik s a váll hosszánál nagyobb az

182. ábra. Dominik elmélete.

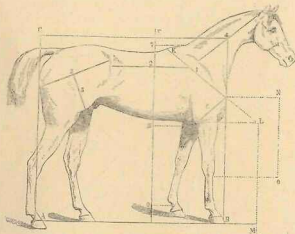
a méret, mely a vállszög és mellső térd alatti táj között van (K, N, O). Nagyobb továbbá az a méret is, melyet a lapoczka és fölkar együtt ad (K, L), mint az, a mely a könyök és pata között (L, M) létezik. Az A—B vonal hosszabb, mint az A—C. Az ábrán (mely Kisbért tünteti fel) a végtagok túlhosszúak. Rendes akkor volna, ha 7., 8., 9. vonalak osztódásainak felelne meg, vagyis ha a mar legmagasabb pontja (7) és a pata (9) közti távolság a mellcsont által (8-nál) feleztetnék.

Mint kitűnik, ennek a theoriának is meg vannak a maga árnyoldalai, Hogy többet ne említsünk, egy hosszú, de kissé meredekebb lapoczkával bíró lónál a törzset ily mérések alapján akkor is túlhosszúnak, tehát aránytalannak találónk, ha az tényleg nem volna túlhosszú.

Aztán mint számítsunk a rövid lapoczkával?

Hát a mint látjuk, nem olyan egészségtelen ez a teoria, hogy feltétlenül eldöbünk kellene, de van »fájó« része nem egy, a mi értékéből sokat levon.

Egyszóval egy oly alapforma tehát, melyből a ló megítélésénél csak némi bizonyossággal kiindulni lehetne, csakugyan nem létezik. Nem osztjuk azonban azok nézetét, a kik az ily sablonok, mintalovak, ló-ideálok tanulmányozását károsnak tartják. Nem károsok azok egy gondolkodni tudó emberre nézve, csakhogy hasznuk sincs sok. S ezt maguk a szerkesztők is beismerik, de ezek egy némelyike aztán elég szerencsétlenül avval védekezik, hogy a ló nem érte el még a tökélynek azt a fokát, hogy az ily ideális sablonba belétálmássa.

183. ábra. Herbin elmélete.

Nos, mi azt hisszük, hogy nem is fogja elérni soha, mert a ló ura, az ember, a maga céljaihoz képest nem az ideál, hanem a haszon szerint idomítja, formálja a tenyészmesterséggel a lovat; oly sablon tehát, a melybe minden ló beletálmássa, vagy oly figura, a mely a legkétségtelenebben alkotott lovat demonstrálná, sohase volt s nem is lesz, mert nem lehet.

Mi külsőtan mondandóink egész során igyekeztünk feltüntetni úgy az egész testnek, mint részeinek a haszoncélok szerint vett s legalkalmasabbnak tapasztalt alakulását s az eddigi tárgyalatból önként foly, hogy az összes részeknek értékszámai (points) azok, a melyek úgy a test szépsége arányosságára, mint különféle célokra való használhatósága tekintetében a legmegbízhatóbb útmutatást szolgáltatják.

Az értékszámokkal való bírálásnál minden testrésznek megvan a maga pontja (értékszáma), sőt egyéb tulajdonságok is ily előre meghatározott értékszámot kapnak olyformán, hogy a czélra való tekintettel a fontosabb testrészek több, a kevésbé fontosak kevesebbet nyerne.

Avagy megállapítottatik, hogy pl. az a testrész, vagy tulajdonság, mely a czélra való tekintettel *kitűnő* 8 (vagy 4), az *igen jó* 6 (vagy 3), a *jó* 4 (vagy 2), a *kielégítő* 1 (vagy $\frac{1}{2}$), a *rossz* pedig 0 értékszámot kap.

Ha most aztán egy hintós ló pl. összes testrészeire és tulajdonságaira csupa 8, 6 és 4 értékszámot, egy másik pedig csupa 4, 2 és 1-et kapott, ez a czélra kevésbé megfelelőnek, vagyis rosszabbnak van ezáltal nyilvánítva, mint a másik, mert értékszámainak összege kisebb, mint azé.

Ez utóbbi eljárás azonban inkább a szarvasmarhák pointírozásánál divatos, lónál általában a haszoncél tekintetbe vétele mellett a következő értékszám-táblázat és point-adás szokásos:

A czélra nem felel meg	= 0
» megfelel	= 1
» jól felel meg	= 2
» igen jól felel meg	= 3
» kitűnően	= 4

vagyis tehát a testrész és tulajdonság megnevezés és pointírozás pl. a következő lesz, ha 100 pointot veszünk alapul.

I. Általánosságok:

1. Nagyság	...	1 (1)	5. Bőr és szőrzet	...	1 (0)
2. Súly	...	1 (1)	6. Kor	...	1 (1)
3. Fajta	...	1 (1)	7. Természet	...	1 (0)
4. Szín	...	1 (1)	8. Idomítottág	...	1 (0)

II. Fej:

1. Összbenyomás	...	3 (1)	5. Orr	...	2 (2)
2. Homlok	...	1 (1)	6. Állkapczák	...	2 (2)
3. Szemek	...	2 (1)	7. Ajkak és száj	...	2 (1)
4. Fülék	...	1 (1)			

III. Nyak:

1. Hossza és erőssége	...	2 (0)	5. Nyakoldalok	...	2 (1)
2. Fejtűzés és tarkó	...	3 (1)	6. Torok-él	...	1 (1)
3. Sörény-él	...	1 (1)	7. Nyaktűzés és szügy	...	3 (1)
4. Sörény	...	1 (1)			

IV. Kéz előtti rész:

1. Mellkasmélység s szélesség	4 (1)	3. Lapoczka	...	2 (1)
2. Mar	...	3 (1)	4. Lapoczka mögötti rész	2 (1)

V. Kőseprész:

1. Hátvonal	2 (0)	5. Az oldalak íve	2 (1)
2. Hátszélesség	2 (0)	6. Has	2 (1)
3. Háthosszúság	2 (1)	7. Horpasz	1 (0)
4. Ágyék	4 (1)		

VI. Kéz mögötti rész:

1. Csipők távolsága	3 (2)	5. Faroktüzés	1 (1)
2. Far hossza	3 (1)	6. Farok	1 (1)
3. Far alakja	2 (1)	7. Nemző szervek	1 (1)
4. Izmoltság	2 (1)		

VII. Mellő lábak:

1. Izmok és inak	2 (1)	5. Szár	2 (1)
2. Izületek	3 (1)	6. Csüd	1 (0)
3. Fülkar	2 (1)	7. Párta	1 (1)
4. Alkar	2 (2)	8. Pata	1 (1)

VIII. Hátsó lábak:

1. Izmok és inak	2 (1)	5. Szár	2 (1)
2. Izületek	3 (1)	6. Csüd	1 (1)
3. Kocsz	2 (1)	7. Párta	1 (1)
4. Czomb	2 (1)	8. Pata	1 (0)

Az ezen példában zárjelbe nem tett értékszámok (melyek összesen 100-at tesznek ki) azt mutatják, hogy az így megbírált ló, mint gyors mozgásra alkalmas nyergeslő igen szépen és czélszerűen van alkotva; a zárjelbe tett értékszámok pedig (melyek csak 51-et tesznek ki) azt mutatják, hogy az olyképen alkotott ló a czélnak meg nem felelő s egyébképpen is igen kevés értékű részekkel bíró, hibás testalkatú állat.

Hogy egyébiránt egészen más szám-összeg, pl. kétannyi (200) vagy félannyi (50) is vehető kiindulásul, az önként érthető, valamint az is, hogy czélszerű, ha a bírálati lapok készletben és készen vannak egészen odáig, hogy csak az értékszámok bejegyzése van hátra, melyet külem-tani legjobb ismereteink alapján részrehajlatlanul kell adott esetben bejegyeznünk, ha azt akarjuk, hogy minél kisebb tévedjünk.

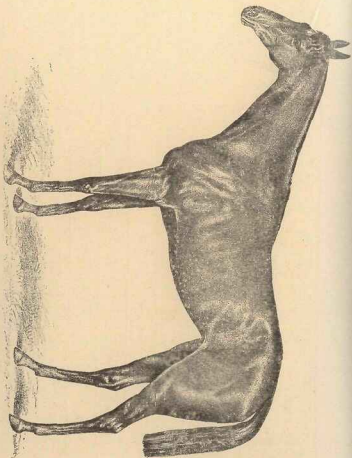
Hasznos szolgálatot vélünk tenni, mikor e tétel végén Kincsemnek (l. a 184. ábrát), azon tüneményszerű versenylónak méreteit közöljük, mely 54 rendbeli győzelmmel s illetőleg legyőzhetlenségével egyedül állt az egész kerek világban. Tesszük azt annál inkább, mert alkalmunk van összehasonlítani egy szintén világhírű telivérrel (Eclipse-el 186. ábra) és egy közepes telivérrel, meg egy igen szép téteményképességű arab-svérű lóval. Az egyik és másik testrészeinek arányaiból meglehetősen tanulságos következtetéseket lehet vonni, minthogy éppen Kincsem szerves gépjének téteményképessége teljesen ismeretes.

Kincsem főbb testmértelei, összehasonlítva más lovak ilyen méreteivel:

A testrész megnevezése	Kincsem 4 éves korában	Kincsem 13 éves korá- ban mint hulla	Eclipse kiej- lett korában	Egy angol te- liver 10 éves	Egy arabs- vért ló 7 éves	Jegyzet
	centiméterekben					
Fej hossza	60	64	53	65	63	
Homlok szélessége a szemboltoknál	—	20	—	18	20	
Nyak hossza	—	64	53	82	80	
Nyak legszélesebb helyén	50	64	53	52	50	
Mar hossza	—	36	—	32	24	
Hát hossza	—	38	—	38	39	
Ágyék hossza	—	14	—	20	26	
Far hossza	—	50	—	40	46	
Testhossz, tarkótól farktőig	216	202	182	212	215	
Magasság a marnál	165	175	158	165	170	
Magasság a farnál	—	177	162	160	168	
Övméret a lapoczkák mögött	—	192	—	170	188	
Hosszúság a vállsögtől az ülgömög	170	192	—	165	160	
Az oldalak hossza a könyöktől az utolsó borda közepéig	—	90	63	67	69	
Csípő ülgömő távolsága	68	64	—	60	63	
Lapoczka hossza	60	64	—	54	52	
Fülkar hossza	40	42	—	36	37	
Alkar hossza	—	45	—	42	41	
Alkar-szélesség könyöktáján	20	20	—	21	20	
Alkar-szélesség könyök alól	17	18	—	16	17	
Alkar szélessége a lábtő fölött	—	11 ¹ / ₂	—	11	10 ¹ / ₂	
Lábtő szélessége oldalán	10	12	—	10	9	
Lábtő szélessége elől	—	12 ¹ / ₂	12 ¹ / ₂	12	12	
Szár hossza elől	—	26	—	25	20	
Csüd hossza elől	—	10	—	10 ¹ / ₂	10	
Hajtó in szárcsonttől távolsága elől	—	4	—	4 ¹ / ₂	4	
Hajtó in szárcsonttől távolsága hátul	—	3 ¹ / ₂	—	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	
Kocsz hossza	55	52	—	40	41	
Czomb hossza	55	52	—	52	51	
Czomb szélessége fenn	35	36	—	42	36	
Czomb szélessége a közepén	16	16	—	14	12	
Czomb szélessége lenn a sarok fölött	—	18	—	17	18	
Csánk szélessége oldalán	16	20	20	14	15	
Szár hossza hátul	—	30	—	28	30	
Csüd hossza hátul	—	10	—	10 ¹ / ₂	11	
Boka-szélesség oldalán elől	—	8	—	8	8 ¹ / ₂	
Boka-szélesség oldalán hátul	—	9 ¹ / ₂	10	9	9	

Az első rovat vértelt Ádám Emil rémélérlel, a 3-ik rovatát Sínthibb szalag-
mértékkel, a többi rovatban vértelték ki, szintén szalaggyal eszközöltem. (Mennőre.)

Az első rovat méreteit Ádám Emil rövértől, a 3-ik rovatét Sünthel szabin-
mértékkel, a többi rovatban levőket én, szintén szabinvala mértékkel, (Monsieur.)

Ez adatokból kiviláglik, miszerint:

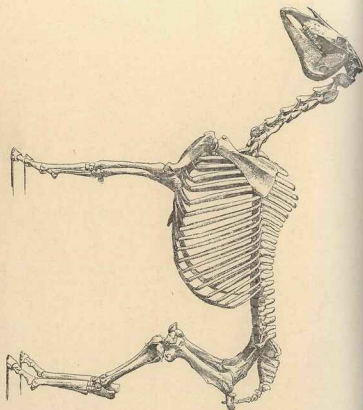
1. az összehasonlított lovak között Kincsem bírt a leghosszabb marral, a legrövidebb ágyékkal, a legnagyobb övmérettel, a leghosszabb farral és törzsszel, a legterjedelmesebb oldalakkal, a leghosszabb lapockákkal és alkarokkal s a legnagyobb alkar-szélességgel, a legterjedelmesebb lábtövel, a leghosszabb konczczal és szárral;
2. olyan széles lábtöve (mellső térde) és csánkja volt, mint Eclipse-nek s a bokája csak 5 mm.-rel volt keskenyebb;
3. magasabb volt hátul, mint elől s ebben Eclipsehez hasonlított; más lovak hátul alacsonyabbak, mint elől;
4. egyforma mérete volt feje és nyaka hosszának (a rajzon a fej kisebbnek van feltüntetve), nyaka legszélesebb részének, lapockájának hosszának s a csipője és ülgumója közti távolságnak; a három első Eclipsenél is egyforma volt;
5. Kincsem mellkasának övmérete egyenlő volt vállszög ülgumója távolával s ez a távolság (192 cm.) háromszor volt akkora (64 cm.), mint a fej, vagy a lapocka, vagy a nyak hossza;
6. homlokának szélessége, könyöktája és csánkja szélességének, koncza hossza pedig czombja hosszának felelt meg s ez utóbbi legszélesebb része éppen a mar hosszát tette ki;
7. hátsó lábszára 4 cm-rel hosszabb volt, mint a mellső;
8. csüdjei elől-hátul egyforma hosszúak voltak.

Csak sajnálnunk lehet, hogy méretek hiányában még bővebb és másnemű összehasonlítást nem tehetünk, különösen pedig hogy Kincsem izületeinek szögmereteit is, feljegyzések hiányában számításba nem vehetjük; úgy nemkülönben, hogy idegrendszere, légző- és vérkeringési szerveinek, izom-, in- és szalag-készülékeinek is összehasonlításába — adatok hiányában — nem bocsátkozhatunk.

Annnyit már e ló küléméből is talán biztosnak mondhatunk, hogy testének gépezete ritka tökélyllyel volt összealkotva; productiójából pedig következtetnünk lehet, hogy az ezen gépezetet hajtott erők, nevezetesen az idegrendszer s a vér- s légzési rendszer szintén a lónál eddig ismeretes tökélynek legmagasabb fokán állottak.

Valóban kár, hogy e phänomenális lóról azok, kiknek arra az állat életében elég alkalmuk volt, minden irányban kimerítő adatokat nem gyűjtöttek.

Mi, kik 1878-ban abban a kedvező helyzetben voltunk, hogy Kincsem csontvázáról méreteket vehettünk fel, közülük azokat, könyvünkhöz mellékelvén egyszerűsrimind e hírneves ló csontvázának természet után felvett fotografiai rajzát is, (l. a 185. ábrát) összehasonlítás kedvéért mellé állítván az 8 és a vele párhuzamba állított Eclipse képét is. (L. a 184. és 186. ábrákat.)

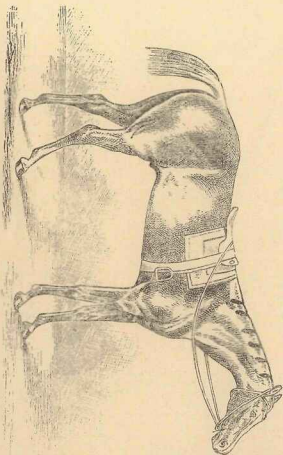

A Kincsem és 2 más ló csontvázáról felvett összehasonlító méretek
im a következők:

A megmért rész megnevezése	Kincsem ang. telj. vér kancsa 13 éves	Névtelen tel- ver ang. csodör 13 éves	Névtelen arab- kancsa 12 éves	Jegyzet
	Mért cm-ben			
Fej hossza	60	70	60	
Szemboltok közti távolság	19	20	17	
Nyakcsigolyák hossza 1-7-ig	65	69	56	
Márcsigolyák 1-12-ig	53	59	49	
Hátcsigolyák 1-6-ig	27	29	24	
Agyécsigolyák 1-6-ig	32	33	21	
Keresztesont	22	21	17.5	
A gerinc hossza az 1-ső hátcsigolyától az utolsó keresztcsigolyáig	145	153	121	
Az 1-ső borda hossza	24	24	22	
A 4-dik	40	37	38	
A 8-dik	59	59	49	
A 10-dik	63	59	51.5	
A 12-dik	49	50	47	
A 16-dik	49	48	36	
A 18-dik	36	30	24	
Az 1-ső bordák egymástól távolsága	10	10	10	
Az utolsó állborda egymástól távolsága	63	48	38	
Az oldalak hossza az 1-ső és 18. bordák között	96	107	80.5	
A mar és a lapátos porc közti távolság	88	78	83.5	
A csipő és utolsó borda közti távolság	25	19	18.5	
A csipők egymástól távolsága	54	55	43	
A csipők és ügyműk közti távolság	51	48	40	
Az ügyműk egymástól távolsága	25	25	22	
A konczizületek	40.5	50	40	
A vállszögletek	35	35	38	
A lapockacsont hossza, porc nélkül	40	38	35.5	
A szélessége fent	20	24	17.5	
A lent	12	12	10	
A fölkar csont hossza	33.5	33	30	
A könyök	13.5	13.5	10	
Az alkar	40	38.5	34.5	
A lábtücsontok mérete függőlegesen	5	5	4.5	
A lábtücsontok mérete vízszintesen	8.5	8.5	7	
A mellő szárcsont hossza	26	23.5	21.5	
A hátsó	31	29.5	29.5	
A mellő csüdcsont	9	7.5	8	
A hátsó	9.5	8.5	7.5	
A mellő pártacsont	4	3.5	3.5	
A hátsó	4	4	3.5	
A konczcsont	40	42	37	
A cömecsont	40	39	35	
A csánk csontsora függőlegesen	9	10.5	9	
A vízszintesen	9	9	7	
A sarokcsont hossza	14	13	11	
Vázmagasság elől	162	165	141	
" közül	150	155	133	
" hátsó	154	156	131	

A *gal jelöltek bomlérésekkel vannak jelölve, a többiek szilárdak. MONOSTORI.

A *gal jelöltek botmértékkel vannak jelölve, a többiek szalaggal, MONOSTOKI.

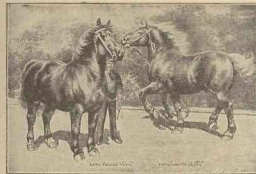
Az itt közölt adatokból kitűnik többek között az, hogy az összehasonlított csontvázak között Kincsem vázának azon részei, melyek a mozgásnál kiváló szerepet játszanak, a legerjedelmesebbek. Így névszerint a lapoczká, fölkar, könyök, alkar, szár, csüd, czomb és sarok mind hosszabb, mint a többinél. A csípő szöglet és ülgumó közti távolság, vagyis tehát a far is terjedelmesebb Kincsemnél. Érdekes e mellett, hogy koncz, czomb és az alkar-csontja époly hosszú, (40 cm.) mint a lapoczkacsontja. Feltűnő nagy méretű továbbá mellkasának mélysége (88 cm.) és utolsó bordáinak egymástól távolsága (63 cm.) A 4-ik és 10-ik pár borda hossza feltűnő nagy.

Egy szóval, nagyszabású állat volt Kincsem, akár csontalapját, akár külémét vizsgáljuk s bámulatos képességét ezekből némileg magyaráznunk is lehet.

Ki tudná megmondani, hogy mi veszett el benne mint anyakanczában, mikor 1878-ban kólika következtében kimúlt.

187. ábra.

188. ábra.

A mi még a nagysággal kapcsolatos súlyt illeti, az a lovaknál nagy határok között ingadozik. Léteznek t. i. valóságos óriások és törpék közöttük. A 187. ábra pl. egy percheron-t mutat, mely 900 kiló s mellette egy shetland ponit, a mely csak 75 kg., a 188. ábra pedig két 2 és 3 éves percheron-t tüntet fel, a melyek együtt 2470 kg. súlyúak.

A ló színei és jegyei.

Nem tudjuk, hogy általában igaz-e, de nagyon szavahihető ember szájából hallottuk, hogy Debreczen vidékén pl. nagyon sok lótartó ember úgy nyilatkozik, hogy »akármilyen a ló, csak pej legyen«.

Azt akarjuk ezzel jelezni, hogy a ló színe nem olyan alárendelt fontosságú valami, hogy a fölött, mint azt legtöbbször teszik, csak amúgy felültesen eliskamolonunk lehetne.

Mi magunk is ösmerünk embereket, a kik azt is megnézik, hogy jó-e a ló, de azt is, hogy milyen színe van, nem azért, mert talán valamely színnek bolondjai, hanem azért, mert a lehetőleg egyszínű és jegytelen lovat (tartozzék az bármiféle fajta) megtanulták többre becsülni először azért, mert egy bizonyos tenyésztésben a színbeli egyöntetűség nagyon kívánatos valami, másodsor azért, mert az egyszínű különösen a sötét színű lovat a katonaságnál is szeretik, harmadszor azért, mert tisztántartása kevesebb fáradsággal és költséggel eszközölhető.

Határozottan elítéljük azonban azt, a ki egy rossz és egy jó ló közül csak azért nem nyúlt inkább az utóbbihoz, mert deres, vagy azért nyúlt az előbbihez, mert arany-pej, avagy bronz-sárga; szóval mi is azt tartjuk, hogy a ló, ha jó, minden színben s mi előttünk a jó tarka ló éppoly szép, mint a szén-fekete, vagy szeptös-szürke.

De már ha jó és jó ló között választanunk lehet, különösen tenyésztési szempontból, egyszínűhöz s lehetőleg sötétebb színűekhez nyulnánk, mert hiába, nagyon kellemes az pl. a szemre is, hogy a mezőhegyesi Gidránok majdnem kivétel nélkül sárgák s csak más pénzlet lehet kapni pl. egy négyes egyforma pej fogarasiért, vagy egy kettős, egyforma fekete Noniusért, mint holmi felemás, összehányt színű, quodlibet fogatért.

Döreseg volna azonban a világos színűeket, csak azért, mert ilyenek, semmibe se venni, vagyis bolondság volna valamely színhez körömszakadás — csak a szín kedvéért — ragaszkodni.

Már mindezeknek megfontolása után is eléggé szembetűnik, hogy a ló színével szükséges is, érdemes is bővebben foglalkozni; tesszük is ezt, előre bocsátván annak a takarónak a rövid ismertetését, melyből a ló színét adó szőr nő.

A ló bőre épügy, mint sok más állat ezen test-takarója, 3 réteg-ből, t. i. a *felhamból* (Epidermis), az *irhahártyából* (Cutis) és a *szőr vagy kötőszövet rétegből* (Tunica adiposa) áll.

Ez a takaró a ló testét nagyrésztben feszesen borítja s egyes kisebb részletek kivételével, hosszabb vagy rövidebb szőr fedi azt. Ezen szőrkön kívül belé vannak ágyazva az izzadság- és fagygyűrűgyegek s a különféle idegkeszülékek és véredények.

Maga a bőr szintűgy, mint a szőr, vagy festenyos, vagy festeny nélküli. Előbbi esetben pala-szürke színű, utóbbiban sárgás rózsaszín vagy hószínű. A szőrök is a kisebb-nagyobb mérvű festenyezettség szerint, különféleekppen színeződöttek, vagy festenyhiány esetén fehérek.

Magának a szőrszálnak két főrésze van, t. i. a hagymája és töve, mely a bőrben fészkel s a szál maga, mely a bőrből kiáll. Ez a szál vagy hengeres, vagy lapított; ha hengeres, többnyire sima, ha pedig lapított, akkor göndör.

Különbön a ló testét fedő egész szőrzet általában háromféle, t. i. a rövid, testre fekvő szőrök a *fedőszőrök*, a hosszabbak, melyek különösen az ajkakon és pártákon fordulnak elő, a *tapintószőrök* s a többiek (minő az üstök, farok, sörény stb.) a *védőszőrök*.

A szőrzet, nevezetesen a fedőszőr, mint ismeretes, váltásnak van alávetve, vagyis a ló tavaszkor és őszkor vedlik, t. i. télre sűrűbb, nyárra ritkább növésű szőrt kap.

A ló szőrmezőnek a színe az élet folytán változásnak van alávetve s plé, éppúgy, mint az embernél, egyes a fejen levő szőröknek a megszürkülése közönséges. Az is előfordul, hogy a ló valamely színe sötétebb vagy világosabbá válik. (Nyári fekete.) Az szintén észlelhető, hogy a születő csikó színe a növekedés alatt egészen más színűvé lesz. (Szürkén született fehér, fehéren született szürke.) Arra is van habár ritkán eset, hogy a csikó kopaszon születik. Az így születő állat, habár *Fitzinger* egy külön meztelen lofajtról (*Equus nudus*) szól, nézetünk szerint is monstrum (torz) és nem visszaütés a meztelen ősré.

Ha a ló testének egy bizonyos nagyobb területén a szőrszálak egy irányt követve nőnek, az ilyen területet *szőrmezőnek* mondjuk. Ha kisebb területen többfelől, egymással szembe nőnek a szőrök, *szőrtarajnak*, ha pedig egymással ellenkező irányban sugarasan nőnek, akkor *szőrössillagnak* hívjuk. *Szőr-örvénynek* mondják az oly növést, a mely körben, egy irányban s nagyobb területen teleredik; *szőr-csigának* pedig, mikor kisebb területen, de szintén így nőtt. Ilyen szőr-csigák, csillagok, örvények és tarajok különösen a fejen, szügyen, gáton és konczok élén észlelhetők.

A hosszabb, védő szőröket, mint már láttuk, a divat nem ritkán különféle fokban megkurtítja; ugyanilyen kurtításnak némelyek a fedőszőröket is alávetik, vagyis a lovat megnyírják. Erről a lovak tisztántartásánál fogunk bővebben megemlékezni.

A mi most már a ló színét illeti, figyelmeztetni kell olvasóinkat mindenekelőtt arra, hogy valamint az úzás és lohajítás mesterességét (hogy ne mondjuk művészetét) könyvekkel megtanulni nem lehet, úgy a ló színét se lehet a holt fekete betűkből úgy megtanulni, hogy felémelt fejjel kiállhatnánk azt mondani, hogy: ime itt vagyok, én a ló színének minden változatát ismerem és meghatározni tudom.

Éreztek e könyvben letenni, melyek a mellett, hogy találok, még elég egyszerűek is legyenek arra, hogy az ügyis fennforgó zavart a bonyo-

lítás ne tegye sötétebbé. Mert nagy a complicatio e tekintetben, különösen hazánkban, hol eddig a ló színeit kizárólag a német kifejezésekkel adtuk vissza, tekintet nélkül a gyakorlat emberére és a laikusra, meg a tanfériakra.

Pedig hogy a ló-színnek terminológiája a praxis emberének és a laikusnak szempontjából tekintve, egészen más, mint a tanfériák szempontjából tekintve, az kétségtelen, mert míg az utóbbi a legkisebb árnyalatnak is változatnak is magyarázatát képes adni, addig az előbbieket gyakran az egyszerű színek megnevezésénél is a magyarázattal adósak maradnak.

De így is kell annak lenni. Mert, hogy hazánkban, de más országokban is egyes színek 3—4-féleképpen is nevezetnek, annak az a bonyolultsága az oka, a melybe a ló-színeket különféle u. n. felszakférhák, t. i. istálló mesterek s több effélék bonyolították. A hová ez a complicatio utat nem tört, azt tapasztaljuk, hogy a laikus csak alapszíneket ismer és nevez meg, azt mondván pl., hogy van sötétpej és van világospej ló; van világosfakó és sötétfakó ló; van világosszürke, sötétzürke és almászürke ló; van pejtarka, fakótarka, sárgatarka ló. Szóval: nem bonyolódik be egészen a képtelenségig a megnevezésekbe.

Nézettünk szerint az a 70 szín, a mely tankönyvekben felsorolva van, ránk nézve tulajdonképpen nem létezik mind, vagyis a festőre nézve annál sokkal több létezik; de úgy gondoljuk, hogy nekünk nem a festő szempontjából van szükségünk véglegesen megállapítani azt, hogy ez vagy amaz a ló színe általában minő névvel jelöltesse. Mi tehát nem mondhatjuk azt, a mit pl. a festő mondhat, hogy: pirosas sárga-szürkébe játszó fehér. Ilyennek mondja pl. a legtöbb tankönyv az u. n. Muskat-Schimmelt. Hát a Muskat-Schimmel elnevezés már istállómestertől ered, de furcsának furcsa az is eléggé, olyannyira, hogy annál csak a Hell-rapp (a mi magyarul világosfekete) furcsább. Mert eltekintve attól, hogy a sötét, t. i. a fekete sohse világos, eszerint hát ez magában véve abszurdum — még a magyarázata is unikum, mert az ekként szól: fekete, szürkébe, pirosba vagy sárgásbarnába hajló szörzet! Igazság szerint, ha a fekete akárminő keveredés folytán szürkébe hajlik, akkor vagy szürkésfekete vagy feketészürke vagy éppen sötétzürke; ha a fekete pirosba hajlik, akkor pirosasfekete vagy feketéspiros; sárgásbarnába hitem szerint a fekete nem is jálholhat, vagy ha igen, akkor bátran sárgásbarna vagy barnasárga számba mehet s egészen fölölleges, vagy éppen hátrányos olyan semmitmondó névvel jelölni, a milyen a világosfekete.

A nyárfekete elnevezés is gondolkodóba kell hogy ejtsen minden gyakorlati embert, mert ráfogni könnyű az előttünk álló barna lóra, hogy az nyárfekete, de jót nem állhatunk azért, hogy csak nyáron ilyen s télen nem.

Hasonló eset forog fenn a világosan születő sötét színű és a sötét színűen születő világos színű lovaknál.

Időfelelőtlenség, türelem megölőnek tartjuk még több ily példát is idézni annak bizonyítására, hogyha czélt akarunk érni, hát az egyszerűsítés ösvényére kell térnünk, mert csak az nyújt biztositékot arra, hogy egymást könnyen megértjük s magunkat laikusokkal szemben is könnyen megértetjük. Pedig a feladat az, hogy országszerte egy névvel és pedig

lehetőleg a legáltalóbb magyar névvel nevezzük a nevezendőt úgy, hogy aztán irányadóul szolgálhasson mindama más téren is, a melyen a lószínek tekintetében a helyes megnevezésekre szükség van.

Am az egyszerűsítést is csak bizonyos határig lehet vinni, mert vannak már lószín-nevek, melyek elég találók, magyarosak s a mi fő, általában ismeretesek. Ezeket kiirtani majdnem lehetetlen, de nem is szükséges; azért mi a megnevezések összeállításánál ezekre tekintettel voltunk, valamint hogy nem váltók mellőzhetőeknek a német nevek felsorolását se.

A kiindulás az, hogy vannak alapszínek, vannak színvegyületek és léteznek színkeverékek.

Alapszínek: a fehér, a fekete, a pej, a fakó és a sárga. Ezek maguk között különfélekeppen vegyülvén vagy csak keveredvén, különféle színvegyületeket és színkeverékeket képeznek. De maguk az alapszínek is többfélék, a mint az a következőkből majd kiderül.

Lássuk hát most mindezen színek közelebbi körülírását s rövid megnevezését.

A ló színének leírása, magyar és német neve.

I. Alapszínek:

Fehér fényes fedőszőr, nem festenyzett bőrben — **selyem-fehér** — Glanz-Schimmel, Atlas-Schimmel.

Fehér fénytelen fedőszőr (szürkéből is fejlődhetik ilyen) bőr és paták feketék — **patyolat-fehér** — Sammt-Schimmel.

Fekete, szépen fénylő fedőszőr, ugyanilyen hosszú szőrök — **hollófekete** — Glanz-Rappe.

Fekete, tompa fényű, borzósodó puha fedőszőr — **bársony-fekete** — Sammt-Rappe.

Fekete, fénytelen sima fedőszőr, ugyanilyen hosszú szőrök, gyengén almázott — **szén-fekete** — Kohl-Rappe.

Világos pej, erősen sárgába hajló végekkel bíró fedőszőr; néha fényes — **világos-pej** — Hellbraun.

Piros pej, fénylő fedőszőr; hosszú szőrök és lábak feketék, néha szíjjalt és gyakran almázott — **piros-pej** (ha almázott: **almáspiros-pej**) — Rothbraun.

Világosabb vagy sötétebb piros, erősen sárgába hajló, aranyfényű fedőszőr; hosszú szőrök és lábak feketék — **arany-pej** — Goldbraun.

Sötétpiros, meggyzsinbe átmenő fedőszőr, hosszú szőrök és lábak feketék — **meggy-pej** — Kirsch- oder Weichselbraun.

Majd egész fehér, kissé sárgába játszó fedőszőr; hosszú szőrök egész fehérek; rózsaszínű bőr, csóka szemek, viaszszínű paták — **homály** — Isabelle.

Sárga, fénytelen fedőszőr; hosszú szőrök és a bőr gyöngyszürke, néha csóka-szemek, fekete paták — **zsufa** — Gemeine Isabelle, Gelb-falbe.

Halványpirosas fakó, fénytelen fedőszőr; hosszú szőrök, lábak feketék; gyakran almázott — **zsemlye-fakó** — Semmelfalbe.

Aranyárga-fakó, fényes fedőszőrűzet; szemek és paták barnák: hosszú szőrök és a bőr gyöngyszürke — **aranyfakó** — Gold-Isabelle-falbe.

Barnás-szürkébe hajló, sötétfakó fedőszőr; hosszú szőrök barnák vagy feketék; szíjalt — **fakó** — Gemeiner Falch.

Világospiros, sárgába hajló fedőszőr; hosszú szőrök, olykor sárgás-fehérek — **világossárga** — Hellfuchs.

Pirossárga, aranyfényű fedőszőr; hosszú szőrök sötétpirosak, lábak majdnem feketék — **aranyárga** — Goldfuchs.

Barnasárga, feketeszürkébe hajló fedőszőr; hosszú szőrök szennyesbarnák — **sötét-sárga** — Dunkelfuchs.

Pirossárga, erősen szürkébe hajló fedőszőr; hosszú szőrök ugyanolyanok, némelykor sötétebbek — **szennyesárga** — Lehmfuchs.

II. Színvegyületek.

Féher, fényes fedőszőr szürkével keverve — **ezüstsürke** — Silber-Schimmel.

Féher, fénytelen fedőszőr szürkével keverve — **darusürke** — Milch-Schimmel.

Sok sürke a fekete szőr kevés fehérrel keverve; hosszú szőrök világosak — **sötétsürke** — Schwarz-Schimmel.

Fekete, sürke és fehér szőrök almázott keverékben; hosszú szőrök sötétebb szürkék vagy fehérek, lábak sötétek — **almás-sürke** — Apfel-Schimmel.

Fekete sürke és fehér szőrök egyenletes keverékben; hosszú szőrök világosabbak vagy sötétebbek; fej fekete — **vasderes** — Mohrenkopf.

Előbbihez hasonló, de túlnyomó a fehérszín — **ezüstderes**.
Vasdereshez hasonló, csakhogy sötétebb, hosszú szőrök inkább fehéresek; gyakran almázott; fej nem fekete — **sötét-acélsürke** — Grauschimmel.

Sürke, piros, fehér és sárga szőrök keveréke; hosszú szőrök sárgáspirosak vagy szürkék; lábak hasonlóak — **aranyderes** — Rothschimmel.

Pej, sürke és fehér szőrök keveréke; hosszú szőrök és lábak feketék; fej és nyak gyakran egész pej — **vöröderes** — Brandschimmel.

A szőr a tövén sárgás-pej, közepén sürke, végén fehér; hosszú szőrök szürkék, hegyükön fehéres-sárgák — **penész-sürke** — Honig-Schimmel.

Fehéres-sürke fedőszőrben kis piros pettyek; hosszú szőrök sárgás-fehérek — **szeptós-sürke** — Forellen-Schimmel.

Féher fedőszőrben sok fekete petty; hosszú szőrök fehérek vagy szürkék — **legyes-sürke** — Fliegen-Schimmel vagy Mücken-Schimmel.

Fekete, fehér szőrök keveréke szürkés árnyalattal, kis fényfnyel, fehér pettyekkel; hosszú szőrök feketék — **seregélyszürke** — Stier-Schimmel.

Világosabb vagy sötétebb sárga-barnába hajló fényes fedőszőrök; almázott; hosszú szőrök és lábak feketék — **gesztenyebarna** — Kastanienbraun.

Sötét fényes gesztenyebarna, törzsön almázott; hosszú szőrök és lábak feketék — **fényesbarna** — Spiegelbraun.

Feketésbarna, fényes fedőszőrök, hosszú szőrök s lábak feketék — **feketésbarna** — Schwarzbraun.

Egyenletes barna szőrök, hosszú szőrök egészen, lábak térdig, ille tőleg csánkig feketék — **sötétbarna** — Dunkelbraun.

Világos barnasárga fedőszőrök: a hát gyakran szíjalt; hosszú szőrök többnyire feketék — **szattyanbarna** — Lichter Kastanienbraun.

Világosabb vagy sötétebb sárgabarna fedőszőrök; száj, orr és fül körül szürkés, világossárga helyek — **őzbarna** — Rehbraun.

Sárgás-sürke fényes fedőszőr; hosszú szőrök s paták épp olyanok — **gerlelakó** — Gelb-Isabelle.

Világosabb vagy sötétebb pirossárga fedőszőr, fakó szőrökkel vegyesen, többnyire almázott; hosszú szőrök és a bőr sürke; szemek és paták barnák — **rozdsárfakó** — Dunkel-Falch vagy Roth-Falch.

Barnasárga, többnyire almázott fedőszőr, szíjalt hát; hosszú szőrök feketék — **mogyorófakó** — Dunkel-Falch vagy Braun-Falch.

Világos-sürke, pirosas-sárgába átmenő fedőszőr, fakóval keverve; szíjalt hát, hosszú szőrök és lábak feketék vagy barnák — **hamvas-fakó** — Aschfalch.

Sötétsürke, tompa sárgás-barnába hajló fedőszőr; szíjalt hát, hosszú szőrök és lábak feketék vagy barnák — **egérszörű** — Mausfalch.

Sötétbarna-piros, fénytelen fedőszőr; hosszú szőrök világos vagy sötétpirosak — **vörössárga** — Rothfuchs.

Barnapiros, nagyon feketeszürkébe hajló fedőszőr; hosszú szőrök sötétebbek vagy szürkék — **májsárga** — Leberfuchs.

Sárgásbarna-piros, többnyire almázott, bronzfényű fedőszőr; hosszú szőrök sötétsárgák, feketés-szürkék vagy feketebarnák — **bronzsárga** — Bronzfuchs.

Sötétbarna-piros, feketésbe vagy sárgásba hajló fedőszőr; almázott, hosszú szőrök fehérek vagy szürkék — **szógsárga** — Schweissfuchs.

Feketésbarna, helyenkint sárgásba hajló fedőszőr, gyakran almázott; hosszú szőrök világosabbak — **kormossárga** — Schwarzfuchs.

Világos fekete-piros vagy sárgásbarnába hajló fedőszőr; hosszú szőrök sötétebbek vagy feketék — **szénsárga** — Kohlfuchs.

III. Színkeverékek.

Féher alapon nagy, világosabb vagy sötétebb fakószínű foltok; hosszú szőrök világosabbak — **sárgatarka** — Gelbschecke.

Féher alapon sötétebb vagy világosabb piros foltok; hosszú szőrök világosabbak vagy sötétebbek — **pejtarka** — Rothschecke.

Féher alapon világosabb vagy sötétebb pirosbarna foltok; hosszú szőrökön fekete foltok — **barnatarka** — Braunschecke.

Féher alapon, szépen fénylő fekete foltok — **feketetarka** — Schwarzschecke.

Féher alapon szürke, kékesbe vagy pirosba vagy sárgába hajló foltok; gyakran almázott — **szürkétarka** — Porzellanschecke.

Féher alapon barna, sürke vagy más színnel beszegélyezett foltok — **agáttarka** — Agatschecke.

Kisebb sárga foltok fehér alapon — **sárgapárducz** — Gelbtiger.
 Kisebb piros foltok fehér alapon — **pejpárducz** — Rothtiger.
 Kisebb barna foltok fehér alapon — **feketepárducz** — Schwarztiger.
 Szürkén beszegélyezett fekete foltok, fehér alapon — **párducz** —

Agattiger.

Kisebb fekete, barna vagy fehér foltok, szürke vagy pirosszürke alapon; hosszú szőrök fehéres vagy pirosszürkék — **párducz** — Tiger-schimmel.

Azon sötétebb színű lovak, melyeken elvéve egyes fehér szőrök is előfordulnak, **tűzött szőrűeknek** mondatnak, eszerint vannak tűzött szőrű sárgák, pejek, barnák és feketék.

Említettük, hogy a ló színe az élet folytán változásnak van alávetve, s hogy a lovak többnyire nem oly színnel születnek, mint a milyennel kifejtett korukban bírnak. Így pl. a szeplős és legyes-szürke lovak öreg korukban többnyire megfehérednek, a fehérek gyakran megszürkülnek stb. Érdekesnek tartjuk ezzel kapcsolatban *Dilg* nyomán ismertetni, hogy a megéledett ló egyes fontosabb színe milyen akkor, mikor az az állat születik.

Az almás szürke ló születéskor fekete vagy pej.	
A szeplős „ „	vörössárga.
A legyes „ „	fekete vagy sötétpej.
A vörös deres „ „	fekete.
A holló fekete „ „	feketés-szürke.
A szénfekete „ „	„
A meggyfej „ „	piszkos fénytelen barna.
Az aranypej „ „	„
A pirosfej „ „	„
A világosfej „ „	szürkés-barna.
Az őzbarna „ „	„
A szőgsárga „ „	piszkos pirosfej.
A vörössárga „ „	pirosfej.
A szénsárga „ „	barnás-szürke.
A falkó „ „	„
A homály „ „	sárga v. szürkés-sárga.

A ló jegyei (azok a kisebb fehér foltok t. i., melyek a fejen, lábakon és törzsön is előfordulnak) többnyire vele születtek s a következők:

1. Sötét színű homlokok néhány fehér vagy szürke szőrszál betűzdelve — tűzött homlok.
2. Szabálytalan kis fehér folt ugyanott = virágcsa.
3. Nagyobb ilyen folt = virág.
4. Szabályosabb alakú (kerék, szegletes) fehér folt ugyanott = csillag.
5. Ha ez nyúlt = megnyúlt csillag.
6. Ha a csillag árnyékolva van = árnyékolt csillag.
7. Szélesebb s hosszabb fehér folt a homlokokon = hóka.
8. Ha ez az orczákra is ráterjed = orczáig hóka.
9. Ha ez az állsontokra is ráterjed = hókafejlő.
10. Ha a fej nagy részben vagy egészen fehér s a törzs más, de egyszínű = fehérfejű.
11. Fehér hosszúságú folt az egyik vagy mindkét ajkon = piszra vagy szárcsaszájú.

12. Tejes száju az oly ló, a melynek mindkét ajaka fehér, békaszájú pedig az, a melynek ajkai belül a nyákhártyán foltosak.

Egyéb jegyek a fejen minőségükhöz képest körülírandók. A törzsön előforduló jegyek hasonlóképpen. A végtagokon előforduló fehér foltok az eddig használt kesely névvel jelölendők és pedig:

1. lábtőn, csánkon feldl kesely, 2. lábtőig, csánkig kesely, 3. fél-szárig kesely, 4. bokán felülig kesely, 5. bokáig kesely, 6. félcsüdig kesely, 7. pártán kesely, 8. a hajlító in mentén kesely, 9. a feszítő in mentén kesely, 10. foltos pártájú, 11. foltos csüdű, 12. foltos szárú és pedig elől-hátul, belül, kívül foltos; ugyanezek tűzötték is; 13. a pata felig kesely, 14. a pata egészen kesely, 15. a pata foltos.

Felemlítjük végül, hogy éppúgy a színeket, mint a jegyeket hami-sítani szokták. Tudunk esetet, hogy a knpecz a feketetarka lovat egész feketére festette és olyant, hogy a fejről a csillagot, a lábról a kesely-séget, a hátról a nyeregörös fehér foltját festés álfal eltüntetve, sőt olyant is, hogy mesterségesen csinált a homlokra csillagot már nem festéssel, hanem a következő műtéttel.

Beszűrt a homlok közepén a bőrbe egy horgot s annak segítségével felemelte a bőrt a csonttól akkora terjedelemben, a mekkorának a csillagnak kellett lenni; átszűrt erre 4 tűt a bőrön úgy, hogy azok négy-szög alatt állottak egymással. Most körülfonta a négy tűt czérnával úgy, mint érvágásnál szokás s 48 óráig így állni hagyta a lovat. Ekkor a tűket kihúzta, a csonttól elvált bőrdarabot genyvedzeni hagyta, míg az az egész folt kiesett. Az utána nőtt bőr fehér szőrt kapott s így a csillag készen volt.

A nyereg- és hámtörési fehér helyeket, meg a nem kívánatos jegyeket egy másik knpecz kénmáj és légenysavas ezüst (pokolkő) oldattal festette meg a szemünk előtt, úgy, hogy a sötétpej lovon alig volt (különösen távolabbról) fölismerhető, hogy az a folt festve van.

Jó tehát ezt megjegyezni, hogy úgy ne járjunk, mint egy erdélyi mágus, a ki fekete lovához társat vett s mire esőben hazaért, a ló megtarkult.

6	+	6	=	12	metsző-
2	+	2	=	4	agyar- és
12	+	12	=	24	záfoga vagyis
összesen 40					

Ezek a fogak helyzetükre nézve a következő képlet szerint vannak elhelyezve:

csödörnél	6	1	6	1	6
	6	1	6	1	6
kanczánál	6	0	6	0	6
	6	0	6	0	6

Vagyis (l. a 189. ábrát) az alsó állcsontban:

1 1 a fogó metszőfogak	{	Dentes incisivi	
2 2 a középső		{	Dentes liniari
3 3 a szeglet			{
4 4 az agyarak	{		
1' 1' az 1-ső elő-zápfogak		{	
2' 2' a 2-ik			{
3' 3' a 3-ik	{		
1'' az 1-ső hátsó zápfogak		{	
2'' a 2-ik			{
3'' a 3-ik	{		

Ugyanannyi fog, ugyanígy van elhelyezve a felső állcsontban is. Ezeken kívül olykor 4, ú. n. farkas-fog is nő a ló állcsontjában, mely csak-hamar ki is esik.

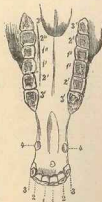
Azok a fogak (t. i. a metszők), melyekről az életkort meghatározunk kell, nagyjában a következőképpen vannak szerkesztve:

- a) a csikó metszőfogainak (l. a 190. ábrát) meg lehet különböztetni
  1. koronáját (a),
  2. nyakát (b),
  3. gyökerét (c);

b) A ló metszőfogainak ezen egyes részeit nem lehet megkülönböztetni, minthogy azok egy gördült éket (l. 191. ábra) képeznek; mindazáltal az élő lónál a fog koronájának nevezik azt a részt, a mely a foghúsból kiáll, nyaknak azt, a melyet a foghús körülvesz, és gyökerének azt, a mely az állcsont fogsejtjében fészkel.

Különbözik úgy a csikó, mint a megélemedett ló metszőfoga két (csont- és zománcz-állományból álló) csövet alkot, melyek egyike az úgynevezett kupa (192. ábra a), a másik pedig a gyökér-űr (192. ábra b).

A kupának nevezett űr, mely felülről a gyökér felé megsűkülve a makkhoz vagy fordított süveghez hasonló alakot mutat (193. ábra), mint látni fogjuk, nem kis szerepet játszik a ló életkorának megítélésénél, azért már e helyen megjegyzendő, hogy ez az űr a fogak kopásához képest majd tágabbnak és mélyebbnek, majd szűkebbnek és sekélyebbnek mutatkozik a szerint, a mint a fog koronája, melybe ez az űr bevájulva van, kisebb vagy nagyobb mértékben van lekopva.

189. ábra. Fogzat.

A ló életkorának meghatározása.

(Fogtan.)

Nem hisszük, hogy akad olvasóink között egy is, a ki a ló életkorának fontosságát — akár tenyésztési, akár használati szempontból tekintve azt — kellőképpen nem tudja méltányolni.

Már az a körülmény, hogy egy fiatalabb ló a legnagyobb valószínűséggel hosszabban használható, mint egy öregebb, meg az, hogy a túlfiatal ló éppúgy, mint a túlöreg, tenyésztési szempontból egészen más értéket képviselnek, mint az erejének teljében levő, megélemedett középkorú ló: mind fontossá teszik annak a tudását, hogy egy ló hány éves.

Ott, a hol a lovak törzskönyvezve vannak s utána lehet a lajstromban a születésének nézni, meglehetősen fölösleges az a tan, a melyet fogtannak, fogismének neveznek; de hazánkban az ilyen eset vajmi ritka, különösen pedig a vásárokon megjelenő lovakra nézve ritka az olyanynira, hogy a ló életkorának a fogakból való megítélése nélkül annál kevésbé lehet el a lóvásárló, mert a ló-levelek ezen adataira éppen men támaszkodhatik, minthogy e leveleket rendszeren teljesen laikus egyének és sokszor úgy állítják ki, hogy a kérdéses lovat nem is látják.

Ezen okokon kívül a könyvünk bevezetésében érintett okok is arra sarkalnak minket, hogy a ló fogaival s az azokból megítélhető életkorral a lehetőségig behatóan foglalkozzunk.

Általános dolgokat bocsátunk előre, hogy aztán a részletekkel annál tömörebben bányásszunk el.

A lónak, mint azt könyvünk első fejezetében már jeleztük, ú. n. *tökletes fogszata* van, t. i. vannak úgy a felső vagy mellső, mint az alsó vagy hátsó állcsontjában:

1. metsző-,
  2. agyar és
  3. záf- vagy őrlő-fogai,
- Számra nézve a kanczának van

6	+	6	=	12	metsző
0	+	0	=	0	agyar és
12	+	12	=	24	záfogak,

összesen 36; a csödörnek pedig

Egyébiránt, mint jeleztük, a metszőfogak felülről lefelé egy görbült éket képeznek, melynek átmérője alulról felfelé nemcsak hogy hovatovább nagyobbodik, hanem még az alakja is (mely ha mesterségesen létesítettik: *metsz-lapnak*, ha pedig természetes kopás útján, a rágás folytán létesül: *rág-lapnak* nevezetük) más és más, a mint azt a 194. ábra feltüntet. Ez a körülmény, mint tüstént látni fogjuk, a kor megítélésénél szintén felhasználhatók.

Íde igatjuk még mint általánosságot, melyre azonban később szintén szükségünk lesz, azt, hogy a csikó- vagy tejmetszőfog, az állandó vagy lómetcsőfogtól az előbb jelzetteknek kívül még abban különbözik, hogy:

1. a *csikófog* többnyire fehér és fényes, ritkán barnás;
2. a *lőfog* ellenben sárgás, a gyökér felé barnás;
3. a *csikófogak* már a két éves korban se fekszenek szorosan egymás mellett,
4. a *lőfogak* ellenben még az öreg korban is szorosan fekszenek,
5. a *csikófogak* kicsik,
6. a *lőfogak* nagyobbak, hosszabbak és szélesebbek;

190. ábra. Csikófog.

191. ábra. Lőfog.

192. ábra. Hosszanti fogmetszet.

193. ábra. Fog-kupa.

4. a *csikófog* mellső vagy ajki felszínén több sekély hossz-barázda van, a *lő fogán* csak 3, egy alul és kettő felül;
5. a *csikófog* az iny felé megleskenyedik,
6. a *lőfog* nem, vagy alig;
7. a *csikófogon* a kupa keskeny és sekély (3–4 mm), a *lőfogon* (ha még kopva nincs) 8–10 mm;
8. a *csikófogak* majdnem függőlegesen állnak ki a foghúsból, a *lőfogak* kis ívben előre irányulva;
9. a *csikófogak* rágó lapja még akkor is haránt tojásdad alakot mutat, ha kupája le van kopva,
10. a *lőfog* rágó lapja ily esetben több alakot vesz fel, nevezetesen haránt tojásdadot, később kerekdedet, még később háromszögletest, végül visszáz tojásdadot (l. a 194. ábrát).
11. mint már jeleztük, a *csikó metszőfogának* koronája, nyaka és töve vagy gyökere van,
12. a *lő metszőfogának* nincs, hacsak a foghúsból kiálló részt koronának, a foghúsból levőt nyaknak, a fogsejtből ültöt pedig gyökérnek, külön-külön nem vesszük.

Körülbelül már mindebből kitűnik először is az, hogy a csikó- vagy

tejfogak éppúgy, mint az embernél, a lónál is kiváltásnak vannak alávetve; ez a kiváltás pedig éppúgy, mint a megjelenés bizonyos időhöz van kötve, valamint hogy bizonyos időhöz kötött a fogak kopása is. Minthogy pedig a kopással járó különféle alaku rágólapra nézve se képzeltethető, hogy annak létrejövetele bizonyos időközökhoz nincs kötve: önként következik másodszor, hogy mindez együttvéve kell, hogy alapját képezze azon tannak, melyet az életkor ismeretét tárgyaló tannak mondhatnánk.

S csakugyan már a legrégebbi korban ily alapon indultak meg az emberek a ló életkorának meghatározásánál.

Hogy ezen alap felfedezése ősrégi, mutatja az, hogy már a görögök és rómaiak ismerték a fogakon előforduló azon főbb jeleket, melyekből mi ma is a ló életkorára következtetünk. Nyoma van ennek éppúgy *Aristoteles*, *Xenophon*, *Abysrtus* és *Varro*, mint *Columella*, *Plinius*, *Vegetius* és *Palladius* műveiben, de persze nem sokatmondó, zavaros formában. Tudták ők és leírják pl., hogy a ló bizonyos időszakokban a fogait váltja, meg hogy az így váltott maradandó fogak alakjukat változtatják, de azt nem figyelték meg s nem írják le, hogy milyen időközökben. Az alakját változtatott és kupátlan fogú lovat ők is vénnek tartották, de évek szerint meghatározni nem tudták.

Nem sokkal több szerencsével, de ugyanilyen alapon tárgyalatik ez a kérdés sokkal később a 16-ik és 17-ik században *Hörwart*, *Jourdain* és *Reyni* által s a 18-ik században *La Fosse*, *Wolstein*, *Havemann* és *Neumann* által.

1811-ben *Pessinnak*, a bécsi állatorvosi intézet akkori igazgatójának jutott a feladat, világosságot deríteni ama sötét tömkelegbe, mely a ló életkorának ismérére vonatkozólag uralkodott s legkevésbé sem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a sötétség teljesen eloszlatta ma sincs, habár *Pessin* óta számosan megpróbálkoztak e sötétség eloszlásával.

De nem is csoda, mert a hány ló, annyiféle fogzat; a hány fajta, annyi fogminőség; a hány táplálkozási viszony, annyi kopás-viszony; a hány tanulmányozó, annyi felgás stb. Egy szóval kihál nem egy, de sok ember-generáció s a ló életkorának *híatos* megítélésére, éppúgy mint más állat, vagy az ember életkorának a meghatározására feltétlenül megbízható jel nem leszen.

De nagyon elhibázott dolog volna ennek daczára is, akár az eddigi vívmányokat kicsibe venni, akár oda nem törekedni, hogy az elmélet és tapasztalat által felhalmozott erre vonatkozó adatok a legjobb lehetőség szerint felhasználassanak.

Igen ám, csak hogy a ki az erre vonatkozó, egymással megegyező és egymással ellenmondással levő óriási adat-halmazt ismeri, vajjon nem riad-e vissza attól, hogy az arany középutat követve, jeleket állítson a ló életkorára nézve oda, jeleket, melyeket mások meghazudtolnak, jeleket, melyeket ismét mások elismernek?

Mi nem riadunk vissza, mert ha visszariadnánk, ki kellene mon-

194. ábra. Haránt fog-metszetek.

danunk, hogy nincs a ló testén rász, nincs semmi jel, a mely biztosan megmutatná, hogy a ló hány éves. Nem riadunk vissza azért sem, mert ha erre nincs is biztos jel, van elég biztos jel arra, hogy a ló csikó-e, fiatal ló-e, középkorú ló-e vagy öreg; s ez magában is elég arra, hogy mindazt, a mit a lóról és különlegesen a ló fogairól leolvasni lehet, olvassuk le.

Am kísértsük meg hát, előrebocsátván éppen azt, hogy csikó-e hát a ló, vagy fiatal, középkorú-e hát vagy öreg?

Hogy ezt illetőleg megfelelően tájékozódhassunk, a feljegyzett adatok alapján először is azt kell vizsgálnunk, hogy a ló élettartama mennyire tehető.

Fel vannak jegyezve esetek, hogy lovak nagyon öreg kort értek el. Tudjuk pl., hogy a híres kisbéri állami csődör *Buccaneer* 30 évig élt, s ekkor is nem »jó szántából« pusztult el, hanem (1887-ben) kiirtattott. A bécsi állatorvosi intézetben őriztetik I. Ferencz császár egyik hátsólovának az állcsontját, a mely ló 33 évig élt. Ugyanott egy Mezőhegyesről került ló feje van elhelyezve, melynek egykori hordozója 40 esztendőig élt. *Viborg* is írja, hogy ő Moldovában 40 esztendőig lovat látott. II. Frigyes császár egyik háti lova is ennyi ideig élt. Olvastuk továbbá, hogy Franciaországban 1860-ban egy ló hullott el, mely 52 esztendőig volt. *Zehntner* egy lovat említ, mely 70 esztendőig rögött az idők végtelejébe, mi több, *Montfaucon* azt írja, hogy egy gascognei herczeg K. u. 912-ben *Raoul* előtt egy oly lovon tisztelgett, a mely 100 esztendőig volt.

Hát ha nem is tekintjük, hogy az a sok zérus (40, 70, 100) meg lehetően gyanús, fel kell vennünk, mint sokan fel is veszik, hogy úgy általában, éppúgy az ember, mint minden állat, körülbelül 6—7-szer oly hosszú ideig élhet, mint a mennyi ideig teljesen kifejlődik.

Lónál ebben a tekintetben úgy állunk, hogy egynemely fajta már 4-éves, más fajta meg csak 5- és olykor 6—7-éves korában van teljesen kifejlődve. Ha ezt vesszük alapul, a ló élettartama középszámtással 24—28 és illetőleg 30—35, meg 36—42 s kivételesen 42—49 évre terjed, vagyis a két szélsőséget (24+49) összeadva tesz 73 évet, melyet ha 2-vel osztunk, kijön 35 és $\frac{1}{2}$ év, a mi körülbelül megfelel azon évek számának (35-nek), melyet általában mások is felvenni szoktak.

Ha most a csikókort, fiatal kort, közép- és öreg kort a lónál a fogaknak tekintetbe vétele és egyéb körülmények méltatása nélkül, s a $\frac{1}{2}$ év elhagyásával a 36 évhez képest beosztani akarunk, nem tehetjük azt másképp, minthogy azt mondjuk, miszerint: négy részre osztva ezt a 36-ot, 9 éves koráig csikó, 18 éves koráig fiatal, 24 éves koráig középkorú és ettől tovább öreg a ló.

Hát ha ezt pl. az előbb megnevezett *Buccaneer*re alkalmaznánk, talán nem nagyot tévednénk; de hisszük, hogy a nagy átlagra ezt alkalmazni nem lehet s azért a fogaknak is és a természetes fejlődésnek is tekintetbevételével ok- és észszerűbb, de persze nem minden lóra találó, azt mondanunk, hogy 6 éves koráig csikó, 12 éves koráig fiatal, 18 éves koráig középkorú és 24 éves korában öreg a ló, mihez aztán bátran hozzá lehetne tenni, hogy 30 éves kortól 36-ig (tehát életének számtalosa vett végéig) nagyon öreg, vagy elagott a ló.

S ezt azon periódusokkal, vagyis időszakokkal, melyek a ló fogain az élet folytán mutatkoznak, egészen jól össze lehet egyeztetni.

Ezek a periódusok téjékoztatón átnézetben a következők:

I. A csikófogak időszaka, mely az állat $2\frac{1}{2}$ -éves koráig tart.

II. A fogváltás időszaka, mely a $2\frac{1}{2}$ -éves kortól az 5-éves korig tart.

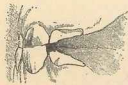
III. A kupa, a kopás vagy a karánt tojásdad alakú rágólap időszaka, mely a 6-éves kortól a 12-éves korig terjed.

IV. A kerekded alakú rágólap időszaka a 12-ik évtől a 18-ig.

V. A 3 szögletes rágólap időszaka a 18. évtől a 24-ig.

196. ábra. Újszülött csikó fogai

198. ábra. 8-hetes csikó fogai.

VI. A visszás tojásdad alakú rágólap időszaka, mely a 24. évtől az állat élete végeig tart.

Rövidebben kifejezve a ló életkorának meghatározásánál tehát:

a) a fogak megjelenését,

b) a fogak kiváltását és

c) azok kopását vesszük figyelembe, s rendes körülmények között és úgy általában körülbelül a következőket észlelhetjük.

197. ábra. 8-hetes csikó fogai.

198. ábra. 6—12-hónapos csikó fogai.

I. A csikófogak időszaka.

Az éppen megszületett csikó a 4 fogú metszőfogát gyakran a világára hozza; ha nem, akkor azok 6—7 nap alatt megjelennek. (195. ábra.)

A 8-hetes csikónál a 4 közbülső metsző fog is jelen van (l. a 196. és 197. ábrát).

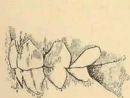
A 6—9 vagy 12 hónapos csikónál már a 4 szeglet metszőfog is jelen van (l. a 198. ábrát).

Az 1-éves csikó fogó és közép metszőfogainak kupái teljes kopásban vannak, a szeglet metszőfogakon még épek.

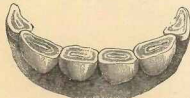
Az 1 és $\frac{1}{2}$ éves csikónál a fogó metszőfog kupája le van kopva:
 Az 1 és $\frac{3}{4}$ éves csikónál a közép metszőfog kupája is le van kopva.
 A 2-éves csikó mind a 12 tejmetező fogáról le van kopva a kupa,
 (l. a 199. ábrát, mely a 2 éves csikó zárt fogzatát és a 200. ábrát, mely
 a 2 éves csikó alsó fogsorának rágó lapját mutatja).

II. A fogváltás időszaka.

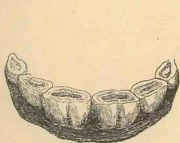
A 2 és $\frac{1}{2}$ éves csikónak az alsó állcsontjában már két állandó fogó metszőfoga is van a négy tejmetezőfoga mellett, vagyis ebben a korban váltódik ki a tej fogó-fog.

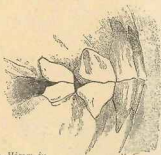
199. ábra. Két év.

200. ábra. Két év.

201. és 202. ábra. Három év.

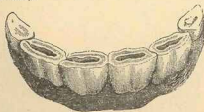
A 3 éves csikónál ezen két váltó vagy állandó metszőfog a többivel egysorba nőtt s kopni kezd (l. a 201. ábrát, mely nyitva és a 202. ábrát, mely zárva mutatja az ily fogzatot).

A 3 és $\frac{1}{2}$ éves csikónak az alsó állcsontjában 2 újabb állandó metszőfog bújik ki, t. i. a középső két metsző fog, eszerint tehát már 4 állandó és csak két tejmetező foga van.

A 4 éves csikónál ezen 2 újabb metszőfog is sorba lép s kopni kezd (l. a 203. ábrát, mely nyitva és a 204. ábrát, mely zárva mutatja az ily fogzatot).

A 4 és fél éves csikónak az alsó állcsontjában ismét 2 új állandó fog, a szeglet metszőfog jelenik meg a régi tejfog helyén, eszerint tehát már 6 állandómetsző foga van és tejfoga nincs többé.

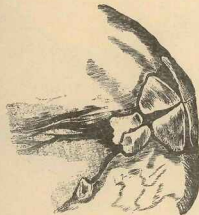
Az 5-éves lónál aztán ez a két újabb metsző fog is sorba lép és kopni kezd (l. a 205. ábrát). Ebben a korban az agyarfog is, mely a 4-éves csikónál még éppen csak hogy kibújt. (204. ábra) erősebben kifejlődött (205. ábra).

203. ábra. Négy év.

III. A kupa és a kopás időszaka és a haránt tojásdad alakú rágólap kezdete.

A 6-éves ló fogó fogairól (az alsó állcsontban) a kupa le van kopva (l. a 206. ábrát); a rágó lap haránt tojásdad alakú s haránt átmérője úgy viszonylik mély átmérőjéhez, mint 6 : 3 hoz (l. a 194. ábra első szelétét is).

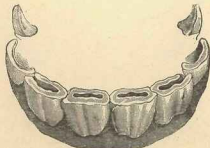

204. ábra. Négy év.

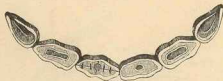
A 7-éves ló közép metszőfogairól is le van kopva a kupa; a rágólap alakja és mérete ugyanaz, a mi az előbbié (l. a 207. ábrát).

A 8-éves ló szeglet metszőfogáról is le van kopva a kupa; rágólap és méret ugyanaz (l. a 208. ábrát.)

A 9-éves ló fogó metszőfogának rágólapja még mindig haránt tojásdad alakú, de mérete már nem $6:3$, hanem $5\frac{1}{2}:3\frac{1}{2}$ (l. a 209. ábrát.) Ebben a korban különben a *felső fogó-fogak* kupája is le van kopva s megjelen a *felső szeglet* metszőfogon egy csücsök, az u. n. harapocs (l. a 212. ábrát a-nál).

205. ábra. Öt év.

206. ábra. Hat év. (Haránt tojásdad alak.)

207. ábra. Hét év.

A 10-éves lónál az előbb jelzett viszony a középső metszőfogakon forog fenn (l. a 210. ábrát), különben pedig ebben a korban a *felső közép* metszőfogak kupája is le van már kopva.

A 11-éves lónál az előbb jelzett viszony a szeglet metszőfogakon forog fenn (l. a 211. ábrát), különben pedig ebben a korban a *felső szöglet* metszőfogak kupája is le van kopva.

IV. A kerekded alakú rágólap időszaka.

A 12-éves ló *alsó fogó* fogainak rágólapja kerekded alakú (l. a 213. ábrát) s a jelzett átmérők úgy viszonylanak, mint $5:4$ -hez (l. a 194. ábra 2-ik szeletét is).

208. ábra. Nyolcz év.

209. ábra. Kilencz év.

210. ábra. Tíz év.

211. ábra. Tizenegy év.

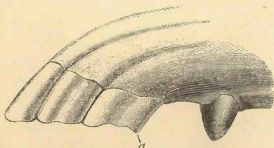
A 13-éves lónál ugyanezen viszony a közép metszőfogakon forog fenn (l. a 214. ábrát).

A 14-éves lónál szintén az előbb jelzett viszonyok a szeglet metszőfogakon forognak fenn (l. a 215. ábrát).

A 15-éves lónál a *felső fogó-fogak*on mutatkozik a kerekded rágólap s az arány a méretek között már nem $5:4$ -hez, hanem $5:5$ -hez.

A 16-éves lónál ugyanazon viszony a *felső közép* metszőfogakon forog fenn.

A 17-éves lónál hasonló viszony a *felső szeglet* metszőfogakon észlelhető, közvetlenül megjegyezvén, hogy 15-éves korban egy

212. ábra. Kilenz év. (a harapós).

213. ábra. Tizenkét év. (Kerekded alak).

214. ábra. Tizenhárom év.

215. ábra. Tizenöt év.

második harapós szokott megjelenni, mely 17-éves korig eltűnik s többé meg nem jelen.

V. A háromszögletes rágólap időszaka.

A 18-éves lónál az *alsó* fogak 3 szögletes rágólapot mutatnak (l. a 216. ábrát) s az átmérők úgy viszonylanak, mint 4:5-höz (l. a 194. ábra 4-ik szeletét is).

A 19-éves lónál ez a viszony a *középső* metszőfogakon van jelen (l. a 217. ábrát).

A 20-éves lónál szintén az előbb jelzett viszonyok a szeglet metszőfogakon forognak fenn (l. a 218. ábrát).

A 21-éves lónál a *felső fogó-fogak* mutatkozik a 3 szögletes rágólap s az arány itt már nem 4:5-höz, hanem $3\frac{1}{2}$ — $5\frac{1}{2}$ -hez.

216. ábra. Tizenöt év. (Háromszögletes alak).

217. ábra. Tizenkilenc év.

218. ábra. Husz év.

A 22-éves lónál ez a viszony a *felső közép* metszőfogakon mutatkozik.

A 23-éves lónál szintén az előbb jelzett viszonyok a *felső szeglet* metszőfogakon észlelhetők.

VI. A visszas tojásdad alakú rágólap időszaka.

A 24-éves lónál az *alsó* fogófogak visszas tojásdad alakú rágólapot mutatnak (l. a 219. ábrát) s az átmérők úgy viszonylanak, mint 3:6-hoz (l. a 189. ábra 5-ik szeletét is).

A 25-éves lónál ez a viszony a *középső* metszőfogakon fordul elő (l. a 220. ábrát).

A 26-éves lónál ugyanazon viszony a szeglet metszőfogakon (l. a 221. ábrát).

A 27-éves lónál a *felső fogó-fogak* rágólapja mutat ilyen visszas tojásdad alakot.

A 28-éves lónál a *felső közép* metszőfogaké.

A 29-éves lónál végre a *felső szájlet* metszőfogaké.

A 30-éves kortól a 36-ik évig, vagyis a ló élete végeig ez a rágólap alak marad meg avval a különbséggel, hogy erősebben megkeskenyedik.

Ezen, különben eléggé tájékoztató és felfogható összeállítást, hogy még áttekinthetőbbé tegyük, közöljük a következő két táblázatot:

219. ábra. Huszonnégy év. (Visszas-tojásdud alak).

220. Huszonöt év.

221. Huszonhat év.

A ló fogzatának átnézeti táblázata, tekintettel annak életkorára.

(A kóvér számok váltó, vagyis váltásnak alá nem vetett, úgynevezett állandó fogakat jelölnek.)

Életkor a lónál	Metsző-fogak			Ágyar a méfándí	Zápfogak						Összesen
	1 fogó	2 közép	3 szeglet		elő zápfog			hátsó zápfog			
					3	2	1	1	2	3	
I. Tejfogak.											
Születéskor	4	—	—	—	4	4	4	—	—	—	16
4—8 hetes korban	4	4	—	—	4	4	4	4	—	—	20
8—12 hónapos korban	4	4	4	—	4	4	4	4	—	—	28
II. Váltó v. állandó fogak.											
2½ éves korban	4	4	4	—	4	4	4	4	4	—	32
3½ „	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	32
4½ „	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	40
5 „	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	40

A ló életkorának meghatározására vonatkozó táblázat.

Kor	Metsző fogak	Megjelen, kiváltódik, sorba lép vagy kopik	Melyik sorban?	A rágólap átmérőjének aránya
Születéskor	a tej fogófogak	jelen vannak	mindkét sorb.	
4—8 héte	a tej középfogak	megjelennek	„	
8—12 hónapra	a tej szegletfogak	„	„	
1½ évre	a tej fogófogak	kupája lekopik	„	
1¾ évre	a tej középfogak	„	„	
2 évre	a tej szegletfogak	„	„	
2½ évből	az állandó fogófogak	kiváltaknak	az alsó sorban	
3 évből	az állandó középfogak	szorba nőnek	„	
3½ évből	az állandó hátsófogak	kiváltaknak	„	
4 évből	az állandó szegletfogak	szorba nőnek	„	
4½ évből	az állandó középfogak	kiváltaknak	„	
5 évből	az állandó szegletfogak	szorba nőnek	„	
6 évből	az állandó fogófogakról	lekopik a kupa	„	6:3
7 évből	az állandó középfogakról	„	„	6:3
8 évből	az állandó szegletfogakról	„	„	6:3
9 évből	az állandó fogófogak	rágó lapja hazánt tojásdud alakú	„	5½:3½
10 évből	az állandó középfogak	„	„	5½:3½
11 évből	az állandó szegletfogak	„	„	5½:3½
12 évből	az állandó fogófogak	rágó lapja kerekded alakú	„	5:4
13 évből	az állandó középfogak	„	„	5:4
14 évből	az állandó szegletfogak	„	„	5:4
15 évből	az állandó fogófogak	„	a felső sorban	5:5
16 évből	az állandó középfogak	„	„	5:5
17 évből	az állandó szegletfogak	„	„	5:5
18 évből	az állandó fogófogak	3 szegletes alátű rágó lappal bírnak	az alsó sorban	4:5
19 évből	az állandó középfogak	„	„	4:5
20 évből	az állandó szegletfogak	„	„	4:5
21 évből	az állandó fogófogak	„	a felső sorban	3½:5½
22 évből	az állandó középfogak	„	„	3½:5½
23 évből	az állandó szegletfogak	„	„	3½:5½
24 évből	az állandó fogófogak	viszint tojásd. alakú rágó lappal bírnak	az alsó sorban	3:6
25 évből	az állandó középfogak	„	„	3:6
26 évből	az állandó szegletfogak	„	„	3:6

Nem is kell talán ismételtlen is hangsúlyoznunk, hogy ezek a viszonyok csak úgy általában és középszámmítással s csak akkor észlelhetők, ha a ló fogzata, növekedése és kopására nézve természetes és szabályos; egészen más, és pedig oly viszonyok észlelhetők ellenkező esetben, hogy azokból a ló életkorára következtetni már nagyon nehéz.

Az ilyen viszonyok következő esetekben állnak be:

1. ha a fogak megjelenése korábban vagy későbbben történik;
2. ha a fogváltás hamarabb megy végbe vagy megkéslik;
3. ha a kopás természetes okok folytán gyorsabban vagy lassabban s rendszeren vagy rendellenesen történik;
4. ha mindezek menetébe csalási vagy más szempontból az ember beavatkozik

Lássuk ezeket egyenként:

Nem ritka az eset, különösen gyorsan fejlődő fajtaiba tartozó csikóknál,

hogy tejfogaik sokkal hamarabb s lassan fejlődő fajtába tartozóknál, hogy sokkal később jelennek meg. Befolyást gyakorol erre a csikó jobb és rosszabb táplálkozása is. Az első 2 évben azonban csak igen keveset tevédhetünk még akkor is, ha a fogakra nem figyelünk, mert ebben a korban az állat magán viseli még mindazon külső jeleket, melyek egészen fiatal voltát elárulják; melyekről különösen a fej tárgyalásánál már megemlékeztünk.

Egyedül az angol telivér csikóknál ejthetne bennünket zavarba az erősen fejlett test; de éppen ezeknél a fogak megjelenése meglehetősen szabályosan szokott végbemenni, úgy, hogy a tévedés, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az évet tavasztól-tavaszi, másszóval a születéstől kell számítaniunk, nem igen lehetséges.

És hogy így számítsunk, annak megvan a maga oka.

Az életben kinn nem egyszer halljuk, hogy 1 éves csikó, 2 éves kanca, 3 éves csodór — s mikor pl. a születési lajstromban utána nézünk, hogy miként is áll hát ez az 1, 2, 3 éves, hogy az az egy évesnek nevezett csikó az igaz, hogy még nincs két éves, de talán már egy éves, 11 hónapos és 30 napos, vagyis csak egyetlenegy nap válassza el attól, hogy két évet betöltött legyen. Így van ez a gyakorlatban a 2, 3, és 4 éves lovakkal is, vagyis ezek is lehetnek igazság szerint 2 és $\frac{3}{4}$, 3 és $\frac{11}{12}$, 4 és $\frac{10}{12}$ évesek s mégis 2, 3 és 4 éveseknek mondatnak.

Eppen így, sőt talán még furcsábban vagyunk az angol telivérrelkel, a mennyiben azok születtek légyen pl. 1890 december 17-én, azért az uzus szerint 1891 január 1-én már 1 éveseknek mondatnak, holott igazság szerint csak 15 naposak; avagy született légyen valamely telivér 1885 január 1-én, azért 1886 január 1-én nem egy, hanem már 2 éves; 1887 január 1-én nem 2, hanem már 3 éves; 1888 január 1-én nem 3, hanem 4 éves; mi több, 1888 július 1-én is csak 4 éves és nem $4\frac{1}{2}$ éves, avagy igazabban, a valóságnak teljesen megfelelően 3 és $\frac{1}{2}$ éves. Az is sajnálatra méltó és nézetünk szerint indokolatlan uzus, hogy az angol telivér ló ha 8 éves elmul, *örög számba* vették.

Mi a magunk részéről — s ebben a tekintetben tudunkkal egyedül állunk — nem oszthatjuk ezt a felfogást s tagadjuk, hogy a valóságnak megfelelő számítás esetén zavarok állanak be, a mint azt Adam s mások hangoztatják. Mi azt tartjuk, hogyha a ló születése napja tudva van, azt kell kiindulásul venni s a fogak segítségét hívása mellett mindig a *tényleges korból* kell számítani, vagyis nem azt az évszámot kell megnevezni, a melybe a ló *betért*, hanem azt, a melyet *tényleg betöltött*. Így módon aztán, de csakis így fogjuk ösmerhetni a ló valódi életkorát, a mi sok tekintetben főleg a takarmányozás s a csikónak munkára való alkalmazása tekintetében nem ritkán nagy fontossággal bír.

E kitérés után, mely vélekedésünk szerint talán nem volt egészen haszontalan, lássuk a második esetet, mikor t. i. a fogváltás hamarabb megy végbe, vagy megkésik.

Önként érthetőleg leggyakrabban azok a lovak váltják ki a fogakat idő előtt, a melyeknél azok nemkülönbön idő előtt jelentek meg. Befolyást gyakorol különben erre az is, hogy a csikó az évnek melyik szakában elletett.

A tavaszkor ellett csikó fogófogai (a 3-ik év közepén) késő nyáron

vagy őszkor esnek váltás alá, a decemberben ellett csikó ezen fogai azonban gyakran már a 3-ik év májusában kiválatnak s így tévedésekre adhatnak alkalmat. Ezen tévedések elkerülése szempontjából ne feledjük, hogy az így hamarabb kiváltott fogófogak is csak a 3 éves korban nőnek sorba, vagyis elkoráig azok egymást nem érintik.

Oly esetben, mikor nem a korábbi évszakban való születés, hanem a jó tartás s az ennek következtében beállott gyors fejlődés folytán váltatik ki a tejfog, czél szerű szintén az előbb jelzettekhez szem előtt tartani, vagyis a nem őszkor, hanem tavaszkor váltó csikót $\frac{1}{2}$ évvel fiatalabbnak jelezni.

Megesik, hogy a csikó fogó- és közép-, vagy közép- és szegletfoga egyszerre váltatik ki. Ily esetben czél szerű magunkat a fogófogak kopás minőségéhez tartani s abból ítélni, nem felelvén him állatoknál az agyarakat, melyek ez esetben szintén útmutatást szolgáltatnak.

Az, hogy a csikó később vált, meglehetősen ritka; a lótenyésztőnek nincs is érdekében, hogy csikóinak állandó fogai későn jelenjenek meg, azért *megfelelő időben* az útban álló tejfogakat az okserű tenyésztők kihúzza, hogy az állandó fogoknak utat nyisszon. Egyébiránt a legnagyobb ritkaság az, hogy már a test fejlettség tekintetbe vétele után is, valaki a csikót $\frac{1}{2}$ vagy éppen egy évvel fiatalabbnak tartsa.

A mi már most az állandó fogak kopási rendellenességeit illeti, elmondhatjuk, hogy nagyon sok okát ismerhetjük ennek, de minden okát nem fogjuk megismerhetni soha. Tény, hogy a gyorsabb vagy lassabb kopás első sorban a fogak összetételéről, keménységéről függ; vagyis bizonyos, hogy az erősebb csontállományú és zománczú fogak romok körülmények között nem kopnak oly gyorsan, mint a gyenge zománczúak; de persze akár az egyiknek, akár a másiknak keménységi fokát az élő lónál egykönnyen megítélni nem lehet s egyedül a fogak hosszabb vagy rövidebb volta nyújt némi, meglehetősen bizonytalan útmutatást. Bizonytalan, mert általában ismeretes, hogy öregebb lovak fogai különben is hosszabbak, fiatalabbaké pedig rövidebbek szoktak lenni.

Általában felveszik, hogy a ló metszfogai évenként 3 mm. kopnak s ugyanannyit nőnek; minthogy pedig rendszer körülmények között a fogófogak 20—25, a középfogak 18—20 s a szegletfogak 12—15 mm. nyire állnak ki a foghüsből, a hosszabb (tehát bizonyára lassabban kopott) fogak minden 5 mm.-jére egy-egy évvel többet, a rövidebb (tehát bizonyára gyorsabban kopott) fogak minden 5 mm.-jére pedig egy-egy évvel kevesebbet szoktak számítani, így segítvén az életkor meghatározásánál ama hiányon, a mely a lassúbb és illetőleg gyorsabb kopás esetén fennforog.

Hogy ez a számítás mennyit ér, azt nem szükség sokáig magyarázniunk, miután már előre is meglehetősen bizonytalannak jeleztük azt.

Önként érthető azután az is, hogy a kizárólag lágyabb takarmányon (pl. szénán, fűvön, moslékon) tartott ló fogai nem kopnak oly gyorsan és oly nagy mértékben, mint a kemény magvas eledelre tartott ló fogai, úgy nemkülönbön magától értetik, hogy a rossz szokásból fogait kőszűrő, jászolt rágó, ökröndöző ló fogai hamarabb és többnyire oly rendetlenül kopnak el, hogy azokról azután az életkorra csak megközelítő biztossággal is ítélni lehetetlen.

Megpróbálták ugyan némelyek, pl. abban az esetben, ha a rágólapok csak a mellső, vagy csak a hátsó része van lekopva, úgy számítani, hogy meghatározták előbb az egyik, aztán a másik rágólap-félről az évek számát, aztán ezt összeadták s kettővel elosztották; de hogy mily erőltetett, mily megbízhatatlan lehet ez a számítás, azt fölösleges volna bizonyígtatnunk, ha meggondoljuk, hogy az ilyen félkopás sohasem lehet, vagy minden ezer közül egyszer lehet oly rendszeres, hogy az összeadás és osztás utáni eredmény a valóságnak megfelelő lenne.

Az előbb említett okokon kívül még az u. n. *csuka-* és *pontyfogat* is rendellenes kopást létesít, t. i. egyik esetben az alsó, másik esetben a felső fogak mellső és hátsó felei kopnak meg aránytalanul, a mennyiben az u. n. csuka-fogatnál a felső, a ponty-fogatnál pedig az alsó állsont áll ki jobbra.

Nem ritka — különösen öreg lovaknál — az az eset se, hogy a metszőfogak majdnem vízszintes fekszenek s szintén rendellenes kopásra adnak alkalmat. Az ilyen fogat *dísnő-fogatnak* nevezzük (l. a 222. ábrát), az egyes ilyen fogakat pedig *káro-fogaknak* mondják.

Előfordul továbbá, hogy az alsó vagy felső állsontban külön-külön az egyik oldali fogak szilárdabbak, mint a másik oldalon lévők. Ez esetben a kopás féloldalos történik, s az ilyen fogat *ferde fogatnak* nevezetük.

Végre találkoznak lovak, melyek, nek metszőfogai össze-vissza állanak s olyanok, melyeknek számfelveti vagy számalatti fogak vannak, sőt olyanok is, melyek kettős fogakkal bírnak. Hogy a kopás az ilyeneknél se történhetik rendszeren, az önként érthető.

A mi végre az ember beavatkozása folytán létesülő rendellenességeket illeti, megjegyezzendő erre nézve első sorban az, hogy a beavatkozás többnyire csalási szándékkal történik s maga a művelet részint a tej — részint az állandó fogakon hajtatik végre. Vizsgáljuk ezt külön-külön.

I. Hamisítások a tejfogakon.

A csikó fogait fiatalabb hamisítani természetesen senkinek sincs érdekében, azért ilyen hamisítással nem találkozunk, de igenis találkozhatunk az ellenkezővel és pedig nagyon gyakran.

Az ilyen csalásra vetemedő mindenekelőtt avval kezd, hogy az 1 és $\frac{1}{2}$ éves csikó két tej fogófogat idő előtt kihúzza, miáltal az ily csikó tüstént azt a látszatot nyeri, hogy 2 és $\frac{1}{2}$ éves. Sort kerít az ily koczakucskozt azután a közép- és szeglet-metszőfogra is, úgy, hogy azután az ilyen csikó teljesen „váltottnak”, vagyis 5 évesnek mutatkozik, holott a valóságban alig 4 éves. A tévedés lehetősége természetesen csak fozokozdik, ha a csikó állandó fogai tényleg mind kibújnak a foghúsból, a mi pedig a tejfogak időelőtti eltávolítása után csakugyan gyorsabban be is szokott következni.

Valami egészen természetes dolog az, hogy az ekképpen meglinzott csikó, mikor fogait nézendő, a szábjába akarunk nyúlni, keservesen ellenszegül, ezt azonban nem lehet minden további gondolkodás nélkül tüstént arra magyarázni, hogy a jelzett hamisítás elkövetett, hanem azért erre nézve gyanúsunk kell mégis minden lovat tekintenünk, a mely a szábjába nyúlásnak ellenszegül s annál inkább tüzetesen vizsgáljuk meg korára nézve az ilyen lovat.

Az esetben, ha a kupecz csak a fogófogat húzta ki, hogy így az állat $2\frac{1}{2}$ vagy 3 évesnek mutatkozzék, figyeljük meg jól a szeglet-tej-metszőfogakat s ha azt látjuk, hogy azok kupája még nincs lekopva, semmi körülmény között se higgyük, hogy a fogófogat természetes úton, maguktól estek ki, helyt adandó az állandó fogófogoknak.

Ne feledkezzünk meg ily esetek bírálásánál az agyarakról és záp-fogakról se, melyekre nézve az előre bocsátott táblázatban kellő felvilágosítást nyújtottunk.

II. Hamisítások az állandó fogakon.

Az állandó fogakon a hamisítások csak ritka, kivételes esetekben hajtának azért végre, hogy a ló öregebbnek mutatkozzék, leggyakrabban azt akarja ezek hamisításával a kupecz, hogy a ló fiatalabbat mutasson.

Az oly kupeczek, kik a más ember észére és szemére is adnak valamit, csak a 8, 9 és 10 éves lóból csinálnak 5, 6 és 7 éves lovat olyképpen, hogy a már hiányzó kupákat a fogakba belevésett, bele fúrt, belévált vagy beleégetett üregekkel igyekeznek pótolni; nagyon »kocza-kupecz» már az, a ki akkor is kupát váj a ló fogaiba, mikor azok rágólapjának alakja (a kerek, s szegletes és visszás tojásdad alak) messziről is elárulja, hogy »rothad valami Dániában», vagyis meglát-szik, hogy (már hadd éljünk a saját kifejezéseikkel) a ló *gitsolva, marullocheva, jadoiva, kótramarkolva, lyukasztva, szokotálva* van.

Közüljük itt az eljárást is, a mint azt egy cigánytól láttuk, nem azért, hogy ki-ki tudja, hogy annak idején miként hamisított, hanem azért, hogy a hamisítást ki-ki annál könnyebben felismerhesse.

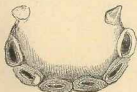
Ez a cigány a »megszoktatásra» szánt ló szábjába mindenekelőtt egy darab fát tett keresztbe s azt két végénél fogva egy kötél segítségével a tarkón megerősítette. Felhúzta aztán a ló fejét az árokparti fűz egy ágára s ő maga is az ágra telepedve, egy derékszíjban hajtott fűrész, vagy inkább kaparóval nekiállt a fogak megkupázásának. Mondhaton, nagyon ügyesen csinálta a dolgát, de azért 3 fűrész és 2 órai munkába került, a míg a 12 metszőfoggal elkészült.

Egy 10 éves lónak 5 évesse téveséről volt ugyanis szó és eltekintve attól, hogy úgy a fűrész, mint a rá következők tűzes vassal való égetés és kupa fektetés nem nyújtott valami sziv-vidító látványt, mindenesetre érdekes látványt nyújtott mégis, ha hozzá gondoljuk a szegvári útfélt és a háttérben hűsölő cigánycsaládot dunyháival, malaczaival, kutyáival s pipázó hajadonaival együtt.

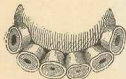
Ez az útszéli fogművés, önként érthetőleg, elfeledte a kupának a természetesnek megfelelő haránt tojásdad alakot megadni, a mit az intelligensebb ilyen művészek nem felednek el s azért azt hiszem, hogy

a vásáron az egyik szemire nem látó s a másikra sejtő ember kellett ahhoz, hogy azt a lovat öt évesnek lássa.

Mert az igazi és hamisított kupa között a különbség mindenekelőtt az, hogy az utóbbi ritkán túl ki szép haránt tojásdadnak és elég nagy-nak, gyakrabban kicsi, kerekded, vagy ha nagy, hát csillagos az s már erről felismerhető; de még biztosabban megkülönböztethető arról, hogy a természetes kupát *kivétel nélkül* zománcz-gyűrű veszi körül (l. a 223. ábrát), a mesterséges kupát ellenben *sohase* köríti ily gyűrű, mert az a fűrés vagy égetés folytán eltávolodik, vagy ha igen, akkor az nem csinált kupa, hanem természetes, avagy az igazi kupának a nyoma, az u. n. *magnyom*. (Hasonlítsd össze a 223. ábrát, mely egy 5 éves ló fogait ábrázolja, a 224. és 225.-el, melyek közül az előbbi egy 5 évesse hamisított 8 esztendő, az utóbbi pedig szintén egy 5 évesse hami-

223. ábra. Természetes kupa.

224. ábra. Hamisított kupa.

225. ábra. Hamisított kupa.

sított 12 esztendő ló alsó metszőfogait tünteti fel s vesd össze a 226. és 227. ábrákat is, melyek közül az első egy 4 éves ló zománcz gyűrűs, a 2-ik egy 5 évesse hamisított ló csillagos és zománcz-gyűrű nélkül kupáit tünteti fel.)

Láttuk, hogy a kupakészítés távolról sem oly könnyű, mint a milyen-nek az a zöld asztalnál feltűnik, s e miatt, hogy a fog- ismeret hova tovább terjed, mindég ritkábban és ritkábban találkozunk ily hamisítással.

De még ennél is ritkábban kerül szemünk elé oly öreg ló, a mely-nek hosszú fogait a kupecz lefűrészelte, hogy czálal az fiatalabbnak tűnjön fel. Nem igen találunk ily lovat azért, mert 12 fognak a fűrés-szel való egyenletes megrövidítése még a leggyesebb csontcsiszoló művészek is nagy feladatát képezné s koczábnál-koczább kupecz kell már hogy az legyen, a ki (tudva azt, hogy minél inkább rövidül a fog, a rágólap annál öregebb kort mutat) arra szánná magát, hogy fogat rövidítsen.

Nekünk különben is nagy a gyanunk, hogy ez a fogrövidítési hami-sítás a zöld asztalnál született s a gyakorlatban (a harapós lecsipésé-nek kivételével) nem létezik.

Az eddig felsoroltakon kívül — már nem is valami nagyon lelki-ismeretlen kupeczek — megteszik azt is, hogy a ló fejét úgy »elbolon-dítják«, hogy annak a szája beleyulni életveszéllyel jár, avagy még humánusabban csak odáig mennek, hogy szappannak s izgató szereknek a nyelv alá tevésével oly habzóvá teszik a ló száját, hogy abba egynemely ember csakugyan röstelkedve nyul, vagy bele se nyul.

226. ábra. Zománcz gyűrűs valódi kupák.

A csalódni nem akaró vevő mindezen akadályokon azonban túl-teszi magát, vagy szóba se áll az olyan eladóval, a kinek a lován ilye-sket tapasztal.

Mindebből kitűnik, hogy a csikófogak kihúzásával öregebbé tett ló kivételével, alig lehet eset arra, hogy a gyakorlott vevő, ki az itt elmondottakat mind szem előtt tartja, megcsalódhassék, kivévén persze azon csalódásokat, melyeknek a ló fogainak legkiválóbb ismerője is ki van téve akkor, mikor a 8 éven túli lovat kell hogy felismerje és

227. ábra. Zománcz gyűrű nélküli hamisított kupák.

még inkább akkor, mikor a természet szerinti rendellenességek forog-nak fenn a ló fogzatán.

Nem hagyhatjuk a többi között érintetlenül azt se, hogy a ló fogai-nak vizsgálásánál éppúgy ki van téve az ember kellemetlenségeknék és veszélynek, mint a lovak közelebbi vizsgálatánál általában. Nevezetesen szokatlan, tüzes vérmérsékletű, fiatalabb állatok, mikor fogait vizsgálá-sa czéljából szájukba nyulunk, mellőő lábakkal kivágva gyakran érzékeny sértéseket okozhatnak. Szükséges ennélfogva nemcsak gyorsan tájéko-zódni a vizsgálandó ló természete felől, hanem még kíváncsatos bizonyos elővigyázattal is élni ilyen alkalmakkor. Magához az eladóhoz fordulni felvilágosításért körülbelül annyi volna, mint elárulni, hogy a küsmeret gyerek-czipőjéből még nem nőttünk ki: azért tehát ezt mellőzve, a

lőhoz lépéskor s a kantárnak vagy kötőféknak megfogásakor kell tájékozódunk, hogy a ló tüzes-e vagy nem, rosszindulatú-e, vagy türelmetlen stb.

Minden esetben célszerű a ló egyik első lábát felvételni s oldalra nyulni a szájába úgy, hogy a hordász tájon ujjunkat bevezetve a nyelvet megfogjuk, kihúzzuk s a fogakat így vizsgáljuk.

Igen kitűnő szerkesztett szájvasak is állnak e célra rendelkezésre, melyek egyikét a 228. s másikat a 229. és 230. ábra tünteti fel. Ez utóbbi szájvas oly egyszerű, hogy minden falusi lakatos vagy kovács első képes azt állítani s azért alig kerül többé 3—4 forintnál, míg az előbbi 10—15 forintot alul nem kapható.

Egyszerűsége és olcsósága mellett ez a szájvas azért is figyelemre méltó, mert nemcsak lovaknál, hanem marhák-nál, juhoknál, sertéseknél és kutyáknál is használható.

228. ábra. Szájvas.

A készüléket Petrőczy Lajos állatorvos szerkesztette és a mint a rajzból kivehető, két pár vasbotból áll, melyek közül a két hosszabb 30, a két rövidebb 15 cm. hosszú és ujjnyi vastagságú. A rövidebb botok mindkét végükön lyukas gömbbel bírnak, mely gömbök lyukaiba a hosszabb botok bedughatók s csavarok segítségével kisebb-nagyobb távolságban megerősíthetők.

A 229. ábra a szétszedett, a 230. ábra pedig az összeállított készüléket ábrázolja $\frac{1}{3}$ -ad nagyságban. A 229. ábra harántul álló botjai egymáshoz közelebb igazítva, kisebb állatok szájának felnyitására rendezhető be.

Alkalmazásánál vízszintesen tolatik a készülék a szájba s ott aztán függőleges állásba hozzátik és tartatik.

Látuk a tárgyalás folyamán, hogy különösen a természetes, de rendellenes körülmények között érhetik, még a legkiválóbb fogismerőt is, a csalódások, azért különösen kezdők figyelmébe nem tudjuk eléggé ajánlani, hogy a fogak vizsgálatánál tartsák szem előtt az eddig mondtak mellett azt, hogy

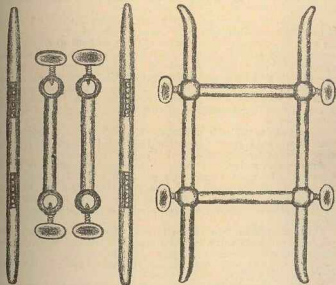
1. tej- vagy állandó fogai vannak-e a vizsgált lónak;
2. a kopás mely időszakát mutatja a rágólap s végre
3. nincsenek-e akár természetes, akár mesterséges rendellenességek jelen?

Egy pár szóval már könyvünk első részében jeleztük, de itt még bővebben is esetelni kívánjuk, hogy az eddig elsorolt jeleken kívül micsoda jelek azok, a melyek a ló fiatalabb vagy öregebb voltára mutatnak.

Fiatalabb lovak torokjárata »tele van«, vagyis az állati mirigyek táján a hátsó nagy állcsontok közé kötőszöveti és zsír részekkel ki van töltve. Fiatal lovak hátsó nagy állcsontjai vastagok s szélesek; testük szőrzete sűrű és fekvő; bőrtük lágy; testrészeik elgömbölyödtek; mozgásuk élénk, gyakran túlélnék; patáik kerekdedebbek s ritkán gyű-

rűztek. Az öregebb, sötét színű lovak — mint már említettük is — különösen szembőljukon megérezhetők. Innen a magyar szólás-mondás, hogy: »szült szemből, hosszú fogak mindig vénségre mutatnak. Öreg lovaknál továbbá a halántékgödör, vagyis a vakszem mély. (A szászok Erdélyben azt mondják, hogy a ló fején sötétartót visel. Ilyen lovak ajkai és péraajkai nincsenek jól zárulva; a testrészek szegletesebbek; a torokjárat üres; a hát hajlott; a mozgás kötöttebb s nem élénk; a paták többnyire szabálytalanok és rosszaz stb.

Vannak aztán, a kik a ló fiatalabb vagy öregebb voltára az alsó szemfedelek ránczaiból vélnek biztos következtetést vonhatni.

229. ábra. Szájvas.

230. ábra. Szájvas.

Eddig szerzett tapasztalataink szerint nem ritka az eset, hogy ez a szemfedél-ráncz a fogakon mutatkozó évszámmal összevág. Nevezetesen egy ráncz a szemfedelen 9, kettő 10, három 11 éves lóra mutat. Ez a jel is azonban, mint minden más jel, nem egyszer cserben hagyja a számítót.

Még bizonytalanabb a ló életkorára a farok csigolyáinak »megereszkedéséből« következtetni. Azt mondják ugyanis némelyek, hogy a ló 1-ső farokcsigolyája a 6-ik évben, a 2-ik csigolyája a 12-ik s a 3-ik csigolyája a 18-ik évben megereszkedik oly módon, hogy a keresztcsonti összeköttetésnél megbicsakolva, lejebb áll.

Mindezek, mint látjuk, szintén nem arra valók, hogy biztos útmutatást szolgáltatassanak, hanem csak arra, hogy a tájékozódást elősegítsék.

Felemlítjük befejezésül, hogy a fogak, leggyakrabban a zápfogak, különféle köros bántalmaknak is alá vannak vetve. Így pl. a megszuvasodásnak, mely aztán többféle utókövetkezménnyel, mint pl. fog-sipolyiyl járhat. Előfordul az is, hogy a fogak egészen természetellenes helyen, pl. a halánték táján, a herében, a petefészekben mutatkoznak, úgy nemkülönben, hogy egészen ki, vagy egészen be a szájad és orrúrg felé nőnek s végre, hogy lazán állnak a fogsejtekből.

Mindezek összevetése után az iránt támadhat még kérdés, hogy melyik életkor hát az, a mely a lovat minden célra legalkalmasabbá teszi.

Általában azt tapasztaljuk, hogy a használati lovak 10 éves korukon túl használhatóságukból igen nagy mértékben vesztenek. Téved azonban az, a ki ebből azt következteti, hogy csak az 5-től 10 évig terjedő kor az, a mely a lovat minden célra legalkalmasabbá teszi, mert az éppen példaképpen felhozott használati lovak rendszeren azért válnak ily rövid idő alatt munkaképtelenné, mert túlságáztatnak; oszkerűen munkáztatott, jól takarmányozott és ápolott lovak, különösen, ha betöltött 5 éves korukban vétetnek csak használatba, nem 10, nem is 15, hanem 20 éves korukban is még munkaképesek, a mint azt számos példa bizonyítja.

Egyébiránt a tartósabb munkaképesség első sorban a tartósabban összeállított és jól ápolott szervezettel függ, de bizonyos, hogy az ily szervezet is, oszkerűten használattal idő előtt tönkre tehető.

Ama példák, melyeket a lovak élettartamának hosszúságára nézve felhoztunk s melyeket számos más példával bővíteni lehetne, egy-magukban is eléggé mutatják, hogy a ló legnagyobb mérvű használhatóságának távolról se a 10 életév képezi a határát, különösen nem képezi tenyésztési szempontból véve, a mint azt a legtöbb állami csődör bizonyítja.

Feljegyzéseinkben igen számos ló szerepel olyan, a melynél — az igaz, hogy megfelelő tartás és ápolás mellett — nemcsak nagy, hanem hosszú munkaképesség mutatható ki.

Igy pl. egy budapesti nagyfuvárosnál ismertünk lovat, a mely 10, 12, 15, 18 évig szolgált.

Ugyanitt mindenki ismerte egy igen kiterjedt praxisnak örvendő híres orvos két tarka kocsióráját, melyek a legjobb patákat és inakat is tönkretevő kövezeten 18 évig szolgáltak.

Erdélyben ismertünk egy ponyt, a mely sánta gazdáját 22 évig, ennek fiát 7 évig hordta a hátán.

Hunyad- és Fogarasmegyében a mokány lovak között valami egészen közönséges az olyan ló, a melyik 15, 20, 25 év óta mászsa a havast, sőt nem ritka az olyan se, a melyet öregsege s illetőleg nagy fokban elkopott fogazata miatt pulszikával etet az oláh, hanem azért — pedig az ily ló legalább is 30—35 éves, — oly teteményképességet fejt ki, hogy mi 1878-ban, mikor először láttuk őket, megbámultuk, mint valami unikumot s csak később tapasztaltuk, hogy az ilyen ló ott éppen nem unikum.

A következő 1889-ben gyűjtött adatok is azt hisszük nem érdekeltenek.

1. P. I. Busa nevű, nagy Nonius lova, 24 éves, 18 év óta dolgozik hintóban és terhes szekérben, melyre 30—40 métermázsza terű van rakva.

2. Ugyanannak Kincsem nevű, nagy Nonius lova, 22 éves és 17 éve dolgozik hasonlóképen.

3. H. G. angol telivér lova, 21 éves, 17 éve mint hintós ló használtatik.

4. H. M. muraközi lova 20 éves, 16 év óta hintóban és teher előtt kifogástalanul dolgozik.

5. A pesti hengermalom Guszti nevű nagy Nonius lova, 25 éves, 18 év óta dolgozik nehéz terhek előtt s még csak beteg se volt soha.

6. Ugyanannak Bursi nevű lova 19 éves, arabs vérfű s 15 éve dolgozik kifogástalanul.

7. Ugyanannak Bandi nevű, nagy Nonius lova 16 évig dolgozott nehéz teher előtt.

8. A molnárok és sütők malmának Kakas nevű arabs vérfű lova, mely 26 éves korában kiirtatott, 20 évig dolgozott hintóban és teher előtt.

9. Egy mezőrendőr 29 éves arabs vérfű lova 25 évig tett szolgálatot.

Szomorú is volna csakugyan, ha a ló legnagyobb fokú használhatósága 5 esztendei időnél hosszabbra nem terjedne s keserves volna valóban, ha egy 10, 20, 50 vagy több ezer forintot csődör a 10-ik életévén túl tenyésztésre nézve alkalmas már nem volna!

Mert hiszen mi az 10 év a lónál? Körülbelül annyi, mint 40 év az embernél, azt vévén fel hasonlatul, hogy az ember 20, a ló 5 éves korában éri el fejlettségét, a mely remélhető test nagyságának és fejlettségének ³/₄-ed részét kiteszi.

S ha ez így van, akkor az következne, hogy a 10 éves ló már csak virsinek, a 40 éves ember pedig csak az aggok házába való; holott a való élet ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy embernél a 30-tól 50-ig terjedő 20 év a teljes érettségnek a kora, sőt az 50-tól 80-ig terjedő idő se mindig a teteményképesség nagymérvű hanyatlásával jár kor; a mi más szóval annyit tesz, hogy az ember 50 évenek megfelelő 15 éves ló életének delén áll s ha teteményképessége ennek meg nem felel, az nem az alkotásnak, vagyis természetnek a hibája, hanem az ember bűne, a ki túlhajtott követelésével ezt az élő gépet idő előtt kicsorbitja, vagy tönkre teszi.

Hiszen tud van erre nézve példaképen az angol telivér.

E ló ősei mind olyan lovak voltak, a melyek 5 éves koruk előtt megerőltetebb munkára sohase alkalmaztattak. S mit láttunk ez elődök utódjainál? Azt, hogy a két éves telivér csikó — egy, majdnem állatkínzás számba menő idomítás után — kiállították a gyepre s 950 vagy 1200 méter hosszú pályán egy szemáprázató s lovat rontó gyors futásnak vették alá, vagyis ez a 2 éves csikó olybá nézett, mint egy kifejlett ló.

S még hagyján, ha ez egyetleneszer, *próbaképpen* eszközöltetnék; de nem: fut az ily csikó, a hányszor csak a tulajdonosa akarja s vagy kitart s 3, 4 s több éves lesz, vagy kidül s ménesbe kerül, a hol hivatta van aztán jó anya-kancza vagy csödör lenni, vagy komfortabl elé akasztatik s így keresi meg szecskáját, melybe csúfságnak néhány zabszemet kever a Wiener vagy a Pester Sáni.

Valóban nemi túlozunk, ha azt állítjuk, hogy azért van a földteken oly kevés hibátlan ló, mert az ember kielégíthetetlen haszon és élvezet vágya határt nem ismerő ugyanazért vagyunk kénytelenek úgy általában beismerni, hogy a 4 és 10 év közötti idő az, a mely a legtöbb lónál amaz aranykort képviseli, a mely ha elmúlt, rákká lesz a ló, a mely nem elő-, hanem hátrafelé megy.

A ló mozgása.

A végtagokról szólva, jeleztük, hogy a lónak legbecsesebb tulajdonsága mozgásában rejlik, vagyis — egyebektől eltekintve — a lónak súlyt vagy terút továbbító képessége az, a melyet különösen kizsákmányolunk. Önként érthető tehát, hogy reánk nézve nem mindegy, hogy a ló ezen képessége kis-, vagy nagyfokú, nem mindegy, hogy az a súly-, vagy terút-továbbvitel gyorsan vagy lassan történik, vagyis hogy annak csúhoz érése hosszabb vagy rövidebb időt vesz-e igénybe, különösen nem mindegy korunkban, mely a gőz és villamosság korának nevezeték.

Emiatt a ló mozgása felett nem is lehet röviden napirendre térnünk, hanem tárgyalnunk kell azt a kímért térhez képest lehető terjedelmesen.

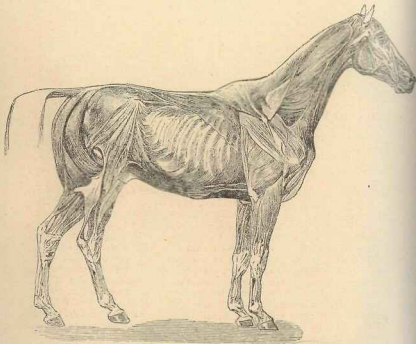
Ismeretes, hogy a mozgás szerveit az akarattól függő izmok (*lásd a 231. ábrát*) és a csontok ízületeikkel, inaikkal és szalagaikkal együtt képezik. Ezen izmok harántcsíkúak s összehúzódásuk, vagyis munkájuk a beidegzés folytán nagy részben az állat akaratától függ. Ez összehúzódás, vagyis izommegrövidülés az izomban rejlő feszítőerőknek eleven erőkké válása közben léteztől s nem más, mint a nyugalmi állásból való kitérés vagyis mozgás. Ezt az izommozgást bizonyos *inger*ek, mozgást kiváltó *hatások* hozzák létre s végeredménye az ilyen mozgásnak a végtagok csontjainak az ízületekben való hajlítása és feszítése, szóval azok mozgatása, mi aztán önként érthetőleg az egész test továbbításával együtt jár. Az izomműködés alatt tehát annak erejét és emelőképességét értjük; ez az erő pedig annál nagyobb, minél hosszabb téren, minél több izmrost húzódik össze és ernyed el megint, hogy ismét összehúzódjon.

A csontok, melyekre a mozgató izmok tapadnak, mint már láttuk, az emelő törvényei szerint vannak berendezve s úgy működnek, mint azok; a rájuk tapadó izmok pedig az erő egyenközen törvényei szerint támadják meg a csontemelő bizonyos pontjait s mint oldalierők működnek.

A szervezet legtöbb ilyen emelője egykarú s izmaik tapadási pontjai többnyire közel fekszenek a forgási ponthoz; az izmok e miatt nagy erőt kell, hogy kifejtsenek, de ez azon előnnyel jár, hogy az állat mozgásait nagy gyorsasággal végezheti.

Ebből — az eddig tárgyaltak ismerése után — annyi már kitűnik, hogy a kültani szempontból szabályosan alakult lónak mozgása is

valószínűleg szabályos, hanem azért egyedül a testalakulásból a mozgásra biztos következtetést vonni nem lehet, mert hogy valamely lónak kifogástalan mozgása lehessen, arra oly sokféle körülménynek kell közrejátszania, hogy azokat a kültentani vizsgálat alkalmával mind meglátni és számításba venni lehetetlen, mert nem kell felednünk p. o. azt, hogy egynémely, a mozgásra nézve nem előnyös testrészt vagy alakulást, más, előnyösen alakult testrészek kiegyenlítene, megjavítanak;

231. ábra. A ló izma.

azért, a ki a ló mozgási képességét akarja bíráltni, ki nem kerülheti, hogy a lovat nyugodalomban való megtekintés után mozgásban is tüzetesen megsejmelje, mert csak akkor hozhat lehető megközelítő ítéletet az oly komplikáltan alkotott gép, a ló mozgási képessége felől. Megközelítő, mondjuk, mert még ily tüzetes vizsgálattal se vagyunk képesek a ló mozgási képességét oly biztosan meghatározni, hogy az íránt aztán többé semmi kétség se forogjon fenn, mert pl. a többi között nem ritkán érhet az a tévedés, hogy egy hibásan alkotott, de nagyon

tüzes vérmérsékletű s dolgozni szerető ló mozgási képességét kiválónak tapasztaljuk, holott ez talán csak pillanatnyi fellobbanás, mely után a hibás alakulás minden hátrányával csakhamar uralkodóvá lesz és tévedésünket feltárja.

Általában azt tartják, hogy a ló a hogy áll, úgy jár. Ezzel annyiban mi is egyetértünk, hogy a hibás lábállású ló határozottan nem járhat hibátlanul, de járhat azért jól arra, hogy mozgási képességét nagyon mondhatassuk; mi több, gyakori az oly eset, hogy a ló szabályosan áll, szabályosan jár, de mozgási képessége azért sok kívánni valót hagy fenn.

Semmi nehézséget sem okoz ennek a magyarázata, ha vissza gondolunk mindazon tételekre, melyeket a fej- és nyakillesztésről, mar-, hát-, ágyék- és faralakulásról szólva, feljegyeztünk.

Ha azt akarjuk ésszerűt megközelítőleg kideríteni, hogy mekkora munkaképességet várhatunk egy lóól, mindazsal tisztában kell lennünk, a mit eddig tárgyaltunk s össze kell azt vennünk mindazzal, a mit éppen tárgyalandók vagyunk, mert egyedül a végtagok szabályos vagy szabálytalan állásából, vagy egyedül a ló előkei származásából, tápláltságából, életerejéből stb. megközelítő becslést is csinálunk lehetetlen.

A gyakorlatban mindenekelőtt nyugodalomban szokás a lovat megnézni s az egész szervezet alakulásából, milyenségéből szokás következtetést vonni arra, hogy vajjon minő szolgálatra lehet legalkalmasabb a kérdéses ló; nevezetesen, hogy vajjon fajtajánál, szervezeténél, nagyságánál, természeténél fogva gyors, avagy lassú mozgás, kis, vagy nagy véteményképesség várható-e tőle.

Mi a használat szerinti beosztást e lejezet után fogjuk tárgyalni, azért itt a lovat, mint lovat először is *nyugadalomban*, aztán *szabadon mozgásra* s végre *megfelelő szolgálat közben* (nyereg alatt, kocsi előtt) képzelve fogjuk mozgásra nézve tárgyalni, számításán kívül hagyva e helyen a verseny útján való összehasonlítást, melyet szintén más helyen fogunk megbeszélni.

Igy tekintve és így vizsgálva tehát először is a nyugodtan álló lovat, azt találjuk, hogy annak teste rendes körülmények között mindig a 4 végtaggal, mint valami oszlopokkal egyenlő fokban és mértékben van alátámasztva.

Említtünk tárgyalásunk folyamán, hogy annál erősebben áll a ló, minél rövidebbek (az egész test magasságához képest) ezek az oszlopok s minél nagyobb a négy lábuk által határolt tér (a támasztó felület). Önként érthető, hogy még erősebben állana a ló, ha végtagjai nem szögletekben hajlott, hanem egyenes oszlopokat képeznének, csakhogy, mipt tudjuk, ezen oszlopok nem annyira a támasztásra, mint inkább a menésre rendelvek s erre a célra tökéletesebben vannak szerkesztve, mint a támasztás céljaira.

Vannak, a kik azt mondják (Hoffmann stb.), hogy a ló, ha áll, leggyakrabban 3 lábón támaszkodik (lásd a 232. ábrát I., II., IV-nél). Ez igaz akkor, mikor a ló färadalmat pihen, vagy ha egyik vagy másik lábát nyugtatja. A vizsgálatra kiállított egészséges, ép és figyelmes ló azonban négy lábón áll és pedig, ha végtagjai szabályos állásúak, úgy, a mint azt a 232. ábra III-nál mutatja. Úgyanígy áll majdnem kivétel

nélkül az abrakolós és állva alvó ló, nemkülönben az a ló is, a melyet éppen takarítanak, vagy a melyik valamivel (pl. a tartó lánczczal stb.) játszadózik.

Minden rend és szabály nélkül csak az oly lovak állanak, a melyek betegek, sánták, elcsigázottak stb.

Ha most már általában elfogadjuk azt, hogy a *ló úgy jár, a hogy áll*, akkor a mozgásra nézve mindenekelőtt két szabályt lehet felállítani és pedig:

1. hogy sík talajon mind a négy végtag egészben és minden járásnemnél, az ingamozgás irányában és formájában kell hogy előre vitessék s

2. hogy minden járásnemnél a paták megfelelő magasra kell hogy emeltesse a előre minél messzebb kell hogy kitérjenek.

Szükséges mindez azért, hogy a mozgás tisztes is, de különösen hogy biztos és kiadó lehessen.

Hogya azonban mindez nem forog fenn némely kiváló mozgású lónál, nem következik, hogy ez szabályképpen ne vételessék a egyedül az attól eltérő forma és minőség nagysága fog dönteni a felett, hogy daczára a szabálytól való eltérésnek, a ló csak kisebb-nagyobb mértékben hibás járásúnak mondassék és kevesebb értékűnek nyilváníttassék, vagy épp oly értékűnek tartassék.

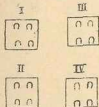
A mi a főbb mozgásnemeket illeti, a lónál azok a következők:

1. a lépés,
2. az ügetés s
3. a vágatás.

Mint látni fogjuk, léteznek a mozgásnak más mellékformái is, a főbbek azonban éppen a felsoroltak.

Egyetértünk azokkal, a kik azt mondják, hogy a ló ezen 3 mozgásneme egy törvényen alapszik, azon t. i., hogy mozgás közben a test az egyensúlyából minden mozzanatnál és minden mozgásnemnél kizökken, tetetik s abba ismét visszahelyeztetik. Ez az egyensúlyvesztés és fel-
lelés majdnem kivétel nélkül a hátsó és mellősi *ellenoldali lábak* között megy végbe, mint azt tüstént látni fogjuk.

Minden egyes láb különben, mozgás közben két művelet végrehajtására hivatott, t. i. abban a pillanatban, a melyben a láb a földre tetetik, megkezdődik a testsúlynak az alátámasztása; az így alátámasztó láb felett ez a súly aztán előre kimozdítatik s egy bizonyos kimozdulási fokon túl a másik láb által támasztatik alá s mozdítottatik előre tovább. Épp így felváltva hordoztatik és tolatik tovább a testsúly a hátsó végtagok által is s e közben áll be az, hogy a két egyoldali láb (a jobb mellősi és jobb hátsó vagy bal mellősi és bal hátsó) csak kivételesen (poroszkálás alkalmával) van egyszerre terhelve, hanem rendszeren terhelve van egyszerre a két diagonális láb (a jobb első és bal hátsó, vagy a bal első és jobb hátsó) vagyis abban a pillanatban, a melyben az egyik láb a terheltes alól felszabadul, a másik megterhelődik s mikor ez szabaddal fel, ismét az első s illetve felválva a többiek terhelődnek meg. A 2 ik művelet eszerint a felszabadult lábának a művelete és abban áll,

232. ábra. Állás képletei.

hogy az előre dülő testtel ő is előbbre kerül, de sőt önmagában is előbbre vitetik, majd a földre tetetik s megkezdődik ismét az a művelet, melyet elsőnek jelezünk.

Égészen helyesnek találjuk ennél fogva ama beosztást, hogy a végtagok tevékenysége 8 főmozzanatból áll, t. i. a *felvezetésből, a felemelésből, a meghajrásból, az előrevitelből, a letevésből, a feszítés vagy kinyújtásból, az alátámasztásból vagy súlyviselésből és a súlynak előre dőléséből s illetőleg tolásából, lökéséből.*

Ezek a mozzanatok időtartam és nagyságra nézve a lépő és ügető lónál meglehetősen egyformák mind a négy végtagon; a vágatós és ugró lónál azonban aránytalanul megoszlottak és pedig a két hátsó s a két mellősi láb között, poroszkáló lónál pedig a két jobb és a két balláb között.

Mielőtt már most az egyes járásnemek külön-külön való tárgyalásába fogunk, lássuk, hogy az eddig már névszerint felemlített 5 járásnem (a lépés, ügetés, poroszkálás, vágatás és ugrás) közül melyik természetes és melyik nem természetes járásneme a lónak.

A legáltalánosabban elterjedt vélemény az, hogy a műmozgások, meg a poroszkálás kivételével a többi mind természetes mozgásneme a lónak, de vannak, a kik azt állítják, hogy az ügetés sem természetes járásnem ennél az állatnál.

Hát kétséget sem szenved, hogy a vad és pusztai »nyers« ló vagy lép, vagy vágat s olykor ugrik. Ez a 3 mozgásnem tehát bizonynyal a legtermészetesebb ez állatnál. Nem tagadjuk azonban, mert hiszen a való életben láthatjuk, hogy az ú. n. szelíd, de még a félvad menekésben is, nem egy csikó kerül, a mely kedvének nagy voltában a leg-szebb ügetésben tör ki. Nem mernők persze eldönteni, hogy ezt eltanulta szópós korában az anyjától vagy más lótól, avagy vele született, de inkább arra hajlunk, hogy vele született, vagyis tehát hogy az ügetés a ló természetes mozgásnemei közé tartozik.

A poroszkálásnak így alapon való méltatásánál még nagyobb »gon-
dolkodóba« esnénk, ha nem tudnók, hogy hazánkban is vannak egész löcsoporok, pl. a Bucsész hegység tövében, Besztercze-Naszódmezőgyében s a túldoladon Romániában is, melyek már természetüknél fogva ilyen *medve- vagy zsiraff-járásiak*, más szóval poroszkálók. Ez nem zárja ki persze azt, hogy a legtöbb poroszkáló ló e mozgásra be van tanítva, de másfelől el nem tagadható az sem, hogy a legelő lovak nagy része legelőn közben — bizonyára egészen akaratlanul — poroszkáló és az ügetésnél észlelhető lépésekben megy a füvet rágra tovább és tovább, a mi szintén a mellett szól, hogy még sem olyan nagyon természetellenes mozgásnem a lónál a poroszkálás sem, mint a minőknek sokan feltüntetik.

Hogy a szelíd ló akármelyik vad ősenek nem nagy szüksége lehetett az ügetésre és poroszkálásra, az nagyon valószínű s nem lehetetlen, sőt bátran feltehető, hogy nem is ettől az ősi eredeti, hanem sokkal közelebbi őstől örökölte a ló az ügetési és poroszkálási képességet, mert majdnem bizonyosra vehetjük, hogy a vad ős, ha valamely ellensége szorította, nem tramban, hanem galoppban menekült s az akadályokat ugorva küzdötte le.

Mi eszerint egyedül a műmozgásokat tartjuk a mai lónál mesterségeseknek s ezeket a fejezet végén méltatni is fogjuk.

Lássuk ezek után az egyes járásnemeket külön-külön.

I. A lépés (Tritt).

A lépés a leglassúbb járásneme a lónak s habár minden hasznosítású lónál fontos annak minősége, mégis legfontosabb a gazdasági és igás lónál, a mely legtöbbet ezen mozgásnemben jár.

Lépés közben a ló a négy lábát egymás után úgy mozgatja, hogy ha pl. a jobb első lábával kezdte meg a járást, ezt a bal hátsó, emezt pedig a bal első s ez utóbbit végre a jobb hátsó követi, úgy, hogy kemény talajon az ember e mozgás közben egymást követő négy hangot hall, vagyis tehát ezen mozgás közben a ló teste egy egyenközi keresztselektének megfelelőleg úgy vitetik tova, hogy a test minden fellépésnél két-két ellentétes lábbal támasztatik gyors egymásutánban alá.

Az eléltett négy hang közti idő mérete nem egyforma azért, mert a két ellentétes láb hangja egymás között hamarabb létesül, mint ezen és a másik két ellentétes láb között; a lépés hangjának a képlete tehát e miatt nem — — — — —, hanem — — — — —.

Egyébiránt a lépésnél azon 8 főmozzanat, melyről már szólottunk, épp úgy fenforog, mint minden más járásnemnél, azokat azonban a

223. ábra. Lépés mozzanatai.

mozgó lábakon csak úgy szabad szemmel *egyszerre* meglátni nem lehet. Sőt azt, hogy miként és hogyan követi az egyik láb ezen mozzanatait a másik, még kevésbé lehetséges csak úgy pusztá szemmel megítélni, azért újabb időben pillanatnyi idő alatt fényképeket vesznek fel a mozgó lóról, melyek mozgásának egyes szakaszait meglehetősen hűen adják vissza, a mint azt a 223. ábra rajzai feltűntetik.

Ez ábra 1. rajza a bal mellső lábával meginduló lovat az első mozgási szakaszban tünteti fel. Látni lehet ugyanis, hogy a test mellső része a mellső jobb lábón nyugszik, míg a bal hátsó láb előfelé áll s az állat éppen földre akarja azt tenni; a mellső bal láb már fel van véve és meg van hajtva, a hátsó jobb láb pedig félig támasztja, félig már előre dűti a testet.

A 2-ik kép valami csekély idővel később, ugyanazon lóról van felvéve s már azt mutatja, hogy az állat a jobb mellső lábát fesztve, azon a testet részint alátámasztja, részint előre ringatja, bal hátsó lábával szintén támaszkodik, bal mellső lábát a hajlított állapotból éppen ereszteli le a föld felé s hátsó jobb lábát a legnagyobb fokban emelve tartja s éppen készül azt a földre szintén letenni.

A valamivel még később felvevődött 3-ik kép azt tünteti fel, hogy

az állat a hátsó jobb lábát a földre már letette, épp úgy a mellső bal is és pedig hamarabb, mint a hátsót, mert már amazon ringatja a testét előbbre; a mellső jobb láb, mint látjuk, hajtva van s közeledik a földhöz, a hátsó balláb pedig szintén meg van emelve s készül előre a földre lépni, hogy aztán megint mind az a mozzanat ismétlődjék, a mi az 1-ső képen feltűntetve van.

Az a 8 mozzanat, mely e tétel bevezető soraiban említve van, még ilyen moment-fotográfiákon is csak úgy lelhető fel könnyűséggel, ha nem vesszük figyelembe egyszerre mind a négy végtagot, hanem csak azt, a mely éppen az első mozzanatban van.

A 234—241. ábrák folytatásos megtekintése útján látni lehet pl. hogy az 1-ső képen a ló mellső jobb lába a földről éppen fel van véve s egy kissé meg van emelve, a 2-ik képen ez a láb már jobban meg van emelve és meg is van hajtva; még jobban meg van hajtva és már előre van vite a 3-ik képen. A 4-ik képen már ez a végtag éppen a letévedés stádiumában van, az 5-iken pedig már le van vite és ki van feszítve, a 6-ikon már egészen támasztja a testet, a 7-iken előre dűti azt, s a 8-ikon már ismét úgy fel van véve és emelve, mint az 1-sőn.

Mindezt összesítve, a ló rendes körülmények között a következőképpen szerint lép (I. a 242. ábrát):

Első tempo: mellső bal láb felemelve, mellső jobb letéve; hátsó bal láb éppen letévésben, hátsó jobb letéve.

Második tempo: mellső bal láb éppen letévésben, mellső jobb letéve; hátsó bal láb letéve, hátsó jobb felemelve.

Harmadik tempo: mellső bal láb letéve, mellső jobb felemelve; hátsó bal láb letéve, hátsó jobb éppen letévésben.

Negyedik tempo: mellső bal láb letéve, mellső jobb letévésben; hátsó bal láb felemelve, hátsó jobb letéve. Vagyis szakaszokra osztva ezt, a lassú és rendes lépésű ló nyoma olyan, mint a minőnek azt a 243. ábra I. sorozata feltűnteti.

De persze a ló lépése nem mindenkor ilyen, hanem pl. a *közepes sebes lépésű* olyan, a milyennek nyomaiban a 243. ábra II. sorozata jelzi s a *gyors lépésű* olyan, a milyennek azt a szóban forgó ábra III. sorozata mutatja.

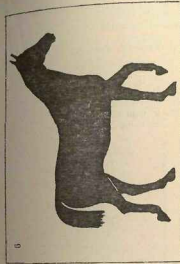
A mi a végtag emelési fokát és az izületek szögleteinek a lépés közben való hegyesedését és tompulását illeti, erre nézve oly kísérletek, melyek csálhatatlannaknak nevezhetők, nem léteznek; a megfigyelések azonban azt mutatják, hogy lépés alkalmával a mellső végtagok olyképpen lengenek, emelődnék és szögelnék, ahogy ezt a 244. ábra feltűnteti.

A gyakorlatban nem nagyon fontos, de különben érdekes kérdés még, hogy melyik lábával indul a ló: vajjon egyik vagy másik első, avagy egyik vagy másik hátsó lábával-e?

Mi megfigyeléseink nyomán azokhoz szegődünk, a kik azt mondják, hogy mikor a ló egyik vagy másik mellső lábát a lépéshez meg akarja emelni, előbb ugyanazon oldali hátsó lábát előbbre teszi s csak aztán emeli fel az ugyanazon oldali mellső lábát, a mint azt a 242. sz. alatti vázlat I. tempója fel is tünteti.

234., 235., 236., 237. ábrn. Lépcső mozzanatai.

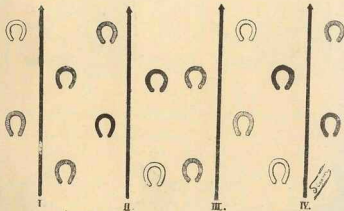
238., 239., 240., 241. ábrn. Lépcső mozzanatai.

Ennek oka körülbelül abban keresendő, hogy a mellső végtagok 6 izülete közül (mint azt a 245. vázlatos ábra feltünteti) csak egy (a könyökizület), holott a hátsó végtagok annyi izülete közül *kettő* (a csípő- és csánk-izület) nyílik előre.

Az eddig felsoroltak tekintetbe vételével általában *rendesnek* mondhatjuk a ló lépését:

1. ha a négy végtag egymást az idézett sorrendben és időegységben követi;
2. ha nemcsak az egyes végtagok mozgása egyforma, hanem az egyik befejezett lépés a másik befejezett lépéshez hasonló is;
3. ha a végtagok az ingaszerű mozgásból ki nem térnek;
4. ha a hátsó végtagok a mellsők nyomaiba lépnek;

242. ábra. Lépés képlete.

5. ha a végtagok lépés közben elég magasan emeltetnek és eléggé előre kitétetnek;

6. ha a lépések elég gyorsak, biztosak és élénkek;

7. ha lépés közben a törzs túlnagy oldalmozgásokat nem tesz.

Ez utóbbira nézve bizonyos, hogy még a legnormálisabb lépésű lónál is fennforog és a lapockatáján körülbelül 2, a háttájon 5 és a fartájon körülbelül 15 cm-t tesz ki, vagyis a kitérés olyan viszonyt mutat, a milyent a 246. vázlatos rajz feltüntet.

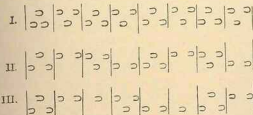
Gyakorlatilag szintén nem nagyon fontos, de egyébképpen érdekes kérdés az is, hogy a végtag patája mily nagyfokú szög alatt hajlik meg és illetőleg dől előre a felvételnél.

A kísérletek, melyek egy felfelé feszsen csukló nyúlvánnyal ellátott patkóval vitettek véghez (l. a 247. ábrát), azt mutatják, hogy a mellső lábak előre dőlésénél a pata 90–95 fokú szögben

hajlik előre, mozogjon bár a ló lépésben, ügetésben avagy vágatásban, sőt éppen a lépésnél találtatott a 95 fokot is meghaladó szöglet.

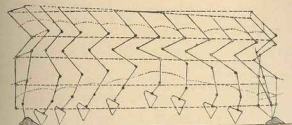
Az előbb ecsetelt *rendes* lépés határozottan ritka a lónál s az attól való eltérések a következők:

1. *A hosszú vagy túllépés.* Ez abban áll, hogy a hátsó végtagok patái a mellső paták nyomaiba nem lépnek bele, hanem azok elébe lépnek, vagyis túllépik azt. Ez létre jön, ha a vállszög és hátsó térd magasan

243. ábra. Lépés nyomok.

emeltetnek és előre messze kitétetnek, miközben az ezen részeknél alakult szögletek erősen megnyílnak. A hosszú alkar és czomb is elősegítik e lépést, mely minden lépések közt — ha egyébképpen is *rendes* — a legkedvezőbbnek mondható. Különösen nagyra becslendő igazságnak akkor, ha a mellső lábak hátraállítottságával, vagy a hátsó

244. ábra. Végtaglengés.

lábak has alá állítottságával s illetőleg kardállással s patkóba vágással nem kapcsolatos.

2. *A rövid lépés* abban áll, hogy a hátsó végtagok a mellsők nyomai mögött messze elmaradnak.

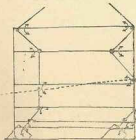
Hosszú hátú és ágyékú s rövid lábú, meg kifáradt lovaknál is gyakori ez a lépés, de rendszeren mégis úgy jön létre, hogy a váll és hátsó térdizület nem nyílik meg kellőképpen, mellette talán a czomb is rövid, vagy elől has alá, hátul pedig hátraállítottság van jelen.

3. *Kötöttnék* nevezik némelyek a lépést akkor, mikor az szintén rövid

s nem eléggé szabad. Oka többnyire a kevés mozgékonyaság, vagy a terhelt, zsíros lapoccka és a túlfeszés ízületek, ritkábban a fāradtság.

4. *Magasnak, emeltnek* mondjuk a lépést akkor, mikor a ló ízületeit erősen meghajtva, patáit magasra emeli.

Ha ez a lépés-forma a magasán illesztett nyak és a nagyon megemelt vállizület s nagy fokban kinyitott felkar következménye, akkor határozottan szép, sőt elég tőrélelő is, csak-hogy erőpocsékolással jár. Ha ellenben a könyökizület és mellső térdizület nagyfokú meghajlása folytán, avagy a felkar mereksége következtében létesül, akkor nemcsak hogy nem elég tőrélelő, de (az utóbbi esetben) még a testet nagyobb fokban megrázkódtató is.

245. ábra. Ízületek nyílása.

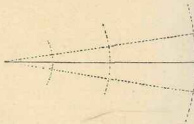
Luxus lovaknál általában kedvelik ezt a járás-formát s nem oknéltul, mert igazán tetszetős, csak az a kár, hogy ritka ember nézi meg, hogy az előbbi esetek közül melyik forog fenn, a mit pedig szükséges tudni.

5. *Alacsony, csúszós, macskalépésnek* mondjuk a lépést akkor, ha

a végtag patája csak kevésbé emeltetik fel a földtől, de meglehetősen messze tétetik ki előre. Sík talajon hátrányosnak nem mondható ez a járás-forma, mert erőpocsékolással nem jár és tőrélelő; egyenetlen talajon azonban bizonytalan ez a járás-nem, mert botlásra ad alkalmat.

Az angol telivérek majd mind így lépnek s kiadó mozgásuk részben ebben leli magyarázatát. De persze ezeknél igen kedvező üzletszolgálatokkal s nagy erőteljességgel kapcsolatos ez a lépés-forma.

6. *Könségesnek* nevezik némelyek a lépést akkor, ha a ló lapocckája nagyon kevés mozgékonyasággal bír, a felkar azonban a vállszegletben erősen megnyílik, a lábtőben pedig a végtag nagyon meghajtatik. E lépés-formánál a far többnyire ide-oda billen s azért ezen mozgás-forma tetszetősnek, de jónak se mondható, különösen nem mondható ilyenek luxus lovaknál.

246. ábra. A törzs oldalmozgásainak nagysága.

7. *Előkelő*, másként *nemes* a lépés akkor, ha bizonyos kimértseggel szabadon, elegánsan, a végtagok magas és előrenyúló, de nem nagyon gyors hordozásával vitetik végbe. A hajdúságban az ilyen *civilis lépésnek* is hallottuk nevezni. Helyes alkotású végtagokkal s erőteljesen fejlett hátvonallal bíró lovaknál is csak idomítás után szokott az ilyen mozgás-forma mutatkozni.

8. *Elcsúsztattnak* mondjuk a lépést akkor, a mikor egyik vagy másik mellső láb azelőtt felvételik, mielőtt az ugyanazon oldali hátsó láb talajt ért volna. Ez a járásmód átmenetet képez a porozkálással.

9. *Megkésztettnak* mondjuk a lépést akkor, ha a hátsó lábak a mellsőket nem követik a kellő időben. Ehhez nagyon hasonlít

10. a *sántítás*, mikor t. i. egyik vagy másik mellső beteg láb hamarabb hagyja el a földet, mint az egészséges. Ez utóbbi esetben a test az egészséges láb felé dől, a megkéső lépésnél azonban nem. A sántításhoz szintén nagyon hasonló

11. az *egyenlőtlen lépés*, mikor a ló az egyik vagy másik lábát nem mozgatja oly gyorsan s nem teszi úgy előre, mint a másikat.

12. *Dőlőgőnek* mondjuk a lépést akkor, a mikor a törzs lépések közben elől vagy hátul nagyobb fokú (oldalra vagy előre és hátra irányuló) kitéréseket tesz. Szűk végtagállás és alállítottság esetén leggyakoribb s nagyobb fokban a fej és nyak bólintgatásával fordul elő.

13. *Vonszolt a lépés*, mikor nagyobb időbe kerül az egyik vagy másik láb előbbvittele. Tenyészbéna lovaknál gyakori s többnyire *bicsaklással* kapcsolatos.

14. *Toppintó vagy járdaverő* lépésűnek mondják az olyan lovat, a mely különösen hátsó végtagjainak patáit talán rendesen emeli, de igen gyorsan és nagy erővel bocsátja le és illetőleg toppintja a földre. Vékony, hosszú lábú s nagy, nehéz patájú hínós lovaknál gyakran észlelhető ez a járás-forma.

15. A *patkóba vágó* vagy *parolázó* lépés abban áll, hogy a megkéső mellső végtagok sarkát vagy talpát a siető hátsó végtagok patái útön érik s ráütnek. Némelykor anagyon rövid testű és hosszú lábú lovak anélkül, hogy végtagjaik késnének, vagy sietnének, paroláznak éppen azért, mert hosszúlábual és rövid testűek. Különben a kardállás és a has alá állítottság, meg a pontyhát is (mint azt annak idején jeleztük) okot szolgáltatathat a patkóba vágásra.

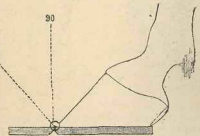
16. A *földön szűk- és*

17. a *földön tágulópis* már tisztán a hibásan álló végtagokból indul ki s abban áll, hogy előbbi esetben a végtagok patái nagyon közel, az utóbbi esetben pedig nagyon távol mozognak egymástól.

A földön szűk- és a földön tágulásnak a megbeszélésénél már rámutattunk a hátrányra, mely így létesül, a hegytipró és táncmester állás (argyalásánál pedig rajz kíséretében magyaráztuk (I. a 117. ábrát), hogy ily állás esetén a végtag az ingaszerű mozgástól eltérő külön mozgásokat tesz és pedig a földön szűkállás és lépés esetén kifelé, a földön tágállás és lépés esetén pedig befelé (117. ábra B, C).

Ugyancsak szabálytalanul álló végtagok esetén forog fenn:

18. a *talpmutatolépés*, mely abban áll, hogy a ló mellső patáját annyira előre és felfelé, hogy előlől tekintve is meglátszik a pata tal-

247. ábra. Patahajlás.

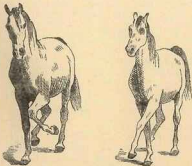
pának egy része. Hátra hajlott térd és laza boka, meg pártazület esetén, különösen ha még u. n. dudoros pata van jelen, ez a talpmutogatás a legnagyobb fokú szokott lenni.

19. *Csammagónak, csoszogónak vagy medvélepésének* mondjuk az olyan lovat, a mely végtagjait magasra emelni nem lévén képes, azokat közel a földhöz vontatva viszi tovább. Meredek csánkú, hajlott csüdű, lecsigázott lovaknál gyakori ez a lépésnem, mely csűf is és haladásra se való.

20. *Maga alá dolgozó lépésének vagy malomtaposónak* mondják az olyan lovat, a mely különösen mellső lábait talán magasra emeli, de

nem teszi, vagyis alig teszi előre, hanem úgy rakja maga alá, hogy haladni nem igen látszik. Meredek, rövid lapockájú és rövid alkarú lovaknál észleltük ezt a járást leggyakrabban. Némelyek az így járó lovat *tipegőnek* is mondják.

21. *Hadonászó lépés* az olyan ló, a mely egyik vagy mindkét mellső lábát a térdből vagy könyökből kiindulólág kiélel mozgatja (l. a 248. ábrát). Oka nem ritkán a törzsét nagyon előlő fölkar és hosszú szár. Némelyek nem tartják csűf lépésnek, mi azonban annak tartjuk, mert hogy egyszersmind hátrányos is, az önként érthető.

248. ábra. Hadonászó. 249. ábra. Keresztesben járó.

22. *Keresztesben járó lépésének* mondatik a ló akkor, ha mellső végtagjait egymás elé rakja, vagy nagyobb fokban a bal patájával oda lép, a hová a jobbal kellene lépnie és megfordítva (l. a 249. ábrát). Ez a járásforma csűf is, de nagymértékben bizonytalan is, e mellett bokázásra nyújt alkalmat s a lovat gyorsan fárasztja.

23. *Kakaslépésének* (s *csőbörbehágónak* is) nevezik az olyan lovat, a mely hátsó végtagjai egyikét vagy mindkettőt gyors felrántással emeli s teszi le. Mint a csontpókok tárgyalásánál említettük, ennek oka valószínűleg a rejtett pók.

24. *Forgónak vagy lötyögőnek* nevezzük a lépést akkor, mikor a hátsó lábak, a koncziület lazassága folytán ide-oda lötyögötve vitelenek előre.

25. *Kaszás vagy kaszálólépés* végre az olyan ló, a mely hátsó lábait alig emelve, kifelé mozgatja. Oka többnyire a kelletnél kevésbé mozgékony konc és czombizület s olykor a rejtett vagy látható csontpók. Hogy lassúbb és nehezebb az ily lépés, azt alig szükséges mondanunk.

A mi most már a lépés nagyságát és gyorsaságát, szóval jószágát illeti, bizonyos mindenekelőtt, a mint már azt jeleztük is, hogy a szabályosan alkotott végtagoktól várható a legjobb lépés. Csak nagyon jól alakult lapocka, föl- és alkar s konc, czomb és csánk esetén lehet a lépés elég nagy, elég gyors, szóval jó; sőt mint láttuk, befolyást gyakorol arra a fejűzés, nyakillesztés és faralakulás is.

A lépés nagysága egyébiránt a végtagok hosszától s illetőleg azon szögletek nagyságától is függ, melyek alatt a lábak kinyújtás alkalmával meghosszabbodhatnak; de mindenek felett a lépés nagysága attól függ, hogy mennyire vihetők a lábak előre. S pl. a mellső lábaknál a vállszög és alkar, a hátsó lábaknál a térd és czomb tárgyalásánál esetenlők a viszonyokat és feltételeket, melyek erre nézve fennforognak. Tagadhatatlan aztán, hogy a lépés nagyságára a használati mód, az útminőség, a megterheltség, a munka időtartama stb. is lényegesen befoly, úgy, hogy egy és ugyanazon lónál is e tekintetben nagyobb különbségeket tapasztalhatunk.

A lépés gyorsasága, vagyis a haladás aztán önként érthetőleg nagyon is függ a lépés nagyságától, de nem függ kizárólag csak attól, hanem attól is, hogy egy bizonyos idő alatt egymásután több vagy kevesebb lépés tétetik-e? Bizonyos aztán, hogy a nagyot lépő és gyors egymásutánban lépő ló nagyobb utat tesz meg egy bizonyos idő alatt, mint a kisebbet és lassabban lépő, de az is bizonyos, hogy az előbbi több izomerőt használ fel ugyanannyi idő alatt, ugyanakkora úton és megterheltség mellett, mint az utóbbi. Mert arra, hogy az egyes lépések egymást gyorsan kövessék, gyorsabb, vagyis egy bizonyos idő alatt több izom-összehúzóásra van szükség.

Önként következik ebből, hogy a nagyot lépő s mellé még gyorsan lépő ló reánk nézve előnyösebb, mint a gyorsan lépő, de kicsit lépő ló s persze még kevésbé előnyös a kicsit lépő és lassan lépő, mert ennek erőfogyasztása csekélyebb ugyan, de annak mekkorasága még sincsen arányban a végzett munka (a hátrahagyott út) nagyságával.

A jó lépő ló egy kilométer hosszú utat körülbelül 10 perc alatt hátrahagy; már nagyot lépő és gyorsan lépő ló az, a mely ezt az utat 9 perc alatt teszi meg; ha $\frac{1}{2}$ vagy 1 perccel kevesebb kerül a lónak ezt az utat megtenni, akkor már igen kitűnő lépésűnek mondható.

A katonalót meg kívánjuk, hogy egy perc alatt 140 lépést, vagyis 56 bécsi ölet tegyen, a mi 116 méternek, 10 perc alatt pedig 1160 méternek (vagyis 160 méterrel több, mint egy kilométernek) felel meg.

Különbön az is meglehetősen bizonyos, hogy a jól lépő ló más járásmekben is jó mozgású, holott megfordítva, gyakran azt tapasztaljuk, hogy sok ló üggetésre szorítva csakhamar 'felvág', vagyis vágatásba kezd, vagy lépésből tüstént üggetésbe csap át megint.

Mindezekből eléggé világosan kitűnik már most, hogy miért fontos minden lónál a lehetőleg szabályos lépés, miért fontos pedig kiválólag a gazdasági munkás lónál.

Nem hagyhatjuk el e tételt a nélkül, hogy a *hátrálásról*, az *uszárról*, a *hegy-kászáról* és a *hegyről való leereszkedésről* is meg ne emlékezzünk.

A *hátrálás* — mely mozgásnemre a lónak igen gyakran szüksége van — többnyire szintén lépésekből áll s ugyanolyan, csak hogy fordított végtagmozgásokkal vitetik véghez, mint az előre menés.

Ez a mozgásnem távolról sem mondható a lóval nem születettnek, de a gyakorlából azért eléggé ismeretes, hogy a legtöbb lovat nem kis fáradsággal kell arra megtanítani. Hogy aztán a hátrálni is jól tudó ló csak előnyünkre lehet, azt bőven magyaráznunk igazán fölösleges volna.

A mi az *uszárt* illeti, az határozottan veleszületett képessége — és

pedig nem is eléggé becsülhető képessége a lónak, ha meggondoljuk, hogy pl. hadjáratok alkalmával mi minden függhet attól.

Úszás alkalmával különben a ló lépő és ügető mozgásokat tesz a lábával s a lovas alatt többnyire úgy elmerül a teste, hogy csak az orra látszik ki a vízből.

Őseink példáját, kik maguk is tömlőkkel úsztak s lovaikat is így úsztatták, éppen az előbb említett elmerülés kikerülése céljából, nem ártana mindannyiszor, a hányszor szükséges, követni.

A *hegyre kúszási* vagy mászási képesség is a lóval született s pl. hegyvidéki lovak e tekintetben éppúgy, mint a hegyről való *leereszkedésben* is, sokszor bámulatos dolgokat művelnek.

Általában felveszik, hogy az 5 fokú lejtő számba vehető akadályt nem képez a ló előtt se felfelé, se lefelé; de már a 10 fokú, különösen a ló leereszkedése elé, nem kis nehézséget gördít. A 15 fokú meredek a ló által csak nagy nehézséggel küzdhető le, 20 fokon felüli meredek pedig általában leküzdhetetlennek vétetik.

Mi a magunk részéről, az igaz, hogy keresztül-kasul, de nem egy oly határszéli hegyet másztunk meg molkány lóval, a mely 30, sőt 35 fokú hajlással meredt a vízszintes fölé.

Ez alkalommal a lovat következőképpen láttuk mozogni:

a) *hegynek fel* a ló a fejét megszegte, nyakát meghajtotta, mellső lábait hajítás után alig feszítette és hasa alá rakta, hátsó lábait csak kis fokban hajtotta s erősen feszítette s leggyakrabban a poroszkalászhöz közeledő lépésben mozgott;

b) *a hegyről le* a ló a fejét és nyakát megemelte, mellső lábait alig hajtotta, de minden lépésnél erősen nyújtotta; hátsó lábait a csánkban nagyon meghajtvá, hasa alá téve mozgatta s egyenlőden, nagyon óvatos lépésekben ereszkedett lejjebb és lejjebb.

Katonai szempontból véve tehát a 20 fokon túli emelkedés lehet, hogy leküzdhetetlen, de a ló közönséges használatának a szempontjából nemcsak ez, de még a 35 fokú is megmászható az arra való, gyakorlott lóval, sőt a szabadjárással mozgó ló, mint azt a vulkáni havasokon láttuk, oly meredeket mászik meg, a melyekre csak a kecske merészkedik.

II. Az ügetés. (Trab. Trott.)

Ez a mozgás nem már gyorsabb, mint a lépés s abban áll, hogy a két-két ellentétes láb egyszerre mozgattatik, vagyis: a jobb mellső a bal hátsóval, a bal mellső pedig a jobb hátsóval egyszerre emeltetik fel és vették le, minél fogva ezen járásnemenl rendesen két hang (dobogás) hallható.

Azok a mozzanatok, melyeket a lépés tárgyalásánál említettünk, e mozgásnemenl is megfigyelhetők; de szintén csak moment fotográfiai útton mutathatók ki elég szemléltetőleg azok a mozgás szakok, melyek ezt a járásnemet a többitől megkülönböztetik.

A jobb első és bal hátsó lábával közönséges rövid ügetésnek eredő lovon (mint az a 250. ábra 1-ső rajza mutatja) azt látjuk nevezetesen, hogy mellső jobb lába fel van véve és fel van emelve, a hátsó jobb lábát pedig éppen letenni készüli; mellső ballába feszítve van s így ez,

mint a hátsó balláb e pillanatban a testsúlyt viseli. Az ábra 2-ik képen már a ló mellső jobb lábát erősebben meghajtotta s előbbre vitte, hátsó jobb lábát már letette s avval a testet részint támasztja, részint még jobbra feszült, de már előre hajlott mellső ballában tovább ringatja, mindég feszült, de már előre hajlott mellső ballában tovább ringatja, hátsó ballábát már előbb felemelte s éppen letenni készüli. E mozgási szakban tehát a bal mellső és a jobb hátsó lábakon nyugszik a test s illetőleg azok segítségével düttetik és lökeltik előre. Az ábra 3-ik képe abban a mozgási szakban tünteti fel a lovat, melyben annak előre és fellokott teste a levegőben függ. Mint ezen a képen látni lehet, a ló egyik végtagja se érinti a talajt, hanem a jobb mellső és a bal hátsó éppen közeledik ahhoz s a végző momentumban (4-ik kép) már a földön van, hogy aztán a másik oldalról megkezdessék ugyanaz a mozgás-menet, a mely ezen negyedik szakasban bevégeződött, vagyis a mely az 1-ső képen feltüntetett mozzanattal megkezdődött.

Eszerint az ügetőmozgásnak van egy momentum, a melyben a ló végtagjai nem érintik a földet, vagyis egy pillanat, a melyben a ló teste a levegőben függ. Ezt a rövid ügetésben mozgó lónál vajmi nehéz meglátni, valaminthogy azon 8 főmozzanat is, melyet már többször említettünk s a

250. ábra. Ügetés mozzanatai.

lépés tárgyalásakor szintén moment-fotográfiákkal érzékítettünk, leginkább az u. n. *igen hosszú*, vagy *nagyon nyúlt*, másképp *versenyügetésnél* figyelheto meg legjobban.

Határozottan élesebb megfigyelés szükséges ahhoz, hogy ezen gyorsabb mozgásnemenl minden mozzanat észrevetessék, s még a pillanatnyi fényképek is egy végtagot szükséges figyelemmel kísérnünk, hogyha kellőképen tájékozódni akarunk.

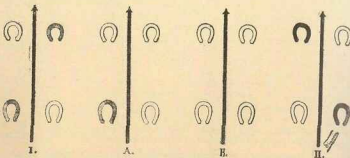
A 251-256. ábrák egymásután való megtekintése meggyőző benyomást mindenekelőtt arról, hogy a bal mellső és a jobb hátsó lábával induló ló a másik két diagonális lábán áll s mikor ezeken a testét előre dönti (1-ső kép), már bal mellső lábát *felvette és fel is emelte* a földről; a 2-ik képen a ló ezen bal első lábát már jobban is *meghajlította és illetőleg előre vitte*; a 3-ik képen ez a láb a letévedés stádiumában van s ekkor függ a ló teste a levegőben; a 4-ik képen ugyanazon láb már *le van téve és ki van feszítve*, az 5-ik már a hátsó ellentétes lábbal közösen *támasztja*, a 6-ikon pedig *előre dönti* a testet a hátsó jobb lábbal közösen, mely ekkor már lökést készüli adni a testnek, hogy az, mint előbb, egy pillanatra megint a levegőben függjön és illetőleg *virvódjék* előbbre.

Ugyanezen menete a mozzanatoknak a mellső jobb lábra nézve már a 2-ik képen feltüntetett mozzanattal megkezdődött és mint látjuk, folytatódik s képsorozatunkon nem is ér még véget.

A közönséges ügetés képlete ennél fogva — patkó nyomokban feltüntetve — a következő (l. a 257. ábrát).

Ha a ló a bal mellső és a jobb hátsó lábával indul:

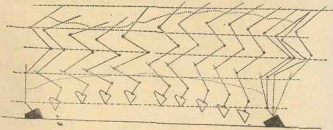
Első tempó: mellső bal és hátsó jobb láb nincs a földön, mellső jobb és hátsó bal a földön van.

257. ábra. Ügetés képlete.

Második tempó: mellső bal és hátsó jobb láb a földön van, mellső jobb és hátsó balláb nincs a földön.

Ilyen ügetésnél más tempó nem igen különböztethető meg, de versenyügetésnél a következő két tempó esik az előbb jelzett kettő közé.

258. ábra. Végtaglengés.

A) tempó: hátsó balláb a földön van, a többi lábak nincsenek a földön.

B) tempó: egy láb nincs a földön.

A mi a végtagoknak ügetés közben való lengését, emelési fokát és szögellését illeti, arra nézve a 258. vázlatos rajz nyújt tájékoztatást.

Az ügetés, mint az már az eddig tárgyalásokból gyanítható, minőségre nézve általában négyféle, t. i. rövid, közép hosszú, hosszú vagy nyúlt és igen hosszú vagy nagyon nyúlt, másnéven versenyügetés.

A röviden ügető ló hátsó patái a mellsők nyomait el nem érik, hanem azok mögött maradnak; a közép hosszú ügető ló ellenben hátsó

patáival a mellsők nyomaiba hág; valamivel túl lépi aztán mellső nyomait a hosszú vagy nyúltan ügető ló s tetemesen (gyakran 2–2½ méterrel is) túllépi a versenytrabban mozgó ló.

Önként érthető, hogy a trabnak mindezen minősége egyaránt felelősen biztos járásmód, de a többi között éppen a versenyügetés fásasztja ki leghamarabb és legnagyobb mértékben a lovat, hanem aztán ez is a legkiadóbb, leghaladóbb ügetés.

Hogy egyébiránt akármelyik ügetési forma jó lehessen, ahhoz mindenekelőtt erős és hosszú izmokkal bőven ellátott és egyébképpen szabályos hátsó végtagok, meg erőteljes, szabadmozgású lapockák szükségesek, melyek az előre való kilépést minél nagyobb fokban lehetővé tegyék.

Különbö a mozgás-művelet véghezvitelének milyensége szerint az előre bocsátott formákon kívül megszozták különböztetni még:

1. a tömör ügetést (németül Rückentrab), midőn a mozgás a hátizmok erős igénybevétele mellett történik, nevezetesen úgy, hogy azok megfeszítése közben a test mellső része felemeltetik, így a súly kiváldan a hátsó végtagokra összpontosítatik s lehetővé tétetik a mellső résznek nemcsak a minden irányban való szabad mozgás, kitérés és fordulás, hanem az első végtagoknak a legnagyobb mértékben való kinyúlása, térelőlése is különösen azáltal, hogy a hátsó végtagok erősen meghajva a has alá rakatnak s maguk is nagy tért ölelnek. Az így ügető lóra mondja az orosz és az amerikai, hogy »összeszedte magát« s ezt az ügetést nevezi a német is más szóval »Gesammelten Trabgang«-nak. S így kell ügetnie tulajdonképpen minden jobb hátilónak, vagy szekeres és hirtőlónak, eltekintve attól, hogy magasan vagy alacsonyban mozgassa-e aztán mellső lábait; de persze az ilyen ügetési módot a ló csak idomítás útján sajátítja el s természetesen felettén ritkán fordul elő.

Ezen ügetési formának majdnem egészen ellentéte:

2. a laza ügetés vagy csomótrab (németül Schenkeltrab), melynek végrehajtása közben a ló hátizmait alig veszi igénybe, de annál inkább hátsó végtagjait, melyeknek izületei e mozgásformánál nagyfokban feszül. Magától értetik, hogy ez utóbbi ügetésforma — minthogy a törzsenek nagyobbfokú előreloketése hiányzik — nem lehet oly kiadó, oly tértelőelő, mint a másik, de bizonyos, hogy kevesebb erőfelhasználással is jár, vagyis így ügetésben hosszasan képes a ló kitartani, hanem aztán ez a mozgásforma bizonytalanabb is, mint amaz. Legjobban jelzi a tömör ügetés fásasztó voltát az, hogy hosszasan így ügető s fásadni kezdő lovak laza ügetésbe esnek s abban folytatják mozgásukat.

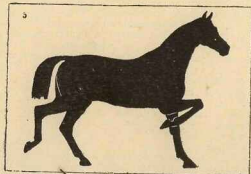
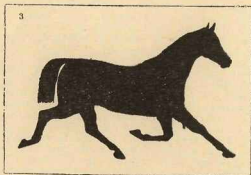
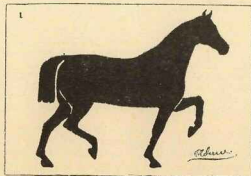
A kettő között a haladásra nézve fenforgó különbség eléggé szembe szökő, ha meggondoljuk, hogy a leghíresebb, leggyorsabb ügetők kivétel nélkül tömör trabban mozognak, vagyis ügetés közben csakugyan »összeszedik« magukat.

Vannak, a kik megkülönböztetik:

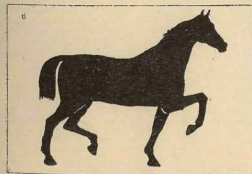
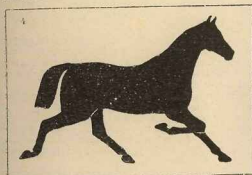
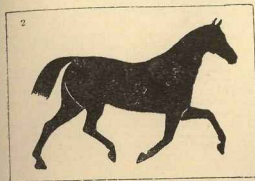
3. a virgonca,
4. a mintá vagy mustra és
5. a repülő trabot.

Ezek egymáshoz abban hasonlítanak, hogy tömör ügetések s hogy végrehajtásuk közben a ló hátsó patáival a mellsők nyomán túllép és egy bizonyos pillanatban mind négy lába a levegőben leng.

251., 252., 253. ábra. Ugetés mozzanatai.

254., 255., 256. ábra. Ugetés mozzanatai.

A *virgoncs ügetés* vagy másként kedvteliséssel végrehajtott trabbolás (Freudentrab) leggyakrabban szabadjában ügető, vagy izgatott lovaknál észlelhető s határozottan nagyon tetszetős mozgásforma, mely előkelően emelt fővel és nyakkal, szépen összeszedett törzsszel, magasan tartott farokkal s nagyon emelt végtagokkal vitetik véghez.

A *mustra trabbolást* többnyire mesterségesen felizgatott lovaknál látjuk s azt tapasztaljuk, hogy ezen — az előbbihez egyébként hasonló ügetés — nem állandó, vagyis többnyire csak akkor üget úgy a ló, ha a kupecz jelen van, a ki különféle fogásokkal az ilyen mozgásformára lovat csak rákényszeríti.

A *repülő ügetés* végre nem más, mint egy oly ügetésforma, a melynek szemlélése közben az a momentum, mikor egy végtag se érinti a földet, nagyon feltűnik. Csak nagyon jól idomított, kitűnő trabbolóknál látjuk szépen kifejlődve ezt a »repülő« képességet s közönségesebb lovaknál egyáltalán nem találkozunk vele.

Már majdnem kivétel nélkül minden szakíró említi és megkülönbözteti:

6. a *szűrt* vagy *bőkö* ügetést (Stechender Trab) és

7. a *tűst* vagy *tűsdelő* ügetést, másként a *kemény trabbot* (Steppergang, Harttrab).

Az előbbi formánál a ló mellső lábait nem emeli nagyon magasra (azért nézetünk szerint magyarosabb volna *alacsony ügetésnek* nevezni), az utóbbi formánál pedig a könyök és térdízület tetemes meghajásával igen magasra emeli a ló lábait (s azért ezt véleményünk szerint magyarosabb volna *magas ügetésnek* mondani).

E két ügetésforma elbírálásánál figyelembe kell venni azt, hogy az alacsonyan ügető ló igen gyakran, de nem mindig teszi a lábait eléggé ki és előre s megfordítva, a magasan ügető ló majd mindég nagy tért ölelőnek tűnik fel, holott gyakran »maga alá« szedi nagyon felemelt lábait, vagyis többnyire lassabban halad, mint az alacsonyan ügető; de határozottan »feltűnőbb«, hogy ne mondjuk: tetszetősebben mozog ez, mint amaz;

8. *lebegőnek*, *úszónak* nevezik az olyan czomtrabot, a melynek végrehajtása közben a törzs nagyon kis hullámszerű rázkódattással vitetik és löketik tovább a végtagok által. Az így ügető lóra mondják, hogy a »hátrá tett pohár víz ki nem locsosan«, a mi persze »nagy mondás«, mert a tény az, hogy az így ügető lovon az ülés rendkívül kellemes. Kár aztán csakugyan, hogy ez az előny, a kevés térélelés és bizonytalanság által, mely ezen ügetésformánál fennforog, meglehetősen megnyírható.

Ennek majdnem ellentéte gyanánt állíthatjuk oda:

9. a *kutyá trabot*, mely rövid és rázós. Így »kutyagolva« különösen gyenge és hibás mellső testrészszerű bíró lovak akkor szoktak morogni, mikor őket a rajtuk ülő gyorsabb lépésre ösztökéli. Alig is lehet aztán valami kellemetlenebb és bosszantóbbat képzelni e tekintetben, mint egy oly lovat, a mely társaságban más lovakkal és lovasokkal, gyorsabb lépés helyett ilyen kutyagolásra vetemedik;

10. az *egyenlőtlenség* és

11. az *elstettség* az ügetésnél is éppúgy előfordul, mint a lépésnél; éppúgy találkoznak lovak, a melyek a földön szűken, a földön tágra ügetnek, vagy kereszben, forogva és csammogva trabolnak.

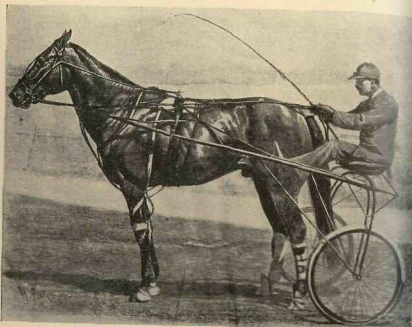

Ezek a hibás ügétésformák szintén a lépésnél említett okok folytán jönnek létre s épúgy bírálandók meg, mint ott.

Meg szokták még különböztetni:

12. az *igyekező ügétést*, a melynél szembe tűnik, hogy a ló szeretne, de nem képes haladni; felemlítik továbbá némelyek

13. a *repülő poroszhalást*, mely az ügétésnek egy átmeneti formája s abban áll, hogy trabolás közben a jobb és ballábak mozognak együtt

260. ábra. Cresceus.

s beáll e közben egy momentum, mikor mind a négy láb a levegőben van. Némelyek ezzel egynek tartják, de mi határozottan különböznek találjuk;

14. a *három ütő ügétést* (Dreischlag), vagy magyarosan *kelepélést* (Kleppergang), mely a hibás trabbolások közé tartozik és abban áll, hogy egyik mellső végtag vágatási akciónak mozog, a két hátsó pedig és a másik mellső ügét. Végre ideszámítják

15. a *spanyol lépést* (Spanischer Tritt), mely azonban nem más, mint *rövid ügétés*, melynél a diagonális lábak igen magasra emelkednek s kifizetve egy pillanatig mozdulatlanul tartatnak, azután gyorsan a

földre tételnek. Mi nem tartjuk ezt természetes, hanem mesterséges mozgásformának, de itt említjük, mert többen természetes ügétési módnak mondják.

A mi már most a gyorsaságot illeti, a melyet a ló ügétés közben kifejezhet, az meglehetősen nagy határok között mozog.

Közönséges ügétők 1 kilométernyi egyenes utat kevesebb, mint 5 percz alatt nem igen tesznek meg. Nagyon jó ügétő már az a ló, a melyik ezt a távolságot 3 percz alatt hagyja hátra. Már kiváló versenytrabboló kell, hogy az a ló legyen, a mely egy kilométert 2 percz alatt fut be, s meglehetősen unikumszámba megy, a mely ezt 1 és 1/2 percz alatt megteszi.

Több, igazán érdekes adat áll rendelkezésünkre, ezek közül legyen szabad a következőket ideiglatnunk.

Egy *Maxy Cobb* nevű amerikai ügétő egy angol mértföldet (1609 méter) 2 percz és 13 1/4 másodpercz; *Phallas* ugyanannyit 2 percz és 13 1/4 másodpercz; *Fay Eye* ugyanannyit 2 percz 10 másodpercz; *Maud* ugyanannyit 2 percz 8 3/4 másodpercz alatt futott be. Ezekhez képest tehát a világhírű *Dexter* (l. a 250. ábrát), mely 1609 métert 2 percz és 18 másodpercz alatt futott be, meglehetősen eltörpül, sőt *Maud*-hoz képest még a szintén világhírű *St. Julien* is, mely 1609 métert 2 percz 11 1/4 másodpercz alatt hagyott hátra, magyarul mondván szintén csak »kis miska«, habár ez a *St. Julien* nevű amerikai ügétő ugyanazon alkalommal egy másodpercz alatt 12 és 1/2 méternyi utat tett, a mi ha meggondoljuk, hogy a legkiválóbb futó lovak egyike *Eclipse* (l. a 186. ábrát), versenygalopban az egy kilométert egy percz alatt tette meg, valóban bámulatra méltó ügétési képességgel mondható.

Katonalótól nálunk ilyen tétéményt persze távolról se kívánnak s meglegszenek, ha az ügétve egy percz alatt 300 lépést tesz, vagyis 120 bécsi ölet (t. i. 227 5 méter) halad.

Újabb időből a felsoroltaknál jóval erősebb rekordok is ösmereteselek, ami kitűnik a következő összeállításból.

Az alábbi jelzett években a megnevezett lovak az angolmértföldön (1609 méter) a kitett rekordokat érték el.

1810. Névtelen sárka	2 : 48 1/2 percz
1849. Pelham	2 : 28
1853. Highland-Maid	2 : 27
1859. Flora Temple	2 : 19 3/4
1867. Dexter	2 : 18
1874. Goldsmith-Maid	2 : 14
1878. Rarus	2 : 13
1879. St. Julien	2 : 12 3/4
1890. St. Julien	2 : 11 1/4
1880. Maud S.	2 : 10 3/4
1884 Jay-Eye-See	2 : 10
1884. Maud S.	2 : 09 3/4
1884. Maud S.	2 : 09 1/4
1886. Maud S.	2 : 08 3/4
1891. Sunol	2 : 08 1/4
1892. Nancy Hanks	2 : 07 1/4
1892. Nancy Hanks	2 : 05 1/4
1892. Nancy Hanks	2 : 04
1894. Alix	2 : 03 3/4
1900. The Abbot	2 : 02 1/4

1901. Cresceus	2: 02 ³ / ₄ perc
1901. Cresceus	2: 02 ¹ / ₄ "
1902. Cresceus	1: 59 ³ / ₄ "
1903. Lou Dillon	2: 00 ³ / ₄ "
1903. Lou Dillon	1: 58 ¹ / ₂ "

A javulás tehát a rekordban 93 év alatt 50 másodperc. Oly vívmány, amely az amerikai trotter tenyésztőjének és idomítójának dicséretére válik. A 2 percet először elhagyó Cresceust az itt levő 200-ik ábra tünteti fel.

III. A vágatás. (Galop.)

Ez a mozgásnem, mint ismeretes, a többi között a leggyorsabb és lényegileg abban áll, hogy a hátsó végtagok a testet a támaszul szolgáló mellő végtagokon előre dűlik s lökik úgy, hogy mindaddig, míg a lábak a lökés után megint talajt érnek, a test a levegőben leng. Vágatás közben a test ferde irányban jobbra vagy balra mozgattatik tova úgy, hogy előbbi esetben a jobb, utóbbi esetben pedig a bal mellő láb lapoczkája van előbbre helyezve s vele maga a végtag is előbbre vive. A mikor tehát azt halljuk mondani, hogy a ló *jobbra vágott ki*, azt kell értenünk, hogy *jobbra vágat*, vagyis jobb első lába az »előmunkás«, ellenkező esetben pedig a bal.

Ha azután az így vágató ló pl. körben mozogva ezen »előmunkás« vagy »kivágott« lábára forog, vagyis jobbra kivágva jobbra jár körben, mozgását *rendes jobbra való vágatásnak* nevezzük, ha ellenben pl. jobb lábával vágott ki s mégis ba-ra jár, vagy járatik körben, akkor azt mondjuk, hogy a ló hamisan vágat.

Az ilyen »hamis« vágatás egyébiránt az egyenes irányban való mozgás alkalmával is fennforoghat, mikor t. i. a ló pl. a jobboldali testrészsével vágat s mégis a ballal halad előre és megfordítva.

A szabadon mozgó lovakra nézve általában felveszik, hogy többnyire *balra vágatnak*, s azért ezt természetesebbnek tartják. A magunk részéről ezt a nézetet nem oszthatjuk s határozottan azt állítjuk, hogy vágat a ló szabadjában is hol jobbra, hol balra, aszerint, a mint ezen mozgásnem megkezdésének pillanatában egyik vagy másik végtagja van a súlyviselés alul felszabadulva s csak az oly lovak szeretnek lehetőleg mindig egy oldalra vágatni, a melyeknek ezen oldali végtagjaik gyengébbek vagy rosszabbak.

Majdnem általában azt tartják továbbá, hogy a vágatás egyes ugrásokból áll, melyek egymást gyorsan követik. Mi azt tartjuk, hogy igenis ugrásokból áll, de ezek egymást nemcsak követik, hanem *egymásba folynak*, egymásba észrevétel nélkül átmennek.

Az ugrás tárgyálásánál majd látni fogjuk, hogy annak egyes befajezett szakaszai között nyughelyek vannak, holott a galopnál ilyen »holt helyek« felfedezni nem lehet.

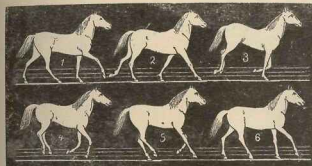
Am lássuk.

A vágatni készülő ló, mint az a 261. ábra 1-ső képe feltünteti, ha jobbra vág ki, akkor jobb mellő lábát felemeli, a jobb hátsót előre teszi s a bal hátsóval az egész testet a bal mellő lábon előre ringatja. A második momentumban (2-ik kép) már mellő jobb lábát letette s

másik két földön levő lábán a testet a hátsó bal lábbal nagyobb erővel már előre lökte, úgy, hogy a harmadik momentumban (3-ik kép) csak a támaszó mellő jobb láb van a földön, a negyedik momentumban pedig (4-ik kép) ez is a többivel együtt a levegőben van s csak az ötödik momentumban (5-ik kép) ér a ló hátsó lábával, majd pedig a többivel is talajt, hogy azután megszakadás nélkül ismét megkezdődjék a 6-ik kép posztója után a művelet, a melyet az 1-ső kép mutat.

A közönséges galopnál eszerint az ugrások nagyon is úgy követik egymást, hogy teljesen összefolynak s csak az alább említendő versenygalopnál tűnnek az egyes ugrások jobban a szembe.

Ennél a mozgásnemenél eszerint egy rövidebb és egy hosszabb keresztmozgást lehet megkülönböztetni; a jobbra vágatásnál t. i. a hátsó bal és a mellő jobb láb közötti vonal képezi a *nagyobbik* és a hátsó jobb és mellő bal láb közötti a *kisebbik* keresztmozgást; a balra való vágatásnál pedig megfordítva.

261. ábra. Vágatás mozzanatai.

A szerint aztán, a mint a galop rövid, hosszú vagy versenygalop (Karriére) ezen keresztmozgások nagysága és egymásközi tartama változik, a mint az a jelzett formákban vágató lovak dobogásából és patanyomairól meg is lehet ítéli.

Észleléseink után itélve, ez idő szerint határozottan osztanunk kell azok nézetét, a kik azt mondják, hogy:

1. a természetes vagy közönséges, máskép vadászgálopnak mozgó ló három lábdobogást hallat, melyek közül kettő a diagonális mellő és hátsó, egy pedig a szintén diagonális mellő és hátsó pata topanásától ered; osztanunk kell:

2. hogy az u. n. hosszú vagy iskola-galopban mozgó ló 4 hangot ad patáival, melyek tehát külön-külön egy-egy patától erednek s végre:

3. hogy a versenygalopban (Karriére-ben) mozgó, magyárosan a futó vagy iramodó ló két (ritkán egymást nagyon gyorsan követő 4) hangot ad patáival, melyek tehát a két mellő és a két hátsótól közösen vagy ritkább esetben, szintén a négy végtagtól külön-külön erednek.

1.

2

3

4

262., 263., 264., 265. ábrn. Vigátás mozzanatai.

5

6

7

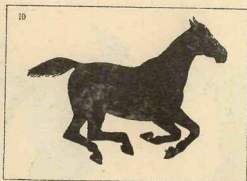
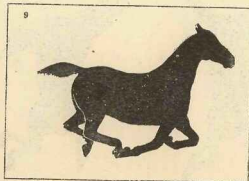
8

266., 267., 268., 269. ábrn. Vigátás mozzanatai.

Hogy ez miként jön létre, azt már részben láttuk, részben a 262—271. ábrák megtekintéséből, melyek egy versenygalopgrástról 10 momentumban tüntetnek fel, láthatjuk.

Ez ábra 1-ső képe a levegőben függő lovat ábrázolja s e pillanattól kezdve követi addig, a míg összes végtagjaival minden mozzanatot elvégezve, ismét a (10. képen) úgy lebeg, mint az első képen.

270., 271. ábra. Vágatás mozzanatai.

Látni lehet ezeken a moment-fotografiai képeken, hogy a kezdő pillanatban (2-ik kép) történik a hátsó bal lábbal az első, az ezt követő pillanatban (3-ik kép) a hátsó jobb lábbal a második, azután (4-ik kép) a mellő bal lábbal a harmadik és végre (6-ik kép) a mellő jobb lábbal a negyedik koppintás, melyek ha gyorsan követik egymást, két dobogássá lesznek, ha pedig valamivel lassabban, akkor 3 koppanást adnak olyformán, hogy a két hátsó végtag (3-ik kép) egyszerre, a két mellő

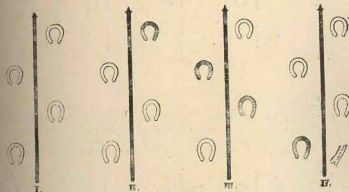
végtag pedig (4-ik és 6-ik kép) külön-külön dobbantanak, vagy úgy, hogy a bal mellő és jobb hátsó dobbant egyszerre.

A vágatás képlete ezek szerint megiehetősen komplikált, aszerint, a mint avval a rövid, a hosszú, vagy a versenygalopot kívánjuk feltüntetni; vagyis ezeket egy kalap alá vonni, csakugyan elhibázott dolog volna.

Eddigi észleleteink alapján mi a következő képleteket vagyunk hajlandók felállítani.

A) Rövid vágatás jobbra (1. a 272. ábrát):

1. tempó: mind a négy láb a levegőben.
2. tempó: mellő jobb láb a földön, a többi a levegőben.
3. tempó: mellő bal és hátsó jobb láb egyszerre a földön, mellő jobb emelkedőben és hátsó bal letevőben.
4. tempó: hátsó bal láb a földön, a többi a levegőben.

272. ábra. Vágatás képlete.

B) Hosszú vagy iskolagalop jobbra (273. ábra):

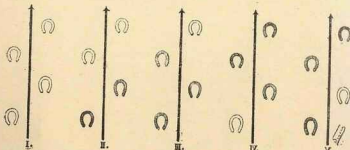
1. tempó: mind a négy láb a levegőben.
2. tempó: hátsó bal láb a földön, a hátsó jobb letevőben, a két mellő a levegőben.
3. tempó: hátsó jobb láb a földön, hátsó bal felemelőben, mellő bal letevőben, mellő jobb a levegőben.
4. tempó: hátsó jobb már felemelőben, hátsó bal már a levegőben, mellő bal már letevőben, mellő jobb már letevőben.
5. tempó: mellő jobb már a földön, hátsó bal már letevőben, hátsó jobb láb már a levegőben, mellő bal már fellevőben.

Ehhez egészen hasonló, csak hogy gyorsabb ütemű és a két mellő s két hátsó láb között váltakozó dobbanású a négy ütéses, vagyis rövidebb versenygalop, melynek ugyanis következő a képlete:

C) Rövidebb versenygalop jobbra (274. ábra):

1. tempó: mind a négy láb a levegőben.
2. tempó: mellő jobb a földön, a többi a levegőben.

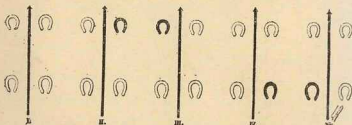
3. *tempó*: *mellső* bal láb a földön, a többi a levegőben,
 4. *tempó*: *hátsó* jobb láb a földön, a többi a levegőben,
 5. *tempó*: *hátsó* bal láb a földön, a többi a levegőben.
 Ehhez azután az egészen sebes versenygalop abban hasonlít, hogy a két mellső és két hátsó láb szintén együtt mozog, de már egyszerre is dobbant, a következő képlet szerint:

273. ábra. Vágatás képlete.

D) Sebes versenygalop (karriére) (275. ábra):

1. *tempó*: mind a négy láb a levegőben,
 2. *tempó*: a két hátsó láb a földön, a két mellső még a levegőben,
 3. *tempó*: a két mellső láb már a földön a két hátsó már a levegőben.
 A mi a végtagoknak a galop közben való lengését, hajlását és szögélését illeti, arra nézve a 276. és 277. vázlatos rajz nyújt tájékozást.

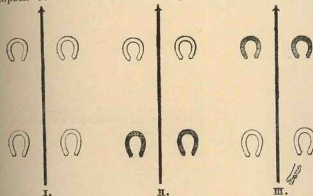
274. ábra. Vágatás képlete.

az előbbi, t. i. a mellső, utóbbi pedig a hátsó lábak lengéseit tüntetvén fel egy galopugrás közben.

Az eddig tárgyaltak mellett határozottan fontos kérdésnek kell jelezni azt, hogy különféleképpen galopírozó ló mekkora tért hagy hátra egy-egy befejezett mozgásszak után? A mérések, melyek röviden és hosszan vágató, meg rövid versenygalopban és karriérében mozgó lovak patanyomai között tétettek, azt mutatják, hogy:

1. a két mellső és a két hátsó lábnak egymástól távolá mindegyik galopformánál egyforma,
 2. a hátramaradó mellső és az ezek elébe ugró hátsó végtagok közti távolság annál nagyobb, minél sebesebb a galopforma,
 3. az előre lökést végző hátsó végtagok nyomától annál távolabb esik az előre nyúló mellső végtagok nyoma, minél nagyobb volt a galopugrás. (Braun.)

A lassúbb galopformánál a diagonális végtagok közti *nagyobbik átmérő* körülbelül 3-szor akkora, mint a másik két diagonális láb közötti *kisebbik átmérő* s versenygalopnál ez az utóbbi körülbelül 1,70, az előbbi pedig 4 méter, úgy, hogy egy egész galopugrás közben a ló körülbelül $5\frac{1}{2}$ egész 6 méternyi tért hagy hátra, némely kiváló versenyló többet is. Így pl. a világhírű *Eclipse* 1 perc alatt ilyen versenygalopban 1000 métert, a szintén világhírű *Flying Childers* pedig egy

275. ábra. Vágatás képlete.

perc alatt állítólag 1506 métert hagyott hátra. Ez utóbbi egy kissé mesésnek látszik, de középszámítással a legsebesebb karriérében a ló 1 perc alatt 800—900 métert mindenesetre képes megtenni.

Katonalovaktól persze ennyit nem kívánnak s nálunk megelégszünk, ha a ló *könnyű galopban*, 1 perc alatt 450 lépést tesz, vagyis 180 bécsi ölet (341 métert) halad; *karriérében* pedig ha ugyanannyi idő alatt 750 lépést tesz, vagyis 350 bécsi ölet (568,8 métert) halad.

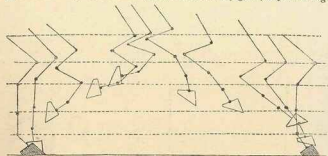
Ha most még egyszer szemügyre vesszük és illetőleg összegezzük és kibővítjük a vágatásnak már eddig felsorolt formáit, recapitulálónkban a következő eredményre jutunk:

1. minden vágatás jobbra vagy balra történik s e szerint jobbra galopírozó a ló, vagy balra, a szerint, a mint teste így, vagy amúgy helyezkedik részutason előre. A megnevezés az »előre dolgozó« egyik vagy másik mellső láb szerint történik;
 2. a galop rövid vagy hosszú, sebes vagy igen sebes, a szerint, a mint a végtagok egymást a mozgásban lassabban vagy gyorsabban s

egy vagy más formában követik. A ló mozgási sebességének a netovábbja az u. n. futás, iramodás vagy legsebesebb verseny-galop (karriére);

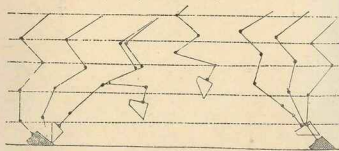
3. a vágatás hamis, mikor a test nem arra löketik előre, a merre az »előmunkás« mellő láb mozog, vagyis mikor pl. a jobbra vágatásnál nem a bal, hanem a jobb hátsó láb hagyja el utoljára a talajt.

Akkor is hamisnak mondjuk a galopot, ha a lovas pl. úgy ül és úgy vezet, hogy a ló balra vágatasson s az mégis egész rendesen ugyan, de jobbra vágat;

276. ábra. Végtaglengetés.

4. galopnál is fenforoghat az az eset, hogy a hát izmai csekélyebb mértékben vannak igénybe véve s a mozgás inkább a végtagok által hajtatik végre — *csomógalop, laza vágatás; tömör vágatás, hálgalop* aztán az, a melynél a hát és a végtagok összhangzólag egybe működnek. Háti lovaknál ilyen vágatást keresünk;

277. ábra. Végtaglengetés.

5. a földön szűken s a földön tágan való vágatás is elfordul; az egyenlőtlen ritkában, a túlsietett soha.

Hogy aztán ez a mozgásnem valamennyi között — az ugrást sem véve ki — a lóra nézve a legfárasztóbb, az önként érthető, s valóban csak percekben beszélhetünk »nagy stílus vágatás«-ról, »szép galop«-ról, »bámulusos iram«-ról, »nagyszabású karriére«-ről stb.

IV. Az ugrás (Sprung).

Szorosabb értelemben véve az ugrást nem mondhatjuk járásnemnek, minthogy az rendszerint egyetlenegy befejezett mozgás-művelet s s abban áll, hogy a ló lovassal vagy anélkül testének súlyát meghajtott hátsó lábaira helyezve, mellő végtagjait a súlyviselés alól fölszabadítja, mellő testrészt ezekkel együtt felemeli és hátsó lábával s far és hát izmai segítségével fel és előre löki.

Ezen fel- és előre lökés fokához képest meg lehet különböztetni a magas és a távol ugrást, melyek egy bizonyos mértékig együttesen is végrehajthatók.

Magas ugrás alatt egymagában azonban azt kell értenünk, hogy a ló testét valamely magasabb tárgy fölött inkább a magassági irány-

278. ábra. Ugrás.

ban löki át; távol ugrás alatt pedig, hogy azt inkább hosszúsági irányban, egy már nem magas, de széles vagy hosszú akadályon veti át.

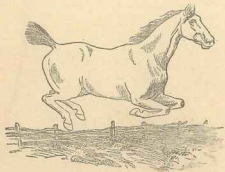
A lehető legmagasabb akadályon nem gyors futás közben, hanem leginkább álló helyéből képes a ló legbiztosabban áttenni magát, ellenben a távol ugrásra előnyös, ha a ló sebes mozgás közben hajtja végre azt, mert minél nagyobb fokú előre repülésben volt a test, annál messzebb juthat az ugrás befejezte után.

Magasra ugró lovak majdnem kivétel nélkül olyképpen hajtják meg végtagjaikat, a mint azt a 278. ábra feltünteti s midőn már a levegőben függnek, olyképpen szedik hasuk alá, a hogy azt a 279. ábra mutatja. Az ilyen ugrást *szarvas ugrásnak* nevezik. Kisebb magasság átugrásakor a ló hátsó lábait nem mindég szedi hasa alá, vagyis az akadályt kinyújtott hátsó és meghajtott mellő lábakkal úgy ugorja át, a hogy a 280. ábra feltünteti; egészen alacsony akadályon pedig, mikor nem szükséges magasan; csak távol ugrni, mind a négy lábát kinyújtva ugrik keresztül.

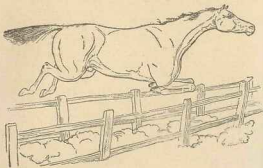
Minden ugrás megkezdésekor tehát a két mellő láb hagyja el elő-

szór a földet, aztán a két hátsó láb, leugrásakor azonban 4 és illetőleg 5 eset lehetséges, t. i.:

1. hogy a két mellső láb egyszerre ér először talajt;
2. hogy a két hátsó;
3. hogy a négy végtag gyorsan egymást követőleg;
4. hogy a 4 láb egyszerre s végre
5. mely ritka, hogy három lábra esik a ló.

279. ábra. Saarvas ugrás.

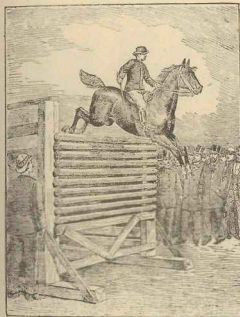
280. ábra. Ugrás.

Ezek közül felettén bizonytalan, mikor a két mellső végtag ér először talajt, már biztosabb, mikor a két hátsó; még biztosabb, mikor a négy végtag egyszerre.

A mi a magasságot és távolságot illeti, melyen a ló magát ugorva áttenni képes, az nem mondható valami nagyknak. Három méter széles árok és egy méter magas szilárd akadály pl. már olyan gátat képez, a melyen csak igen jól ugró lovak képesek magukat túltenni. Kivételek

mindenesetre vannak s magunk tudunk esetet, mikor egy szabadjában mozgó Gidrán csikó két egymás mellett levő 1 és $\frac{1}{2}$ méter magas korlátot átugrott, s láttunk egy fogarasi kanczát, a mely lejtős partról a 3 és $\frac{1}{2}$ méteres patakot átugorta. Amerikában 1891-ben egy Ontario nevű ló 2 méter magas gátot ugrott át. (L. a 281. ábrát).

Ujabbban Amerikában keltett nagy feltűnést egy ló a magas ugrásban és pedig Heatherbloom nevű, mely 2 méter és 49 centiméter magas korlátot ugrott át. (Lásd 282. ábra.) Távolográsban feltűnő

281. ábra. Ontario.

rekordja volt Ludovika akadémiai tiszthelyettesek lovainak. Ezek állítólag 7 méter távolságot ugrottak át; ezekre azonban erősen rálicsítalt egy Chandler nevű ló, mely Leamingtonban (Angliában) állítólag 11,284 méter távolságot ugrott át.

Szintén nem mondható külön járásnemnek, hanem csak egy mozgásformának az *agaskodás*, mely tulajdonképpen az ugrás kezdetéből, vagyis abból áll, hogy a ló mellső végtagjait megemelve, a hátsókra áll. Ez, a mily szükséges, pl. hágó mennél a fedezés pillanatában, oly

főlölesleges, sőt káros máskor, mert a mellett, hogy a hátsó végtagok túlerőltetnek, lovas és ló annak is ki van téve, hogy hanyat esnek. Egyébiránt az ilyen egyszerű ágaskodás éppúgy, mint a hátsó két láb.

282. ábra. Heatherbloom.

bal való kirúgás egészen természetes mozgásforma a lónál, s az utóbbi rendszeren védelmi szempontból hajtatik végre s csak ritkábban rossz szokásból vagy pusztá kedvetlésből. Jól táplált, fiatal virgoncz állatok szoktak úgy szabadjában eképpen kirúgni.

V. A poroszkálás (Pass. Zelterschritt).

Jeleztük, hogy ezt a járásnemet is természetesnek kell tartanunk, habár a lovak úgy általában, csak kivételesen mozognak így.

Ezen, az ügetésnél lassúbb, a lépésnél gyorsabb mozgásnem abban áll, hogy a két jobb láb együtt és egyszerre s a két bal szintén együtt és egyszerre mozog, a következő képlet szerint (283. ábra):

1. tempó: a két jobb láb a levegőben, a két bal a földön,

2. tempó: a két jobb láb a földön, a két bal a levegőben.

Mint hogy a zsiraf, teve, láma, sőt a medve természetes mozgását is ilyen járásnem képezi, némelyek a poroszkálást (mely nem valami találó kifejezés) teve- és medve-járásnak is mondják.

Önként érthető, hogy az ilyen egyoldali végtagmozgással a törzsek nagyobb fokú ide-oda ingása együtt jár, de ez az ingás, jobban mondva ringás, a lovon ülőre nézve távolról se kellemetlen, azért régebben divatban is volt nők és kényelmes öreg urak számára a lovakat poroszkálásra betanítani. Mint hogy a poroszkáló a hátsó lábaival rendszeren a mellsők nyomán túllép, ezt a mozgásformát meglehetősen haladónak lehet mondani, de bizonytalansága is — különösen egyenetlen talajon — meglehetősen nagy.

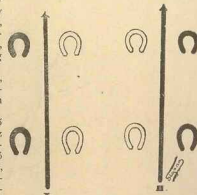
Oroszországban úgy tanítják már fiatal korában poroszkálásra a lovat, hogy egyoldali lábait a legelőn úgy kötik össze, hogy ha a mellsők

mozog, az ugyanazon oldali hátsó is kénytelen legyen vele mozogni. Amerikában ellenben a poroszkálásról úgy szoktatják le az ügetésre hivatott lovat, hogy mellső patáira ölm- vagy rézsúlyokat kötnek, hogy az a túlgyors mozgást megakadályozza. Ezt egyébiránt oly ügető lovaknál is alkalmazzák, a melyek mellső lábaikkal vágatásba szoktak kitörni akkor, mikor a hátsó lábak még mindig ügetnek. (L. a 260. ábrát.)

Ebből egyébiránt látható, hogy a poroszkálás az elcsietett lépésbe tulajdonképpen áramtetet képez.

A poroszkálással elérhető gyorsaságot a mi illeti, az gyakran igen tetemes s nemcsak attól függ, hogy a hátsó lábak a mellsők elé lépnek-e, hanem attól is, hogy mily gyorsan követik egymást az egyoldali lépések. A röviden ügető lóval a jól poroszkáló nemcsak hogy lépést képes tartani, hanem

kitartásban — mint hogy a poroszkálás kevésbé fárasztó — többnyire meg is veri azt; de még a legkiválóbb poroszkálók is ritkán képesek akkora gyorsaságot kifejezni, mint a jobb versenyügetők. — Tudtunkkal Johnston nevű poroszkáló a 1.600 méteri 2'06¹/₄ percz alatt tette meg. Prince Alert azonban állítólag 1:57 percz alatt.

283. ábra. Poroszkálás képlete.

VI. Műmozgások.

Távol áll tőlünk, hogy könyvünkben mindazon műmozgások tüzetes leírására tért szenteljünk, a melyek a műlovarat igenis, de a lótenyésztőt vajmi kevésbé érdeklik; mindazáltal, mint hogy az életben az emberekkel való érintkezés közben, de különféle irodalmi művek olvasása közben is nem egyszer találkozunk oly kifejezésekkel, melyek a műmozgások egyikét vagy másikát egyetlen szóval jelölik, anélkül, hogy bővebb magyarázatot adnák: röviden eszetelni kívánjuk a főbb mozgásokat, melyekre — mint a nevük is mutatja — a lovat sokszor csak nagy türelemmel, kitartással, ügyességgel lehet betanítani.

Nem értjük itt azon kisebbzerű műmozgásokat, melyekre a lovat könnyűséggel meg lehet tanítani, pl. a fejfel való bókálást, a lábál való integetést, letérdelést, hátrálást, oldalágást, ágaskodást stb., hanem értjük a magasabb műlovaglás szempontjából vett mesterséges mozgásnemeket, melyek a lovakat az igazi tudományossággal képzett idomító, pl. a cirkus számára megtanítja.

A magasabb vagy iskola-műmozgások többnyire a föld felett vitet-

284. ábra. Levade.

285. ábra. Terre à terre.

nek a ló által véghez, vagyis oly mozgásokból állanak, a melyek a való-
ságban különféle módon végrehajtott ugrások.

Ezeknek főbb alakjai a következők:

1. *A levade vagy pesade* (284. ábra). Ez a kézelőtti testrészt emelgetésében áll, miközben a ló hátsó lábain egyensúlyozza magát.
2. *Terre à terre* (285. ábra). Egy galopugrás 2 tempóban, melyek közül egyiket a földre topannó mellső, a másikat az ugyanoda topannó hátsó lábak adják.
3. *Mezair* vagy *fél courbette* (286. ábra) szintén egy ugrás, melyet a ló a meghajtott mellső lábakkal kezd meg s ugyancsak erősen meghaj-

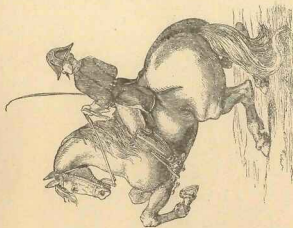
286. ábra. Mezair.

tott hátsó lábakkal gyorsan követ, mind négy lábával majdnem egyszerre esvén vissza a földre.

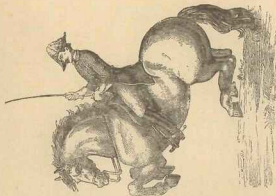
4. *Courbette* (287. ábra). Egy ugrás, melynek végrehajtására a ló mellső lábait feszítve emeli meg, aztán meghajtja, hátsó lábaival pedig ellöki magát úgy, hogy nem mellső, hanem hátsó lábaira esik vissza.

5. *Croupade* (288. ábra). Egy ugrás, melyet a ló úgy hajt végre, hogy mind a négy lábával egyszerre löki fel magát és egyszerre esik le a földre velük.

6. *Lancade* (289. ábra). Szintén egy ugrás, de már nagyon előre meghajtott mellső végtagokkal és egészen hátra kirúgott hátsó lábakkal, melynek patái teljesen hátra vannak irányulva s daczára annak, leesés-kor azok érintik először a földet s nem a mellső végtagokéi.

287. ábr. Croupade.

288. ábr. Croupade.

7. *Ballotade* (290. ábra). Ez is ugrás és hasonlít a croupadehoz, csak hogy annál a paták a föld felé vannak a talpukkal irányulva, a ballotadenál pedig hátra.

8. *Capriola* (291. ábra). Szintén egy ugrás, de már nagyon előre vitt s meghajtott mellső végtagokkal s a fellökés pillanatában meghajtott, de töstént rá hátrafelé kinyújtott hátsó lábakkal, melyeknek patái talppal felfelé néznek. Ennél a ló a négy lábára egyszerre esik le.

Már nem tartozik a »magas iskolához« a földön végzett különféle műmozgás, a minő pl. a *pirouette*, mely abban áll, hogy a ló álló helyében és pedig körben galoppiroz úgy, hogy fara s illetőleg hátsó végtagjai a forgási fixpontot képezik; ugyancsak az »alacsonyabb« iskolához tartozik a *redopp*, mikor a ló nagyon szűk körben (tehát már nem álló

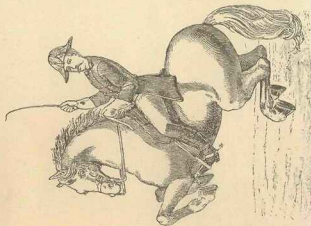

289. ábr. Lancade.

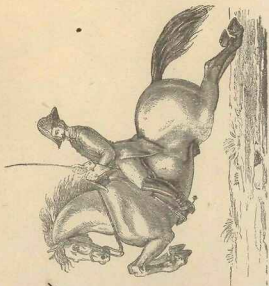
helyében) vágat; oda tartozik továbbá a *piaff*, vagyis az álló helyben való ügetési vagy vágatási mozgások végrehajtása; hasonlóképpen a *passad*, mikor a ló pl. egyenes vonalon jobbra vágat s egy hirtelen fordulással ugyanazon vonalon szintén vágatva jön vissza stb.

Az ezekben felsorolt összes mozgás- és illetőleg járásnemeket tekintve, kétségtelen, hogy használati szempontból különösen a lépés, ügetés, vágatás és olykor az ugrás az, a mely legfontosabb, sőt éppen a hasznosítási forma szerint ezek közül is az egyik nyer, a másik veszt fontosságban. úgy, hogy ehhez képest egynémely lónál éppen nem keressünk pl. ugrási vagy vágatási képességet, más lónál meg keressünk s egyedül a lépés és részben az ügetési képesség az, a melyet mindenféle lónál tüzetesen méltatunk, vagyis kivétel nélkül mindig fontosnak tartunk.

Lássuk ezek után és ezekkel kapcsolatosan a lovat a különféle haszonczélok szerint.

290. ábra, Kallimachos.

291. ábra, Capriolo.

A ló osztályozása a hasznosítás szerint.

Könyvünk bevezető soraiban jeleztük már, hogy manap a ló használhatóságának sokoldalúsága, még többoldalúvá vált kívánságok által provokáltatik. A régmúlt idők kívánalmait csakugyan eltörpülnek a maiak mellett; speciálizáló korunk az u. n. »mindenre alkalmas« lovat épp oly képtelenségnek tartja, mint az u. n. universalis genit s nagyon megmosolyogja azt, a ki az ő »általánosan használható« lováról beszél. S a ki mélyebben bepillant a dolog mibenlétébe, az ezt a mosolyt egészen jogosúlnak fogja mondani.

Nem is szükséges példának okáért a versenylovat és az ígáslovat szembe állítanunk; elégséges két kocsislovat, pl. a hintós- és szekereslovat a hasznosítás tekintetében szemügyre vennünk, hogy azonnal meggyőződjünk, miszerint egészen más kívánalmak azok, a melyek az egyikhez, és mások, a melyek a másikhoz köttetnek s illetőleg okszerűen kötődnek.

Égészen indokoltnak kell tehát tartanunk azt, hogy a ló a hasznosítás szerint mindenekelőtt két nagy csoportba sorozatik, t. i. a *nyerges-* vagy *kütillovak* és a *kocsis-* vagy *hámos-lovak* csoportjába s célszerűnek kell mondanunk azt is, hogy ez a két csoport több alcsoportra osztatik; czél szerű ez nemcsak magának a hasznosításnak a szempontjából, hanem tenyésztési szempontból is, mint az különösen akkor fog kiderülni, a mikor a tenyészcélról és a tenyésztendő állatok kiválasztásáról leszen szó.

E helyen a kültemtani ismeretek végén és a fajták ismertetése előtt csak oly módon foglalkozunk eszerint ezzel a tétellel, a mily módon azzal foglalkozni éppen szükséges azért, hogy egyfelől az eddig tárgyaltak megfelelő befejezést, az ezután tárgyalandók pedig tájékoztató bevezetést nyerjenek.

Hazánk viszonyainak tekintetbe vételével, hasznosítás szerint meg lehet különböztetni:

I. A *háti* vagy *nyergeslovakat*, névszerint:

1. a versenylovat,
2. a vadászlovat,
3. a luxuslovat,
4. a könnyű katonalovat,
5. a nehéz katonalovat,
6. a podgyászchordó lovat.

II. A kocsis- vagy hámos-lovakat, névszerint:

1. a hintóslóvat,
2. a könnyű szekereslovat,
3. a nehezebb szekereslovat,
4. az ágyús- és szekérrészlovat,
5. a gazdasági igáslovat,
6. a nehéz igáslovat.

1. *A verseny- vagy futólónak*, mely akadályverseny és síkverseny ló lehet, napjainkban kettős a feladata, t. i. tenyésztési szempontból véve minél kitűnőbb félvéreket produkálni, a turf szempontjából pedig, minél korábban s minél biztosabban minél több pénzt keresni.

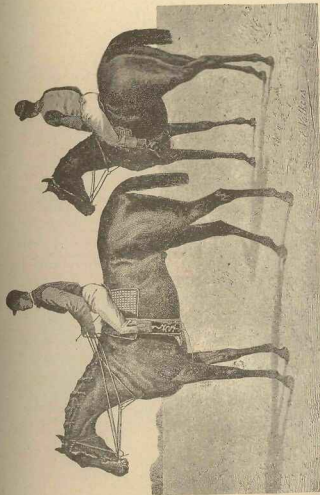
E kettős feladatot annak idején a megillető helyen fogjuk beható tárgyalás alá venni, itt csak azt eszeteljük, hogy minő kívánalmak köttetnek az ilyen versenylóhoz, mely rendszeren nem más, mint egy-egy angol telivér (*l. a 292. ábrát*).

A legfőbb kívánalom, mely hozzá köttetik, az, hogy a lehető legrövidebb idő alatt hagyjon hátra egy bizonyos távolságot, vagyis futásban minél nagyobb sebességet s akadályok esetén minél nagyobb biztosságot fejtsen ki. Ha e mellett hibátlan testalkotású, hát jó, ha nem, hát az se baj. Az általános nézet ez, a mi nézetünk azonban más. Mi a versenylovat nem mint ilyen, hanem mint telivért tekintjük, a melynek igenis kettős a feladata, t. i. képességét a versenyek alkalmával kimutatni, hanem aztán jó félvéreket is nemzeni.

Gyorsaság, akadályt nem ismerő biztosság és kitartás, a legnagyobb fokú energia s bizonyos — hogy úgy mondjuk, az önértetben, akaratban nyilvánuló — szellemi fölény az, a melyet mi egy lótól kívánunk, a mely hivatva van minden más hasznosítású ló tökéletesbítésére akkor, a mikor mint nemesítő, javító vagy átalakító tenyésztanyag igénybe vétetik. De aztán hogy mint ilyen minél több biztosítékot nyujthasson, elengedhetetlennek tartjuk másodsorban, hogy az a »gőz«, melyre az előbbieken rámutattunk, a mennyire csak lehetséges, *hibátlanul összealkotott gépre hason*, vagyis tehát a versenyló testének minden részlete úgy legyen szerkesztve, hogy az ne csak az elfogadott lötest szépségfogalmaival, hanem a *célzszerűség és tartósság* fogalmaival is össze legyen egyeztethető.

Mert hiszen ha csak pusztán arról volna szó, hogy egy kanca ivadékaiban nem a *gépet*, hanem csak a *gőzt* kell tökéletesbíteni, bátran eltekinthetnénk az ilyen telivér hibás testrészeitől; de az a gyakoribb eset, hogy a tenyésztő nemcsak vért, de sok egyebet is át akar plántálni egyidejűleg kanczái ivadékaiba s éppen az teszi kétségbeesítővé a dolgot, hogy a hibás testalakulású telivér, vérével hibáit is átülteti a leghibátlanabb kanca utódjára is!

Mi ennél fogva elengedhetetlennek tartjuk telivérnél a kitűnő származást, a lehetőleg hibátlan testet, a bebizonyított tehetséget s egymagában ezek akármelyikét nem tartjuk elégségesnek arra, hogy az avval dicsekedő telivért jó tenyésztanyagnak mondhassuk. Mert hogy egy minden tekintetben lehető tökéletesen összealkotott telivér ló több biztosítékot nyujt kitűnő félvérek előállítására, mint egy nem úgy alkotott, azt senki sem fogja kétségbe vonni, legyen bár individuális po-

292. ábra. Versenylóvak. Flying Dutchman és Voltaire.

tentia, vagy a vér potentia, vagy a vér arisztokrátiájának a híve és apostola, avagy bármiféle más egyének a követője.

Hogy aztán úgy az, a jelképesen használt »göz«, mint a szintén képtelenen használt »gép« minő legyen hát a versenyloánál, azt annál kevésbé szükséges e helyen bőven esetenlünk, mert kültemtani tárgyalásunk közben itt-ott már rámutatunk s az angol telivér ló leírásánál még bővebben is rá fogunk mutatni. Néhány rövid megjegyzést azonban itt se mellőzhetünk, névszerint először is azt, hogy a tőkély nagyon magas fokán álló idegrendszerrel kell bírnia a versenyloának, hogy mindaz a folyamat és művelet, mely szervezeteiben — különösen munkájában — végbe megy, úgy mehezen végbe, a mint mi kívánjuk, hogy végbe menjen; másodsorban vérkeringési és légzési készülékeinek is oly magas fokú fejlettségüknek kell lenniök, a milyennel más lovak nem rendelkeznek; harmadszor izom-, in-, szalag- és csontrendszerük fejlettsége se szabad, hogy alanti fokon álljon, különben a »gyep« s a tenyésztés céljainak megfelelni képes nem leszen. Röviden: versenyloától megkívánjuk, hogy nagy legyen (160—170 vagy több cm.); előny, ha vállsögének az ülgumójától való távolsa nagyobb, mint a marnak a földtől magassága; a hosszú mar, terjedelmes far és jó kötés elengedhetetlen; megkívánjuk továbbá, hogy végtagjainak felső részletei, melyek terüledésre hivatva, hosszúkák, izmosak, ízületeik pedig szilárdak legyenek és inkább hegyesebb, mint tompább szögletben egyesüljenek; megkívánjuk, hogy mellkasa nagy terjedelmű, hasa pedig — ez a holt álló — aránylag kicsi legyen. A könnyű kis fej, hosszú alatt tűzött nyak előny. A jóindulat a készség minden erejét az utolsóig megfeszíteni, nagyra becsülendő az ilyen lóban épp úgy, mint az engedelmesség és bátorság.

Az a készség, önértzet és akarat, melyet említettünk, meg se mérhető szerepet, különösen verseny alkalmából (abban a döntő pillanatban játszik, mikor a ló cél elött a lovas biztatására (de gyakran anélkül is) utolsó erejét is megfeszítve, csakugyan »nem hagyja magát.« E nélkül — ki merjük mondani — számba nem vehető küzdő a ló, a melyet akármelyik rosszabb versenyfél is legyőz, ha ugyan bírja szívvel, tüdővel és lábbal épp úgy, mint az a jobb ellenfél.

A ki ezt a tisztán szellemi tulajdonát a lónál tagadásba veszi — s vannak ilyenek — az nem látott még soha igazságot, a mely egyetlen ostorlegyintés nélkül, pusztán a kocsis biztató szavára, tiszverz-hűsözten is nekidűl a kimozdíthatatlan terűnek s térdre esik sokszor s újra kezd a húzást mégis, nem úgy, mint egy másik ló, a mely gyakran alig számbavehető ilyes akadály leküzdése esetén kérelhetetlenül, biztathatatlannal felmondja a szolgálatot. Hogy a nevelés, az idomítás is sokat tehet e tekintetben, azt nem merjük vitálni, de hangsúlyozzuk, hogy csak az ily önfeláldozó készségű ló igazán jó ló, rejtőzkép már most az a készség vagy képesség bárhol s létesüljön bármikép.

Azért időztünk e kérdésnél hosszabban, mert tudtunkkal ennek a megvitatásáig eddig senki fel nem vetette s ha a telivérnél valamit, ezt mindenesetre olyannak tartjuk, a mi érdemes arra, hogy ezután nagyobb figyelemmel kíséréssék, tanulmányoztassék s a tenyésztésben számításra kívül ne hagyassék.

Egyébként a versenyloá formáit és alakulását illetőleg utalunk a ló

alapformájáról és méreteiről szóló fejezetre, hol Kincsemnek, ennek az eddig leghíresebb versenyloának méretei és ábrája közölve vannak s utalunk az angol telivérre, mint fajtáról szóló fejezetre.

A versenylovak csoportjába volna sorozható az *ügetőversenylo* is, mely ez idő szerint nem annyira mint tenyészanyag, hanem mint haszonegyen szerepel s hazánkban eddig nem bírt nagyobb tért hódítani.

Ily versenyek, mint ismeretes, majdnem kizárólag Orlov és amerikai traber, meg az angol telivérek között folynak le s az ily lovakhoz egyetlen — de azután elengedhetetlen — kívánalmat szokás kötni, t. i. a lehető legkiválóbb verseny-trabló képességet, melynek testforma és származás s minden más tulajdonság alárendeltetik.

Habár igaz, hogy a jó angol telivér e tekintetben is utólrhetetlen, hazánk érdekében levőnek tartanók az ügetőversenyloának melegebb felkarolását s mint tenyészanyagnak kiterjedtebb méltatást, mert Oroszország, Amerika, Franciaország s újabb időben Ausztria, azt hisszük eléggé mutatják, hogy a példa méltó a követésre.

2. A vadászlo (Hunter) arra van hivatva, hogy lovasát a vadászatok alkalmával a kopók s illetőleg a róka, nyúl vagy szarvas nyomán változatos minőségű s különösen akadályokkal is bíró talajon sokszor több órán keresztül biztosan hordozza. Ez a hivatás oly képességeket kíván, a melyek csak a különösen erre a célra tenyésztett és idomított lóban lehetnek jelen, vagyis a ló hasznosításának tehát az ilyen használat egy különleges minőségét képviseli.

Nem lehet tagadnunk, hogy a zömökebb, erősebben fejlett csontozatú angol telivér, különösen ha akadályversenyeket végzett, kiváló vadászlovak képez; de minthogy ily alkalmakkor van a ló leginkább kitéve a teljes elértéktelenedésnek, nem igen szokták a drága telivért igénybe venni, hanem az *olesőbb felvált* vagy magasabb véru, angol véru lovat használják fel e célra, mely nemcsak hogy a hosszabb faramakokat jobban tűri, de egyébképen is igénytelenebb s a lovasra nézve többnyire biztosabb is (lásd a 293. ábrát).

Bármilyen eredetű is legyen azonban a vadászlo, megkívánjuk, hogy lovasának feltétlenül engedelmeskedni késs legyen, hogy az őt kénye és kedve, de legtöbbször a szükség szerint úgy és oda vezethesse, a hová és a hogy akarja, vagy a miként azt a szükség megköveteli. A megfelelő sebesség mellett a kitartás, bátorság, csendes természet szintén elengedhetetlenek a vadászloánál, mert csak ez esetben fog az a kutyák zaja, a mindentféle akadályok, időviszontagságok stb. közepette rendületlenül helyt állni s lovasának nemcsak kellemes szórakozást szerezni, hanem a veszedelmes esélyekre nézve kellő biztosítékot is nyújtani.

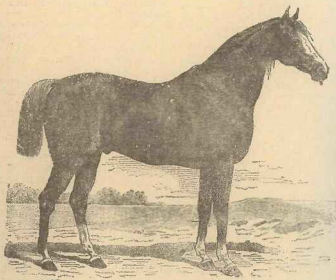
A rövidebb, jobban zárt hát, a kurtább, de nagyon erős láb csak előnyök mondhatók a vadászloánál; de aztán a testnek egyébképen úgy, vagy megközelítőleg úgy kell alakulnia lennie, a mint a versenyloánál s azon képességek, melyek abban nagyra becsültetnek, ebben is felettén becseseknek tartanak.

A kiadó, fáradhatlan galop, a lehető legbiztosabb ugrási és a rövid, gyors fordulási képesség mind oly dolgok, melyekkel a jó vadászlo fel kell, hogy ruházva legyen.

Hogy aztán az ily tulajdonok birtokában levő állat nemesak kitting vadászól, hanem egyszersmind kiváló katonaló is, az önként érthető s az ideál, a mely felé az államnak törekednie kell, éppen az, hogy a hadsereg lovas népe ily vadászlovakon üljön.

Hát mert ily lovak nagyobb számban és olcsó pénzen való előállítására ez idő szerint hazánkban még nem lehetséges, mindenesetre be kell értnünk egyelőre az ilyen vadászlovakat megközelítő jóságú katonalóval is, de azért rajta kell lennünk, hogy a versenyintézmények ily irányba való terelődésével mindekelőtt azon angol telivérek tenyésztésének késztítsünk kedvezőbb talajt, melyek akadályversenyeken, hosszú pályán

293. ábra. Vadászló.

mutatva ki képességeiket, arra nyújtsanak biztosítékot, hogy a már szép virágzásnak indult hazai kancaállománynak az ivadékokban való javulását ily irányban rohamosabban eszközölni fogják. Mert ne ártassuk magunkat: a versenyintézményben manap az akadályverseny vajmi alárendelt szerepet játszik, különösen azt játszik tenyésztési értelemben, mert nagyon gyakran herélt lovak azok, melyek ily versenyre bocsátatnak, a miből pedig haszna csak a ló tulajdonosának van, ha van, de nincs a hazai lótenyésztésnek. A sikeresen dédelgetése elérte már a tetőpontot, ideje az akadályversenynek is jobban a hóna alá állni, mert hiába: általánosságban használatra való igazi jó lovat különösen az a telivér csinálhat, a mely nem ugyan örü-

letes, de megfelelő gyorsasággal nagy kitartást és tartós, szívós szervezetet egyesít.

3. A *turnsló*. E győjtő név alatt összefoglalhatik a férfi alá való nyergeslő és a dämäló épp úgy, mint a pony és a dupla pony; szóval mindig az a ló, a mely többnyire fényűzési célból vétetik nyereg alatti szolgálatba s éppen e miatt, a divat és a lovas milyensége szerint feltétlen változatos.

Általában megkülönböztethetjük az *úrlovat*, *dämälóvat* és *gyermeklovat*.

Az a férfi, a ki a lovaglás mesterségét teljesen birtokolja s a kinek pénze is elég van arra, hogy pusztá kedvtelésből és fényűzésből egy lehetőleg szép angol vagy arabs telivért nyergeltessen fel, az más lóhoz már csak azért sem nyúl, mert hízeleg neki, mikor barátjai, ismerősei vagy akár az idegenek azt mondják, hogy »remek lovas«, »csupa tűz, csupa elegancia ló és lovas egyaránt« stb. Az, a ki talán szintén jó lovas, de már a telivért egy kissé drágálja, beéri talán egy lipizzival, vagy egy félvérű vagy egy magasabb vérű angol vagy arabs lóval, esetleg más fajtabeli állattal is, de megkívánja mégis, hogy »mutató« legyen az a ló s a mellett nagyságra, formára nézve is megfelelően lovasának. Az aztán, a ki csak éppen megüli a lovat, mindekelőtt birkatürelmű, csendes, jóindulatú, szóval biztos hátulovat keres, tekintet nélkül annak származására, nemesebb vagy közönségesebb voltára, s tekintettel egyedül arra, hogy a ló lovasával együtt mégis eléggé »feltűnjön« s lehetőleg kedvező világításban tűnjön föl. Az ilyenek nem riadnak vissza a tarka lótlól, a dús sörényűtlől, dús farkútól s különösen szeretik a hatványakú s kótára lépegető lovat s elengedhetetlennek tartják, hogy az nehéz vezetékű ne legyen. Az ilyen »vásárnapi lovasok« a »kolbász vadászok«-hoz hasonlóan többnyire nem azért lovagolnak, mert lovagolni szeretnek (ad normam löni szeretnek és tudnak), hanem lóra ülnek azért, hogy a kaszinóban vagy a bor mellett elmondhassák, hogy »kolosszális stýll trabban«, »gigászi galopban« (ad normam 3 nyúlát löni egyszerre) lovagoltak, persze ott, a hol senki se látta őket. Egészen más körbe tartoznak aztán továbbá azok az urak, a kik a lovaglást igazán szeretik, a kik azt kellemes szórakozásnak, testet felvillanyozó foglalkozásnak tekintik s lovagolnak azért, hogy lovagoljanak s nem azért, hogy feltűnjenek. Az ilyenek nem igen néznek a ló formájára, színére, származására stb., hanem keresnek lovat, a mely jól lépni, jól ügetni és jól vágatni tudjon s a mely az ugrástól se riadjon vissza, de aztán a mely mindezekben lehetőleg megbízható legyen. A kényelmesebb öreg urak már nemcsak azt nézik, hogy biztos-e a ló, hanem azt is, hogy elég kényelmes-e? Ezek a hosszú hátú, hajlott csüdű lótlól nemcsak hogy vissza nem riadnak, hanem keresik azt.

Végre a kiket feltűnési viselkedet ugyan nem hajt, de szeretnek és tudnak is szép és jó lovon ülni s czéljuk egy bizonyos távolságot lehető gyorsan, de egyszersmind lehető biztosan és kényelmesen belovagolni, azok az angol Cobhoz (lásd a 294. ábrát) hasonló hátulovat keresnek, mely nem szükséges, hogy nagy, de jó, hogy széles legyen s széles, hogy kellő gyorsaságot kellemes és biztos mozgás-formákkal párosítson.

Látjuk ezekből, hogy az ú. n. luxuló a legnagyobb változatosságot

Ugyanczen csoportba kell sorolnunk azokat a hátlovakat, amelyek már nem fényűzési célból vétetnek nyereg alá oly lovasok által, a kik — hogy úgy mondjuk — kénytelenek lovagolni.

296. ábra. Gyerekló (Shetland-ponyy).

Ilyenek az ispánok, gazdasági és más felügyelők, orvosok, állatorvosok, a kik nyergen járnak be kerületeiket; ilyenek a lóháton utazók, erdő, mező és állami rendőrök, csendőrök stb.

Ilyen lovasok rendesen nem néznek arra, hogy tetszetős-e a ló, hanem igenis, hogy lépésben és tramban, avagy poroszkálásban elég biztos-e; győzős, könnyen kielégíthető, időviszontagságokat tűrni tudó, kitartó s jó természetű-e; hegyre fel, hegyen le, szakadékokon, vízmosásokon, patakokon átgázolni tud-e s akar-e; szóval igazi használati nyerges lónak kell az ily állatnak lenni, olyasfélének, mint a katonaló, talán avval a különbséggel, hogy nagysága a lovas súlya szerint nagy határok között változhatik s a ponytól és duplaponytól kezdve, az egészen strabális nagy termetig mehet.

A könnyű katonaló — a milyen pl. a huszárló (297. ábra) — mindekelőtt megfelelő nagyságú kell hogy legyen. 158 cm. magasságon alúl csak kivételesen vesz a lószorozó bizottság, 155 cm. alúl pedig vennie egyáltalán tiltva van.

Egyébképen a könnyű katonaló, szilárd csontalapú, kifogástalan kötésű, sebes járású, gyors fordulásokra alkalmas kell, hogy legyen, s edzettség, győzőség, kitartás, bátorság, lépő, ügető, vágató és ugró képesség, mind oly tulajdonok, a melyek az ily lovat csak becsebebbé teszik. Nagy előny, ha az ilyen katonaló herélt, de a kanczát is megveszi a bizottság, feltéven, hogy nem vemhes, vagy nem szoptató. Csődört a kincstár nem vesz a katonaság számára, mert úgy ez, mint gyakran a kancza is, különféle kellemetlenségekre, hátrányokra adhat alkalmat.

A fajta, fajta, melyhez az ilyen ló tartozik, nem igen dönt; a tetszetősség is alárendeltetik a jósnak, mindazáltal a szebb küllemű arabs, vagy

angol véru lóhoz szívesebben nyúl a bizottság, feltéven, hogy a ló különben a katonaság céljának megfelel.

5. A nehéz katonaló — a milyen a kúrssierlő, az ágyús hátuló, az ulánuslő (298. ábra) a nagyság kivételével egészen olyan kell hogy legyen, a milyen a könnyű.

Nagyságra nézve azonban, minthogy tetemesen több terhet kell viselnie, 158 cm.-nél magasabbnak kell lennie, de 166 cm.-nél többnek nem szabad. E nagyobb testtel a nagyobb hordozó képesség együtt kell hogy járjon s e miatt az ilyen nehéz katonaló már nem igen lehet akármilyen fajtába tartozó, mert pl. egy nagy, de nem elég szilárd szerkezeti állat azon megróbáltatások elviselésére, melyeknek az ily ló kitéve van, nem képes. A jól megtermett arab- vagy angolfélvér itt is azon ideális lovat képezi, a mely a legmegfelelőbbnek mondható.

297. ábra. Könnyű katonaló.

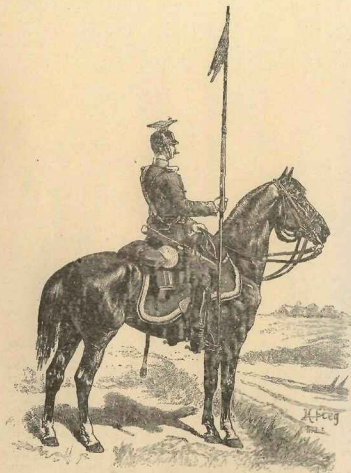
Különösen áll ez, ha nem a legénység, hanem a tiszték lovairól van szó.

A lovas tiszt is azonban többféle s a míg pl. egy fiatal, magasabb rangú huszártiszt egy igen magas véru angol lovat kíván, addig pl. egy gyalogsági kommandáns egy kevésbé nemes, lassúbb lóval is beéri, ha ugyan egyéb tekintetekben a céljának megfelel s viszont egy előrehaladt korú lovas tiszt nem igen fog kifogást tenni egy lanyhább vérmérsékletű, hosszabb hátú ló ellen, egy adjutáns ellenben, különösen ha fiatal ember, a »sárkány testvérét« se tartja elég tüzesnek, elég szépeknek, elég sebesnek a maga számára.

Általában irányadónak veheti azonban a tenyésztő, hogy az elég tetszetős formájú, lehetőleg magas véru és hibátlan s megfelelő nagyságú ló, tartozzék bármilyen fajtába, ha odáig idomítva van, hogy helye-

sen lépni és kiadón trabbolni tud s 4-évesnél nem fiatalabb s 8-évesnél nem öregebb, a katonaságnál akár rendes kincstári úton, akár magánúton vevőt talál.

6. A *podgyászchordó ló* nemcsak a civil életben, hanem a katonaságnál is a többitől különböző hasznosítású hátilónak vétetik s ezért mi is külön tétel alatt foglalkozunk vele.

298. ábra. Nehéz katonaság.

Hazánkban, különösen a hegyes vidékeken, nem kis fontossággal bír az ilyen ló s hadviselés közben eléggé bebizonyosodott annak szükségessége, hasznossága, szóval: fontossága.

Az ilyen lótól rendszeren nem követeltetik szépség, magasvérűség, nagyság (csak 145–150 cm.-nyi), gyorsaság s több efféle, hanem igenis elengedhetetlennek tartatik a hátón való minél nagyobb fokú terhelési képesség, a biztos, fáradhatatlan s lehető kiadó lépés, a győzősség, igénytelenség, szívósság, türelem. Ott, a hol a számár- és öszvértenyésztés üsített, tagadhatatlanul kisebb fontossággal bír a podgyászchordó ló; de hazánkban ez az eset nem mondható fennforgónak; azért ama vidékek, a melyek már régi idők óta fogva élyes lovak birtokában vannak, okosan teszik, ha nem hanyagolják el az efféle hasznosítású lónak tenyésztését, hanem azon lesznek, hogy azt a lehetőségig még tökéletesbítsék, részínt a hátvonalnak még iverlebbé tételével, részínt az izomnak és inaknak erősítésével.

A hasznosítás második főformáját, t. i. a kocszi vagy szekér előtti szölgálatot tekintve megkülönböztettük:

1. a *hintóslóvat*, mely határozottan a luxuslovak közé lévén számítható, a divatnak és egyéni kíválmaknak époly, vagy talán még nagyobb mértékben van alávetve, mint a háti luxusló. Ehhez képest a hintóslótól majd azt kívánják, hogy könnyű termetű, hosszú lábú és feltűnő színű legyen, majd azt, hogy zömök, nehezebb testű, rövid lábú és egyszínű és jegynélküli legyen. Minthogy pedig a díszesebb halottaskocsi elé fogott ló is ebbe a csoportba tartozik, természetes, hogy a kíválmalom sokoldalúsága csak gyarapszik.

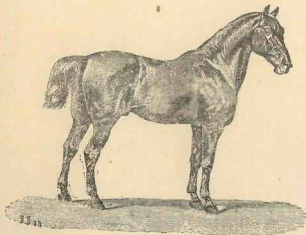
Díszesebb zárt, vagy nyitott nagyobb hintókba, általában a nagy, széles és egyforma nagyságú, színű és mozgású, magasabb vérű, feltűnően trabboló és lépő lovakat keresik, könnyebb kocskiba pedig a könnyebb testű, de szintén elegáns tartású és mozgású lovat, mely párjához való legyen. Ilyen lovakról nagyobb téteményképesség nem váratik, az összes munka, mely rájuk hárulik, ritkán több egy-két órai lépéssel változó ügetésnél, melyet az ilyen pár ló többé-kevésbé jó kövезeten, favagy aszfaltburkolaton hajt végre, mikor pl. egy-két nőt, vagy két-három gyereket s kocsiát és legényt, avagy nevelőnőt is sétakocsizásra visz. Hanem persze, nagyon megkívántatik az ily hintóslótól, hogy a czifra szerzőmben minél többet mutasson; azért a lehető nagy test és szép és egyenlő szín mellett, a formás fej, a kellemes nyakchordozás, a mellősi végtagoknak akciózus, emelt mozgatása stb., mind oly kíválmalmak, a melyeket még a kisebb pénzzel dolgozó fogat-tulajdonos is szeret minél szigorúbban betartani. Egy szóval, habár a régi idők az a kíválmalm, hogy a hintós ló az utcza fordulónál és a lakás előtt való állás vagy várakozás közben se csendesedjék le, hanem piffal mozgásokban tovább nyugtalankodjék, ismétellük: habár ez a kíválmalom ma már tenn nem forog, mégis a főszél a hintóslónál többnyire ma is az, hogy feltűnést keltsen.

Önként érthető, hogy erre a czifra a nagy, erősebb fejlettségű angol félvér lovak a megfelelőbbek, különösen ha anyai részről talán spanyol vagy nápolyi vér is csörgedez bennük.

Ilyen hintósllovak hazánkban is hovatovább nagyobb és nagyobb elterjedést nyernek, különösen a Nonius törzsi révén, melyről a haza lótenyésztés és lófajták tárgyalásánál bővebben is szó vagyon.

Az általánosan kedvelt hintóslónak a formáját a 299. ábra tünteti fel. Manapság, különösen hazánkban, a hintóslóvat csak kettőben használják s igazi kivétel számba megy — a halottas fogatok leszámításával — a négyes, hatos vagy nyolcas hintósfogat. Nagy uraink, püspökeink diszhintóiban láthatunk olykor ilyes fogatot s ekkor is azt tapasztalhatjuk, hogy azok az irányadók, a mik a kettős hintósfogatnál, talán avval a különbséggel, hogy ilyen tömegesebb fogatokban a csendesebb vérmérsékletű állatok gyakoribbak, vagy ha nem, akkor nyeregből vezetnek az első pár lovak.

Ugyanebbe a csoportba sorozható az általánosan kocsilónak nevezhető azon ló, a mely egyesben, két vagy négy kerekű, nyitott vagy zárt

299. ábra. Hintósló.

kocsiban, orvosok s látogatásra menő vagy kiránduló urak vagy asszonyok által vétetik használatba.

Az esetben, ha a lovat a tulajdonos sajátkezőleg hajtja, okvetlenül szépnak, magas, tetszetős járásúnak és sebes, feltűnő trabban és lépésben tovább prüszkölőnek kell annak a lónak lennie, tehát legalább is egy magas vérű angol vagy arabs, esetleg egy jó fogarasi vagy Orlow lónak, hogy t. i. megfelelő hatást idézhessen elő.

A kocsi által hajtott ilyen egyesben járó kocsilótól már nem kívánunk ennyit, de annyit mégis megkívánunk, hogy szépségével, formáival mozgásával »megnézetlenül« ne maradjon.

Hogy egyébiránt, különösen ezen hasznosítású ló van a divatnak leginkább alávetve, azt talán mondanunk se szükséges, mert hiszen a ki már ilyen fényűzést meg képes engedni magának, az nem fog visszadiadni attól se, hogy tavaszkor és nyáron pl. egy szürke fogarasi, vagy

egy deresszárga Norfolkot, őszkor egy harisnyás lábú és csillagos homlokú, aranszárga angol félvét, télen pedig egy hosszú sorényű és farkú fekete Orlowot fogjon gígie, tibburyje vagy broughamje elé s az előzőkön olykor nagybőb nyereséggel, máskor némi veszteséggel túljájon.

Ugyancsak ezen kalap alá esik az egy- és kétfogatú *bérkocsi* s az *omnibus*- és *lovassúti ló*.

Ezek a lovak, az igaz, hogy csak közvetve mondhatók fényűzésre szolgáló állatoknak, mindazáltal pl. a magára valamit adó fiákeres, vagy komfortábilis nagyon megnézi, hogy milyen lovat akaszt járműve elé s csak az igazi népek szolgáló társaskocsi, a sokszor gúnytárgyává tett omnibus-tulajdonos olyan »elmaradott«, hogy a ló tetszetőségre mitsem ád, sőt gyakran a használatossággal szemben sincsenek — legalább nálunk — skrupulusai.

Mindazáltal a nyilvános járművek tulajdonosai úgy általában a kocsi súlyának megfelelő nagyságú, lehetőleg formás, de mindennek felett sanyarúságot jól tűrő, kitartó, jó patájú, megbízható, készséges ügétő lovat keresnek, a mely tartozhatik akár kicsoda fajtába, lehet neki akármilyen színe stb., csak egynek nem szabad lennie, t. i. drágának.

E tekintetben nálunk talán a lovasútak, tejesarnokok, szóval bizonyos, több lovat tartó szövetezeketek képeznek némi kivételt, amennyiben ezek a ló nemesebb, tetszetősebb voltára is súlyt fektetnek s a nagyobb összeg adásától se riadnak vissza.

Egy nagyon kiváló bérkocsilóvat tüntet fel a 300. és egy híres lovasúti szolgálatra alkalmas lovat a 301. ábra. Az előbbi az u. n. Norfolki-ügétő, az utóbbi pedig a francia Percheron. Hogy egyébiránt a Norfolkhoz hasonló lovak egyszerűs mind kiváló könnyű szekeres, a Percheronhoz hasonló pedig kitűnő nehezebb szekereslovak is, azt egyszerűen csak felemlítjük.

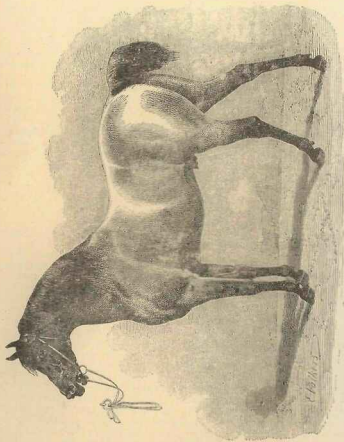
2. A könnyű szekerestől, mint azt előbbi szavainkban jeleztük, már legalább is oly tetszetős külsejű kell hogy legyen, mint a rajzban éppen bemutatott Norfolk. Hogy minő fajtához tartozik, az kevésbé fontos, de lényeges, hogy ez a jukkernek is nevezett ló a könnyű homokfutó szeker előtt, vagy a vadászkoocsiban, avagy a phitonban gyors tempóban ügetve haladjon, tetszetős járást legyen és kitartson.

Mint hogy hazánkban, de máshol is, az ilyen jukkerfogató majdnem kivétel nélkül kettős, vagy négyes, gyakran nem kis utánjárás szükséges ahhoz, hogy 4 egymásnak lehetőleg megfelelő ilyen szekeres ló összehordassék. A szín és nagyság még nem okoz nagy nehézséget azért, mert — különösen szín dolgában — minden képzelhető párosítás gyakorlataban van (pl. két pej, két sárga egy sorjába vagy keresztbe, egy tarka, egy pej, egy fakó, egy fekete stb.); hanem vérmérséklet, mozgási aktió, győzősség és kitartás mind olyanok, a mik egy igazán szép és jó négyes fogatnak az összeállítását megnehezítik. Még nehezebbnek tartjuk ezt a magunk szempontjából, a kik ugyanis azt valljuk, hogy egy igazán helyes és szép magyar jukkerfogató mind négy lovának egy színűnek, egy nagyságúnak kell lennie s vérmérséklet, aktió dolgában legfeljebb az ostorhegyes ríhat ki a többi közül, de persze előnyösen. Nézetünk szerint még csak tűrhető, ha pl. egyforma nagyság mellett a két első és két hátsó ló egyszínű; tűrhető, ha keresztben egyforma színűek s még úgy is, ha hosszában ilyenek, de már csak

ugyan tűrhetetlen, ha a szín fele más úgy, hogy pl. 3 egyszínű, a negyedik más színű, vagy a hány, annyi színű, még inkább, ha a hány, annyi nagyságú és temperamentumú is.

Magyarországban az ilyen könnyű szekereslovak nemesebb és kevésbé

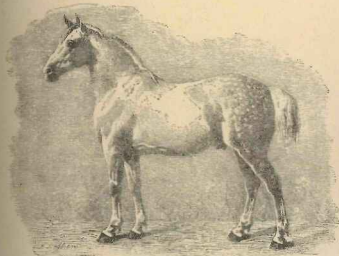
300. ábra. Norfolk

nemes kiadásban nagy számban fordulnak elő s leggyakoribbak köztük az arabs és lipizzai eredetűek; már ritkábbak, a melyekben a Norfolk, vagy éppen az angol telivérő vére csörög. Hogy ennek daczára nálunk az igazán szép négyes jukkerfogát nem igen gyakori, az éppen abban

leli magyarázatát, hogy e tekintetben az egyöntetiségtől még nagyon távol állunk. Egy ilyen szép fogatot, Debreczen város 5-ös fogatát, a 302-ik ábra tünteti fel.

3. A nehezebb szekereslő, mint külön hasznosítású állat, véleményünk szerint középhelyet foglal el a hintós és könnyű szekereslő között s pl. az ágyús- és szekereslőtől is csak kicsiben különbözik.

Nem is igen köt az ilyen lóhoz senki más kíváncsi, mint a mit pl. egy lóvasúti szolgálatra alkalmas lóhoz, vagy egy jobb minőségű omnibus lóhoz kötni szokás, t. i. mérsékelt sebességet, nagy erőt, kitartást, dolgozni kész, csendes természetet. A származás, a nemesség,

301. ábra. Percheron

a szépség másodrendű dolgok; az ily lónál is lő a célszerűség s a mi avval együtt jár, az olcsóság.

4. Az ágyús- és szekereslő a hasznosítás tekintetében hasonló elbírálás alá esik avval a különbséggel, hogy az ilyen katonalónak még győzősebbnek, kitartóbbnak kell lennie s bizonyos bátorsággal és kellő mozgási képességgel kell bírnia arra is, hogy szükség esetén vágatásban is mozoghasson s hátán lovaszt is vihessen. Ezenkívül ennél éppen úgy, mint minden más katonalónál, lehető hibátlanúság s megfelelő előírt nagyság kívántatik. Magassága t. i. a marnál legalább is 161 cm. kell hogy legyen, ezen alul lovat ily célra besorozni nem szabad, valamint hogy a 166 cm.-t meghaladó nagyságú ló a célra való tekintettel már túlnézneket vétetik és visszautasítatik.

Egy ilyen szekerészlovat mutat meglehetősen tájékoztató rajzban a 303. ábra, mely egyszersmind az előírt felszerelést is különösen jól feltűnteti.

5. A gazdasági igáslóra vonatkozólag azt bocsátjuk előre, hogy annak — tekintet nélkül a talajviszonyokra és minden egyébbe — mindenekelőtt jó lónak kell lennie.

Mi nem vagyunk hajlandók nevezetesen azon nézetnek az osztására, hogy gazdasági igáslónak minden oly ló még elég jó, a mely más munkából talán már kidúlt, vagy öreg voltánál fogva más hasznosításra nem való, különösen nem oszthatjuk ezt a nézetet akkor, ha a gazdasági igásló egyszersmind tenyészállat, pl. anyakancza is. Nemcsak azért tartjuk névszerint szükségesnek, hogy a gazdasági igásló jó legyen, mert a gazdára nézve a rossz munkásló határozottan drágább, mint a jó, hanem szükségesnek tartjuk azért is, mert holmi hibás, kis értékű, vagy a tenyésztés szempontjából éppen értéktelen anyáállat után értékes ivadékok előállítását nem lehet. Pedig a mely gazda nincs azon, hogy ilyen igáslóval mindkét irányban, t. i. munkában és tenyésztésben minél nagyobb haszonnal értékesítse, az ebben a tekintetben eltevesztette a czélt, a melyet az okszerűség önként elébe tárt. Mert hiszen nem tisztán csak arról van szó, hogy a gazda az ilyen élő motort, melyet talán drága pénzért szerzett, munkában teljesen kihasználja s azután mint a kifacsart citromot eldobja; hanem arról is szó van, kell hogy szó legyen, miszerint a veszendőt a tenyésztés után pótolja, sőt tökéletesbítse s egyáltalán ne bánja, ha fölösleg is kerül, mert annak is akad vevője, a befektetett tőke kamatját az is növeli.

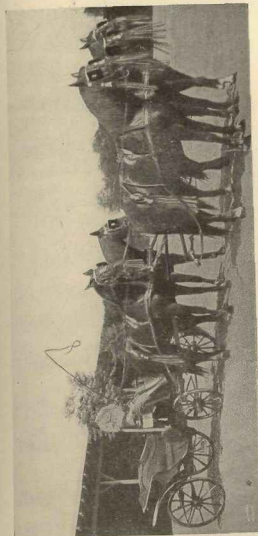
Nem mondjuk azután egy szóval se, hogy erején felül való kísérletezésekbe, próbákba, mikbe fogjon; nem mondjuk, hogy gazdaság a összes viszonyainak figyelmen kívül hagyásával oly fajtabeli igáslókat tenyésztésére fecsérleje pénzt és idejét, a mely neki se megfelelő talán, de a melynek különben se talán a közelben biztos és megfelelő piacot; hanem igenis mondjuk és hangsúlyozzuk, hogy számot vetve minden körülménnyel, okvetlenül a viszonyainak legjobban megfelelő alkattól és formáját és lehető legjobb igáslókat tartson és tenyészessen.

Hogy azután melyik legyen hát az a legjobb gazdasági igásló, az amúgy egy-két szóval meg nem mondható; attól függ t. i. mindenekelőtt, hogy micsoda taláim az, a melyen a gazda dolgozik; de holmi apró, rossz lovak tartására és tenyésztésére semmiféle taláim nem se adja magát, gondolja meg ugyanis, hogy minden tekintetben előnyösebb a kevés jó, mint a sok rossz.

Könyvünk más helyén e tárgyról még bővebben is szó lesz, de ide kellett mindezt iktatnunk e tétel bevezetése s megvilágítása okából.

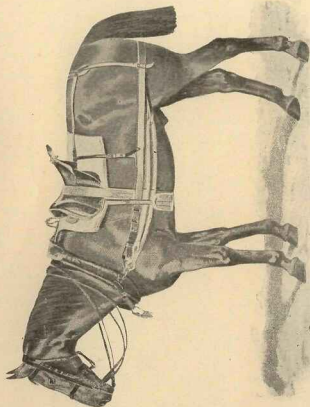
Lássuk most már, hogy úgy általában micsoda kívánalmakat köthetünk a gazdasági igáslóhoz.

A gazdasági igáslónak mindenekelőtt vonó erejét szákmányoljuk ki. Ennek az erőnek a nagysága, mint már láttuk, a megfelelő csont- és izomalakulásban rejlik. Az erősebb csontozat, a terjedelmesebb izomzat, a nagyobb testsúly, a zömökebb széles alkat mind olyanok, a melyek e lónál csak előnyösnek mondhatók. A nyugodtság, munkakészség, győzősség és kitartás, a lépésben való biztos és gyors mozgás, az ügetni vagy legalább is „kocogni” tudás hasonlóképpen oly előnyök, a melyek a gazdasági lónál nagyra becsülendők.

302. ábra. Debreczen városi fogata.

A nagyság és testsúly, úgy nemkülönböztetve a pata-alkat azonban a talajnemhez és földalakuláshoz képest más-más kíváncsalm alá esik. Így pl. a nagy súlyú, széles testű, gorombább alkatú igásló, nehéz, kötöttebb talajon, a könnyebb, mozgékonyabb igásló pedig a könnyebb talaj-

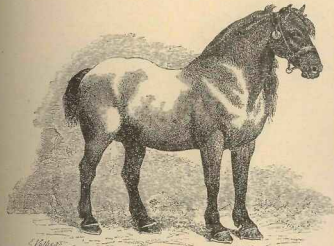

303. ábra. Szekeresítés és szerszám.

nemeken van igazán helyén. Éppígy dombos vagy éppen hegyes vidék talajára a nehéz ló kevésbé való, mint a könnyű. A takarmánytermelési viszonyokhoz képest is ott lesz igazabban helyén a nehéz ló, ahol abrakféfével lehet őt istápolni s a másik ott is díszíteni fog, ahol ebben nem igen részesülhet.

Ezekhez szükséges tehát a gazdasági igásló hasznosítása tekintetében kíváncsalmainkat szabni, ezekhez mérve kell az anyagot is megválasztani.

Hazánkban az igazi gazdasági igáslónak legkiválóbb képviselője a *muraközi ló*, mely a magyarországi fajtákról szóló fejezetben kellőképpen méltattatik is. Más államokban, mint az az egyes országok lovainak tárgyalásánál érintve van, nagyon kiváló ilyen hasznosítású lovak léteznek. Ezeknek egyik kitűnő példányát a belgiumi Condroz-ot ábrázoló 304. rajzban mutatjuk be, s azt kívánjuk, hogy ott, ahol azt a viszonyok megengedik, minél több ilyen, vagy hasonló igásló legyen kapáló ekék, hengerek, szénagyűjtők stb. elé befogva.

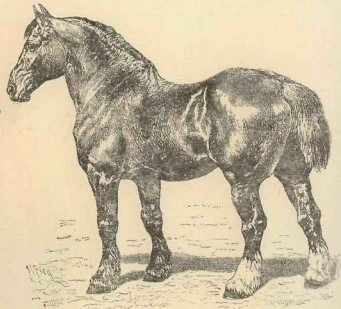

304. ábra. Condroz.

6. A nehéz igásló, mint ismeretes, nagy terheknek lassú toavonására használtatik. Hogy ennek a célnak valamely ló kellőképpen megfelelhessen, mindenképpől oly súlyos testtel kell bírnia, a milyennel egyetlen más hasznosítású lónak se. Szükséges ez azért, hogy a nehéz terű továbbmozdítására izomerején feldől egy szintén nagy ellensúlyt dűthessen a hámba és azért is, hogy a földre nehezedő súlyos test patái erősebben kapaszkodhassanak. Téved azonban, a ki ebből azt következteti, hogy nehéz terhek továbbvonásához akármilyen »hűbálvány« megfelel, mert a súlyos test mellett az izomerő teljes kifejtése is szükséges a terhek továbbvonásához s azonfelül egy bizonyos fokú gyorsaság is követeltetik a területvonó lótól, a mit pedig a nagyon is nagy tömegű ló kifejtetni képtelen. Éppen ezért a legkiválóbb ilyen igáslóval különösen

azon fajták közül kerülnek, a melyek súlyos, gyakran 500—800 kiló súlyú testtel lehető élénk, nagy lépést, sőt trabboló képességet is párosítanak, mely utóbbira az üres szekérral való hazatérés alkalmával, idő-kímélés szempontjából szükség van.

Hazánkban az u. n. *pinkafői* ló, társországunkban Ausztriában pedig részint a *pinzgauti*, részint a Csehországban Chrudin vidékén tenyésztett *cseh-lovak* között kerülnek a legjobb nehéz ígáslovak; hanem mint látni fogjuk, az ily lovak legkiválóbb képviselői részint Franciaországban, részint és különösen Angliában találhatók. Egy ilyen igazán kiváló nehéz

305. ábra. Cart-Horse.

ígáslovat tüntet fel a 305. ábra, mely az angliai u. n. lincolshirei lovat, vagy másképpen a *Cart-Horse*t ábrázolja.

A hasznosításnak végre az a neme, mely felváltva a nyereg alatti és szekér előtti szolgálatban áll, a mennyire kárhózzatható az okserűség szemüvegén nézve, annyira tüdőndő a haszon, a czéliszertűség szempontjából.

Ha valahol, különösen hazánkban el is van terjedve az ily módú hasznosítás; ha valahol, éppen nálunk szeret, különösen a kisebb gazda és lótarló egy rókáról két-három bért is húzni.

Hát nem lehet tagadni, hogy pl. a jobb parlagi ló hazánkban az

ilyen kettős szolgálatot is elvégzi, de bizonyos, hogy úgy az egyiket, mint a másikat nagyon is szerény kíváncsalak szerint végzi, mert másképp nem is végezheti.

Láttuk, hogy egészen másként kell, hogy alakulva legyen egy igazán alkalmas szekereslő és másként egy szinte olyan nyerges ló. A kettőhöz külön-külön hozzákötött tulajdonságok úgy sohase olvadhatnak össze egyben, hogy ennek a czélnek a ló éppoly tökéletesen megfelelhessen, mint amannak. Innen van, hogy csakis nagyon szerény kíváncsalakkal léphetünk fel akkor, mikor egy és ugyanazon lótól két, vagy éppen többféle hasznosítást követelünk, de azután ily kíváncsalommal az okserűség határain belül ha föllépünk, nézzük meg még akkor is, hogy annak a lónak egész alkata és minősége megengedi-e a »két úrnak való szolgálatát«. Elfogulatlanul ítélve, legtöbbször rájövünk, hogy nem engedi meg s egyedül a teljesen egyensúlyban levő, nagyobb és jobb hátulról lesz az, melyet szekérbe vagy kocsiába is — betanítás után — meglehetősen felhasználhatunk, de odáig pl. már nem erőlködhetünk kár nélkül, hogy az ilyen ló még gőzgépet is vontasson, avagy éppen versenyt is fusson.

Az ilyen »két kére« való használat gyakran javító iskolázásképpen is igénybe vehető, oly esetben t. i., mikor pl. a nyergeslónál a hibás lovaglás folytán a test súlypontja nagyon hátra — a hátulsó végtagokra — helyeződött. Hámba dőlve az ilyen ló súlypontja ugyanis mindinkább előre kerül s végre kiegyenlítődik.

Összesítván már most az ezen fejezetben mondottakat, a létező lovak a származás vagy vér szerint körülbelül a következőképpen osztályozhatók:

A *telítvére* kiváltképpen mint nemesítő, javító tenyészállatok s illetőleg mint versenylovak, olykor mint vadász- vagy katonalovak, ritkán mint iskolalovak vétetnek használatba, a kevésbé jóminőségűek talán mint másféle hátullovak és jukkerek vagy kocsilovak.

A *főtelérek* mint tenyészállatok, vadász- és katonalovak, dáma- és hintólovak; a kevésbé jó minőség, mint utazóló, jukker, fiakarló stb.

A *nemesített* más fajtabeli lovak, mint katoná, szekeres, ágyus- és könnyű meg nehéz szekereslő, lóvasúti ló.

A *kövészes* vagy kisebb fokban nemes, különösen a nehéz petyhüdt lovak, mint gazdasági és nehéz ígáslovak, a valamivel szilárdabbak talán, mint omnibus stb. lovak.

A *ponyók és törpén maradt* lovak, mint gyereklovak, málhahordók stb.

A tenyésztő mindezekhez mérve kell hogy gazdasági viszonyainak tekintetbe vétele után a tenyészanyagot megválassza és beszerkezze. Hogy miképpen és mi mindenre való tekintettel, azt könyvünk más helyén találja fel az olvasó.

III. RÉSZ.

A ló fajtái és tenyésztése az egyes országokban.

Bevezetés.

Könyvünk első részében jeleztük az álláspontot, melyet a lónak fajták szerinti beosztását illetőleg elfoglalunk. Azt mondtuk nevezetesen ott, hogy véleményünk szerint a létező lovak származása néve: **keletiek, nyugotiak, átmenetiek és ponyk**, vagyis, hogy ezen 4 csoport egyikebe vagy másikába valamennyi ló — tartozzik az megállapodott fajtába vagy ne — beosztható.

Vajmi nehéz, talán éppen lehetetlen volna azonban a lovak összes változatait tisztán csak ily alapon tárgyalni; avagy ha ez sikerülne is, nem nyújtana elég tájékoztatást arra nézve, hogy az egyes világrészek egyes országaiban, államaiban minő lovak vannak otthon, minők nincsenek; vagyis melyek valamely országnak különleges s melyek nem olyan lovak, minthogy leggyakoribb az az eset, hogy — különösen a műveltebb államokban — mindezek együttesen fordulnak elő. Aztán célunk lévén a fajták ismertetésén kívül az egyes, reánk nézve lótenyésztési szempontból fontosabb államok ezen intézményének történelmi fejlődésére is rámutatni, nem marad egyéb hátra, mint a lófajtákat országok szerint ismertetni, mindenütt megjegyezvén, hogy az éppen szóban forgó fajta a keleti avagy a nyugoti, az átmeneti vagy a pony csoportba tartozik-e.

Meg kell még e helyen azt is jegyeznünk, hogy oly államokat, oly lovakat, melyek reánk nézve semmi fontossággal sem bírnak, megbeszélésünk keretéből kihagyunk s csak olyanokat tárgyalunk, a melyek a hazai lótenyésztés szempontjából közvetlenül vagy közvetve érdekesek, tanulságosak, szóval kisebb vagy nagyobb mértékben fontosak.

Mint látni fogjuk, még így is felettén nagy a tér, a melyen e tekintetben mozgunk s éppen ez teszi szükségessé, hogy minél áttekinthetőbb rendszert kövessünk, hogy bőbeszédűvé, unalmassá, érdektelenné ne váljunk s hogy megértessünk.

Nem kerülne nagy fáradságunkba mindama beosztásnak a felsorolása, a melyet a lófajtákra nézve mások követni szoktak, de nem ismerünk ezek között egyetlen egyet se, a melyet akár tudományos, akár gyakorlati alapon elég megfelelően tarthatnánk a mi könyvünk számára, melyet minden részében lehetőleg világossá, könnyen érthetővé ohajtottunk tenni.

Egyébíránt hazánk elsőrendű szaktekintélye, *Tormay* min. tanácsos is, mint tanár, azon rendszer követője volt, melyhez mi is szegődtünk s melyet részben *Nathusis, Schwarzecker, Frank, Wrangel, Sturm, Wilkens* s mások is követnek, de persze kisebb-nagyobb olyan eltérésekkel, a melyekhez mi nem szegődhettünk.

Jeleztük is könyvünk első részében, hogy habár értjük mi pl. azt a beosztást is, hogy *telivérek, félvérek és hidegvérűek (Wrangel és mások)* s habár nem is tartjuk azt egy, a lótenyésztés terén egészen jártas ember számára érthetetlennek, meglehetősen kétértelműnek. kell tartanunk a kevésbé jártas számára a azért megmaradunk amaz egyszerű beosztás mellett, mely lovakat ismer, a melyek keleti származásúak, lovakat, melyek nyugati eredésűek, lovakat, melyek ezen kettőtől származnak, tehát átmenetiek s végre melyek okserűen se az egyikhez, se a másikhoz nem sorozhatók, minthogy törpék (ponyk).

Ily alapon indulva, nézetünk szerint nagyon mindegy aztán, hogy melyik világ részben, országban kezdjük s melyikben végezzük a lófajták ismertetését és azok történelmi fejlődésének a vázolását; de nem egyedül a szokásnak, az uzusnak vélünk hódolni, mikor mi is, mint mások, a keleti lovak legkiválóbb képviselőjével, az arabs lóval és illetőleg Arabiával kezdjük megbeszélésünket, hanem hódolunk csakugyan annak a kiváló állatnak, a mely az egész világ lótenyésztésében a legmesszebbható szerepet játszotta. Előre kell bocsátanunk e ló ismertetését annál inkább, mert lépten-nyomon hivatkoznunk kell reá s összehasonlításokat kell tennünk, párhuzamokat kell vonnunk mondandóink közben nem egyszer ezen ló és más lovak között.

Hogy előbbi szavaink félreértésre almatat ne nyújtsanak, kijelentjük már e helyen, hogy mi se az arabs, se az angol, se semmi másféle lónak u. n. bolondjai nem vagyunk; nekünk nincs lovunk, a melyen — mint sokan — elfogult majomszeretettel csüggnénk; mi nagyra tudjuk becsülni az arabs telivért is, az angol telivért is, de az erdélyi mokánylovat is — ha jó.

Leírásunkban, mondandóinkban tehát minket nem vezérel más, mint az az ismeret és tapasztalat, melyet mindenünne, a honnan csak tudunk, összehordtunk, szerény rostákon átbocsátottunk s ime itt a nyilvánosságunk átadtunk.

Arábia lovai.

Az a földdarab, a melyen az equidák legnemesibekének tartott arabs telivérű legeli a füvet és ropogtatja az árpát, európai ember által ritkán látott részét képezheti a földnek, ha ugyan hitelt lehet adni — az egyébként teljesen megbízható francia szakembernek — *Banlgrenant*-nak, a ki a helyszínen szerzett tapasztalatainak leírásában a többi között azt mondja, hogy: »Lehetséges mindenesetre, hogy egyes európai embernek sikerült a vahaliták földjére behatolni, de onnan visszajönni bizonyára egynek se sikerült. Hiszen maga a szultán se meri katonáit oda küldeni s megelégszik azzal, hogy Mekka, Medina, Djedda és más városok falai között kisebb csapatokat tart, a melyek ott valóságos fogságban élnek, mert a benszülötték valóságos banditák, a kik ősi vadászgáuk a mai napig se vetkőzték le.«

Ha így áll a dolog, csakugyan érthetővé lesz, mikor *Schwarznecker* az arabs lóról szólva, így végzi a leírását: »*A nemes, pusztai arab*» tehát meg lehetős mythikus állat, a melyet sokszor leírtak, ritkán láttak s a mely Európába még ritkábban, vagy talán sohasse került be, hacsak *Abbas* pasa közvetítésével nem, kinek Egyiptomban elővezett ménésében valószínűleg voltak ily lovak«.

A legtöbb utazó, így legutóbb a Fadlalah El Hedad Mihály magyar ménésparancsnok leírása is és minden más jel csakugyan arra mutat, hogy a nemes, vagyis a telivér arabsló nem olyan könnyen megszerezhető állat, a milyennek az ember azok után, a miket Európában lát, gondolja. Nemes, vagyis telivér arabslóval mondottunk, mert az Arábiában előforduló más lovak már könnyebben megszerezhetők. Nemes, vagyis telivér arabsló alatt névszerint azon *Nedsed* vagy *Nedjedi* névvel illetet lovat értvén, a mely a középárabiai fensíkok Nedsed nevű részén van otthon.

Erre a lóra nézve *William Giffard Palgrave* is, ki 1865-ben a vahaliták földjét a benszülötték öltözkében bejárta, azt mondja, hogy más-hol, mint ott, nem fordulnak elő s számuk ott is alig néhány ezerre tehető. Ugyanez utazó határozottan azt állítja, hogy ilyen Nedsed lovak árúba sohasse bocsátatnak s legfeljebb ajándék, örökség vagy zakmány útján jutnak másnak birtokába. Az utóbbi két esetben lehetséges, hogy kiválóbb lovak is elhagyják a jelzett területet, de az előbbi esetben, mikor pl. az ottani arabs törzsek Egyiptomba, Persiába, Konstantinápolyba hódolati ajándékként ilyen nemes lovakat küldenek, rendszeren egy-egy középszerű mén az és sohasse kiváló csődör, vagy éppen kanca. Kanczákat ők a határon semmiféle szín alatt át nem bocsátanak.

Egészen ellenkezőleg nyilatkozik *Vincenzi*, a ki azt mondja, hogy éppen a csődör az, a mely pénzért egyáltalán meg nem szerethető.

E két állítás közül eszerint vagy az igaz, hogy Nedsed ló pénzért egyáltalán nem kapható, vagy az, hogy okkal-móddal és jó pénzért csődör is, kanca is szerethető. Mi azt hisszük, hogy a legvalószínűbb az előbbi eset. Feljogosít erre a hiedelemre egy angol lovassági tisztnek a helyszínen szerzett tapasztalataiból folyó következő nyilatkozata:

»Nem léteznek e földön lelketlenebb gazemberek, mint az arab

pusztai nomádok és azok főnökei. Ezen saját vétükkel szemben is kérelmetlen emberek, lelkiismeretbeli kedves kötelességüknek tartják a »keresztény kutyákat« minden kigondolható módon rászédni, Ez előttük igazi hit, vagy vallásparancsolt. En lelkemre mondom, azt hiszem, hogy ezek a banditák nem riadnának vissza attól se, hogy egy tevét a legnemesebb ló gyanánt kössenek valaki nyakára, ha ugyan korunkban akadna még ember, a ki a ló és tevé közötti különbséget nem ismeri.«

Egy hírneves lókereskedő, *Abdullah*, ki Bangalorében, Indiában képviseleti az arabs lovakat, maga is következőképpen nyilatkozik:

»Nem kell feledni, hogy Arábiában több, különféle fajta tartozó ló létezik, mint Európában. Ezekhez sorakozik aztán még sok perzsa, turkoman és berber ló, melyek az igazi nomád arab nép tulajdonát képezik. Mert a kiktől mi vásárolunk, azok távolról se nomádok. Hogy honnan veszik, hogy kapják lovaikat, mi nem tudjuk, nem is keressük, de bizonyos, hogy egy részüket ők maguk nevelik. A ki a beduintól lovat vásárol, magának tulajdonítsa, ha megcsalódik.«

Hát a mint látjuk, ezek igazán »épületes« állapotok s valóban kíváncsiak vagyunk, hogy milyen kacagásba törne ki egy ilyen »lelketlen gazember« beduin akkor, a mikor mi európai arabs telivéreinket pusztai nemes arabsló gyanánt állítanánk elébe.

Bámulatos csakugyan, hogy azok a hírneves lótenyésztő államok, melyek e tekintetben az egész világ felett uralkodnak, nem érezték szükségét annak, hogy a legnagyobb áldozatok árán is tisztába jöjjenek végre avval, hogy létezik-e hát valóban s ha igen, milyen az a »szél fának« nevezett nemes arabsló, a melyet írók lépten-nyomon magasztalnak s a melyet a költők nemzetközi kórusa trocheusokban és jambusokban mai napon is meg-megének. Mert hiszen ha csak olyan is az a nemes arabsló, a milyennek mi európai fogalom szerint ismerjük, már megérdemli ama dicsénekeket, melyekkel elhalmoztatik; de ha még »olyanabb«, akkor nincs elég nagy ár, a melyet sokainkunk lehetne megszerzéséért.

Mert ne áltassuk magunkat: mi az igazi nemes arabslóval aligha ismerjük. Erre mutat legalább az előbb felsoroltakon kívül az a sokféle leírás, mely erről az állatról kezeink között forog. *Pückler* herczeg pl. azt mondja, hogy 3 igazi Nedsed lovat látott, kettőt Egyiptomban, *Abbas* pasa ménésében és egyet Damaszkusban. Ezek a lovak egyesítik magukban — a mint ő mondja — mindazt, a mit tenyésztőink követelnek: nagyságot, szépséget, erős lábakat s mindazt a szabályosság legmagasabb fokán s kapcsolatban utólérhetetlen kellellemmel és könnyűséggel. Ő a nemes arabsló nagyságát 5 láb és 3 hüvelyknek mondja, tehát 1 méter s 66 cm.-nek, holott pl. az előbb említett *Banlgrenant*, ki mint mondja, szintén szemről-szembe látta a Nedsed lovat, csak 132 = 143 cm.-nek jelzi, s mi mindannyian már gyerekkorunkban azt tanultuk, hogy a nemes arab ló kicsi, t. i. 14—15 markos. De egyéb tekintetben is a hány, annyiféleképpen írja le ezt a ló-aristokratát. Az egyik pl. (*Gayott-Moll*) azt mondja, hogy nincs rajta egyetlen kifogásolható kültemeni rész, a másik meg, hogy »a hát és az ágyék megfelelő hosszú volna, de gyakran hajlott s a mellő és hátsó rész közötti összeköttetés rendszeren gyenge; a far gömbölyű és rövid, a csánk többnyire

nyakalt (befűződött), a rendkívül tiszta és száraz lábak igen is vékonyak, a hosszú, rugalmas csüdök mint mindégy szabályos állásúak s a mozgás határozottan nem térelőle. (*Baulegrenant*).

Ebből s az ezekhez hasonló, egymással homlokegyenest ellenkező leírásokból kiigazodni valóban nem lehet s azt kell hinnünk, hogy európai ember szeme valódi nemes, telivér arabos lovat nem látott, vagy ha látott, s talán Európába be is hozott, maig se tudja senki se, hogy melyik hát a behozottak közül az, a mely annak tényleg megfelel. Az előbb megnevezett *Vincenti* biztosít is, hogy: »azok az eredeti araboslovak, melyek európaiak birtokába kerülnek, majdnem kivétel nélkül *fűvérek*, vagyis *keverékek*».

Ezen keverékek között nagy becsben állnak *Vincenti* szerint azok, melyek someri kanczától és közép arabiai telivér csüdtől származnak. Ezt a félévrt maguk a beduinok is nagyra becsülik. Ebbe a törzshez tartozó méneket a felső *Euphrates* körül tartott lóvásárokon, vagy a Mekkába zárandokolóok első állomásai helyén, pl. a Damaskustól 4 órányira fekvő Meherib-ben lehet vásárolni. Híres ilyen vásárok az *Euphrates* mellett Annahban tavaszok, Basrában pedig szeptemberben tartanak, s ezeken az Anaze törzsbeli arabok is megjelennek felmúlhatlan lovalikkal, a melyek azonban sohasem első, hanem nagyon is második vagy harmadrendű tenyészállatok s egy hibátlan elsőrendű ilyen állattal legfeljebb azon esetben találkozunk ott az ember, ha valamely babona hajtja vele oda az arabot. Pl. a jegynélküli fekete kanczát, a hóka fejűt, a csüdön jegyest, a tarkát az arabs nem szereti és sokszor olosz pénzért (1000—1500 frtért) készséggel eladja.

Mindenesetre kérdéses ezek után, hogy akár a hazánkba, akár a külföldre bekerült u. n. originalis arabslovak azonosak-e azokkal a pusztai arabslovakkal, a melyekről *Abd-el-Kader* azt írja, hogy képesek naponta 24 mérföldet (tehát több mint 170 kilométert) hátra hagyni s ezt hónapokon keresztül naponként megeselekedni; azonosak-e azokkal a lovakkal, a melyeknek mozgására maga az arab azt mondja, hogy oly könnyű az, hogy »kedvesed keblén táncolhatna anélkül, hogy azt megsértené«; azonosak-e azokkal a nemes állatokkal, a melyek a monda szerint Mohamed kedvenc kanczából veszik eredésüket? Hiszen tény, hogy a különféle államok küldöttei által vásárolt araboslovak nemes származását az eladó többnyire bámulusos családfával bizonyítja, csakhogy e családfának a megbízhatósága — a mint azt az előzőekben jeleztük — felettén kérdéses.

Maga a beduin — a mint a felső *Vincenti* biztosít — nem igen nézi, hogy kanczája a *hámdani* törzshez tartozik-e, avagy hogy csikójának apja *sáklavi* vagy *kohlani* csüdtől volt-e s hogy vajjon ennek vagy amannak az elődei között a próféta valamelyik kanczája szerepel-e? A mire az arabs kiváltképpen néz, az, hogy kanczájának szülei hibátlanok voltak-e; ő előtte kecsesebb egy ismeretlen származású, de hibátlan anyáért, mint egy ragyogó családfával bíró, a mely azonban hibás.

Újabb időben egyébiránt az arabs nem igen használja már a ló nemes vagy kevésbé nemes voltának feltüntetésére a régibb *kohlani*, *hámdani*, *sáklavi*, *mánaki*, *torizi*, *obéjani* stb. megnevezéseket, hanem a nagyfokban nemes lovat, melynek apja és anyja egyaránt hibátlan volt,

horr-nek mondja; már *hadsine*-nek (hibásnak) nevezi az oly lovat, a melynek anyja nem volt nemes; *mekneref*-nek (kevértnek) mondja azt, a melynek apja volt közönséges és *bedune* (rossz, keveset érő) névvel illeti az olyat, a melynek mindkét szülője hibás volt.

Primitív észjárás ez mindenesetre, de reánk európaiakra nézve — mint azt más helyen fejtegettük — tanulságos.

E feljegyzések után határozottan nemcsak érdekesnek, de szükségesnek is tartjuk ismételtetni, de már különlegesen vizsgálni azt, hogy honnan s mely időből datálódik az arabs lónak a tenyésztése.

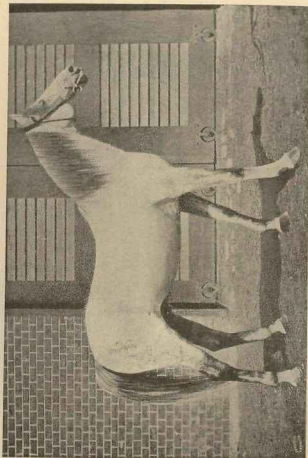
Általánosan ismeretes *Herodot* irataiból, hogy a Xerxes seregét követett arabok tevék és nem lovon harcoltak. Időszámításunk előtt 733 évvel egy *ekirai* szerint valami *Tarlatfalasar* nevű király Arabiát elfoglalván, 30000 tevék és 20000 szarvasmarhát ejtett zsákmánnyul. Ha ekkor Arabiában lovak lettek volna, bizonyára azok is estek volna zsákmánnyul s fel volnának említve. *V. Sardnapal* büszkén említi, hogy mindent összegyűjtött, a mi csak Arabiában található volt, hanem a lóról ő sem tesz említést. *Strabó*, ki a rómaiakat Arabiába kísérte, azt mondja, hogy a szerencsés Arabia nagyszámú szarvasmarhát táplál, hanem lovak, öszvérek, disznók, tyúkjak, libák nincsenek. *Diodor* és *Plinius* is leírják Arabia állatait, de lóról nem emlékeznek meg. *Maga Vegetius*, ki az 6-kor minden híresebb lovat leírja, az arabs lóról hallgat. A legrégibb görög és római iratokban eddig az arabs ló leírása fel nem volt fedezhető s egyedül a Kr. u. 4-ik században született *Marcellinus* említi a »saracenk» lovat, melyet nagyon gyorsnak mond.

Több és megbízhatóbb adat csak Kr. u. 7. századból, Mohamed idejéből ered, mikor már az arabs ló, mint ilyen, nemcsak hazájában, hanem máshol is hírnévre örvendett. Ez a csodálatos férfi valóban bámulusos módon értette a módját annak, hogy miként kell fanatikus népeivel a lovat s annak tenyésztését, nevelését, ápolását megkedveltetni. Ő a ló tenyésztését az islamismus vallástételeivel hozta kapcsolatba s célját csakugyan elérte. Hogy milyen egészséges alapon indult, az különösen mutatja az, hogy korunk is tényleg az általa megvetett bázison áll, mikor a *téteményképesség alapján* bírálja és tenyészíti a lovat. Az az 5 kancza, a mely 95 közül állítólag bámulusos rövid idő alatt vitte meg lovas alatt Montától Mekkáig a győzelmi hírt, bizonynyval ok- és czelszerűbb kiindulási pont gyanánt volt általa oda állítható mint minden más monda és hagyomány, a mely a lovat az arabs képzeletében körülvette és körülveszi, de ezt abban a korban olyan elmeállé felhasználni, a mint azt Mohamed tette, önként érthetőleg, nem mindenkinek adatott. Ez a bámulusos ember nehlány odavetett *Koran*-tételben igazán úgy »fején találta a szegyet«, hogy mi a könyvtárak légijával se jobban. »A ló szemei között nyugszanak a világ javai.« Okos aszony, termékeny kancza a legjobb birtokok. »A hány szem árpat adsz a lónak, annyi bűnöd bocsátatik meg.« Ha gyalog jössz a harczmezőre, a zsákmány egy része a tied; ha lovon jössz, két részre tartasz számot; ha pedig nemes lovon jössz, három résznek vagy az ura. Csoda e aztán, ha ilyen s ezekhez hasonló tételek meggyökerezve, nemcsak arra hatottak, hogy a ló az arabs előtt kedvelté lőn, hanem arra is, hogy az kezei között tökéletesbült s maga a nép egy igazi lovas nemzetté küzdötte fel magát, a mely az idők harczai viharai közben

kifogástalanok s a paták kicsik és páratlan jószáguk. Bőre vékony s alóla sok véredény tűnik szembe. A fedőszőr igen finom, sima és fényes.

E ló mozgása élénk, tetszetős, simulékony és rugalmas. Kitartása,

307. ábra. Babolnai arabs telivér.

győzőssége, edzettsége nagy. Készsége, jóindulata, tanulékonyága, kevés igényűsége, bátorsága nagyon elsőrendű. Gyorsaságban van a ló, mely megveri (az angol telivér), de kitartásban alig. Rendkívül becses tulajdona a nagy átöröklési képesség is.

A mint látjuk, egyesülve van e lóban majd minden, a mit a legmodernebb tenyésztő is elfogulatlanul kívánalom gyanánt oda állíthat, csak az a baj, hogy ilyen lóhoz jutni — mint azt elég bőven ecsegettünk — nem mindenkinek adatott.

Addig pedig, a míg az általunk jelzett *igazán nem* forrást meg nem szarcsoltuk, vágyakozva pillantgassunk folyton ama ló felé, a melyet az a vahabita rabló a többi között így szólaltat meg: »Sas, jöjj le, mert ha nem, hozzád repülsz!»

Ázsiai Törökország, Egyiptom és a Nilus vidékének lovai.

A legtöbb író mindjárt az arabs ló után szokta említeni az ú. n. *szíriai lovat*, mely az Aleppo, Bagdad s Damaskus körüli területen tenyésztetik.

Ez a ló — melyet az arabs *Cham*-nak nevez — két változatban fordul elő, t. i. egy kisebb, alig 150 cm. és egy nagyobb 156 cm-es nagyságban. Az előbbi általában nemesebbnek, az utóbbi közönsé-

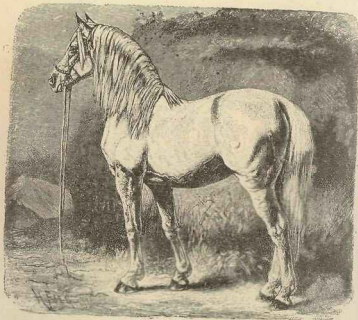

308. ábra. Bagdádi ló.

gesebbnek tartatik, de mindkettőről megjegyeztetik, hogy igen szabályos alkattú, erős testű s hogy az Európába került »eredeti arabs lovak« legnagyobb része kétségkívül *csak* ilyen szíriai ló. Nem is csodálhatjuk hát, ha a bécsi világkiállításon Arthur bey az ő Kis-Ázsiából hozott 4 arabs lovával valami nagyobb, feltűnést kelteni képes nem volt.

Szíriában egyébiránt a Palmyra körüli vidék tartatik a legjobb tenyészhelynek s a más helyről kerülők nem annyira tenyészállatok, mint inkább használati lovakképpen becsülhetnek.

Közel rokon evvel az ú. n. *Bagdadly* (*bagdádi ló, lásd a 308. ábrát*), melyet különösen Konstantinápolyban még többre becsülnék, mint az előbbi. Határozottan nemesebbnek is látszik, mint a szíriai, de mint

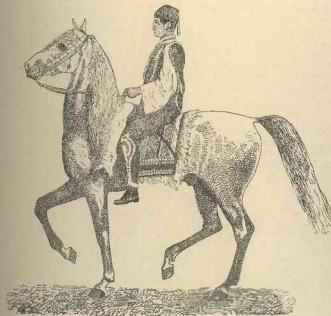
309. ábra Karabagh ló.

Wrangel biztosít, Európában — nagyon is vékony lábai miatt — alig akadna pártfogója.

A *turkoman* vagy másképen a *kurd ló*, melyet az ázsiai nomád kurdok, drúzok, maroniták, örmények és törökök tenyésztének, már a legrégibb időkben is híres volt s *kápadóczi* néven szerepelt. E lóban a perzsa és mongol véren kívül nemes arabs vér is kering, de a tenyésztési viszonyok sokféleségéből folyólag egyöntetű fajtának nem mondható, hanem mikor például egy keleti utazó, a ki szakember is volt egy személyben, azt mondja, hogy neki a sultán istállójában levő egyes kurd lovak jobban tetszettek, mint az ugyanott diszelve Nedsedek, azt kell felténnünk, hogy vagy azok a Nedsedek nagyon

kérdéssé pusztai arabs lovak (a mi felettén valószínű is), vagy pedig, hogy azok a kurd lovak igazi, kiváló példányok, olyanok tehát, a melyekről egy másik szakember azt mondja, hogy az arabs telivértől csak a nyúlabb és magasabb test által (tehát nagyon előnyösen) különböznek.

Ilyen *turkoman*, vagy *kurd ló* is bizonyára sok került be eredeti arabs néven Európába s pl. a németországi neustadti ménes megal-

310. ábra. Egyiptomi ló.

pítőját, *Turc Mayn-Atty*-t nem hiszszük, hogy téved, a ki *turkoman* lónak tartja.

Közbevetvén, hogy némelyek a *turkoman* és *kurd* lovat más és más fajtába tartozónak állítják, csak még azt jegyezzük meg, hogy a *turkoman* lónak az arabs lóval történt keveréséből egy igen nemes, *Karabagh-ló* néven ismeretes állat származott, mely a Kaukázusban van otthon s mely az ázsiai lótenyésztés szempontjából olybá tekintetik, mint nálunk az angol telivér. Ezt a lovat a 309. ábra tünteti fel.

A mi Egyiptom és a Nilus vidékének lovait illeti, azok reánk nézve annál kevésbé bírnak közelebbi érdekel, mert nem olyan kiválóak,

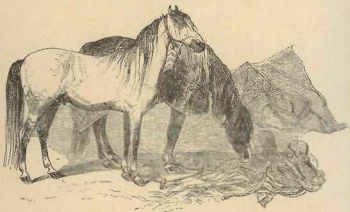
hogy bárcsak tanulságosaknak is volnának nevezhetők; mindazáltal röviden felelünk, hogy *Abbas* pasa ménesének felosztása óta (1854) Egyiptomban a nemesebb arabs eredésű ló mindinkább szatnyul és kevesbedik, úgy, hogy ama mintegy 18–20 ezer ló között, a mely ott még a 96–97 ezerre menő számár és öszvér mellett található, csak ritkábban láthatók oly lovak, a melyek az arabs eredetet elárulják, vagyis ahhoz hasonlítanak.

Azon egyiptomi keleti lovak mellett, melyek egyik kiválóbb példányát a 310. ábra tünteti fel, teljesen elűtő voltánál fogva említést érdemel az ú. n. *dongola-ló*, mely nagy testű (160–180 cm.) s csapott farával, fekete színével, lámpásos fejével inkább valamely átmeneti fajta lóra emlékeztet s valószínűleg nyugati vér is kering ereiben. Ez a ló, mely újabb tudósítások szerint járványok folytán veszendőben van, tenyésziskérletekre is felhasználtott s Angliában az angol telivérrel keverve, egyes sikerültebb, magasan járó, kitaró és gyors vadászlóvat szolgáltatott.

Berberia lovai.

Afrika északi részének ama területét értjük mi Berberia alatt, a melynek fő helyei Algír, Féz, Tunis és Marokkó.

Az ezen területen előforduló lovat rendszeren *berber ló* gyűjtő név alatt látjuk ismertetve. E ló, mely az európai lótenyésztésben szintén

311. ábra. Berber ló.

nagy szerepet játszott, származásra nézve — a mint a felől *Abd-el-Kader* biztosít — arabs ló, mások ellenben azt erősítik, hogy az északi Afrikának eredeti állata.

A valóságban azt látjuk (l. a 311. ábrát), hogy a berber ló igenis keleti típusú állat, a mely a nemes arabs és a szíriai lótól mindenké-

előtt magasabb teste, rövidebb, vaskosabb nyaka, keskenyebb, dinnye-alakú fára, melyen tűzőt farka által különböztetik. Azon példányokról, melyek az arabs és szíriai lóhoz jobban hasonlítanak, általában felveszik, hogy nemes arabs vér is foly ereikben; s az ilyen berbereknél nemesebb voltát már a fej elárulja, a mennyiben az kisebb, nem ívelőd, hanem egyenes, vagy horpadt orrhátú. Ezek lapockája nem oly meredek, mint amazoké, alkarjaik hosszabbak s hátsó végtagjaik nem oly közel állítottak egymáshoz.

A berber lovat különösen az orientális lovak barátai, kitarásánál, edzettségénél és kisigényiségénél fogva a legjobb katonalónak tartották mindaddig, míg a francia-német háború alkalmával sok ilyen ló szákmányul nem esett. Azóta, különösen Németországban, de Franciaországban is jó tulajdonságaiak elismerése mellett határozottan gyenge hátsó részének és nyomorúságos ügető képességének, szóval európai katona alá nem valóznak tartják.

Egyébíránt a legnemesebb berber lovak Tunis vidékén tenyésztettek; ezeket követik jóságban a Sahara sivatag algíri részén tenyésztettek s végre a marokkóiak.

A francia kormány Algírban nagyobb erőfeszítéseket tesz megfelelőbb katonalovak előállítására nézve s három méntelepben mintegy 800 darab majdnem kivétel nélkül berber csődört tart, melyeket díjtalanul bocsát a lótenyésztők rendelkezésére. Ezen kívül újabb időben Senegambiában kutat jó keleti tenyészlovak után. Erről czélzerű nekünk magyaroknak is tudomást venni, ha már, mint láttuk, az igazi nemes keleti lóhoz jutni oly nehéz.

Perzsia lovai.

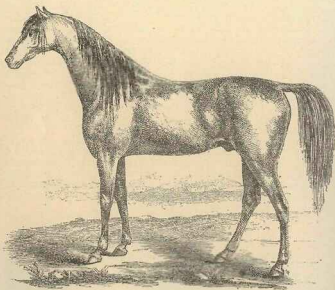
E birodalom lovai századokkal azelőtt, hogy az arabs ló ismeretessé lett, már jó hírnévnek örvendtek, sőt a régibb időkben a legelső rendűnek, legjobbnak éppen a perzsa ló tartott. A sah birodalmának egyes részeiben, pl. *Ispahan*-ban, *Irak-Adsemi*-ben ma is nagy gondnal tenyésztett szép perzsa lovakat lehet találni, melyek a nemes arabs lótól — mely valószínűleg amazal egy és ugyanazon származású — legfeljebb a megnyúltabb test által különböznek. Az ilyen jobb perzsa ló, a mint azt a 312. ábra is feltünteti, keskenyebb fejű, mint az arabs, nyaka karcsú, hosszú és magasan hordott. A törzs nyúlt, a far hosszú s a végtagok hosszabbak mint az arabéi. Egyébképpen a perzsa ló tüzes vérmérsékletű, fáradhatatlan és gyors.

Testformáit, különösen fejét, hosszú vékony nyakát, hosszú törzsét, magas lábait s farát tekintve, nekünk úgy rémlik, hogy az angol telivér létesítésében az ilyen nemes perzsa ló (már akár a maga neve, akár más név alatt) nagyobb szerepet játszott. Tudunkkal csak 4 perzsa ló említettik, mely e czélból az angolok által felhasználtott s ezek sem soroltatnak fel mint nyomot hagyott apaállatok, a mi persze nem zárja ki, hogy mélyreható befolyásuk volt, valamint hogy azt se mondhatjuk minden kétséget kizáró ténynek, hogy azon sok arab, berber és török ló között, mely a fajtaalakítás czéljából felhasználtott, perzsa ló egy sem volt.

A perzsa lónak, mint jeleztük, kevésbbé nemes változata is ősmere-

tes s erről általában az mondatik, hogy »a törzse ritka szépségű és jószágú, csak az a baj, hogy leírhatatlanul nyomorúságos lábakkal van alátámasztva«. (*Wrangel*.)

A perzsa tenyésztő egyébiránt dúsan takarmányoz és sok helyen álló felett is rendelkezik, de *Keristing* legalább azt mondja, hogy

312. ábra. Persa ló.

tenyészállatainak kiválasztására, vagyis a párzandó állatok összeállítására nem igen fektet súlyt s ezt abból következteti, hogy az átörökíthető hibák a perzsa lovakon felettén gyakoriak. Vajjon nem-e ettől az őstől örökölte az angol telivér is, különösen a csontibákra való nagyobb fogékonyságot.

A mongolság és tatárság lovai.

Közép-Ázsia ama részeiben, a melyet a mongolok, tatárok, kalmukok laknak, a lovak orientális típusa ugyan nem vész el teljesen, de oly lovakban nyer kifejezést, a melyeket általában nem nemes vagy *községes keleti lovaknak* szokás nevezni. A nagyságban kevésbé, de a testzsírosságban már rendkívül szembetűnő a különbség.

A mongol, tatár és kalmuk ló t. i. már gorombább csontú, formátlanabb testű, durvább szőrzetű s többnyire konok, rossz természetű;

hanem edzett, kevés igényű, kitartó állat, mely a benszülöttek számára igen hasznavehető katonalónak mondható.

Jóllehet a szabadjában élő rengeteg számú vad méneseekben arabs csodőrök is hágnek, e népeknél az ú. n. igazi lótenyésztésről szó sem lehet.

Reánk nézve a mongol-tatár ló érdekes azért is, mert a mi pusztai parlagi lovunk, ha nem volna is ilyen eredésű — a mi pedig valószínű — mindenesetre közel rokon azzal, csak hogy — és ezt nem szégyeljük kimondani — a miénk határozottan rosszabb azért, mert nem rendelkezik oly kiterjedt legelők felett, mint régen s másképpen is elhanyagoltatott.

Ez, igaz, hogy csak egyes vidékeket pusztai lovára nézve áll, mert nem tagadható, hogy hazánk más vidékein a parlagi ló — az arabs telivér beavatkozása folytán — örvendetesen javul, de az előbbi tény újmutatást képezhet éppen azért arra nézve, hogy mi a teendő.

Csak futólag említjük, hogy a Kelet más részeinek lovai reánk nézve fontossággal nem bírnak. Nem is eszteljük hát azokat; éppúgy nem foglalkozunk China és Tibet apró tarka lovaival; hanem gondolkodásra való anyagképpen ide igatjuk inkább a következőket.

Az orientális ló, úgy nagyjában véve, mindenkéltől kétféle, t. i. *nemes* és *községes*, vagyis nem nemes. Még azon földrész is, melyen a világ legkiválóbb lova, a pusztai arabs telivér tenyészik, különféle többé-kevésbé nemes, vagy közönséges lovaknak hazája úgy, hogy maga a benszülött is legalább 3 változatot különböztet meg, t. i. a *nemest*, melyet *Nedsedi*-nek nevez, a *félleg nemest*, vagy nemesített, melyet *Hatiki*-nak hí, és a *községesest*, vagy nem nemes, melyet *Kadisi* nével illet. Ez utóbbi Szíria és Palesztinából származik s podgyászhurcoló állat. Ez utóbbi ennek és a Nedsedinek keveréséből származott s már (mint valami félvér) becses lónak tartatik; a harmadik, t. i. a Nedsed végre lótenyésztési értelemben az a pusztai arabnak, a mi Európának ma az angol telivér, avval a különbséggel, hogy ő nemcsak tenyésztésre, hanem nyereg alatti szolgálatra is széltében használja, s még avval a különbséggel, úgy látszik, hogy se kis, se nagy pénzért nem szívesen válik meg tőle.

Ezen nemes telivér lónak, a Nedsedinek 5 (El-Komsz = az ötök nével illetet) törzset vagy nemét különböztetik meg, melyeket az arab a próféta 5 kanczájától eredőnek tart és a legkülönböztetebb nével nevez. Leggyakoribb megnevezése ezen 5 törzsek a következők: 1. *Szoklavi* (vagy Szaklavi és Sziglavi); 2. *Maneki*; 3. *Dzülfa* (vagy Djölfe); 4. *Tounele* (vagy Tuczsi); 5. *Kohajli* (vagy Kohajlan és Koheil). Ezen törzseket az arabok tisztán tenyésztéssel tovább és rendkívüli becsben tartja.

A mint látjuk, magának a Nedsed lónak a keretében is több változat létezik, ha hozzá vesszük az előbb jelzett *hatiki*-kat, *kadisi*-kat s mindazon más lovakat, a melyek az *El Samar*, *El Seder*, *El Kazim*, *El Vosam* és *El Arad* arabs törzsek által lakott arabiai fensík oázisán tenyésznek, valóban nem tudjuk, nincs-e igazá annak az arabiai utazónak, a ki azt írja, hogy »az arabs ló összes változatait megnevezni annyi volna, mint az ég csillagait megszámlálni«.

Ha mi eszerint a legnagyobb mértékben kérdésesnek jeleztük azt, hogy az Európába bekerült u. n. arabs telivérlovak csakugyan azok-e;

vagyis mikor kérdezní bátorokdunk, hogy melyek hát azok az európai u. n. arabs telivérek, a melyek *kétségkívül* a legnemesebb Nedsedek? azt hiszük, hogy nem voltak szerénytelenek.

Hát mi a magunk részéről is majdnem lehetetlennek tartjuk, hogy az időz hosszú során s annyi erőfeszítés és pénz árán igazi Nedsed ló Európába nem került. De hát melyik volt az, vagy melyik az? Vajjon mit ért az akár gyorsaság, akár tetszetősség, akár kitartás és átöröklött képesség dolgában, összehasonlítva őt az angol telivéreknél quintessenciális képviselőjével?

Mert hiszen nincs könnyebb, mint azt mondani, hogy mutass nekem arabs telivért, a mely az angol telivér nyomába lép! Éppen olyan könnyű ez, mint azt mondani: mutass nekem arabs telivért, a mely kétségtelenül az a ló, a melyet az a rabló vagy nomád arab oly nagy becsben tart, hogy csalásra s minden más kepeczfogásra rávetemedik, csak hogy a vevő szemébe port hintsen, lovat eladjon, de nagyrabcsúlt lovának birtokában mégis megmaradjon.

Azt akarjuk ezzel mindenekfelett jelezni, hogy egyfelől a kérelhetlenül uralkodó divat, másfelől a még kérelhetlenebb spekuláció okozhatja csak azt, hogy az a ló, a mely, azt mondhatjuk, hogy az egész földetke lovaknak megnevesítésében kizárólagos szerepet vitt, ily szerepet ma nem visz többé.

Hát az áramlat erős; úgy nemzetből indul ki, a mely hatalmas és lőtenyészési tekintetben uralkodó; de ha az akcióz rendesen reakciózót nem szűlné is, be kell állnia nemsokára a kényszerűségnek, a mikor zarándokútra két első sorban éppen az a nemzet (az angol), a mely minden kigondolható módon elfojtani igyekszik azt a forrást, a melyből maga is merített, bizonyára szerencsésebben, mint azóta sok más állam.

Felfogjuk s kellőképpen méltatjuk mi azt, hogy a korrál változott a tenyészirány s hogy a mely állam evvel nem számol, elvonult felette a kor és ott hagyja őt a sárban vagy a sötétségben. Tudjuk mi azt magunk is, hogy a régebben múlt idők kívánalma egy nehezebb harci mben, majd egy könnyebb csata-lóban, aztán a nemzetek elpuhulásával, a kényelem-szeretet fokozódásával egy-egy iskola-lóban, batár-lóban stb. összpontosult; majd ismét, mikor a műveltség, a kultura haladt s vele a vágyak, élvezetek, szükségletek gyarapodtak, a specializistává létes ember azt óhajtotta, hogy a 80—90 cm.-es ponytól kezdve a 2 méteres szenes taliga-lóig, minden rendű és — már csak kiférjük, hogy — rangú ló rendelkezésére álljon. A könyvünk ezen részét megelőző fejezetben látruk is azt a sokféle kívánalmat, a mely manapság a lóhoz köttetik s egy szóval se mondtuk sehoh, nem is mondjuk, hogy ez nem helyes; de éppen mivel helyes ez, helytelen az, hogy elhanyagoltassék egy kiváló olyan ló, a mely, ha nem sokoldalúságát, de használhatóságát fényesen bebizonyította s ennek rovására túlságosan dédelgetésekék egy oly ló, a mely sokoldalú használhatóságát csak ezután van hivatva fényesen bebizonyítani, akkor t. i., mikor oly tűzpróbát kiáll, a milyent az a másik kiállott.

Meg vagyunk felőle győződve, hogy azt a tűzpróbát az arabs vagy más orientális ló istápolása nélkül ki nem fogja állani s éppen ezért veltük hangsúlyozandónak mindazt, a mit az előzőkben papírra vetettünk.

E kérdést egyébiránt más oldalról is akkor fogjuk megvilágítani, mikor az angol telivérről részletesen is szólándunk, most tehát csak még azt a tényt említtjük, hogy egy oly lónak szüksége, a mely mint hát- és szekerelő, éppoly ügyes, mint szép; éppoly kényelmes, mint gyors; éppoly kitartó, mint a mily könnyen kielégíthető s éppoly olesó, mint a mily tartós: ilyen lónak a szüksége, ismételtjük, hogy ma is fennforog s hogy ezt a szükséget kívált az arabs telivér van hivatva pótolni, vagyis hogy csak az képes azt olesón és kifogástalanul fedezni, az alig vitatható.

Részletsük hát legalább mi magyarok nagyobb figyelemben s ne hanyagoljuk el az angol telivér mellett az arabs telivért; hozzunk, ha nem is akkora áldozatot, mint az angolnak, de nagyobb áldozatot, mint eddig, különösen a vérfriúsnak, igazán nemes apállatok beszerzése körül s akkor az a kiváló anyag, mely Bábolnán van s melyhez fogható nézetünk szerint Európában sehoh sincs, rövid idő alatt szintén egy specializistává lesz, mely a maga képességeihez mérve éppoly uralkodó szerepet viend, mint más téren az angol telivér.

Anglia lovai.

Ha valamely állam a különlegességek hazája, hát Nagy-Británia bizonyára elsősorban az. Különösen az az állattenyésztés téren. Nincs a földtekén ország, mely a hasznos háziállatok oly sokféleségével győnyörökdöttné a vizsgálódó szemét, mint éppen Anglia. E nép minden igyekezete e téren abban kulminál: egyes állatcsoportokat állítani az egyes — egymástól különböző — kívánalmak élé. Ez a nép az univerzális ló, a mindenre alkalmas juh vagy marha tenyésztésének eszméjével már akkor szakított, mikor más nemzetek evvel az eszmével éppen évdőni kezdtek s e tekintetben már akkor uralkodó helyzetre jutott, mikor más nemzetek még a kezdet nehézségeivel küzdöttek s irány nélküli utakon, siralmas következetlenséggel kapkodtak hol erre, hol arra. Eljutott pedig erre a domináló helyzetre nem egyedül égalja, talaj és gazdasági viszonyainak kedvező volta folytán, hanem éles látása, gyakorlati irányú vállalkozó szelleme, gyors elhatározó természete, pedans gondossága, hangyasorgalma, törhetlen következetessége s a fáradságnak és pénzáldozatoknak teljes semmibe vévése által.

Ő különösen a lőtenyészés terén fordítva cselekedett, t. i. gyakorlati alapon indult s úgy vont gyakorlati következtetéseket. Így nyert tapasztalatait aztán ismét gyakorlatilag vas következetességgel értékesítette. Ő csakugyan egy-egy tenyészési feladatot tűzött maga élé, hogy úgy mondjuk: mintát, modellt állított előbb fel s miután azt minden oldalról tanulmányozta, a kívánalmakkal s a remélhető haszonnal összevetette, fegyverkezve a tenyész mesterséggel, mint valami vésővel és kalapáccsal, hozzáfogott annak kiviteléhez s nem tágitott, míg a jóaság természetétől ki nem erőszakolta azt, a mit akart. Nagyon tisztában volt ő avval, hogy a természetben nagyobb ugrások nem lehetségesek; megszokozott törélemmel, törhetlen kitartással, de egyszersmind hajlíthatatlan következetességgel haladt tehát a cél felé s vissza nem riadt semmi eszköztől, mely a cél elérésével kecsgettette. Így vált keze alatt,

hogy úgy mondjuk: viasszá az állati test, melyet mesésnek látszó alakúvá volt gyúrándó, de melyet mégis azzá gyúrt, a mivé akart.

Csak így és nem másképp állhattak elő a hasznos háziállatoknak ama sokféle és kiváló változatai, a melyekre Nagy-Británia büszkén azt mondhatja, hogy ezek az én tenyésztésmesterem alkotásai.

Igen — az ő alkotásai. Mert nagyon tévedne pl. az, a ki abban a hitben élne, hogy Nagy-Britanniát valami jótékony szellem ajándékozta meg ama számos, változatos és becses lóval, a mely ma ott feltalálható, Évszázadokra kiható törhetetlen munkának az eredménye az, mint a következő rövid történeti vázlatból kivethetjük.

A Nagy-Britannia lovaira vonatkozó, eddig ismeretes legelső följegyzés abból az időből datálódik, mikor Julius Császár Kr. e. 55-ben a brit szigetet meghódította. Ez időben, a szigetet lakó kelta eredésű nép hadi szekeribe egy zömök, erős ló volt befogva, a mely azonban valamely feltűnő jó tulajdonságnak nem volt birtokában. Ez a ló, a rómaiakkal oda került lóval bizonyára keveredett, vagyis összevegyült gall, olasz, spanyol s mindama lovakkal, melyek a rómaiak birtokában voltak. Hogy ezek sokifélek lehettek, önként érthető, de hogy aztán javítólag hatottak-e a brit sziget zömök lovaira, az természetesen nem tudatik, de feltehető, hogy nem, mert a britek már abban az időben is határozottan jobb löismerők voltak, mint a rómaiak s az össze-visszakeveredésnek lehetőleg bizonyára gátat vetettek.

A római uralom idejéből följegyzésekkel nem is rendelkezik a brit lötenyésztés története s csak az 5-ik századból (Kr. u. 449.) ismeretes az, hogy a római uralom bukása után beözönlött és bevándorolt népek, különösen az angol szászok, körülbelül lovaikkal együtt telepedtek meg a szigeten; ezek lovai tehát okvetlenül összekeveredtek amazokéival.

A 7-ik században se lehetett a brit lötenyésztés valami előhaladott, mert *Beringer* azt mondja, hogy a harcokban német és németalföldi lovak használtattak, mivel a belföldi igen kicsi volt.

A 10-ik század elején (930-ban) már nagyobb figyelemben kellett, hogy részesüljön a brit lötenyésztés, minthogy az akkori uralkodó *Aethelstan* (Alfred fia) elrendeli, hogy az országból lovakat kivinni semmi szin alatt se szabad.

Mélyreható és gyökeres javulás azonban, úgy látszik, csak hódító Vilmos alatt állt be (1066-ban), mikor t. i. Angliát a normanok elársztották. Ezek hastingsi győzelmüket különben is kiváló lovasságuknak köszönhették, melyeknek állatai majdnem kizárólag spanyol lovak voltak. Ez időben az ország egy nagyrésze a nemesek és lovagok között megosztván, természetes, hogy azok a magukkal hozott spanyol lovak részt tisztán tovább tenyésztették, részint a belföldivel összekeverték.

Hogy ebben a korban a javult gazdasági viszonyok, a lovagjátékok, lovassági gyakorlatok mind közreműködtek abban, hogy a brit sziget lötenyésztése tökéletesbüljön, az önként érthető.

A mennyire ismeretes, ezen lövényag közé az első arabs ló 1121-ben (és nem mint mások állítják 1802-ben) került, de persze a példa követőkre nem talált, egyfelől azért, mert az akkori nehéz lovasság a könnyű arabs lovat nem használhatta, másfelől meg azért, mert akkor az arabs-ló teteménységére nagyon is ösmeretlen volt. Ezt az arabs lovat

azonban a kereszties hadak idejében mások is követték s oroszianszvívi Richárdról pl. fel van jegyezve, hogy Cyprusbán két oly lovat vásárolt, a melynek sebesség tekintetében s a teve, se a dromedár nyomába nem érhetett. Ebben az időben már versenyek is tartattak, melyeket az egykori író *Fitz Stephen* híten le is ír.

Az »ország nélküli« melléknévvel illetett János király idejében (1199 — 1216), különösen a nehéz angol lovak érdekében tétetett messzeható lépés, a mennyiben nem kevesebb, mint 100 flandriai csödör vitetett be a szép zöld angol gyepe.

II-ik Eduard alatt (1307—1327) is nagyszámú, különösen lombardiai és francia nehéz ló került be; III. Eduard alatt pedig (1327—1377) a többi között 50 spanyol ló vásároltatott. Ez az uralkodó különös gyönyörűségét lelta a nehéz angol lovaknak a spanyol lóval való párosításában s a lötenyésztés érdekében ő is rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében a tenyészlovak kivételé sulyos büntetés alatt tiltva volt. Ugyanez az uralkodó spanyol lovakból ménest is alakított s a mint olvassuk, uralkodása alatt a lóállomány olyan nagy volt, hogy 20.000 lovast volt képes a nemzet harczterére állítani.

Ez időponttól kezdve egészen a XV. század végeig kevés följegyzésre méltó akad az angol lötenyésztés történetében, ha csak az nem, hogy a fehér és a piros róza harcaiban nemcsak az embervér, hanem a lóvér is bizonyára nagy mennyiségben ontatott, olyannyira, hogy VIII. Henrik alatt (1509—1547) drákói szigorral hozott rendeleteket kellett kibocsátani a lötenyésztés érdekében, a mely rendeletek azonban éppen sulyos voltaknál fogva, hatásukat meglehetősen eltesztették. E sulyos rendeletek között foglaltatik a többi között az is, hogy minden magánember, a kinek a felesége bárszony-felölt, vagy *francia kalapot* hord, húsz font sterling büntetés mellett köteleztetik legalább is egy jó hátúl tartására. (Boldog Isten! mennyi hátulvat kellene nekünk tartani, ha a földművelési miniszternek eszébe jutna ilyes rendelet kibocsátása.)

E »kalapszigor« nem is késett *asszonyon* megboszúlni magát. A történelem ugyanis följelji, hogy a Henriket követő Erzsébet királynő nem volt képes több mint 3000 lovast lábra állítani. De uralkodásának későbbi éveiben meglehetősen kiköszörülte ez az asszony-uralkodó a csorbat, a mennyiben szép lovászmesterének háta mögé maga is lóra ült s ezzel nemcsak e tekintetben járt jó példával »hátul« — akarjuk mondani elől — hanem még abban a tekintetben is, hogy néhány jobb keleti lovat is importáltatott s az *Arundel* gróf által bevitt első kocsinak is nem kis propagandát csinált.

Az ezideig szétszórót és szabályozatlan löversenyek azonban csak I. Jakab (másként James) alatt (1603—25) rendeztettek be a modernebb kívánalmaknak megfelelőben, a mikor ugyanis már uralkodói díj is tüzetett ki a nyertesnek, díj, a mely egy *szerény ezüst csengettyű* volt.

Hogy ebben az időben már Anglia kanca-állománya nagyon elsőrendű lehetett, azt következtetni lehet *Rice* e szavaiból: »Anglia I. James alatt oly lótorzs felett rendelkezett, a mely erő és kitartás tekintetében a legmagasabb kívánalmaknak is megfelelő«. Ezt több más ír (Markham, Barrat) is megerősíti.

Az ezen uralkodó alatt Angliába került egyetlen arabs ló, az u. n. *The Markham Arabian*, úgy látszik, hogy az akkori leghíresebb lovas

Newcastle herceg révén annyira diszreditálódott, hogy még a következő uralkodó, I. Károly alatt (1625—49) se volt képes az ilyen eredetű ló nagyobb tért hódítani, habár ez a király különféle keleti ló importálásával s a versenyintézmény tökéletesítésével meglehetősen a hóra alá nyúlt már az angol lótenyésztés emelésének.

Jóllehet ezek az első kísérletek, melyek az angol lónak az arabs telivérrel való nemesítésére irányultak, nem sikerültek oly mértékben, hogy követésre érdemesnek mutatkoztak volna, az élesztő nem szűnt meg hatni Cromwell alatt se; hanem a Stuartok utolsóéleltői sarjának II. Károlynak (1680—1685) jutott a feladat, észrevehetőbben is megtörni a jeget, mely alatt az angol telivérnek csirái szunnyadoztak.

Ez a fejedelem t. i. méneken kívül már keleti kanczákat is importált, számszerint 15 vagy 20-at (az u. n. *Royal Mares*-ket), melyeknek származása nem eléggé bizonyos, de valószínű, hogy nem arabs, hanem berber és török lovak voltak. Vannak, a kik a körülményekből ítélve azt mondják, hogy ezen »királyi kanczáik« között magyar lovak is voltak. (*Wrange!*)

Ezen keleti kanczákból indult ki világhódító útjára az angol telivér, mely fajtának születési éve tehát körülbelül 1680-ra tehető.

III. Vilmos alatt (1688—1702) került be aztán a Bécs megszállása alkalmával zsákmányolt *Byerley Turk* nevű török csődör, mely a telivér tenyésztésben lényeges szerepet vitt s később Anna királynő uralkodása idejében (1702—1714) jutott be a Darley konsul által Aleppoban vásárolt *Darley Arabian* nevű (valószínűleg igazi pusztai arabs) mén, majd pedig II. György alatt (1714—1760) a *Godolphin Arabian* nevű csődör, mely a legnagyobb valószínűséggel berber fajta volt és felettén különös körülmények után vergődött a híres apállatok polezára.

A többi nevesebb apállatok, t. i. 80 arab, 41 berber, 28 török és 4 perzsa csődör között, különösen az előbb névszerint is felemlített 3 mén játszott a angol telivér tenyésztésben a legkiválóbb szerepet, de híres családalapító ménnek voltak még a már emeltt The Markham Arabianon kívül a következők: White Turk; Brown Arabian; Honey Wood's Arabian; Sir Thomas Oglethorpe's Arabian; The Cullen Arabian Mare; The Newcombe Bay Mountain Arabian; The Coombe Arabian; The Damascus Arabian; Mr. Bell's Grey Arabian; The Lonsdale Bay Arabian; Mr. Wilkinson's Barb Mare; Mr. Compton's Barb; The Acaster Turk; The Belgrade Turk; Duke of Berwick's Turk; The Marchall of Selaby Turk; The Helmsley Turk stb.

Az előbb jelzett 3 kiválóbb csődör törzsébe korunkban a következő nemesebb ménnek tartoztak és tartoznak.

I. A *Byerley Turk* törzsbe:

Brownbread, Buccaneer (az elhullott kishéri híres mén) Cremorne, Dundee, Favonius, Flying Dutchman, Hobbie Noble, Gladiateur, King of Trumps, Kisbér, Lambton, Lecturer, Macaroni, Monarque, Palmes, Parmesan, Paul Jones, Saccharometer, See Saw, Sweetmeat, The Cure, The Racke, Thormanby, Wild Dayrell, Windhound.

II. A *Darley Arabian* törzsbe:

Adventurer, Albert Victor, Artillery, The Baron, Beadsman, Birdcatcher, Blair Athol, Blinkhoolie, Breadalbane, Claret, Cambuscan (a Kincsem apja, mely szintén Kisbérén volt, de már nem létezik), Cathedral,

Chanticleer, Daniel O'Rourke, Fangh-a-Ballangh, Fitz Roland, Hermit, Kettledrum, Kingcraft, King Tom, Knight of Kars, Knowsley, Leamington, Lord Clifden, Lord Lyon, Lord of The Isles, Marsyas, Mountain Deer, Newminster, Orlando, Ratapan, Rosicrucian, St. Albans, Saunterer, Scottish Chief, Speculum, Sterling, Stockwell, Strathconan, Teddington, Thunderbolt, Touchstone, Trumpeter, Uncas, Vedette, Victorious, Voltigeur, Weatherbit.

III. A *Godolphin Arabian* törzsbe:

General Peel, Knight of the Garter, Melbourne, Muscet, Mentmore, Prime Minister, Rapid Rhone, Toxophiliti, West Australian, Young Melbourne.

A mint ez összeállításból kitűnik, legerősebben van képviselve a Darley Arabian ág s minthogy ez az ág a másik kettővel is sokszorosán összekevertetett, azt mondhatjuk, hogy éppen ez az ág az, a mely az egész angol telivér tenyésztésben dominál.

Az angol telivér tenyész-csődörök híresebbjei jelenleg: St. Simon; St. Frusquin; Florizel II.; Ayrshire; Ravensbury; Gallinule; Cylene; St. Angelo; Laveno; Common; Persimmon, mely utóbbi az angol király tulajdona s 313-ik ábránk tünteti fel.

Lássuk most már, minden egyébtől eltekintve, az ily módon keletkezett angol telivért egy kissé közelebbről.

Az angol telivér.

Az előzőekben tárgyaltak után kétségtelen az, hogy az angol telivér lóban túlnyomólag nemes keleti vér csörgedez. Túlnyomólag azt mondjuk, mert hogy nyugoti vér nem foly ereiben, azt nehéz volna bebizonyítani, minthogy e ló főtörzskönyvében, a *General-Stud-Book*-ban számos oly kanca szerepel, a melynek származása ismeretlen. Egy keleti lovak keverése útján létesített és a tenyészesterséggel megváltoztatott és átalakított keleti származású ló tehát az angol telivér.

Am lássuk, hogy ez a »keverékállat«, hogy ne mondjuk »keresztelési produktum« hogyan, miképen van alkotva (*l. a 313. és 292. ábrán*).

Nem mondjuk, hogy azért, mert keverék, hanem mondjuk, hogy azért, mert a telivér-tenyésztők nem egy bizonyos egyöntetű, ideális testforma elérésén, hanem majdnem kizárólag csak egy gyors mozgású ló előállításán fáradoznak, kiletemtani szempontból ez a ló felettén nagy különbségeket mutat, olyannyira, hogy csak a nagyobb átlagot tarthatjuk szemünk előtt, mikor leírásait adjuk.

Már maga a nagyság széles határok között mozog, a mennyiben 160-201 cm-ig terjed. Ennél nagyobbak, vagy kisebbek a kivételekhez tartoznak s azért a közép méret körülbelül 168 cm.

A szín kevésbé variál; általános szín a sárga s a pej. A szürkék ritkábbak, tarkák pedig állítólag nem léteznek.

Ha valamely testrészt, a fej csakugyan nagy különbségeket mutat a formálódásban, de általában nemesnek, száraznak és több-kevésbé egyenes profilúnak mondhatjuk azt, a szem kissé kinűlő, nagy, de nem sok energiára mutató, a mi, ha e ló téteményképességét tekintjük, valóban különös. A fülek hol nagyok, hol kicsinyek, majd fennállók, majd lefogók, de általában nem igen kifogásolhatók. Az orrcimpák nem nagyon íveltek, az orrlyukak azonban elég tágak. A torokjárát bő. A fej a nyakkal alkalmasan, mozgékonyan van összerögzve. A nyak

hosszú, karcsú, könnyű, gyakran, különösen idomítottaknál aránytalanul vékony (l. a 292. ábrát, mely az előbb említett Flying Dutchman-t és Voltigeur-t ábrázolja). A mar a nyaktól kívájlással indult s magas, száraz és hosszú. A hát, éppen a mélyen belenyúló mar folytán, szép rövid, egyenes, vagy kis fokban ívelődő s az ágyéknál jól zárt. A far éppoly sokféle alakulású, mint a fej. Ez a testrészt. i. hol rövid, hol hosszú, hol széles, hol keskeny, hol magasabb, mint a mar, hol alacsonyabb, hol egyenes, hol dinnyéalakú, hol csapott.

313. ábra. Angol telivér. (Persimón, az angol király tulajdona.)

Legáltalánosabb a hosszú, széles, dinnyéalakú, melyben a farok rendszeren alacsonyban vagy csak mérsékelt magasan van betűzve. A mellkas mély és hosszú, dongássága azonban gyakran nagyon is kevés van. A has nem idomítottaknál nem nagy és hengeres, idomítottaknál kisebb-nagyobb mértékben felhuzódott. A lapockák majdnem kivétel nélkül hosszúkák, dülték, izmosak s helyes fekvésűek és szögletesűek; egyeseknél igazán páratlan minőségűek. A fölkar szép, a könyök azonban gyakran befelé fordult. Az alkar szép hosszú, izmos. A mellső térd (lábtő) nem

mindig elég széles, sőt elég gyakran nyalkalt is. A szár majdnem kivétel nélkül túlvékony s különösen a rajta végigfutó hajtó-in is erősebb lehetne. A csüd hosszú s nem ritkán kifelé fordult. A pata kicsi s többnyire magas és szűk. A koncz és czomb oldalról tekintve igen szép, izmos és terjedelmes, hátulról tekintve a koncz egy kissé meglapult. A hátsó térd igen szépen szabadon áll. A csánk (kétszáz-gynehány megfigyelés és mérés után beszélünk) terjedelmes, száraz; de ritkán tisztá. A hibás szögelés mindkét irányban nyilvánul, de észleleteink után ítélvé, gyakoribb a hegyesebb szöglet, mint a tompább. Az így kardállásuhoz közeledő láb csánkja azután majd mindig nyúltetemes. Ellenkező esetben a szél-lábússághoz közeledő hátsó végtagok többnyire hátraállítottak s emiatt az úgy se nagyon erős mellső lábaknak különösen gyenge szárai, térdői és hajlító inai túlságosan terhelődtek. A hátsó végtagok alsó részletei határozottan jobbak, mint a mellsőkéi.

Az angol telivér különben többnyire hosszabb, mint magas, hosszúságát a vállszögletől az ülgumóig mérve; kerül közöttük nagyszámban olyan is, a mely sajnálatos hosszú és mielő szánalmas vékony lábakon áll, vagyis magasabb, mint a miyen hosszú.

A keleti jellegtől eltérő változás eszerint az angol telivérnél különösen a test formájának és a részek arányának megnagyobbodásában és megnyúlásában nyilvánul, tehát kiválóan kültantani szempontból tekintve tűnik szembe; azonban a szervezet boncz- és élettani tekintetben is mutat nem kis, emellett előnyös különbségeket, melyek mind a kitűzött czélnak megfelelő pázás, dús takarmányozás és folytonos intensív mozgatás által eredményezett tulajdonságok. A keleti lovak nagy száze, bő véredényei, nagy tüdője, tág légutai éppúgy hatványozott minőségben találhatók fel az angol telivér lóban, mint a csontok tömör szilárdsága s a kötőszöveti részek és izmok edződött és téteményképes volta. Önként érthető tehát, hogy az elkeltet alakult szerves gép ha megfelelő táplálékot, tüzelő anyagot nyer s rendszeres gyakorlatokkal a hatás és eredmény még biztosabbá is tétetik, oly művelet végrehajtására is képesé lesz, a miyenre más, hozzá nem hasonlító módon szerkesztett szerves gép képtelen.

Hát éppen mint ilyen dominál más szilárd szervezettől és gyors mozgású lófajták között, még azon lófajták között is, melyekből eredetileg vette.

E ló tenyésztésének végcélja *filvérek előállításá*; téteményképeségének, tenyésztékének próbaköve pedig a *verseny*.

Mi, mint már jeleztek, ezt már csak így fogjuk fel.

Az angol telivér, mint másnévű általános haszonegyen, mint másnévű általános használatra hivatott állat, figyelembe már azon egyetlen, de nagyon nyomós okból nem jöhet, mert hasznosításának mérvével előállításának költségei nem állanak arányban, vagyis: másképp mint tenyésztállat *nem igen fizeti ki magát*. Talán éppen ez okozta, hogy a próbakö, a versenyek ma már oda fajultak, a hova nem lett volna szabad fajulniuk.

Mert hiszen mik voltak a régi versenyek? Eszközök voltak, melyek a lötenyésztőket buzdították lehető legkiőgástalanabb alkatú (tehát a szemre nézve is kellemes), kitartó és gyors (tehát értékes belső tulajdonokkal bíró) telivérek tenyésztésére oly czélból, hogy azok, tenyésztői

talentumok díszére, s a lótenyésztésnek minél nagyobb hasznára valjanak. Abban a pillanatban, midőn a tenyésztők a díszszel, a dicsőséggel meg nem elégedtek, midőn kitűzött díjak, fogadások burjánzottak fel a versenyek előbb virágos gyepein, a verseny maga megszűnt igazi próbakő lenni.

Melékiesen figyelve az általános lótenyésztésre, ma a telivérek nagyrészt azért s arra tenyésztetnek és trainiroztatnak, hogy a versenygyepen pénzt keressenek, és pedig minél biztosabban és minél hamarabb, minél többet.

Hát ez magában véve tiszteletre méltó törekvés volna, ha a főczél: az általános lótenyésztés emelése szem elől nem tévesztetnék. De sokszor eltévesztetik. Előző időkben 4—5 éves kora előtt futó ló a gype-re nem igen került; a distancia nagy, a súly szintén nagy volt. Ma egyévesek is versenyeznek, a distancia a nevelésig rövid, a súly illuzórius kicsi.

Hát a ki tagadni akarná, hogy fiatal állatoknál a testgyakorlat, az erőfolytonos igénybe vétele s ily úton való gyarapítása, szóval a training káros, az egyszerűen szakavatatlanság árulna el. Igaza van tehát annak, a ki azt mondja, hogy: »A training az a lónak, a mi a tornázás és atletika az ifúságnak«. De mikor az egészen fiatal, fejletlen s a training által ügyis meggyőztört lótlól a rövid distancian a legszélsőbb erőfeszítést erőszakolják ki, hogy úgy mondjuk: szervezeti erejét egészen az utolsó lélegzetig kicsikarják, igenis »lehitűsül által az aczélt termelik«, azon törekény lovat, a melyet vére talán sok versenyen hajtani fog, de a mely meghibásodott gépezetével közhasznú utódokat nem fog nemzeni.

Hízen vannak, a melyek éppen kerülnek be a tenyésztésbe, de kevesen s azokban sincs nagy köszönet, mert a versenyek czéljához képest legtöbbször olyan utódokat nemzenek, a melyek egy jól megtermett ember alá való, vagy egy ágyus félvérlovat csinálni nem tudnak.

Szerencse is az országra nézve, hogy az országos lótenyésztést intézők rostája tág lyukú: azon az ilyen »röpke árnyékok« nagy részben kihullanak; szerencse továbbá az is, hogy egy némely telivér tenyésztő hazánkban is teljes mértékben felfogja azt, hogy a gőzerő éppele kevésbé fejtheti ki teljes hatását egy hiányosan szerkesztett gépezetre, mint a hogy egy jól szerkesztett gépezet teljes erejű munkát megfelelő gőzerő nélkül végezni nem képes.

Ez volna az éremnek egyik oldala. A másik oldala ennél legkevésbé sem kecsgettetőbb, bár nem olyan mélyen elszomorító.

Lássuk ezt is.

A gyors fejlődés, hamar érés versenylovnál azon egyszerű oknál fogva kívánatos tulajdonság, mert a tulajdonosnak az ilyen ló korábban keres pénzt.

De kérdezzük: természetes-e ezen gyorsan fejlődés, korán érés az angol telivér lónál? Nem természetes, hanem mesterséges, gyakran nagy mértékben erőszakolt. Ennélfogva ez a tulajdon nem fajtatulajdonság, mint a nagy szív, nagy tudó. dilt lapoczká, dinnyefar stb., s mert nem az, hát az utódokra legfeljebb arra való hajlandóság alakjában örökíthető át, vagyis az ivadékoknál csordultig telt zabos láda nélkül nem fog mutatkozni.

Am azt mondják, hogy a csordultig telt zabos láda minél gyorsabban ártított ki a telivér csikó által, annál jobb, annál előnyösebb, mert hiszen ez a csikó arra van hivatva, hogy azt az abrakot vérré, izom-erővé dolgozza fel s két éves korában annak árát ha lehet tízszeresen, vagy százszorosan térítse meg, sokszor egypár perc alatt! Hogy ilyen hajtott etetés mellett a ló takarmánypocsékolóvá váljék, hogy szervezete ennek folytán oly módon alakul át, hogy ivadéka is hozzá hasonló tékozlók lesznek, mások nem is lehetnek, hogy a gyors fejlődés a szervezet egyes részeinek elpethülése együtt jár, vagy hosszabb idő multán bekövetkezik, — az sok emberre, különösen pedig a trainerre nézve — (a ki nem éget, hát ne fújja) — egészen mindegy.

De nem mindegy általános gazdasági és lótenyésztési szempontból, mert hiszen olynemű legelőszélsőbb erőlkifejtést, minő a gyeppen váratik, általános gazdasági körülmények között senki nem követel, de olyat általában nem is használhat; hanem egy középfokú munkát követel a lótlól s ezt olcsón követeli. Egy oly ló tehát, mely annyiba, vagy még többbe kerül, mint a mennyi hasznót hajt, általános szempontból tekintve: nem kívánatos.

Egyébiránt, mint példák mutatják — a korai érésnél azon hátrányt sem szabad szem elől tévesztetnünk, mely a nőszószton ébredésének hibáiban, a meddőségben és elvetéltésben nyilvánul.

Es most még csak egyet.

El nem tagadható tény, hogy több mint 100 év alatt a telivér gyorsasága — dacára az egészen a végletekig vitt elínómitásnak s mindenemű más erőlködésnek — jelentékeny módon nem volt fokozható. Flying Childerstől West-Australianig. Kincsemig vagy Beregvölgyig a gyorsaságban különbség legfeljebb egy másodperc! Manap még ennél se! A 170 év előtt futott Flying Childers az 1000 métert 1 p. alatt tette meg.

1890. évben Angliában 1000 méter távolon a leggyorsabb 2-éves Reverend volt, mely 1 p. $\frac{4}{5}$ mp. alatt érkezett be; 1200 méteren a legjobb rekordot a 2-éves Melody mutatta. (1 p. $\frac{13}{4}$ mp.) 1400 méteren a 4-éves Amphion (1:29 $\frac{1}{5}$) 1 angol mértföldön (1600 méter) Overel (1:41), 2 mértföldön a 4-éves Houndsditch (3:32 $\frac{1}{5}$), 3800 méteren az 5-éves Tyrant (4:7 $\frac{1}{5}$), 4000 méteren a 4-éves Gold (4:42 $\frac{1}{5}$), 3 mértföldön pedig az 5-éves Netheravon (5:53).

Hát hogy $\frac{1}{5}$ -öd másodpercczel Reverend megközelítse Flying-Childers-t, nem volt vétek a régiebb okszerű és czélszerű útról a mai útra térni?

Kétségbe kellene esnünk, ha nem remélhetnők, hogy ennek előbb-utóbb vége fog szakadni. Mert hiszen olyan dolgok, a milyenek e téren léteznek, sokáig nem létezhetnek.

Vagy nem megfontolásra méltó dolgok a következők:

1. A tulajdonos saját lova ellen fogadásokat köthet, következképpén a jockey-jának egyszerűen megparancsolhatja, hogy lovat győzelemre ne vigye. Melyik hát a jobb tenyészanyag? Az, a melyik ilyen alkalommal győz, vagy az, mely visszatartatik?

2. A handicapper (súlymeghatározó) kiszámítja, hogy egyik-másik lovat mennyivel kell megterhelni, hogy aztán azok egyenlő eséllyel concurrálhassanak. Ha igazságosan, vagy mondjuk jól számított, valamennyi

lónak egyszerre kellene a czélhoz érnie. De erre még sobase volt eset. Nem is lehet, mert az állati szervezet munkaképességét, úgy mint egy gépet kiszámítani nem lehet. Az ilyen teherosszással tehát a rossz lónak is esély nyújtatik a győzelemre. A jobb győz-e hát mindig, vagy a ló tulajdonosa egyszerűen csak extratrot csinál a lutrin?

3. Egyik vagy másik versenyen futhat minden telivér, tekintet nélkül arra, hogy bak patája van-e vagy lapos, kardlába van-e vagy szék-lába, egy fásli van-e lábán vagy a négyen négy. Sodrott in, térdesség, sipolás semmibe sem vétetik.

Nagyon sok versenyló, melyet hibái miatt minden szakember tenyész-képtelenség nyilvánítana, azon a kriminális rövid distanczián győz és tenyészállattá üttetik fel. De mondjuk, hogy nem üttetik. Hát akkor mire való volt gyepre vinni? Azért, hogy egy kevésbé sebes, de nagyon kiváló tenyészállat elől a dícsőséget és pénzt elvigye?

4. Versenykapacitások közül nem hajlandó senki hinni, hogy tenyész-tési tekintetben a vér megtagadhatja magát. Hát ez szép volna, helyes is volna, ha a »vér« alatt nem tisztán a származást értenék s magát az individuumot több figyelemre méltítanák! Bugzónál a vér nem tagadta meg magát, Kincsemnél még kevésbé; Buccanere produktója mint apa-állat mesés, West-Australiané is az volt. De hát hol a Kincsem méltó utódja s felbuzog-e még vajjon Bugzó vére az ivadékaiban? West-Australian vére megtette kötelességét: ez a ló nyomorék mellő lábaival sokszor futott, sokszor nyert; lábainak inséges mivoltát át is adta utódjainak — mi azt gondoljuk vért is; hanem a képességét: sokszor futni, sokszor győzni s hasonló qualificációjú utódokat nemzeni — azt nem adta át. Ott van *Gladiator*, a Derby, 2000 Guinea, párisi nagy díj, doncasteri St-Leger stb. nyertese. Van-e számos ivadéka között csak egyetlenegy is, a mely őt csak meg is közelítette? Nincs. Ott van a napokban Angliában kimult *Forhall* és *Bendigo*; ezek is a leg-kiválóbb versenylovak közé tartoztak s számos a legjobb kanczák után is nyert ivadékaik között nincs egyetlenegy igazán jó se. — A németnek most az egyszer igaza van. »Die Aristokratie des Blutes mit den Unfertigkeiten ihrer Eigenschaften, existirt nicht.« Vagy másszóval: »A lótermészetnek is megvan a maga vétója: eddig és nem tovább, mondhatta volna Kincsem« (Kozma).

Mit ér hát egynémely telivér-lónál az a nagy feszerejű gőz, mely terjedelmében nagyon megnyírható s e miatt erősségéből sokat veszített, nem egészen harmonikusan összeillesztett *gép* ramacsára és kerekreire tárgyentelken át oly erővel hat, hogy kerékfogak kitörése, más részek csorbulása, csavarok tágulása, hajtó szíjak lazulása legtöbbször kikérülhetlen következmény, vagy következmény az, hogy a biztosító szíj elmozdul s az előbb még ürlött sebességgel forgó kerek, a czélba vett munka bevégezése előtt megállanak.

Szívlejtük meg hát végre *Sansonnak*, a francia szakembernek hasonló értelmű következő nyilatkozatát: »Bármily nagy legyen is a ló gépének gőzereje, használhatatlan az, ha kerekét, tolrúdjait stb. ellenállási erővel nem bírják«.

5. Turf tekintélyek közt általában el van terjedve a vélemény, hogy a trainingban és a gyepon »letört« telivér tenyésztésre és használatra

alkalmas; abból jó apa vagy anyafiall, jó vadász vagy paripaló lehet »egy kis szoktatással«.

Lepten-nyomon halljuk továbbá és olvashatjuk is a többi között, hogy: »Térdes, gyengült inú, csánkpókos? mit árt az a tenyészlónál? Hiszen nem örökölte azokat a mizériákat, hanem *szereste*!« Hiszen igenis, — de éppen az a veszedelm, hogy munka közben, időmítés alatt vagy versenyeken állottak elő azok, kérihelhetlenül bizonyítani, hogy az a térdzúlet, az a csánk, az az in *nem volt eléggé elmozdító!* Hát hogyan várjuk, hogy az ily ló ivadékanál azok a részek majd ellen-állókba lesznek? Hogyan reméljük, hogy 50 csikó közül legalább is 25 nem fog ezen hibás szülőjére utni, hanem mind másik, talán hibátlan nemzőjére?

Mi a traininget nem tartjuk, mint sokan, állatkínzásnak, a versenyeket pedig *elkerülhetetlenül szükségese*nek ismerjük, de azon nézetet valljuk, hogy úgy az előbbi, mint az utóbbi a túlfatalt állatokra kiterjesztve hátrányos, s mi mindazon hibákat, melyeket az angol telivérnél látunk, tisztán két okra vezetjük vissza, t. i. a fiatal állatok túlerőltetésére és azon semmibevevésre, a melytől a tenyészállatok ezen hibái a tenyészítés részülről (tiszteltet a kivételeknek) illetlenek.

Nem mondjuk egy szóval se, hogy a training ne legyen erős, ne legyen szigorú, de mondjuk, hogy legyen méltányosabb, okoskerübb, mert elszámorító valóban, hogy pl. Angliában 800 telivér közül átlag csak 10 válik a mai training és verseny győzelméi után igazán jó tenyészállattá, a többi letörik. S így van ez nálunk is.

Hát azt mondjuk mi is, hogy hulljon az alja — *de azután ez az alja ne kerüljön tenyésztésbe*, mert nem jó azt látni, hogy 2—3 évi meddő kísérletezés után a gyepon letört telivér, sokszor igen nagy pénzért, csak azért megvásárolatik, mert hibát *szereste*, mert híres *apja*, magas *vére anyja volt* s mert véletlenül hibátlan társait egy vagy két alkalommal 950 méteres pályán fél fejfel, vagy nyakhoszszal megverte.

Legyen hát, hogy már így mondjuk, a training a telivér ló *tornaiskolája*; legyen a verseny, hogy már ezt is így nevezzük, a telivér *értéktelji vizsgálója*, de ne legyen az előbbi drágán fizetett tornanítók (trainerek) menhelye, a hol több ló tétetik tönkre, mint a hány meg-edzetik s ne legyen az utóbbi koczkatábla, a melyen az odagurított kicsorbult koczkának is esélye van, hogy 6-osra esik. Mert nem áldás az, hogy a rövid distancziákon az elfinomított, kevés terűt bíró defektusos, formátlan, vagyis inkább agárfarmájú, de csupa ideg- és vérlovak (már azután 6 lóhosszal vagy egy orral) megverik a korrekt alkotású lovat, vagyis egy másodpercczel hamarabb érnek a czélhoz, mint az a másik, a melyik a hátrahagyott utat talán még tízszer is megtehetné kevésbé öröletes iramban, de biztosan. Nem áldás, mert a félvértenyésztés szempontjából *nem az*, hanem *az* a jobb ló.

Mert hiába mondja nekünk bárki, hogy »Minél gyorsabb valamely ló, annál kevesebb a kitarásra is«. Ez véleményünk szerint *egyetlen esetben* állhat, akkor t. i. mikor a gyors futási képesség, másszóval a hajtórés, hibátlanul, vagyis tartósan, ellenállóan szerkesztett szerves gépezettel áll kapcsolatban. Am ez az eset nagy ritkaság s éppen ott rejlik a hiba, hogy azok a »rópke árnyékok« csak addig tartanak, a míg a nap süt, vagyis csak akkor oly gyorsak, ha úgy vannak csinálva,

ha t. i. tekintet nélkül minden egyébre úgy állítottak elő, úgy neveltették, úgy idomítottak, hogy 900 vagy 1400 méteren minden erejük kipuskázásával is okvetlenül bírják, azontúl azután, ha nem bírják tudóval, nem baj, lábbal ha nem bírják, még kisebb baj. S éppen az a sajnálatos, hogy az ilyen »röpké árnyékok« lassúbb iramban igenis *rosszabb bírják* tudóval, mint sehebb iramban, csakhogy számlalomra méltóan hamar kimerülő, gyenge pedáljaik (a lábaik) mondják fel a szolgálatot még a sík gyepe is, annál inkább persze az egyenetlen, vagy akadályokkal bíró talajon; felmondják pedig a szolgálatot annál bizonyosabban, minél nagyobb súllyal van fém, elgyengített testük megerhelve s minél inkább azon volt a tenyésztőjük, hogy lovai örült gyorsak legyenek.

Né ringassa magát eszerint senki abban a hitben, a mibe a többek között a legtöbb angol lótenyésztő, francia és más szakember ringatja, hogy két ló közül a gyorsabb mozgási képességű lesz a győtes akkor is, ha a pályát meghosszabbították, mert fehér holló számba megy az oly telivér, a mely nincs elinomodva és mégis gyors és mellé kitaró is a legnagyobb mértékben. (Ilyen volt pl. Kincsem.)

Több gyors telivért hát a félvért tenyésztőnek, a mely azonban a lehető legnagyobb mértékben kitaró és ép is; több akadályversenyt, hosszú distancziával és nagy terheléssel: azután ám azok a »röpké árnyékok« hadd repüljenek versenyt akár az automobil vagy a villám- vonattal is, addig a meddig; mert hogy nincs messze az idő, mikor maguk magukat is lejárják, az kétségtelen. Hanem hazánk jól teszi, ha nem vár kívülről útmutatást; jól teszi, ha az angol telivér tenyésztés terén az általunk jelzett irányban elhatározott lépéseket is teszi; jól teszi, ha a hazai kitünőbb arabs anyagot is az eddiginél még nagyobb pártolásban részesíti, különösen pedig ha igazán nemes, teljesen megbízható anyaggal felrüsszít, mert ha már Anglia is szükségét látja annak, hogy törzskönyvébe arabs telivéreket nagyobb és nagyobb számban felvegyen, nem várat sokáig magára annak az iránynak a megtörése, a mely hazánkban — az intéző körök dicséretére legyen mondva — szerencsére csak kisebb terjedelmet öltethet.

Mindebből egyébiránt most már az is eléggé kitűnik, hogy mi az angol telivért, *mihelyt az a kizárólag főcélunk, t. i. a jó félvértenyésztés csaljának megfelel*, éppen olyan nagyra tudjuk becsülni, mint a jó arabs telivért; kitűnik, hogy nem hűnyunk szemet mi sem azon sokféle előny és kiváló tulajdonság előtt, mely a jó angol telivért határozottan Európa első lovává teszi; kitűnik, hogy mi egy pillanatk se vonjuk kétségbe, hogy az angol átlag telivér bizonyos tekintetekben ma jobb, mint valaha, más tekintetekben azonban rosszabb, mint szabad volna lennie; kitűnik szóval, hogy mi nem foglalunk el ellenséges állást az angol telivérrel szemben, hanem ellenkezőleg: *milyen észre annak mérhetlen fontosságát, felerősítjük mi is szerény szavainkat s rámutatunk a gyenge oldalakra, nem a magunk győgyörőségére, hanem a mások okulására s nem jó magunk, hanem a hasznos lótenyésztés hasznára.*

S ezen az állásponton még a következő megjegyzéseink volnának. A mai lóversenyforma a maga szátféle esélyével távolról se lévén alkalmas arra, hogy a lovat kipróbáljuk (emlékeztünk többek között az 1891-iki bécsi Derbyre); classicus versenyeket kell létesítenünk elkö-

vetett futamokkal, nagy distanczián, melyekben record alapján legyen győzesség a ló és nyerevé a ló tulajdonosa, jobban mondva: tenyésztője. Mert ez az igazi »fuss vagy finissz« verseny, a többi ennek csak karikaturája.

Az angol arabs ló.

Azt hinné az ember, hogy az a két nemes ló, mely egyenként meghódította az egész világot, nagy szabású keresztezési kísérletekre adott idők folytán alkalmat. Mert hiszen már előre is érdekesnek, tanulságosnak és sikeresnek ígérkezik módfelett az a produktum, a mely két külön telivér fajtaiból tartozó állatnak a párzása folytán létrejön.

Igen, s daczára ennek, tudtunkkal egy-két kisebb szabású kísérlet kivételével, nincs experimentum, a mely a dolog mélyére hatónak volna nevezhető.

314. ábra. Régi angol telivér-ló.

Ennek a magyarázata nézetünk szerint abban rejlik, hogy nem volt eddig elegendő szükség oly lóra, a mely az arabs telivér előnyeit és hátrányait az angol telivér hátrányaival és előnyeivel egyestve birtokolja; nem volt szükség egy ilyen »közép valamire«, mert a kívánalmaknak egyelőre az angol, másfelől az arabs telivér teljesen megfelelt.

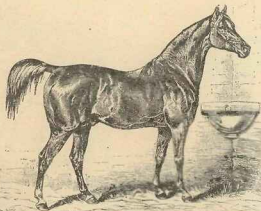
Hanem az idő rohant, a kíváncsi éppen az angol telivér uralkodása folytán vérmesebbé lett, mert ime mi magunk is azt kívánjuk, hogy az angol telivér legyen olyan, a milyen, de legyen hibátlanabbul, tartósabban s lehetőleg szebben alkotott; azt kívánjuk, hogy az arabs legyen olyan a milyen, de váljon nagyobbá, legyen gyorsabb! Nos hát, tegyük mozsárba e két lovat, dörzsöljük össze, talán előáll a mit kívánunk.

Mi azt hisszük, hogy ilyen patikárius módon »keveréket« csinálhatunk belőle, de »vegyületeket« nem.

Nem csinálhatunk azért, mert egy természetes és egy mesterséges fajtával van dolgunk, a mely a párázásnál elegyül, de egykönnyen nem vegyül; két, lényegesen különböző fajtabeli lóval van dolgunk, a melyeknek száradddá lett tulajdonai egy-két nemzedék keretében legfeljebb keverékké válhatnak, de intim-vegyülékké nehezen. Több, hogy ne mondjuk sok generáción kellene a vegyítést ismét és ismét elővennünk, hogy fáradtságunkat aztán kellő siker koronázza. Mert hogy ily esetben kívánatos siker koronázná, azt nem fogja kétségbevonni senki, a ki valaha csak egyetlen egy jobb angol-arab lovat is látott.

Am állítsuk szembe a formátlan angol telivért (314. ábra) a jól sikerült angol-arabs telivérrel (315. ábra) s ezt ismét a lehető legkiválóbb angol telivérrel (316. ábra, mely a mi, már nem létező Doncasterünk

315. ábra. Angol arabs ló

fiatal korában ábrázolja) s ítéljünk, hogy kültemtani szempontból milyen hely illeti meg azt az angol-arabot. Igen, de hát a téteményképesség — fogja valaki mondani. Nos, ha valahol, itt bizonyítsa be az angol ló, hogy több generáción keresztül tulajdonainak átöröklése tekintetében mire képes. Nagyobbítsa meg, gyorsítsa meg nemzedékről-nemzedékre, invadékaiban azt a lovat, a mely az arabs telivérben adva van. Ezt az angol ló bizonyára meg is tenné, csak idő, csak türelem el nem vesztés kell hozzá a tenyésztő részéről.

Az eddigi kísérletek Orosz-, Francia- és Angolországban tudunkkal meglehetősen negatívan ütöttek ki; de nem szabad felednünk, hogy se elég komolyság, se elég következetesség nem volt a kísérletekben. A mi Gidrán-törzsünk elég fényes bizonyíték arra (egyéb ilyen lovakat nem is számítva), hogy még a nem telivér, vagyis ilyen keverékanyag

is kiválónak lesz időnk folytán a szakértelmes és következetes tenyésztő kezében, okvetlenül azzá kell hát hogy legyen a telivér.

De persze az az áramlat, a mely ma uralkodik, érdekelt részről minden eszközzel fentartatik és fokoztatik; a korszellem, a divat hódol annak a modern lónak, a mely szükségleteiben eddig még érzékenyebben cserben nem hagyta; a tenyésztő odanyúl a készhez, melyet tüstént használhat s rá se gondol arra, a mely nincs készen; egyszóval a jelennek él e tekintetben is s a múltat feleli, a jövőt nem nézi.

Bizony nagy munkába, nagy pénzbe is kerülne annak a két telivérnek az egygőze való összeolvasztása s egyelőre meg kell elégednünk azokkal külön-külön is.

Mi a magunk részéről, a hazai lótenyésztést tekintve, meg is elégszünk, de ama reformokat, melyeket jelezünk, olyanoknak tartjuk, hogy azok nélkül nem váljuk kikerülhetőnek a lótenyésztés terén a pangást, de sőt féljük a visszaesést, a mely sajnos, ma már mutatkozik is.

316. ábra. Újabb angol telivérő (Doncaster).

A ki ezt nem féli, ám tespedjen tovább; meghozza az idő úgy is vagy a maga tanulságait, vagy a kívánt előnyös változásokat, de persze — drágán.

Az angol telivér lónak az éppen most tárgyalt anglo-arabs lovon kívül még több oly származéka van, a mely fajtaszámba nem mehet ugyan, de mint külön hasznonegény tárgyalandó. Ezek közül azokat, melyek Angliában fordulnak elő, e helyen ismertetjük.

Az angol vadász-ló. (Hunter.)

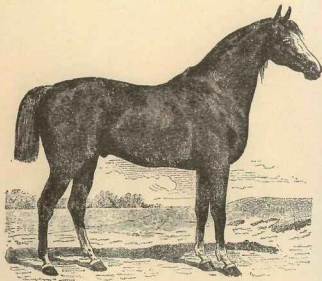
A hasznosítás szerinti osztályozásról szóló fejezetben meglehetősen terjedelmesen méltattuk azt a lovat, melyet már ott vadász-lónak nevezünk. E helyen azonban — habár röviden — újlag is foglalkoznunk kell vele annál inkább, mert ez a ló Anglia különleges állatai közé tartozik s különben is megérdemli, hogy róla még a következőket fejlegyezzük.

A hunter, mint jeleztük, gyakran angol telivér, de általában mégis inkább félvérű, vagy magas vérű angol ló, mely nehezebb, nyugoti, vagy

kevert származású kancza és angol telivér csődör párosztatása útján állítatik elő, avagy megfordítva. Gyakori ugyanis újabb időben, különösen Írlandban és Franciaországban, hogy a telivér kanczákat pl. egy kiválóbb gazdasági csődörrel fedeztetik s így állítanak elő nagyon jó vadász-lovakat. Nem hiányzanak oly észleletek se, hogy a jobb angol telivér kancza közönséges csődörrel fedezve is kitűnő vadász-lovat nemz.

Egyszóval a vadászló egy, az átmeneti fajták közé tartozó haszon-egyen, mely katonai vagy hintó-lónak is kiválóan alkalmas, csak hogy az előbbi célra ez idő szerint határozottan igen drága, mert a valamike való legalább is 6—800 forint.

317. ábra. Angol vadászló.

A félvér-tenyésztőnek az eszményképét határozottan ez a ló kell hogy képezze, mert ebben az állatban, ha jól sikerült, egyesülve van mindaz, a mi a lovat sokféle, vagyis általánosabb használatra alkalmassá teszi s éppen az ilyen ló az, a melynek ma a legtöbb és legbiztosabb piacza van.

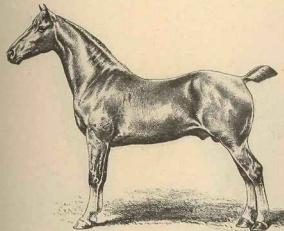
Azok után, a miket e lóról könyvünk 2-ik részében már elmondottunk, külföldi szempontból nem sok feljegyezni valónk maradt, közöljük hát itt egyik ilyen magasvérű angol lónak is az ábráját (317. ábra) s felemlítjük, hogy a legjobb, legbiztosabb akadályverseny-lovak is éppen az ilyen magasabb vérű angol lovak közül kerülnek ki s a kisbéri állami ménék közül különösen Verneulle és Doncaster volt mester, meg ivadécai mesterek még az ilyenek produkálásában.

A hack vagy hackney. (318. ábra.)

Ez a haszonegyén Angliában középhelyet foglal el a futó-ló és vadász-ló között s magyarul körülbelül nagy fokban nemesített vagy magasvérű hátílónak volna nevezhető, mely keresztezés útján állítatik elő.

Angliában azon esetben, hacsak lépésben és trabban használtatik, roadster-nek — úti lónak — is mondják s habár nem kívánnak tőle akkora téteményképességet, mint a vadász-lótól, elvárják mégis, hogy kiadóan lépjen, jól trabboljon és (az igazi hack) a galop dolgában se legyen középsezerű, a mellett biztos legyen és kitartson.

Az ilyen tulajdonokkal felruházott hack és a hunter között aztán nem is igen lehet éles határvonalat vonni, azért az angol szájából

318. ábra. Hack vagy Hackney.

gyakran lehet hallani a *hackhunter* kifejezést is, melylyel azt akarja jelezni, hogy nem igazi hunter ugyan az a ló, de nem is csak közönségesebb értelemben vett hack, hanem a kettő között álló valami. A legjobb hackek tényleg angol telivér csődör és ú. n. roadster kancza párosítása folytán állanak elő.

Az éppen most jelzett haszonegyénekén kívül az angol megkülönbözteti még a *parkhacket* (park hátí-ló, séta-ló), mely meglehetősen nagy fokban különbözik a hacktól. A park-lótól ugyanis nem annyira kitartást, mint tetszetős testformát s elegáns mozgást követelnek, azért ez utóbbiak előállításában már az igazi orientális vérű lovak is részt vesznek.

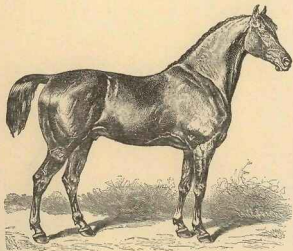
Vége a hackek és ponyk között álló *Cob* érdemel az angol telivér haszonegyénci között említést, mely tulajdonképpen egy csendes természetű, kisebb, de jó mozgású erős hátí-ló. (294. ábra.)

A mi most már Anglia azon lovait illeti, melyek külön fajtaszámba mennek, azok félnehézek, nebezek és ponyk.

Lássuk ezeket sorrendben.

A norfolk-trabber.

Ez az alig 100-éves fajta, melynek tenyésztésével Angliában különösebben csak a kisebb és középgazdák foglalkoznak, állítólag hollandi eredésű állat s jóllehet, kimutatható, hogy a legjobb norfolkokban angol telivér (Pretender 1771) vére is csörög, mégis különösen magas trabaktióját, de testformáit is tekintve, valószínű, hogy nem egy rendszeres az angol telivért előtérbe helyező keresztezésnek, hanem egy össze-vissza keverést szemelőtt tartó tenyésztésnek a produktuma. Különösen a régibb Norfolk (300. ábra) az arabs lónak is több jelet magán viseli, az újabb Norfolk ellenben (319. ábra) az angol vérenek is sok nyomát mutatja.

319. ábra. Norfolk.

Ez a ló általában nem nagy, 160 cm., de van közöttük, mely a 165-öt is megüti, hanem még az ilyen is kicsinek látszik azért, mert a lábak aránylag rövidek.

Ennek a lónak az ügetőképesége igen kiváló, de hosszabb útra nem elég kitartó. Kifogást lehet még tenni az aránylag rövid és nem eléggé ívelt oldalak ellen. Egyébképpen, mint azt a rajzok is feltüntetik, a Norfolk tetszetős és igen értékes állat, mely tenyészcélokra is sokszorosan felhasználtatik, különösen Franciaországban és Ausztriában.

Színe, mint azt már egy helyen említettük, gyakran deressárga, de jegyvelküli sötétsárga is sok van közöttük.

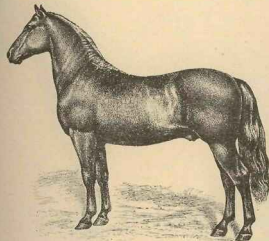
Újabb időben a tatár eredésű svéd és finn lovakkal is keresztezték e fajtát, nagyon kielégítő eredménnyel.

Nem tartjuk fölöslegesnek felemlíteni, hogy ennek a trabber lónak

2 változata ismeretes, t. i. egy könnyebb, a milyent könyvünk 300. ábrája mutat (s ez kiváltképpen mint szekeres és nyergeslő alkalmas) és egy nehezebb, mely nem annyira a norfolki, mint a yorkshirei és lincolshirei grófságban tenyésztetik s inkább igaslónak mondható. Ausztriában hágo több mint 100 csőrű ilyen.

A cleveland.

Akkor, a mikor a norfolk még meglehetősen alárendelt szerepet vitt a szekér előtti szolgálatban, a cleveland már híres volt. Gyorsan élő, gyorsan kocsikázó századunk azonban úgy elhanyagolta ezt a hintólovat, hogy az angol király istállójának s egy pár, a clevelandot becsülni tudó tenyésztő istállójának kivételével, ezeltől 20 évvel alig akadt ilyen ló

320. ábra. Cleveland.

Angliában. Szerencsére azonban újabban a »The Cleveland Bay Horse Society« kezébe vette az ügyet s Angliának ezen egyetlen hintós törzsét, melynek nehezebb példányai kiváló gazdasági igaslóvak is, a végenyestől megóvták.

Ezen, majdnem kivétel nélkül jegyvelküli pej lovak (320. ábra) a legnagyobb valószínűséggel a nehéz yorkshirei lovaknak az angol telivérrel való párzása folytán keletkeztek s külön fajtává alakultak. Nagyságuk 172—174 cm. s e nagysághoz mérve elég tetszetősek. Mozgásuk nem feltűnő, de kiadó és biztos, s természetük csendes.

Lássuk most Anglia ezen félnehéznek mondható lovai után annak nehezebb lovait.

Az előre bocsátott történelmi vázlatban rámutattunk a forrásokra, melyekből Anglia nehezebb lovai kiindultak; itt tehát további kitérések nélkül is beléfohatunk azoknak egyenkénti tárgyalásába.

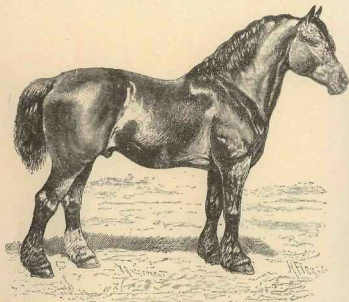
A clydesdalei-ló.

Hogy éppen ezzel kezdjük, onnan van, mert Anglia összes nehéz lovai között a maga nemében ez csakugyan páratlan.

Mint neve mutatja, főfészékét a Clyde folyó völgyei képezik, de máshol is, különösen pedig a skót földön el van terjedve.

Minden jel arra mutat, hogy a belföldi és flaman lovak keveredéséből valami 200 évvel ezelőtt vette eredetét s idők folytán hollandi s talán valamely nemesebb vérlő keresztezése folytán lett olyanná, a minő ma.

Ez a ló (321. ábra) már többnyire nagyobb, mint az eddig tárgyalt

321. ábra. Clydesdalei ló.

angol lovak (170—176 cm.) s különösen a mi a szélességet és a súlyt illeti, határozottan az ú. n. nehéz lovak közé tartozik.

A súlyos, 6—700 kilós ló teste azonban, dacára a szárról kiinduló tetemes bokaszőrnek, különösen egynemű példánynál igazán tetszetős (l. a 322. ábrát, mely egy pár skót clydesdaleit ábrázol).

A fej ugyanis aránylag kicsi és formás s megfelelő hosszú, nem nehéz nyakra van helyezve. A mar jól körvonalazott és elég hátrahegyezett. A hát rövid, széles és az ágyéknál jól zárt. A far hosszú, széles, izmos és elgömbölyödő. A szőgy nagyon széles és mély. Az oldalak nem hosszúk, de elég dögösök. A lapocka hatalmas fejlettségű s úgy ez a fölkarra, mint a koncz a czommbal igen kedvezően szögölő, úgy,

hogy e ló lépése felettén kiadó. A lábak alsó részletei is szilárdak s a paták, bár terültek, de nem porhanyók. Színük többnyire sötéteje, sok jeggyel. Vérmérsékletre nézve ezek az állatok élénkek és jóindulatúak s nemcsak lépésben igen haladók, hanem még ügetni tudók is. Mint gazdasági nehéz igáslóvak, több szántási verseny alkalmával nemcsak a francia Percheront és boulognei lovat, hanem az angol Suffolkot is ismételtén megverték.

Valami könnyen kielégíthető lónak ez az állat persze nem mondható s sokan panaszkodnak, hogy bizonyos, az idegrendszeret érintő betegségek nem ritkán keresik fel őket.

A clydesdalei ló egyébiránt keresztezési célokra is általában igen jó eredménnyel vétetett mindenütt ott igénybe, a hol nehéz, de jó félvérek előállítása tűzött ki.

E ló tenyésztése és nevelése tekintetében megjegyezzük azt, hogy a bajor tanya lovas-rendszerhez hasonlóan a clydesdalei ménnek is a fedettesti ideyben (márcziustól júniusig) vándorló csődörökképpen járják be kerületeiket s ezáltal megkímélik a tenyésztőt amaz időpocsékolástól, mely az ilyen munkaidőben a kanczák ide-oda vitele által keletkezik. A hágatási díj általában két részletben fizetetik, t. i. 1^{1/2} egész 2 font Sterling (30—40 korona) a hágatáskor, ugyanennyi vagy olykor 3 font Sterling a leállás után.

A csikók általában gazdaságilag neveltetnek s két éves korukban megfelelő munkába fogva, öt éves korukig használatnak s ekkor az eladók vásárra vitetnek.

A clydesdaleiokról különben törzskönyv is vezetetik s érdekesnek tartunk egy példát arra nézve felhozni, hogy minő módon vezetetik be a könyvbe egy ilyen ló. Pl. »Warpaint« (4773) sötét pej, homloka hóka; ajka piszra, hátsó jobb lába alul fehér. Született 1884 április hó 15-én. Tenyésztette R. Vans-Agnew, Barubarochban, Whanpillban. Tulajdonosa Rodger György, Newton Bankban, Preston Brookban. Apja (t. i. Warpaint-nek) Warrior (902) I. kötet; anyja Nancy Lee (1875) VI. kötet, Bonny Scotland-tól (1076) II. kötet; az anyja anyja Jane of Stockton, Merry Tom-tól (536) I. kötet; ennek anyja Nancy, Lothian-Lad-tól (1210) II. kötet.

A továbbiak meg tudása céljából aztán a törzskönyv II. kötetét ha felütjük, az 1210-ik Lothian Lad elődeit is meg tudhatjuk.

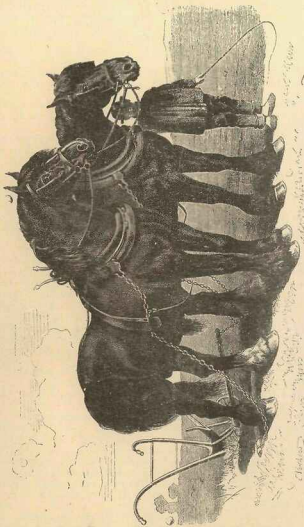
Hazánkba tudunkkal a clydesdalei ló nem került be, csak legfeljebb egyes példányokban.

A carthorse, másként a lincolshirei nehéz igásló.

Ez az állat, melyet 305. ábránk tüntet fel s melyet »Shirehorse« vidéki ló név alatt is említenek, flandriai csődörök és belföldi nehéz kanczák párosításából a 17-ik században keletkezett. Nagysága 175 cm., súlya 650—700 kiló s mindenféle színben előfordul. Hazájában mint kiváló nehéz igásló igen becsült, exportképessége azonban, úgy látszik, kevés, mert tudunkkal más országokba csak szórányosan vitetett át. A 323. ábra egy Amerikában nevelt, díjnyertes shirehorse-t mutat.

A suffolk.

Ez a ló már, melyet a 324. ábra tüntet fel, Európaszerte ismeretb és becsültebb igáslókat. Tenyésztési célokra igen sok helyen fel is használtatott.

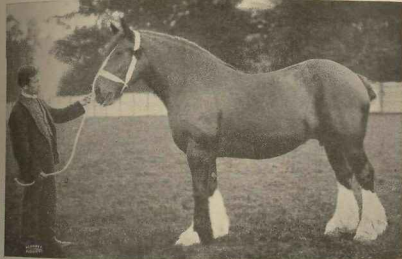

322. ábrn. Scot clydesdalei lovuk

Létesítésénél állítólag a norman ló, a yorkshirei és az előbb említett carthorse játszott szerepet s régiebb időben »Suffolkpunch« néven volt ismeretes.

A mai suffolk a régitől különösen tetszetősebb feje, jobb kötése, gyorsabb ügető képessége és nagyobb teste által különbözik. Középnagyság nála 170 cm., súlya 650 kiló s színe sárga és annak változatai.

A clydesdaleivel, mint láttuk, a versenyt nem igen állja ki, de sőt a keresztezéseknél még azért sem visz valami nagyobb szerepet, mert

323. ábra. Carthorse.

túláság petyhüdsége s betegségekre való fogékonysága a tenyésztőket visszaretenti.

Az angol sörös-ló, másként a dray horse és a black horse.

Ez a 190 cm.-t is megűtő két ló Anglia, de különösen London egyik különlegességét képezi.

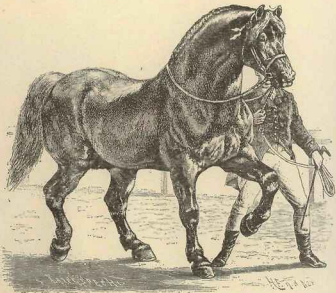
Az előbbi, t. i. a dray horse, különösen a söröskocsik lassú továbbvonzolására, az utóbbi pedig a szentistaligák és szekerek lassú továbbítására használtatik.

A mint a felől a szemtanuk biztosítanak, ez a két állat, daczára óriási testűeknek, mely különösen a black horsenál, az ú. n. fekete taligás- vagy szenes-lónál a két méter magasságot is eléri, nem valami esetlen állatok, vagyis daczára testük nagy tömegének, az egyes részek meglehetősen arányosak.

Hogy ezek a ló-bálványok rengeteg takarmányt szükségelnek, az kitűnik abból, hogy pl. a sörös-ló napi adagja a szálas takarmány és az italul nyújtott tetemes sörmennyiség leszámításával 6—7 kiló zab, 3 kiló lóbab, 1—2 kiló tengeri s 7—8 kiló szecska.

Ezen óriás lovak igazi ellentétét képezik a brit földön előforduló törpe lovak, melyek ritkán érnek el 130 cm.-nél nagyobb magasságot. Ezek között kicsi voltánál fogva első helyen említendő

a shetland pony,
mely 90—120 cm. magas s valószínűleg Norvégiából ered.

324. ábra. Suffolk.

Mint a már előbb közölt 296. ábra mutatja, ezek a nagy üstökű, sörényű és farkú apró lovak egyébképpen igen tetesztűs kis állatok. Rendesen egérszörűek, pejek vagy feketék és hátukon csik vonul végig. Akad közöttük tarka is, de már más szín nagy ritkaság. Gyerekkocsikban felettén jól használható kis állatok, mert türelmesek, csendesek és apró voltukhoz képest gyors és biztos mozgásúak.

Említést érdemel még az exmör pony, mely 130 cm. magas és kisebb angol telivérekkel pározza, igen jól használható, 148 cm. magas hátú és szekeres-lovakat szolgált.

A mint az itt közöltekből láthatjuk, Anglia csakugyan az az ország

a mely lovaknak nemcsak változatossága, hanem jósága tekintetében is az első helyet foglalja el mind amaz országok között, a melyek lótenyésztésükről egy vagy más tekintetben híresek.

A lóállomány ma Angliában körülbelül 2 millióra tehető s alig van már a földtekén ország, mely innen nem importált. De Anglia azért maga is visz be, különösen francia, belga és hollandiai nehéz lovakat és, mint a délafrikai háború idejéből tudjuk, magyar lovakat is, még pedig mindegyre fokozódó mennyiségben, a mi azt mutatja, hogy e tekintetben szükségük vannak. Dacára ennek, elvitázhatlan tény, hogy Nagy-Britannia az egyedüli állam, a mely, bár állami ménesei nincsenek, az egyes kiválmaknak megfelelő mindenféle lónak birtokában van s a mely telivér lovával manapság az egész világ fölött dominál. Hogy meddig tart ez és hogy tarthat-e ez amaz elbizakodottság mellett, melyet észlelünk, sokáig: azt nehéz volna biztosan megmondani, de mi azt hisszük, hogy ha a telivértenyésztés és versenyintézmény terén egészsebb irányútatót törni képes nem lesz, Anglia e téren elvesztett domináló helyzetét s egyfelől az egyesült Német birodalom, sőt Magyarország és Oroszország, másfelől Franciaország és Amerika nyakára nő, az 1-ső, 2-ik és 3-ik a katona alá való félvér, a 4-ik a nehéz igásló s közönséges használati ló, az 5-ik pedig a telivér s részint az ügető és szintén a közönséges használati ló tekintetében.

Mi magyarok feszítsük hát meg minden erőnket; ne tágítsunk az áldozattal terhelte, de fényes eredményt mutató országos lótenyésztéssel egészsebb irányba terelt intézményétől; de ne hűnyünk szemet a hiányok — hogy ne mondjuk a hibák — előtt se, melyek különösen egyesek részéről a külföldnek majmolásában rejlenek. Az elmélet, gyakorlat és tapasztalás vívmányaival fegyverkezve s hazánk különleges viszonyait szem előtt tartva, legyünk azon, hogy a nemzetközi kíváncsnaknak is minél nagyobb mértékben megfeleljünk.

Franciaország lovai.

Mint ismeretes, a régi Galliában a Nap-istennek hozott áldozatok között a ló játszta a legkiválóbb szerepet. Hogy milyen volt azonban eme régi kornak ez az áldozati vagy más lóva, azt nehéz volna meghatározni, minthogy a gall régiségek is igen sokféle, egymástól eltérő formában tüntetik fel azt. De sőt a Krisztus utáni első századokból sem rendelkezünk elég megbízható adattal arra nézve, hogy a gall lótenyésztés milyen volt. Csak a maurok beözönlésével, a Krisztus utáni 7-ik században kezd a régi Gallia lóállománya ismeretesebbé lenni s két nagy csoportra, t. i. a könnyű és a nehéz lovak csoportjára kiéledni.

A kereszties hadak eme korszakában egyfelől ezek révén, másfelől Martel Károlynak a maurok feletti győzelme következtében sok keleti ló maradt vissza a mai Franciaországban. Később, Richelieu idejében, habár a lótenyésztés maga előbbre nem ment is, sok külföldi, különösen spanyol és német ló vándorolt be; Colbert miniszter idejében pedig (1665) az ez időben hanyatlásnak indult tenyésztés emelése céljából állami ménesintézetek állítottak fel, melyek hollandi, friz, dán, német

és berber lovakkal láttattak el. Az ezekből kikerült ménék fedeztetés állomásokra osztattak ki s csődörtartó magánosok kiváltságokban részesítettek, csak hogy a lótenyésztési kedv fokoztassék. De nagyobb eredményt különösen azért nem követhette ezeket az erőlködéseket, mert a kancaállomány minőségének figyelmen kívül hagyásával osztattak szét a ménék nem ritkán úgy, hogy azok az egyes vidékek anyagával homlok-egyenest ellenkeztek. Persze a szakadatlan háborúk sem kedveztek a francia lótenyésztésnek, úgy, hogy egyedül Normandiában, Bretagneban és Burgundiában kísérte az előbb jelzett beavatkozásokat kedvezőbb siker.

A francia lóállomány igazibb gyarapítása, javítása és nemesítése a 18. század elején a normandiai, pini törzsménés létesítésével (1714-ben) vette kezdetét. Ezt követte a pompadouri ménés Limouzinben (1745-ben), majd a rozière-i Nancy mellett (1767-ben). Ezenkívül magánosok is ménéseket alakítottak s a kormány jutalmakat és díjakat tűzött ki, versenyeket rendeztetett, szóval minden lehetőséget elkövetett, hogy a lótenyésztés iránti érdeklődést felkelte és fokozza s azt az országra nézve gyümölcsözővé tegye.

Hanem jött a 19. századot megelőzőtt francia forradalom s a lótenyésztés virágzásnak indult és gyümölcsöket hozott fűt kegyetlenül megtépázta olyannyira, hogy csak a 19. században, a császárság megalapításával indult az megint lombosodásnak.

S ebben a tekintetben, különösen III. Napoleonnak és fő istálló-mesterének, Fleury-nek sok köszönhető. Ők egyfelől az előbb megnevezett törzsménések jobb díjazásával, másfelől a ménanyagnak szaporításával, angol telivérnek bevitelével, a versenyek istápolásával s nagy összegeknek az országos lótenyésztésbe való fektetésével egészséges alapját vetették meg ama viszonyoknak, melyeket ma a köztársaság a lótenyésztés tekintetében felmutat, melyek tudniillik a francia lótenyésztés nagyon elsőrendű voltát bizonyítják.

Maga az anyag, a mely felett ma Franciaország rendelkezik, meg lehetős változatos, mindazáltal két főtypus válik ki élesebben, t. i. a keleti származású átmeneti ló és a nehéz nyugati ló typusa. Ezenkívül Franciaország kiváló és nagyszámú angol telivér feletti is rendelkezik, melyek az angolt saját hazájában is nem egyszer megverik; birtokában van továbbá sok más külföldi lovon kívül egy pár kiváló pony-törzsnak is.

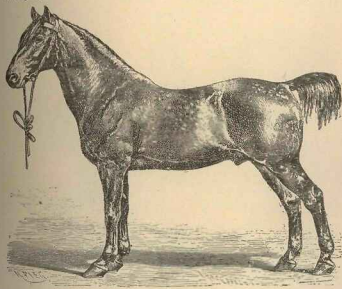
A mi lótenyésztésünk szempontjából különösen 4 francia ló érdemei közelebbi méltatást, lássuk hát ezeket külön-külön.

Az anglonorman ló.

Ez az állat a régi norman lónak, t. i. a merlerault-nak és a cotentin-nek norfolkkal s majd angol telivérrel eszközlött keresztezéséből állott elő. Ez a keresztezés a múlt század első negyedében indult meg s a anglonorman általában külön fajtképpen tárgyalatik, habár az angol telivér beavatkozása csak 1830-ból datálódik s habár annak rendszeres használása plane csak az 50-es években vette kezdetét. Hogy az egyöntetűség a fajtában tényleg igen nagyfokú, különösen mutatja az, hogy a norman lónak régibb két alakját, t. i. a nagyobb cotentin és a kisebb merleraultot ma már nem különböztetik meg, hanem «demi-sang-normand» — norman, félvér — név alá foglalják s mint ilyent a «Stud Book du Demi-Sang Anglonormand»-ban jegyzik fel.

Az anglonormanok, melyeknek alább külemtani leírását és képét adjuk, részint a tenyésztők által neveltetnek fel, részint ezektől az ú. n. «Eleveurs»-ök (csikónevelők) által 6—18 hónapos korukban összeválogatnak s felneveltetnek. Ezek ménjeinek javát a kormány veszi meg az országos lótenyésztés számára, a többi pedig külföldre, különösen Németországba és Ausztriába vándorol.

Az anglonorman ló (lásd a 325. ábrát) közep nagysága 170 cm. Színe általában jegynélküli pej, ritkán sárga. Az elég tetszetős fej, aránylag rövid, izmos nyakkal, ez pedig nagyon szép terjedelmes

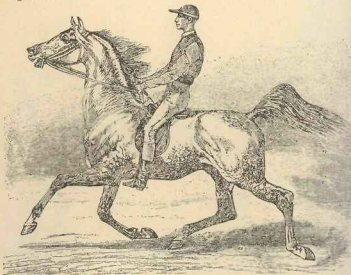
325. ábra. Anglonorman.

melkassal áll összeköttetésben. A mar magas, a hát, ágyék és far igen kedvező alakulása s a farok magasan tűzött. Ügető képessége, melyet a legnagyobb valószínűséggel a Norfolkolt örökölt, igen kiváló, de kifogásolják nála a kissé befelé fordult könyökök, a hátraállítottság, a nyakalt tétér és a nem elég jó patát, mely hibák az anglonormannál meglehetősen gyakoriak, épp úgy, mint a laza izületek is.

Újabb időben — talán ezen hibák miatt, talán a miatt, hogy mint tenyészállatok különben se váltak be — ennek a lónak a kereslete nagyon mecsökkent s az egykor nagymérvű kivitel felettén összezsugorodott, úgy, hogy már 12 évvel ezelőtt, legkiválóbb tenyészhelyén Caenben, 429 elővezetett tenyészcsődör közül csak 29-nek akadt kül-

földi vevője. Daczára ennek, el nem tagadható, hogy ez a ló hazájának igen kiváló fajtája s mint használati állat, nem kis fokban becses. Egy ujjabkori szép, a mi Noniusunkhoz nagyon hasonló anglonorman csődört az I. számú melléklet tüntet fel.

Csak futólag említjük, hogy a Bretagneban is létezik egy nemesített félvérnek nevezhető átmeneti ló, melyet a francia a Norfolk keresztezésnek jelzésével »le cheval Norfolk-breton«-nak szeret nevezni. Ezek az állatok életerős, szilárd, középnyagságú lovak, melyeket némelyek a félvérrel foglalkozó tenyésztők figyelmébe jobban ajánlanak, mint az anglonormant.

326. ábra. Tarbési ló.

Nem hagyhatjuk továbbá a többi között szó nélkül a *tarbesi lovat*, melyet a francia »cheval de la plaine de Tarbes«-nak nevez, s mely a legvegyesebb lóféléknek köszöni eredetét. Szerepet vitt t. i. e ló létezésében az angol és az arab tel- és félvér, az anglo-arab, az anglo-norman és több más félvér. E sokféle ló közül a tarbesi lóban, a mint azt a 326. ábra mutatja, az arabsvér maradt domináló, a testnagyság és talán a gyorsaság rovására, de a tetszetősség és magas trab-actió előnyére.

A percheron.

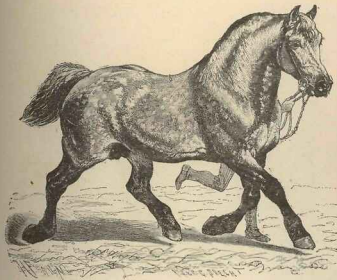
Valamikor hazánkban is nem kis lelkesedéssel beszéltek erről a francia lóról, melynek főfészke a legelőlkben gazdag Perche, a hol két változatban, t. i. egy kisebb és egy nagyobb formában fordul elő.

Származását illetőleg kétségtelen, hogy nyugoti vér mellett keleti vér is foly ereiben s különösen újabb időben az angol telvér is meg-

lehetősen kiterjedten felhasználítatik a percheron előállítására s illetőleg nemesítésére.

A kisebb, könnyebb percheron (301. ábra) 160—165 cm. magas, 500 kiló súlyú és általában almás-szürke színű. Feje elhegyesedő, nyaka rövid, tönél széles, a fej felé vékonyodó. A test középrése rövid és erős. A far gombölyded, sekélyen barázdált s izmos. A váll lehetne hosszabb és dültebb. A végtagok erős csontúak. E ló mozgása könnyű, élénk. A trabbolása nem mondható gyorsnak, de kitaró. Ez a kisebb percheron mint hátló is igen kielégítő.

A nagyobb percheron (327. ábra) 170—180 cm. magas, 700—800 kiló súlyú s szintén almás-szürke s újabban pej is. Az előbbihez

327. ábra. Percheron.

egyébképpen teljesen hasonlóknak mondható, avval a különbséggel, hogy nyaka erősebb, szüge szélesebb, végtagjai vaskosabbak s nagyobb bokaszőrűek. Ügetőképessége ennek is kiváló s mindkettő igen jóindulatú állat.

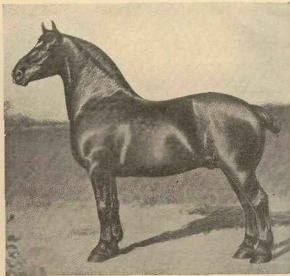
Sokan ezen kettő között egy harmadik középformát is megkülönböztetnek, sőt egy egészen nehéz (1000 kiló súlyú) percheront is leírnak (ilyet mutat a 328. ábra) s azt mondják, hogy újabb időben éppen azon középformát kezd szerepelni mint omnibus- és lovasúti ló, az utóbbi pedig, mint nehéz igásállat.

A nagy munkaképesség, mely a percheronoknak tulajdona, hazáján kívül is megszerezte számára az elismerést, úgy, hogy a többi között,

pl. Amerikába öt év alatt nem kevesebb, mint 1500 ilyen mén vitettet ki, a melyek között volt olyan, a melyért 10,000, sőt több frank is fizetett.

A ló munkaképessége csakugyan tetemes is. Kezdetben az omnibusba fogott percheron pl. Párisban 16, majd 20, egész 30 kilométernyi utat tesz naponta s csak minden 4—5-ik nap pihen. S ezt az utat majdnem kivétel nélkül ügetve oly körülmények, viszonyok között teszi meg, a melyekhez képest pl. a budapesti utcái viszonyok és közlekedési körülmények igazán könnyűeknek mondhatók.

Az ilyen omnibus- és lóvasúti ló napi takarmányadagja ott, a meg-

328. ábra. Percheron (1000 kilogrammos).

felelő szénamennyiségen kívül az igaz, hogy 6—8 kiló zab, de aztán a mint látjuk, a végzett munka se kicsi.

A percheronokat is többnyire éleveurs-ök nevelik föl s 3—4 éves korukig ők maguk használják gazdasági munkákra s csak ekkor adnak túl rajtuk.

A ki ilyen percheronokat vásárol, különösen tenyésztésre, nagyon jól teszi, ha a Nogent-le Rotrou nevű városkában székelő »Société hipique percheronne«-nal teszi magát érintkezésbe, mely szövetkezet a percheronokról törzskönyvet is vezet. Czélserű ez azért, mert az említett éleveurs-ök nem riadnak vissza minden nevelijüket, ha különösen almás-

szürke és másképp is hasonlít a percheronhoz, igazi percheronképpen a vevőre szólni, meg nem gondolva, hogy ez az eljárás egyébre, mint a percheron diszcreditalására nem alkalmas. Ilyen úton-módon hazánkban is nem egy vevő csaltokozott s az eredménye az lett, hogy a percheron nálunk kedveltségre szert tenni képes nem volt.

A bretagnei ló.

Az előbb jelzett Norfolk-bretonon kívül ama 300,000 ló, mely e földrészen tenyészik, többnyire a kisebb vagy nagyobb á. n. *bretagnei fajdokhoz* tartozik. Ezeknek nagyrésze, ha szürke, hát már csikókorában a Perche-be, ha pej, hát Normandiába vándorol s ott felnevelve, mint percheron és anglonorman jó kereskedésbe.

A nehezebb bretagnei ló, mely igáslónak mondható, 156—164 cm. magas és almás-szürke vagy almás-pej színű. Feje távolról se tetszetős. A nyaka pedig rövid, széles és kétfelé vált sörény díszteleníti. Lapoczkája meredek és terhelt. Hátonala széles, nem hosszú és erős kötésű. Barázdált fara izmos és széles, de nagyon is csapott. Végtagjainak egyéb, különösen felső részletei szépek, az alsó részletek inai azonban jobbakká lehetnének. Egyébiránt kitartó, téteményképes állatok, melyek között különösen Saint-Pol de Léon vidékén 170—175 cm. magasak is kerülnek.

A kisebb bretagnei ló, mely legelterjedtebben a Côtes-du-Nordban fordul elő, csak 148—158 cm. magas s majdnem kivétel nélkül szürke.

Ennek a feje már tetszetős, nyaka kevésbé vaskos, háta hosszabb s fara, habár többnyire barázdált, de már nem olyan nagy mértékben csapott, mint az előbbinél s e mellett lapoczkája hosszabb és szárazabb, mellkasa pedig terjedelmesebb. Végtagjai erősek, szárazabbak, helyes állásúak, melyek rövidet lépnek ugyan, de élénkül és kitartóan. Vérmérsékletük ellen se lehet kifogást tenni, de azt állítják némelyek, hogy nagy fogékonyságot mutatnak az időszaki szemgyuladásra.

A boulognei ló.

E gyűrű név alá foglalhatjuk azon, körülbelül 350,000-re tehető loállományt, a mely a Somme, Seine-Inférieure, Pas-de-Calais-Côtes-du-Nord stb. kerületekben és a Picardiában, meg a francia Flandriában és Artoisban különféle helyi nevek, pl. Race Bourbourinne, Race Picarde, Race Flamande stb. alatt elfordul.

E változatok között a flandriai a legnehezebb s ettől mást, mint lépésben való mozgást, nem is várnak; az igazi boulognei ló azonban, habár nehéz állat (850 kiló), határozottan nagy ügetőképességgel bír.

Száz év előtt, a míg t. i. keleti lovak nem kevertettek belé, meglehetősen ismeretlen állat volt a boulognei ló, ma azonban nemcsak hazájában, hanem a külföldön is nagyrabecsült.

Azok a példányok, melyek az újabb időben követett irány folytán el nem nehezítették, általában 186 cm. magasak s gyakrabban szürke, ritkábban pejszínűek. Fejük meglehetősen nagy, de nem formátlan. Nyakuk rövid, széles és kétfelé vált sörény nő rajta. Az alacsony, de széles mar, kissé hajlott, de szintén széles és nem hosszú hátra folytatódik. A far nagytérjedelmű s barázdált. A mellkas szép. A lapocka kevésbé dült voltát leszámítva, igen jó. A végtagok erősek, izmosak, jó ízületek.

A mozgás élénk, kiadó, a vérmérséklet pedig nagyon megfelelő. Nagy előnynek mondható e lovaknál, hogy 1½—2 éves korukban már igen jól használhatóak.

A Picardiában és Flandriában előforduló boulognei lovak nehezebbek, petyhüdtbek s hosszabb lábúak, azért ezeket a francia is »Cheval du mauvais pays«-nak nevezi.

Azon sok más ló között, melyet a francziák külön fajtaképpen felsorolnak, említést érdemelnek még a *bidet* és *double bidet* név alatt ismeretes ponyk és dupla ponyk, melyek a Bretagneban fordulnak elő s 140 cm.-nél ritkán nagyobbak.

A mint a felsoroltakból látjuk (különösen ha még hozzátesszük, hogy Franciaországban a lovak száma a 3 milliót meghaladja), ez az állam is elsőrendű helyet foglal el a lótenyésztés terén s csak az csodálatos igazán, hogy ez a mozgékony, harcra mindig kész náció, nagyobb számú és kiválóbb katonalóval nem igen rendelkezik, dacára annak, hogy az afrikai orientális ló is rendelkezésére áll.

Hiszen igaz, hogy a francziát lószertető nemzetnek nevezni alig lehet s talán ez az oka, hogy olyan nehezen tudja magát emancipálni más államok e nemű előnye és uralma alul. Az út azonban az angol telivér és az angol-arabs ló által máris egyengetve van s ezzel nekünk, kik Franciaország részére, különösen katonalókat, még ma is exportálunk, jó lesz idejekorán számolni.

Franciaországnak különben országos lótenyésztési ügye körülbelül úgy van berendezve, mint a miénk. Az idevágó újabb adatok szerint egy köztársasági főménése van, t. i. a pompadouri s van 21 méntelepe (Tarbes, Libourne, Saintes, La Roche sur You, Le Pin stb.), ezeken kívül egy katonai lovasiskolája Saumurban. Állami csődöröknek száma jelenleg mintegy 3500, melyek mint nálunk, fedezett állomásokon hágnak. Ezek közt van 245 angol telivér, 101 arabs telivér és 225 angol-arabs és valami 450 igás csődör. Ezeken kívül ott ú. n. tenyésztő-igazgatóval ellátott csődörök is működnek, melyek 3 kategóriába vannak sorozva, nevezetesen az étalons approuvés-k osztályába, melyek elsőrendűek s állami subventióban is részesíttetnek; az étalons autorisés-k osztályába, melyek 2-odrendű ménekből állnak s végre az étalons acceptés-k csoportjába, melyek utolsó rendűeknek vannak nyilvánítva.

Az állami ménék legjelentékenyebb részét nem az állam tenyésztí, hanem 3—5 éves korukban tenyésztőktől vásárolja és pedig a féléveket csak akkor, ha előzetes próbákban ügőképessegüknek (egy bizonyos meghatározott rekordban) bizonyítékát adták. Tenyésztésre a 4 évet betöltött csődörök kerülnek s a hágatási díj 5—100 frank között mozog.

Az intézményt dotálják részben az állampénztár, részben a kerületek és városok. 1899-ben pl. 16 millió frank fordítottat e célra, jelenleg még több. S adatott ez egyfelől versenyekre (melyek Franciaországban igen magas nívón állnak), másfelől kerületi löszemlékre, telivér kanczák díjazására, magánménék jutalmazására.

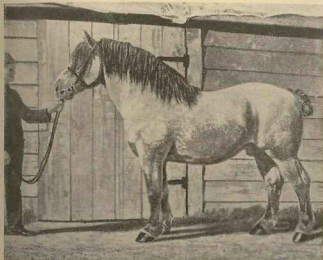
A lótenyésztés ott kivált középírtokosok kezében van s fő-és általános cél a félvértenyésztés. A tenyésztők igen nagy száma csak előállítja a csikót s $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ éves korában élvevő-öknek (csikófelnevelő-öknek) adja el. Hogy pedig az így felnevelt csikók lehetőség használatra készen kerülhessenek a vevők kezébe, ú. n. ecoles de dressage-ok (ló-tanító, ló-idomító intézetek) állnak rendelkezésre.

Mint nálunk, Franciaországban is vannak ú. n. remonda-telepek, számszerint 16.

Belgiumi lovak.

Ha valahol, úgy Belgiumban tűnik szembe leginkább, hogy a ló nagysága, az ország népességének tömörségével oki összefüggésben van. Egyébiránt az természetes is, hogy a belterjesebb gazdálkodásra utalt ember kevesebb, de aztán nagyobb és jobb élő motort vesz igénybe s ha valami, ez a körülmény igen ékesszólóan magyarázza a szemlélőnek a gazdasági előhaladottságot éppúgy, mint az ipar és kereskedelemnek is a nagyobb mérvét.

Belgiumban ugyanis a nehezebb munkáslovon kívül vajmi kis számban fordul elő az equidák mindazon változata, a mely más országokban

329. ábra. Ardennai ló.

gazdagon képviselve van úgy, hogy ebben az országban a *flandriai* vagy *flaman* és az *ardennai* lovon kívül nagyon meg lehet számolni a más fajtába tartozó állatokat.

Az első, t. i. a flaman ló Belgium alantfekvő völgyeiben és lapályán, az ardennai pedig a hegyes vidékeken honos.

E két ló megérdemli, hogy külön fejezet alatt tárgyaljuk őket.

Az ardennai ló (l. 329. ábrát).

E ló ereiben a legnagyobb valószínűséggel keleti vér is csörög. Különbözik egy zömök, 160 cm. magas, könnyű igásló, melynek a feje elég tetszetős, a nyaka rövid, széles, dús sörényű, a marja meglehetősen magas, a háta rövid, a fara gömbölyded, a végtagjai jó állásúak s erősek. E ló élénk vérmérsékletű, szabályos mozgású, kitartó s különösen kiadó

lépése, s igen jó traja miatt nemcsak mint gazdasági igásló, hanem mint ágyús, lóvasúti és omnibus-ló is becses.

Ezen ló javított és nagyobbított kiadásának mondhatjuk az ú. n. *dupla ardennt* vagy másképp a Condroz-t (304. ábra), mely már a 166—170 cm. magas s tetszetősebb formája mellett az előbbinél még munkabíróbb.

Ugy az előbbi (cheval ardennaise), mint az utóbbi (double ardennaise) a nagy kereslet következtében annyira megfogyott, hogy főfészékében, a Birton és Arlon kerületekben, alig lehet több 20.000-nél.

A flandriai vagy flaman ló.

Ez az állat magasabb és nehezebb, mint a két előbbi, de egyszerű sokkal petyhüdtébb is, vagyis igazi nyugoti típusú, csak lépni tudó, nehéz igásló.

Magassága a marnál 176—182 cm., feje a rövid, terhelt nyakhoz képest kicsi; marja alacsony és rövid, háta széles, hajlott; fara izmos, terjedelmes, barázdált és csapott; mellkasa széles, dongás, de rövid; válla nagyon izmos, de meredek; végtagjainak többi részei vaskosak s nem elég szilárdak. Mozgása nehézkes, lassú, de terüvonszóló képessége nagy. Az angol nehéz lovak, mint láttuk, részben ennek az állatnak köszönhetik keletkezését.

A körülbelül 300.000 darabot tevő loállományt Belgiumban a felsorolt 3 változaton kívül nagyrésztben még az ú. n. *brabant*i és az idegen lovak teszik ki, melyek között a katonaság hátulvai többnyire Írlandból valók.

A német birodalom lovai.

A mai nagy Németbirodalom, a maga sok országával, felettén változatos képet nyújt lovakban, úgy, hogy legcélszerűbbnek látszik lótenyésztési tekintetben nevezetesebb s e miatt bennünket is érdeklő országait külön-külön venni lehető rövid tárgyalás alá, megjegyezvén, hogy minden egyes országra nézve legújabb adatok nem állnak rendelkezésünkre, következésképp új adatokat régebbiekkal vegyesen nyújtunk a következőkben.

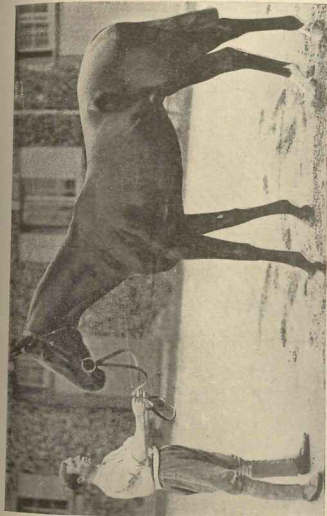
A Németbirodalom egész területén, egy 1900. évről szóló kimutatás szerint, volt 4.038.485 drb ló. Egy másik, 1902. évi adat szerint ebben volt 88-2% ú. n. melegvérű, 28-2% ú. n. hidegvérű és 3-6% poni. Be- és kivitele pedig volt:

1900-ban.		1901-ben.	
Bev.	Kiv.	Bev.	Kiv.
111.336	10.912	100.321	10.541

A lótenyésztési ügy a német birodalomban is (egyes kisebb államok kivételével) körülbelül a miénkhöz hasonlóan van szervezve. Az állam ott is ménésintézeteket, méntelepeket tart fenn s csődőreivel a miénkhöz hasonló árakért fedeztet a hágató állomásokon.

A magánménék ott is igazolvánnyal láttatnak el s evvel nem bíró csődörök mások kanczáinak fedezésétől eltiltatnak.

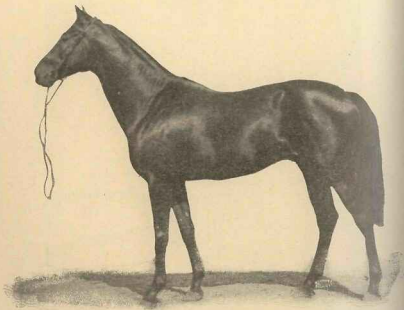
Ujabb időben különösen sokat áldoz angol telivérekre s versenyekre. Így pl. a porosz királyi ménésintézőség nemrégén két angol telivér

330. ábra. Arden-Patrick.

csödörért nem kevesebb, mint 690.000 márkát adott ki. E csödörök egyikét, *Ard-Patrick*-ot, — melyet Angliából vettek — a 330-ik, a

331. ábra. Galtee-More.

másikat, *Galtee-More*-t pedig, — melyet Oroszországból vittek be — a 331-ik ábra mutatja.

A mi az egyes országok lovait illeti, azokról a következőket mondhatjuk.

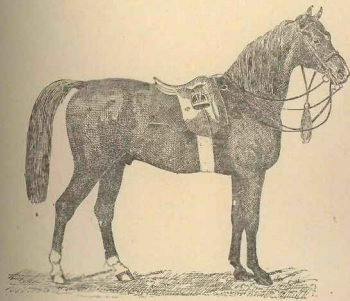
Poroszország lovai.

Hogy a nagy német birodalomnak ez a része, mely ma 2,927.484 drb ló felett rendelkezik, milyen lovakkal bírt a régebbi múlt időkben, az reánk nézve fontossággal nem igen bír, de azért futólag felemlítjük, hogy egy ázsiai eredésű kis ló volt az, mely a 18-ik század kezdetéig vad állapotban is tartotta magát s a honi lovat képezte. Ez a ló a német lovagrendek idejében az ekkor alapított ménesekben hollandi, thüringiai, dán és más nehéz csatalovakkal keveredett, mely keveréklő aztán a lovagkorban tartotta is magát, de nem sokáig, úgy, hogy a 16. század elején már Frieslandba és Szászországba kellett fordulni hasonló lovakért.

Később az uralkodó herczegek és királyok idejében, habár a tenyésztés czéljaira ismét dán, friez, spanyol, nápolyi és arabs lovak vétettek igénybe, maga az országos lótenyésztés nem sok hasznot látott belőlük mindaddig, míg II. Frigyes Vilmos uralkodása alatt a *trakehneni* ménés útján lendülést nem kapott.

Ezen 1725-ben alapított ménés is azonban csak 1814-től, a genialis *Burgsdorf* vezetésétől kezdve fejthette ki igazán reformáló hatását.

Ez a tehetséges tenyésztő ugyanis nagyon értette a módját annak, hogy miként kelljen a régi tarka-barka ménanyagban előbb az arabs,

332. ábra. Kelet-poroszországi ló.

majd az angol telivér származékait uralkodóvá tenni s ezzel egyfelől a modern harci viszonyoknak megfelelő katonaló (a kelet-poroszországi ló), másfelől pedig a nagy és tetszetős kocsiló (a trakehneni ló) keletkezését eszközölni.

E két lovat tanulságosnak és érdekesnek tartjuk a közelebbi méltatásra is.

A kelet-poroszországi ló. Általában azt tartják, hogy ez a kiváló katonaló $\frac{1}{4}$ részben keleti, $\frac{1}{4}$ részben hazai, $\frac{1}{2}$ részben angol vérlő, vagyis angol félvér tehát, a melyben azonban az igazi orientális vér a túlnyomó.

Mint a 332. ábra mutatja, ez az állat igen szépen formálódott, nagy ló. Magassága 165—170 cm. s színe sárga. Feje és nyaka könnyű, tetszetős, igazi angol-arabs keverék. Magas, jól felvő marjához szépen dült és hosszú lapoczká társul. Háta nem rövid, de ívelt, erős. Fara hosszú, a dinnyealakhhoz közeledő. Mellkasa mély, hosszú s elég széles. Végtagjai erősek s jó állásúak. A nyakalt térd, ezen az angol telivértől nyert «átkos» örökség, habár kiskokban, de még ma is meg van nála. Mozgása élénk, erőteljes. A ló maga edzett, sanyaruságot jól tűrő, könnyen kielégíthető, tanulékony, bátor, győzős s jóindulatú. Valóban, a mi Gidránainkat leszámítva, alig tudnánk rámutatni lóra, a melyet hazai félvér tenyésztőink elé követendő minta gyanánt szivesebben állítanánk oda (l. a 298. ábrát is).

Épp ily kiváló a maga nemében a trakehneni ló, mely szintén angol és orientális vérfű lovak keveréséből állott elő s ma egy híres hintósló-törzset képvisel, melynek egyesei azonban kiváló hátullovak is.

A trakehneni ménés 1890-ben 350 kanczából és 15 törzsménből állott.

A kanczaállomány a következő 5 termelbe tartozott: 85 darab könnyebb háttas kancza, különféle színű, Trakehnenben;

65 drb nagyobb háttas és könnyebb hintós kancza, különféle színű, Bajohrgallenben;

85 drb fekete, nagyobb hintós kancza, Gurdzen-ben;

65 drb ugyanilyen pej kancza, Kalpakinban;

50 drb ugyanilyen sárga kancza pedig Guddinban.

Ma az állomány nagyobb.

A trakehneni főménés czélja ezzel az anyaggal az, hogy:

1. az országos lótenyésztést évenként körülbelül 40—45 drb ilyen fajtajú csüdörrel lássa el;

2. hogy az uralkodóház istállói számára évenként 40 drb részint háttas-, részint hintóslókat szállítson; s végre

3. hogy saját szükségletének fedezésére méneket és kanczákat tenyészessen.

Azok után, a miket a kelet-poroszországi lóról kültemeni szempontból már elmondottunk, szószaporítás volna a trakehneni lovat is, melytől származik, közelebbről leírni: közüljük hát a fekete törzseknek egyik példányát jól sikerült rajzban (333. ábra) s megjegyezzük, hogy a többi törzsek általában csak az alacsonyabb vagy magasabb test és szín tekintetében térnek el ettől.

Keleti Poroszországban különben a trakehneni főménésen kívül, egy 1899-iki kimutatás szerint, még 5 más állami ménés van, névszerint *Interburg*, *Guidwallen*, *Rastenburg*, *Bräunsberg* és *Georgenburg*; Nyugoti Poroszországban pedig *Marienthal* és *Poross Stargard*. Mindezek nemes félvérek és nyugati vérfű lovak előállításával foglalkoznak.

Pommerániában hasonló a tenyésztési irány s itt *Labes* nevű ménesintézet van.

Potsdamban a *Sirke*-i ménés működik hasonló irányzattal.

Brandenburgban inkább a keleti vérfű ló dominál s itt a *neustadti* ménés foglalkozik állami csüdörök előállításával. Ebben a ménésben működik többek közt a mitőlünk vásárolt angol-arabs vérfű Jung O-Baján, melyet a 334-ik ábra tüntet fel.

Porosz-Száleziában részben nehéz ígás, részben háti lovak tenyésztetnek s itt *Leubus* és *Kosel* állami ménések vannak.

A *poross szárszöföldön* mintegy 34%-ban, keleti 63-97%-ban pedig nyugati vért tenyésztetnek. Itt működik a *graditz*i ménés, mely régebben elegáns hintós lovak, ma kivált angol telivérek és félvérek előállításával foglalkozik, czirka 200 kanczával és 10—15 telivér csüdörrel, ezek közt a képekben is köztölt *Ard Patrick*-al és *Galtee-More*-val.

Ez a ménés versenystállóval is bír s versenyekben a magántenyésztés.

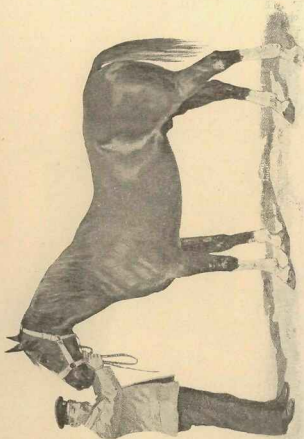
333. ábra. Trakehneni ló.

tőlkel konkurál. Versenylovai olykor nálunk is megfordulnak s néhány-szor sikerrel mérkőztek a mi telivéreinkkel.

Hannoverában a lótenyésztéssel kiválóan a kisbirtokosok foglalkoznak s ezek egy nagy, de lehetőleg nemes hintós ló előállításán fáradoznak, mely azonban mint nagy háttas is meg kell hogy feleljen. E törekvésükben hathatósan elősegíti őket a *cellei* országos ménés, mely szintén angol lovakat tenyészt. A befolyás eredményezte, hogy a hannoveri ló ma szintén egy nemes félvérnek mondható, mely a katonaság részére is épp oly keresett, mint az előbb jelzett kelet-poroszországi.

A hannoveri lótenyésztésre egyébiránt a nevezett ménésen kívül felettén ödvösen hat ama körülmény, hogy ezen ménésből kikérülő

csődörökkel hibás, rossz kanczákat hágatni tilos. (Nálunk is elkelve az ilyen intézkedés!) Ezenkívül a hágató állomásokon a telivértől eredő csikók *kék*, a félévektől eredők *vörös* színű papírra nyomott igazolvá-

334. ábra. Jung Ó-boján.

nyokkal láttatnak el, de csak az esetben, ha a kanca származása is ismeretes; ha nem ismeretes, akkor *fehér* igazolványt nyernek a csikók, hogy származásuk, ha tenyésztésbe vették, kellőképpen ellenőrizhető legyen.

Hannoverában egyébiránt, névszerint *Herrenhausenben* egy udvari ménes is van, mely Dániából behozott fehérén születő szürke és homály lovak tenyésztésével foglalkozik.

Schleswig-Holstein nehéz lovat tenyészt s ebben a *traventhal* ménes istápolja.

*Westfal*ában a *warendorfi* ménes istápolja a lótenyésztést mintegy 80–90 drb részint félvérű, részint nyugati vérfű ménnel.

Hessen-Nassauban *Dillenburg* és *Beberbeck* ménesek az előbb említettekhez hasonló csődörökkel szolgálják a lótenyésztést.

A *Rajna-vidék* nehéz ígás lovairól híres s *wickrath*-i ménese mintegy 150 ily csődörrel istápolja a tenyésztést.

Elzász-Lothringia-ban a *strassburri* ménes cirka 80 drb keleti és nyugati vérfű ménnel szolgálja a tenyésztést.

A szász királyság lovai.

Itt a már tárgyalt graditzi ménesen kívül *Moritzburg*-ban van ménes, mintegy 100 drb részint Hannoverből eredő csődörrel. Ezenkívül *Sachsen-Weimarban* *Allstadt*-ban, *Coburg* Gothában *Callenberg*-ben és *Gothában* s *Anhaltban* *Köthen*-ben van ménes, kivált ígás ló tenyésztésének céljaira.

A mecklenburgi hercegség lovai.

A német birodalom ezen részében egy erősebb angol telivérekkel előállított ló, az u. n. régi mecklenburgi ló volt ezelőtt honos, ezt azonban újabb időben az új mecklenburgi ló kiszorította. A régi mecklenburgi ló igen kiváló katonaló volt s ma csak elvétve lehet itt-ott feltalálni. Az újabb mecklenburgi is katona alá van szánva, de a kevés figyelemmel megválasztott angol telivérek beavatkozása folytán a réginél rosszabb.

A *Radesin*-ben felállított jobb csődörök (számszerint 140), melyek között 30 suffolk is van, valószínűleg elérhetővé teszik a czélt, melyet Mecklenburgban kitűztek, t. i. egy nagyobb, erős angol félvért, mely kocsiban is használható legyen s lovas alá beváljon. A *Rabensteinfeld*-ben levő hercegi ménes és a többi magánménesek, melyek mind angol telivér tenyésztéssel foglalkoznak, bizonyára szintén hathatósan közre fognak ebben működni.

Az oldenburgi hercegség lovai.

A nagy német birodalom e részén régi időben egy felettén vegyes, t. i. nápolyi, spanyol, török, tatár és angol lovakból létesült keverékanyag volt elterjedve, mely 1820-ban egy *Cleveland* csődör beavatkozása folytán, később ugyanilyen és *yorkshirei* ménnek révén indult egyöntetűbb javulásnak.

Minthogy e területen állami vagy magánménes nem létezett, a javulás és átalakulás nehezen ment, olyannyira, hogy az oldenburgi lovat

a legtöbbben ma se tartják valami sokat. Éró állatnak. Ez a ló t. i. gyorsan fejlik ugyan és nagy, 175—186 cm., de lágy, nem kitartó s legfejebb középszerű hintós lónak mondható. Vannak egyébiránt, a kik nagyon dicsérik (Volckers), a mi körülbelül arra mutat, hogy a sok közepek között kerül kiváló is. Amerika újabb időben, sok oldenburgi lovat visz be.

Württemberg lovai.

Jóllehet Württembergben a régi időben is foglalkoztak lótenyésztéssel (erre mutat régi fővárosának, Stuttgartnak — kancza-kert — neve is), említésre méltóbb állapotok e téren Vilmos király idejéből (1814) vannak feljegyezve, kinek uralkodása alatt persa, magyar és orosz, majd tiszta arabs lovak importáltakak részint a hazai anyag nemesítésére, részint (az utóbbiak) tisztán való tenyésztésre.

Ezen igen becses arabs telivér tenyésztésen kívül félvér tenyésztés is tüzetik Württembergben angol és arabs lovak között nagyobb kocsiba való termet előállítására czéljából, és pedig szép eredményvel.

Az arabs telivér tenyésztésben a Magyarországon Fechtig bárótfi vásárolt Bairahtar és a Pückler herczeg által Arábiában vásárolt Zarif játszott legkiválóbb szerepet.

A királyi magánménesben *Scharnhausen*-ben és a *weilli, kleinhohenheimi* stb. birtokokon a közelmúltban több mint 100 kancza között 50-en félül arabs telivér volt s ezekhez 8 telivér arabs csödör járult. A *marbach*i országos ménesben 150, többnyire angol-norman mén van elhelyezve, melyek 40—50 hátató állomáson működnek.

Württemberg körülbelül 100.000 lónak van birtokában, a melyek között a nehéz ígás ló csak 43%-el szerepel.

Bajorország lovai.

Ez ország több mint 350 ezer darabból álló lóállományát, a *pinzgau*i, *rothali* és *feldmockingi* lovak kivételével, melyek igen régi fajták, nagy részben kisebb-nagyobb keverék állatok képezik. Ezek közül újabb időben a normandiai lóval kevert orientális vérdiek válnak ki, melyek között éppúgy mint a rothaliak között, már katona alá való ló is kerül.

A *bergstetteni* ménes leszármásával, mely kizárólag az udvartartást látja el lovakkal, a *sweibrückeni* országos ménes érdemel említést, mint olyan, mely az ottani országos lótenyésztés emelésére van hivatva hatni a maga anglonorman és arabnorman, meg másiatja, számszerint 70 drb ménjével.

A Trauenstein vidékén előforduló bajor pinzgaui lóról, mely noriai eredésű és nehéz ígás ló, nem tartjuk szükségesnek itt külön megemlékezni, minthogy azt Ausztria lovainak tárgyalásánál bőven ismertetjük.

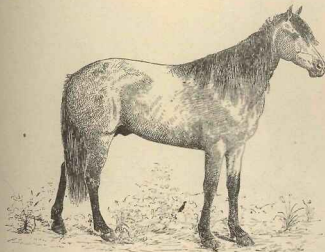
A német birodalom más részeiben levő lovak sem magukban, sem reánk nézve nem elég fontosak arra, hogy velük foglalkozzunk, azért tehát mellőzzük is azokat s áttérünk e helyen mindenekelőtt a reánk nézve nemcsak érdekes, de fontossággal is bíró oroszországi lovak tárgyalására.

Az orosz birodalom lovai.

Az 1882. évi számlálás szerint európai Oroszország lóállománya az egész birodalomban 21 millió 137 ezer 625 darabot tett ki, 1900-ban pedig 25 millió 961 ezer 706 darabot s ezen lóállomány, orosz fel fogás szerint, európai Oroszországban nem kevesebb, mint 20 fajtához tartozik.

Nem lehet czélunk ezeket mind ismertetni; s annak előrebocsátásával tehát, hogy az összes orosz lovak — alig egy-két fajta kivételével — az orientális típusú lovak keretébe tartoznak, felemlítjük mindenek előtt az orosz paraszt-lovat,

mely, mint a 335. ábra mutatja, a nem nemes keleti lovak közé sorozható s nagy hasonlatosságot mutat a mi parlagi lovunkhoz. Nem szép, sőt inkább rútúnak mondható, kicsi, konok természetű lovak ezek, a melyek azonban gyors mozgásúak, könnyen kielégíthetők s felettén kitarók.

335. ábra. Orosz paraszt-ló.

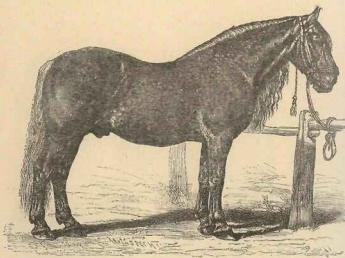
Ezekhez hasonlóak s csak valamivel jobb kiadásúak az oroszországi nomád *kirgizek*, *baskirok* és *kalmukok* lovai, melyek elpusztíthatatlanul szívósak.

Már jobb lovak vannak a *cserkeszeknek* s mindazon kaukázusi népeknek, melyek a Kaspi- és a Feketetenger között élnek. Ezen lovak, melyekhez a már említett *karabagh* ló is tartozik, tetszetősebbek, nagyobbak, a nemes keleti typushoz közelebb állók. Hasonlóképpen

igen kiváló katonalóval rendelkeznek a doni kozákok, különösen újabb időben, mióta *Plator* gróf, *Ilovaisky* és *Martinov*, nemes arabslóval a régi kozáklóvat nemcsak szebbé, hanem nagyobbá is tették. Ezek a lovak felettén kitartók, győzések, kis igényűek, bátrak. Téteményképességükre nézve eléggé jellegző, hogy 1883-ban 18 kozák katonája a *Nishalij-Nowgorodtól* Moszkván keresztül Pétervárig terjedt 1202 kilométernyi útat, jégen és hóban 11 nap alatt tette meg.

Ezeken és a később említendő *Orlow* lovakon kívül említést érdemel még Oroszországban

a **bitjug ló**, mely a Don egyik mellékfolyója, a Bitjug mentén honos és Oroszországnak az egyedüli nehezebb fajta lovát képezi.

336. ábra. Bitjug ló.

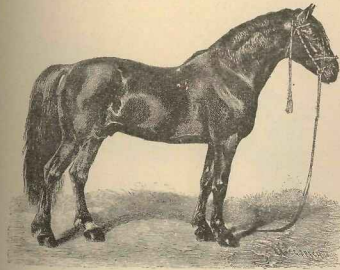
Ez a ló állítólag frieslandi eredésű s nagy Péter császár telepítette be a mai woronesi kerületbe, hol aztán részint hollandi, részint a közelben levő khránovoi ménesből eredt *Orlow* lovakkal kereszteztetett.

A mint a 336. ábra mutatja, a bitjugló nagy (160—170 cm.) Feje nehéz s aránylag hosszú és könnyű nyakát dús és hosszú sörény díszíti. Testének közép része hosszú, de széles, erős. Fara gömbölyded és barázdált. Farka mélyen tűzött s majdnem földig ér. Végtagjai rövidek, jól izmoltak, kitűnő inakkal ellátottak és helyes állásúak. Igen jó indulatú, erőteljes munkás lovak, melyeknek fentartását és tökéletesbítését újabban az állam azáltal vette kezébe, hogy a khránovoi ménesben egy kis bitjug törzset alapított.

Az orlow-ló.

Ez a világhírre vergődött ügetőlő, mely ma külön fajtabeli állatnak tekinthető, meglehetősen tarka keresztezésnek köszöni létét.

Orlow-Tschesmensky gróf t. i. 1778-ban oly módon állította elő, hogy *Smetanka* nevű szürke arabcsodőrével (melyet *Moreában* állítólag 60,000 rubelért vett s mely 153 cm. magas volt és 19 pár bordával bírt) egy névtelen dán kancsát háगतott meg, mely így egy *Polkán*-nak keresztelt csodőr csikót vetett. Minthogy ennek formái és tehetségei az *Orlow*-által kitűzött czélnek teljesen meg nem feleltek, *Polkán*-nal egy szintén névtelen hollandi kancsát háगतott meg a neve-

337. ábra. Orlow-ló.

zett gróf, a mely 1784-ben egy *Bars* l-nek elnevezett csodőr csikót ellett. Ez tenyésztője kívánalmainak teljesen megfelelően, *Smetanka* 4 más csodőr utódjával együtt az *Orlow*-fajta ló törzsapjává lön.

Idők folytán, arab, persa, hollandi és angol telivér kanczáik is felhasználattak a továbbtenyésztésben s ezen, mint már jeleztük, »tarka« keresztezés útján lett azzá az *Orlow*-ló, a melynek azt ma látjuk.

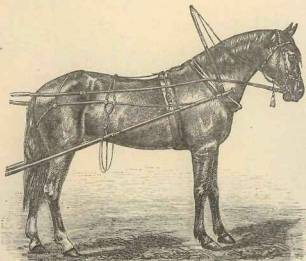
Hogy a szerencsés véletlennek is közbe kellett játszania e kiváló állat létesítésében, az majdnem kétségtelen, de e lónak genialis előállítója határozottan jól meg tudta választani a célhoz vezető eszközöket, mikor t. i. arabcsodőrének finom csontvázát a széles dán anyában megnagyobbította, majd a hollandi anya dús izomzatával megrakta, fentartván az utódokban az arabcsodőrének és téteményképességét.

A mi e ló külémét illeti, csakugyan nehéz annak olyan leírását adni, hogy az minden egyes Orlowra találó legyen. Az egyöntetűség e fajtánál nem is erős oldal, úgy, hogy a hány, majdnem annyiféle külémű.

Előrebocsátjuk egy svéd versenylap tudósítójának az 1878-iki párisi nemzetközi lókiállítás alkalmával az ott kiállított Orlowról közölt következő leírását:

»Képzeljen magának a szíves olvasó egy hosszú lábú, otromba fejű, rövid meredek vállú, hosszú, lágy hátú, rossz bordázatú, kurta és gyenge farú, nagyfokban hibás lábsontokkal bíró, sekély és keskeny állatot, melynek azonban a mozgását látni kell, hogy fogalma legyen az embernek arról, hogy mi az az ügetés«.

338. ábra. Orlow-ló.

Hát ennek a leírásnak körülbelül megfelelő Orlowok tényleg léteznek. Ilyen pl. az az egyébképpen igen kitűnő csődör, melyet természet után a 337. ábra feltüntet.

Hogy azonban ennél korrektebb alkotású és tetszetősebb Orlowok is léteznek, az bizonyos. Ilyet tüntet fel a 338. rajz, mely egy híres versenyügetőt ábrázol.

Azt nem lehet tagadni, hogy pl. az Orlow lapoczkája, fara és izületei, de sőt kötése is sok kívánni valót hagynak fenn, de aztán pl. a hosszú és izmos alkar és czomb s a nagyon kedvező izületszögletiek, a nagy trabboló képességet előre elárulják. S ez a képesség ennél a lónál valóban rendkívüli, mert nemcsak tetszetős, kiadó és biztos, hanem nagy mértékben könnyű, kitartó és rendszeres is. S éppen a rendszer-

esség és kitartás az, a melyben az orosz Orlow ügető az amerikaiat meg is veri, a sebességben pedig az amerikai szintén híres trabbolót legalább is megközelíti.

A híres amerikai ügető *Maud*, mint azt az ügetés tárgyalásánál jeleztük, az angol mértőföldet (1609 méter) 2 perc és $8\frac{3}{4}$ másodperc alatt tette meg. 1886-ban Oroszországban egy *Kremen* nevű szürke Orlow csődör 3 werstet, vagyis körülbelül 3208 métert (tehát 10 méter híjján 2 angol mértőföldet) 4 perc és 58 másodperc alatt tett meg, a mi — tekintve a nagyobb távolságot — határozottan nagyobb téteményképességnek bizonyul, mint amaz. Egyébiránt általában azt tartják, hogy az Orlow a 3 werstet 4 és $\frac{1}{2}$ perc alatt is megteszi anélkül, hogy ismételtén vágatásba törne ki, a mi az amerikai ügetőnél nagyon gyakori.

E kiváló állat tenyésztésével újabb időben Ausztriában kiterjedtebben kezdenek foglalkozni. Hazánkban — habár ez a ló már meglehetősen ismeretes — nagyobb tért ezideig nem bírt hódítani.

A trabb-versenyek szegénysége és a futóversenyek módfeletti délegettsége állja útját annak, hogy ez a ló még ismertebbé és becsültebbé váljon nálunk, a hol a hazai ügetőlovak egyébiránt szép számban léteznek és a hol az ezek iránti nagyobb érdeklődés csak alkalmas, gyujtó szikrára vár.

Még felemlítjük, hogy Oroszországban majdnem 400 magánménés és 18 méntelep van, melyekből mintegy 1500 mén kerül ki állomásokra és fedez 1—10 rubelért. Ezenkívül a következő 5 állami ménés foglalkozik az orosz lótenyésztés emelésével, ú. m.:

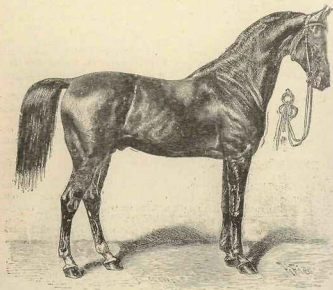
1. a *Kháranovoi* ménés a woronesi kerületben, 250 anyakanczával, melyek részint Orlowok, részint angol telivérek és bitjug lovak;
2. a *streltskii* ménés a charkowi kerületben, mely keleti eredésű hátilovakat tenyészt;
3. a *limarévói* ménés ugyanabban a kerületben, mely angol félvérreket tenyészt (egy itt tenyésztett lovat tüntet fel a 339. ábra);
4. a *novoo-alexandrowskii* ménés ugyanott hasonló tenyészanyaggal;
5. a *janovii* ménés a lengyel földön, 60 anyakancza után félvérű, vegyes fajta hátilovakat tenyészt.

Az állam egyebekben is részen van a lótenyésztés előbbvitelében, így pl. nem kevesebb, mint 100,000 rubelt tűz ki évenként versenyekre s lódíjazásokra. De maguk a magánménés tulajdonosok is hathatósan közreműködnek. Ezek kezén több, mint 100,000 kanca és több, mint 11,000 mén van, melyek az országos lótenyésztés emelésén szintén közreműködálnak.

Végül ide iktatjuk, hogy az Orlow-ügetők száma a kháranovoi ménésben jelenleg 5—600 darab. Ezek között 100 törzs kanca és 16 törzs mén van. Az ivadékok felnevelésénél a következő eljárás követettik.

A szopós csikók nyáron éjjel-nappal, télen pedig csak nappal folyton a szabadban tartatnak. Elválasztás után fedett helyiségben vagy a szabadban, rendszeres ügető mozgásnak vettetnek alá és pedig csoportosan és szabadjában úgy, hogy a csikós a kör középeből ostromlót biztatja őket, különösen arra ügyelve, hogy ne vágassanak. Három éves korukban már szelek előtt idomítottatnak a csikók tovább, s ekkor sebesgők formális versenyeken kipróbáltatik. A kiválóbbak aztán a ménés-

ben visszatartatnak s e célra külön alkalmazott trainerek által tovább idomítatnak, majd négy éves korukban tenyésztésbe vétetnek; a vissza nem tartottak java ménjei aztán a ménlepekeknek osztatnak szét, a többiek pedig elárvereztetnek.

339. ábra. Orosz angoltelvér.

Csak futólag említjük befejezéstül, hogy Moszkvából vasúton elindulva és a Liski állomáson kiszállva, szekéren körülbelül 4 $\frac{1}{2}$ óra alatt lehet a khránovoi-i ménésbe jutni, a hol — a mint a felől többen biztosítanak — igen barátságos, vendégszerető fogadtatásra talál a külföldi szakember.

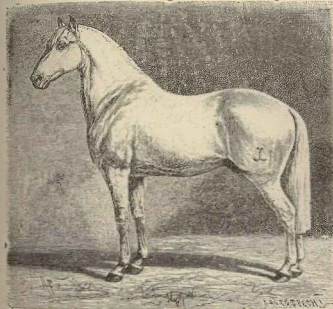
S ezek után még csak annyit, hogy Oroszországban az Orlovnak mint «telivér ügető fajtának» a törzskönyvezése már 1862-ben tervbe volt véve s újabban annak megfektetése határozatba is ment.

Spanyolország lovai.

A milyen híres volt régi időkben Spanyolország a maga andaluziai lovával s a mily fontos szerepet vitt akkori időkben ez a berber eredésű ló egész Európában, épp oly hírnélkülivé vált az az újabb korban.

Az ország elszegényedését a ló megkevesbedése, elnemtelenedése oly kérelhetetlenül követte, hogy ebben az országban a szamar és öszvér tenyésztésén kívül más equida tenyésztéséről alig lehet szólni, mint-hogy a körülbelül 400.000-ből álló lóállomány négyszer annyi számmal és öszvérral áll szemben.

Az uralkodó papság birtokában s egyes nagy urak kezén még tartja ugyan magát az ú. n. andaluziai ló is, de már csak olyan kiadásban, a

340. ábra. Andaluziai ló.

milyennek azt 340. rajzunk feltünteti. Spanyolország egyéb lovai keverékek és külföldiek, melyek szót nem érdemelnek.

Újabb időkben némi erőfeszítések kaptak lábra a kormány részéről s valószínű, hogy az importált angol telivér beavatkozása idők folytán öröndetesebb lötenyésztési állapotokat teremt azon lónak a hazájában, a melyet régen az equidák hercegenek neveztek, ha ugyan az az eléggé el nem ítéltető kedvtelés, mely a bikaviadalokban dobzódik, alább hágy; mert addig, a míg valamely nép gyönyörűségét leli abban, hogy évenként 3—4000 ló, többnyire csődör, lelje végét az arénák porondján, a bika szarvai által kiforgatott belekkel, valóban nem remélhető a ló

iránti szeretet fokozódása s ezzel a lótenyésztésnek emelkedése; az ilyen nép meg fog elégedni az olyan spanyol lóval is, a milyent az

341. ábra. Spanyol ló.

önérzetes képű bikaviadossal egyetemben 341. ábránk feltüntet, egy lóval tehát, a mely arra, hogy belciben a felbőszített bika szarvait megforgassa, éppen elég jó.

Jelenleg már méntelepek s ménesek is léteznek Spanyolországban.

Olaszország lovai.

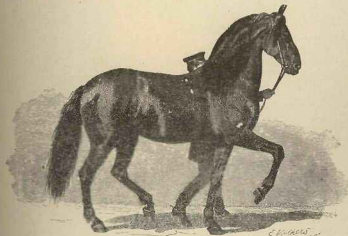
Nem sokkal, de valamivel mégis öröndetesebb állapotok forognak fenn lótenyésztési tekintetben, Itáliában.

A lóállomány a területhez és népességhez képest nem nagy ugyan, de elég számottevő, t. i. 700.000; hanem aztán e számottevő lóállományból, számbavehető igazi fajta — a nápolyi ló kivételével — ki nem magaslik, úgy, hogy nincs talán ország, a mely nagyobb zagyalékot tüntetne fel, mint ez a csermók és narancsok hazája.

Csodálatos csakugyan, hogy ez a legrégibb korban már lovakkal és sok egyéb jókkal és széppel megáldott ország, máig csak odáig volt képes vinni, hogy — némi büszkeséggel mindenesetre, de vajmi kis haszonnal — magáénak nevezheti ma is azt a lovat, a mely egy időben (a czopfok korszakában) nagyrabecsülve járta be majdnem az egész világot.

A régi nápolyi lovat értjük e nagyrabecsült állat alatt, a mely épp úgy, mint az előbb említett spanyol ló, hazánk lótenyésztésében is meg lehetős mélyreható szerepet játszott s Ausztriában a kladrubi és lippizai lófajtáknak vetette meg alapját.

Ez a ló »megfoggya« bár, de egy kissé meg is »törve«, ma is létezik s nem oly megvetendő állat, a milyennek sokan feltüntetni szeretik.

342. ábra. Nápolyi ló.

Mint 342. ábránk mutatja, ez a ló nagy s egészben távolról se viszsztatasztító külsejű. Feje félkos vagy egész kosfej; nyaka vaskos, magasan illesztett s kellemes hajlású; mellkasa nem nagyon mély, de széles; háta hosszú, nem nagyon erős kötészű; a fara terjedelmes, izmos, gyengén barázdált; a végtagjai aránylag hosszúk, jól izmoltak. Járása feltűnő, magas, tetszetős.

Természetes, hogy ily alkotás mellett — hozzászámítván e lónak jóindulatú, tanulékony természetét — ez az állat ma kiválólag csak mint iskola- és cirksuzelő jó figyelembe s csak másodszorban mint hintósól; de e két hasznosításra aztán határozottan igen alkalmas.

Olaszországban egyébiránt, a hol a számár- és öszvér-tenyésztés szintén »virágzó«, az 1881-ben alakult »Jockey-Club« igen dicséretre-

méltó erőfeszítéseket tesz az angol telivérekkel és versenyekkel, úgy, hogy az állami beavatkozást is figyelembe véve, sok jel mutat ma már arra, hogy Itália rövid idő múlva kiheverí ma sebeket, melyeket lótenyésztésén az eddigi semmibe verés töltött. Ez országban egyébiránt ma már ménésintézetek és méntelepek is vannak.

Schweiz lovai.

A Schweizban levő, körülbelül 100.000 főre menő lóállományt kevés kivétellel a nehéz, nóriai eredésű ló teszi ki s egyedül a wadti és részben a freiburgi kantonban fordulnak elő lovak, melyek a keleti származást elárulják.

A jelzett, nehéz, nóriai eredésű lovak rendszeren 3 főcsoportra osztatnak, habár ezek között a különbség vajmi csekély.

Megkülönböztetik nevezetesen a *schweizi*, az *erlenbachi* és a *freiburgi* lovat, melyek közül a két utóbbi a nehéz, az első pedig a könnyebb igás fajtát képviseli.

Újabb időben az angol félvér, különösen az anglonorman ló tenyésztése is nagyobb mérvet ölt Schweizban, luxus- és katonailag szültségleltének nagy részét azonban ma is hazánkban és Angliából fedezi.

Ausztria lovai.

Az osztrák monarchia már a 16-ik században, t. i. abban a korban, mikor Spanyolországgal közelebbi viszonyban állott, híres volt különösen spanyol eredésű lovairól. Ebben az országban a későbbi századokban is nagy gond fordítottatott a lótenyésztésre s éppen e gondoskodásnak köszönheti Ausztria, hogy manap is nagyon elsőrendű helyet foglal el Európa lótenyésztő államai között.

A körülbelül 1 és fél millió darabból álló lóállomány az igaz, hogy nagyon vegyes természetű, de három oly fajta válik ki közül, a mely nemcsak hazájában, hanem a külföldön is híres és becsült.

Lássuk ezeket egyenként:

A lipizzai ló.

Ez a ló a Karst-hegységben, a Triesztől 1 és fél órányira fekvő lipizzai csász. udvari ménesben tenyésztetik, mely ménes 1580-ban I. Ferdinánd császár egyik fia, Károly főherceg által alapítottatott.

E ménesben 3 tenyészet létezik, t. i.

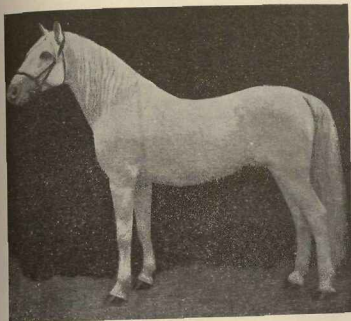
1. a régi, spanyol-nápolyi eredésű lipizzai fajta, mely a Pluto, Conversano, Neapolitano, Favory és Maestoso törzsek által képviseltetik;

2. az orientális fajta, melyet a Gazlan, Saydan, Samson, Hadudi és Ben Azet eredeti arabs csődörök alapítottak, s végre

3. e két fajta keresztezéséből eredt törzs, melynek megalapítója Siglavy nevű arabs csődör volt.

A tiszta lipizzai ló, melyet 343. ábránk tüntet fel, 156—167 cm. magas. Feje, habár arcaorri része ívelt, tetszetős. Nyaka magasán illesztett, kellemesen hajlott, nem könnyű, de mozgékony. Sörénye tömött,

növése hosszú, de finom szálú. Maja nem magas, háta hosszú, de széles és jól zárt. Fara gömbölyű, izmos. Farka hosszú s szépen hordatik. Vállja lehetne hosszabb és szárazabb, Mellkasa elég terjedelmes. Végtagjai feltűnő rövidiek, izmosak, kitűnően inaltak, szárazak, erősek. Izületi szélesek s csonthibáktól mentesek. Patáik ritkaszepek és jók. Feltűnő szívós, egészséges, szelíd és tanulékony természetű állatok, melyeknek magas, tetszetős mozgása nagy mértékben biztos is. Egyéb-

343. ábra. Lipizzai ló.

íránt ez a ló lassan fejlődik; 6—7 éves kora előtt teljesen kifejlődöttnek nem vehető, hanem aztán hosszú életű.

Jóllehet a lipizzai ménesnek a főfeladata a császári és királyi udvartartásnak háti és kocsilovakkal való ellátása, mégis oly méneket is produkál, melyek az országos lótenyésztésnek vannak hivatva szolgáltatni s e czélból telepekre osztatnak szét.

A ménes körülbelül 350 darabból áll. Ezek közül 40—50 lipizzai, 10—15 arabs telivér és 30—35 lipizzai arabs kanca. Jelenleg 3 lipizzai és 3 arabs telivér törzsmén hág ott.

A lipizzai lovak bal farukon L. betűvel jegyeztetnek.

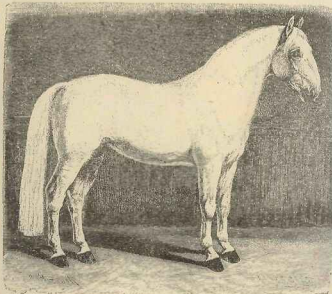
Mint látni fogjuk, a mi fogarasi ménesünk lovai is nagyrészen a

lippizaiktól veszik eredésüket s az osztrák-magyar monarchiának lótenyésztési tekintetben ez a két ménes a maga nemében nagyon elsőrendű gyöngyét képezi.

A kladrubi ló.

Ez a nemkülönbön spanyol és olasz eredésű állat Csehországban a kladrubi császári udvari ménesben tenyésztetik, mely ménes 1552-ben alapított s ma is kizárólag a császári udvartartás számára van hivatva díshintóba való és iskolalovakat szolgáltatni.

A kladrubi lófajta tulajdonképeni megalapítója az 1764-ben született

344. ábra. Kladrubi (szürke).

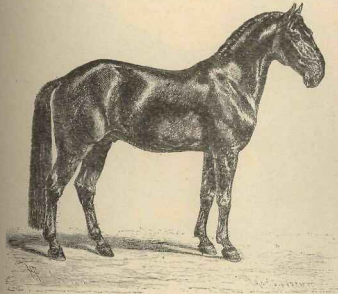
Pepoli nevű, Olaszországban vásárolt fekete csődör volt, mely 1775-ben egy Toscanello kancza után egy *Imperatore* nevű szürke csődört hagyott hátra. Ez utóbbinak *General* nevű fia s ennek *Generale*, *Generale III.* és *Generalissimus* fia, melyek mind szürkék voltak, tartották fenn a kladrubi ló szürke törzsét. A fekete törzs egy *Sacramoso* nevű, 1799-ben született és a salzburgi püspökségtől vásárolt csődörtől eredt, melynek származása ugyan bizonytalan, de valószínű, hogy nemkülönbön spanyol-olasz eredésű volt.

Ugyane törzs létesítésében egy másik, 1780-ban az olmtüzi püspökségtől vásárolt s ugyancsak *Sacramoso* nevű fekete csődör is részt vett, hasonlóképpen egy Rómában 1849-ben vásárolt *Napoleone* nevű fekete

mén is, mely két utóbbi mén ivadécai tenyésztetnek ma tovább beltenyésztéssel.

E ló nagysága 170—190 cm. között ingadozik. A hosszú, nagy, ívelt, nehéz fej általános mind a két színű törzsnél.

A szürkék (344. ábra) nyaka mélyen indul, széles és alsó részletén erősen kidomborodó; marja rövid, alacsony, elgömbölyödő; háta és ágyéka hosszú, de széles és csak kissé hajlott; fara rövid, széles és csapott voltát a nagy izmoltág álcazza; farka elég magasan tűző s földig ér; mellkasa széles, ívelt; csak egyes nagyobb példányoknál t'ünik

345. ábra. Kladrubi (fekete).

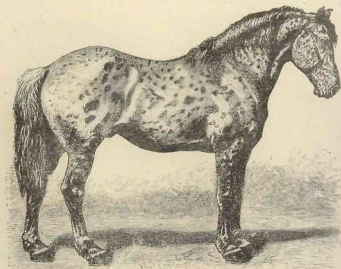
fel aránylag keskenynek; lapockájá széles, gyakran elől elhelyezett és meredek; könyöke a törzstől eláll; alkarja rövid és izmos; szára és csüdje hosszú; ez utóbbi meredek, de erős csontú és feszes inú; patája nagy, meredek, de egyébképpen nem rossz; konca rövid, czombja hosszú, nagyon izmos, de csánkban nagy szögletet alkotó; különben ez utóbbi testrészt száraz és erős; mellső végtagjai egészben többnyire hátraállítottak és hegytiprók, hátsó lábaik a kardállás miatt has alá állítottak. Ugetésük rövid, de feltűnő szép, magas lábördással vitetik véghez, miközben az egész test is ritka büszke tartást vesz fel. A végtagok e közben oldalmozgásokat is végeznek, a mik e lovak járásmódját még feltűnőbbé teszik.

A feketék (345. ábra) közül különösen a Sacramosok nyaka szebb hajlású; marja habár rövid, de magasabb; farka mélyebben tűzött; mellkasa szélesebb és mélyebb; lapoczkája dültebb, trabja lassúbb, de szintén magas, dobogó.

A kladrubi lovak, különösen a melyek a Generalissimustól és a Napoleontól erednek, tüzesek és meglehetősen bizalmatlanok és félénkek.

6—7 éves koruk előtt e lovak se mondhatók teljesen kifejlődöttnek, hanem aztán 20—25 éves korukban is szolgálatképesek.

346. ábra. Pinzgau.

A tenyészkanczák rendszeren 4 éves korukban bocsáttatnak csődör alá, a használati lovak pedig 5 éves korukban kerülnek a császári és királyi istállóba.

A pinzgauai ló.

Nem valószínű, hogy ez a régi, nyugati ló, melytől a legtöbb közép-európai hegyi fajta nehéz ló eredetét vette, a rómaiak uralma alatt az Alpokban élt vad hegyi lótló származik.

Ez a nóriainak is nevezett állat e nevét éppen a régi római *Noricum* nevű vidéktől nyerte, mely az osztrák Alpok nagy részét magába foglalta volt.

A fajtává alakítás *Hieronymus Colloredo* salzburgi érseknek tulajdonították, ki Ries-ben ezen lovakból ménest alakított. Legtiszábban Salzburg vidékén, a felső-stíriai Enns völgyben és a felső-ausztriai Traun

negyedben tartotta magát fenn ez az állat, melynek egyébiránt tenyészedékét képezi a salzburgi herczegségben a zelli, st.-johanni, st.-gilgeni, talgai, abtenau, gollingi; Tirolban a kitzbücheli, kufsteini, schwazi, brunnekeni és lienzi; Karinthiában a gurki, spittali, st.-veiti és feldkircheni; Stíriában a gröbmingi, liezeni és muraui; Felső-Ausztriában pedig az ischli kertletek.

A pinzgauai ló, mely hazánkban is meglehetősen el van terjedve (346. ábra), 160—172 cm. magas s övmérete 180 cm., színe tarka, tigris-tarka, vadsere, sárga- vagy gesztenyepej; más szín ritkaság. Feje nehéz, mélyen tűzött; nyaka rövid, vaskos, terhelt; sörénye tömött, vastag szálú, kuszált; marja alacsony és rövid; háta hosszú, gyakran hajlott; ágyéka széles, de lehetne rövidebb; fara széles, csapott és barázdált; farka mélyen tűzött, durva szálú, tömött; mellkasa elől (a szügy) nagyon széles, különben nem nagyon ívelt és rövid; lapoczkája meredek s meglehetősen terhelt; végtagjai vaskosak, meglehetősen laza ízületek s gyakran hegytiprók és kardállásuak; csüdjei hajlottak, patái nagyok, laposak, lazák; bokaszőrök nagy. Egyébként petyhüdt szervezetű, kiváltképpen lépésben mozgó állatok, melyek azonban nagy terhek továbbmozgására egészen alkalmasak. Legnagyobb testsúlyt a Pinzgauban tenyésztettek érnek el s Zell am See és Saalfelden környékén találhatók a legjobb tenyészállatok.

A Salzburg vidéki tenyésztő csikóit rendszeren nem maga neveli fel, hanem 1-éves korában lókereskedőnek eladja, a kik aztán gazdálkodó csikónevelőknek árásítják el. Ezekből a 2—3-éves állatokat ipartelepek veszik meg 1000, sőt 2000 koronáért is darabját.

Ez állat jelzett hibáit tisztán beltenyésztésileg törekszenek javítani s e célból különféle intézkedések vannak életbe léptetve. Így többek között a hágomének igazolvánnyal láttatnak el, a jellegzetes kanczák összerátanak, stb.

A radautzi ló.

Az előbbiekben ismertetett 3 különleges fajtán kívül a Bukovinában levő radautzi állami ménésben, mely 1792-ben alapított, arabs és angol félvérek tenyésztetnek, azonkívül a kladrubi ménésben is tenyésztetik angol félvérű hintósló és telivér; nemkülönben sok híres magánménés foglalkozik az angol telivér tenyésztésével s újabb időben az Orlow ügető is feltalálta a maga tenyésztőit. Különben Piberben is van egy ménés-intézet.

Jóllehet Ausztriában ménetelek is állnak a lótenyésztők rendelkezésére, mégis, minthogy ezek kiváltságban a nehéz lovat kultiválják, a közös hadsereg lószükségletét nagyrészen hazánkban fedezi.

Különben az osztrák monarchia angol telivér tenyésztése, mint azt különösen a bécsi és budapesti versenyeink mutatják, habár nem oly elsőrendű, mint a miénk, mégis igen számot tevő.

A telivér-tenyésztést szolgálja ott számos magánménésen kívül a napajedi-i ménés, hol Matchbox 600, Vesuvian 600, Timothy 500, Tokio 400 és Orelia 400 koronáért hág.

A verseny-intézmény Ausztriában magas fokon áll s ott újabb időben az ügető versenyek is örvendetesen felvirágoztak.

Bosznia és Hercegovina lovai.

Ez országokban a lótenyésztés azóta indult lendülésnek, mióta az osztrák-magyar monarchia megszállotta. Mintegy 150.000 darabot kitevő állományának jelentékeny részét közönséges parlagi ló képezi, melynek

347. ábra. Bosnyák parlagi ló.

legjava is alig üti meg a 150 cm. magasságot. (L. a 347-ik ábrát.) Egészben is formátlan állat, de kitartó, győzős és kevésigényű. Újabb időben javítására kivált magyar arabs-telivér és félvér-csödöröket használnak s most már versenyeket is rendeznek, úgy, hogy a tökéletesbedés szemmel látható.

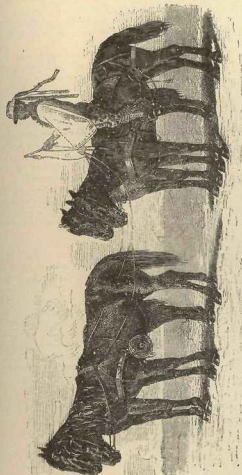
Románia lovai.

Ez országnak különlegesen lófajtáját egy oly ló képezi, a mely legjobban a mi mokány lovunkhoz hasonlít. (L. 348. ábrát, mely a román király egy ilyen mokány-ló fogatát tünteti fel.)

Egy keleti származású, közönséges szilárd ló az, a melynek idétlen feje, lógó, vékony nyaka, ponty háta, has alá állított mellő és kard-állású hátsó lába van, tehát távolról sem tetszetős, mit több, még rendszeren konok természetű is, de aztán kevésse meglegedő, igen szívós és tartós állat, a mely a fáradalmakat nagyon győzi.

Romániában e lovon kívül sokféle külföldi ló is el van terjedve s a katonaság részint az előbb ecsetelt hazai parlagi ló jobb példányain, részint magyar lovakon ül.

Lótenyésztéssel ott nem sokan foglalkoznak ugyan, de újabb időben az Orlow-ot és az angol telivért is tenyésztik s versenyeket is rendeznek.

348. ábra. Romániai parlagi lóval. (A román király 4-es fogata.)

A lóállomány ott csak 670.909 drb. Romániának egyébiránt állami (u. n. nemzeti) ménese van *Cisleu*-ban 250 kanczával s 6 arab és angol csődörrel; van továbbá két főméntelepe, egy Észak-Moldovában, egy pedig a Dobroudgeaban. Magánménjei francia modorban vannak igazolva, t. i. nekik is vannak Étalons autoris és Étalons munis de certificats csődörök. Végre rendelkeznek csikónevelő telepek felett s a lóoroszást remonda bizottságokkal végzik.

Egy romániai (Dorokoi kerületi) magánménest lovat tünteti fel a 349-ik ábra.

Szerbia lovai.

Ezen ország esekély számú lóállományában — eltekintve a különféle fajtájú külföldi lovaktól — két típus fedezhető fel, t. i. a hegyi és a síki jelleg. Az előbbi alig 125 cm., az utóbbi 135 cm. Ezek is, mint a bosnyák parlagi lovak, formátlanok, de nemkülönböztetők, győzősek, kevés igényűek s kivált mint terühordozók hasznosítanak.

Javításukra nemkülönböztetve kivált arabsvérű csődöröket vesznek igénybe, s ezek a Ljubitschewo-i és Tjupriai állami ménesekből láttatnak el fedező csődörökkel, melyek vándorménékképpen járák egész tavaszon át a községeket. E ménék száma valami 100 drbra megy. Néhány magánménest is van ott s újabban sikerek láthatók a javulás terén.

Amerika lovai.

Más, reánk nézve fontossággal nem bíró európai államok lovainak mellőzésével, czélszerűnek tartjuk végül röviden az amerikai lovakról megemlékezni.

E nagy kiterjedésű földrészen az 1886. évi hivatalos adatok szerint 13 millió 77 ezer 657 darab ló él. Őrjási szám, ha meggonndoljuk, hogy az első ló (»a vastag kutya«, mint a rézbőrű indus nevezte) a 16-ik század kezdetén vitetett be oda Európából.

Hogy az ekkor és ezután oda beözönlött különféle nációk felettén különféle lovakat vittek magukkal, az önként érthető. Ez a különfélésség ma is szembevetőd. Az Egyesült-Államokban van ugyanis teljesen ismeretlen származású nehéz és könnyű ló; magasvérű angol, berber és spanyol ló; Orlow ló; angol és arabstól; tovább: poroszka; creol és más pony; Percheron, Clydesdalei, Cleveland, Norfolk, Norman és Bretagnei ló s ezeknek sokféle keverékei.

Amerika speciális fajtájának csak a *trotter* és *pacer* nevezhető, ezeket tehát itt a fajtákról szóló fejezetben külön tárgyaljuk.

Az amerikai ügető.

A mennyire a nem eléggé világos adatokból kivehető, az amerikai »trotting horse« vagyis az ügető, apai részről ötféle vérből vette eredetét, tehát egy újfajta létesítését célzó, meglehetősen tarka keresztezésnek az eredménye.

Szerepet vitt nevezetesen létesítésében mindenekelőtt egy szürke *Messenger* nevű angol telivér csődör, mely 1780-ban született és 1788-ban került Philadelphijába, hol néhány angol telivér és számos más

ismeretlen származású kanczát fedezett s nem kevesebb, mint 49 évig élt. Ennek leghíresebb fia *Mambrius* volt, mely az Abdallah, Hambletonian, American Star, Mambrino stb. családokat alapította.

Másodszorban a fajta létesítésében lényeges szerepet játszott *Grand Bashaw*, egy marokkói csődör, mely bizonyára berber vagy arab állat volt.

Harmadszorban *Justin Morgan* érdemel említést, mely — amennyire az adatokból kivehető — angol félvér volt s szintén híres családokat alapított.

Negyedszorban egy 1817-ben született *Bellfounder* nevű norfolk híres e tekintetben, mely 1823-ban került Amerikába s különösen *Messenger* kanczákkal igen híres ivadékokat hagyott hátra.

Ötödszörban a norman eredetű *Pilot*, *Royal George* és *Saint Laurent* nevű csődörök játsztak nagyon lényeges szerepet az amerikai trotter előállításában.

Az ilyen keverés folytán létesült ló éppúgy, mint az Orlow, valami szembeszökő egyöntetűséget nem is mutat, úgy, hogy csakugyan zavarba jön az ember, mikor ezt a fajtát külföldi szempontból méltatni kívánja.

Mi megpróbáljuk, közvetlen szemlélés után, a budapesti ügető versenyek alkalmaival gyűjtött adataink szerint leírni e lovat, de előre bocsátjuk egy angol és egy francia szakembernek erre vonatkozó nyilatkozatát.

Az angol a »Field«-ben többek között következőleg ír:

»Kénytelen vagyok azon nézetnek adni kifejezést, hogy korunk tipikus amerikai gyors ügetője a leggyalázatosabb, leghaszontalanabb bestia,

349. ábra. Russettvali ménestől lovak.

melyet megromlott nemzeti ízlés előállítani képes. Egy otromba fej, szarvas nyak, lapos oldalak, hosszú hát, szakadt ágyék, rossz lapoczká, a nyúléhoz hasonló hátsó és rövid mellső végtagok, e mellett gyakran óriási magasság: szóval nem hiányzik semmi, a mi egy visszataszító képhez szükséges.

Megjegyzendő, hogy ez angol 10.000 mértföldet utazott Amerikában, a lovak tanulmányozása czéljából.

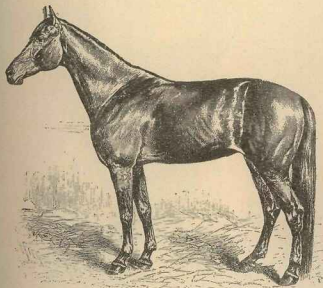
A francia, ki szintén a helyszínről ír, szelidebben beszél. Azt mondja, hogy: »Legkevésbé kielégítők azok az amerikai ügetők, a melyekben az angol telivér vére túlságosan »meg van hígulva«. Ezek az állatok úgy néznek ki, mintha két deszka közé présbe téve lapossá nyomattak volna. Már a fej is keskeny, a nyak fordított (szarvas nyak), a hát rettenetes hosszú és hajlott; a dongássá minden kritikán alúli; az ágyék hibás; a far rövid; a végtagok a testhez képest hosszúak és gyengéek; az izomzat kevés s habár a trab aktió jónak mondható, erőlennek és rugalmatlannak látszik lenni.

Hát hogy ilyen amerikai ügető is van s lehet, hogy sok van, azt nem vitatjuk, de mi a következő általános képet mégis találóbbnak nyújtunk. A nagyság középszámítással 160—170 cméter. A szín többféle. Gyakori a sárga, a pej. A fej nem nagyon tetszetős, de száraz; a nyak hosszú, meglehetősen lapos, határolt izomzatú, szilárd s a szarvasnyak alakuláshoz közeledő; a mar hosszú, nem nagyon magas; a hát lehetne rövidebb; az ágyék ívelt, elég széles, de nem elég rövid; a far nem hosszú, nem is széles, egy kissé túlságosan is lejt, de nagyon markirozott izmú; a mellkas gyönyörű hosszú; kár, hogy nem íveltebb s nem mélyebb; a has kicsi; a váll száraz, jól izmolt, elég hosszú és elég dult; a koncz rövid, de izmos; a czomb hosszú, nagyon erős; a csánk terjedelmes és hegyes szögletben áll; a fölkar rövid, jól izmolt; az alkar hosszú, nagyon szépen alakult; a szárak nem nagyon erős inak; az izületek szélesek, de mozgás közben lazának tűnnek fel, minthogy mód felett szabadok. Különösen nagy kitérésre képes a váll-, könyök-, koncz-, hátsó térd- és csánkizület. Trabbolás közben egyb-iránt ez a ló végtagjait nem emeli magasra, de a mellsőket nagyon kinyújtva, gyorsan rakja előre, a hátsókkal pedig nagyokat rugva és túllépve, szintén igen gyorsan követi a mellsőket.

E ló gyorsaságát már több alkalommal jeleztük, felemlítjük azonban itt, hogy a míg Európában nincs egyetlen ló, a mely az angol mértföldet 2 perc és 20 másodperc alatt megtenni képes volna, addig Amerikában nem is megy ügető számba, a mely ezt megtenni nem képes.

A két alkalommal is említett *Maud*, melyet 350. ábránk tüntet fel, ezt az utat, mint már feljegyeztük, 2 perc és $8\frac{1}{2}$ másodperc alatt tette meg. Összehasonlítás kedvéért közöljük itt a szintén híres *Flora Temple* nevű kanca képét is (351. ábra), a melyet az irigység se mondhat már nem tetszetős és inkorrekt alkotásúnak. Ennek az állatnak azonban a legjobb recordja az angol mértföldre nézve 2 perc és $24\frac{1}{2}$ másodperc volt s hivatkozván még 250. és 260. ábránkra is, mint felettén érdekes állatát, bemutatjuk itt Nancy Hanks képét is (352-ik ábra), melyről már elmondottuk, hogy az angol mértföldet 2:04 p. alatt tette meg.

Ez állatok nevelésében meglehetősen szigorúsággal járnak el. A csikó 3-éves koráig szabadban, majd fedett kifutókban nevelkedik s távolról se részről oly takarmányozásban, mint pl. az angol telivér. Teljes használatba 6-éves kora előtt nem vették, hanem azért ezeitig folyton erőinek gyakorlására szorítatik. Használata nem mondható kíméletesnek, de okserűnek igen. Az amerikai gyorsan szeret nagy utakat megtenni, de azért ostort nem használ. Nem is igen van szüksége reá, mert a

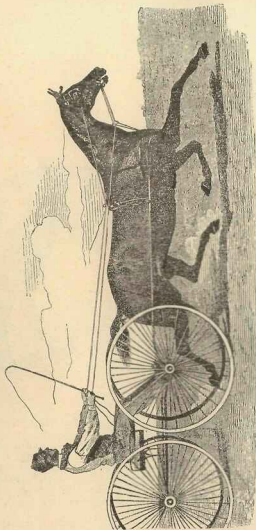

350. ábra. Maud.

trotter rendkívül készséges, ügykő állat, a mely erőinek megfeszítésétől az utolsóig nem riad vissza.

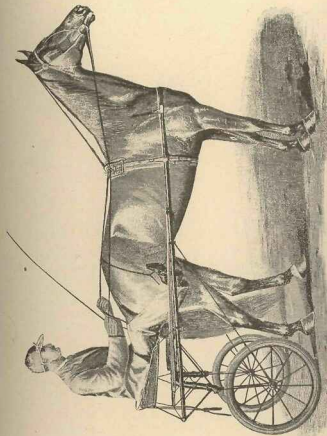
Valóban, ha másképpen nem, abban a tekintetben felettén érdekes és tanulságos az amerikai ügető és annak tenyésztése, hogy következetes tenyész-eljárás és természet szerű felnevelés nagy eredményekre vezetni szintén képes, a nélkül, hogy valaki a természet határait áthágná s anélkül, hogy a tiszta tenyésztés békóiban mozogna, eredményeket mutathat fel, melyek az elfogulatlan szemlélet bámulatba ejtik s örömmel töltik el.

Mint tenyészanyag, az amerikai ügető feltétlenül megbízhatónak és ajánlatosnak ez idő szerint, az igaz, hogy nem mondható, de példaképnek ma is felettén alkalmas s bizonyára jönni fog idő, mikor úgy

351. ábra, Flora Temple.

ez, mint az orosz ügető, lényeges szerepet is fog vinni mindenütt ott, ahol elfogulatlan tenyésztő általánosabb használati lovak produkálásával kész foglalkozni.

352. ábra, Nancy Hanks.

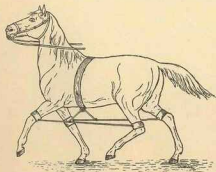
Az amerikai poroszka.

Ez a ló a régi spanyol eredésű »Narrangasett Pacer« és a Canadába bevitt norman lovak keresztezéséből eredt s ma általában canadai poroszkának nevezik.

Mint a feljegyzésekből látjuk, ez a poroszka a trabber előállításában is lényeges szerepet vitt, már nem apai, hanem anyai részből.

Manap, különösen a Kentucky, Ohio, Indiana, Canada, Mairé államokban nagyon el van terjedve ez a ló s gyorsaság tekintetében nem sokat enged a trotternek, használhatósága azonban önként érthetőleg korlátozottabb.

353. ábra.

földet (1609 méter) állítólag 1:57 perc alatt tette meg.

Végül bemutatjuk a poroszkálásra való idomításnál Amerikában használatos köteléket a 353. ábrán, mely egyben poroszkáló lépésben tünteti fel a lovat.

Hogy azonban az amerikai poroszkának nincs akkora jövője, mint az ügetőnek, az könnyen elképzelhető azok után, a miket a mozgás-nemek tárgyalásánál a poroszkállásról, mint mozgásnemről mondtunk.

Már akkor, mikor a gyors ügető ló még ritkaság volt, ez a poroszka az angol mért-földet 2 perc és 30 másodperc alatt megtette. Akad azonban ma is pacer, a mely a sebesség tekintetében a jobb trottert is megveri. Így pl. a legtöbb ügető recordja eltörpül a *Johnston* nevű poroszka recordja mellett, minthogy ez utóbbi az angol mértföldet poroszkálva 2 perc és $6\frac{1}{4}$ mp. alatt futotta be, vagy éppen *Prince-Alert* mellett, mely az angol mért-

Magyarország lótenyésztése.

ljutottunk végre könyvünk azon részéhez, a mely hazánk lótenyésztésével, annak múltjával és jelenével foglalkozik. Mísem természetesebb, minthogy ezen részt magunk is behatóbban kívántuk tárgyalni s meg vagyunk győződve, hogy olvasó közönségünk is ezt várta legnagyobb érdeklődéssel. Nem is kiméltünk tehát fáradságot; az ide vonatkozó adatokat a legnagyobb szorgalommal gyűjtöttük, hogy azután egy egészzé összeállíthassuk, hogy teljes képet nyújthassunk hazánk lótenyésztéséről. Szükségesnek tartottuk ezt annyival is inkább, mert a külföld sok tekintetben ferde nézeteket táplál lótenyésztésünkről s mindössze a legutóbbi időben jelent meg egy-két olyan külföldi munka, mely lótenyésztésünket annyira a mennyire részrehajlatlanul tárgyalja.

Hivatva van tehát könyvünk ezen része a külföld előtt is bebizonyítani, hogy Magyarországnak van lótenyésztése, olyan pedig, a mely a legtöbb állam lótenyésztésével bátran kiállja a versenyt. Hogy mennyire alaposan sikerült hazánk lótenyésztését megismertetnünk s mennyire nem, azt az illetékesek elnéző bírálatára bizzuk. Megjegyezzük azonban, hogy különösen a történeti rész megírása nem kis fáradságunkba került, amennyiben nem létezik önálló munka, a mely lótenyésztésünk múltját behatóan tárgyalja, vagyis e téren, habár talán szerény úttörők mi vagyunk.

Magyarország lótenyésztésének története.

Ha nem is tartjuk Nagyváti Jánosnak azon följegyzését szöszterint igaznak, hogy: »elejünk gyalog nem is tudtak járni, szőpaplánk pedig királyt is lohádon választottak és lohádon tartották az országnak gyűlését«, mégis kétségen kívül áll, hogy a magyar ló véghetetlen fontos szerepet játszott Magyarország történetében s tény az, amit annak idején Ditz Henrik megmondott, hogy a magyar középkori harczai babérait nem kis mérvben lovának köszönheti; »Villámsebes lovai segélyével vitte ki a mai Magyarország elfoglalását, oltalmazta fennállását és Nyugat-Európa rémületének oka talán jó részben a magyar lovas megközelíthetetlen-ségében feküdt«.

Lovag nemzet volt a magyar kétségen kívül, attól a naptól kezdve mikor táltosai a berkek sötét homályában fehér mén áldozásával engesz-

telték ki a haragvó Hadurt s mikor Pannoniát egy fehér lovon, aranyos féken és nyergen megvették, egészen a mai napig. A hegedűs is azt mondja:

»Feldedet adtad fejér lovon,
És szívedet aranyos féken,
Duna vizét aranyos nyergen.
Akkor való nagy szükségben».

(Emilbészünk régiekről.)

Szóval a ló hazánkban mindenkor kiváló fontos szerepet játszott, úgy a büszke olygarchánál, mint a köznemes avagy a rőghöz kötött jobbágyánál, s nem hogy országos vizsályok okozója, de sok országos csapás elhárítója is volt az ajándékkal adott, aranyos cifra szerszámmal fölkészített harcra idomított mén. A magyar embernek még ma is van egy példabeszéde: »Kardodat, lovadat, feleségedet másra ne bíz;« ezen egyetlenegy példabeszéd is elegendő meggyőzhet bárkit arról, hogy mily szeretettel, ragaszkodással viseltetik lova iránt a magyar.

Magyarország lótenyésztés-történetében több korszakot lehet megkülönböztetni. Ezen korszakok Ruisz Gyula beosztása szerint¹ a következők:

1. A magyar ló korszaka azé a lóé, a melyen őseink Attila örökét maguknak elfoglalni Ázsiából kijövének. Ezen korszakot a honalapítástól a mohácsi vészig (1526) lehet számítani.

2. A keleti ló korszaka, midőn a török hódoltság ideje alatt nemzetünk folytonos érintkezésben állott a kelettel s így lovaink is sokszorosan és különböző fajtájú keleti, török, arab, perzsa stb. lovakkal lettek párosítva. Ezen korszak tartamát a mohácsi véstől III. Károly trónra léptéig (1711) lehet felvenni.

3. A spanyol ló korszaka, a mikor is főleg III. Károly király spanyol vérű méneseinek befolyása alatt a magyar tenyészetek vére nagyjából újból átalakítottatott. Tart 1711-től 1814-ig, az első angol vérű tenyésztőrsz behozataláig.

4. Az angol ló korszaka, mely 1814-től kezdődve mind a mai napig tart.

1. A magyar ló korszaka. Kétséget sem szenved, hogy elődeink úgy Ázsiából való kijövetelük előtt mint aztán is jó hosszú időn keresztül nomád életet folytattak, s hogy ezenközben kizárólag állattenyésztéssel foglalkoztak. Szántás-vetéssel, s általában földműveléssel folytonos vándorlásuk miatt egyrészt éppenséggel nem is foglalkozhattak, másrészt pedig, mint szolgánépnek való keresetmódot meg is vetették. Kisebb területek művelése tehát csupán a közéjük telepedett szerzesetek s későbbben a jobbágyság részéről jutott, maguk pedig, miként királyaink törvényei, apátságok régi alapító levelei, krónikáink elsárgult levelei bizonyítják, kizárólag állattenyésztéssel, főleg pedig lótenyésztéssel foglalkoztak. Misem természetesebb, minthogy az a nép, amely lóháton sarcolta meg a fél világot, a melynek elváhatlan társa, mindene volt a ló, az kiváló előszeretettel kellett hogy foglalkozzon lovainak ápolásával és tenyésztésével.

A honfoglalás műve még nem volt befejezve, már nyomaira akadunk az első magyar ménesnek. A krónikás szerint Árpád a pusztaszeri gyűlés

után (899) a Dunához tért és ennek partjain fölmenvén, egy szép szigetre akadt, melyet megkedvelt és magának megtartott vala s e helyen egy ménest alapított, mely sokáig szolgált a magyar királyok udvari ménesül. A ménes-mester nevéül maig is Csepelnek nevezetik ezen sziget s több falu létezik benne, melyekre hajdani lótenyésztésükről ragadt a név, mint pl. Chyklamezew = Csikómező, Menfár = Ménfő.

Kétségtelen, hogy a honfoglalás idejében s aztán is hosszú időken keresztül harcászati szempontból felette fontos szerepet játszott hazánkban a ló. Első hadjáratának sikerét jórészt azon fölénnyek is köszöni a magyar nemzet, mely az ügyes lovast az akkori nehézkes gyalogsággal szemben jellegzi; apró, formátlan, de felette kitartó s a mongol tyuphosz tartozó lovaival, mozgékony és előnyöket nyújtó harcászati rendszerével rettegésbe hozta fél Európát s szomszédjait is kényszeríté a lovasság szaporítására. Nem csoda tehát, ha a magyar ember lován bizonyos szeretettel, tisztelettel csüggött, hiszen jólleiben, nélkülözésekben, örömben, bánatban elváhatlan társak voltak. Szent királyunk, István, sülyt is fektetett országunk lótenyésztésének emelésére; kitetszik ez intézkedéseiből is abból is, hogy az általa alapított egyházakat lóval is dotálta. Elrendelte ugyanis, hogy minden 10 község egy templomot építsen s meghagyta, hogy az új egyházat a hívek két tanyaival, két szőlőval, egy lóval és egy csikóval, hat ökörrel, két tehénnel és harmincnyégy baromfival ajándékozzák meg.

Hogy azonban a ló már abban az időben sem kizárólag nyereg alatt használtatott, arra következtetni enged a pannonhalmi apátság alapító levele (1001), melyben *kerégyártókról*, továbbá a pécsváradi, melyben ismét *sackérgyártókról*, tétetik említés. Bizonyos azonban, hogy a szekereknek abban az időben felette alárendelt szerepök lehetett.

Árpád házi királyaink alatt különben a ló egyáltalán igen nagy becsben tartottat; tanúságot tesz erről minden intézkedésünk. I. Endre 1052-ben a tihanyi apátság pusztaszentódi gazdaságát 34 darab ménnél látta el, amelyekkel alapját vetette meg e még ma is fennálló jó hírű ménesnek. A dömösi prépostságnak is apperintidáját képezte egy ménes. Legszébben bizonyítja ezt Szent István s később 1092-ben Szent László által a szabolcsi zsinaton a vasár- és ünnepnapok megülésére hozott rendelet, amely szerint az, aki vasárnap ökrével dolgozott: ökrét vesztette, mely a lakosságnak eledelőt levágottat. Az azonban, aki vasárnap lóval dolgozottat, elveszté ugyan lovát, de szabadságában állott azt ökrörel megváltani s lova helyett a lakosság részére ökröt levágnatni. A vétek tehát ökrét, szerszáimat, vadászebeit, szóval azt, amivel éppen dolgozott, feltétlenül elveszté s kivételt éppen csak lova képezett; hű bajtársát, lovát, ha áldozatok árán is, de megmentheté.

Az a dicő király, ki a »diadalnak büszke tetőjén« Cserhalmon vívott harc hevében »Zug« (Szög) nevű lován iramodott a leányrabló kun után: Szent László volt az első, ki törvény által tiltotta meg a magyar lovak kivételét. A szomszédos országokban ugyanis hova-tovább féltelmes lett a magyar hadsereg; folytonos diadalát leginkább lova kitartó gyorsaságának tudták be. Misem természetesebb, minthogy a jó szomszédok is szert kívántak tenni magyar lóra, s okkal-móddal hova-tovább jelentékenyebb számban kezdték magukhoz ragadni a magyar lovát. A kivitt tehát korlátozandó, Szent László a következő törvényt adta ki:

¹ L. Gyakorlati Mezőgazda 1886. 49. számát.

»Semmi kereskedő ezen ország valamely határszélén lovat vagy ökröt ne merjen venni; hanem lovat, a melylyel utazhassék, vagy szántáshoz való ökröt vehet, ha akare. A törvény ezen szövegéből kitűnik tehát, hogy ez nem vonatkozik olyan lovakra, amelyeken utazni szokás, tehát csakis a tenyésztésre alkalmas lovak kivételét tiltja el. A törvény szigorúan hajtatót végre, amennyiben a büntetések sem voltak enyhé természetűek. »Ha valaki a király engedelmé nélkül lovat eladási szándékkal a végekhez viszen: az illető vég helyi grófja vegye el tőle a lovat, vagy a lónak ura börtönbe küldessék, míg grófja bizonyosságot tett ügyében és ha bűnösnek találatik, vesszen el, mint orv, ha pedig fölmentetik, csak a lónak vesztesége érje. »A végek grófjai, ha lovakat vagy ökröket a király engedelmé nélkül hagynak eladni e hazán kívül: fosztassanak meg méltóságuktól. Az ökrök tehát, ha a grófok híre nélkül ilyesvalamire reá állanak, veszítsék el szabadságukat, ha szegények. A főbb ökrök pedig, ha ugyanazon bűnben elmarasztaltatnak, vesszenek el összes vagyonukkal, csak fiaik és leányaik maradjanak szabadságban». (Szent László törv. II. 15, 16, 17.)

Hogy a magyar lovak már a honfoglalás alkalmával, vagy közvetlenül azután patkóval bírtak, arra nézve adatok állanak rendelkezésünkre. Így p. o. a 955. augusztus 10-iki Augsburg melletti útközre vonatkozólag b. Hormayer József a következőket mondja: »Das Lechfeld birgt unzählig, noch allzu wenig untersuchte Grabhügel. Waffen wurden nur wenige gefunden, desto mehr Hufeisen, weder von römischer, noch germanischer Form, sondern insgesamt für kleine Pferde, dergleichen die ungarischen«.

Szent László idejében a lóval teendő közszolgálatoknak is nyomát találjuk, amennyiben László törv. III. 28. szakasza szerint a király sürgőnyeit vívő sebes futók (cursores) hivatalos megbízásokban bárhol, bárki lovat maguk alá adathattak, kivéve a papokét, úgy azokét sem, akik a püspökök vagy grófok curiáiba mentek. Szent László által kiadott részlenges lókvitelti tilalom Kálmán király által megújított és elrendeltetett egyidejűleg, hogy mikor a király vagy vezér megyéből-megyébe megy, mindenütt törvényes hadi ló álljon rendelkezésére, mely ha történetesen elhullt, tizenöt pénz (pensa) ajándékoztassék a ló urának; ha pedig megsemmült ugyan, de nem annyira, hogy rámenjen, a mondott értéknek fele járjon ki a lóért.

Szent László és Kálmán királyok által a tenyésztésre szánt lovak kivételét gátló törvények természetesen lendületet adtak a magyar lótenyésztés ügyének. Ha minőségre nem is javult ennek következtében a lóállomány, de igenis száma nézve, sőt III. Béla uralkodása idejében (1143—1196) már a lovak pompájában való vetélkedés is kezdetét vette. Ezen körülménynek oka részben abban keresendő, hogy Béla király ifjú korát a bizánczi udvarban töltötte s ennek fényéből sokat áthozott a magyar trónra, részben pedig abban, hogy a kereszties hadjáratok Béla uralma alatt vonultak keresztül hazánkban a szent földre s így a lovagkor szokásait részben hazánkba is átvitték. E hadak vezérével Béla király igen jó viszonyban volt s a többek között elrendelte, hogy Fridrich császárnak 1189-ben átvezetett hadseregére részére 100 lónak elegendő takarmány egy márkáért adassék.

Nincs világosan kimutatható, hogy a lókvitelti tilalom mikor szűnt meg,

annyi azonban bizonyos, hogy a XIII. században már nem állott fenn, annennyiben Varasdon — már akkor sz. kir. városon — kivitt minden drbólól 2 fillér vámost kellett fizetni.

A lóval teendő szolgálványok hova-több terhe ssé s II. Endre zavaros kormánya alatt annyira serelemessé váltak, hogy a nemzet egyik alaptörvényével, az 1222-ben kiadott arany bullával vált szükségessé az orvoslás. Az arany bulla ugyanis a következőket rendeli: »Lovászaink, peczézeink, kapásaink ne merjenek a nemesek falvaira szállani. »A püspökök, a nemesek örökbiroktairól ne adjanak tizedet lovaknak számára, sem a királyi birtokokba, azok emberei ne tartozzanak tizedeiket behordani«.

Az arany bulla kiadása után nemsokára nyomát találjuk annak, hogy a lóval teljesítendő közszolgálatoknak végzésére a király külön egyéneket, ú. n. szekereket alkalmazott, akiket a szükséges lovak tenyésztetésére földbirtokkal látott el. Nyomát találjuk ennek 1255-ben IV. Béla király által a jászói prépostság részére kiadott kiváltságlevelében, ahol is a következők olvashatók: »A jászói prépostság területe délfelől szekereinek falvával határos, mely Zekereseinek nevezetik«.

Most következőzet azután — a mongol pusztítás alatt és után — hazánk lótenyésztését mondtainók a legzsomóbb időszak. Tanúságot tesz erről a Kun László szekereinek csuolt kétkerekű taliga is, melyet ló hiányában maga a nép vonszolt. A hanyatlásnak azonban Kun László uralkodása képezté zárkövet, azon innen új fény derült az ország lótenyésztésére, sőt az ország főurai már Kun László alatt is hozzálltak a lótenyésztés emeléséhez, legalább erre lehet következtetni a história-író feljegyzéséből, mely szerint a kéjhajbászó király uralma alatt a rakonczán nemesek istállókat csináltak a templomokból s az oltárakból jászlakat készítettek. Többre becsülték a lovakat a hit vigaszánál, pedig Kun László utóda, III. Endre uralkodásának kezdetén egy ló értéke mindössze 2 márkára becsültetett.

Az Anjou királyok diadósága uralma alatt az ország lótenyésztése is hova-több magasabb fokra emelkedett, s e tekintetben különösen kedvező befolyással a fényes lovagdiadók voltak. Már nemesek a főúri körökben, hanem a jobbágyság is kezdte előszeretettel foglalkozni a lótenyésztéssel, a mely körülménynek oka főleg abban keresendő, hogy a lovakra nagyon kielégítő volt s néhány év alatt szinte hihetetlen magasságra emelkedett. De sőt különösen Olaszországba élénk lókvitelt is keletkezett; 1382-ben Piemontban egy nagyobb magyar lóért 1906 frankot fizettek, mi az akkori időben nagyon szép ár lehetett egy lóért.

A jobbágyságnak a lótenyésztés terén kifejtett törekvése elé érzékeny gátat vetett Nagy Lajos király, midőn az 1351. évi országgyűlésen a tizedet a gabona- és börtmerekben kívül a növendék állatokra s közük a csikókra is kiterjesztette.

Hogy a tizenötödik században az ország lótenyésztése mily virágzó lehetett, arra nézve következtetést vonhatunk Bertrand de la Brocquière francia utazó feljegyzéseiből, ki Zsigmond idejében 1433-ban ment át az országon. A többek között ezeket mondja: »Szeged egy nagy nyílt város... nagy számban találtunk itt eladó szilaj lovak, melyeknek szelidítéséhez is idomításához jól értenek. Mondatik, hogy a ki három vagy négy ezer ilyen lovat akarja, Szegeden megkaphatja. Oly csekély

árúak, hogy tíz magyar forintért igen szép úti ló kapható . . . Pestnek is sok lókereskedője van; a ki kétszer jó lovat akarna, itt vehetne. Istállókint adatnak el; egy istálló tíz lóval kétszáz forint. Több lovat láttam, melyekből kettő-három is megéri azon árát.

Könnyen elképzelhető, hogy a Duna és Tisza köze Pesttől lefele volt azon terület, hol a legjobb minőségű lovak a legnagyobb számban találhattak: következtetni lehet erre — többek között — abból is, hogy Brocquiere Szegezen három-négyezer lovat vélt vásárolhatni, holott Pesten csak két ezret. Hogy azonban az ország legjobb lótenyésztői a Duna és Tisza között, még ill. Endre uralkodása alatt is a nomád életet folytató jászok voltak, arra csaknem bizonyossággal lehet rámutatni. Feljegyzések szerint ezrével legelt a ménés és a gulya e síkon. Hornyik János szerint a Kunságnak Kecskenétén felül eső száraz, homokos vidéke a lakosok foglalkozását megjelölve, hajdanta »Chederhamka« (Csödör-homoka) névvel lett illelve. De sőt a juszuknak későbbben még inkább kitűntek a lótenyésztés terén, mint a tizenötödik században. Közülük különösen a halásiai említendők meg, kik — mint Oláh a XVI. században megjegyzi — nagy ménesekben és gulyákban tenyésztett lovak és szarvasmarháik által tetemes gazdagságra tettek szert. Több feljegyzésből még arra is lehet következtetni, hogy a kunok lovai jobbok voltak a magyarok lovainál, gyorsabbak és kitartóbbak, ami nem is lehetetlen, tekintve, hogy ott nevelkedtek, a hol legnagyobb térség állott rendelkezésre, gyorsaságuk, kitartosságuk fejlesztésére. Következtetni lehet erre a többek között abból is, hogy László vezér Szög lovát Cserhalomnál nem volt képes a váradi püspök leányát elragadó kun harcosztól elérni mindaddig, míg a leány a lóról földre nem rántotta rablóját.

A XV. században annak is nyomait találjuk már, hogy különösen a felvidékre a szomszédos Lengyelországból hozattak be egyes jobb lovak. Így a többek között Bátfán történtek a régi számadás könyveiben feljegyzések arra nézve, hogy oda lengyel lovak leginkább Krakkóból hozattak.

A XIV., XV. századokban a lovak átlagos ára 14—20 frtra¹ tehető. Említetnek azonban esetek, a midőn egy lóért az említettől jóval magasabb összeg fizetett. Így pl. 1443-ban a bátfai bíró Rómában járván, hazérkezve után a város két lovat küldött Rómába ajándékol. Az egyiket Kromer Wenczlóól vették 125 frton, a másikat Tisza Lászlóól (Tissi Lasla) 15 arany forint².

Az Anjou királyok uralkodása alatt szokásban volt, sőt Zsigmond törvénybe is tette (1405. II. 13.), hogy egyes kiváltságos városok és népek a királynak, királynéknak és főbb udvari tisztviselőknek jüvéi ajándékok adjanak, a mely jüvéi ajándék többnyire ékes nyeregzszerzából vagy éppen lóból állott. Így nevezetesen a legjobb lótenyésztők, a jász-kunok és a székelyek mindig csodórt adtak ajándékol és pedig az előbbieknél mindig négyet, utóbbiak pedig minden húsz kapu után egyet. A király ezen méneket, részint nyereg alatt használta, részint pedig az udvari ménesbe apadlatokul osztotta be.

Szépnek a magyar ló még ezen korban sem volt nevezhető; azon-

ban a magyarok letelepedése óta folytonosan javítottán, valamivel nagyobb fejlődött, tetszetősebb külsőt nyert. Azonban edzészet, szívósság és kitartás tekintetében talán a világ összes lovait legyőzte volna. A fentebb említett francia utazó erre nézve a következőket jegyezte fel: »Gyakran láttam kocskákat, egyetlen lótol vontatta, melyekre hat-nyolcz személy is felrakódott. Tartományi szokás, nagy napi utakra egy lovat fogni be«.

Hogy igazságos Mátyás uralkodása alatt is magas fokon állott Magyarország lótenyésztése, azt, ha egyből nem igazolná is, Mátyásnak mindenre kiterjedő gondoskodásából gyaníthatók. Mint mindennel, úgy a lóval is nagy luxust fejtett ki. A krónikások feljegyzései szerint aszkáprázatos fény és pompa fejtett ki akkor, mikor a király Székesfejervárra ment jegyese, Beatrix elé, a honnan aztán Budára indulván: »mind a király, mind a királyné fehér lovon ül vala.« »Kisérőtlükben — többek között — egy a király címerét hordozó ifjú vala, gyönyörű paripán ülve, melynek készüllete merő arany és drágakő, a lónak homlokán való tündöklő korona is hasonlóképpen, merő aranyból és gyémántokkal villámolt. A ki ezt látta, merte állítani, hogy csak ezt az egy lovat nem lehetett négyezer magyar arany alatt megvenni.« »Midőn még a királyné asztalnál ülne, a hű erdélyiek a legbecesebbel, a mivel bírtak: lovakkal kedveskedtek nászajándékol«.

Igazságos Mátyás uralkodása után mintha csak a közelgő vész előérzete által ösztönözötték volna az uralkodók, egyre-másra adták ki a lókvitelt tilalmat. Így II. Ulászló 1498-ban nemcsak a lovak kviteltét tiltotta meg, de rányomta a honarulás bélyegét még arra is, a ki a lovak kvitelté iránt kereskedési társulatba lépett vagy külszágokkal egyezkedett. II. Lajos törvényei ezen tilalmat többszörösen ismételt s az 1523. évi budai gyűlés 58. cikkelye s az 1525. évi viharos hatvani gyűlés 10. cikkelye a lovaknak és teheneknek kihajtását már egészen megtiltotta. A mennyire adatainkból következtetni lehet: II. Lajos király alatt már a *lóversenyek* is rendszerezette voltak. Az okleveles gyűjtemények fentartották emlékeztet az októ lóversenynek, mely 1525 tavaszán a kelenföldi mezőn ment végbe s melyen a király és magyar urak lovain kívül a krakói vajda lovai futottak.

II. A keleti ló korszaka. Elérkezett azután a magyar nemzetnek — azt lehet mondani — legszomorúbb napja, midőn a mohácsi véres ütközet napján török iga alá volt kénytelen hajtani fejt. Mísem természetesebb, mint hogy a szabadsághoz szokott nemzet annak elvesztésével tüllenségre esett: pangott minden s így a lótenyésztés is.

Azonban különösen a lótenyésztés terén csakhamar új élet kezdett pezsdolni, a mint t. i. megismerték a lovat, melyet a mozím csapatok a Balkánon áthoztak és kezdték annak jó tulajdonait becsülni. Ettől az időponttól veszi kezdetét a keleti ló korszaka. Eddig az ideig a magyar ló egy vérben, minden idegen vér hozzákeverése nélkül tenyésztett, mert, a miként említettük is, hozatott ugyan ezt megelőzőleg is néhány lengyel s más származású ló, ezek azonban lótenyésztésünkre hatást alig gyakoroltak.

A török lovak megismerésével azonban a helyzet gyorsan változott. Különösen a fiatal nemzedék kiváló előszeretettel viseltetett a török lovak iránt; Balassa Bálint »Ének a végekről« című versében azt

¹ 1 frt = 100 denár.

² Az arany forint értéke 200—600 denár között váltakozott.

mondja, hogy fő vágyuk volt, ha trombita riadt, »jó szívesen lovon« indulni a vítézi próbára.

Olyan lovak, melynek »vagyon ábrázatján igaz szívesen fejed« s melynek szülőhelye Ázsia, a honnét Gyöngyösi szerint:

.... nagy híru s drága lovak jönnek.
Ahol némely kancsák (mondják) nem ménéktől
Vemhesednek, hanem tavaszi szelektől.

De sőt a lovagjátékok sem mentek ki a divatból. A Toldi-monda éneklője: Illosvai (1574) még felemlíti versében: »Jeles öklelések akkor ott levének.« Miksa királyltyá koronázásakor 1563-ban Pozsonyban fényes lovagjátékok, de sőt ugyanakkor *loverseny* is tartott, melyen a magyar főurak kitétek magukért.

Külföldön a spanyol lovak már terjedni kezdtek, hazánkban azonban egyedül a keleti ló volt ismeretes, melynek »oly a gyorsasága, mint a könnyű szellőnek«, mely úgy a vér mezején, mint othon derekasan megállotta a próbát. A haza, család és vagyon oltalmazásában nem volt idejük a pompázásra; győzős, sebes lovaikat nem cserélhették még fel a nyugat büszke járással, lobogó sörényű, de annál gyorsabban fáradozó lovaival, hanem annál inkább hozzáálltak loállományuk javításához a kelet lovaival, a melyeknek befolyása alatt az ország loállománya oly rohamosan javult, annyira tökéletessé vált, hogy ezen korszakot méltán a magyar lótenyésztés virágási korának tarthatjuk. Közgazdaságunknak egyetlen ága sem emelkedett a XVI. XVII. században oly rohamosan, mint éppen a lótenyésztés.

Azonban nem csodolunk, ha azt mondjuk, hogy a két testvérország közül lótenyésztés tekintetében ezen korszakban Magyarországunk jutott a másodrangú szerep. Az első helyet mindenesetre a lótenyésztés klasszikus földje: Erdély foglalta el s ezen első helyet, mondhatnók, a legtöbb időig meg is tartotta.

A fejedelemtől kezdve le az utolsó emberig, mindenki előszeretettel, kedvteléssel foglalkozott a lótenyésztéssel. E hegyes, völgyes szép kis országnak számos ménese volt, melyeknek jó hírneve határain messze túl szárnyalt. Ilyen volt pl. Fráter György bíboros miniszter ménese, melynek tenyésztéséből Izabella királyné több lovat kívánt (1551). A Wessellényiek híres zsidói ménese — mely még legutóbb is kitűnő hírnévnek örvendett — hosszú időn át a legjobb befolyást gyakorolta Erdély lótenyésztésére. A zsidói ménes — a XVII. XVIII. században 150—160 anyakanczával — valószínűleg 1600-ban Wessellényi Pál által alapítottat válogatott erdélyi kanczákból, melyeket később fia István és unokája Pál török és tatár eredésű lovakkal nemestettek. Majd ismét spanyol és angol lovak is használtak tenyészanyagul, miként arról később leend szót.

Bethlen Gábor már kora ifjúságában foglalkozott lótenyésztéssel »Szarvas« és »Vajda« nevű kiváló szépségű és jószágú, »örög és erős termeltű« lovait, azután azt a nyerges, mely Tóth Mihálytól később a fejedelemlé asszony (Brandenburgi Kata) szekeres lovai közé került: egész Erdély jól ismerte. Kiváló súlyt fektettek azután a lótenyésztésre a Bánffyok; méneseikkel az ország loállományának javítására igen jó hatékony befolyást gyakoroltak. Így már a XVII. században igen jó hír-

névnek örvendett a bonczhidai — ezidő szerint gróf Bánffy György tulajdonát képező — ménes, mely még a XVII. században, valószínűleg 1689-ben létesítettett, nagyrészt erdélyi kanczákból; későbbben — mint általában minden erdélyi ménesben — itt is használtakat spanyol és angol vér.

A Bethlen után következő fejedelmek: Barcsay Ákos, Kemény János, továbbá egyes, bár hatalomra nem, de vagyonra nézve a fejedelemekkel vetélkedő főurak: Prépostváry Zsigmond, Csáky István, Wessellényi Pál, Teleky Mihály és még sok mások, méneseinek és lótenyésztésük nyomait az egykorú emlékek és főleg az akkori levelezések fontartották. A ma már nem létező ménesek közül különösen kettőnek kívánjuk e helyen emléket megörökíteni, mint olyanoknak, melyek úgyszólván valamennyi ma létező erdélyi ménesnek alapját képezik. Az egyik a gróf Mikos-féle marosújvári ménes, a másik pedig a Dániel-féle datosi ménes. Eredetét mindkettőnek homály borítja a messze múltban, de ha az erdélyi ménesek történetét kutatjuk, csaknem mindeniknél rábukkanunk a Mikos- vagy Dániel-féle ménesre, mint olyanra, mely azokat kitűnő tenyészanyaggal látta el. A marosújvári Mikos-féle ménes főleg keleti származású lovak tenyésztésével foglalkozott; fiatal méneit elkapkodták az erdélyi ménesek s magas árakat fizettek értük. A Dániel-féle datosi ménes még jobb hírnévnek örvendett lovainak kitartó fáradhatatlan voltáért. Felemlítik egykori írók, hogy a datosi lovak hegynék fel, hegynék le vágatva haladtak a nélkül, hogy fáradságukat reszketés vagy feltűnően gyorsított légzés által külték volna. A múlt század végén mindkét ménes feloszlott s utóbbi Bornemissza Lipót és József, Kemény Ignác, Naláczy József és Szent-Iványi tulajdonába ment át.

Habár a Magyarországon jelenleg létező ménesek legnagyobb részének mulja nem vihető vissza a XVI. századig, kétségtelen, hogy különösen Felső-Magyarországon már akkor is léteztek jó hírnévnek örvendő ménesek, melyek azonban idők múltával letűntek a felszínről. Így a felvidéken híres huszárkapitányok, Zay Ferencnek, kinek huszárai sáfrányszínre festették lovaikat, szintén jó ménese volt. 1550-ben paznaszkodik, hogy távolléte alatt lovainak nem viselték gondját, s azt sajnálja, hogy kedvenc lovat, a »Jarkóts«, lovászai megettették, nem tud a harapós vén állattal többé bajlódni.

Szigetvár elestének idejéből a költő Zrínyi, Karabut, a deli Vid lovát következőképpen festi le:

.... mint madár nem nyom nyomot a földön,
De mint sülvő nyíl, mely olyan eschesen.
Ó fúthatt volna által a tengeren,
S nem esmerszett volna, hogy van víz a körmén.

Látják ezt a törökök s megismerik Vid-et, de akkor már

Heában utána futtatják lovakat,
Mert mint a könnyű kő elütötte magát.

Kitartó és gyors lehetett a magyar ló, ha a költés is ilyen lelkesedéssel tud ezen tulajdonságáról írni. Említést érdemelnek még ezen korból Nádasdy Tamás nádor kanizsai, Horváth Márk szigetvári, Bathány Ferenc kilidi ménesei.

De sőt a »nagyasszonyok« is szerették és becsülték a lovat. A murányi Vénus: Széchy Mária, maga is megülte a lovat, akár csak egy huszárgyerek s 1644-ben csupán tasnádi udvarházában 51 darab lóval rendelkezett.

Jó hírnek örvendettek a Bercsényieknek. Bothyánnak, továbbá a Thóti Lengyel-családnak, az Inkeieknek ménesei s az előzállási uradalomnak a XVII. század első tizedében létesített ménese stb.

Azonban folytonosan újabb és újabb ménesek alakultak s bizony befogadták ezek még a jobbágyság által tenyésztett arra való csikót is; de meg a szüntelen háborúskodás is sok lovat elemészített s így nem csuda, ha annak felugrott az ára, a mi azután ismét a jobbágyot ösztönözte a lótenyésztés nagyobb mérvbeni felkarolására. S volt is lát-szatja. Egyetlen egy példa eléggé megvilágítja ezt. Egy főúr, egy gróf Csáky, lovat cserélt Muszka Tamás jobbággyával. Bátran elhiheti mindenki, hogy Muszka Tamásnak a lova nagyon szép lehetett.

De hát tényleg volt miből szép lovakat tenyészteni. Tömegesen sok keleti származású ló került az országba, legnagyobb részt mint hadi zsákmány. Az egykorú krónikatrók, ha egy-egy ilyen összefüggés leírásánál ki nem teszik is az elharcsolt lovak számát, de soha el nem mulasztják felemlíteni, hogy a megfutamodott ellenségtől nyert »sok szép fő lovaknak pedig számát sem tudhatni.«

Ajándék útján is nagyon sok keleti ló került az országba akkor-táiban; a szerescen (arabs) lónál aligha volt értékesebb ajándék. Fejedelmek egymásnak, főuraknak tett szolgálatiért, barátság zálogául, kitüntetésül szerescen lovat vagy cifra szerszámot ajándékoztak. A mohácsi vész után (1528) Budára tartó Szolimán szultán az őt meglátogató János királynak négy díszlőnyt és három tiszta arannyal ékesített lovat adott kegyelme jeléül. A moldvai kalandor despota, Heracleides, 1560-ban Miksa királynak 15 török és 25 moldvai lovat, Ferdinánd és Károly hercegeknek 10 török és 15 moldvai lovat, Zay Ferencnek pedig 4 török és 15 moldvai lovat ígért (ezeken kívül sok pénzt, nyestbőrt stb.) azon esetre, ha őt a moldvai uralom elnyerésére támogatják.

De sőt már a XVII. században annak is nyomát találjuk, hogy főuraink keletre küldték megbízottaitak tenyészanyag vásárlása céljából. Így gróf Csáky 1630-ban, midőn két igen szép és jó lova, »egyik kehben, másik fekélyben« elhullott, Brassó felé — tehát keletre — küldött 300 tallért. Rákóczy, úgy a maga, mint a Bercsényi gróf ménesébe, konstantinápolyi követéi által egyenesen Arábiában vásárolt kitűnő lovakat hozatott. A gornyességi ménesnek sokáig büszkesége volt *Aadja*, azon telivér arabs mén, melyet IV. Mohamed szultán 1668-ban ajándékozott Teleky Mihálynak, Apafy fejedelem befolyásos miniszterének.

III. A spanyol ló korszaka. Már divatban volt külföldön a spanyol ló, midőn azt még Magyarországon nem ismerték. A külföldi fejedelmek spanyol lovat adtak egymásnak ajándécul, fejedelmi udvaroknál nagy ünnepélyességek alkalmával már kizárólag spanyol lovakat használtak, midőn Magyarországon még »szerescen« lovakat ajándékoztak egymásnak az emberek. A délczei járású, puha csilű és hátú spanyol ló beleillett a külföldön divó roccoco korszakba, a gyenge nő avagy a

kipiperézett férfi lovat, a fedett lovardában vagy jól előkészített útkon könnyedén vitte tova, azonban nem illet bele a magyarországi viszonyokba, nem vált be a csaták zajába, nem volt képes végezni a farszto munkát, a mit a magyar lovas lovától megkívánt.

De végre is az általános áramlatnak nem lehetett ellentállani s (talán a XVII. század második felében) megjelent hazánkban is az első spanyol ló. S ki merné kétségbe vonni, hogy hazánk lótenyésztésére a spanyol lovak kedvező befolyással voltak? Mert igaz ugyan, hogy a spanyol lónak meg voltak a maga hátrányai, de viszont oly előnyökkel is bírt, melyely hazai lovaink nem dicsekedhettek. Ide tartozik első sorban is a nagyság. A magyar ló, miként általában a keletiek, inkább a kicsinyek közé volt sorolható, s valóban igen kiváló volt, hogy egy nagyobb fajtavál keresztezés által nagyságában gyarapodott, miként ez a spanyol lovalkali keresztezés által valóban el is érte.

Az importot természetesen a mindenben előjáró főurak kezdték meg. II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek parádés fogatjaiba már 1702-ben spanyol lovak voltak fogva. S miután belátták, hogy a spanyol lóval túlságig nem vitt keresztezés lóállományunkra csak kedvező befolyással van, mindig nagyobb és nagyobb előszeretettel viseltettek az iránt s hova-több kiterjedtebb mérvben használták, úgyannya, hogy rövid idő alatt csaknem az összes erdélyi és magyarországi ménesek spanyol vérben tenyészettek.

Erdélybe azután bekerült egy pár olyan spanyol mén is, melyek törzset alakítván, utódjaik hosszú időn keresztül, egészen a XIX. század derekáig igen kaposak voltak. Mint ilyen felemlíthetjük *Haniált*, melyet 1741-ben Mária Terézia ajándékozott gróf Bánffy-nak, ki is azt jelenleg is jó hírnévnek örvendő bonchidai ménesében állította fel. Ezen kitűnő atörökítő képességgel bíró ménnek utódai még a XIX. században, a harmincz-negyvenes években is fedezték nevezett ménesben, a feleslegesnek mutatkozókat pedig magas áron vásárolták meg tenyészanyagul az erdélyi ménesek.

A Wesselenyiek zsidói ménesébe 1740-ben került egy kitűnő apaló, *Galant*, a mely 28-éves korában 200 aranyért vásároltatott; magas kora dacára oly kitűnő apalónak bizonyult, hogy a ménest egészen újja alkotta; vele egyidejűleg 20 darab arabs telivérkanca vásároltatott s ezeknek fedezésére használtatott *Galant*, úgy, hogy a zsidói ménes a jelen század elejéig tisztán arab-spanyol ménesnek volt tekinthető. Az 1775-ben vásárolt telivér spanyol mén Ciceró, különösen pedig fia Császár lépett nyomdokaiba *Galant* és utódainak.

Mint Erdély, úgy Magyarország lótenyésztésére is tagadhatatlanul kedvező befolyással volt a spanyol ló, habár itt nem is rajongtak érte annyira, mint Erdélyben. A XVIII. század elején hanyatlásnak indult lótenyésztésnek azonban nem annyira a spanyol ló behozatala adott új lendületet, hanem Mária Terézia kormányza s még inkább II. József császár, a ki, mint közigazdaságunk sok egyéb terén, úgy a lótenyésztésnek előre vitele körül is hervadhatatlan lombokat fűzött érdemeinek babérkoszorújába.

A nyugalmasabb idők bekövetkeztével, a tapintatos vezetés mellett tehát Magyarország lótenyésztése is a XVIII. század derekán innen

emelkedést mutat. Kezdenek egyes ménesek jó hírnévnek örövendeni s folytonosan újabbak és újabbak alakulnak. S ezen újonnan alakult ménesekben az erdélyi ló — melynek jó híre a Királyhágon messze töl szárnyalt s Európában is az elsőrangú lovak közé soroltatott — nem kis szerepet játszott. Egész sorozatát lehetne felemlíteni a XVIII—XIX. században létesült magyarországi méneseknek, melyek egészben vagy részben erdélyi lovakat használtak tenyészenyagul. Térszűke miatt csak egynéhányat kívánunk felemlíteni, pl. a gróf Dégenfeld nógrádmegyei ménesét, mely vargyasi Dániel István híres erdélyi méneséből szerzett tenyészanyagot. Ugyancsak a XVIII. században alakult therezováci Jankovics-féle ménes erdélyi Wass-féle kanczákból alapítottatott. A XIX. század elején létesült ménesek pedig nagyrészt Erdélyből szerzett tenyészanyagot használtak.

Habár, miként fentebb említettük, a dicsőségesen uralkodó királyné, Mária Terézia az ország lótenyésztésének emelésére e jövedelmező és hadászati szempontból nélkülözhetetlen tenyészést ág felvirágztatására igen sokat tett, mégis II. József császárnak érdemétől rovandó fel az, hogy a társországok lótenyésztése különösen a XIX. század elején oly magas fokra emelkedett. A fenkölt szellemű uralkodó 1776-tól kezdve számos rendeletet adott ki, melyekkel a lótenyésztés emelését czélozza. Rendeleteivel megállapította azon közönséges kanczák minőségét, színetét, korát és méretét, melyek a császári udvari ménesekből származó ménnekkel behághathatók, valamint az országban található azon közönséges méneket is, melyek a megyék által fedezetési czélokra használhatóak. A szakismeretek terjesztése céljából Pesten lóorvosi iskolát állított s szakkönyvek, lótenyésztési utasítások kiadásáról gondoskodott. 1780-ban Wollstein Amad Jánost, a bécsi egyetemnek tanárát s az ottani cs. kir. állatgyógyintézetnek igazgatóját egy lótenyésztési utasítás megírásával,¹ Scotti cs. kir. udv. fő-lóorvost pedig egy fedezetési utasítás szerkesztésével bízta meg, mely utóbbi munka azután minden egyes, a lótenyésztési ügyekre kirendelt cs. királyi tisztnek kiadott. Egy 1782-ben kelt rendelettel pedig meghagyta, hogy a parasztot a császári ménnek használatára senki sem kényszerítheti, de ha a pár szabad akaratából kanczáját császári ménnel behághatja, azért általa semmiféle fizetés nem teljesítendő.

II. József császárnak a lótenyésztést czélzó rendeletei közül, az 1785 november hóban kiadott rendeletet valóban méltó volna arra, hogy e helyen teljes szövegében közöljük. Sajnos azonban, térszűke miatt azt a következőkben csak kivonatlatig ismertetjük.²

A rendelet magyar és német nyelven jelent meg, s intézve lett Magyarország vármegyéinek legnagyobb részéhez. A nyomtatott utasítás 28 cikkelyből állott. Egy példánya eredetiben, Torontál vármegye levéltárában maig is őriztetik.

¹ Wollstein műve: „Von der Zucht der Krieger- und Bürgerperde“ cím alatt jelent meg és 1788 február 2-án kelt udvari rendelettel az összes hazai uradalomk főlegnéme ajánlatott. Magyarra Tolnay Sándor, a pesti egyetemen az állatgyógyisat tanára fordította. Fordítása „Fugger Márknak a lovak neveléséről írt könyve“ című alatt jelent meg 1786-ban Bécsben.

² Teljes szövegét lásd „Gyakorlati mezőgazda“ XVI. évfolyam 26., 27., 28. számaiban.

Mindjárt az első szakaszban kiemeltetik, hogy a vármegyék silány és rossz csodóroket használnak fedetetésre s ez egyik lényeges oka, hogy az ország állománya nem javul. Utasítatik tehát a Jurisdicchio, hogy azon esetben, ha mőlóra van szükség, forduljon a fels. Helytartó Királyi Tanácschoz, hol viszonyuk és kívánalmaiknak megfelelő mént jutányos áron kaphatnak.

Figyelmezteti a Jurisdicchiokat, hogy a ménék és ménesek mellé gondviselőül csakis ahhoz értő emberek alkalmazzanak s ajánlja a megyéknek, hogy ilyenekért ugyancsak a megnevezett forumhoz forduljanak, hogy az a regementekből közinvalidus embereket bocsásson rendelkezésükre. »kik mégis e dologhoz elegendő erővel bírjanak és mind a hazabeli ménesek körül szokásba vett munkát, mind a németországi örökös tartományokban bevett, emberi kezek munkálkodása által véghezviendő lóhágtásnak módját jól tudják.«

Erendeli azután, hogy a vármegyék inspectorokat alkalmazzanak, a kik a lótenyésztésre fölvigyáza: »azt is szivekre vegyék, hogy a parasztok saját hasas kanczákat nagy terhek alá ne vessék, se pedig mértékten futásra ne kényszerítsék, hogy csikójukat idő előtt el ne ejtsék; hasonlóképpen meg ne engedjék, hogy a csestől elválasztott csikók anyjokat dologban s hosszú utazásban kövessék; a paripacsikók hárman, négyen a kancza csikókkal együtt ne tartassanak; a réteknél földjei mind a gulyáknak, mind a méneseknek bővebb legelésre megkövívritessenek s az iránt már régen kiszabott rendelkezések pontig megtartassanak, hogy a községek, kik szilaj s pusztákon járó ménessel bírnak, a pusztákon meghajló színeket emeljenek (mindazonáltal legkisebb költséggel a mennyire lehet), hogy a lovak azok alá vévén magokat, téiben ugyan a fergetegnek ellen, nyáron pedig a sokféle ártalmas bogarak ellen védelmezethessenek; a színek mellett kútnak ártatásának azoknak szükséges itatásokra, s más ezekhez hasonlók készíttessenek.«

Látható tehát, hogy a rendelet a legapróbb részletekre is kiterjed s teljesen méltó arra, hogy belőle mai napig is tanulhassunk.

Ugyanezen rendeletben hozatik köztudomásra, hogy Arad vármegyében »Mezőhegyes nevű alkalmas pusztán« császári királyi ménes felállítását rendelte el 6 Felsége.

Ezen rendeletben találjuk meg a magyarországi méntelepnek alapkövét is. Ő Felsége ugyanis elrendelte 80 legválogatottabb minőségű ménló vásárlását, melyek azután nemcsak hogy ingyen fedeztek egy ideig, hanem a paraszt tulajdonos minden behágoit kanczájért egy-egy forintot kapott ajándékba. Ezen ménlovak azonban egyelőre nem fedeztek alkalmilyen kanczát. Megbizottat ugyanis Csekonic — kiről alább leendő szó — hogy az országban, kiválteppen pedig Pest-, Békés-, Szatmár-, Arad- és Bácsmegyében, továbbá a jászok és kunok districtusában írjon össze 2000 legalkalmasabb kanczát, lássa el azokat igazolványokkal s csakis az ilyen igazolványok előmutatójának kanczája fedeztetett a jelzett csodórokkal. Az ezen ménék által behágoit kanczák utódai az állam által megvásároltattak ugyan, de a tulajdonos tetszésére volt bízva, hogy csikójával mitevő legyen, vagyis nem volt köztelen el okvetlenül eladni az államnak. Fizetett pedig az állam az egyéves csikókért 18—24 forintot; a kétévéséért 35—40 forintot; a három-

évesekért 65—73 forintot. A kiki pedig ki tudták mutatni, hogy állami mén által nemzett negyedik paripaesikójukat a cs. kir. lovashadseregnek adták el, azok: egy ménló alá tetetett kanczával az aerarialis ménesből megajándékoztaknak.

Felhívja továbbá ezen rendelet a törvényhatóságok figyelmét arra, miszerint hassanak oda, hogy a fedezetűs magánosok méneseiben is kézbe történjék. Ezen üdvös intézkedés könnyebb keresztültelvése céljából: Ő Felsége azon különös méneseknek urait, kik a Scotti lóorvosai kitalált jó rendhez fogják magokat alkalmaztatni s önnön méneseket a fellebb leírt regulák szerint akarják egyengetni s jó elemételeknek jeles példát fogják kimutatni, bizonyosokká teszi, hogy őket különös jószágú ménlovakkal meg fogja ajándékozni.

Végre ugyancsak ezen rendelet tudatja a Jurisdikciókkal, hogy a mondottak ellenőrzése szempontjából: minden vármegyét, minden várost és minden különös portákat számláló districtusokat, a kiknél a ménesek megjobbításának előmozdítását remélhetni, egy remonstális lovakat szedő hadi tiszet elfogja járnai, kinek egyszersmind feladatává tétetik a magánméneseket figyelemmel kísérni s azok urainak csendes móddal kijelenteni, a mit azoknak megjobbítására alkalmasnak talál.

Ez tehát rövid kivonata azon rendeletnek, mely Magyarország lótenyésztésére a legjótékonyabb befolyással volt s melyet hosszú időkön keresztül lótenyésztési kormányunk vezérforráshul elfogadott.

Legnagyobb fontosságú azonban s egészen napjainkig kiható intézménye a fenkölt szellemű uralkodónak a mezőhegyesi ménésintézet megalapítása volt, mely — miként a ménés leírásánál látni fogjuk — egy derék magyar ember, Csekonicz József, vértés szárazlasi javaslata és szervezte alapján létesült.

A mezőhegyesi állami ménés megalapítása után nem sokára, 1789, illetőleg 1790-ben, Bábolnán is létesítették egy ménés, a mely egyelőre csak mint a mezőhegyesi filiája szerepelt. Nem lehet tehát csudálkozni, ha ilyen körülmények között, ily gondos kezelés mellett Magyarország és Erdély lótenyésztése napról-napra javult, magasabb és magasabb fokra emelkedett. Az újonnan létesült állami ménesek, a számos magánménés, a tenyésztőre nézve felelő kedvező és előnyös rendeletek, mind olyan dolgok voltak, melyek kellett, hogy országunk lótenyésztésére kedvező befolyást gyakoroljanak.

S csakugyan, a XVIII. század végén, még inkább a XIX. század elején lótenyésztésünk ismét fénykorát élte. És pedig a Királyhágón innen részben főleg a pórnap s a kisbirtokosság foglalkozott kiválólag a lótenyésztéssel s ügyszólva minden nagyobb falunak jelentékeny ménese volt. Hódmezővásárhelynek több mint 3000 lóva volt ménesében, melyeknek száma a század elején 17 volt. A Maros és Tisza közén egy-egy falu 40—60 remondát is tudott évente állítani. A Fertő környékén s le a Duna balpartján egész Pécsig oly intensív volt a lótenyésztés, hogy — miként az egykori író megjegyzi — rövid idő alatt 20,000 remondát is össze lehetett volna szedni. A mezőhegyesi, illetve bábolnai katonai méneseken kívül hazánk területén a XIX. század elején még egy udvari ménés is volt Kőpecsánban, Nyitra megyében.

Mint hogy ezen ménesről alább többé nem leend szó, annyit emlí-

tünk fel, hogy az anyakanczák száma 54, a ménés összes lóállománya 279 körül volt a XIX. elején. Tenyészanyaga dán, spanyol, olasz és német származású, török, arab, erdélyi, lengyel és angol vér keverékéből állott s 1826-ban lett felszólva s a nehezebb törzs Kladrubba, a könnyebb pedig Lippizára helyezettett át. Az említett három állami és udvari ménesen kívül 64 olyan magánménés volt az országban, melynek kanczállománya a 20-at meghaladta.

Nem mulasztjuk el, hogy ezen ménesek közül egy-néhányat behatárolban is ne tárgyaljunk, mint olyant, mely az ország lótenyésztésére kiválóan kedvező befolyással lévén, nagy hírnévre tett szert; közbefelleg azonban meg kell jegyeznünk, miszerint eljutottunk azon időpontra, melyet fentebb az angol ló korszakának nevezünk, a melynyiben századunk elején és pedig az 1814. évben hozottak be a kopcsánai udvari ménésbe az első angol tenyésztorzs, mely állott 1 telivér ménből és 14 telivér kanczából. Egyes angol lovak ugyan már korábban — s van rá adat, hogy már a XVII. században is — kerültek be, még akkor azonban nem bírtak a jelentőséggel, a mi nálunk csakis II. József óta tulajdonítottak az angol lónak.

Kedzük tehát leírásunkat a báró Fechtig-féle lengyeltől ménés ismertetésével, a mely nem ugyan nagy száma miatt, hanem azért érdemli meg az első sort, mert hazai lótenyésztésünkre való üdvös befolyására ma is lépten-nyomon bukkannhatunk.

Aligha családunk, midőn századunk egyik legnagyobb lóismerőjének báró Fechtiget nevezzük meg. Családja Egyiptomból került be Triestbe, a hol is megtelepedvén, azon gondolatra jött, hogy eredeti tisztaságra lovakat fog Arábiából requirálni s azokat Triestben állítja fel eladásra. A gondolatot csakhamar tett követte s az első transport 1811-ben érkezett Triestbe, hol a gyönyörű állatok nagy kelendőségnek örvendtek. Ezen első transportból Tolnai Festetiah vásárolt keszt-helyi ménés részére, továbbá herczeg Eszterházy ozorai ménese részére két-két csodort. 1812-ben érkezett a második transport, közöttük a világhírű Tajár (lásd úrményi ménés), a mely két telivér arabs kanczával Gemil és Troitivel s Saffir ménnél együtt gróf Hunyady által vásároltatott meg. A harmadik transportal jött meg azután a Gidrán nevű mén, a mely egyelőre Lippizán, azután pedig Bábolnán fedezett s nem sokára utódjai egy külön törzset képezvén, ma Mezőhegyesen tenyésztenek.

Gróf Hunyadi ajánlatára 1820-ban báró Fechtig székhelyét Úrménybe helyezte át, a honnan azután a magyarországi és külföldi ménesek részére egész sorozatot adta el a kitünően kitünőbb apa-lovaknak. Pedig hát báró Fechtig nem vesztegette ingyen lovait, sőt olyan áron adott túl rajtuk, a milyenneket ma is legfeljebb csak kitűnő angol telivér apalovakkal lehet elérni. Így pl. gróf Vitzay-nak Marbek nevű, 15 marok 1 hüvelyk nagyságú csodóré eladta s kapott érte 11 darab válogatott kanczát a Vitzay méneséből és 400 darab anyat.

Nem tudni mi okból, elég az hozzá, hogy 1825-ben Fechtig ménesével az Inkey-féle lengyeltől birtokos telepedett meg. Itt azután a ménés mintegy 30 darab anyakanczára egészítettett ki, a ménés száma pedig folytonosan változott s számuk néha 40 darabra emelkedett a

növendékekkel együtt. Ezekkel azután az ország összes nagyobb méneseit látta el Fechtig s idegen kanczák fedezésére is használta, ő arany fedeztetési díjért.

Hazánk egyik kiváló ménese volt továbbá a gróf Hunyady tulajdonát képező úrményi, mintegy 80 anyalkanczával. Kivált ezen ménés főleg lovainak nagysága és gyorsasága által; lovai nagyrészt megközelítették, vagy el is érték a 16 markot, a mi akkori időben Magyarországon meglehetősen a ritkaságok közé tartozott. A ménés akkori tulajdonosa különösen lovainak gyorsaságára fektetett súlyt, ez irányban trenírozta azokat s a három éves csikóival évente egyelőbb kétszer, azután pedig egyszer versenyt tartott. Az első ilyenemű verseny 1814 május 22-én tartott meg, $\frac{1}{4}$ angol mérföld hosszú sík pályán 70—80 font súlyjal. A lovasok 14—18 éves magyar fiúk voltak, lobogós ingujjal. A lovak angol módra voltak felszerelve s a lovasok súlykülönbözete is megterhelhetettség által egyenlítették ki. Egykori írók feljegyzése szerint a Hunyady-féle lovak oly gyorsaságot voltak képesek kifejtetni, hogy Eclyps mögött, mely másodpercenként 58 $\frac{1}{2}$ lábot hagyott hátra, csak $\frac{1}{2}$ -al maradtak volna vissza.

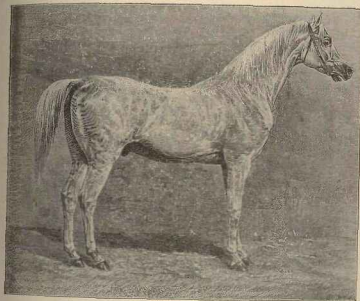
Habár sem célunk, sem tervünk nincs tulajdonoson a részletekbe bocsátkozni, mégis nem mulaszthatjuk el, hogy az úrményi ménés egyik kiváló apalováról, Tajáról meg ne emlékezzünk, mint olyanról, melyre gróf Weltheim s még más jó hírű lóismerők is azt mondták, hogy azon esetben, ha Tajár Angliába kerül s az ottani jobb minőségű kanczák fedezésére használhatik, éppen olyan híressé válik, mint Darley- vagy Godolphin-Arabian.

Miként már említettük, Tajár 1811-ben Cairóban báró Fechtig által vásároltatott. A báró sajátágos körülmények között igen olcsón jutott e kitűnő ménhez, Mohamed Ali ugyanis, az akkori egyiptomi basa, megtudta, hogy lázadás van Készülőbe; a legelőkelőbb bey-eket vendégség ürügye alatt magához hivatva s csellel saját kastélyában valamennyit lekoncoltatta. A beyek által behozott lovak így azután az armatúknak estek zsákmánnyal, a többek között tehát Tajár is s ily módon — a piacon — olcsó pénzen sikerült azt Fechtignak megvásárolni. Fechtig azután 1500 aranyért gróf Hunyadynak adta el, ki is azt úrményi ménésében fedező ménül használta s utána kitűnő utódokat nyert. Az akkori lóismerők e lovat a tökély netovábbjának tartották s jó tulajdonságait, szép testformáit, különösen pedig gyorsaságát nem győzték dicsérni. Mi 354. ábránkon Wrangel képe után mutatjuk be a híres lovat. Utódjai a legjobb hírnévnek örvendettek, amit eléggé bizonyít azon körülmény is, hogy egyet közülük, Gemil-Tajárt, a württembergi király, Tajár nevű, ugyancsak csodőr utódját pedig a badeni nagyherceg vásárolta meg.

Mint jó hírnévnek örvendő méneseket felemlítjük még a gróf Széchenyi István-féle czeni ménest, a gróf Széchenyi Pál-féle marczali ménest 1818-ban 200 drb lóval; a tolnai gróf Festetichek enéki ménesét 250—300 drb lóállománnyal; a herczeg Eszterházy-féle ozorai ménest 1811-ben 480—500 drb lóval; a gróf Viczay-féle íregi ménest 200 darab lóval; a gróf Illsházy-féle sárvári ménest 200 darab lóval; a gróf Erdődy-féle galgóczi ménest 300 drb lóval; a gróf Eszterházy Kázmér-féle mátyásfői ménest 200 darab lóval; az Inkey Antal-féle

iharosberényi ménest 250 darab lóval, az Inkey Ádám-féle récei ménest 120—150 darab lóval, a Jankovits-féle ménest; a gróf Károlyi-féle derekegyházi, az előszállási ménest stb.

Miként fentebb említettük, Magyarországon a múlt század elején a magánménések száma 64 volt s a lótenyésztés inkább a kisbirtokosság által üzetett előszeretettel. Tekintve az akkori időben létezett igen sok latifundumot, nem mondhatjuk, hogy ezekhez s az ország területéhez és viszonyaihoz mérten a magán ménések száma felette nagy lett volna. Kitűnik ez az Erdélyiely való összehasonlításból is, ahol az

354. ábra. Tajár.

Eredeti arabs-telivér 1811—1830-ban a Hunyady gróf úrményi ménésében hágó csodőr.

olyan magánménések száma, melyek kanczaállománya a 15-öt meghaladta, a múlt század elején nem kevesebb mint 169 volt, tehát csaknem háromszor annyi, mint Magyarországon.

Ezen erdélyi ménések közül minden tekintetben a b. Wesselényi-féle zsisóti ménés érdemelte az első helyet. Már említettük fentebb, hogy a zsisóti ménés ösapjával Galant arabs telivér mént lehet tekinteni. Minden idegen vér kizárásával 1790-ig folyt a tenyésztés, amikor is Alexander nevű angol csodórral (valószínűleg első az országban) kezdetet meg a keresztezés. Habár a keresztezési termékek meg is felel-

tek a kívánalmaknak, mégis az akkori kor divatjának hódolva már 1702-ben spanyol vér is kevertetett, amennyiben Wesselényi Miklós bárónak, a ménés akkori tulajdonosának egy kiváló szép, Andalusó nevű csődört sikerült beszereznie. Majd ismét 1902-ben két kiváló szép arabs telivér csődör vásároltatott s habár ily módon a vérkeverés elkerülése lehetetlen is volt, mégis a múlt század elején az említett 5 ménnek utódjai, öt külön törzsbe soroltattak. A ménésnek messze kiható jó hírneve volt s lovait felette drágán fizették meg. Így pl. gr. Bethlen Pál 100 aranyat fizetett egy nyolcznapos méncsikőért. 1816-ban a ménésben rosszindulatú mirigykór pusztított ugyanynyra, hogy rövid idő alatt 155 darab ló esett áldozatul. A kancaállomány kiegészítésére 23 darab kitűnő erdélyi és két darab angol kanca vásároltatott. Egyidejűleg azonban az eddigi 150—160 darab kancaállomány 30 darabra szállítottatott alá.

A nemes báró, ki ménése jó hírnevének öregbítésén egész odaadással buzgólkodott, 1822-ben Széchenyi Istvánnal Angliába utazott ménök vásárlása czéljából; ekkor vásárolta Cato-ot dedúnokáját Eclyps és Highflyer-nek, az apai ágon Darley-, az anyai ágon Godolphin-utódot. Talán Cato az a ló, mely az angol gypet győztesen elhagyottak közül elsőnek került hazánkba. Catoval egyidejűleg még egy angol telivért — Dito-t — hozott magával a báró. Cato csakhamar egész Erdélyben ismertségre jutott kitűnő csikóiról s amennyiben 6 aranyért idegen kanczákat is fedezett, utódjai a jobb erdélyi ménésekben csaknem mindenütt feltehetőek voltak.

A zsidói és bonczidai Bánffy-féle ménésen kívül, melyről fentebb volt szó, csak egynehányat kívánunk még felemlíteni a legnagyobbak közül, amennyiben nem engedi terünk, hogy mindazon erdélyi ménesekről megemlékezzünk, amelyek azt méltán megérdemelnék.

A következő ménések tehát azok, melyek e század elején, az említetteknek kívül legjobb hírnevnek örvendtek.¹ A gróf Bethlen Ádám-féle bonyhái ménés 60 darab spanyol eredetű anyakanczával. Bonyháin Bethlen Farkasnak is volt ménese 55 darab spanyol és nápolyi eredetű kanczával. Említésre méltó továbbá a Bethlen János tulajdonát képező árokkalljai ménés 40 darab erdélyi és »tatar« kanczával. A Bethlen György-féle szt-miklósi ménés 40 darab erdélyi és török kanczával. A Bethlen Pál-féle kövesdi ménés 45 darab arabs és spanyol kanczával. A Bethlen Dániel-féle vajdakamarási ménés 51 darab arabs származású kanczával. A Bethlen Imre-féle berkenyesi ménés 42 darab arabs és spanyol eredetű kanczával. A Bornemissza József-féle apafájai ménés 76 darab arabs kanczával. A Bornemissza Lipót-féle görgényi ménés 60 drb spanyol és arabs eredetű kanczával. A gróf Eszterházy-féle obrazai ménés 45 drb erdélyi, arabs és spanyol kanczával. A Haller-Lajos-féle szt-páli ménés 60 darab arabs eredetű kanczával. A gróf Haller László-féle vidraszegi ménés 36 darab spanyol eredetű kanczával. A báró Dániel-féle dátosi ménés 25 darab arabs eredetű kanczával. A gróf Mikó Imre-féle fiátfalvi ménés 37 darab zsidói és dátosi kanczával. A gróf Mikos Zsigmond-féle maros-újvári ménés 60 darab arabs és spanyol eredetű kanczával (Erdély egyik legrégebbi ménese). A báró

¹ Ezen adatok 1812-ből származó kimutatások alapján állítottak össze.

Naláczy József-féle keresztesi ménés 40 darab arabs eredetű lóval. A gróf Rédey Ferencz-féle sámsóni ménés 54 darab arabs eredetű kanczával. A gróf Rédey-féle bányabikói ménés 40 darab spanyol és erdélyi kanczával. A gróf Teleky Mihály-féle sárpataki ménés 40 darab spanyol, török és angol eredetű kanczával. A gróf Vass Miklós-féle méhesi ménés 44 darab arabs eredetű kanczával. A gróf Teleky János-féle nagy-sármási ménés 52 spanyol eredetű kanczával. A gróf Vass Sámuel-féle nagy-almási ménés 50 darab spanyol és arabs eredetű lóval. A báró Wesselényi-féle gyéresi ménés 39 darab spanyol eredetű kanczával.

Ezek volnának tehát azon ménések, melyek e század elején Erdélyben kiváló szerepet játszottak. Nem kell azonban azt hinni, hogy Erdélyben csakis a főurak foglalkoztak lótenyésztéssel. Hiszen nagyon természetes, hogy egy kis országban 160 nagyobb magánménés kell, hogy kedvező befolyással legyen az egész ország lóállományára. S csakugyan a falvak is meglepően szép és jó közés ménessel rendelkeztek s e tekintetben, különösen a magyar vidékek, a Küküllő, a Maros és Szamos mente tánt ki, meg a székelység. Ez utóbbiaknak lóállománya — miként most is — igen apró, de telette edzett és kitartó volt. A szászok ugyan jóval nagyobb lovat tenyésztettek már akkor is, de azokban a magukkal hozott német lovak vére csergedezett s így sokalta puhábbak, kevésbé kitartók voltak, mint a magyar lovak.

Különben a kormány is megtett minden intézkedést arra nézve, hogy Erdély lótenyésztését még inkább felvirágoztassa. Ezen intézkedéseket röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Még 1792-ben állított fel Músnán egy ménetelepet 30 csődörrel, amelyek Mezőhőgyesről szállítottak oda. A csődörök 13 parasztállóban helyeztetek el; miután ezen istállók a czélnak meg nem felelve, a lovak folytonosan betegeskedtek, 1807-ben a ménék Deésre helyeztetek át s egyszersmind számuk 60-ra emeltetett s ezeken kívül a székely ezredeknél 9 darab csődör engedtetett át. Az állami csődörökkel fedezett kanczák tulajdonosai azon előnyben részesültek, hogy előfogatos szolgálatot nem voltak kötelezettek teljesíteni s ezen kedvezmény 12 évre terjesztetett ki. Lódíjazás is tartatott, és pedig évente egyszer, amely alkalommal három arany adatot a legjobb hároméves kanczacsikónak, 2 arany pedig a legjobb ugyanolyan korú csődörnek. Az összes tenyésztésre alkalmas kanczák összeíratottak, hogy a fedező ménék a viszonyoknak megfelelőben osztathassanak ki s meg nem felelő csődörök és csődörésikök kihérélése elrendeltetett. Hardegg inspektor elrendelte, hogy minden eladásra kerülő akár ménesbeli, akár parasztló, amennyiben alkalmasnak bizonyul, remondának megvessék, hogy az által is ösztönöztesse a közönség jobb lovak tenyésztését. Ö a felsége I. Ferencz megengedte, 1825-ben, hogy Kolozsvárt mint az ország középpontjában, évente egyszer vagy kétszer lóvásár tartassék.

1820—21-ben azután 2 frtnyi vám lefizetése mellett megengedett a lovaknak külföldre való kivitele s ezen körülmény igen kedvező befolyással volt az ország lótenyésztésére. Külföldön ugyanis lótenyésztésünk igen jó hírnevet örvendett s így az első kínálkozó alkalommal tömegesen jöttek be a vevők s rövid idő alatt Württemberg, Bajorország, Baden és Hessen méneseiben kitűnő magyar és erdélyi ménék fedeztek s

Olaszországba, Schweizba és Franciaországba is élénk lókivitelünk kerekedett.

Habár mindezen körülmények s főleg az, hogy a fedezetési állomások okszerűbb alakra lettek fektetve, tagadhatatlanul kedvező befolyást gyakoroltak a lótenyésztésre, mégsem javult az oly mérvben, mint ahogy várni lehetett volna. Oka ezen körülménynek főleg abban keresendő, hogy a méneseik kezelésével nem olyan egyeneket bíztak meg, akik a dologhoz értettek volna, vagyis a kezelést nem volt okszerű. Daczára Scotti könyvének, melyben oly melegen ajánlatot a kézbeli fedezetés, a méneseik többnyire félvadon kezeltetik s a vad ugratás, vagy legfeljebb a hámszerű eljárás ízetett, egynémely ménestől eltekintve; a méneseik ilyenmő kezelése pedig egyáltalán nem hatott a lóállományra javítólag. Megmondotta annak idején a legnagyobb magyar, Széchenyi István: »Ki fog tetszeni idővel, ha a' dolog okoskodások s' próbák által majd egyszer egész világosságra jön, hogy legtöbb helyeken Magyar hazánkban a' Lótenyésztés állatjában való káros létének csupán a' rossz Elintés az oka; hogy Ország, mely fekvésére, éghajlatjára, természetére s' nemzeti lelkére nézve, jó lovat nevelni, Magyar Országánál különb nincs, és hogy csak magunkul függ ezen tárgyat oly virágossá hozni, és valaha oly gyümölcsösdre virni: hogy a' Világ minden vadsárait lovainkkal elboríthassuk és hogy a' Magyar Ló mindenütt, igazságos és megérdemelt Elsőséget nyerjen«.

A spanyol ló korszakát, mint mondtuk, az angol ló korszaka váltotta fel, amennyiben mindig gyakrabban és gyakrabban importáltak eredeti angol lovak, egyelőbb csak ménék, később pedig kancák is; 1829-ben már 23 darab pénzért fedező angol telivér volt az országban.

A fentkört szellemű gróf Széchenyi István, ki a lótenyésztés felvirágztatásának nagy nemzetközi fontosságát felismerte, elvülhetetlen érdemeket szerzett lótenyésztésünk felvirágztatása körül; a többnyire költőföldön mulató magyar arisztokrátiát azzal édesgeté haza, hogy megte-mertette a sportot, amennyiben 1828-ban Pozsonyban, 1827-ben pedig Pesten rendezett lóversenyeket s csakhamar megalakította az »első pálya futtatási társulatot«, mely 1828-ban Pestre áthelyeztetvén, »lótenyésztő társasággá« alakult át, Széchenyi azonban nem csupán sportnak tekintette a lóversenyeket, hanem meg volt győződve, hogy az az ország lótenyésztésére igen kedvező befolyást fog gyakorolni. Erre vonatkozólag a Lovakról írt könyvében a következőket mondja: »A' mi hasznát ad, annak lessz sikere; a' mi vesztésedet hoz, az elmulik. Én e' dologban az egész köztársaságot veszem tekintetbe. Mit ér, ha egy, tíz, vagy száz Ménés van Magyar Országban? annyit, a' mennyit ha tíz, száz vagy ezer jó katona e' csatában magát agyonlöveti a' nékül, hogy őket a nagy sereg követné. — Ők elvesznének, a közönség nem nyerne. Ugyan azért, hogy a lótenyésztés az egész polgári társaságnak hasznát hajtsin, és az Ország belső erejét nagyobbita, szükséges, hogy azt minden renden levő, nagyobb vagy kisebb kiterjedésben gyakorolja; mert egy jó kancát úgy kell tekinteni, mint a' jó földet, melyet mindig parlagon hagyni kár volna. Én tehát a' nyereséget tesszem ki ingerül és jutalmul a' lótenyésztők iparkodásának. Miképp lehessen pedig a nyereséget lehetővé tenni, hogy az az egész Hazának legnagyobb és legte-mesebb hasznát hajtsinon! az másképp állatjában nem eszközöltet-

hetik, hanem csak hogyha oly nagy, oly számos, és *Észteendőről esztendőre oly bizonyosan kitendő* állandó jutalmak adatnak ki, hogy azoknak elnyerését a Közönség érzékenyen megkövönje — és hogy ha azokat állatjában csupán csak a Futatás által lehet elnyerni«.

1829-ben jelent meg az első gyeplönyv, amelylyel alapja vetetett az országos törzskönyvnek. Majd ismét paraszt-kanca jutalmak és ló-árverések rendezettek, amely körülmények mindenike hathatós emel-tyeje volt lótenyésztésünknek, úgy nemkülönben az is, hogy a mén-telepek, illetőleg az állami ménék száma évről-évre szaporodott.

Ily körülmények között köszöntött be azután a 48-iki szabadságharcz, mely után mint minden téren, úgy lótenyésztésünk terén is hosszú időkön keresztül is pangás állott be s csak a magyar alkotmány életbe léptekor, akkor, mikor a lótenyésztési ügyek vezetését, az állami ménese-eket magyar minisztérium vette át, kezdett lótenyésztésünk új lendü-letet venni, miként az alábbiakban látni fogjuk; e helyen még csupán azt kívánjuk felemlíteni, — habár alább részletesebben fogjuk tárgyalni — hogy 1853-ban Kisbérben állami ménésintézet állítottot fel angol vér tenyésztésre, 1874-ben pedig Fogarason lipizai vér tenyésztésre. Külö-nösen a kisbéri ménés, úgy nemkülönben új méntelepek rendszerezése, az állami ménék szaporítása lényegesen hozzájárult azon örvendetes körülményhez, hogy a magyar kormány által a kiegyezés óta oly nagy mérv-ben támogatott hazai lótenyésztés mai álláspontjára s oly nagy hírnévre vergődött, hogy a magyar ló veszelési vetélytársa lett a búske angol lónak, miként azt Kincsem, Kisbér stb. eclatánsan bizonyítja.

Magyarország lótenyésztése a jelenben.

Ha az európai államok statisztikai évkönyvét kezünkbe véve, össze-hasonlítjuk a lovakra vonatkozó statisztikai adatokat, a következők eredményekre jutunk:

	Összes lóállomány	Esik 1 □ kilom.-re	Esik 1000 lakosra
Magyarországon	1,972.448	705	130 ló
Ausztriában	1,548.000	510	65 »
Cszechországon	720.000	243	24 »
Franciaországban	2,768.000	515	72 »
Angolországban	2,092.000	687	55 »
Németországban	3,836.000	709	78 »
Oroszországban	21,122.000	370	194 »

Az összes lóállományt tekintve tehát Magyarország, az ötödik helyet foglalja el. Ha azonban a lóállományt a területhez viszonyítjuk, úgy Magyarországot csak Németország előzi meg némileg, amennyiben Németországban 709 ló esik egy □ kilométerre, holott Magyarországon 705. Az angol telivérlo hazája e tekintetben csak harmadik helyen említhető 667 lóval □ kilométerenkint. Ismét más képet nyertünk, ha a lovak számát a lakosság számával hozzuk viszonyba, amennyiben e helyen az elsőség a ritka népességgel Oroszországot illeti 194 lóval 1000 lakosra, de a második hely ismét csak Magyarországot 130 lóval 1000 lakosra.

Megejtven így az európai államokkal a párhuzamot, tekintsük közlebből a hazánkra vonatkozó adatokat.

Előre kell mindenekelőtt bocsátanunk, hogy az 1895. évi állatstatisztika egészen más alapon állítottatott össze, mint az előző évtizedekben, ugyanannyira, hogy ezen adatok az előbbiekkel való összehasonlításra nem alkalmasak. Lóállományunk azonban a két összeírás közötti 10 év alatt lényegesen szaporodott. Az ország lólétszáma 1884-ben 1.748.859, 1895-ben pedig 1.972.448 drb volt, a szaporulat tehát — 223.589 drbot — 12,78% tett ki. E közel 2 millió darab lónak az értéke Magyarországon 437.866.486 koronára becsültetett, a horvát-szlavonországi lóállományt pedig 498.610.101 koronára.

Lóállományunk fent kimutatott szaporodása annnyal is öröndetesebb, mert az előző két összeírás közötti 14 évben vagyis 1870-től 1884-ig nem éppen lényegtelen apadás mutatkozott, a mennyiben 1884-ben 70.793 drbál, illetve 4,04%-kal kevesebb ló találtatott, mint 1870-ben, a mely körülmény azt bizonyítja, hogy a magyar földművelési kormányt az ország lótenyésztését, illetve lóanyagának javítását célzó következetes eljárása eredménytelen nem maradt. Hiszünk és reméljük, hogy immár a közel jövőben ismét megtartandó országos állatösszeírás hasonló kedvező eredménnyel fog végződni.

Magyarország lóanyagának zöme a kisbirtokosok tulajdonában van. Az összes lóállomány 86,40%-a kisbirtokra esik és pedig szaporodólag, mert 1885-ben az ország lóállományának csak 84,95%-a esett a kisbirtokos osztályra. Természetes azonban, hogy a közép- és nagybirtokos osztály kezén lévő lóanyag értékesebb, mint a paraszt birtokosság kezén lévő. Az országos statisztika, kerületenként változóan ugyan, de átlagosan is legalább kétszer annyira becslti a nagybirtokos lovát, mint a kisbirtokosét.

Ezen közel két milliónyi lóanyagunk ily szűk keretben ismertetése nem könnyű feladat. Ha jelen nöl csak pár évtizeddel ezelőtt iratik meg, a hazai lóanyag ősmertetése könnyebb feladat lett volna; röviden elmondhatuk volna azon időben, hogy vannak az állami és magán ménesekben nemesített, a közös ménesekben pedig nemesítetlen, vagyis parlagi lovak; ezeken kívül találtatik még az ország délnyugati részén egy nehezebb lófajta, mely mint igásanyag figyelmet érdemel; a keleti és észak-keleti megyékben pedig egy hegyi fajtája, mely kevés igényű volta s szívósságánál fogva ama vidék idegen ajkú lakossága által nagyra becsültetik.

Ma másként állanak a viszonyok. Ebben a főérdem lótenyésztési kormányunké, mely kezdettől fogva igen helyesen, az egyverbeni tenyésztésre súlyt nem fektetett s így nagyon természetesen vidékenként egymástól annyira eltérő, mondjuk tájfaiktól keletkeztek, a melyek mindegyike külön leírást és ősmertetést igényel. Ez kénszerít bennünket, hogy az ország lóanyagának ismertetésénél a terület szerinti beosztást kapcsolatban a használati alkalmatossággal tartsuk meg, mert azon meggyőződésben vagyunk, hogy ez úton hazánk lóanyagát sokkal tüzetesebben ismertetethetjük.

Nézetünk szerint a leghelyesebben csak az esetben lehetne lóanyagunkat behatóan tárgyalni, ha megyéről-megyére menve, mindenilknek lóállományát külön-külön írónk le, mert tudvalevőleg az eredeti lóállomány

minősége, a talaj, vagyoni és közlekedési viszonyok s a lakosságnak a lótenyésztés iránti előszeretete mind oly tényezők, melyek a javításra használt véren kívül a tenyészanyag minőségére befolyást gyakorolnak. Ezt azonban az anélkül is szűkre szabott keretben — sajnos — nem tehetjük. Azonban még sem tartjuk czélserűnek az eddigi nyomokon haladva, csupán egy pár fajtát vagy törzset ismertetni meg, hanem a kerületi beosztást megtartva, ha nem is bocsátkozhatunk túlságosan a részletekbe, mégis azt hisszük, leírásunk után egy általános képet fog nyerni országunk lóállományáról az olvasó.

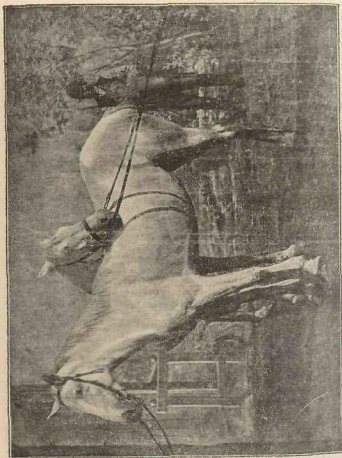
Tudjuk azt igen jól, hogy egy ország lóanyagának értékét két dologból lehet megítélni, ú. m. a quantum és kvalitásból. Ezt véve alapul első sorban tehát mi is quantumot, tehát a nagyközönség, a kis- és középbirtokos osztály kezén lévő anyagot, majd ezután a kvalitást lótenyésztésünk cremjét: az állami és magán méneseket, illetőleg pedig az essentiát, a tenyésztés anyagát: az állami méntelepeket fogjuk ismertetni.

A donántuli kerület képezte minden időben hazánkban a mezei gazdálkodás s az azzal kapcsolatos állattenyésztés terén az okserűség magvát legkorábban befogadó talajt; hogy a nyugoti szomszédság vagy inkább birtokviszonyai tették erre fogékonyrá, azt vitatni e helyen nem lehet feladatunk; hogy azonban mindkét körülmény által kedvezően befolyásoltatott, az a történelmi részben felemlített adataink bizonyítják s tagadni állig lehet E körülménynek és annak, hogy kevés kivételével eltekintve ezen kerület az, mely legjobb termőtalaj mellett a klimatikus viszonyok oly kedvező alakulásával is bír, mely a belterjesítés művelést s ezzel egyetemben az okserű állattenyésztést leginkább megengedi. Bécs és Budapest közelsége folytán már a korábbi évtizedekben is e vidék lovainak fölöslegét a nyugoti piacokon értékesíthette. Nem lehet tehát csodálkozni, ha a lótenyésztését sok tekintetben magasabb fokón állónak találjuk, mint az ország más részében. Különösen az utóbbi évtizedekben élénken kezdett a lakosság lótenyésztéssel foglalkozni; nem annyira a lóállomány számszerinti szaporítására, mint az anyag minőségének javítására helyezvén a fűsúlyt. Az állami ménesek Kisbér, Bábolna s a birtokos főurak ménesei ezen irányban a közönségnél példaadólág hatott s az azokból kiszivárgó tenyészanyag s okserű elvek emeltek oda ezen kerület tenyészanyagát, a hol az ma áll. Ma, midőn lóanyagát ismertetjük, négy főirányt különböztetünk meg, ú. m. a nehezebb és könnyebb ígáló, továbbá hínós, könnyebb kocsi- és hátuló tenyésztését.

Miután vidékenként és pedig nagyon sok helyt a nép főleg lovasfogatokat használ mezei munkák végzésére, természetesen ígások lovai találhatók ott túlmennyiségben, még pedig úgy nehezebbek, mint könnyebbek.

A nehezebb ígások, az ú. n. hidegvérűek, főleg a határszállon Sopron-, Vas-, különösen pedig Zalamegyében tenyésztenek; eredetire nézve nóriai származásúak, de a tenyésztés iránya és a takarmányozás folytán két különböző fajtája létesült; egyik az ú. n. pinkafői Sopron- és Vas megyében; a másik a muraközi tájfa Zalamegye alsó részén, a Muraközben.

Ezek legnagyobbbrát egyverben tenyésztetnek keresztezés kizárásával; azonban könnyebb ígások nehezítése czéljából hova tovább nagybb

305. ábr. Muraközi ló.

mérven használatnak. Lótenyésztési kormányunk 1904-ben 140 darab hidegvérű mént bocsájtott ezen kerületben a tenyésztők használatára és pedig Zalaiban 90, Vasban 23, Sopronban 6 és Somogy megyében 1 darabot.

Szükségesnek véljük hazánk ezen nehezebb igáslóanyagával tüzetesebben foglalkozni, mert az intensívebb gazdálkodás a gazdasági gépeknek hova-tovább nagyobb mérvenbeli elterjedése nemcsak kívánatos, de szükségessé teszi, hogy ezen lovaknak úgy tiszta vérbeni tenyésztése, mint okszerű keresztezésre való felhasználása mindinkább terjedjen.

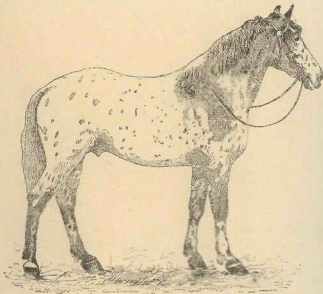
Mint már fentebb is említettük, ezen lovak nómiai eredetűek; a szomszédos Stájer és Karinthiából származtak be hozzánk s itt a talaj és takarmányozás befolyása alatt két külön tájfajtája, a muraközi és a pinkafői létesült. Nézzük első sorban is a jellegzetebbet, a **muraközi lovat** (l. 355. ábrát), melyen illesztett nehéz fejjel, kis- nem ritkán disznószemek, rövid, vastag, gyakran szalonnás nyak, sűrű, bodrozott sörény, lapos, rövid mar, nem ritkán hosszú háttal, elég dongássággal; ovmérete 180—200 cm.; meredek, izmolt váll, igen széles mell, széles, barázdált, lejtős tar, melyen tűzött fark, izmos, de gyakran hibás állású mellső lábak, rendszerint gacso, nem ritkán kardállású hátsó végtag s nem mindig tiszta csánk, hajlott puha csüd, hosszú bokaszőr és terült pata jellegzik ezen csendes vérmérsékletű, 160—172 cm. magas, párducz, nem ritkán pejtarka, sárga vagy gesztenyebarna igáslóvat. A törzs általában tömeges s nem hosszú végtagokon nyugszik.

Ezen ló, melynek legkiválóbb példányai a Muraközben tenyésztetnek, az ott divó tengeri (kukoricza) s vágott takarmánnyal etetés mellett két és fél, három éves korára teljes fejlettségét eléri s munkára alkalmassá válik. Leginkább mint igásló lassú munkára használják, de ügető képessége is kielégítő. Áruk a minőség szerint változó; kanczák beszerzése nehézséggel jár. Beszerzési források: Perlak, Csáktornya és a mura-szombati őszi és tavaszi vásárok. Egy pár jó hároméves ára 1000—2000 korona.

A **pinkafői ló** eredete azonos a muraköziével, de azon körülménnyel fogva, hogy tenyészkörületén úgy a talaj, mint a takarmányozási viszonyok eltérők, főképp annak következtében, hogy tenyésztésében idegen vér is használtatott, küleme a muraköziétől eltér: (a 356. ábra sopronvidéki lovat ábrázol) időtlenül nagy, gyakran félkos fej, erősen kidomborodó burkolt szemboltok, beesett vakszemek, hosszú, de elég izmolt nyak, dús üstök és sörény, rövid mar, hosszú, gyakran hajlott hát, hosszú ágyék, rövid álbordák, meredek váll, elég széles mell, néha horpadt szügy, elég széles, de lejtős far, melyen tűzött fark, kevés tehetségre valló ritkán jó állású mellső lábakkal. A lapos térd és hajlott csüd kiigácsolható; hátul nem ritkán kardlábú; patája elég szilárd, vérmérséklete csendes, magassága 165—175 cm., általános színe pej, de nem ritkák a sötétsárgák, avagy tarkák sem, mozgása lépés és lassú ügetésben megfelelő. A benyomás a mit kelt, egy tömeges hosszú, nem nagyon rövid lábú ló. Beszerzési helye a soproni és szombathelyi vásárok. Áruk párban 800—1500 korona.

A könnyebb igáslóvak a paraszbtirtokosság tulajdonában a dunántúli megyék mindenikében feltalálhatók s ez az a ló, mely mezei munkák végzésére mindenütt használják. Ezek között s a könnyebb kocsilóvak

között, valami szoros határt vonni természetesen nem lehet, mert közülük a jobb példányok úgy kocszi elé, mint nyereg alá is beválnak; valami általános jellegről szó nem lehet, mert a tenyésztés minősége szerint majd arab, majd angol származású ménnek bocsátatnak fedezésre s e szerint azután vidékenként más-más jelleg fejlődik. Így például Moson-, Komárom- és Győr-megyében általában magas, jól megtermett, kissé azonban lazább lovak találhatók, melyek általában könnyebb igáslónak, de kocszi és hátsólónak is beválnak; sőt megfelelő hintósló is található elég számban a győri országos vásárokon. Somogy, Veszprém, Tolna és Baranya löánya nagyobb részében a keleti jelleget hordja magán; a

356. ábra. Pinka-fő ló.

lovak általában könnyebbek, következőképp szilárdabbak is. Könnyű kocszi, háti és jukker fogatba való lovakat nagyobb választékban találhatni s e nemből a kaposvári és székesfehérvári országos lóvásárok említhetők elsősorban. A dunántúli megyékben legnagyobb számban angol félvérek fedeznek; következnek azután telivérek, kisebb számban Noniusok, Gidránok és arabok.

Dunáninneni kerület. Itt már a keleti jelleg általában jobban előtérbe lép, habár az eredeti magyar lovat már csak nagyon elszórtan találjuk. Legfeljebb a nagy Alföld egy-némely félreese pusztáján találjuk a javítatlan parasztlóvat, de nagy átlagban elmondhatjuk, hogy a javított magyar

parasztló van immár a parasztlóval szemben túlsúlyban. Hogy a kettő közötti különbség felállítható legyen, szükséges az előbb említettnek leírását előrebocsátanunk.

A javítatlan magyar parasztló (l. a 357. ábrát) nagysága 130–155 cm., feje aránytalanul nagy, száraz. A nyak keskeny és inkább hosszú, mint rövid, a szarvasnyak meglehetősen elterjedt; a nyak folytatását képező mar többnyire magas, de éles is egyszersmind. A hát közép hosszúságú, többnyire keskeny. Az ágyék igen hibanak alakult, a mennyiben hosszú és keskeny, a mögötte lévő far pedig csapott; igen gyakori a disznó- és kecske-far, a tarok jól tűzött s valamint a sörény és üstök is szőrben gazdag. A szügy elég jól alakult, habár nem túlságos széles, az oldalak laposak. A horpaszok többnyire nagyon beesettek, a csipők pedig kiálló kampósak. A mellső végtagok általában elég jól alakultak, a hátsók ellenben nagyon is kifogásolhatók. A koncz szegény, a béka-koncz gyakori, a czomb rendszeren elég jól alakult, csak iránya kifogásolható, a mennyiben a gyenge csánkok általánosan gacsosak; a szár rendszeren alakult, ellenben a csüd többnyire puha. Általános színe a pej.

Ezen leírásból láthatólag tehát kültani alakulása ezen lónak nagyon is kifogásolható, ellenben edzettsége, szívóssága s igénytelensége páratlan. Éppen ezen körülmények miatt oda kellett tehát hárni, hogy jó tulajdonságait megtartva, hibás kültani alakulása javíttassék. S ez részben ma már el is érte, a mennyiben mindinkább kevesbednek azon helyek, hol e ló javítatlan állapotban előfordul s a parasztlóval szemben tulajdonába hovatovább több tért nyer a javított magyar parasztló.

A javított magyar parasztló magassága 155–165 cm.; feje többnyire arányosabb, nyaka jól alakult, a mar már nem oly éles és elég jól izmolt, a hát rövid, az ágyék többnyire hosszú és keskeny s nem ritkán hajlott; a far már jobban alakult, de még mindig sok kívánni valót hagy hátra, a mennyiben még elég gyakran csapott. A szügy elég jól alakult s a dongásság is kielégítőbb. A horpaszok többnyire még mindig nagyok s a csipők nem eléggé borítottak. A mellső végtagokon a francia állás nem ritka s a hátsó végtagok gacsossága is elég gyakori, habár maga a csánkizület erősebb s jobban is alakult. A puha csüd sem tartozik a ritkaságok közé, a paták ellenben jól alakultak és igen szívsók.

Nagyon természetesen ezen leírás nagy átlagban értendő; kitetszik ebből, hogy bár a javulás szembetűnő, azonban befejezve még nincs.

A dunáninneni kerület északon fekvő megyéiben a parasztlóval szemben túlnyomólag a nemesítetlen lovat találjuk fel. E tekintetben kivételt talán egyedül Nyitra-megye képez, a hol kisebb birtokosok kezében is jobb minőségű lovakat lehet találni. Lejebb fekvő megyékben, így pl. Pest-Pilis-Solt-Kiskun-megyékben már inkább a javított parasztlóvat találjuk, a melyek részben már katonai czélokra is alkalmasak, de mégis inkább könnyebb kocszi használatra s gazdasági igáslónak válnak be. Még lejjebb azután, Bács-bodrogban határozottan nemes lovat találunk, melyek úgy nagyságuk, mint kültani alakulásuk tekintetében nem igen hagynak kívánni valót. Ezek azután már nem igáslónak, hanem határozottan katonai- és luxuslónak is beválnak s nem egy községben kifogástalan hintóslóvokra akadhatunk.

Legjelentékenyebb lóvásárok ezen kerületben Szabadkán tartanak, továbbá Budapest-, Cegléd-, Nagy-Kőrös-, Kecskemét és Érsekújváron.

307. ábra. Javítatlan magyar paraszti ló.

Tiszáninneni kerület. Miként talaja és lakossága, úgy lóállománya is a lehető legváltozatosabb ezen kerületnek. Ott, a hol a magas Kárpátok égnék meredő csúcsai hazánk természetes határául szolgálnak, ott, a hol a lakosság nyelvzete tót, oláh vagy orosz, ott a mint e népek maguk, lóállományuk is teljes nemesietlenségben leledzik. Eltekintve a közép-birtokosságtól, kinek tulajdonában jobb minőségű nemesített lovakat találunk, a parasztbirtokosság tulajdonában egy kicsiny, igénytelen, igen rosszul tartott és nagyon elcsigázott lovat találunk, a mely 2 éves korában a hasított ostor csapásaitól buzdítva hegynek fel, hegynek le kénytelen vonszolni a terhet.

Ott azonban, a hol az idegen ajkú lakosságot magyarok váltják fel, a lótenyésztés is egészen más képet nyer. Részben már Abauj-Torna is, nemkülönben Gömörnek egy kis részében, főleg azonban Zemplén, Borsod, Jász-Nagy-Kun-Szolnok és Hevesmegyéiben a parasztbirtokosság tulajdonában már mindenütt jobb minőségű javított magyar parasztlókat, a kis- és közép-birtokosságnál pedig már nemesebb, többnyire arabs vagy angol féléveket találunk.

Ezen kerületben legnevezetesebb vásárok Szikszón, Tornalján, Töke-Terebesen, Miskolczon és Gyöngyösön tartatnak.

Tiszántúli kerület. Habár ezen kerületben is a lóállomány minőségére nézve meglehetősen nagy ellentéteket találunk, mégis nagy átlagban elmondhatjuk, hogy ezen kerület lóállománya ha nem is a legjobb, de a dunántúlival egyenrangú.

Legsilányabb lóállomány van Máramaros és Ugocsában. Máramarosban egy jelentéktelen hegyi ló, a mokány ló vagy az oláh dézsás ló otthonos. Szilágy és Szatmár lóállománya már határozottan jobb s még inkább javul a minőség a Tisza mentén lefelé, habár a szegényebb sorsú nép kezében a javítatlan magyar parasztlóra még elég gyakran akadunk. A Tisza-közon már a javított magyar parasztlóvon kívül a kisbirtokosság kezében is többnyire nemesített és félvér lovakat találunk, a melyek kiválólag nyereg alá, könnyű kocsi elé, aragó mint gazdasági igáslovak felelnek meg. Lejebb azután, különösen Torontálban a svábok kezében, már általában nagyobb, nehezebb lovak vannak elterjedve, leginkább nagy Nonius és angol félvér jelleggel s így ezek kiválólag mint hintólovak felelnek meg.

Különösen említésre méltók továbbá Csanád-, Csongrád megyék, nemkülönben Arad megye német ajkúak által lakott vidékeinek lóállománya, a melyen nagyon is szembeötlőleg meglátszik a mezőhegyesi állami ménes kedvező hatása. Arad megye oláh ajkú lakosai tulajdonában katonai céloknak megfelelő málhásló található s ezekre nézve legjobb beszerzési forrás Lugos és Karánsebes, a mely városok környékén szintén ilyen málháslovak találhatók.

Említést érdemel továbbá, hogy ezen kerületben számos nagy közös ménest is találunk még, a melyek közül felemlítjük pl. a debreczenit hódmezővásárhelyit, hajdú-böszörményit, nánásit stb.

Legnevezetesebb lóvásárok Debreczen, Nagyvárad, Nyíregyháza, Békés-Gyula, Csaba, Hódmezővásárhely és Aradon tartatnak.

A királyhágóntúli kerület. Az eddigiekben több ízben nyilvánítottuk nézetünket Erdély lótenyésztésére vonatkozólag s hangsúlyoztuk, hogy fordulóponton lévén, lóállománya ma már javulást mutat fel. A múlt

század derekán Erdély lótenyésztése határozottan nagy esést mutat, újabban azonban loányaga minőségileg is javul, számszerűen is szaporodik és pedig 1885-től 1895-ig a szaporodás 8900 drbot tett ki, — összes állománya 1895-ben 180,862 drb volt. — Erdélyben a következő jellegzetesebb lovakat különböztetjük meg.

Az erdélyi ló (l. a 358. sz. ábrát) eredete is ott keresendő, a hol a magyar nemesítetlen parasztlóé; a különbség a kettő között azonban mégis lényeges, mert az erdélyi ló nemesítésével, miként arra annak helyén rámutattunk, úgyszólván évszázadok óta foglalkoznak, miért is az erdélyi ló a legutóbbi időkig általában jobb hírnévnek örvendett, mint a magyar ló. Erdély fekvésénél fogva gyakrabban érintkezett a Kelettel, miért is lovai sokszorosan keveredtek keleti származású lovakkal, de meg Erdély főurai a múltban nagyobb kedvvel foglalkozván a lótenyésztéssel, nem csuda, ha lovaik még e század első felében is többet érnek ösmertettek el, mint a magyar lovak. A hazai alanynak tehát részint a keleti, részint pedig a spanyol véreli keresztezése folytán keletkezett az erdélyi ló, a mely a magyarországiaktól egészen eltűt jelleggel bír s leginkább a már bemutatott lippizai lóhoz hasonlít. Ez a ló t. i. egészben kellemes benyomást tesz a szemlélőre, testhez arányos fejével, jól alakult nyakával s nagyban és egészben a kissé hosszú ágyék, csapott far s nem éppen ritka gacsos állásától eltekintve, elég jól alakult testével. De nem testalakulása, hanem tulajdonságai miatt tett annak idején oly nagy hírré szert az erdélyi ló. Ezek közül győzőssége, edzett szilárd szervezete emelendő különösen ki. Olyan tulajdonságok pedig ezek, melyeket eléggé megbecsülni nem lehet s melyeket fenn tartani, sőt öregíteni minden erdélyi lótenyésztő első sorbani feladata.

Másik különleges lova Erdélynek a **székely ló**, a mely még a magyarországi ember előtt sem ösmertetlen, mert egészen Aradig, sőt még azon is túl elvontatja vele a góbé — habár ma már igen ritkán — borvizet szekerét. Erre az igénytelen kis lóra a nemesítetlen parasztló fentebb adott leírása kevés eltéréssel ráillik, azzal a különbséggel, hogy ez lehetőleg még amannál is kisebb.

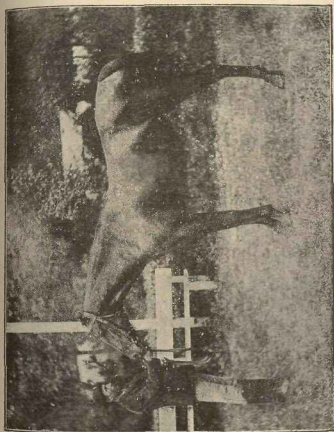
Végül azután a **mokány ló** említendő fel, mely itt is, mint Máramarosban, dézsákat és abroncsokat hord s mely kicsinyiségéről, bozontos fark és sörényszőreiről könnyen felismerhető; különben egészen jelentelen szerepet játszik Erdélyben is, amennyiben csak a havasi mokányok tulajdonában található fel.

Végül még egy jellegről kell megemlékeznünk, a szászok lovaíró, a melyek már nem keleti, hanem inkább nyugati jellegűek. A szászok által lakott vidékeken mindenütt ezek tenyésztetnek s ezen minden nemességet nélkülöző nagy lovak, otromba külükkel, szűk elejükkel, csapott farukkal alig felelnek meg egyéb célnak, mint gazdasági igászlovaknak.

Mióta a fogarasi ménes 1874-ben felállított, azóta Erdély lovai főleg két irányban nemesítettek. És pedig az ú. n. erdélyi lóra leginkább félvérmének és pedig angol félvérek, míg a székely lovakra inkább lippizai eredésű ménnek használnak, habár az arab, Gidrán-s Nónius-mének is tekintélyes számban fedeznek. Kolozs- s a szomszédos megyékben főleg az ú. n. erdélyi ló a túlnyomó, míg ellenben Háromszék s a szomszédos megyékben inkább a székely ló dominál. Előb-

biek nyereg alá s könnyebb kocsi elé, utóbbiak pedig mint málhálovak a legalkalmasabbak, különösen hegyi utakra, a mennyiben járásuk igen biztos s kemény patájuk kövecses, sziklás talajon ellentállást mutat.

A nagy- és középbirtokosság egész Erdélyben kevésbé telivér, mint

358. ábra. Erdélyi ló.

inkább félvértényséssel foglalkozik, miként a ménesek ösmertetésénél az kitűnik.

Legnagyobb lóvásárok Erdélyben Kolozsváron, Marosvásárhelyt és Brassóban tartatnak.

Térjünk át most már azon intézetek és intézmények ösmertetésére, melyeket az állam lötenyésztésünk érdekében fenntart; lássuk először az állami méneseket, ménleteleket, hogy azután egészen röviden a magánménesekre is áttérjünk.

Mezőhegyes.

Égészen a XVIII. század második feléig kell visszamennünk, hogy mindazt elmondhassuk, a mit elmondani Magyarország ezen büszkeségéről s Európa egyik legnagyobb méneséről szükségesnek tartunk.

A mezőhegyesi ménesintézet II. József császár d. csőszes uralkodása alatt 1785-ben létesített. Alapítása körül elvitatott érdemeket szerzett *Csekonics József* vértesszázas, a kinek javaslata s tervezte alapján állítottat fel tulajdonképpen e ménesintézet, de sőt ő volt az, a ki keresztülvitte, hogy az ország lötenyésztésére az állam az eddigieknél általában nagyobb áldozatokat fordítson. Közegen szegényes, de nemes szülőkől 1767-ben született s 1774-ben lépett a Dajassza nevet viselő ezred kötelékébe, hol a lovak tanulmányozásával kiváló előszerzetett foglalkozván, gyors előléptetésben részesült, úgy hogy 1783-ban a Seswitzek ezredében már mint másodosztályú százados szerepelt s ugyanazon évben kitüntető szolgálattételre: a pótlóvázashoz osztott be, hol bő alkalmat nyílt tanulmányait folytatni s az ország lötenyésztési viszonyaival behatóbban megismerkedni.

Az ez alkalommal szerzett tapasztalatait összefoglalva, részletes tervet dolgozott ki arra nézve, miként lehetne az ország lötenyésztését emelni és felvirágoztatni azon eseten, ha annak érdekében az állam a maga részéről is kiterjedtebb intézkedéseket fogantatna. Ezen tervet nyújtotta azután át II. József császárnak, ki azt szívesen fogadta s egy bizottságnak¹ adta ki megbírási és javaslati tételt.

Ezen bizottság Csekonics tervelte alapján kimondotta egy pepinerménés alapításának szükségét, hogy ezáltal egyrészt megtakarítások azon tetemes összeg, a mely jó ménéket évente a külföldre vitéik, főleg pedig, hogy a ménes jó apadatokkal nevelve, az igénytelen kistermetű lófajtára, különösen Pest, Békés, Bihar, Szatmár, Arad és Csongrád megyék s a Jász-Kún kertületek lovaira javítólag hasson, hogy így a hadserg által igényelt jobb minőségű remonda lovak is előállíthatók legyenek.

Az uralkodó ezen tervet jóváhagyta s a szükséges anyakanczák beszerzése tárgyában intézkedvén, elrendelte egyidejűleg, hogy ezen ménés Magyarországon állítsassék fel, bizottságot küldvén ki a czél szerűnek mutatózó hely megválasztására.

A bizottság választása a Csanád vármegyében fekvő mezőhegyesi koronauradalomra esett, mely hajdanában a Szent István, király által 1030-ban alapított marosvásári, később csanádianak nevezett püspökség javadalmazásához tartozott. A XVII. században a török uralom megstánitával a Bécsben felállított commissio neoaquistica (új szerzeményi bizott-

¹ E bizottság tagjai valószínűleg a következők voltak: gróf Hoditz tábornok, Cavallar őrnagy, Wollstein Ámad János egyetemi tanár, báró Einsiedel pótlóvázashelyi parancsnok és Montgany. (Küsz: Mezőhegyes története.)

ság), mint a török alul felszabadított országrészt, Mezőhegyest is a kamarai kincstár részére foglalta le.

Az új ménés helyének kifizése után Csekonics kapitány bizott meg az építkezések felügyeletével és a törzsménészek elhelyezésével, ki is munkájához azonnal és erőlyesen hozzálátott s a felügyeletére és vezetésre vonatkozó tervet is ő készítette el, melynek alapján a ménés azonnal katonai kezelés alá vétetett, a mely azután oly nagy előnyöket mutatott fel, hogy annak fenntartása mind e mai napig — bármely szempontból tekintjük is — indikálnak bizonyul. Ezen szervezési munkálatai közepette, Chersonba való utazása közben lepte őt meg a császár, ki is az eddig teljesített összes munkálatokat szemügyre vevén, teljes megelégedését és jóváhagyását nyilvánította s elismerésül a fiatal századosot magyar ménés- és pótlóvázási parancsnok czímmel ruházta fel.

Csekonics a »fajta« elnevezésre s a Mohamedig felvihető ősökre sokat nem adott s egyedül súlyt a jól szervezett testakra fektetett. Igazolja ezt azon loállomány, melylyel az intézet alapítása után a tenyésztés megindult s mely a következő volt:

	kancza	mén
Magyarországhban vásárolt	8	56
Erdélyben	52	—
Moldvai	22	177
Cserkesz	16	172
Török	25	—
Lengyelországhban vásárolt	5	—
Németországhban	66	—
Holsteinban	—	148
összesen	184	553

E ménék közül 22 drb a mezőhegyesi ménés részére, 60 drb magyarországi, 30 drb erdélyi fedező ménül választott ki; a többi pedig, úgy nemkülönb 191 drb anyakancza részeit eladott, részeit pedig az ország földművelő népe között pótlóállítási kötelezettség mellett széjjel osztott.

Ezen létszám 1786. évi ápril havában kiegészített a német karabélyosok és kuraszrezredektől besorolt 150 darab nehezebb kanczával és ugyanazon évben még 20 darab különböző fajtájú ménnel, 150 holsteini, 9 magyar, 126 moldvai és 79 cserkesz, összesen tehát 384 darab kanczával, úgy, hogy 1786 végén a ménés loállománya 214 darab mén és 919 kancza volt.

Az udvari ménesekből már ekkor is, főleg azonban 1803-ban hoztak át spanyol és nápolyi eredetű ménék, Nevezetesen pedig 1803-ban került Lippizáról *Maestoso* és *Montedoro*, Kladrubból *Generalissimo*, Kopcsánból (Nyitram., holicsi járás) *Momod* stb. Nevezetesebb ménék voltak ezeken kívül *Incitato* (erdélyi), *Ottello*, *Hallas*, *Sauvage*, *Mercurio Arabs Vicay* stb.

A ménés létszáma 1790-ig változatlan maradt. Ekkor nyílt meg a mezőhegyesi ménés-intézetnek fiókja: a bábolnai ménés, hová a mezőhegyesi anyaménés egy része beosztván, az állomány némileg alászállt.

Habár könyvünk túlságosan is szűkre mért kerete nem igen engedi meg, mégis felette érdekesnek tartjuk azon tenyészirányról, tenyészési

és kezelési módokról is megemlékezni, mely a múlt század végén Mezőhegyesen divott. Miként fentebb jeleztük, Csekonicis nem fektetett súlyt a fajtára, azt tartotta, hogy a kiegyenlítésnek magában a ménésben az okszerű kezelés folytán kell történnie. A kiegyenlítés akkori időben nem volt azonban oly könnyen elérhető, mint most, mert igaz ugyan, hogy a kézből fedeztetést — miként annak helyén rámutattunk — Scotti lóorvoscskányéból itt-ott már ösmerték, de alkalmazni még Mezőhegyesen is csak a 148 drb holsteini kanczával alkalmazták. Maga Csekonicis is különös előszeretettel az egészen szilaj méneskezelést gyakorolta s azon meggyőződésben élt, hogy a legjobb hadi és gazdasági lovak csakis a szilaj ménesekből kerülhetnek ki. A méneket tehát télen-nyáron a kanczáktól között tartotta s a rokontenyésztéstől sem írtózott, hivatkozával a lengyelek, tatárok, moldvaiak és románok hasonló eljárására, kik emlékezett óta csupán saját tenyészteikből származó méneket használnak, a nélkül, hogy az kellemetlen következményekkel járna, sőt maga is kísérletet tett s a híres Mercurio-ménnel két éven át tulajdon három csikóját fedeztette s a származott utódok külem tekintetében egészen az apára ütöttek, erő és fejlettség tekintetében pedig azt még felül is múlták.

Miután tehát minden az állatok ösztönére volt bízva, nagyon természetesen a tenyésztés felette kevés gondot okozott s az akkori viszonyok közepette sok más előnnyel is kecsegtetett az eljárás s a szaporodási perczent is teljesen kielégítő volt, a mennyiben *Bonwinghamusen* szerint a ménés megalapítása után 8 évvel a megfedezett kanczák 89-94% fogamzott, tehát csak 10-6% maradt meddő s a fogamzott kanczák közül 6-4% vetélt el.

Az ilyen szilaj kezelés mellett legnagyobb bajjal járt a félvad lovaknak a szilaj ménesből való kifogása, habár Csekonicisnak emberei e téren ropant ügyességet és jártasságot fejtettek ki. 1788-ban, midőn József császár és Ferenc trónörökös Mezőhegyesen időzött, Csekonicis bemutatta embereinek ügyességét, kiknek vakmerősége annyira megtetszett a császárnak, hogy 100 arannyal megjutalmazta őket.

Miként Csekonicis leírja, alig hogy a trónörökös a kifogandó lovat megmutatta, az árkány (pánnya) a lovon ülő huszár kezéből máris kiröpült s a szilaj ló fogva volt. A huszár lova, melyre az árkány vége megérintve volt, e pillanatban megállott s első lábait támpontul előre nyújtotta. A szilaj ló a pánnya hurkát nyakán érezvén, teljes erőből szabaddal alkart, de a szilárd támpont miatt a földre zuhant. Erre a földön fetregő lovat az előre siető legények lefogták, a hurkot nyakáról eltávolították, fektében megnyergelték, kantárral ellátták s mihelyt ezzel készen voltak, közöltek az egyik reá ül. Alig érezte a ló tagjait szabadnak, felugrott s lovasával együtt a többi vad lóhoz iramodott, a hol mindaddig nyugodtan maradt, míg az egész 110 darabból álló remondasoztályt két ilyen vad lovon ülő huszár vezetése alatt Kinsky chevaux-legers részére el nem hajtották.

Egyserűsítették ugyan a dolgot, mindamellett szintén igen nagy fáradsággal történt az osztályozás is, melyet Csekonicis mindjárt kezdetül fogantatott s egyedül ennek köszönhető, hogy az olyannyira elegyes anyag aránylag rövid idő alatt nagyon szépen kiegyenlített, ugyanígy, hogy midőn a magyarországi főurak a ménés megtekinté-

sére meghivattak, közülök az egyik odanyilatkozott, hogy a mezőhegyesi lovak határozottan egy külön jelleget képeznek s más ménesbeliktől oly feltűnően különböznek, hogy a mezőhegyesi ménes ivadékat alkalmatlán azonnal meg lehet különböztetni.

A kitört török háború idején 1788-ban Mezőhegyesnek — közel fél-ven a háború színhelyéhez — feladatává tétetett a hadsereg remondaszükségletét és élelmezését is ellátni, vagyis a ménesbelli tiszték által a környékben s Erdélyben vásárolt lovakat és vágómarhát a szükséglet beállításáig el kellett helyezni. Csekonicis ezen feladatának oly kielégítő műrvben megfelelt, hogy ezen intézményt állandóan rendszeresítették, megállapítván az évenként beszerzendő pótlóvak számát, minőségét és árát. A ménesintézet minden egyes megvásárolt loért 24 aranyt kapott, vásárolta legyen azokat bármi áron. Béke idején a remondaszükséglet 1000 darab volt, háború idején azonban tetemesen emelkedett, így pl. 1792-től 1795-ig összesen 30000, vagyis évente 7500 darab lovat szolgáltatott a mezőhegyesi remondatelep.

Ily módon az intézet lóállománya folytonosan szaporodott s 1795 májusban már 10000 darabra emelkedett, a melyekből azonban tenyész-tési czélokra csupán 1000 darab kancza és 600 darab mén szolgált. Ezen időtájt az országban a legjobb remondákat Hódmezővásárhely város szolgáltatta, miért is Csekonicis királyi megkülönböztetés kedvezést helyezett kilitátsa a városnak.

Csekonicis 1806-ban mint tábornok hagyta el Mezőhegyest és érdemei jutalmául a zombolyai kiterjedt birtoktellel (14 □ mf.) adományozta-tott meg, a hol is letelepedvén, rövid idő alatt jó hírnévre kezdett emelkedni s a híres zombolyai gulyát alapította, de továbbra is az állami remondagyárak és ménesek felügyelője maradt. Utódjai Wieland Mihály ezredes, majd pedig Klimesch őrnagy, Höfler ezredes és gróf Bubna katonai felügyelőknek tervezete alapján a hadjárat befejeztével 1809—10-ben a leszállított lovazserezek legjobb és legszebben formált kanczáiból rendkívül nagy lólétszámot hoztak össze Mezőhegyesen, 1809-ben 11434 darabból, 1810-ben 13326 darabból állott az egész lóállomány s még mindég nem érte el az előírást, a mely szerint 17684 darabból s ezek között 8000 darab ménlőval kellett volna bírnia. Miután pedig a birtok oly nagy lólétszám eltartására nem volt elegendő, hozzászolták Pécska-Pereget s a kezelésszemélyzetet is jelentékenyen szaporították.

A létszám azonban egyrészt az épületek elégtelensége, másrészt az ország különböző vidékeiről összekerült lovakon gyakran nagy műrvben mutatkozó mirigykór miatt csakhamar ismét megcsappant s 1826-ban már csak 2784 lóból állott. Ezen létszám azután hosszasan fenntartotta magát s csak successive mutatót apadás, úgy hogy már hosszú időt óta a négy törzs, ú. m. a Gidrán, a nagy és kis Nonius s az angol félvér törzs állandóan 100—140 kanczából áll átlag, s a ménes jelenlegi létszáma használati lovak és vásárolt ménekkel együtt 2600—2700 drb.

Hangsúlyoztuk fentebb, hogy a ménes jelenleg 4 törzsre oszlik. Lászuk már most ezeket egyenként közelebbről.

A Nonius-törzs (I. a II., III. számú mellékletek, melyek egyike egy Nonius mén, másik egy Nonius kancsát tintet fel). A győzelmes osztrák hadak 1815-ben Franciaország rosierei méneséből zsákmányolták Nonius sen. mént, melynek apja Orion, nagyapja pedig Marmetin, angol szár-

mazású mén volt. Nonius sen., melyről a rosieresi ménes akkori direktora azt jegyezte fel, hogy mit sem ér és soha sem lesz belőle jóra való apaló, 1816-ban került Mezőhegyesre tizedmagával s alapította a mai napig oly jó hírnévnek örvendő Nonius-törzset. A norman eredetű Nonius alá bocsátottak a legtermészebb mezőhegyesi kanczák s a kitűnő átörökítési képességgel bíró apaállat utódai nemcsak testi nagyságukkal, szilárd és fáradhatatlan szervezetükkel, hanem főleg a közöttük létező egyöntetűség által tűntek ki, úgy, hogy rövid idő alatt közös jelleget öltvén magukra, külön törzset alkottak s külön ménesben tenyésztettek.

Csak hosszabb idő elmúltával osztottak a ménes két részre s létesült a kis és nagy Nonius ménes, melynek egyedei között különben csak nagyságban van eltérés, a mennyiben a nagy Noniusok közé soroltatnak a 167 cm.-nél magasabbak, a 167 cm.-t meg nem ütők pedig a kis Noniusok közé.

A Noniusok a legutóbbi évtizedekig egyvérben tenyésztettek s csak mintegy három évtized óta keverték közűk angol vér is, egyrészt hogy a már hosszasan üzött beitenyésztés esetleges kellemetlen következményei elkerültesse, másrészt pedig hogy egyenlőre alkalti hiba, így mindenekelőtt a jellegre vált kosfej kiküszöböltesse.

A nagy Noniusok magassága 167–173 cm. között ingadozik s mint Mezőhegyes minden ménesében, közöttük is feltűnőleg nagy az egyöntetűség. Egyedeinek átlagos súlya 620–640 kgm. között ingadozik s ebből is kifolyólag bátran a nehezebb hímű lovak közé sorolhatók. S valóban oly impozáns hímű lovak, hogy e tekintetben párjuk ritka. Megbecsülhetetlen szolgálatot vannak hivatva tenni az által, hogy ott, a hol a viszonyok és körülmények megengedik, a most még meglehetősen szóróvatosan található hímű lovak tenyésztését az országban lehetségesé teszik, avagy kitűnő igás anyag létesítésének adják meg alapfeltételeit.

A tenyésztés és pároztatás okserű vezetése következtében eltűnt immár a fejről ama bizonyos Nonius-jelleg, a kosfej s legfeljebb alsó harmadának mutat az orr még némi hajlást, a mi azonban egyáltalán nem zavarja a kedvező összenyomást. A kellő arány is megvan immár a fej és a törzs között, nem túlságos nagy az emelkedés viszonylatra. A fej a nyakkal s ez viszont a törzssel jól van szövege s legáltalában a fej és a nyakalakulás található fel. A jól kiemelkedő s bőven izmolt mar megett széles hát terül el s az ágyék sem keskeny és hosszú, miként az a mostani Noniusok őseinel általában feltalálható volt, hanem ellenkezőleg rövid és jól zárt. A kitűnően alakult far alatt jól illesztett és alkotott végtagok támasztják a törzset. Mellől a hosszú és ferdén irányított lapockák közé dongás és mély mellkas van foglaltva, a mely hatalmas tüdőket rejt magába s éppen ez teszi ezt a ló-törzset oly kitartóvá, a mely kitartó képesség a legtöbb megfigyelőt bámulatba ejti. A mellő végtagokon különösen a felkar érdemel figyelmet s egyedül a paták azok, melyek néha repedezők, hasadozók voltak miatt kifogás alá eshetnek.

A mondottak után alig kell rámutatnunk a kitűnő csontalpra, mely-lyel ezen lovak általában rendelkeznek.

A kis Noniusoknál alig marad még mondani valónk, a mennyiben.

miként fentebb hangsúlyoztuk, ezek s a nagy Noniusok között csupán a testnagyságban van különbség. Ezeknek nagysága 155–168 cm. között ingadozik, testsúlyuk pedig átlag 480 kilogrammra tehető s könnyebb kocsi és hátasloknak kitűnően bevalók.

Úgy a nagy, mint a kis Noniusok testzsiné sötétpej. Más színűek csak a legritkább esetben fordulnak elő.

A Gidrán Ménes. Annak idején tettünk említést már arról, hogy körülbelül 1814-ben báró Fechtig egy Gidrán nevű mént szerzett Arabiából, mely egyelőbb Lippizán, azután pedig 1818-tól kezdve Bábólnán fedezett. Ezen Gidránnak a kopcsáni ménesből származó kanczával Bábólnán nemzett szintén Gidrán I. nevű utódja tekinthető tulajdonképpen ősapájul a mai Gidrán-ménesnek.

A Gidránok (I. a IV. sz. melléklet) ugyanis, úgy miként a Noniusok, szintén külön törzset képeznek, habár nem egyedül a Gidrán méntől leszármazó mént utódok használtattak fedezésre, hanem időközönként más arabs mének is, de túlnyomó szerepet mindig a Gidrán ménék játszottak. Az utóbbi három-négy évtizedben azonban angol vér is használtatik és pedig kiterjedt mérvben a Gidrán kanczákra, minek folytán e ménes ma angol-arabsnak nevezhető.

Feltűnő e ménesben úgy a szín, mint a testalkat egyöntetűsége; általános az aranyárga, illetve világos pej, s csak ritkább a sötét szín; a testnek erős csontozat veti meg alapját; a kölem testzetős és eltekintve a gyakran puha csüd s a nem éppen ritka tokszalag pótkól a csánkon, általában hibátlanak mondható. A testalkat, használhatási mód, körülbelül megegyezik a kis Noniusokéval, a mennyiben az átlagos magasság 165 cm., az átlagos testsúly pedig 500 kgm. között ingadozik.

Az angol félvér ménes (I. a V., VI., VII. számú mellékletek). Furioso-North-Starnak is nevezhetünk e törzset, mert létesítésénél a hasonló két mént, illetőleg azoknak utódai játszottak fontos szerepet. A ménes anyaga eredetileg vegyes s csak 1841-ben kezdte meg a törzsalakítást Furioso angol telvér mén. Furioso seniorak apja Furioso, Brevetüre után; anyja Miss Furi, Wholebone után. Született 1836-ban s gróf Hardegg altábornagy által 2706 forintot vásároltattott gróf Károlyi Györgytől. A mén 1841-ig Bábólnán állott s miként már említettük, 1841-ben került Mezőhegyesre. Furioso s utódainál feltűnően erős a csontalaprata s valamennyien széles szűgyvel, bő mellkassal bírnak, úgyannyira, hogy ezen tulajdonságaiknál fogva a mezőhegyesi félvérek, kitartóságuk, edzettségük miatt híresek s általában igen kedveltek. Különösen a Furioso utódok küllemi alakulás tekintetében semmi kívánni valót sem hagnak hátra s nem igen hiszik, hogy akadna félvér ló, mely a Furiosokkal a versenyit különösen erősség és fejlettség tekintetében kiállná. Úgy kocsi előtt, mint nyereg alatt a legmegfelelőbbek s így nem lehet csodálkoznai, ha irántuk a kereslet nagy s ha különösen mint fedező ménnek divatosak lettek. A törzs alakításához hozzájárult továbbá North-Star telvér mén is. North-Star angol telvér mén született 1844-ben. Apja Jaques Tuhtone, egy Cervantestől származó Partenessa kanczától. Anyja Ringlet, Whisker után. 1852 október 20-án Ritter vezérőrnagy által a mezőhegyesi ménes részére törzsménnél vásároltattott Angliában lovag Hemby tábornoktól; vételára 130 lire sterling. Fedezett 1852—

1861. Eladatott 1861 december 6-án. Ménutódjai szintén a North-Star nevet viselik és sorszámmal vannak ellátva.

Az angol félvérmenek egyedeinek átlagos magassága 176—178 cm., átlagos testúlyuk pedig 540—550 kgm. Színük többnyire sötétebb és csak ritkábban fordulnak elő a North-Star utódok között sárgák és feketék is. Arányos testük csontalapja — miként már hangsúlyoztuk — feltűnően erős s acélos, jól fejlődött izomzattal borított. Külemük kissé gorbomba, de éppen ezért erős és edzettséget áru el. A mellkas feltűnően bő, előtte széles szűgy, körülötte dongás oldalak, felette jól alakult mar és hát fekszik, ennek pedig igen széles és rövid ágyék, egyenes avagy csak gyengén lejtő far képezi folytatását. A végtagok nagyszerű csontalapatokkal, jól fejlett izületek és inakkal általában igen jól alakultak. Az ezen ménesebe tartozó lovak fejlődése lassú; csak 6-éves korukban fejlődtek ki teljesen. Alkalmask nehezebb lovas alá háttas lónak és kocsi elé, főleg ha kitartó és gyors mozgás kívánatik.

A fedzetetés nagyon természetesen kézből történik s a kanczák a nekik leginkább megfelelő mén alá bocsáttatnak. A csikók 6-hónapos korukig vannak anyjuk mellett, a mikor is az elválasztás megtörténvén, egyéves korukig a különmenűek együtt kezeltetnek. Elválasztáskor a csikók bélyegezve lesznek és pedig a jobboldali nyeregálati tájra a csikó-szám s a ménes bélyege sűtörik, a mely áll egy M betűből felette koronával, a baloldali nyeregálati tájra sűtörik pedig a törzs és az apajegy s így mindenik mezőhegyesi lórol le lehet olvasni, hogy melyik törzsbe való s melyik apától származik.

Mezőhegyesen ezidőszent (1904) a következő törzmének fedeznek:

		Fedzetési díja
Bakony angol telivér	.....	évr k. 200 korona
Count-nici	»	évr k. 100 „
Dante	»	évr k. 200 „
Eros	»	évr k. 100 „
Filu	»	évr k. 400 „
Durczás	»	évr k. 200 „
Andrée	»	évr k. 100 „
Shannon	»	évr k. 200 „
		évr k. 100 „

A North-Star, Furioso, Gidrán és Nonius utódok római sorszámmal vannak jelölve s idegen kanczákat is 30—40 koronáért fedeznek.

Az elválasztott csikók az anyaméneseinek megfelelően külön-külön méneseket képeznek s egyéves korukban a csodórok külön választatnak a kanczától; e szerint tehát pl. a Gidrán-ménese feloszlik egyévesek, kétéves kancza-, kétéves mén-, hároméves kancza-, hároméves mén- és anyakancza-ménésre. Hároméves korukban a ménék, három és fél éves korukban a kanczacsikók vétnetnek 6 hónapig tartó treningbe. Ez idő alatt nyereg alatt és kocsi előtt próbáltatnak ki. A belovágás céljából 12—18 éves könnyű lovászgerekkel alkalmaztatnak, hogy ily módon a fiatal lovak túl ne terheltesse. A betanítás egyelőbb lépésből, azután ügetésből, végül vágatásból is áll úgy nyereg alatt, mint kocsiiban s csak azok használatnak azután tenyésztésre, melyek ezen

dressurát kiállították s másképpen is megfelelők. A dressura befejeztével a kanczák behágtatván, az anyaménesebe osztatnak be, a ménék pedig méntelepek között osztatnak szét.

A méntelepeknek átadott ménék száma változó, 75—100 darab évente. Az anyakanczaménesekbe beosztott fiatal kanczák száma a szükséghez mérten szintén változó; a fiatal kanczában mutatkozó főleg Budapestten nyilvános árverés útján lesz értékesítve.

Szükségesnek tartjuk továbbá felemlíteni, hogy az állam által vásárolt ménésikók is Mezőhegyesen lettek eddig elhelyezve, melyek azután aszerint a mint többé-kevésbé bevaltak, a méntelepek között osztattak szét, vagy pedig a községeknek adtakat el. Így pl. 1902-ben 314 darab két éves és 394 darab egy éves vásárolt ménésikó állott Mezőhegyesen. Jelenleg azonban a vásárolt ménésikók már nem Mezőhegyesen, hanem a bukin-palánkai csikónevelő telepen helyeztetnek el. (Indokolásért l. a bukin-palánkai csikónevelőtelep leírásánál.)

A mi végül a takarmányozást illeti, arra nézve szolgáljon felvilágosításul a következő táblázat:

Takarmányoztatik		Naponta adatik		
		zab	széna	rakarm. alom
				szalma
A lovak neme és kora		Időszak	k i l o g r a m m	
Csodórok	Három-, bezárólag hat éves korig	0'3	—	—
	Hét éves korig az elválasztásig	1	—	—
	Választott csikók egy éves korig	3	4	22
	egyévesek	2	1	22
	kétévesek	3	4	4
	háromévesek	3	5	4
	a felállított 3 és 4 éves	2	1	22
	fedező ménék	4'5	6	—
	próba-csodórok	4'5	6	—
	egyévesek	4	5	22
Kanczák	kétévesek	2	1	22
	három és négy évesek	2'5	5	4
	anyakanczák vagy előhásiak a Gidrán és kis Nonius ménesben	2	1	22
	csikóval	1'00	2	3
	csikó nélkül	—	2	3
	vemhesek	1'30	8	4
	használatban lévő hámások	1'30	2	3'40
	használatban lévő hámások	1'00	8	4
	használatban lévő hámások	5	8	3
	használatban lévő hámások	4'50	7	4

Alom-szalma fejünkint 3 - 5 kilogramm számítatik.

Alom-szalma fejénként 3-5 kilogramm számítatnak.

Takarmányoztatik

A lovak neve és kora		Időszak	Naponta adatik			
			zab	széna	takarm. szalma	alom
			k i l o g r a m m			
A nagy Nonius vermenében a kanczák	csikóval	alatt	2	3	2	
		nélkül	2-5	7	4	
	csikó nélkül	alatt	1	2	8	
		nélkül	1-50	6	6	
	vemhesek	alatt	1-5	3	6	
		nélkül	2-50	6	6	
	csikóval	alatt	2-20	3	6	
		nélkül	3	8	6	
	csikó nélkül	alatt	1	3	3	
		nélkül	2	6	8	
Felállított fiatal kanczák könnyű munkában Hámos lovakkal ideiglenesen beosztott anyakanczák Szolgálati háti lovak Egész éven át használatban álló hámos lovak Használatnak osztályozott szabadon járó lovak	csikóval	alatt	2-50	8	5	
		nélkül	2-50	8	5	
	csikóval	alatt	4-50	6	4	
		nélkül	4-80	8	3	
	csikóval	alatt	3-20	5	2	
		nélkül	5-20	9	4	
	csikóval	alatt	1	2	3	
		nélkül	2	8	4	
	csikóval	alatt	1-50	2	2	
		nélkül	2-5	4	2	
Vásírtolt mér- enők kétévesek	csikóval	alatt	1-50	1	2	
		nélkül	2-50	5	4	
	csikóval	alatt	1-50	1	2	
		nélkül	2-50	5	4	
	csikóval	alatt	1-50	1	2	
		nélkül	2-50	5	4	
	csikóval	alatt	1-50	1	2	
		nélkül	2-50	5	4	
	csikóval	alatt	1-50	1	2	
		nélkül	2-50	5	4	

Alom-szalma fejekint 9-5 kilogramm számítatik.

Jegyzet: A ménesekbe beosztott fiatal kanczák betöltött 5-éves korukig naponta 5 kg. zabot kapnak. Póttakarmányok tépértéke 1 kg. zabot véve alapul: 1 kg. zab = 2 kg. széna, = 0-75 kg. árpa, = 0-60 kg. tengeri, = 0-75 kg. korpa vagy 8 kg. zöldtakarmány. Répát a fiatal csikók járulékon felül kapnak.

Gazdasági lótenyésztés is üzetik Mezőhegyesen 1883 óta egyelőbb minden irány és rendszer nélkül; 1894 óta az igás kanczák megfelelő ménekkel lesznek fedeztetve, melyek e célra a ménesből jelöltetnek ki. Túlnyomóan a nagy Nonius törzshöz tartozó ménnek fedeznek, s csak kivételesen angol félvér és Gidrán-mének is. A gazdasági kanczák után származó csikók felnevelés végett a ménesnek adatnak át s megkülönböztetés végett M. B. bélyeggel és folyó számmal láttatnak el.

Bábolna.

A mezőhegyesi ménesintézet megalapítója Csekonic, 1787-ben, akkor, a mikor örmagygyá lépett elő, arra nézve is megbízást nyert a császártól, hogy egyrészt a hadsereg élelmezésére, másrészt pedig Bécs és környékének élelmezésére megkívántató okrok szállításával foglalkozzék. Ennek folytán csakhamar óriási mérvben indult meg az ökörvásárlások. Mezőhegyesről csupán Bécsbe hetenkint 1000-1200 darab ökor hajtattott fel. Szükségesnek mutatkozott 1789-ben, mikor a német tarto-

mányok határán is csapatok vonattak össze a szállítás megkönnyítésére, illetve a megfelelő összefüggés czéljából, Komárommegyében egy állomást létesíteni. Ekkor vétetett meg gróf Szapáry Józseftől 450,000 arany forintért Komárommegye bábólnai 6800 holdnyi pusztája, a hol egyidejűleg ménesintézet is létesített, a mely hosszú időkön keresztül a mezőhegyesi ménes fiókjaként szerepelt s csak 1806. év november 1-én alakult önálló parancsnoksággal bíró ménesintézzé.

A ménesintézet történetére vonatkozólag igen hiányos adatok állanak rendelkezésünkre, amennyiben a ménes alapítására és kezelésére vonatkozó okmányok 1848-ban elétek. Mindössze annyi tudható, hogy a bábólnai ménes Mezőhegyesről rekvirálattott s hogy első tenyészanya főleg spanyol és erdélyi származású lovakkól állott. Az 1804-ki hágiatási lajstrom szerint 18 csődör 146 kanczát fedezett Bábólnán. A csődörök nevei határozottan spanyol eredetre mutat. Az említett 18 csődör a következő nevekkel bírt: Gordone, Brillante, Platero, Comisario, Pompejo, Famoso, Cordoves, Colonnello, Almirante, Collondrino, Aragante, Romanito, Marquese, Negro, Spirituoso, Generale, Castiano és Bano. A kanczák sorszámmal voltak ellátva, a mely sorszám egész 900-ig ment, természetesen nagy közzel.

Az első arabs csődörök így látszik — mert határozottan bizonyítani nem lehet — 1814-ben kerültek Bábólnára. Miként már említettük ugyanis, báró Fechtig 1814-ben hozott Arábiából egy Gidrán nevű mént, a mely egyelőbb Lippizára, majd Bábólnára kerülten, ott egy kopcsáni kanczával nemzett hasonló nevű csődör csikója, ősapja a mai Gidrán ménesnek, melyről Mezőhegyes leírásánál volt szó. 1826-ban több arabs eredű mén is került Bábólnára, nevezetesen azok közül, melyek 1815-ben — a már egyszer említett — oszleri francia ménesből az osztrák hadak által zsákmányul ejtek. Ezek közül felemlíthetjük: L'Ardent, Pyrrhus, Phibon, Ulyssz arabs eredű és Mustapha, Tharek török eredű csődöröket; ezen két utóbbit említett azonban valószínűleg egyebünnet hozott Bábólnára s ha nem családunk, direkté Törökországból. 1816-ban a bécsi főménes parancsnokság rendeletet adott ki, melynek értelmében a kanczák fedezésére keleti vérű ménnek voltak használandók s így a tenyészirány már akkor meghatározott.

Az említett méneken kívül Koheil már 1818-tól kezdve szerepel a ménesben s 1823-ban került oda Schamhán, 1825-ben pedig Anaze, Durzy Nedjibaba és Abechi arabs telivér csődör.

Láthatólag tehát mindjárt a ménes megnyitása után az arabs vér került benne túlsúlyra, habár itt-ott még hosszú időn keresztül bukkannak más vérlékre is. Így mindjárt 1822-ben kladrubi csődörök kerültek oda abból a czélból, hogy a csontalapot, főleg pedig a testet nagyobbítsák; ezen csődörök az udvari istállókból mindég csak a fedeztetési időnyre kerültek Bábólnára, azután pedig ismét visszavitték az udvari istállóba. Ezen mének közül említésre méltó: Generalissimus, Generale Adjutant, Generale junior, Generale musica, Generale domesticus, Generale I, II. és V., Toscanello és Sacramoso, mely utóbbi gróf Sacramoso veronai méneséből származott.

Azután ismét angol vér is kevertetett a ménesbe s 1835-1837-ben Acorn, Butherboy és Yung-Muley telivér angol csődörök is fedeztek a

ménésben, melyek erre a célra Bécsben darabonként 4000 forintért vásároltak.

Ezt megelőzőleg 1833-ban a tenyészbenáság igen nagy mérvben lépett fel a ménésben, úgy hogy azt csalmen végpusztulással fenyegette. Nem kevesebb mint 52 anyakancza esett e betegség áldozatává s 161 fedezett anyakancza közül csak 40 fogamzott. Később pedig egészen 1840-ig a csikók között állandóan uralkodott a genyes tüdőlob, melynek áldozatává sok értékes állat esett.

Az arabsvér tenyésztésére nagyobb súlyt kívánván fektetni báró Herbert Ede őrnagy, a ménésnek akkori parancsnoka, 1836-ban Syriába küldetett eredeti arabs ménék és kanczák vásárlása céljából. Az ez alkalommal behozott eredeti arabs lovak közül említésre méltó: Schagya, Dahaby, Tschelby csődörök, a melyek elsőjének utódjai Bábolnában ma is nagy számban találhatók. 1844-ban Egyiptomból hozott 8 eredeti csődör és 2 kancza.

A szabadságharc alatt 1848-ban a pepinér csődörök, úgy nemkülönben a 3 és 4 éves csődöröcsikók, összesen mintegy 100 darab Gödöllőre vitetett, honnat azonban csakhamar ismét Bábolnára kerültek vissza, 1849-ben ellenben az egész 687 darabból álló ménés Grázba vitetett s csak 1850-ban hozott vissza Bábolnára. Ezután még több ízben, nevezetesen 1852-ben és 1850-ban hozott új eredeti arabs anyag, első ízben hat csődör, másodízben 15 eredeti csődör, 32 kancza és 4 csikó, melyeknek egy része azonban Mezőhegyesre és Radautzra transportáltott.

Még ezután is több ízben vásároltatott részint eredeti arabs anyag és pedig legutóbb Fadlallah el Hedad Mihály ezredes által, 1892-ben pedig 4 darab csődör és 2 darab kancza, részint pedig jobb minőségű egyedei hazai tenyésztőktől is. Utóbbiakról vásárolt ménék közül csupán egyet kívánunk még felemlíteni: Mahmud-Mirzát, mely 1865-ben gróf Batthyány Gusztávtól 250 guineáért vásároltatott s mely a Mahmud törzsnék vetvén meg alapját, 21-éves korában, 1872-ben a tenyészetből vénsége miatt kizárattott.

A bábolnai ménésintézet a többiekkel együtt 1870-ben bocsátattott a magyar kormány kezelésébe, a midőn is mindazon ménék és kanczák, a melyek nem arabs származásúak voltak, ki lettek selejtezve, s az arabok közül azok, a melyek tenyésztésre nem bizonyultak alkalmasnak. Ez időtől kezdve e ménés csak arabs telivérek és félvérek tenyésztésével foglalkozik.

A ménésállomány ez idő szerint 14 törzsménből, 196 kanczából és a növekedéscsikókból, összesen 762 darab lóból áll.

A ménésintézet újabkori történetében kiváló szerepet játszott és játszik O-Baján eredeti arabs fekete mén, melynek ábráját a VIII. sz. mellékletben be is mutatjuk. 1885-ben importáltott — illetve vásároltatott másik három mén és öt kanczával egyidejűleg Tell el Kelahból a Denedzik törzsetől. Ez idő szerint is mint törzsmén működik a bábolnai ménésben, s a fajtajelleg fenntartása tekintetében rendkívüli eredményeket ért el. Kitűnő átöröklő képességgel bír, melynek illusztrálására egyik kancza utódjának (l. a IX. számú mellékletet) képét is bemutatjuk.

A bábolnai ménésintézet telivér arabs kanczáinak száma 20—22, a

melyeknek kiválóbbjai csakis arabs telivér ménnél fedeztetnek, hogy így a telivéranyag folytonosan fentartható legyen. A bábolnai lovak, s így első sorban az arabs telivérek, kitűnnek testi nagyságuk, erős csontozatuk által.

Azonban nem a telivértenyésztésre lesz a főszűly fektetve, hanem a félvértenyésztésre, melyre az országban annál nagyobb szüksége van, mert a nép kezében lévő anyag jórészt keleti származású s így a Bábolnáról kiküldött fedezőménnek hivatva vannak az ország némely — különösen laposabb — vidékén azt a kis igénytelen keleti jellegű lovat úgy testi nagyság, mint küllem tekintetében javítani. A félvérkanczák száma 170 körül ingadozik. A bábolnai lovaknak átlagos magassága 158 cm, magasságuk különben 156—165 centiméter között ingadozik.

A fedeztetési időny deczember kezdetétől június végéig tart. A csikók 5—6 hónapos korukig maradnak anyjuk alatt és valamennyien apjuk nevét viselik. Elválasztásuk alkalmával bélyegezve lesznek. És pedig a telivércsikók a jobboldali nyeregaltati tájra a törzsjeggyel lesznek ellátva, továbbá az apacsődör nevének kezdőbetűjével s esetleg számmal, továbbá a csikószámával, a melylyel jeleztetik, hogy az évben hányadik csikója az illető apának. Félvéreknél hasonlólag számoltatik a csikó a baloldalon. Telivéreknél a baloldali, félvéreknél a jobboldali nyeregaltati tájra a ménés bélyege stíttetik, mely B betűből s e felett koronából áll. Vásárolt csikók jobb czombjára ugyan-ezen bélyeg stíttetik.

Egyöntetlenség kedvéért a csikók életkora mindig május elsőjétől számítatik. Nemük szerinti elköltetés 10 hónapos korukban történik, a mikor is azután 3, illetőleg 3 1/2 éves korukig vannak az éjvártas ménesekben. A csődöröcsikók ha a három évet betöltötték, tavasszal, úgy május 10—20-ika körül a legelőtől elvonatván, istállóba állítatnak és belovagoltatnak s félévi gyakorlás után osztatnak szét a ménetelepek között.

A kanczacsikók tavasszal osztályoztatván, a feleslegesnek mutatkozó 4-éves korukban állítatnak fel belovaglás céljából, hogy az őszi árverés, mely rendszeren október elején tartatik meg, kellőleg betanítassanak. Azok ellenben, melyek a ménés saját szükségletére, illetőleg a kanczaállomány kiegészítésére szükségeltetnek, az őszi licitatio után 3 1/2 éves korukban vétetnek dressura alá s csak azok osztatnak azután be a ménesekbe, melyek ezen dressurát jól kiállították. A betanítás a következő év május hónapjáig tart, azonban rendszeren már márcziusban mén alá bocsátatnak, májusban pedig, mikor az anyakanczák ménésébe kerülnek, anyakanczacsomállal látatnak el és pedig a telivérek bal, félvérek pedig jobboldali nyeregaltati tájra.

Ezen ménésben a vemhességű arány igen kedvező szokott lenni s némely évben már 80—82%-ra is rúgott. Összesen közel 140 különböző nemű csikót produkál, a melyek közül 45—55 adatik át a ménetelepeknek, melyek azután az ország legkülönbözőbb helyein, főleg azonban: Pest-, Csongrád-, Csanád-, Békés-, Bihar-, Arad-, Szabolcs-, Jász-, Hajdú- és Baranyamegyékben, továbbá Erdély felsőjainak fedeznek.

A takarmányozásra vonatkozólag kellő felvilágosítást nyújt az itt következő táblázat:

Kisbér.

Takarmányoztatik		Napi adag		
		zab	széna	szalma
A lovak neme és kora		dekagramm		
szülei csikók	3-tól 6 hetes korukig	32	—	—
	6 hetes koruktól az elválasztásig	125	—	—
	Választott csikók egy éves korukig	325	350	100
	egyévesek	150	200	200
	kétévesek	250	400	300
	háromévesek	150	300	200
	tréningre felállítva az első két hónapban	250	500	200
	a további hónapokban	150	200	200
	Pepinerek	200	500	300
	próbacsikók	400	500	—
Kanczák	egyévesek	500	500	—
	kétévesek	400	400	200
	három-négy évesek	450	500	—
	tréningre felállítva az első két hónapban	300	400	200
	a további hónapokban	150	200	200
	csikó nélkül	200	500	300
	vermhesek	150	200	100
	szoptatósok	200	500	300
	szolgálati lovak	350	500	—
	legelőlovak	500	500	—
Anyakanczák	egyévesek	150	200	200
	kétévesek	200	500	300
	három-négy évesek	150	200	100
	tréningre felállítva az első két hónapban	200	500	400
	a további hónapokban	150	300	300
	csikó nélkül	250	500	400
	vermhesek	400	500	—
	szoptatósok	400	600	—
	szolgálati lovak	500	600	—
	legelőlovak	500	600	—

Alomszalma darabonként átlag 550 dekagramm.

Végül, midőn a törzsméneket felsoroljuk, egyszersmint azok fedeztetési díjait is ideiktatjuk.

1. O-Baján eredeti arabs törzsmén fedeztetési díja 200 kor.
2. Kohailan-Raschid „ „ „ 200 „
3. Mersuch „ „ „ 100 „
4. Siglavy Bagdady „ „ „ 100 „
5. Schechan Schamniar „ „ „ 100 „
6. Gazal „ „ „ 100 „
7. Koheilan II. „ „ „ 40 „
8. Hadban-HI. „ „ „ — „

Talán első helyen kellett volna ezen ménesintézetet említenünk, mert a legnemesebb anyagot tenyészt; azonban czélserűbbnek tartottuk a fennállási idő szerint, a legrégibbel kezdeni s a legújabbal végezni. Ezen sorrendben tehát a kisbéri állami ménesintézetet a harmadik helyen kell említenünk, amennyiben 1853-ban október 1-én létesült s nálánál csak a fogarasi, kolozsi és gödöllői ménesintézet fiatalabb.

Az 1848-iki szabadságharc alkalmával az ország loállománya meglehetősen meggyérülván, szükségesnek mutatkozott annak szaporítása és javítása czéljából még egy állami ménes felállítását, a mely czélra az állam tulajdonába jutott Batthyány-féle kisbéri birtok szemeltetett ki, a hol a szükséges intézkedések még 1853 elején megtétettek, úgy, hogy ugyanaz év október 1-én a ménes külön parancsnoksággal életbe is lépett.

Habár mindjárt a ménes megalapításakor czélul tűzött az angol telivér és félvér tenyésztése, mégis legelső loállománya nagyon kevert volt, a mennyiben angol telivérek kívül Perscheronok, norfolki trabekerek, arabok, mecklenburgiak stb.-ből állott. Még 1853-ban egynehány angol és arabs eredésű kanca s néhány mén is vásároltatott magánosoktól, nagymennyiségű s jobb minőségű angolvér azonban csak 1854—55-ben került a ménesbe, a mikor is Mezöhegyes, Lippiza s Píberből 12 félvérmén, direkte Angolországból pedig Chief-Justice, Tupail, Grapshot, Revolver és Willsfort telivérmének vitettek Kisbérre. Ugyanaz évben került oda Lord-Saltaun telivérmén Mezöhegyesről. Egyidejűleg 17 telivérkanca is került Kisbérre s így 1860-ban 33 telivérkancaja volt a ménesnek s az említett 7 telivérménen kívül még öt, t. i. Cinster, Fernhill, Oakball, Valois és Amati.

Kísérlet tétetett 1860-ban a ménest idomító-intézettel kapcsolatba hozni, a hol a csikók előkészíttessenek a gyepre. Miután azonban a nyerményekkel távolról sem fedeztettek a tanítási költségek, ötévi fennállás után ez intézet megszűnt s a telivércsikók egyéves korukban, miként alább ösmertetve lesz, eladásra kerülnek.

A ménesintézetet 1863-ban nagy veszteség érte, a mennyiben egy tűzvesz alkalmával nem kevesebb, mint 13 telivérkanca égett oda. Ezen veszteség azonban csakhamar búsusan lett kárpótolva, a mennyiben még ugyanaz s a következő évben több eredeti angol telivérmén és kanca importálattott. Ekkor került a ménesbe Teddington, Nordstern, Confidenz stb., továbbá 35 telivér anyakancza Tatton Sykes angolországi méneséből.

Egy 1865-iki kimutatás szerint Kisbér loállománya a következő volt: 7 telivér, 3 norfolki, 1 Perscheron-csodór; 57 telivér, 100 félvér anyakancza. Az előbbiekből 55 külföldi, 2 hazai; 38 telivér 1—4 éves ménesikő, 12 telivér szopós csikó, 102 félvér 1—4 éves ménesikő, 23 félvér szopósmén csikó, 34 telivér 1—4 éves kanczacsikó, 11 telivér szopós kanczacsikó 95 félvér 1—3 éves kanczacsikó, 31 szopós félvér kanczacsikó s így az összes loállomány, a 43 használati lovat is beleértve, 597 darabot tett ki. Ugyanezen évben, t. i. 1865-ben került Kisbérre Buccaneer, Ostreger, Bois-Russel telivérmén, mely két utóbbi a félvérménésben fedezvén, kiváló szolgálatokat tettek.

Buccaneer daczára annak, hogy 1887-ben elhullott, megérdemi, hogy említésnek e helyen néhány sort szenteljünk. 1857-ben Angolországban Lord Dorchester ménésében született; apja Wild Dayrell, anyja Little-Red-Rover. Butts ezredes által 1865-ben 2800 fontért és The Gem nevű angol telivérkancaért Angolországban vásároltatott s még az évben a kishíri ménésbe került. Kitiűnően alakult mellkas, rövid, erőscsontú végtagok jellegesték e 168 cm. magas, gesztenyebarna, jegynélküli kitiűnő alapovat. Megelőzőleg több versenyben vett részt s különösen rövid távolságokra kiváló gyors ló volt. Hogy Angolországban Buccaneert félreismerték, azt eléggé bizonyítja azon körülmény, hogy akkor, a mikor Kishéren oly kitiűnő apaállatnak bizonyult, 250 ezer forint akarták visszavásárolni. Hogy mily hírnévre tett szert Buccaneer kitiűnő utódjai útján, hogy mily kitiűnő szolgálatokat tett a hazai lótenyésztés terén, az bővebb magyarázatokra alig szorul. De sőt a külföldet is úgyszólván Buccaneer tette első sorban hazánk lótenyésztésére figyelemmé, azon nagyszerű győzelmekkel, melyekkel fia, a derbigyőző Kishér (a. Mineral) a félvilágot bálumlatba ejtette. A versenypályán jóformán valamennyi utóda kivált.

E kitiűnő apaló, t. i. Buccaneer 30 éves korában 1887-ben múlt ki; Kishéren léte alatt fedezett több mint 261 ménesbeli és 465 privát kancazt s fedeztetési díjakból csaknem 200 ezer forint vételeztetett be.

Ezen kis kitérés után folytathatjuk leírásunkat ott, a hol elhagytuk. 1869-ben a kishíri ménésintézet is a többivel együtt a magyar állam kizárólagos tulajdonába jutott, a midőn is 1,700,000 forintért váltottat meg a birtok a Baththyány-családtól s a kizárólagos angolvér tenyésztése tulajdonképpen csak akkor vette kezdetét. Kimustráltattak ugyanis a mecklenburgi, norfolki, Percheron anyakanczak s a kevésbé nemes csüddörök is a ménetelek között osztattak szét. Így aztán a létszámban tetemes apadás állott be, úgy hogy 1870-ben az állomány csak 459 darabból állott, melyek közül 46 telivér, 111 félvérkanca volt. Az állomány azután is hosszasan apadást mutatott, mert a nem tökéletes kimustráltatott, avagy a ménetelek között osztott szét s magában a ménésben csak a legjobb tartott meg. Csakis így lehetett e ménest olyan tökélyre emelni, mint a milyenen jelenleg áll. 1875-ben az állomány 407 darabot tett ki 27 telivér- és 102 félvérkancaival, a mely létszám mind e mai napig meglehetősen fentartotta magát.

E ménésintézet történetében kiváló szerepet játszott Cambuscan, mely 1872-ben került Kishérré. Apja Newminster, anyja The Arrow; született 1861-ben Hampton-Courtban; 60 ezer forintért Lord Stamfordtól vásároltatott. Különösen nőnemű utódai váltak ki, melyek közül kiemelni kívánjuk a világhírű Kincsemet, a mely könyvünk más részében eléggé méltatva lett már s Altonát.

Egy másik kiváló mén Verneuil 1879 szeptember 9-én került Kishérré. 1874-ben Mr. Lefèvre chamanti ménésben, Franciaországban született; apja Mortemre, anyja Regalia. Mint jó hírnévre szert tett versenylő 7800 font sterlingért vásároltatott meg a magyar kormány által s Kishérré érve a szállítási és biztosítási díjakkal együtt 104,000 forintba került, a hol 1890-ben történt kimúlásáig mint kitiűnő apaállat működött.

Termékenysége igen jónak volt mondható. Telivéreknél átag körül-

ből 73, félvéreknél 70 százalék. Utódjai két éves korukban ritkán voltak képesek nagyobb eredményt felmutatni, habár egyesek s különösen Metallist és Cintra e tekintetben is kivételt képeztek; annál inkább uralták azonban 3 és 4 éves korukban a gypet, sőt éppen mint idősbebbek is nem egyszer kiváltak. Számos utódjai közül csupán egynehányat, a legkiválóbbat kívánjuk felemlíteni és pedig Metallist, Goliáth, Pajzán, Zománcz és Cintrát.

Az 1888. év folyamán ismét egy értékes angol telivérmenével szaporodott a kishíri ménés, mely ár tekintetében se sokkal maradt Verneuil mögött. (Ára t. i. 7000 guinea volt.) Az eredeti mén neve *Sweetbread*, mely azonban csak rövid ideig, 1892-ig fedezett Kishéren, azontúl mint bérmen szerepelt, majd pedig 1895-ben a székesfehérvári méntelephez osztották be.

Az említetteknek kívül e ménés újabb történetében a következő telivérmenek szerepeltek.

Doncaster az 1873-iki angol Derby győztese, vásároltatott Angliában 5000 £-ért, fedezett 1885-től 1892-ig. Ivadéai közül különösen Primás II., Pradd, Tresor stb. vált ki.

Pástor, 1892—97-ig fedezett a telivérmenésben.

Milon és *Baldvay* belföldön vásárolt telivérmenek, fedeztek 1892-től 1897-ig, főleg a félvérmenésben.

Sweetbread, eredeti angol mén, vásároltatott 1886-ban 7000 £-ért; fedezett 1892-ig, majd azután mint bérmen működött.

Balsam, 1888-ban Angliából importáltatott, de csak 2 évig fedezett a ménésben.

Czimer, 1880-ban a mezőhegyesi ménésből helyzetetett át s 1892-ig fedezett ott.

Baldur, 1890-ben vásároltatott Angolországból a félvérmenés czéljaira, hol 1895-ig fedezett.

Galaor, Franciaországban 110 ezer frankért vásároltatott; egyideig Kishéren nevezetesebb eredmények nélkül fedezett, jelenleg pedig mint bérmen működik.

Monbar, belföldön vásároltatott s rövid ideig a félvérmenésben fedezett, a hol igen szép ivadékokat nemzett.

Filu, ugyancsak 1891-ben vásároltatott s csaknem 10 éven keresztül a félvérmenésben fedezett, igen szép ivadékokat hagyva hátra.

Gaga, mely mint bérmen fedezett kizárólag telivéreket; nem egy kiváló utódja lett ősmertté.

Primás II., apja Doncaster, anyja Budagyöngye, Buccaneer—Kincsem után; vásároltatott Blaskovics Ernőtől 60,000 forintért. 1901-ig fedezett a ménésben úgy telivéreket, mint félvéreket, azóta mint bérmen működik.

Dunure (I. X. sz. melléklet), jelenleg is fedező mén. Szül. 1889-ben, apja St-Simon, anyja Sunrise. Versenypályán 20-szor indult s 6-szor volt első. Vételára Angliában 6000 £ volt. Fedez belföldi kanczákat 800, külföldieket 1000 koronáért.

Good-Fellow, Angliában vásárolt telivérmen, csak néhány kancazt fedezett Kishéren, mert csakhamar Mezőhegyesre helyzetetett át.

Feneké (I. XI. sz. mellékletet), telivérmen, jelenleg is fedezőmén, 1894-ben helyzetetelt át a mezőhegyesi ménesből. Győztese az osztrák Derby-nek s ivadécai közül néhányan előkelő helyet foglaltak el a versenypályán. Különösen a félvérmenesben fedezett nagyon kedvező eredményekkel. Ap. Buccaneer, anyja Helene Triomphante.

Persistive, 1894-ben vásároltattott Angliában a félvérmenes részére. **Mount-Gifford**, fekete telivérmen, vásároltattott Angliában, de a kívánalmaknak nem felel meg, az előbbenivel együtt csakhamar a mén-telephez osztott be.

Kozma, jelenleg is fedező mén; apja Bálvány, anyja Kisböske. Vásároltattott báró Üchritz Zsigmondtól 80,000 koronáért. Fedez belföldi kanczákat 400, külföldieket 600 koronáért.

Bonavista (I. XII. sz. mellékletet), jelenleg is fedező mén; apja Bend-Or, anyja Vista. Vásároltattott Angliában 394,984 koronáért. Eddigi utódai közül kíválnak Belvedere, Bona fide, Beregvölgy stb. Fedeztetési díja belföldi kanczákra 1200, külföldiekre 2000 korona.

Ganache, jelenleg is fedezőmén. Vásároltattott gróf Bathyány Elemértől 140,000 koronáért. Fedez úgy a telivér, mint a félvérmenesben. Belföldi kanczákat 600, külföldieket 1000 koronáért.

History, jelenleg is fedezőmén. Vásároltattott Angolországban 40,835 koronáért. Fedez belföldi kanczákat 200, külföldieket 400 koronáért.

Galifard, jelenleg is fedezőmén. Apja Gunnersbury, anyja Galifard. Vásároltattott 1900-ban báró Springer Gusztávtól 20,000 koronáért. Fedez a félvérmenesben. Idegen kanczákat 200, illetve 400 koronáért fedez.

Adieu, jelenleg is fedezőmén. Apja St.-Simon, anyja Farewell. Fedez 400—800 koronáért.

Carrasco, jelenleg is fedezőmén. Apja Botond, anyja Cancan. Fedez 200—600 koronáért.

Kilcock, jelenleg is fedezőmén. Apja Kilwarlin, anyja Bonnie Morn. Vásároltattott Angliában 98,000 koronáért. 30-szor futott s 16-szor nyert versenyt. Fedez 400, illetve 1000 koronáért.

Not-Out, jelenleg is fedezőmén. Apja Isinglass, anyja Reprieve. Fedez 200, illetve 400 koronáért.

A kishéri ménes állományára 700—740 darab között ingadozik. Van pedig telivér mén 14—18 darab, telivér kancsa 14—20 darab, félvér kancsa 180—185 darab.

A félvér kanczák nemcsak származás, hanem testalkat tekintetében is méltán foglalják el hazánkban az első helyet. A nemesség szembe-ötölőleg olvasható le fejükről, melyet könnyű, jól tűzött nyak köt össze a törzsrel, a kimagasló s hátra messze benyúló marra; rövid és széles ágyék terül el a hát megett, a mely ismét hosszú s széles farba megy át. Különösen jól alakultak az oldalak; a mélység és dongásság ugyanis nagyon jó. Az izomzat jól fejlődött, acélezott és markirozott, a végtagok hibátlanak, szárazak.

A telivér kanczák fedeztetésénél főszóly arra lesz fektetve, hogy azok lehetőleg mindig az év elején csikóznak. A telivér kanczák tehát

mindig február, március, áprilisban csikóznak le s habár a februári csikóztatás felette sok gondot okoz, a mennyiben a gyenge csikók igen könnyen hűléses bántalmoknak vannak kitéve, mégis előnyösnek látszik az azért, mert így két évesnél egypár hóval idősebb korukban kerülnek a versenypályára. Ot-hat havi szoptatás után a szerint, a mint a csikó gyengébb vagy erősebb, lesz elválasztva, előzőleg azonban és pedig lehetőleg fiatal korukban zabra lesznek kaptatva, a mely daráltán és felpuhita adatok egyelőbb nekik. Elválasztásukat követő kora tavasszal a május vagy júniusban megtartandó árverésre előkészítettnek, t. i. szép idő esetén a szabadban, ellenkezőleg a fedett lovardában egyelőbb longozva lesznek, később pedig, ha t. i. annyira már hozzászoktak, szabadon lesznek gyakorolva. Májusban, júniusban tartatlik meg az árverés, midőn az egyévesek, úgy a kanczák, mint a ménék, a többet ígérőket eladatnak. Az eladási ár nagyon természetesen változó, átlag azonban mindenesetre oly magas, a minőt a continensen csak kevés ménes képes felmutatni. 1870-től kezdve az átlagos árak folytonos emelkedést mutatnak s míg 1870-ben csak 613³/₄ forintot tett ki a darabonkénti átlagos ár, addig 1885-ben — a mikor eddig a legmagasabb ár éretett el — 9150 K. volt az átlag. 1867-től 1902-ig eladott 542 drb telivér csikó, 4430 K. átlagáron.

A félvér kanczák arra alkalmas időben mindég a szabadban legelesznek. Habár a 182 darabból álló ménesben nagy az egyöntetűség, mégis meg lehet köztöttük egyes családokat különböztetni, melyek habár csekély mérvben, de mindég eltérnek egymástól. Így meg lehet különböztetni az Oakball, Revolver és Polmoodie családok, melyek mindannyian Melbourne utódjai, a melytől át is öröklötték a lelőgő tehénfület; annak dacára azonban különösen a Revolverek, mint kitartó erős lovak igen keresettek. Külön jellegzet képeznek azután az Ostreger, Cambuscan kanczák stb. Ezen félvér kanczákban a fedeztetése már szeptemberben veszi kezdetét s a csikók szintén 5—6 hónapos korukban választatnak el; előbb — miként a telivér csikók — zabra lesznek szoktatva, később pedig a gyengébbek tehénjezen is lesznek tartva.

A körülbelül egyéves korukban nemük szerint elkülönített csikók közül ismételt selejtezés után, a ménék 3¹/₂ a, a kanczák pedig 4-éves korukig maradnak a ménesben, a mikor istállóba állítatván, olynemű dressurának vetetnek alá, mint a minőben a mezőhegyesi lovak részesülnek, a mint azt annak idején megírtuk. A ménék azután a ménetelek között osztatnak szét s négyéves korukban már a fedeztetési állomásokra kerülnek, ellenben a kanczák a training befejeztével behágatnak s az anyaménésbe kerülnek.

A számflelti fiatal kanczák a többi ménes loányágával együtt Budapesten nyilvános árverésen lesznek eladva. A tévizi átlagár darabonként 1690 K.

A ménesbélgy telivér lovak bal-, félvér lovak jobb nyereg alatti tájára, e mellé pedig az apamén bélyege süttetik. A csikószám telivérnél a jobb, félvéreknél a bal nyereg alatti tájra süttetik.

A takarmányozás mikéntjére kellő felvilágosítást az alábbi táblázatos kimutatás nyújt.

Takarmányoztatik		Napi adag				
		zab	széna	szalma		
A lovak neme és kora		Takarmányozási idő	kilogramm			
Szűzcsikók	0 hetős korukig	.....	0:50	—	—	
	6 hetős koruktól az elválasztásig	.....	1:00	—	—	
Választott csikók egy éves korukig		.....	3:00	4:00	2:00	
Csüdörök	egyévesek	..... legeltetés alatt	2:00	2:00	2:00	
		..... után	3:00	4:00	2:00	
		..... legeltetés alatt	1:50	2:00	2:00	
		..... után	3:00	5:00	3:00	
	kétévesek	..... legeltetés alatt	1:50	2:00	2:00	
		..... után	3:00	5:00	3:00	
	háromévesek	..... legeltetés alatt	1:50	2:00	2:00	
		..... után	3:00	5:00	3:00	
	felállított fiatal csüdörök az első 2 hónapban		.....	4:50	5:00	—
	a további hónapokban		.....	5:00	5:00	—
Kanczák	törzscsüdörök	..... legeltetés alatt	5:00	6:00	—	
		..... után	4:50	5:00	2:00	
		..... legeltetés alatt	4:50	4:00	2:00	
		..... után	3:00	4:00	2:00	
	próbacsüdörök	..... legeltetés alatt	2:00	2:00	2:00	
		..... után	3:00	4:00	2:00	
		..... legeltetés alatt	1:50	2:00	2:00	
		..... után	2:50	5:00	3:00	
	egyévesek	..... legeltetés alatt	1:00	2:00	3:00	
		..... után	2:00	5:00	3:00	
felállított fiatal kanczák az első 3 hónapban		.....	4:00	6:00	—	
a további hónapokban		.....	5:50	5:50	2:00	
Telivér	anyakanczák s azok közé beosztott fiatal kanczák	..... ha szárazon állanak	3:00	8:00	—	
		..... ha vemhesek	3:50	8:00	—	
		..... ha szoptatnak	5:00	8:00	—	
		..... ha szárazon állanak	0:50	3:00	—	
	Félvér	anyakanczák s azok közé beosztott fiatal kanczák	..... ha szárazon állanak	2:00	7:00	—
			..... ha vemhesek	2:00	5:00	—
			..... ha szoptatnak	3:70	7:00	—
			..... ha szárazon állanak	3:00	3:00	—
	szolgálatban		.....	3:50	7:00	2:25
	Hátas lovaknak		.....	3:00	3:00	2:00
Kocsilovaknak		.....	3:50	5:00	3:00	
Eladásra felállított lovaknak		.....	5:00	6:00	3:00	
		.....	5:00	6:00	—	

Végül felemlítjük, hogy a kishéri telivér ménnek használati jogát következőleg van szabályozva: a bejelentett kanczák közül első sorban elfogadtatnak minden magyar honpolgár tulajdonát képező kanczák, valamint Magyarországon földbirtokkal bíró és ezen birtokon lótenyésztést űző birtokos kanczái.

Másodszorban, magasabb fedezetési díj mellett és meddőség esetére a szokásos féldíjmegtérítés kedvezménye nélkül fogadható el minden más kancza, melynek tulajdonosa az előbbi pontban jelzett minősítéssel nem bír.

Minden belföldön tenyésztett apától vagy anyától származott és magyar honpolgár-tulajdonát képező telivér kancza, mely akár önmaga,

akár pedig ivadéka államdíjban nyertes volt, élethossziglan az importált angol telivér ménnek által felelősen, bármelyik belföldön tenyésztett angol telivér törzsmén által pedig a megállapított díj egyharmadát fog fedeztetni.

A versenypályán elért névvel eltekintve, féldíj mellett fedeztetnek továbbá a belföldön nyert angol telivér törzsménnek által mindazon belföldön tenyésztett telivér kanczák, melyek magyar honpolgár tulajdonában vannak.

Érvényben van továbbá azon kedvezmény, mely szerint minden magyar honpolgár, vagy Magyarországon földbirtokkal bíró és ezen lótenyésztést folytató tulajdonosnak a kishéri és mezőhegyesi telivér törzsménnek által fedezett, de meddőn maradt angol telivér kanczája után befizetett hágatási díj felérése a ménés pénztárából vissza fog téríteni.

A kishéri gazdasági hidegvérű ménés. Kishéren még 1859-ben vettették meg alapja egy gazdasági célokra alkalmas nehéz ígáló tenyésztését célzó ménesnek Franciaországból vásárolt több darab Perscheron kanczával, a melyek fedezetésére egyelőbb ugyancsak egy *Atlass* nevű Perscheron mén használtatott. Az eredmény azonban nem volt kielégítő, mert a kanczák rendkívül rosszul fogamzottak; kísérletet tettek ezért egy *Prid of England* nevű norfolki ménnél, az eredmény azonban nem javult, miért is 1870-ben Stájerországból szerzetett be 30 drb *Norai* kancza, 1872-ben pedig további 8 darab. Ezek a kanczák 1880-ig egy *Norfolk-Perscheron* ménnél, majd pedig azután egy eredeti *Norfolk* és egy telivér Perscheron ménnél lettek fedezve. 1881-ben és 1883-ban néhány *ardeni* mén és kancza lett behozva, a mely mének közül különösen *Philip* és *Botton* mén jól termékenyítettek s nagyon kedvező eredménnyel működtek, miért elhatározták, hogy az *ardeni* véreket nagyobb tér engedtetik, mert ez a ló látszott az adott viszonyok mellett valamennyi között a legalkalmasabbnak. 1897-ben Belgiumból 12 drb kancza csikó, 1896-ban ismét 16 drb kancza csikó és egy darab mén importáltatott s egyszersmind kísérletet tettek azon kanczák, a melyek az *ardeni* jellegét nem viselték magukon, ugyanígyra, hogy e ménés ma már jellegzett *ardeni ménesnek* tekinthető.

E ménesnek rendeltetése nemcsak a gazdaság részére igás anyagot nevelni, de különösen is feladata használható méneket produkálni, a melyek a székesfehérvári méntelephez osztatván be, a dunántúli hidegvérű kanczák fedezésére használtatnak.

A ménésben jelenleg két *ardeni* csüdör fedez, ú. m. *Brebis* s a legutóbb importált mén, a mely *Professor Seyder* nevet nyert. A tenyész kanczák száma 60 és 70 között ingadozik, s az összes létszám 120—130 drb különböző lóból áll.

Fogarás.

Az Olt völgyében fekvő fogarasi állami ménés 1875-ben létesítettett. Ugyan 1868 után, midőn a Magyarországon fekvő, addig katonai ménesek, a magyar állam tulajdonába jutottak s midőn a fajták és törzsek részben új elhelyezést nyertek s midőn súly lett fektetve arra is, hogy a nekik leginkább megfelelő talaj és éghajl viszonyok közepette

helyeztessenek el, az tapasztaltatott, hogy a Karst hegységből származó lippizai lovak nem valók Mezőhegyesre, mert e vidéknek talaja és klímája részükre nem megfelelő s ezért egyrészt, másrészt pedig azért, hogy Erdélyi lótenyésztése ezáltal is serkenessék, elhatározottat Erdélyben egy állami ménesnek létesítése, a hova azután a Mezőhegyesen lévő lippizai lovak áthelyeztessenek. Erre a célra legalkalmasabbnak mutatkozott Fogaras vidéke, a hol is Alsó-Szombatfalva, Alsó-Utsa, Felső-Vencze és Alsó-Komanán létesített 1875-ben az a ménes, a mely fogarasi állami ménes név alatt lett ismeretessé.

A lippizai törzs tehát Mezőhegyesről Fogarasra helyezettett át és pedig átvittetett ez alkalommal 71 kanca, 5 pepiner csődör, összesen pedig 136 ló.

A 71 anyakanca között volt egynehány darab arabs, norfolki stb. is, melyek csakhamar kiküszöböltek s helyettük a lippizai udvari ménesből ismételtén is vásároltatott több telivér lippizai kanca és mén. Kisérlet tétetett azután 1879—1881-ben tisztavéri székel kancaik tenyésztésével is, ezek azonban nem bizonyultak alkalmasoknak arra, hogy az állami ménesben az országos tenyésztés céljaira hasznavehetőleg tenyészessenek. Majd azután 1894-ben Erdélyi gazdalkozónságának óhajára egy angol félvér ménesnek vettett meg alapja, azáltal, hogy Kisbérrel és Mezőhegyesről összesen 29 drb félvér kanca helyezettett át Fogarasra. Nemsokára azonban az egész ménes felosztása cseleztetett, miért is a lippizai kancalétszám csökkentésével egyidejűleg a félvér kancaik Mezőhegyesre helyeztettek vissza.

A ménes felosztásának terve azonban csakhamar megszűnőn, 1896—97-ben újra létesítettett — részint vásárlás, részint más ménesekből való áthelyezés által — angol félvér ménes, a mely azonban 1898-ban a Kolozson újonnan létesített ménesbe helyezettett át s így jelenleg a ménes kizárólag lippizai lovak tenyésztésével foglalkozik.

Célja e ménesnek, hogy az ország hegyes vidéki lótenyésztése javítására alkalmas méneket szolgáltatson a ménlepeknek, melyek bírják a hegyi ló tulajdonságait, a melyek tehát edzetek, szívósak, kitartók, termetre azonban nagyobbak legyenek a nép kezén lévő hegyilónál.

Szombatfalván, a hol a ménes-parancspokság van, állanak a pepiner csődörök, az anyakancaik s egyéves korukig a csikók, továbbá a betanítás céljából felállított hároméves ménék, illetve négyéves kancaik, előbbienek májustól októberig, utóbbiak októbertől áprilisig. A Szombatfalvától 125 kmnyire fekvő Alsó-Utsán vannak elhelyezve az egyéves kanca, és méncsikók, míg a két- és háromévesek — természetesen nemük szerint elkülönítve — Felső-Venczén vannak elhelyezve.

A sziklás, meszes és sós talajon a csikók s különösen azok csont-alapzata oly kitűnően fejlődik, hogy a három-, illetve négyéves korukat elért csikók a szemlélőt valóban bámulatba ejtik.

E ménésintézet — bár rövid — történetében kiváló szerepet Favory I. játszott, mely a ménesben 1882-ig fedezett. Mint eredeti lippizai mén fedez ez idő szerint is Neapolitano VI, Pluró Fantaska I. és II., Conversano Slatina, Favory XII., Maestoso Erga és Maestoso Erga III., melyek mindenike 40 K-ért fedez idegen kancaikat. Ezen kitűnő apállatok s

az eredeti lippizai kancaik befolyása következtében e ménes anyaga oly tökéletes, hogy az ausztriai lippizai ménes anyagával bátran párhuzamba állítható. A fogarasi ménes loval kiválóan jó ügetők. Szervezetük s külömük nagymérvben alkalmazkodott a hegyi és sziklás utakhoz s e tekintetben különösen is kiemelendők a kitűnő s felette szilárd végtagok, azoknak aczélos és edzett izmai, inai, kicsiny, de felette szilárd patái. (L. XIII., XIV. sz. mellékleteket.)

A ménesbéllyegen kívül, mely F betűből s e felett koronából áll, a törzsbéllyeggel s a csikószámmal láttatnak el az elválasztottakat.

A három és fél éves ménék a ménlepek között osztatnak szíjjel, az alkalmasnak mutatkozó kancaik behagatván, az anyaménésbe kerülnek, a nem alkalmasak avagy főslepek pedig az ősi árverésen eladatnak.

A ménes állománya 380—400 darab között ingadozik; van pedig, mén 7—8 darab, anyakanca pedig 110—120 darab.

A takarmányozást illetőleg az alábbi táblázat nyújt felvilágosítást.

Takarmányoztatik		Naponta adatik				
		zab	széna	takarm. alom		
				szalma		
Nem és kor		Takarmányozási idő	kilogram m			
Széna csikók	Három-, bezárólag hat hetős korig	---	0:20	—	—	
	Hat hetős kortól az elválasztásig	---	1:0	—	—	
	Választott csikók egyéves korig	---	3:00	5:0	5:0	
	egyévesek	alatt	2:0	1:0	5:0	
	után	5:0	3:0	5:0		
	kétévesek	alatt	2:0	2:0	5:0	
	után	6:0	2:0	5:0		
	háromévesek	alatt	2:0	2:0	5:0	
	után	6:0	2:0	5:0		
	3 és 4 évesek a training alatt	---	4:0	6:0	5:0	
Csődörök	törzsmének	alatt	6:0	5:0	—	
	után	4:0	3:0	5:0	—	
	próba-csődörök	alatt	4:5	5:0	—	
	után	4:0	3:0	5:0	—	
	egyévesek	alatt	1:5	2:0	1:0	
	után	2:5	5:0	3:0	—	
	kétévesek	alatt	1:5	2:0	1:0	
	után	2:5	5:0	3:0	—	
	három évesek	alatt	1:0	2:0	2:0	
	után	2:0	5:0	4:0	—	
Kancák	szoptatásnak	alatt	2:25	2:0	3:0	
	után	2:9	5:5	4:0	—	
	anyakancaik	csikó nélkül	alatt	—	—	5:0
	után	1:5	5:0	4:0	—	
	vembes kancák	---	2:25	3:5	3:0	
	monkára alkalmazottak	---	4:0	6:0	3:5	
	Az eladásra felállítottak	---	5:0	6:0	3:0	
	Szolgálati lovak recruták betanításra szolgálók	---	3:2	5:5	2:5	
	Szolgálati lovak más célra használatosak	---	4:0	6:0	2:00	
	Igaszlovak	---	4:0	5:75	3:00	
Átlag 50 kilogram minden lónak.						

Kolozs.

A kolozsi ménes a hasonló nevű megyében a Mezőség szélén van elhelyezve s 1896-ban létesített az erdélyrészi magánménesekből szerzett anyaggal, amely anyag jórészt előbb Fogarason gyűjtött össze, onnat lett Kolozsra áthelyezve. Kanczaanyagot azonban több ízben Kisbérrel is kapott.

Története ma még e ménesnek nincs. Az eddig szerzett tapasztalatok azonban azt bizonyítják, hogy Kolozs talaj és klimatikus viszonyai rendkívül kedveznek a lótenyésztésnek; a csikók kitűnően fejlődnek s a fogamzási és egészségi állapotok is rendkívül kedvezőek.

A többi állami ménesektől eltérőleg e ménes nem katonai, hanem gazdasági alkalmazottak által kezeltetik.

E ménes állománya szaporodóban van. Az anyakanczák száma jelenleg 60 darab, két angol telivér törzsménnel s egy arabs félvér próbacsődörrel, amely kistenyésztők kanczáit díjtanul fedezi.

A gödöllői koronauradalmi ménes.

A koronauradalom 1874-ben kezdett lótenyésztéssel foglalkozni egyelőre minden cél és terv nélkül, a kanczák igában használtattak, s az éppen kéznél levő ménekkel befedeztettek. 1885-ben muraközi kanczák osztattak be az uradalomba, s ezen időben veszi kezdetét a rendszeres törzskönyvvézés.

Ezen tenyésztés 1897-ig folyt, a mikor is azzal felhagyva a kis Nonius törzs tenyésztése lett elrendelve. Ezen idő óta évente többkevesebb kis Nonius kancza helyeztetik át Mezőhegyesről Gödöllőre, mígmen újabb kanczaszükségletét maga a gödöllői ménes képes fedezni. A jelenlegi kanczalszám 70 drb.

A ménes teljesen gazdasági jellegű. Kevés kivétellel az összes kanczák gazdasági igák gyanánt használtatnak, a 4 törzsmén pedig a szántói majorban van elhelyezve, ahol a kanczák befedeztetése is történik. A vemhes kanczák mindvégig munkára használtatnak; a csikók 5—6 hónapos korukban választanak el, a mikor is a szántói ménesben nyernek elhelyezést, ahol 3—4 éves korukig maradnak. Az alkalmasságukat mutató 3 éves ménnek a méntelepek között osztatnak szét, a kanczacsikókkal 4 éves korukban a tenyészanyagszükséglet pótolatik, az ezen célra nem alkalmasak pedig a hadsereg részére adnatnak el.

A ménesben kizárólag Nonius ménnek fedeznek.

Ezekben ösmertették volna az állami kezelésben levő méneseket. Ennek kiegészítésül fel kell említenünk, hogy az állam *Bukin-Palánkán* egy csikónevelő-telepet is fenntart. A ménszükséglet fedezése céljából ugyanis az állam egyéves ménesikókat vásárol össze, amelyeket az ideig Mezőhegyesen helyeztet el. A különböző évjáratokban levő ménescsikók száma azonban együttesen körülbelül 1000 drbot tesz ki, s ily nagyszámú csikó annyival nehezebben volt utóbbi időben Mezőhegyesen elhelyezhető, mert ezen ménes létszámának fokozatos emelése czéloztatott. De másrészt ezen ménescsikók Mezőhegyesre való bevitele alkalmával a legnagyobb elővigyázat mellett is, ragályos betegségek behurcolására szolgálhattak volna okot. Ezen okokból kifolyólag létesített

az Alduna mentén a bukin-palánkai csikónevelő-telep 1902-ben, ahol a csikók 3 éves korukig maradnak a mikor is az arra alkalmasak a méntelepek között osztatnak szét. Mezőhegyesre tehát a folyó évtől kezdve ilyen csikók többé be nem osztatnak.

Méntelepek.

Az állam, hazai lótenyésztésünk emelésére, tudvalevőleg méntelepeket tart fenn, számra nézve Magyarország területén négyet, ú. m. a székesfehérvári, nagykörösit, debreczenit és sepsi-szent-györgyit. Ezen négy méntelepen jelenleg (1904-ben) összesen 3218 mén van elhelyezve, a melyek között legnagyobb számban az angol félvérek (1501), azután Noniusok (554), az arabok (312), angol telivérek (292), Gidránok (216), lippizaiak (162), noriaiak (125) s legkisebb számban az arabs telivérek (50) vannak. A méntelepek szervezte tisztán katonai; lótenyésztési szempontból azonban kizárólag a földmívelési miniszterium fenntartása alatt állanak. A ménnek télen át állomási helyeiken vannak, kora tavasszal azonban az ország legkülönbözőbb pontjain levő fedeztetési állomásokra küldetnek szét, hol az egész fedeztetési időny alatt maradnak. Ilyen fedeztetési állomás 1904-ben összesen 948 volt az országban.

1. A székesfehérvári méntelep öt osztályra osztatik, ú. m.: 1. a székesfehérvári; 2. bábolnai; 3. nyitrai; 4. nagy-atádára és 5. palinára.

A székesfehérvári osztálynak 1904-ben 72 fedeztetési állomása volt 199 ménnél, a melyeken kívül 22 drb mén volt magánosoknál bérben.

A bábolnai méntelep-osztálynak 47 fedeztetési állomásán 121 mén fedezett, magánosoknál pedig 5 darab volt bérben.

A nagy-atádi méntelep-osztály 70 fedeztetési állomásán 192 mén fedezett; 29 darab mén pedig bérbe volt adva.

A nyitrai méntelep-osztály 30 fedeztetési állomásán 187 mén fedezett; 3 drb pedig bérbe volt adva.

A palinai teleposztály 50 fedeztetési állomásán 169 mén fedezett, 4 drb pedig bérbe volt adva.

Van tehát a székesfehérvári méntelep területén összesen 300 fedeztetési állomás, a melyeken 934 mén fedezett.

2. A nagy-körösi méntelep öt teleposztályra oszlik, ú. m. a nagy-körösi, verseczi, békéscsabai, bajai és dorozsmai.

A nagy-körösi méntelep-osztály 1904-ben 53 fedeztetési állomásán 150 mén fedezett; bérbe pedig 8 drb volt adva.

A verseczi teleposztály 81 fedeztetési állomásán 257 mén fedezett, bérbe pedig 8 drb volt adva.

A békéscsabai méntelep-osztály 60 fedeztetési állomásán 202 mén fedezett, 12 pedig bérbe volt adva.

A bajai méntelep-osztály 62 fedeztetési állomásán 167 mén fedezett, 12 pedig bérbe volt adva.

A dorozsmai méntelep-osztály 10 fedeztetési állomásán 52 mén fedezett, 12 pedig bérbe volt adva.

A nagy-körösi méntelep-osztálynak tehát 1904-ben 266 fedeztetési

állomáson 834 ménje fedezett, 48 darab pedig bérbe volt adva. Összes ménállománya tehát 882.

3. A debreczeni méntelepnek hat teleposztálya van, ú. m. az eperjesi, a debreczeni, a turja-remetei, a rimaszombati, a szatmár-németi és jászberényi.

A debreczeni méntelep-osztály 52 fedeztetési állomásán 212 mén fedezett, 18 darab pedig bérbe volt adva.

Az eperjesi méntelep-osztály 34 fedeztetési állomásán 129 mén fedezett, bérbe pedig 2 drb volt adva.

A turja-remetei méntelep-osztály 46 fedeztetési állomásán 146 mén fedezett, 2 darab pedig bérbe volt adva.

A rimaszombati osztály 33 fedeztetési állomásán 107 mén fedezett, 1 darab pedig bérbe volt adva.

A szatmár-németi méntelep-osztály 63 fedeztetési állomásán 190 mén fedezett, 13 pedig bérbe volt adva.

A jászberényi teleposztály 40 fedeztetési állomásán 176 mén fedezett, 16 pedig bérbe volt adva.

A debreczeni méntelep területén 1904-ben 266 fedeztetési állomáson összesen 1013 mén működött, melyekből 53 mén bérbe volt adva.

4. A sepsi-szt-györgyi méntelep három osztálylval bír, ú. m. a homoródi, deési és sepsi-szt-györgyi osztályokkal.

A homoródi méntelep-osztály 58 fedeztetési állomásán 198 mén fedezett, 3 darab pedig bérbe volt adva.

A sepsi-szt-györgyi méntelep-osztály 35 fedeztetési állomásán 116 mén fedezett, 2 darab pedig bérbe volt adva.

A deési méntelep-osztály 21 fedeztetési állomásán 67 mén fedezett, darab pedig bérbe volt adva.

A sepsi-szent-györgyi méntelep-osztálynak tehát 114 fedeztetési állomásán 1904-ben 390 ménje fedezett, ezek közül azonban 8 darab bérbe volt adva.

Az állami ménesek és méntelepek kívül az állam másképpen is hathatósan mozdítja elő az ország lótenyésztését. Az ide vonatkozó intézkedések közül első helyen a csikó- és kanczadrijazások említendők, a melyek ma a gazdasági egyesületek közvetítésével eszközöltekné s az ország lótenyésztésére igen kedvező befolyást gyakorolnak.

Kiemelendő továbbá a lótenyésztési bizottsági intézmény, aminő az ország minden megyéjében szerveztetett s a melyeknek feladatai közé tartozik az egyes megyék lótenyésztését tettel és buzditással a rendelkezésre álló eszközökkel serkenteni s tapasztalataikról a földmívelési miniszteriumnak időközönként jelentést s esetleg javaslatokat tennt. A méntelepek anyagának pótlására évente nagyobb számú mén-csikó vásároltatik, amely körülmény szintén csak a lótenyésztés emelésének érdekében történik.

A hadseregnek lóval való ellátása céljából az állam egyfelől pótlótelepeket tart fenn, másfelől lovató bizottságokat működiet, melyeknek feladata lehetőleg direkte a tenyésztőktől fedezni a lószükségletet.

A pótló telepek, a minő a bilaki Beszterce-Naszódban és a nagygyádsáti Fehérmegyében, természetesen katonai felügyelet alatt állanak s feladatuk 2½—3 éves még nem használt csikókat vásárolni direkte a tenyésztőktől — ezeket 4 éves korukig felnevelni s azután mint alkal-

mas anyagot a hadseregnek átadni. Ezen telepekre rendszerint nemesebb csikókat vásárolnak, olyanokat, a melyekből tisztí lovak válnak.

A lovató bizottságok előre kitűzött s meghirdetett helyeken jelennek meg, a hol a tenyésztők által elővezetett s alkalmasoknak talált remondákat megveszik. Ezen bizottságok gőczpontokat képező nagyobb községekben jelennek meg, de nagy tenyésztőket, a kiknél legalább 10—15 csikó van felállítva eladásra, fel is keresnek.

E bizottságok előírt szabályzat szerint vásárolják a lovakat, melynek főbb pontjai a következők.

A katonaság részére csak oly lovakat vásárolnak, a melyek hadi szolgálatra teljesen alkalmasak s gondos bánásmód és használat mellett előreláthatólag 10 évig szolgálatképesek lesznek. A háta ló 158—166 cm., a hámos ló 161—172 cm., a málhás ló 148—153 cm. kell hogy legyen. Rendszerint csak az 5 évet betöltött lovat sorozzák be s 8 évnél idősebbet egyáltalán nem vásárolnak. Méneket s vemhes kanczákat nem vesznek. Szín tekintetében nem igen válogatóság, de szívesebben nyúlnak a sötétebb színekhez. A keskenytestű, túlhoszú lovakat nem igen szeretik s ezért megkivánják, hogy a ló övmérete legalább 21 cm.-rel több legyen, mint magassági mérete a marnál.

Szükséges továbbá, hogy a háta ló élénk vérmérséklettel, erőte szabályos idomokkal bíjon; nyaka legyen magasan és jól illesztett szügye széles, háta egyenes, ágyéka rövid, mozgása könnyű, térerő. A hámos ló zömök, széles, erős, ép lábú, jó mozgású, a málhás ló rövid, erős hátú és ágyéki, zömök alkatú, erős lábú, szilárd patájú kell, hogy legyen.

Hadseregünknek s a belföldnek lószükséglete igen nagy lévén, ló-kivitelünk — dacára annak, hogy lovaknak a külföld előtt igen kedvelték — nem valami jelentékeny s az évi 10 millió koronát nem igen szokta meghaladni. Vásárlóink legnagyobb részét a keleti államok, főleg Török- és Görögország, sőt az angol-búr háború idején Afrikába is igen jelentékeny kivitelünk volt, de vásárlónak a nyugatra fekvő államok is.

Lehetetlen, hogy e fejezet végén meg ne emlékezzünk Magyarországi jelenkori lótenyésztésének újjá teremőjéről, Leveldi Kozma Ferenczről, ki három évtizeden keresztül működött a földmívelésügyi ministeriumban mint a lótenyésztési ügyek vezetője és irányítója. Már 1870-ben az állami méneseknek a magyar kormányt által történt átvétele alkalmaul képviselte a magyar kormányt s ezen időtől kezdve páratlan szakismeretét egyedül az állami ménesek s Magyarországi lótenyésztésének felvirágoztatására szentelte s tehetségével, szorgalmával meglepő eredményeket ért. 1892-ben, éppen a ménés osztályozása közben ragadta el a kéréldhetlen halál. Emléke a hazai lótenyésztés történetében örökke élni fog s hogy ez az utókorra láthatólag is átszálljon, alkotásaihoz méltó emlékszobra ott áll Mezőhegyesen a róla elnevezett ligetben, hirdetve a haza javára tett nemes szolgálatait, elévülhetetlen érdemeit.

A m. kir. földmívelésügyi ministerium lótenyésztési osztályának élén ez idő szerint Losonczy Mihály ministeri tanácsos áll.

Magán ménesek.

Magyarországnak — báró Podmaniczky Gyula adatai szerint — 423 magán ménese van ez idő szerint, a melyekben összesen 36,788 darab ló van elhelyezve. És pedig van anyakancza angol telivér 986 darab s 910 drb mén; angol félvér 9589 kancza s 210 mén; arab 687 kancza s 17 mén; noniusz 432 kancza és 24 mén; ügtes 161 kancza és 23 mén; lipiczai 412 kancza és 18 mén; hidegvérű 704 drb kancza és 18 mén; egyéb 58 kancza és 1 mén.

E kimutatásból azon érdekes következtetést lehet levonni, hogy a magán ménesekben az angol vér dominál s különösen a fedező méneknek több mint 75%-a angol telivér és félvér. A magán ménesekben tehát a lóanyag nemesítése a legerélyesebben folyik. Ezen magán ménesek termelőképességét Podmaniczky következőleg állapítja meg.

Feltételezi a legrosszabb esetet, hogy az anyakanczáknak, melyeknek száma 13,020 drb, csak fele hoz élő csikót a világra s hogy ezen csikókból 3 éves korukig 5—5% elpusztul, tehát 5584 darab 3 éves csikót állítanak ki e ménesek évente. Levonásba hoz ebből a tulajdonosok saját szükségletére 15%-ot, az így fennmaradó 4746 darabot azonban kikerekített 5000 darabra, mert feltételezi, hogy nem az összes ménesek leírása érkezett be hozzá.

Ezzel szemben a cs. és kir. közös hadsereg loavató bizottsági a csikótelepek részére évente körülbelül 1400 darab ménesbeli származású 3 éves csikót vásárolnak, a melyek levonása után még mindig marad piaci értékesítésre 3600 darab.

Hogy ezek után az ország évenkénti csikószaporulatát kiszámíthassuk, tudnunk kell, hogy az állami ménék a fedezettől állomásokon évente körülbelül 120,000 darab kanczát fedeznek, az igazolvánnyal ellátott ménék — melyek száma 2300 körül ingadozik — körülbelül 92,000 darabot, az állami ménesekben elhelyezett ménék 1384 drbot, a magán ménesek 479 ménje körülbelül 13,000 drb kanczát fedeznek. Összesen tehát fedezés alá kerül országsszerte évenként körülbelül 225—230,000 darab kancza. Feltéve, hogy e kanczák fele hoz csikót s a csikók 5%-a évente elpusztul, s hogy a csikószaporulat 15%-a az állomány fenntartása céljából szükséges, körülbelül 73,000 darab 3 éves csikó áll évente rendelkezésre. Ehhez bátran hozzá lehet venni még 10,000 darabot, melyek az ellenőrzés alatt nem álló ménéktől származnak s így 85—90,000 darab 3 éves csikó lesz az országban mindenkor fel-található. A közös és honvéd hadsereg évi löszükséglete 10,000 darab s így marad rendelkezésre, illetve a piac szükségleteire évente 75—80,000 darab 3 éves csikó.

Könyvünk tere nem engedi, hogy a magán ménesek ismertetésével részletesebben foglalkozzunk. Nincs is azonban erre szükség, mert e méneseket behatóan ismertető kézikönyvvel rendelkezünk, a mely báró Podmaniczky Gyula tollából a földművelésügyi ministerium kiadásában »Magyarország állami és magán ménesek lötenyésztésének kézikönyve« cím alatt jelent meg s 423 magán ménest ír le igen kimerítően és érdekesen.

Éppen ezért az alábbiakban mi csupán a ménestulajdonost, a ménés helyét s a tenyésztés irányát soroljuk fel. A ki az illető ménés részletesebb adatai iránt érdeklődik, az vegye kezébe a fentebb idézett könyvet.

Almády Dénes gróf Kétegyháza, ang. telivér és félvér.
Almády Imre gróf Pusztasat-Tamás, angol-arabs.
Ambrózy Gyula báró Temes-Remete, ang. félvér.
Andrássy Aladár gróf örök. Homonna, ang. félvér és lippizai.
Andrássy Géza gróf Parnó, ang. telivér.
Andrássy Tiadár gróf Töke-Terebes, ang. félvér és Hódúti Pólo-pónik.
Apponyi Albert gróf Gerendás, erdélyi és székely.
Apponyi Géza gróf Pálfa, ang. félvér.
Baghy Imre Pusztas-Lengyel, ang. félvér és gidrán.
Baich Iván báró Bocvár, ang. félvér.
Baich Péter báró Varadia, ang. félvér.
Bakó Ferencz Alsó-Csuk, ang. félvér.
Bánffy Albert báró Választó, ang. félvér.
Bánffy Ernő báró Kolozs-Borsa, ang. félvér.
Bánffy György gróf Bonczháza, ang. félvér.
Bánffy János báró Maros-Geze, ang. félvér.
Bárczay Gyula Tisza-Roff, ang. félvér.
Batthyány Elemér gróf Dáka, angol telivér.
Bay György Bereg-Surány, ang. félvér.
Béldi Ákos gróf Mező-Méhes, ang. félvér.
Béldi Kálmán gróf Báld, ang. félvér.
Béldi Tiadár Bodola, ang. félvér.
Beniczky Ádám Zsímok, ang. telivér.
Beniczky Géza Homok, ang. félvér.
Berchtold Lipótné grófné Árpádhalma, ang. félvér és arabs.
Beretvási Endréné öz. Tóalmás, ang. telivér.
Berg Miksa báró Földsziget, ang. félvér.
Berger József dr. és Berger Mór Farkrét, ang. félvér.
Berger Mór Nagytanya, ang. félvér.
Betcsh Miklós és Sándor Mező-Szengyel, ang. félvér.
Bethlen Árpád gróf Bonyha, ang. félvér.
Bethlen Bálint gróf Betlen, ang. félvér.
Bethlen István gróf Mező-Sámsond, ang. fél- és telivér.
Bézzerdy Andor Ménő, ang. félvér.
Biedermann Ottó lovag Ödönvágy, ang. félvér.
Biedermann Rezső báró Szentmárton, nonius.
Bischitz János Pusztas-Maisa, arabs-angol.
Bissingen Ernő gróf Jám, ang. félvér.
Blankenstein Károly gróf Körös-Tarcsa, angol-arabs.
Blaskovich Ernő Szt-Márton, ang. telivér.
Blauer Béla Nagy-Völgytanya, ang. félvér.
Bolza József gróf Tisza-Kürt, lippizai.
Boncompagni Ludovici Adriana hercegné Kisszállás, ang. félvér.
Borhy György Vámos-Győr, ang. félvér.
Bornemissza Elemér báró Szilágy-Cseh, ang. félvér.
Bossányi Rudolf örök. Bél, hidegvérű.
Chernel Gyula Ötvös, ang. félvér.
Chotek Rezső gróf Futak, ang. tel- és félvér.
Chvalibogovszky Sándor lovag Császkőcz, ang. félvér.
Csánádi püspökség Sándornagor, ang. félvér.

Csávossy Gyula Bogda, ang. félv.
 Csekonic Endre gróf Zsombolya, ang. telli és félv.
 Csillag Béla ifj. Szegedyháza, ang. telli, anglo-norman és arabs.
 Csillag Béla és Géza Söreg, muraközi.
 Csurgói főbenedécs Csurgó, ang. félv. és muraközi.
 Csűrky Antal gróf Börgönd, ang. félv.
 Dániel Lajos Vargyas, arabs.
 Debreczen szab. kir. város Debreczen, ang. félv. és nonius.
 Degenfeld Imre gróf Téglás, ang. tellívér.
 Degenfeld József gróf Csomaköz, ang. félv.
 Degenfeld Lajos gróf Szirái, lippizai.
 Degenfeld Sándor gróf Erdőszáda, ang. félv.
 Dervarich János Szt-Kozmadombja, ang. félv.
 Des Echerolles Kraspér Sándor és Gilbert Rét-Szt-Miklós, arabs.
 Dessewffy Alajos gróf Királytelek, amerikai ügető.
 Dessewffy Aurél gróf Búd-Szt-Mihály, ang. telli és félvér.
 Dessewffy Miklós gróf Vencsellő, amerikai ügető.
 Dessewffy Sándor Sándormajor, ang. félv.
 Deutsch Adolf Nagyberki, vegyes származású.
 Deutsch Gábor Puszt-Torna, ang. félv.
 Deutsch Gyula Puszt-Ernyő, ang. félv.
 Deutsch Zsigmond Nosztán, ang. félv.
 Doboz Pál Hidas-Némethi, vegyes származású.
 Dörny Jenő örök. Tuske, angol telli és félv.
 Dörny József Sütvény, ang. félv.
 Dörny Vilmosné öz. Felső-Leperd, ang. telli és félvér.
 Draskovich Iván gróf Baranya-Selye, ang. telli, félv. és hidegvérű.
 Dreher Antal Erdőhát, ang. tellívér és félvér.
 Dunsygerszky István Bados, ang. félv.
 Dunsygerszky László Istvánvölgy, ang. félv., Puszt-Kamendint erdőfi.
 Egyedi Arthur Egyed, ang. tellívér.
 Elek István Tisza-Szölös, ang. félv.
 Engel Lajos Dormánd, vegyes.
 Erdődy Imre gróf Domanizs, ang. félv. és lippizai.
 Erdődy Károlyné öz. grófné Ömöd, ang. félv. és lippizai.
 Erdődy Sándor gróf Ság, ang. tellívér.
 Esterházy Béla gróf Bakony-Szombathely, ang. tellívér.
 Esterházy Ferencz gróf Devecser, ang. félv. Remetesség ang. tellívér.
 Esterházy Imre gróf Réde, ang. tellívér.
 Esterházy Móricz gróf örök. Igal, ang. tellívér.
 Farkas Ábrahám Tamásfalva, ang. félv.
 Fáy Béla Monostor, ang. tellívér.
 Fáy-Halász Gida Puszt-Tetétlen, ang. tellívér.
 Fáy József Ecsédpuszt, ang. telli és félv.
 Féger Ferencz Mercsálva, ang. félv.
 Ferenczy testvérek Korpád, ang. félv.
 Fernbach Antal és Lajos Puszt-Antalláza, ang. félv.
 Fernbach Bálintné öz. Felső-Rogaticza, ang. félv.
 Fernbach Károly Bába-Puszt, ang. félv.
 Fernbach Péter Fernbachszállás, ang. félv.

Festetics Jenő gróf Csáktornya, ang. félv.
 Festetics Kálmán gróf Gyalán, ang. félv.
 Festetics Pál gróf Dégh, ang. telli és félv.
 Festetics Taszilo gróf Fenék, ang. tellívér.
 Forgách István gróf Nagy-Szalánca, ang. tellívér.
 Forgách László gróf Mándok, ang. félv.
 Forster Elek Puszt-Dombegyháza, ang. félv.
 Freund Ferencz Puszt-Berény, amerikai és orosz ügető.
 Fried Emil Óhát, ang. félv.
 Frigyes főherceg 6 cs. és kir. Fensége Féltorony, ang. félv. és orosz ügető.
 Fürst Ödön Nagyhát, ang. félv.
 Gaál Albert Mező-Örményes, ang. félv.
 Gárdonyi Antal dr. Dinnyés, nonius és furioso.
 Geist Gáspár Gáspártelek, ang. telli és félv.
 néhai Geist Gyula örök. Csáki, ang. telli és félv.
 Gergely Imre id. Alsó-Adacs, ang. félv.
 Gerliczy Ferencz báró Deszk, ang. félv.
 Glancz Sándor Puszt-Ujmajor, vegyes.
 Gócs Sándor Nagy-Iskód, ang. félv.
 Gorove László dr. Gattaja, vegyes.
 Gosztonyi Tibor Váca-Hartyán, ang. félv.
 Graeff Jenő Poroszló, ang. fél- és tellívér.
 Gröber József Fővénység, ang. félv., arabs és nonius.
 Gróf Adolf Ottóhalma, ang. félvér.
 Gross Antal Üszög, ang. félv.
 Gross Zsigmond Puszt-Gatály, ang. félv. és arabs félv.
 Grünfeld Jakab Iszka-Szt-György, ang. félv. és muraközi.
 Gyérei Richárd Ozora, ang. telli és félv.
 Gyertyánffy László dr. Gyér, ang. félv.
 Györgyei Antal és Ödön Oszkarmajor, angol-arabs.
 Györgyei Illés Tápió-Györgye, angol telli és félvér.
 Haas Ignác Paszabcsács, arabs és lippizai.
 Hadik-Barkóczy Endre gróf Tavarnas, ang. félv. és lippizai.
 Hajós Emil Téth, ang. félv.
 Hajós Izso Nagybánom, ang. félv.
 Hajós József Szentiván, ang. félv.
 Hámos Árpád Tornállya, ang. félv.
 Harkányi János báró Puszt-Sashalom, ang. tellívér.
 Harmoncoat Félix gróf Ecska, ang. félv.
 Harsányi Menyhértné öz. Som, ang. félv.
 Bauer Béla Puszt-Bojár, ang. félv.
 Haupt-Stummer Lipót báró Tökés-Ujfalu, ang. félv.
 Henckel Arthur gróf Orosvár, ang. tellívér.
 Holtscher Béla Tisza-Szt-Imre, ang. félv.
 Horváth István id. Kenderes, ang. félv.
 Horváth Toldy Rudolf gróf Széplak, ang. félv.
 Hoyos-Wenckheim Fülöp gróf Puszt-Fás, ang. félv.
 Hunkár Dénes Szolgyó, ang. félv.
 Hunyady Imre gróf örök. Kéthely, angol telli és félv.
 Hunyady László gróf öz. Alsó-Pecél, arabs félvér.

IV. RÉSZ.

Általános és különleges tenyésztés.

Bevezetés.

Könyvünk előrebocsátott három részében tárgyaltuk azon alapismereteket, melyek a lótenyésztőre nézve elkerülhetetlenül szükségesek, melyek tudása nélkül okoszerű alapon a cél felé meg nem indulhat; megismertettük nevezetesen lehető közletről a lovat és annak sokféle változatát; nincs más már most hátra, minthogy a lótenyésztés mikéntjéről is megemlékezzünk, előrebocsátván megint némely általános dolgokat, majd pedig befejezvéen azt a ló hasznosításáról szóló mondanandókat.

Mielőtt azonban ezt tennők, jelen bevezetés keretében volna még néhány szavunk.

Leplezetlenül oda nyilatkoztunk már könyvünk első bevezetésében, hogy hazánkban a lótenyésztési ismeretek nagyobb terjedelmet maig se öltöttek, hogy szakismereteink e téren vajmi kis téren mozognak s hogy e miatt az állami beavatkozás is nagy áldozatok, tetemes erőfeszítések árán se képes oly mértékben hatni, a mint képes volna ellenkező esetben.

Hanem ez csak az egyik baj; a másik baj az, hogy az ország lótenyésztői mindent az államtól várnak s nagyon kevesen szívlelték még meg nálunk azt, hogy: »Segíts magadon s az Isten is megsegít«.

Nálunk nevezetesen a lótenyésztők 3 kategóriába tartoznak.

Az első kategóriába az állam tartozik, mely maga az állam, az ország közös hasznára tenyészt lovakat; a 2-ik kategória, t. i. a birtokos, a bérelő, a mezőgazda, közvetlenül a maga, közvetve az ország hasznára tenyészt; a 3-ik kategória azonban csak véletlenül, akaratlanul tenyészt lovat az ország közös hasznára, hanem igenis tenyészt a maga hasznára,

és persze, ha úgy adódik — kárára. Ebbe a kategóriába azok tartoznak, a kik angol telivérlo tenyésztésével és gyepré idomításával foglalkoznak, szóval sportot űznek, és pedig nyereséskedési irányzattal s az országos lótenyésztésre való kevés tekintettel vagy minden tekintet nélkül.

Szerencsére ezek között is akadnak olyanok, a kik az országos lótenyésztést is szívükön hordják, hanem aztán nemkülönbben majd mind az államtól várnak mindent, nem úgy, mint más államokban, a hol vagyonszármagánosok is latba vetik erejüket az országos lótenyésztés emelésében; a hol a kisebb birtokos is első sorban önmagán próbál segíteni; a hol községek minden erővel azon vannak, hogy a bár üdvös de szegényes állami dajkaságból meneküljenek.

Ez a védőszárny alá kuporodás érthető volt eddig, de mindég érthetlenebbé és szegényesebbé válik azért, mert arra mutat, hogy lótenyésztőink — tisztelet a kivételeknek — az állam dédelgető szárnyai alatt a lótenyésztés terén intelligensebbekké nem igen lettek; a jobb ma is mintegy rájuk erőszakoltatik, de semmi jel sem mutatja, hogy magukra hagyva is haladni s nem maradni fognának.

S éppen a tenyésztés általános és részletes szabályai azok, a melyek rendkívül nehezen vernek nálunk gyökeret.

Nem ajánlhatjuk hát eléggé figyelembe amaz ismeretek minél tökéletesebb elsajátítást, s ama szabályok lehető követését, melyeket a következőkben röviden, de amennyire lehet kimerítően tárgyalunk.

A) A lótenyésztésről általában.

ki a lónak közgazdasági és hadászati tekintetben vett fontosságát kellőképpen méltányolni tudja, az a lótenyésztés mesterségét, hogy ne mondjuk művészetét, nemcsak felettén hasznos foglalkozásnak, hanem még eléggé nem is becsülhető vállalkozásnak kell, hogy tartsa.

Am' az a nagyra becsülendő hasznos mesterség vagy művészet, természetesen nem a lónak *tartásából* s derűre-borúra való szaporításából, hanem ok- és célszerűen való *előállításából* s *felneveléséből* áll.

Nagyon igazán mondja a német szakember, hogy: »Ha eredményt felmutató tenyésztők akarunk lenni, mindenekelőtt tudnunk kell, hogy *mink van és mit akarunk* s hogy abból, a mink van, hogyan juthatunk arra, a mit akarunk«.

Ismernünk kell tehát először is az éppen rendelkezésünkre álló, vagy beszerzendő tenyészanyagot; czélt kell magunk elé tűznünk s utakat, módokat kell választanunk, melyen ezen kitűzött tenyészczélt leghamarább, legolcsóbban s legbiztosabban elérhetni véljük, vagy tudjuk. Számolnunk kell nemcsak szellemi, hanem anyagi erőinkkel is s nem szabad figyelmen kívül hagynunk ama viszonyokat, körülményeket se, melyek között élünk s melyek emiatt döntő befolyást gyakorolnak úgy a tenyészczél kitűzésében, mint az aféle vezető utak és módok megválasztásában. A következtetlen, kapkodó, lépten-nyomon csüggedni kész tenyésztő még teljes szellemi és anyagi erőikkel se képes igazán szép, igazán hasznos eredményt felmutatni; azért csak az utánalátó, szorgalmas, elméleti és gyakorlati ismeretekkel megfelelően fegyverkezett egyén fog a lótenyésztés terén igazán boldogulni, vagyis önmagának és a köznek hasznót hajtani.

Hasznót, azt mondjuk, mert mi oly embert, a ki pusztá kedvtelésből, gyönyörűségből, kárral tenyésztene lovat, nem ismerünk, nem is képzelünk, mert hiszen az ellenkezik az élet legprimívebb törvényével is.

Maga az állam, maguk az uralkodók s dűsgazdagok még tregedhetnek s meg is engednek olykor annyit, hogy közvetlen haszon nélkül tenyésztessek birtokaikon az egyik, vagy a másik háziállat, de közvetett haszna még így is kell hogy legyen és van is annak az állatnak, vagy annak a tenyésztetnek, és pedig ha nem más, hát az, a mi a tanulságosságában rejlik.

Mi könyvünket kiválóan a haszonra dolgozó lótenyésztőnek írjuk, annak a tenyésztőnek, a ki hivatva van közvetve az országnak is e téren hasznót hajtani; ennek az érdekeihez, kíváncsiainhoz mérjük mi mondanóinkat, úgy lévén meggyőződve, hogy bármely országnak csak akkor lehet igazán jó, virágzó lótenyésztése, ha sok szakértelmes tenyésztője van. S mi, a mint szavainkból kitűnik, csak a kitűzött tenyészczél felé okoszerű alapon törekvő egyént nevezzük *állattenyésztőnek*; a czél és irány nélkül szaporító egyént mi egyszerűen *állattartónak* mondjuk.

S ezzel tisztába jövén, lássuk most egyebek előtt azt, hogy a lótenyésztés maga hányféleképpen üzhető.

A lótenyésztés módjai.

Az az anyag, melyet könyvünknek a fajtákról szóló részében ismertettünk, általában 2 módon tenyészíthető, t. i. *ménésben és házilag*.

Ez a két mód fel is válthatja egymást, sőt még egy eset lehetséges (t. i. a pusztá csikónevelés), de a lótenyésztésnek két fő módja tényleg mégis az említett ménésbeli és házi, vagy másként gazdasági tenyésztés.

A *ménésbeli tenyésztés* majdnem kivétel nélkül oly birtoktetséken üzetik, a hol a lótenyésztés czéljaira szolgáló összes szükségletekről előre gondoskodva van; a hol megfelelő legelő területen és istállóban a kancaállomány tisztán, vagy kiválóan csikónevelés czéljából tartatik *általában hever*; a hol saját külön mén, vagy ménék állnak rendelkezésre, a hol a kanczákat után rendszeren nagyobb számú csikók kerülnek nevelés, tanítás és eladás alá.

A *házi vagy gazdasági lótenyésztést* űző egyén ellenben *dolgozó kanczá* után mellékesen csikót is nevel, tehát gazdálkodása csak alárendelt minőségben van a lótenyésztés czéljaira berendezve, úgy, hogy külön csodórt nem tart, hanem állami vagy községi s esetleg más tulajdonát képező magánménnel fedeztet, az így keletkező csikót pedig adott viszonyaihoz képest minden különös berendezkedés nélkül neveli fel.

A ménésbeli tenyésztés, vagyis maga a ménés aztán aszerint, a mint a tenyészállatok párzása, tartása és az ivadékok nevelése történik, lehet *szelidménés*, a mely a czélnak megfelelő épületekkel, legelőekkel, mesterséges takarmányt termő földekkel stb.-vel rendelkezik; a melyben a kanczákat majdnem kizárólag csak a csikó-produkálás és nevelés czéljából tartatnak, a hol az egész tenyésztést majd a legelőn, majd az istállónál s kiváló ápolásban részesül, a melynek tenyészanyaga nagyobb gondal válsztatik meg, a hol a hágatás kizárólag kézből történik, a hol az ivadék nagy gondal neveltetik fel. Lehet aztán a ménésbeli tenyésztés vagyis maga a ménés *felvad*, mikor az ennek czéljaira szolgáló berendezések már sokkal egyszerűbbek; mikor kevesebb mesterséges takarmányt termő földek s több legelő áll a löállomány rendelkezésére; mikor a kanczákat csak az év legzordorabb részét töltik fedél alatt; mikor a hágatás már nem kézből, hanem szabadjában történik; mikor az ivadék nevelésére már kevesebb gond fordítatik. Végre lehet a ménés *vad*, mikor ugyanis annak tenyészése majdnem kizárólag a természetre van bízva; mikor a löállomány istállót egyáltalán nem lát s

csak a legelés teljes lehetetlensége esetén részről kinn a szabadban mesterséges takarmányozásban; mikor az ivadéktól, mielőtt használatba volna vehető, nagy fáradtsággal megsebződött.

Hazánkban a lótenyésztésnek ezen utóbbi módja már nem okoz szegényt, sőt a félvad ménesek száma is tetemesen megegyezik, úgy, hogy az u. n. szelid, istállózással vegyes legelő ménesek azok, melyek Magyarország felettén változatos, de áldott terét benépesítik.

A méneseket egyébiránt a czél szerint is, melyre tenyészanyaguk hivatott, meg lehet különböztetni. Így pl. ismerünk *állami méneseket*, melyek kizárólag az országos lótenyésztés javítására, vagy nemesítésére szolgáló apaállatok előállításával foglalkoznak; ismerünk *fejedelmi*, vagy *udvari méneseket*, melyek kizárólag a fejedelmi udvartartás számára produkálnak lovakat s legfeljebb fölöslegűket bocsátják az országos lótenyésztés rendelkezésére; vannak továbbá u. n. *katonai ménesek*, melyek a lovas katonaság ellátását czélozzák; végre léteznek *községi- és magán-ménesek*, melyek kiváltképpen általános használatra való, avagy pedig versenylovak előállításával foglalkoznak s csak másodsorban produkálnak igazi tenyészállatokat is.

Aszerint aztán, a mint a ménés anyaga nemes vagy közönséges, tisztá vagy kevert, meg szoktak különböztetni *nemes méneseket*, melyekben a nemes fajtaibeli kanczák hasonló ménekkel hágtattak; *közönséges méneseket*, melyeknek tenyészanyaga nem nemes; *főnemes méneseket*, melyekben a közönséges anyag már bizonyos fokban nemesítve van; *tiszta méneseket*, melyeknek anyaga egy tiszta fajtába tartozik; *kevert méneseket*, melyeknek tenyészanyaga többféle fajtából való. Sőt aszerint, a mint a ménes ilyen, vagy amolyan haszonczélra való lovakat tenyészít, megkülönböztetnek *igás méneseket*, *hátuló*, *kocsiló*, *futoló* stb. *ménseket* s végre a vér szerint *telivérű*, *magasvérű* és *félvérű méneseket*.

Mindenki tudja, hogy e ménesek akármelyike is kis területen, szegényesebb körülmények között fenn nem tartható, úgy, hogy hazánkban csak a nagyobb terület és pénz fölött rendelkező államnak, községnek, vagy más szövethozatnak s egyes vagyonos magánélnék lehetséges a ménesbi tenyésztés különben azóta, mióta a legelőterületek megkevesbedtek. A házi vagy gazdasági lótenyésztés tehát az, a mely hazánkban általánosabban és haszonnal üshető; csak ennek üzésére képes és hivatott a legtöbb magyar mezőgazda, mert úgy közvetlenül, mint közvetetten, ez fizeti ki magát nálunk legjobban s ennek van az országra nézve is a legnagyobb haszna.

Hogy azonban még az így tenyészítő gazdának is mindenekelőtt a mesterséges takarmányfélék nagyobb mennyiségben való természetesére kell elszánnia magát, az természetes, mert csak akkor lesz képes jó lovat tenyészteni, ha jól takarmányozni is képes, mert hiába, sok igaz van abban, hogy »a természet állítja elő a csikót, a tenyészítő a lovat« és »kancza áll a csikót, de abrak annak az anyja«.

Eppen azért ne ringassa magát senki abban a hitben, hogy a rossz ló kevesebb költséggel állítható elő, tehát hasznosabb; ellenkezőleg: tanulja meg mindenki ama kérlelhetetlen igazságot, hogy a legolcsóbb ló az, a mely a tenyészőre nézve ép úgy, mint a lovat használóra nézve a legdrágább s legyen minden erejével azon, hogy inkább kevesebbet, de jól állítson elő.

Eszközölje aztán az előállítást ménesben vagy házilag, a főfeladata, nemcsak az *előállítás*, hanem a *felnevelés* is s azért nem elégséges aival tisztában lennie, hogy mit, mivel pároz s hogy a nemzés és átorékítés útján létrejött ivadéktól körülbelül ilyen vagy amolyan lesz, hanem tudnia kell azt az ivadéktól szakértelmes táplálással, ápolással és tanítással olyan jó lóvá nevelni is, a milyenné az adott összes viszonyok közt csak lehet. És mindezekről van szó a következő fejezetekben.

A párzás.

E kifejezés alatt a hím- és nőivarú állatnak nemi közösülés útján való czélszerinti egyesítését értjük s azt akarjuk általa elérni, hogy a két közösülő állatnak (a csődörnek és kanczának) tulajdonai, egy nemzés útján létesüljék harmadik állatban (a csikóban) változatlanul vagy előnyösen átalakulva feltárlhatók legyenek.

A két nemző állatnak a megválasztása ez esetben tisztán tőlünk függ, s minthogy az összes lófajták — ha csak különös akadályok fenn nem torognak — egymással természet szerint is eredményesen párzanak, semmi sem áll útjában annak, hogy egy vagy két fajtába tartozó állatot pározzunk, aszerint, a mint azt kitűzött czélunk éppen megköveteli, vagy előnyösnek jelzi, sőt mint a természetrajzi adatokban láttuk, az equidák egyes fajainak ilyen egyesítését is eszközölhetjük.

Aszerint aztán éppen, a mint egy vagy két fajta, avagy két faj keretéből vesszük a pározandó állatokat, tenyészési methodusunk más és más névvel illetetik és pedig *beltenyészésnek* nevezetik az első, *keresztésnek* a 2-ik és fajelegyítésnek az utóbbi esetben.

A beltenyészést üző tehát egy fajtából vagy törzsből veszi a pározandó hím és nőstény állatot, a keresztés pedig kétből. Természetes, hogy az egy fajta keretében dolgozó, vagyis beltenyészést üző rövidebb, vagy hosszabb idő alatt oda juthat, hogy tenyészállatai közelebbi, vagy távolabbi vér-rokonságba keverednek. Ha ez a rokonság távolabbi, akkor *rokontenyészésnek* mondatik; ha közelebbi, akkor *vérfertőző tenyészés* a neve.

A mily üdvösnek mondható a jó tulajdonok fenntartására és megszállítására nézve a rokontenyészés, éppoly hátrányosnak bizonyult a legtöbb esetben a vérfertőző tenyészés, a mely t. i. abban áll, hogy apa a lányát, fiú az anyját, édes testvér az édes testvérét hágia; azért ennek kiküldése szempontjából a beltenyészést vagy éppen rokontenyészést üzők igen helyesen az u. n. *vérfertőztetésnek* nyúlunk, t. i. ugyanazon fajtába tartozó, de különben távolról se rokon apaállatot visznek be a tenyészetbe; vagyis az ilyen apaállattal való hágtatás útján hasonló, de új vért kevernek a régi közé, más szóval tehát *vért újítanak*.

A beltenyészés és annak az a formája, melyet rokontenyészésnek nevezünk, rendszeren három czélból üzetik, t. i. czélozza az a már létező vagy beltenyészés, avagy keresztés, éppen előállított új fajtának érmetlenül, változatlanul való további fenntartását, vagy az így keletkezett előnyös tulajdonok rögzítését, vagy végre valamely fajtának a jobb tenyészállatok megválasztása és párzása által eszközölt javítását, nemesítését.

A folytonos keresztezéssel az első cél általában el nem lévén érhető, a tenyésztésnek ez a módja többnyire egy új fajta létesítését, vagy valamely fajta nemesítését, avagy bizonyos haszon-egységnek előállítását célozza s emiatt az így tenyésztő gyakran nem elégszik meg két fajtának összekeverésével, hanem e kettő produktumát olykor egy harmadik fajtával s e kettőnek az ivadékat talán egy negyedikkel is keresztezi, szóval csak akkor tér át a beltenyésztésre, mikor kitűzött célját részben vagy egészben elérte, mikor tehát azt, a mit elért, megszilárdítani, majd változatlanul fentartani kívánja. S ilyen alkalomkor fordul elő leggyakrabban az az esély, a melyet *visszaállításnak*, *visszafajlásnak* nevezünk, és az az esély is, melyet *elfajlásnak* hívunk. Az utóbbi esetben a tenyésztő tulajdonképpen túllő a célzon, amennyiben többnyire saját hibája, olykor pedig egyéb viszonyok folytán oly tulajdonok mutatkoznak tenyésztett állatainál, melyek céljával össze nem egyeztethező s e szerint reá nézve hátrányosak; az előbbi esetben, t. i. a visszaállítás (atavismus) esetén pedig oly tulajdonok lépnek fel ismét, a melyek ellen tényleg küzdött, a melyeket tenyésztett állataiból kiküszöbölni, vagy azokban előnyösen megváltoztatni törekedett.

Ha ezek az esetek akár a beltenyésztés, akár a keresztezés terén be nem következnek, avagy ha a tenyészteten esett ezen csorbak idejében kiküszöbölhetnek, úgy, hogy az elérni szándékolt tulajdonok megszilárdulva ivadékról-ivadékra már nagyobb biztosítással hosszú időn keresztül átöröklődnek, akkor azt szokták mondani, hogy a tenyésztet *constansnak*, *vérzilárdának* lett.

Azt mondjuk, hogy *nagyobb és nem hogy teljes biztosítással* öröklődnek át a megszilárdult tulajdonok. Igen, mert ma már nem épít mindenki, feltétlenül csak erre, t. i. a vérzilárdság és a tisztavérűség mindenhatóságára, hanem figyelembe veszi az *egyéni képességet* (az individualis potentialit) is s különösen azóta, a mióta a keresztezés útján előállított kulturfajták, kiváltképpen pedig az angol telivér után oly nagyszabású eredmények konstatahatók, a legvérzilárdabb úgynevezett *tiszta fajták* semmivel se becstültek nagyobbra, mint amazok.

Nem teük feladatunkká az általános állattenyésztést ezen és egyéb tételeinek széles és mély mederben folyó tárgyalását; a párázról különben is később bővebben szólunk, ezen fejezetet tehát avval a recapitulatioval zárjuk be, hogy:

1. az apa- és anyaiállat általában egymórn befolyást gyakorol a közös magzatra, vagyis nincs arra eset, hogy az ivadék teljesen az apjára, vagy teljesen az anyjára üssön;

2. az egyik vagy másik nemző állat befolyása a közös magzatra kisebb vagy nagyobb lehet ugyan, vagyis nem mindig egyforma, de ennek nagysága nem egyedül a vér- vagy fajtaszilárdságtól függ, hanem része van abban az egyéni átöröklött képességek, az individualis potentialnak is, melyvel pedig nem fajtaszilárd állat is bírhat; *

3. az ivadék ennek folytán sohasem teljesen egyforma szüleiével, hanem azokhoz csak kisebb vagy nagyobb mértékben *hasonló s* ezen hasonlóság nagy foka adja meg valamely családnak, törzseknek vagy fajtának az u. n. egyöntetűséget és jelleget;

4. ennél fogva tehát hasonló hasonlóval pározza, hasonlókat egymázzal; *különbözők* (de nem ellentétesek) páráza pedig kiegészítést szl.

Mindezek és a következők szem előtt tartásával kell tehát tenyésztendő állatainkat megválasztanunk és pároztatnunk, nem feledvén, hogy ha bár az utólról bőséges természet nagy hatalmán forog meg a tenyésztésnek eredménye, mégis a természet műhelyében készülő és onnan kikerülő produktumra mi is nagy befolyást gyakorolhatunk.

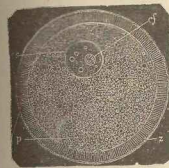
Az átöröklítés és fogamzás.

Átöröklítés alatt, mint ismeretes, az állatok azon képességét értjük, a melynél fogva azok külső és belső tulajdonságait az általuk nemzett ivadéokra, vagy ivadékokra részben, de gyakran egészben átültetik. Ez átültetés abban nyilvánul, hogy az állat mikor szaporodik, oly utódokat nemz, a melyek alakra és életteni tulajdonságokra nézve hozzá hasonlók.

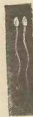
Messze vezetne, ha elméleti okoskodásokba bocsátkozva, fejtegetni akarnánk, hogy vajjon mikép, hogyan lehetséges ez; az éltetan és fejlődés tan feladata különben is kutatni e titkot, mely minden titkok között a legelrejtettebb; mi

oda állván az elől jelzett száraz tényit, összesen annyit tehetünk, hogy eseteljük a folyamatot, a mely a közösülés és fogamzás alatt végbemegy s hogy rámutatunk a fogamzást követő azon mozzanatokra, a melyek tudunkkal a magzat megszülésétől fennforognak.

A nemzőszervekről szólva, máris jeleztük, hogy melyik szervek azok, a melyek a megtermékenyítendő talajt

359. ábra. Pete.

360. ábra. Ondószilak.

és melyek azok, a melyek a termékenyítő magot szolgáltatják.

Az ott mondottak kibővítésére szolgáljanak a következők:

A kancza petefészkének számos apró hólyagai mindegyikében az ú. n. Graaf-féle tüszőkben, egy-egy, szabad szemmel is látható, pont nagyságú sejt, a *pete* vagy *tojás* foglaltatik. (Lásd a 359. ábrát.) Ennek a gömbölgő sejtnak a székét, a *peteszelket* (359. ábra p) egy átlátszó hártya burkolja (359. ábra z), melyen apró csatornácskák nyílnak.

A peteszelkben oldalt egy kisebb gömbölgő sejt, az ú. n. *csirakólyag* (359. ábra c), ebben pedig egy még kisebb gömböcske, az ú. n. *csirafész* (359. ábra f) fészkel. Az ivarérett kanczánál a sárlás alkalmával a petefészkek ezen Graaf-féle tüszőinek érettebbjei felpattannak s tartalmukat, a *petét*, az ú. n. *ördögárpására*, vagyis a petevezeték szájdjára ömlesztik, honnan aztán azok a méh üregébe kerülnek.

Ez a pete tehát az a talaj, a mely termékenyítésre vár.

A csődör, vagyis a hím-ivarú ló ellenben ivarérettségétől kezdve egy *ondó*, közönséges nyelven *mag* (sperma) nevű, sűrű folyadékot választ el, mely részint a herékben készülő *ondó-szalácsokat* (360. ábra), részint különböző helyről eredő más alkatrészeket tartalmaz.

A fejfel, testtel és farkkal bíró, mozgó *ondó-szalács* (spermatozoák = *ondó-állatok*) közösülés alkalmával a kanca méhbe jutva, ott az érett petét olyformán termékenyítik meg, hogy a jeltett burok nyílásain annak testébe furakodnak.

A fogamzás a valószínűleg az átöröklítésnek is legnagyobb része ezzel tényleg befejeződött, feltéve, hogy a termékenyült petének a méhben megmaradhatni sikerül.

A további folyamatra nézve csak az ismeretes, hogy a pete a belő jutott ondoval együtt csakhamar átalakul, oszlásnak és sejtzaporodásnak, majd lemezekké való alakulásnak s a méh, vagyis az anya részéről való táplálás folytán növekedésnek s szervekké alakulásnak indul, szóval, hogy az elvetett mag kikel s gyarapodva s mindinkább tökéletesebbé formálódva, bizonyos idő múlva elhagyja hordozóját és táplálóját, az anyaméhet, hogy növekedését s tökéletesülését, szóval: életét a külvilágban folytassa.

Hogy mily és mekkora része van a kétféle nemző anyagnak, akár az ébreny létesítése, akár annak további felépítkezésében, a málódzásban s egyik vagy másik ivarúvá való alakulásában stb., azt persze nem tudni, de elképzelni is nehéz. Bizonyos azonban (s ezt a természetben öszvér is bizonyítja), hogy *ondó-szalács* nélkül termékenyítés, fogamzás épp úgy lehetetlen, mint érett peték nélkül; s tekintve azon körülményt, hogy nemcsak az ébrenyét 11 hónapig viselő kanca, hanem a közösülésnél csak néhány perczig működő csődör is abban az aránylag csekély mennyiségű anyagnak, melyet az ondó képeben a közös nemzéshez juttat, formáját, tulajdonait tényleg átörökíti; alig szenvedhet kétséget, hogy az *ondó-szalács* és a pete *úhó* mint a heredsatona sejtjeinek és a petefészek *Graaf-féle* tüszőinek egyszerű helyi terméke, vagy ha az is, oly értekel, oly tulajdonokkal van felruházva, a mely képessé teszi arra, hogy magával vigye mindama sajtások csírát, melyek produkálójának tulajdonait képezik.

Nem is képzeltető ez másképpen, ha meggondoljuk, hogy nemcsak az öröklőd, hanem még a szerzett tulajdonok nagy része is, vagy legalább az arra való fogékonyság átruházódik az ivadéka.

Kicsiben benne kell hát foglaltatni a nemző anyagokban mindannak, a mi nagyban a nemzőkben befoglatatik s ez elég kérelhetetlenül ágra utasítja a tenyésztőt, hogy lehetőleg jó, megbízható tenyészanyaggal dolgozzék, mert az előbbiekből majdnem szabályképpen vonhatjuk le:

1. azt, hogy a tulajdonok, melyek a nemző állatok alapformájában gyökereznek, majdnem feltétlen biztosággal öröklődnek; "

2. azt, hogy azok a tulajdonok, melyek kultura útján létesültek a nemző állatoknál, ha másként nem, fogékonyság alakjában szintén átöröklítetnek és pedig annál bizonyosabban, minél erősebben vannak azok a nemző állat szervezetével összeforrtva; vagyis annál kérelhetlenebbül, minél erősebben kapcsolatosak azok a nemző állat szövet-és élettani alapon vett egyidejű szervi változásaival;

3. azt, hogy még oly tulajdonok is, a melyek a nemző állatokon fel nem fedezhetők, atavismus útján az ivadékoknál felléphetnek s hogy ezek a tulajdonok többnyire nem a jó, hanem a rosszak közé tartoznak.

S most, hogy ezzel is tisztába jöttünk, még néhány szót a balhie delmekről.

Balhiedelmek.

Ha valahol, hát nálunk meglehetősen fogékony talajra talált mindazon dőreség, a mely az általános állattenyésztéssel foglalkozó könyvekben mint balhiedelem méltán kigúnyoltatik.

Minálunk pl. a háगतandó vagy már megháगतott kancán ezt vágni sok helyen annyit tesz, mint a fogamzást biztosabbá tenni. Ugyanebből a czélból a hideg vízzel való úlepen öntés és a fark köcsányára való ütés szintén sok helyen nagyon üdvösnek tartatik. Épp úgy a megháगतott kancának a megzavarása is. Sok ember nálunk (az igaz, hogy máshol is) mennyre-földre esküszik, hogy ha hágás közben a csődör farkát jobbra húzzuk, hát him, ha pedig balra, hát nőstény csikót csinál. Mások az ellenkező farkrántásra esküsznek. Vannak, a kik a csődört jobb heréjétől fosztják meg azért, hogy kanca csikókat csináljon, vagy a baltól azért, hogy himeket produkáljon. Kertünk olyan dőre emberek is, a kik az éppen hágó csődör, vagy a kanca előtt fehér kendőt lobogtatnak azért, hogy a csikó tarka legyen, vagy homlokán csillagot kapjon. Ez utóbbi bolondsággal rokon az ú. n. *mag-csüddülés*, a melyet hiszékeny asszonyok vittek át az állattenyésztés terére.

Az irodalomban számos ily megcsüddülési eset van feljegyezve emberről és állatról vegyesen.

Így p. o. egy asszonyról az mondatik, hogy érdekes állapotában egy ház égesétől megijedve, három ujjával arcához kapott s gyereke arcán ugyanazon helyen a három ujj nyoma szederjes folt alakjában megjelent. Többé nem látott aztán tüzet s daczára annak, másik két gyermeke is hasonló folttal született, csakhogy az az egyiknek a hátán, a másúknak a hasán volt. Később kült, hogy az anya maga is ilyen folttal született, csakhogy mivel a háta közepén volt, sohasem látta.

Ilyesforma eset valóságáról biztosított engem egy havasi oláh juhász, a ki azt állította, hogy fehér juhnyájában azért van az a 7 tarka bárány, mert az a 7 anya a Muntján Gligorék tarka borját megcsüddülta, holott a szomszédban legelőtű Muntján Gligor meg arról biztosított, hogy az ő „rozsdás” kosa-extravagált a szomszédja nyájában s az csinálta a tarka bárányokat.

A trakehneni ménesből is fel van jegyezve egy eset, mikor a fekete Helexina kanca hágatás közben egy tarka vadászkutyától megijedve, tarka csikót ellett. Ez meglehetősen rég volt, akkor az emberek a viszszaútesre nem igen gondoltak s az esetet „megcsüddülésnek” nyilvánították.

Efféle megcsüddülésnek jelezte egy ismerősünk a fürdőkádban hal módjára viczkázó gyereket is, azt állítván, hogy érdekes állapotában

a férje egy nagy viczkázódo harcslát hozott haza, s ő azt úgy megcsudálta, de úgy, hogy ime...; pedig mi azt a viczkázódozt egészen természetesnek találta.

Ama berlini szabóné is, a kinek mulatt gyermeke született, mennyire földre esküdött, hogy »megcsudálta« a szerencsét, pedig, a mint később kislát, az csudálta meg őtet, a férj nagy bosszúságára.

Ha valahol, mint alább jelezni fogjuk, éppen itt kellett volna bebizonyodnia annak a másik balhiedelemnek, a melyet *infekciónak* (fertőzésnek) mondanak s telegoniának is neveznek.

Ez az infekció vagy mások szerint hibásan *superfotáció* abban állna, hogy az első párzásnál működő apaállat minden további párzásnál még akkor is befolyást gyakorol a születendő ivadékokra, ha a nemzésben részt nem vesz.

Példa is idéztetik ennek bizonyítására, mikor t. i. egy quagga mén után a *Morton* lord kanczája egy csikos csikót s ezután a nem csikos csödör után is ilyet ellett.

Egy belga ló is felhozatik, mely belga csödörrel hasonló csikót hozott; másodsor azonban angol telivérrel hágatva se hozott mást.

Ez utóbbi esetben azonban kiderült, hogy a belga kanczát útközben az angol telivérhez, egy belga csödör már meghágtá volt.

Az előbb említett szabónéról azt mondják a berlini rossz nyelvek, hogy nem lett többé soha mulatt gyermeke, habár azután is látott elég szerencsét, de sőt az infekció sem érvényesítette magát, mert még számos *fehér* gyermeknek adott életet.

Az ilyen s ezekhez hasonló balhiedelmekről tudomással bírní végre nem rossz a tenyésztőnek, de aztán feladata azok számát nem szaporítani s érdeke azok követése, vagy elhívése által magát neveltségessé nem tenni, mert van úgy is elég kétes értékű állítás a tenyésztés terén, a melynek tisztába hozatalán fáradozva, hasznót hajthat s érdemeiket is szerezhethet.

Különbön újabb időben kísérletileg is be van bizonyítva, hogy ily értelemben vett infekció nem létezik.

Ezek után, mielőtt a lótenyésztés mikéntjének részletezésébe fog-nánk, a tenyészállatok kiválasztásáról általában volnának még némely mondanandóink.

A tenyészállatok megválasztásáról általában.

Mondottuk, hogy a cél és irány nélkül lovat szaporító egyént tenyészőnek nevezni nem lehet; az igazi lótenyésztő tehát, mielőtt tenyészállatai megválasztásához fog, tisztába jön avval, hogy milyen célra akarja tenyészteni lovait s ekkor aztán vagy oly fajtához nyúl, melynek egyénei céljának megfelelnek, vagy oly fajtákhoz, melyeknek tulajdonait céljához képest rövid időn, olcsón s biztosan egyesíthetni, vagy átalakíthatni véli.

A cél, a mely felé aztán törhetlenül s következetesen igyekezni fog, így kitzűvén, szeme előtt tartja mindenekelőtt azt, a mit más helyen máris hangzottattunk, hogy a lónak minden hasznosítása más és más tulajdonokat követel; mást egy hátúl s mást egy igazló; a tenyészanyag megválasztásakor tehát először is arra néz, hogy úgy kanczája,

mint ménje ama tulajdonoknak, melyeket azok ivadékaival fellelni akar, birtokában legyen, mert csakis oly tulajdonok fellépésére számíthat megközelítő biztossággal az ivadékoknál, a melyek a tenyészállatoknál is megvannak. Ha ezek a tulajdonok tényleg fellelhetők a nemző állatoknál, fontos kérdés mindjárt az, hogy családi származási tulajdonok képeznek-e azok, mert ha nem képeznek, ha csak esetleg, hogy úgy mondjuk futólag, véletlenül vannak jelen, kevés biztosítékot nyújtanak arra, hogy a csikókban fél lesznek lehetők; vagyis tehát a tenyészőnek, tenyészállatai származását a törzskönyvből ismernie jó azért, hogy megítélje tudja már előre azok értékesebb voltát; mert hiába, valószínűbb az, hogy jó apának, jó anyának az ivadéka is jó lesz, mint az, hogy a haszontalan elődöknek az utódja nem lesz olyan semmire való.

Azán bebizonyosodott igazság az is, hogy a *megszilárdult* jó tulajdonok, vagyis tehát a *régibb keltű fajtasajádságok* biztosabban öröklődnek át, mint a még meg nem szilárdultak; innen is van, hogy a régibb, tisztább fajta, vérszilárdabb tenyészállatok tulajdonait biztosabban s nagyobb mértékben ültetik át ivadékaikra, mint azok, melyeknek ezen tulajdonai még jól megrögzödvé nincsenek.

Híába volna azonban mindenesetre kevésbé becsülni vagy éppen semmibe venni azon, talán nem tiszta, nem régi fajtába tartozó tenyészállatot, a mely nagy képességeit — dacára nem előkelő származásának — fényesen beigazolta, hiba volna, mert hiszen jeleztük, hogy nemcsak a régibb, vérszilárd, de az újabb keltű, teljesen még nem consolidálódott fajtákból is kerülnek, ú. n. individuális potenciálval bíró állatok, a melyek rendkívül becses s mérhetlen hasznú anyagot képviselhetnek a tenyésztésben azáltal, hogy a maguk öröklött s szerzett tulajdonait ivadékaikra nagy biztossággal öröklítik át; valamint hogy kerülnek a consolidálódott fajtákból olyanok, a melyeknek átöröklött képessége majdnem a zérussal egyenlő.

A tenyészállatok kiválasztásánál, nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt, hogy habár az apa és anya befolyása a magzatra rendszerint egyforma, észleletek bizonyítják, miszerint az ivadéknél némely tulajdonságokat inkább az apától, másokat inkább az anyjától öröklő. Hiba volna ezt szabálynak venni, de hiba volna számításon kívül hagyni is.

A gyakorlati életben nem egyszer látjuk pl., hogy nagy testű, nehezebb kanczának nemcs, finom lótlól eredő ivadékaik elől finomak, hátul gorombák; szóval, hogy a kéz előtti rész a kézműgöttivel nincs arányban, holott talán az apánál is s az anyánál is arányban volt, de az előbbi mellől, az utóbbi pedig inkább a hátsó testrésze formáit öröklítvén át, a csikónál azok harmonikus egészsze nem alakultak.

Ez, ha egyébre nem, arra legalább is figyelmeztesse a tenyészőt, hogy a primitív fokon álló kanczaállomány után erőszakosan ugrást téve, arányos formákkal bíró s mindjárt nemes ivadékok előállításai nem lehet, nem lehet különösen akkor, ha az anya- és apaállat között tete-mesebb alakítani és szervezeti különbség forog fenn.

Éppen ezért nem nyúl pl. a szakértelmes tenyésző ahhoz a bal-fogáshoz, hogy pusztai parági lovat angol telivérrel hágassa meg, hanem meghágtatja a hozzá hasonló arabs telivérrel, majd az ivadékok

talán arabs félvérrel, az azutáni kanca ivadékok pedig talán angol fél-vagy telivérrel, a szerint, a mint azt kiűzött czélja éppen megkívánja.

Nem lehet tagadni azt, hogy olykor a legigénytelenebb kanca is jó csodór után igen szép csikót vet s hogy a legtöbbet ígérő némelykor kutának valót hoz a világra. Nagyon elhibázott dolog volna azonban az ilyen véletlenre, esetre építeni a tenyészállatok megválasztását, mert ez a semmibe vevés száz eset közül 90-szer megboszulná magát.

Epp így szem előtt kell tartania a tenyésztőnek a tenyészállat nagyságát nemcsak azért, mert mai világban a kicsi lónak nem igen akad vevője, hanem azért is, mert a szülőknek nagyságban való tetemesebb elterése a magzatra s illetőleg a tenyésztőre nézve balul szokott kiütni. Kis kancától ne akarjunk egyszerre nagy csikót, mert nagy kancától kisebb mén után inkább várhatunk nagy ivadékokat, mint megfordítva.

A véletlenre, az esélyre, az angol által ú. n. *hit-re*, németül *Treffer-re* (beütésre) ne adjon a lótenyésztő semmit; mert tagadhatlan ugyan, hogy ilyen »beütések«, mint a kártyában vagy lutriban, a lótenyésztésben is léteznek (ott volt p. o. Kincsem anyjának, Water-nymphnek Cambuscan-nel való szerencsés párása), de ezek épp oly véletlenségek és ritkák, mint a főnyeremény-megütések, a melyekre tehát előre építeni nem lehet.

Jóllehet valamely lónak a tetszetős formája, szépsége nem játszik lényeges szerepet annak jóságában, munkaképességében, mégis szintén elhibázott dolog volna, ha a tenyésztő tenyészállatainak megválasztásakor erre semmi súlyt se fektetne.

A szabályos kültemeni alkatból folyó szépséget minden lókedvelő szereti és keresi; legalább is ezt a szépséget kell tehát szem előtt tartanunk tenyészállataink megválasztásánál és pedig annál inkább, mert éppen az összhangzó, szép forma az, a mely nehezen s ritkán létesül, különösen oly csikónál, a melyek szülei különböző fajtába tartozván, egymástól eltérő testformával bírnak.

Különösen súlyosan esik a serpenyőbe az ú. n. szépség, mint láttuk, a luxuslovaknál. A ki tehát ilyennek előállítására szánja magát, éppen nem menekülhet attól, hogy a szépséget tenyészállatainál elengedhetlen kívánság gyanánt oda ne állítsa.

Am még öregebb hiba volna, ha a tenyésztő egy különben nagy tehetségu apa- vagy anyafállattól pl. azért idegenkednék csak, mert egy kissé nagyobb a fej, mint kellene, hogy legyen, vagy azért, mert egy kissé jobban túl van növe hátul, mint szeretné; vagy azért, mert a fülei kriminális nagyok és lógók. Egyszóval méltassuk figyelmünkre a ló külsejét okvetlenül, de vessük össze azt belső tulajdonságaival s őrizkedjünk tenyésztésbe venni valamely rossz lovat csak azért, mert szemünkben az szép, nekünk az tetszetős.

Ebből persze nem az következik, hogy holmi formátlan, görcsös gebe, mely azonban valamikor, pl. a gypen nagy téteményképességnek adta jelét, előnyben részesítettessék talán egy kisebb képességet mutatót, de szabályosan alkotott s jó származású ló felett, hanem megköveteljük csak az, hogy ha kedvező eredményt akarunk elérni, ne hűnyjunk

szemet szépség esetén a hibák előtt s megfordítva, mert nem bolond mondás az, hogy »nem az a szép, a mi szép, ki mit szeret, az a szép«, hanem aztán tárgyunkra nézve még okosabb mondás hitünk szerint az, hogy a jó ló szép, a szép jó egyszersmind annak a szemben, a ki szakértelmesen és elfogulatlanul ítél.

A szépséggel tulajdonképpen szorosan kapcsolatos a ló színe. A színek tárgyalásánál is rámutattunk már arra, hogy nagyon nem közönyt az, hogy különösen a tenyészállatok milyen színe van, de jeleztük azt is, hogy a ki pusztán a színtől tenné függővé a ló alkalmas voltának eldöntését, nagyon dőre módon cselekednék.

Tény, hogy általánosan legkedveltebb lószín a pej, a sárga, a fekete s a szürke; már kevésbé a fákó, még kevésbé a tarka. A tenyésző legokosabban tehát akkor cselekszik, a mikor a kereslethez, az uralkodó divathoz mérti tenyészendő lovaknak színeit; de minthogy ez a kereslet, ez a divat többnyire a holddal együtt változik, czélszerű leend, ha az általánosabban kedvelt színek keretében mozog s különösen őrizkedik a sok és nagy jegyektől, melyek nem kedveltek s melyek különben is hova-tovább számban és nagyságban gyarapodni szoktak a tenyésztetben, gyakran az elfehéredett részek meggyengülését is maguk után vonva.

Minthogy élettani tény, hogy a szervezet mindennemű erejének tetőpontját csak a test teljes fejlettsége után éri el, bizonyos az is, hogy a ki nem fejlődött állatok, különösen lovak, időelőtti tenyésztésbe vétele előnyös nem lehet.

Hazánkban különösen ez ellen vétenek a tenyésztők sokat és nagyot, meg nem szívlévén az általános állattenyésztéstannak ama tételét, hogy »a míg állatot remélhető testnagyságának, fejlettségének $\frac{1}{4}$ részét el nem érte, addig tenyésztésbe ne vedd.«

Sokan még ennél is többet kívánnak, azt mondván, hogy »ne vedd a lovat addig tenyésztésbe, se teljes használatba, a míg csikófogait el nem hántja.«

Mi azt mondjuk, hogy az időpont, a melyben a ló tenyésztésre teljesen alkalmas, úgy általában és egészen meg nem határozható. Sokszor egy és ugyanazon fajta, de még inkább különböző fajták keretében kerülnek példányok, a melyek később érik el teljes fejlettségüket.

Tény, hogy a befogazott fogváltás után is nő még a ló, s tény, hogy a gyorsabban fejlődő fajták hamarabb érik el remélhető testnagyságuk $\frac{1}{4}$ részét, mint a lassan fejlődők. E szerint kell tehát egyik esetben talán a $3\frac{1}{2}$ —4 $\frac{1}{2}$, másik esetben pedig az 5—6 éves korban a lovat tenyésztésbe venni, szóval semmiesetre se azelőtt, mielőtt a kanca a maga testét kellőképpen fel nem építhette s a mén az átörökítéshez egészen alkalmas fejlettségét el nem érthette.

Önként érthető, hogy a túlörög tenyészállatok se nyújtanak nagyobb biztosítékot megfelelő ivadékok produkálására, mint a túlfátaltok, mindazáltal ilyen öreg állatokat a tenyésztésből kiizálni addig nincs ok, a míg utának *csúznak megfelelő magzatok esnek*.

Ismeretes a tartózkodás, melyivel nők a nyápicz, vékony hangú, nőies férfikkal s a férfiak a vastaghangú, talán éppen bajszos, szóval férfias kinézésű nőikkel szemben viselkednek. Ennek a tartózkodásnak embereknél — különösen az anyósok és apósok részéről — megvan

a maga oka. Állatoknál se hiába tartózkodik a tenyésztő az oly kanczától, a melynek *csődőrszerű kinezése s az oly méntől, a melynek anyás külеме van; tudja nevezetesen, hogy az előbbi legtöbbször rossz csikónevelő, az utóbbi majd mindig rossz csikóprodukáló lesz.

Erre nézve is tájékoztattuk már némileg az olvasót ott, a hol a mén és kancza közti különbségről szözlünk; de még rátérünk úgy erre, mint az előbb tárgyalt tételekre alább is, akkor t. i., mikor általános mondanóinkat még két dologra nézve befejeztük.

E dolgok egyike a tenyészállatok egészségi állapota, másika pedig azok nemző szervei.

Könyvünk második részét tényleg avval kezdjük, hogy ismertettük ama főbb jeleket, melyek egészségre s azokat, melyek betegségre vallanak.

Fontosnak leleztük már ott a használati lóra nézve is az egészséget, fontosnak mondjuk azt itt a tenyészállatokra nézve is, mert ha valami, úgy a beteges szervezet, vagy az arra való fogékonyság határozottan oly valami, a mi az ivadéokban másodvirágzásnak indul.

Különösen egyes bántalmak s úgynevezett átörökíthető hibák azok, a melyeknek csirái az utódba átszármaznak s csak éppen kedvező alkalomra, körülményre várnak, hogy teljes kifejlődésben is megjelenjenek. Különösen amaz idült bántalmak, a melyeket az apa- vagy anyaiállat maga is örökölt, vagy a melyet szerzett és szervezeti, szöveti elváltozással megtartott, öröklődnek át nagyobb biztossággal. Pl. a csontrendszer hibái és bántalmai; az idegrendszer abnormitásai; a szem- és pata-hibák; a hibás végtagállások és mozgásformák; a rossz szokások stb. és pedig átöröklődnek ezek rendesen sokkal következetesebben, mint a jó tulajdonságok.

A tenyésztő érdekében áll tehát, hogy a mennyire lehetséges, csak *teljesen egészséges és hibátlan állatokra vegyen tenyészébe*, hogy e tekintetben már elég nagy szigorú ne ismerjen s ne rigassza magát egy pillanattal se abban a hitben, hogy a hibátlan csődör a kancza ilyen átörökíthető hibáit a csikóban kijavítja, még kevésbé ringatózzék abban a hitben, hogy az egyik nemző állat hibáját, a másik nemző állat az ő ellenétben hibájával kiegyenlíti, megkorrigálja, mert az ilyen igazításnak, javításnak megvan a maga szűk határa s ebben a szűk térben az benne se foglaltatik, hogy hibát hibával javítani lehet.

Hogy aztán az egészség és hibátlanág megfelelő erőbeli állapottal, tápláltsággal kell, hogy kapcsolatos legyen, azt fölösleges volna azok előtt hangsúlyoznunk, a kik az eddig elmondottakat csak némi figyelemre méltatták is.

A mi végre a tenyészállatok nemző részeit illeti, ezekre nézve bő részletelést bocsátottunk előre könyvünk 3-ik részében; hátrább a kancza és csődör megválasztásáról szólva azonban még lesz ezekről néhány szavunk.

Az általános állattenyésztésben ezen alkalmazott tételét célzunkhoz képest dióhéjban imígyen befejezvé, átterünk a lótenyésztés elveinek és szabályainak részletes tárgyalására, megjegyezvé, hogy mondanóinkat első sorban hazánk viszonyaihoz mérjük, a minthogy ahhoz mértük az eddig mondottakat is.

B) A lótenyésztésről részletesen.

Az előbbi ugyan ménesben vagy házilag a sokkal könnyebb beltenyésztés keretében mozoghat, míg az utóbbi többnyire a nehezebb és bizonytalanabb keresztezéssel kénytelen vesződni.

Az előbbi ugyanis ménesben vagy házilag a sokkal könnyebb beltenyésztés keretében mozoghat, míg az utóbbi többnyire a nehezebb és bizonytalanabb keresztezéssel kénytelen vesződni.

Ez utóbbi kategóriába sorozható hazánk legtöbb lótenyésztője és azok is, a kik minden cél és irány nélkül szaporítják a lovat, összesen arra törekedve, hogy mezei gazdálkodásuk számára és a vásárra egy-két akármilyen lovat neveljenek.

De akár a meglevő, akár a beszerzendő tenyészanyaggal munkáló tenyésztő, egy bizonyos határon túl nem terjeszkedhetik a tenyészcsél kitűzésben, vagyis a természet szerény határait büntetlenül még akkor se lépheti át, ha mindennel fegyverkezve van, a mi őt tenyésztő mesterré, vagy művészszé avatja. Eppen ezen természetes, szerény határokat átépíteni vágyó tenyésztők végzik a tenyésztestet általában eredménytelenséggel, vagy a mi rosszabb, balsikerrel.

A hasznos házifalatkák akármelyikét tekintjük is, azt látjuk, hogy kulturális beavatkozással szemben igenis alakítható viasz az, de csak egy bizonyos pontig; azontúl alakatlan tömeggé, vagy oly filigrán alakká válik, hogy e miatt vagy részben, vagy egészben haszontalanná lesz.

Már a lovak hasznosítás szerinti osztályozásánál bőven tárgyaltuk azt, hogy általában mely haszoncéllok lehetnek azok, a melyekre a lovat tenyészteni s nevelni lehet; ott tett ígértettközhöz képest azonban még a következő fejezetben is foglalkozni kívánunk vele.

A tenyészállatok megválasztása a cél szerint.

Azon ismeretekkel fegyverkezve, melyeket könyvünk eddig terjedő részeiben nyújtottunk, nem lesz nehéz azon ismertető jeleket és tulajdonságokat megítélni, a melyek valamely tenyészállatot egyik vagy másik haszoncélúvá bélyegeziki; könnyű lesz annál inkább, mert tudjuk, hogy különösen a ló külеме, szervezete, fajtája mérvadó arra nézve,

hogy előre is erre vagy amarra a célra tartsuk többé-kevésbé alkalmasnak vagy alkalmatlannak.

A következő rövid ismétel és kiegészítés azonban azt hisszük nem lesz fölösleges.

Legyen bár a tenyésztőnek célja verseny-, vagy katonaló, hintó, vagy ígás ló, avagy bármiféle más lónak a produkálása, minthogy mézártszékre korunkban lovat nem tenyésztettek, a kardinális cél tulajdonképpen csak az, hogy: *az előállítandó ló a célnak megfelelő alkati s annak megfelelő mozgású legyen.* E főcélznak kell, hogy alárendelve legyen mindaz, a mi azzal kapcsolatos.

Ily értelemben aztán tenyészthet valaki *versenylovat* csak azért, hogy a gyepen mérkőzzön, s minél hamarább, minél biztosabban, minél több pénzt szerezzen s erre a célra kizárólag az angol telivér csoportból választ tenyészállatokat, persze a szerint, a mint sikerversenyre, akadályversenyre, vagy mind a kettőre egyaránt alkalmas állatok kiván előállítani. Egyes telivér családokból vesz tehát anya- és apaállatokat, melyeknek már származását tekintve is valószínű, hogy kiváló ilyen, vagy amolyan versenylovakat fognak nemzeni s ezeket úgy pározza, hogy lehetőleg treffert csináljon; vagyis összeveti a két párandó állatnak, azok szüleinek s többi elődjének ismeretes tulajdonait, képességeit, gyepen elért vívmányait s azon van, hogy ezeket minél szerencsésebben egyesítse.

Ezenközben felhasználhatja az u. n. Bruce Lowe-féle számrendszer szerinti párást is, de nem kizárólag azt, mert pusztán csak a származásra, kimutatott tehetségre építeni (mint máshol is jeleztük) nem tanácsos, hanem igenis az indokolt, hogy kedvező származás, kívánatos családi tulajdonság mellett a tenyészlő mint *individuum* is nyújtson a sikerre előre is garanciát.

Az ilyen tenyésztő hitvallásának első tétele az lévén, hogy »They run in all forms«, vagyis a futás minden formában lehetséges, más szóval: fut a ló, ha fut, akármilyen annak az alakja; természetes, hogy a ló testére egészen kevés súlyt fektet, a szépségre, tetszetősségre mit sem ad, hanem ad a részletekre, melyek a versenyképesség értékszámaiból (point-jait) növelik s szemet húny ezek mellett gyakran még a hibák előtt is.

Hát a míg arról van szó, hogy a telivér kizárólag a gyepen keresse meg abrakját s ott is végezze életét, a versenylovat tenyésztő ezen eljárása kifogás alá nem eshetik; mihelyt azonban arról van szó, a miről tulajdonképpen a szónak lenni kellene, hogy: *verseny nélkül nincs telivér, telivér nélkül nincs félvér, félvér nélkül nincs általános használatra való ló*; ismételjük, mihelyt erről van szó, a versenylovat tenyésztő előbb esetelt eljárása a tenyészállatok megválasztásánál két-célú kard, a mely egyik élével magát a telivér tenyésztést, másikával az általános lótenyésztést veszélyezteti.

Mert különösen a sikerversenyre tenyésztő s a sporttal üzletszerűen foglalkozó egyén, mire néz a tenyészállat kiválasztásánál? Néz az előbb elsoroltak mellett, a mint mondtuk, a versenyképességet mutató értékszámok nagyságára. Ez értékszámok nagyságát pedig kiváltképpen mik adják? Adják a ~~fiat~~ és hátsó végtagok erősen fejlett emeltyűi, csuklói

és izmai és a mély mellkas. Az előbbieket kívánatosak azért, hogy a masina minél nagyobb erővel és gyorsasággal lökessék előre, az utóbbi pedig azért, hogy a mély mellreigen nagy szív lehessen jelen, hogy az a gépet minél tökéletesebben táplálhassa, hajthassa, Ha aztán még a hát elég hosszú, de elég erős is arra, hogy a lovasat hordhassa és hogy az ugrás-távolságot hátrányosan ne befolyásolhassa, minden együtt van arra, hogy a ló kiváló versenypontokkal bírónak mondassék. Eszünk ágában sincs mind e tulajdonokat kicsinyelni; sőt inkább azt mondjuk, hogy úgy vagyunk meggyőződve mi is, hogy azok nemcsak a versenyloznál, hanem minden lónál felettén kívánatos, igen nagybecsű tulajdonságok; de mikor azt látjuk, hogy az ilyen tenyésztő csakán és lapoczkán alul a ló végtagjainak minőségére általában nem is hederít; mikor azt tapasztaljuk, hogy nagyon is lapos bordázatot, túlságosan is keskeny fart, igen is vékony nyakat, csont-, tüdő-, szem- és patahibát és több más figyelemre méltatlannak tart: akkor kétszeres kalaplevélre érezzük magunkat kötelezetteknek azon telivér tenyésztők előtt, a kik a félvér, vagyis az általános lótenyésztés érdekében való tekintettel az említett részeket is figyelmükre méltatják, vagyis azon vannak, hogy a gyp, a sport kívánalmaival az általános lótenyésztés kívánalmait összeegyeztessék. Ilyen alapon áll nálunk (egy pár magántenyésztő nem számítva) szerencsére az állam is. Hogy dacára ennek, fedezett állomásokra és bérbe sok u. n. »nyakiglab« angol telivér kerül, annak az üzletszerűen sportot űző tenyésztőkön kívül különösen Anglia maga az oka, mert ha valahol, éppen ott adnak keveset ezidő szerint az angol telivéri tenyészanyagának, az általános lótenyésztés szempontjából való megválasztásra s ott tudják legkevésbé megbecsülni a félvér tenyésztésre különösen alkalmas és jó csodörököt.

A félvérek előállítására alkalmas telivért tenyésztő tehát jól teszi, ha az angol törzskönyvvel kezében, a tenyészanyag küllemére is ad, nem feledvén, hogy igazán jó félvért csak minden tekintetben *kifogástalan telivér* produkálhat. A ki ezt feleli, a ki nem tesz különbséget a hibás testalkatú, de gyors, és a talán kevésbé gyors, de hibátlan testalkatú telivér között, az nem számíthat arra, hogy *tartós* telivérek és félvérek előállítására alkalmas állatokkal gyarapítandja hazája loállományát, hanem számíthat legfeljebb arra, hogy tenyészproduktaimnak egyesei talán egy pár sikerversenyből győztesül kerülnek ki, de még inkább el lehet készülve arra, hogy kevés ellenállásra képes szerkezetű csikói már a training alatt, vagy a gyepen csakhamar letörnek. Az ezen két helyen letört állatok pedig a mi nézetünk szerint tenyészésre majdnem kivétel nélkül alkalmatlanok lévén, a tenyésztő minden fáradsága, minden költsége hiábavaló volt.

A jelzett főcélznak szemelgett tartásával tenyészthet továbbá valaki *arabs telivérek* és *angol-arabs telivérek*, a mikor tenyészállatait e célhoz képest az arabs telivér s illetőleg az angol és arabs telivér csoportból választja.

E két anyag már sohase verseny, hanem mindég más célból lévén tenyészendő, szem elől tulajdonképpen csak az nem téveszthető, hogy nem annyira közvetlen használati, mint inkább tenyészlovak előállítása itt a mérvadó, oly anyag előállítása tehát, a mely majdnem kizárólag jó félvérek, keresztezési produktumok létesítésére hivatott.

Az anyag megválasztása ennél fogva körülbelül oly szabályokhoz kötött, mint a félvér tenyésztésére alkalmas angol telivérnél.

A tenyésznagynak a cél szerinti megválasztásánál harmadsorban a *nyergeslovak* előállítása lebeghet a tenyésztő szemei előtt, és pedig elovaknak mind az a változata, a melyet a hasznosítás szerinti osztályozásnál felsoroltunk.

Célja lehet tehát mindenekelőtt *vadászlovak* előállítása, a mikor legokoszerűbben bizonyos nemességgel bíró félvérű vagy magasvérű kanca állományát erős csontozatú, korrekt alkotású angol telivérrel kellend hágtatnia; célja lehet könnyebb, vagy nehezebb *katonalónak* az előállítása, a mikor már kancaállományának minőségéhez mérve nemcsak az angol, hanem az arabs telivért is felhasználhatja apaállattal, sőt az angol vagy arabfélvér csődört is. Hanem a vékony, hosszú lábú, keskeny, lapos törzsű angol telivér csődörtől itt is lehetőleg őrizkednie kell s azon kell lennie, hogy az ivadék inkább alacsonyabban álljon verbén, de erős szerkezetű, kompakt alkotású legyen.

Minden rendű katonai hátulónak, mint már mondtuk is, a vadászló volna legalkalmasabb, csak hogy az erre a célra ritkán fizetné ki magát; azért egy oly keverék, a melyben $\frac{1}{8}$ részből arabs, $\frac{1}{8}$ részből közönségesebb, de azért jó hazai és $\frac{1}{8}$ részből angol telivérnek a vére csörög, egészen alkalmasnak mondható.

A kisebb tenyésztő tehát legalább is azon legyen, hogy az az egykét kanca, melyet gazdaságában a munka végzésére tart, megfelelően választott állami, vagy igazolvánnyal ellátott községi mén után oly csikót vessen, a mely katonalónak beválk, mert az ilyen ló egyéb szolgálatokra is nagyon alkalmas leend s így, ha a tenyésztő eladni akarja, szép pénzt kap érte.

Az az apró parlagi ló, mely hazánk nagy részében el van terjedve, semmiképpen se állja meg már a helyét másképpen, csak úgy, ha előbb a szinten nem nagy arabs telivérrel megjavítatik, majd félvérrrel meg is nagyobbíttatik, aztán ismét nagyobbíttatik arabs telivérrel, vagy angol telivérrel nemesebbé tétetik. Még ott is, a hol kedvezőtlen, primitív viszonyok nélkülözhetetlenné, pótolhatanná teszik azt a szivós, kevés igényű lovat; ismétljük, hogy még ott is csak előnyre válhat annak az arabslóval való javítás és nemestetés.

A luxus céljaira szolgáló egyéb hátulovak tenyésztésére nézve az a megjegyzésünk, hogy azoknak előállítását czélképpen kitűzni nem igen szokás. All ez különösen nálunk a *dáma és úri hátszlóra* nézve, a melyek a félvérű vagy telivérű lovakat tenyésztők istállóból úgy önként, melékesen kerülnek ki. Nem is lehet ez másként, mert mint láttuk, a hány lovas, többnyire annyi kíváncsalom. Egyedül a *gyerekló*, különösen pedig a pony az, a melynek tenyésztésére valaki különlegesen elszánhatja magát; de hazánkban még erre se nagyon, mert törpén maradt ló úgys-éig kerül ki az egyes alacsonyabb kanczákkal és csődörökkel dolgozó tenyészetekből.

Már különleges célját képezheti és képezi nálunk is a tenyésztőnek a *híntőló* és *szekereslő* előállítása.

Nekünk, mint láttuk, máris van egy meglehetősen nagy csoport lovunk, a mely kiválólag híntőló előtti szolgálatra alkalmas; a tenyész-

anyag beszerzése tehát annál kevésbé okoz nehézséget, mert egyfelől az angol tel- és félvér, másfelől a Nonius törzs oly apaállatokat szolgáltat, a melyek e célra egészen alkalmasak. Hogy mik az irányadók az ily célra szolgáló tenyészanyag megválasztásánál, azt esceletük már akkor, mikor a lovakat hasznosítás szerinti osztályoztuk; itt csak az a megjegyzésünk, hogy még a kistenyésztő is ha jobb minőségű, nagy testű igás kanczáék felett rendelkezik, annál inkább elszánhatja magát híntőló tenyésztésre, mert az ilyen tenyészivadék ágyú elé, s gazdasági lónak is keresett; de persze nem szabad felednie a tenyésztőnek, hogy holmi mostoha takarmányozási és nevelési viszonyok között igazán értékes híntőlókat előállítani még akkor se lehet, ha teljesen megfelelő anya- és apaállat áll rendelkezésére.

A ki aztán könnyebb vagy nehezebb, *szekeres-* vagy *kocsi-lovat* kíván tenyészteni, vegye figyelembe mindenekelőtt azt, a mit ezekre nézve a hasznosítás szerinti osztályozásnál elmondottunk, s a ki teheti, a hazai erre való tenyészanyag mellett próbálkozzék meg azon külföldi ügött fajták felhasználásával is, a melyeket a fajtákról szólva ismerettünk. Ne feleddje különben, hogy a könnyebb szekereslő rövidbe utak trabban való gyors befutására hivatott, a nehezebb pedig terhebb szekerek hosszabb úton s nemkülönben trabban való továbbítására való; ehhez képest tehát akár fiakker, akár omnibus, vagy lóvasuti-kocsi elé való állat produktálásával foglalkozni, viszonyaink között nagyon indokolt, különösen ha meggondoljuk, hogy úgy az egyik mint a másik szekereslő, a gazdálkodásban is felettén kiterjedt szolgáltat vizs.

A hazai fajták közül már a parlagi ló, arabs vérű csődörrel pároztva, meglehetősen jó könnyű szekereslovat szolgáltat; még jobbat azonban a lippizai, vagyis fogarasi ló a maga verbén, vagy arabs telivérrel pároztva; nehezebb szekereslovak különösen lóvasut elé való hasznosítására, a hazánkban egészen otthonos nóriai eredetű állatok, zömök arabs vagy angol eredetű csődörökkel pároztva, igen használható példányokat eredményeznek; úgy nemkülönben a Norfolkok vagy a Percheronok hasonló keresztezési termékek, melyek nálunk már meglehetősen el vannak terjedve, egészen alkalmas nehezebb szekeres lovat adnak.

A mi végre a *gazdasági és nehéz igáslovak* illeti, ezeknek tenyészése hazánkban is célt képezhet és pedig annál inkább, mert ilyen anyaggal részint a muraközi és pinkafői, részint a cseh és pinzgau, meg a nehezebb Norfolk és részint a Nonius eredetű lóban tényleg rendelkezünk.

A gazdasági igáslovat illetőleg rámutattunk annak idején a körülményekre, a melyek irányadók arra nézve, hogy könnyebb vagy nehezebb gazdasági ló tenyésztésére szánjuk-e el magunkat; az egészen nehéz terüvönző lóra nézve is elmondottuk, hogy minő kívánalmak forognak fenn; azoknak a tekintetbe vételével kellend tehát a tenyésztőnek az egyik, vagy a másik alkalmas fajtához nyúlania, mikor tenyészállatait megválasztja, nem feledvén egy pillanatra se, hogy a *hány hasznosítás, annyi ló* s nem tévesztvén szem elől soha, hogy a tenyészállatoknak célzhoz mért megválasztása nélkül bizonytalanra épít és sötétben botorkál.

Az egymással párzandó állatok megválasztása.

Ha tisztába jött a fennebb elsoroltak tekintete vételével a tenyésztő avval, hogy melyik fajta keretéből veszi tenyésztőállatait s minő módon, t. i. vajjon beltenyésztéssel vagy keresztezéssel s ménesben-e, vagy házilag fogja azokat tenyészteni, feladata leendő ama fajta keretéből az egymáshoz leginkább találó, legtöbbet ígérő egyéneknek a kiválasztása.

Nagyon nagy elmaradottságra mutatna napjainkban, ha a tenyésztő megelégednék avval, hogy a czélt kiűzné, az arra alkalmas fajtát kiszemelve s aztán behunyván szemét, az akármint kanczát, az akármint csődörrel meghátatná. Nem, a szakértelmes tenyésztő nem veszi el szeme elől a tenyésztésről általánosan szóló részben már odaállított ama tételt, hogy *a párzandó egyéneknek mindenekelőtt magukban és magukban kell viselniük azt, a mit a tenyésztő az ivadéknak elérni szándékszik*; vagyis a tenyésztőt nem szabad, hogy elvakítsa se a fajta kiválósága, se a származás fénysége; tekintetbe veszi, nézi igenis azt is, de (mint imént a Bruce-Lowe rendszer említésénél mondtuk) *összeveti magát az egyénnel*, a melylyel éppen dolga van. S erre nézve, az általában már elmondottak pótlásul a következő megjegyzéseink vannak.

1. A tenyésztőnek a tenyészállatban mindazt keresnie és feltalálni kell, a mi az ivadék jó tulajdonságainak fenntartására, vagy éppen tökéletesbítésére s tételemképességének fokozására alkalmasnak ítélik.

2. Mindazt, a mi erre alkalmatlannak vagy éppen hátrányosnak mutatkozik, lehetőleg kerülnie kell.

3. Azon kell lennie, hogy az egyik nemző állat netáni fogyasztósa a másik nemző állat e tekintetben mutatkozó előnyével az ivadéknak kiegyenlítettessék.

4. Nem szabad azonban felelni, hogy *ellentét* tulajdonokkal bíró állatok sajátosságaikat a magzatban kiegyenlíteni képtelenek, különösen pedig, hogy *hibák hibákkal nem javíthatók* s az egymástól tetemesebben eltérő testarányok és formák alkalmas egészesé össze nem olvadnak.

5. Számba kell vennie, hogy mindennemű hiba, nyilvánuljon az az általános egészségi állapotban, avagy egyes szervek, testrészek hátrányosságában, úgy mint pehely a tenyérről, le nem fújható; sőt inkább az az ivadéknak sokkal kárlehetlenebből szokott megjelenni, mint a jó tulajdonság.

6. Nem czélszerű feltétlenül bizakodnia abban, hogy a kancza hibáit a hibátlan csődör, a csődör hibáit a hibátlan kancza a csikóban kijavítja, vagyis amennyire csak lehet azon kell igyekeznie, hogy mindkét párzandó állat hibátlan legyen.

Ezeknek és az általános tenyésztési részben, meg más helyen erre vonatkozólag előre bocsátottaknak tekintete vételével az van hátra már most, hogy kiválasztassék külön a tenyészkancza s az arra való tenyészmen s hogy az ezzel egy vagy más módon meghátatassék.

E három tételtől a következő három fejezetben szólnunk.

A tenyészkancához kötött kívánalmak.

Minálunk különösen a kistenyésztők között nagyon elterjedt az a vélekedés, hogy minden kancza, még az is, a mely sokféle hibáival fogva vásári értékkel már nem bír, tenyészkanczának még egészen alkalmas. Így gondolkoznak, mint említettük, a turf azon emberei is, akik a trainingben és gyepon elnyomorodott telivér lovat, más loanyag javítására, nemesítésére még mindig nagyon alkalmasnak tartják.

Az okoszerű szakértelmes és az általános lótenyésztési érdekekre is néző tenyésztőkkel mi is, nem így vélekedünk s ellenkező vélekedésünknek már az előrebocsátottakban is jelét adtuk.

Fel tudjuk mi azt ugyan fogni és kellőképpen mérlegelni is képesek vagyunk, hogy a mennyiben a tenyészkancza egy évben csak egyetlen : egy csikónak ad létet, a maga hasznalatosságát annál kevésbé terjesztheti el gyorsan és nagy mértékben, mert annak a legtöbbször jól megválasztott állami vagy más csődör bizonyos mértékig különben is útjában áll. De éppen mert ezen *utánállásnak* nagyságát mérlegelni tudjuk, éppen mert azt túlnagyra becsülni hajlandóságot nem érzünk, hangsúlyozzuk, hogy tévúton jár az, a ki a tenyészkancza jóságát másodrendű valaminek tartja s egyedül a tenyészmentől várja loállományára jóságát vagy javulását és tökéletesebbülését; mert tagadhatlan ugyan az, hogy jó csődör a rossz kanczának jobb csikót csinál, mint a rossz csődör, de nemkülönben tagadhatlan az is, hogy a jobb anya jó apával határozottan jobb csikót hoz létre, mint a rossz.

Nem ajánljuk hát eléggé a tenyésztő figyelmébe, hogy kanczáinak jóságára éppen annyit adjon, mint a csődörére, vagyis hogy a rendelkezésre álló anyák közül a legjobbakat válassza ki, sőt ha teheti, esetleg drágább pénzen is ilyet szeressen be, a meglevő jót pedig nagy pénzért se bocsássa ki kezéből, mert nem hiába nevezi az arab a jó kanczát bővös zsáknak, a melybe ha ezüstöt tesz be az ember, aranyat vehet ki.

Hogy miben áll aztán a kanczának e jósága, azt az eddig tárgyaltak után szöszaporítás volna bővebb ismételésekbe bocsátkozva esestetelni; némely dologra azonban e helyen is czélszerű leendő visszatérni. Így például minthogy a kancza 11² hónapig a maga vérvével táplálja csikóját, sőt azt a megszületés után is hosszabb vagy rövidebb ideig, nemkülönben a saját szervi tápanyagával, a tejjel látja el, feltétlen fontos, hogy a kancza teljesen egészséges legyen, mert csak az egészséges szervezet képes egészséges nedveket produkálni, vagyis a beteges anyának a magzatja is olyan.

Természetes, hogy az ébrény és megszületett magzat táplálására akkor szolgálthat az anya legmegfelelőbb szervi anyagokat, ha ő maga étkes és jól emészt, szóval ha maga is jól táplálkozik. Rossz éték, rosszúl emésztő és táplálkozó kanczának a csikója rendszerint hitvány szokott lenni. A kancza tápláltsága azonban egy bizonyos, a lónál szabályosnak mondható határt nem szabad, hogy átlépjen, mert a kövérség a fogamzásra nézve éppúgy hátrányos, mint a lecsigázottság és túlsóványág.

Fontos továbbá, hogy a kancza szelid természetű, jóindulatú legyen s hogy »anyás« kinézéssel bírjon, mert az ilyen kancza fogamzik leg-

biztosabban s az ilyen neveli magzatját legmegelőelőbben, legtöbb odaadással.

Egész éven keresztül sárló és elvetélni szerető kanczától a tenyésztő örökdídjék; az ilyenektől csikót nyerni ritkán, vagy soha se lehet. A torzat produkált, vagy nehezen szült kanczát is gyanús szemmel kell nézni s ez esetek ismétlődésekor a tenyésztőből irgalmatlanul ki kell zárni.

Nagy előnynek tartandó a kanczánál a bebonyult, vagy a származás után várható átöröklött képesség. Az önmagánál sokkal rosszabb lovat produkáló kancza nem érdemi meg, hogy a tenyésztésben tovább megtartassék.

Elengedhetetlen valami továbbá a kanczánál a jól fejlett, egészséges nemző részek s a tágas medencezűtr. Rövid, keskeny farú, agárhasú kanczától szépen fejlett csikót várni nem igen lehet. A keskeny, lapos törzsű, magas, hosszú lábú kancza se igen fejleszt arányos, szép csikót, azért szűgmélység, lapoczkahosszúság, zömökebb termet, térdén és csánkon alól való rövidebb lábúság csak előnynek mondhatók.

Apró, könnyű, ideges kanczák ritkán szaporítják a tenyésztő loállományát jó csikókkal, azért ilyenekhez se igen nyúljon senki; még inkább kerülje persze valamely rossz szokás rabját, mert avval — eltekintve is attól, hogy többnyire öröklődik, vagy a csikó által elcsajátítatik — felettlen sok a baj, a kellemetlenség.

Az egész életét csak heveréssel töltött kanczától ritkán kerül igazán jól használható, téteményképes ivadékok, azért két egyenlő jószágunk mutatkozó kancza közül czélszerűbb ahhoz nyúlni, a mely rendszeres idomítás vagy használás alatt volt.

A tenyészménhez kötött kívánalmak.

Azt mondtunk, hogy mi czélszerűnek tartjuk, ha a tenyésztő a kancza megválasztására éppen akkor súlyt fektet, mint a mén megválasztására. Igen, mert nem vonjuk mi ugyan kétségbe, hogy az apaállat amiatt, hogy a nemzésben *többszörösen* vesz részt, bizonyos tekintetben több figyelemre is méltó; de kétségbe vonjuk azt, hogy a kancza éppen annyi figyelemre nem méltó. Igenis méltó s azért a kinek lehetősége, a kinek adatott, méltassa is épp akkor figyelemre, vagyis ha szigorú a mén kiválasztásában (és legyen minél szigorúbb), ne tegyen lényegesebb engedményeket a kanczánál se.

A főbb kívánalmak tehát a mén megválasztásánál is ugyanazok, a melyek a kancza megválasztásánál.

Az egészséges, hibátlan szervezettű, czélszerűen alkotott s téteményképes, nemes családból, vérszilárd fajtából származó, s talán még individualis potenciálal is fölrühazott csődör előre is biztosított nyújt arra nézve, hogy jó csikókat fog nemzeni és pedig bizonyára jobbat egy jó anyának, mint egy rosszának. A bizonytalan vagy homályos származású, a jó apára, anyára vissza nem vezethető mén, különösen ha még azon jeleket se viseli magán, a melyek a fajtát vagy törzset, melyhez maga is tartozik, jellegzik — határozottan kevesebb, vagy éppen semmi biztosítékot se nyújt arra, hogy ivadékaik értékes anyaggal szaporítandják

a loállományt; legkevésbé nyújt garanciát erre persze akkor, ha még az *apátság* már ismert jeleit se viseli magán.

A testalakulása, az alkatra nézve, ha már kanczánál is fontos, hogy az arányos s czélszerűen képződött legyen, mindenesetre kiválóan fontos a ménnél, a mely ezen tulajdonait talán évenként 40—50 csikóra ruházta át.

A tetszős, harmonikus alakulás s az egyes testrészek közötti egyensúly, mindenféle czélra szolgáló csődörnél elengedhetetlen, vagy annak jelenléte legalább is előny, hiánya hátrány. Az élénkebb, de azért távolról se rosszindulatú természet; a feltétlenül egészséges, szilárdabb szervezett; a fajtájának megfelelő jól fejlett izom és csontrendszer; a kellő törzsmélység, szélesség és hosszúság; a megkívántató nagyság; a rövid, erős, szabályos állású végtagok; a szabad, kiadó mozgás stb., mind oly tulajdonok, a melyek a mén értékét csak emelik. A formátlan fej, a kicsi szem és minden oly szemhiba, a mely nem erőművi sértés folytán létesült, továbbá a túlságosan terhelt, szalónas vagy lógó nyak, a túlrövid és túlalacsony mar, a hajlott hát, hosszú ágyék, a keskeny rövid far, a patkányfarok, a kecskeszűgy, a csüngő has, a keskeny, nem eléggé terjedelmes izületek, a sodrott, gyenge inak, a csontkinövéslek (pókok, kapták, gyűrű-tetek), a hosszú, hajlott csüdök, a rossz paták, a hibás lábállások mind olyan tulajdonságok, a melyek a tenyészmén értékéből sokat levonnak, sőt azt tenyészállatnak nem valóvá teszik.

Kiváncsot továbbá, hogy a tenyészmén 4 és 15 év közötti korban legyen; 4-évesnél fiatalabb csődört csak kivételesen s inkább csak nyugtató vérű lovák tenyésztésében volna szabad használni. 15-évesnél vénebbet pedig csak akkor és addig, a míg és ha kifogástalan mennyiségű és minőségű csikók esnek utána.

Oly csődörök, a melyek erőiknek gyakorlására sohase szorítottak, a melyek még mozgásra is csak hében-korban kényszerítettnek, ritkán nemzenek erőteljes, nagy mozgó képességgel felruházott ivadékok; a csődört tehát, mikor nem hág, megfelelő munkára szorítani nemcsak jó, de szükséges is, sőt egyenesen kívánalom gyanánt állítandó oda, hogy az a csődör, melyet apaállatul akarunk használni, legyen bár félvér vagy telivér, minél nagyobb munkaképességnek adta legyen már előzetesen jelét. Ha az ilyen állat a trainingen is átesett, avagy a megnyert győzelmeket vívott ki s hibátlanul került a tenyésztésbe, annál jobb.

Szóval a *jók vagy jobbak és erősek vagy legerősebbek közt kell hogy tartozzon minden tekintetben az apaállat, mert ekkor várható tőle hasonló nemzedék.*

Fontos még az is, hogy a csődör nemző és átöröklött képessége ki legyen próbálva. Inkább nyúljon nevezetesen a tenyésztő drágább vételár, vagy hágatási díj esetén is egy ilyen kipróbált ménhez, mint egy talán olcsóbb, talán szebb, de ismeretlen nemző és átöröklött képességűhez, különösen akkor, ha ménesé van s 50—60 kanczáját kell felhagatnia. Más szóval, nem czélszerűtlen az újon vett vagy bérelt, ismeretlen csődört e tekintetben előbb néhány kanczán kipróbálni s csak aztán általánosan felhasználni, vagy tőle elállni. Ép, egészséges herék, merevedésre képes, elég hosszú és hibátlan himvesző nélkül nem is csődör a csődör; a feltökű zsíros vaszorjáj, lógó heréjű mén pedig csúfja nemének. Ezt tehát feledni nem szabad.

Kiváncsom gyanánt állítsuk továbbá oda, hogy különösen a községi mén ne legyen »válogatos«.

Más csüdörnél talán nem nagy baj, ha az az egyik vagy másik oda-vezetett kanczát meghágni nem hajlandó, községi ménnél azonban, pláne ha szabadjában hág a csüdör, ez igazi kalamitás számba megy, mert sok kancza meddő marad s ilyen helyen más csüdör felett nem igen rendelkeznek.

A kisse kényelmes, lassan készülő és hosszasanban közösülő ménnél nem kell mindjárt megjedni, mert az ilyen tulajdonságú fráterek rendszeren biztosan termékenyítene; hanem má a túlusta mén, minthogy az ilyen majd mindég tehetetlen, legjobb kihérlni.

A kisebb tenyésztő, a parasztgazda, mént a maga szükségletére önként érthetőleg ritkán nevelhet, még ritkábban, vagy talán sohasé tarthat; az ilyen, de sőt gyakran a tehetősebb tenyésztő is tehát időszent szerint az állami ménekre van utalva, melyek, mint láttuk, fajtaminőségileg a hazai kanczaállománynak tényleg megfelelnek. A baj azonban, mint azt tárgyalásunk folyamán észre lehetett venni, először is az, hogy ily ménnek nem állanak elég nagy számban még ma se rendelkezésre, a másik baj az, hogy a kanczatulajdonos vajmi ritkán nyúl a drágábban fedező ménhez, avagy egy másik hibába esik, t. i. kanczáját egészen ellentétes minőségű és formájú ménnél hágtatja meg s eredménytelenség vagy balul kiüti eredmény esetén nem a maga szakértelem hiányára, hanem az állami csüdörre vet, a melyt ily esetben mindennek elmond, csak jónak nem.

E bajokon egyhamar az állam se segíthet, de segíthet némileg maga a tenyésztő. Vegye figyelembe nevezetesen a tenyésztő az általunk mondottakat s úgy nyúljon az állami ménhez; ha pedig ehhez nem juthat, gondolja meg, hogy van már hálaistennek hazánknak sok vidéke, a hol magánosnak birtokában éppen olyan jó, sőt talán kanczájának megfelelőbb igazolt csüdör kerül; fogadja hát meg jeles szakemberünk, *Tormay* tanácsát, a ki azt mondja: »Nézzem a tenyésztő szót ezeznél; hasonlítsa össze az ezeznél talált méneket saját kanczáival; nézze meg a mének után való csikókat, ezeket vessen össze azzal, hogy milyen csikót szeretne tenyészteni és ha így tisztába jött, ne sajnálja a fáradságot, ne fukarkodjék 2—3 forinttal drágább hágtatási díj miatt, hanem vezesse oda kanczáját, s több haszna lesz, mintha egy véka tenge-rit ad egy rossz mén használatért«.

A sárlás és a hágtatás.

A nemi ösztön ébredése, vagyis a közösülés vágya a házivá lett szelidi lovaknál általában tavaszkor, ritkábban őszkor mutatkozik s a kanczánál az u. n. *sárlásban* nyilvánul.

A tenyésztő kivétel nélkül csak sárló kanczát hágtathat eredményesen, azért érdekében áll, azt figyelemmel kísérnie s illetőleg el nem mulasztania a kedvező alkalmat a hágtatásra.

Jóllehet az égjaji s takarmányozási viszonyok, úgy nemkülönben a fajta és az egyes egyén szerint a sárlás különféle képpen, t. i. majd erősebben, észrevehetőbben, majd pedig gyengébben, alig észrevehető-

leg nyilvánul, mégis mindkét esetben vannak bizonyos jelek, a melyek a kancza ezen állapotát előírják, a tenyésztőt figyelmeztetik, hogy megpróbálja, vajjon kanczája felveszi-e hát a mént? Ha csakugyan sárlók a kancza, kisebb-nagyobb ellenszegülés után a csüdört tényleg felveszi, más szóval megengedi vagy eltűri, hogy az őt meghágia.

Ménesben, szabadjában tartott kanczák, mikor sárlanak, a netalán közöttük levő mén körül szeretnek tartózkodni; ha nincs mén közöttük, egymást szagolgatják, harapdálják, miközben farkukat emelve vihog-nak, hátsó lábait szétterpesztik s élénkebb piros, duzzadt nyákhártyájú méhüvelyükből időnkint sárgás nyákot szorítanak ki.

Istállón tartott vagy szekér elé fogott, avagy nyereg alatt levő kanczák sárlás alkalmával rendszeren csiklandósaak, izgatottak, kisebb-nagyobb fokon ellenszegülők és akaratosaak s más lovak közeledését nyertéssel fogadják, miközben perájuk ki-bezárul. Sokszor éviágyuk is elvész vagy túrlmetlenül toporézólva, csak immel-ammal esznek és isznak és gyakran, de keveset hűgyoznak. Ez izgatottság némely kanczánál oly magas fokra hág, hogy az állat rugásban, ágaskodásban; féktelenkedés-ben tör ki. Vannak ismét kanczák, az u. n. »csendes sárlók«, melyek egészen nyugodtan viselik magukat s csak a duzzadtabb és pirosabb hüvely nyákhártyájára árulja el azt, hogy sárlanak.

De mutatkozzék a sárlás bármilyen alakban, a tenyésztő próbálja meg a kanczát minél hamarabb, mert a sárlás legfeljebb egy hét alatt lefoly s a fogmazásra lekedvezőbb sárlási idő kétszer 24 óránál nem igen tart tovább.

A megpróbálást még ott is, a hol próbámén áll rendelkezésre, a legezésben úgy eszközölhetjük, ha földbe erősített s szalmakötéllel befont korlát jobb- és baloldalára állítjuk a két állatot s megfigyeljük, hogy a kancza a mén harapdálásait s egyéb »tetszésnyilvánításait« tűri-e vagy nem? Ha tűri, vagyis ha a csüdörhöz odasimul, farkát emel-geti, vagy félre vonja, peráját ki-bezárja stb., akkor a reá szánt csüdör-nél meghágtatjuk; ha pedig nem tűri a csüdör »házasági ajánlatát«, ha t. i. fülét hátrakonyitva felé rug, belő harap, szóval félremagyarázhatlanul »kösarat« ad, akkor talán még egy-két ilyen próbának vetjük a kanczát alá s ha erre se puhul, békén hagyjuk, mert az ilyen valószínűleg nem sárlík.

Nem szabad azonban felednünk, hogy olykor a nagyfokban sárló kancza is, különösen ha fiatal és csiklandó, ismételten elutasítja a mént, vagy legalább is foggal-lábbal védekezik a szándékoit cselekvény ellen; máskor meg a nem valódián, vagyis *hamisan sárló* kancza igrálmatlanul ellene szegül a csüdör czélba vett beavatkozásának.

Az előbbi esetben a túrlmet elveszténi nem szabad, vagyis addig kell ismételen is próbálgatni, a míg a kancza megadja magát, a mi rendszerint be szokott következni.

A csikóval bíró kanczák és pedig leginkább azok között, a melyek nagyobb odaadással flügnek magzatjukon, sok olyan kerül, a mely szintén rejtve, vagyis csendesben sárlík s a próbánál a mén felvételére nagyobb hajlandóságot nem mutat, különösen akkor, ha csikóját nem látja. Az ilyen kanczákat czélzserű tehát csikójukkal együtt vezetni a ménhez, a mi reájuk megnyugtatólag hat.

Hogy hamis-e a sárlás vagy valódi, azt arról lehet felismerni, hogy a hamisan sárló s a mént következetesen elrűgő kancza a sárlásnak

talán minden más tüneteit mutatja, csak éppen a legfontosabbakat, t. i. a méhüvely pirosabb voltát és duzzadságát nem. Az ilyen egyebíránt farkát is nem annyira emelgeti, mint inkább ide-oda fíradhatatlannál csóválja. Az efféle hamis sárlítóval kár a próbánál sok időt vesztegetni.

Hágató állomásokon s kisebb tenyészetekben, mint ismeretes, többnyire ugyanazon csődörrel próbálnak, a melylyel hágatnak. Ménesekben, a hol nem szabadjában, hanem kézből hágatnak, a próba czéljaira külön csődört, u. n. *próbamént* tartanak, hogy a sokszor igen drága tenyészmént esetleges sérülésektől s ok nélkülű izgalmaktól óvják. A próbamént nem szükség, hogy valami értékes állat legyen s jó, ha a kanczánál alacsonyabb testű. Ha tüzes, de mellette jóindulatú és sok türelemmel bír, nagyon előnyös.

A próbánál sárlítónak bizonyítuló kanczát aztán, ha ménesbeli vad-hágatás ízetik, a mén természetesen meghágja, avagy mi azt, mint mondtuk: kézből meghágatjuk, másként szólva: *fedeztetjük*.

Hogy a hágatásnak ez az utóbbi módja előnyösebb, mint az előbbi, az önként érthetővé válik, ha meggondoljuk, hogy kézből hágatva naponta és az egész fedeztetési időny alatt annyiszor bocsáthatjuk a talán nagyon értékes és amiatt lehetőleg kimélendő csődört kanczára, a hányszor éppen akarjuk, vagy helyesebben: annyiszor, a hányszor azt okszerűen közösköztetésre bocsátanunk kár nélkül lehet és szabad; ellenkező esetben, t. i. vadhágatás esetén a csődör annyiszor hág, a hányszor csak neki tetszik, vagyis folyton hág, a míg bírja és pedig gyakran egy-egy sárló kanczát, melybe különösen kedve telik, meghág kétszer-háromszor is, mást meg nem hág meg egyszer se; szóval nincs annyira hatalmunkban ez esetben az ivadékok számára való befolyás, mint a mennyire hatalmunkban van, ha kézből fedeztetünk; nincs hatalmunkban annyira a csődörnek jókarban, hosszabb ideig való fentartása se; mert a folytonos mértéknélküli próbálgatás és fedezés folytán csakhamar meghibásodik s gyorsan tönkremegy.

Oly országokban, a hol vad és félvad ménesek léteznek, a szabadjában való hágatás, különösen azért, mert kényelmesebb és olcsóbb, eléggé indokolt, de csak akkor, ha a kanczaállománynak minden tekintetben megfelelő minőségű és számú ménesek állanak rendelkezésre. Hazánkban ez az eset, sajnos, kivételes; a mi félvad vagy szelíd községi és városi méneseink — nehányuk kivételével — nemcsak nem elég jó, de rendesen elégtelen számú csődörökkel küzdenek; mert habár tenyész-állat vizsgáló bizottságaink nekünk is vannak, habár megyei szabályok meglehetősen jól intézkednek a tenyész-apaállatok czélszerű intézményéről és igazolásáról, a haladás e tekintetben igazán csigalépésű azért, mert jó méneket nagyobb számban nevelni nálunk még ma is a »jóvő zenéje«, ilyeneket pedig ha akadnak is, valamivel drágább pénzen beszerezni éppen nem szokás.

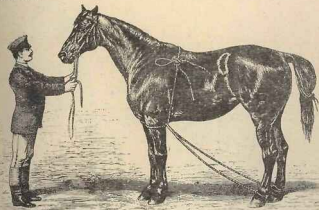
Évvél a semmibe vevéssel szemben persze kénytelenek az apaállat-vizsgáló megyei bizottságok nagyon másod- és harmadrendű méneket is igazolni, vagyis alkalmas tenyész-állattá ítni, mert mint már egy helyen mondtuk, egy-egy községet egy egész fedeztetési időnyre még nélkül hagyni nem tréfa.

Oly községekben, a melyeknek állami méneket bérelni sikerül, a kézből hágatás után a haladás máris elég szembeszökő és örömdetes.

Mi reméljük, hogy a megkezdett úton maradva, az állami beavatkozás becses istápolása mellett ez a haladás lassan-lassan általánossá leend, különösen akkor, ha a lótenyésztési ismeretek nagyobb mérveket fognak ölteni.

Mi, a mint e szavainkból is kitűnik, nagyon kíváncsiaknak tarjuk, hogy a kézből való hágatás hazánkban általános elterjedést nyerjen, mert az nyújt legtöbb biztosítékot a lóállomány tökéletesbülésére.

A mi magát ezt a hágatási módot végrehajtás szempontjából illeti, arra nézve első sorban azt jegyezzük meg, hogy még a sárlásra nézve már kipróbált kanczát is nem ritkán oly módon szükséges hatalmunkba ejteni, hogy a ménbe kárt ne okozhasson és a czélba vett közösköztést ne lehetetlenítse.

361. ábra. Lábrögzítés.

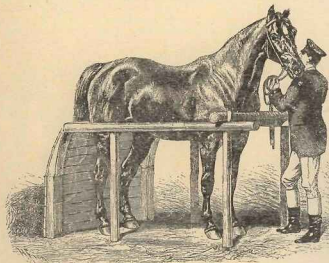
Szükséges leend tehát talán hátsó patkóit levenni, avagy orrára pipát tenni, lábaira bőrpapucst húzni, farkszőrét, hogy a himesszört meg ne sérthesse, befogni vagy kendővel körül csavarni stb., szükséges lehet hátsó lábait oly módon rögzíteni, hogy a felugrás pillanatában a csődört meg ne rúghassa.

Egy egészen alkalmas s nagyon egyszerű ilyen lábrögzítési módot tüntet fel 361. ábránk. Mint látni lehet, e módon a kancza hátsó lábai úgy rögzítettek, hogy egy-egy kötél hurkoltatik a csüdökre, átvitetik az a mellősi lábak között s az alkarok körül tekertetvén, a maron könnyen kioldható hurokra összekötetik.

Ezen elővigyázati intézkedéseken kívül nagyon czélszerű, ha a hágató hely a kíváncsi nézők szeme elől el van zárva és egy partosabb részzel is bír, a hol a mén és kancza közötti nagyságkülönbséget hágatások kiegyenlíthető.

Nagyobb fedezettető állomásokon, a hol a magasabb testű kancza-állományt alacsonyabb természetű csődörök hájgák, olyan külön berendezés is szokott e célra lenni, a melyt *302. ábránk* feltüntet, a mely t. i. azt mutatja, hogy a korlátba állított kanczát a csődörtől elválasztó deszkázott válaszfal mögött emeltebb hely van trágyából s földből készítve, a melyen hágáskor a csődör áll. Ez a berendezés próbára is alkalmas, feltéve, hogy a kancza szeliden viselkedik; élénkebb, csiklandós kanczák azonban a nyugtalanokodás, rugdosás közben ily korlátban könnyen megsérthetik magukat, azért az ilyeneket legjobb szabadjában kötőféken tartva egyszerű válaszfal mellett próbálni és meghágtatni.

362. ábra. Próba és hágtató állás.

Egyáltalán, a hol csak nem szükséges, kényszereszközökhöz ne nyuljunk, hanem maradjunk e tekintetben is lehetőleg a természeteshez közel.

A csődört, különösen ha tüzes természetű, mindig kényszerféken vezesse egy, vagy ha szükséges, két ember a kanczához s álljon vele annak baloldálához úgy, hogy a mén elülről hátrafelé a kanczát végig szimatolhassa s harapdálhassa. Erre szükség van különösen akkor, ha a csődör még nincs »készén«. A ki nem használt, jó csődör himvesszője már akkor teljes merevedésben van, mikor az istállóajtón kilép, hanem azért az egészen jó csődörök között is kerül nem egy, a mely lassan készülődik, a melynek himvesszője a kancza szolgatása, harapdálása közben lassan lesz mindig merevedettebbé, szóval a melyik szinte elvárja, hogy a kancza is »szépelegjen« neki. Akár az ilyen, akár a feltartóztatlanul tüstént a kanczára ugró csődör egyaránt jó termékenyítő lehet, de mégis előnyösebb

minden tekintetben az oly csődör, a mely túl hosszasan nem készülődik, a kanczát azonban a maga módja szerinti »hízlegéseivel« kellőképen felizgatja s így fogamzásra fogékonyabbá teszi.

A kanczára így vagy amúgy felugrott csődör himvesszőjét cél szerű a méhüvelybe kézzel bevezetni, hogy az állat ne legyen kénytelen azt sokáig keresgélni, s hogy ne legyen kitéve a »czigányutra« vagyis a végfelbe való tévedésnek.

A közöstést imígy végző csődörök egynemelyike oly erősen szokott a kancza marjába beleharapni, hogy emiatt gyakran hosszabb gyógyítást igénybevevő daganat vagy seb keletkezik azon. Ezt kikerülendő, némelyek kicserzett lóbdórda felkötését ajánlják, mások szíjból készített gyűrűket csatolnak a kancza nyakára, hogy egyikébe vagy másikába a mén fogaival megkapaszkodhassék. Az ilyen megkapaszkodásra különösen öregebb méneknek szükségük van, hogy magukat a kanczán kellőképen fenntarthassák; az ilyeneket némelykor még oldalt a csípőnél támogatni se fölösleges, hogy t. i. oldalt le ne csúszhassanak azelőtt mielőtt a magömlés beállt volna.

A mi éppen ezt a mag- vagy ondóömlést illeti, tudvalevő, hogy anélkül fogamzás nem állhat. Hogy történt-e hát ondóömlés, azt tudni jó. Ennek tagadhatlanul vannak u. n. külső jelei is, pl. a farokcsúválás, a gattáji izmok reszketése, a himvessző makkjának erős karimás duzzanata, a csepesség stb., de legbiztosabb jel, ha az ondó fecskendését ujainkkal érezzük. A lökések közben a hügcsőben végig hullámozó ondó nevezetesen mutató és középpujunknak a himvessző alsó felületére való tevéssel kitapinthatjuk. Ez a tapogatás különben sem hátrányos, sőt inkább akkor, mikor tághüvelyű kanczával van a csődörnek dolga, még előnyös is, mert az ujjak mozgásával a mén himvesszője nagyobb izgalomba hozható s gyorsabb és tökéletesebb ondóömlésztésre ingerelhető.

Ha magömlés történt, a hágtatási aktus tényleg befejezettnek tekinthető s az van hátra, hogy a leszállt csődör himvesszője megmosassék, megtörültsessék s az állat a maga helyére visszavezetve, lecsatalkoltassék. A kanczát célszerű a fedezés után lépésben megjárítani, hogy lecsendesüljön, de egyéb beavatkozásra semmi szükség nincs.

Tudjuk, hogy az állatok közöztülsének többnyire fogamzás a vége. Többnyire, de nem mindig. A kancza, ha fogamzott, megszűnik sárlani, ha pedig nem fogamzott, tovább sárlik. Minthogy azonban az ellenkezőre is van eset, a fogamzás beálltáról vagy hiányáról *utánpróbalás* útján szokás meggyőződni.

Az utánpróbalást hazánkban általában 9 naponként szokás eszközölni, a mi ha tekintjük, hogy az első hágtás (egész helyesen) ritkán hajtatik végre a sárlás kezdetén, hanem gyakrabban annak végfelé, határozottan megkésztetnek nyilvánítható. Azt mondhatjuk tehát, hogy az utánpróbalást az első hágtást követő 5-ik vagy 7-ik napon célszerűbb eszközölni s ezt ugyanennyi nap múlva ismételni.

Több mint 3-szor utánpróbalatni egészen fölösleges, kétszeri utánpróbalásból többnyire biztosan kitűnik, hogy a kancza először vagy másodszor tényleg fogamzott, ha pedig nem fogamzott, nagy a valószínűség, hogy azután se fogamzik. Ilyen és olyan kanczákat, melyek hosszasan és ismételten sárlanak, célszerű, vagyis sokszor eredményes más ménnel is meghágtatni, vagy ugyanazon csődörrel délelőtt és délután is megfedeztetni.

Figyelmeztetjük e helyen különösen a kisebb tenyésztőt, hogy a hátagást február vagy márczius előtt ne eszközölje, mert ellenkező esetben a csikó megszületése kedvezőtlen időszakra, t. i. télre esik, avagy a mi gyakori, a kanca meg nem fogamzik s tavaszra kelve ismét sárlík.

Arra is felhívjuk a tenyésztő figyelmét, hogy holmi ronda, piszkos, rühes orrfolyásos, beteg kanczával a fedezett állomásra el se fáradjon, mert ott nagyon szigorúan veszik a dolgot s az ilyen, csődörre veszélyes kanczát meg nem hátagják semmi áron. Csélszerű egyébiránt az ilyen állomásra, fedeztetésre éppúgy, mint utánpróbálásra, korán reggel beállítani vagy előlratkozni, mert különben megesik, hogy az elfoglalt csődör az nap a kanczát meg nem hághatja, vagy meg nem próbálhatja.

A telivért tenyésztő különben kanczáját állami ménésintézetbe is elküldheti, hol a tartási és fedezési díj lefizetése után addig tartózkodhatik, a míg meghátagva fogamzott.

Egy jó karban levő, középkorú mén, a 3—4 hónapig tartó fedeztetési időny alatt 50—60 kanczát eredményesen képes meghágni; fiatalabb vagy öregebb mén alá nem célszerű 20—35-nél többet kivetni.

Nemesebb, drágább méneket még kimételesen szoktak használni. Így pl. az angol telivér csődörök nálunk és máshol, egy fedeztetési időny alatt 25—30—35 kanczánál többet nem hágnak.

Hazánkban a fedezett állomásokon levő mének közül a 4-évesek hétenként 3—4 szer, az 5—7-évesek 6—7 szer, a 8—14-évesek 9 szer, a 15—18-évesek 6—7 szer, az öregebbek 3—4 szer hágnak. Németországban a teljeskorú ilyen csődörök naponta kétszer, a 4-évesek pedig egyszer hágnak s vasárnapon nyugszanak.

A kanczákra nézve megjegyzendő, hogy az évenkénti ellés a tapasztalás szerint hátrányosnak nem mondható; azért különösen az, a ki kanczáját csikónyelés céljából tartja, jól teszi, ha azt a leellés után 7—8 vagy 9-ed napra ismét meghátagja, mert ekkor szokott nála a sárlás többnyire csendesebb formában mutatkozni, mit ha elmulaszt, gyakran kárát vallja, minthogy a szoptató kanczáknál a további sárlás sokszor kimarad, vagy oly rejtett alakban mutatkozik, hogy a figyelmet teljesen kikerüli.

Körülből igaz van tehát e tekintetben annak, a ki azt mondja, hogy a leellést követő 8—9 nap keretén belül még erőszak alkalmazása mellett is fedeztetjük meg kanczáinkat, mert különben mulasztásunk a jövő évi csikóállomány csekélyebb számán fog meglátszani.

A vemhesség vagy hasasság.

A fogamzásnak, különösen az első napokban és hetekben, biztos jele nincs s mint láttuk, éppen az teszi kiváltságosan szükségessé azt, hogy utánpróbálásokat vetessék alá a kancza.

A megvemhesedett, vagyis azon kanczánál azonban, a melyben — hogy úgy mondjuk — az elvetett mag kikel s fejlődésnek indult, több oly jel mutatkozik, a mely a hasassági állapotra nézve többé-kevésbé jellegző. Ezen jelek általában és egymást követőleg a következők.

Kívételkel persze léteznek, nevezetesen a megvemhesedett kancza talán tovább sárlík s a mént is felveszi, a meddőn maradt pedig talán hónapokon keresztül nem sárlík; mégis nagy átlagban a sárlás kimaradása

és a mén-elrűgés meglehetősen biztos fogamzásra mutató legelső jelnek tekinthető.

Második jel a kancza megváltozott magaviselete, mely az óvatosabb, röstült mozgásban az étkesebbé válásban, a társaira való kapási irigkedésben stb. nyilvánul.

A harmadik jel, mely azonban a hasassági idő első felében nem vehető észre, a has nagyobbodásában áll. E nagyobbodás, mely vemhesség esetén egyenletesen gyarapodik, különösen hátulról tekintve tűnik jól a szembe.

Az ilyen hasnagyobbodást legkönnyebben még a hasvízkórral téveszthetnő össze a tenyésztő, csakhogy mikor már oly nagy a has, hogy jól szembe tűnik, rendszeren egy további jel, t. i. a magzat mozgása is jelentkezik, a mi persze se hasvízkórnál, se szalma vagy csüngő hasnál nincs jelen.

A magzat jelzett mozgása a vemhesség 6-ik hónapjától kezdve, különösen itás alkalmával, a jobb lágyék táján, a hasköröz közelében jól érezhető, sőt gyakran szívverése is ugyanott kihallgatható.

A hason, a csecs körül és a hátsó vétagokon vizenyős daganatok is szoktak a vemhes kanczánál keletkezni, de többnyire csak a 9-ik hónapban, a mikor már más jelekből is könnyen konstatalható a hasas állapot.

Az ellési idő közeledtére mutat aztán végre a far meghorpádása, a has megereszkedése és a csecsben a tej meggyülemése és szivárgása.

A 4-ik hónaptól kezdve egyébiránt, ha egy kisebb kezű egyén a kancza végében keresztül benyúl, a méhben levő mozgó magzatot kitapinthatja. A hüvelybe nyúlni e célból nem ajánlatos, mert elvetélés lehet a vége.

Ismételtén is említettük, hogy a kancza középszámításával 11 és $\frac{1}{2}$ hónapig hordja a magzatát, vagyis a hasasság vagy vemhesség tartama napokban kifejezve 340 nap; vannak azonban esetek, mikor már 330 napra, vagy előbb is s olyanok is, hogy egy teljes évre vagy még később vet a kancza ép és egészséges csikót. Általában azt tartják, hogy a csődörösiköt hosszabban hordja az anyja. Különbön előnyösebb, ha egy-két nappal később, mint korábban ellik a kancza.

A nagyon is meglekés ritkábban, de a nagyon is korán ellő gyalrabban fordul elő s ez esetben azt mondjuk, hogy a kancza korán ellet vagy elvetélt.

Korai ellésnek mondjuk az ellést névszerint akkor, ha az anya a rendes időnél hamarabb ugyan, de azért ép, erőteljes és életképes magzatot hoz a világra; elvetelésnek mondjuk ellenben akkor, a mikor a kancza idő előtt s életre nem képes, vagy éppen döglött magzatot szül.

Kilencz és fél hónap előtt születő csikó ritkán életképes, ezt tehát már elvetéltnek lehet mondani.

Az elvetelésnek leggyakrabban az erőművi sérülések és a hibás takarmányozás és használás az okai, azért, mielőtt tovább mennénk, szükségesnek látjuk e helyen a vemhes kanczával való bánásmódról röviden megemlíkezni.

A vemhes kanczával való bánásmódról.

A tenyésztő költsége önként érthetőleg csak akkor térülhet meg s fáradsága akkor részesülhet jutalomban, ha megfedeztetett s fogamzott kanczája a kellő időben ép, erőteljes és életképes magzatot szül s ha sikerül neki úgy a kanczát jó állapotban továbbra is megtartani, mint a csikót használható lóvá felnevelni.

A nagyobb, tehetősebb tenyésztő, a ki minden értékes kanczája számára külön-külön, kifutókkal ellátott tartózkodási helyeket építhet; a kinek lehetséges eszerint vemhes kanczáit hevertetni és minden kigondolható kényelemben és ápolásban részesíteni, mindenesetre ritkábban van kitéve az elvetélés folytán keletkező károsodásoknak; az a tenyésztő azonban, a ki a ménesbeli vagy házi tenyésztést űve, vemhes kanczáit nem hevertetheti, vagy hevertetni nem akarja, nagyon gyakran vall ilyesféle kárt különösen akkor, ha azok megfelelő gondozására s használására kellő figyelmet nem fordít.

E károsodások kiküldetésének szempontjából mindenekelőtt nem szabad a tenyésztőnek felednie, hogy kopáló kanczáktól erőteljes csikót várni nem lehet; azért tehát a takarmány lehetőleg kifogástalan minősége mellett annak megfelelő mennyiségére is gondja kell, hogy legyen. S erre nézve könyvünknek a takarmányozásról szóló részében nyújtunk általános tájékoztatást, itt csak annyit jegyezvén meg, hogy ha valamelyik lónál, éppen a vemhes kanczáknál bosszulja meg magát úgy a bármiképpen romlott vagy rossz, mint a túlkéves vagy túlsók takarmány.

Különösen veszélyessé válhat az ilyen kanczára s illetőleg magzatjára nézve az oly takarmány, a mely szorulásokat, felfúvódásokat, köllikákat, hasmenéseket szokott a lónál előidézni, avagy a mely egyenesen elvetélést okozó anyagot (pl. anyarozsot) tartalmaz. Dohos, penészes zab és széna; meg nem fonnyadt, nagyobb mennyiségű luczerna és lóhere; fagyott gyök és gumós növény; megromlott és jég hideg víz stb. mind olyanok, a melyek vemhes állatra nézve különösen veszélyesek.

A szárazról zöldre, a zöldről száraz takarmányra való gyors átmenet is éppen vemhes állatoknál bosszulja meg magát leggyakrabban, azért mikor a zöldtakarmány vagy a legelő őszkor fogyásnak indul, célszerű leend a széna és szalma nyújtását fokozatosan megkezdeni, azt talán zöldre összerázni s úgy nyújtani, vagy legelőrehajtás előtt az istálló szénázatát. Nem szabad feledni továbbá, hogy a rendszeren étekesb vemhes állat éjjel az almot szivesen megesszi; célszerű tehát jó alomszalmát adni alá vagy elébe s esetleg az alomevét megakadályozandó; indokolt leend szájkosárhoz nyulni annál inkább, mert a folytonos nagyobb mennyiségű szalmaevés vehes állatra nézve éppen nem előnyös, a mennyiben az emiatt kitáguló belek a medenczeűrt szűkítik. Aztán a szalma különben se sok tápanyagot tartalmaz, a magzat felépítkezésére nézve tehát e tekintetben se előnyös. Dúsabban táplálni a vemhes kanczát, mint a meddőt, mindenesetre szükséges, mert nemcsak a maga testét kell, hogy fenntartsa, hanem a magzatját is kell, hogy építse; ez a dús táplálás azonban nem szabad, hogy a hízlalásig fokozódjék, mert a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a kóvér kancza többnyire kevésbé jól fejlődött csikót vet s azt gyakran nehezebben is szüli meg.

A gazdasági lótenyésztést űző, mint jeleztük, nem heverteti, hanem dolgoztatja vemhes kanczáját emiatt részben legelőn, részben istállóban táplálja azt s többnyire csak alkalomadtán fogja valamely munkára. A kinek a körülményei nem ilyenek, az folyton használja, és pedig gyakran nagyon is kíméletlenül. Mi azt tartjuk, hogy még a pusztán csak csikó-nevelés céljából, tartott vemhes kanczáknak is elkerülhetetlenül szüksége

van a mozgásra, azért tehát távolról se vagyunk ellenzői a gazdaságilag tenyésztett ló használatának addig, a míg az okszerű és kíméletes.

Sőt inkább nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy különösen a kisebb tenyésztő ne hevertesse kanczáját, mert különben a tenyésztésből vajmi kis haszna lesz; használja igenis akár nyereg alatt, akár szekérben, akár eke vagy borona előtt — *de ésszerűen, túl nem erőltetve*, sőt inkább kímélve és mindeneműl erőművi sértektől óva, mert az ilyen használat csak előnyére válhat a kanczának és tulajdonosának egyaránt. Akkora munkavégzést azonban, mint egy meddőtől, ne kívánjon, nem azért, mert akkorát a vemhes el nem bír, hanem azért, mert az kárára lehet. Legalkalmasabb munka vemhes kancza számára a gazdaság körüli dologvégzés azért, mert az állat mindig szem előtt van s így a munka nagysága esetenként és a körülményekhez mérve szabható ki. Még az ellést megelőző utolsó hónapban se célszerű a kanczát az istállóban látkötte tartani, hanem szükséges naponta legalább is egy óra hosszán jártni egész addig, a míg csak az ellés előjelei mutatkoznak. E jelek mutatkozása esetén azonban önként érthetőleg nyugalomba kell a kanczát helyezni, hogy magzatját lehetőleg csendben és zavartalanul hozhassa a világra.

Az ellés vagy szülés.

A gondos, körültekintő tenyésztő már kanczáinak hágatása alkalmával azon van, hogy a leélés lehetőleg rövid időközben következék be egyfelől azért, hogy az egész ivadéköllomány egyöntetű legyen, másfelől azért, hogy a csikók ápolása s felnevelése egyszerűbbé váljék. Gondja van ezenkívül arra, hogy 8—14 nappal a megkezdődő ellések előtt minden, a mi ahhoz szükséges, rendben legyen, különösen pedig, hogy az istállóban megfelelő fűtés és bő alommal ellátott tér álljon rendelkezésére, a hol a kancza egészen szabadon érezte végezhesse majd a szülést. Egy megbízható ember, a ki az elléshez közel álló kanczákat folyton figyelemmel kíséri, igen jó szolgálatot tesz ilyen alkalmokkor, azért arról szintén szükséges gondoskodni annál inkább, mert a ló szerez éjjel elleni.

Az előkészítő fájdalmak jelentkezésekor (melyek nyugtalankodásban, gyakori vizezésben, has felé való tekintgetésben stb. állanak) célszerű a kancza patkóit levenni s az állatot a szülés céljára herendezett helyre vezetni. Ezen előkészítő fájdalmakat követő első vagy második napon szoktak fellépni a valódi vagy toló fájdalmak, a melyek közben a kancza többnyire fekvé elli meg magzatját. Az első, a mit ez alkalommal látni lehet, a méhnyuléből kitoluló magzatburok, a mely a méh összehúzódásai, a hasfalak és a rekeszizom szorításai folytán felreped s belőle a magzatvíz kifolyván, csakhamar látni engedi a magzat két mellősi lábán fekvő fejét (l. 303. ábrát), melyet a folytonos vagy megszakadó tolások hatása alatt csakhamar az egész mellősi, majd középső és hátsó rész követ. Mikor a magzat imigy már egészen kinn van, a kancza rendszeren felugrik s a köldögzsinór, mely a vemhet a magzatburokkal és a méhhez összekötötte, elszakad s rövid ideig még vérezve, vérezve csakhamar magától megszűnik. Meg nem szűnés esetén le szokás kötni, el nem szakadás esetén pedig levágni.

A kanczánál erre ismét ú. n. utófájdalmak lépnek fel s a visszamaradt magzatburkok néhány percz mulva teljesen eltávolodnak. Az egész szülési folyamat tehát 10—15 percz alatt rendesen befejeződik. Van eset, hogy a csikó — mint mondani szokás — burokban jön a világra; ily esetben, hogy meg ne fulladjon, a burkot körömmel azonnal ki kell szakítani.

Mondottuk más helyen, hogy a ló rendesen egy csikót szül; ikrek a ritkaságok közé tartoznak s annyiból nem is kíváncsiak, mert az

393. ábra. Rendes fekvés.

ikrek egyike többnyire élehetetlen szokott lenni, sőt másika is ritkán oly jól fejlett, mint az egyes.

Szülési rendellenességek a lónál nem igen fordulnak elő, mindazáltal előadja magát az ily eset is, azért, mielőtt a magzatot és anyját tovább követnők, röviden erről is megemlékezzünk, megjegyezzvén, hogy okosan tesz a tenyésztő, ha ily esetekben — a mennyiben persze lehetséges — állatorvoshoz fordul s egyáltalán megjegyzi, hogy túlkorán és túlságosan beavatkoznia mindig veszedelmes.

Szülési rendellenességek.

Az előbb esetelt rendes ellési folyamattól való kisebb eltérés is már magában rendellenesség számba megy, de megjegyezendő, hogy beavatkozás mindaddig, míg erőteljes toló fájdalmak mutatkoznak s míg az akadályok nem olyanok, hogy azokat a természet legyőzni nem képes, szükség nincsen.

Ennek a megítélése persze tüzetesebb vizsgálatot igényel s ajánlatos is, hogy míg az éppen lenforgó állapotról kellő tájékozást nem nyertünk, addig semmi képpen be ne avatkozzunk. Megfelelő tájékozást természetesen úgy nyerhetünk, ha kezünkkel a méhhüvelyen át benyulva a magzat fekvését, helyzetét kitapogadjuk. E célból fogjuk össze olyformán ujjainkat, a mint azt a 364. ábra mutatja s így összefogva és bealajozva óvatosan vezessük be kezünket, hogy a nyákhártyát sehol meg ne sértsük. Hosszú körmökkel, kiscsésedett, cserpes kézzel ne vizsgáljuk a méhet. Ilyen módon meggyőződés szerzevén a rendellenesség nagyságáról és minőségéről, feladatunk leend azon a leggy-

szérűbb, legrövidebb úton, de lehetőleg úgy segíteni, hogy a csikó se sa kancza se pusztuljon bele. Ezt persze itt leírni könnyű, véghezvinni nehéz, s éppen emiatt tanácsos a nehezebb esetekben feltétlenül állatorvoshoz fordulni.

A legközönségesebb ellési nehézséget többnyire az okozza, hogy a különben rendes felvessű magzat, az elégtelen toló fájdalmak, vagy a szűk szülőútba való ékelődés miatt ki nem csuszamolhatik. Ez esetben egy meleg vízbe áztatott hurkos kötelet oly módon erősítsük a csikó kinn vagy még bennlevő egyik vagy másik avagy mindkét lábára, a mint azt a 365. ábra feltűnteti s ennélfogva igyekezzünk a toló fájdalmak s erőlködéseknek megfelelő időközökben a magzatot egyenletes és nem erőszakos húzással, az előbb már bealajozott szülőúton kisegíteni. Ezt akkor is igénybe lehet venni, mikor a magzat nem fekszik rendesen. A főfeladat természetesen mindig az, hogy a magzatot rendes vagy legalább oly fekvésbe hozzuk (már most akár visszatolás és helyreigazítás, vagy megfordítás által), hogy az a szülőúton általában keresztül hatolhasson. Ez sokszor mindenféle eszköz és beavatkozásra sem sikerül, úgy, hogy aztán a csikó eldarabolásához kénytelen még az állatorvos is nyúlni, a mihez hogy a nem gyakorlott legjobban, ha nem nyúl, az természetes.

Némelykor azonban, különösen a kisebb rendellenességek (a minő pl. az egyik vagy a másik végtag vagy a fej elhajlása, vagy elfordulása stb.) könnyen helyreigazíthatók, hanem még azokhoz is nagy türelem és nagy izom, illetőleg kar-erő szükséges.

Egy szintén közönséges rendellenesség, a mely azonban lónál ritkán fordul elő, a magzat burkainak visszamaradása. Ennek

eltávolítása céljából se szükséges túlkorán beavatkozni, de a szülés után 24—36 órán túl az eltávolodásra várni már nem célszerű. A beavatkozás maga abban állhat, hogy a méhbe alkalmas fecskendő segítségével nagyobb mennyiségű oly langyos vizet fecskendezünk, a melybe $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ óra múlva karbolsavat vagy kreolint tettünk. A fecskendést követő pár óra múlva kézzel is belenyúlhatunk s a magzatburkok leválasztását óvatosan megpróbálhatjuk. Egy oly fecskendő készülték, a melyet 366. ábránk mutat, e célra és egyéb célokra is felettén alkalmas s minthogy házlág is elkészíthető, a kevesebb pénzrel dolgozó tenyésztőnek is beszerezésre vagy megcsinálásra ajánlható.

Egy bádognál készült fogantyus tartányból áll az, melyből alul 2 vagy több méter hosszú kauszucsak indul ki s ez egy szárcsában végződik. Ezen szárcsát a méhbe, végébebe vagy akár máséhoa vezetve viszi a magasra függesztett vagy tartott edényből a különféle folyadékok, melyet saját nyomása messzire behajt a szerint, a mint az edény, alacsonyabban vagy magasabban tartatik vagy helyeztetik el.

364. ábra. Kötést.

365. ábra. Kötél.

A nagyobb, a komplikáltabb szülési rendellenességek, jobban mondva a hibás magzat fekvések általában 3 csoportba sorozhatók. Előfordulnak t. i. a szülőútban vagy méhben *fejfelé, törzsszel és lábakkal* hibásan fekvő magzatok.

A *fejfelé való hibás fekvés* abban áll, hogy a csikó feje felfelé vagy lefelé avagy jobbra vagy balra el van fordulva (*l. a 367. és 368. ábrákat*). A feladat itt a hurokkal megkötött rendes fekvésű lábakat a csikó egész testével együtt visszatolni, a fejet s nyakat rendes helyzetbe hozni s a magzatot aztán, ha lehet, élve kihúzni.

Kiseb elfordulások esetén ez tán kézzel is sikerül, nagyobb és komplikáltabb elfordulások esetén azonban szükség lehet szülési horognak a szemgödörbe, fülbe vagy máshová való beakasztására s a fejnek és nyaknak ilyen módon való helyrehozására, a mi aztán kivétel nélkül a csikó elpusztulásával jár, melynek életére ily nehezebb esetben nem is szabad sokat adni, a főczél az anya megmentése lévén.

Ha a visszahelyezés nem sikerül, meg lehet kísérelni a csikót úgy, a mint fekszik kihúzni, a mi, ha a hosszú nyak és fej kedvezően simul húzás alkalmával a törzsre, gyakran eredménnyel jár. Ha nem jár eredménnyel, nem marad más hátra, mint a csikó eldarabolása, a mi már állatorvosnak is nagy feladatot képez.

A *törzsszel való hibás fekvés* különösen 3 alakban gyakori, és pedig 1. mikor a csikó farral fekszik a szülőút felé, 2. mikor háttal s 3. mikor harántul, vagyis keresztben fekszik.

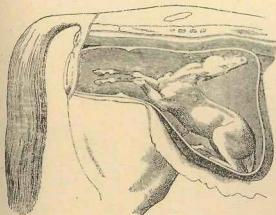
A *farral a szülőút felé fekvő* magzatnak hátsó lábai vannak a mellsők helyett a szülőútban (*l. a 369. ábra*) s ha a farok nincs felfelé elgömbölvé, a szülés gyakran beavatkozás nélkül is végbe megy. Ellenkező esetben a végtagokra vetett hurok segítségével, miután a farok helyreigazított, vagy ennek nem sikerülése esetén levágatott, a csikó kihúzása többnyire sikerül.

A *háton való fekvés*, mint a neve mutatja, abban áll, hogy a csikó a helyett, hogy hasával volna az anyja hasa felé fordulva, háttal van arra fordulva s vagy hátsó lábaival (*370. ábra*), vagy a mellsőkkel és a fejével áll a szülőút felé. Ha a végtagok vagy a nyak egyidejűleg elhajolva nincsenek s egy felfordítással a magzatot rendes fekvésbe hozni sikerül, a szülés némi húzás alkalmazása mellett többnyire gyorsan végbemegy. Egyébiránt a kihúzást fordítás nélkül is meg lehet próbálni. Gyakori az ily fekvésnél azonban az az eset is, hogy a hátsó végtagok a has alá vannak hajolva, vagyis teljes far fekvés van jelen. Ez esetben meg kell próbálni a hátsó végtagoknak a szülőútba vonását, mi ha nem sikerül, alig marad egyéb hátra, mint a magzatot a medence csontjaiba akasztott horgok segítségével kihúzni.

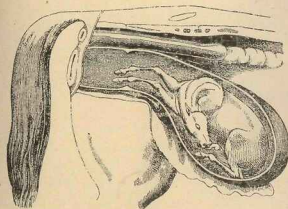
A *haránt vagy kereszt fekvés* végre abban áll, hogy a magzat a hasával (*371. ábra*) vagy a hátával van a szülőút felé fordulva, már most akár úgy, hogy a feje felfelé, akár úgy, hogy lefelé vagy oldalra néz. A feladat itt természetesen szintén a megfordítás, vagyis rendes fekvésbe való terelés, mert anélkül a magzat eltávolodása vagy kihúzása teljes lehetetlenség. E czélból mindenekelőtt a legkönnyebben elérhető

366. ábra.
Fecskendő
(irrigator.)

367. ábra. Visszamaradt fej.

368. ábra. Oldalra hajlott fej.

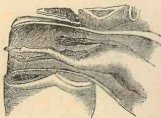

részt, t. i. az egyik vagy a másik végtagot, vagy a fejet kell kötélek vagy horog segítségével hatalmunkba ejteni s visszatolás s forgatás által oda igyekezni, hogy a fej és mellső végtagok, vagy a far és hátsó végtagok kerüljenek a szülőútba, mi ha sikerül, további nehézség nem igen forog fenn. Hanem persze ezt is könnyebb leírni, mint végrehajtani, azért nem ajánlatos, hogy az ilyen sok szakértelemet s nagy gyakorlatot, ügyességet igénylő műtethez mindenki hozzáfogjon.

Nagyon gyakorlott szülész ily esetben a magzat gerincoszlopának ketté törésétől vagy átvésésétől se riad vissza, a mi a megfordítást gyakran lehetőbbé teszi.

A mi a lábakkal való hibás fekvéseket illeti, azok állhatnak a mellső vagy hátsó s az egyik vagy mindkét láb különféle elhajlásaiban (372—376. ábrák).

A beavatkozás eszerint mindig a lábak helyrehúzását kell hogy célozza s csak ha ez nem sikerül, szokás ily esetben más műtethez nyúlni. Hogy akármely visszamaradt, vagyis félrehajlott végtag visszaigazítható legyen, az előre tolódott magzat visszatolása kikerülhetlen, mert csak így van elég tere a kéznek a működésre. Fődolog ilyenkor is a magzat egyik vagy másik kezükbe került testrészét hurok vagy horog segítségével hatalmunkba megtartani s úgy tovább dolgozni.

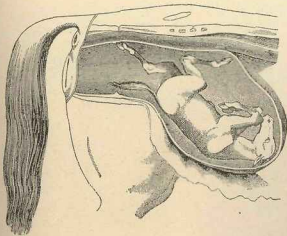

309. ábra. Farfekvés.

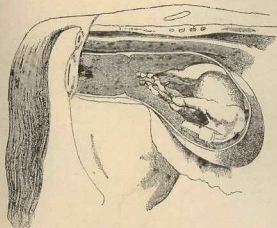
Előfordul a rendellenességek között végre az az eset, hogy a vemhességi idő rég lejárt, a kancza erőlködik is, de nem képes magzatját megszülni azért, mert a méh szája nincs megnyílvá, görccsösen össze van szorulva, vagy erősen össze van nőve. Ily esetben ú. n. szülési zártkésél szükséges a méh száját felválni, avagy ujjainkkal kell azt kinyíltásra bírni. A méhelésés is előfordul olykor a lónál, de sokkal ritkábban, mint marhánál, s azon segíteni visszatevéssel lehet, a mit szintén a szakértő állatorvos tud legjobban végrehajtani. Mindezekre s több szülészeti rendellenességre nézve az erre vonatkozó szakkönyvek nyújtanak bővebb felvilágosítást, a kiterjedtebben tájékozódni kívánót tehát azokra utaljuk. Ilyen szakkönyv pl. Monostori: »Szülészeti műtét-tan«-ja.

Az ellés utáni teendők.

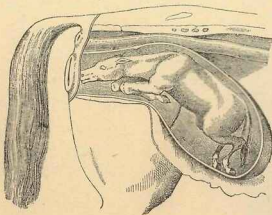
A megszületett nedves csikót felnyalábólván, anyja elébe tesszük, hogy lenyalja. Ezalatt kinyitjuk a csikó száját s az ott felhalmozódott szivós nyákot kitakarítjuk. Ha az anyja a magzatját lenyalni nem akarja, ne sokat időzzünk a próbálgatással, hanem lágy szivacsos törülgecsük le, de a patái talpán felhalmozódott kocsonyaszzerű anyagot ne bántuk, mert leesik az, mikor fölöslegessé válik, magától. Ha a lenyalás vagy letörülés után a csikó nem volna elég erős anyja csicsének felkeresésére, segítsük őt ebben, vagyis szopassuk ki a csöcsben levő első tejet

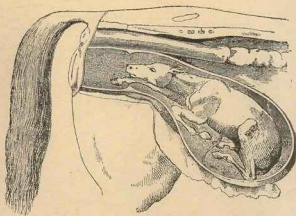
370. ábra. Hátfekvés.

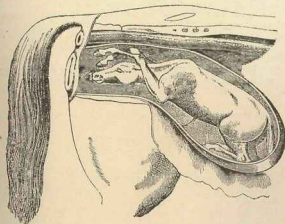
371. ábra. Harántfekvés.

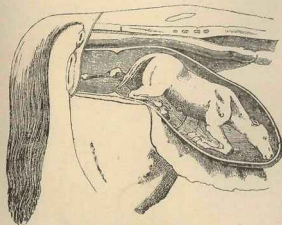
372. ábra. Visszamaradt mellső lábuk.

372. ábra. Visszamaradt mellső jobb láb.

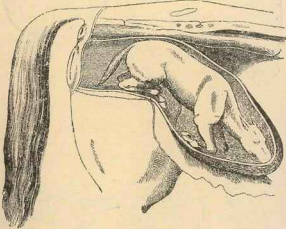
374. ábra. Teljesen keresztetűdött lábuk

375. ábra. Visszamaradt hátsó bal láb.

minél hamarabb, hogy az a csikó beleiben felhalmozódott és csikószurolóknak nevezett szívós bélsárt kihajtsa. Ha a kanca nem akarná engedni a szópást, az első napon ne nyúlunk erőszakhoz, hanem hagyjuk a csikót az anyja előtt, mert az anyai szeretet többnyire győzedelmeskedni szokott minden beavatkozás fölöslegessé válik. Ha ez akármilyen oltat foga be nem következik, pipának alkalmazása, vagy az egyik láb felvétele mellett kellend a csikót megszoportatnunk. Figyeljük azonban meg, hogy a kanca csecse nem gyuladt-e, mert ez esetben gyógyítólag lesz szükség beavatkoznunk. A megszoportatott csikót aztán — különösen szűk helyen — szükséges anyja elébe tenni, hogy az őt meg ne tiporhassa.

Az ellés után csakhamar a kanczának rendes takarmányt adni nem

376. ábra. Visszamaradt hátsó lábak.

ezélszerű; jobb lisztes italt nyujtani neki s csak másnap fűszaggal kezdeni meg a rendes takarmányozást. A jó ivóvizet megvonni tőle nem szabad, de ügyelni kell, hogy az túlhideg ne legyen. Három, négy hét múlva, mikor már újólág meg van hágatva, nemcsak hogy teljes takarmányadagot nyujtunk neki, hanem még póttakarmányban részesítjük, hogy teje meg ne apadjon s hogy fogamzott vemhét építhesse a nélkül, hogy maga leromlanék. Ha a kanczának nagyon is sok és túlságosan tartalomdús a teje, úgy, hogy a csikó talán hasmenést kap tőle, azon kell lenni, hogy szűkebb takarmányozással az higabb tétecsék. Gyakoribb azonban lovaknál az ez eset, hogy a tej kevés. Ez esetben jobb, különösen fehérnyében gazdagabb abrakfélék s a tejkiválasztás fokozására alkalmas anyagok nyujtása által azon kell igyekezni, hogy a tej-mennyiség gyarapodjék. Általában óvni kell továbbá a szülés utáni

első napokban úgy a csikót, mint a kanczát mindennemű káros behatástól, mert ez időszakban mindkettő sokkal érzékenyebb az ilyen behatások iránt, mint később.

Két-három hétre a leállítás után — jó időjárás esetén még hamarabb is — munkába foghatja a gazdasági lótenyésztést űző kanczáját, de persze nem szabad felednie, hogy csikója van annak, a melyet táplálnia kell. Erről és az ezzel kapcsolatos dolgokról azonban a következő fejezetekben szólnunk, azért itt csak még arról akarunk megemlékezni, hogy az éppen megszületett vagy néhány napos csikó minőségének a megítélésénél mik az irányadók.

A tenyésztőnek az ellés utáni teendői közé tartozik ugyanis annak a megbírálása, hogy czéljához képest a csikó miként sikerült; hanem persze nem szabad felednie, hogy ez alkalommal legfeljebb tájékozást nyerhet e felől, de biztosságot nem, mert a csikó csak később éri el formálódásának netovábbját vagyis szópós korban csak kevés meg-bízható jeleket szolgáltat arra nézve, hogy sikerült, vagy nem.

Éppen e miatt szükséges a következőknek a tudása.

Minden csikó, elgömbölyödött fejfel, rövid, magas testtel, hátul többnyire túlnőve jön a világra. Marja rendszeren süppedt, oldalai laposak s lábai majd mindég hibásan állnak. Mindezek azonban idő folytán megváltoznak. A fej megnyúlik, a törzs mélységben nyer s e miatt a hosszú lábak rövidebbé lesznek. A lapockák erősebben a bordákhoz fűződnek s ennek következtében a mar megemelkedik. A lábak használat közben mindinkább közelednek a szabályos álláshoz, stb. S éppen ahhoz képest, a mint az alkatban mutatkozó ezen szabálytalanságok teljesen, vagy csak részben, avagy éppen nem korrigálódnak ki, válik a csikó jól vagy rosszul sikerült lóvá.

Hogy azonban az arányosabb, szabályosabb alkattal születő csikó már előre is több biztosítékot nyújt arra nézve, hogy jobb ló lesz belőle, azt alig merné valaki tagadásba venni.

A nagyságra alig, a leendő színe nézve azonban már a születésnél is lehet némi következtetéseket vonni.

A színek tárgyalásánál erre reá is mutatunk. E fejezetet berekesztve tehát tovább mehetünk.

A csikó felnevelése.

A ki azt a tételt, hogy »az átöröklítésen alapszanak az állattenyésztésnek minden eredményei« — először kimondta, felettén kevésre méltathatta vagy nem is ösmerte azt a lényeges befolyást, a melyet a tenyésztés produktumaira a nevelés gyakorol, mert ha a nevelésnek e tekintetben vett elhatározó fontosságát ismeri és méltítja vala, azt kellett volna mondania, hogy: *a tenyésztés eredményének az átöröklítés a törzs s gyökere, de erre a kopasz fára a tápláló talaj és nevelés teszi fel a lombos koronát.*

Innen is van, hogy gyakrabban lesz a silányabbul sikerült csikóból jó takarmányozás és nevelés útján jó ló, mint a sikerültten világra jöttből silány takarmányozás és nevelés mellett.

Ha valahol, hát nálunk — tudva és tudatlanul — nagyon sokan

tartoznak az előbb jelzett hitvallás hívői közé, s emiatt ha a csikóból nem lesz használható vagy éppen értékes ló, nem okozzák sem a szalmát és gíz-gáz, a melyen a csikó éveken át rágódik, sem a szűk, bízós, ronda, levegő nélküli istállót, a melyben tartózkodik, sem azt, hogy idő előtti munkába vették; szóval nem okoznak, nem szídnak senkit és semmit, csak a kormányt, a ki olyan »hitvány« méneket állít fel a fedezett állomásokon, hogy azok a szecskát is zabnak néző csikókat produkálni nem tudnak! Az ilyenek szívelejk meg, miszerint nem elég, hogy a csikónak jó apja, még az se, hogy egyszersmind jó anyja is legyen, hanem szükséges annak, hogy igazi jó lóvá lehessen sok és jó levegő, világosság, megfelelő mennyiségű és minőségű eledel és erőbeli gyakorlat is.

Igazan van aztán annak, a ki azt mondja, hogy e csikónevelés nem nagy mesterség; — nem nagy — ha mind e feltételeknek s még sok másnak az illető megfelel. Hát a jelzett és még jelzendő feltételek távolról se ördöngösségek, hogy azoknak még a kisebb pénzzel és szellemi erővel dolgozó tenyésztő is megfelelői képes ne volna: egy kis elhatározás, erős akarat, szorgalom, ügyszereket és odaadás, társulva a legszükségesebb szakismerettel, hogy úgy mondjuk: csudákat képes e téren művelni.

Levegő, világosság, megfelelő eledel és erőbeli gyakorlat tehát az, a mi nélkül okoszerű csikónevelés nem is képzelhető.

S ennek hangsúlyozásával felvesszük a fonalat ott, a hol e szűk-ségesnek mutatkozott közbeszúrás miatt elhagytuk, t. i. a csikó további kezelésénél.

A csikó az első évben.

Ha a tenyésztő abban a helyzetben van, hogy leellett kancaját egész nyáron át dolgoztatás nélkül legelőn tarthatja, az a szópós csikóra nézve se hátrány, ha ugyan az időviszonylatokra az ember kellő tekintettel van; ellenkező esetben, a már jelzett idő elmúltával dologba fogott kanczával mindaddig, míg szoptat, mint mondtuk, kiméletesen kell bánni, s különösen akkor, ha a csikó vele jár, alkalmat kell adni neki, hogy magzatját napjában legalább 4—5-ször megszoptathassa. Ha a csikó nem jár dolgozó anyja mellett, akkor meg arra legyen gondunk, hogy a szellős és világos, de elég meleg istállóban a csikó — ha lehet más társakkal együtt — egy tágas rekesztékben szabadon mozogva töltse idejét s ekkor is intézkedjünk, hogy az anyja napjában szintén 4—5-ször az istállóba kerüljön s magzatját megszoptassa. Kezdetben hosszabb időre nem jó őket egymástól elválasztani, mert az egymástól való távollét mindkettőt felettlen nyugtalanítani szokta; úgy-szintén káros következménnyel járhat a hosszabb távollét azáltal is, hogy a nagyon megéhezett csikó túl-mohón és sokat szopna. Ezt megakadályozandó, czélszerű, 2—3 órai rövid időközben bocsátani a kiéhezett csikói anyja alá, még arra is figyelvén, hogy a dologból visszatért, kanca nagyon is felhevülve ne legyen.

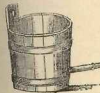
Hogy a szoptató és egyszersmind dolgozó s talán már ismét vemhes kanczától a jó és elég takarmányt nem szabad sajnálni, azt ismételten is hangsúlyozzuk.

Zimankós időben s talán deres fűre is a csikóskanczát kiverni nem jó; különösen a kora tavaszi nedves hideg ártalmas rájuk nézve.

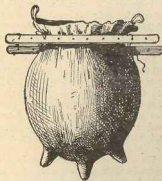
A csikó első kibocsátását bizonyos elővigyázattal eszközöljük s csak anyja társaságában eresszük az udvarra vagy kifutóba s legyen gondunk rá, hogy kutyák ne nyugtalaníthassák. Szerteszét heverő ekék, boronák közé az ugrándozi szerető csikót, önként érthetőleg, veszedelmes bocsátani.

Mint hogy a 2—3 hetes csikó — mint mondani szokták: »szálnai« kezd, vagyis a legelőn a fűvet, az istállóban az anyja által elhullogatott takarmányt kóstolgatni kezdi, legyen gondunk rá, hogy akár anyja mellett, akár külön csikórekeszben apró, finom szálú széna, zúzott vagy egész zab, és egy darab só is álljon rendelkezésre, mert ez a kedvezés lényegesen befolya különösen arra, hogy az elválasztás megkönnyüljön.

Mint hogy előfordulhat az az eset, hogy a kanca beteg s nem

377. ábra. Szoptató rocska.

378. ábra. Mesterséges csecő.

szoptathat, vagy éppen az, hogy az anyja elhull s a csikó árván marad, hacsak lehet, adjuk egy más kanca alá dajkaságba, mert ez lesz rá nézve legelőnyösebb s csak utolsó esetben nyúlunk a tehéntejtel való itatáshoz, mert — mint ismeretes, — a lótej alkatrészei egészen más arányban vannak egymással keveredve, mint a tehéntej alkatrészei; különösen pedig ez utóbbi sajtanyagban (casein) gazdagabb, szóval a tehéntejet pl. egyszerű hígítással a kanczatejéhez hasonlítóvá, vagyis a csikó táplálására egészen alkalmassá tenni nem lehet.

Ha a csikót dajkaságba adni nem lehetséges, nem marad más hátra, mint a tehéntejet egyharmadrésznyi vízzel meghígítani, talán egy kissé meg is édesíteni és úgy nyújtani. Az ilyen mesterséges szoptatás czéljaira többféle készülék és mód vették igénybe, elkezdve a szópókával ellátott rocskától (l. 377. ábra) egészen a mesterséges csecőig; (l. 378. ábra) nézetünk szerint azonban legkevésbé időt igénybe vevő és egészen czélszerű eljárás a csikót a tej egyszerű megvívására rászoktatni, a tejet lehetőleg tölgymeleget nyújtani. A méregetéssel legjobb az időt nem töltöni, hanem annyit adni, a mennyit a csikó önként megiszik.

Hogy így esetben még szükségesebb a csikót abrakra és szálas takarmányra mielőbb rákaptatni, azt magától értetik.

Nem tagadható, hogy az ilyen mesterséges úton felnevelt csikóból

is lehet jó ló, de vajmi ritkán lesz olyan ló, mint a természetesen felnevelt-ből; viszont az is tapasztalati tény, hogy a hosszabb ideig szoptatott csikók rendszeren jobban sikerülnek, mint azok, melyek korán elválasztatnak; mégis, különösen az esetben, ha a kanca ismét vemhes, a szoptatási időtartamot túlhosszúra nyújtani nem célszerű, mert azt az anya és méhében levő új magzata többnyire megcsínyli.

Egyáltalán azt, hogy mennyi ideig szopják a csikó, nem lehet minden esetre találon és alkalmasan előírni; félévén túl szoptatni általában fölösleges, 3 hónapnál kevesebb ideig szoptatni pedig nem előnyös. Vegye egyébiránt a tenyésztő mérvadóknak a csikó fejlettségét s vesse azt össze a kanca jelzett állapotával s ahhoz képest válassza el a csikót. A mely csikó nagyobb mennyiségű takarmány felvételére és megemésztésére már képes, 3—4 hónapos korában bü nélkül elválasztható; a fejlődés visszamaradt, a takarmányfélékkel még jól meg nem barátkozott csikót azonban nyilvános kár nélkül 5—6 hónap előtt elválasztani nem lehet.

Mint hogy a csikó éppen az első életévében nő legerősebben, nagyon elhibázott dolog volna ekkor mostohán táplálni őt, mert a mit a tenyésztő e tekintetben ekkor elmulaszt, később ki nem pótolhatja. Csak a táplálás útján eleinte jól megvetett alapon épülhet fel tökéletesen a csikó egész szervezete, azért tehát az első évben, legcélszerűbb a természetre bízni az eledel mennyiségének kimérését; annak jóságát, megfelelő voltát azonban nekünk kell a lehető legnagyobb szigorral meghatározunk, a fiatal állatra bízván aztán, hogy annyit vegyen magához abból, a mennyit éppen akar.

Ha a csikó fejlettségének és a körülményeknek tekintete vételével meghatároztuk az elválasztásnak idejét, arra legyen mindenekelőtt gondunk, hogy az elválasztást az anyára és a csikóra nézve minél elviselhetőbbé tegyük, előre azon munkálkodván, hogy a változott életmód se az egyiknek, se a másiknak hátrányára ne lehessen.

E célból már jóval az elválasztás napja előtt meg kell, hogy szokta legyen a csikó a neki szánt takarmányféléket s meg kell, hogy szokta legyen az anyjától való hosszabb távollétet és a csecsek nélkülözését is. Az elválasztás utáni első két napban még ekkor is szomorkodva és nyugtalanul fog a csikó az ő rekesztékében ide-oda szaladgálni, anyja cseccse utáni vágyát így és még másképpen is nyilvánítván, de legelőbb 8—10 nap alatt lecsendesedik s anyját elfeledi éppúgy, mint ez őt.

Mint hogy az elválasztott csikó ilyenformán egy rendkívül tápláló anyagot, az anyatejtől meg van fosztva, azon kell a tenyésztőnek lenni, hogy azt megfelelő mennyiségű és minőségű takarmánnyal pótolja. A ki jó zab, árpa és széna mellett — különösen az elválasztást követő napokban és hetekben a tehéntejet se sajnálja a fiatal csikótól, az nagyon jól cselekszik.

A mennyiség, a mely az ilyen első évében levő csikónak nyújtandó, a fajtától, fejlettségétől s a célbavett hasznosítástól függ. Telivér csikónak ritka helyen van mértékük, sőt inkább ezek étvágya és emésztése gyakran mesterségesen is fokozatik; a félvér tenyésztő azonban irányadóknak veheti, hogy kezdetben 1, később 1½ kiló zab, egy kis szecsakával és árpadarával keverve s 3—4 kiló jó széna egy napra elegendes.

Téved az a tenyésztő, a ki azt hiszi, hogy mostohán kimért meny-

nyiségű jőféle takarmány, avagy éppen holmi rosta-alj gabona, szecska, polyva, korpa stb., az első életévében levő csikónak elégséges, később pedig minden giz-gaz is elég jó; mert hiszen igaz, hogy a csikó azon is »megvan«, vagyis életben tartható, csak hogy az okszerűség evvel nem elégzik meg, az azt mondja, hogy a csikónak minél hamarabb, minél jobban fejlődnie, nőnie, erősödnie kell, ez pedig tartalomdús és elégséges jó takarmány nélkül nem lehetséges. Azért a mely tenyésztő azt a tanácsot követi, a melyet az előbb hangoztattunk, hogy t. i. az első évben takarmány mértékét ne ismerjen, de aztán legjobbat is nyújtson — bizonyára sokkal inkább a maga hasznára fog dolgozni, mint az, a ki koplalásban edzi csikói ügyis mulandó fogait.

A takarmányozási rend az új fiatal állatra nézve még elengedhetetlenebb, mint a megelégedett lóra nézve; azért nem kell azt lehetővé tenni, hogy a csikó a takarmányban egész istenadta nap dúsálhasson, hanem 4—5 rendszeres etetési időt kell egy napra kitűzni, s akkor annyit adni, a mennyit a csikó megenni és megemésztetni bír. Azt mondjuk, hogy megemészteti. Igen, mert hasznára csak az a takarmány válik, a melyet megemészt; a mi emésztetlenül megy ki belőle, az a tenyésztő pénzbe bugyellárisából kerül a szemébe. Hogy a naponta 3—4-szer való itatás is szükséges, azt nem kell külön hangsúlyoznunk, de inkább azt mernők ajánlani, hogy a választott csikó előtt legyen *mindég* víz és legyen só is.

Vannak, a kik a maguk nagy hátrányára azt hiszik, hogy csikót az istállóban költötte is lehet nevelni. Lehet igenis, csak hogy nem jól, hanem göröcsöt, tehetetlen.

A ló, mint láttuk, már a természetből mozgásra van rendelve; a mely csikó naponta legalább is 1—2 órát a szabad levegőn mozogva el nem tölthet, abból igazán jól használható ló nem igen válik. Azért a mely lótenyésztő istállója kifutóval nem bír, vagy a mely tenyésztőnek csikók számára alkalmas legelője, avagy a mozgás céljainak megfelelő udvara nincs, szegényebb a szegénynél, mert jó lóból ugyan pénznél nem fog, s azért legjobban, ha a lótenyésztéssel egyáltalán nem vesződik. A faluban szerte-szét csatangoló — tehát a szabadban már mozgó, de rossz helyen mozgó — csikóból se válik jó ló azért, mert itt is ütik, ott is; a kutyák erről is hajszojják, arról is; rühes lóval éppúgy érintkeztetik, mint taknyossal; hág vagy meghágitik s rongálódók idő előtt, szóval sinternek valóvá lesz, mielőtt lóvá lehetett volna. Minthogy pedig az ilyen választott csikó nagyon megdondolva csapható ki legelőre, mert zöld takarmánnyal való tartása még az istállóban se nagyon ajánlatos; azt hiszzük, eléggé szembevetünk a korláttal körülvetetágas kifutónak vagy csikókertnek az előnye, melyet ennél fogva ismétlenül is a tenyésztő figyelmébe ajánlunk.

Már a szopócsikót a kőtőfékhez megszoktatni nemcsak azért jó, hogy később baj ne legyen vele, de szükséges is azért, hogy időnkint különösen takarítás alkalmával az állatot megkötni lehessen. Mert hogy takarítani a szopós és választott csikót is szükséges, azt minden — a tisztaságot különben is kedvelő — tenyésztő belátja, különösen ha megdondolja, hogy az az egészséggel fenntartására is felettén előnyös. Ilyen tisztogatás alkalmával nem kell elmesztani a csikó lábainak felemelgetését, patájának megkopogtatását s megfaragását se, mert evvel egy-

felől a paták netán hibás képződését javíthatjuk, a meghibásodásnak pedig elejét vehetjük, másfelől pedig már korán megszoktathatjuk a csikót arra, hogy a későbbi patkolást csendesen tűrje. E műveletek közben határozottan kerülni kell a vele való játszadozást, ütést-erést, kiabálást, stb., ellenkezőleg nyugodtan, komolyan, de jóakarúan, emberségesen kell a csikóval bánni, mert csak ez esetben lesz az szintén jóindulatúvá, kezessé, szóval könnyen használható lóvá.

Az itt elmondottakat összegezve elmondhatjuk, hogy minél jobban ápolgatik, takarmányoztatik a csikó az első évben s minél több alkalma van a friss levegőn való szabad mozgásra, annál erőteljesebben kerül az be telire az istállóba s annál több biztosítékot nyújt arra, hogy onnan majd mint erőteljes szép kétéves fog ismét kikerülni.

A csikó a második évben.

A hazánkban divó hágtatási időhöz képest, a csikó január, február vagy márciusban, ritkábban később lép be 2-ik életévébe s ott, a hol legelő egyáltalán rendelkezésre áll, az istállót elhagyva, erre kerül. Ilyenkor a tenyésztő feladata a takarmányozásban, átmenetet létesíteni s megfelelő legelőt kijelölni. Czélszerű eleinte az egy évet meghaladott csikókat reggel még az istállóban megetetni s csak aztán legelőre csapni, este pedig megint az istállóban takarmányozni s csak később, mikor a fűnővés gazdagabb, tőlük a száraz takarmányt teljesen megvonni. Folytonos figyelemmel kell azonban kísérni a legelő minőségét s mikor az kisl, vagy kopik, póttakarmányban kell a csikókat részesíteni.

Nálunk, a mindinkább kevesbedő legelőik időelőtti kopását többnyire az okozza, hogy össze-vissza jár azon az állat s majdnem annyit tapos le, mint a mennyit megesszik. Ezt résznit tökéletesebb felügyelettel, résznit egyes részletek körülkerítésével meg lehet akadályozni; a csikó-legelő kihasításoknál nem is kerül ez nagy költségbe és fáradságba. Oly módon akadályozni meg a legelőpocsékolást, hogy a fiatal csikót nyögbe verjük, vagy porázra kössük, mi nem ajánlhatjuk; öreg lovaknál tán megjárja, de fiatal állatnál, a melynek a szabad mozgásra oly nagy szüksége van, semmikép se szívelhető.

Hazánkban is, a hol, a mint tudjuk, a legelőterületek hova-tovább szintén kisebb és kisebb térre szorulnak össze, a tenyésztő gyakran kényszerítve van a csikót istállón nevelni fel. Ha az istálló azon követelményeknek megfelelőleg van építve s berendezve, melyeket könnyűnek ezután következő részében eszeteünk, ha nevezetesen friss levegő, világosság, kellő hőmérséklet, megfelelő takarmány s mozgási tér áll abban a fiatal állatok rendelkezésére, nem kell hinn, hogy a csikó-nevelés így éppoly jól nem eszközölhető, mint a legeléssel, összekötött módon. Eppógy, sőt talán még jobban fog sikerülni, de több fáradsággal és kiadással fog járni, a mi aztán, hogy kifizeti-e magát, attól függ, vajon mennyivel jobb, értékesebb csikót nevelt így fel a tenyésztő.

A második év kezdetén ez esetben feladat leendő a félvált tenyésztőnek mesterséges zöld takarmányfélék etetésére is — a kellő átmenettel — áttérni s ezt nyáron át folytatva, őszkor ismét szárazra fogni csikóit. Feladata leendő el nem felelni, hogy a második évben levő

csikó nőtt, erősbödött, annak tehát szűles takarmány és abrak adagja a régi nem maradhat, hogy nevezetesen az ily csikónak, ha már zöld takarmányban nem részesül, naponta 2—3 kiló zab, 4—5 kiló széna nem lesz sok. Nehéz igaz csikók zab helyett a tengerit, korpát, sőt a keverék takarmányféléket is igen jól fogják e korban már értékesíthetni. Telivér csikók ebben a korban táplálándók a legerősebben s ezeknek már a zöld takarmányfélék csak kivételesen s kevés mennyiségben leginkább egészégtani szempontból nyújthatók, mert e takarmányfélék a szervek tömören való felépítésére nem alkalmasak, pedig az ez időben éppen idomítás alatt levő telivér csikónál ez a feladat.

Mindert csak tájékoztatóul hoztuk fel, mert milyen érezzük mi is, hogy minden egyes tenyésztő viszonyához képest e tekintetben normálakat felállítani nem lehet. A lótenyésztés, hogy jövedelmező lehessen, szükséges, hogy az előállítási költségek a remélhető eladási árral arányosak legyenek s a tenyésztő loányágának értékesebb volta dönt arra nézve, hogy nagyobb áldozatokra is elszánja magát. De az aztán bizonyos, hogy a mostoha porciózók s gyenge takarmányféléken felnevelt csikó sohase fizeti ki úgy magát, mint az ellenkező módon felnevelt.

Mint hogy a második év nyarán jól táplált csikónál a nőszóztón mutatkozni szokott, szükséges a méncsikókat a kanca-csikóktól elkülöníteni, hogy emezeket azok fel ne hághassák. A csődőrcsikók menné való felnevelésére csak az a tenyésztő adja magát, a kinek anyaga u. n. előkelő származású, vagy pedig tiszta fajta s ekkor is csak az esetben, ha a csikó kifogástalan alkatú és minőségű; ellenkező esetben legjobb a csődőrcsikót már két éves korában kiherélni, ezáltal nevezetesen sok kellemetlenséget kerül ki a tenyésztő.

A szelid bánásmód, tisztán tartás, pataápolás, minél több mozgás stb. oly dolgok, a miket a 2-éves csikónál is szem előtt kell tartani.

A csikó a harmadik évben.

A fogváltás, mely ebben a korban kezdetét veszi s a nőszóztón ébredésével összeesik, nem ritkán hátrányosan foly be a csikó, további fejlődésére; azért a tenyésztő ne mulasszon el semmit, a mit ápolással, takarmányozással csak nyújthat, mert ellenkező esetben a csikók fejlődésben való visszamaradása czéljától őt is érzékenyen visszaveti.

Sok mozgás a szabadban, ha lehet legelőn, e korban is rendkívül előnyös; a rendszeres munkába fogás azonban határozottan hátrányos, mert a fiatal állat még mindig fejlődésben van. A félvált tenyésztő ne vegyen példát e tekintetben a telivér tenyésztőtől, a kinek már 2-éves lova idomítva versenyre kél, mert az ilyen csikó igen nagy költséggel vettik oda, hogy 2-éves korában már takarmányát megkeresse s ide vinni a félvált tulajdonképpen nem is lehet. A lassabban fejlődő fiatal félvált meg a legkönyebb munka is rendesen úgy megviseli, hogy abból aztán értékes 4- vagy 5-éves ló nem lesz; az a haszon pedig, a melyet 3-éves korában esetleg hajt, csak látszólagos, mert fejlődésben visszamaradva, későbbi értékéből veszt.

Hiszzen tudjuk, hogy egynémely fajta 3 évet betöltött állatai elég fejlettek szoktak lenni arra, hogy könnyebb munkát elbírnak; a meg-

gondolandó körülmény azonban az, hogy a befogott 3 éves ló rendszeren teljes erejével dől neki a munkának, a mit a legtöbb tenyésztő aztán úgy használ ki, hogy többé könnyű munkát nem ismer, hanem fiatal lovát teljes használatba veszi. Ez pedig csakhamar meg szokta magát boszulni.

Megboszulja ez magát — a mint annak idején ecseteltük — az angol telivérnél is, csak hogy ott más a cél, más az eszköz s a későbbi kár ritkán sújtja magát a tenyésztő tulajdonos, hanem sújtja gyakran az általános lótenyésztést.

Hogy azonban a 3 éves csikót a szerszámokhoz megszoktatni, egyes mozgásmemekben gyakorolni nem hátrányos, az önként érthető, sőt inkább erőinek gyakorlására minden alkalmat fel kell a tenyésztőnek használnia, mert az reá nézve csak előnyös lehet, ilyen gyakorlás, ilyen munka nélkül téteményképes lovat nevelni tényleg nem is lehet; a zsírtól duzzadó, elpuhult ló nem ló, hanem kolbásztölték, a melyben egynémely ló tulajdonosnak talán kedve telhetik, de a melyet nagyobb téteményre képesnek tartani senki nem fog s azért ilyenért jó pénz semki nem ad.

A takarmánymennyiséget biztossággal a 3 éves félvér csikó számára sem lehet egyetlen mértékben megjelölni, a földolog, hogy a csikó fejlődjék, izmosodjék, de ne zsírosodjék; hogy azonban különösen szálas takarmányfélékből többet fog igényelni, mint a 2 éves, az bizonyos. A 3 éves csikó 6 kiló szénát, félannyi szalmát s 3 kiló zabot naponta nagyon elbírt, de a ki teheti, bátran adhat többi abrakot is, különösen ha a csikó nagyobb, nehezebb fajtába tartozik.

A csikó a negyedik évben.

A negyedik életévébe lépő csikó, ha ezideig megfelelően ápolatot, takarmányoztatott és gyakoroltatott, fejlettségének legnagyobb részét tényleg elérte s egészen alkalmas arra, hogy jövő hivatásához képest betanítassék.

Erről a betanításról s az avval kapcsolatos dolgokról könyvünk más részében szólunk, itt tehát csak azt jegyezzük meg, hogy ezen tanításhoz némileg már előkészítve kell hogy legyen a fiatal ló, névszerint legalább annyira, hogy vele egyáltalán bántni lehessen; az előbbieken jelzett módon kezelt csikó bizonynyal elég kezes lesz arra, hogy fejébe kantárt, szájába zablát, hátára hevedert engedjen tenni; nem így azonban a ménésbeli vadoncz, a melyet pályával kell kifogni. Ennek ki-fogása és betanítása sokszor igazi kalamitásszámba megy, azért nem ajánlhatjuk eléggé, hogy a tenyésztő még az ilyeneket is igyekezzék idejekorán, a mennyire lehet, kezessé tenni.

A betanítandó 4 éves csikónak már annál inkább »lópörccio« adható, mert a tanításnál elkerülhetlen bolygatás a fiatal állatot majd mindig erősen megviseli. Az ily lónak naponta eszközölt tisztítása, sörényének, farkszőrének gondos ápolása, patáinak szigorú gondozása és a többi annál inkább lelkiismeretesen eszközözendő, minél inkább az a végszél, hogy a ló pénzért eladassék.

Holmi mesterséges fogásokhoz, orvosi szerekkel való hízaláláshoz

s több efféléhez ne nyúljon a tenyésztő, mert a mai világban ezek a fogások már nagyon ismeretesek s a jó hírnévnek emelésére nem alkalmasak.

De minthogy ezekről majd a lóeladások tárgyalásánál kívánunk megemlékezni, könyvünk ezen fejezetét hadd rekeszszük be a következő fejezettel.

A leggyakoribb csikóbetegek.

Azt mindenki tudja, hogy még a legokszzerűbb nevelés, ápolás és tartás esetén is sokszor nem kerülheti ki a tenyésztő azokat a kellemtelenségeket, a melyek a csikóbetegek felépésével értek; hanem aztán bizonyos, hogy a hanyagabb tenyésztő van ezekkel a bajokkal való kínlódásnak leggyakrabban kitéve.

Mi különösen az előbbi tenyésztő kedvéért bocsátkozunk itt három leggyakoribb csikóbeteget, t. i. a hasmenés, a csikó-bénaság és a mirigykór tárgyalásába.

A hasmenés a néhány napos vagy néhány hetes állatoknál szokott fellépni. Hogy ezt a bántalmat mi idézi elő, az határozottan eldöntve nincs. Sokan hajlandók e betegséget micrococcus jelenlétére vezetni vissza; tény az, hogy a csikók hasmenése különösen oly helyeken lép fel, a hol a fiatal állatok megfűlése könnyen létrejöhet. Az ezen betegségben szenvedő csikó szomorú, hasa fel van húzódva, háta fel van puporodva, ha fekszik, lábait hasa alá rakja és fájdalmas nyögést hallat. Étvágya nincs, anyja mellé állítva, nem szívesen szopik, szája nagyon nyálkás, szemének kötőhártyája gyuladt. Gyomortáján, nyomásra, fájdalmat mutat. A hasa folytonosan korog. Belsőre eleinte pépes, később higabb, nyálkával és túrósszerű, alvadt tejdarabkákkal kevert, végre hig, rizslészerű, helyenkint vérral csikolt, a mi arra mutat, hogy a belek ki vannak sebesedve.

A gyógykezelésnél első sorban az anyaiállat okszzerű takarmányozására kell szülni fektetünk, nevezetesen: kevesebb és jobb anyagokat kell neki nyújtatunk. A csikónak egy-egy kávéskanál vizes rhubarbara-festvényt adhatunk, avagy opium-tincturát és Dowerport. Zselészerű ezenkívül a beteg csikókat tüstént elkülöníteni és a tisztaságról és fertőtlenítésről szigorúan gondoskodni.

A csikóbénaság az egy-, két-, ritkábban a három-, négyhetes állatoknál lépni meg s abban áll, hogy az izületek, különösen a csánk teriméje megnagyobbodott, melegebb és fájdalmas. Az ilyen állatok nehezen lépnek, végtagjaikat sajnalják, rálépéskor vagy hajlításkor sántítanak. Ezek a tünetek három-négy napig tartanak, megszűnnek, majd ismét más izületeken fellépnek s ha a csikó hét-tíz nap múlva elhull a boncolásnál gennyedéssel járó izületi lobot találunk.

Egy másik alakja a csikóbénaságnak a köldök és a köldökvizsér lobójában nyilvánul és az előbbivel szövődve is lehet. Ez a lob ritkán szorítkozik csak a köldökre, hanem átterjed a köldökvizsér keresztlő a májra is. Többnyire evvérűség is áll be, mely az izületek előbb jelzett lobosodására vezet.

A köldöklob oka nem eléggé ismeretes. Keresik azt erőművi sérülésben, kívülről beható fertőző anyagban és egyébben.

E két alakú bántalom gyógykezelése ritkán vezet eredményre. Meglehetően azonban próbálni a köldöknek helyi fertőtlenítését carbolsavval, timsóval, salicilsavval, úgy nemkülönbön a salicilsavas nátronnal belsőleg való adagolását is, óránként egy grammot adván. Önként érthetőleg igen czélszerű lesz elővigyázati szempontból a születéskor a köldökzsinórt lekötni, levágni, csomkját tisztán tartani s karbolsavval fertőtleníteni is.

A két előbbi bántalommal szövődve, vagy egymagában is, egy másik alakja is ismeretes a csikóbénaságnak, melyet azonban helyesebben *aszikórnak* nevezhetünk. E betegségben szenvedő csikó hovatovább soványabbá, erőtlenebbé lesz és bonczolásakor azt látjuk, hogy beföldri mirigyei duzzadtak, mája felpuhult, izmai zsírosan elfajultak, épp így egyenemely mirigyes szerve is.

Okát e betegségnek sokan a szoptató kancza hibás táplálkozásában keresik.

Több csikón való fellépésének esetén megakadályozása szempontjából gyökeres takarmányváltoztatást ajánlanak.

A *mirigykór* a két hónapostól egész a három éves korig terjedő fiatal állatokat lepi meg s tulajdonképen nem más, mint jóindulatú orr- és garathurut, melyhez más szervek szenvedése is társul, miközben az állatlati mirigyek elgyenednek. E betegség különösen őszkor és tavaszkor lép fel, a mikor t. i. a hőmérsékingadozások a nap és éj között nagyok.

Ha a bántalom kifejlődött, akkor ragályos és méneseiben, a hol a betegség mutatkozik, mesterségesen is ragályozni szokták a meg nem betegedett csikókat, hogy azok a bajon gyorsabban túlessenek, vagyis hogy a járvány mielőbb véget érjen.

A mely csikó e betegséget kiállotta, többé nem esik belé. Az az állítás, hogy e kóron minden lónak át kell esnie, a tapasztalás szerint nem állja meg helyét; a csikókorában így meg nem betegedett ló azonban, különösen változott életviszonyok között, gyakran megkapja e betegséget.

E bántalomhoz a már jelzett orr- és garathuruttól kívül a bőr alatti mirigyek gyuladása is szövődhetik, mely esetben *vándorló mirigy és keheség* a közönséges neve; hozzászövődhetik azonkívül a gége- és szemközthártyalob, meg a légzacskók hurutja.

A genyenel telt mirigyek kinyitását és tisztántartását kívül nem czélszerű a tenyésztőnek beavatkozni és inkább életrendtani alapon avatkozók be addig is, a míg a szakértő állatorvoshoz fordulhat. Ez az életrendtani alapon való beavatkozás a beteg állatoknak egyenletes hőmérsékű istállóban, vagy még inkább — különösen ha az időjárás engedi — a szabadban való tartásából, könnyen emészthető takarmányfélék nyújtásából áll.

Mintfogya azonban a jóindulatú mirigykór — vagyis másként *csikókeheség* — is rosszindulatúvá lehet, jó lesz az állatorvos tanácsát is mindenkor igénybe venni.

Mielőtt már most a lovak takarmányozásáról általában szólnánk, s majd azok ápolásáról, patkolásáról, s munkában való használásáról s a többiről megemlékeznénk, lássuk ez állatok ama tartózkodási helyét, melyet *istállónak* nevezünk.

V. RÉSZ.

A lóistálló és annak berendezése.

Az istálló.

Daczára a mérsékelt égövnek, a melybe hazánk is belesik, az istálló nálunk is egy »szükséges rossz«, a mi nélkül nemcsak azért nem lehetünk el, mert időjárási viszonyaink felettén nagy változékonysága azt mintegy ránk parancsolja, hanem el nem lehetünk azért sem, mert a belterjesebb gazdálkodásra szorítva, akaratlanul is az istállózásra vagyunk kénytelenek kilyukadni.

Az ilyen kényszerhelyzetben levő tenyésztőnek e szerint az anyagi megterheléssel járó mivoltánál fogva rossznak nevezett szükséggel szemben az a legfőbb feladata, hogy a szükségét kitöltvén, annak rossz oldalát elviselhetővé tegye s ezt úgy teheti, ha olcsó pénzen a célnak minél nagyobb mértékben megfelelő istállót épít és rendez be. Abban a pillanatban ugyanis, a melyben az istálló olcsóságával s célszerűségével a tenyésztőt anyagilag érzékenyebben nem terheli, megszűnik szükséges rossz lenni s értékes eszközzé lesz, a mely jó oldalát is csakhamar látni engedi. Mert sokszor elviselhetetlen terütképpen, igazi szükséges rosszképpen csak a nem olcsó és nem praktikus, szóval a nem jó, a célszerítlen istálló nehezedik a tenyésztőre, az az istálló nevezetesen, a mely semmiképpen se fizeti ki magát.

Az olcsón, de a célnak megfelelőleg épített és berendezett istálló előnye sokszor felülmúlja ama hátrányokat, a melyek tagadhatatlanul még ez esetben is fenforognak; különösen egészségügyi tekintetben muljakk fejtől az olcsó, de czélszerű istálló előnyei a drága, de czélszerűtlen istállók csak látszólagos előnyeit.

A megbetegedések és halálozások arányszámai beszélnek t. i. legékeszőlőbban arról, hogy a drága, de rossz és az olcsó, de jó, vagyis egyáltalán a jó és rossz istálló között milyen lényeges a különbség. A francia hadsereg lovainak minden eze közül pl. a mai czélszerűbb istállókban csak 48 darab pusztul el különféle bántalmakban, holott azelőtt a czélszerűtlen istállókban minden ezer közül 180—197 pusztult el.

tult el. Angliában jelenleg minden ezer ló közül a hadseregnél csak húsz darab hull el, holott a régibb, rosszabb istállóokban ennek majdnem tízszeresét érte el a halandóság.

Hazánkban hasonlóképpen áll a dolog a katonaságnál épp úgy, mint a civilizációnál mindenütt ott, a hol az istállóépítés újabb vívmányai szerint gondoskodtak a lovak és más háziállatok elhelyezéséről.

Ezen újabb vívmányok, mint az éppen mondottakból kivethető, röviden kifejezve, abban állnak, hogy oly tartózkodási hely kell, hogy legyen az istálló, a mely az időviszonyok ellen s egészségszerű szempontból kellő védelmet nyújt, de különben az állatra nézve a szabadban való tartózkodásnak megfelel s mindazt a feltételt nyújtja egygyermind, a mi a tenyésztés számára s érdekére nézve előnyös.

E kívánalmak szem előtt tartásával fogjuk a következőkben eszelteni mindazt, a mit kimért terünkhez s kijelölt célunkhoz képest lehetőknek és szükségesnek látunk.

Az istálló talaja, fekvése és térnagysága.

Minthogy egészségügyi, de más tekintetekben is a ló ezen tartózkodási helye száraz kell, hogy legyen, szükséges, hogy az, a mennyire csak lehet, környezeténél magasabb helyre építtessék, s más, talán magasabb épületekkel körül ne vétsék, vagyis a szabad levegőtől és világosságtól el ne zárassák. Áradásoknak kitett, mély vagy vadvizet helyek, magas talajvízű telkek istállónak nem szolgáltatnak alkalmas talajt, s a ki mégis ily helyekre volna kénytelen istállót építeni, azon kell lennie, hogy a padló megemelésével, a talaj alagsóvezéssel s víz-áthatalan fundamentum és talajt környező fal építésével a nedvességet az istálló felsőbb falaitól és belsőjétől visszatartsa, mert tapasztalt dolog, hogy éppen a nedvesség az, a mit a ló legkevésbé tud az istállóban kár nélkül elviselni.

A hidegebb vidékeken célszerű az istálló homlokzatát, melyen az ajtók nyílnak, délfelé építeni, a melegebb vidékeken pedig keletre, hogy így előbbi esetben az istálló hőmérséklete fenttartható legyen, utóbbi esetben pedig, hogy az a tülerős meleg és az északi szelek ellen védve legyen.

Még melegebb vidékek istállóinak homlokzatát nyugatra irányítani se rossz, de már északra helyezni egészségtelen volta miatt nem igen ajánlatos. A délnél fekvő homlokzat az igaz, hogy a felettén alkalmatlan legyeknek legtöbb alkalmat nyújt az istállóba való behatolásra, de függönyök, szűnyoghálók vagy légyvesztők alkalmazása által ezen lehet segíteni.

A mi az istálló térszükségletét illeti, az elhelyezendő lovak nemétől, számától, nagyságától, hasznosításától, felállítási és megkötési módjától, de sőt az építési anyagtól s a célba vett berendezéstől is függ, hanem a főfeladat mégis mindenkor az, hogy a ló nemcsak elég kényelmes és biztos álló és fekvő helyet leljen az istállóban, hanem elégséges tiszta levegőt is.

Általában és középszámítással azt mondhatjuk, hogy 30 köbméter tere az istállóban minden lónak szüksége van.

Szabadon eresztett luxuslovak, vemhes kanczák, csődörök és nehéz igazlovak természetesen több tért igényelnek, mint pl. a kisebb testű, közönséges használati lovak, melyek talán egymástól elválasztva sincsenek; másfelől pedig nem elég, hogy a térszükséglet az elhelyezett állatok számával arányosan növekedjék, hanem szükséges, hogy azon túl is nagyobbodjék, mert a légszere s illetőleg a levegőelhasználás ily esetben távolról sincs a térrel egyenes arányban.

Egyes lovak számára a 160—180 cm. széles és 300—350 cm. hosszú állás, megfelelő istállómagasság mellett nagyon elegendő.

Csődörök számára 210—250, vemhes- és csikóskanczák számára pedig 350—450 cm. széles állás egészen elegendő.

A kisebb gazda persze nem igen szabhat ennyi tért lovai számára, azért az ő körülményeikhez képest $3\frac{1}{2}$ —4 méternyi magas istállóban elégséges lesz, ha egy közönséges használati ló számára 120—150 cm. széles és 250—300 cm. hosszú állást szab, feltétlenül persze, hogy 10—15-nél több lovat aztán be nem állít s a szellőztetésről és tisztántartásról kellőképpen gondoskodik. Kevesebb ló számára sem szabad azonban kisebb tért kiszabni, s legfeljebb az istálló magassága apadhat 3 méterre.

A lóállások mögötti s illetőleg közötti járda szélessége a szerint, a mint a lovak egy vagy két sorban állnak, kisebb gazdák istállóiban 1—1 $\frac{1}{2}$, tehetősebb tenyésztők istállóiban 2—4 méter között váltokozhat.

A ketrecek (boxok) térfogata ha 10 □-méter, egészen megfelelőnek mondható; a kifutókkal ellátott paddock-ok térfogata azonban ennél nagyobb (15—20 □-méter) kell hogy legyen.

A hol a helyiely nem szükséges úgy takarékoskodni, mint pl. városokban, vagyis, a hol a föld olcsó, ne sajnálja az istállót építtető se a talajt, se az építési anyagot, de ne is pocskolja, hanem ha már épít, építsen valami jót, tartóst, szóval: célszerűt.

Az istálló fala, padlása és teteje.

Az istálló falai, a melyek nemcsak arra hivatnak, hogy télen a hideg, nyáron a meleg s más időviszonyok ellen védelmet nyújtsanak, hanem arra is, hogy a külső és belső levegő között a cserét fentartassák, mint ismeretes, nagyon sokféle anyagból készíthetők s hogy az építőt melyik anyaghoz nyúl, az különösen pénzbeli tehetségétől függ. Hazánkban egy jókora része pl. abban a helyzetben van, hogy se fája, se téglának való anyaga nincs s egy kavics nem sok, de annyi kő felett sem rendelkezik. E vidék istállóépítőjének tehát azt ajánlani, hogy ne vályogból, hanem téglából vagy kőből építsen falat, felettén könnyű, csakhogy ez igazán kalács nélkül tanács. Ott ismét, a hol a kő olcsó, avagy a hol a téglavetésnek és égetésnek nagyobb akadályok útját nem állják, bizony hiába mondanánk az építetőnek, hogy vályogfalat csináltasson, mert az kevesebb pénzbe kerül.

Hiszen igaz, hogy a mióta a vas- és vízi útak nálunk szaporodtak, az építési anyagoknak beszerzése könnyebbé vált, hanem azért drágának maradt annyira, hogy azoknak messze vidékekről való szállításába nem mindenki kaphat bele.

Evvél csak azt akarjuk mondani, hogy habár mi ismerünk jó és rossz építési anyagot s habár hajlandók vagyunk mindenütt a jobbat ajánlani, mégis az építőre kell bízunk a fának való anyag megválasztását épp úgy, mint az istálló más részeinek felépítéséhez szükséges materia kikeresését is, mert hiába, ha valahol, itt már a körülmény és a zseb nagyon is döntő valami.

Nekünk a feladatunk tehát csak az, hogy elmondjuk a mondandóinkat ama főbb anyagokról, a melyek akár az istálló fala, akár annak padlása, fedele s.b. építésénél tekintetbe jöhetnek, feltárván azok előnyét és hátrányát egyaránt.

A szilárd falaknak, a minők a kő- és téglafalak, legfőbb előnyük tartósságukban és tűzállóságukban rejlik; előnyük azonkívül, hogy — ha nem túlságosan likacsosak — szárazok, légszeret nem nagyon akadályozók, szóval az egészségtani követelményeknek is megfelelőek. A likacsos, lágy köffélék éppen nedvességfelszívó tulajdonságuknál fogva kevésbé jók; jól égetett téglalapra fektetve azonban még azok is használhatók, különösen ha az alsó fal, jászolmagasságig, téglából van építve és cementtel van bevonva.

A fiókrendszer szerint favázba rakott téglafal is, habár már tűzveszélyesebb, igen jónak mondható; nem rossz, habár már tűzveszélyesebb, a fonadék-fal, mely kívül-belül agyaggal van tapasztva. Még veszélyesebb a deszka-, vagy gerendafal, különösen ha vakolva nincs. A jól készült vályogból épített fal, ha szilárd téglalapra fektetik s az esőverés és talajvíz ellen cementburkolattal védetik, elég tartós, száraz és olcsó, szóval: szerényebb igényeket teljesen kielégítőnek mondható. A sárfal — önként érthetőleg — minden kritika aluli, mert nemcsak hogy nem tartós, hanem a lég által alig átjárható s nem sok kell neki, hogy egészen váratlanul itt, vagy amott, ki- vagy bedőljön.

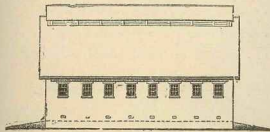
A mint ebből kivehető, a jó téglafalnak nincs párja. Igaz, hogy falsáletöm közpödésre gyakran nyújt alkalmat, azonkívül ha jó a téglá, a levegőt nem igen eresztí keresztül s mellé drága is. A salétromközpödést azonban a nedvesség távoltartásával és megfelelő szellőztetéssel még lehet akadályozni, a légszeret pedig részint szintén jó szellőztetéssel, részint közepén üres falkészítéssel avagy üreges téglá használatával fokozni lehet. Az üres fal annál inkább figyelemreméltó, mert olcsóbb, mint a tömör. Még megjegyezzük e helyen, hogy a ki nem száradt falú istállóba nem célszerű az állatokat beállítani, a félg száradba is csak akkor, ha kívül nincs még vakolva. Ez esetben mint ismeretes, a száradás gyorsabban megy végbe.

Az istálló padlására nézve első sorban az az irányadó, hogy szándékozunk-e azon takarmányt tartani, vagy nem, mert ha igen, akkor a szilárd padlaskészítést ki nem kerülhetjük, ha csak takarmányunkat megromlásnak s általában egész istállónkat nagyobb tűzveszélynek kitenni nem akarjuk; ha azonban a padláson takarmány tartása nem szándékoztatik, akkor a kevésbé szilárdan készített s a lég által jobban átjárható mennyezet nagyon meg fog felelni a célnak, sőt ily esetben legjobb a mennyezet-készítéstől teljesen lemondani s csak egy lapos fedelet alkalmazni, mely egy külön, redőnyökkel ellátott tetővel bír, olyformán, a mint azt a 379. ábra feltünteti. Az így fedett istálló nagyon

szellősen tartható még akkor is, ha más szellőztető készülékekkel nincs ellátva, sőt ha a redőnyök fakereiben, vastag üvegből készítettnek és sarkon forduló módon rendeztetnek be, még az istálló világosságának emeléséhez is hozzájárulnak s a hó- és eső-beverés ellen is védelmet nyújtanak. A redőnyöket s illetőleg a külön tető nyílást túlmagásra készíteni azonban nem célszerű azért, mert télen a hideg, nyáron a meleg alkalmatlanná válhatik az állatokra nézve.

A hol a takarmány vagy egyéb számára tényeres szándékoztatik, ott a mennyezet-építés önként érthetőleg kikerülhetetlen.

Ily esetben az építőtő téglá, kő és fa között választhat s vagy oszlopokkal és sínekkel támogatott bolthajtást, avagy stukaturt készített, vagy pedig egymásra fektetett deszkából csinált padlást, mely fen egy réteg téglával, vagy agyaggal van burkolva, belől pedig meszelve vagy

379. ábra. Padlás nélküli istállódődél.

festve van. Az ily módon előállított padmalyak között a bolthajtásos és stukturos a legdrágább, de egyszerűen a legjobb is, mert ez a legkevésbé tűzveszélyes s a padláson elhelyezett takarmányt ez védi az istállógőztől legjobban; a megfelelő szelelőkkel ellátott istállóban azonban az említett minőségű deszkapadmaly is egészen jó, de persze tűzveszélyesebb és kevésbé tartós; az agyagréteggel vagy téglával be nem vont deszkapadmaly szellős ugyan, olcsó is, de a takarmány konserválásra nem előnyös.

Végre számításba jöhet az egyszerű fonadékpadmaly, mely mindkét vagy csak egyik oldalán tapasztott, avagy tapasztva nincs. Az ilyen, igazi egér- és szűfészek, tűzveszélyes is a legnagyobb mértékben, azonkívül szakadatlanul piszkol az istállóban s a takarmányt se védi az istállógőzök behatásától.

A padlással kapcsolatosan szükségesnek tartjuk felemlíteni, hogy az okszerűen cselekvő tenyésztő a padlás-feljáratot nem vágja az istálló mennyezetén, hanem az istállón kívül, névszerint azért, hogy az istállógőz azon át a padlásra ne hatolhasson és azért, hogy a takarmány-ledobások a törmelék és por az istállót és lovakat be ne mocskolhassa, meg azért, hogy általa a tűzveszély ne nagyobbodjék.

A fedél anyagának megválasztásánál is önként érthetőleg az építőtő pénzbeli ereje képezi a legelhatározóbb körülményt, de ha valahol, az

istálló ezen részének építésénél nem szabad fukarkodni, mikor arról van szó, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben tűzveszélyes anyaghoz nyúljon a tenyésztő.

Az régi dolog, hogy a szegény ember vízzel főz, házat és istállót pedig szalmával, náddal, gyékénnyel, szindelyel s több effélével fed; azok a koronként megújuló nagy tűzveszélyek, melyek nálunk pusztítanak, szomorú bizonyosságai annak, hogy az ilyen könnyen gyúló anyagok milyen veszedelmesei; azért habár mi elismerjük, hogy a jól készített szalma- vagy nád-fedél a padlások összehordott takarmány védelésére egészen jó s mert többnyire házilag készíthető, minden istálló-fedél között a legolcsóbb, mégis arra intjük a tenyésztőt, hogy ezekhez az anyagokhoz csak igazi *kikerülhetetlen* esetekben nyúljon s vegyen fedélnek megerősítéssel is inkább cserepet, palát, tűzmentes papírvagy vason-lemezt, avagy horganyt vagy rezet; szóval tehetségséghez képest uly anyagot, a mely tűz ellen nagyobb biztonságot nyújt.

Magas fedeleket, minthogy azok nagyon is költségesek s viharoknak ellenállni kevésbé képesek, ma már lakóházakra se igen szokás építeni; a padlás tere, mely ilyen alacsonyabb fedél esetén elvész, magasabb padlás-falak emelésével különben is pótolható lévén, az alacsonyabb és laposabb fedél az istállóra teljesen megfelelőnek nevezhető.

Az istálló burkolata és csatornázata.

Ott, a hol a felügyelet nagy, a hol a húgy, mielőtt a talajt érhetné, felfogatik, a hol a bélsár a kiürülés után azonnal eltakarítatik, vajmi kevés fejtörést okoz, hogy miből és hogyan legyen az istálló burkolata készíttve; ott azonban, a hol mindez kivihetetlen, nagyobb megfontolás szükséges.

A burkolat készítésnél a cél tulajdonképpen az, hogy kényelmes és biztos álló és fekvő helyet létesítsünk a ló számára, a mely lehetőleg olcsó és tartós is legyen s az egészségügyi kívánalmaknak megfelelően. Ez a cél sokféleképp elérhető s az építőtől függ az eszközök megválasztása, melyek egyik esetben több, másik esetben kevesebb pénzt vesznek igénybe.

380. ábra. Agyagtégla.

Az anyagok közül számításba jöhet mindenekelőtt, mint igen kitűnő, a kétszer égetett s cementbe élére rakott téglá, a mely meglehetősen drága, de tartós és korhadó ürlékek felhalmazódására alkalmat nem igen szolgáltat.

Még ennél is jobb, de drágább az égetett és szilárd mázzal bevont agyagtégla (380. ábra), mely gyárilag szabadalmi védelem alatt állítatik elő s úgy rakatik le cementbe, a mint azt a 381. ábra feltünteti. A kétszer égetett vagy kongó téglát is lehetséges így lerakni, de sokkal szélszerűbb, tartósabb úgy, a mint a 382. ábra mutatja, a mely egyszerűsége miatt azt is feltünteti, hogy a ló állás közepén egy sekély, nyitott csatorna vezet le a híg ürleket.

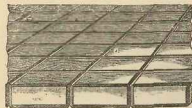
Számításba jöhet másodszor a faragott és a faragatlan burkolat-kő (flaster), mely ha kemény és cementbe van rakva, tartós s a faragatlan az előbbieknél még olcsóbb is.

Számításba jöhet továbbá a mozaik- és makadam-burkolat, a mely felettén tetszetős, de ha csiszolt, nagyon sikamlós, ha pedig nem csiszolt, nagyon romlékony. Ennél nem sokkal jobb a törékeny asfalt. Már jobb, de drága és szintén sikamlós a rugékonyabb asfalt. Olcsó és jó a vert agyagtálaj, feltéve, hogy a kikopások, melyek gyorsan be szoktak következni, haladéknél nélkül kijavíthatnak, hogy bennök az ürülék ne halmozódhassék. Az agyagot, hogy ne repedezzek, vérral szokták keverni; mi ezt a bomlékony állati anyagot nem ajánljuk, inkább ajánljuk a vasreszeléket vagy a megtört és szitált kohó-salakat, mely az agyagot szilárdabbá teszi.

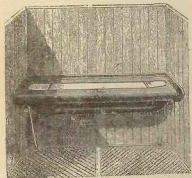
Nagyon jó szolgáltatást tesz az ilyen agyagtálajon a gorbább homokréteg és a bő alom, mely a gyorsabb kikopást akadályozza.

Elég olcsó, lágy és meleg padozatot ad a fakocza, gerenda és deszka burkolat, csak hogy nem eléggé tartós s korhadó anyagok felvételére túlságosan alkalmas, különösen akkor, ha kátránnyal nincs telítve. A hosszúra fektetett gerenda- és deszka-burkolat e mellett még sikamlós is. Az élére állított keményfakocza-burkolat, ha a közök kátrányos homokkal jól kitöltetnek, csak nyer jószágban, különösen ha a bózagok, ékalakúvá faragott tönkök egymás mellé való rakása által nagyobbíttatnak s deszka- vagy betonra úgy rakatnak le, a mint azt a 383. ábra feltünteti. E padozat tágasabb közeit Amerikában gorbma homok, cement és kőszén-kátránykeverékkel töltik ki, a mi nagyon észszerűnek bizonyult.

Nagyon kitűnő, ugyan drága, de aztán tartós burkoló anyagnak bizonyult továbbá a kaucuk, guttapercha, asbest és a camptulcon-nak nevezett anyag, mely utóbbi gőzben oldott kaucsukból és parafaszélekből áll. E három anyag lágy, rugalmas és nagyon könnyen tisztán tartható; kevés pénzzel dolgozó tenyésztőknek azonban ily burkoló anyaghoz nyúlani nem lehet s egyedül fejedelmek és díszgazdagok

381. ábra. Téglaburkolat.

382. ábra. Téglaburkolat.

engedhetnek meg maguknak ilyen fényűzést, a kik aztán talán a falakat is ily anyaggal vonathatják be.

Mind az elmondottak, önként érthetőleg, kiváltképpen a lóállások burkolatára és a járdára nézve irányadók, mert az istálló más részeinek burkolása többnyire más szempont alá esik.

Kérdés még, hogy a lóállás burkolata teljesen vízszintes, avagy lejtős legyen-e?

Legcélszerűbb volna minden ló számára a teljes vízszintes állás, csakhogy ez herélt és ménlő alá, minthogy ezek az állás közepére vizelek, hátrányokkal jár. Azt mondhatjuk tehát, hogy a kancza, különösen a vemhes kancza állása okvetlenül közel vízszintes legyen, hogy a vehem terhének viselése megoszoljon; a többi ló állása 4 méter hosszúságánál 6—9 cm. lejtővel bírhat, a mi önmagában a lóra nézve ugyan nem előnyös, de a híg ürülék elvezetése szempontjából szükséges.

Végül még csak annyit jegyzünk meg e tételnél, hogy a padozat alatti talaj anyaga között az apró üveg-cserép a patkányok ellen jónak bizonyult.

A mi most már az istálló csatornázását illeti, arra nézve mindenekelőtt megjegyzendő, hogy lehet az nagyon egyszerű és lehet összetett; főbb lényegére nézve lehet a csatorna nyitott és lehet zárt.

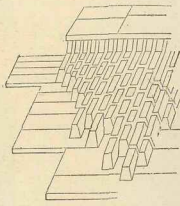
Ott, a hol vízvezeték áll rendelkezésre, a jól készült s gyűjtőkkel ellátott zárt csatornák okvetlenül a legelőnyösebbek; minthogy azonban vízvezeték vajmi ritka helyen van, általában a nyílt csatorna az, a melynek készíttetésére a tenyésztő elhatározhatja magát.

Sokan veszedelmesnek tartják a nyílt csatornát azért, mert a ló belé léphet; mi biztosítjuk a tenyésztőt, hogy ha a csatorna egy pataomnál nem szélesebb s 3—4 cm.-nél nem mélyebb, lábkifeszításra vagy mire, alkalmat nem nyújt.

S ennél szélesebb s mélyebb nyílt csatorna teljesen fölösleges, mert hiszen nem nagyobb vízmennyiségek levezetéséről van szó, hanem csak arról, hogy az a kevés híg ürülék, mely az istálló levegőjének javítására éppen nem alkalmas, az istállóból minél gyorsabban s minél tökéletesebben kivezetessék.

Hogy erre a facsatornák kevésbé alkalmasak, azt mindenki belátja, azért tán fölösleges is mondanunk, hogy az öntöttvas, kő, téglá, szóval a szilárd anyagokból előállított ily csatornák a legjobbak, de a seprőt és vizet még ezektől se szabad kímélni, ha tisztaságot és jó levegőt akarunk az istállóban fentartani.

Ha a lóállásnak megfelelő esése van, azon csatornát csinálni nem

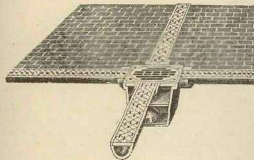
383. ábra. Faburkolat.

szükséges; a csatorna a lóállások mögött, a járda szélén kell hogy végig fusson. Az aztán az istálló nagyságától függ, hogy a csatornák menetén legyen-e és hány gyűjtő legyen, avagy hogy ne legyen egy se, hanem száradzék ki a csatorna minden ága egy főgyűjtőbe.

Ez az utóbbi, nézetünk szerint előnyösebb, mert még a legkomplicáltabb szerkezetű gyűjtők is »szagosak«.

Az áttört fedőkkel ellátott nyílt csatornának se vagyunk ellenségei, ha van, a ki utána nézzen, hogy öblögtetik-e? Hogy ezek közül is a vasból készülték a legjobbak, az bizonyos. Ilyet tüntet fel gyűjtővel együtt a 384. ábra.

Ezeknek felsorolása után megvalljuk, hogy mi el tudunk képzelni az egészségtani kívánalmaknak teljesen megfelelő oly lóistállót is, a mely egyáltalában nincs csatornával. Ehhez azonban a bő almozáson és nagy felügyeleten kívül az szükséges, hogy a lovak az edénybe hűgyözésre megszoktatassanak. Hogy ez nem ütközik lehetetlenségbe

384. ábra. Zárt csatorna és gyűjtő.

még a kisebb tenyésztő istállójában se, sőt inkább az a kisebb lóállomány mellett lehetséges csak igazán, az hol láttuk egy nyíregyházi, katonaviselt parasztagda istállójában, a hol minden második ló között egy rúdra erősített mázos »éjeli edény« függött. Bámultunk ott csakugyan, mikor láttuk, hogy az a nem is nemes ló viseléshez készülve miként várta, hogy a kocsis az edényt alá tartsa. Ebben az istállóban a ganaj és hügy egy pillanatig sem állott, hanem azonnal az istállón kívül levő nagyobb tartányba, onnan pedig naponta a trágyagödörbe vándorolt. Ugyanezt az eljárást láttuk egy kőhalmai szász gazdánál, a ki aztán azt is megmagyarázta, miként segít a dolgon éjjel és akkor, a mikor a kocsisnak vagy felügyelő bérésnek az istállóból távoznia kell.

»Az almot — azt mondja a szász gazda — csak annyiban kímélem, hogy nappal egyáltalán nem almozok, éjjelre pedig azt a szalmát, a mi a ló elején állt, az állás hátuljára teszem, elejére pedig frisset lőkök. Ha a béres rövid időre távozik, kötelessége a kanczák számára hátul, a herélték számára közöl fűrész-port vagy homokot felhinteni és pedig elég vastagon, hogy a vizeletet az beigya, visszatértekor pedig a tán

átázott anyagot el kell takarítani. Éjjel a lovaik csak igen ritkán hagyoznak vagy ganajoznak, mert már úgy vannak szokva. Különbön is 10 óráig ébren kell lenni mindenkinek, 3-kor pedig talpon vagyok magam is.

A felfogni bármiképen elmulasztott vizeletet is hamúval, homokkal vagy fűrészporral itatja fel a béres s avval együtt kerül az a trágya közé. Az igaz, hogy a cselédeimet jól fizetem, jól táplálom s a hanyag-gal, iszákosokkal szemben irgalmat nem ismerek — de a kötelességét meg is teszi aztán mindegyike.

A mint látjuk, parasztos, de egészséges észjárás ez nagyon, úgy, hogy méltó a folytatásra.

Habár az éppen most érintett almozás e helyen is tárgyalható volna, mi mégis czélszerűbbnek tartjuk arról a ló ápolásának megbeszélésénél szólni, azért áttérünk most az istálló hőmérsékletének s az ezzel kapcsolatos szellőztető készülékeknek és módoknak esetelésére.

Az istálló hőmérséke és légcseréje.

Az bizonyos, hogy a czélszerűen készített ajtók és ablakok — melyekről később meg is fogunk emlékezni — nagy befolyást gyakorolnak az istálló melegségének mekkoraságára és levegőjének milyenségére, de lényegesebb befolyással erre mégis a légcseré van, a mely szellőztető (ventiláló) készülékek nélkül, még lakószobákban is vajmi tökéletlen szokott lenni.

A feladat — mint láttuk — különben is az, hogy az istálló mind azt az előnyt nyújtsa, a melyet a szabadban való tartózkodás nyújt és pedig ez utóbbinak hátrányai nélkül. Nos ebben a tekintetben első sorban a szabad levegőnek túlhideg vagy túlmeleg volta az, a minek az istállóban ki kell egyenlítődnie és pedig annál inkább, mert kísérletek bizonyítják, hogy túlmeleg istállóban a lovak elpuhulnak, kényesekké válnak, túlhideg istállóban pedig, egy bizonyos kondícióban való megtartásra, több takarmányt igényelnek.

Tapasztalásból ítélve a 10 és 15 R. fokú meleg között ingadozó hőmérsék a lovak számára általában legalkalmasabb. A mely istállót tehát középszámítással és állandóan 12 R. fokú melegen lehet tartani, az mindenféle ló számára alkalmasnak mondható, más szóval: e tekintetben czélszerűen berendezettnek nevezhető. Egyedül a csikó és csikókancza-istálló tesz e tekintetben kivételt, a mely 14—15 fokú lehet.

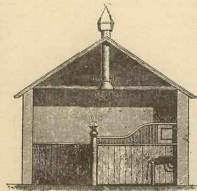
A ki egy jó hőmérőt tart az istállóban s a ki annak utána is néz, nagyon okosan cselekszik tehát, mert az istálló-személyzet, ritka kivétellel, inkább túri a csipős, rossz levegőt, mint a hideget s minden kigondolható módon azon van, hogy az istálló melegét a levegő jószágának rovására is fokozza.

Egy bizonyos állandó és megfelelő hőmérsékletet azonban az istállóban vajmi nehéz volna egyedül az ablakok és ajtók segítségével fenntartani; a külső és belső levegő kicserélődését tehát, a mennyre hatalmunkban áll, más úton is lehetővé kell tennünk és pedig nemcsak azért, hogy a hőfok az istállóban megfelelő legyen, hanem azért is, hogy a levegő a légzésre alkalmasabbá váljék.

Mert még ott is, a hol egy zárt térben nem állatok élnek, hanem növények vegetálnak, anyagok használatnak fel és őrítetnek ki általuk, melyeket levegő útján nyújtani s annak útján eltávolítani szükséges, hogy az az élő vagy vegetáló tovább élhessen vagy vegetálhasson.

Az ajtókról és ablakokról, melyek a belső levegőnek ki- és a külsőnek beáramlását szintén eszközölni képesek, itt tehát nem szólna, lássuk ama szeleltető készülékeket és berendezéseket, melyek a jelzett czélra igénybevehetők.

A légcserét eszközölő berendezések általában két rendszer szerint készülnek, t. i. vízszintesen vagy függőlegesen. Előbbi esetben nem mások azok, mint falakon üttöt különféle alakú, elhelyezéssé és berendezéssé nyílások, az utóbbi esetben pedig a mennyezeten és fedelen

385. ábra. Függőleges szellőztető.

készített ilyen rések. A függőleges 3-szorta jobb, mint a vízszintes (*dr. Märcker*), de mert az utóbbi elállítása könnyebb és olcsóbb, istállókban és lakásokban is többnyire avval találkozunk.

Ezek a falon üttöt kerekded vagy négyszegletű szellőztető rések kívül sodronyrácsal zárhatnak el azért, hogy a madarak azon át be ne juthassanak s belé ne fészkelhessenek, belül pedig a legkülönfélébb módon készült zárókészülékkel és levegőhajtó kerekkel láttatnak el. Alkalmaztatnak pedig az egyik vagy mindkét oldal-falon a mennyezettől nem messzire és a burkolat fölött, ugyancsak egy vagy mindkét oldalon.

Czéljuk: az alsóknak, a külső hidegebb levegőt beereszteni, a felsőknek pedig a meleg romlott levegőt kibocsátani. Sokan, pl. *Pettenkofer* is, az alsó nyílásokat főlőlegesen tartják, sőt némelyek a légzuhan miatt, melyet létesítenek, károsnak mondják.

Égészen nyílt s a lovak állása előtt, pl. a zaboló vagy rács alatt készített ilyen rések nézetünk szerint is károsná válhatnak; de alkalmasabb helyen s csak egy oldalon alkalmazott és sodronyhálóz

bevont ily szelölőlyukak nemcsak hogy nem hátrányosak, sőt előnyösek és szükségesek, mert azok alkalmazása nélkül megfelelő légszeret létesíteni különösen akkor, a mikor szélesend van, vagy a külső és belső levegő hőfoka közt kevés vagy éppen semmi különbség sincsen, nem lehet. Egy sorban álló lovak háta mögött pl. a falon ültött ilyen alsó lyukak s a másik oldalon a lovak feje felett, a mennyezet közelében csinált ilyen rések, ártalmassá válható légüzumra alkalmat nem szolgáltatnak, a légkicsérőldést azonban nagyon elősegítik.

A másik, t. i. a függőleges rendszerű szelölőitök meg lehetősé sok-félék, de lényegükre nézve, mint jelek, abban megegyeznek, hogy a mennyezetten és fedélén alkalmazott csöveket képeznek, melyek a belső levegő ki- és a külső bevezetésére szolgálnak, avagy pedig csak az elvezetést eszközlik. Lehetnek egyébiránt egyszerűek és komplikáltak. A legegyszerűbb a 4 deszkából összerendezett szelölőtök, mely alsó tagasabb végével az istállóba, a felső szűkebb végével pedig az istálló fedelén mint valami kemény a szabad levegőbe néz. Az ilyet, hogy télen kevésbé csepejjen, csészzerű duplán készíteni s a kettő közötti űrt rossz melegvezetővel, pl. szecskával, fűrészporral kitömni, azonkívül pedig felül fedővel, alul pedig egy zárókészülékkel ellátni olyformán, a mint azt a 385. ábra feltünteti, mely egy vaslemezből készített hengeres ilyen szelölőtök mutat. A zárókészülék azert van szükség, hogy az istálló melegét, annak kinyitása vagy félig s egészen való elzárása által némileg szabályozni lehessen. Minthogy télen még a rossz melegvezetőkké ellátott ilyen szelölőtök is csepegni szokott, csészzerű alá edényi lánczon felfüggesztani.

Zárt ajtók és ablakok esetén alig kerülhetők ki az oldalfalakon a levegőt bevezető lyukak alkalmazása, készített legyen bár az éppen tárgyalvt tüstént még tárgyalandó formájú és berendezésű szelölőtök akármilyen módon, mert az nem annyira a friss levegő nagyobb mennyiségben való bejutására, mint inkább csak a rossz belső levegőnek meg lehetősé tökéletlen kivezetésére alkalmas.

Éppen e hiányon vél segíthetni *Kimmel*, a ki dupla horganycsövek alkalmazását javasolja oly módon, hogy a belső cső hosszabb legyen, mint az azt borító külső. Ezáltal állítólag elérhető az, hogy a belső hosszabb a rossz levegőt ki, az előbbit borító külső rövidebb pedig a friss levegőt bevezesse. Ugyanezt célozza a *Muir*-féle függőleges szelölőtök, mely deszkákkal négy részre osztott tagas csőből áll és a *Hoffmann*-féle, mely az előbbiét csak abban különbözik, hogy a tagas cső két rekesze hosszabban nyúlik le az istállóba, mint a másik kettő.

A tapasztalás azt bizonyítja, hogy ha a friss levegő alulról be nem áramolhatik, a romlott levegő felül vajni nehezen távolodik el; azért sok helyen, hogy ajtókat, ablakokat, különösen rossz időjáráskor ne kelljen nyitni, a mennyezetten alkalmazott szelölőtök mellett az istálló ajtó alsó felét redőnyökkel (salukáterekkel) látják el, melyek tetszés szerint tagababba, vagy szűkebbre kinyithatók s ezáltal a légkicsérőldése és az istálló hőmérséke szabályozható.

Erre vagy az oldalfalon alul alkalmazott nyílásokra szükség van annál inkább, mert az istálló ammoniakkalt telte levegője nehezebb, hogyssem könnyű szerrel a felső rétegekbe emelkedhetne; a beáramló friss

levegő által meghitva azonban erre képesebbé válik annál inkább, mert az hidegebb léven, az alsó rétegeket foglalja el s csak megmelegedve terjed feljebb és feljebb.

Az egyébiránt önként érthető, hogy a rondán tartott, ganajban és vizeletben bővelkedő istálló, a legtekélyesebb szellőztetés mellett is rossz, bűdös levegőjű marad, a mely különösen a légző és látó szerveket fogja bosszantani, sőt hosszabb behatás után kórosan meg is támadni, legkiváltképpen oly istállóban, a melyekben beteg lovak állanak. Ha valahol, hát éppen kórodákban fontos eszerint a nagy tisztaság s ezzel kapcsolatban a minél tökéletesebb szellőztetés.

Az istálló ajtói és ablakai.

Különösen a primitívebb vidékeken gyakorlatot űző állatorvos annak a megmondhatója, hogy mekkorákat vétkeznek nálunk e tekintetben azok, a kik a legelémbb szakkövetelményekkel és egészségügyi kívánalmakkal ismeretséget nem kötöttek, sőt mekkorákat vétkeznek még azok is, a kik szeretik a mellüket verve hangoztatni, hogy ők a lótenyésztés terén mesterek.

Mi is voltunk gyakorló állatorvosok s vajmi sokszor hagytuk oda könnyes szemekkel az olyan garda istállóját, a ki azt a kucsma nagyságú lyukat, a mely télen bundadarabbal vagy szalmával, fűrészporral el volt tömve, ablaknak nevezte s a ki azt a négyszögletű rést, melyen kétrét görbűlve kellett ki- vagy belépni, ajtónak hívta; könnyes szemmel hagytuk oda talán a szánakozás, de még inkább a miatt, mert szemünket a sötét, levegőben szegény istálló bűze kímarta. Hiszen nem mulasztottuk mi el akkor se egyenesen oda mondani, hogy nem jól van ez így, sőt azt is megmondtuk, hogy miképpen volna jobban, hanem majd mindég azt kaptuk feleletül, hogy: kis ember, kicsi mód.

Nos, mi nem ajánljuk azt egy percig se, hogy lovaknak a szegényebb tenyésztő is palotát építsen, sőt a mint az elmondottakból látszik, nem ajánljuk ezt a tehetősebb embernek sem; a tárgyalatból észre lehetett venni, hogy nem is szükség, hogy az istálló palota legyen, hogy az aztán jónak legyen mondható, de igenis szükséges, hogy az ne legyen egy levegő és világosság nélküli ronda, bűzhöd, egészségellenes lyuk, mert az ilyent sem jónak, de egyáltalán istállónak se lehet nevezni.

Hogy tehát a ló tartózkodási helye még az eddig elsoroltak mellett is megfelelően, jónak legyen nevezhető, oly világosságot s levegőt szolgáltató ablakokkal s oly kényelmes ki-bejárást megengedő ajtóval is kell hogy bírjon, a mely ok- és csészzerű. S ilyen lehet a kevés és az olcsó ajtó és ablak is.

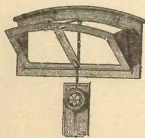
Hogy hány ajtója és ablaka legyen nevezetesen az istállónak, az mindenkéltűl az istálló nagyságától függ. Ott, a hol az istállóban levő lovaknak gyors és tömeges kivezetésére szükség van (pl. tűzoltóknál, rendőroknál, katonaságnál), mindenesetre több ajtó kell. Tűzveszély idején is feletlen előnyös a több ajtó. Általában azonban nem annyira

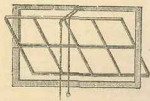
385. ábra.
Forgó ajtó-henger.

az ajtók száma, mint azok tágassága jó első sorban tekintetbe, s erre nézve megjegyzendő, hogy a szűk és alacsony ajtó mindenképpen hátrányosabb, mint a magas és széles. Egy és fél méter széles és két méter magas ajtónyílás még a legkisebb istállóban is szükséges, $2\frac{1}{2}$ –3 méternél magasabb és szélesebb minden körülmények között fölösleges. A szárnyas és kifelé nyíló ajtó jobb, mint az egyoldalú és befelé

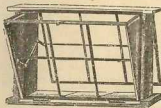

387. ábra. Ablak.

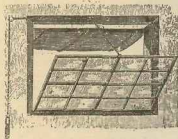

388. ábra. Ablak.

nyíló s az oldalra eltolható czélszerűbb, mint a sarkon forduló. Az ajtóból vagy ajtófélfából kiálló élek, hegyek és szögek a ki- és bejáró állatokat megsérthetik, azért ilyeneket ne tőrjünk, hanem inkább még alkalmazzunk oldalt elforgó fahengereket, olyformán, mint a 380. ábra mutatja; az esetleges csipő letöréseknek e berendezéssel meglehetősen

389. ábra. Ablak.

390. ábra. Ablak.

elejét vehetjük. Az ajtóküszöb, hogy az eső erősebben be ne verhesen, 6–8 centiméterrel magasabba készítenendő, mint az udvar, az istálló-padozatával azonban egy síkban kell fektetnie. Egy harántul rovtólalt fahíddal a küszöb és udvar közt lejtős összeköttetést lehet csinálni, a mit czélszerű is a botlások kiküldése végett eszközölni. Az ajtó egyébiránt olyformán is készíthető, hogy az nem hosszában,

hanem keresztben van két félre osztva, úgy, hogy a felső pl. szellőztetés czéljából az alsó érintése nélkül kinyitható. Ugyanez elérhető egyébiránt rácsajtó által is, mely a nyitott ajtó helyébe tolatik.

A mi a főképen világosság közvetítésére szolgáló ablakokat illeti, bizonyos, hogy a felülről jövő világosság sok tekintetben előnyös, csak hogy az erre szolgáló berendezés nagyon költséges. Előnyös, a mint a mennyezet tárgyalásánál láttuk, azért is, mert a szellőztetés czéljaira jól felhasználható.

Általában mégis csak az oldalfalakon alkalmazott ablakok jöhetnek mindlunk tekintetbe, a mennyiben mi a padlást egész terjedelmében használni szeretjük. Ezekre nézve pedig mindenekelőtt megjegyzendő, hogy ha a lovak az istállóban egy sorban állanak, akkor czélszerű az ablakokat az állás mögötti falba csinálni, ha pedig két sorban állnak, azon kell lenni, hogy az ablakok a lovak feje fölé elég magasban helyeztessenek el, nehogy kinyitás esetén a légáram, egyébképpen pedig a közvetlenül beeső fénysugarak a lovaknak megártssanak. Alacsony épült istállókban persze ez nem igen lehetséges, ilyenekben tehát függönyök vagy színes üvegek alkalmazásával szükséges a szemtróntól közvetlen fénysugarakat enyhíteni. A hol jól működő szellőztetők vannak, az ablakok kinyitására semmi szükség sincsen, ott tehát azok lehetőleg tartós vaskeretben, apróbb üvegtáblákból, minden különös berendezés nélkül készíthetők. Ott azonban, a hol az ablak a szellőztetés czéljaira is igénybe vétetik, vagy éppen a hol kizárólag csak az és az ajtó képezi a szellőztetőt is, szükséges leendő oly berendezési ablakok készítése, a melyek könnyen nyithatók és zárhatóak, s légáramra kevés alkalmat szolgáltatnak.

Ilyen pl. a 387. ábrával feltüntetett, mely alul fordul sarkon s egy zár segélyével befelé nyitható és zárható s mely oldalán zárt úgy, hogy a bejövő levegő csak felfelé áramolhatik; ilyen, de oldalt nem zárt, a 388. ábrán feltüntetett is, a mely már közepén csapokon szintén befelé fordul; az elsőhöz hasonló, de már dupla a 389. ábrán feltüntetett, melynek külső és belső táblája egyszerre zárul és nyílik; ugyan ilyenféle a 390. ábrával érintett, csak hogy ez egyszerű, oldalt nincs zárva és függönnyel áll kapcsolatban.

Ha ez ablakok akármelyike is elég nagy, vagy elég számos arra nézve, hogy kellő világosságot bocsásson be s ha tisztán tartatik s nem tőrtetik, hogy a kitört részek papírral, mivel beragasztassanak, vagy rongyokkal bedugassanak: a jószág, czélszerűség mellett az istálló csinjának emeléséhez is nagyban hozzájárulnak.

Kisebb istállóban a lóállások két oldalán is elhelyezhetők az ablakok s ily helyeken a kevesebb pénzbe kerülő, fakeretben levő kis táblák is megfelelnek, feltéven, hogy a kellő világosság beeresztésére az ablak maga elég nagy; de persze a fakeret hamar romlik s azért a gondos lótulajdonos inkább a vashoz nyúl, mely tartósabb lévén, kifizeti magát.

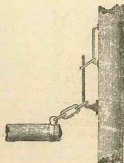
Az alkalmazandó függönyök nem szükség hogy szövettől valók legyenek; az ügyes kocsis, vagy asszony és gyereknép a hosszú téli esteken mulatságból is készíthet gyékényből vagy szalmából teljesen megfelelő s mellé csinos istállófüggönyöket.

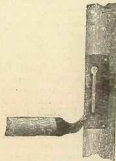
Az istálló egyéb belső berendezései.

Az istálló további berendezésénél az első kérdés az, hogy elkülönítsük-e egymástól lovainkat vagy ne, s ha igen, miképen?

A szűk istállóval rendelkező gazda éppúgy, mint a katonaság, megpróbálkozott már, sőt még ma is próbálkozik avval, hogy mi az az el

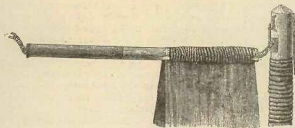
391. ábra. Választó-fa.

392. ábra. Választó-fa.

nem különített lófelfállítás s rájött, hogy sok galibát okozó valami az, a mit, a ki csak teheti, jó, ha kikerül.

A kérdés tehát manapság csak az, hogy miként különítsük el egymástól lovainkat, hogy sok tért igénybe ne vegyünk, a lónak biztonságot nyújtsunk s nagy költségbe ne keveredjünk?

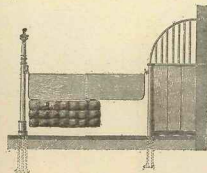

393. ábra. Választó-fa.

A mód sokféle s elkezdve a szegény parasztgazda egyszerű faragatlan dorongjától, melyet két lóva közé állít, egészen a ketreczig és az egyes, külön istállókig, igazán változatos.

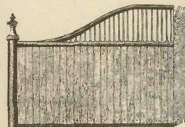
Az a dorong hengeresre legyalulva, avagy szalmával befonva s könnyen feloldozhatólag a két ló közé függesztve, egyszerű, olcsó és elég megfelelő, az tehát a lovaknak egymástól való elkülönítésére,

kiseb pénzrel rendelkező ló tulajdonosnak is ajánlható. Csak a felfüggesztés módjára van az a megjegyzésünk, hogy az ide-oda lóbálódzó választó-fának mi nem vagyunk barátai, hanem szőszölői vagyunk az oly választó-fának, a mely elől rövid-lánczon vas-peczekkel van a falba vagy jászolba vert karikába befűggesztve, hátul pedig egy sarkon forduló vas-horogba van akasztva, úgy, a mint a 391. ábra feltünteti;

394. ábra. Mozdó választó-fal.

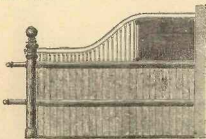
szőszölői vagyunk ennek különösen azért, mert az ábrán is látható felső karika megemelésével a választó fát — ha pl. a ló reá kerül — könnyedén s gyorsan kiakaszthatjuk, ha pedig alá kerül, az a felugrásnál önmagától kikapcsolódik. Ez utóbbit a 392. ábrán látható berende-

395. ábra. Mozdulatlan válaszfal.

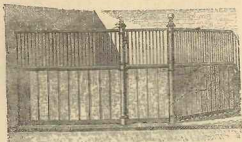
zés is megteszi, de bizonytalanul; aztán az így készült választó-fára kerülő lovat veszedelmes helyzetéből egykönnyen ki se szabadíthatjuk. Akár az egyik, akár a másik berendezésű választó-fát szalma-fonadékkal és ellenzővel ellátni úgy, a mint a 393. ábra mutatja, igen czél szerű, különösen rügni szerető lovak között. Ily lovakat oly módon elkülöníteni egymástól, a hogy azt a 394. ábra mutatja, se czél szerűtlen, de minthogy az ilyen berendezés majdnem annyiba kerül, mint a sokkal

ezélszerűbb teljes elkülönítés, melyet 395. és 396. ábránk tüntet fel, inkább az utóbbit ajánljuk annak, a ki több költségtől nem riad vissza, ajánljuk pedig annál inkább, mert a 394. ábrával feltüntetett berendezés a mi szemünkben eseten, vagyis a csinnak emeléséhez nem járul, pedig a hol már ilyeneket megengedhet magának valaki, ott erre is kell hogy valamit adjon.

396. ábra. Mozdulatlan válaszfal.

Még azt jegyezvén meg, hogy a szilárdan álló válaszfalak alul — 150 cm. magasságig fából, felül félméter magasságban pedig a vaspálcákból szoktak készíttetni s mint a 396. ábra mutatja, vaslemez ellenzőkkel is el szoktak láttatni, lássuk a lónak a box, vagyis ketrecben való elkülönítését.

397. ábra. Ketrec (Box).

Alig hisszük, hogy tagadni merné valaki, miszerint éppen a ketrec az, a mely a lónak az istállóban való elhelyezésére s elkülönítésére a legcélszerűbb. Csödrörök, vemhes és csikós kanczák és súlyosabb beteg lovak részére majdnem azt mernők mondani, hogy nélkülözhetlen. Minthogy azonban a boxnak minden irányban legalább is 3 méter terjedelműnek kell lennie, hogy az aztán nevének megfeleljen, minthogy

továbbá vasráccsozattal ellátott fa oldalai s egyéb részei kis összegből nem igen állíthatók elő, csak kevés helyen találkozunk vele.

A boxnak legrimitívvebb formája az volna, a mely $2\frac{1}{2}$ —3 méternyi hosszú, széles és mély téren, faoszlopokra szeggett s $1\frac{1}{4}$ méter magasságig felvitt gyalult deszkákból van összealkotva s közönséges oldalra nyíló, vagy eltolható kapuval van ellátva. Ez házilag is elő lévén állítható, kevésbe kerül s csak az általa igénybe vett tér teszi drágává.

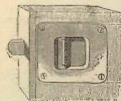
Ilyen (a szélességhez képest kisebb vagy nagyobb) ketreczet az elválasztandó csikók vagy az ellő kancza számára a kisebb tenyésztő is

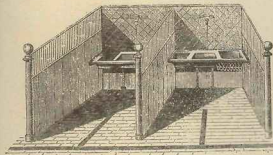
398. ábra.

399. ábra.

400. ábra. Zárak.

401. ábra. Boxá alakítható lóállás.

felállíthat. A ki bírja pénzzel, a kinek drágább loányaga megérdemli, az a 397. ábrán feltüntetettéhez hasonló ketreczet építtet, mely fa- és vasultrészeivel tetszetős és tartós. Ilyen ketreczek ajtóira olyan tolózárat szoktak alkalmazni, a minőket a 398., 399., 400. ábrák mutatnak, a melyek csinosak is, de célszerűek is.

Külön egyes istállók többnyire csak nagyon értékes, vemhes vagy fias kanczák számára építtetnek s kifutóval szoktak kapcsolatosak lenni. Ezeknek az építésénél és berendezésénél ugyanazok az irányadók, amiket már előadtunk s a miket még fel fogunk említeni.

Az olyképpen konstruált egyes istállók és boxok, melyek közbe

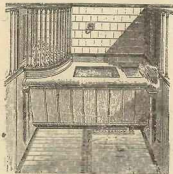
tolható s megerősíthető falakkal kiállásokká alakíthatók, önként érhetőleg nagyon előnyösek. Ilyet mutat a 401. ábra, mely egyszersmind az igen praktikus egy sorjába helyezett vas szénás kosarat, zabolót és vízmedenczét is feltünteti.

A mi most már éppen ez utóbbiakat illeti, tudvalevő, hogy pl. a zaboló vagy másként jászol, különféle anyagból, nevezetesen leggyakrabban fából, kőből és vasból készíttetik.

A fazabolók hova-tovább lejárják magukat egyfelől azért, mert romlékonyak, másfelől meg azért, mert tisztításuk, fertőtlenítésük tökéletesen nem eszközölhető.

A természetes és mesterséges kő-zabolók és jászolok otrombák és nehezek s ha likacsosak, hát törékenyek s még fertőtlenítésük és tisztántartásuk is nehéz.

A vas zaboló, mely kívül tartós festékekkel, belül pedig szintén tartós mázzal van bevonva, minden tekintetben a legpraktikusabb.

402. ábra. Zaboló berendezés.

Jobb istállókban a jászol vagy zaboló nem közös, hanem minden ló számára elkülönített. Ennek az előnye, ha utána gondolunk, önként elénk tárul. A 70–80 cm. hosszú, 30 cm. széles és 25 cm. mély zaboló minden ló számára elég nagy s csak az a kíváncsi, hogy a tenyésztő aztán ne sajnálja belé az abrakot.

Hogy milyen magasan helyezessék el a zabolót, az a ló magasságától függ. A ló testének félmagasságánál azonban célszerű azt magasabbra, tehát az állás talajától körülbelül 110–140 cm.-re helyezni. Ennél alacsonyabbra helyezni nem hátrányos, de magasabbra helyezni azt mondhatjuk, hogy természetellenes, mert a ló inkább alacsonyabb helyről szeret enni.

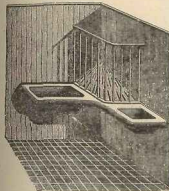
Elhelyezhető pedig a zaboló a szénáskosárral egy sorjában úgy, a mint a 401. ábrán láttuk, vagy úgy, a mint azt a 402. ábra feltünteti, mely egyszersmind azt is mutatja, hogy az oldalt és valamivel magasabban fekvő kosár kúpalakú és átlukgatosított azért, hogy a széna virága a zaboló felé csúszva kárba ne vesszen, az ártalmas por pedig

a lyukakon keresztül eshessen. Egyébiránt a kosár, zaboló és vízmedencze el lehet helyezve úgy is, a mint a 403. ábra mutatja.

Azon takarmányozó asztalnak nevezett berendezés, melyet 401. s részben 402. ábránk feltüntet, a legkedveltebb, mert a legcélszerűbb, különösen ha a vízmedencze sarkon forduló módon van készítve s az egész asztal alja úgy van deszkával elzárva, a mint a 402. ábrán látszik. Önként érthető, hogy a vízmedencze ez esetben vagy felülről kivethető, vagy alulról csap segítségével kiüríthető s kimosható kell hogy legyen.

Oly lovak számára, melyek az abrakot szeretik szétgurkálni s kiszórni, meglehetősen célszerűnek bizonyult két vaspálcánál a zabolóba való alkalmazása olyformán, a mint azt a 404. ábra mutatja.

Nemcsak elméneke, de gyakorlatilag használhatónak látszik az olyan zaboló, a milyent 405. ábránk tüntet fel, mely ha a rajta levő és sarkon

403. ábra. Zaboló.

404. ábra. Zaboló.

forduló rácsot felemeljük s a falon megakasztjuk — zaboló, ha pedig szénával töltjük meg s a rácsot ráeresztjük, szénás-kosár.

Az itt elmondottak után a ráccsal és széna-kosárral, mely szintén az istállóberendezésekhez tartozik, röviden végezhetünk.

Jobb istállókban a régi, magasan elhelyezett farácsok és kosarak ma már nem láthatók; elfoglalták azok helyét a vasból készített kosarak, melyeket jelenleg alacsonyabbra függesztenek; sőt még az ily kosarak is hova-tovább ritkábbakká lesznek — kiszorítja t. i. őket az éppen előbb tárgyalt, széna számára való berendezés.

Hanem persze sokan vannak még hazánkban, de máshol is, a kik ily, igazán praktikus berendezéseket nem bírnak el, vagy avval megbarátkozni nem hajlandók. Ezeknek csak annyit mondunk, hogy szívleljék meg az itt mondottakat s erejükhez képest legyenek azon, hogy a régi rossz helyét az újabb jó foglalja el, nem fényűző, drága, hanem egyszerű, olcsó kiadásban.

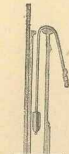
Hátra van ezek után annak a felemlítése, hogy miként kössük meg az istállóban lovainkat.

Ennek legegyszerűbb, legolcsóbb, de bizonyára nem a legjobb módja az, hogy a ló a kötőfék száránál fogva, könnyen kioldozhatólag a jászolba vert karikára köttetik. Csendes, phlegmatikus lovak csak meg vannak így valahogy, de már tüzezebb, kapáló, kivágó lovak vajmi sokszor adták meg ennek az árát, mikor kötélbe hágva, fennakadva, megsérültek. Hát még ha láncra vannak az ily lovak kötve!

Mainap már a legelénkebb lovat se szokás láncra kötni, sőt az ilyet, feltéven, hogy boxban áll, egyáltalán csak tisztítás alkalmával

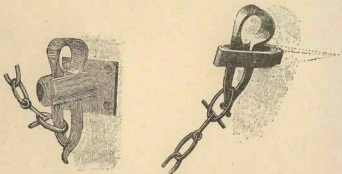

405. ábra. Zaboló.

406. ábra. Kötélék.

kötik meg. Az állásban lévő lovat azonban önként érthetőleg megkötleni hagyni nem lehet. Éppen a kötélbe hágás kikerülésének szempontjából idők folytán sokféle módot kigondoltak az emberek. Ezek közül a legpraktikusabbakat ismertetjük.

407. és 408. ábra. Küttner-féle horgok.

Figyelmet érdemel első sorban az a berendezés, melyet 406. ábránk feltüntet, a mely t. i. azt mutatja, hogy a zaboló alá vagy oldalain alkalmazott deszka-csatornában a ló megkötésére szolgáló szíj vagy kötél egy súlylyal áll összeköttesben, mely azt — ha a ló a zabolóhoz közeledik — lehúzza, ellenkező esetben pedig felemelkedve kife-

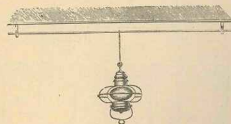
szítve tartja. Ilyet minden gazdaságban olcsón lehet készíteni, azért mindenkinek ajánlani merjük. Egy másik ilyen célra szolgáló eszköz volna az ú. n. Küttner-féle horg, melyet 407. és 408. ábránk érzékel. Ez a ruganyos csipető a láncszemmel beléakasztott köteléket rendes körülmények között elég szilárdan tartja, különösen abban a helyzetben, a melyben a 407. ábra feltünteteti s csak erősebb belépés esetén bocsátja

409. ábra. Névtábla.

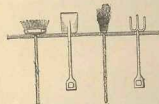
410. ábra. Lámpás.

411. ábra. Lámpafüggesztes.

412. ábra. Kosár.

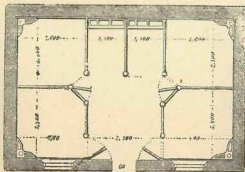
413. ábra. Takarító eszközök.

ki, akkor, mikor a 408. ábrán jelzett helyzetben levő láncszem erőszakosan rántatik vagy húzzatik meg.

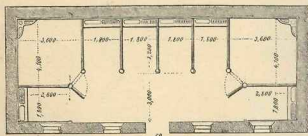
Jobb istállókban, a ló neve, a feje felett, a falra akasztott táblán olvasható. Nagyon jó e célra a házilag is elkészíthető oly tábla, a minőt 409. ábránk mutat, melybe a nevet viselő lemez betolható.

Az istállóberendezéshez tartozik mindezen kívül a tűzfecskendő s a tisztaság fenntartásához szükséges mind az az eszköz, a mely a ganaj kihordására, a szemét kiseprésére, a lőtisztító eszközök elhelyezésére, stb. szolgál; oda tartozik — már a hol — a kocsis vagy felügyelő

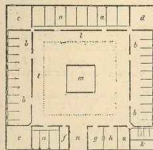
személy nyughelye, az istállólámpás, s más egyéb, a miről azonban részint már máshol megemlékeztünk, részint meg fogunk emlékezni.

414. ábra.

415. ábra.

416. ábra. Istálló tervek.

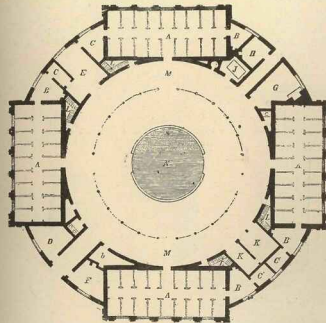
A lámpásról azonban e helyen kívánunk szólni, előre bocsátván azt, hogy a tulajdonos a gyertyát az istállóban ne tűrje, sőt a pipázást is tiltsa be, mert e kétféle tűznek már nem egy gazda vallotta keserves kárát.

Az istálló-lámpás, ha úgy van szerkesztve, a mint 410. ábránk mutatja s úgy van ide-oda tolgathatólag felfüggesztve, a mint 411. ábránk feltűnteti, szerencsétlenségekre nem igen adhat alkalmat.

Hogy az istállóban kívánatos rend lehessen, a földlog arra figyelni,

hogy mindennek meglegyen a maga biztos helye, mert csak így lehet kikerülni, hogy pl. seprők, lapátok, villák s több efélék szerteszét ne heverjenek.

Egy falra erősített tartóban elhelyezett ganés kosár (412. ábra); fogason, szép rendben függő lapát, seprő, stb. (413. ábra) nemcsak

417. ábra. Istálló terv.

418. ábra. Istálló homlokzat.

hogy a szemre nézve is kellemesebb, mint az ide-oda hányódó, hanem könnyebben is fellelhető, a mi pedig magában is a drága idő megtakarítására alkalmas.

Mielőtt még a takarmány és szerszámkamráról is megemlékeznénk, a tárgyalt tétel lehető teljessé tévése czéljából 4 istállóttervet közlünk

itt minden bővebb magyarázat nélkül, csak éppen az elkerülhetetlen tájékoztató megjegyzések kíséretében.

A 414. ábra két állás és négy boxra; a 415. ábra hat állás és két boxra berendezett istállótervet mutat a szénáskosár és zaboló mikénti elhelyezésével és a méretekkel együtt.

A 416. ábra 41 lóra berendezett s egyéb helyiségekkel is ellátott tervet mutat.

És pedig *a*—*a* 13 box; *b*—*b* 24 állás; *i* 4 állás; *k* szín; *c* széna; *d* szalma; *e* zabraktár; *f* kovács-műhely; *g* szerszám-kamara; *h* takarító-hely; *l*—*l* fedett járda; *m* víztartány; *n* bejárat s fölötte lakás az istálló-személyzet számára.

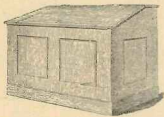
E négy istálló felülről nyeri a világosságot.

Egy nagyszabású istálló-tervet és egyik homlokzatát ábrázolja a 417. és 418. ábra. Ezen az ablakok kívül, az ajtók belül vannak elhelyezve.

Berendezése a következő: *A*—*A* istállók boxokkal 88 ló számára; *B*—*B* nyergelő helyek; *b* szerszám kamra; *C*—*C* zabos kamrák; *D* szénaraktár; *E* különféle takarmány-raktár; *F* készlet-kamra; *G*

419. ábra. Zabvezető s mérő.

420. ábra. Zabos láda.

kovácsműhely; *H* kórház; *J* meleg-fürdő; *K* szín 6 kocsi; *L*—*L* lépcsők az istállószemélyzet lakásaiba; *M* fedett járda; *N* víz-medence.

Ez a terv elmés, az épület maga nagyszabású és impozáns, de tűz kitérője esetén nézetünk szerint sejtett veszélyes.

Az istálló-berendezéshez számítható végül, mint jeleztük, a takarmány-és szerszám-kamra.

A ki külön takarmány- és szerszám-kamrát építtetni nem képes, az különösen az abrak-féléket, a magtárból vagy a padlásról hozza s legfeljebb egy zabos-ládát tart az istállóban a napi, vagy heti készlet befogadására, a lószerszámokat pedig szintén az istállóban helyezi el. Jobb istállókkal, mint láttuk, különféle más helyiségek, így nevezetesen takarmány- és szerszám-kamrák is kapcsolatosak.

Ez utóbbiról a szerszámok tárgyalásánál óhajtván megemlékezni, itt csak azt hozzuk fel, hogy a takarmány-kamrát czélszerű a széna- és zabtartó-padlással összeköttetésbe hozni, hogy ne kelljen a takarmány-

nyal kerülő utakat csinálni. A széna és szalma ledobására elégséges egy rés, a melyen azok a kamrába hánythatók; az abrak-félék számára azonban czélszerűek az oly vezetékek, a melyent a 419. ábra ábrázol. Ez tolcsér szerű részével a padláson megerősítve, nemcsak szétszóródás nélkül vezeti le az alul elhelyezett zabosládába (420. ábra) az abrakot, hanem még a mennyiséget mindjárt ki is méri, a rajzon is észrevehető ki- és betölthető rekeszek segítségével.

A takarmány-kamrákban, a hol tehetik, még vízforraláshoz alkalmas tűzhelyt és üstöt, meg abrak-keverésre alkalmas edényt is el szoktak helyezni, azonkívül — a hol vízvezeték nincs — a kúttal összeköttetésben álló víztartót vagy szivattyút is fel szokták állítani. A hol *e* czélra más helyiség nincs, záros szekrényekben itt szokták tartani a gyógy- és más szereket is, úgy nemkülönbén a sőt és olyan eszközöket, melyekre gyorsan és gyakran szükség van.

VI. RÉSZ.

A ló takarmányozása.

Takarmányozás.

Mindnyájunk előtt ösmeretes az a közmondás: »kancza elli a csikót, de zab annak az anyja«. Mindnyájan tudjuk és hiszszük, hogy csörgedezzen bár a legnemesebb vér a szőlők ereiben, satnya, csenevész lesz az utód, ha nem adjuk meg testének azt a mennyi- és minőségű takarmányt, a melyre annak egyrészt az elhasználtak pótlására, másrészt szervezetének felépítésére, illetőleg valamely munka végzésére szüksége van. Sőt azt is elhiheti bárki, hogy kevésbé nemes szüléktől is jó, ha különben nem is kifogástalan, de tartós és munkabíró utódokat nyerünk, ha mindazt a takarmányt megadjuk neki, mit az elhasználtak pótlására szükségel. A lótenyésztés terén tehát a takarmányozás igen fontos szerepet játszik, sokkalta fontosabbat, mint az oly gyakran hangoztatott »vér«. A »vérlő« nem nyújt garanciát arra, hogy a kocsit nem találja bent hagyni valamely kátyúban, különösen ha oldalbordái a hét esztendőre emlékeztetnek, ellenben a nem vérlő bizonyára nem teszi meg ezt a csúfságot tulajdonosával, feltéve, hogy az nyújt neki annyi takarmányt, a melyből magának elegendő erőt gyűjthet.

Könyvünk ezen fejezetének, azon szűk keret miatt, melyben mozogni kell, nem lehet czélja a takarmányozás elméleti részével behatóan foglalkozni, egyrészt mert vannak e tárggyal foglalkozó kimerítő magyar munkák, másrészt pedig, mert a lovak takarmányozását tisztán vegytani alapra fektetni nem is lehet; ritka eset az, hogy egy és ugyanazon állatállományban sok olyan ló álljon, melyek teljesen egyenlő munkát végeznek; egyesek terhesebb, mások kevésbé terhes munkát hajtanak végre s így nagyon természetesen, nem lehet valamennyit teljesen egyöntetűen takarmányozni, mert egyesek lesaványodódnának, mások ellenben talán nagyon is elhízának. Az a hálás pl., mely úgyszólván reggeltől estig hordja a nehéz lovast pl. a gazdaságban, több zabot igényel, mint az a kocsiló, a mely a könnyű kocsit elé naponta talán csak egy órácskára lesz befogva. Nem úgy vagyunk tehát itt, mint pl. a szarvasmarhatenyésztés terén, a hol pl. valamennyi ökröt szánt, pihen stb. avagy hízóban áll. Lovakat legfeljebb ménesben lehet teljesen egyenlően takarmányozni, a hol t. i. úgy az egyik, mint a másik munkát egyáltalán nem végez.

A mondottakból kilálglik, hogy mi a lovak sablonszerű takarmányozásának barátjai nem vagyunk. Nem mondjuk azonban ezzel azt, hogy a takarmányozás terén eddig elért s vegytani alapokon nyugvó vivmányokat teljesen mellőzni kívánjuk sőt éppen hangsúlyozzuk, hogy mindenkinek, ki okszerűen akar takarmányozni, némi elméleti ösmertekkel kell bírnia a vegytan idevonatkozó részéből, mert csakis ennek alapján leendő képes megítélni, hogy állatjait egyáltalában helyesen takarmányozza-e vagy sem. Éppen azért szükségesnek tartjuk e helyen lehető legrövidebben bár, az állat-táplálkozásban azon részét is érinteni, mely vegytani alapokon nyugszik.

Az állat szervezete — tudvalevőleg — folytonos anyagcserének van alávetve. Az elhasznált részek különböző utakon kiküszöböltetvén a testből, újakkal kell hogy pótoltassanak. Ezen pótlást pedig csakis oly anyagok képesek eszközölni, melyek a pótlásra szükséges alkotórészeket magukban foglalják s ezeket takarmányoknak nevezzük. Legyen már most ezen takarmány bármely is, alkotórészei mindig két csoportba oszthatók, ú. m. szerves- és szervetlen alkotórészekre. Úgy az egyik, mint a másik csoportbeli alkotórészekre az állati szervezetnek okvetlenül szüksége van s nagyon is téves volna azt hinni, hogy a szervetlen alkotórészek fölöslegeseek. Természetesen azonban, hogy a szerves alkotórészek fontosabb szerepet játszanak, habár azok is csak részben emésztetnek meg s így minden takarmányban emészthető s emészthetlen részeket különböztetünk meg, miként később erre még rátérünk.

A szerves alkotórészek már mostan több anyagból állván, több csoportra oszthatók. Megkülönböztetjük ugyanis a fehérjék, szénhidrátok és a zsírok csoportját. Az első csoportba az összes fehérjenemű anyagok, mint pl. az albumin, casein stb. tartoznak, a szénhidrátok csoportjába a keményítő, dextrin, cellulose stb. s végül a zsírok csoportjába azon anyagok, melyek mint olyanok fordulnak elő, rendszeren csekély mennyiségben az összes takarmányfélékben. A táplálóanyagok ezen csoportjainak fontos és különböző rendeltetése van a szervezetben, habár bizonyos mérvig képesek egyik a másikat pótolni. A fehérjefélék az elhasznált szövetek pótlására rendelve, de szükség esetén bizonyos mérvig a szénhidrátok hatását is képesek helyettesíteni, a melyek tudvalevőleg a test melegének fejlesztésére szolgálnak, a zsírok pedig vagy mint olyanok rakódhatnak le a szervezetben, vagy pedig szükség esetén szintén a hő fejlesztésére szolgálnak és pedig sokkalta hathatósabban képesek hőt fejleszteni, mint a szénhidrátok, átlag 2-5-szer nagyobb meleget fejlesztvén, mint ugyanakkora rész valamely szénhidrátból.

Akár a fehérjék, akár a szénhidrátok avagy zsírok, külön-külön a szervezet összes szükségleteit hosszabb időn keresztül nem képesek pótolni s számos kicserélet bizonyítja, hogy olyan állatok, a melyek csupán egy csoportba tartozó táplálóanyagokkal lettek etetve, rövidebb-hosszabb idő múltával elpusztultak. Ellenben a szervezet veszteségeinek pótlására minél kedvezőbben vannak keverve az említett három csoportba tartozó anyagok s minél inkább a kívánt mennyiségben nyújtatnak az állatoknak, annál kedvezőbb leendő az eredmény. S ha tudjuk pl. azt, hogy a lónak bizonyos munka végzése mellett olyan takarmányra van szüksége, melyben csak ötszöröse több szénhidrát van, mint fehérje s ha az előttünk fekvő elemzésekből tudjuk, hogy egy rosszabb minőségű szénában

10-szerre több szénhidrát van mint fehérje, akkor minden további kísérlet nélkül meglehetünk győződve arról, hogy az a széna lovaink részére nem megfelelő takarmány s ha már okvetlenül fel kell etetnünk, akkor olyan takarmányt is fogunk azzal egyidejűleg etetni, a mely emennél jelentékenyen több fehérjét tartalmaz.

Arányról szólottunk az előbb, de nem mondtuk, hogy miként lehet azt kiszámítani. — Hát a kiszámítás igen könnyen eszközölhető akkor, ha pl. a Wolff által összeállított táblázat (l. e. fejezet végén) előttünk áll, a melyből leolvashatjuk a kérdéses takarmányok összetételét. Wolff ugyanis valamennyi takarmányfélék meglemeztet s ebből egy táblázatot állított össze, a melyből nemcsak az olvasható le pl., hogy a különböző minőségű szénában mennyi fehérje, szénhidrát és zsír foglaltatik, hanem egyszersmind az is, hogy azokból mennyi emésztetik meg. S ezt szükséges is tudnunk, mert a míg egyik takarmány fehérjéjéből 80—90, sőt több % is emészthető, addig a másikból csak 40—50% emészthető, a mely körülményre a többek között a legnagyobb befolyással a cellulose (növényi rost) minősége van. Mentől fiatalabb ez, tehát maga a növény is, annál nagyobb mennyiségben fog az a gyomorban oldódni s következőképpen a fehérje is és ellenkezőleg; a már elvirágozott növény celluloseja kisebb-nagyobb mérvben elfásul, emészthetetlené válik s vele együtt az általa körülzárt fehérje is. A táblázatból tehát leolvasható, hogy az illető takarmány fehérjéje, szénhidrátja és zsírából mennyi emészthető s ezzel meg van adva a szükséges adat a táplálóanyagok arányának kiszámításához. A zsírok mennyiségét 2:5-el megszorozzuk, mert átlag 2:5-szer nagyobb hőft fejlesztenek a szénhidrátoknál; a szorzás eredményét hozzáadjuk a szénhidrátok mennyiségéhez s az így nyert összeget elosztva a fehérjével, megkapjuk az arányt. Ha pl. valamely takarmányban 2 kg. fehérje, 9 kg. szénhidrát és 0:50 kg. zsír van, akkor a fehérjék, vagyis a tulajdonképeni szervképzők úgy arányának szénhidrátok és zsírokhöz, vagyis a hőképzőkhöz, mint 1:5:12 hős.

A takarmányfélék tápanyagainak egymáshoz viszonyát, vagyis arányát, úgy nemkülönböztetve a feletett takarmány-mennyiség összes táplálóanyagtartalmát szükséges pedig tudnunk azért, mert számos etetési kísérlet alapján kiderítették, hogy a lovaknak közepes vagy nehezebb munka mellett mennyi fehérjére, szénhidrátra és zsírra van szükségük, hogy napmunkájukat végezve, testük is háiban maradjon. Nevezetesen naponta és 1000 kg. súlyra szükségének a lovak:

	Szerves anyagot	Fehérjét	Szénhidrátot	Zsirt	Arány
Mérsékelt munkában	210 kg.	15 kg.	95 kg.	0.40 kg.	1:70 kg.
Közepes	225 „	18 „	112 „	0.60 „	1:70 „
Nehéz	255 „	28 „	134 „	0.80 „	1:55 „

Habár — miként e fejezet kezdetén hangsúlyoztuk, — ezen adatok nem lehetnek mindenkor mérvadók, mégis a takarmányozásnál elszerűtől támpontul szolgálhatnak, ámbár a ló testének conditioja legérzékenyebb hőmérője a takarmányozás súlyát vagy kielégítő voltának. De meg a takarmányok minősége, ize nem játszik egyik házállatunknál sem oly fontos szerepet, mint éppen a lónál s így legyen bármily fehérjédús valamely takarmány, nem lesz az megfelelő, ha csak kis mérvben is dohos vagy másképpen rossz minőségű.

Ezeknek előrebocsátása után foglalkoznunk kell egy kissé behatóbban az erőtermelés kérdésével, mert hiszen a lovakról egyebet mint erőtermelést és gyorsaságot nem várunk.

Csak nemrégiben is azon meggyőződésben éltek az e tárgyval behatóbban foglalkozók is, hogy erőtermelés közben az izmok által produkáltván az erő, azok kopásának kell jelen lenni, vagyis tehát erőtermelés közben a fehérjefélek szétesése jelentékenyen kell, hogy fokozódjon. Azt ugyanis régen tudták már, hogy az állati testben a fehérjefélek szétesése folyton tartó, de azt hitték, hogy ez munkaközben fokozódik s ezeknek szétesése következtében áll elő az erő. Bischoff és Voigt bebizonyították ezen nézetet szemben, hogy a fehérjefélek szétesése semmiként sem fokozódik erőtermelés közben, hanem csupán a szénhidrátok, zsírok használatnak el nagyobb mennyiségben s fokozódó s szénsav, a víz kiválasztása s az élely felvétele. A kísérletek hosszabb ideig tartottak s az összes váladékokat felfogták és lemérték először 24 órai pihenő, majd pedig 24 órai munkaidőben. E kísérletek eredményét a következőkben lehet összefoglalni.

Egyenlő takarmányozás mellett:

	Elhasználtatott protein vagy izomzat	zsír	szénasav- kiválasztás	víz- kiválasztás	Élely- felvétél
24 órai pihenés alatt	137 gm	219 gm	928 gm	1987 gm	837 gm
„ „ munka alatt	137 „	320 „	1209 „	2882 „	1006 „

Szembevetés tehát, hogy a míg a proteinokat szétesése absolute nem fokozódott, addig a zsír elhasználása egyharmaddal emelkedett, úgy nemkülönböztetve a szénsav kiválasztása is, míg a víz kiválasztása csaknem megkétszereződött. Ebből tehát az következik, hogy azon mennyiségű hő, a mely munkaközben a fokozottabb égés alatt képződik, adja meg azon erőt, a mely valamely munka elvégzésére szükséges, vagyis más szavakkal kifejezve, a hő az az anyag, a mely a locomobilban a gőz; a hő hajtja, mozgatja azon gépezetet, melyet másképpen állati szervezetnek nevezünk. S a mint a locomobilba nagyobb tüzet kell raknunk, hogy az terhebb munkát végezzon, úgy az állati szervezetnek is több fűtőanyagra van szüksége, ha megerőltetőbb munkát végez.

Ezen fűtőanyagokat elsősorban a szénhidrátok és zsírok adják. Mennél kifejlődtebb és erősebb a gépezet vagyis szervezet, mennél több fűtőanyag vagyis szénhidrát és zsír jön beléje, annál terhebb munkát képes az állat végezni. Ezzel távolról sem mondjuk azt, hogy az erőtermelő állatnak nagyobb mennyiségű proteinre egyáltalán nincs szüksége, sőt ellenkezőleg nagyobb mennyiségű protein nélkül a szénhidrátok sem fejthetik ki hatásukat. A vértetecsek ugyanis jórészt fehérjénemű anyagokból állanak; a felvett fehérjemennyiség ezeknek képzésére szolgál első sorban s ezek azok, a melyek az izmok között s általában az egész testben végbemenő oxidatív vagyis a hőképzést közvetve létrehozzák, a mennyiben a tudóben felvett élelyt a test legutolsó részecskéibe is szétviszik, létrehozzák ott az élelyülést s az e közben fejlődő szénsavat a tudór keresztül ismét kiküszöbölik. Ezek ha nincsenek elegendő nagy mennyiségben jelen a testben, — pedig csak fehérjédús takarmányozásnál lehetnek — akkor az élelyülés s a hőképzés sem

történhetik fokozott mérvben: De sőt a fehérjefélék egyrésze is hőképzésre fordítható.

Az erőt termelő lovakat hát nem szükséges nagyon szűkarányú takarmányokkal táplálnunk s a táplálóanyagok aránya 1:6-nál szűkebb semmiesetre se legyen, de sőt még terhes munkánál is megfelelő az olyan takarmánykeverék, melyben az arány 1:7-hez. Ezen tágabb arány elérhető, ha több szénhidrátot és több zsírt adunk az állatoknak. A zsírt pótolja ugyan a szénhidrát, miután azonban a zsír igen erőlyes és jó hőképző, fontos dolog, hogy a lovak olyan takarmányféléket kapjanak, melyek zsírtartalma jelentékeny. Hogy a zabot oly nehezen nélkülözhetik a lovak, annak egyik oka magas zsírtartalma.

Megjegyzendő továbbá, hogy különösen gyors munkát végző lovaknál vízdús takarmányt nem célszerű etetni.

Nemcsak azért, mert a sok víz az anyagcserét fokozza s ennek következtében a lovak mindjárt izzadnak, hanem főleg ezért, mert a szervezetet is vízdúsabbá, lazábbá, erőlenebbé teszi, pedig valamennyi háziállatunk közül a ló az, a melynél az acélos, szilárd szervezet a legfontosabb szerepet játsza.

Térjünk át ezek után az egyes takarmányfélék ösmertetésére.

Szemes takarmányfélék.

A zab. Mindnyájunk előtt tudva van, hogy a lovak részére alkalmas takarmányfélék közül a legfontosabb szerepet a zab játsza. Nincs olyan takarmány, melylyel tökéletesen lehetne pótolni, de sőt olyan keveréket sem lehet létesíteni, álljon az bár teljesen azonos alkotórészekből, mely a zabot helyettesíteni képes volna.

A zabnak tudvalevőleg számos változata van, melyeknek egyike több, másika kevesebb értékkel bír s nagy átlagban azt lehet mondani, eltekintve az egyes kivételektől, hogy a bőven termő zab fehérjefélékben valamivel szegényebb a kevesebb termőnél. Belértékere nézve különben igen nagy befolyással vannak a talaji és éghajli viszonyok is, amennyiben önként érthetőleg jobb talajon a zab is jobb leend. Mérvadó lehet továbbá általánosságban, hogy a délibb vidékeken termő zab mindig valamivel fehérjédúsabb, mint az északibb vidékről lekerült. Színét illetőleg, kedveltebb ugyan a fehér színű, de a sötéten színezett azért épp oly jó, mint amaz, a miről ha egyébként, hát eléggé tanúsodik az a körülmény, hogy az angolok e tekintetben nem válogatósak, a kik pedig ugyancsak nagy súlyt fektetnek a lovaiknál feleltetődő takarmány minőségére. Lovak részére a vékonyhéjú zab jobb a vastaghéjúnál s különösen nemesebb angol telivér lovak részére a vastaghéjú zab nem alkalmas s trénernek nem is szivesen etetik.

Vegyi összetételét illetőleg az alábbi kimutatás szolgáljon mérvadóul. Tartalmaz:

Száraz állományt	Átlag 88.3	legtöbbet 92.4	legkevesebbet 83.6
Légenytartalmú anyagot	12.0	18.5	6.2
Zsír	6.0	7.3	2.7
Légenymentes anyagot	50.6	71.8	48.0
Nyersrostot	9.0	16.2	4.1
Hamut	2.7		

A légenytartalmú, vagyis fehérjeféle anyagok részben albuminból s növényi caseinből állnak (Ritthausen), mely a legumin és glutencaseinnel

többé-kevésbé azonos. A mondottakon kívül Sanson egy légenytartalmú alcaloidot fedezett fel benne, melyet Aveninnak nevez, a melynek létezését azonban újabkori vizsgálatok határozottan megdöntötték. Nem is szükséges a zabnak kedvező hatását rendkívüli alkotórészek jelenlétében keresni, mert ilyenek nincsenek is a zabban. A zabnak összetétele azonban a táplálóanyagok egymáshoz aránya miatt oly rendkívül kedvező, hogy e tekintetben egyetlen egyéb takarmány sem versenyezhet vele. Pott-nak azon állítása, hogy gabának a zabnak szerkezete is hozzájárul ahhoz, hogy a gyomorfalakra igazgatólag hasson, nagyon valószínű, a mennyiben jól elképzelhető, miszerint a zab tokja által képezett hegyes végek a gyomorra csakugyan igazgatólag hatnak. De sőt nézetünk szerint éppen a burokban foglalt keserű anyagok is lényegesen serkentik a gyomrot emésztésre.

Légenymentes vonatanyagai legnagyobbbrészt keményítőlisztből állanak, továbbá cukorból, melyből König szerint 0.3–0.9%, dextrin és gummiból pedig 1.25–4.51%-ot tartalmaz. Nyersrosttartalma jelentékeny s nagyobb aránylag a búzafélék rosttartalmánál. Zsírtartalma is igen jelentékeny s nagyobb mennyiségű a legtöbb szemetakarmány zsírtartalmánál.

Azon nézet azonban, hogy a zab emészthetőbb egyéb szemetakarmánynál — eltekintve egyes kivételektől — határozottan téves, Wolff szerint fehérjéértartalmának 88%, szénhidrátértartalmának 76.3%, zsírtartalmának 7.6% emészthető. Eszerint tehát a közepes minőségű zabban az arány 1:6.1-hez, s igen jó zab az, melyben az arány 1:5.5-ig szállk.

A zab takarmányozását illetőleg a nézetek meglehetősen eltérők. Magunk is nem egyszer megütőközzel hallottuk, hogy a zabot csak zúva jó etetni, pedig hát számos kísérlet által beigazolt tény, hogy a zab akár zúva, akár darálva, értékéből veszít, elnehezíti, kevésbé munkaképesé teszi a lovat. Mégint az is igaz, hogy a zabot egymagában és egészen etetni határozottan pazarlás. Már 1851-ben egy a francia hadügyminiszteriumhoz benyújtott memorandum kiemeli, hogy az egymagára és egészen feleltetett zabnak $\frac{1}{10}$ – $\frac{1}{20}$ -része emésztetlenül hagyja el a bélsátornát. Meggyőződhetünk erről, ha a zabot egészen s egymagában evő ló bélsárát figyelemmel kísérjük, a melyben bizony igen sok egészszemű zabot fogunk találni. Nem a zabnak megzúzása által kell azonban ezen a bajon segíteni, hanem szalma- vagy szénaszecska közé keverése által. Mert annak, hogy a zabszem egészen hagyja el a bélsátornát, leggyakoribb oka a ló mohón evésében rejlik. Különösen ha a rendesen hosszabb időt eltelt egyik etetésről a másikig, a ló oly mohón fog enni, hogy a zabszemeknek alig harmadát rája meg, a többit pedig csak nyálal összekeverve falattá alakítja s lenyeli. Az egészen lenyelt zabszemet azonban a gyomornérv kevésbé vagy éppen nem képes feloldani s így az ismét csak egészen fogja elhagyni a gyomrot, illetve a beleket. Ha ellenben szecskát kevertünk a zab közé, úgy kényszerítjük a lovat a tökéletesebb megrágásra, mert addig nem alakíthat falatot száájában, míg a szalmát s vele együtt a zabot is apróra nem rága s elegendőleg be nem nyalazta; a legmelegebben ajánlhatjuk tehát — talán a futtató lovak kivételével — a zabot mindig szecskával keverten etetni, mert így takarékoskodunk, ellenben pazarlunk, ha a zabot egymagára etetjük. Természetesen igen sokat a szecskából fölösleges volna

a zab között kevesebbet; súlyra nézve ötödannyi szecska is elegendő, mint a mennyi zab adatik. E helyen még megjegyeznem kívánjuk, miszerint a zab között keverendő szecsákat cészszerű mindig egy kissé megnedvesíteni annyira, hogy az éppen csak nyirkos legyen, miáltal az összehalóbbá válik.

Angolországban legtöbb helyen nem szalma, hanem szénaszecsákat kevernek a zab közé s ezt a keveréket nevezik aztán »manger meat«-nak, a mi szószerint magyarra fordítva »zaboló hús«-sal egyértelmű. A szalmafélék közül a zabbal való keverés czéljából legjobb a zab- és árpaszalma. Angliában a »The Horses« szerint igen jólovak részére szélteben a következő keveréket használják: 5 klg. zab 7½ klg. szecsával keverve, mely áll 5 klg. szénából és 2½ klg. szalmából. Ezenkívül 6 klg. sárgarépa és egy kevés szálas széna is nyújtatik.

A zabot dara alakjában a következő okok miatt nem cészszerű adni. A darálás által a rágást megkönnyítjük s főleg megrövidítjük, annyira, hogy a rágás tartalma alatt nem választatik el annyi nyál, a mennyi szükséges volna a falat átátzatására; miután pedig a nyál az emésztés folyamatánál, illetőleg az oldhatatlan keménysítőnek oldható czukorrá való átváltoztatásánál igen fontos szerepet játszik, nagyon természetesen hiányos lesz az emésztés, ha a rágás igen gyorsan történik, ha a takarmány rágás közben kellő mennyiségű nyállal nem keveredik. Továbbá, ha elfogadjuk azt, hogy a zabszemek hegyes végükkel hatnak izgatógá a gyomor falaira, a darálás által meg lesz szüntetve az izgatóg hatók, a mi egyrészt ugyancsak az emésztésre, másrészt pedig a ló egész szervezetére van kedvezőtlen hatással. Szóval: zúzott állapotban a zabnak azon jó tulajdonságai, a melyek miatt éppen pótolhatatlan, megszűnnek s ezzel a zab egy színvonalra állítható más, vele hasonló összetételű takarmánnyal.

Nem mondjuk azonban ezzel, hogy a zabot minden körülmény között egésszen kell feleltetni; vannak esetek, a midőn meg kell zúzni a zabot, és pedig:

1. olyan lovak részére, melyek hiányos fogszerkezettel bírnak; tehát csikóknak féléves koron alúl, vagy olyanoknak, melyeknél fogváltás vagy hibásan alakult fogzat van jelen s végül igen vén lovaknak;

2. olyan lovaknak, a melyeknél az étkezésre igen rövid idő szabott ki, a melyek tehát szalmaszecsával kevert zabbal ily rövid idő alatt jól nem lakhatnak;

3. ha a lovak zúzott zab etetéséhez már hozzászoktak, arról őket csak lassan kell ismét leszoktatni, mert hirtelen átmenetnél az egészszerű zabnak igen jelentékeny része hagyja el emésztetlenül a bélcsatornát.

Az eddigiekből tudjuk tehát, hogy a lovat legjobb egészszemű zabbal etetni s ezt, miként a szalma tárgyalásánál látni fogjuk, nem igen rövidre vágott szecsával keverni. Kérdés most már, hogy mennyiben igaz az a meglehetősen általánosan elterjedt nézet, hogy a friss vagyis új zab ártalmas a ló egészségére?

Az Ulmban megjelenő »Gesundheitspflege der Pferde« című lap ír le egy esetet, mely szerint 1886. évi október havában egy istállóban, melyben 60 darab ló állott, az ó-zabot hirtelen újjal cserélték fel. A zab jó minőségű volt s a megszokott adagban a lovak szívesen fogyaszt-

tották; 8 nap múltával azonban valamennyi ló emésztési zavarokba szenvedett, étvágytalanság állott be, sőt egyeseknél érverés-gyorsulás, sőt hőemelkedés is mutatkozott. Azt szokták mondani: »Egy fecske nem csinál még nyarat« s mi is ezt mondjuk említett lap közleményére, annyival is inkább, mert a rövidke közleményből nem látjuk azt, hogy a lovak megbetegülését tényleg és egyedül az új zab okozta volna s nincs ez bezonyítva más hasonló közleményekkel sem, mert többnyire nem szakavatott egyén által vezetett rendszerszerű kísérletek vezettek ilyen eredményre s a betegülés oka sok egyéb is lehetett. Ellenben a francia hadseregben az új zabbal tett etetési kísérleteket már teljesen hiteleseknek tartjuk, mert szakszerűen lettek keresztülvéve. S a 180 ló közül, melyek új zabbal lettek etetve, 17 drb testben, 22 drb erőben gyarpodott, 6 drb testben, 8 drb erőben fogyatkozott, a többi pedig conditióban maradt. Ez a kísérlet tehát nem látszik megerősíteni sokaknak azon hitét, hogy az új zab a lovak egészségére ártalmas s valljuk meg őszintén, ezt magunk sem tapasztaljuk.

Hogy azonban az új zab ártalmas volta úgyszólván közvélemény, annak megvan a maga magyarázata. Tény az mindenekelőtt, hogy az új zabnak víztartalma nagyobb az ó-zab víztartalmánál. S ezen körülmény egymaga elegendő az étvágy megrontására s esetleg más bántalom előidézésére abban az esetben, ha az ó-zab hirtelen, minden átmenet nélkül cseréltetik fel újjal. Ha tehát új zabot akarunk etetni, tartsuk be a szükséges átmenetet, hiszen a hirtelen takarmánycsere iránt egyik háziállatunk sem oly érzékeny, mint éppen a ló. Azután meg sok esetben a kicsépléskor nincs is elegendőleg kiszáradva a zab, esetleg földtől s mindezen körülmények eredményezhetik azt, hogy etetésére emésztési zavarok állanak be. Vegyi analízisek bizonyítják, hogy az új zab semmi ártalmas anyagot nem tartalmaz s a nagyobb víztartalomtól kivül olyan anyagot nem mutatnak ki, a mi az ó-zabban jelen nem volna. Hogy pedig a nagyobb víztartalom — a cserénél betartván a kellő átmenetet — a szervezetre káros hatású volna, azt tagadjuk s legfeljebb azt ösmérjük el, hogy az izzadás valamivel hamarabb fog bekövetkezni új mint ó-zab etetésénél.

Ezzel elmondottuk volna mindazt, a mit a zabról tudnunk kell s még csak az adatot illetőleg kell egyet-mást megjegyeznünk, lehetőleg röviden, hisz a szabad nagysága s a használatiási cél szerinti ingadozása anélkül is általánosan ösmert.

Csikóknak elválasztásáig zúzottan adjuk a zabot és pedig legcélszerűbben ad libitum; a féléves koron től egyéves korig csak annyiban változozon etetési programunk, hogy a zabot egészen adjuk vagy ad libitum, vagy pedig 2½—4 klgm-ot számítva fejenként és naponta. Soknak tűnik ez fel ugyan, de hangoztatuk már, hogy kanca elű a csikót, az zab annak az anyja s a melyik egyéves koráig kevés zabot lát, azt zabozhatjuk azután akárhogy, fejlődésében mégis csak visszamarad; kéthároméves csikónál már valamivel lehet apasztani a szabadagot, de sokkal csekélni sem; kifejelett lónál a munka milyenségéhez mérjük a zab-adagot. Ménesbeli nem vemhes kancáknál jó legelőn, munkanélkül nélkülözhetik a zabot; minden más lónak azonban szüksége van arra. Nem túlságosan megerősített hátsólovak kapjanak 5—6, kocsi-lovak 4½—6 klgm. zabot naponta. Az olyan lovaknak, melyek igen terhes, főleg gyors munkát

végeznek, legjobb a zabot ad libitum adni. Nem fog az úgy dúskálódni benne, miként hinni lehetne.

Erdekes kísérletet tett erre nézve Fitzwygram huszárezredek, ad libitum adva egyik lovának a zabot; első napon, megletetés közben elfogyasztott a ló 10 kgmrt, második nap ugyanannyit, harmadnap már csak 8½ kgm, a három következő napon 8 kg, végül azután befejezte 7½ kgm-mal is naponta.

Sokak előtt furcsán fog hangzani és hihetetlennek tűnik fel, hogy a londoni droschkes lovának 8–9, sőt 10 kgm. zabot ad naponta; de hajlíja is 8 óra hosszat minden nap s a ló győzi; bezeg a mi komfortábilis lovaink a vasútig is alig dögöznék ki; de nem is esznek ám 8 kgm. zabot talán még egy hét alatt sem.

Árpa. Habár az arabs nemes lova a zabot nem és csakis az árpat ismeri, mégis nálunk a zab, mint lótakarmány, harározottan az árpa elé helyezendő, miként az általánosak el van ismervé. A talaj, az éghajlat, a művelési mód s a variétés szerint természetesen az árpa összetétele is igen változó, miként az alábbi elemzésből kitűnik:

száraz állomány	átlag 80·2%, legtöbb 91·7%, legkevesebb 79·1%
légénartartalmú anyag	11·2%, 18·3%, 6·2%
nyers-zsír	2·1%, 3·2%, 1·0%
légénymentes vonatanyag	65·5%, 74·7%, 56·1%
nyers-rost	5·2%, 10·8%, 2·2%
hamu	2·2%

Proteintartalma legnagyobbbrzt glutencasin, glutenfibrin, mucidin és fehérjéből áll; nincs azonban benne növényi enyv s éppen azért nem készíthető belőle csiriz. Légénymentes vonatanyagai legnagyobb részben keményítőből, cukorból (1·02–2·43%) és dextrinből (1·7%) áll. Nyerszsírtartalma igen csekély. Aránylag — különösen zúzott állapotban — elég könnyen emészthető. Megemésztik lovak: nyers proteinjának 80·3%-át, nyerszsír-tartalmának 42·7%-át és légénymentes vonatanyagainak 87·3%-át. Arány: 1:7·0.

Hogy nálunk a lovakkal árpat etetni nem szokás, az onnan van, mert az árpa inkább hizlalo takarmány s a lovaknál is olyan változásokat eredményez, a minők éppenséggel nem kívánatosak, különösen nem pedig a gyorsmozgás szempontjából. De meg az árpa — különösen a jó árpa — a zabnál sokszor drágább is szokott lenni, a mely körülmény ugyancsak nem teszi javasoltá etetését.

Különbben a francia hadseregben az árpa etetésével széleskörű kísérleteket tettek, a melyek bebizonyították, hogy az Európában természet árpa a lovak által csak igen nehezen rágitik meg, sok szem jut egészen a gyomorba, a melyek emésztetlenül hagyják azt el. Hogy a ló vérmérsékletére tömpítolag hat s hogy nagyobb mennyiségű zsir lerakódását eredményezi; hogy erő és gyorsaságban annál többet veszítenek a lovak, mennél kevésbé nemes származásúak.

Végül azt is meg kell e helyen jegyeznünk, hogy az egészben fel-etett árpa elég gyakran okoz kölikát, mert a megrágtatlanul lenyelt szemek felduzzadván, erjedésebe mennek át s gázokat fejlesztenek.

A mondottakból könnyen levonható azon következtetés, hogy az árpa lovak részére a zabnál kevésbé megfelelő takarmány. Ezzel

azonban nincs kimondva az, hogy etetésé egyáltalán minden körülmények között kerülendő, sőt ellenkezőleg, különösen igás lovaknál jótékonyan hat dara alajában s zabbal keverten való etetésé, de már kitartó és gyors mozgást végző lovak etetésére igazán nem ajánljahatjuk.

Rozs. Habár ritkábban, de mégis akadnak egyes gazdaságok, melyek rozsossal takarmányozzák lovaikat. Részünkről azonban a rozsnak etetését egyáltalán nem ajánljahatjuk s azért leírásába bővebben nem is teszünknek ki. Eltekintve azon körülménytől, hogy a lovat nehezíti, különösen az emltendő fel, hogy — miután könnyen megy át erjedésbe — igen gyakran okoz kölikát.

Búza. Már drágasága miatt sem használatos takarmányul, de meg nem is igen volna ajánlatos etetésé, mert miként a rozs, szintén gyakori kölikát okoz s itt-ott arról is tétetik említés, hogy hosszabb ideig tartó etetés bizonyos bőrképzést eredményez.

Tengeri (törökbuza, kukorica, malé). Mindenki természetszerűen találja, hogy a zab a tengerivel sem lehet helyettesíteni. Fordulhatnak elő esetek azonban, midőn a körülmények parancsolkák, hogy a zab legalább részben egyébbel helyettesítéssel s ilyen esetben részünkről mindenesetre a tengerit ajánljuk. A tengeri az, mely a zabot összetételeben talán legjobban megközelelti, a mely magasabb zsirtartalmánál fogva a ló szűkségletének képesebb megfelelni, mint akár az árpa, akár a rozs. S Amerika egyes részeiben, különösen Mexikóban, azután Spanyolország, Portugália, Olaszországban, újabbban Franciaország, Németország, sőt hazánk némely vidékein is széltében etetik.

Etetésével számos kísérlet tétettet, melyek, ha nem is bizonyítják azt, hogy a zab elnyúllyal pótolható tengerivel, de mindenesetre tanúságot tesznek arról, hogy a zab részben hátrány nélkül pótolható tengerivel. Így a német hadseregben Rosenberg ezredes tett kísérletet a kukorica etetésével s igen jó eredményt ért el. A párisi omnibus-társaság még 1874-ben megkezdte kísérleteit; adott ugyanis lovaknak naponta 4·32 kg. zabot, 3·06 kg. tengerit, 0·96 kg. borsót, 0·52 kg. korpát, 4·70 kg. szénát és 4·98 kg. szalmát. Ezen takarmányadag mellett a lovak átlagsúlyla nem gyarapodott, nem is apadt, az állatok munkaképessége sem változott. A kísérletek második sorozatában a tengeriadag növeltetett, a zab csökkentett; adott pedig 3·10 kg. zab, 4·50 kg. tengeri, 1·50 kg. bab, 0·40 kg. korpá, 3·0 kg. széná és 6·00 kg. szalma; ezen kísérletek alatt a lovak súlyosboddak, jeleül, hogy a nyújtott takarmány a keltetésnél több volt. Ezekből s még több kísérletből azon következtetésre jöttek, hogy a zab-adag 30–40%-át minden kellemetlen következmény nélkül kukoriczával lehet pótolni, többet azonban nem celszerű adni, mert a lovakat nehezíti, minnek következtében azok gyorsabban izzadnak és fáradnak.

Majd azután a berlini omnibus-társulat által is tétettek kísérletek és pedig oly módon, hogy nyolcznaponként egy kg. zabbal kevesebb s ugyanannyival több tengeri adatott, s ily módon a zab egészen tengerivel helyettesítetett. Egyelőtt a kukorica szárazon s szalmazacc-kával keverten takarmányoztatott és pedig teljesen kielégítő eredményül, mert az emésztetőség jónak bizonyult s bár a test súlya növekedett, erőben és kitartásban a lovak mitsem veszítettek.

Mindenzen a még sok más kísérlet azt bizonyítja tehát, hogy ott, a hol a körülmények s főleg az árvízszintek megengedik, avagy éppen úgy kívánják, a zabot szélszerűen lehet részben tengerivel pótolni, ha nem több mint felerészben helyettesítetik a zab vele. Megjegyzendő azonban, hogy a tengerit soha sem szabad egészben és szárazon etetni, mert ily módon nemcsak emészthetősége csökken, hanem még a lovak fogaira is kártékonyan hat; vagy vízben kell tehát áztatni etetés előtt, vagy zúzásnak kell alávetni. De viszont apróra sem szabad zúztatni, mert liszt alakjában felette veszélyes béldugulásokra adhat okot. Arról is tétetik helyenkint említés, hogy szélszerűbb a tengerit csutkástól egyúttal megdaráltatni.

Kétségtelen azonban, hogy a tengeri lazítólag, neheztőlleg hat a szervezetre s így magától értetődik, hogy gyors és kitarító munkát végző lovaknak egyáltalán nem alkalmas.

Lenmag a lovak takarmányozására csak ritkábban nyer alkalmazást s leginkább mint dietetikai szer alkalmaztatik, különösen a csikók hurut-bántalmainál, gyomor- és bélhurutnál stb. Elősegíti a szőrváltást s némely vidéken a mirigykór s egyes csikóbetegségek ellen övszerűen is használják, de sőt csikóknak szélszerű póttakarmányul is szolgál. Természetesen szárazon nem takarmányozható fel, mert héjának vastagsága miatt csak nehezen emészthető. Legszélszerűbb vízzel addig főzni, míg kocsonyászerű tömeggé válik s mint ilyent a zab közé keverve, feleltetni. Mint dietetikai szer legcélszerűbb a lenmagtej alkalmazása, mely úgy készül, hogy egy rész lenmagot húsz rész vízzel főzünk és megsűrjünk s ebből 1 1/2—2 litert adunk naponta a csikóknak. A szőrváltás elősegítése okáért négy héten keresztül minden második vagy harmadik nap egy maroknyi szélezott és meleg vízzel felázottat lenmagot adhatunk. Lókereskedők azért szokták etetni, hogy lovaik fényesen szőrt nyerjenek.

A hüvelyesek magval nagy fehérjéartalmuk miatt különösen nehéz igáslovaknál nem éppen ritkán nyernek alkalmazást. Úgy a bab, mint a borsó, avagy a búkköny nyerhet ebből a célból alkalmazást. Akármelyiket alkalmazzuk is azonban, mindig a legnagyobb óvatossággal járjunk el, mert egyrészt makacs szorulásra adhat okot, másrészt pedig könnyen erjedésbe menvén, veszélyes kimeneteli kólikákat okozhat. Naponta és darabonként egy kilónál többet egyikből sem szabad adni, mert a lovakat nagyon elnehezítvén, munkaképességüket csökkentik. Hogy e mellett a lónak zabra is van szüksége s hogy könnyebb, gyorsabb mozgást végző lovaknak a hüvelyesek takarmányul nem szolgálhatnak, az bővebb magyarázatot nem igényel.

Szálas takarmányfélék.

Széna. A hány rét, annyiféle szénát ad. A talajnak minősége, trágyázottsága, nedves avagy száraz volta, az égalji viszonyok meg az időjárás, a fűnemek egymáshozí aránya, a kaszálás ideje, a szárítás és a betakarítási mód, de sőt az eltartás maga mindmennyi olyan körülmény, mely a széna értékére lényeges befolyással bír s bár Wolff egész sorozatát mutatja be »Ökszerű takarmányozás« című munkájában a különböző minőségű szénák vegyi összetételének, mégis alig hiszszük, hogy a széna minden minőségére illő elemzés benne feltalálható legyen. Mert a dolog úgy áll, hogy míg a sáros, mocsaras rétről

lekerülő széna alig bír értékkel, addig különösen a magasban fekvő, jól konzervált a talán éppen sok lőherefélélt tartalmazó rétről igazán értékes széna kerül le.

A jó szénának jellemző tulajdonsága a halványzöld szín, a kellemes illat és íz; tapintata legyen inkább kissé durva, mint igen finom; jobb, ha közöttük sok a virág, mert ez arról tesz tanúságot, hogy a kaszálás nem virágzás után eszközöltetett. Minél többféle fű keverékből áll, annál előnyösebb, s mennél nagyobb mennyiségben találhatók ezek között a herefélék, annál jobb. Lovaknak pedig mindig lehetőleg a legjobb szénát adjuk, már csak azért is, mert kis gyomra miatt nem képes a rosszabból megfélelőleg nagyobb mennyiséget felvenni. Éppen ezért nem tudjuk eléggé helyteleníteni hazánk némely vidékén divó azon szokást, hogy a lovakkal a legrosszabb, nem ritkán a szarvas-marhák által kiékelte szénát etetik. Ilyen helyen azután a zabbal sem bínnak igen bőven s mi természetesebb, minthogy ilyen körülmények között valami kiváló lóállományra akadni nem lehet.

Miként a széna jóságára, úgy annak rosszaságára is lehet következtetni, habár nem is minden körülmények között; igen jó szénaismert legyen az, ki családni egyáltalán nem akar, mert nem oly könnyű a széna minőségét meghatározni, miként azt általában hinni lehetne. Így mindenkéltől nem egészen megfelelő az olyan széna, mely virágzás után magjában kaszálottat. S e tekintetben főleg a proteintartalom mutat nagy változást, és pedig úgy, hogy a fiatal fűvelők proteintartalma nagyobb, mint az olyanoké, a melyek már magzásba mentek át. De meg a nyers rost is fiatal növényeknél általában könnyebben emészthető; a proteínokat emészthetősége pedig összefüggésben van a nyersrost emészthetőségével, a mennyiben ha a nyers rost emészthetetlen, úgy az általa körülzárt protein is emészthetetlenül hagyja el a bélcsatornát.

Láthatólag tehát a széna értékre nagy befolyással van (a talaj minőségétől s a trágyázás fokától ez alkalommal eltekintve) elsősorban is a kaszálás ideje. S e tekintetben leghelyesebben akkor járunk el, ha a kaszálást a virágzás kezdetén eszközöljük. Befolyással van továbbá a széna jóságára a szárítás minősége s e tekintetben annál jobb szénát nyerünk, mennél kevesebbzeit ázott az meg a szárítás alatt, mert az eső tudvalevőleg kilúgozza a szénát és pedig annál inkább, minél gyakrabban érte. Nem egyszer 50%-a is kilúgoztatik, főleg a lőherefélék emészthető anyagának, ha rendekben fekvő, többször érte az eső. Az eső által pedig éppen azok a részek mosanak ki, melyek a legkönnyebben emészthetők s így a veszteség annál tetemesebb. De viszont túlságosan sem szabad kiszáradni a szénának, mert a nagyon is száraznak éppen azon részei töredeznek le s vesznek kárba, a melyek legértékesebbek, t. i. levelei, virágai, s ez áll főleg a lőherefélékre s más leveles növényekre.

Hogy nedves rétekről a lónak egyáltalán meg nem felel, savanyú, keserű széna kerül le, az mindenki előtt tudva van; a beárnyékolott, főleg lombos fák-alatti területekről lekerülő hosszú, finom szálú, világoszöld színű, aroma nélküli széna csak kevésbé felel meg, úgy nemkülönben a tüllelű fák alól kaszált, terpertin szagú széna is. A sarjú is legfeljebb csak nehezebb, lassú mozgást végző, igáslovaknak meg-

felelő, a mennyiben ha nem is okoz hasmenést mindenkor, miként az sok esetben tapasztaltott, de a lovakat többé-kevésbé elnehezíti, minek folytán azok könnyebben izzadnak. Ha tehát sarjút kell etetnünk, úgy mindenesetre czélszerűnek mutatkozik azt csak kisebb adagokban szénával keverten etetni.

Hogy aztán a penészes, poros, iszapos, rozsdás, avagy egyáltalán tisztátalan s bármiképpen megromlott széna a lónak nem megfelelő, azt mindenki tudja s mi e helyen még csak azt kívánjuk e tárgyra vonatkozólag megjegyezni, hogy az ilyen széna okul szolgálhat emésztési zavarokra, a légutak hurutos bántalmaira, sőt nem egyszer a vemhes kanczánál az elvetélésre is, a mely körülményekből kifolyólag az ilyen szénának a lóistállóból való kiküszöbölését eléggé ajánlani nem lehet.

A szénának megszáritás és kazalba rakás után, tudvalevőleg erjedésen kell átésnie, a mely folyamat 6—8 hétig tart. Ezen idő előtt az új szénának etetése nem ajánlható. Az erjedés alatt ugyanis a széna fölmecszik, miközben nemcsak vitzartalmából párolog el jelentékeny mennyiség, hanem illóolaj-tartalmának — aromájának — is elveszti egy részét. Az új széna etetésével számos kísérletek törtettek, melyek különböző eredményre vezettek. Így pl. széleskörű kísérletek törtettek ez irányban a francia hadseregben. A kísérletek egészen friss szénával július 1-én vették kezdetüket, a midőn is a lovak előbbi takarmányozásától csak annyiban tértek el, hogy az ő széna ugyanolyan adag új szénával cseréltetett fel. A kísérlet eredményeként csak az tűnt ki, hogy a lovak sokkalta könnyebben izzadtak, a vizelet barnább színűzetet nyert s végül, hogy a némileg puhább bélsár nyálkával bőven be volt vonva; egészségi állapotuk azonban nem változott, sőt az etetésétől számított 3—4-ik héten a fentjelzett tünetek is megszűntek. A kísérlet 150 lóval eszközöltetett, melyek közül 90 előbbi conditiójában megmaradt, 37 testben, 18 erőben gyarapodott; 18 testben, 8 erőben vesztett. Egy másik kísérlet alkalmával a kizárólagosan friss szénávali etetésre nagyobb fokú gyengeség állott be, úgyanyira, hogy néhány hét multával a lovak nem voltak képesek rendes munkájukat végezni. Étvágyuk rohamosan csökkent, az emésztés hiányossá lett, a bélsár puha, bűzös; a kiürítés gyakori s csekély munka mellett is nagyfokú izzadság lépett fel. Hasonló eredményeket mutatnak fel más kísérletek is, így pl. Bertrand az osztini földművesiskola igazgatója által tett kísérletek.

E kísérletekre támaszkodva, a következőket vonhatjuk le azokból: A friss széna minden veszély nélkül csak akkor etethető fel, ha a szűk-séges erjedésen már keresztül esett. Ha kénytelenek vagyunk behordás után azonnal feletetni, úgy egyelőre mindenesetre csak kisebb adagokban adjuk azt lovainknak s ha csak lehet, ő szénával keverten. Ha ezen rendszabályt elkerülve, egymagára etetjük, úgy el lehetünk készülvé különféle gyomor- és bélbántalmakra, különösen kólikaszerű tünetekre, és pedig annál inkább, mennél rendszeresebben takarmányozott lovakról van szó. Természetesen az olyan lónak, mely szőlva van az út szélén felbujánzó silány táplálékkal tengetni életét, annak az új széna etetése is inkább hasznára, mint kárára válik. Az új széna etetésének megkezdésével tőlságba sem szabad esni, miként azt

a legtöbb angol trainer teszi, hogy a kaszáls után csak nyolcz hónappal kezd meg az ilyen széna etetését, annnyival is kevésbé, mert az egy évesnél öregebb széna ismét kevésbé megfelelő takarmány, a mennyiben összeszárad, porladozóvá válik s tápláló értékéből is igen sokat veszít.

Egy további kérdést képezhet, hogy czélszerű-e a szénát valmikeppen előkészíteni vagy sem. Erre a kérdésre általánosságban csakis nemmel felelhetünk. Azonban megengedünk kivételeket is, de csakis kivételes esetekben, mert az egészséges lónak a jó szénát — nézetünk szerint — mindig csak szálalan kell nyújtani és szárazon. A széna előkészítése ugyanis vagy abban állhat, hogy beáztatjuk, vagy abban, hogy felszeccskázzuk azt. S mind a két eljárásnak meg lehet a maga helye, ámbar egyik sem valami nagyon ajánlható. Sós oldatba való beáztatással ugyanis némileg megfelelőbb takarmánnyá változtatjuk a rozsdás, penészes szénát, azonban tökéletesen helyreállítani így sem lehet. Az ilyen szénát jól felrázzuk, sós vízzel meglocsolgatva, napon szárítjuk s mielőtt tökéletesen kiszáradt volna, feleltetjük. Megnedvesíteni lehet a szénát még abból a célból is, hogy így módon a takarmányozási időt megrövidítsük, mert ha bizonyos mennyiségű száraz széna elfogyasztására a ló egy órát igényel, akkor ugyanazt a mennyiséget nedvesen 40 perc alatt fogja elfogyasztani. Miután azonban a nedvesítés által felpuhított szénát a ló csak feltűnően rájga meg s nyálazza be, a szénának így módóni etetése oly hátrányokkal van kapcsolatban, hogy azt ajánlani éppenséggel nem lehet. Ajánlják némelyek a szénaszeccskát is; ezen eljárás azonban csupán drágább volna miatt sem nyerhet szélesebb körben elterjedést s legfeljebb egyes kivételes esetekben van helye, akkor t. i., ha az igen mohón evő lovat széna- és szalmaszeccsba keverék etetése által akarjuk alaposabban rájárta kényszeríteni.

Miként fentebb hangsúlyoztuk, a szénafélék értéke leginkább azon növények által feltételeztetik, a melyek s a milyen mennyiségben azok a szénában feltalálhatók. Czélszerűnek tartjuk tehát ezen legértékesebb és leggyakrabban előforduló növényeket képpen és rövid leírásban bemutatni.

1. *Évelő vadócra vagy angol perje* (*Lolium perenne*). A szénát alkotó füvek egyik legértékesebbike. Leginkább csak magasabban fekvő s igen jó réteken szokott tömegesebben előfordulni; gyengébb réteken csekélyebb mennyiségben s többnyire elsznyaltan található (421. ábra).

2. *Réti esenkesz* (*Festuca pratensis*). Az előbbinél még ritkábban található fel a szénában, de ha jelen van, arról tanúskodik, hogy a széna jó talajról került le, mert rossz talajon nem igen tenyészik (422. ábra).

3. *Az esetpászit* (*Alopecurus pratensis*). Szintén az értékesebb szénafüvek közé tartozik; silány talajon azonban fehérjefélékben igen szegény (423. ábra).

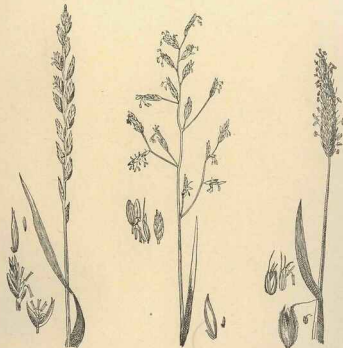
4. *Tarajos csincszőr* (*Cynosurus cristatus*). Leginkább magasabban fekvő száraz réteken és legelőken található (424. ábra).

5. *Kömcsin* (*Phleum pratense*). Rendszeren nagy mennyiségben található s nehéz, phlegm talajon megbecsülhetetlen fű (425. ábra).

6. *Illatos borjúpászit* (*Anthoxanthum odoratum*). Illóolaj tartalmánál

fogva a szénának kellemes aromát ad. Kissé nedvesebb réteken rendszeren nagy mennyiségben található, szénája azonban nem valami nagy értékkel bír, mert rendszeren már májusban virágzik s így a kaszálás idejéig magzásba menvén, tápláló értékéből veszít (426. ábra).

7. *Csomós ebir* (*Dactylis glomerata*). Leginkább a melegen fekvő

421. ábra.
Lolium perenne.

422. ábra.
Festuca pratensis.

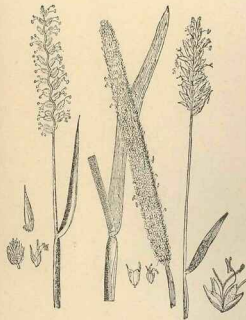
423. ábra.
Alopecurus prat.

humusdús talajt kedveli, de a könnyebb homoktalajon is elég jól tenyész. Igen tápláló, de hamar megfásodik (427. ábra).

8. *Pelyhes csirok* (*Holcus lanatus*). Mindenféle talajon nagy mennyiségben található s gyengébb minőségű szénának a következővel együtt legnagyobb mennyiségben képezi alkotó részét (428. ábra).

9. *Réti perje* (*Poa pratensis*). Egyike a legáltalánosabban elterjedt fűféléknek; leggyakoribb azonban silányabb minőségű talajokon, melyek egyéb fűvek termelésére csak kevés alkalmasak. Nagyon sokféle poa van, melyek azonban nagyban és egészben egymásra hasonlók (429. ábra).

10. *Gyökereső lőhere* (*Trifolium repens*, 430. ábra). A szénának igen értékes alkotó része s mennél több van belőle abban bizonyos határig, annál jobb az, mert fehérjetermálma igen nagy. Miként az alább közölt táblázatból kitűnik, az arány benne 1:4–6-hoz. Egymagára is szokás etetni s szárított állapotban nagyon is megfelelő szénát ad; zöld állapotban azonban magas víztartalma miatt kissé elnehezíti a lovakat, gyor-

424. ábra.
Cynosurus cristatus.

425. ábra.
Phleum pratense.

426. ábra.
Antoxanthum odor.

san fognak azok fáradni és izzadni, sőt igen hosszú ideig etetve az emésztőszerveket is ellazítja. Még inkább elmondható ez a:

11. *Vörös heréről* (*Trifolium pratense*) s úgy ez, mint az előbbeni, leginkább mészdús humus-gazdag talajt kedvel (431. ábra).

12. *Szarvaskerep* (*Lotus corniculatus*). Többnyire csak magasan fekvő száraz réteken fordul elő (432. ábra).

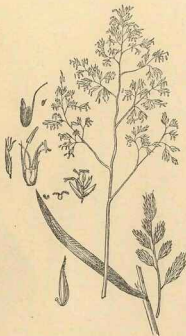
13. *Réti bukköny* (*Lathyrus pratensis*) mint a fentebbi (433. ábra).

14. *Heverő lőhere* (*Trifolium procumbens*). Jó vagy rossz száraz talajon egyaránt előfordul (434. ábra).

15. *Baltacium* (*Hedysarum onobrychis*), csak meszes talajon fordul elő (435 ábra).

16. *Franzia perje* v. *közönséges üreszabfü* (*Arrhenaterum avenaceum*). Korán fejlődik, nagy tömeget ad ki, de korán kaszálandó, különben durva kesernyős szénát ad. Leginkább mészertartalmas, homagos, üde talajon terem (436. ábra).

Meg kell itt még emlékeztünk a luczernáról is, mely még a lóherénél is értékeesebb takarmányt szolgáltat. Zölden való etetése általános,

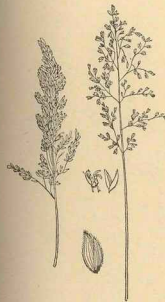

427. ábra. *Dactylis glomerata*.

habár kissé nehezíti a lovakat. Száraz állapotban értékére nagy befolyással van a szárítás minősége, amennyiben levelei igen könnyen töredeznek.

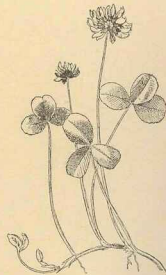
A mi végre a szénaadag nagyságát illeti, az a viszonyok és körülmények szerint változó; sem igen nagyoknak, sem igen kicsinek nem szabad lennie; előbbi esetben nagyon is kitérít a gyomrot és bélhuzamot, ezáltal elnehezítvén a lovat, utóbbi esetben pedig nem tölti meg a gyomrot s így az emésztés folyamata szenved; hogy az emésztés helyesen történhessék, okvetlen szükséges, hogy a gyomrot megteljék,

mert csak így ingereltetik az, amely inger pedig az emésztés folyamata nélkülözhetetlenül kedvező befolyást gyakorol. Ebből kifolyólag nem helyeselhetjük tehát azt az eljárást, amidőn a rács egész nap szénával van telve, mert egyrészt sok elpocsékolódik, kárba vész, másrészt pedig a ló túlságosan sokat fogyaszt abból, de viszont azt az eljárást sem helyeselhetjük, midőn a karcsúság kedvéért csak »egy maréknyi« széna adatik a lónak. Legjobb itt is az arany középutat megtartani s közép nagyságú lónak naponta 4–6 kg. szénát adni. A hadseregekben,

428. ábra. *Holcus lanatus*.

429. ábra. *Poa prat.*

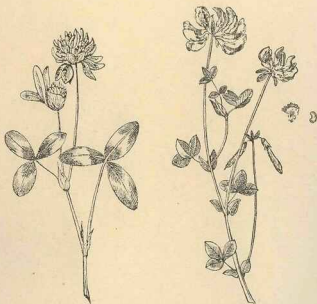
430. ábra. *Trifolium repens*.

nagyobb ménesekben is, a napi adag szénából a jelzett határok között ingadozik s azt egy vagy más irányban csak ritkán lépi át.

A szalma mint főtakarmány nagyobb fontosságú szerepet alig játszik, amennyiben egymagára lovakkal feletetni nem célszerű. Mint melléktakarmánynak szerepköre azonban sokkalta fontosabb, miként általában hinni lehetne s e tekintetben ma már kezdünk rátérni az okszerűség útjára s a zabot nem egymagára, hanem szalmaszecskeával keverten etetjük fel. Már ezzel is hangsúlyoztuk, hogy a szalmát nem szálasan, hanem szecskeázottan célszerű, zabbal keverten feletetni. Hogy ezt miért kell tennünk, azt már előbb elmondottuk.

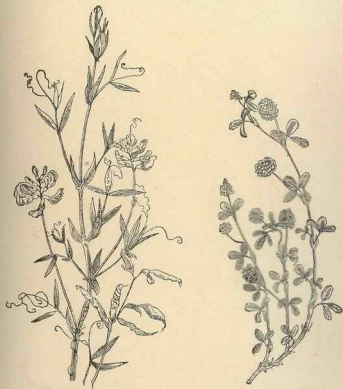
Az a kérdés most már, hogy milyen hosszúra vágassék a zab közé keverendő szecska. Mert sokan hangoztatják azt, hogy a szecska elég rövid a lovak részére nem lehet. Igaz ugyan, hogy minél rövidebbre vágott a szecska, annál gyorsabban fogyasztja a ló; de ez az egyedüli, amit elérni lehet és pedig egyrészt az állat, másrészt a tulajdonos pénz-tárczájának kárára. Mennél jobban megrágatik és benyálatatik lenyelés előtt valamely takarmány, annál jobban emésztetik is az meg. Miután pedig a takarmánynak túlságos rövidre vágása által csak fölületesen

431. ábra. *Trifolium pratense*.432. ábra. *Lotus corniculatus*.

történik a — már anélkül is elég rövid — szecska megrágása s így csak rövid ideig maradván a szájrégben, kellőképen be nem nyálazva jut a gyomorba, ahonnan azután jelentékeny része emésztetlenül hagyja el a bélszatornát. Nem lehet tehát helyeselni a túlságosan rövidre szecska-zást, mert így a vele összekevert szemestakarmányt se rágja meg jól az állat, következőképp nagyon sok egész szem jut a gyomorba, melynek kemény burkát a gyomornedv nem lévén képes feloldani, azok nagyrésze szintén emésztetlenül ürül ki. A lónál még azért is hátrányos a túlságosan rövid szecska etetése, mert igen mohón evén, aránylag kis

gyomrát rövid idő alatt teletömi, amely körülménynek gyakran veszélyes kólika lehet a következménye.

Szecskaázás által nem tétetik tehát a szalma emészthetőbbé, de igenis ha az a kellő hosszal bír — lovak részére $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ cm — úgy nemcsak a szecska maga, hanem különösen a közébe kevert szemestakarmány fog jobban megrágatni s ebből kifolyólag jobban megemésztetni.

433. ábra. *Lathyrus pratensis*.434. ábra. *Trifolium procumbens*.

Nem annyira takarmány gyanánt, mint inkább szórakoztatóul, némely helyen szalmát szokás éjjele a rácba tenni, ami különösen fiatal lovak részére — melyek legfeljebb 4 óra hosszat alusznak többszöri megszakítással — czél szerű is, mert a hosszú téli éjszakákon némi szórakoztatást találhatnak így, s nem vesznek fel oly könnyen rossz szokásokat.

A szalma értéke nagyon sokféle körülménytől függ; így a talaj minő-

ségétől, a vetéstől, a letakarítás idejétől, a csépléstől, az eltartástól stb.-től. Miként az a közölt táblázatból kivehető, legértékesebbek a hüvelyesek szalmái, a mennyiben ezekben van a legtöbb emészthető anyag, s magas fehérjetartalmuk miatt mindjárt a gyengébb minőségű szénák után következnek. Lovak részére azonban leghasználatosabb a zabszalma etetése s talán ez is a legmegfelelőbb.

A szalma-adag 1—2 kgm között váltakozhatik. — Minél több szalmát etetünk, annál valószínűbb, hogy előbb-utóbb szalmahas fog jelentkezni, azért különösen gyors mozgást végező lovakkal kevesebb szalmát etessünk mint pl. igáslovakkal.

435. ábra. Hedysarum onobrychis.

436. ábra. Arrhenatherum avenaceum.

Gyök- és gumósövények.

A gyök- és gumósövények csak ritkábban nyernek alkalmazást a lovak takarmányozása céljából, habár bizonyos esetekben, főleg a sárgarépa etetése, nagyon is üdvös hatásúnak bizonyult.

A sárgarépa ugyanis az, mely az e csoportba tartozó takarmányfélék között első helyen érdemel említést, főleg életrendi hatása miatt; könnyű széketelést, hővebb vizeletelválasztást eredményezvén, különösen hurutos és hűléses bántalmaknál, főleg csikóknál, jó eredménnyel használtatik mint dietetikai szer. Azonban csikóknak kisebb adagokban melléktakarmánnyul is szokásos nyújtani, de már gyors munkát végző, felnőtt lovak

részére takarmánnyul nem alkalmas, mert magas víztartalma miatt nagyobb mérvű izzáddást eredményez. Sőt Angolországban azt is tapasztalták volna, hogy nagyobb mennyiségben feletetve, kiütéseket okoz.

Jó hatása észleltetett azonban a sárgarépának a tejelválasztásra, s azért czélyszerű olyan szoptatók kanccákkal etetni, melyeknek kevés a tejük; ilyen esetekben legczélzerűbben akkor járunk el, ha egyenlő súlyú zabbal keverten, felaprózva etetjük. — Csikóknak $2\frac{1}{2}$ —5 kgm-ot lehet naponta adni. Megfagyott állapotban etetése káros hatásúnak bizonyult.

Cukor-, avagy takarmányrépa etetése kevésbé szokásos, habár ezeknek is dietetikai hatása — ha nem is éri el, de megközelíti az előbbienét.

A gumósövények még az előbbieknél is kevésbé fontos szerepet játszanak, s csak kivételesen, egyes vidékeken szokásos a burgonya feletetése, habár ezt semmiképpen ajánlani nem lehet. Nem lehet pedig azért egyrészt, mert a burgonya fehérjefélékben meglehetősen szegény, másrészt pedig, mert a lovaknál gyakran szolgáltat okot dugulásra, kólikára, avagy a legkülönböző emésztési zavarokra. Ha tehát ezeknek daczára kényszerítve vagyunk burgonyát etetni, úgy csak a legnagyobb óvatossággal tegyük azt. Mindenesetre csak főzve, vagy gőzölve etessük, zabbal, szecskával s kevés sóval keverten.

Mesterséges takarmányfélék.

A lovak takarmányozása terén a mesterséges takarmányfélék — különösen hazinkban — alig játszanak szerepet, s egyedül a korpá s újabb időben a melasse az, mely itt-ott alkalmaztatik. A korpák közül legmegfelelőbb a durva rozskorpa: az igen finomra őrlött, lovak részére egyáltalán nem alkalmas. A korpának szárazon való etetése nem czél-szerű, mert igen sok nyálat igényel, hogy falattá alakítható legyen, azért áztatni szükséges azt feletetés előtt; alkalmas erre a czéla akár hideg, akár meleg víz, sőt utóbbit jobb is használni, csak azután az etetéssel addig kell várni, míg a keverék némileg lehűl. Annyi víz adandó a korpához, a mennyit az felszívni képes, miközben az egész többször jól összekeverendő. Az ily módon előkészített rozskorpa igen kedvező dietetikai hatást fejt ki, már azért is, mert a széketelést némileg könnyíti. Angolországban nagyon sok helyt, sőt a lovasságnál is, minden szombatban este korpát kapnak a lovak, mely a következőképpen készítették elő. Egy marék lenmag egy liternyi vízben forraltatik; hozzá adatik azután 2 kgm zab, 1 kgm rozskorpa, s e keverék $1\frac{1}{2}$ liternyi forró vízzel leöntetik, bele egy kis maréknyi só dobatik s a folyadék felülte árpálszittel hintetik be, s az edény — tartalmának lehűléséig — befedetik. Ezen sűrű folyadék, mely általánosan »masch«-nak nevezetik, feletetés előtt jól felkavartatik. Ezen keveréknek dietetikai hatását nagyon dicserik. Különösen madárhús vagy hiányos fogzattal bíró lovakkal nagyon czélyszerű naponta egyszer zab és korpa keveréket etetni, a mely feletetés előtt vízzel megkeverendő. A zabos korpa a legsoványabb lovat is jó kondícióba hozza.

A korpából készült lisztes italok is sok esetben czélszerűen használhatók takarmánnyul, legalább rövid időre; így nevezetesen kanccáknak nehéz szülés után, avagy kevés tejhozam esetén igen czélyszerű ilyen italokat nyújtani, sőt jó szolgálatokat tesz az nagyon kimerítő

munka után bármilyen lónak is. Erre a célra azonban már nem annyira a rozskorpa, mint inkább a zabdara használata ajánlható, megjegyezvén, hogy a dara nem forró, hanem csak meleg vízzel öntendő le.

A *melasse*. A czukorgyárak újabb időben egy sűrű szirupszerű, magas czukortartalmú anyagot hoztak *zöld melasse* név alatt forgalomba, a mely ilyen alakban nem kerül ugyan a lóistállóba, de különböző egyéb anyagokkal — mint korpával, répaszeletekkel, maláta csírával, stb. keverten elég gyakran használtatik lótakarmánynul.

A zöld melasse fehérjenemű anyagokat alig tartalmaz. Van ugyan benne mintegy 6—8% fehérje, ez azonban legnagyobb részt emészthetetlen. Czukortartalma azonban 50—70%, s ez adja meg értékét, ez okozza, hogy különösen erőtermelő állatoknak kitűnő takarmány. Ásványi anyagokban azonban rendkívül gazdag, a mennyiben ezekből mintegy 6—7%-ot tartalmaz s ennek nagy része káli. Ez pedig hátónya, mert csak mérsékelt adagokban etethető, különben hasmenést, izomgyengeséget s egyéb bajokat okozhat. A zöld melasseből lóval darabonként és naponta 5 kg.-nál többet nem tanácsos etetni.

Zöld melassal lóval nem is szoktunk etetni, habár etetésének lehetősége nincs kizárva. Akkor lehet helyénvaló, ha szénatermésűnk oly szűk, hogy kénytelenek vagyunk lovainkkal kizárólag szalmát etetni. Ilyenkor a szalmaszeccskát vagy töreket leöntözzük melassalval, miáltal a szalma nemcsak felpuhul és izetesebb lesz, de sokkalta táplálóból is válik. A zöld melassát azonban erre a célra vízben kell feloldani, különben sűrűsége miatt lehetetlenség lesz ráönteni a szalmára. A feloldás úgy történik, hogy a hordókban levő zöld melassát beleöntjük egy zsákba s a zsákot belelógatjuk egy hordóba, melyben víz van. A víz mennyisége legyen négyszer annyi, mint maga a melasse. A melassoszsák felakasztandó egy rúdra, olyan módon, hogy fele a vízbe érjen. Estétől reggelig a melassát teljesen feloldja a víz, s ezzel locsolandó be a törek vagy pelyva. Egyelőbb a lovak nem vízen eszik, de néhány nap múlva megszeretik s mohón, nagy tömegeket esznek. Igás lovak — szükség esetén — egyedül ezen takarmánnyal is képesek közepes munkát végezni, a nélkül hogy lesoványodnának. — Az eddigi tapasztalatok szerint állítani lehet, hogy melassal bármely formában fogyasztó lovak mentesek a kikötől.

A zöld melassal gyárilag korpával, olajpogácsával, répaszelettel stb. szokták keverni s Derby-melasse, melasit stb. elnevezés alatt forgalomba hozni, sőt közönséges tőzeggel keverten is.

Ezen melassekeverékeknek értéke mindig attól függ, hogy mivel lett keverve, s mert ezt a kész keverékek bájosa lehet konstátálni, a gyárosnak garantálni kell, hogy a keverékben mennyi fehérjét, szénhidrátot, zsírt ad. Jó azután a vegyisérteli állomások igénybevételel meggyőződést szerezni arról, hogy a gyáros beváltotta-e ígérteit, illetőleg eleget tett-e kötelezettségeinek.

Bár a melassekeverékek sem pótolhatják teljesen a zabot, mégis nem nagyon gyors munkát végző lovakat kizárólag melassal is táplálhatók, mert a tengerivel együtt a melasse az, mely leginkább képes helyettesíteni a zabot. Ugyanolyan adagokban etethető mint a zab.

A melassekeverékeknek hátránya, hogy könnyen romlanak, illetve penészednek, miért nem tanácsos egyszerre nagy mennyiséget venni.

Nehezebb ígásovalkánál azután helyén van az *olajpogácsa* etetése is, mely magas fehérjetartalmánál fogva tudvalevőleg igen értékes takarmány. Hazánkban kevésbé van szokásban etetése, külföldön azonban elég gyakran bukkannak istállókra, hol az ígásovalkkal olajpogácsát is etetnek. A lenmagpogácsának etetése, bizonyos esetekben — miként annak idején említettük — dietetikai szempontból helyén van; állandólag pogácsát etetni azonban csak olyan lovakkal célszerű, melyeknek a testi tömeg szerepet játszik, tehát nagy terűt vonzó, nehéz ígásovalknál, s ilyeneknél is csak kis mennyiségben. Természetesen gyorsabb munkát végző, avagy könnyebb lovak részére semmiféle olajpogácsa nem megfelelő, mert a testet nehezíti, gyorsabb izzadást eredményez, a mi pedig a lovak gyors és kitartó mozgására határozottan káros befolyással van. Nehéz ígásovalk részére is legfeljebb $\frac{1}{4}$ — $\frac{3}{4}$ kg-ot számíthatunk naponta, ügyelvén természetesen, hogy csakis jó minőségű, hibátlan olajpogácsa kerüljön eléjük, és pedig apróra zúzottan a zab közö keverve.

Legeltetés és zöldtakarmányozás.

Miként az eddigiekből kitűnik, a ló általában koncentrált és fehérjédús takarmányt igényel. Nagyteremű takarmányból aránylag igen kicsiny gyomra nem tud annyit megemészteni, a mennyire a testnek szüksége van, hogy az elhasználtakat pótolja. Ha proteinszegény takarmányfélék felvételére kényszerítjük, akkor bélcatornája, egész szervezete és lénye nagy változásokon fog keresztül menni; észsző szervei ugyanis aránytalanul megnagyobbodnak, a has le fog csüngeni; a rekeszizomra pedig nyomás gyakoroltatván, szűkítettik a mellűreg, következtében az állat gyorsabban fárad. A cél, mi végből a ló tenyésztetik, határozottan intensív, belterjes takarmányozást igényel!

Előre bocsátottuk ezeket nem azért, mintha a legeltetés avagy zöldtakarmányozásnak nem volnának barátai, hanem azért, hogy a fentiek alapján rámutathassunk az egyoldalú zöldtakarmányozás hátrányaira. Hazánkban ugyanis valami mindennapi dolog az, hogy tavasszal legelőre csapván a csikót, őszig mit sem törődünk azzal. Még szerencse azután ilyen esetekben, ha a legelőn csakugyan van mit legelnie a csikónak, s így, ha meg is ereszkedik a hasa, bordái legalább nem emlékeztetnek a hét sovány esztendőre. Mert meglehetősen rendes dolog, hogy a legelő mellett sem zabot, sem egyebet a csikó nem kap. Pedig az, a mit a legelő nyújt nek, távolról sem elegendő szervezeteinek hűsban tartására egyrészt, fejlődésére másrészt. Nagyon jó legelő az, mely hűsban képes tartani a már kifejldött, munkát nem végző lovat, a csikónak azonban még az ily legelő mellett is van egyéb anyaga szüksége. Ellenkezőleg nem csak csüngő hasúvá válik, hanem fejlődésében is visszamarad, a mit csak a tulajdonos zsebe bán meg. Különösen áll ez, az olyan csikókra nézve, melyek télen át jobb tartáshoz voltak szokva, a melyek a legeltetés alatt fogváltásnak vannak álvatve. A legeltetésnek ezen káros hatása eredményeztetik pedig egyedül a zöldtakarmányfélék magas víztartalma s ebből kifolyó csekély szárazanyag tartalma miatt, úgy nemkülönben a zöldtakarmányfélék terimés volta által.

A mondottak dacára azonban — miként könyvünk más helyén kellően méltatjuk is — különösen a csikónak igen nagy szükségük

van a legelőre, sőt okszerű csikónévelés legelő, vagy legalább is igen tágas kifutó nélkül alig is képzelhető. Am ha azt akarjuk, hogy a legelő csakugyan hasznára váljék a csikóknak, úgy a főszót ne a legelő által nyújtott táplálékra, hanem ismét csak a zabra fektessük, mert e nélkül jó csikót nevelni nem lehet. Ne vonjuk meg tehát a zabadagot akkor, mikor csikókat a legelőre kicsapjuk, hanem egyszerűen a szálas száraztakarmányt helyettesítsük zölddel.

Különösen jó hatással van azután a legeltetés vemhes kanczára, melyeknél a szülés ennek folytán lényegesen könnyebbül. Olyan lovaknak azonban, melyek gyors mozgást, megerőltető munkát vannak hivatva végezni, a legelő egyáltalán nem megfelelő, s ezekkel ha zöld takarmányt akarunk etetni, úgy inkább az istállóban tegyük azt.

A legeltetés tartama vidékek szerint igen változó, de hazánkban általában május első felétől, október első feléig szokott tartani; igen korán nem célszerű a legeltetést megkezdeni, egyrészt mert a nagyon is zsege növényzet magas víztartalma miatt nem igen válik a csikók hasznára, másrészt pedig az igen korai legeltetés által magát a rétet is rontjuk. Viszont nagyon sokáig sem célszerű a legeltetést folytatni, mert a deres fű a csikóknak nem elég előnyére, annál kevésbé pedig a vemhes kanczáknak, melyeknél elég gyakran elvetélést okoz. Kanczákról s legelő lovakról általában célszerű a patkókat levétetni, egyrészt mert a mezitálbbal való járás a patákra tágtóltag hat, másrészt pedig mert így a netaláni rugások nem hagynak oly kellemetlen következményt maguk után.

Különösen forró nyári napokon legelés közben nagyon bántják a lovakat a legyek, mi ellen azok részint farkukkal, részint pedig »pipázással« védekeznek, miközben a legelés természetesen szünetel. — Sok mindenféle szert megpróbáltak már a legyek távoltartására, azonban még legtöbb eredményt hálók alkalmazásával értek el, melylyel a lovakat leterítvén, annak folytonos ide-oda mozgása által a legyek meglehetősen távol tartatnak; azonban a legyeknek így módoni távoltartása költségesebb eljárás, miért is legfeljebb csak értékesebb lovaknál nyerhet alkalmazást. A búzaszattal való bekenést is ajánlják, a melyből 65 grm. 0-2 liter porczenethen feloldatván, 2 liter víz adatik hozzá, s ezzel a ló azon helyeken, hol a legyek leginkább bántják, bekenetik. A legeltetésnél végül még fedett helyiségről, vagy legalább is árnyékos helyről kell gondoskodni, hol a lovak a déli nap heve elől védelemben részesüljenek. Ha éjjel-nappal a legelőn tartózkodnak, úgy legalább egy szín felállításra elkerülhetetlenül szükség.

A fentiek után nem sok mondani valónk marad a zöld takarmányozásról, a mennyiben ez is magas víztartalma és terimje miatt ugyanazon szempontból ítélendő meg, mint a legelőn felvett zöldtakarmány. Valami feltűnő gyorsaságot ki nem fejtő lovak részére, kellő zabadag mellett, igen jó takarmányt szolgáltathat, de gyors és kitartó mozgást végző lovak részére nem a legmegfelelőbb. Zöldtakarmány etetésénél általában a következő szabályok tartandók szem előtt.

1. A takarmánycserénél, vagyis száraztakarmánynak zölddel, a zöldnek szárazzal való felcserélésénél kellő átmenet tartandó be, oly módon, hogy pl. a száraztakarmányhoz naponta több zöldtakarmány

adandó s a száraztakarmány etetése csak a 7—8-ik napon hagyandó egészen abba.

2. Egyzerre csak annyi zöldtakarmány kaszálandó, a mennyi egy nap alatt el is fogyasztatik; ezt is oly módon kell tartani, hogy elfogyasztásig fel ne melegedjen.

3. Sem harmat, sem esőtől nedvesített takarmányt feletetni nem célszerű, s ha erre kényszerítve vagyunk, úgy mindenesetre szálmával keverten tessük azt fel.

4. Zöldtakarmány etetésénél a téli takarmányrendtől el kell tekintenednk s naponta többször is 2—3 órai időközökben kell etetnünk, és pedig egyzerre nem többet 4 kg-rmál.

5. Etetés után azonnal itatni nem célszerű.

6. Igen fiatal fűfeléket, különösen pedig lóherét vagy luczernát, a netaláni felfűvadásokat elkerülendő, kevés szálmával célszerű keverni, s végül:

7. Igen ajánlatos a zabadagot a zöldtakarmányozás idejére valamivel felemelni.

A víz.

Az állati test folytonos anyagcserének van alávetve, a mely alkalmommal így a tödön mint a bőrön jelentékeny mennyiségű folyékony alkatrész távolodik el, melyet egyedül a víz képes pótolni, a mely egyzersmint életközlég, frissítőleg is hat a szervezetre.

A víz tehát épp oly fontos szerepet játszik a lovak táplálásánál, mint maga a takarmány, egyrészt mert a szomj az éhségnél is kízzóbb érzés, másrészt pedig, mert a szomjazó állat semmiféle takarmányt se képes jól megemészteni.

A ló egyike azon háziállatainknak, melyek a vizet meglehetősen hosszú ideig nélkülözni képesek; szükség esetén megelégednek azzal is, ha naponta 1—2-szer kapnak vizet, s háromszori itatás teljesen kielégíti még száraztakarmányozás mellett is, pedig természetes, hogy így sokalkta több vizet igényel, mint zöldtakarmányozás mellett. Ezen körül, mennyi arra vezethető egyrészt vissza, hogy egyszeri itatásra meglehetősen nagy mennyiségű vizet vesz fel, másrészt pedig, hogy a gyomrában igen kevés ideig marad meg a víz, a mennyiben éppen a gyomor szűk volta miatt gyorsan megy át a vékony és vastag belekbe.

Altalános szabályul a háromszori itatás tekintendő, s ez alól legfeljebb zöldtakarmány etetése mellett térhetünk el, s akkor, ha valamely egyéb fontos indok szól parancsolódal a kétszeri itatás mellett. Hogy az ivóvíz jó minőségű, tiszta és friss legyen, az magától értetődő. Sem az állott, sem a túlságosan lágy avagy kemény, sem pedig az igen hideg víz nem megfelelő a lónak, amennyiben vagy nem frissíti azt kellőképen, vagy esetleg, mint pl. az igen hideg víz, károsan hat az állat egészségre. Legmegfelelőbb a víz a ló részére, ha 10—16° C. hőmérséklettel bír. Az ennél hidegebb víz általában hurutos bélbántalmakat, de sőt vemhes kanczáknál elvetélést okozhat.

A változó körülmények, melyek az állatra befolyást gyakorolnak így nevezetesen a takarmány minősége, az éghajlat, az évszak, a használat stb. nem engedik meg, hogy a ló vízszükségletét úgy általában meghatározni lehessen. Mégis azt mondhatjuk, hogy hazánkban közép-nagyságú lovak naponta 15—20 liter vizet szükségesnek; ettől azonban

úgy fel- mint lefelé elégyszer találunk eltéréseket. Így pl. arabok s egy-némely beduin törzs általában csak egyszer itatnak naponta; egyszeri itatásnál pedig alig hiszszük, hogy 8—12 liternél több vizet a ló magá-hoz vehessen. Az egyszeri itatást azonban mi ajánlani nem tudjuk, s legfeljebb olyan esetekben volna keresztülvihető, a melyekben a ló már csikókortól van ahhoz szokva. Viszont a túlságosan nagy mennyiségű víz sem válik a ló előnyére, mert az olyan ló, mely igen sok vizet iszik, rendszeren hamarabb is kezd izadni.

Hazánknak meglehetősen általános szokás etetés után itatni; pedig ez nem czélszerű eljárás, éppen azon körülményből kifolyólag, melyet már fentebb említettünk, hogy t. i. a víz igen kevés ideig áll a gyomorban, sőt annak jelentékeny része azonnal átfolyik a vékony- és vastag belekbe. Ha már mostan etetés után itatunk, úgy a vékony, ille-tőleg a vastag belekbe áramló vízzel együtt jelentékeny mennyiségű zabszem is sodortatik oda, elkerülvén a gyomornedvnek peptonizáló hatását s a bélsárral együtt egészen távolodik el. Kísérlet kedvéért közvetlenül az etetés után megittatott s leolt lovaknál így tapasztaltatott ez. Ebből kifolyólag tehát azt mondhatjuk, hogy az itatás mindenesetre legalább a zabetétést előzze meg. Éhgyomorra azonban semmi esetre sem czélszerű itatni, a hideg víz ugyanis a belekben szétömölvén, igen nagy mennyiségű hőt von el az állat testétől, s ezért a huzamos ideig éhgyomorra itatott ló borzolt és fénytelen szőrűvé válik.

Köztudomású dolog, hogy a felhevült lovat addig, míg le nem hűl, itatni nem tanácsos; ha szomja oly nagy volna, hogy e miatt az eledelt is megveti, úgy mindössze annyi engedhető meg, hogy szája nedves szivacsos kimosassék. — Munka közben azonban, különösen nagy meleg esetén, nem árt időközönként egy kevés vízzel megkínálni a lovat, feltéve, hogy a munka itatás után azonnal folytatva lesz. — Közvetlenül munka előtt azonban ismét nem tanácsos itatni. Az itatást leegyszerűsőbb az istállóban eszközölni erre a célra szolgáló igen tisztán tartott vedrekből.

Fűszerek.

E helyen mindenesetre első sorban a *konyhasót* kell említenünk, habár az távolról sem játszik lovaknál oly fontos szerepet, mint többi háziállatainknál. Sőt a só használatát illetőleg, meglehetősen eltérők is a nézetek, állítván némelyek, hogy a lónak nincs szüksége sóra, mások éppen ennek ellenkezőjét vitatván. A dolog pedig úgy áll, hogy sóra minden állatnak van szüksége, mert testének hamualkatrészei jelenté-keny mennyiségű sót is tartalmaznak s így mindenkor az a kérdés, hogy a feleltett takarmányban van-e elegendő mennyiségű só, vagy nincs; s hogy ezt meghatározhassuk, ösmernünk kell a talajt, melyen a takarmány termeltetett. Ha az azon termelt takarmány sóban szegény, úgy okvetlenül szükséges a hiányt mesterségesen pótolni.

A só az emésztő szervek működésére s az anyagszerre gyakorol befolyást; az emésztőnedvek elválasztását s a szomjúságot is fokozván, nagyobb mennyiségű vízfelvételre ösztönzi az állatot, s fokozza az anyag-cserét. Amde a lónál a gyorsabb munka, tisztogatás stb. által az anyag-csere anélkül is elegendő élénk, s így a sóadagolás nem igen egész-séges; vén lovaknak olyan vidékeken, hol a takarmány sóban nem sze-gény, nem is szükséges.

Legalább ezt látszanak igazolni azon kísérletek, melyek idevonat-kozólag, hogy a francia hadseregben eszközöltettek. Ezen kísérletek azt bizo-nyítják, hogy a lovak csak addig ették szívesen a takarmányt, míg ahhoz naponta 15 grmnál több só nem adatott, de ez esetben is szívesebben nyúltak a sózatlan takarmányhoz. Napi 15 grmnál nagyobb mennyiségű só adagolása nem hogy előnyére, de hátrányára vált a lovaknak.

Ennek daczára a sót a lóistállóból teljesen kizárni kár volna, mert vannak esetek, mikor az előnnyel lehet használni; így nevezetesen idősebb lovaknál, melyeknél az emésztés nehézkes, az anyagszere pedig csökken, a só előnyös hatásának bizonyult s czélszerű az etetése fiatal-bb lovakkal is akkor, ha azok sokat állanak az istállóban s ennek folytán náluk az anyagszere alászállt. Előnyös továbbá a megromlott takarmányfélék megszósása, mert ily módon legalább ize javítottak azoknak. Szükséges sóva etetni továbbá a burgonyát, mert a benne foglalt kálisok konyhasót vonván el a szervezettől, annak pótlása válik szükségessé, úgy nemkülönbön sóva kell etetni mindenemű sószegény takarmányt, a mely czéliből 7—15 grm. adandó naponta minden lóra, por alakjában felhintve a takarmányra; előnyösebb volna ennél a kő-só, ha nem volna meg az a hátránya, hogy egyrészt a nyál behatása, más-részt pedig a levegőtől elvont víz következtében könnyen szétfolyik. Külföldön azután különféle aromatikuss gyökerek is használtaknak fű-szerül időközönként; mi azonban ezt nemcsak fölöslegesnek, hanem esetleg — akkor t. i., ha a kellelténél nagyobb mennyiségben használ-tatik — károsnak is tartjuk, mert nagy egészséges a ló, akkor holmi emésztést javító anyagokra semmi szüksége, vagy pedig beteg, s akkor ne fűszerekkel tartsa a tulajdonos, hanem hívasson el egy jó állat-orvost, s kövesse annak tanácsait.

Az arsenikum etetést pedig éppen büntetendő cselekménynek tart-juk, mert az nemcsak a lóra határozottan káros, hanem avatatlan kéz-ben magára az illetőre is halálhozó lehet, mint egyike a leghatározottab-b mérgeknek. Különbösen is »szépitő« tulajdonsága túlzott, de meg igen meglekény is.

Takarmányadag és takarmányrend.

Már e fejezet kezdetén is hangsúlyoztuk, hogy a lovak a mily külön-féle munkát végeznek, épp annyiféle takarmányozást igényelnek, illettő-leg szükséges, hogy a takarmányt s annak mennyiségét a végzett mun-kával hozzuk mindenkor arányba. Mert a mily bizonyos az, hogy a gazdasági igazsól is csak gyarló szolgáltatokat volna képes tenni, ha a zab helyett krumplin volna kénytelen tengődni, épp oly bizonyos az is, hogy a versenyló még mindig nem lenne első a gyeppen, ha csak annyi zabot kapna, a mennyit egy komfortáblisól kap s a mely szabadag mel-lelt az teljesen kielégítő szolgálatot tesz.

Ha csupán húsban tartó takarmányról lenne szó, akkor nagyobb bizonyossággal lehetne megközelíteni a szükségletet. Mert kísérletek által van bebizonyítva pl. az, hogy a folytonosan pihenő, semmi mun-kát sem végző ló húsban marad, ha vele testsúlyának $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$ résznyi közepminőségű széna lesz feletetve. Tehát 12 kg. közepminőségű széna elegendő arra, hogy egy 500 kgos lovat húsban tartson; a ló azonban

Első sorban is tehát nem az órá szerinti beosztásra kívánunk rátérni, hanem arra, hogy mi mindenre kell a takarmányozásnál figyelemmel lenni.

Igy mindennek előtt, mint már jeleztük is, éhgyomorral itatni nem célszerű, hanem itatás előtt egy adag szénát kell adni a lovaknak, itatás után pedig a napi zabadag $\frac{1}{2}$ -át. Etetés után nem szabad azonnal munkára fogni a lovat, hanem legalább $\frac{1}{2}$ órai pihenőt kell neki engedni. Nem igaz ugyanis az, hogy mozgás közben az emésztés jobban történik; nem áll ez még az embereknél sem, pedig oly gyakran halljuk hangoztatni. — A lónak határozottan pihenőre van szüksége evés után, ellenkezőleg nagyon is gyakran lesz bajunk a lovak annyira veszedelmes betegségével, a kólikával. Viszont fáradtan sem szabad a lovat etetni; célszerű a fáradtan hazaérkező lovat előbb lépésben jártatni, azután jól lecsukaltatni s csak azután elébe szénát tenni. Ha már mostan az első etetést korán reggel eszközöljük, szükséges leend előtt is egy maréknyi szénát adni a lovaknak azért, mert a ló gyomra a megtelestül számított 3—4 óra multával kiürül, s ezért nagyon hosszúra nyújtani az etetési időközöket nem célszerű. A második zabadagot azonban csak délen kapja a ló, a melyet előzőn meg az itatás, ezt pedig a szénateetés. — Az etetés után engedett fél órai pihenő elmúltával ismét munkára fogható a ló, s estig csak egy marék szénadag adandó neki 4—5 óra tájt, s meleg időben egy kevés víz. Este azután kapja a zab harmadik részletét, szénát s éjjelre talán egy kevés szalmát ugyanazon sorrendben, mint fentebb jeleztetett.

Legnagyobb óvatossággal kell azután eljárni mindennemű takarmány-cserénél, s az átmenetet egyiktől a másikra mindenkori be kell tartani.

E szerint tehát a nyári hónapokban mindenesetre naponta ötször kell etetni. Pl. 4 órakor reggel kevés széná, azután itatás, majd pedig $\frac{1}{2}$ zabadag; $\frac{1}{2}$ órákor $\frac{1}{2}$ szénadag, kevés víz; 12 órakor kevés széná, azután itatás és $\frac{1}{2}$ zab; $\frac{1}{2}$ órákor kevés széná, nagy meleg esetén kevés víz. Este 7—8 órákor $\frac{1}{2}$ széná, azután itatás és $\frac{1}{2}$ zab. Éjjelre kevés szalma.

A párisi omnibusztársaság lovai következőképen lesznek takarmányozva: kapnak 8,500 kgrm szemestakarmányt (585 kgr, tengeri, 2,65 zab) 400 grm. korpát, 3,75 kgr. szénát és ugyanannyi szalmát.

Kapnak reggel 4 órákor $\frac{1}{2}$ szemestakarmányt, $\frac{1}{2}$ adag szénát; 5 órákor itatva lesznek; 6 órákor reggel $\frac{1}{2}$ szemestakarmányt $\frac{1}{2}$ adag szalmát, Dél előtt 10 órákor $\frac{1}{2}$ szemestakarmányt úgy nemkülönböztetve délután 2 órákor; $\frac{3}{2}$ órákor $\frac{1}{2}$ adag szénát és korpát; 7 órákor délután vizet, $\frac{1}{2}$ szemestakarmányt és $\frac{2}{2}$ adag szalmát.

A gazdának persze nincs ideje naponta hétszer takarmányozni, de nincs is arra szükség, s tökéletesen elegendő az ötszöri takarmányozás is, sőt teli rövid napokon 4-szeri vagy esetleg 3-szori takarmányozás is elegendő.

Végül a tisztaság az, mire a takarmányozásnál általában figyelemmel kell lenni, s így különösen a kocsisokat kényszeríteni kell arra, hogy etetés után az etető vályut mindenkor tisztítsák ki a kiütéket és befut takarmánymaradékoktól. Végül álljon itt a lovak etetésénél használatos takarmányfélék tápanyagtartalmát feltüntető táblázat Wolff E. nyomán.

A takarmány neve	Emészthető anyagok				Átlag
	Száraz anyag	Fehérje	Szénhid. anyagok	Zsír	
I. Széna.					
Régi széna, kevésbé jó	80,7	3,4	24,9	0,5	10,6
" jobb	80,3	4,6	36,4	0,6	8,3
" közepes	79,5	5,4	41,0	1,0	8,0
" igen jó	78,0	7,4	41,7	1,3	6,1
" kitűnő	76,3	9,2	42,8	1,5	5,1
Vöröshere, kevésbé jó	79,9	5,7	37,9	1,0	7,1
" közepes	78,7	7,0	38,1	1,2	5,9
" igen jó	77,5	8,5	38,2	1,7	5,0
" kitűnő	76,5	10,7	37,6	2,1	4,0
Fehér lőhere, közepes	77,5	8,1	35,9	2,0	5,0
Luczerna, közepes	77,8	9,4	28,3	1,0	3,3
" igen jó	76,7	12,3	31,4	1,0	2,8
Homoki luczerna virágzás kezdetén	77,2	11,7	29,5	1,2	2,8
Svédhere	78,0	8,6	34,8	1,8	4,0
Baltacím, virágzásban	77,1	7,0	35,8	1,4	3,2
Komló csigacsis (Medicago lupulina)	77,3	9,2	38,4	2,0	4,0
Bokhara (kövi) here, fiatal	77,7	8,5	31,7	1,6	4,2
Biborhere	78,2	6,2	34,9	1,4	6,2
Seradella, virágzásban	75,0	11,1	27,8	2,5	3,1
Takarmánybúkköny, közepes	75,0	9,4	32,5	1,5	3,9
" igen jó	74,0	15,1	31,1	1,4	2,3
Kassanyirbúkköny (Vicia cracca)	78,6	16,2	38,6	0,6	2,5
Zabosbúkköny	76,1	7,2	35,0	1,1	5,4
Borsó, virágzásban	76,3	9,4	33,1	1,6	4,0
" virágzás kezdetén	76,7	16,7	31,4	1,7	2,1
Sójabab	78,2	14,9	26,0	1,5	2,0
Csillagfűrt (Lupinus) közép	79,2	11,3	37,3	0,7	3,4
" igen jó	79,8	17,2	36,0	0,7	2,2
Csibéher (Spergula arv.) virágzásban	73,8	7,0	36,8	1,9	5,5
Nádgyűt (Symphitum)	60,4	9,9	32,5	1,9	3,8
Takarmányroz	80,6	6,6	44,3	1,3	7,2
Mész komocsin (Pleum. prat.)	81,2	5,8	43,4	1,4	8,1
Olaszperje (Lolium italicum)	77,0	7,1	41,5	1,4	6,3
Angolperje (L. perenne)	79,2	9,1	35,3	0,8	7,8
Franciaperje (Avena elatior)	75,8	5,6	33,1	0,8	6,3
Schradler-féle rozsok	76,3	5,4	39,0	0,9	7,6
Az édesfűvek átlaga	70,9	5,3	40,9	1,1	8,2
Moharszéna	80,9	6,1	41,0	0,9	7,1
Takarmányborsó virágzásban	17,0	2,2	7,4	0,3	3,7
II. Zöld takarmány.					
Fű, röviden, virágzása előtt	22,9	2,0	13,0	0,4	7,0
Léglőfű	18,0	2,5	9,9	0,4	4,4
Olászperje	23,8	2,3	12,6	0,4	5,9
Angolperje	28,0	1,8	12,2	0,4	7,2
Timothaus-fű (komocsin)	27,8	2,1	16,0	0,5	8,2
Édesfűvek középaránya	27,9	1,9	14,2	0,5	8,1
Takarmányroz	22,4	1,9	11,0	0,4	6,3
Takarmányzab	17,6	1,3	8,9	0,2	7,2
Zabosbúkköny	14,6	1,4	8,9	0,2	5,4
Zöld tengeri (csalamádé)	15,8	0,7	8,4	0,3	13,0

VII. RÉSZ.

A ló ápolása és patkolása.

A ló ápolása.

A csikó felneveléséről, az istállóról és takarmányozásról szólva már is sok olyan dologra rámutattunk, a mely a lóápolással szorosan összefügg. Jeleztük nevezetesen, hogy miként gondozandó, szoktatandó és táplálendő a csikó születésétől kezdve egész addig, a míg rendszeres használatba vétetik: rámutattunk itt-ott a bánásmódra, a melyben a ló egyáltalán részesítendő; eseteltük a tartózkodási helyéhez kötött kívánalmakat s érintettünk sok más, az ápolással kapcsolatos dolgokat; de nem emlékeztünk meg közelebbről a lovak tisztántartásáról és patkolásáról, a ló egészségi állapotának és használhatóságának ezen két fontos tényezőjéről azért, hogy ezekről itt e külön fejezetekben részletesen megemlékezhessünk.

Az már világosan áll előttünk, hogy a lónak okszerű tenyésztése nem egyedül a nemző állatok czélsszerű kiválasztásában, párosításában és az ivadéok megfelelő táplálásában, hanem azoknak gondozásában, ápolásában, szóval további felnevelésében és észszerű használatában is áll; mondottuk is, hogy gyakrabban sikerül a középszerű csikót megfelelő nevelés és ápolással jó lová tenni, mint megfordítva.

A ki hazánk lótenyésztési viszonyait ismeretes, tudja, hogy nálunk a jó lovak előállítása nem annyira a tenyészanyagon, mint inkább a rossz csikónevelési rendszeren múlik; tudni fogja, hogy egyes vidékeken lóállományának súlyú volta egyenesen az ápoláshiányban s az okszerűen használatban léli magyarázatát.

Jeleztük, hogy a mi fajunk szereti, ha lova van, de nem igen van igénye az avval való bajlódás. A lónak megfelelő takarmányozása, tisztogatása, munkában való kiméltése, időviszontagságok s egyéb káros behatásoktól való védelme, szóval annak ápolása s egészséges, használható állapotban való fentartása nagyon sok helyen teljesen figyelmen kívül hagyatik. Ez állapotok láttára nem is hangsúlyozhatjuk hát eléggé egy jeles szakemberünk ama mondatát, hogy: *tenyésztéssel, jó állatok kiválasztásával vetik meg a jó lovak előállításának alapját, jó*

takarmány fejlesztéssel, de csakis a kellő ápolás teszi aztán olyanná a lovat, a mely tenyésztésének nem csak becsületére válik, hanem fáradságát kelően meg is fizeti.

Ez a kellő ápolás pedig rövid szavakba foglalva, abban áll, hogy: folyton mozgatni kell a friss szabad levegőben a természetből is már mozgásra rendelt lovat, de észszel kell használni, jól kell takarmányozni és gondozni s egészséges helyen tisztán kell őt tartani.

Különösen az utóbbi az, a miről e helyen szólnunk kell, mert a többiről részint már megemlékeztünk, részint könyvünk ezután következő részében fogunk megemlékezni.

A ló tisztántartását két úton szükséges eszközölnünk, t. i. *közüvetett és közüvetlen* úton. A közüvetett út és mód a ló tartózkodási helyének, környezetének s a vele érintkezésbe jövő tárgyaknak tisztántartásában, a közüvetlen pedig magának az állat testének tisztításában áll. Nagyon elhibázott dolog volna, önként érthetőleg, akár az egyik, akár a másik útnak mellőzése; igazi félmunka és kevés eredmény volna akármelyik útnak kizárólagos követése.

A gázos, pókhálós istálló; a ronda jászol, itatóveder vagy abrakos-tarisznya; a mocskos nyeregutak, kantár vagy hám; a piszkos alom vagy pokrócz stb., távolról sem alkalmasak arra, hogy a még úgy megcsutakolt vagy megkefélő ló tisztán is maradhasson. Első feladat tehát, a mint mondók, a ló környezetének s az állattal érintkezésbe jövő tárgyaknak a tisztántartása. Az istálló leporozását és kispörését természetesen legczélsebb olyankor végezni, mikor a lovak nincsenek benn; épp így a jászlok, zabolók, rácsok, válaszfalak, választófalak kimosását és lesurolását is a lovak távollétében legjobb végrehajtani.

Minthogy az almózással is nem kis por és szalmatörmelék verődik fel, jobb istállóekben azt is az állatok távollétében eszközölik. A lovaknak közvetlen tisztítását is — ha csak az idő engedi — szabadban, vagy egy erre a czélra berendezett helyiségben szokás végrehajtani. Szóval, minden kinalkozó alkalmat fel kell használni arra, hogy az istállóban minél nagyobb tisztaság uralkodhassék, mert ez a tartózkodási hely csak ez esetben lehet a lóra nézve egészséges.

Hogy az ápolás és tisztántartás közüvetett útjai és módjai között első helyen a megfelelő almózás áll, az mindenki előtt érthető leendő, különösen a következőkre figyelemre méltatása után.

A jó alom a lóra nézve a padlószőnyeg és az ágy. A lónak több szeggel felvert patkóira szorított patája épp úgy megvilágítja az egyenletes, puha állóhelyet, mint az embernek szűk csizmába szorított lába; de sőt még inkább, mert neki a helyén órákig, gyakran napokig megkötve kell állnia s nem ritkán úgy állva nyugodnia vagy aludnia. De meg ha teljes nyugvás czéljából a ló lefekszik, minő jótétemény a jó alom fáradt tagjainak! A jó alom egyébiránt még azáltal is előnyöket nyújt, hogy a nedvességet magába veszi, az egészségtelen gázokat elnyeli, a patkók gyors kopását akadályozza, a fekvő ló testét sérülésektől védi, meghűlésektől óvja s tisztántartását lehetőbbé teszi.

Öt, a hol a szalmának nincsenek szűkeiben, almózni, mint ismeretes, ezzel szoktak. Erre a czélra általában legalkalmasabbnak tartják a rozsszalmát, különösen azért, mert kevesebb tápértékkel bírván, takarmányozásra értéktelenebb, mint a többi szalmafélék.

Általában szokásban van különben alomnak a megromlott szalmaféleket felhasználni. Ennek a szokásnak mi sem vagyunk ugyan ellenfelei, de figyelemre méltónak tartjuk azt a körülményt, hogy a lovak az alomnak elől elhelyezett részét, ha más okból nem, hát unalomból, meg szokták enni. Ha most a szalma bármiféleképpen romlott, kártékony hatását többnyire kifejti, különféle emésztőcsatornái bántalmat létesítve. Csiszserű ennél fogva a romlott szalmát a lovak hátsó részei alá elhelyezni s elől jót tenni.

Ott, a hol a szalmának szűkében van a tenyésztő avagy azzal éppen nem rendelkezik, »a szükség törvényt ront« kényszerítő hatása alatt természetesen oly anyagokhoz kénytelen nyúlni, a melyek jóság tekintetében a szalmával nem vetekedhetnek. De nyúljon is a tenyésztő inkább ilyen anyagokhoz, minthogy lovait teljesen alom nélkül hagyja.

Ezen anyagokhoz számítható nálunk a fűrészpör, a homok, a száraz félével, a moha, egy némely zöldségfélé szárított levele, a tengeri fedőleveli, a gyaluforgács s ott, a hol olcsón beszerezhető, a fahéjtörmélék és a tőzeg.

Hogy ezek egyikéhez vagy másiko mikor és hol nyúljon a tenyésztő, az természetesen körülményeitől függ; a mely ez anyagok közül olcsóbban áll rendelkezésére, önként érthetőleg az leend rá nézve előnyösebb, feltéve, hogy költségkímélés szempontjából állandó alom készítésére nem határozza magát, mely esetben már a szalmát nem fogja nélkülözhetni. De erről alább.

Szalmával való napi almozás esetén, hogy mennyi ilyen anyagot vegyen aztán a tenyésztő számításba, az függ a lótol, függ annak használatától, takarmányozásától s az istálló padozatának minőségétől. Nagyobb testű ló tágas állásban többet, kicsi, szűkebb állásban kevesebbet igényel; nagy färadalmaknak kitett ló nagyobb fekhelyet, tehát bővebb almot szükségel; a zöld takarmányon tartott lovak több almot mocskolnak be, mint a száraz takarmányon élők; a kövezett állás több almot kíván, mint a fával vagy agyaggal burkolt; szóval mind ezek és még más körülmények is tekintetbe veendők az alom napi mennyiségének kiszámításánál, de szabályképpen állítható fel mégis, hogy ok nélkül pocskololni vagy takarékoskodni az alommal nem szabad.

Jobb istállóokban, értékebb lovak alá boxba 7—8, állásba 4—5 kiló szalmát szoktak vetni naponta. A ki azonban takarékosabban kénytelen az almot kimérni, egy állásba 3 kilót adjon naponta. Katon-lovak alá naponta csak 1700 gramm szalmát adnak. Ennyi, feltéve, hogy úgy jár el, hogy a napi alomnak csak bemocskolódott részét dobja a trágyatelepre, a tisztább részét pedig a ló hátulja alatt még egyszer felhasználja, teljesen elégséges lesz, feltéve persze még azt is, hogy lovait jól takarmányozza s ezzel némileg útját vágja az alom megévésének.

A ki aztán még ezt a mennyiséget sem bírja el, legjobban cselekszik, ha állandó almot készít, mert ezzel még nagyobb megtakarítás érhető el.

Az állandó alom kérdésének felvetésénél lényeges mindenesetre legelőször is azzal tisztába jönnünk, hogy egészségügyi szempontból ajánlatos-e ló számára az olyan alom, mely több napon, sőt héten s hóna-

pon át az állásban s illetőleg az istállóban marad, telelődvá az ürlelékek nagyobb részeivel.

Mi, megvalljuk, minden piszkot veszedelmesnek tartunk s még a juh-istálló állandó alomját is bizonyos idegenkedéssel szemléljük, de nem zárkozzunk azért el a kényszerítő körülmények elől s azt tartjuk, hogy az okkal-móddal készített jó állandó alom a lóistállóban is »tűrhető«. Igenis *tűrhető* bizonyos körülmények között és feltételek mellett. Mindenekelőtt ott, hol a lovak az edénybe hugyozáshoz meg vannak szokva, semmi veszélyt sem látunk abban, hogy szalmarétegek naponta egymásra halmozassanak. De sőt a vízáthatatlan padlóval bíró állások vagy boxok állandó alomja ellen sincs kifogásunk, feltéve, hogy az a padló kellő lejtősséggel bír arra, hogy a szalma által fel nem szivott híg ürleléket a csatornába levezesse; de már nem tarthatjuk csiszserűnek az állandó almot ott, a hol a padló nedvességátbocsátó, nem eléggé lejtős vagy gödrös, avagy a hol az állandó almot a levegő átjárhatja, mert ez esetben a korhadó anyagoknak felszaporodása s az ártalmas gázemeknek fejlődése, különösen ha még a szellőztetés is rossz, csak az istálló levegőjének megromlására alkalmas, egészségtani szempontból pedig ártalmas. Már határozottan ellenségei vagyunk az állandó alomnak a betegek istállójában, a hol t. i. a környezet anyagok melegágyának vagyunk azt kénytelenek jelezni.

E szempontokból kiindulva, ha a tenyésztő állandó alom készítésére határozza el magát, naponta 2 kiló szalmával bőven kijöhet, feltéve, hogy az almot 38—42 kilónyi szalmából jól megvetette. Ezen 3 hétre járó szalmamennyiséget ugyanis alul hosszába, felül keresztbe rakva, ha az állásba lefektette, nincs más teendő, mint naponta egy friss, vékony szalmarétegnek a felszórása és elegyengtetése s a szilárd ürlelékeknek eltakarítása. Az így készült és kezelt alom, ha aljzata fel nem forgatattik, kellemetlen és ártalmas bűzt nem igen terjeszt, a lónak lágy és meleg álló és fekvő helyet biztosít, jó trágyát ad s 3—4, sőt 6 hónapig is kihordása dolgot nem okoz.

Alacsony, vagy olyan istállóokban, a melyeknek ablakai nincsenek elég magasán elhelyezve, az állandó alom készítését már csak azért sem lehet ajánlani, mert hosszabb idő alatt a lovak oly magasra kerülnek, hogy a léghezium útjába esnek s meghűlési bántalmaknak tevének ki.

Az ilyen állandó alom széleit egyébiránt az ügyes kocsis felhajtogatja vagy fonadékkal veszi körül, hogy az egyfelől tetszetősebb, másfelől tartósabb legyen.

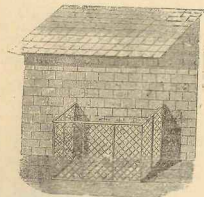
Részünkről az állandó almot boxok számára sem tartjuk elég megfelelőnek azért, mert a boxban álló ló az ily alomnak többnyire csak a középrészét tapossa le, a szélső részek tehát lazák maradnak, a levegő által átjárhatók s ennek következtében bűdösséget terjesztők lesznek.

Épp ily, távolról sem kellemes szagot terjeszt a nem állandó alom is, ha az naponta ki nem hordatik. Hogy tehát az istálló levegője a penetrikus gázokkal, különösen az ammoniakkal ne telíthetessék, nem elégséges a már tárgyalt szelektáló készülékekről gondoskodni, hanem szükséges az állandó almot mindennap frissel behinteni.

Azt a szélétben-hosszában divatozó eljárást, hogy a nedves alom

nappal száradás céljából az istállóban, rendszeren a jászol alatt, kiterít-
tessék, mi mint kározt nem ajánljuk. Ha már valaki az almot oly
módon akarja kímélni, hogy az egyszer már használtat száradás és
szellőzés után ismét igénybe veszi, sokkal szélszerűbben cselekszik, ha
az istállón kívül valamely fedett, de szellős helyen eszközli annak meg-
száritását. E célra, ha az istálló külső falánál fedél alatt egy oly vas-
rácsat készített, a melyet 437. számú ábrának feltüntet, elejét veszi egy-
felől az alomszalmapocskoláknak, másfelől szem- és légzőszervi bántal-
maknak, melyek az istállóban száradó alom folytán állatainak keltekez-
hetnek.

A napi alom készítésénél egyébiránt mindenki tapasztalhatja, hogy
annak jósága csak részben függ a szalma mennyiségétől, nagy részben

437. ábra. Alomszáritó rács.

438. ábra. Villa.

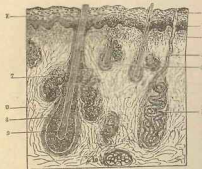
pedig annak készítési módjától s további gondozásától. Az egyenletesen
el nem terített, gödrös alom, tartalmazzon bár 10 kiló szalmát, nem
nyújt oly jó fekhelyet a lónak, mint a tényleg kevesebb szalmából, de jól,
egyenletesen készített alom. Egy némely kocsis valóságos mester ebben,
különösen ha egy olyan alkalmas favilla áll rendelkezésére, a melytől
438. ábrának mutat. Evvel az eszközzel időközben, akkor is igen jól
és veszély nélkül egyengethető el az alom, ha a ló az állásban van.
Vasvillát erre a célra nem is mernénk ajánlani, mert avval, különösen
az ügyetlen kocsis, a talán nyugtalan lovat akaratlanul is könnyen meg-
sejtheti.

A mi már most a lónak közvetlen tisztítását s bőre függelékes
részeinek ápolását illeti, bizonyos, hogy azt az okoskér tenyésztő nem
egyedül azért szokta eszközölni, hogy lovainak tetszetősebb kinézetét köl-
csönözön, hanem kiváltképpen azért, hogy azokat egészséges állapotban
megtartsa.

A ki nem feleli, hogy a bőr igen fontos élettani működéseket
végezi; a ki figyelembe veszi, hogy különösen a munkáló szervezet
éppen a bőrön keresztül mennyi elhasznált anyagot ürít ki; a ki
meggondolja, hogy az ily bőrré nemcsak mennyi piszkot rakódik le részint
a körülből és környezetből, részint a bőr levált felhámsejtjeiből; az
érthetőnek tartja a bőrpololásnak lépten-nyomon hangszülőzatiott fon-
tosságát.

Habár térünk nagyobb kitérésekkel meg nem enged, röviden
ecsetelnünk lehet a ló bőrének finomabb szerkezetét s ezt tesszük
is az éppen mondottak s a még mondandók könnyebb érthetése cél-
jából.

A bőr, melynek egy kis részletét göröcsz alól rajzolt képen a 439.
ábra tüntet fel, két főrétegből áll rugalmas és lyukacsos szövet s
meg lehet különböztetni külső, elszarusodott sejtekből álló fel-
hámréteget (epidermisz ábra E) és belső, sima izomsejtekből s
más képletekből alkotott irha (corium) vagy másként bőrré-
teget (derma, ábra D). E két fő-
réteg érintkezési helyén szem-
melészterű emelkedések vannak
(ábra 3), melyek véredény- és
idegdűcsak s különösen az ú. n.
tapintó testecskéket is hordják.
A felhám legkülső része egészen
elszarusodott (ábra 1), alább
(ábra 2) az ú. n. Malpighi-réteg
lágyabb s ennek sejteji pótolják
a felső szarusodott réteg le-
hámoló sejtjeit. A bőr felületén
apró lyukakon nyílnak részint
az izzadságmirigyek (ábra 5) kivezető csövei (ábra 4), részint a fagygyü-
mirigyek (ábra 7) vezető csövei, melyek a szőrtüszökbe is nyílnak. A
szőr, mely a bőrből kiáll, több hüvelyben van (ábra 6, 8) s gyökérrel
(ábra 9) is bír. Legbelül a bőr egy zsírréteg s illetőleg kötőszöveti réteg-
gel van az izmokhoz odakötve. E zsírréteg egy kis részét az ábra 10-nél
mutatja.

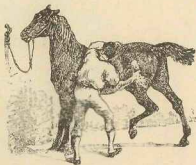
439. ábra. Bőrmetszet.

Az ezen készületekkel és képletekkel bíró véredény- és idegdűs,
érékeny bőr nemcsak arra van hivatva, hogy az alatta fekvő testré-
szeket a külső káros behatásoktól védje, hanem, a mint jeleztük, arra is,
hogy az ú. n. bőrrégsz útján anyagokat küszöböljön ki, melyek a
szervezetre nézve nemcsak fölöslegesegek, hanem károsak is. Ily anyagok,
önként érthetőleg a munkás és erősebben táplált lovaknál nagyobb
mennyiségben keletkeznek s emiatt a bőrpolás ezeknél szükségesebb
is és pedig annál inkább, mert az ilyeneknek a bőr jelzett likacsai por,
piszkos és izzadság által gyakrabban és nagyobb kiterjedésben dug-
szoltatnak el. S a ló bőrének ápolásánál a főczél tulajdonképpen éppen
az, hogy ezek a bőrlikacsok nyitva tartassanak, vagyis czél, hogy a bőr
rendes élettani működésében a felhalmozódott piszkos által akadályozva

ne legyen. A tisztántartással azután nemcsak ez, hanem az is elérjük, hogy a tüdő légzési művelete megkönnyebbül s az idegrendszer működése is élénkül.

A ló közvetlen tisztítása, mint ismeretes, eszközölhető vakarás, csatkolás, kefézés, letörés, lemosás, úsztatás vagy fűrésztés által, mikhez csatlakozik még a részletekben vagy egészben való nyírás, szőrleégetés, leborotválás, a hosszú szőröknek fésülése, befonása s a patáknak mosása, faragása s bekenése.

Mind e művelet végrehajtásához a tenyésztő vagy loápoló részéről nemcsak kedv, hanem értelem és fizikai erő is szükséges s végre igen természetesen, megfelelő eszközök is kellenek. Holmi gyámoltalan, gyenge legény, plane »kiérdemesült« eszközökkel, legjobban, ha hozzá sem fog a ló tisztításához, mert még a jól megtermett legénynek is nagyon neki kell »vetköznie«, ha különösen élénkebb, vagy éppen rosszindulatú lovat takarítani akar. A vetközni szót egyébiránt nagyon

440. ábra. Lótakarítás.

czélszerű a loápolónak vigazi, szószierinti értelemben venni, nemcsak azért, hogy ruháját kimélje, hanem különösen azért, hogy a tisztítást teljes izomerővel jól végezhesse; 440. számú rajzunk az ápoló és a ló takarítás közbeni toilettjét és pozitúráját, azt hisszük, elég érthetően tünteti fel.

Az imgyen nekivetközött ápoló mindenekelőtt szalma- vagy szénacsutakkal fellazítja a levált és a szőr közé ragadt s porral, piszokkal keveredett bőrkorpát, azután szőrmintében hosszú simításokkal kikeféli azt, a kefébe jutott piszkot a másik kezében tartott vakaróba gerebenevezén. A vakaróba ekként meggyűlt mocskot a jó kocsis nem veri czírádák alapján az istállófoldra, hanem egy faedénybe, abból aztán a trágyás taligába önti. A figyelmes gazda ama czírádák látása nélkül is tudja, ha megnézi, hogy volt-e a ló a kiszabott időben takarítva és hogy jól vagy rosszul volt-e ez a munka végezve.

A lovaira valamit adó kocsis egyébiránt a vakarót vagy igénybe se veszi a ló bőrén, vagy nagyon óvatosan bánik vele s azaz különösen a fejhez, sörényhez, farokhoz és alsó végtágrészekhez nem nyúl, hanem

inkább a talán rászáradt, vagy nagyon a szőr közé ragadt mocskot vizes szivacsral mossa le.

A kellőképpen megkefélt ló szőrét aztán igen czélszerű lágy és megnedvesített szénacsutakkal, vagy a 441. ábrával feltüntetett szőrkésztyével lesimítani, avagy egy tiszta lágy kendővel, vagy flaneldarabbal simára letörölni.

A takarítást különben a fejnél, az egyik oldalon szokás kezdeni, s csak ez oldalnak teljes letisztítása után a másik oldalhoz fogni.

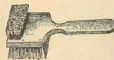
Az üstök, sörény és fark összezsapzódott szálait a jó kocsis ujjaiával választja szét s csak aztán használja azok kifésülésére a 442. ábránkkal feltüntetett fésűt, majd a 443. ábrán feltüntetett sörénykefét, avagy a 444. ábra által érzékített vizes kefét s csak olyankor nyúl az összeborzolódtott hosszú szőröknek a 445-ik ábrán feltüntetett sörényvillával való fésű-

441. ábra. Szőrkésztyű.

442. ábra. Fésű.

443. ábra. Sörénykefe.

444. ábra. Vizeskefe.

445. ábra. Sörényvilla.

léséhez, mikor czélja a talán nagyon is bozontos sörények nemcsak kisimítása, hanem tépés általi megritkítása is.

A bozontosulásra hajlandó sörényt és üstököt egyébiránt legczélszerűbb szalmába vagy szalagokba befogni.

Különben pedig a tulajdonosnak és ápolónak legyen gondja arra, hogy az egyes tisztogatási művelet kocsis és ló között élet-halál harcra ne fajulhasson. Azzá fajul pedig rendesen, ha a tulajdonos utána nem néz türelmetlen és ingerlékeny kocsisának, a ki a vakarót többnyire nem arra a czélra szokta használni, a mire készítettett, hanem a szegény, okatlan állat oldalbordáinak döngetésére.

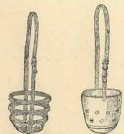
A jó kocsis a tisztításnak ellenszegülő állattal se bánik embertelenül, hanem az ilyen rövidre köti; ha harap, hát szájkosarat, ha rúg, pipát vagy guzbakötést alkalmaz, szóval emberségebb fogásokkal s türelemmel igyekszik az ellenszegülő állaton kifogni. Erre a czélra alkalmas szájkosarat 446. és 447., pipát pedig 448. és 449. számú ábráink tüntetnek fel.

Olyan lovak, melyek erősen megizzadva, tajtékkal borítottan érkeznek haza, az előbb esetelt eljárással egyhamar szárazra nem takaríthatók. Ilyenek bőréről a folós izzadságot és tajtékat fából, kemény gummiból vagy ércből készített s 450., 451., 452. ábráinkkal érzékített

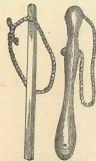

ú. n. tájétkéssel szokás lekaparni, kinyomogatni s illetőleg lecsorgatni, majd lágy kendővel letörölgetni s csak azután a már jelzett módon lecsutakolni és megkefélni. Ilyenkor is czélszerű előbb a lábakkal elkészülni, azokat szárazra dörzsölni és esetleg bepólyázni s a nyeret vagy egyéb szerszámot a lóról csak azután levenni s a test többi részeinek tisztítását eszközölni. Czélszerű az azért, hogy a ló nedves, hideg lábai mielőbb szárazok lehessenek s felmelegedhessenek, szóval hűlési bánlatokban meg ne betegedhessenek.

A 453. ábrán feltüntetett formájú 3 méter hosszú és 15 cm. széles, varrás nélküli flanelpólya, oly módon tekerendő a ló szárára, a hogy

446. és 447. ábra. Szájkosarak.

448. és 449. ábra. Pipák.

450., 451. és 452. ábra. Tajtőkések.

azt 454. ábránk mutatja. A szorításnak túllazának vagy túlfesznek lennie nem szabad. A pólyát különben napjában többször le kell venni, és ismét feltenni, a lábszárat ezen alkalmakkor mindig jól ledörzsölni. Éjjelre a fáslik okvetlenül leveendő.

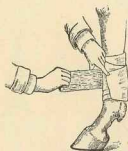
Jobb istállóban minden reggel takarmányozás után s azonkívül minden munkavégzés után takarítanak. Munkába fogáskor szintén egy futólagos tisztításnak vetik alá a lovat s takarmányozás közben errel nem zavarják az állatot. A tisztítás után a jó kocsis vizes szivacscaal a ló szemait, orlyukait, száját s a végbél táját is jól kimossa s kendővel

kítörli, a patáit pedig rizs- vagy más éles kefével s vízzel megmossa, talpáról a piszkot lekaparja s az egész patát kenőkefé segítségével valamely nem avasos zsiradékkal bekeni. A sűrűre és fehér lovak húgytól, ganajtól kapott sárga foltjait megnevdesített finom fa-szénporral dörzsölni be, s miután az a lóra rászáradt, langyos, szappanyos vízzel lemossa. A hol a lovak az istállóban takarót viselnek, gondja van rá, hogy az mindig tiszta legyen, vagyis naponta ki legyen porolva és szelöltetve s olykor-olykor ki legyen mosva is.

A mi a ló egész testének vízzel való lemosását illeti, erre nézve mindenekelőtt az jegyzendő meg, hogy az lehetőleg az istállón kívül végzendő. A téli hideg idő éppen azért a tisztítás ezen módjának alkalmazására nem való; meleg, csendes időben azonban ott, a hol az úsztatás nem lehetséges, igen jótékonyan hat a hideg vízzel való lemosás, a melyet azonban önként érthetőleg lecsutakolás és kefézés, szóval

453. ábra. Pólya.

454. ábra. Pólyázás.

leszáritás kell, hogy kövessen. Hogy az így nedvessé lett ló az istállóban különösen a léghuzamtól lehetőleg óvando, az szintén magától értetik.

A hol a fürdetésre vagy úsztatásra megfelelő folyó vagy víztartány áll rendelkezésre, ott a lemosással bajlódni fölösleges volna. De minden esetben még szigorúabban kell ez esetben ügyelni arra, hogy a ló felhevült állapotban az úszatába ne kerüljön, úgy nemkülönbön vigyázni kell, hogy a víz mély vagy forgatagos ne legyen; kerülni kell továbbá a szeles, hideg időben való úsztatást, úgy nemkülönbön azon helyeket, a hol a vízben talán hid-vagy malommaradványok vannak. Hogy aztán a megúsztatott lovak még külön meg is takarítandók, azt talán fölösleges bővebben okadatolnunk, mert mindenki tudja, hogy a fürdő ló bőrének fellámpikkelyei ily alkalmakkor csak fellágyulnak s a piszoknak csak kis része távolodik el, az ott maradt tehát csutakkal és kefével kell eltávolítani.

A mi végre a ló szőrének lenyírását, leborotválását és lepörkölését illeti, tudvalevő dolog, hogy annak haszna mellett éppúgy, mint hasznátalan, sőt káros volta mellett sokan és sokat irtak és nyilatkoztak.

Kísérletek is vannak, a melyek bizonyítják, hogy a nyírás bizonyos körülmények között előnyös. Bizonyos p. o. mindenekelőtt az, hogy a nyírott ló könnyebben és tökéletesebben tisztítható; bizonyos, hogy ha, bár a bőrkigöngölés ily esetben nagyobb, az izadás kisebb s az esély a meghűlésre kevesebb: úgy látszik továbbá, hogy a gyakran veszélyessé váló utóizzadás a nyírás által megakadályozható; bizonyos aztán az, hogy a nyírott ló anyagcseréje élénkül s emiatt az étkeesebbé lesz, a mi azonban persze csak félig-meddig előny. Tény aztán az is, hogy az időviszontagságoknak hosszasan kitett lovak rövid szőrű bőre nem eléggé alkalmas arra, hogy a szervezetet kellőképen védelmezze, azért tehát a míg az egy-két órát erősen, de többnyire jó időben dol-

455. és 456. ábra. Pörkölők.

457. ábra. Lónyíró olló.

gozó luxuslónál a nyírás hátrányosnak nem mondható, addig az időviszontagságoknak hosszasan kitett más lónál az előnyösnek éppen nem nevezhető.

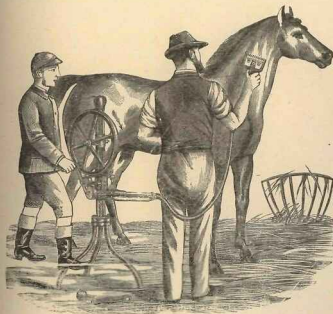
Egy gazdasági igás-, szekeres- vagy nyergeslovat, egy fuvaros- vagy katonalovat tehát megnyírni nem ajánlatos, de nem is szokás, éppúgy nem tanácsos a zordonabb éghajlat élő lovakat se természetes köntőlől megfosztani, melyre nézve a természet különben is a szőrváltás képében gondoskodott.

Ezeknek tekintetbe vételével aztán, ha már valaki lovainak megnyírására szánja el magát, kérdés, hogy mikor hajtsa azt végre?

Ismeretes, hogy a ló téli szőre szeptembertől deczemberig nő. Ha eszerint valaki karácsony táján nyírja meg lovait, egész nyáron meglehetősen rövid szőrűek maradnak azok, ha pedig ezt októberben vagy novemberben végezteti, egy védelemre alkalmasabb szőrzetet állít elő, mely az éppen bekövetkező télen is jobban fogja óvni állatjait, de

persze nyárára hosszabbá is lesz, mint az előbbi esetben. Mi inkább ez utóbbi időszakot ajánljuk a nyírás végrehajtására, megjegyezvén, hogy kedvező, napos időben végzendő az.

A kivitelle nézve felemlítjük mindenekelőtt, hogy a ló szőrének leborotválása ma már nem divatos, sőt a lepörkölés, mely a 455. és 456. ábrákon feltüntetett eszközökkel vitetik véghez ahhoz értő emberek által, szintén kiment a gyakorlatból; a 457. ábrával érintett lónyíró olló tehát az, a melylyel ma is még a lovak szőrét kurtítani, vagyis nyírni

458. ábra.

szokták. Ennek a kezelése egy kis gyakorlat után nem nehéz, úgy hogy még az avatatlanabb kocsis is, a bőrbevágás veszélye nélkül, 5-6 óra alatt egy lovat teljesen megnyírhat.

Mindenesetre nagyon kitűnő lónyíró olló az, a melylyel 10-15 lovat a nélkül meg lehet nyírni, hogy köszörülni kellene. Hogy egyébiránt az ilyen olló élesítését minden falusi köszzűrőre rábíznai nem tanácsos, az önként érthető.

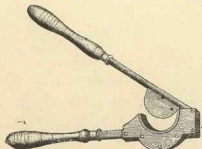
A ló és egyéb állat nyírásának céljára különben ú. n. nyírógépek is rendelkezésre állanak. Az ilyeneknek (458 ábra) előnyük, hogy jelentékenyen kevesebb fáradsággal és jóval nagyobb gyorsasággal lehet

velők nyírni, beszerzésük tehát, minthogy ma már nem is túldrágák (100—140 korona) kifizeti magát.

Habár az ápolással nem hozható szoros kapcsolatba, mégis itt kell tárgyalnunk befejezésül és röviden a farkcsonkítást is.

A divat kíváncsiságából folyó ezen műtét a fark egy vagy több csigolyájának eltávolításában áll s a cél a farknak rövidebbé tétele, illetőleg a magasabb hordozhatóság létesítése.

Közönséges használati lovaknál egyáltalán nem vagyunk barátai a műtétnek, luxuslovaknál se tartjuk olyannak, a mit feltétlenül ajánlani

459. ábra. Farkcsonkító kés.

tudnánk; de mert az uralkodó divattal vitába bocsátkozni háládatlan dolog volna, minden további részletezés nélkül közöljük a kiviteli módot és az eszközt, mely e célra igénybe vétetik.

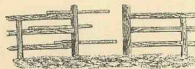
E műtethez a lovat ledönteni nem szükséges, legfeljebb a nagyon nyugtalan lónak kell az egyik első lábát gúzsba kötni. A mely rövidre akarjuk a farkat csonkítani, oly távolsgában kell a fark szőrét körben visszahajtanunk s szalaggal lekötünk. Erre ki kell keresnünk a csigolya-izestűst, a fölött a szőrt le kell rövidre nyírunk s aztán a csonkító kést, melyet 459. ábránk mutat, úgy kell elhelyeznünk, hogy a fark a levágandó helyen alsó fa-részébe úgy fektüdjék, hogy a lecsapandó kés éppen az izületnél messe azt ketté. A keletkező vérzés tüzes vassal, vagy — a mi jobban ajánlható — más vércsillapító szerrel állítandó el. Gyógyulás után a farkszőr aztán tetszés szerinti rövidségig nyírható.

Háttra van már most, mielőtt a patkolás rövid tárgyalásába fogunk, hogy az ápolással kapcsolatos jártatásról megemlékezzünk.

Több helyen rámutattunk már arra, hogy jártatás, mozgattatás nélkül lovat nevelni s lovat épségben s használható állapotban, fenntartani nem lehet.

Részint ismétlésekbe kellene bocsátkoznunk, részint később mondanóinkat kellene megelőznünk tehát, ha részletesen kívánánk itt a mozgattatásról beszélni; azért különösen az istállón tartott s talán éppen heverő lovakra nézve megjegyezzük, hogy azokat naponta legalább is két óra hosszat mozgatni okvetlenül szükséges. Kérdés aztán, hogy miként mozgassuk. A longeon (jártató szalagon) való jártatásnak mi,

megvalljuk, több okból nem vagyunk barátai; nem vagyunk már azért se, mert kevés kocsi vagy lóápolót ismertünk, a ki avval jól tud bánti. Fiatál, nyereg alatt, vagy kocsiiban még be nem tanított lovak önként érthetőleg legcélszerűbben magukra hagyva kifutókban mozgathatók. Ily kifutók lehetőleg gyeses vagy kavicsokkal be nem szórt helyen rendezendők be s legcélszerűbb oly korláttal és bejáróval látni el őket, a milyent a 460. ábránk mutat. A háti lovat lovagolva, a szekeret lovat pedig szekér elé fogva legjobb jártatni. A legalkalmasabb idő a jártatásra a reggeli. Kellemetlen időben az igaz, hogy senki se küldi a lovat szívesen jártatni, de a ki pl. fedett lovardával nem rendel-

460. ábra. Korlát.

kezik, okkal-móddal még ilyen időben is mozgattassa meg lovát, mert nem árt az neki annyit, mint a mennyit a hosszabb ideig való heverés és tedes árt.

Különben a lóval való minden érintkezés közben emberségesen eljárni, ütés-verésre, kiabálásra nem vetemedni, szintén a lóápolásnak szabályai közé tartozik; a durva, buta, babonás vagy éppen kegyetlen kocsi kezén nem is láttunk mi igazi ép, szófogadó, engedelmes s jóindulatú lovat, de sőt tartós lovat se láttunk; az ilyen buta és ember-telen fizkő kezén t. i. a legjobb ló is csakhamar megromlik és letörik. Nem mondjuk, hogy nem szabad a lovat fenyegetni soha, csak azt mondjuk, hogy a kicsi fenyegetés is nagy okból vetemedjünk; gondozzuk, óvjuk, védelmezzük inkább minden úton és módon azt a nemes és természetnél fogva inkább jó, mint rosszindulatú állatot, mely nekünk olyan sokféle hasznat hajt s mely szeretettinkre már emiatt is annyira érdemes; használjuk öt minél nagyobb mértékben céljainkra, de ne használjuk ki ésszerűtlenül idő előtt, mert ennek kárát kivétel nélkül mi valljuk.

A ló patkolása.

Mint hogy e tárgyra vonatkozólag kiváló magyar szakkönyvek (pl. Schwenszky-Nádaskay: »Patkolástan«.) állnak az olvasó rendelkezésére, minthogy továbbá különben se tettük feladatunkká az ezen tétellel való kimerítő foglalkozást: oly mértékben kívánjuk az erre vonatkozó fontosabb dolgokat ecsetelni, a mily mértékben tájékoztatól éppen szükségesnek véljük.

Előre bocsátjuk vázlatos rajzban és magyarázatban a lóláb alsó részletének bonczati szerkezetét.

A 461. ábra a láb e részét hosszmetsetben tünteti fel. És pedig: 1 a szárcsont alsó vége; 1' a bokafüzet; a és 11 a bokafüzet tokszagalja; 2 a csücsont; 2' a pártafüzet; b a pártafüzet tokszagalja; 3 a pártacsont; 3' a patafüzet; c a patafüzet tokszagalja; 4 a patacsont; 5 a nyírscsont; 7 a patafeszítő-in; 8 az egyenítőscsont; 8' a felső egyenítőszalag; 9 a patahajlító-in; 10 az alsó egyenítőszalag; 12 a pártahajlító-in; 13 zsírpárna; 14 a szarusarkantyú; 15 a bőr; 16 a húsos pártá; 17 a szarufal; 18 a fehér vonal; 19 a szarutalp; 20 a szarunyír; 21 a sejtcsont; 22 a húsos talp; 23 a húsos fal; 24 a sarkvánkos.

A ló ezen lábvégeinek azon része, mely a pártától lefelé terjed, két főrészből áll, t. i. egy lágy vagy húsos részből és egy kemény vagy szarurészből, melyet szarutoknak neveznek.

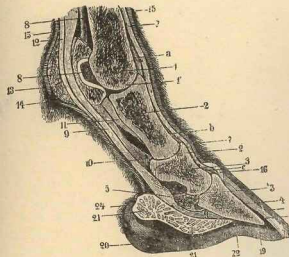
A húsos rész oldalról tekintve (462. ábra) a következő részekből áll: a a pártá bőrs része; b a pártaszegély; c a húsos pártá; d a húsos fal. Alulról tekintve a húsos részt (463. ábra) a a húsos saroktámasztó; b a húsos talp; c a húsos nyír; d a nyírbarázdá; e a húsos sarok.

A kemény vagy szarurész oldalról tekintve (464. ábra) a következő részeket tünteti fel: a szarufal külső; b a belső felülete; c a pártaszél; d a pártárok; e a szarutalp belső felszíne; f a szarunyír belső felszíne; g a nyír-taraj. Alulról tekintve a szarutokat (465. és 466. ábra), mely első és hátsó patát mutat) a—a a hegyfal, a—b az oldalfal, b—c a sarokfal hordozó széle; d a sarokszeglet; e a saroktámasz; f a szarutalp; f' a talp ágai; g a fehér vonal; h a szarunyír; i a nyírzsár; k a sarokvánkos; l a közbülső nyírbarázdá; m az oldalsó nyírbarázdá; g'—g' támaszfalak.

Az ezen részekből álló pata, mely a ló 5-éves korában éri el teljes fejlettségét, ép, szabályos és egészséges akkor, ha egyik része se érzékenyebb és melegebb, mint a rendes egészséges patáé szokott lenni;

ha a pártá mérsékelt és egyenletes duzzanatú és ép, ha a szarutok mindenütt ép, sima és fényes s hegyfali része háromszor oly hosszú, mint sarokfali része; ha a talp mérsékeltén homorú s a fehérvonal útján a hordozó szélel mindenütt összefügg; ha a saroktámaszok nincsenek megszakítva; ha a nyír mérsékelt nagy, ép és barázdáiban nem rothadt; ha a sarokvánkosok épek s gödör által vannak egymástól elválasztva; ha a mellső pata a talp felől nézve kerekded, a hátsó pedig szivalakú.

Ilyen (az örökléstől eltekintve) csak a jól ápoltság és okszerűen vasalt pata lehet s még ekkor is lényeges befolyást gyakorolnak annak minőségére más egyéb körülmények is. A száraz hegyvidékeken élő lovak

461. ábra. Lábvég átmetszetben.

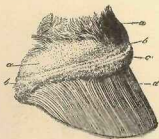
pl. rendszeren magas, keskeny, kemény szaruuval bíró, lapályokon élőek terült, lapos, porhanyó patájúak. Hanem döntő befolyást az öröklésen kívül mégis az ápolás és vasalás gyakorol a patára; e két tényező a hány rossz patát helyre hozhat, annyi jót el is ronthat.

A patának ápolása (a vasalástól itt eltekintve), annak tisztításában, czélszerű megfaragásában, becsapásában és bekenésében áll. Ehhez járul mint lényeges dolog az, hogy a patkolást addig, a míg csak lehet, kerülni kell.

A pata tisztántartásáról a bőrápolásnál már szólottunk, ugyanott a zsírral való bekenéséről is megemlékeztünk; a megfaragást pedig már akkor érintettük, mikor a csikónevelésről beszéltünk. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a megelémedett ló vasalatlan patáját is szükséges olykor

megfaragni, feltéven, hogy az nem kopik annyit, a mennyit nő, vagy nem kopik oly szabályosan, a mint kellene; de őrizkedni kell ily alkalmakkor éppúgy a túlságos, mint a nem elégséges faragástól s különösen őrizkedni kell a saroktámaszok átmetszésétől, s a nyír és talp gyengítésétől. Ezekről a vasaláshoz való faragásnál is szigorúan tartózkodni kell, mert ellenkező esetben talpszúródás és pataszűkülés kimaradhatlan következmények szoktak lenni.

A mi a szaruanyag lágyítása, s rugalmassá tétele szempontjából használatos becsapásokat illeti, ezeknek mi egészséges, ép patánál nem

402. ábra. Húsos fal.

403. ábra. Húsos talp.

vagyunk szószólói, minthogy jól tudjuk, miszerint az a fellágyulás csak ideig-óráig tart s utána a szaru rendszeren még keményebb lesz. A lágyításra, rugalmassá tételre különben is a zsiradékkal időnkint bekenet s különben is jól ápolat patának szüksége nincs. Egészen más, ha a

patát pl. nedves agyaggal, nedves fűrészpórral vagy egyébvel azért csapjuk be, hogy szaruja fellágyuljon s könnyebben legyen faragható, vagy azért alkalmazunk ilyen hideg becsapásokat, hogy a patának netáni gyulladását mérsékeljük. Ilyen alkalmakkor a becsapásoknak mi is szószólói vagyunk éppúgy, mint bezsírozás előtt. Mert téved az, a kiazit hiszi, hogy a zsiradék a pata szarujának mázán keresztül hatol akkor is, ha az előbbi vízzel fel nem lágyították; az a sokszor kimondhatatlan cifra nevű patakenőcs, melylyel egynémely lovászmester a lovak patáit traktálja, rendszeren nem árt, de nem használ csak akkor,

404. ábra. Szarusok.

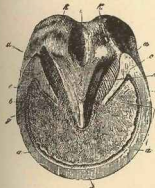
ha a pata előbb becsapott s fellágyult; az így fellágyított és szárazra törült pata szaruja ugyanis a zsiradék beveszi magát még akkor is, ha nincs kimondhatatlan cifra neve, hanem csak pl. disznózsírnak hívják.

Különben, ha a bekenés csak egyszerűen a pata befestése, tetsebbé tétele kedvéért eszközöztetik, akkor a drága patakenőcsök helyett

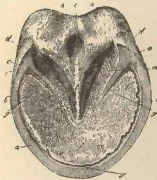
célszerűbb a közönséges, olcsó fénymázt használni, vagyis a patát, mint a csizmát, kifényesíteni.

Rátérve ezek után tulajdonképeni tárgyunkra, a patkolásra, mindekelőt az jegyezzük meg, hogy ne higgye azt senki egy pillanatig se, hogy a patkolás a patának épségben való fenntartására úgy általában alkalmas; ellenkezőleg, ha valami, hát ez igazán szükséges rossz még akkor is, ha jól végeztetik, még inkább persze, ha jól se végeztetik.

Nem tudók hirtelenében még megközelítőleg se megmondani, hogy előző időben mennyi lovat tettek tönkre rossz vasalással hazánkban a szakértelem nélküli lovasalók; de örömmel jelezhajuk, hogy a mióta nálunk a lovasalási tanfolyamok létesítették, azóta az így nyomorékká vasalt lovak száma csökkent. Még az általunk is röviden ecsetelt bonczani ismeret mellett se kis feladat, az igaz, a ló patájának célszerű

405. ábra. Mellső pata.

406. ábra. Hátsó pata.

megfaragása és megvasalása; igazán nagy feladat pláne akkor, ha a vasaló kovácsnak nem szabályos, hanem rendellenes, vagy éppen beteg patával van dolga.

Mint mondtuk, nem tettük feladatunkká a patkolás műveletének teljesen kimerítő tárgyalását, csak a tenyésztő és ló tulajdonos tájékozására szorítkozunk hát a következőkben.

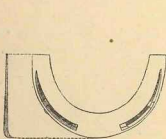
Ha a ló csikókorában lábának felneveléséhez patájának ütogetéséhez megszoktattattott, ebben a tekintetben akadályokat nem fog a vasaló egyenlőre górdíteni. De igenis fog az ehhez meg nem szoktatott, vagy e tekintetben elrontott ló okozni. Erről azonban a ló rossz szokásainak tárgyalásánál emlékeznünk meg.

A patkolást jól tűrő ló, mint azt a tapasztalás bizonyítja, minden segítség nélkül is megvasalható. Az angol kovács pl. tartja is, faragja is, vasalja is a ló patáját a nélkül, hogy egy másik ember segítségét igénybe venné. Nálunk azonban, hol az angol patahántó késsel még nem tudnak bánni, hanem majdnem kivétel nélkül a régi német hántó

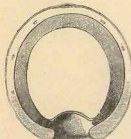

kést használják, nemcsak 2, de gyakran 3—4 ember is kell a patkoláshoz, különösen persze azért, mert a mi lovaink nagy része nincs jól nevelve, vagy el van e tekintetben rontva. Nem is lehet sehol annyi káromlást, zajt hallani, ütésvértést látni, mint nálunk.

Nincs szándékunkban az ilyen, mindenki által kárhözvontató vasalásnak minden mozzanatát ecsetelni, ott kezdjük hát, hogy a pata megfaragása egyike a legtöbb figyelmet érdemlő vasalási műveleteknek. A főfeladat itt az, hogy a patkó számára egy vízszintes, egyenletes felületet állítsunk elő. E célból a jó kovács, mellőzve minden más faragást, csak a pata hordozó szélét hántja le körben és annyira, a mennyire azt a patának nagysága és alakja megkívánja; a talpról és nyírról pedig legfeljebb az elhalt és félig már különben is levált szarurészeket távolítja el, őrizkedvén úgy a nyírnrak, mint a sarktámaszoknak egyébképen való lefaragásától. Az egyenletes, síma felületű faragott hordozó szélét egyébiránt *nem a kész patkóhoz méri, hanem a patkót ké-*

467. ábra. Félholdalakú patkó.

468. ábra. Csukott patkó.

sztí ahhoz illővé, vagyis inkább a patkón igazít akár tízszer is, mint hogy a már cél- és okszerűen megfaragott patát tovább faragassák, vagy éppen a tűzes vassal égetné, csak azért, hogy a patkóhoz illővé legyen. A mely kovács ellenkezőleg jár el, adnak botot a kezébe, nem kést.

A mi aztán a patkót illeti, annak önként érthetőleg meg kell felelnie alakra nézve a pata alakjának, vastagságra s szélességre nézve pedig a pata alkotának, a ló nagyságának és hasznosításának. A rendes patkónak a talpra, nyírra, sarokra nyomást gyakorolni nem szabad; árkának, lyukainak úgy kell készülnie, hogy a szegek a fehér vonalon belül ne eshessenek s megnyílalásra alkalmat ne szolgáltatassanak. A szegek számát illetőleg megjegyzendő, hogy minél kevesebb, annál jobb, feltéve, hogy számuk a patkó rögzítésére elégséges. Az anyag, a miből a patkó és a szeg készül, minél lágyabb, annál alkalmasabb.

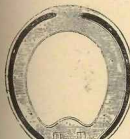
A jó kovács egyébiránt, mielőtt a pata kifaragásához, majd a patkó készítéséhez fog, megtekinti a ló járasmódját, végtagjai állását, ócska patkója kopásmódját s a leleteket munkájánál czélszerűen értékesíti. A készre vasalt lovat az ily kovács addig el nem bocsátja, a míg meg nem győződik, hogy vasalása a lehető legjobban sikerült.

A patkó különben, a melyet így a patára erősítenek, az évszakhoz és szolgálathoz képest különféle lehet. Télen pl. sarkos és körmös patkók használatnak. Ezek között azok czélszerűek, melyeknek sarkai csavaron járnak s levehetőek, s ha kell, ismét feltehetőek, vagy a kopottak élessel vagy hegyessel kicserélhetőek anélkül, hogy a patkót is levetni kellene. Megjegyzendő még, hogy minél egyszerűbb a patkó, annál czélszerűbb is egyszerűsége. A czifránál-czifrább, összetettél-összetettébb patkók többnyire haszontalanok, gyakran károsak is.

Hogy a régi, kopott patkó mikor cseréltessek fel újjal, az attól függ, hogy mennyire nőtt meg a pata hosszúságban s mennyire kopott meg a patkó. Követzen munkáló lovak patkója hamarabb kopik, ezeknél talán 3—4, másoknál 6 hét múlva lesz szükséges újra vasalni.

A mi végre a szabályellenes vagy hibás patákat s azok vasalását illeti, azokra nézve tájékoztatást a következő összeállítást adjuk.

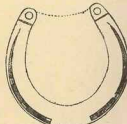
1. *A meredek pata* rövid hegyfállal bír; faragásánál tehát a hegyfalat

469. ábra. Csukott patkó.

470. és 471. ábra. Fődeles patkók.

kimélni kell, az oldal- és sarkfalat pedig annyira rövidíteni, hogy az a hegyfalhoz olyan arányban legyen, mint egy a kettőhöz; patkója lehet félholdalakú (467. ábra) vagy papucspatkó, melynek szárai vékonyan végződnek.

2. *A terült patának* hegyfala igen hosszú, sarkfalai rövidek; faragásánál a hegyfalat rövidíteni, a sarkfalat kimélni kell; patkója az oldalfaltól a sarkig felényivel vastagabb legyen, mint a hegyfálnál, a sarkok szinte felényivel magasabbak legyenek, mint a rendes patkónál.

3. *A ferde pata* egyik sark- és oldalfala a pata központja felé húzódott; kisebb fokúnál a helyesen álló patafélből néhány milliméternyit lefaragunk s a patára olyan patkót alkalmazunk, melynek a ferde pata-félre eső sára kétszer olyan vastag, mint a másik; nagyfokú ferde pata mindkét sarkfalát néhány milliméternyivel lejjebb faragjuk s erre csukott patkót (468. és 469. ábra) használnak.

4. *Szék patánál* mindkét sark és oldalfal összebb húzódott; faragásánál a két sarkfalat néhány milliméternyivel lejjebb faragjuk s arra csukott patkót alkalmazunk; roncsolt nyír jelenlétékor pedig támaszfalkápas patkót, de tágitás nélkül.

5. *Törékeny patánál* a kitőredezett szarufalat rászólyal egyengetjük s a pata alakját kellően rendezzük, mire a könnyű, három magas kápával ellátott patkót, gyengébb szeggel, a szarufal hordozó szélének azon részéhez erősítjük, mely a szegelés bírja.

6. *Puha és porhanyó patának* faragása és patkolása úgy történik, mint a törékenynél, azon különbséggel, hogy itt háromkapás patkó helyett kórkápas patkót is lehet használni.

7. *Szarurepedéssel bíró patának* hordozó szélét a repedésnél néhány milliméternyivel lejjebb faragjuk, mire csukott patkót alkalmazunk rá, olyformán, hogy a patkó hevederje a szarunyírt megfeküdjön.

8. *Kicsorbult patánál* a csorbát kitisztítjuk s ragtapasszal töltjük ki s ha a csorba közel a hordozó szélénél van, a patkón azon helyen kápát készítnék.

9. *Üres fállal bíró patánál* az elvált szaru közötti hézagból minden idegen anyagot kitisztítunk, a hordozó szélét itt néhány milliméternyivel lejjebb faragjuk, a hézagokat ragtapasszal egyengetjük s azután olyan patkót használunk rá, melynek az üres falra eső része kápával van ellátva és a szegelést ezen helyen kerüljük.

10. *Rokkanti* (telitalpú vagy dudoros) patára oly három, magas kápával ellátott széles patkót használunk, mely az egész talpat fűdi; ha a szarutalp átrepedt, akkor legcélszerűbb fűdeles patkót (470. és 471. ábra) alkalmazni.

11. *A mankóláb patájára* magas sarokkal és a testben vasnyujtványval bíró patkót használunk.

12. *Nagyobbfokú nyírrohadással bíró patára* a nyírnak tisztítása és rá valamely gyógyanyagnak alkalmazása után fűdeles patkót használunk.

13. *Oly patára, melynek talpat egészen kioperáltuk*, hogy a húsos talpra tett gyógyanyagot rögzíthessük, három-négy szeggel felszegett fűdeles patkót alkalmazunk.

14. *Ha a pata sarki részében vérfolt keletkezett* s a ló emiatt sántít, akkor szükséges a pata beteg helyén a szarut gyengíteni s erre egy oldalkörmös patkót használni.

15. *Ha a ló patájával szegbe hág*, azon helyen megfelelő körben operáljuk a talpat, mire a patára fűdeles patkót erősítünk.

16. *Kisebbségben megnyílt patára* olyan patkót teszünk, mely a pata operált helyére eső részén egy centiméterrel szélesebbre van készítve.

17. *Oly patára, melynél az egész sarkifal lett kioperálva*, midőn a hegyszaru már képződött, csukott patkót alkalmazunk.

18. *Ha a pata megnyílása miatt a szarufal a hordozó szélétől felfelé lett operálva*, (472. ábra a) erre leszedhető kápával ellátott patkót használunk (473. ábra d a kápa, b—c az ezt erősítő csavarok, e a patkóköröm).

19. *A lónak bojlását*, a pata hegyfalának rövidítése és itt a patkó felhajlítása által lényegesen akadályozhatjuk.

20. *A mely ló a patkó sarkát gyorsan elkopatja*, annak legcélszerűbb csavaros sarkos patkót felszegeletni.

21. *Ha egyik patkószárt gyorsan elkopatja* lónál olyan patkót használunk, melynek gyorsankopó fele 8 milliméterrel vastagabbra van készítve.

22. *Ha a könnyű szolgálatra való ló a mellő patkót testben* (a hegyfali részen) gyorsan kopatja, akkor a patkótestbe 3—4 milliméter magas körmöt kell forrasztani.

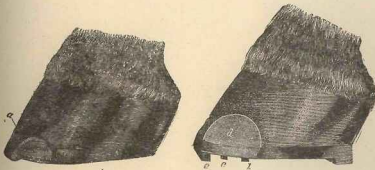
23. *Oly patára, melynél a sarkitálp genyes bántalma miatt operálva lett*, a bekötés pedig arról mindig lecsúszik, igen célszerű egy szét-szedhető patkót használni.

Ezen szét-szedhető patkó 2 darabból és egy csavaros sarkból áll; a patkót háromnegyed patkóalakra készítettük s a felszárta egy külön darab vasat, mely az operált pata részét fűdi és a patkót rendes alakra kiegészíti, csavaros sarokkal erősítjük.

Ezt a sark által rögzített patkódarabot a kötés újításánál leszedhetjük és a patkóhoz ismét rögzíthetjük.

24. *A patának alacsony hordozó szélét* 8—10 mm. vastag kőcshengerrel és ragtapasszal egyengetjük, mire egy szabályszerű patkót három kis kápával alkalmazunk.

25. *Hogya ha a vasalattal pata a hegyfal táján egész a húsos részéig kopott* s a ló sántít, erre olyformán igazítjuk a patkót, hogy az a

472. ábra. Műtött pata.

473. ábra. Ugyanaz vasalva.

kopott pata részével ne érintkezzék, mire a kopott helyre olajos kőcset teszünk s a patkót az oldal- és sarkfalba alkalmazott szeggel felszegeletjük; ily patkolással képes a ló tovább menni, sőt szolgálatot végezni is.

26. *Hegytípró állással bíró lónál* a hegyfal belső felét és a külső sarkfalat rövidíteni és hordozó szélét összefűzve rászólyozni kell; a patkó egyenlyen igazítva, hogy a hegyfal belső felén a hordozószélnek megfelelőleg a belső sarkifal táján 4—5 mm-rel távolabb kiálljon; ellenben a hegyfal külső felén legyen a patkó 3—4 mm-re kiálló, a külső sarkifal táján pedig pontosan feleljen meg a hordozószélnek.

27. *Pataporcassípolyban szenvedő patára*, ha azt patkolni kell, könyökpatkót vagy oldalkörmös-patkót is használhatunk. (Schwensky.)

Egyebet illetően utalunk a szakkönyvekre, s befejezésül ide igtatjuk a következő, a ló ápolására vonatkozó rövid figyelemzetéseket.

Éreztesd minden lehető módon lovaiddal, hogy őket szereted s légy meggyőződve, hogy ők is szeretni fognak tégedet.

Kisérd lovaidat minden műveleteikben gondoskodó s jóakaró figyelemmel.

Munkában, különösen fiatal lovaiddal, kiméld, de el ne kényeztesd őket.

Takarmányozz jól s evés után ne fogd lovaiddat azonnal munkába; evés közben ne tisztítsd s másképp se bolygasd,

Légy rajta, hogy lovaidd tartózkodási helye, az istálló lehetőleg kényelmes, tiszta és jó levegőjű legyen s még ekkor is vezettesd ki lovaiddat mindennap a szabad levegőre.

Lépésben indítsd a munkába s lépésben érkezz a munkából lovaiddal.

A nyári nagy melegben kiméletesen használd őket.

Izzadó lovat léghezamba ne állíts; ha szesz, hideg időben hosszabbán állni kényszerültsz lovaiddal, jó pokróccsal takard le őket.

Az istállóba izzadva érkező lovat csutakold lehetőleg szárazra s takard be.

Ne kíváncsi a lótól olyat, a mit az testalkatánál, képességeinél fogva megfelelően végre nem hajthat.

Óvd lovaiddat a kegyetlen kocsisok ütés-veréseitől, óvd a kontároktól, kuruzslóktól, betegségre gyanús lovakkal való érintkezéstől, romlott ételtől és italtól, rossz szerszámtól.

Patáit az igénybe vehető legjobb kovácsal vasaltasd, s ha beteg, gyógykezeltesd állatorvossal.

Ha a lóápolásnak csak ezen rövidre vont 12 »parancsolatát« követi is a tenyésztő, sok kellemetlenségtől, sok kártól szabadul meg. De könyvünkben más »parancsolatokat« is talál elegendő; kövesse hát lehetőleg azokat is s látni fogja, hogy a lótenyésztés nem az a gazdálkodási ág, a mely ki nem fizeti magát.

VIII. RÉSZ.

A lószerszámok.

1. A kötőfék.

Az az általánosan ismert szerszám, mely nem annyira használat közben, mint inkább az istállóban csak a ló megkötésére vetik igénybe, kenderkötélből, heveder-fonadékból vagy szíjból készül s meg lehet különböztetni tarkóra, pófára, homlokra, állra és orra eső részletét, mely utóbbi két részletnek összefüvettele helyén van a karika, melybe a tartókötél, vagyis a kötőfék-szár cszek segítségével bekapcsolatik.

Hogy a kötőfék megfelelőnek legyen mondható — eltekintve az anyagtól, a melyből készül — mindenekelőtt a fejre illő kell hogy legyen; a túlnagy, vagyis bő, nem áll elég feszesen, a túl kicsi, vagyis szűk — különösen ha nem eléggé lágy és hajlékony, hanem kerges — bőrfeltörésekre szolgáltathat alkalmat.

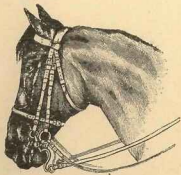
Habár a kötél- és hevederből készült kötőfék könnyebb s olcsóbb, mint a bőrből készült, mi mégis inkább a bőrkötőféket ajánljuk, mert ezt egy zablának és gyeplőnek vagy kantárszárnak feltevése után kantár gyanánt is igen jól használhatjuk. Értéktelemebb lovak fejébe szíjkötőféket húzni persze nem érdemes; értékes lovaktól azonban nem kell azt sajnálni, mert — különösen ha jól gondoztatik — kifizeti magát.

E szerszámmal, mint már jeleztük, minél hamarabb meg kell szoktatni a lovat, vagyis célszerű már a szopós csikó fejébe posztószálból készített kötőféket húzni, de aztán azon lenni, hogy az neki kellemetlenséget lehetőleg ne okozzon, különben meg fogja próbálni az attól való szabadulást, s ezt aztán meg is szokja.

2. A kantár.

Ez a szerszám lényegére nézve nem más, mint kötőfék, avval a különbséggel mindazáltal, hogy többnyire oly részletekkel is bír, a melyely a kötőfék nem rendelkezik. Egyébiránt ez a szerszám már majdnem kivétel nélkül bőrből készítették s meg lehet különböztetni rajta egy tarkó szíjat, melyet kantárfűnek is neveznek, egy vagy két

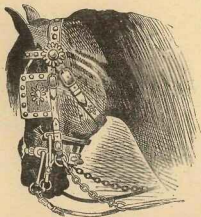
pofaszíjat, egy homlokszíjat, egy orradzó és egy vagy két álladzó vagy torokszíjat; ezenkívül egy vagy két valamelyes formájú zablát, egy vagy két pár kantárszárat, s esetleg két halántékrózsát és két szemellenzőt, meg fölös számú sallangot. 474. számú ábránk egy angol,

474. ábra. Angol kantár.

475. ábra. Amerikai kantár.

476. ábra. Nápolyi kantár.

475. számú egy amerikai, 476. számú pedig egy nápolyi kantárt mutat, melyeken az előbb jelzett részek, a sallangok kivételével, mind fellelhetők.

A mint az ábrákon is látható, habár a kantárnak előbb említett lényeges részei a különféle rendszerű ilyen szerszámokon fellelhetők,

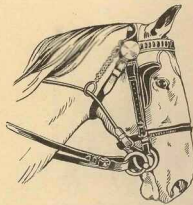
azoknak egymáshoz való viszonya, elhelyezése, berendezése más és más. Sohase hiányzó része a kantárnak önként érthetőleg a tarkó, homlok-, pofa- és torokszíj, a zabla és a kantárszár; többi részei lényegtelenebbek, s azért némely berendezésű kantárszáron hiányzanak. Vannak azonban kantárok, a melyek még egyéb járulékos részekkel is bírnak, nevezetesen fejet fenntartó és fejet megszögő szíjakkal, melyek nyerges lovaknál a nyeregbe, hámos lovaknál a hámba felül és alul vannak beakasztva.

Mielőtt tovább mennénk, a szemellenzőkre nézve volna néhány szavunk.

A kantárnak e részei nemcsak hogy fölősegesek, hanem egyenesen károsak s a helyett, hogy (mint némelyek hiszik) a megijedést, elrag-

477. ábra.

478. ábra.

dást gátolnák meg, elősegítik azt, mert a tökéletes látást és tájékozódást lehetetlenítik. Egyben azonban szemrontó eszközök is az ellenzők, mert a szemet a szabályos látó-tengelyből kitérítik. Ezen kívül szemrontók még, mert szeles, poros időben a szemetet a szembe verik s ha még szilárdan se állnak, minden lépésnél ráútnak a szemtekére. Szóval a legtöbb vakság a szemellenző használatá folytán lép fel, azért ajánlatos azt elhagyni. Hiszen ezrei a katona, zsoldár, rendőr stb. lovaknak jár szemellenző nélkül s éppen ezek nem okoznak ijedéssel, elragadásukkal szerencsétlenségeket s épen ezek vakúlnak meg legtrikábban.

Ha már valaki mégis alkalmazni akarja a szemellenzőt, olyat vegyen igénybe, a melyet elölről a 477-ik, oldalról a 478-ik ábra feltüntet. Ez a lovat a hátrafelé látásban akadályozza, egyébkép azonban a szemekre káros hatással nincsen.

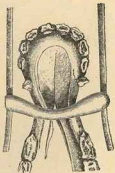
3. A zabla.

Zablának, mint ismeretes, azon rendesen több darabból álló vaszszerzámot nevezzük, melyet a ló szájába, az elöttünk már ismeretes u. n. hordászra teszünk azért, hogy annál fogva a lovat könnyebben és célszerűbben vezethessük, kormányozhassuk és fékezhessük.

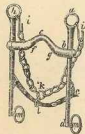
Az éppen említett hordásznak tárgyalásánál annak idején felhoztuk volt, hogy a ló lágy- vagy keményszájúsága, vagyis könnyebb vagy nehezebb »vezetéke«, egyebeken kívül attól is függ, hogy ez a száj-rész miként van alkotva. A magas, éles hordással bíró ló lágy, az

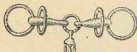
470. ábra.

481. ábra. Zabla fekvő.

480. ábra. Feszítő zabla.

482. ábra. Játszó zabla.

ellenkező hordással bíró kemény szájú szokott lenni. A lónak ebből és még egyebekből kiindul »vezetéke« tehát főképpen az, a miallamínőség megválasztásánál döntő körülményt képvisel, különösen megelégedett lovaknál, a melyeknek hordása idomítás útján egykönnyen már nem alakítható.

E döntő körülményhez képest a zabla már igen régi idők óta két főváltozatban állítatik elő, t. i. közönséges csikós zabla (479 ábra) alakjában, mely könnyű vezetéki lovak számára van kigondolva, és feszítő zabla (480. ábra) alakjában, mely nehéz vezetéki lovaknál igazán nélkülözhetetlen.

Az utóbbit 480. ábránk a következő részletekkel érzékíti: a—b a zabla feszítő karja; c emelő karja; e a zabla teste, mely ez esetben f—g-nél meg van hajtva, hogy oldalrészei a hordászra eshessenek, íve alá pedig

a nyelv férhessen; h a feszítő-kar gyűrűje, melybe az i horog van erősítve; k az i horogba akasztott állandó vagy feszítő lánc, mely l-nél a c tartószíjra van fűzve; m az emelő kar gyűrűje, melybe a kantárszár, vagy gyeplő fűzetik.

Úgy a csikós, mint a feszítő zabla, a ló hordászának, nyelvének, állának stb. alakához képest a legkülönfélébb; így pl. nagyon lágy szájú lovak számára bőrrrel, gummival, kötéllel vonják be a zabla testét; nagyon keményszájú, nehezen fékezhető lovak számára pedig kettős, hármas zablatestet alkalmaznak s a feszítő zabla emelő karjait hosszabban csinálják, hogy ezen emelőkarak segítségével erősebb szorítás éressék el. A fődolog egyébiránt a zablat úgy készíteni s úgy alkalmazni, hogy teste okvetlenül a hordászra essék (481. ábra), mert ellenkező esetben, (pl. ha az a zápfogakra kerül) a ló fékezése és kormányzása megnehezül, vagy lehetetlenné válik.

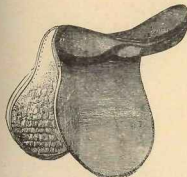
Ménék és nehezen fékezhető más lovak vezetésére, úgynevezett játszó zablat is (482. ábra) szokás igénybe venni. Ezt rendesen u. n. kapiczára, vagyis bőrből készült kényszerfekre alkalmazzák, melynek orradzó szíján kibélelt és karikákkal ellátott vaspánt van. Hasonló zablat nyelvtörgető lovaknál is igénybe szoktak venni, a mint azt a rossz szokásoknál említjük.

A zabla testét egyébiránt vaspálca helyett lánc is képezheti. Ily lánc-zablat lágy szájú lovak számára bőrrrel vagy gummival szoktak bevonatni.

4. A nyereg.

Ennek a szerszámnak az alapját egy fa-váz, az u. n. nyereg-talpak képezi, melyek vaspántokkal tartanak össze. A közönségesebb nyereg elől és hátul, ott t. i., ahol a két talp összefon, kápákkal bír (486. ábra).

Az újabb, különösen az angol nyeregek kápákkal nem bírnak, hanem a mellősi kápa helyét az u. n. nyeregfő foglalja el, hátulját pedig az ülés képezi, mely kápat nem alkot (483. ábra). Ezen felső vagy ülő részén kívül meg lehet különböztetni a nyeregnek oldalait,

483. ábra. Angol nyereg.

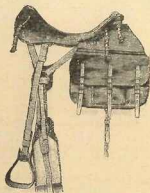
484. ábra. Kengyel.

melyek a ló bordáira esnek s egész terjedelemben ki vannak párnázva. A nyereghez tartozik aztán továbbá a nyeregtakaró, mely a nyereg áll

a ló hátára tétetik; a *heveder*, melynek segítségével a nyereg a ló testére esősíttetik s a *kengyelcszj*, mely a *kengyelt* hordja.

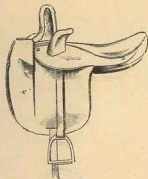
A nyereg többnyire disznóbőrrel van bevonva s lószőrrel kipárnázva. A ló testére eső része olykor gummival bélelt. Jó nyergek ezen részei

485. ábra. Amerikai katona-nyereg.

486. ábra. Mexikói nyereg.

487. ábra. Női nyereg.

488. ábra. Biztonsági kengyel.

nem szeggel, hanem varrással erősíttetnek a fa-vázra. A nyeregtakaró nemezből, gyapotszövetből vagy bőrből készül. A heveder sokszor len-fonadék, olykor selyemmel vegyes kender- vagy len-fonat, más-kor bőr.

Különbön a heveder egyes, kettős vagy hármas. Biztonság szempontjából a kettős és hármas jobb. A kengyelcszj bőrből készül és

sűrűn álló lyukakkal láttatik el, hogy a különböző lovasok láb hosszához legyen igazítható. A kengyel vasból készíttetik és igen sok formája ismeretes. Legkedveltebbek azok, melyek nem sikamlósak s kicsi súlyúak (484. ábra).

A nyereg nagysága egyfelől a ló nagyságához méretik. A versenyllovak nyerge rendesen igen kicsi, úgy, hogy nem annyira ülésre, mint inkább az elkerülhetlen kengyel felvitelére alkalmas. A hadsereg tisztj nyergét teljesen felszerelve, 297, az amerikai hadsereg sokkal egyszerűbb, de igen praktikus nyergét szintén felszerelve, 485, a magyar nyereghez meglehetősen hasonló, de csúfabb, mexikói nyergyet pedig 486. ábránk tünteti fel.

Még megjegyezvén, hogy a nyergyet — ha azt akarjuk, hogy az biztosan álljon s feltöréseket ne okozzon — a ló testének már ismeretes központjára kell alkalmaznunk, bemutatjuk a 487. ábrán a női nyergyet, mely mint a rajzból látható, a férfi alá való nyeregtől csak abban különbözik, hogy fejénél két szarvval bír, mely a jobb térdhajlítás felvitelére szolgál s csak egy kengyellel, melybe a balláb jön. Nők számára egybíránt oly kengyelek is divatosak, a melyent 488. ábránk feltüntet, a mely t. i. elbillenő talprészlettel bír. Ez ugyanis a lábnak a kengyelben való fennakadást esés közben lehetetlenné teszi.

5. A hám.

Ez a szerszám lényegére nézve kétféle, t. i. *szügyellős és kumetes*.

A *szügyellős bíró hám* (s ilyen pl. a magyar hám is) mindenkéltűn egy szügyre eső részlettel bír, melynek az oldalakra eső két végébe az istrángok akasztatnak. Ebből a szügyellőből oldalt indul ki a nyakló, mely a nyak u. n. baltavágására jön; hátrább pedig szintén abból indul ki a hátszj, mely alól az u. n. haslóba folytatódik.

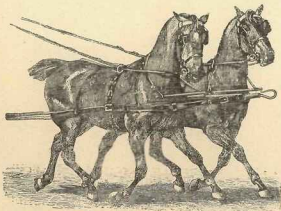
Némely összetettebb hám szügyellője hátrafelé farmatringsba folytatódik s ebből oldalt ágyékszj ered s ez és a hátszj farokszjával áll összeköttetésben. A szügyellő közepéből elől végre a tartószj ered. 489. ábránk mind e részeket szemléltetvé teszi.

A *kumetes*, vagyis *igás-hám* az előbb felsorolt részletekkel (kivéven a szügyellőt és nyaklót) szintén bírhat (490. ábra), gyakran azonban nem áll egyeből, mint a kumetből, a hát- és hasszjából s az istrángokból.

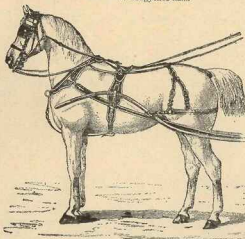
Előbb idézett 490. rajzunk egy könnyű angol-, 303. rajzunk egy félnehéz német, 491. ábránk pedig szintén német rendszerű nehéz igás szerszámot tüntet fel.

Az igának és hámnak egybíránt e kettőn kívül még sok másféle alaja is van (tőt iga, mar-hám (492. ábra), cseh iga s ezeknek sokféle változata), mindezeknek tüzetes leírása azonban nem tartozik könyvünk keretébe, azért itt még csak azt említjük, hogy úgy a szügyellős, mint az igás hám lehet egyszerű és lehet kisebb-nagyobb mértékben díszített; készülhet bőrből és kenderből font hevederekből, kumete lehet fa- és vas-vázú; istrángjai pedig szjából, kötélből, láncból, sodronyból valók lehetnek.

Hogy különben akármelyik hám is megfelelőnek legyen mondható, szükséges, hogy a testre illő, vagy arra illeszthető legyen. A szűk

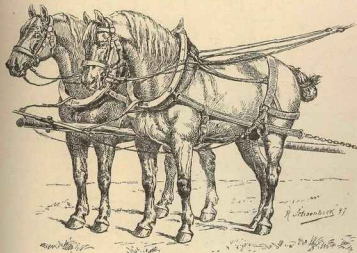
489. ábra. Szügyellős hám.

490. ábra. Kumetos hám.

kumet pl. éppoly hibás, mint a túlbő; az előbbi t. i. a légsővet és a nyaki véredényeket nyomhatja el, az utóbbi ide-oda mozogva feltöré-

seket okozhat. Fontos még, hogy a kumet a ló nyaka és szügye alakulásához mértén és dúsán legyen kipárnázva s az istrángok felvételére szolgáló horog éppen kellő helyen legyen alkalmazva. Túlmagaszan alkalmazva a kumet inkább a mar tájra, túlalacsonyan alkalmazva pedig inkább a vállszögletekre és nyakra fog egyenlőtlen nyomást gyakorolni. A szügyellő azon része is, mely a szügyre esik, úgy kell hogy készüljön és alkalmaztasson, hogy feltörés létre ne jöheszen s úgy, hogy a nyak véredényeire meg a légsőre ne eshessen, de a felkarokat se akadályozza a mozgásban. A hám háti részének is párnázottnak kell lennie, különösen akkor, ha kétkerekű taliga elé fogatik a ló, mert különben veszedelmes feltörések jöhetnek ott létre. Az istrángoknak az oldalakra eső

491. ábra.

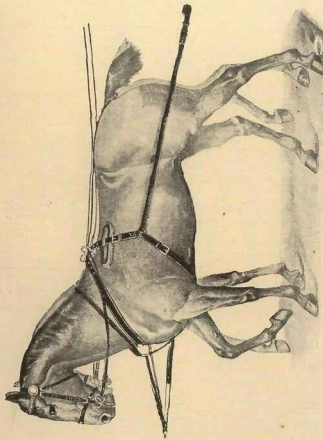
részét is úgy kell készíteni, hogy az ott a bőrt le ne horzsolhassa. Nagy figyelemmel kell végre a nyaklót és farkszíjat is alkalmazni, mert ellenkező esetben ezek is felettén nehezen gyógyuló feltöréseket okozhatnak.

Egyáltalán legyen minden szerszám teljesen a lóra igazítva, mert ekkor fog az az állatnak legkevesebb kellemetlenséget okozni s ekkor fog céljának is a legjobban megfelelni.

6. Az ostor.

Erről, meg a lovagló korbácsról csak azért emlékezünk meg külön is e helyen, hogy figyelmeztessük az aival bánót, hogy annak igénybevétele lehetőleg kerülje s mikor nem kerülheti, kezelje úgy, hogy

állatkínzás számba ne legyen vehető. Gondolja meg a többi között azt, hogy az ostorhoz nem szokott ló egy gyenge legyintésre is sokszor félőráig tánczol, a hozzá szokott pedig a legkeserveesebb csapásokra se

492. ábra. Marching.

igen hederít. Fődolog tehát a lovat az oston rá se szoktatni. Éppígy ajánlatos a sarkantyúval is módjával bánni, mert a mily szükséges és hasznos is annak megfelelő igénybevétele katonánál és civilnél egyaránt, éppoly fölösleges, sőt káros derűre-borúra való használata.

7. A békó és nyűg.

Ennek a két szerszámnak, különösen fiatal állatoknál, határozottan ellenségei vagyunk azért, mert az oly jötekeny szabad mozgást gátolják. Nyűgbe vagy békóba verni csikókat szerencsére ritkán szoktak, de annál gyakrabban persze tilosak mellett legelésző megelémedett lovakat.

Hogy ily alkalmakkor a nyűg vagy a békó céljának megfelelően s káros következményekkel ne járjon, fődolog, hogy az jól legyen készítve. Rövidebb, mint a két mellő lábnak egymástól távola, önként érthetőleg nem szabad hogy legyen, sokkal hosszabb még kevésbé, mert ekkor belébonyolódásra adhat alkalmat. Legcélzszerűbbek a 493. ábránkkal feltüntetett, kipárnázott szjfbékók és nyűgök, melyek nem súlyos lánczsal tartatnak össze. Ezek a csüd bőrt egykönnyen fel nem törik, tartósak s a csattok segítségével különféle vastagságú csüdre alkalmazhatók.

493. ábra. Békó.

8. A póráz és pányva.

Pórázra kötni szintén csak legelőlovakat szoktak. Alkalmazzák pedig a kötélből való pórázát a ló nyakára, egyik vagy másik első, vagy hátsó lábára. Nyakba vetni a kötél hurkát nem célzszerű, mert ha tág, akkor a ló kihúzza belőle a fejét, ha pedig szűk, a megfojtódás veszélyének van áldala az állat kitéve. A mellő láb csüdjére se nagyon célzszerű a póráz kötni, mert a hátsó láb könnyen belébonyolódhatnak. Legjobb tehát az egyik hátsó lábra jól készített csüdszíjat csatolni s a póráz abba erősíteni. A pórázkötelnek a hossza természetesen attól függ, hogy mit akarunk a pórázra veréssel elérni, illetőleg megakadályozni.

A pányva, vagyis kötélhurok, mint ismeretes, szilaj lovak befogására céljából vétetik igénybe s vagy vetőpányva, vagy póznáspányva az a szerint, a mint a hurok kézzel vettetik, vagy pózna segélyével tétetik a ló nyakára. Lényeges ezen szerszámnál az, hogy a hurok a kötéltre alkalmazott göcs segélyével csak addig szűkülhessen, hogy a nyakból ki ne jöjjön, de annyira ne, hogy erősebben a légsőre hurkolódhasson.

A pányvával ügyesen bánni egyébiránt nem mindenkinek adatott; mi magyarok meglehetősen értjük a módját, de kíváncsok, hogy ezen ősi szerszámot mielőbb lombtárba dobjuk, vagyis ménésbeli csikóinkat is úgy neveljük, hogy pányvára ne legyen a kifogásuknál szükségünk.

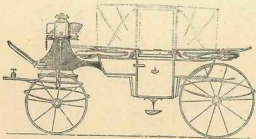
Egyéb, közvetlen, a lónál használatos szerszámokról részint már más helyen megemlékeztünk, részint más fejezetben megemlékezni kívánván, lássuk a járműveket.

9. A szekér és kocsi.

A ki a nagyobb városok élénkebb forgalmú utcáin csak egy pár órát is a járművek szemlélletére szánt, avagy a ki nagyobb ipar- vagy éppen országos és világhírlátosok kocsiiparának termékeit figyelemre

méltatta, tudni fogja, hogy a járműveknek sokféleségben vége-hossza nincs.

Külön könyvet kellene írunk, ha a szekér és kocsik ezen sokféleségét tüzetesebben méltatni akarnánk. Ez nem volt célunk s nem célunk e pillanatban sem, habár tudjuk, hogy léteznek külföldi lótenyésztési munkák, a melyek a kocsiiparral oly kimerítően foglalkoznak,

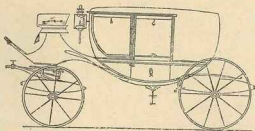

494. ábra. Landauer.

hogy e miatt nem is lótenyésztési, hanem kocsigyártó, szekérkovács, nyerges és lakkirozó ipart oktató műveknek tűnnek fel azok.

Némi tájékoztatást nyújtani azonban erről is, igenis feladatunkká tettük s azért a következőket az olvasó figyelmébe ajánljuk.

A ló eredetének és történetének tárgyalásánál már említettük, hogy a szekér Kr. e. több mint 3000 évvel már ismeretes volt. Nagy idő folyt

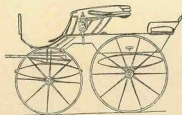

495. ábra. Kalesch.

háttal le az alatt, a mialatt ama kétkerekű rugany nélküli primitív szekér a mai díszhintőig nőtte ki magát, helyet adván sok közbeeső szekér- és kocsialakoknak is. Valóban mosoly futja el az ember ajkait, mikor itt-ott egy-egy múlt századbéli hintőt megpillant. Pedig ezek legalább is már nem embertelen alkotmányok, mert nem a kopasz tengelyen zötyögnek, hanem póznákon, vagy éppen rúgókon hintáznak; de melyek

nek lehettek pl. az ezeket megelőzőt u. n. cabriolets-ek, melyeknek teteje a földtől 20 lábnyi magasságban szörnyülködött s mellé még rúgókkal sem bírt.

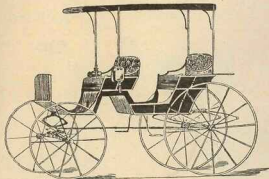
A XIX. század első éveiben divatba jött C alakú függőleges és vízszintes ruganyok ezeket a zötyögő bárkákat szerencsére annyira leszo-

496. ábra. Phaeton (hajtó).

ritották, hogy ma már, eltekintve a gazdaságban használatos rúgó nélküli szekerektől, csak a multak emlékei gyanánt találkozunk velük.

A ma divatos járművek — eltekintve a szánkáktól — lényegükre nézve kétfélék, t. i. rúgókon és a pusztá tengelyeken nyugvók; másrészt pedig 4, vagy 2 kerekűek. A rúgókon nyugvókat közönségesen

497. ábra. Phaeton (vadász).

kocsiknak vagy hintóknak, a pusztá tengelyen nyugvókat pedig általában szekereknek szokás nevezni. Berendezésükre nézve egyébiránt ezek is kétfélék, t. i. olyanok, a melyeknek első kerekai a kas alá fordulók, és olyanok, a melyeknek első kerekai oda be nem fordulnak. Előbbi módon többnyire a hintók, utóbbi módon pedig a szekerek készülnek.

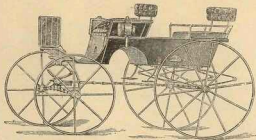
Az ülőhelyek száma és elhelyezése, úgy nemkülönbön a kasnak

alakja és berendezése, továbbá a fedél hiánya vagy jelenléte szerint a kocsik és szekerek igen sokfélék. Vannak nevezetesen fedettek és fedél nélküliek; vannak 2, 3, 4 és több ülések; az ülések majd előre, majd hátra, majd oldalra nézők; a kocsis helye majd az egyik ló (a nyerges) hátán, majd elől a bakon, majd hátul az ülésben van, majd pedig a tetőn. Ha négy kerék van, a két első többnyire kisebb. Ha két kerék

498. ábra. Sattelaufer (homokfutó).

van, azok nagyok szoktak lenni. A rúd egyes akkor, a mikor 2, 3, 4, 5 vagy 6 ló fogatik be, s kettős akkor, mikor egy, vagy két ló egymás elébe fogatik be. Ehhez képest a »fogat« egyes, kettős, hármas, négyes, ötös, hatos vagy nyolczas. Kettős fogatban a lovak többnyire egymás mellett, hármasban szintén így, vagy egy elől, kettő pedig rúd-

499. ábra. T-Card.

nál van elhelyezve. Négyesben, hatosban és nyolczasban többnyire párával egymás előtt, ritkábban hármával, négyével egymás mellett fogatnak be a lovak.

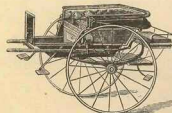
A kocsik éppen különféleségük szerint más és másképpen nevezetnek. Nevük azonban ritkán folyik tulajdonságaikból, vagyis szerkezetükből. A 494. ábránkkal feltüntetett kocsit pl. *Landauernak* nevezik s annyiban igen praktikusnak mondható, hogy szép időben fedetlen, esős

időben pedig fedeles alakban egyaránt használható. Erre a mintára többféle bérkocsi is (pl. az u. n. haker és komfortabel) készítették.

Egy másik, *Kaleschnek* nevezett fedeles és üveges (vagyis ablakos) hintót 495. ábránk mutat. 496. ábránk a Phaeton egyik, 497. ábránk pedig a Phaeton másik alakját tünteti fel. Az előbbi *hajtó*, az utóbbi amerikai *vadász-phaetonnak* nevezetnek. 498. ábránk a homok-futó (Sattelaufer) egyik alakját, 499. ábránk pedig a T-Card nevű kocsit érzékíti. Végre 500. ábránk egy pony-fogathoz alkalmas, igen elegáns, négy-

500. ábra. Cabriolet (gyerek).

501. ábra. Cabriolet.

kerekű kocsit és 501. ábránk egy szintén elegáns s nagyon praktikus *új-cabriolet*-nek nevezett kétkerekű taligát ábrázol.

Az itt bemutatott kocsialakokhoz igen nagyszámú más formájú és berendezésű is társul, amelyeket azonban mind bemutatni célunk nem lehet. Még azt említvén tehát, hogy a kocsik manap rendszeren lámpákkal is ellátatnak s különféle kerékfészekő készülékekkel, meg más eszközökkel (tükörrel, gyufatartóval, függönyvel, lépcsővel, stb.) is felszerelnek s kívül és belül a legkülönbözőbb módon festetnek és díszítetnek: lássuk egy pár vonásban azt a járművet is, melyet szánoknak (szánkának, szánkósnak) neveznek.

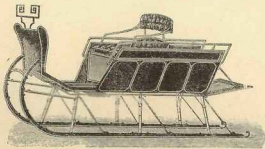
10. A szán.

Hazánk felettén változékonnyal időjárása mellett ennek a járműnek tudvalevőleg csak egynemű év telén van igazi keletje s vidéki helyen a házilag összetakolt szán mellett ritkán lehet valamely díszesebbet is látni. Sőt e jármű a fővárosban is nagyon alárendelt szerepet játszik. Nem így persze más országok azon vidékein, a hol a hó hosszabb ideig szánkázható állapotban megmarad. E vidékeken a szánoknak igen sok változata ismeretes s czélszerűség tekintetében is ily vidékeken láthatók a szánok legnagyobb mennyiségben.

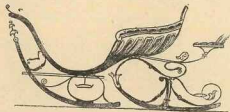
Nálunk a szánok a mellett, hogy többnyire módnélkül otrombák, még abban a lényeges hibában is szenvednek, hogy bakjuk nincs elég magasra helyezve, úgy hogy emiatt a kocsis előre nem láthat. Ezenkívül a szánban ülők a lovak által felrúgott hógomolyoktól sincsenek kellőképpen megvédelmezve. Na, de ezt és egyebet vitassák a szán-

készítők és használók, mi befejezésül bemutatunk 502. ábránkon egy habár egyszerű, de igen czélszerű, háttal összefordított ülésel ellátott

502. ábra. Szán.

503. ábra. Versenyszán.

társas szánt és 503. ábránkkal egy elegáns luxus szánkót, mely verseny-szánkázásokra is (a mi nálunk még nem divatos) nagyon alkalmas.

Hazai kocsi- és szánka-gyártó iparosaink tudvalevőleg mindezen és még sok más járművek előállításában elég ügyesek arra, hogy ilyenmő szerszámokért a pénzt külföldre csak kivételesen bocsássuk.

11. A szerszámok gondozása.

A kinek valaha nem több, csak egy lóva volt is, igen jól tudja, hogy a szerszámjavításról szóló évi számla még akkor is valóságos »összeget« mutatott fel, a mikor a szerszámgondozás ellen kifogást nem tehetett; még nagyobb összeget természetesen akkor, mikor hanyag kocsisal volt megverve, a ki a szerszámok gondozását nem sorozta előláthatlan teendői közé.

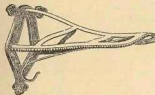
Hát ez a bizonyos összeg, az igaz, hogy csak a zsebet érinti; van azonban a szerszámok nem gondozásának egy másik kellemetlen oldala is, az a t. i., hogy daczára a tetemes kiadásnak, a nem gondozott szer-

számok mindég úgy néznek ki, mintha lomtárból szedték volna elő, Holmi rongyos, piszkos szerszámokkal megjelenni annyi, mint nevetéssé lenni, különösen az olyan embernek, a ki bizonyos fokú előkelőséget vindikál önmagának és fogatjának.

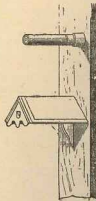
Egyszóval tehát nyomós okok azok, a melyek az előbbiekben ismertett szerszámoknak kellő gondozását vagy gondoztatását a lótulajdonos kötelességévé teszik s ez készít minket arra, hogy e tekintetben is nyújtsunk e helyen némi felvilágosítást, ez indít arra, hogy erre nézve is tanácsosal szolgáljunk.

Közönséges szekerek és gazdasági járművek gondozása tudvalevőleg nem sokból áll. Ha azok t. i. időnként a sártól megtisztítatnak s megmosatnak, ha vasrészei, hogy ne rozsdásodjanak, időnként fekete szuorkkal bevonatnak, tengelyei a szűkséghez képest megkenetnek s hiányai, romlásai javíttatnak, a legszűkségesebb kíváalomnak elég van téve.

Nem így azon járművek, a melyek festett és fényezett (lackirozott) részekkel és drágább érc- és egyéb felszereléssel bírnak. Ezeknek gondozása sokkal körülményesebb, tisztántartása sokkal nehezebb s mindenekelőtt elkerülhetlen, hogy külön

504. ábra. Nyeregartó (vas).

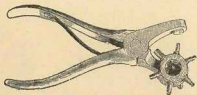
505. ábra. Nyeregartó (fa).

azon célra berendezett zárt helyen tartassanak, mert azok tisztán maradás és romlásától való óvása csak így lehetséges. A kocsiszín tehát akkor igazán jó, ha elzárható, száraz és szellős, s még az ilyen helyen álló kocsit is, hogy a portól lehetőleg óva legyen, czélszerű lágyszövetű takaróval teljesen befedni.

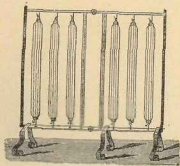
A szerszámok elhelyezésére szolgáló helyiség is akkor felel meg igazán céljának, ha száraz, szellős, de kellő meleg s az istállógözkök által át nem járható.

Ezek a gözkök nevezetesen épp úgy, mint a hideg is, ártalmára vannak nemcsak a bőr-, de az érc-szerszámoknak is, azért jobb istállók szerszámkamráit téli időben fűtteni szokták, még pedig oly kályhakkal, a melyek vízmelegítésre is alkalmasak. A kocsi- és szerszámok tisztítását, különösen mosását, önként érthetőleg nem szokták a kocsiszínben s illetőleg a szerszámkamrában végezni, hanem a szabadban s lehetőleg árnyékos helyen, mert a lefűző nap a fényezett nedves bőrökre károsítványon hat.

A nyereg sárga bőrét, a hevedert és a nem fekete bőrrészeket onként érhetőleg egészen más kezelésnek szükséges alávetni, éppígy a zablát, a különféle csattokat, lánczokat, karikákat és a kengyelt is. E tekintetben szolgáljanak tájékoztatónak a következők. Ha a nyereg és kengyelszíj nem sáros, elégséges azokat kendővel letörölni, a nyereg párnázását pedig lekefélni. Ha azonban e szerszámok is besározódtak volna, azok nedves szivacsosall letörölnökd, aztán kendővel leszárítandók s úgynevezett nyereg-zappannal bekenendők. Ilyen szappanok külön-

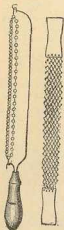
512. ábra. Lyukasztó.

513. ábra. Heveder-szárító.

514. ábra. Zabla-fényesítő.

515. és 516. ábra. Fényesítők.

féle minőségben készen és olesón kaphatók, aki azonban nem röstelli a bajlódást, maga is készíthet pl. a következőképpen: vesz egy befőttes üvegbe vékony szietlékre vágott sárga viaszot 64 grammot, ráönt 14 centiliter terpentint s tűz elé teszi úgy, hogy a viasz lassan elolvadjon. Ha felolvadt, felkeveri többször s lehűlés használja úgy, hogy megfelelő mennyiséget flanel-darabbal dörzsöl be a nyereg bőrébe s aztán, hogy jól beivódjék és fényes legyen, selyemdarabbal dörzsöli tovább.

A heveder tisztítása szappanos víz és kefe segítségével történik s

miután a czél így eléretett, hogy ránczok rajta ne képződhessenek s hogy össze ne zsugorodhassék, igen czélszerű azokat oly módon egy keret között kifeszíteni, a hogy azt 517. ábránk feltünteti. A fehér hevedert, hogy szép színt kapjon, fehér pipa-agyaggal szókták vastagon bekenni s megszáradás után a fölösleget kefével eltávolítani. Éppígy járnak el a fehér hevederből készített kantárokkal és kantárszárazakkal, meg gyepőkkel is. A fehér szíjrészeket általában mosni szokták s hogy fehér színtük megmaradjon vagy visszatérjen, egy e czélra készített anyaggal kenik be. Ez az anyag $\frac{3}{4}$ liter vízbe befőzött következő szerekből áll: fehér pipa-agyag 500 grm., krétapor 50 grm., apróra vágalt fehér viasz 33 grm. Ezen, keverés közben sűrű péppé alakult kenőes golyókba szárítottan használatik a fehér, nedves bőrök bekenésére. Kenés után üveggyölyöval szokták aztán a bőrön levő kenőcsöt lesimítani s kifényesíteni.

A nyeregtakarók, pokróczok és lótakarók, ha moshatók, időnként kimosatnak; ha nem moshatók, legalább is gyakorta kiporoztatnak, lekeféltetnek és kiszellőztetnek. Vasból vagy aczélből készült zablák, lánczok, karikák, kengyelek stb., előbb vízben vagy szappanos vízben áztatnak, majd onnan kivéve megtöröltetnek s aztán az ú. n. fényesítő (polir) lánczsal kifényesítetnek. Ezek a polirlánczok aszerint, hogy mi fényesítetik velük, különbölk. Zabla fényesítésére az 514. karikák, csattok stb. fényesítésére pedig az 515. és 516. ábrakon feltüntetett lánczok alkalmasak.

A polirozandó szerszámok egyébiránt zsákba, szecska közé téve s ide-oda rázza is igen szépen fényesíthetők. Rozsdás szerszámokat, mielőtt ily módon fényesítenék, petroleumban áztatnak, hogy róluk a rozsdá könnyebben letörölhető legyen. Az olajos fa-szén és a bécsi méz is alkalmas e czélra.

Bronzszerszámok, nickelezett, ezüstözött vagy aranyozott kocsifogantyúk, czímerek, lámpakeretek, rúdrtató lánczok, karikák, csattok stb. szappanos vízzel mosva és szárazra törölve is tisztán tarthatók.

Hogy a polirozott vas- és aczélszerszámokat jó száraz helyen tartani s eltevés előtt zsiros vagy olajos flannellel megtörölni kell, azt mindenki tudja, a ki valaha a rozsdásodást megfigyezte.

Végül, azt hisszük, szolgálatot teszünk, ha e fejezet végén egy kevés pénzbe kerülő s mégis igen jóának bizonyult fekete bőrfényemáz készítése módját ideiktatjuk.

Vesz az ember félkiló vékony lemezekre vágalt viaszot s főzi ezt 3-4 liter esővízben addig, míg a viasz teljesen feloldódott. Hozzátesz ekkor 0-25 kiló fehér czukorport s 41 gramm tisztított hamuszirt. E keveréket még egyideig főzve, kiveszi az ember a tűzből s lehűléseig folyton keveri. Ekkor ugyancsak keverésközben annyi kormot (kínuszt) tesz hozzá, hogy a keverék teljes feketévé legyen.

Evel a fényemázzal bekent és kefével kifényesített hákok, kantárok, gyepők stb., nemcsak hogy igen szép fényes és mélyfényűek, hanem még tartósabbak is, mint az olyanok, a melyek vitriolos mázzal kezeltetnek.

IX. RÉSZ.

A ló betanítása, lovaglása, hajtása és rossz szokásai.

A ló betanítása.

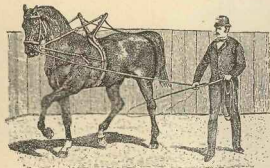
A csikónevelésről szólva, a tenyésztő figyelmébe ajánlottuk, hogy a fiatal lovat lehetőleg kezessé tenni s a szerszámokhoz eleve megszoktatni iparkodjék. Ha ezt tette, lovának nyereg-alatti szolgálatra, vagy szekér elé való betanítása nagyobb nehézségeket nem igen fog okozni.

A türelmetlen, önmagán uralkodni nem tudó ember, önként érthetőleg legjobban, ha lótanításba nem kap, mert még az oly ló is, a mely kezes, sokszor erős próbára teszi a tanító türelmét.

Az első kíváncsi az lévén, hogy a ló helyesen és kiadón lépni tudjon, mindenekelőtt vezetve, vagy járszalagon (longe-on) hajtva, erre kell megtanítani. A felszerelést, mely e célra alkalmas, 517. és 518. ábrán láthatjuk, mely felszerelés akármelyike kezdetben úgy módosítandó, hogy a zablából kiinduló fel- és leköti kantárszárak ne legyenek megfeszülve. Egyébiránt az 518. ábrán feltüntetett berendezés hevedere alá a kengyel nélküli nyereg is feltehető. Az így felszerelt ló mozgatása lehetőleg sima talajon a szabadban vagy lovardában eszközözendő s előbb egyenes irányban, majd körben hajtandó végre. Néhány percnyi léptetés után meg kell próbálni a lónak ügetésbe hoztatását s 5—10 percnyi ügetés után a szünetet a fel- és leköti kantárszárak megfeszítésére kell felhasználni, majd ismét így ügettetni. Ezt d. e. $\frac{1}{4}$ és d. u. $\frac{1}{4}$ óra hosszaiig eszközölvén, másnap vagy harmadnap ostorlegyintésekkel a vágatásra is rá kell szorítani a lovat, szünetek között oldalaslág lépni és hátrálni is megtanítván. Ez oly simán, mint a hogy itt leírva van, természetesen nem megy minden lóval; a tüzebb ló, a mint a szabadban longeon érzi magát, ágaskodásban s oldalaslágban tör ki. Csúfító szavak s a jár-szalagnak helyes kezelése így esetben nagy szolgálatot tesz. Célszerű egyébiránt az egyes mozgásnemek tanításakor hangokat s illetőleg szavakat használni biztatásra és figyelmeztetésre, melyeket a ló emlékébe véshessen. Így p. o. ügetésre tra-ab! — tra-ab! vágatásra ga-lop! — ga-lop! ugrásra hop! szavak hangoztatása nagyon alkalmas

arra, hogy e mozgásformákat a ló hamarabb megtanulja s mintegy vezényszóra azokat végrehajtsa. A megállást hó! — hóhó! szóval jelezhetjük s a megállott lovat ide-ide! szóval csaloghatjuk magunkhoz, különösen ha ez alkalommal egy darabka csukrot, egy-két hízelt szót és megveregetést vagy megsimogatást nem sajnálunk tőle.

Ha aztán a ló a járszalagon mozgásaival a tanítót már kielégíti, hátra van, hogy nyereggel szabályszerűen felszerelve, avagy talán szőren meglovagoltassa. E célból talán egy gyereket ültet a fiatal ló hátára s úgy megvezeteti azt. Majd egészen a lovasra bízva az állatot. Minél jobb lovas kezébe kerül először a ló, annál előnyösebb. Az ily lovat nevezetesen az állat egykönnyen le nem dobja s ez már magában előny, mert a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a mely lónak ez az első alkalommal sikerült, másodszor is megpróbálja s megszokja a makranczoságot, ha pedig először nem sikerült, mint mondani szokták, a beadja a

517. ábra. Tanítás.

derekát. A ki egyébiránt először ül az ily lóra, jól cselekszik, ha minden félelem és teketória nélkül, bátran és egyszerre terem a nyeregbe, vagy a ló hátára, mert ha ez tüstént nem sikerül, vagyis hosszabb próbálgatás után sikerül csak, a ló vérszerűen kap s nyugodt megállásra többé nehezen lesz bírható. Ha aztán a lovas alatt az állat indulni nem akar, ha bakugrások, ágaskodások, hátrálások és oldalalásokkal a lovastól szabadulni igyekszik, elhibázott dolog volna tités-veréssel erre erőszakolni. A lovasnak csak arra legyen gondja, hogy le ne pottyanjon, a tanító pedig jól teszi, ha az ily ló kantárszárát megfogva vezeti azt s csak ezután bízva ismét lovasára.

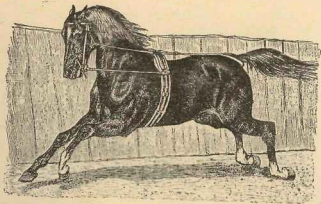
A tanítás céljaira egyébiránt legalkalmasabb a csikós-zabla; feszítő zablát csak akkor szokás a ló hordására tenni, a mikor már a zablába való támaszkodást megszokta; a mikor fejének megszégését, nyakának meghajtását megtanulta s mikor gerincoszlopának előbbi merevsége megszűnt.

Az előbbieken jelzett mozgásnemekre különben — természetesen

a vágatás és ugrás kivételével — szekérben, más lovak mellett, lógón is be lehet gyakorolni a csikót s a gazdasági lótenyésztést üző legokosabban akkor tesz, ha ezt már a csikó fiatal korában hajlja végre; az ily csikó további tanítása ugyanis aztán nem sok fáradságba fog kerülni.

Megjegyezvén itt, hogy még az oly lovat is, mely hámban van hivatva szolgálni, szükséges előbb egy bizonyos fokig nyereg alá betanítani — lássuk a szekeres és illetőleg hínós ló tanítására vonatkozó főbb teendőket.

A nyereg alatt vagy szabadjában lépni, ügetni, fordulni és hátrálni már tudó lónál első feladat a kumethez és hámbhoz való szoktatás. Ez legelőszörűbben az istállóban, ezen szerszámok feltevése által eszközölhető. Második feladat az ily lovat a szekér zörgéséhez, a kumet vagy

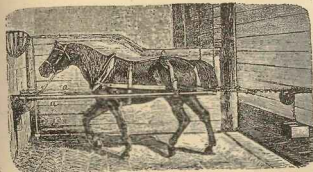

518. ábra. Tanítás.

szügyellő töréséhez megszoktatni s a húzásra, szekér előtti fordulásra hátrálásra, indításra és megállásra betanítani. Oly csikó, a mely talán anyja mellett a szekér előtt már többször járt, a kocsizörgést semmibe se veszi. Az a csikó ellenben, a mely így nem járt, a szekérszörgéstől többnyire fél s ha minden előkészület nélkül eléakasztatik, első dolga a zörgést hallva kirögni, felágaskodni és elragadni. Ha a tapasztalatlan lónak a zörgés veszélytelensége alkalmas módon tudtára adatott, vagyis ha azt már megszokta, még hátra van a szerszám töréséhez való szoktatás. A tapasztalat erre nézve azt bizonyítja, hogy még az oly lovak is, melyek a hámot, kumet magukon már jól tűrik, szekér elé fogva abba beledülni, vagyis húzni kevés hajlandóságot mutatnak, sőt egyesek belé-belé ugorva embert, szekért és szerszámot nagy mértékben veszélyeztetnek.

A szerszám kikerülhetlen nyomásához megszoktatni s illetőleg a húzásra a lovat megtanítani több módon lehet. A jobb és gyakorlatibb

módok körül felemlítjük az istállóban, az állásban való tanítást, melyet 519. és azon tanítási módot, melyet 520. ábránk érzékit. Az előbbi ábra a zabolóhoz kötött s teljesen felszerszámozott lovat abban a pillanatban tünteti fel, a melyben az istrángokkal összekötöttésben álló kiséfára erősített súlyt (pl. 25 kilót) a zabolóhoz, enni igyekezve, maga után vonja. E kényszer munkát nehányszor a lóra erőszakolva, annak szügye és válla a szerszámtöréshez hozzászokik, sőt a mint látjuk, a terüzhúzáshoz is megtörődik. Másik ábránkhöz bővebb magyarázat nem igen szükséges. Mint látjuk, a felszerszámozott lovat egy ember járszalagon vezeti, két más ember pedig a két istrángba kapaszkodva ama súlyt képviselni, melyet hivatva van a ló maga után vonszolni s így a terülviselet és szerszámmnyomást megszokni s illetőleg a húzást megtanulni. Ez utóbbi mód mindenestre körülmenyesebb, de aztán sokkal praktikusabb is, először azért, mert az istrángok kisebb-nagyobb terhelése a tartó

519. ábra. Tanítás.

emberek hatalmában van, másodszor azért, mert ez esetben a ló mozog is, illetőleg mozgatható nemcsak lépésben, de ügetésben is, emellett még megállásra, indításra, fordulásra is hátrálásra is egyidejűleg és igen könnyen betanítható, úgy, hogy az ily módon iskolázott ló aztán kocsi elé fogva több bajt nem igen okoz.

Közönségesebb szekeres lovakat, mint ismeretes, »tanító mester«, t. i. egy öregebb már kitanult ló mellett és lógón is szoktak tanítani. Erre nézve Tormay a következőleg ír:

»Csendes, jól indító, engedelmes lovunk ha van, akkor ezzel a csikót azonnal rúd mellé fogjuk. A befogást, ha teljesen végeztette a gazda, maga egy kellő hosszúságú ostorral a bakra ül és mibelyt a csikó istrángjait felvetették, indít, ostorával bízvatván csikóját a menésre. Az ostorral bízvatásnál arra ügyeljünk, hogy ne farát üssük a csikónak, hanem marját, mert ha farát üjük, hamar megtanulhat rögni.

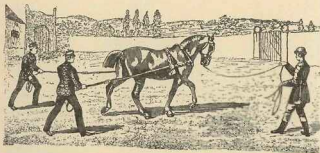
Az első befogásnál az indítás után a csikó egyideig ugrálni fog, de többnyire, ha egy darabig ment, megcsendesül; olyan helyen, hol nagy

kört csinálhatunk, visszafordulunk, de arra ügyelendő, hogy mindig az öreglő felé eszközöljük a fordítást.

Ezen eljárást ismételtük, míg a csikó hámba nem válik, azaz míg »be nem tanul«.

A lógon való tanításra nézve pedig ezeket mondja:

»Ennél először is arra kell ügyelni, hogy az első befogás ne göröngyös országúton, hanem valami sima helyen eszközöltessék. Az eljárás következő. A lógót felkapcsoljuk, a két tanító lovat befogjuk és ekkor vezetjük ki a felszerszámozott csikót, ezt hozzánkötve a lóhoz. Minden zablakarikába egy külön gyeplőszárat csatolunk, a belső istrángot felvetjük, a külsőre egy pótiistrángot hurkolunk. A rúd mellett levő lovakat mással hajtjuk, a csikó két gyeplő-ágát a gazda vegye balkezebe, könnyedén fogván azokat, jobb kezébe pedig a külső istrángra kötött pótiistrángot vagy kötelet, ezután induljon. Eleintén a csikó ugrál és szeretne a mellette levő lótól elfordulni; ekkor csendesen közelebb kell

520. ábra. Tanítás.

a kézben levő istránggal húzni. A tanító lovakat csendes üggetésben engedjük menni s mihelyest azt látjuk, hogy a csikó kissé nekifekszik a hámnak, mindig jobban és jobban meghúzzuk az istrángot, hogy a csikó a szűgyén a szerszámot megérezze.

A második befogásnál a fentebbi eljárást ismételtük s ha a csikó már egy darabig jár, a külső istrángot is felvetjük és kézbe véve az ostort, húzásra is nógatjuk.

Ha egyideig lógón folyt a tanítás, be lehet fogni a csikót rúd mellé, hol csendes és okoszerű bánásmód mellett, hamar teljesen betanul.

Igen ajánlatos különben — különösen az eladásra szánt lovat — a rúd mindkét oldalán megszoktatni a húzáshoz; az ily lovat a vásárló szívesebben veszi s jobban meg is fizeti.

A könnyűnk más helyén tárgyalat műmozgásokra a lovat betanítani nem a tenyésztő, hanem az idomár feladata; a mely tenyésztő kezéből jól lépni, ügetni, vágatni s ugrani tudó ló kerül ki, az az elismerést teljesen megérdemli; kisebb tenyésztőktől a vásárló rendszeren nem vár többet, mint azt, hogy az áruba bocsátott ló, ha nyerges, lovas alatt

lépni, ügetni, vágatni tudjon, ha pedig a ló hámos nagyon, megelégszik a vevő, ha az a székér vagy kocsi élébe fogva jól indít, jól lép, jól üget, jól fordul, szóval jól húz. A katonaság maga se kíván többet, sőt kevesebbet is megelégszik, ha a ló különben céljainak megfelel.

Mielőtt már most a lovaglásról és lóhajtásról is megemlékeznénk, azt hisszük, nem végünk háládatlan munkát, ha röviden az angol telivérlo idomításáról (trainingjéről) is elmondunk egyet s más.

A training.

A lovak hasznosítás szerinti osztályozásáról szólva, máris rámutattunk a training fontosságára s jeleztük annak eleynit és ecseteltük a modern training egyenmély hátrányait. Itt tehát további bíráló megjegyzésekbe nem bocsátkozva, a következő ismertetést adjuk

A training vagy idomítás feladata egyfelől a lótest minden főlsleges súlyának eltávolítása, vagyis a testnek megkönnyítése s mindannak megszüntetése, a mi a légzési műveletre és izomerő-kifejtésre gátolag hat; másfelől feladata az izmok és inak téteményképességének gyakorlatok általi fokozása; egyzóval cél a lovat oly conditionba hozni, hogy erőit a lehető legnagyobb mértékben kifejtteni képes legyen.

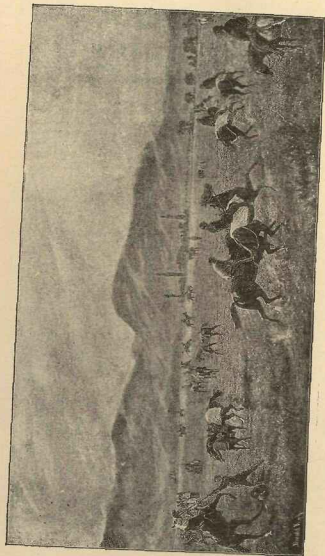
E célból az idomító (trainer) azon van, hogy alkalmas beavatkozás által a ló hasának terjedelmét kisebbitse; a kötőszöveti és zsírszréseknek képződését a minimumra szállítsa; a légzési műveletet tökéletesbítse; a szív- és véredény-rendszert erősítse; az izomrendszert gyakorlatok által eddse s a legszélsőbb erőfeszítéshez is megszoktassa.

A szerint aztán, a mint nagy gyorsaság, vagy erő és kitartás kívánatik a lótól, az avval való bánásmód idomítás közben más és más.

A training rendszeren avval kezdődik, hogy a gazdagon és belterjesen táplált másfél éves vagy 20 hónapos telivér csikó augusztusban vagy szeptemberben lekötetik s járszalagon kantárhoz, zablához, nyereghez, lovashoz megszoktatattik, aztán könnyű lovas (többnyire gyerek) alatt naponta egy óra hosszág lépésben mozgattatik, majd üggetésre is kényyszerítettik, hogy végtagjai e mozgásformára is rászokjanak. E gyakorlatok közben mintén, a versenyteren előfordulható tárgyakhoz (korláthoz, oszlophoz, zászlóhoz stb.) s zajhoz, muzsikához is megszoktatattik s az ostorral és sarkantyúval is megismertetik. Különös gondot fordítanak ekkor a jobb trainernek arra is, hogy a csikó rossz vezetékűvé ne váljon, rossz erkölcöt fel ne vegyen s egyenes irányban kiadón lépni megtanuljon. Némely trainer már a lekötés után hashajtót, ú. n. phisiket ad a csikónak, mely többnyire 10—30 gramm aloéból, egy kevés gyömbérgyökér és chinahéjporból, meg szappanból és mézből áll s labdacsalakban nyujtatik. Az ilyen labdacsal adása előtt és közben zabot nem adnak a csikónak, hanem nedves korpát nyujtanak neki, a széna porcióját pedig megkisebbitik.

E phisikkal a hány trainer, annyi célt vél elérhetni. Abban azonban majd mind megegyeznek, hogy ezáltal a szervezetben felhalmozódott zsír- és vízrések kevesbbitnek. Ujjab időben egyenmély trainer e célra a phisiket, mint hasznaltant, nem veszi már igénybe s csak mozgattat és izzasztás által igyekszik a lóról a »holt súlyt« levenni.

521. ábra. Idomítás (training) a teli pályán.

Az előbb jelzett lovas alatti gyakorlatok különben a tél beálltáig folytattnak, de már az ügetés elhagyásával lépésben és vágatásban s úgy, hogy a vágatás lassan ú. n. munka-galoppá fokoztaik. E munka-galop rövid tempóban (ú. n. canter-ben) hajtatik végre s az egyéveseknél 400 méternél hosszabb distantiára nem nyujtatik. E galop közben az idomítás alatt levő csikók egymástól megfelelő távolban követik egymást egy vezető ó nyomán. A hol csak lehet, a gyakorló tért sima gyepek mező képezi, mely a végén kissé emelkedettebb. Nehány ilyen gyakorlat után rendszeren meggyorsíttatja a trainer a vágatást, hogy a csikók — mint mondani szokás — »kinyújtózkodjanak» s ekkor már a distantiát is megnagyobbítja, egész 800 méterig. Az egész gyakorlatot naponta 1, legfeljebb 2 óránál hosszabbra nem szokás nyujtani.

Kezdetben takarót nem használnak gyakorlat közben; a hidegebb időjárás beálltával azonban igen. A végtagok ledörzsölésére s bepolvázására nagy súlyt fektetnek s a »Resstitutions Fluidot« nem kimélik. Rajta vannak továbbá a trainerek, hogy a csikók vezetőől nélkül is egymás mellett futva is megszokják a munkát. Az egyéveseket »meg-izasztatni« csak ritka trainer szokta, vár nevezetesen evvel addig, a míg a csikó kétévessé lesz.

Ha aztán a csikók mind e kezeléseken és gyakorlatokon átesetek, a trainer rendszeren egy próbaversenyt (trial) tart, meg tudandó, jobban mondván tájékozandó, hogy tanítványai közül a kétévessék versenyében melyik mekkora esélylyel indulhatna.

Azok a csikók aztán, a melyek tavaszkor, mint kétévessék nyilvánosan versenyre kelni vannak hivatva, további idomításnak vetetnek alá s minthogy a tél erre nem alkalmas, a következő év február és márczius hónapja az, a melyben a trainirozás igazán folytatást s ideiglenes befejezést nyer. A téli hónapok alatt tehát az idomár legfeljebb a csikók dús és intensiv táplálására lovardában, vagy kifutóban való mozgatására s ha szükséges physik nyújtására szorítkozik. Az idő kinyitásával aztán két szakaszra osztott 9—10 heti idomításnak vetetik a csikó ismét alá, a két szakasz között egy heti nyugalom és physik adatván neki.

Az idomítás megkezdése előtt a csüdörök és kancczák különválasztanak, minthogy ez utóbbiak ekkor rendszeren már sárlani kezdenek.

E 9—10 heti újabb gyakorlatok mérsékelt sebességgel, de tartós mozgatással kezdenek meg s a szükséghez képest 10 nap elteltével a csikó takarók alatt és egy-két angol mértföldre terjedő distantián meg-izasztatik, hogy jelzett holtsúlyából veszítsen.

Az egyheti nyugalomadás előtt, ha szükséges, ismét megizasztatik s ezután nyujtatik a physik is, szintén csak akkor, ha szükségesnek látszik.

E nyugalomra szánt hét elteltével fél mértföldes distantián naponta egyszer sebes galoppban mozgattatik a csikó, közbe-közbe iramodásra is ösztökélvén azt. Ekkor már nem annyira a zsiradék eltávolítása, mint inkább a légzés szabadabbá tétele szempontjából egy új megizasztás eszközöltetik kétféltföldes pályán galoppban. A megfelelő takarók alatt így megizasztott ló istállóba kerülve, a szükséghez képest szintén takaró alatt utó-izasztásnak is alávetetik, avagy azonnal szárazra dörzsöltetik s lábai befásíztatnak.

Ezen rendszeres sebes mozgások mellett a csikóval naponta lépésben ben is gyakorlatokat csináltatnak.

Két héttel a nyilvános verseny előtt többnyire ismét próbaverseny tartatik az idomított csikókkal s ha szükségesnek látszik, a nyilvános versenyre kelés előtt egy héttel ismét megvizsgáztatik a ló s galoppban való mozgása is folytatatik. A versenyidény végeztével nyugalom adatik a 2 évesnek s csak a következő versenyidény előtt 3 hónapig vétetik megint az előbbieken esetleg elbánás alá.

Ha a ló 3 éves korát elérte a nélkül, hogy idomított volna, 3 éves korában vétetik oly kezelés alá, a melyt az előbbieken jelezünk, avval a különbséggel ta'án, hogy hosszabb distantia és sebesebb galoppunkra rovatik ki rá. Éppígy az öregebb korban training alá kerülő lovakra is.

Különb az idomítás közbeni elbánásnak az a menete, melyet itt ismertetünk, minden telivérre nem alkalmaztatik; a szakértelmes trainer chablont nem ismer e tekintetben s a keze alá került ló egyéni sajátosságai azok, a mik teendőit kiszabják. Az ilyen trainer szeme előtt tartja, hogy a lovat verseny-condícióba vinni egy bizonyos ponton túl nem lehetséges s nem felel át sem, hogy a lovat egy bizonyos időn túl verseny-condícióban megtartani sem lehet, vagyis hogy meg van a ló szervezeti erejének a maga határa, a mely nem mondja, de mutatja, hogy eddig és ne tovább.

A lónak hasznosítás szerinti osztályozásánál láttuk már, hogy egészen más kívánalmak köttetnek az akadályverseny lóhoz, mint az éppen előbb jelzett sikverseny-lóhoz, azért az előbbiekné trainirozása sok tekintetben különbözik is az utóbbi idomításától.

Az akadályverseny-lónak t. i. mindenkifelett kitartónak és magas járásúnak kell lennie és gyorsaság mellett nagy ugró képességgel is kell bírnia. Elengedhetetlen továbbá, hogy a súlyosabb lovas alatt is nagy distantiaikon s a legkülönbefébb talajnemeken biztosan haladjon. E cél elérése szempontjából a physikkal megpurgált ló az első hétkben naponta délelőtt két és délután két óra hosszajg lépésben mozgattatik, minden második nap pedig 3000 méter distantián lassú galoppban is megmozgattatik. E hét végén 5000 méterre terjesztik ki a galopp, rá 10 nap múlva pedig ugyanily galoppunkban 8000 méter distantián megvizsgáztatik az állat s erre néhány napig csak lépésben mozgattatik, majd ismét 5000 méteren galoppban gyakoroltatik, aztán a munka 3 ik hetének végén másodsor is izzadásig hajtatik, mire végre hashajtó és nyugalom következik.

Az idomítás második időszakában 8000 méter távolon hetenkint megvizsgáztatik az akadályverseny-ló s közben 5—6000 méteren galoppban, ugrásban, fordulásokban folyton gyakoroltatik. A verseny előtt még egy izzadásnak vettetik alá, ezután azonban a versenyig 5000 méter distantián csak kímélve, lassú galoppban mozgattatik.

Félvérű lovak hasonló módon készíttetnek elő az akadályversenyre, avval a különbséggel, hogy míg a telivérű ilyen idomításának ideje 3 hónap, addig a félvéréké csak 2—2½ hónap. Ezek ugyanis a traininget hosszasanban nem igen állják ki.

A vadászlovak trainirozása végre lényegileg nem különbözik az akadályverseny-lovak idomításától, mégis az előbbiekné inkább kitartókká,

mint gyorsakká neveltetnek s ezért rövidebb distantiaikon tartós munkában gyakoroltatnak.

E rövidere vont feljegyzések után hátra van még, hogy a lovaglászról és lóhajtásról megemlékezzünk s ezzel kapcsolatban, a ló rossz szokásairól is szóljunk.

Tesszük is ezt a következőkben, e helyen az olvasó figyelmét még csak könyvünk 521. ábrájára irányítván, mely egy hazai idomító pályát tüntet fel, rajta a trainerekkel és lovakkal.

Versenyek.

Az angol telivérrel szóló tárgyalásokban már ismételtlen érintettük és bíráltuk a versenyeket s inént a trainingről beszélve is szólnunk arról; a következő fejtegetéseket azonban még szükségesnek véljük.

Már említettük, hogy a traininget mi a ló tornaískolájának, a versenyt pedig a ló érettségi vizsgájának tartjuk. Czélja az tehát, hogy a versenyre kelt állatok képességét, egymás fölötti előnyét kiderítse s lehetővé tegye a legjobbaknak a tenyésztés czéljára való kiválasztását.

A lóversenyek igen régi kultúrá s már az ókorban is rendeztek ilyeneket. Angliában 1170-ben keltek versenyre lovak tulajdonosai állataikkal először, nálunk 1826-ban Széchenyi István rendezte az első; Franciaország a XVIII. század végén fogott bele, Németország s Ausztria a XIX. század elején. Manap Amerika, Ausztrália és Ázsiában is rendszerint tartatnak versenyek.

A versenyek nevei nagyjában ma a következők:

1. *Sikversenyek*, melyeket gátak, akadályok nélküli sík pályán futnak kisebb-nagyobb (900—2400 méter) távolságon. Ezek lehetnek tenyészversenyek (Produce stakes) és tehérkiegyenlítőssel kapcsolatos versenyek (Handicap), továbbá eladó versenyek (Selling race).

2. *Gát- és akadályversenyek* (Hurdle race, steeplechase), a pályán gátakkal és akadályokkal, melyeket a versenyző állatoknak futás közben át kell ugorniok. Ezek rendszerint lassúbb tempóban és hosszabb distantián (2400—8000 méter) esköszöltetnek.

3. *Nyilvános versenyek és magán versenyek* (Matches), mely előbbiekné a feltételek nyilvánosan ki vannak hirdetve s azokban bárki részt vehet a lovával s mely utóbbit rendszerint két tulajdonos közötti fogadás alapján futtatják.

4. *Próbaverseny* (Trial), melyet meg két ló között összehasonlítás és próbaképpen rendszerint fogadás nélkül futtatnak.

5. *Vágató- és ügetőversenyek*, a szerint, a mint nyereg alatt galoppban, avagy kocsis előtt trabbban futtatnak.

6. *Ürlovas és Jockey meg határozatlan versenyek*, a lovas személye szerint. A versenyek díjai részeit államiak, részeit tételből s ú. n. bánatpénzekből és totalizátor-jövedelmekből összehozottak s közönségesen egy ezer koronától több ezer korona összegig terjedők, vagy olykor és egyben tiszteletdíjakból, értékes emléktárgyakból állók. Minde versenyek sokféle esélyéről és értékéről már máshol, az angol telivér lóról szólva megemlékeztünk, itt még a totalizátor-ról volnának a következő mondanandóink.

A totalizátor intézménye egy közvetítő irodának mondható, mely a versenytereken működve, a fogadási összegeket minden versenyre külön-külön elfogadván, azt summázza s egy bizonyos perczentnek

522. ábra. Marcsa, hátán Miklós főhadnagy.

levonása után a nyertes lovakat megfogadó érdekeltek között betétük arányában szétosztja s kifizeti. Példák ezt jobban felvilágosítják.

Mondjuk, hogy a versenyprogram 2-ik futamában részt vesz 3 ló, s megfogadtatnak ezek pl.:

1.	számú ló	20-szor á	12 korona	=	240 korona.
2.	"	"	4-szer á	12	" = 48 "
3.	"	"	30-szor á	12	" = 360 "

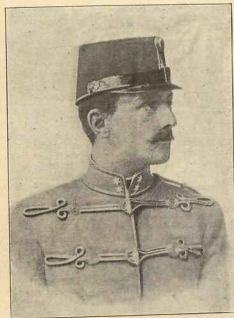
Összesen 648 korona.

Megyeri pedig mondjuk a 2. számú ló a versenyt. Ez esetben a számadás és illetőleg osztalék a következőképpen alakul:

Levonnak mindenekelőtt a 648 koronából bizonyos perczentet, mondjuk 6-ot, tehát 38'88 koronát a totalizátor javára, marad tehát 609'12 korona, mely a betevők számával (4-el) osztva, jut egyre

(609'12 : 4 = 152'28) 152'28 korona, melyből még a kikerekített summán felül levő összeg is a totalizátor javára esik.

Látható ebből, hogy minél többen fogadják meg a nyerő lovat, annál kevesebb az osztalék s ez leszálhat a betét-összeg alá is, mikor aztán csak a betétet kapja a játész vissza; és ismét, ha a nyerőt senkise fogadta meg, minden többi betét a totalizátoré. Mindezen összegekből viseli a totalizátor intézménye a maga kiadásait s fordít abból

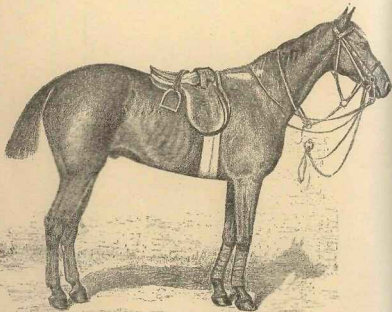

523. ábra. Gróf Slahremberg berlin—bécsi távlovagló.

bizonyos mennyiséget a lótenyésztés s illetőleg verseny-ügy javára. A játész közönség tehát részben tényleg nemcsak a maga mulatságára, élvezetére, hanem a lótenyésztés javára is áldozza a futtatásokon elveszű pénzét, de persze másrészen a nyerők zsebébe vagy az ú. n. bookmackerék táskájába dobálja, avagy azoktól nyeri is. S mert ez így van, az a ki fogad, tényleg lutrizik s egyben házárdjátékot is úz, pedig a főczél nem ez, hanem a lónak minden fogadás nélküli, s csak a kitűzött díjjal kapcsolatos kipróbálása volna.

A jelzett versenyekkel kapcsolatosan fel kell még említenünk, hogy időnkint ú. n. távhajításokat és távlovaglásokat is rendeznek.

Ez utóbbiak között legérdekesebb volt bizonyára az 1892-ben rendezett wien—berlini távlovaglás, melynek distantíája tudvalegőleg 580 kilométer volt, a mit egy és ugyanazon ló és lovása 71—80 óra között mozgó idő alatt járt be. Győztes, mint ismeretes, 71 óra és 34 perc rekorddal egy *Athos* nevű herélt magyar-angol félvér ló lett, hátán Starhemberg gróf osztrák-magyar huszárfőhadnagygal, 2-ik 73 óra 6 perc rekorddal *Lippspring* nevű angol vért kanca Reitzenstein báró, német hadseregbeli hadnagy alatt, 3-ik pedig *Marcsa* nevű angol félvér

524. ábrn. Athos, magyar-angol félvér, Forgách László gróf tenyésztése.

kanca Miklós Aladár közös hadseregbeli huszárfőhadnagy alatt, ki elsőnek érkezett Berlinbe 74 óra 24 perc rekorddal. Ezt a *Marcsát*, melyet Geist Gáspár hírneves tenyésztőnk nevelt, lovasával az 523-ik ábra tünteti fel a verseny utáni 9-ik napon. Athost, (apja Mars ang. t. v. anyja Vezér) az első díj nyertesét, gróf Forgách László Mándokon tenyésztette, a 2-ik díj nyertese pedig ismeretlen tenyésztői, Brüsszelben vásárolt állat volt.

Abban a vélekedésben, hogy e mű olvasóit nem fogom untatni, még a következőket fűzöm az elmondottakhoz.

A megtett út távolságát kerek számba 580.000 méternek, a legjobb

recordot pedig 72 órának véve — esik egy-egy órára közel 8060 méter, vagyis egy percre több mint 134 méter s így egy másodpercre több mint 2 méter, következésképp minden órára jóval több, mint egy-egy osztrák mértföld.

Már most tekintettel azon gyakorlati tapasztalatra, hogy jó lépő ló az, a mely 1000 métert 10 perc alatt megtesz, vagyis tehát 1 óra alatt 6000 métert (6 kilométert) halad: nyilvánvaló, hogy pl. a Starhemberg vagy a Reitzenstein lova az 580.000 méter útát 72 órán át szakadatlanul lépve és haladva se tehetné volna meg, mert így számtva csak 432.000 métert haladt volna.

Am vizsgáljuk, vajjon ígétve megtehetné volna-e?

A verseny-trabbolóktól s különösen Nancy Hanks-tól, az amerikai ögetőtől, mely az 1869 métert 2 p. és $7\frac{1}{4}$ mp. alatt tette meg, könnyen éthető okokból, eltekintve, kiváló trabboló, mint ismeretes, már az a ló is, a melyik hosszabb úton 1000 métert 5 perc alatt hátrahagy.

Ha ilyen volt a Starhemberg vagy Reitzenstein lova is, akkor (feltéve megint, hogy szakadatlanul egy tempóban, folyton trabbolt volna), az 580.000 méter útát 2900 perc alatt tette volna meg, vagyis tehát körülbelül 49 óra alatt.

Feltevén már most azt, hogy útközben egyik is, másik is, nem többet, mint csak 24 óránként 5 órát pihent, az út felét pedig nem trabbban, hanem lépésben tette meg, kislül, hogy 36 óra alatt, lépésben 216.000, 24 és fél óra alatt pedig 280.000 métert, így tehát 60 és fél óra alatt 722.000 métert megtehetett volna, miből ha elszámítjuk a 15 órai pihenőre eső lépést (78.000) és trabb (63.150), összesen 141,150 métert, kijön 580,950 méter, a mi nagyszerűnek igen, de hallatlannak semmiesetre sem mutatja a 72 órai recordot s könnyen magyarázhatóan tünteti fel mindazon recordokat, melyeket 80 órán belül elérték, vagyis tehát nincs kizárva a lehetősége annak, hogy egy második ilyen lovasversenyben különösen a vágatás kombinációjába vételével, még fényesebb eredmény éressék el.

Végül azt hisszük, szívesen veszi az olvasó, hogy itt az első díj nyertesének és lovának a képét is megörökíttjük. Gróf Starhemberget az 523-ik, *Athost*, a verseny utáni állapotban, az 524-ik ábra tünteti fel.

Lovaglás.

Egy jeles szakemberünk tanítványai előtt a lovaglásról szólva avval kezdte egyszer mondanáit, hogy: »Uraim! ha önök abban a reményben ringatóznak, hogy a lovaglás mesteriségét, hogy ne mondjam művészetét, az én előadásomból meg fogják tanulni, akkor nagyon csalatkoznak, mert valaminthogy az úszást nem tanulta meg senki anélkül, hogy vízbe merült volna, úgy a lovaglást se tanulja meg soha senki anélkül, hogy lóra ülne«.

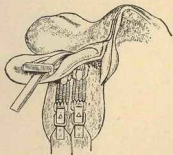
Igen: gyalog lovagolni tanulni körülbelül annyi, mint szárazon úszni tanulni.

Mi egyébiránt egy perczig sem gondoltunk arra, hogy az olvasót lovagolni és lovat hajtani is meg fogjuk tanítani, de igenis czélul tűztük ki, hogy e tekintetben is szolgálunk tájékoztatással.

Lássuk hát mindenekelőtt a felszerszámozást.

A ki a lovat megnyergelni akarja, legyen először is arra gondja, hogy a ló szőre simán fekdűdjék a nyereg alatt s a takaró, melyet a

nyereg alá tesz, ránczot ne vessen. A nyeret aztán úgy helyezze el, hogy annak a súlya a ki reá ül, a ló testének központjába essék s úgy, hogy a nyeregszorító vagyis a heveder lehetőleg a szegycsont lapátos porczára kerüljön. Ha a szorítónak két vagy három hevedere van, vigyázni kell, hogy az alsó a felső alatt ránczot ne vessen, mert különben feltörést okoz. A hevedert elégséges annyira szorítani csak, hogy tenyerünkkel a hastájon még alányúlhassunk. A ki teheti, használjon ú. n. önműködő szorítókat, vagyis rugalmas sodrony készülékekkel ellátott hevedereket (525. ábra), a melyeknek meg van az elő-

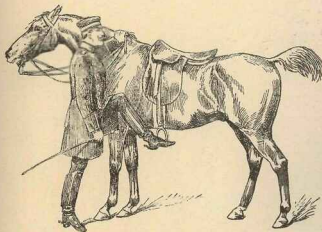
525. ábra. Ruganós heveder.

nyűk, hogy ha egyszer rászorítatuk a ló mellkasára, utána szorítást nem igényelnek, ezt t. i. a sodronyrugók maguk elvégzik.

A kantárfeltevésnél három dolog érdemel különös figyelmet, t. i. a zablának a szájba tévése, az álladzóláncnak bekapcsolása és a torok- meg

orr-szíjnak becsatolása. Az elsőről a zabla leírásánál már megemlékeztünk, a másodikra nézve azt jegyeztük meg, hogy csak oly szorosra kell a szóban forgó lánczot kapcsolni, hogy két újunk alá férjen; ellenkező esetben a zabla feszítőkarának nem volna elég játéka. A szíjjak becsatolásánál arra kell ügyelni, hogy a kantár a fejet mindenütt csak éppen megfektűdje, de ne szorítsa s lazán se borítsa. Miután még a kantárszárakat s egyéb talán alkalmazott szíjakat is becsatolta az ember, rendbe hozza a sörényt és üstököst s ha előbb nem tette volna, letörli a lovat s kitakarítja a patát, aztán a felüléshez a kengyelt megfelelő hosszúságban leereszti.

Hogy miként kap fel aztán valaki a lóra, az meglehetősen alárendelt természetű dolog, mégis meg vannak ennek is a maga szabályai.

526. ábra. Lórapakás.

Egy angol szakember erre nézve a következőkre utasít:

1. Állj a ló baloldalára s fogd a jobb kezébe a kantárszárakat oly rövidre, hogy lovad szája hatalmadban legyen. Ragadd meg ugyan-ezen kezéddel a nyereg hátsó szélét vagy kápáját.

2. Fogd meg balkezéddel a kengyel szíját, tedd a bal lábadat a kengyelbe, aztán fogózkodj meg a bal kezéddel a nyeregfőbe, egy maroknyi sörényt is segítségül vévén.

3. Rugd fel magad jobb lábaddal s vidd át e lábadat a ló jobb oldalára; ülj le aztán s tedd a kengyelbe a jobb lábadat, bal lábadat a kengyelben önként érhetőleg kifeszítvén s jobb kezedet már előbb fel-szabadítván.

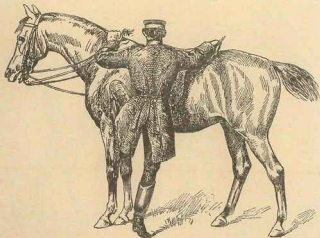
4. Bocsásd el e pillanatban a ló sörényét s illetőleg a nyereg-főt s vedd a kantárszárakat a balkezébe.

Mind e momentumokról az itt levő 526—29. ábrák még jobban is tájékoztatnak.

Hogy a felülés ilyen simán nem mindég sikerül, azt mindenki tudja, a ki valaha egy tüzezebb vérmérsékletű vagy éppen makranczos lovat, avagy ügyetlen lovast látott. Hát az ügyetlen lovas legjobb ha tüzes vagy makranczos lóra nem is ül, az ügyes lovas pedig bátran és gyorsan az ily lovon is rajta terem s ha egyszer rajta van, tudni fog azon megmaradni is. Hogy hogyan és miképpen, az a gyakorlat titka, de van erre nézve egy némely elméleti útmutatás is.

A ki a lovon biztosan óhajt ülni (s ki óhajt másképpen) mindenképp előt két dolgot kell, hogy megtanuljon, t. i. tudnia kell testének egyes részeivel a nyereghez vagy ló testéhez megfelelően odasímulni, vagyis

327. ábra. Lórakapás.

abba mintegy bekapaszkodni s végre tudnia kell a kengyelbe kellőképpen belé támaszkodni, belé nehezedni.

A biztos ülés szempontjából tehát elengedhetetlen, hogy a lovas »mélyen«
üljön a nyeregbe, vagyis (kivételes esetől eltekintve, aminő az ú. n. majomszerű ülés, vagy amerikai verseny-ülés) ülepe és czombjai mozdulatlanul szorúlnak oda, testének csipőitől kezdődő felső és térdtől kezdődő alsó részei pedig mozgékonyak maradjanak. Hogyan egyensúlyozzon aztán testének felső részével a ló mozgása közben, az a mozgás formától függ s szabály e tekintetben fel nem állítható. Önként érhető azonban, hogy a feladat az, hogy a ló és lovas a mennyire csak lehet, egyensúlyban maradjanak. Hogy mindez hosszabb gyakorlatok nélkül nem lesz lehetséges, az magától értetlik. Hadd nyujtsunk egy hírneves angol lovaglást tanító nyomán erre nézve is némi tájékoztatást.

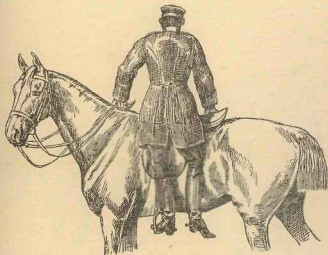
Ülő-gyakorlatok. A nyeregbe ülve bocsásd le oldalt és tartsd mozdulatlanul karjaidat; távolítsd el azután a nyeregtől oldalra az egyik

czombodat, majd vidd előbbi helyére vissza. Tégy így a másik czomboddal is. E gyakorlatot többször és úgy hajtsd végre, hogy térdeid lehetőleg befelé irányulva maradjanak.

Emeld fel térdeidet a nyeregfőig, majd bocsásd le ismét. Légy azon, hogy e gyakorlat közben czombjaid minél nagyobb nyeregfelettel érintkezzenek. Tested felső része e közben maradjon mozdulatlanul.

Zárkózz a nyeregbe jól czombjaiddal s feküdj hanyatt a lovon, majd lassan egyenesedj ki megint.

Zárkózz a nyeregbe jól czombjaiddal s hajolj felső testrészeddel előre és oldalra úgy, hogy vállad a ló sörényét érje.

328. ábra. Lórakapás.

Erősen ülve hajolj el felső testrészeddel oldalra, hátra, előre s ismét a másik oldalra, majd foglald el előbbi egyenes ülésedet.

Egyensúly-gyakorlatok. Nyeregben ülve vedd át a jobb lábadat a nyeregfü felett a baloldalra, aztán mindkét lábadat ugyanazon úton vissza a jobbról balra, végre foglald el a rendes ülést avval, hogy ballábadat balra áttesszed.

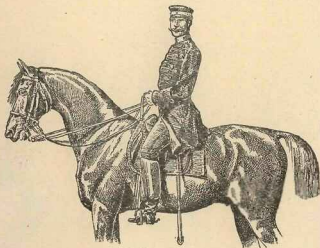
Vedd át a jobb lábadat az előbbi módon a baloldalra, fordulj meg az ülésben arczczal a ló fara felé; vedd most át előbb a bal, aztán a jobb lábadat a ló fara fölött a jobboldalra s fordulj meg az ülésben arczczal a ló feje felé; bal lábadnak a baloldalra való átvétele által foglald el aztán a rendes ülő helyzetet. E gyakorlatot ismételd megfordítva is, t. i. bal lábad átvételével kezdve a megfordulásokat.

Lógyakorlatok. Zárkózz a térded jól a nyereghez; emelintsd meg előbb az egyik, aztán a másik alcombodat és lábadat oly magasra, a mint csak bírod, de anélkül, hogy téridei helyeket elhagynák s anélkül, hogy a ló testét érintsd. Hajts ezt végre lépés, ügetés és vágatás közben is.

Tarsd tested felső részét mozdulatlanul, lábaidat lógasd le feszte- lenül s forgasd úgy, hogy majd sarkod, majd lábujjaid nézzenek a ló oldal felé.

Általános gyakorlatok. Nyeregben ülve fogózkodj meg a nyereg oldalainak mellső felső széleiben, nehezítsd a testedet karjaidra s hajlítsd el a testedet jobbra majd balra.

Fogózkodj meg a nyeregben az előbb jelzett módon, hajolj kar-

529. ábra. Lórákapás.

jaidra nehezedve arccsal a ló nyaka felé, vésd ekkor lábaidat fel- és hátra- felé, keresztezd e közben őket s űlj vissza a nyeregbe úgy, hogy arczod a ló fara felé nézzen. E helyzetben tedd a tenyereidet a ló ágyékára s próbáld meg az előbb jelzett módon a vsszaülést, úgy t. i., hogy aztán arczod megint a ló feje felé nézzen.

Hogy ilyes gyakorlatok nélkül is lehetséges a lovat jól megülni, azt a mi csikósaink is elég ékesszólóan bizonyítják, de hogy bizonyos gyako- rlat útján szerzik meg ők is e képességet, azt sem lehet eltagadni.

Az egyes mozgásnemekhez képest aztán a lovas testének viselkedése önként érthetően más és más kell, hogy legyen, mert a míg pl. lépő lovon az egészen egyenes ülés a megfelelő, addig ügető lovon a test kifo- kú előrehajlása majdnem kikerülhetlen; épígy a jobbra vagy balra vág- tató vagy ugró lovon ülő se kerülheti ki, hogy test súlyát a szükséghez

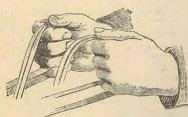
képest egyik vagy másik oldalra, avagy előre s hátra ne helyezze, ha ugyan magát a lepottyánás veszélyének kitenni nem akarja s emellett lovat is értelmesen kívánja használni.

A mi aztán a kantárszárral való bánást illeti, fődolog a nyers rán- gatások kerülése. A ló szájának mozgás közben mindig kézen kell lennie, azért tehát a kantárszárrának ilyenkor nem szabad lógniok. Mozgásgyor- sítás céljából annak könnyed megeresztése mégis elkerülhetlen, de ekkor is kézen kell, hogy a ló maradjon. Lassításkor a száraz gyöngéd megfeszítése, fordulóknál a megfelelő oldalnak gyenge megvonása rendesen elégséges a kormányzás céljából, különösen ha a czomb s szükség esetén a sarkantyú vagy korbács a kéznek kellőképpen secundál.

Az, hogy miként tartsa a kéz kormányzás közben a kantárszárat, önként érhetőleg függ mindenekelőtt attól, hogy két vagy négy szár van-e alkalmazva s ezek egy vagy két kézbe fogatnak-e. Az egyes és kettős csikós-zablán való vezetést 530. és 531. ábránk minden magyarázat

530. ábra. Vezetés.

531. ábra. Vezetés.

nélkül is érthetővé teszi. A két szárral bíró fékező zablán való angolos vezetést 532. ábránk, a négy szárral bíró zablán való vezetést pedig 533. ábránk értékíti, 534. ábránk a kantárszárral miként történő »me- geresztésére« 535. ábránk, pedig a »tartásra« vagy fékezésre nyújt felvilágosítást.

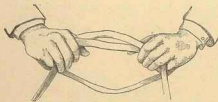
Ezeket kívül más fogások is ösmertetek, azoknak tárgyalásába azonban, már érthető okoknál fogva, nem bocsátkozhatunk, de érdemesnek tartjuk befejezésül az amerikai verseny-lovaglásról néhány szót ejteni.

Az új modorú, vagyis amerikai lovas, eltekintve attól, hogy a lovas a hátulvárassal szakítva, elővárásra esküszik vagy nem — lényegileg abban áll, hogy a jockey a helyett, hogy lábaival a leeresztett kengyelbe támaszkodva a ló testének ú. n. nyeregtáján ülne, felkúporodik a ló marjára alékp, hogy térdel majdnem a lovat vezetők kezeinek könyökeit éri, a testében is úgy előre léven hajolva, hogy a feje majdnem a ló nyakán fekszik.

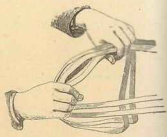
Eltekintve attól, hogy ez egy minden kritikán aluli csúf majom-ülés, a kérdés az, hogy mit vél az a jockey ezzel az üléssel elérteni?

Én nem kérdeztem s állítólag ezek a jockeyk nem is nyilatkoznak a »miért-azért« dolgában, de a ki a ló szervezetét, testének súlyponti

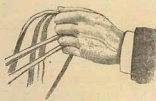
viszonyait és a mozgásnak mibenlétét ismeri, az a föltett kérdésre csak azt felelheti, hogy: bizonyára (habár a kézelőnyi rész túlterhelésével is) föl véli szabadíthatni a teherviselés egy jelentékeny része alól a kézműgötti testrészt — tehát a hát, ágyék, far, koncz és csomb izmait és azt a hatalmas rugót, a mely a ló csánkjában adva van, — hogy ekkép annál több erőegységgel lökhesse ez a továbbító faktor a lovat és rajta ülő lovast előre, fönmaradván »ügyes« lovaglás esetén így is a lehetőség arra, hogy ezen »hanyatt-homlok«-rohanásban a ló és lovas orra ne

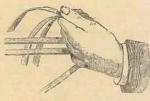
532. ábra. Vezetés (angolozás).

533. ábra. Vezetés.

534. ábra. Megeresztés.

535. ábra. Tartás.

bukjék, hanem a lovas súlypontja lehetőleg mégis a lótest súlyvonalában maradjon annyira, hogy az állat *lovasával együtt* érjen a célponthoz; akárhogy, bármikép, csak így érjen és lehetőleg elsőnek érjen oda.

Nos, kinek mi kifogása lehet e vélekedés, vagy mondjuk taktika ellen akkor, mikor az egyedüli, a kizárólagos cél a *győzelem* a versenytársak fölött. Hiszen ám tessék más jockeynek is így lovagolni, vagy akárhogy, ha már bizonyos lovaglási forma a versenyszabályokban előírva nincs. Ki mondhatja, hogy ez tisztességtelen fogás, ha egyszer tényleg megengedett? Túljárás bíz az a más eszén, de hát ám tessék annak a másnak erre a túljárásra rálicitálni, ha már egy bizonyos *kizárólagos* lovaglási forma — az tudniillik, mit civil- és katonalovas mindenütt a világon igénybe vesz — lovaregyleti szabályokban előírva nincs. S mi közünk nekünk ahhoz, hogy ilyen, vagy más lovaglási formával tudva, vagy nem tudva a lovait valaki időelőtt tönkretenni enged, lehet, hogy

nagy nyeresmények árán, mely lóéletet, trainert, zabot, jockey-fizetést stb. busásan kiegénylít.

Hiszen az én fejem sem fáj a másoké helyett, de jól esik kijelentem, hogy ezt a kérdést megoldottnak akkor tekinteném; ha kísérletek útján bebizonyíthatnánk, hogy az európaias és amerikai versenylövaglás a nyeresre egyenlő esélyt nyújt s ez utóbbi a ló gyorsabb elhasználódására, megrokkolására az előbbinél több lehetőséget nem szolgáltat.

De, mert nekem nagy a gyanúm, hogy az amerikai lovaglás a nyeresre több esélyt, megrokkánásra több lehetőséget szolgáltat, ha rajtam állna, betiltanám ezt a versenylövaglási formát nemcsak e két-rendbeli fontos okból, hanem azért is, mert hasonló majomuléses lovaglásra a gyakorlati élet terén nincsen semmi szükség, sem kényszerűség.

Tenyésztési szempontból a versenyző lovaknak *egyenlő* esélyt mellélti kipróbálása az ideális és fő cél s nem kellene tűnni, hogy a különben is nem egyforma versenyeselekek ezen amerikai lovaglási módszerben egy további eséllyel szaporodjanak s még nehezebbé váljék annak megítélése, hogy melyik hát a versenyző öt vagy tíz közül a nagyobb téteményképességgel bíró, tehát a tenyésztésben több garincziát nyújtó állat, nem is tekintve azt, hogy nagyobb percentszázalékkal jár, vagy járhat az új lovaglási módszer.

Ha az amerikai jockeyk eredményei nemcsak nálunk, hanem Angliában is, magában a gyakorlatban azt nem látszanának bizonyítani, hogy az új lovaglási módszer a nyeresi esélyt fokozza, e következtetésre kellene jutnunk a következők nyugodt és elfogulatlan vizsgálása és megfontolása után.

A legtöbb lónak nem ott van a központi tengelye, illetőleg súlyvonala és súlypontja, a hol közönséges lovaglásnál a lovas ül, t. i. közvetlenül a mar mögött, a 12-ik és 13-ik hátcsigolyán, hanem jóval előbb, magán a maron. Különösen itt van a súlypont az angol telivérnél, a melynek hosszabb nyaka már, de aztán mélyebben leérő mellső bordázata, mellüri súlyosabb szigerei, kisebb súlyú hasüri szigerei és hosszú, magas, a hátra mélyen benyúló marja, rövid, széles ágyéka mind közreműködnek, hogy súlypontja előbbre essék. Ha tehát a lovas nem azon ül, a megterhelés aránytalanul oszlik meg és pedig az itt vitatott esetben úgy, hogy a *kézműgötti* testterület van túlterhelve és eképen *ép az a szerves géprész van a munkában túlterhelve és bizonyos mértékben redukálva*, a melynek hivatása a súlytámasztás s illetőleg hordás mellett a *továbbítás*, vagyis a ló és lovas által képviselt terének a minél gyorsabb és minél kitartóbb előrelődítése.

Hiszen jól tudom azt én is, hogy e súlypontból a lótest minden egyes galopmozgásnál kiköppenik, részint előre, részint hátra, sőt mindeket oldalra is, és hogy a lovasnak a földadata egyfelől a maga testtartásával, másfelől a ló fejének levonásával vagy megemelésével és czombjainak kellő működésével az egyensúlyt lehetőleg mindannyiszor ismét helyreállítana és föntartani, a miben segítségére van természetesen az élő gép, a ló is, mely bármely mozgás közben is egyensúlyban maradni maga is törekszik; de kérdezem, mikor lehetséges tökéletesebben mind ez: akkor-e, mikor a lovas ülése már központi, avagy akkor, mikor nem központi? Mert tehát az előbbi esetben lehetségesebb, bizonyos, hogy a *tökéletesebb súlymegosztás* az, a mely a lovat a legsebesebb mozgásra

képesíti és a szervezeteiben rejlő kitartásban, győzőségben legkevésbé redukálja erőinek ok nélküli és a speednek nem használó módon való elfecsérlésére legkevésbé vezeti; az ilyen ülés tehát az, a mely a nyeresi esélyt a legjobban képes fokozni a nélkül, hogy az állat kezelőtti vagy kézműgötti részét túlterhelvén, az időelőtti elhasználásnak, meghibásodásnak, megrokkolásnak tenné ki.

A mikor tehát az amerikai jockey arra való tekintettel, hogy a legtöbb angol telivér elől *túl van nőve*, nem a 12—13-ik hátsóigolya tájára ül, hanem fölkiporodik a ló marjára, nemcsak hogy túljár a nem így lovaglóknak eszén, hanem indokolt alapon jár túl s ez esetben kifogás alá annál kevésbé eshetik, mert hiszen a nyereső biztosabbá teendő, kényelmét, sőt testi épségét is tetemesen erősebben veti a latba, mint az a más modorban ülő lovas.

Igen ám, csak hogy egy másik eset is lehetséges, tudniillik az, hogy az angol telivér *hátral van túlnőve* (ilyen volt a híres Eclipse, Kincsem s más híres versenylovak), a mikor már — különben az előbbi esethez hasonló viszonyokat föltételezve is jóval hátrább esik a test súlyvonalára, vagy legalább és csakugyan a 12—13-ik hátsóigolya tájára.

Ha *Jim Morgan*, vagy kollegái az ilyen lónak is a marjára kuporodnak, akkor a legjobb lesz őket onnét letaszítani, pro prima azért, mert a hanyatt-homlok rohanással életveszélynek teszik ki magukat és a tenyésztésben talán pótolhatlan szerepre hivatott állatot; pro secundo erőszakos megrontásnak teszik ki az állatnak úgy se nagyon ideális mellső pedáljait, holott azokat lehetőleg kimélni kellene; pro tertia tényleg fogással élnek, mikor a két előbbi körülményre figyvet se hányva, a ló hátsó területét, a mellső terület veszélyeztetésével is föl szabadíthatják a terüviselés egy része alól, hogy aztán az a testrészt nagyobb erővel dolgozhassék, mint a többi versenyző felek ugyanazon testrésze.

Ha már úgy is annyi sok véletlenségtől (szélről futás, korlátnál futás, jó start, rossz start stb.) és annyi jockeyfurfangtól (nekimenés, keresztetés, várásra lovaglás, visszatartás, kifárasztás, idegesség téves stb.) függ a nyeresi esély, nem szabad szó nélkül hagyunk és túrnunk az efélék elszaporítására irányuló törekvéseket és nem szabad szemet hunynunk a fönförgő lóanyagrombolás fölött, mely kivált a mellső végtagok általános és igen szálamomraméltó, de egyszersmind nagyon káros elnyomorodásában, tudniillik elgyengült, ellentállásra képtelen, úgynevezett nyakalt lábtőben s ez ízületben mutatkozó megrokkolásban nyilvánul.

Még akkor is, ha valaki abban a megrögzött vélekedésben van, hogy az eképen szálamomraméltóvá lovagolt mellső végtagok át nem öröklőnek, mondom még akkor is egyedül a *játek*nak leket érdekében megengedni, hogy *egy és ugyanazon versenyben* mindkét modorban szabad legyen lovagolni, de a tenyészanyag komoly *kísérőbálsának* a szempontjából ez meg nem engedhető s az amerikai lovaglás akkor, mikor a versenyló hátul túl nőtt, mint szeszélyes merénylet, még kevésbé tűrhető.

Ám ha akadnak, a kik ember és állat veszélyeztetésével s a jövőendő lógenerációk minőségével nem törődve, derűre-borúra amerikaiasan kívánnak lovagoltatni, ám tegyék, de aztán ne kívánják, hogy nem imígy lovagoltató istálló tulajdonosok állataikkal ugyanazon versenyben résztvegyenek, mert minden jel arra mutat, hogy egy esélylyel kevesebbük

van ez utóbbiaknak a nyeresőre és egy okukkal többjük van arra, hogy tenyésztési értelemben hasonló jó, vagy még jobb állatiaknak értékét eféle *egyenlőlen* versenyben ne diszkreditálják.

Pusztán a miatt, hogy az új modorú lovaglással egy-egy állat még nem létező recordokat teremtsen tehetségével és nyeresőivel, vagy a miatt, hogy egy-egy istálló tulajdonos a maga hercegi fizetésű amerikai trainerjével és jockeyjával lepipálja a többi istálló tulajdonosokat, hiba volna túrni a kétféle lovaglást egy- és ugyanazon versenyben s nem kisebb hiba volna az új lovaglási modort általánosítani akkor, a mikor az a *gyakorlati élet terén* nemcsak neveléses voltánál fogva, de tökéletesen inpraktikus minőségénél fogva is helyét *meg nem állhatja*.

Más lapra tartozik aztán az, hogy az amerikai jockeyk és trainerek invízióját nyomon követhetik holmi amerikai turfiénák, csalogók, összeesküvők s kivált a jockeyk és trainerek köréből kikerülő úgynevezett *doping*-menek (a ló futóképességét szabályozó existenciák), a kik állítólag nagyon jól értik a módját annak, hogy úgynevezett *artificial aids*-szekkel (művészi segítőszerekkel) képességének legszűkebb kifejtésére és ellenkezőleg, győzelmi tehetetlenségre hangolják a versenylovakat, mely szerek (megint állítólag) hosszabb használat után, ha egyebet nem, legalább is kora impotenciát idéznek föl a tenyésztésbe kerülő állatokban.

Vissza hát a majomszerű üléstől a régi modoru üléshez.

A lóhajtás.

Annak a leírásával, hogy miként kell akár a szügyellős, akár a kumetes hámot a lóra rátenni, azt hisszük, fölösleges volna az olvasót fárasztanunk s kár volna szűkre mért terünket elfoglalnunk, mert hiszen e tekintetben úgys nyújtottunk már a szerszámok leírásánál képből és írásban tájékoztatást. Nem sikamolhatuk el azonban szó nélkül a befogás fölött, minthogy itt egyes oly dolgokat is elmondhatunk, a mik mint kevésbé ismeretesekek, érdekléssel bírnak s alkalomadtán értékesíthetők is.

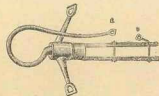

536. ábra. Tandem.

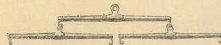
Egyesben járó ló befogásakor mindenekelőtt a szekér kettős rúdját kell felemelni, hogy beleütközésre alkalmat ne szolgáltatasson; oda kell aztán állítani a felszerszámozott lovat a kocsi elé s a rudakat keresztbe, azokat a rúdtartó oldalszárjájába meg kell erősíteni. Fel kell tenni aztán az istrángokat, meg kell szorítani a hám ú. n. haslóját s a gyeplőszárakat a hám háti részének karikáin átfűzve, a befogás kész.

Hasonló módon kell eljárni a kettős fogattal is, de persze avval a

különbséggel, hogy mindkét lovat egyszerre kell — az egyiket a jobb, a másikat a baloldalon — a rúd mellé állítani s a tartószíjjal vagy lánczszal a rúddhoz kötni, a gyeplőszárakat pedig keresztbe kell befűzni, t. i. úgy, hogy a jobb szár éppúgy a nyerges- mint a rudaslónak jobb zablakarikájával, a bal pedig hasonlóképpen mindkét ló bal zablakarikájával álljon kapcsolatban. A nehéz lovaknál divatos azon befogási mód, mely szerint úgy a jobbról (rudas), mint a balról (nyerges) álló ló külön-külön egyes gyeplőszárral vezettetik, mint nagy mértékben bizonytalan és nem praktikus, nézetünk szerint követésre nem méltó.

537. ábra. Rúd vég.

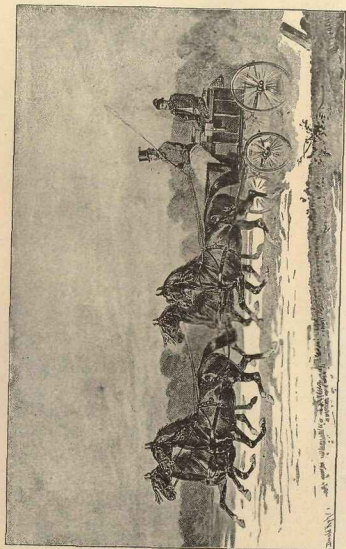
538. ábra. Kise-fa.

Az egymás elé fogott kettős fogat (tandem), mely közönséges körhímenyek között nézetünk szerint a mily neveltséges, éppoly czélszerűtlen, úgy rendeztetik be, a hogy 536. ábránk feltűníteti. Az ilyen fogat pl. keskeny, fagyos szán-úton, a melyen két egymás mellé fogott ló jól nem járhat, egy pedig nem elég, nem mondható czélszerűtlennek, feltevén, hogy az első ló jóindulatában meglehet bízni; ellenkező esetben veszedelmes helyzetbe kerülhet az ily fogatot hajtó ember éppúgy, mint a rudas ló, különösen ha az ülés nem elég magas arra, hogy a hajtó a lovak elébe lásson.

A négyes fogat (l. 498. és 539. ábrákat, mely utóbbi gróf Andrásffy Géza szék négyesét tünteti fel) befogásához már két emberre legalább is szükség van, az egyik t. i. a rúd mellett jár, a másik pedig az ezek előtt mozgó lovakkal kell hogy elbánjon. A rúd mellé úg fogatnak be a két ló, a mint azt az előbb érintettük. A rúd előtt járók számára önként érhetőleg külön hámfá kell, a melynek beakasztására a rúdvéget horoggal szükséges ellátni. Egy praktikus, ilyen horoggal ellátott rúdvéget 537., ahhoz való kise-fát (házfófat) pedig 538. ábránk tüntet fel. Előbbi ábránk a és b-nél azt is mutatja, hogy a rúdnál levő lovaknak zabláival a horogba való akadást miként lehet megakadályozni azáltal tudnillik, hogy az a és b lyukakat szíjjal kötjük össze.

A négyesben előjáró két ló gyeplőjét egyébiránt szintén keresztben kell felfűzni s a vezető szíjat a rudaslovak kantárfejeére alkalmazott kati-

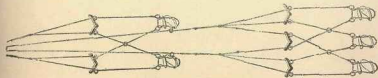

538. ábra. Magyar négyes fogat. (Gróf Andrássy Géza tulajdona.)

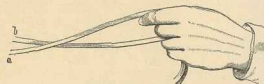
kán átvinni, feltéven, hogy az ilyen négyesfogat a bakról s nem a nyeregből hajtatik, mely utóbbi esetben minden ló külön kantárszárakat kap s a rúdra kise-fa nem alkalmaztatik, hanem az első két ló istrángjai a hátsó lovak istrángjaival állnak kapcsolatban.

Az eléggé ismeretes »lógós« befogás leírását itt mellőzve, felemlítjük, hogy az ötös, hatos és nyolczas fogat befogása lényegileg nem különbözik a négyestől, egyedül az ötös fogat gyeplőberendezése tér el azétől. Ezt a gyeplőberendezést az 540. számú vázlatos rajz magyarázat nélkül is érthetővé teszi.

540. ábra. Gyeplőberendezés (ötös).

A gyeplőszáraknak a kézzel való fogása tekintetében nagy részben ugyanazok az irányadók, a miket a kantárszár tartásánál felsoroltunk. A mi közönséges kocsisaink e tekintetben szabályt nem igen ismernek; az angol iskola szerint hajtó kocsis azonban rendszeren bal kezével »tart« és jobb kezével »vezet«, avagy ha két két kézzel tart is, a vezetést jobb kézzel eszközli. 541. ábránk a kettős és egyes fogatnak egy kézzel, 542. ábránk pedig két kézzel való tartására nézve nyújt felvilágosítást, 543. és 544. ábránk a jobbra s illetőleg balra való jobb kézzel való vezetést érzékíti, 545. ábránk pedig a lassításra és megállásra kény-

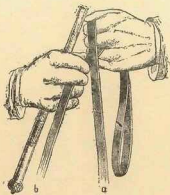
541. ábra. Tartás 1 kézzel.

szerítő kézmozzanatot tünteti fel. A négyes gyeplőnek fél kézzel való (franciás) tartására 546., két kézzel való (angolos) tartására pedig 547. rajzunk ad felvilágosítást, a balra vezetés módját 548., a jobbra vezetést 549., a megállásra kényszerítés kézmozzanatát pedig 550. ábránk teszi szemléltetővé.

Abban a vélekedésben, hogy az olvasó szívesen veszi: itt a lóhasználásról szóló fejezet végén párhuzamba állítottam a lovat az automobilal, a lónak a legújabb konkurensével, kimutatandó, hogy mennyiben gyakorolhat az befolyást a lótenyésztésre és lóhasználásra.

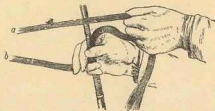
A sok mindenben hangadó és divatot teremtő Páris telve van milliommokkal, a kik képesek mesés összegekbe kerülő reklámmal gyárt-

mányaikat divatossá, vállalataikat óriásilag jövedelmezővé tenni. Ez egyik oka annak, hogy az automobil terjedése fenyegetőnek látszik, másik oka pedig, hogy telve van Páris, de más külföldi metropolis is ugyancsak dősgazdag oly emberekkel s ezek által kitarított némberekkel, a kik már mindent kiélveztek, meguntak, a mit élvezetben, gyönyörben

542. ábra. Tartás 2 kézzel.

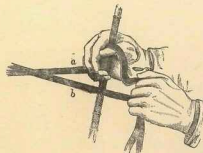
idegeket csiklandozó dolgokban eddig kifundáltak és időnkint divattá tettek, úgy, hogy ezek számára nagyon kapóra jött az új, a különös, a drága automobil. Divat már Páris egyenmely él-fés egész világi szalon-

543. ábra. Vezetés jobbra.

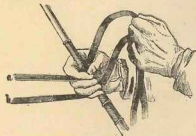
jában még a viviszekció is, mert az nem »mindennapi« és felettén alkalmas az enervált érzékeknek bízsergetésére; divat már a bikaviadal is »női toreadorokkal«; divat az ily individuumok világában a kudarcról-kudarczra bukó léghajózásnak a bálványozása is, a mint divat volt a mono-, bi- és tricikli, és a mint divat most az automobil. Mert csak állhatatlan divat az és nem más!

Távol áll tőlem az automobiloknak, mint forgalmi eszközöknek a leszólása; én azoknak különösen állatvédelmi szempontból vagyok barátja akkor, mikor nagy terhek vontatásáról van szó, s barátja vagyok azért, mert hazánkban sehogys tud gyökeret verni a tehervontató állatok túlterhelésének, idő előtti tönkretetésének a kerülése, a mi pedig nemzeti nagy vagyónopcsékolás formájában nehezedik az államra: ámde a míg, mint ilyennek, némi jövőt magam is jósnálni merek az

544. ábra. Vezetés balra.

automobilnak, tiszavirág-életűnek tartom azt máskülönben, s nem félek, hogy a lóval szemben győzedelmesen kerül ki a megindult harczból más téren, nem félek nevezetesen attól, hogy pl. a lovas sportot hátrányosan befolyásolja, s nem hiszem, hogy az általános lóhasználást,

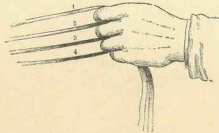
545. ábra. Tartás, lasítás s megállítás.

tehát a lótenyésztést is tartósabban megrövidíti, S ha ezt nem teszi: nem oly félelmes mumus az, a milyennek első pillanatra látszik.

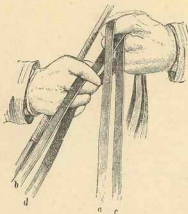
Hát ám nézzünk mélyebben is a szemébe.

Az automobilnak ez idő szerint csak egyetlen számbavehető előnye van a ló és az által továbbított jármű fölött, t. i. a gyorsaság. Ez az előny azonban csak látszik számbavehetőnek, mert hiszen az általános és közönséges közlekedésben a ló ügetésénél és vágatásánál

nagyobb sebességet értékesíteni nem lehet, de olykor *nem is szabad*, mert pl. Budapesten is a sebes hajtás tilos. Nos, ha ez így van, akkor — holmi automobil-versenytől eltekintve — az általános és közönséges közlekedésben csak mérsékelt, körülbelül a lóhoz hasonló gyorságban való használatra terjedhetne el az, a lóerő igénybevételének a rovására. Ámde még ennek is sok mindenféle dolog útjában áll.

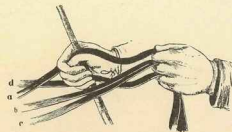
546. ábra. Négyes tartás 1 kézzel (franciás).

547. ábra. Négyes tartás 2 kézzel (angolos).

Igy először is az, hogy közönségesebb, tehát általános célra az automobil drága, még pedig kivált azért, mert, mint a biczikli is, minduntalan reparációra szorul, sokkal több és költségesebb reparációra, mint a szakértelmesen használt egyéb jármű és az élő motor, a ló. De aztán nem lehet tagadni továbbá azt sem, hogy az automobil semmivel sem hagyja kevesebbszer cserben az embert és legalább is ugyanany-

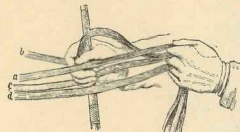
nyiszor döntheti veszélybe is, mint a lovas-jármű és ló, sőt sebesebb haladás esetén okvetlenül többször mint azok. E mellett nem okozhat sem a saját, sem a bér-automobilon ülőnek, még kevésbé az azt kezelőnek igazi örömet és valóságos élvezetet az, hogy csak valamivel sebesebb haladás esetén a kivált hosszú úton, közvetlen közelről hallgassa a gépjé ideggyilkoló zeke-zakatáját, nyisszanását, krákgogását, káfogását, nyelkenését; szagolja és nyelje esetleges füstjét; igazgassa

548. ábra. Négyes vezetés balra.

csavarjait, köllőit; fujdogálja, tatarozza útközben is gumi-abroncsait; porral, mocskokkal elárasztassa tüdejét, olajtól, zsírtól bepiszkáltassa testét, ruházatát, s mint valami farsangi bohóc, még szemüveges álarczot is foltgyen, ha megvakulni nem akar!

Hiszen tudom én, hogy a divat nagy hatalom: mutatja a lehetet-

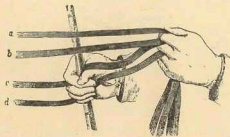

549. ábra. Négyes vezetés jobbra.

lennél lehetetlenebb formájú és szabású frizura, kalap, ruházat stb.; ámde sokkal mocskosabb, sokkal közönségesebb, sokkal kevésbé előkelő és egészséges foglalkozás az automobilkezelés, hogysen az valaha úgy elterjedhetne, mint a lovaglás és lóhajtás, kivált ha még azt is meggondoljuk, hogy szép és jó ló felett rendelkezni általában dicsőség azon állat tulajdonosára nézve még akkor is, ha azt a lovat nem ő tenyésztette s szép mesterség, sőt művészet azt az élő gépet szépen és jól megülni, kezelni, hajtani, holott az automobil szépsége, jósága, gyor-

aságá csak a gyárt dícséri, a mely fabrikálta a kezelését egyszerű mutatóra elvégezheti a leggyasúbb sarki hordár is; ahhoz még akkora tudomány vagy ügyesség sem kell, a mekkora a biciklizéshez.

Nem lehetén pedig mindezeknél fogva ú. n. igazi úri foglalkozással; a minő a lovaglás, úrkocsiskodás, kiterjedtebben divatá sem lesz nálunk, hanem marad bizonyára máshol is egy ideig különczködők rövid szeszélyének játékszere, talán sürgönyhordozók paripája a legfeljebb és talán még nagy súlyú terhek továbbítója. Mert mi szegényebbek is vagyunk, hogysem millió külföldi automobil-gyárosokat milliárdosokká segíthetnénk lenni, és a lókedvelés is sokkal jobban a vértünkben

550. ábra. Négyes lassítás s megállítás.

van, mint akármelyik nációznak a már ez utóbbi miatt is azt hiszem, hogy alig akad egy tucat oly lovas- és magánfogatot tartó ember nálunk, a ki akármily tekintetben a lovat és kocsit az automobiláll fölcserélni még ideiglenesen is hajlandó volna.

A mit ideig-óráig és csak talán nélkülözhetővé tesz lóból az automobil-fiaker, omnibusz és mi efféle, az a mi lótenyésztésünkre nézve válságot nem jelenthet s igazi igás-lóállományunk, a muraközi ló formájában, különben is elenyésző csekély, megrázkódtatástól tehát a tekintetben sem tarthatunk. Végre aztán bizonyosnak mondható az, hogy a ló nélküli közlekedés nagyobb elharapódzása esetén is állományunk, ha számban csökkenni, minőségben emelkedni fog, s ekként az ebben rejlő nemzeti vagyon legalább is változatlan marad.

A ló rossz szokásai.

Ismeretes, hogy a lovak nevelésénél és használásánál elkövetett hibák folytán a lovaknak egy számot tevő része sok oly rossz szokásnak rabja, a mely az illető állat értékéből is levon, de reánk emberekre nézve is gyakran és nagy mértékben veszélyes.

A gyakrabban előforduló ezen szokásokra és orvoslásukra nézve szolgáljanak a következők tájékoztatásul.

A jászol-rágás, karó-rágás, ökröndözs, levegő-nyelés, levegő-falás, bőfőgés. A ló ezen nevekkel jelzett rossz szokása lényegileg nem más, mint a levegőnek beszívása a bázsingba, ritkán a gyomorba s annak ezen szervekből való ismétli kiszorítása.

Légzőszervi bántalmak, kölikák s több más betegségek esetén e rossz szokás nem nyilvánul; a betegség elmúltával azonban ismét jelentkezik. Magasan feltartott és erősen megszegett fejével e káros művelet végrehajtása lehetetlenné válik.

Hogy káros e a művelet, kitűnik első sorban abból, hogy az ily lovak igen sok takarmányt szétszórnak, elpocsékolnak és valószínűleg emiatt többnyire rossz húsban vannak; fogaikat is rendkívül elkoptatják és alkalmat szolgáltatnak arra, hogy mesterségszüket a többi lovak is eltanulják; aztán ez a művelet szélkölíkákat keletkezésére is gyakran alkalmat szolgáltat.

E rossz szokás kezdetben többnyire a jászol, a rács, az itató veder nyalogatásában, a szekérrúd, a tartóláncz s több effélék harapdálásában, rácsállásban nyilvánul; sőt gyanús, hogy e szokás rabjává lesz az oly ló is, mely istállóberen-

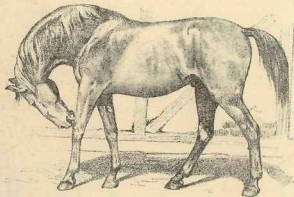

551. ábra.

dezési tárgyakon alkalmazott vaskarikákkal s egyébbel játszadozik, a ját-szásra ajkait vévén igénybe.

Ezeket látva, azonnal közbe kell lépünk s rajta lennünk, hogy a bajt csirájában elfojtsuk. Így pl. minthogy a sóhiány a szervezetben, gyakran nyilvánul ily műveletekben, továbbá, mert gyomorsavanyodás esetén a lovak nemkülönbben nyalogatnak, harapdálnak tárgyakat, czél-szerű leend sav-kötő anyagok (pl. kréta) vagy emésztést javító szerek (pl. kalmus vagy gentiana gyökérpor) adagolásával elejét venni annak, hogy a szükségből keletkezett művelet szükségtelen rossz szokássá fajuljon. Ha nem ez az ok a nyalogatásra, akkor szájkosarat tegyünk a ló fejébe, ez használni fog a játzásnak rossz szokássá fajulása ellen.

Kezdő ökröndözőknél a baj meggyökerezését többnyire meg lehet akadályozni azáltal is, hogy sarkon forgó zabolókat alkalmazunk, melyek

552. ábra.

mikor a ló fogaival hozzájuk támaszkodik, elbillennek s avval is, ha a zabolót a földre tesszük, avagy zabos zsákból abrakolunk. Nemelykor — persze a baj kezdetén — az ú. n. jászol-rágók (551. ábra) s karó-rágók felhagynak e szokásokkal, ha a körülöttük levő fanemű tárgyak vas-lemezzel vonatnak be, vagy a fa-zaboló kövel vagy vassal cserél-tetik ki. Ha azonban az ilyen kezdők fogukkal az ökröndözéseknél mindenféle kemény tárgynak neki támaszkodnak, sőt nem tesznek ki-vételt a maguk alkaruk vagy térdükkel szemben sem (552. ábra) akkor nem marad más hátra, mint oly módon kötni ki őket, hogy ily tár-gyakhoz egyáltalán ne juthassanak (l. 553. ábra).

Ha az ily kezdők a rossz művelet végrehajtásához saját térdüket, alkarukat vagy más testrésztük igénybe nem veszik, akkor talán elég-séges lesz őket egy oly ketrecbe (box) állítani, melynek válaszfalai magasabbak, semhogy fogukkal elérhetnék, szóval nincs oly alkalmas pont, hol a ló fogaival megtámaszkodhatna; ha még e boxban a ló

szabadon van, a zaboló a földre van téve s a széna is oda vettetik, akkor minden meg van téve, a mi hasonló esetekben lehetséges.

Oly lovaknál, melyek az ökröndözés akármelyik formáját régibb idő óta űzik, melyeknél tehát ez a rossz szokás meg van gyökerezve, a káros művelet meggátolható egy alkalmas toroksíj (ökröndözést gátló készülék) felcsatolása által, mely számszám a kereskedésekben »Kopp-riemen« név alatt árulatik s melynek hosszabb ideig való használata után a ló az ökröndözéstől többnyire leszokik.

E síjat egyébiránt bármely szíjgyártó elkészítheti, minthogy nem áll az másból, mint egy 5—8 cm. széles, kipárnázott síjból, mely oldal-csattal, a toroktájon pedig egy csucos kiemelkedéssel bír, mely kiemel-kedés arra szolgál, hogy a ga-ratot a torokban lenyomja, s így a légnyelést lehetetlenné tegye (554. ábra).

Ez a készülék a lovat mun-kában, evésben, ivásban nem akadályozza. Tuláságosan szo-roosan alkalmazni nem szükséges, de nem is jó, mert a légzést és vérkeringést gátolhatja.

Egy igen kitűnően szerkesz-tett ilyen készülék az Angliá-ban készülő, mely »Anti-Crib-Biter« néven ismeretes (555. ábra).

A ringatózás, másként szövé-s. A lovak ezen rossz szokása abban áll, hogy mellső lábaikat szétvetve, testük mellső részével állás közben jobbra-balra foly-ton ringatóznak.

Ez a szokás ártatlan termé-szetűnek látszik, pedig a való-ságban nem az, mert az első lábak oknélküli és túlságos megerlettetésével s haszonnélküli kifárasztásával jár és idővel szétter-pesztett lábállást és bizonytalan ingó járásnemet eredményez.

Ezeket a szövő-művészeket mesterségükről leszkotatni nehéz; az ütés-verés éppen nem használ, kezdőknél mindazáltal oly botos békónak alkalmazása, mely a mellső lábak szétterpesztését lehetetleníti, jó szol-gálatot tehet. A szűk állásba, két deszkafal közé tett ló, mert ott a ringatózásra nincs tere, olykor szintén leszokik mesterségéről. De persze éjelre, hogy lefekhesen, tágasabb állásba kell tenni, valamint hogy a szűk békót is ily alkalmakkor le kell venni.

Fogaztisztoló és jászolkoptató. A nyitott vagy csukott fogzatát folyton a zabolóhoz dörzsoló lovat nevezik így. E rossz szokás annyiban baj, hogy a fogzat idő előtt és pedig éktelenül lekopik, a zaboló is romlik és a csikorgás-nyikorgás, mely a művelet közben keletkezik, valóban fűléstért.

553. ábra.

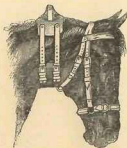

Alkalmas száj-kosárral, a minőt pl. az 527. ábra mutat, útja vágható és gyógyítható.

A *bagózás*. Ez a művelet, ha nem a zápfogak rendellenes kopása miatt keletkező szabályellenes rágás, akkor rossz szokás és abban nyilvánul, hogy az ily ló a félig megrágott falatot pofája és fogsora közt visszatartja. Utóbbi esetben a művelet ártalmatlan természetű, előbbi

554. ábra. Torok-szj.

555. ábra. Anti-Crib-Biter.

esetben komolyabb baj, mert a pofazsebekben visszatartott falatok idővel kemény, diónagyságú gömbökké verődnek össze s a rágás, benyázás és nyelés hova-tovább tökéletlenebbé válik s az állatoknál rossz táplálkozás, emésztési zavar mutatkozik.

556. ábra. Szájkosár.

557. ábra. Szájkosár.

A csomók eltávolításával, a fog-élek leráspolizásával és a keletkezett sebek gyógyításával a bajon segíthetünk. A sebek gyógyítására a 3%-os chlorsavas kálium igen jónak bizonyult.

A *harapósság*. Ezt a rossz szokást majd mindig a csikóval való rossz vagy hibás bánásmód kelti életre; ritkábban az anyától vagy más lovaktól tanulják meg azt az állatok. A mily veszedelmes ez a művelet,

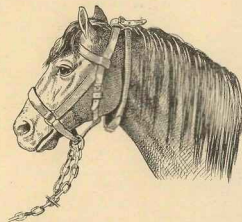
épp oly nehezen szoktatható le arról az állat. Megrögzött harapóknál csak egy jó szájkosár 556. ábra segít; kezdő harapóknál ütés-verés helyett, mely a bajt csak veszedelmesebbé teszi, próbát lehet tenni a nyers hurka vagy szalonnába való haraptatással, melyet a harapás pillanatában juttatunk a ló szájába. Ha ez nem használ, szintén jó szájkosárhoz nyúlunk.

Egy ilyen szájkosár többek között az ú. n. »Universal-Patent-Maulkorb«, melyet James Plant Hannoverben készít s mely Budapesten is megrendelhető. Ez a kosár állítólag nem akadályozza a lovat az evésben s a harapás ellen mégis biztosít.

Nyelvöltogetés, nyelvotogatás. Ha e művelet nem a nyelvbenulásnak következménye, akkor rossz szokás, mely az istállóban még csak tűrhető volna, de használat közben, különösen luxus-lovaknál tűrhetetlen, mert csúf. E csúf szokás fellépését nagyon elősegíti a rossz zabla, a gyepölvel vagy kantárszárral való hibás vezetés és a nyelvnek ok nélkül való kihuzogatása. Kezdetben próbát lehet tenni a zabla változtatásával. Régi nyelvöltogetőknél és benuit nyelvűeknél ez persze nem vezet célhoz, ezeknél tehát nem marad más hátra, mint a nyelvet alkalmas módon megkötni s a szájban így visszatartani. (558. ábra.) E czélbó

558. ábra. Nyelvötös.

559. ábra. Szoruló kötőök.

az gummiszalag segélyével kettős hurokkal (kacsccsal) a zabla testéhez köttetik úgy, hogy többszoros ne legyen, de a nyelv kiszabadítása se legyen lehetséges. Jobb ennél, ha a lógó nyelvet ráillő harisnyába dugjuk, s annál fogva kötjük a zablához.

Kötőfék ledörzsölés, fűkötőlevegés. Hogy miben áll ez a rossz szokás, a név eléggé mutatja. Feljegyzésre méltó csakugyan, hogy egy némely ló bámulsatos ügyességgel tudja magát a legszorosabban feltett kötőfékből is kiszabadítani és ha egyszer sikerült neki ily módon a zabos ládához jutni, megkísérli azt fűkötőlevegés nélkül is. Mondanunk se kell talán, hogy ez az ú. n. fűkötőlevegés csak közönséges kötőfékeknekél lehetséges; oly kötőféket, melynek homlokli, állkapczi és torli része is van (559. ábra), a ló ledörzsölni fejeéről nem képes. Azért hát ily kötőfékek alkalmazása által a bajon segíteni lehet. Hogy egyébiránt ez a szokás csakugyan baj, elég felemlitenünk, hogy az állásból így kiszabadult ló először is megzabálhat, másodsor magát a társait megsértetheti; de ha el nem szabadul is, a művelet közben különösen szem-boltját, szeméit, tarkóját véresre dörzsöli.

Mellső lábaikkal vágó lovak. Ez a gonosz szokás többnyire a harapással társulva szokott előfordulni s két alakban nyilvánul, t. i. kivág a ló első lábával játékból, vagy vág szándékos rossz-akarattal az emberhez. Oly lovak, melyekkel fiatal korukban emberségesen bántak, nagyon ritkán rugósak vagy harapósak.

560. ábra. Vágást gátló.

Jóllehet a kivágás nehezen javítható, megrögzés esetén éppen javíthatatlan, mégis kísérletet kell tenni az alább tárgyalandó módon; ha egyebet nem, annyit eredményez az, hogy a ló emberi környezete az istállóban veszélyen kívül van e tekintetben.

Előre bocsátván, hogy az ütés-verés itt is csak olaj a tűzre, szelid bánásmód mellett tegyünk követezőképpen. (L. 560. ábra).

Csatoljunk a lóra egy hevedert s alkalmazzunk a ló alkarára egy-egy szíj-hurkot, mely a hevederhez van erősítve oly röviden, hogy attól az állat lábát vágásra felemelni ne tudja. Vagy tegyünk a ló lábaira jól szerkesztett békót. Mindkét eljárással elodázzuk a közvetlen veszélyt s idővel talán el is szoktatjuk a lovat a vágástól.

Hátsó lábaikkal rugó lovak. Ha már az előbbi is, úgy ez még inkább gonosz erkölcs és soha sem unalomból, hanem mindig rosszakarattal s csak igen ritkán játékból hajtatik végre.

Ennek is két alakját lehet megkülönböztetni. Vannak ugyanis lovak, melyek bárhol, de csak az emberhez rugnak s vannak olyanok, melyek csak az istállóban, de itt aztán emberhez, állathoz és élettelen tárgyhöz egyaránt.

Hogy mindkettő egyaránt veszedelmes, az nyilvánvaló; orvoslás czéljából az ember a lóra hevedert tesz, mely két oldalon, fenn a hát-tájon egy-egy vaskarikával bír (561. ábra). A két hátsó lábra szintén karikákkal ellátott csüdszíjat csatol, a ló fejére pedig kapicizános kantárt tesz. Most kötelel erősít a két csüdszíj karikájába, átvissza azt jobb és baloldalon a heveder karikáin s végéit a kapicizán karikájában erősíti meg. Ha most a ló e kötelek viselése közben egy vagy mindkét lábával kirug, a rugás pillanatában önmaga út a kapicizánnal az orrára és pedig a rugás erejéhez képest kisebb vagy nagyobb fokban. A többi

magától érthető; a ló észrevevén, hogy műveletét kikerülhetetlenül mindig megérdemelt büntetés követi és pedig közvetlenül a cselekmény után, meggondolja magát s az ismétléssel felhagy.

Cél szerű első alkalommal a köteleket hosszabbra hagyni, nehogy a mitsem sejtő ló orrcsontját a rugás közben betörje; avagy kapicizán helyett elégséges az alkalomra közönséges kantárt használni. Egyébiránt az ily készülék kötélvégeit a zablába is meg lehet erősíteni, de félé, hogy a hordást a zabla a rugások közben feltöri.

E készülék alkalmazása előtt próbát lehet tenni a rugás elszoktatása czéljából a következők módon.

A lóállás oszlopaire egy szármalva töltött zsákot úgy akasztunk fel, hogy rugás esetén azt a ló lábával okvetlenül érje (562. ábra). Most, ha a ló rug, a zsákot elrugja, de az a rugás erejéhez képest lassabban vagy gyorsabban és kisebb-nagyobb erővel visszahintázik s a ló farára

561. ábra. Rugást gátló.

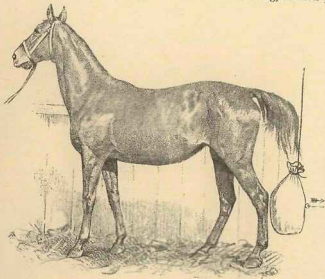
rától. A ló ismét rugni fog s ismét ütést kap. Erre meghökken, talán megint kirug, de végre ijedelem fogja el s abba hagyja a rugást s idővel el is szokja.

Takaróletépők, kitakarózdók. Így nevezetnek azon lovak, melyek magukon a takarót nem tűrik s azt letépik. Ennek a kitakarózdásnak elejét lehet venni, sőt a lovat le lehet róla szoktatni avval, hogy két első lába közé egy erős botot oly módon helyezzünk el, hogy annak egyik vége a heveder hasi tájához, másik vége pedig a kötőfék vagy kantár állásúcon fekvő részéhez legyen kötve. Még egyszerűbb egy botot úgy erősíteni meg a kantár s heveder között, hogy az 562. ábra mutatja. Avagy ú. n. spanyolgallért tesszünk a ló nyakára, melynek legegyszerűbb alakja a nyak formájához faragott fa-kumet, melyből a nyak hosszának megfelelőleg fekvő 2–3 erős bot nyúlik ki és fekszik a nyak oldalaira. Úgy ez, mint az előbbi a nyaknak oldalra való hajtását teszi lehetetlenné.

Bőrüket rágszóló lovak. Ezek az ok nélkül vakaródzó állatok rossz szokásból üzik a rágcsalást s gyakran véresre rágiák magukat. A spanyolgallér vagy a két láb közé helyezett bot ezeken is segít. Ezek alkalmazása előtt persze tisztában kell lennünk azzal, hogy nem-e valamely bőr-viszketegség miatt rágszálja magát a ló.

Ha ez az eset, akkor a jelenlevő kórt kell gyógyítanunk. A spanyolgallér és az említett bot egyébiránt oly lovaknál is hasznos szolgálatot tesz, melyek sebeiket vagy a netán alkalmazott kenőcsöket lenyalják avagy sebeikből az alkalmazott kócsot vagy tépést kihúzzák.

Farak-dörzsölők. Némely ló anélkül, hogy oka volna reá, farktövét folyton valamely kemény tárgyhoz dörzsöli s ezzel az úgynevezett pat-

562. ábra. Leszoktatás rugásról.

kány-, vagyis kopasz farkot létesíti, mely őt rendkívül elégteleníti. E rossz szokás következményét elodáztatjuk, sőt gyakran megszüntet-hetjük egy börtasaknak a farkotőre való alkalmazása által, melyet a farkszíjja lehet összekötni. Egyébiránt eféle készlet a Schweif Protektore-név alatt kereskedésben is kapható.

Párt-típrók. Az oly lovakat nevezik így, melyek minden igaz ok nélkül az istállóban való állás közben patájuk egyikét vagy másikat az átellenes láb pártájára teszik s ily módon azt nem ritkán felhúzzák. Ha például idült agyvizkórban (buta-csúra) szenvedő ló teszi ezt, úgy az ok a zavart idegműködésben rejlik; ellenkező esetben azonban ez a művelet rossz szokás és káros következményét az által csökkenthetjük, hogy ily

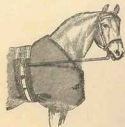
lő patáira sarok nélküli patkót veretünk, vagy pedig levehető sarkot alkalmaztatunk és e mellett pártájukat felcsatolható bőrfedőkkel, melyek készen kaphatók, védjük a típrás ellen.

Térdeplő lovak. A lónak az a rossz szokása, hogy fekvés közben első lábait — mint a szarvasmarha — maga alá szedi, azért hátrányos, mert könyökeit megzúzza és azokon az ú. n. patkókelést létesíti. Teljesen egészséges lónál e rossz szokás szerencsére ritkaság, de annál gyakoribb tüdőbántalmakban szenvedőknél. Az ily lovak mindenekelőtt az istállóban sarkos patkót ne viseljenek, de e mellett czélszerű csődjeikre oly bőrvánkosoknak felcsatolása, melyek a pata sarkaira is leérnek s így a könyökzúzdást lehetetlenítik.

Homlok-dörzsölők, szemöldök-vakarók. Ez a rossz szokás leggyakrabban a mostohául vagy sehogysem tisztogatott lovaknál ver gyökeret, de észlelhető az nem ritkán a legjobban ápol-t és tisztított lovaknál is. E művelet káros következménye nemcsak abban nyilvánul, hogy a homlok, szembolt és arczlecz kisebesedik, hanem abban is, hogy szemgyuladás lép fel.

Mind e következményeket egy oly szíjkötőféknek alkalmazása által hártathatjuk el, melynek orr- és homlok-szíjába lapos vaspántok úgy vannak beérősítve, hogy azok a szemek s homlok fölött íveket alkotva fekszenek, vagyis egészben egy vaspántokból álló álarczot (l. az 564. ábrát) alkotnak és megakadályozzák a fej ezen részeinek kidörzsölését.

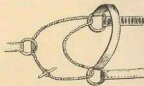
A kötőfékbe való támaszkodás többnyire agybántalomban szenvedő lovak szokása, de megteszik azt az egészséges

563. ábra. Kitakaródzást gátló.

564. ábra. Homlok-dörzsölést gátló.

565. ábra. Szoruló kötőfék.

lovak is s a mellett, hogy ez által tarkójukat gyakran feltörik, még sok kötőféket is tönkre tesznek.

Ilyen lovak fejébe czélszerű a közönséges, egy állkarikával bíró kötőfék helyett olyan kötőféket tenni, mely két állkarikával bír, vagyis az áll alatt nem függ össze (565. ábra). E karikákon aztán keményebb kötelet vagy éppen láncot fűzünk át és a kötőfékszárat ehhez erő-

síjűk. Most, ha a ló az ilyen kötőfékbe belé támaszkodik, az orr-szíj az orra szorul, a kötél vagy lánc pedig összebb szorulva, az állra gyakorol nyomást, mit a ló kikerülendő, a támaszkodást abba hagyja és idővel el is szokja. Lehet oly kötőféket is a cél elérésére igénybe venni, melynek orr-síkját lánc pótolja, mely tehát a belétámaszkodásnál az orrhátra gyakorol nyomást, okoz lájdalmat s így eszközi a leszokást.

Külföldi hágo, kötőfékcsúszda vágó lovak olyan módon kezelendők, a mint az a mellő lábakkal vágó lovaknál már említettett s a mint az istálló berendezésénél már tárgyalattott.

A választófához (Streichfához) rügő lovak oly módon szoktatandók le műveletükről, a mint azt már a hátsó lábakkal rügő lovaknál említettük. Minthogy azonban a leszokásig nem egyszer fog megenni az, hogy a kirügő ló a választófán fennakad, minthogy továbbá gyakori az oly eset is, hogy a fekvő ló a választófa alá kerül s felkelésnél azt kettőtőri vagy magát megsérti: szükséges ezen választófák rögzítését oly módon eszközölni, hogy ez esetek be ne következzenek.

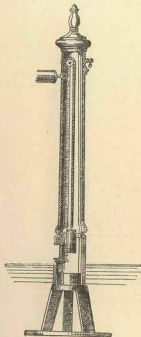
A választófák azon rögzítési módja, mely jobb istállóban általánosan szokásos s mely abban áll, hogy az első peczekkel, hátul az oszlopban pedig egy sarkonforgó horog és erre járó karikával van megerősítve, a rúd alá kerülő lovat, minthogy felkelésnél magától kinyilik, meglehetősen megóvjaa a sérüléstől, de már a lábával fennakadó lovat veszedelmes helyzetéből ily berendezéssel nehéz kiszabadítani. Hasonló hiányban szenved a függő választófa, vagy az olyan, mely az oszlopban vascsapon mozog, de csak felfelé.

Már jobbnak mondható az oly választófa, melyet a fel- és lefelé mozgásában súly kormányoz, mely súly az üresoszlopban van csigán elhelyezve.

A választófának ez a megkötési módja nézetünk szerint az által tökéletesíthető, hogy az oszlop hosszában ott, a hol a lánczon, de még inkább erős kötélnek függő fa vége le- és fel jár, egy csatprna készíttetik, melyben az egy gombos vas-csap segítségével, a nélkül, hogy jobbra-balra inoghatna, mozog fel és le. Az oszlop alján ajtócskát kell készíteni, hogy az esetleg leszakadó súlyt kivenni s visszahelyezni lehessen.

E készülék berendezését az 566. ábra érthetőbbé teszi.

A patkolásnak ellenszöguők (lásd az 567. és 568. ábrákat). Széles körben ismeretes az, hogy a rosszul patkoló kovács és kocsi még az

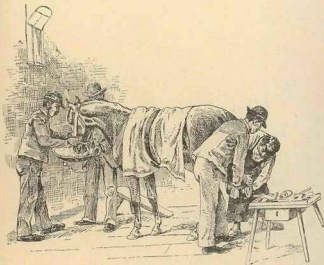

566. ábra. Mozgó választó-fa.

oly lovakat is ellenszöguökké teszi, a melyek a lábfelevételt, a patát ütögetését stb. már az istállóban, a helyes nevelés és ápolás alatt megszokták.

Ily egyénekre tehát különösen fiatal lovakat nem tanácsos bízni, nem tanácsos kiváltképpen akkor, ha a lábfelevéshez stb. szoktatva nincsenek, mert a durva, szakértelmetlen bánásmód, az ütés, verés, kiabálás még a legjobb indulatú csikót is úgy elvadítja, hogy idővel a szakértelmes kovácsnak is valóságos rémévé válik.

Legkiváltképpen nem szabad az első alkalommal való patkolást könnyelműen venni, mert ezen első benyomás maradandó emléket szokott hagyni a lónál. Szakértelmes kovácsal és fej- és lábtartót

567. ábra. Helyes bánás patkolásnál.

egyénnel lehetőleg olyankor kell azt végeztetni, mikor a lovat a legyek nem kínozzák s mikor más lovaktól makranczosságot el nem tanulhat. Nyugodtság, türelem, szelíd bánásmód és gyorsaság elengedhetlen feltételek ilyenkor, mikkel ha a vasaló kovács nem rendelkezik, jó patkoló kovácsnak egyáltalán nem nevezhető.

Még oly lovak is, melyek már többször vasaltattak és el vannak rontva, gyakran igen könnyen megpatkolhatóak bizonyos fogások alkalmazása mellett, ha velük különben is emberségesen bánnak a vasaló kovácsok és a segédkezők.

Fontos dolog általában a többek között az, hogy vasaláshoz ne kötőféken, hanem kényszerfereken vezessük az oly lovat, mely a patkolást nyugodtan tűrni nem szokta s az ily állat fejéhez lehetőleg ener-

gikus, de nyugodt egyént állítsunk, ki jóindulatú szőlőgtatással, a félgyengébb vagy erősebb rántásával többször le fogja csendesíteni a lovat, mint akármely eljárással.

Ne hagyjuk, különösen ismeretlen lovak vasaltatásánál figyelmen kívül azt, hogy egynémely ilyen állat pl. fal felé fordítva meg nem áll, de kifelé fordítva igen; vagy azt, hogy némely ló csak a társa jelenlétében, más csak az istállóban engedi magát megvasaltatni s ismét más addig le nem csendesül, a míg a kovács az arczát a koromtól meg nem mossa, vagy bőrkötényét le nem teszi. Van ló, a mely a kohó tüztől tél s van, a mely a kalapáctól fél; van olyan, a mely ha télen is nem legyezik, meg nem áll s olyan, a melyet ha nyáron is legyezzünk, idegessé lesz és ellenszegül, de sőt olyan is akad, a melyet csak megkötetlen és senki által nem tartott fejfel hagyva lehet megvasalni.

568. ábra. Holytelen bánás patkolásnál.

A mely lovak mindezen s hasonló fogások daczára a vasalásnak ellenszegülnek, azok megrogzott, konok, rossz szokás rabjai és gyakran már oly fogások szükségesei az ilyenek lehatárolására, a melyek humánusnak ritkán nevezhetők, de persze a cél elérése tekintetében elkerülhetetlenek.

Ezen inhumánus eszközök közül az ütés-verés kizárandó annál inkább, mert azzal célhoz jutni lehetetlen; hozzá nyúlhatunk azonban a szükség és körülmények szerint a következőkhöz:

1. nem adunk enni az állatnak este semmit s reggel vasaltatunk és akkor elbékülünk a takarmányt teszünk;

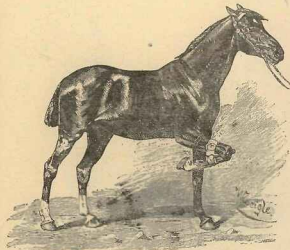
2. pipát teszünk a ló felső ajkára, melynek alakja olvasóink előtt már ismeretes;

3. felkötjük a ló farkát annak hátára, úgy, hogy az a far barázdájában fekdjön;

4. úgynevezett farkasgúzsba teszszük a ló egyik mellső lábát, mely abban áll, hogy a mellső lábat a töben (térdben) meghajtunk, egy kötélt vagy szíj-gyűrűt vetünk rá, aztán, hogy az le ne csúszamolhasson, egy hengeres rövid botot dugunk a térdhajlás és a kötélek között keresztül (569. ábra);

5. úgynevezett kényszer-, vagy lánczos zablával igyekszünk az ellenszegülő ló szájának és állának fájdalmat okozni és ezzel lehatárolni;

6. oly kapiczánt alkalmazunk, melynek orradzó részén ütőkészülék van;

569. ábra. Gúzsba-kötés.

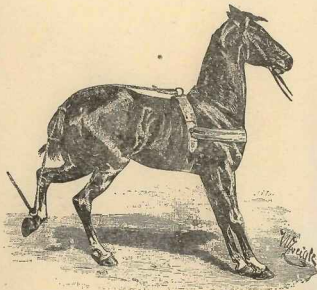
7. hevedert teszünk a lóra, mely fark-szíjjal bír és kantárt, melynek zablarikáiból a kantárszáraz oly hosszúra nyúlnak, hogy a két első láb között elvise, a heveder felső karikáin átfűzhetők s így előre húzza, azok által s fej megszegetése és a farokaj előre szorítása eszközölhető;

8. felhúzzuk a ló hátulsó lábát és pedig a következőképpen: (l. az 570. ábrát) hevedert teszünk az állatra, s a heveder háttáji karikájába megerősítünk egy kötelet. Ezt a kötelet a ló farkával összeköttetésbe hozzuk, úgy, hogy vagy befelönjük, vagy a szőr kimélése szempontjából 3—4 szíjcsattal hozzáerősítjük. Felemeltjük erre a hátsó lábát (ha ugyan a ló engedi) és csüd-szíjat teszünk rá, melynek karikáján a farkokkal összeköttetésben levő kötelet átfűzzük. (Ha a hátsó lábát a ló felemelni nem hagyja, az egyik első emeltetjük fel s úgy teszszük a csüd-szíjat az átfűzött kötéllal hátsó lábára.) Most az így farokkal és

lábveggel kapcsolatban levő kötelet átvisszszük egy kellő magasságban a falba vert karikán s egy vagy két embereit meghúztatjuk, hogy a végtag oly magasan álljon, a mennyire a vasaláshoz szükséges. Ekkor a lábtartó egyén kis erővel is biztonságban tarthatja a lábat a vasaló kovács elé.

Az ily módon kezelendő lovat célszerű szintén a falba vert karikán átfűzött kényszerfék-szár segítségével olyképpen rögzíteni, hogy megkötve tulajdonképpen ne is legyen, hanem a fékszárat egy ember tartsa megfeszítve, ki szükség esetén azt épp úgy azonnal tághatja.

570. ábra. Lábfelhúzás.

vagy egészen elereszthesse, mint a lábat felhúzott egyének a maguk kötelét.

Habár ez a legutóbb említett eljárás elég körülményes, de egyébként mindenestre célszerű; még körülményesebb s hitünk szerint a célnak kevésbé megfelelő:

9. az úgynevezett ledöntés, lefektetés, a melynek többféle módja közül a következőt a legcélszerűbb:

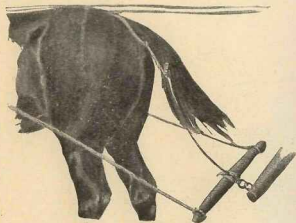
Egy oly hevedert teszünk a felkantározott lóra, melynek jobb és bal oldalán karika van. Ekkor rávezetjük őt a jó puhára készített alomra, csüdjére egy-egy csüdszját csatolunk, melyek mindegyike 4 méter hosszú erős kötéllel áll kapcsolatban. Csüdszjakat teszünk

aztán a két első lábra is és ezek karikáján átfűzzük a kötelet, jobbról a jobb, balról a bal oldalt (de lehetne keresztbe is), aztán átvisszszük azt a heveder gyűrűin is. Most a hátrafelé néző két kötélvéget kellő embererővel meghúztatjuk, mire a ló eldől.

A végtagok rögzítése után, a csüdszj levételével azt a patát tehetjük szabadná, melyet patkoltatni akarunk.

Gyeplőfogók. Némely ló bámulatos ügyességet tanúsít abban, hogy a gyeplőt a farkával elkapja és farához úgy odaszorítja, hogy onnan egykönnyen kiszabadítani nem lehet. Ez, ha egy hajtás alatt ismétlődik, nem kis kellemetlenség, mert az ily ló a vezetékből mindannyiszor kiesik.

Kezdő gyeplőfogókat, melyek leggyakrabban csiklandós fiatal kanczák szoktak lenni, farok-szójának alkalmazása által célszerű a gyeplő

571. ábra. Gyeplő elfogást gátló.

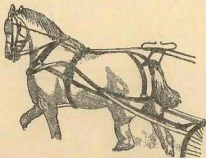
dörzsöléséhez már az istállóban hozzá szoktatni: ez talán segít a bajon. Ha azonban nem segít, vagy ha megrögzött gyeplőfogókkal van dolgunk, nincs más hátra, mint a farokszójának vastag kipárnázása, hogy így a ló farkát folyton felfelé tartani kényszerüljön és a gyeplőt el ne foghassa és farához ne szoríthassa; hasonló célból a farkot szőrénél a belső hámszínhez vagy a hámfához (571. ábra) is lehet kötni és ez a bajon a leggyökeresebben segít; igaz, hogy mindkét esetben, különösen nyáron, a legyek rendkívül megkínózzák a lovat, ha ugyan hálóval ezen is nem segítünk. Az 572. ábrán feltüntetett készülék is gyökeresen segít a bajon.

Istrángthoz és fülérhez rügő lovak. Alig szükséges mondanunk, hogy a lovak ezen szokása nemcsak káros, hanem közönséges, nyitott ülésű kocskban veszedelmes is. Erről a lovat leszoktatni igazán nehéz,

de úgy e célból, mint a rúgás veszélyességének kikürtülése céljából, meg lehet próbálni a következőt:

Fonjunk a lófark szőrébe erős szíjat vagy kötelet s kössük azt a felhérzhez oly röviden, hogy a lovat a mozgásban ne akadályozza, de lehetetlenné tegye neki a feje megmozgását és így a kirúgást. E módnak még a leszokás tekintetében is sikerét láttuk.

✓ *Ijedős lovak, elragadó, megillanó lovak.* Ijedősök többnyire a rossz szemű lovak szoktak lenni és ezek között is a rövidlátók azok, a me-

572. ábra. Gyepelő-fogást gátoló.

lyek az útjelzőktől, csóvaktól, tilalomtábláktól, szél által hajtott papirtól, robogó vasúti kocsiktól stb. megijedve, kitörnek, felgaskodnak, meghátrálnak vagy elragadják a kocsit vagy lovast s ez által úgy ebben, mint magukban s a kocsin ülőkben sokszor igen komoly kárt tesznek. Tapasztalhatjuk azt is, hogy teljesen épp szemű lovak egyedül félnék természetüknél fogva ijedősök és nemkülönben azt, hogy a kocsit vagy a lovast elragadó ló megijedés nélkül, pusztán rossz szokásból és indulatból cselekszi meg e veszedelmes tettet. Különösen gyakori az utóbbi eset a ló gyámoltalan, szakértelmetlen és figyelem nélküli kormányozása esetén, vagyis leginkább a rossz kocsisok és lovasok vannak kitéve annak, hogy lovaik kitörnek vagy megillanak. Akármelyik eset forogjon már most fenn, azon kell lennünk, hogy a kárnak s veszélynek lehetőleg útját vágjuk.

Tanulatlan, gyámoltalan kocsisra még phlegmatikusabb lovat sem tanácsos bízni, annál kevésbé élénk, tüzes vérmérsékletűt, vagy éppen olyant, mely ijedős, mert az ilyen aluszékony kocsis a baj pillanatában még azt a kis lélekjelenlétet is elveszti, melylyel esetleg a veszélyt kibírbíthatná.

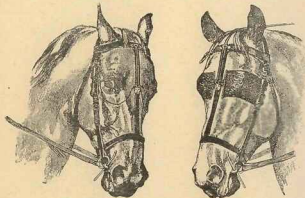
Rövidlátó lovaknak Amerikában, de másutt is szemüveget tesznek fel, ezt azonban mi célszerűnek nem tartjuk, sőt a megijedés fokozását véljük általa csak elérhetőnek; aztán tudva azt, hogy a rövidlátás az életkor haladtával javul, másként látjuk célszerűnek a beavatkozást s erről a következőkben emlékszünk meg.

Ha attól lehet tartani, hogy a lovak a kocsit akármely oknál fogva

elragadhatják (s teljesen ki nem próbált és sokáig tétlenül hevert lovakat ettől mindig lehet tartani), készítettünk a szekérrúdra, annak hegyétől 1 és fél méternyire egy vaspántot, mely fölfelé néző részén egy mozgó vaskarikával bír. Erősítünk egy-egy erős kötelet mindkét ló zablájának belső karikáiba s fűzzük azokat át az előbb jelzett mozgó karikán, s kössük meg az üléshez úgy, hogy a lovakat a mozgásban ne akadályozza. Kirúgás vagy elragadás esetén ha e köteleket meghúzzuk, a lovak feje hátra- s befelé fog vonatni s e kellemetlen helyzet a lovak fejének, ha nem is mindig, de legtöbbször megállásukat eredményezi.

Ugyanezen berendezés mellett a ló fejének hátra és *kifelé* való vonását is eszközölhetjük, ha a kötél végeit a zablák *külső karikáiba* erősítjük.

Az éppen itt említettél már sokkal czélszerűbbnek mondható, habár több költségbe kerülő, a *Broszowsky-féle* ilyenmű készülék, mely

573. ábra. Készülék elragadó lovakra.

egyes lovakra is alkalmazható s mely nem más, mint egy gummi-fátyol, a melyet egy készülék segítségével a megbokrosodott ló szemére lehet lehúzni.

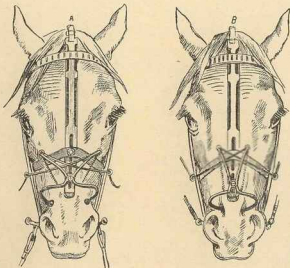
Ennél is jobb, mert bár hasonlólag, de czélszerűbben van berendezve a *Wille-féle* készülék. Ez se más, mint szövetből készült fátyol, mely, mint a vasúti kocsik lámpafüggőnye, egy ruganyos tokból a ló szemére előhúzható. Formáját, berendezését és alkalmazási módját az 573. ábra mutatja.

Gyakorlatunkban avval is célt értünk, hogy a kantár szemellenzőit az orrháton végig futó kantárszíj egy karikájával szíj-fonállal összeköttetésbe hoztuk; e fonalakat a zabla karikáin jobbról s balról átfűztük és a gyeplőkkel a vezető kézиг vittük. Bokrosodáskor e fonalak meghúzásával a szemek a szemellenzőkkel befedhetők úgy, hogy a ló nem láthat, s e miatt megállni kényszerül. Hasonló célból konstruál-

tatott az *Engström*-féle villamos kantár, melyet azonban drágasága, komplikált kezelése és romlékonysága miatt nem merünk ajánlani.

Épp úgy czélszerűtlennek tartjuk azt a berendezést, melynek segítségével a bokrosodó ló első lábait hurkok segítségével megkötni lehet, mert ezzel a szerszámmal ficzamosodások, térd- és csonttörések majdnem kikerülhelének.

Már jobbnak véljük a *Halblützel* által szerkesztett kantárt, (574. ábra), mely úgy van berendezve, hogy a megillani akaró ló orrlyukait egy pillanat alatt úgy elzárja, hogy a légvétel lehetetlenné válik, mit természetesen a ló momentán megállása követ. A rúdtartó szegnek

574. ábra. Készülék elragadó lovakra.

(derékszeg) emeltyűkészülékkel való kiemelése is — a lovak és szekér közötti összeköttetés így megszakítván — a veszély pillanatában jó szolgálatot tehet.

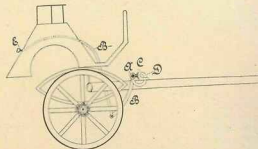
Egy másik efféle »gyorskifogó« készüléket oldalról hosszszelvényben az 575. felülről nézve pedig 576. ábrák tüntetnek fel. *A* ugyanis a engely, mely az istrángok *C* karikáit *D* horgaiban tartja. *B* az emeltyű, melyet *B*-nél a kocsis, *E*-nél a kocsisban ülő egyén megbújhath, hogy ekként a horgokat elfordítván, az istrángokat szabaddá tegye s ezzel az eliramodott lovakat, a kocsi hátrahagyásával futni hagyja.

Egyébiránt egy oly szoruló-fékező zabla, a melyet az 577. ábra mutat, gyakran elég a ló megfékezésére.

Egyéb módokat nem említünk, mert ajánlani őket úgy se tudnók.

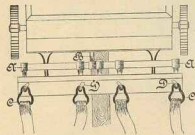
A bevaggonírozásnak ellenszegülő lovak, a mely veszedelmesek önmagukra, éppoly kellemetlenek és időt rablók a tulajdonosra nézve.

Emiatt talán nem lesz czélszerűtlen, ha minden egyéb, legtöbbször úgy is czélszerűtlen fogás és eljárás figyelmen kívül hagyásával első sorban felemlítjük azt, hogy kiéhezettett és megszomjajztatott lovakat (és szarvasmarhákat is) a vagonba tett kedvező eledellel és itallal s lármanéiküli, nyugodt, szelíd elbánással gyakran be lehet abba csalo-

575. ábra. Gyorskifogó.

gatni. Ha azonban ezzel sikert nem érünk el, akkor a következő készülék alkalmazását ajánlanók, melyet a ló és szarvasmarha számára egyaránt használni lehet s mely a kereskedésben »Einparkirungsriemen von Gaurapp« név alatt fordul elő, de a leírás után házilag is előállítható.

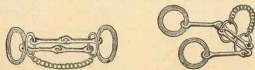

576. ábra. Gyorskifogó.

E készülék tulajdonképpen egy bőrből készített hám (578. ábra), mely nyaklóval bír, melynek azonban istrángja is lapos és kipárnázott bőrből van s oly hosszú, hogy a jobboldali a csánk fölött kerekén a baloldali egészen a szügyig ér, a baloldali ugyancsak a csánk fölött elvise, a jobb oldalán végig, nemkülönben a szügyig terjed s itt mindkét vég foggantyúval van ellátva. E hám oldalrészeire mellékfoggantyúk is vannak alkalmazva, a kereszttájon pedig egy igazító szíj van alkal-

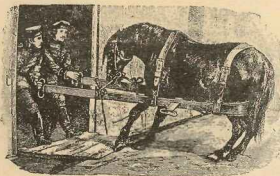
mazva, melynek segélyével a csánk fölött keresztetű párnázott szíjak feljebb húzhatók vagy lejjebb eresztethetők.

Lóra vagy szarvasmarhára téve e hámat, a két fő fogantyú és a mellékfogantyúk elő húzásával nemcsak a test előre vitele eszközölhető, hanem a csánkok elfogása (arretálása) által lehetetlenné van téve a kirúgás és hátrálás is; az állat tehát hátsó lábai elvesztett posztóját a

577. ábra. Szoruló zabla.

mellsőkkel igyekezvén pótolni, folyton előre lép s így a czél el van érve. Egyébiránt sok vasuti és hajóállomáson, az ellenszegülő állatokat darúkészülék (emelőkészülék) segélyével vagonírozzák, a mi persze a szállítóra nézve rendkívül előnyös; sajnos azonban, hogy hazánkban az még nincs divatban s e miatt pl. pusztai magyar marhák vagy ménes-beli lovak bevagonírozása valóságos kalamitás számba megy nálunk.

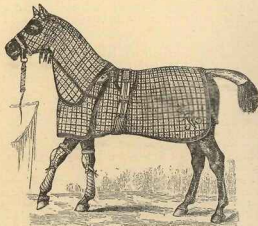
578. ábra. Bevagonírozás.

Az előbb leírt bevagonírozó készülék E. Kampfmüller-nél Münchenben 20 márkáért kapható. Megjegyzésre méltó még, hogy a drágább lovat szállítandó, czélszerű védőöltőzékkel ellátni. Ilyet mutat az 579. ábra.

Csikósos, indítani és húzni nem akaró lovak. Fiatal, tanulatlan állatoknál az ilyenmű ellenszegülést hibául felírni nem szabad, azokat ugyanis az indításra, húzásra, megállásra stb. be kell tanítani s csak ha ennek dacára nem akarnak húzni, vagy ha ez a lónál más rossz szokással fejlődött, kell beavatkoznunk.

Előrebocsáthatjuk, hogy a húzni nem akarás leggyakrabban abban leli magyarázatát, hogy a ló túlságosan van megterhelve. E körülményt tehát figyelmen kívül hagynunk nem szabad.

Általános szabály arra nézve, hogy egy ló mennyire terhelhető meg, önként érthetőleg fel nem állítható, mert hiszen a megterheletés mérvé függ az állat nagyságától, erejétől, tápláltságától, a szekér szerkezetétől, az útminőségtől stb.; mindazáltal irányadónak lehet venni azt, hogy egy középerejű ló 75 klg. terhet 1 m. percz alatt 1 méter magasra emelni vagy távolra elhúzni képes. Ez persze a mechanikai értelemben vett lóerő, melyet a gyakorlatban szem előtt tartani és irányadónak venni lehet ugyan, de csak minden körülmény mérlegelése után.

579. ábra. Lóöltöny.

Versenylovakat pl. 45 kg.-tól fel 80 kg.-ig terhelnek, a katonalovak terhelése pedig tüzéségnél és szekérszekénnél a következő:

	Háti ló	Nyerges-hámos ló
békében	118'56 kg.	125'78—131'20 kg.
háborúban	127'58 »	125'78—130'69 »
A lovasságnál pedig, nyerges lóra		
békében	115'30—115'70 kg.	
háborúban	134'81—135'21 »	
Altisztek lova valamivel kevesebbet visz, nevezetesen:		
békében	113'70—114'00 kg.	
háborúban	132'31—132'71 »	

Czivilkocsi lovakra nézve általában felveszik, hogy egy jó fuvaros ló 15 métermázsát (a szekér súlyát nem számítva) továbbítani képes a nélkül, hogy túlságosan megerőltetné magát.

Vannak kísérletek azonban, a melyek bizonyítják, hogy rövid munkaidőben egy igen erős ló jó úton 48 mmázást, igen jó úton 108 métermázást, vasúti síneken pedig (a kocsi súlyát beleszámítva) 1320 métermázást is megérteltetés nélkül továbbbíthat.

Ez utóbbi persze követésre nem ajánlható, mert nem egy egész munkanapra (10 órára) hanem rövid munkaidőre vonatkozik.

Más országokban törvényesen is szabályozva van az igás állatok megterhelésének mérvé; nálunk tudtunkkal nincs.

Igy pl. Szászországban egy törvény elrendeli, hogy a terhes szekerek kerékeinek talpa legalább 95 mm. széles legyen. Ilyen kerékkel bíró szekerekre két ló után s országúton többet mint 30–40 mmázást felrakni nem szabad. Ha a kerék talp szélesebb mint 5 cm., akkor 40–50 mmázást is fel lehet rakni a szekérre, melynek súlya a terübe nem számítatik belé.

Budapest főváros a terhes szekerekkel való közlekedés tárgyában kiadott szabályrendeletében (315. sz. 1887.) nagyobb súlyú rakományokra szánt szekerektől 11 cm.-nyi kerék talp szélességet követel és a megterheletésre nézve egyszerűen csak azt mondja, hogy »a rakomány súlya a vonó állatok erejével helyes arányban álljon«.

Hát tagadhatlan is az, hogy chablont e tekintetben felállítani nem lehet. Gazdára nézve egyedül állatai vonóképességének az viszonyok tekintetbe vételével való kipróbálása az, a mi e tekintetben ajánlható; ez fogja lehetővé tenni a károsodás kiküldését, mely őt igás állatai gyors leromlásában s azok munkaképtelenné válásában érheti és ezzel lehet leggyakrabban kiküldülni azt is, hogy az állatok csökönössé, húzni, indítani nem akaróvá váljanak.

Nagyon szomorú volna, ha felvilágosodott korunkban még akadnának olyanok, kik húzni meg nem tanult állataikat oly módon iskoláznák, a mint nem nagyon régen iskolázták, mikor ugyanis nyelvükre egy kötelet hurkolva és annál fogva egy húzni már tudó állat mögé kötve a szegény párát, nyelvénél fogva vonszoltatták előre, vagy kocsiába fogva farkuk alá égő taplót avagy hasuk alá szalma-tüzet tettek.

Mi nem csak ezt az iskolázási módot nem ajánljuk, hanem még azt a sokszor magasztalt és igénybe vett eljárást sem, mely szerint a húzni nem tudó, vagy nem akaró állatot szekérbe fogták s egy vagy két másik tanult állattal, melyek a kocsi hátuljához voltak befogva, hátrafelé vonszolták, a tanulatlan folyton korbácsolva és persze azon téves hitben, hogy hátrafelé húzatván, igyekezni fog a hamba vagy járomba belédőlni és előre húzni.

Mi a tanulatlan állatokat éppögy, mint a csökönös ellenszögölőket, a csikótanításnál említettén kívül, a következő módon véljük legemberesebben és czélszerűbben iskoláztatni.

Fogjuk be a lovat a *Bührling-féle* u. n. »Patent-Zwang-Zuggeschirr«-be, mely tanításra is czélszerű, de húzni nem akaró lovakat e rossz szokások lehagyására is kényszeríti.

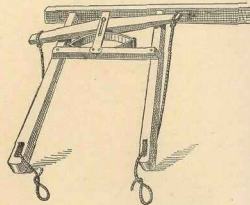
Ezen, a lovat (és marhát) húzásra kényszerítő készülék berendezését és alkalmazását az 580. ábra képeken feltünteti.

Mint látni lehet, egy járgányrúddhoz van az erősítő (száraz-malom

kerékének küllőjéhez is megerősíthető) és úgy van berendezve, hogy a belé fogandó állat nem farra, hanem fejjel kell hogy a járgány-rúd felé legyen fordítva, vagyis azt nem maga után húzza, hanem maga előtt tolja. Ha most az ezen készülékbe befogott tanulatlan vagy csökönös állat elé egy vagy két kitanult állatot rendes mód szerint befogunk, félig kényszerítéssel, félig példányújtással által czélunkat tényleg elérjük.

Ez a készülék jobb nevű gépraktárosaink útján megszerezhető, de mint látni lehet, oly egyszerű, hogy házilag is kevés költséggel előállítható.

Az ágaskodó és bökölő (bakugró) lovak a jó lovast legalább is erősen megviselik, a rossz lovast pedig menthetlenül földhöz vágják. Az

580. ábra. Bührling-féle húzó-készülék.

előbbiek fejének le-, az utóbbiakénak felkötése által a bajon meglehetősen segíteni lehet.

Az istállót és udvart elhagyni nem akaró és az abba való visszahívkozás is rossz szokása a lónak, a melyről átés-veréssel leszoktatni nem lehet. Előbbi esetben az istállón s udvaron kívül való takarmányozást lehet a baj leszoktatása czéljából megpróbálni, utóbbi esetben is czélszerű mindig más és más helyen etetni és itatni, az istállóban pedig eledelt és italt nem nyújtani a lónak.

A társaihoz való ragaszkodás, a mily szép vonás különben a lónál, oly kellemetlen igen sok esetben. Ilyen »bojtorjánok« különösen a hadseregben válhatnak kellemetlenné, azért szükséges már a remondákat külön-külön egymás nélkülözésére megszoktatni. Czélszerű, ha ezt a tenyésztő is idejekorán megteszi.

A lovast letérítő lovak is rossz szokás rabjai. Ily lovakat czélszerű hosszabb időn keresztül s ismételtelen oly helyen lovagolni s hol letér-

léshez alkalmas kemény tárgy nincs. Meg lehet próbálni azt is, hogy a letörlés szándékkal a falnak vagy fának közeledő lovat e tárgynak fejjel mindannyiszor neki vezetjük, a hányszor le akar bennünket törülni. E sorok írónak egyikét Lábodon egy ló 3 szor egymás után következetesen letörölte, a »neki vezetés«-kor azonban mindig gondolkodóba esett s a »törléssel« végre felhagyott.

Fődolog, mint azt jeleztük is, a lovat úgy nevelni, hogy mind e rossz szokások nála egyáltalán fel se lépjenek, mely esetben türelemlő és költséges orvoslásukkal, önként érthetőleg, nem kellend bajlódni.

X. RÉSZ.

Lóeladás és lóvásárlás.

Lóeladás.

udvalevő dolog, hogy a tenyésztő nem egyedül azért nevel csikót, hogy azt a maga céljaira igénybe vegye, hanem azért is, hogy azt, a mennyire lehet, jó pénzért eladja.

Mindenki tudja továbbá azt, hogy a lóeladáshoz nemcsak eladó ló és vevő szükséges, hanem szükséges sok mindenféle körülménynek közrejátszása is, mert különben a lóeladás gyakran haszonnélküli pénzcserevé válik. A kamatnélküli pénzcseré pedig a tenyésztőt előbbre nem viszi; számot kell tehát vetnie minden körülménnyel, a mikor arról van szó, hogy eladó lovaiban levő tőkéje kamat nélkül ne heverjen, vagy éppen veszteséggel ne forogjon.

Nagy előny éppen ezekre való tekintettel, ha a tenyésztő áruba bocsátott lovait otthon adhatja el, mert egyfelől a fáradságos és költséges vásárra járástól meg van kímélve, másfelől konkurrenzia híján önmagára nézve kedvezőbb árt szabhat. De persze, hogy a vevő valakinek a portáját vásárlás céljából folkeresse, ahhoz mindenekelőtt az szükséges, hogy annak a valakinek lótenyésztési tekintetben már jó híre legyen; a lóvásárló névszerint oly községek, tenyésztők fel nem keres, a melyekről s a kikről nem tudja, hogy szükségletét bizonyos pontig fedezni képesek és pedig úgy, hogy ez reá nézve is előnyös legyen.

Nos, mi többször hangsúlyoztuk, hogy legyen a tenyésztő azon, hogy a viszonyaihoz mért legjobb árt bocsáthassa a vevők rendelkezésére és pedig akár otthon, akár a vásárban. A kevesebb, de jó, busásabban kifizeti magát, mint a sok, de rossz; azért ha már arra is képes a tenyésztő, hogy sokat bocsásson piacra, legyen rajta a mennyire lehetséges, hogy az a sok is jó legyen. Rossz, kimustrált gebékkel vásárokon szegyenkezni nem ajánlatos; az ilyen lovakat a most már mindenütt szokásos árveréseken legjobb eladni.

Hát tudjuk, hogy nagyon meg lehet még számlálni nálunk azon községek és tenyésztők számát, a melyeket s a kiket a lóvásárló a

helyszínén felkeresni érdemesnek tart; tudjuk más szóval mondva, hogy hazánkban, különösen a kisebb tenyésztő, vásárra járás nélkül a lóeladással nem igen boldogulhat, s mert ezt tudjuk, hadd hívjuk fel a figyelmet e helyen egynémely dologra, a minek hasznát lehet venni.

Azon helyek, a hol hazánkban nagyobb lóvásárok tartanak, a könyvünkhöz mellékelte térképen fel vannak tüntetve. A vásártérek berendezése tekintetében igen üdvös intézkedéseket ír elő az 1888-iki VII-ik törvénycikk s illetőleg az ahhoz adott utasítás, úgy, hogy remélni lehet, miszerint hazánkban e tekintetben panaszra rövid időn már nem leend ok. Mindazáltal sok, megfontolásra méltó dolog van a lóeladás körül még egészen rendezett vásárvizonyok között is, azért egy pár ilyenre rámutatunk.

Nem mondjuk, hogy a tenyésztő elhanyagolt, ronda állapotban vigye lovat vagy csikóját a vásárra, de óva intjük, hogy holmi tisztességtelen fogásokhoz ne nyuljon, mert ez hírnevének emelésére éppen nem alkalmas. A felborsolt-felpaprikázott, a mesterséges szerekkel meghízalt s cigányfogásokkal javított és széptett lovat ma már majd minden vevő megismeri s az ily ló tulajdonosát legalább is kineveti, lovat pedig meg nem veszi. Jól kezelve, szépen ápolva és jó kondícióban vigye a tenyésztő lovat vásárra s ne rakjon rá dicsőítő szavaival nem létező tulajdonokat, sőt a meglevőket se dicsérje a kelleltén túl; a mi azonban lovában valóban meg van, azt ne röstelje a vevő előtt *szemléltetve* tenni, mert többet nyom előtte az a latban, a mit tényleg lát, mint az, a mit az eladó szép szavára *elhisz*.

Nagy árt kérni a lóért csak azért, hogy abból sokat engedni lehessen, nem tisztességes emberhez való fogás; sokkal bizalmat gerjesztőbb eljárás az eladó részéről a ló árát tisztességesen megszabni s abból aztán nem engedni. Ritka ma már t. i. az olyan vásárló, a ki az előtte álló lónak értékét megítéli nem tudja, s mert meg tudja ítélni, az illő árt meg is adja, a dupla árt kérővel pedig szóba se áll. Felelősséget lovának létező vagy állítólagos hibáiról az eladó ne vállaljon, hitelbe lovat ne igen adjon, mert keserves huzavonaper szakadhat nyakába. A törvény egynémely hibáira nézve úgy is intézkedik, az azokkal szemben fennálló felelősséget tehát úgy se kerülheti ki, hacsak nem ezen hibák egyikének vagy másíkanak nyílt felemlítésével adta el lovat. Ezt pedig legcélszerűbb mindig írásba foglalni, hogy eltagadható ne legyen.

Vásárra érve különben nézze meg az eladó jól először is azt, hogy micsoda emberek, micsoda lovak szomszédságába áll, mert ha szebb, tetszetősebb lovak közé állítja be csikóját, nem igen fog a vevők szemébe tűnni; ha pedig valami gonosz erkölcsű ló közelébe kerül állatjával, csak egy rugás kell, hogy értékes csikója esetleg teljesen nyomorékká váljon; de meg az is megeshetik, hogy valamely ragályos betegségben synyló ló mellé kerül csikójával s a betegséget hazacápieli lovai közé.

Nem kevésbé veszélyes egynémely embernek is a szomszédság. Vásáron ugyanis csak éppen az eleven ördög nincs jelen, de ördögi jellemű ember bizony sok kerül. Az ilyenekkel szóba elegyedni nemcsak azért nem tanácsos, mert veselkedéssé és torzsalkodássá nőheti ki magát a szóváltás, hanem azért sem tanácsos, mert az ilyen is érdekelt fél

lévén, az esetleg kínálkozó kedvező alkalmat minden kigondolható módon más elől elhalászni igyekszik; különösen őrizkedni kell egynémely kepecstől, a kinek egyéb dolga nincs, minthogy kompániába állva más ilyen fajtájú existenciákkal — a lóárakat mindentéle módon lenyomja. Ezeknek legjobb kijelenteni, hogy a ló már el van adva.

Nagy előnnyel használhatja fel a tenyésztő különben az illetékes ministeriumnak azon már említett intézkedését, mely szerint a katonaság a tenyésztőtől *közvetlenül* is vásárol lovakat a maga szükségleteire.

Hogy milyen lóval kell az ilyen katonai lóvásárló bizottság elé állani, azt már körülményesen leírtuk akkor, mikor a hasznosítás szerinti osztályozásról szó volt. A kinek e célra megfelelő lóva nincs, jobb, ha oda se fárad; a kinek azonban van, ne rösteljen odamenni, mert ott igen szép és biztos pénzért kap csikójáért mindannyiszor, a hányszor lóva beválik.

A lóeladással kapcsolatban még csak azt említjük, hogy a *cserétől* legjobb őrizkedni. A lócserelés alkalmával egyik vagy másik cserélő-fél okvetlenül s majdnem kivétel nélkül rövidet szokott húzni. Még a sógorság-komaság, szóval az atyafiság között is meg szokott ez esni, annál inkább idegenek között. Többnyire kellemetlen a csere-bere akkor is, ha az ember »jól jár«, még inkább, ha »rosszul jár«.

A kinek sok eladó lóva van, nem tesz rosszul, ha lapokban is hirdeti, mert többen tudva az alkalmat, az eladási esély csak fokozódik.

Figyelmesztetjük végre különösen a vásárra igyekvő kisebb tenyésztőket, hogy az újtukat álló kepeczeknek kötvé higgyenek, s ha már czélba vették, hogy a vásártérig meg nem állnak, ne is álljanak meg; az a kepecz, a mely az útszéli csárdában az embernek s lónak útját állja, azért teszi, hogy 10—20 vagy több koronával olcsóbban jusszon a ló birtokába, a mi ha útközben nem sikerül, a vásáron megadja az árt, különösen ha a kereslet nagy; ha pedig nem nagy, még mindig van idő azt a hasznót, a mely ily esetben a tenyésztő zsebébe vándorolna, neki átengedni.

Lóvásárlás.

Ha már a lónak előnyös eladása sem könnyű, határozottan nehezebb annak előnyös vásárlása. Nehéz ez annak is, a ki lóismerő, de különösen aztán annak, a ki ezt magáról el nem mondhatja. Ajánlatos ennél fogva mindkét esetben, különösen értékesebb ló vásárlásakor, pl. egy szakértő állatorvossal társulva megejteni a lóvizsgálatot, mert hiába, ha valahol, itt nagyon áll, hogy »több szem többet lát«.

Hogy ki milyen lovat vásárol, az önként érthetőleg attól függ, hogy mire akarja azt a lovat használni. Kivánalmai e szerint az egyes hasznosításokhoz képest azok, a melyeket könyvünk más helyén bőven tárgyaltunk. Itt arról lehet szó, hogy miként járjon el s mi mindenre figyeljen a vevő általában.

Első dolog, a vizsgálatot el nem hamarkodni. Igaz, hogy az eladó — különösen a lócsiszárok, kupeczek — e tekintetben türelmetlenek s nem szeretik, ha lovukat valaki hosszabb szemlélgetés, próbálgatás alá veszi. A mely eladó ilyen, avval legjobban össze nem akasztani, hanem lovastól együtt otthagyni: Ismerőssel, vagy éppen előkelő egyénekkel szemben ez ugyan kellemetlen, de a venni szándékozó ilyen esetben rokont, barátot, főlebbvalót ne ismerjen.

A lónak a szabadban való megvizsgálása előtt ne mulassza el a venni szándékozó azt előbb az istállóban megtekinteni s különösen mindazt megfigyelni, a mit az egészség jeleinek tárgyalásánál, a természet és rossz szokások megbeszélésénél s más helyen is már felemlítettünk. Jöjjön tisztába nevezetesen a venni szándékozó már itt a ló egészségi, tápláltsági állapotával, épségével, nagyságával, színével, korával, látóképességével, emésztő szerveinek működésével stb. Miután megtudakozta nevezetesen, hogy minő származású, korú a ló s hogy vajon nem rug, nem harap-e, szőljön rá az állatra, lépjen a közelébe, üssön tenyerével gyöngyöden a farára, veresse meg a hátát, lapoczkáját, nyakát, próbálja felemelni a lábát, simittasson rajta végig kefével, vakaróval s pillantson e közben jáslába vagy zabolójába, hogy lássa, van-e ott maradék; nyujtson neki egy marék szénát, zabot, hogy lássa, miként eszik; vizsgálja meg, ha éppen alkalom van rá, a béisarat, hogy lássa, miként emészt az állat; nézze meg a torokjáratát, hogy nem-e »daganatos; szorítsa meg egy kissé a gégéjét, hogy hallja, köhög-e és milyen a köhögése; nyujtson a szájába, hogy lássa, engedi-e azt a ló s pillantson rá e közben a fogaira s igyekezzék korát már az istállóban meghatározni. Ha mindezekre nézve tájékozódott a venni szándékozó, kantározta

fel a lovat, majd vezettesse ki s nézze meg, hogy e közben miként viseli magát. Aztán így felkantározza vezettesse valamely vízszintes helyre s álltassa fel lehetőleg úgy, hogy mind a négy lába támassza a törzset. Vessen most egy futó pillantást az állat egész testére, aztán nézze meg rendre minden egyes külsőtani részletét s értékesebb lónál a már ismeretes módon, előre elkészített lapon, jegyezze fel értékszámain, vagyis pointírozza az állatot. A végtagállások vizsgálatánál ne feledje el mindazt, a mit a ló külsejének tárgyalásánál erre nézve mondtunk, nevezetesen pedig bizonyos távolságból nézze meg a lovat s annak lábait előlről, rézsutosan s oldalról a mellő és oldalról a hátsó testrészt, aztán hátulról rézsutosan és hátulról szembe szintén ezt a testrészt; kerüljön erre a tulsó oldalra s ezt is hasonló módon szemlélje meg, mert csak így fogja meglátni a szabálytalanságot, mely esetleg itt vagy amott jelen van. Az álló lóval így végezve, mozgattassa meg előbb lépésben, aztán ügetésben s vizsgálja lépésének, ügetésének

581. ábra. Lóvezetés módja.

minőségét, nagyságát, formáját s az állatnak e közben való viselkedését; ne tűrje, hogy a lovat vezető vezetésközben fogásokhoz nyuljon, s ha az eladó megengedi, vezettesse a lovat inkább a saját emérvél úgy, a mint azt 581. ábránál feltünteteli, mert ismeretes, hogy a kupeczek ilyen emberei nagyon értik a módját annak, hogy megfelelő vezetéssel a ló többet mutasson, mint a mire rendes körülmények között képes. Figyelje meg a vevő azt is, hogy a ló mozgatása közben — melyet reá szembe, tőle el és oldalt kell eszközölni — a környezet mit csinál, mert a kupeczek annak is rendkívül értik a módját, hogy zsebkendő-lobogtatással, kalaplobálással és vergetéssel és sok egyébvel »lelket verjenek« az oly lóba is, a mely rendes körülmények között talán egy lusta pára. Nagyon is toporékoló állat arról is gyanús, hogy végbelében szappan, bors vagy paprika van, azért ha az ily állat mozgás közben ganajzik, nem kell róstitni a ganaját erre nézve megvizsgálni. Azt sem kell tűrni, hogy a kupecz a lovat szemünk elől pl. az istálló körül elvezettesse, mert ott, a hol nem látjuk, rendesen zörgő hollyaggal

fegyverkezett emberei állnak, a kik a lóra mindannyiszor rájlesztenek, hogy aztán mint valami oroszán kerüljön ismét szemünk elé.

E mustrálás után fel kell szerszámoztatni a lovat s a nyergest nyereg alatt, a hámost szekérben meg kell próbálni. Ha a vevő maga is lovas vagy hajtani tudó ember, czél szerű, ha maga üli vagy hajtja az állatot, mert így győződhet meg legbizonyosabban annak képességéről. Más esetben is figyelje meg, hogy a lóra könnyen vagy nehezen lehet-e felülni, könnyen vagy nehezen lehet-e vezetni; nézze meg, hogy lép, hogy üget lovas alatt, vagy szekérben; hogy vágat, hogy ugrik az ehhez is értő ló; hogy indít, hogy fordul, hogy húz, hogy hátrál, ha rá kényszerítetik, s hogy áll meg; vizsgálja, hogy hamar csendesedik-e le mozgás után a légzése, érverése, vagy sokára. Egy szóval ne mulasszon el semmit, a mi alkalmas arra, hogy az állat képességét, alkalmas voltát feltárja, ne mulasszon el semmit, a mi alkalmas arra, hogy őt az állat előnyeiről és hátrányairól, szóval igazi értékéről meggyőzze, mert bizonyára az eladó is mindent elkövet arra nézve, hogy állatját a legkedvezőbb világításban mutassa.

Ilyen tüzetes vizsgálatkor ki fog tűnni, hogy a ló milyen; mit tud, mit nem tud; mire képes, mire nem; ki fog tűnni, hogy a vevő czéljának megfelelő-e és mennyiben felel meg, szóval, hogy neki mennyit ér jelen állapotában s körülbelül mennyit fog érni a jövőben, ha t. i. azt czéljaira meg megfelelőbbé teheti és teszi.

Vásárt csinálva, a lólevelet jól nézze meg, nehogy az azon szereplő hamis vagy téves adatok bajba keverjék; az átvezetést azonnal eszközöltesse s a kifizetett összegről lehetőleg nyugtát is kérjen. Haza érve, ne állítsa addig a vett lovat többi lovai közé, a míg azt gyökeres tisztításnak alá nem vetette, sőt czél szerű lesz egy ideig (pl. 10 napig) külön kötni, külön takarmányozni és itatni, avagy, ha a vásárlások meg nem történt volna, jó lesz használatba vétel előtt állatorvossal megvizsgáltatni, hogy egyebektől eltekintve is, nem szenved-e valamely törvényes főhibában, a melyt vásárláskor észrevenni nem lehet; az állatorvos aztán ily esetben a további lépésekre nézve is tanácsot ad.

E törvényes főhibákat alább tájékozásul fel fogjuk sorolni. Mielőtt azonban ezt tennők, csoportokba szedjük azon hibák főbbjeit, melyek egyik és másik hasznosítású ló értékeiből több vagy kevesebbet levonnak, melyek tehát lóvásárlás alkalmával nem szabad, hogy a vevő figyelmét kikerüljék.

Háti lovaknál lényegesebb hibák a nehéz fej, a hibás fejtűzés; a rossz szem; a rövid, merev nyak; a rövid, alacsony mar; a rossz nyeregghely; a hosszú és a hajlott, meg a pontyhát; a hosszú, keskeny, gyenge ágyék; a szakadt lágyék; a rövid, csapott far, melyen tűzött farokkal; a túlkeskeny, túlszéles és sekély szűg; a szalma- és csüngő-has; a rövid, meredek és terhelt váll; a meredek folkar; a ki- vagy befelé fordult könyök; táncmester állás; hegyipró állás; térdesség, hajlott térd; nyurga koncz; dongás állás; túlnőttség hátul; nagyobb fokú kardláb- és széklábállás; keskeny, kicsi s nem tiszta csánk; ökör-, kapta-, gyűrű- és vápástemet; meredek és túlhajlott csüd; dudoros, törékeny, lágy és telitalpú pata; bokázás; botlás; forgó és kaszáló mozgás; rossz indulat, rossz szokások; túlságos phlegmatikus vérmérséklet; izomsorvadás, különösen a vállon, faron és végtagokon.

Kevésbé lényeges hibák a keskeny szűg és keskeny far; a rövid koncz; a kisebb fokú térdesség és hajlott térd; a hosszú s kissé hajlott csüd; szűkült és ferde pata; nyúltetem; holtitem; kisebb hibák a mozgásban.

Lényegtelen hibák a kisfokú kardláb- és téhenállás; a sarokpók; a hosszú, de szabályos állású csüd; az őztetem, feltéve, hogy munkázavart nem okoz.

Híntas lovaknál lényegesebb hibák a rövid, kevés mozgékonyással bíró, rosszul illesztett nyak és hibás fejtűzés; a ponty- és hajlott hát; a rövid, csapott far; sekély mellkas; csüngő has; nagyon rövid és meredek váll; meredek folkar; befelé fordult könyök; térdben tág és térdben szűk állás; nyurga koncz; dongás-, téhen- és kardlábás; keskeny, gyenge csánk; nagyon hajlott vagy meredek csüd; a jelzett patahibák; ökörtetem; patkókelés, vápástemet; izomsorvadás; rossz szokások; izgékony természet; a jelzett mozgáshibák.

Kevésbé lényeges hibák a nehéz fej; hosszú, gyenge hát; keskeny ágyék; nagy horpasz; keskeny és barázdált far; keskeny szűg; szalma-; meredek váll; rövid koncz; kisebb fokú térdesség és hajlott térd; hosszú és meredek csüd; keskeny térd; nyúltetem; túlnőttség hátul; szorult és ferde pata.

Lényegtelen hibák a hosszú hát és ágyék; őztetem; holtitem; sarokpók; kisebb szabálytalanságok a mozgásban.

Ígáslovaknál lényeges hibák a vékony, hosszú, izomszegény nyak; a sovány, keskeny és sekély mellkas; a keskeny és izomszegény far; a rövid, meredek folkar; az izomszegény czomb; szűk állás elől; dongás és hátraállított állás hátul; keskeny csánk; hosszú, hajlott csüd; ökör- és vápástemet; szűk, parázs-pata; nagyon is porhanyó és telitalpú pata; bokázás; kaszálás; forgás; izgékony természet; rossz szokások.

Kevésbé lényeges hibák a hosszú hát és ágyék; a rövid, csapott far; meredek váll; a kissé be- vagy kifelé fordult könyök; a rövid oldalak; csüngő has; tág állás és térdesség elől; meredek vagy kardlábás hátul; rövid vagy hosszú, de nem túlságosan hajlott csüd; terhelt pata; ferde, repedésses és üres falu pata; nyúltetem.

Lényegtelen hibák a nehéz fej; a rövid nyak; kissé hajlott hát; barázdált és csapott far; túlnőttség hátul; rövid koncz; meredek csüd; kisebb fokú téhenállás; sarokpók; patkókelés; őztetem; hólyag a csánkon; holtitem.

Nehéz ígáslovaknál lényeges hibák a keskeny, sekély mellkas; a keskeny, izomszegény far; magas lábak; meredek folkar s izomszegény koncz és czomb; izomsorvadás bárhol; térdben szűk állás; keskeny, gyenge csánk; hosszú és hajlott csüd; ökör-, kapta- és vápástemet; dudoros, törékeny és porhanyó pata; rövid lépés; az előbb jelzett mozgásbeli és temperamentumhibák.

Kevésbé lényeges hibák a befelé fordult könyök; elől a hátraállítottság, hátul az előre állítottság, kardláb- és dongás állás, ha az utóbbi nem nagyfokú; a nyúltetem.

Lényegtelen hibák a rövid koncz; a meredek váll; a barázdált s csapott far; a csüngő has; a nagy horpasz; a térdben tág állás; a téhenállás; a széklábállás; a sarokpók; az őztetem; a holtitem.

A tenyészlóak lényeges hibái és lényegtelenebb defektusait illetően.

utalunk a tenyészállatok megválasztásánál s a ló külsejének általános leírásánál mondtunkra s felhívjuk a figyelmet azon fogásokra és hami-
sitásokra, melyeket különösen a fogtanban és kültemtanban már emlí-
tettünk.

A ló ú. n. törvényes főhibái. Ismeretes, hogy a lónak egynémely lényeges hibáját a vevő igen gyakran csak akkor veszi észre, mikor az állat már hosszabb idő óta birtokában van. Tudva van továbbá az is, hogy az eladó lovának ilyen hibáját mindenféle módon titkolni és rejt-
teni igyekszik, úgy nemkülönbben ismeretes, hogy a vevő, ha neki a vett ló különben nem tetszik, ilyen lényegesebb használati hibákat vél vagy állit lenni nála, csak hogy az adás-vevést megsemmisítse. Így van ez ma, így volt a legrégibb időkben is s ez tette szükségessé, hogy az állatok eladásánál felmerülő ilyen vitás kérdések törvényesen rendez-
tessenek.

Hazánkban ú. n. szavatossági törvény most van készülében. Jelenleg e tekintetben az osztrák polgári törvénykönyvnek¹ 922., 937. §-ai irányadók s azért addig is, míg a magunk törvényére hivatkozhatnánk, közzöljük a lónál előforduló ú. n. törvényes főhibák szavatossági idejét nálunk és Ausztriában, összehasonlítván azt egynémely más országnak erre vonatkozó intézkedésével.

Szavatossági főhibák a lónál	Szavatossági idő napokban					
	Osztrák-Magyar-Monarchia	Baden	Bajor-ország	Francia-ország	Porosz-ország	Württemberg
Fekete hályog (Szépvakság) ...	30	8	8	—	28	8
Jászolrigás (karórígás) ...	—	8	8	9	—	8
Takonykór ...	15	14	14	9	14	14
Bőrféreg ...	50	14	14	9	—	14
Gyánús mirigykór ...	15	—	—	—	—	—
Falladozás ...	15	14	14	9	28	14
Butacsira ...	30	21	21	9	28	21
Eskór (Epilepsia) ...	—	40	40	30	—	28
Havivakság ...	30	40	40	30	28	40
Csökönyösség ...	30	—	—	—	4	—
Rühkór ...	—	—	—	—	14	—

Ennek közlése után még csak arra figyelmeztetjük a szíves olvasót, hogy szűkség esetén szakértő állatorvoshoz fordulni tanácsért el ne mulasztassa s a mikor csak lehetséges, *közel* per helyett lépjen inkább *szóvány* egyezsége, mert a perlekedésben — sajnos — nincsen köszönet.

¹ Allgemeine bürgerl. Gesetzbuch, f. d. gesamt. deutschen Erbländer der öst. Monarchie 1811.

Betűsoros tárgymutató.

(A számok a könyv oldalszámának felelnek meg.)

Abbas pasa 280.	Átörökítés 431.
Ábrázat-lécz 65.	Ausztria lovai 342.
Achilles-in 130.	
Afrikai vadászamár 8.	Balotade 249.
Ágyék 80.	Bagdádli ló 283.
Ágaskodás 243.	Bagdádli ló 618.
Ágyus ló 267.	Bars J. 335.
Ajkak 66.	Báthiedelmek 433.
Akadály-verseny 591.	Bátholna 396.
Áll, állgödör 67.	Bátholnai ló 280.
Álladó láncz 67.	Bánásmód 551.
Alkar 110.	Betegség jelei 34.
Alczomb 128.	Bélsár 36.
Alapnagyság 151.	Bétkocsis ló 265.
Alapforma 151.	Beiga ló 271, 323.
Állás 200.	Berdune 270.
Állattenyésztő 427.	Berber ló 286.
Állattartó 427.	Belgium lovai 323.
Alom 485, 539.	Bélyegyek 394, 396, 399, 400.
Amerika lovai 350.	Beltényesztés 429.
Amerikaias lovaglás 601.	Béko 571.
Anchiterium 20.	Bevagonírozásnak ellenszegülő lovak 633.
Anti Crib-Bitter 617.	Biting ló 334.
Anglia lovai 291.	Black horse 313.
Angol telvér 253, 295.	Boka 117, 140.
Anglo-norman ló 316.	Bokaszőr 118.
Andaluziai ló 339.	Boulognei ló 321.
Apólis 538.	Bosnyák ló 348.
Arabs tyusnu ló 25.	Box 495.
Araboman, angolman 157.	Botlás 636.
Aranyselet 160.	Bonavista 404.
Aranyérés 160.	Bör 174, 543.
Arabia lovai 270.	Bőrüket rácsáló lovak 622.
Arabs ló, nemes 280.	Bretagnei ló 321.
Arabs ló, közönséges 279.	Brahanti ló 324.
Arabs-angol ló 304.	Bruce Lowe 440.
Ardeni ló 323.	Bucephalus 26.
Ard-Patrick 326.	Buccaneer 186, 294, 402.
Árpa 512.	Buzgó 300.
Asinus africanus 8.	Buzá 513.
Asinus domesticus 11.	Byerley Turc 294.
Ásatag ló 21.	
Aszkór 476.	Capriole 294.
Atavismus 430.	Cart-horse 272, 311.
Athos 504.	Cato 374.

Camptulicon 480.
 Cabriolet 575.
 Canter 589.
 Csánk 129.
 Csánkköszörülés 188.
 Cserkesz ló 338.
 Csef 434, 439.
 Csikló 99.
 Cintra 60.
 Csikbősnag 475.
 Cleveland 309.
 Clydesdalei ló 310.
 Cladrubi ló 344.
 Coriphodon 20.
 Constitutio 37.
 Conditio 41.
 Csontváz 49, 103, 125.
 Csontpók 134.
 Courbet 247.
 Cob 258, 307.
 Condroz 274, 324.
 Contentin 316.
 Constantsság 430.
 Csabörbe hágda 135.
 Csüdörök, fedezők 295, 325, 328, 394, 400, 403, 408.
 Csabkőnyás lovak 634.
 Cresceus 230.
 Croupad 247.
 Csüd 118, 140.
 Csüd-sömör 122.

Dáma ló 258.
 Darley-Arabian 294.
 Dalkas 409.
 Dexter 231.
 Distantia 298, 501.
 Domesticatio 23.
 Dongás állás 128, 138.
 Dongola ló 289.
 Doncaster 304, 306, 408.
 Double-bidet 322.
 Double-Ardennaise 324.
 Dray-horse 313.
 Disigetal 7.
 Daulfa 289.
 Dunure 403.

Eclipse 107, 172.
 Egészség jelei 24.
 Egyiptomi ló 286.
 Egyéni képesség 430.
 Egyensúly-gyakorlatok 509.
 Eletkor 182.
 Elettartam 204.
 Eleveurs-ök 317.
 Előajutás 430.
 Elők 457.
 Elvetés 455, 516.
 Elválasztás 470.
 Eohippus 20.
 Equidák 0.

Equus hemionus 7, 20.
 » onager 7.
 » hemippus 7.
 » taenipus 7.
 » quagga 9.
 » zebra 10.
 » burchelli 11.
 » asiaticus 11.
 » ferus 13.
 » caballus 17.
 » domesticus 17.
 » fossilis 21.
 » angustidens 21.
 » spalaens 21.
 » stenonis 21.
 » intermedius 21.
 » robustus 21.
 » parvus 21.
 » Przewalszki 17.

Erbéll állapot 41.
 Értékszámok 164, 440.
 Erdélyi ló 389.
 Étvág 35.
 Exmor pony 314.

Fajelej 18.
 Fajta 46.
 Far 83.
 Farok 87.
 Faroklekötés 630.
 Farokhordozás 88.
 Farokcsontkötés 88, 550.
 Faroktörés 89.
 Farokdörzsölés 622.
 Faroksszór 88.
 Fayás 112.
 Fay-Eye 531.
 Févér 46.
 Fej 51, 53.
 Fejhordozás 72.
 Fejtető 61.
 Felkar 107.
 Fejlés 298.
 Fenék 404.
 Fechtig báró 332, 371.
 Feldmochingi ló 332.
 Fésű 545.
 Fenyítés 545.
 Fessitő lánc 585.
 Fényindító 581.
 Felkészítésmozás 506.
 Flying Chylders 239.
 Flying Dutchman 214.
 Flaman ló 323.
 Flóra Temple 331, 352.
 Fogat 6, 21, 182, 198.
 Fogak 182.
 Fogak hamisítása 198.
 Fogatok 289, 608.
 Fogcsiszoló 617.
 Fogvizsgálat 201.
 Fogváltás 188, 473.

Fogazás 431.
 Francia lovak 315.
 Futó ló 252.
 Furioso 393.
 Fülel 59.
 Fültő mirigy 68.
 Fűszerek 530.
 Fűrdetés 547.

Gaur 7.
 Gacso állás 128, 138.
 Galop 232.
 Galop sebesség 239.
 Galtse-More 326.
 Gadszagsi igásló 268.
 Galant 373.
 Gát 101.

General-Stud-Book 46, 295.
 Gesztenye 111.
 Gyerek ló 259.
 Gyepő elfogó ló +29.
 Góran 204, 271, 303.
 Gyűrű tetem 12.
 Gyök és gumós növények 524.
 Gyorsaság 221, 231, 239, 245, 337.
 Gyorskilógó 632.
 Godolphin-Arabian 295.

Haldánték 61.
 Hályog 62.
 Hát 77.
 Has 93.
 Has-sér 95.
 Has-korcz 95.
 Hátra állítottság 108.
 Harapócs 190.
 Harapósság 618.
 Hamisítás fogakon 198.
 Hátalás 221.
 Hamdani 278.
 Hadsine 279.
 Hatiki 289.
 Hack 307.
 Hannoveri ló 329.
 Hannibal 397.
 Handicap 260.
 Hágatás 448.
 Hasmenés 475.
 Hám 567.
 Heatherbloom 243.
 Heveder 566.
 Hevedernyomás 93.
 Herék 97.
 Hererejtő 99.
 Hegytipró állás 121, 138.
 Hegytiprás 559.
 Herélés 473.
 Hippotherium 10.
 Hipparion 20.
 Hippodon 20.
 Hímvessző 98.
 Híntés ló 263.

Hibák, szerzetek 301.
 Hibák átöröklhetők 438.
 Hibák javítása 444.
 Hit (beütés, Treffer) 430.
 Hólek 62.
 Homlokdörzsölés 623.
 Hordász 67.
 Horpász 95.
 Holttetem 116.
 Hólyag csánkon 136.
 Horgas in 125.
 Holiszt 587.
 Hómerék 35.
 Hómerék istállóban 486.
 Hórges 66.
 Hör 279.
 Húg 35.
 Húgyes 98.
 Húgyhólyag 98.
 Hunter 255, 305.
 Hóvelyesek 514.

Igásló 268.
 Idősség 630.
 Inesport 117.
 Individualis potentia 430.
 Infectio 434.
 Istálló 477.
 Írlet 103, 125.
 Iszok 207.
 Itálás 529.

Jászol 496.
 Jászolrágás 515.
 Járművek
 Járatás 626.
 Johnston 356.
 Justin Morgan 351.
 Jung O. Baján 328.

Kapta-tetem 122.
 Kakas-lépés 135.
 Kantárszárral való bánás 601.
 Karriere 233.
 Karó-rágás 515.
 Katonai 260.
 Kapadociai ló 284.
 Karabagh ló 285, 333.
 Kadisi 289.
 Kantár 561.
 Kalesch 575.
 Koh-baráda 96.
 Kézeltűi rész 149.
 Kézmozgatói rész 149.
 Keletporosországi ló 327.
 Keresztelés 429.
 Kefék 545.
 Kengyel 566.
 Kiadó lépés 111.
 Kinsem 60, 166.
 Kikötés 510.
 Kisbér 163, 401.

Kirugás 244, 620.
 Kitarítás 301.
 Kirgiz ló 333.
 Kifutó 551.
 Kivágó ló 620.
 Kloaka 101.
 Kocsa 125.
 Kocsi ló 284.
 Kocsi 278, 289.
 Kozák ló 334.
 Korlat 551.
 Kocsi 571.
 Kocsi-szín 577.
 Kozma 300, 413.
 Kötés 83.
 Köldöksér 95.
 Konyók 109.
 Kötőfék 501.
 Kötőfék ledörzsölés 620.
 Kötőfékbe támaszkodás 623.
 Kötélbe hágás 624.
 Komet 587.
 Kupa 6, 183.
 Kupakészítés 199.
 Kurd ló 284.
 Kulán 7.
 Kukuricza 513.
 Külem 50.
 Lábak 101, 124.
 Lábtő 111.
 Lábtőbe támaszkodás 616.
 Láb, borzas 118.
 Lapocka 103.
 Lancade 247.
 Lányék 95.
 Lányék-sér 90.
 Lámpás 500.
 Lábvég 553.
 Landauer 5, 4.
 Lányékarlatok 600.
 Lángcs 36.
 Lépés 212.
 Levante 247.
 Letört télvér 300.
 Legeltetés 527.
 Lincolnshirei ló 311.
 Lipiznai ló 342.
 Ló, vad 16, 17.
 » szelid 17.
 » eredete 19.
 » ísatag 30.
 » barlangi 21.
 » csőbőp és tűzeg 21.
 » ős 21.
 » óriás 173.
 » törpe 173.
 » brachicephal 21.
 » dolichocephal 21.
 » a chinaiaknál 21.
 » a médekéknél és indekéknél 25.
 » az assyrioknál 20.

Ló, Egyiptomban 26.
 » a phóniciaknál 28.
 » az izraelitáknál 28.
 » a persáknál, görögöknél 28.
 » a galloknál, a germánoknál 28.
 » a szarmatáknál 28.
 » a szkýtáknál, magyaroknál, hunnoknál 28.
 Ló, a spanyoloknál, rómaiaknál 28, 29.
 » nemes, közönséges 43.
 » meleg s hidegvérű 46.
 » nyugati, keleti, átmeneti 44, 274.
 » pony 44, 276.
 » igás, nyerges 44.
 » ideális, normális 157.
 Lófélék 6, 19.
 Lómegevelődés 22.
 Lóhajítás 606.
 Lóeladás 630.
 Lóelőny 634.
 Lókapás 597.
 Lóvásárlás 643.
 Ló háziváratás 22.
 Lóvasúti ló 365.
 Lólétszám Angliában 315.
 » Franciaországban 322.
 » Belgiumban 324.
 » Württembergben 332.
 » Bajországban 332.
 » Oroszországban 333.
 » Poroszországban 336.
 » Spanyolországban 339.
 » Olaszországban 340.
 » Schweizban 342.
 » Ausztriában 342.
 » Magyarországon 377.
 » Amerikában 3 0.
 Lóanyag használat 378.
 Lótenyésztési térkép 385.
 Lovaglás 508.
 Lóorvosi iskola 368.
 Lócsalábúság 115, 128.
 Luxus-ló 257.
 Mar 73.
 Marcsa 592.
 Mar-hám 567.
 Martörés 77.
 Makk 98.
 Magony 200.
 Magas kor 180.
 Mészes 222.
 Mand 231, 352.
 Mazy-Cobb 231.
 Mandái 278.
 Magyarországon 357.
 Mambrus 351.
 Mankó-láb 558.
 Ménésék 31, 322, 327, 328, 329, 331, 332, 337, 344, 347, 350, 388, 414.
 Méntelep 322, 411.
 Mesolipus 20.

Mellkas 89.
 Méh 98.
 Medvelábúság 118.
 Mérték 151.
 Mérébotok 154.
 Mérés 153.
 Medvejárás 220.
 Mekneref 279.
 Merierault 316.
 Mecklenburgi ló 331.
 Messenger 350.
 Megecsudlás 433.
 Megkötés 468.
 Megizzasztás 560.
 Megnyergelés 506.
 Mezár 247.
 Miohippus 20.
 Mirigykór 68, 476.
 Minta-ló 158.
 Mongol típusú ló 20.
 Mongol ló 288.
 Mohamed 279.
 Mokány ló 336.
 Mosás 547.
 Mozsás 207.
 Mozsás képlet 212, 216, 224, 237.
 Mozsás 550.
 Murakói ló 271, 379.
 Műmozgások 245.
 Naturel 39.
 Nápolyi ló 341.
 Nagyigényűség 290.
 Nancy-Hanks 352.
 Nyak 68.
 Nyakhorozás 72.
 Nyaklálás 72.
 Néapolitano 408.
 Nemaószervek 96.
 Nedsed 270, 289.
 Nevelés 467.
 Nyereg 565.
 Nyeregbe ülés 597.
 Nyelv 07.
 Nyelvtöltetés 619.
 Nyelvtöltés 619.
 Nyírás 549.
 Nyírógép 549.
 Nyíróhadás 558.
 Norfolk 265, 308.
 Norfolk-breton 318.
 Norman-ló 316.
 Nonius 391.
 North Star 393.
 Nőseboton 449.
 Nyúttetem 135.
 Nyűg 571.
 Obajan 278.
 Ökör-tetem 136.
 Oldenburgi ló 331.
 Olaszország lovai 340.

Omnibus-ló 255.
 Ondó-szalica 97, 431.
 Ondó-zsinór 98.
 Ondó-hótyagcsa 98.
 Ontario 243.
 Orr 65.
 Oroszország lovai 333.
 Orosz parasztló 333.
 Orlov-ló 335.
 Orlov gróf 335.
 Orohippus 20.
 Öreges Jelei 303.
 Ős ló 30.
 Ostor 569.
 Ötvér 18.
 Öztetem 135.
 Páratlan ujjak 16.
 Paläotherium 19.
 Párta 123.
 Pártatipró lovak 622.
 Pártatiprás 123.
 Pata 123, 140, 553.
 Patn, hibás 557.
 Parallelogramm 119, 157.
 Paralelo-trapez 102.
 Phallus 231.
 Pass 244.
 Passad 247.
 Parasztló 383.
 Pacer 355.
 Párzás 429, 448.
 Pataápolás 553, 630.
 Patkolás 552, 608.
 Patkolásnak ellenszegülő lovak 624.
 Patafaragás 556.
 Patabecsapás 554.
 Patkók 556.
 Patkány-farok 622.
 Pányva 571.
 Perissodactylák 6.
 Pete 98, 431.
 Péra 101.
 Péragyűrűzés 101.
 Pasade 247.
 Percheron 265, 318.
 Persa ló 287.
 Persimon 295.
 Phaeton 575.
 Physik 587.
 Pipasztr-láb 116.
 Piaff 249.
 Piroquette 249.
 Pínkfői-ló 272, 381.
 Pínkfői ló 275, 332, 346.
 Pipák 545.
 Pófa 65.
 Point 164.
 Poroszkáló 244.
 Poroszkálók 211, 244, 355.
 Podgyászfordó ló 262.
 Poroszország lovai 326.

Polkán 335.
Pólya 546.
Pórás 571.
Protóhippus 20.
Próbamén 450.
Pretender 308.
Przewalski-ló 17.

Quagga 9.

Rágólap 184.
Rekord 221, 231, 239, 243, 245, 337, 356.
Redopp 249.
Rendület, lótenyésztési 368.
Restitutions-Duid 589.
Rig-Veda 25.
Ringatózás 617.
Royal-Mares 294.
Roadster 307.
Rotthali ló 332.
Románia loval 348.
Rokontenyésztés 429.
Rossz szokások a lónál 615.
Rossz 513.
Rúgást gátló 620.

Sarkantyúverés 93.

Saklavi 278, 289.
Sarjú 515.
Sárlás 448.
Sarak 123.
Schweiz loval 342.
Shirehorse 311.
Sípólás 66.
Sikverseny 252.
Sietland ponny 259, 314.
Smetanka 335.
Só 530.
Solidungulák 6.
Sörényél 69.
Sörény 71.
Sömör 122.
Spath 134.
Spanyolország loval 338.
Spanyol ló hazánkban 366.
Statistikai adatok 377.
Starhenberg gróf 595.
St.-Julien 231.
Stud-Book 316.
Suffolk 311.
Suly 155, 173.
Sweetbread 403.
Szalma 521.
Szarubéka 111.
Szarusarkantyú 118.
Szár 115, 140.
Szájüreg 66.
Szévas 202.
Székcsár 545.
Szén 575.
Szélid számár 11.
Szervezet 37.

Szeimbolt 61.
Szemek 62.
Szemellenző 563.
Szeméremnyak 99, 101.
Szemránc 203.
Sakkeres-ló 265.
Sakkeres-ló 267.
Szerbia loval 350.
Szerecsen-ló 364.
Széchenyi 376, 591.
Sékely-ló 389.
Szenás kosár 496.
Széna 514.
Szecska 522.
Szekér 571.
Szerszámok 561.
Szerszámkamara 577.
Szerszám-kenőcs 580.
Szivőkés 36.
Szín 174.
Színváltás 180.
Szíriai ló 283.
Szomj 93.
Szőr 175.
Szoptatás 468.
Szörkesztyű 545.
Szőr lepörkölés 549.
Szügy 90.
Szűgytörés 92.

T-Cart 575.

Tarpán 13.
Takaró-létpés 621.
Tápláltság 41.
Tarkó 58.
Távverseny-ló 593.
Tüncmester-állás 121.
Tatár-ló 288.
Tarbesi-ló 318.
Tajár 372.
Takarmányozás 395, 400, 406, 408, 504.
Takarmányozási rend 531.
Takarmányozó-asztal 417.
Takarmány-szabvány 506.
Takarmány-adag 531.
Takarmány, szemes 508.
    » szűz 514.
    » mesterséges 525.
    » zöld 527.
    » növények 517.

Tajtékkések 545.
Tanítás 582.
Távlovaglás 593.
Temperamentum 39.
Természet 39.
Telivér 40, 294, 371.
    » angol 295.
Tettstájak 50, 149.
Térd 111, 127.
Térdtapló 113.
Térdesség 113.
Térdelő 623.

Térdben szűk és tág állás 115.
Tetem, holt, 62, nyúl, 116—135, ökör 136.
Tehénállás 128, 138.
Testméret 151.
Tejfog 184.
Terre a terre 247.
Termékenyítés 431.
Tenyész kanca 445, mén 446.
Tengeri 513.
Tenyésztés 424.
Tigris-ló 11.
Tisztogatás 545.
Torokjárat 67.
Torokél 69.
Torokszű 617.
Torkolati barázdá 69.
Tormay 275, 585.
Torsái 278.
Toucie 298.
Törzs 68, 149.
Tögy, Csicsa 99.
Törvényes főhibák 640.
Törzskönyvi példa 311.
Trab 222.
Trab-verseny 332, 591.
Trab-sebesség 231, 337.
Trott 222.
Trotter 350.
Training 298, 301, 587.
Trainer 301, 587.
Trakehneri ló 328.
Trial 589, 591.
Tulnőtttség 150.
Turkoman-ló 284.
Turc-May-Atty 385.
Tulerőltetés 298.

Uszás 221.
Usztatás 547.
Ugrás 241.
Ujól 257.
Ujánpróba 453.
Ügetés 222.
Ügető, amerikai 350.
Ülő-gyakorlatok 593.
Üstök 59.

Vakszem 61.
Vakság 64.
Vaszora 99.
Váll 103.

Vállbénaság 107.
Vápas tetem 122.
Vágtatás 232.
Vágást gátló 620.
Vadász ló 355, 395.
Vásárok Arábiában 278.
    » hazánkban 381, 383, 385, 387.
    » pingaulia 347.
    » muraközre 381.
    » pinka-Güre 382.

Választó-fa 492.
Válaszfal 493.
Vérmeresület 39.
Verseny forma 41.
Vér, vérlő 46.
Vérkérés 46.
Vérszárdtság 430.
Végbél 101.
Végtagok 101, 124.
Végtag-állások 140.
Végtag-lengés 217, 224, 240.
Verseny-ló 252.
Verseny 256.
Verseny, első Angliában 291.
    » hazánkban 591.
Versenydíj 293, 591.
Verseny célja 267, 591.
    » hibái 299.
    » próba 591.
Verneulle 402.
Vérterettség 429.
Vérfrítés 429.
Vérszárdtság 430.
Vemhesség 454.
Ventillátor 489.
Visszatérés 430.
Víz 629.
Vultigeur 250.

West-Australian 147, 300.
Wolff-féle táblázat 535.
Württemberg loval 332.

Zártág 80.
Zabó 495.
Zabos ló 502.
Zab 508.
Zebra 10.
Zend-Avesta 25.
Zebroid 11.
Zsiral-járás 211.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület kiadásában megjelent és annak kezelésénél, a "PATRIA" r.-t. gazdasági szakkönyv-kereskedésében, Budapest, IX. ker., Üllői-út 25. és általa minden hazai könyvkereskedésben megrendelhetők a következő szakkönyvek:

Egyszerű gazdasági számvitel. Régi szükségletét képezi a Gyakorlati alapos Iria: SUSCHKA RICHARD, a magyar-berlini gazdasági akadémia intézője, a gazdasági számviteli előadások szerzője. A könyv egyszerű gazdasági számviteli munka álljon rendelkezésére, a melynek útmutatásai nyomán a mezőgazdasági üzemből keletkező jövedelmek pontosan kimutathatók és állandóan ellenőrizhető, ezzel együtt a gazdálkodás mikéntje megismerhető legyen. Az OMGE. Irodalmi szakszolgálya pályadíjjal tüntette ki e kézikönyvet és ennek eredményeként bizta meg a szerzőt, a ki nemcsak mint előadó a gazdasági elméletekkel, hanem mint számadatokat a számvitelről gyakorlatilag is állandóan foglalkozott, e mű megírásával. Hogy milyen kedvezően fogadta e könyvet a magyar gazdaságközlöny, bizonyítja az a körülmény, hogy immár második kiadásban forog közkész. **Ára vászonköt. 6 K.**

Házi és udvarkertek berendezése.

Iria: KARDOS ÁRPÁD, a „Kertészeti Lapok” szerkesztője.

a kertekedő részére. Számos tanácsot meríthet belőle arra nézve, hogy évente váltakozva hogyan díszítheti kertjét csinos növényekkel. Fölvilágosítást talál benne a mi jó gyümölcsfajtáink és konyhakerti növényeinkre nézve, valamint igen hasznos útbaigazítást kertjének jókarbantartására, gondozására. **Ára csinos vászonköt. 2-50 K.**

Az okszerű talajművelés alapelvei.

Iria: CSERHÁTI SÁNDOR.

A mezőgazdaság körében évente előforduló számos teendőnek igen jelentékeny részeit képezi a talaj művelése. A vetés előtti kivételével úgyszólván egész éven keresztül van munka a talajjal. A vetés előtt elő kell készíteni, a vetés után megfelelő állapotban tartani. — A talaj okszerű megmunkálásával a gazda nagy mértékben fokozhatja jövedelmét és mégis ha körültekint az országban, azt fogjuk tapasztalni, hogy igen sok gazdaságban a talaj megmunkálása mindennek, csak okosnak nem mondható. Szükséges ezért, hogy a gazdák közönségét figyelembe az okszerű talajművelés fontosságára mind gyökeresen felhívassuk, az előforduló hibák kiküszöbölésére, az egyes munkák megfelelő időben és módon való végzésére serkentők. Fenti munkának is az a célja. **Ára 4 korona.**

Takarmányozást.

Iria: CELSKÓ ISTVÁN és Dr. KOSUTÁNY TAMÁS.

kapjanak többet, mint a mennyit az elérendő haszoncél megköveteli, mert csak leg-szemmel láthatóbb pazarlás volna. Ezen irányban ad kimerítő útmutatást a jelen munka, mely tárgyal tekintetében két részesre oszlik, és pedig: 1. Általános takarmányozás, mely főleg a takarmányfélék ismertetésével, emésztéskörülménye viszonyával, előkészítésével stb. foglalkozik. 2. Különleges takarmányozás, mely a szarvasmarha, juh, sertés, ló stb. etetésénél szem előtt tartandókat, továbbá a hizó, legelő, igavonó, növedésként stb. állatok takarmányozását tárgyalja. **Ára vászonköt. 4 K.**

A szíkes talajok öntözése és alagcsövezése.

Iria: HILOARD E. W. Fordította: TREITZ PÉTER magy. kir. agrárgeológus.

Magyarország nagy kiterjedésű szíkes talajainak mellőzöttségére nagyon indokoltak teszik, hogy a könyvkiadó vállalat oly kitűnő amerikai munkát, mint a szóban forgó lefordított és kiadott. E műben számos hasznos adat van, melyet ideháza is felhasználhatunk. Emeli a munka értékét a függelékben Kvassay, Landau és Tomka hazai tapasztalatainak közlése. **Ára 1'50 korona.**

A juhtenyésztés mult és jelen irányairól.

Iria: dr. RODICZKY JENŐ. Egész irodalmat teremtett Rodiczky Jenő dr. a juhtenyésztés körébe vágó szakmunkával, a melyekre a koronát most tette fel, fenti cím alatt megjelent, a Simonyi Antal-féle alapítványból jutalmazott pályaművével. Annyi tudással, annyi szakmiserettel van e hézagpótló könyv megírva, a mennyivel e hazában tényleg csak Rodiczky dr. rendelkezett, a ki a juhtenyésztés és juhászati kérdések iránt mindenkor előszeretettel viselkedett s e tárgyra vonatkozó minden legegyszerűbb dolgot is oly beható tanulmány tárgyává tett, mint bizonyos senki más. Csodálatos hát ha ennyi tanulmányról és tudásról egy olyan munkát írt meg, a mely nem indul sablonok után, a mely egyrészt érdekfeszítő, úgy tartalmánál, mint számos irvánál fogva, másrészt tanulmányos szakértőnek, laikusnak egyaránt, mert elbeszélő, könnyen érthető, mert tartalma olyan, melynek minden sorában a szakértő is talál újat, tanulságot. Végre tehát rendelkezünk egy olyan juhtenyésztési könyvvel, a melynek éppen szükségünk van, a azért nem ajánlhatjuk eléggé juhtenyésztő gazdinknak, hogy e könyvet könyvtárak részére megszerezzék s tanulmányozzák, abból merített tudással juhászataikat fejlesszék, tökéletesítsék. A szövegbe illesztett 40 ábrával és több címkével. **Ára vászonkötésben 3 korona.**

A sertés javítása és hizlalása.

Iria: RUFFY PAL.

Sertést minden gazda tart, de hogy azt helyesen tartandó, helyesen hizlalná minden esetben, azt éppen nem lehet elmondani. Mert ha a sertés elé dobjuk megválasztás nélkül mindazt, ami ehető, az még a sertés helyes tartásának, javításának, hizlalásának korántsem mondható. Pedig az egész sertés-tartás titka a helyes takarmányozástól függ. A sertést egy oly takarmánytalálattal szeretnénk mondhatnók, mely helyes etetés mellett húst és zsírt aránytalanul gazdaságos módon tud előállítani. Hogy mi ennek a titka, hogy mily takarmány-félékből lehet a legkönnyebben, a takarékság folytonos szem előtt tartása mellett sokat előállítani, ezt a könyv nagyon tanulságos s könnyen érthető módon tárgyalja. II. kiadás. **Ára 2 korona.**

Fajbaromfi-tenyésztés.

Iria: BEIVINKLER VILMOS.

A fajbaromfiakat meglepő hűden és tipikusan ábrázoló képek nagyobb része Vastagh Géza fényes tehetségű művészi alkotásai, kisebb része pedig lovag Mertens Ede budapesti fényképész kitűnő fényképei után készült és s az OMGE. önzetlen áldozatkészségéről tanúskodik. A baromfiak és a tenyésztési segédeszközök pedig mélyökölleg is kifogástalan rajzokban vannak bemutatva, elmondható tehát, hogy ilyen hű és a jelleg minden legkisebb árnyalatát magán viselő baromfiképek az egész világon nincsenek. **Ára 6 korona.**

Talajismeret.

Iria: CSERHÁTI SÁNDOR, a magyar növénytermelés kísérleti állomás vezetője.

A helyes talajművelésnek alapját a talaj és tulajdonságainak ismerete képezheti csak. Magyar nyelven eddig nem bírtunk oly művel, mely az ujjbakkori tapasztalatokat és tanulmányok alapján tárgyalta volna ezt a kérdést. Cserháti e műve teszi azt meg, mely annyit becsesebb, mert abban Cserháti magának számos hazai tapasztalata van felhasználva. E munkát az OMGE. a Kodolányi-féle pályadíjjal is kitüntette. **Ára 3 korona.**

Gazdasági építészet.

írta: SZÁHLENDER GYULA.

Ez idő szerint már csak a mű III–IV. ik része kapható, mely a következőket tartalmazza: A gazdasági épületek leírása. Lakóházak, Istállókról. Takarmányos kamrák. Ló-istállók, Juh-istállók. Sertésotlak és telepek. Istállók szellőztetése és szükséges hőfoka. Trágyatelepek. Jégvermek és jégházak. Tejes házak. Termények és eszközök tartására szolgáló épületek. Kutak, vírcservoírok és vízvezetékek. A major Gazdasági épületek költsége, felépítése és fentartása ..... ára 3 K.

Mezőgazdasági becsléstan.

írta: SZÜTS MIHÁLY.

ismereteknek javarészt szedte össze, melyekre a gazdának hazai viszonyainak közt a becslési eljárás körül multhatatlanul szüksége van ..... ára 3 K.

A papirosbúza hatása a gabonaárakra.

írta: dr. RUHLAND GUSZTÁV. Fordította: dr. ÁRKÖVY RICHÁRD. Előszóírt hozzá: gr. ZSELÉNSKY RÓBERT

tárgyúzetet káros voltára és teljes világításban tárja föl a gabonárképződés szövetyvényes kérdését. Ez okból figyelmébe ajánljuk minden magyar gazdának ..... ára 2 K.

A mezőgazdasági út-, vasút- és hidépítés

írta: ACSÁDY LŐRŐ
kir. főmérnök.

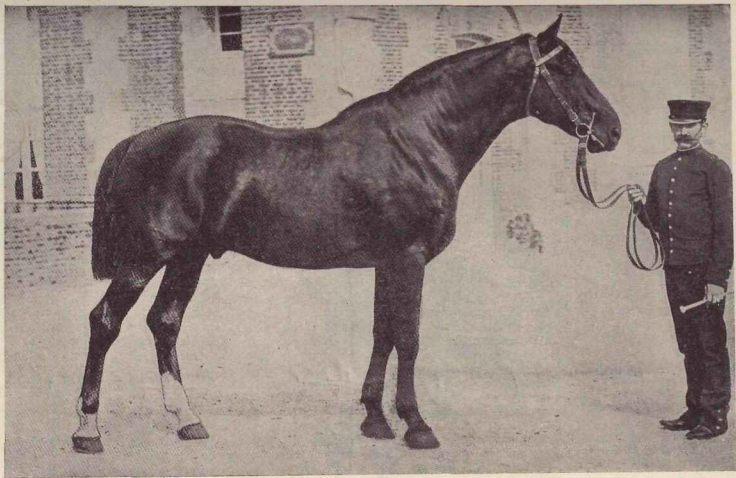
A mezőgazdasági utak és vasutak szolgálnak a gazdálkodás területén belül a forgalom eszközésére s fenti munkának az a célja, hogy felhívja a gazda figyelmét a tökéletesebb gazdasági közlekedés előnyeire s megismertesse vele a műszaki munkálataikat, melyek a közlekedési eszközök célravezető javításánál és berendezésénél előfordulnak. Szerző kiterjeszkedik a jövedelmezőség kiszámítására is, melynek segítségével minden egyes esetben elbírátható, hogy a gazdasági út vagy vasút megépítésébe fektetett tőkét kamatoztathatja-e kellően a megtakarítás a szállítási költségekben, mely a jobb közlekedéstől várható. Ezenkívül a közlekedési eszközök költségeit is ismertet, mert nemcsak a közforgalomra, hanem a magánforgalomra való berendezések is részben hatósági engedélyezés alá tartoznak ..... ára 3 K.

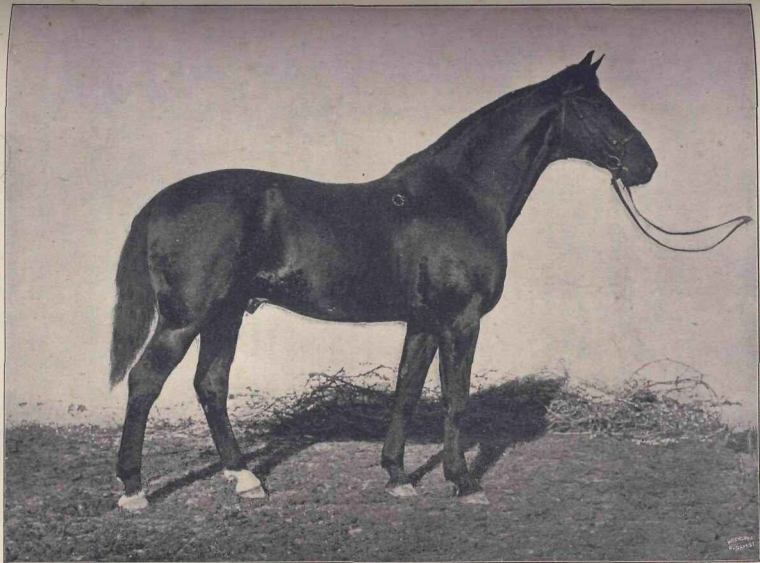
A mezőgazdasági gyümölcsstermelés és értékesítés.

— írta: MOLNÁR ISTVÁN kir. tanácsos, ország. gyümölcsészeti és tenyésztési miniszteri biztós. —

E munka megírására a szerzőt a gyümölcsstermelés és értékesítésnek hazánkban az utóbbi időkben tapasztalt erős fellendülése indította, mely elodáztatatlanná tette egy mindenben megbízható és hazai igényeinkhez alkalmazott vezérnőnél megjelenését, a melyből gyümölcsstermeléssel mindjelenben foglalkozó gazdákönsegünk teljes megnyugvással merithessen tanácsot. Szerző becses tanácsokat ad a gazdának arra, hogy miként értékesítheti a viszonyai közé illő néhány gyümölcsnek nagyban való termelése által, különösen a más művelésre kevésbé alkalmas területeket, közli a nagyban való termelésre alkalmas gyümölcsnemeknek és fajtáknak leírását, tenyésztési igényeit és értékesítési viszonyait könnyen áttekinthetően és világosan csoportosítva, tömör leírással. Ezenkívül az értékesítéssel, illetve annak főbb eljárásaival is foglalkozik; azzal a fontos részével a gyümölcsészetnek, melytől leginkább függ, vajjon ezt vagy amaz a gyümölcsnemet és fajtát érdemes-e hazai viszonyaink közt nagyban termelni. Végül pedig a gyümölcs értékesítésének földolgozás úján ismertet; így az asszál, gyümölcsbörzés, befűzés és szaszadás eljárásait találjuk meg e könyvben. E rövid ismertetésből is kitűnik, hogy e jeles munkának megszerzése a gyümölcsstermeléssel foglalkozóknak valószággal nélkülözhetetlen; ezért melegen ajánljuk annak megszerzését ..... ára 3 korona.

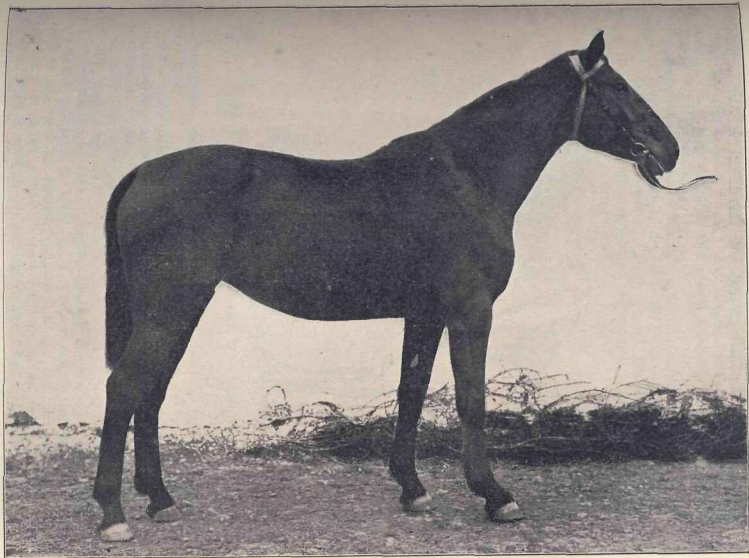

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

NONIUS XXXVI.

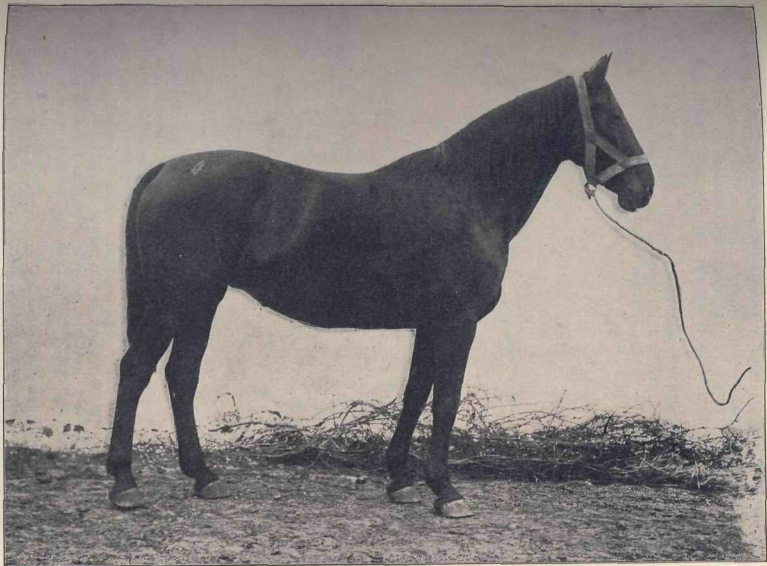
Mezőhegyesi törzsmén. Sötét gesztenyepej. 171 cm.
Apja: Nonius XVI. Anyja: 312 Nonius XIII.

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

NONIUS XXIX. 8.

Mezőhegyesi tenyészkanca. Geszt-pej. 168 cm.
Apja: Nonius XXIX. Anyja: 312 Nonius XIII.

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

GIDRAN XXXVII.

Mezőhegyesi tenyészkancza. Vörössárga. 171 cm.
Apja: Gidrán XXXVII. Anyja: 75 Gidrán XXXIV.

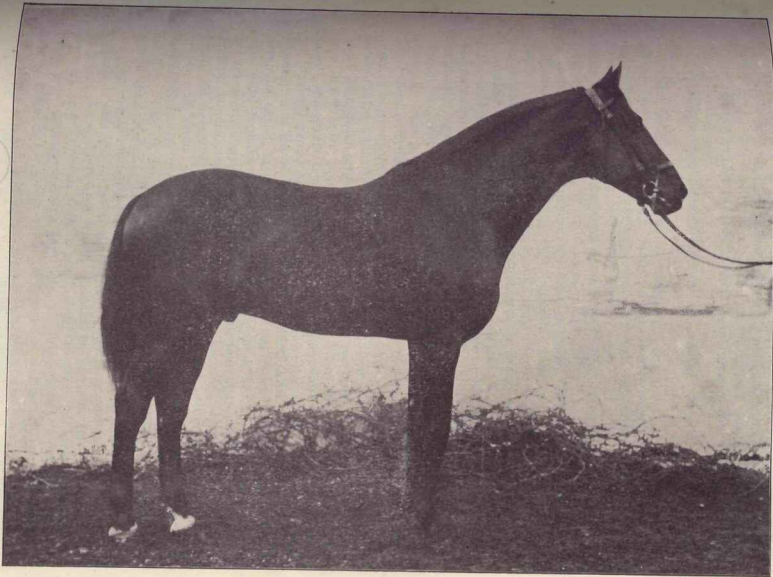

Erdélyi udv. fényképész felvétele

FURIOSO XXIII.

Mezőhegyesi törzsmén. VII. geszt.-pej. 176 cm.
Apja: Furioso XXII. Anyja: 106 North Star III.

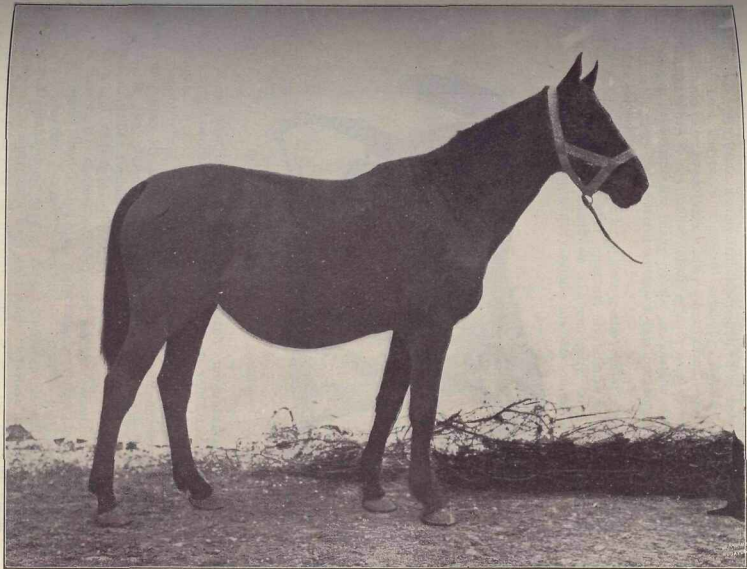

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

VI.

NORTH STAR V.

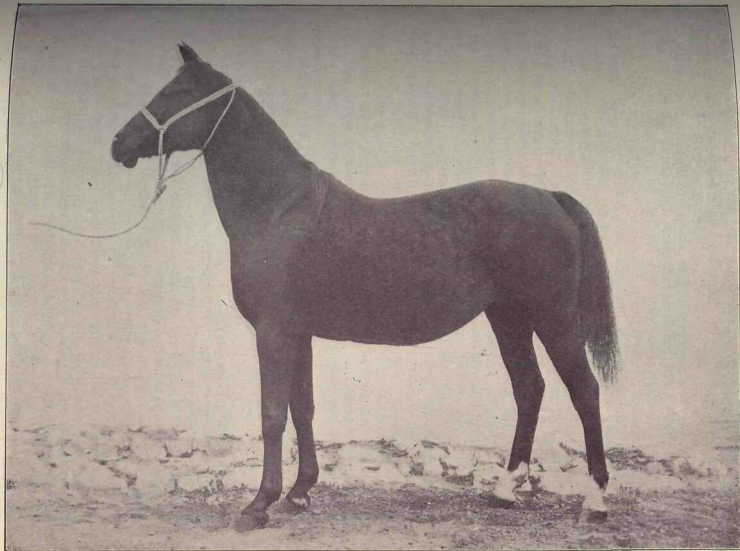
Mezőhegyesi törzsmén. Sötét gesztenyepej, 172 cm.
Apja: North Star IV. Anyja: 165 Furioso XII.

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

NORTH STAR IV.

Angol félvér anyakancza. Sötét gesztenyepej. 172
cm. magas. Apja: North Star IV. Anyja: 102 Vihar.

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

O-BAJAN.

Arab telivér kancza Bábolnán. Tűzött fekete. 155 cm.
Apja : O-Bajan. Anyja : Schagya X. Bábolnai nevelés.

Erdélyi ndv. fényképész felvétele.

VIII.

O-BAJAN.

Eredeti ar. telivér törzsm. Bábolnán. Fekete. 154 cm.
Szül. 1881. Apja: Anaze el Sbaa beduin törzs nevelése.
Anyja: Meneghie. Vásároltatott: 1885-ben Arábiában.

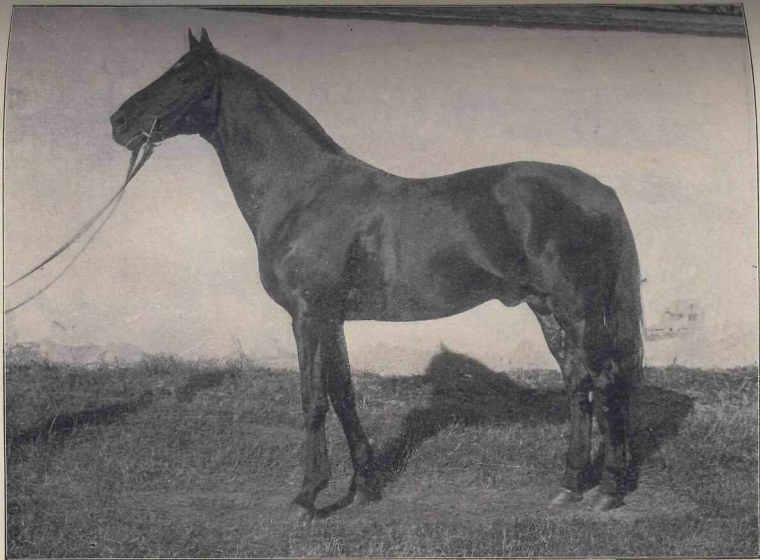

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

DUNURE.

Angol telivér fedező mén Kisbéren. Sötét geszt.-pej. 172 cm. Apja :
St. Simon. Anyja : Sunris, Springfield ut. Futott 20-szor, 6 I., 10 II. díj.

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

FENÉK.

Angol telivér fedező mén Kisbérén. Vil. pej. 175 cm.
Apja: Buccaneer. Anyja: Hene Triomphante Yong
Melborne után. Futott 6-szor, nyert 4 I-és II-ik díjat.

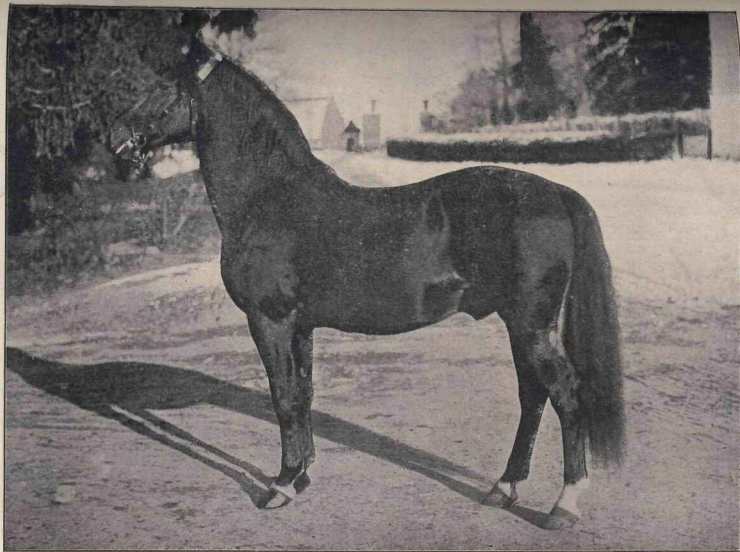

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

XII.

BONA VISTA.

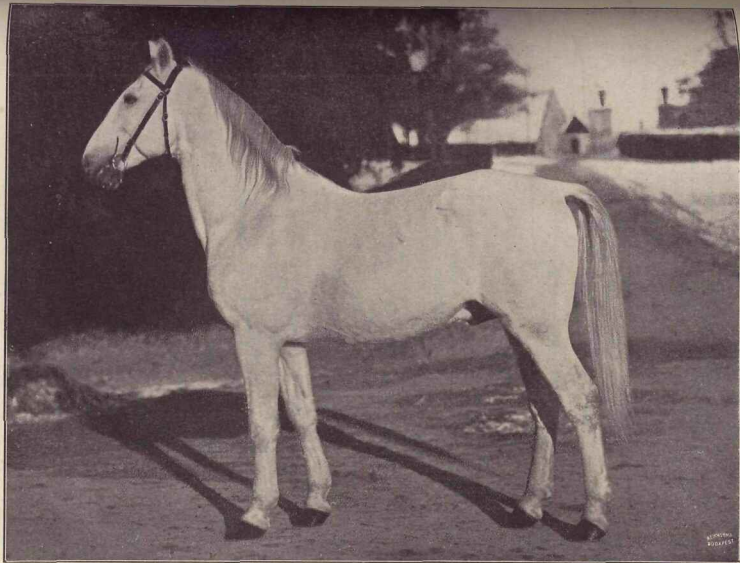
Angol teliv. fedező mén Kisbéren. Érczsárga. 172 cm. Apja : Bend'or,
Anyja : Vista, Macaroni után. Hétszer futott 3 első és 2 második díj.

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

NEAPOLITANÓ IV.

Lippicrai törzsmén Fogarason. Világos pej. 156 cm. Apja Neapolitanó III. Anyja: 18 Favory I. Jelenleg már nem fedez.

Erdélyi udv. fényképész felvétele.

MAESTOSO ERGA.

Fogarasi törzsmén. Lippiczai, alinázott mézszürke.
167 cm. Apja: Maestoso Didó. Anyja: Erga.

LOVAK ARÁNYA

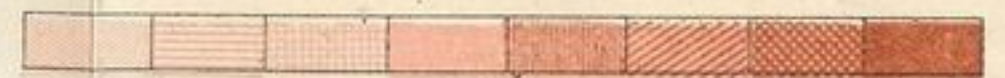
a termőterülethez.

JELMAGYARÁZAT:

- ♂ M. kir. állami ménes
- ⊕ M. kir. állami ménteleposztály
- △ M. kir. állami csikótelep
- Magánménes

Ezer katasztrális holdra esik:

10 20 30 40 50 60 80 100+

Ló